HİNDİSTAN TARİHİ

III. Cilt

NADİR ŞAH AFŞAR'IN AKININDAN BAĞIMSIZLIK
VE CUMHURİYETE KADAR

(1737 — 1949)

(KURULUŞUNDAN BUGÜNE KADAR AFGANİSTAN
TARİHİNİ DE İHTİVA EDER)

Y. HİKMET BAYUR

Birinci baskı 1950
İkinci baskı 1987

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ — Sa. 4hı

DÜNYA TARİHİ

HİNDİSTAN TARİHİ

III. Cilt

NADİR ŞAH AFŞAR'IN AKININDAN BAGIMSIZLIK
VE CUMHURİYETE KADAR

(1737 — 1949)

(KURULUŞUNDAN BUGÜNE KADAR AFGANİSTAN
TARİHİNİ DE İHTİVA EDER)

Y. HİKMET BAYUR

2. Baskı

Metin dışında 3 harita ve 14 levha vardır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1987

Türk Tarih Kurumu, dilimizde, tarih ve arkeolojinin bugünkü durumuna göre yazılmış bir Dünya tarihinin bulunmamasından dolayı hergün daha ziyade duyulan eksikliği gözönüne alarak, bugünkü ihtiyacı kısmen olsun karşılamak üzere, bir Dünya Tarihi yazılmasına karar vermiş ve bir plân hazırlayarak üyelerinin ve tarihle uğraşan Türk bilginlerinin yardımını sağlamıştır. Birkaç yıldan beri devam eden bu çalışmalardan sonra hazırlanan kısımların derhal basımına başlanmıştır.

Bu plâna göre, Dünya Tarihi yirmi ana bölüm içinde tahminen 39-40 ciltten ibaret olacaktır. İhtiva edeceği bahislerle cilt adetleri aşağıda gösterilen bu büyük eserin, kısa bir zamanda tamamlanması mümkün olamıyacağından, hazırlanmış olan ciltlerin sıra gözetilmeden basılarak, Türk aydınlarının istifadesine konması uygun görülmüştür.

Bu seride çıkacak eserler tam ve mükemmel olmak iddiasından uzak bulunmakla beraber, kendi tarihimize ait kısımların anakaynaklardan faydalanılarak yazılmasına çalışılmıştır. Ahval ve şartlar müsait olduğu zaman, bu eserin çok daha mükemmellerini dilimizde yazılmış görmek büyük emelimizdir.

TÜRK TARİH KURUMU

I.	— İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler (Prehistorya) .	2 cilt
II.	— Orta Asya (İslâm istilâsına kadar)	1
III.	— Çin (En eski çağlardan bugüne kadar)	1
IV.	— Hind (En eski çağlardan bugüne kadar) .	3
V.	— Mezopotamya, Arabistan, Suriye ve Filistin (İslâmlığın çıkışına kadar)	2

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

NADIR ŞAH AFŞAR'IN HİNDİSTAN AKINI VE BUNUN SONUÇLARI

I. Sefer ve Savaş

II. Savaştan sonraki görüşmeler

III. Nadir Afşar Delhi'de

IV. Nadir Şah Afşar'ın çekilmesinden onun ölümüne kadar giden devrenin olayları

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPALILARIN DENİZ YOLUNDAN HİNDİSTANA GELİŞLERİ

I. Portekizliler

II. Felemenkliler

III. İngilizler

IV. Fransızlar.

V. Danimarkalılar

VI. Almanlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİNDİSTAN'DA EGEMENLİK KURMAK İSTEYENLER ARASINDA ÇARPIŞMALAR VE İNGİLİZ GALEBESİ

I. Afganistan devletinin kurulması.

II. Gurkanlı devletine karşı Afgan ve Marata saldırıları ve yerli ayaklanmalar

III. Afgan-Marata savaşları

IV. II. Şah Âlem, II. Ekber Şah, II. Bahadur Şah'ın pâdişahlığı

V. Padişahın İngiliz egemenliği altına girmesi

VI. Dekken'de durum ve İngilizlerle Fransızlar arasında Hindistan egemenliği için savaş

VII. Fransız'ların Hindistan'da askerî bir kara devleti olmaya başlamaları

VIII. İngilizlerin Bengal'e yerleşmeleri ve Kuzey Hindistan işlerine karışmaya başlamaları

XI. Batı ve Merkezî Dekken'de durum (1756—1776)

X. Karnatik'de ve Güney Dekken'de durum (1761—1772)

XXI. Fransız tehlikesi

XXII. Rancit Sing'in kurduğu Sih devleti

XXIII. Afganistan'da Sadozai Hânedanının devrilmesi

XXIV. Birinci İngiliz-Afgan savaşına götüren olaylar

XXV. Birinci İngiliz-Afgan ve Rus-Hive savaşı

XXVI. Sind ülkesinin İngilizlerce fethi

BEŞİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SİPAHİ AYAKLANMASI VE SONUÇLARI

XII. İkinci Afgan-İngiliz savaşı

XIII. Afganistan İç olayları ve Rusların Türkistan'ı almaları

XIV. Hindistan ulusal hareketi

XV. Hindistan ulusal hareketi karşısında Müslümanların durumu

IX. İngilizlerle işbirliğinden sakınmak hareketleri

X. Türk barışı ve Hindistan hükûmeti

XI. Öz yönetim işinin yasama kuralları içinde devam ettirilmesi

XII. Hilâfetin kaldırılması

XIII. Yeni bir anayasa hazırlamak için yapılan çalışmalar

XIV. 1930'da başlayan mücadele ve sonuçları

XX. 1939 — 1945 Genel Savaşı

XXI. Bağımsızlığa Doğru

RESİMLER

HARİTALAR

ÖNSÖZ

Hindistan tarihimizin bu üçüncü ve son cildi hem Hindistan'ın hem de 1747 yılında kurulmuş olan bugünkü Afganistan devletinin tarihini kapsamaktadır, bu yüzden kabarık olmuştur.

Bu iki ülkenin tarihleri birbirine o derece girifttir ki onları bir arada yazmayı daha doğru bulduk, bu suretle bir çok tekrarlamaların da önü alınmış oldu.

***

Bu ciltde esasen artık çürümüş olan Gurkanlı devletinin Nadir Şah Afşar'ın akını ile büsbütün ayakta duramaz bir duruma gelmesi ve onun mirası için başlıca dört koldan: a) Afganlarla o sırada Hinduluğun gücünü temsil eden Maratalar; b) Denizci Avrupalı devletler ve bilhassa İngilizlerle Fransızlar; c) İngilizlerle yerli kuvvetler ve bilhassa Maratalar; d) Hindistan halk kütleleriyle İngilizler arasında cereyan etmiş olan mücadeleler anılmaktadır.

Bu mücadelelerde: a) Afganlar Marataları bir kaç kere ezici surette yenerlerse de Afganistan şahının Hindistan düzlüğüne yerleşmeyi uygun veya mümkün bulmayışı yüzünden onun bütün seferleri birer akın özünde kalır; b) Denizlerde üstün durumda bulunan İngilizler Fransızları yenerler; c) Teknik üstünlükleri ve yerli devletlerin dağınıklıklıkları sayesinde İngilizler onları ve ezcümle Marataları da yenip bütün Hindistan'a egemen olurlar; d) Çok geçmeden İngilizlerle halk kütleleri arasında gitgide çetinleşen ve iki yüzyıl kadar süren bir mücadele başlar ve sonda Müslüman-Hindu kuşku ve karşılıklarına rağmen bu kütleler üstün gelip, İngilizlerin gösterdikleri derin anlayışın da yardımiyle ülke ikiye bölünerek fi'lî bağımsızlığa kavuşur.

***

Bu ciltde bilhassa şu yönleri incelenmesine ve belirtilmesine önem verilmiştir.

a) Bir ülke nasıl sömürgeleşir ve sonra ne gibi şartlar içinde ve uğraşlar sonucunda bağımsızlığa kavuşabilir. Bu yön Hindistan örneği üzerinde bu işlerle ilgili olayların ayrıntılı olarak yazılmasiyle gösterilmeye çalışılmıştır.

b) Bilhassa XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı paylaşılmasının türlü safhalarını kapsayan "Şark Meselesi„ ile Hindistan ve Afganistan meseleleri arasındaki yakın ilgi ve bu sorumların birbirleri üzerindeki tesirleri belirtilmek istenilmiştir.

c) Irak, Arabistan, Basra körfezi, İran, Afganistan ve Hindistan işleri arasındaki bağlar gösterilmeye çalışılmıştır.

d) Türkistan, Afganistan ve Hindistan sorumları arasındaki ilgiler, konunun müsaade ettiği kadar geniş çapta ele alınmıştır.

e) 1914—18 Dünya Savaşı sırasında ve daha genel olarak meşrutiyet devrinde Osmanlı-İngiliz münasebetlerindeki gerginliğin Hindistan'daki tepkileri aydınlatılmaya çalışılmıştır.

* * *

Bu eser Türk Tarih Kurumu'nca yayınlanmakta olan eserler zincirinden "Dünya Tarihi„ adını taşıyan XIII sayılı seri'ye dahildir.

Bu seride Türk tarihini ilgilendiren konular için daima ana kaynaklara başvurulması, yani ister Doğu ister Batıda sonradan yazılmış eserlerden iktibaslarla yetinilmemesi kararlaştırılmış olmakla birlikte, çok vakit yiyen, eserlerin bitirilmesini önceden tahmini imkânsız olan uzun zamanlara atan arşiv araştırılmalarına gidilmemesi karar altına alınmıştı.

Bu gibi arşiv araştırmaları "Türk Tarihinin Ana Hatları„ adlı eserler zincirine bırakılmıştır.

Ancak bu cilt yazılmakta iken Başbakanlık Arşiv Müdür Muavini Bay Selâhattin Elker'in himmetiyle Osmanlı-Gurkanlı ve Osmanlı-Afgan münasebetlerini ilgilendiren bazı belgeler gerek Nâme Defterlerinde, gerekse türlü dosyalarda bulunmuş ve Kuruma bildirilmiştir. Tabiatiyle bunlardan gerek bu eserde, gerekse Belleten'e yazdığımız makalelerde faydalanmayı doğru bulduk. Bu sayede mahdut da olsa bu cildin bu bakımdan "original„ kısımları da vardır.

Bu eserin ikinci cildinde (S. 250—251) Osmanlı padişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı pâdişahı I. Âlemgir'e Ahmed Aka (Ağa) adında bir elçi göndermiş olduğunu anmıştık, ancak onun kimliği ve getirmiş olduğu mektup hakkında bilgi verememiştik.

Bay Selâhattin Elker bu konu ile ilgili bazı belgeler bulup onların fotoğraflarını, sözü geçen mektubunkiyle birlikte Tarih Kurumu'na göndermiştir. Bunları yakında Belleten'de yayınlıyarak ikinci cildin bu eksikliğini tamamlamayı düşünüyoruz.

***

Bu ciltde güzel sanatlar ve bilhassa mimarlık üzerinde durulmamıştır. Bunun sebebi, bu son devirde "orijinal„ denilmeye lâyık eserlerin pek az oluşudur. Bunlar ya Avrupa üslûbundadırlar ki onların incelenme yeri Batı ve İngiliz mimarlığı ile uğraşan kitaplardır; veyahut bina ve anıtına göre İngiltere'de ve daha genel olarak aynı devirde Avrupa'da hakim olan uslûplar türlü Hindu, Türkistan veya yerlileşmiş Türk üslûplariyle karıştırılarak hûsule getirilen ve bizce özelliği olmayan eserlerdir. Bu yüzden üzerlerinde durmadık.

Buna karşılık Hindu, Müslüman ve İngiliz kültürlerinin karşılaşmasından doğan fikir cereyanlarına çok yer vermeye çalıştık.

ŞUBAT 1950

HİKMET BAYUR

Kısaltma :

T. E. S. : A Collection of Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and Neighbourings Countries.„ Compiled by C. U. Aitchison.

BİRİNCİ BÖLÜM

NADİR ŞAH AFŞAR'IN HİNDİSTAN AKINI VE BUNUN SONUÇLARI

I. SEFER VE SAVAŞ

İran'daki durum

Nadir Şah Afşar'ın nasıl Afgan'ları İran'dan çıkarmış olduğunu ikinci ciltte görmüştük (s. 385). O, Osmanlı devletiyle de türlü tali'ler gösteren bir savaştan sonra bu devletin İran seraskeri Abdullah Paşa'yı 1735'te Arpaçayı vuruşmasında bozmuş, Safevî devletinin bütün eski ülkelerini geri almış ve IV. Sultan Murad zamanındaki sınırın yine muteber olması esası üzerinde Osmanlı ile bir türlü anlaşmaya varmıştı (1736). Nadir Afşar aynı yılda kendini İran şahı ilân ettirmişti.

Osmanlı ile tam barış ise bazı mezhep sorumları dolayısiyle epi gecikecektir. Ancak aynı 1736 yılında Osmanlı devletiyle Rusya arasında savaşın başlaması ve Alman İmparatorluğunun (Nemçelu) da Rusya'nın bağdaşığı olarak savaşa katılması üzerine Nadir kendini Batıda güven içinde görmüş ve yüzünü Doğuya çevirmiştir. Osmanlı devletinin 1739'a kadar sürecek olan bu savaşı sırasında Nadir Afşar da Afgan bölgelerinde ve Hindistan'da meşgul olacak ve bu son ülkeye ünlü akınını yapacaktır.

Nadir Afşar'ın Kandahar'ı alması

Yeni İran şahı Nadir Afşar, Mart 1737'de Kandahar önüne gelir ve bir yıl kadar süren bir kuşatma ve saldırılardan sonra orayı alır (Mart 1738).

Hindistan'daki durum

Bu bir yıllık süre içinde Gurkanlı devletinde olan bitenler ikinci ciltte anlatılmıştı (s. 409-412). Bu devlet Marata akınları altında bunalmaktaydı; bu sonuncular 1737 ilkbaharında Delhi'ye karşı bir baskın yapmış ve bu başkenti almalarına pek az bir şey kal-

mıştı. 1738 yılının başlarında ise Maratalar Gurkanlı pâdişahının yardımına gelmiş olan Haydarâbâd devletinin kurucusu Çin Kılıç Han Nizam ül-Mülk'ün ordusunu güç bir durumda yakalamış ve onu Gurkanlı devleti hesabına çok ağır fedakârlıkları kapsayan bir anlaşma yapmak zorunda bırakmışlardı.

1737 ilkbaharında Kandaharı almış olan ve Osmanlıların Alman ve Rus imparatorluklariyle savaşa tutuşmuş bulunmaları dolayısiyle ne Osmanlı ne de Rus sınırında bir korkusu olmayan Nadir Şah Afşar için Hindistan'ın bu durumu kaçırılmaz bir fırsattı; o da doğal olarak bunu kaçırmıyacaktır.

Nadir Afşar'ın Kandahar bölgesindeki eylemleri

Nadir, Kandahar'ı kuşatırken Beluçistan, Zemindaver, ve Belh bölgelerini ele geçirmiş veya daha iyi ele almış ve Buhara'ya da egemenliğini tanıttırmıştı. Kandahar düştükten sonra duvarları yıktırılmış ve Nadir onun yakınında kendi ordugâhının bulunduğu yerde kurdurmuş oldudoğu Nadirâbâd kentini onun yerine ikame etmiştir.

Nadir Afşar, Kandahar'ı aldıktan sonra Afganlarla barışmak ister. Müslümanları esir etmemeğe ant içmiş olduğu için bütün Afgan savaş tutsaklarını bıraktırır. Nadirâbâd'ı Afganların Abdali oymaklar topluluğundan Abd ül-Ali Han'a emanet eder; keza o bölgedeki başlıca kaleleri, Zemindaver, Girişk vesaireyi aynı oymaktan kimselerin elinde bırakır; böylelikle Galcaı (eski Kalaç Türkleri) oymaklar topluluğunun elinde bulunmuş olan ülkeleri Abdali'lere devretmekle bu iki oymağın arasını daha çok açmakta, fakat aynı zamanda kendi gerilerinin güvenini sağlamaktadır. Galcai'lerden ise kalabalık bir kütleyi ordusuna alır.

Nadir Afşar'ın Gurkanlı'larla haberleşmeleri

Nadir, Kandahar kuşatmasına başlamak üzere daha İsfehan'dan hareket etmeden önce Gurkanlı pâdişahı Nâsır üd-din Muhammed Şah'a Ali Merdan Han Şamlu'yu elçi olarak göndermiş ve şunları dedirtmişti: Kandahar Afganlarını cezalandırmak düşüncesindeyim, Kâbil subesinin nâzım'ına (valisine) ve o bölgedeki işyarlarınıza bu gibilere yol vermemeleri, yani Gurkanlı ülkelerine sığınmalarına göz yummamaları için buyruklar yollayın.

Muhammed Şah verdiği karşılıkta, bu dileği kabul ettiğini ve ilgili subedar'lara (vali) gereken buyrukları ve istenilen işi daha başarı ile görebilmeleri için ayrıca da para ve asker göndermiş olduğunu bildirir. Nadir Afşar, Ali Merdan Han Şamlu'nun geri gelmesinden sonra İran'ın en büyük beylerinden olan Arslan Han'ın oğlu Muhammed Ali Han Kullar adında yeni bir elçiyi hem dostluğu tazelemek, hem de aynı dilekleri sağlamak için Delhi'ye gönderir. Keza Nadir, Kandahar işinin başında Afganların Hind'e doğru kaçmalarını veya daha doğrusu bunların gidip gelişini durdurmak ve daha Doğuda bulunan öbür Afganlardan yardım görmelerini önlemek amaciyle Gurkanlı'lara ait olan Kalat-ı Galcai (Kandahar — Gazne yolu üzerinde bir kent ve kurgan) bölgesine doğru bir birlik göndermişti ; bu birlik Galcai Afganlariyle çarpıştıktan ve bunlardan bin kadarını öldürdükten sonra Gurkanlı sınırını aşmadan orada durmuştu.

Ancak yeniden bir takım Afganların Gazne ve Kâbil'e doğru kaçabilmelerinden şu anlaşılır ki Gurkanlı devleti sınırı kapamak yolunda vadedilen tedbirlerden hiçbirini almamıştır. Bunun üzerine Muhammed Han Türkmen adında üçüncü bir elçi, verilen sözün neden tutulmadığını sormak için 1737 Nisanı sonlarında Delhi'ye gönderilir ; o yola çıkarken Hindistan'da 40 günden aşırı kalmamak ve Muhammed Şah'ın karşılığı ne olursa olsun onu derhal getirmek buyruğunu almıştı ; Gurkanlı pâdişahı ise bir karşılık vermediği gibi Nadir Afşar'ın elçisini de alıkoyar ve onun geri dönmesine izin vermez.

Bu iş dolayısiyle Muhammed Şah'ın yakınlarının ve akıl hocalarının anlayışsızlığı apaçık görünür. Bunlar bir yandan Nadir Şaha gönderilecek karşılıkta ona ne gibi unvanlar verilmesi yönünde bir karara varamazlar ; bundan başka acaba Afganlar Nadir Afşar'ı bozarlar mı ümidine de kapılırlar.

Böylelikle bir yıl kadar geçer ve Kandahar düşer. Nadir Afşar, Nisan 1738 sonlarında, Delhi'de alıkonulan elçisi Muhammed Han Türkmen'e haber gönderip Gurkanlı devletinin karşılığı ne olursa olsun onun alıp geri dönmesi için buyruk yollar.

Bunun arkasından kendisi de Kandahar'daki ordugâhında kabul etmiş olduğu Osmanlı elçilerine (Mîrahur Mustafa Paşa, kazasker Abdullah Efendi v. s.) geri dönme iznini verir ve

Gazne ve Kâbil'e doğru ordusu başında (125,000 kişi kadar) ilerlemeğe koyulur.

Delhi'deki durum ve dedikodular

O sırada Gurkanlı devletinin nasıl bir durumda olduğunu yukarıda hatırlatmıştık. Delhi'de, yani saray ve yüksek çevrelerdeki durum, devletin bu genel durumu kadar ve belki ondan da kötü idi. Bir kere devlet işleri tam bir karışıklık içinde bulunmakta olup pâdişah ve yakınları yalnız rahatlarını ve eğlencelerini düşünüyorlardı.

Vezir Kamer üd din Han[1], Turaniyan'dan[2] (Orta Asyalı sünnî Türk) idi, ancak asıl nüfuz pâdişahın o sırada en çok güvenini taşıyan birinci bahşi[3] Han Devran Samsam üd-devle'de[4] bulunuyordu. Bu kimse Hindistaniyan'dandı (Yerli veya yerlileşmiş müslüman).

Bu, egemenliğin gerçekten Hindistaniyan'da olması demekti ve bu hızıpla Turaniyan ve İraniyan (Şiî Türk) hızıpları arasında çekişmeler çetindi.

O devrede önemli durumlarda bulunacak olan üç kişiyi daha anacağız; bunların biri İraniyan'dan olan Bürhan ül-mülk Saadet Han'dır[5], o sırada bu kişi Eved (Oud) subedarıdır.

İkincisi Lahor (Pencap) subedarı Zekeriya Han'dır, Turaniyan'dandır. Ünlü Abd üs-Samed[6] Han'ın oğludur; subesi olan Pencab'ı çok iyi yöneltmiş ve geliştirmiştir.

Üçüncüsü Serbülend[7] Han'dır. İkinci ciltte görülmüş olduğu gibi (s. 397-8 ve 401-2) bu kişi Gücerat için Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ün adamlariyle savaşmıştı (1724-25). O vakitten beri bu iki kişi dargın idiler ve ancak Nadir Afşar'ın Delhi'den çekilmesinden sonra barışacaklardır. O sırada Serbülend Han açıktadır.

[1] İkinci cildin dizinine göre bu adı orada aramalı.

[2] Turaniyan, İraniyan ve Hindistaniyan hızıpları için bk. C. II, s. 327-333

[3] Bu makam için bk. C. II, s. 454 ve 479-80 e.

[4] Bk. C. II 'deki dizine göre bu unvan ve ada.

[5] Bk. C· II 'deki dizine göre bu unvan ve ada.

[6] Bk. C. II 'deki dizine göre bu ada.

[7] Bk. Keza C. II. dizinine.

Haydarâbâd devletinin kurucusu Turaniyan'dan Çin Kılıç Han Nizamül- mülk üzerinde burada ayrıca durmayacağız.

Gurkanlı ileri gelenleri arasındaki karşıtlıklar ve bazı dedikodular

Gurkanlı devletindeki aldırışsızlığa ve karma karışık yönetime bir de o sırada bir yandan Han Devran'ın başkanı olduğu Hindistaniyan hızbiyle Çin Kılıç ve Kamer üd-din Hanların başkanı oldukları Turaniyan hızbi arasındaki gerginlik ve kıskançlıkları eklemek gerekir. Bu durum arada sonsuz kuşkular doğurmuş, ihanet dedikodularının yayılmasına sebep olmuş ve ileri gelenler arasında gerekli dayanışmayı çok gevşetmiştir. Bütün bunlara pâdişahın aczi eklenilirse Nadir Şah Afşar'ın işinin ne kadar kolaylaşmış olduğu anlaşılır.

Bu durumun doğurduğu dedikodulardan biri James Fraser'in "History of Nadir Şah" adlı eserinde görülür. Yazarın "Önsöz" de ve s. 128'de vermiş olduğu oldukça dumanlı bilgilerden bunların başlıca kaynağının Serbülend Han'ın kâtibinin bir mektubu olduğuna hükmedilebilir.

Ancak az önce Çin Kılıç ve Serbülend Hanların karşılıklı durumları ve Turaniyan, İraniyan ve Hindistaniyan hızıpları arasındaki geçimsizlik, hattâ karşıtlık göz önüne alınınca aşağıdaki fıkrada anacağımız bu yazılara pek inanmamak gerekir. Esasen olaylar da bu dedikoduları yalanlıyacaktır.

Her ne ise, verilen bilgilere göre (J. Fraser, s. 129) Nadir Şah Kandahar önünde iken Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk ve Saadet Han Burhan ül-mülk'den kendisini Hindistan üzerine yürümeye kışkırtan mektuplar alır: Nadir Afşar verdiği karşılıkta yol üzerindeki güçlükleri, boğazları, geniş ırmakları, Afganları ve öbür savaşçı ulusları, Kâbil subedarı (vali) Nâsir ve Lahor subedarı Zekeriya Hanlardan göreceği karşı koymayı ve sonda da Gurkanlı pâdişahı Nâsır üd-din Muhammed Şahın büyük ordusiyle vuruşmak zaruretinde olacağını ileri sürerek bu işe girişmeye eyginlik göstermez.

Bunun üzerine yukarıda anılan iki kişi ona yeniden yazıp Etek'de kendisi Sind ırmağını geçmeden önce işlerini ne kadar kolaylaştırabileceklerini göreceğini bildirirler.

Bu inancalardan sonra Nadir Afşar 125.000 kişilik bir or-

dunun başında Gazne ve Kâbil yolu ile Hindistan üzerine yürümeye koyulur.

Bir yandan da, yine aynı yazara göre, Çin Kılıç ve Saadet Hanlar, Kâbil subedarı Nâsir, ora kutval'ı (kurgan komutanı ve emniyet âmiri) Şerze ve Lahor subedarı Zekeriya Hanlara şu yolda mektuplar yazarlar (Geniş özet):

"Hindistan'ın durumunu ve pâdişahla onun yanındakilerin vakitlerini içki ve kadın âlemlerinde geçirmekte olduklarını iyice bilen Nadir Şah bu devlete karşı bir çarpıda bulunmaya karar verdi. İyice bilirsiniz ki bu devletin büyük beylerinden hiç birisi onunla boy ölçüşebilecek bir durumda değildir. Dolayısiyle önemli bir yardım ummayınız ve yalnız kendinize güveniniz...„

Yine aynı kâtibe göre bu mektuplar Nâsir ve Zekeriya Hanları epi ürkütmüştür.

Hindistaniyandan olan Şakir Han adında bir yazara göre de [1] Zekeriya Han, Han Devran'ı pâdişahın gözünden düşürmek için Çin Kılıç ve Saadet Hanların kışkırtması üzerine Nadir Afşar'ı kendi ilinin başkenti olan Lahor'a sokmuştur.

Halbuki işin gerçeğine gidilirse görülür ki gerek Kâbil, gerek Lahor (Pencap) subedarları, arkası kesilmeyen başvurmalarına rağmen merkezce para ve asker bakımından tamamiyle yardımsız bırakılmışlardı ve buna göre, dünyanın sayılı bir kaç büyük fatihinden biri olan Nadir Şah Afşar gibi bir kimseyle, yalnız kendi subelerinin ordusuna dayanarak uzun zaman uğraşamazlardı.

Vezir Kamer üd-din Han'ın adamlarından Anand Ram Muhlis "Tezkire„sinde [2], Nadir Afşar istilâsı tehlikesi belirince Kâbil subedarı Nâsir Hanın para isteklerine bahşi, yani savunma bakanı Han Devran'ın nasıl karşılık verdiğini anlatır. Bu kişinin Nâsır Hanın vekiline söylediği sözler merkezdeki zihniyeti ve belki de Hindistaniyan'dan olan Han Devran'ın Turaniyan ve İraniyan'dan olan beylere karşı muamelesini göstermektedir:

"Sen biliyor musun ki ben altın çekmek amacını güden bu gibi hikâyelerle aldatılamıyacak kadar tecrübe sahibi bir kimse-

[1] *Irvine, Later Mugals*, C. II, s. 325, L 2.
[2] Elliot, VIII, s. 77-78.

yim. Benim evim düzlüktedir ve benim kariham ancak gördüğüm şeyler üzerinde işler. Sizin eviniz dağdadır; belki onun tepesinden İran ordusunu görür gibi oldunuz. Seni gönderene de ki: Yağmur mevsiminden sonra para göndermesi için Bengal subedarına buyruk yollanıldı; o vakit gereken para gönderilecektir.„

Nadir Afşar ise yağmur mevsiminden önce gelecektir.

Nadir Afşar'ın Gazne ve Kâbil'i alması

10 Mayıs 1738 'de Nadir Afşar, Gazne ve Kâbil'e doğru ilerlemeye başlar; Gazne'nin 60 klm. kadar Güney - batısında Karabağ'da konaklar. O orada iken Gazne'deki Gurkanlı komutanı Baki Han çekilir ve kent savaşsız verinir. Nadir yanlarını güven içinde tutmak için Bamyan'ı, Gurbend'i ve Hezarecat'ta bazı yerleri ele geçirmek için birlikler yollar ve Kâbil önüne gelir. Subedar Nâsir Han, Pişaver'e çekilirse de Kutval veya kale komutanı Şerze Han 6 hafta kadar dayanır ve kulelerden birinin top ateşi sonucunda yıkılması üzerine verinir (19 Haziran 1738); çok büyük olcalar (hazine, cephane, fil vesaire) ele geçer.

Nadir 40 gün Kâbil'de kalıp dağlık bölgelerin işlerini düzenler, Delhi'de alıkonulmuş olan elçisi Muhammed Ali Türkmen'den ne Gurkanlı pâdişahının karşılığını ne de kendisine geri dönmek izninin verilip verilmediğini bildiren bir mektup almaz.

Muhammed Şah'a mektup ve Celâlabad'ın a'ınması

Bunun üzerine Nadir Şah, Muhammed Şah'a ağır bir mektup yazıp bir yasavulla yollar. Bunda ilk elçisi Ali Merdan Han'a, Afganların Gurkanlı topraklarına sığınmalarına meydan verilmiyecği yolunda yapılan va'din tutulmadığından, son elçisinin " kanun-ı selef „ e mugayir olarak bir yıldan aşırı alıkonulmuş, mektubunun karşılıksız bırakılmış, kendisine aldırışsızlık edilmiş ve dostluğa aykırı bir biçimde davranılmış olduğundan sızlanır ve şunları ekler: "Afganlar İran'a yaptıklarından çok fazlasını Hindistan'a yapmışlardır„ Kandahar'ı aldıktan sonra düşündüm ki onların cezalandırılması sizin de dileğinizdir, bu amaçla ilerledim. Gazne halkı beni edep daire-

sinde karşıladı, onları okşadım; Kâbil'dekiler ise kafa tuttu ve Afgan'larla birlik oldu. Onları cezalandırmak zorunda kaldım; bana kafa tutmayanlara karşı hep iyi muamele ettim. Tek amacım Afgan'ları cezalandırmaktır.

Nadir Afşar'ın bu mektubunu götüren yasavul Celâlâbâd'da öldürülür; yiyecek kıtlığı dolayısiyle Kâbil'den Çarıkar ve Necrav bölgelerine gitmiş olan Nadir Şah ordusu Celâlâbâd üzerine yürür, orayı alır (Eylül başları) ve yasaul'u öldüren Mîr Abbas adında bir derebeyinin oğlunun oraya yakın olan kurganını alır, kurgandaki erkekler öldürülür ve kadınlar tutsak edilir. Ondan sonra Nadir Afşar, Güney-batı'ya doğru ilerler ve İran'dan epi zaman uzak kalacağının anlaşılması dolayısiyle Büyük oğlu Mirza Riza Kulu'yu vekil olarak İran'a geri yollar (Kasım 1738 başı).

Hayber boğazının zorlanması Kâbil subedarı Nâsir Han, Kâbil subesi, yani vilâyeti içinde bulunan Pişaver'e daha önceden çekilmişti; elindeki ufak kuvvetlerle savunulması nisbeten kolay olan ünlü Hayber geçidinde karşı koymaya çalışır; fakat Nadir Afşar hafif bir atlı birlikle dağlık, çok sarp ve dar boğazlardan geçerek bir gece içinde 80 km. den fazla ilerler ve şafak sökerken Hayber boğazındaki Nâsir Han kuvvetlerine yandan bir baskın yapıp onları bozar[1].

Böylelikle az bir kuvvetle tutulması mümkün olan ünlü Hayber bogazı zorlanmış olur (14—15 Kasım). Üç gün sonra Pişaver düşer.

Kâbil ile Pişaver arasındaki dağlık bölgelerde yaşayan Afgan oymakları başta Nadir Afşar ordusunu epey yormuşlar, fakat sonra ondan para alıp onunla işbirliği yapmışlar ve ordunun ilerlemesini çok kolaylaştırmışlardır.

Anand Ram Muhlis'e göre[2], o sırada yani bu Afgan karşı koyması varken Muhammed Şah, Lahor ve Multan Nâzımına (valisine) yeter para ve adam gönderseydi Nadir Afşar dağlık bölgeyi aşamazdı.

[1] Bu vuruşma, ondan önceki manevra ve Nâsir Han'ın tutsak olması üzerine birbirini tutmayan çok söyleoti vardır. Buradaki ayrıntıların çoğu Fraser (s. 135-145)'de bulunan Serbülend Han'ın kâtibinin yazısından alınmıştır. [2] Elliot VIII, s. 78-79.

Dağlık bölgeyi böylece geçtikten sonra Nadir Afşar, Aka (Ağa) Muhammed'in komutasında bir öncü kuvvet gönderip Sind ırmağı üzerinde Etek (Atok)'de bir köprü kurdurur.

Yeni bahaneler Celâlâbâd'a gelinceye kadar Nadir'in ileri sürdüğü bahaneler yukarıda görülmüştü. O, Delhi'ye göndermiş olduğu elçi alıkonulduğu, mektubuna karşılık gelmediği ve kendisine verilmiş olan söze rağmen Afganların Gurkanlı topraklarına sığınmalarına, yani Gazne ve Kâbil bölgelerine çekilmelerine göz yumulduğu için güya bunları kovalayıp cezalandırmak zarureti yüzünden işbu kent ve bölgeleri almıştı. Celâlâbâd'ı ise yasavulunu öldürenleri cezalandırmak için almıştı.

Buradan ötesi için Nadir yeni bir bahane ileri sürer ve Muhammed Şah'a göndermiş olduğu bir mektupta[1] şunları der (Geniş özet) :

"Kâbil'e gelişim ve orayı alışım müslümanlık gayreti ve size olan sevgim dolayısiyle idi. Hiç bir zaman tahmin edemezdim ki Dekken'li mel'unlar (Maratalar) İslâm pâdişahının ülkelerinden haraç almaktadırlar[2]. Benim Etek'in bu kıyısında (Sind ırmağı üzerinde) duruşum, eğer bu 'kâfir,ler Hindistan'a gelirlerse onları cehenneme defetmek için 'Gazi Kızılbaşlarımdan, bir ordu göndermek düşüncesiyledir.„ Bundan sonra Nadir Afşar dine bağlılık ve dostluk inancalarını tekrarlamaktadır.

Yine aynı kaynağa göre bir kaç hafta sonra Nadir Afşar'dan 40 milyon rupi gönderilmesini ve 4 subenin kendisine verilmesini isteyen bir mektup daha alınır.

Nadir Afşar, Aralık 1738'in ikinci yarısında Sind ırmağını kurdurmuş olduğu köprüden geçer, Pencab'ın öbür ırmakları ise o mevsimde köprüsüz geçilebilecek bir durumdadırlar.

Lahor'un düşmesi Pencap subedarı Zekeriya Han merkezden önemli hiç bir yardım görmemişti; onun başkenti Lahor'un 50 km. kadar kuzeyinde Zeminâbâd'da bir kurganda bulunan bir kuvvetini ezdikten sonra Nadir Afşar, Lahor'un

[1] Fraser, 138. Ancak bu mektubun alınma tarihi olarak verilen tarih (Cumad el-ulâ başı 1151, yani Ağustos 1738 ortası) Nadir Şah'ın o bölgeye geliş tarihinden birkaç ay öncedir

[2] Bu paralar için bk. C. II, bölüm VII.

kuzeyinde Ravi ırmağına ulaşır ve bu kentin karşısına gelir. Zekeriya Han ırmak boyunca berkitilmiş bir mevzi yapmış ve oraya toplarını yerleştirmişti. Nadir Şah bu mevzie saldıracağı yerde batıya doğru ilerler, ırmağı uzaklardan geçer, Lahor kentinin güneyinden dolaştıktan sonra onun 8 km. kadar doğusunda Şalemar bahçesine konar.

Berkitilmiş mevzii çevrilmiş ve Delhi ile gelip gidişi kesilmiş olan Zekeriya Han da kısa bir vuruşmadan sonra verinir (12 Ocak 1739).

Nadir Şah ona karşı iyi davranır; ancak Lahor kentinden iki milyon rupilik bir kurtulmalık ister. Para ödendikten sonra Nadir Afşar, Zekeriya Hanı yeniden Lahor subedarı yapar, ancak bir oğlunu kendi yanında tutu (rehine) olarak alıkoyar. Devletten hiç yardım görmemiş olan Zekeriya Hanın verinmesi ve sonra da Nadir Şahın buyruğu altına girmesi "Hindistaniyan„ hızbı tarafından "Turaniyan„ ın bir ihaneti gibi gösterilecektir.

Bu savaşlar sırasında Pencap bölgesi çok tahribata uğrar.

Nadir Şah, Lahor'dan Gurkanlı pâdişahı Muhammed Şaha yeni bir mektup yollayıp kendisinin bir Türkmen olduğunu ve Timur soyu ile arasında "il nisbeti„ bulunduğunu (burada "il„ eskiden haiz olduğu ve Doğu'da muhafaza ettiği "ulus„ anlamında kullanılmıştır) hatırlatır, eski şikâyetlerini tekrarlar, bütün kusurları Muhammed Şahın yanındakilere yükler, bunları cezalandırmak için geldiğini ekler ve bir vuruşmanın sonuçlarının çok kötü olabileceğini açıklar

Delhi'de olan bitenler

Nadir Şah, Kâbil'i aldıktan sonra da Gurkanlı saray ve hükümeti hiç bir tedbir almaz; belki onun bu kadariyle yetinip geri döneceği umulur. O, Kasım 1738 ortasında Hayber geçidini zorladıktan sonra iş kesin olarak anlaşılır. Bu zorlamadan önce, Delhi'de güçlü ve değerli kimse bulunmadığı için devlet adamı ve komutan olarak büyük ünü olan Çin Kılıç Han Nizam ül-Mülk Dekkenden çağrılmıştı. Hayber'in zorlandığı haberi geldikten az sonra o "vekil„ [1] sıfatiyle ve yanına vezir Kamer üd-din Han İtimad-

[1] Bk. C. II, s. 433.

üd-devle ve bahşi ve emirül-ümera bulunan Samsamüd-devle Han Devran'ı alarak Delhi'den çıkar (2 Aralık 1739). Bu beylere hazineden on milyon rupi ve kendi özel ordularına eklenmek üzere 50.000 atlı verilmişti.

Ordu başkentten az ilerde bir ay kadar öylece kalır. O sırada ramazan'dır, bu da böyle bir bekleme durumunda kalınmasına kısmen olsun yardım etmiş veya bahane vermiştir. İşin doğrusu, yukarda andığımız üç kişiden kimsenin başkomutan yapılmamış olması ve Turaniyan'ın başları olan ilk iki kişi ile Hindistaniyan'ın başı olan üçüncü kişi arasında derin bir güvensizlik ve çekememezlik bulunması, orduyu mefluç bırakmıştır. Pâdişah ise en çok üçüncü kişiyi yani Han Devran'ı tutmaktadır ve en çok onun sözü geçmektedir; dolayısiyle Çin Kılıç Han'ın daha üstün değeri ve mevkii faydasız kalmaktadır.

Kendi hizmetine girmiş olan Kâbil subedar'ı Nâsir Han'ın öğütleri üzerine Nadir Şah'ın Hind pâdişahları gibi giyinerek onların usülünde bir taht üstüne oturmuş olduğunu ve Lahor üzerine yürümekte bulunduğunu duyunca Muhammed Şah, Mir Bahr'dan[1] Patna ve Benares'e ırmak yolu ile kaç günde gidilebileceğini sorar, yani başkentini bırakıp Doğu'ya kaçmayı düşünür. Vezir Kamerüd-din ve Çin Kılıç Hanlar bunu duyunca Pâdişaha kendisi başta olmadıkça Nadir Afşar'a karşı sefere gidemiyeceklerini söylerler ve epi tartışmalardan sonra Muhammed Şahın Delhi'de kalmasına ve Eved (Oud) subedar'ı Saadet Han Bürhanül-mülk'ün subesinden gelip onun koruyuculuğunu yapmasına o an için karar verilir[2]. Az sonra Muhammed Şah ordu ile birlikte Nadir Afşar'a karşı yürümeye kandırılacaktır.

Hindu hükümdarlardan yardım istenilmesi

Bir yandan bu hazırlıklar yapılırken öbür yandan da Racput ve Marata'lardan yardım istenilir.

Racput racaları atlatmalarda bulunur ve gelişlerini geciktirirler. Maratalar, belki Nadir Afşar'ın onlara karşı durumu ve düşmanlığı öğrenildiği için, başlangıçta yardım edecekmiş

[1] Bu makam için bk. C II. dizinine.
[2] Fraser 146. Serbülend Han'ın kâtibine göre.

gibi davranırlar; Marata "pişva„ (başbakan)'sı Baci Rao'nun[1] kendi komutanlarından Pilaci Cadon'a gönderdiği bir yazıda şöyle denilmektedir[2]:

"Düzenli yürüyüşle Kuzey Hindistana gideceğim. İran şahı Tahmasp Kulu (Nadir Şah Afşar) dünyayı fethetmek için geldi. Muhammed Şaha yardım için Malhar Rao Holkar, Ranuci Sindiya ve Odaci Puar'ın komutası altında Malva'daki kuvvetleri göndermekteyim. Bu devlet için (Marata devleti) böyle bir anda Delhi padişahına yardım etmek bir şereftir„.

Ancak gerçekten hiç bir yardım gelmez; esasen pişva'nın böyle bir durum takınmış olması, onun iki Türk pâdişahının Maratalar'a karşı anlaşmalarından kortuğundan ve Muhammed Şahı savaşa yüreklendirmek isteğinden ileri gelmiş de olabilir.

Gurkanlı ordusunun ilerlemesi

Her ne ise Gurkanlı ordusu yukarda da dediğimiz gibi, Aralık 1738 ayına rastlayan Ramazan ayını hiç bir iş görmeden Delhi dışında ve yakınında geçirir. O sırada Türkmenlerin Etek'de Sind ırmağını geçmiş oldukları haberi gelir. 10 Ocak 1739'da yukarda anılan üç bey ordu ile birlikte Lahor'a doğru yürümeye başlarlar; daha önce hep birlikte ordunun başına geçmesini pâdişahtan dilemişlerdi. Ordu 18 Ocakta ünlü Panipat vuruşma alanına varır. Aynı günde Muhammed Şah da Delhi'den çıkıp orduya katılmak amaciyle ilerler. Onun Panipat'a varması için ordu 9 gün bekler; iki kent arasında 80 klm. kadar oluşuna göre Pâdişah günde 9 klm. ilerlemiş demektir. Düzlükte ve Gurkanlı ülkesinde yapılan bu yürüyüşteki yavaşlıkla Nadir Afşar'ın Hayber boğazını çevirip zorlamak için son derece çetin dağlık bir bölgede ve düşman bir ülkede bir gecede yapmış olduğu 80 klm. lik yürüyüş karşılaştırılırsa iki yanın işi nasıl tuttukları ve Nadir'i kazandıran unsurlardan biri açıkça görülür.

Arada Lahor'un Nadir Şahın eline düştüğü öğrenilir. Artık bu kenti kurtarmak veya korumak mevzu-ı bahs olmayacağı için Karnal'a varılınca orada durmaya ve düşmanı bekle-

[1] Bk. C. II'nin dizinine göre bu ada.
[2] Irvine, *Later Mughals*, s. 336'ya göre.

meye karar verilir. Bunda 30.000 kişi ile yaklaşmakta olan Eved (Oud) subedar'ı Saadet Han Bürhan ül-mülk'ü beklemek amacı da vardı.

Karnal'da bir kurgana kapanılması

Karnal, eski Delhi—Lahor yolu üzerinde başkentten 115 klm. kadar uzaktadır. Şah Cihan devrinde Ali Merdan Han tarafından yaptırılmış olan ve Muhlispur dolaylarından Cemne ırmağından ayrılan su ve sulama yolu Karnal kentinin doğusunu yalamaktadır. Orada bu su yolu ile onun doğusunda bulunan Cemne ırmağı arasında 10 klm. kadar genişlikte, atlı bir ordunun yayılıp vuruşmasına uygun, açık bir düzlük vardır.

Gurkanlı ordusu bu su yolunun batısında ve bir duvarla çevrilmiş bulunan Karnal kentinin kuzeyinde berkitilmiş bir ordugâh kurar; bunun etrafı Mîr Ateş Sa'd üd-din Han tarafından kilometrelerce uzunluğunda bir kerpiç duvar ve bir hendekle çevrilir ve onun boyunca toplar yerleştirilir. Bu duvar güneyde Karnal kentinin duvarlarına bitişiktir. Ordugâhın kuzeyinde bir kaç kilometrelik açık bir düzlükten sonra çok sık bir cengel (orman) başlamakta ve kilometrelerce uzanmaktadır. Dolayısiyle ordugâh doğuda su yolu ve kuzeyde cengel'le örtülü bulunmakta idi.

Ordugâhın kuzey ve kuzey - batısında, yani düşmanın gelmesi en muhtemel olan yönünde, Çin Kılıç Hanın, batısında vezir Kamer üd-din Hanın ve doğusunda, yani su yolu tarafında, Han Devran'ın birliği bulunmakta idi. Pâdişah ortada idi.

Türlü hesaplara göre Nadir Afşar ordusunun Karnal önüne gelen kısmında 55—60.000 savaşçı atlı olduğu tahmin edilebilir; bütün ordu 160.000 kişi kadarmış. Bunların en az üçte biri hizmetçi ve 6.000 kadarı da kadınmış; ancak bütün bunlar (kadınlar ve hizmetciler) silâhlı ve hiç olmazsa ordugâhı ve ağırlıkları çapulculara karşı korumak için vuruşabilecek bir durumda imişler.

Tarih-i Cihangüşây-ı Nadirî, Guranlı ordusunda 300.000 savaşçı, 2.000 savaş fili ve 3.000 top olduğunu yazar; türlü yazarlar bu sayıyı 75.000 'le 500.000 (bu son sayıda yayalar da bulunduğu ve bunlar genel olarak savaşçı sayılmadıkları

için bu kesin bir şey ifade etmez) arasında gösterirler. Her halde II. ciltte Gurkanlı orduları anılırken anlatılmış olduğu gibi onların arkalarında sürükledikleri sayısız hizmetçi ve kalabalıklarla Muhammed Şah'ın ordugâhında bir milyon kişinin bulunmuş olması muhtemel sayılmalıdır. Buna pek büyük sayıda her türlü hayvan katılınca böyle bir ordu ile berkitilmiş bir ordugâha kapanıp Nadir Afşar'a meydanı açık bırakmanın ne gibi yiyecek güçlükleri doğuracağı kolayca anlaşılır. Bu durum Gurkanlı ordusunu çarçabuk kıtlık içine sokacak ve onu verinmek zorunda bırakacaktır.

Nadir Afşar, Gurkanlı ordusunun durumunu ögrendikten sonra Tarih-i Cihangüşây yazarına göre onun, kurgan adını verdiği berkitilmiş ordugâhına saldıracağı yerde bu ordugâhı doğudan çevirmeğe, su yolu ile Cemne ırmağı arasından ilerlemeye, Panipat kentini alıp Muhammed Şah ile Delhi arasında gidip gelişi kesmeye ve işbu başkent üzerine yürüyüp onu almaya karar verir.

Böylelikle Muhammed Şah ya ordusu ile kurganından çıkıp Nadir Afşar'la vuruşmaya çalışacak ve bunu yaparsa vuruşma Nadir'in seçmiş olduğu bir alanda yapılacak veyahut Gurkanlı ordusu Karnal'daki ordugâhında kıtlık ve açlık içinde kıvranırken Türkmen ordusu Delhi'ye saldırabilecektir.

Vuruşma, Nadir Afşar'ın dahi beklememiş olduğu kadar onun lehinde şartlar içinde cereyan edecektir. Bu, Gurkanlı ordusunun bir kısmınının, hiç hazırlıksız ve sırf bir tesadüf eseri olarak ordugâhtan çıkması ve başı boş dönecek biçimde vuruştuktan sonra bozulup ordugâha kaçması biçiminde gelişecektir.

Bu sonucu doğuran tesadüfî olay, Eved (Oud) subedar'ı Saadet Han Burhan ül-mülk'ün, Muhammed Şah ordugâhına yetişmesi keyfiyetidir. Aşağıda bunu anlatacağız.

Karnal vuruşması

Türkmen ordusu 12 Şubat 1739'da Karnal kuzeyindeki son konak olan Saray Azimâbâd'dan kalkıp Karnal su yolunu 15 klm. kadar bu kentin kuzeyinden geçer ve Gurkanlı ordugâhının 10 klm. kadar kuzeydoğusunda ve Cemne ırmağının yakınında bir yerde durur. Bu ordugâhla onun arasında yukarda anılan su yolu bulunmaktadır.

Nadir Afşar bir kaç bin atlı ile ordusundan ayrılıp Mu-

ıammed Şah ordugâhına yaklaşır onu, incelemeye koyulur ve 'ine geri döner.

O akşam Saadet Han Burhan ül-mülk birliğinin, 30.000 ıtlı bir çok top ve türlü yiyecek ve gereçlerle Panipat'a gelliği öğrenilince Nadir Afşar, Türkmen ordusunun bir kısmını ìaadet Han'ın Muhammed Şah ordugâhına erişmesini önlemek ;in onun yolunu kesmekle görevlendirir ve 13 Şubat sabahı afakta ana Türkmen kuvveti Gurkanlı ordugâhına doğru erler; ancak arada Saadet Han birliğinin işbu ordugâha gir-ıeğe muvaffak olduğu öğrenilir ve Nadir kendi ordusunu su olunun öte kıyısında 5 klm. kadar bir mesafede ordugâh .arşısında toplar.

Böylelikle öğle vakti geçmiş bulunur; ancak az sonra ;urkanlı atlılarının vuruşmak için ordugâhtan çıkıp ilerledikleri 'örülür.

Şu olmuştur: Saadet Han ordusu sıkı bir yürüyüşle Pani-ıat'la Karnal arasındaki 30 ve küsur klm. yi bir günde katetmiş e Nadir Afşar'ın Türkmenlerinin araya girmelerine vakit ıırakmadan Gurkanlı ordugâhına ulaşmıştı; ancak ağırlıklar 'eride uzun bir kafile halinde ilerlemekteydiler; bunlar henüz ıordugâha girmeden, bir gün önceden beri Gurkanlı ordugâhı trafında dolaşan Türkmen karavulları kafilenin yüklü 500 .evesini yakalarlar. Bu develer ve yükleri koca kafile arasında ıir hiç teşkil ediyorlardı.

Bu haber Saadet Han'a öğle vakti Pâdişahın yanında iken ıildirilir. O, o sırada görenek olduğu gibi kılıcını kılıfı ile birlikte ıkarmış ve Pâdişahın altındaki seccadenin üzerine koymuştn.

Saadet Han, 500 devesinin Nadir Afşar'ın Türkmenlerince le geçirildiğini öğrenince kendi ordusu ile çıkıp Türkmenlerle avaşmak ve develerini geri almak için Pâdişahtan izin ister.)rada bulunan Çin Kılıç Han acele edilmemesi öğüdünü verir; .ved (Oud) ordusunun bir aydır yolda bulunduğu için yorgun lduğunu söyler ve esasen güneşin batmasına ancak üç saat aldığını ekler. Han Devran da aynı düşünceyi ileri sürer ve rdunun toplu olarak savaş düzeninde dışarı çıkmak için hazır ulunmadığını bildirir; dolayısiyle ertesi günü toptan savaşmak 'erektiğinde direnir.

Saadet Han, bunların hiçbirini dinlemez ve 500 devesini

almış olan Türkmen karavullarını kovalayıp eşyasını ve tutsak edilen adamlarını derhal kurtarmak isteğinden vazgeçmez. Pâdişah ise bir hiçtir, ona bu işten vazgeçmesi buyruğunu veremez.

Saadet Han bütün askerlerini dahi toplıyamadan 4—5.000 kişi ile ordugâhtan çıkar ve Türkmen öncülerine saldırır.

Bunlar ise, önceden almış oldukları buyruk gereğince çekilmeye ve kaçışmaya koyulurlar ve Saadet Han'ı ve birliğini ordugâhtan 3 klm. kadar uzağa çekerler.

Bu kaçış karşısında düşmanı yendim sanan Saadet Han, Pâdişaha adam gönderip zaferi tamamlamak için yardım ister. Bunun üzerine Han Devran bir file binip çarçabuk hazır edebildiği 8.000 kişi ve bir miktar topçu ile ordugâhtan çıkıp Türkmenler üzerine yürür, ikindiden az sonra vezir ve Pâdişah da ordugâhtan çıkar ve vezirin birliği de ilerler. Vuruşma kızıştıkça bir çok subay ve er düzensiz bir surette ordugâhtan çıkıp ona katılacaklardır.

Böylelikle Gurkanlı ordusunun bir kısmı, hiç hazırlanmamış, önceden hiç bir tasarı yapmamış olarak, silâhını kapanın ordugâhtan çıkması suretiyle üç kol olarak çarpışmaya koyulur; genel bir komuta yoktur, zaten öyle bir komutan da bulunmamaktadır ve Pâdişah nazarî olarak genel başbuğ ise de askerlik bakımından bir sıfırdır ve kimse onun sözünü dinlememektedir. Türlü saatlerde dışarı çıkmış olan birlikler de karma karışıktır.

Bu biçimde, devrin en ünlü komutanlarından biri olan Nadir Afşar'a ve yine devrin en iyi yetiştirilmis ordularından biri olan Türkmen ordusuna karşı genel bir ölüm kalım vuruşmasına girişilmiş bulunulur.

Gurkanlı ordusunun sevkülceyşî ve tabiyevî durumları yukarda görülmüştü. Onun vuruşma bilgisi, talim ve terbiyesi ve silâhları da son derece geridir.

İkinci ciltte (s. 483 - 492) görülmüş olduğu gibi Gurkanlı ordusu zırhlı atlılarını düşmana saldırtmaktan başka bir tabiyeyi unutmuş gibidir; topçusu da son derecede ağır ve güç mevzi değiştirebilmektedir.

Türkmen ordusunda iki metreden uzun boyda bir mil üzerine dayanarak ateş eden "cezair" adlı tüfekler vardır; en

çok kullandıkları top da "zenberek„ denilen, bir deve tarafından taşınan ve bir kiloya yakın ağırlıkta gülle atan uzun, fakat nisbeten hafif toplardır. Bunları taşıyan ve bu işe alıştırılmış olan deve çöktürülür çöktürülmez bunlarla onun sırtı üzerinden dahi ateş edilmektedir.

Nadir Afşar, Gurkanlı ordusunun berkitilmiş ordugâhtan çıkışını sevinçle karşılamıştı. O, "zenberek„leri, "cezair„ leri ve ateşe hazır olan 3.000 kişiyi üç ayrı birlik halinde pusuya yatırır ve ordugâhtan çıkan Saadet Han'a karşı, kısa bir vuruşmadan sonra kaçıp onu hazırlanan tuzağa çekmek üzere 500 atlı gönderir. Bu işte tam bir başarı sağlanılır ve Türkmenleri yendiğini sanan Saadet Han onları kovalıyarak yüzlerce ateşe hazır " zenberek „ ve " cezair „ in yakınına gelir; birden bire Türkmen atlıları dağılırlar ve Gurkanlılar kesif bir ateşe tutulup adeta erirler ; bir süre için karşı koyarlarsa da sonda bozulurlar. Saadet Han da iki yara almıştır ; askerlerinin kaçışları sırasında bir kaza onu Nadir Afşar'ın eline düşürür. O, tam çekileceği sırada, yiğeni Nisar Muhammed Han Şir Ceng'in bindiği fil, onun (Saadet Han'ın) filine saldırır ve zaptedilmez hale gelen iki fil aralarında dövüşe dövüşe Türkmen ordusuna doğru giderler ve böylelikle filini öldürmek isteyen kendi adamlarının bütün gayretine rağmen Saadet Han kendini Türkmen ordusu içinde bulur ve tutsak edilir.

Bu vuruşmada Saadet Han birliği Gurkanlı ordusunun sağ kolunda bulunuyordu. Onun solunda, merkezde, fakat ondan epi uzakta ve onunla irtibatsız olarak savaşan Han Devran'ın birliği de aynı biçimde bir yenilgiye uğrar ve bu kişinin ağır surette yaralanıp geri getirilmesiyle orada da bozgun çıkar. Han Devran az sonra ölecektir.

Daha solda, yani sol kolda, Pâdişah ve Vezir bulunmaktadırlar; bunlar ciddî surette, hattâ hemen hiç vuruşmaya katılmazlar. Çin Kılıç Han da ona hiç katılmamıştı.

Vuruşan birlikler ve başı boş denecek biçimde silâhları kapıp ordugâhtan çıkmış olanlar oradan bir kaç kilometre uzakta bu biçimde bozulup başbuğlarını kaybedince delicesine kaçışmaya başlarlar ve onların arkasını bırakmayan Türkmen atlılarınca biteviye öldürülürler.

Vuruşma ancak üç saat kadar sürmüştü; öğle namazından

sonra başlamış ve ikindi namazı sıralarında sona ermişti.

Gurkanlı ölüleri hakkında türlü yazarların türlü tahminleri vardır; bunlar 8.000 ile 30.000 arasında oynar. Türkmen ölüleri 2.500 kadardır; yaralılar bunun iki mislidir.

Nadir Afşar Hindistan'dan dönüşünde Osmanlı Pâdişahı I. Sultan Mahmud'a gönderdiği mektupta bu vuruşma için şöyle demektedir[1]:

" . . Yukarıda anılan pâdişah (Nâsır-üd-Din Muhammed Şah) Hindistan'ın her tarafından bütün askerini topladı ve saltanatının bütün imkân ve levazımiyle birlikte Şah Cihanâbâd'dan (Delhi'den) hareket etti ve oradan 40 fersah uzaklıkta olan Karnal denilen yerde güçlü bir kurgan tertip etti ve vuruşmak azmiyle orada durdu. Bu hayırhâh (Nadir Afşar) dahi Karnal'dan 15 fersah uzakta olan Ambala konağına (menzil) geldikten sonra bunu öğrendim ve Allah'a tevekkül ederek ilgar ettim ve Zilkade-i haram'ın 15'inde (13 Şubat 1739) iki taraf karşılaştı; vuruşma ateşi patlayınca Allah'ın inayetiyle o güruh yenildi ve onun devletinin han ve emirleriyle birlikte Hindistan neferlerinden 40 - 50 bin kişi kılıçtan geçirildi, sağ kalan bir miktarı yakalandı ve Pâdişaha ve emirlere ait hazine, esbab (vasıta) ve tophânenin hepsi ele geçirildi ve Muhammed Şah bozulup hazırlamış olduğu kurgana girip kapandı".

Nadir Şah'ın burada verdiği 40 - 50.000 rakamı ölü ve yaralı olarak kabul edilirse Hindistan kaynaklarının verdikleri rakkamları pek aşmış olmaz.

13 Şubat 1739'da cereyan eden bu Karnal vuruşması nihayet, Gurkanlı ordusunun ufak bir kısmının başı boş bir surette savaşa atılıp yine Türkmen ordusunun ufak bir kısmiyle çarpışarak bozulmasından ibaretti. Ancak Gurkanlı Türkleri artık Türkmenlerden ve onların silah ve vuruşma tarzlarından ürkmüşlerdi, keza Gurkanlı ileri gelenlerinin bir kurgana kapanmak suretiyle zaten açıklanmış olan ürkeklikleri kesin bir korku

[1] Başbakanlık arşivi, Nâme defteri, 8, s. 30 - 32'de Farsçası ve s. 32-34'de Türkçesi vardır. Yukardaki nakil Farsçasından yapılmıştır; orada kılıçtan geçirilenler için «40-50.000» denildiği halde Türkçesinde yalnız «40.000» denilmiştir.

biçimini almıştır; onlar artık kendilerini Nadir Afşar'la hiç mi hiç boy ölçüşemiyecek bir durumda görmeye koyulurlar.

Bu böyle olunca berkitilmiş ordugâhtan bir daha çıkıp yeni bir vuruşma denemesi yapmayı kimsenin aklı almaz olur; bu da kocaman Gurkanlı ordusunun ve onun daha da kocaman bir kalabalık teşkil eden hizmetçi ve sairesinin aç kalması ve sairesi sonucunu doğuracaktır. Nadir Afşar bu kadarcık bir emekle dünyanın en zengin devletinin bir kaç yüz yıldanberi birikmiş olan hazinelerine ve onun Sind ırmağına kadar olan ülkelerine el koymuş olacaktır.

II. SAVAŞTAN SONRAKİ GÖRÜŞMELER

Nadir Şah akşam namazından sonra, tutsak edilmiş olan Saadet Hanı kabul eder, Gurkanlı ordusu için bir dilenciler sürüsü der ve Birinci bahşi ve Emîr ül-ümera Han Devran'ın, ölmeyi bildiğini, fakat vuruşmayı bilmediğini söyler. Bundan sonra Muhammed Şahın düşünceleri ve gücü hakkında Saadet Handan bilgiler edinmeye çalışır; bu son kişi Pâdişahın çok büyük bir güce malik olduğunu, yalnız bir emîr'in (Han Devran) savaş için çıktığını ve kazâra yaralanıp geri döndüğünü, daha pek çok emîr ve racanın ve sayısız erin bulunduğunu söyler.

Sonda Nadir Afşar, Saadet Han'la şu yolda konuşur: "Siz benimle aynı il ve aynı dindesiniz, bana Osmanlı Pâdişahiyle savaşmaya gitmek üzere sizin Pâdişahınızdan pişkeş alabilmek yolunu gösterin„. Saadet Han da Nadir'e Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ü çağırtıp onunla görüşmesi öğüdünü verir.

Ertesi gün (14 Şubat) Nadir Afşar, Muhammed Şah'a bir elçi ile bir Kur'an gönderir; onun altına sözüne sadık kalacağına ve Çin Kılıç Han kendisine gönderilirse sağ salim geri geleceğine ant içtiğine dair bir yazı yazmıştır. Saadet Han da aynı adamla Pâdişaha bir mektup göndermiş ve Çin Kılıç Han'ı yollayıp barış yapmasını öğütlemiştir.

Tutsak edilmiş olan Saadet Han ve ölüm döşeğinde yatan Han Devran'la birlikte Çin Kılıç Han devletin en büyük üç kişisinden biri idi; bir şeye aklı ermeyen Muhammed Şah başta onu göndermekten korkar ve ona: "Sen de bir hileye kurban gider ve elden çıkarsan ne yaparım?„ der. Çin Kılıç Han: "Arada Kur'an üzerine edilmiş yemin var, bir hile yapılırsa

cezasını Allah verir„ der ve bununla birlikte şayet kendisi böyle bir şeye kurban giderse Pâdişahın Mandu'ya (Malva güneyinde) veya başka bir güçlü kurgana çekilmesi, Dekken'den Nâsir Ceng'i (Çin Kılıç Han'ın oğlu) güçlü bir ordu başında yardımına çağırması ve savaşa devam etmesi gerektiğini söyler.

Bundan sonra Çin Kılıç Han barış yapmak için tam yetkili olarak Nadir Şah'ın ordugâhına gider. O, Nadir'le çabuk anlaşır ve hoşlaşır. Nadir ondan şunları sorar: "Muhammed Şah'ın buyruğu altında sizin gibi kişiler varken nasıl oluyor da çıplak Marata'lar Delhi duvarlarının dibine kadar gelip Pâdişahtan pişkeş alıyorlar?„. Çin Kılıç Han da karşılık olarak der ki: "Bir takım yeni emîrler nüfuz kazandıktan sonra Pâdişah aklından geçeni yapmaya koyuldu ve benim sözüm dinlenilmez oldu. Ben de meyus olup Dekken'e çekildim„.

Bundan sonra Nadir Şah, kendisinin düşmanlarla savaşırken Gurkanlı devletinin dostâne olmayan bir durum almış olmasından sızlanır ve eski İran şahlarının Gurkanlı pâdişahlarına yapmış oldukları yardımları hatırlatır (Tahmasp'ın Hümâyun'a yardımı). Çin Kılıç Han da der ki: "Ferruh-siyer öleliden beri bu devletin işleri hep yıkıma doğru gitti; bu yüzdendir ki sizin mektuplarınız karşılıksız bırakıldı„.

Bu konuşmalardan anlaşılacağı gibi Nadir Şah, Çin Kılıç Han'ı kazanmak için onun az çok bilinen ve C. II'de anlatılmış olan Muhammed Şah'la başlıca anlaşmamazlık konuları üzerinde durmuş ve ona dert dökmek fırsat ve imkânını vermiştir.

Barış şartları üzerine epey tartışılır. Varılan anlaşmaya göre Nadir Afşar'a geri çekilmesi için 5 milyon rupi verilecektir; bunun ikisi derhal, biri o Lahor'a, öbür biri Etek'e ve son bir milyon taksit de Kâbil'e çekildiği vakit ödenecektir.

Bu anlaşmadan sonra Çin Kılıç Han geri döner ve Nadir Afşar onun vasıtasiyle Muhammed Şahı ertesi gün yemeğe çağırır.

Ertesi gün (15 Şubat) Pâdişah bir kısım beyleriyle birlikte Nadir'in ordugâhına gider. Çin Kılıç Han ona Nadir Afşar'la Türkçe konuşmasını söyler. Yolda Nadir'in veziri onları karşılar ve hiç bir hileden korkmamaları gerektiğine dair Kur'an üzerine yemin eder; Türkmen ordugâhının dışında Nadir'in oğlu Mirza Nasrullah babası adına konukları selâmlar. Muham-

med Şah ve yanındakiler ordugâha girince Nadir Afşar çadırından çıkıp Muhammed Şahı elinden tutarak götürür ve ikisi yan yana otururlar.

Yemekte Muhammed Şahın içine bir kuşku girmesin diye tam yemeğe başlıyacağı sırada Nadir onun önündeki yiyecekleri kendisi alır ve kendi yiyeceklerini ona verir ve: "Benim şiarım açık savaştır, hile ile adam öldürmek değildir„ der. O kahveyi kendi eliyle Muhammed Şaha verir. İkindiye doğru Gurkanlı pâdişahı yanındakilerle birlikte kendi ordugâhına döner. Nadir Afşar, Çin Kılıç Han'la varmış olduğu anlaşmayı Muhammed Şaha önemli bir değişiklikle teyit etmiştir.

Serbülend Hanın kâtibi Mirza Zaman'ın ifadesine göre (Fraser, s. 164 - 166) Nadir Şah, Muhammed Şahın türlü yanlış davranışlarını ve kendisine karşı işlemiş olduğu kusurları saydıktan ve yanında böyle kocaman bir kalabalık varken onu nasıl besleyeceğini düşünmeden bir kurgana kapanmakla ne kadar büyük bir yanlış işlemiş olduğunu belirttikten sonra şunları ekler:

"Sizin selefleriniz "kâfirler„ den cizye almayı görenek edinmişlerdi; siz ise bunu onlara bağışladınız ve bundan başka onların ülkelerinizi istilâ etmelerine (Marata akınlarına işaret) tahammül ettiniz. Ancak bu güne kadar Timur soyu Safevî hânedanına ve İran halkına karşı bir kötülük işlememiş olduğu için devleti sizin elinizden almıyacağım. Yalnız sizin aldırışsızlık ve gururunuz beni bu kadar uzaklara gelmeğe mecbur etti; olağanüstü masraflara katlandırdı; adamlarımı çok yorup bir çok eksiklerini tamamlamak iztirarında bıraktı. Bu yüzden Delhi'ye gideceğim ve ordu dinleninceye ve Nizam ül-mülk'ün (Çin Kılıç Han) kabul etmiş olduğu pişkeş bana verilinceye kadar orada kalacağım. Bundan sonra sizi kendi işlerinize bırakırım„.

Mirza Zaman'ın naklettiği bu sözler şu yönü açıklamaktadır ki Nadir Afşar, karşısındakilerin maddî fakat daha çok manevî za'fını, onların her şeyi kabule hazır olduklarını anladıkça isteklerini artırmaya koyulmuştur. Nadir, bir gün önce Çin Kılıç Hanla yapmış olduğu anlaşmaya göre pişkeşin ilk taksitini alınca çekilmeye başlıyacak ve Kâbil'e kadar çekilince son taksit kendisine ödenecekti. Halbuki bu sefer Delhi'ye ka-

dar gitmekten bahsediyordu, oraya girdikten sonra tabii idi ki daha pek çok şey isteyebilirdi.

Dolayısiyle az aşağıda Gurkanlı ileri gelenlerinin manevî durumunu bütün çıplaklığiyle meydana koyan anlatacağımız olay Nadir'in kararını değiştirmiş değil, onun esasen varolan tasarılarını kolaylaştırmış ve isteklerini her türlü tahminin üstünde arttırmasına yol açmıştır.

Gurkanlı beyleri arasındaki kıskançlıklar

Pâdişah, Türkmen ordugâhından döndükten sonra Han Devran'ın ölmüş olduğunu öğrenir. Çin Kılıç Han da onun makamını (Bahşi'lik yani aşağı yukarı savunma bakanlığı) kendi oğlu Fîruz Ceng için ister ve Pâdişah buna razı olur; bu Çin Kılıç Hanın barış görüşmelerindeki başarısının bir mükâfatı sayılır. Ancak vezirin kardeşinin oğlu Azimu'llah Han (Vezir ile Çin Kılıc Hanın hısım oldukları C. II'de görülmüştü) kendisinin Fîruz Ceng'ten yaşlı bulunduğu için bahşiliğin kendi "hakkı" olduğunu ileri sürerek coşar ve kendi adamlariyle birlikte Nadir Afşar tarafına geçmek üzere ordugâhtan çıkar. Çin Kılıç Hanla vezir onun arkasından yetişip onu geri dönmeye güçlükle kandırabilirler. Bunun üzerine Çin Kılıç Han bahşiliği kendi üzerine alır ve Azimu'llah Handan yaşlı olduğu için bu son kişi buna ses çıkarmaz.

Bu olay Gurkanlı devletinde en yüksek makamların nasıl ve ne gibi şartlar altında verildiğine ve soy sop arasında makam işgal etme işinin ne biçim düşüncelerle yapıldığına bir örnektir. Keza beylerin Pâdişaha bağlılık durumları üzerine de epi ışık serpmektedir.

Çin Kılıç Hanın böylelikle bahşiliği de üzerine alması başka ve daha tehlikeli bir sorumun ortaya çıkmasına yol açar. Nadir Afşar'ın tutsağı olan Saadet Han Burhan ül-mülk'ün de o makamda gözü varmış ve hattâ orası boş kalırsa kendisinin oraya atanmasına yardım edeceği yolunda Çin Kılıç Handan söz de almış imiş. Dolayısiyle Saadet Han bu son kişinin bahşi olduğunu duyunca birden köpürür ve Nadir Şaha 5 milyon rupi ile yetinmekle iyi etmediğini, çünkü Delhi'ye gidecek olursa hazinede nakit ve elmas olarak 200 milyon rupi bulabileceğini söyler ve "Bu sırada Muhammed Şahın yanında

Çin Kılıç Handan başka değerli kimse kalmadı; o da bir müfsitten başka bir şey değildir; ben Gurkanlı ordugâhında olan adamlarımı çağırabilir ve hepsini sizin buyruğunuz altına koyabilirim„ der.

Yeni durum Arada sözlü bir anlaşmaya varılmış olduğu halde henüz para verilmemiş olduğu için Gurkanlı ordugâhının ablukası devam etmekte idi; bu yüzden orada kıtlık baş göstermiş ve unun kilosu 12 rupi gibi fâhiş bir değere çıkmıştı (Sir'i 4 rupi).

Bu sıkışık durumda Muhammed Şah, Nadir Afşar'a mektup gönderip aradaki "il nisbetini„ yani iki tarafın da Türk olduğunu hatırlatmış ve insaf dilemişti.

22 Şubatta Nadir Afşar'ın çağrısı üzerine Çin Kılıç Han onun ordugâhına gider; orada şahın yanına çıkarılmaz ve kendisine barış için 200 milyon rupi ve Türkmen ordusunda savaşmak üzere 20.000 atlı verilmesinin gerektiği bildirilir. Dona kalan Çin Kılıç Han bu ana kadar hiç bir vakit hazinede 200 milyon rupinin aynı zamanda bulunmamış olduğunu, en zengin devir olan Şah Cihan devrinde bir zamanlar ancak 160 milyon rupinin birikmiş bulunduğunu, bu paranın da Âlemgir'ce Dekken savaşları sırasında harcandığını söyler ve bu sırada hazinede 5 milyon rupi bile yoktur der.

Nadir: bunlar yalandır, dedirtir ve bunu kabul etmesine kadar geri dönmiyeceğini Çin Kılıç Hana bildirtir; bu son kişi böylecene iki gün alıkonulur ve Nadir'in istek ve baskısı üzerine Muhmmed Şaha yeni durumu anlatan ve Türkmen ordugâhına gelmesi lüzumunu bildiren bir mektup yollar.

Nadir de Gurkanlı veziri Kamer üd-din Hana bir ferman gönderip şunları der: "Yarın Muhammed Şah, Serbülend Han [1], Muhammed Han Bangaş [2] ve Azim u'llah Han huzüra (Nadir'in huzüruna) geleceklerdir, kendi halkınızın dağılmamasına dikkat ediniz, bu yön sağlandıktan sonra siz de huzura gelin„.

Bu, Nadir'in Gurkanlı vezirini kendi adamı saymaya başladığını gösteriyordu.

[1] Bu satırları yazan onun münşisi (kâtibi) Mirza Zaman'dır (Fraser, s. 170 v. d.).

[2] Bk. C. II' deki dizinde bu ada.

Muhammed Şah bu çağrıyı alınca Serbülend Han'ı ve öbür beyleri çağırıp bir danışma toplantısı yapar. Sonda Pâdişah der ki: "İşler benim elimden çıktı ve artık şu üç şeyden başka yapacak kalmadı: ertesi sabah bir çıkış yapıp son bir tali denemesinde bulunmak, yahut zehir alarak bütün bu felâketleri sona erdirmek veyahut ta boyun eğmek„.

Sonda Muhammed Şah bazı beylerin istedikleri gibi yeni bir vuruşmayı göze almaz ve kıtlığın baskısı altında Nadir Afşar'ın ordugâhına gider.

Nadir'in ilk sözünden dönmüş olduğunu açıklamamak için olacak, Gurkanlı pâdişahının ilk ziyaretinden hiç bahsetmeyip yalnız bu ziyaretini anan Tarih-i Cihangüşây-ı Nadirî bu münasebetle, Muhammed Şah; "saltanatı kendisinden hal'etti, serverlik tacını başından çıkardı ve han ve emîrleriyle tam bir istizhar ile gök ihtişamını haiz derbar'a (Nadir'in huzûruna) geldi„ der ; aradaki "il nisbeti„, yani aynı il veya ulustan (Türk) olmaları dolayısiyle Nadir Afşar'ın, oğlu Nasrullah Mirza'yı onu karşılamak için ordugâh dışına gönderdiğini ekler ve "gerçekten Hindistan ülkelerinin egemenlik yularının (zimam) devlet-i Nadiriyye eline geçtiğini„ söyler.

Ertesi gün Nadir, Serbülend Hanı derbarına çağırır ve kendi *topcubaşı*'siyle *nasakcıbaşı*'sını ona katıp bir miktar askerle Gurkanlı ordugâhına gönderir.

Muhammed Şahın soy sopu, saray halkı, hazinesi, *töşekhâne*'si, ordunun silâhları ve keza Nadir'in yanında tutsak bulunan beylerin yakınları ve adamları Gurkanlı ordugâhından alınıp Türkmen ordugâhına götürülür. Vezir Kamer üd-din Han da yakalanıp bir kısım adamlariyle oraya taşınır ve kalan Gurkanlı bey ve erlerine istedikleri yere gidebilecekleri bildirilir.

III. NADİR AFŞAR DELHİ'DE

Delhi'de durum

Karnal'da Gurkanlı ordusunun uğramış olduğu yenilgi Delhi'de duyulunca Kutval [1] Hacı Fulad Han orada düzeni koruyabilmiş, ancak başkentin

[1] Bk. C. II, s. 460-462.

dışı soyguncularla dolu olduğundan işbu kent abluka altına girmiş gibiydi.

Muhammed Şahı kendi ordugâhına getirttikten bir gün sonra Nadir Afşar onun adına Saadet Hanı ve kendi adına da Tahmasp Han Celayir'i 4.000 kızılbaş atlı ile Delhi'ye göndermiş ve başkentte güvenin sağlanılmasını ve hiç bir şeyin yağmaya uğramamasına dikkat edilmesini buyurmuştu. Bunlar 27 Şubatta Delhi'ye varırlar.

Delhi subedar'ı karşı koymak düşüncesinde idiyse de Saadet Hanın öğütleri ve iki şahın kendisine yazmış oldukları mektuplar onu bu düşünceden vaz geçirir.

Delhi'nin verindiği öğrenilince Nadir ve Muhammed Şahlar oraya gitmek üzere yola çıkarlar. Bunlar 7 Mart 1739'da Delhi önüne gelirler. 8 Martta Muhammed Şah, Nadir Afşar'ın buyruğu üzerine bir tahtırevanla başı üzerinde bir çetr ve önünde iki sancak bulunduğu halde kendi adamlarından 200 kişi ve 4.000 kızılbaş atlı ile birlikte hiç bir çalgı çaldırmayarak esasen Türkmenlerin elinde bulunan kente ve "Kal'e-i Muallâ„ya [1] girer. Ona orada İyş Mahal عيش محل denilen ve Esed Bürc'ün [2] yanında bulunan tali bir daire verilir.

Bir gün sonra, 9 Şubatta, Nadir Afşar 20.000 atlının başında olağanüstü bir debdebe ve halka karşı her türlü korunma ölçemleri alınmış olarak kente ve oradan da Kal'e-i Muallâ'ya girer ve Şah Cihan'ın dairesine (Habgâh [3] v. s.) iner. Kentte hiç yağma ve halka karşı kötü muamelede bulunulmaması için *nasakcıbaşı*'ya kesin buyruklar verir ve bu yön gerçekten sağlanılır.

Karnal'da yukarıda anılan olaydan beri Saadet Han Bürhan ül-mülk, Nadir Afşar'ın adamı gibi hareket etmekteydi ve yukarda görülmüş olduğu gibi onun buyruğu üzerine ilk olarak Delhi'ye gelmişti. O, daha önce anlatılmış olduğu gibi, Nadir'e 200 milyon rupilik bir pişkeş umdurmuştu; anlaşılan hazinede bu ölçüde para ve mücevher bulunmadığı görülünce Nadir, Saadet Hana çok kızar, onu sıkıştırır ve hattâ tehdit eder.

[1] Delhi'de İstanbul'daki Topkapı sarayı topluluğunun karşılığı olan bölge. Bk. C. II s. 527-531'e.

[2] Bk. C. II'deki dizinde bu ada.

[3] Keza bk. C. II'deki dizinde bu ada.

Saadet Han da korku ve yeis içinde kendini öldürür. Göreneği olduğu gibi ordudaki söylentileri anlatan Tanburî Arutin'e (S. 30) göre Nadir Şah onu kendi pâdişahına ihanet ettiğinden dolayı azarlayıp tehdit etmiş, o da intihar eylemiş imiş.

Ertesi gün (10 Mart 1739) kurban bayramıdır. Cami minberlerinden Nadir Sah Afşar adına hutbe okunur ve onun Hindistan pâdişahlığı ilân edilir.

Ondan sonra 200 milyon rupilik pişkeşin toplanılması işinin üzerinde durulur. Tarih-i Cihangüşây-ı Nadirî'ye göre bir şölenden sonra Nadir Afşar der ki: "İlk günde kararlaştırılmış olan ahd'a (anlaşmaya) göre Hindistan saltanatı yeniden Şah hazretlerine (Muhammed Şah) ait olacaktır ve Türkmenlik bağı dolayısile (مقتضای ربط ترکان)[1] Gurkanlı devleti daima dostluk ve yardımımıza mazhar kalacaktır".

Yine aynı esere göre: "Bunun üzerine Muhammed Şah tekrim ve teslim merasimini yapar, can bahşına taç bahşını ilâve eden bu âtıfet karşısında bütün pâdişahlık cevahirhâne ve hazinelerini ve selefleri sultanların biriktirmiş olduklarını Nadir Şah'a nisar niyaziyle sunduğunu. . ." bildirir.

İşin özeti, tutsak durumunda olan Muhammed Şahın kendisinin, devletinin ve az çok da halkının varyoğunu Nadir Şaha pişkeş çekmek zorunda kalmış olduğudur. Bu son kişinin tarihçisi de işi yukardaki biçimde süslemiştir.

Delhi'deki ayaklanma Delhi'de kısmen yiyecek kıtlığını ve daha çok fiyatların aşırı fırlamasını önlemek için Nadir Afşar dokuz atlı nasakçı'yı[2] Peher Genc denilen ve bir türlü hububat çarşısı olan yere gönderir. Bunlar anbarları açıp buğday fiatını 10 sir'i bir rupi[3] olarak tesbit ve ona göre

[1] Elimizdeki taş basmasında buradaki «Türkmen» sözü «Türkân» (ترکان) yani Türkler gibi dahi okunabilecek biçimde yazılmıştır; buna göre cümle «Türkler arasındaki bağ gereğince» anlamında olur. Ancak hemen her kaynakta ve ezcümle daha önce andığımız Osmanlı Pâdişahı Sultan Mahmud'a gönderilen mektupta hep Türkmenlik bağları anıldığından bu kelime Türkmen diye okunmalıdır).

[2] Düzeni sağlamağa memur kişi anlamında (Osmanlıcada bu kökten gelen «tensik» kelimesi çok kullanılır.

[3] Kilosu 3—4 altın kuruş kadar eder. C. II, s. 438'deki fiyatlara

satış yaptırırlar. Bu fiyatı beğenmeyen hububat sahipleri akşama doğru işsiz güçsüz bir takım halkı toplayıp nasakçıları ve buğday almaya gelen bazı kızılbaşları öldürdüler [1]. Güneş battıktan sonra Nadir Afşar'ın tutsak edildiği ve öldürüldüğü söylentisi yayılır ve kent içinde bir Kızılbaş avlaması ve öldürüşmedir başlar. Bu haber Nadir'e ulaşınca o ilk anda inanmak istemez ve kendi adamları kenti yağma etmek iznini almak için bunu uydurdular sanır; dolayısiyle askerinin rahat durması için yeniden kesin buyruklar verir. O gece kent içinde dağınık biçimde bulunan ve yol ve sokakları bilmeyen bir kaç Kızılbaş öldürülür.

11 Mart sabahı kargaşalık artar; Nadir Afşar güçlü bir birliğin başında Kal'e-i Muallâ'dan çıkar ve Kuyumcular çarşısının yakınında bulunan Ruşen üd-devle mescidinin ön tarafındaki taraçaya çıkar. O her şeyden çok pişkeş toplamaya önem verdiği için askerinin yağmada bulunmasını istemiyordu ve bütün gayreti ortalığı yatıştırmaya yönelmişti. Ancak karşıki evlerden halk onun üzerine taşlar atmaya koyulur, birisi bir tüfekle ona ateş eder ve yanında bulunan bir adamını öldürür. Bunun üzerine Nadir kılıciyle o ana kadar güçlükle zaptedebildiği askerlerine saldırmak işaretini verir; büyük bir öldürme ve yağma başlar. Bu, aşağı yukarı sabah sekizden öğle üzeri üçe kadar sürer; o anda Muhammed Şah adına kendisine yalvarmaya gelen Çin Kılıç ve Kamer üd-din Hanları dinleyen Nadir Afşar ordusuna "Dur" buyruğunu yollar. Bir çok ev ve dükkân yanmış, yıkılmış ve yağma edilmiş, bir çok kişi tecavüze uğramış ve türlü yazarlara göre çok değişen sayıda adam öldürülmüştür. Mirza Zaman çok şişirilmiş bir rakkam vermektedir : 120—150.000 ölü. Ancak kutval'ın tahkikatı, onu bildiren yazmanın bir okunuşuna göre 8.000 ve başka bir okunuşuna göre de 20.000 ölü olduğunu tesbit etmektedir. Bizce bu son rakkamı en doğrusu saymak gerekir.

göre bu az çok bir kıtlık devri fiyatı sayılmalıdır. O andaki duruma göre bu da az çok tabiidir.

[1] Bu ayaklanmanın türlü sebep ve gelişmeleri olmuş ve türlü yazarlarca biri birinden az çok başka biçimlerde anlatılmıştır. Burada en çok Mirza Zaman'ın yazışına uyduk (F r a s e r, s. 181).

Nadir Şah Afşar'ın aldığı pişkeş

Nadir, pişkeş toplamak işinin başına Serbülend Han'ı geçirmişti; onu yeter para toplamadığı için boyuna sıkıştıra durur. Para ve değerli eşya hem Pâdişah ve devlet hazinesinden, hem beylerden, hem de halktan toplanacaktı.

Hazinede 30 milyon rupi bulunur ; ancak ne zaman ve kimler tarafından kapatıldıkları ve mühürlendikleri bilinmeyen bir takım mahzenlerden bundan epi fazla değerde altın ve gümüş çıkar. Çin Kılıç ve Kamer üd-din Hanlar 15'er milyon rupi değerinde mücevher, para ve eşya verirler.

Serbülend Han mansabdar[1], mutasaddî[2] ve öbür memurlarla zenginlerden 30 milyon rupi toplamaya memur edilen kurulun başına geçirilir. Fil, at, deve gibi hayvanlar da toplanılır.

Bengal subedar'ı Şecaat Hana da bir ferman gönderilip üç yıllık hasılatı birden göndermesi istenilir.

Para toplamak için genel olarak çok ağır baskı, dayak ve işkenceden çekinilmez.

Mirza Zaman, Nadir Afşar'ın yukarda anılan biçimlerde, toplattırıp birlikte götürdüğü malların değerini şöyle göstermektedir[3].

Pâdişah ve ileri gelenlerden alınan mücevherler	250.000.000	rupi
Taht-ı Tavus[4] ve başka dokuz taht ile murassâ silâh ve eşya	90.000.000	
Altın ve gümüş para	250.000.000	
Altın ve gümüş takımlar	50.000.000	"
Sırma işlemeli giyim eşyası ve kumaşlar	20.000.000	"
Tôşekhâne eşyası	30.000.000	"
Silâh, top v. s.	10.000.000	"
Toplam	700,000.000	"

Bunlardan başka 1.000 fil, 7.000 at, 10.000 deve ve bir çok usta da Nadir Şah tarafından alınıp götürülür.

[1] Beyler ve genel olarak komutan ve büyük işyarlar (bk. C. II, s. 470 v. s.).

[2] Burada daha çok maliye işyarları düşünülmüştür.

[3] Fraser, s. 220-221. [4] Bk. C. II, s. 448.

Onun askerleri de 100 milyon rupi değerinde eşya alırlar; yapılan tahribat ve uğranılan zararlar da bir kaç yüz milyon rupi değerindedir.

Mirza Zamanın bu rakamlarını oldukça şişirilmiş saymak gerekir.

Tarih-i Cihangüşây-ı Nadirî (s. 248) alınan nakti 150 milyon rupiye yakın gösterir (Mirza Zaman 250 milyon demişti). Buna göre belki yukardaki rakkamlar düzeltilebilir veya arada ortalama bir rakkam alınabilir.

Bundan başka alınan eşyaya kıymet takdiri işinde de çok farklar vardır, bu fark bazen birle beş gibi olabilmektedir.

Bu kadar büyük servetlere konan Nadir Afşar daha Delhi'de iken İran'ın üç yıllık vergisini bağışlar. Ordusundaki beylere de bol armağanlarda bulunduğu gibi her ere 18 aylık birden verir; bunun 6'sı geçmiş ve ödenmemiş aylıklara ait, 6'sı gelecek aylar için peşin ödenek ve 6 aylık da armağan idi. Bu olay Nadir'in Osmanlı ve Rus savaşları sırasında para bakımından ne kadar güç bir duruma düşmüş olduğunu ve Hindistan akınının onun için ne kadar büyük bir nimet teşkil ettiğini açıkça göstermektedir.

Nadir Afşar, Delhi'de bulunduğu müddetçe hutbe onun adına okunmuş ve keza para onun adına basılmıştı; Muhammed Şah hakkında da gelenekten olan "Şahinşah„ ünvanı kullandırılmamıştı. Keza o sırada Nadir'in oğlu Mirza Nasrullah Gurkanlı hânedanından bir kızla evlendirilmiş ve pek debdebeli bir düğün yapılmıştı. Bu kız Âlemgir'in oğlu Kam Bahş'ın[1] torunu idi.

Nadir Afşar'ın Delhi'den ayrılması

1 Mayıs 1739'da Nadir, Muhammed Şahı ve onun başlıca beylerini büyük bir derbara çağırır. Beylere hıl'atlar giydirir; murassâ kılıç ve hançerler, atlar ve türlü armağanlar verir. Bundan sonra Hindistan tacını kendi eliyle Muhammed Şahın başına koyar, yani onu yeniden Hindistan pâdişahı yapar, bundan sonra ona ve beylerine bir çok öğüt ve buyruklar verir.

[1] Bu ad için bk. C. II dizinine.

Nadir Afşar'ın Muhammed Şaha öğütleri

Bunların Mirza Zaman'dan alınmış geniş özeti aşağıdadır[1]: " Her şeyden önce emîrlerin câygirlerini (tımar, zeamet) alıp onların ödeneklerini para olarak vermelisiniz. Bunların hiç birisinin kendine ait bir kuvvet bulundurmasına izin vermemelisiniz. Sizin daima el altında 60.000 seçme atlınız olmalıdır. Her 10 kişinin başında bir onbaşı, her on onbaşının başında bir yüzbaşı ve her 10 yüzbaşının başında bir binbaşı bulunmalıdır. Bunların (binbaşıların olacak) her birinin değerini, huyunu, soy sop ve il'ini (ulusunu) iyice bilmelisiniz ve subay ve erlerinizden hiç bir kimsenin boş ve işsiz oturmasına izin vermemelisiniz. Gerektiği zaman, gereken sayıda subay ve eri huyu, yüreği ve size bağlılığı dolayısiyle güvendiğiniz bir komutanın buyruğu altına verip bir iş veya sefere gönderin. Bu iş biter bitmez onları hemen geri çağırın. Kimseyi kötü bir sonuç çıkmaması için uzun zaman komuta mevkiinde bırakmayın. Bilhassa Nizam ül-mülk'e (Çin Kılıç Han) dikkat edin, onun davranışından hilekâr, hodbin ve bir teb'a olmak için çok haris olduğunu anlıyorum„.

Bu eserin ikinci cildinde Gurkanlı ordusunun örgütü hakkında epi bilgi verilmişti (S. 469 - 493). Nadir Afşar bunun baştan başa değiştirilmesi öğüdünü haklı olarak vermekte idi ; bu, Ekber devrindeki duruma daha da köksel bir biçimde dönmek demekti ; ancak Muhammed Şah bu işi başaracak adam değildi.

Nadir Afşar'ın Çin Kılıç Han hakkında söyledikleri o devre için doğru idi ; ancak bu kişinin vezir iken devlet işlerini düzeltmeye uğraşıp Pâdişahın huyu ve anlayışsızlığı karşısında bunu başaramıyacağını gördükten sonra bu duruma geçtiği düşünülürse o bir çok bakımdan mazur görülebilir.

Muhammed Şah, Nadir Afşar'ın bu öğütlerinin kendi iyiliği için olduğuna inandığını açıklayarak ona teşekkür eder ve en değerli kimseleri gereken yerlere atamasını ondan diler. Bunun üzerine Nadir Afşar şu yolda karşılık verir:

"Bu sizin için pek de iyi olmaz, çünkü ben gittikten sonra onlar sizi pek saymazlar. Ben çekilince en gerekli gördüklerinizi gereken yerlere geçirin ; onlardan biri size karşı ayak-

[1] Fraser, s. 206 v. d.

lanacak olursa bana ulaştıracağınız ilk haber üzerine onu cezalandırmak için bir adam ve gerekirse kuvvet gönderirim. Hattâ kendim bile Kandahar'dan buraya 40 gün içinde gelebilirim. Her halde beni buradan çok uzakta bilmeyin„.

Görüldüğü gibi Nadir Afşar, İran'a döndükten sonra da Hindistan'ı az çok kendisinin bilmekte devam edeceğini anlatmaktadır.

Yine bu 2 Mayıs günü Nadir Afşar bundan böyle fermanların Muhammed Şah adına yazılmasını, artık hutbede ve paralarda da kendisinin değil bu pâdişahın adının geçmesisini buyurur. Gurkanlı devletinin türlü subedar'larına ve raca'lara ve bunlar arasında Haydarâbâd'da babası Çin Kılıç Hana vekâlet etmekte olan Nâsir Ceng'le Marata'lar hükümdarı Raca Sahu ve pişvası (başbakan) Baci Rao'ya [1] fermanlar gönderip Muhammed Şahın bütün buyruklarına uymaları gerektiğini bildirir.

2 Mayısta Nadir Afşar, Çin Kılıç Han ve Serbülend Han gibi bir kaç büyük beyi çağırtır, onlara Muhammed Şahın bütün buyruklarını dinlemelerini söyler ve bunu yapmazlarsa onları cezalandıracağını ekler.

Mirza Zaman'ın kaydettiği bir söylentiye göre (S. 208) Nadir Afşar kendi adamlarının ileri gelenlerinden bazılarına iki işte yanlış davranmış olduğunu açıklamıştır. Bunların birincisi saltanata lâyık olmayan Muhammed Şahı yine o makamda tutmuş olmaşı imiş ve bu yüzden Hindistan işlerinin gitgide bozulacağı muhakkak imiş (Filhakika öyle olacaktır). İkincisi Çin Kılıç Hanı hayatta veya serbest bırakmış olması imiş; çünkü bu kişinin kargaşalık çıkaracağı şüphesizmiş. Ancak bir kere söz vermiş olduğu için bundan dönememiş.

Nadir ve Muhammed Şahlar arasındaki antlaşma

Bu antlaşma Muhammed Şahın bir yazısından ibarettir. Tarih-i Cihangüşay-ı Nadirî bu münasebetle Muhammed Şah için "istida etti„ tabirini kullanır. Aşağıda bunun geniş bir özetini veriyoruz [2].

Muhammed Şah, başta Nadir Şahı, gelenekten olan tomtu-

[1] Bu adlar için C. II dizinine bk.
[2] Mirza Zaman'a göre, Fraser s. 223 v. d.

raklı kelime ve cümlelerle övdükten sonra kendisinin ona (Nadir'e) karşı işlemiş olduğu suçları saymakta (Elçilere aldırış etmemiş olması v. s.), Karnal yenilgisini anmakta, Türkmenlerin en büyüğü olan o kişi ile (Nadir Afşar) Şah Cihanâbâd (Delhi)'a gelişlerini, kendisinin ona Hindistan'ın bütün mücevher, hazine vesairesini sunduğunu, onun da lütfedip bunların bir kısmını kabul ettiğini, bundan başka kendi ulûvv-ı cenabı, insaniyeti ünlü Gurkanlı hânedanına ve Türk köküne itibar etmesi yüzünden onun (Nadir Afşar'ın) Hindistan tacını yeniden kendisine (Muhammed Şahâ) ihsan etmek cömertliğini gösterdiğini açıklamaktadır. Hiç bir babanın oğluna, hiç bir kardeşin kardeşine göstermemiş olduğu bu büyük âtıfet şükranı olarak Muhammed Şah, Nadir Şaha bıraktığı yerleri saymaktadır.

Bunlar Keşmir'den Arabistan denizine kadar Sind ırmağının kuzey ve batısında kalan yerlerle Sind'in bir kolu olan Nala Sunkra suyunun ötesinde kalan yerlerdir.

Böylelikle Tatta (Tette) bölgesi ve limanları da Nadir Afşar'a geçmiş olur. Keza o, Pencap taraflarında Sind'in güney ve doğusunda bazı bölgelere el koymuştu. O, bunları Hint pâdişahlığında bırakır, ancak Pencap subedarı onların geliri adıyle Nadir'in hazinesine yılda 2 milyon rupi ödemeyi kabul etmek zorunda kalır.

Nadir Afşar'ın geri dönmesi

5 Mayıs 1739'da Delhi'den çıkan Nadir karmakarışık bir durumda bulunan Kuzey-Batı Hindistandan geçerken birçok ufak tefek çarpışmalar yapmak zorunda kalır; bin kadar yük hayvanı kaybederek aşırı sıcaktan ve taşkın suların Çenab ırmağı üzerindeki köprüyü sürüklemesi yüzünden pek çok sıkıntı çekerek kendi ülkesine döner.

Nadir Şah'ın Hindistan seferi sonuçlarını Osmanlı Pâdişahına anlatışı

Yukarda Karnal vuruşması sırasında Nadir Afşar'ın Hindistan seferinden dönüşünde Osmanlı Pâdişahına göndermiş olduğu bir mektubu anmıştık (Nâme defteri 8, s. 30-34). Bu mektupta bu vuruşmadan sonra olan bitenler şöyle anlatılmaktadır [1]:

Muhammed Şah yenilip kurganına çekildikten üç

[1] İfadeyi ağırlaştıran tomtoraklı tabirlerin bir kısmı alınmamıştır.

gün sonra kendini kuşatılmış ve kurtuluş yolunu kapatılmış bulduğundan kalan emîrleri ve başbuğlariyle Orduy-ı Hümâyuna (Nadir'in ordusuna) geldi; bizimle mülâkat ve saltanat taç ve yüzüğünü teslim eyledi. Oradan Şah Cihanâbâd'a (Delhi) gidildi; oraya vardıktan sonra o tarafın subedarları ve eknafın racaları buyruğumuz altına girdiler ve bir müddet geçince o ülkenin vilâyetlerinin fethi ve işlerinin düzenlenmesi en güzel ve mükemmel bir biçimde gerçekleşti. Bu Hayırhah (Nadir Afşar) Türkmen olduğu ve Pâdişah (Muhammed Şah) dahi Türkmen ulu ağacından (devha) ve yüce Gurkanlı soyundan bulunduğu için, il (ulus) ve cins birliği dolayısiyle Hindistan pâdişahlığını yine o yüksek makamlı pâdişaha verdim ve hutbe ve parada onun adını geçirttim. Darül-Mülk-i Kâbil ve Gaznin subesi (vilâyeti), Etek suyunun Batısında bulundukları ve daima Horasan ülkelerinden sayılmış oldukları için bu subeyi ve Tibet ve Keşmir sınırlarından Sind ırmağının denize döküldüğü yere kadar Sind vilâyetini ve bu ırmağın bu tarafında (Horasan tarafında) bulunan bütün kurgan ve yerlerle birlikte, Tette ve ona tabi liman ve kurganların ilâvesiyle Memalik-i İran'a kattım."

Bundan sonra Nadir Afşar gönderdiği armağanları ve elçiyi anmakta ve Sünnî-Şiî anlaşmazlığını ortadan kaldırmak amaciyle yapmış olduğu önergelere işaret etmektedir.

IV. NADİR ŞAH AFŞAR'IN ÇEKİLMESİNDEN ONUN ÖLÜMÜNE KADAR GİDEN DEVRENİN OLAYLARI

Nadir Afşar'ın çekilmesinden sonra Muhammed Şah'ın manevî durumunu en iyi gösteren Mir'ât ül-Varidat'taki şu sözlerdir[1]:

"Nadir Şah gittikten sonra şu yolda bir ferman çıktı: 'Bütün memurlar görenek olan işlerine devam etsinler, tarihciler müstesna. Onlar benim (Muhammed Şahın) saltanatımın olaylarını nakletmekten sakınmalıdırlar çünkü bundan böyle yazacakları hoş bir şey olamaz, pâdişahlık dizginleri benim elimden düşmüştür. Ben şimdi Nadir Şahın nâibi (vekili) yim'

[1] Elliot, VIII, 21 - 22.

Bu ye'sle dolu sözleri duyan emîrlerin ve saray ileri gelenlerinin bu buyruğu geri aldırmak için söyledikleri övücü ve gönül alıcı sözlere rağmen Pâdişah buna razı olmadı. Dolayısiyle çaresiz kalan tarihçiler fermana uyup kalemlerini bıraktılar.„

Muhammed Şahın Turaniyan aleyhindeki denemeleri

Pâdişah bir kaç ay kararsız ve bunalmış bir durumda kaldıktan sonra işleri eline almak ister. Gerçek egemenlik Turaniyan'dadır. Bunların başları Çin Kılıç ve vezir Kamer üd-din Hanlardır. Muhammed Şah kendi öz adamlarından Umdet ül-mülk Mümtaz üs - Saltana Emir Han'ı [1] onların nüfuzunu kırmak için kullanmayı ve bu kişiyi vezir yapmayı düşünür.

Bu sırada Çın Kılıç Han, Dekken'e dönmek üzere idi ; kendisi Tiljat köyünde iken vezir Kamer üd-din Han onun yanına gelir ve Turaniyan, Pâdişaha karşın bir durum alırlar. Muhammed Şah bir takım danışmalardan sonra Emir Han'ın bu işi başaracak, yani Turaniyan'a üstünlüğünü kabul ettirecek güçte olmadığını anlar. Arada görüşmeler başlar ; Pâdişahın büyük annesi Mihr Perver'in aracılığı ile Çin Kılıç Han Delhi'ye geri gelmeye razı olur; o şartla ki Emir Han önce kendi ordugâhına gelsin. Emir Han bunu yapar ve böylelikle afedilmiş olur ; kendisi subesi olan Allahâbâd'a gönderilir ve Kamer üd-din Han vezir kalır.

Bununla birlikte Emir Han orada rahat durmayıp biteviye Pâdişahı Turaniyan'a karşı kışkırtacaktır. Hattâ 1743'te kendisi ve Eved (Oud) subedarı İraniyan'dan Safder Ceng, Delhi'ye çağrıldıkları vakit Pâdişah üzerindeki nüfuzu sayesinde bu son kişiyi Mir Ateş (Genel topçu komutanı) yaptırtır ve böylelikle onu Turaniyan'a karşı dikmek ister ; ilerde 1746'da Emir Han hasta olan vezir Kamer üd-din Han'a bir müddet vekâlet edecektir ; o sırada kendi adamlarından biri tarafından öldürülür. Sert konuştuğu ve buna kızan Pâdişahın bu öldürme işinde parmağı olduğu ileri sürülmüştür [2].

[1] Bk. C. II. s. 410.

[2] Bu uğraşlar için bk. R ü s t e m A l i'nin «*Tarih-i Hind*» i ve H o c a A b d ü l - K e r i m 'in «*Beyan-ı Vâki*» ine (E l l i o t, VIII, 65 - 66 ve 131).

Genel olarak denilebilir ki Nadir Şah'ın çekilmesinden sonra Delhi'de egemenlik Turaniyan'da, yani Sünnî Türkler'de kalır ve Pâdişahın egemenliği ele alma denemeleri boşa çıkar. Kendisi son derece âciz ve yalnız zevkine düşkün bir adam olduğundan bunun herhalde daha iyi olduğu kabul edilebilir. Devlet esasen ta temelinden sarsılmış ve dünyaya göre de çok geri kalmış bulunduğu için kimsenin ona o vakitki şartlar altında yeni bir can vermesi beklenilemezdi. Ancak şüphesizdi ki Muhammed Şah kesin egemenliği ele alsaydı çöküntüyü yalnızcana çabuklaştırırdı.

Osmanlı Evrak Hazinesi'nde bulunan[1] Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk tarafından I. Sultan Mahmud'a gönderilmiş bir mektup bu kişi ile ve dolayısiyle onu baş tanıyan Turaniyan'la Muhammed Şah arasındaki gerginliğin epi zaman sürmüş, bu yüzden Muhammed Şah'ın Sultan Mahmud'a sızlanmış ve Sultan Mahmud böyle davranmaması için Kılıç Han'a haber göndermiş olduğunu ispat etmektedir.

Mektupta şöyle bir cümle vardır : " .. Eğerçi bu esnada cemi cihat ile hulûs-ı i'tikada binaen A'lâ Hazret-i muallâ bargâh... (birkaç satır elkab)... Zill-i yezdanî Muhammed Şah... (yine elkab)... cenablarının hıl'at-ı itaatleri berduş ve halka-i iradetleri derguş olup amma şimdiki halde emr-i vahy -misale imtisalen levâzım-ı inkiyad ve devlethahî evvelkinden ziyade hıfzolunup ve meratib-i rıza - cûyiden bir dakika fevt olunmaz".

Özet olarak Çin Kılıç Han "Ben daima Muhammed Şah'ın sözlerini dinlemekte ve buyruklarına uymakta idim, ancak sizin vahi yerinde olan buyruğunuz üzerine ona daha da çok itaat edeceğim" demektedir. Fakat ondan sonra gelişecek olaylar bunun pek böyle olmadığını gösterecekdir.

[1] 8 numaralı *Nâme defteri*, s. 291 'de Farsca sureti ve s. 293'de Türkçeye çevrilmişi vardır. Mektubun asıl tarihi belli değildir; ancak Nâme defterine kayıd tarihi 6 rebî-ül âhır 1163 dür (15. 3. 1750). Çin Kılıç Han'ın 1. 6. 1748 de ölmüş oluşuna göre mektup onun ömrünün sonlarına doğru yazılmış olmalıdır. Mektubun sureti yine tarihsiz olarak *İzzî tarihi*'nde de vardır (vrk. 223 b).

Delhi'ye yakın subelerin duruma

Pâdişah, Turaniyan'la görünüşte olsun barıştıktan ve onların üstün durumunu tanıdıktan sonra hükümet Kuzey Hindistan subelerinin durumunu ele alır.

Lahor ve Multan subedarlığı yine Zekeriya Handa bırakılır (Ünlü Hoca Ahrar soyundan Semerkandlı Abd üs-Samed Han'ın oğlu).

Allahâbâd subedarlığının Umdet-ül Mülk Emir Handa olduğunu yukarıda görmüştük. Eved (Oud)subedarlığına, yukarıda intiharı anılmış olan Burhan ül-mülk Saadet Han'ın yeğeni ve damadı Mirza Muhammed Mukim Ebu'l-Mansur Han Safder Ceng getirilir [1]. Bu kişi esasen Burhan ül-Mülk sefere gitmek için subesinden ayrılalıdan beri orada vekil olarak bulunmaktaydı.

Bu atayışlar işbu subelerde herkesi bulunduğu yerde bırakmaya varıyordu ve merkezî hükümetin za'fının bir açıklanması idi. Birçok sızlanmalardan da anlaşılmaktadır ki bu subedarlar merkeze pek aldırış etmiyor ve para göndermiyorlardı.

Bengal ve Kuzey-Doğu Hindistan'da durum

Âlemgir devrinin sonlarında devlet hemen bütün Hindistan'ı ve şimdiki Afganistan'ın bir kısmını kapsadığı ve savaşların arkası kesilmediği devirde biri birine yakın bazı uzak subelerin başına bir tek kişiyi geçirmek göreneği başlamıştı. Amaç, belirli bir bölgede asayişi korumak ve ayaklanmaları önlemek için daha çok para, asker ve imkâna malik olabilecek bir adam bulundurmak ve onu her şeyden sorumlu tutmaktı.

Âlemgir böylelikle Bengal, Bihar, Orisa ve bir müddet de Allahâbâd subelerinin başına torunu şehzade Azimüş-şanı geçirmişti. Daha sonra, bu eserin ikinci cildinde anlatıldığı gibi Dekken'in altı subesi de yine uzaklık dolayısile bir kişinin buyruğu altına konulacaktır.

Bu gibi birleştirmeler yapılırken, genel olarak, bölgenin başına geçirilen kişi o bölgedeki subelerden birinin subedarıdır ve öbür subelerde vekilleri vardır; veyahut öbür subelerin su-

[1] Cafer Bey Han'la Bürhan ül-mülk'ün kız kardeşinin oğludur. İraniyandan, yani Şii Türklerdendir.

bedarları doğrudan doğruya merkeze değil kendisine bağlı kılmıştır.

Şehzâde Azîm üş-şan ikinci ciltte bildirilen şartlar altında Doğudaki subeleri bırakıp merkeze gelirken Mürşid Kulu Hanı (Cafer Han da denir, Mürşidâbâd kentini kurmuştur) vekil bırakmıştı.

Ferruh-siyer Şah tahta çıktıktan sonra Allahâbâd subesi anılan bölgeden ayrılır ve kalan üç subenin başında işbu Mürşid Kulu Han bırakılır. Bu kişi 1726'da ölünce onun yerine yukarda çok adı geçmiş olan bahşi Han Devran Samsam üd-devle resmen atanırsa da o Delhi'de kalır ve Mürşid Kulu Hanın damadı Şüca üd-din Muhammed Han, Şüca üd-devle ünvanile ve onun vekili sıfatile Bengal, Bıhar ve Orisa subelerinin başına geçirilir. Bu kişi başarılı ve iyi bir yönetimci diye ün kazanmıştır; merkeze de bağlı kalmıştır. Tarih-i Hindî [1] onun her yıl başkente 20 milyon rupi gönderdiğini ve bölgesinde 30.000 atlı ve kalabalık bir yaya ordu beslediğini yazar.

O, Mart 1739'da, Nadir Afşar Delhi'de iken ölünce, artık bir çok yerde görenek olduğu gibi, yerine oğlu Serefraz Han Alâ üd-devle atanılır. Esasen merkezde, büyük subelerin başlarındakileri, veya onlar ölünce onların sağlığında ora yönetim ve ordusunu ellerinde bulundurmuş olan onların tabii mirasçılarını, yerlerinden çıkarmak gücü kalmamıştır. Bu yüzden olacak fîlî duruma bakan Avrupalılar bu gibi subedarları hep hükümdar saymışlardır.

Serefraz Han başarısız bir yönetimcidir; babasının adamlarını değiştirmeye kalkışır ve ayrıca pek çok kişiyi de kırar. Babası zamanında, tabii onun buyruğu altında olmak üzere, Bihar subesinin başında bulunan Aliverdi Han Mahabet Ceng bunlar arasındadır; esasen ikisi arasında bir kadın meselesi de geçmiştir. Serefraz Han, Aliverdi Han'ın torunu Sirac üd-devle'nin karısını zorla boşattırıp onu kendi oğluna almak istemişti.

Aliverdi Han, merkeze yazıp şunları önerir: eğer beni her üç subenin başına geçiren ve Serefraz Hanı makamından atmakla görevlendiren bir buyrultu gönderilirse bu isi yapar

[1] Elliot, VIII, 67.

ve Pâdişaha 10 milyon rupilik bir pişkeş sunarım. Serefraz Han, Muhammed Şahın gözünde başka bir bakımdan da suçlu idi. Nadir Afşar Delhi'de iken bütün suberdar'lara yapmış olduğu gibi onun babası Şüca üd-devle'ye de kendi adına hutbe okutması ve para bastırması için bir buyrultu göndermişti. Arada babası ölünce Serefraz Han, Nadir Afşar'ın buyrultusuna uymuş ve hutbe ile paraya bu şahın adını sokmuştu.

Mart 1740'da Muhammed Şah, Aliverdi Han'a istediği buyrultuyu yollar; o da Serefraz Hanı kısmen aldatarak ve bir kısım adamlarını kendisine çekerek yener ve bu son kişi vuruşmada ölür.

Böylelikle Aliverdi Han, Bengal ve Bihar'ı ele geçirmiş olur (Mayıs 1740); ilk subeyi doğrudan doğruya ve ikincisini oğlu Heybet Ceng vasıtasiyle yöneltir; üçüncü sube (Orisa) ise Şüca üd-devle'nin eski nâibi (vekili) Mürşid Kulu Hanın (önce anılandan ve öldüğü söylenilenden başka bir kişi) elinde bulunmakta idi. O ve damadı Bakır Hanla Aliverdi Han arasındaki bir vuruşmada bu sonuncusu üstün gelir, Orisayı da ele geçirir ve yeğeni Savlet Ceng'i oraya nâib yapar (Şubat 1741). Mürşid Kulu ve Bakır Hanlar Dekken'e kaçarlarsa da Savlet Ceng'in kötü yönetimciliği yüzünden Bakır Han geri gelip o bölgede gaile çıkarmak fırsatını bulacaktır.

Aliverdi Hanın bu başarıları üzerine subeleri (vilâyet), Pâdişaha para vadeden zorbalara satmak çığırı da açılmış olur. Bu yön tabiatiyle subedar'ların merkeze daha da az bağlı olmalarını gerektirecektir.

Dekken'de durum

Nadir Afşar'ın Hindistan seferinden önceki yıllarda Marata'ların biteviye Kuzey Hindistan'a akınlarda bulunduklarını ikinci ciltte görmüştük (s. 407-413).

Marata'lar bir yandan bu akınları yaparken öbür yandan da Konkan kıyılarında türlü tali'lerle başlıca şu üç kuvvete karşı çarpışmışlardır: 1) Kolaba'da (Bombay'la Cancira arasında liman) Marata merkezine kafa tutan ve kendi hesaplarına korsanlık eden Angria'lar (Bunlar irsî Marata amiralleri-

dirler); 2) Cancira'daki Gurkanlıların Habeş amiralleri (Siddiler[1]; 3) Portekizliler.

Daha aşağıda göreceğimiz gibi XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Portekizlilerde önüne geçilmez bir gerileme başlamıştı; onlar 1661'de Bombay'ı İngiliz'lere bırakmışlardı.

1737'de Marata'lar Portekizlilerle savaşarak Tana kurganını ve Salset adasını (Bombay bu adacığın güneyindedir) ve daha sonra da Portekizlilerin çok kahramanca bir karşı koymalarına rağmen Baseyn limanını ele geçirirler.

Aynı zamanda Marata'lar 1738 ve 1739 yıllarında Haydarâbâd devletinin türlü yönlerine karşı akınlar yapar ve türlü yağmalarda bulunurlar. Çin Kılıç Han'ın ikinci oğlu ve vekili Nasir Ceng'in bu çarpışmalarda bazı başarıları olur.

Nisan 1740'da Marata'ların pişvası (Başbakan) ve en güçlü kişileri olan Baci Rao ölür; onun yerine bir takım çekişmelerden sonra oğlu Balaci Rao geçecektir. Baci Rao'nun ölümü üzerine Dekken'de duruma egemen olabileceğini sanan Nasir Ceng babasının yerine Haydarâbâd devletinin başına geçmeğe kalkışır ve o yolda hazırlıklara koyulur.

Esasen Çin Kılıç Han da Delhi'de Gurkanlı sarayının içinde yeniden bunalmaya başlamıştı. Ağustos 1740'da başkentten ayrılır Dekken'e gelir ve ancak oğlu ile çarpıştıktan sonra duruma egemen olabilir (Ağustos 1741). Tutsak ettiği oğlu Nasir Cengi az sonra affeder.

Karnatik olayları

Dekken'in Güney-doğu kıyısını teşkil eden bu bölge az sonra İngiliz'lerle Fransız'lar arasında bir savaş alanı olacak ve büyük önem kazanacaktır.

Bu bölge, Âlemgir tarafından Gurkanlı ülkelerine katıldıktan sonra bilhassa 1710'dan itibaren Arkot ve bölgesi (Madras'ın Batısı) onun beylerinden Saadetu'llah Han'ın ve o ölünce de onun yeğenlerinin elinde kalmıştı. 1737'de orada Haydarâbâd nizamı yolu ile Gurkanlı devletine bağımlı olan Dost Ali Han adında bir navab[2] vardı. Saadetullah Han'ın yiğeni

[1] Cancira ve Siddiler için Bk. C II'deki dizine.

[2] Nâib'in cem'i müvvâb'dan bozma olup müfred yerine kullanılır; bil-

olan bu kişi ortalığın karma karışık bulunmasından faydalanarak hem Çin Kılıç Han'a her yıl ödemeye borçlu olduğu 1 milyon 200 bin rupiyi, hem de kendisine geçmiş olan, eskiden Sivacıya[1] ait bazı topraklar dolayısiyle Marata'lara vermesi gereken parayı vermemeye koyulur. Bundan başka damadı Çende Sahib diye ünlü olan Hüseyin Dost Han, onun yardımiyle daha Güneyde bulunan ve Marata'lara ait olan Tancor devleti içinde birçok yeri ve bunlar arasında Triçinopoli'yi ele geçirir.

Bunun üzerine bir Marata ordusu 1740 başlarında Arkot devletine girer, Dost Ali'yi yenip vuruşmada öldürür (Mayıs 1740); yerine geçen oğlu Safder Ali'den on milyon rupilik bir ödenek vadi alır, Triçinopoli'yi de alıp Çende Sahib'i tutsak eder. 1742'de Safder Ali, amcasının oğlu Murtaza Ali tarafından öldürülür ve bölgenin işleri karmakarışır.

Çin Kılıç Han, kendisine karşı ayaklanmış bir durumda bulunan oğlu Nasir Ceng'i tutsak ettikten ve devletinin işlerini düzenledikten sonra 1743 başlarında büyük bir ordu ile Karnatik'e gider, Arkot'u alır. Oraya kendi nevab'ı olarak önce Safder Ali'nin oğlu Muhammed Said adında bir çocuğu ve az sonra onunu atalığını yapmış olan Enverüd-din Han adında birini yerleştirir, Triçinopoli'yi de Marata'lardan alır; sonra orasını, Haydarâbâd hazinesine bir milyon rupi önceden ve üç buçuk milyon da sonradan ödemesi şartiyle Tancor'un Marata racasına verir ve kendisi 1744'de Haydarâbâd'a döner.

Arkot navablarına ait bölge, Tancor ve bazı daha ufak devletcikler müstesna, Dekken yarımadasının Güneydeki burundan 16. arz dairesine kadar giden yerlerin denizle Doğu Gat dağları arasında bulunan kısmını kapsamaktadır.

Enverüd-din Han bu bölgeye kesin ve rahat bir surette egemen olamaz ve kargaşalıkların arkası kesilmez. Orada başlıca merkezleri Madras olan İngilizler ve Pondişeri olan Fransızlar arasında Avrupadaki "Avusturya mirası savaşı" diye anılan savaş başladığı vakit Karnatik'in durumu böyle idi.

bassa XVIII. yüzyılda hemen her ileri gelen, fakat en çok vali makamında olanlar için bu tabir kullanılırdı.

[1] Bak II. cildin dizininde bu ada.

Kuzey Hindistan'da olan bitenler

Marata'ların pişva'sı Baci Rao ölünce bu ulusun güçten düşeceği sanılır. İkinci ciltte (s. 408 - 9) bu kişinin nasıl Malva subedar vekili olduğu anlatılmıştı. Onun ölümü üzerine yukarıdaki zanna binaen Muhammed Şah, Turaniyan'dan Azimullah Han adında birini Malva subedarı yapar; bu kişi ise Malva'ya egemen olamaz ve Muhammed Şah bunu Turaniyan'ın bir yenilgisi sayarak bundan âdeta memnun olur.

Çok geçmeden, Marataların güçleri azalmış olsa bile bu azalışın Gurkanlı devletininki kadar olmadığını yakın olaylar gösterecektir.

Marata'lar Bengal'de

Kuzey - doğu Hindistan subelerinin nasıl Aliverdi Hanın eline geçmiş olduğunu yukarıda görmüştük. Dekken'e kayın babası Mürşid Kulu Han'la birlikte kaçmış olan Bakır Han 1741 başlarında Orisa'ya geri gelir ; ancak bazı başarılardan sonra bozulur ve kaçar.

Bir müddettir Mürşid Kulu Han'ın adamları tarafından Aliverdi Han'a karşı kışkırtılmakta olan Berar'daki Marata'lar Aliverdi Han'ın uzakta bulunmasından faydalanarak 1742 başlarında Mürşidâbâd'a karşı bir baskın yapar ve orayı yağma ederler. Böylelikle Türk ve Müslüman beylerin aralarındaki kıskançlık ve önürdeşlikler Hindu Marata'ları yeni bir bölgeye çekmiş olur.

Aliverdi Han, 1742 sonlarında Marata'lara karşı önemli başarılar sağlarsa da bunların akınlarını durduramaz ; Muhammed Şah'dan da, bütün başvurmalarına rağmen, hiç bir yardım görmez. Bilakis 1747 ilkbaharında Muhammed Şah'ın tensibiyle Bihar "çavs„ ının [1] geçmişten birikmiş paralarla birlikte yeni Marata pişvası (Başbakan) Balaci Rao'ya verilmesi ve bu kişinin Malva'da Şehzâde Ahmed'in vekili olarak subedarlık etmesi, yani bu ülkenin yeniden Maratalara bırakılması kararlaştırılır. Bunun üzerine Marataların Bengal akınları o an için durur

1744'de bu akınlar yenilenir ve 20.000 Marata atlısı bu

[1] Gelirlerin dörtte biri ; II. cildin dizininde bu ada bakmalı.

bölgeye saldırır; fakat başlıca subaylarının hile ile öldürülmesinden sonra bu birlik hemen kâmilen yok olur; 1745'te yeni bir akın olur: türlü tali'li çarpışmalardan sonra Maratalar baskınla Mürşidâbâd'ın dolaylarını yağma ederler; fakat arkalarından yetişen Aliverdi Han tarafından bozulurlar. Bu savaş ve akınlarda Orisa'nın eski subedarı Mürşid Kulu Han'ın adamı Mîr Habib ve bir takım Afgan bey ve erleri Marata'larla işbirliği yapmışlardı.

Bu biçim akın ve vuruşmalar öbür yıllarda da devam eder. Orisa daha çok Maratalar elinde kalır veya hemen biteviye onların akınlarına uğrar. Bunlar sık sık bozulurlarsa da boyuna yeni akıncılar yenilenlerin yerini alır. Muhammed Cafer Han (daha çok Mîr Cafer diye anılır) Orisa'ya navab olur ve Aliverdi Han tarafından Maratalar'ı oradan çıkarmakla görevlendirilir. Bazı başarılı çarpışmalara rağmen o bunu elde edemeyecektir. İlerde Mîr Cafer'in adı çok geçecektir.

1748'de Bihar'da Aliverdi Han'ın navab'ı olan damadı Heybet Ceng, ayaklanmış Afganlarca öldürülür. Aliverdi Han onun yerine oğlu Sirac üd-devle'yi geçirir; bu kişi Aliverdi'nin kızının oğlu olmaktadır ve ileride adı çok geçecektir.

Bundan sonra Aliverdi Han Orisa'nın başkenti Kuttak'ı alır ve Marata'ları bu subeden kısa bir süre için kovar.

Marata'lar, Aliverdi'nin gerçekten bağımsız egemeni olduğu Bengal, Bihar ve Orisa subelerinin çavs'ını (devlet gelirlerinin dörtte biri) ve serdeşmukisi'ni (tahsil ücreti olarak gelirlerin kalan dörtte üçünün onda biri) isterler. İkinci ciltte görülmüş olduğu gibi bu paralar Marata'ların akınlarını durdurmak için her yerden istedikleri kurtulmalıktır. Marata'lar, ya bunun kabulünde veya Orisa'nın kendilerine bırakılmasında direnirler.

Aliverdi Han bunlara razı olmadığı için yıllardan beri savaşmakta idi. Sonda bütün adamlarının, bu iki önergeden biri kabul edilmedikçe, her üç subeyi eşsiz bir yoksulluk ve yıkım içine sokmuş olan akınların önünün alınmayacağını ısrarla söylemeleri üzerine Aliverdi Han, Orisa'yı gerçekten Marata'lara bırakmaya razı olur (Kasım 1751); ancak görünüşü korumak ve kendi egemenliğinin Orisa'da devam ettiğini sandırmak için oranın eski navab'ı Mürşid Kulu Han'ın adamı iken Marata'ların hizmetine geçmiş olan Mîr Habib'i oraya

kendi navabı yapar· Böylelikle bu sube Marata'lara geçer ve Bengal ve Bıhar subeleri akınlardan kurtulup biraz rahat yüzü görürler. Aliverdi Han Nisan 1756'da ölür; yerine torunu Sirac üd-devle geçer. Bir yıldan az sonra İngiliz'ler Bengal'de gerçek egemenliği ele alacaklardır.

Mahmud Şah'ın nerelere ne ölçüde egemen olduğunu öğrenmeye çalışması

1743 yılında Muhammed Şah, hangi subedarların kendisine henüz bağımlı olduğunu anlamak için bunların hepsini yanına çağırır. Yalnız Allahâbâd subedarı Umdet ül-mülk Emîr Han'la Eved (Oud) subedarı Safder Ceng, o da nazlanarak Delhi'ye gelirler; Pencab ve Multan subedarı Zekeriya Han ise oğlunu gönderir. Bengal, Bihar ve Orisa'nın başında bulunan Aliverdi Han, Marata baskısını, Dekken'den Çin Kılıç Han yaşını ve Karnatik'teki işlerini ileri sürerek gelmezler Agra subedarı olan Amber racası Sevai Cay Sing de o sırada ölür. Racistan (Racputana) racalarından da gelen olmaz. Böylelikle Gurkanlı pâdişahının ancak Allahâbâd, Eved (Oud), Agra ve belki de Pencab subedarlarına söz geçirebileceği anlaşılır. Yukarda Çin Kılıç Han'ın Osmanlı pâdişahı I. Sultan Mahmud'e göndermiş olduğu bir mektupta Delhi pâdişahına hep bağlı bulunduğunu fakat bundan sonra daha da bağlı olacağını bildirdiğini görmüştük. Muhammed Şah'ın bu Delhi'ye gelmeme olayı dolayısiyle Sultan Mahmud'a şikâyet etmiş ve onun da Çin Kılıç Han'a bazı öğütler vermiş olması muhtemel sayılmalıdır.

Esasen merkezde en büyük mevkilerde bulunan kimseler dahi Pâdişahın nüfuzunu azaltmaya çalışmaktan çekinmemektedirler. Bunun en ünlü örneği Pencab ve Multan subedarı Zekeriya Han'ın ölümünde görülür (1745). O sırada vezir Kamer üd-din Han'ın yeğeni (kız kardeşinin oğlu) ve damadı olan bu kişinin büyük oğlu Delhi'de bulunuyordu. Kamer üd-din Han, Zekeriya Han'ın ölüm haberini Pâdişahtan gizler ve bu damadını çarçabuk Lahor'a gönderir; ancak o, oradaki duruma egemen olduktan sonra olan bitenler Pâdişaha bildirilir ve subedarlık ister istemez babadan kalma bir "hak„ gibi bu kişiye verilir. Yani oraya istenilen başka bir kişiyi atamak ve subeleri babadan oğula kalan birer yarı bağımsız ülke haline

geçmekten kurtarmak için peyda olan bu fırsat kaçırılır. Çok geçmeden Zekeriya Han'ın, Şah-Nüvaz Han adında daha genç bir oğlu Pencab egemenliğini ağabeyinin elinden alacaktır.

Kimlerin henüz Pâdişaha gerçekten bağımlı olduğunu anlamak için subedarların merkeze çağrıldıkları 1743 yılında devlet içindeki türlü hızıpların durumu da az çok belli olmaktadır.

Merkezde Vezir Kamer üd-din Han'la birlikte Turaniyan egemendir. Pencab ve Multan'da Semerkandlı Abd üs-samed Hanın oğlu Zekeriya Han'la yine bir hızbın egemen olduğu anlaşılmaktadır. Agra'da Amber racası Sevai Cay Sing'le Hindistaniyan'ın egemen oldukları besbellidir. Allahâbâd subedarı Emir Han Umdet ül-mülk'ün de[1] bütün davranışlarından bu hızıptan, yani Hindistaniyan'dan olduğu anlaşılmaktadır. Eved'de (Oud) Şiî Türklerden olan Bürhan ül-mülk Saadet Hanın soyu iş başındadır; yani orada İraniyan hızbı egemendir. Bengal, Bihar ve Orisa'da egemen olan Aliverdi Hanın adı onun bir Şiî Türk olduğunu göstermektedir; dolayısiyle o bölge de İraniyan hızbının elinde demektir.

Rohilla'lar Delhi'nin doğusunda Badaun, Sambal ve Muradâbâd kentlerini kapsayan Katehr bölgesinde, Ali Muhammed Han adında, en üstün ihtimale göre Afgan bir bey, türlü işyarlıklarda bulunmuş ve ün kazanmıştı. Hemen hep Afganları hizmetine alır ve onların vuruşkanlıkları sayesinde bir çok başarılar sağlar. Nadir Şah, Kandahar'ı aldıktan sonra Gurkanlı devletine karşı savaşmaya koyulduğu sırada onun önünden kaçan bir çok Afgan, Hindistan'a gelmiş ve bunların önemli bir kısmı işbu Ali Muhammed Han'ın hizmetine girmişti; bu olay da onun gücünü epi arttırmıştı. Dağlık bölgelerden gelen Afganlara, "dağ adamı" anlamında olan "Rohilla" denildiğinden bunlardan bir çoğunun anılan bölgede toplanmasından ve daha sonra oraya egemen olmasından işbu bölgeye git gide daha çok Rohilkent denilecektir.

1745'de Ali Muhammed Hanın takındığı karşın durum, Vezir Kamer üd-din Han'a ait tuyul'ların[2] gelirlerine el koy-

[1] Bu kişinin adını *Meâsir ül-ümerâ*'da bulamadık.

[2] Tımar ve zeamet tarzında topraklar.

ması ve onun bir adamını öldürmesi üzerine ona karşı, Muhammed Şah başta, geniş bir sefer yapılır, kendisi de verinmek zorunda kalır.

Ancak çok geçmeden Rohillalar önemli ve bağımsız bir durum elde edeceklerdir.

Osmanlıya giden Gurkanlı elçisi

İzzî tarihi'ne göre (vrk. 13 a) 17 Şaban 1157'de (25. 9. 1744) Seyyid Ataullah adında bir Hind elçisi Basra yolu ile Üsküdar'a varır. Aynı eserdeki ayrıntılara göre bu kişi Buharalı olup 1135 (1722-23) 'te hacca gitmek için oradan yola çıkmış, önce Cihanâbâd'a (Şah Cihanâbâd, yani Delhi) uğramış, oradan hacca gittikten sonra İstanbul'a gelmiş, o sırada Sadr-ı âzam olan Damad İbrahim Paşa ile görüşmüş, ondan Hind İtimad üd-devlesine (Vezir İtimad üd-devle Kamer üd-din Han olmalı) bir mektup alıp Delhi'ye dönmüş ve çok iyi karsılanmıştır. O, bu sefer de Gurkanlı elçisi olarak İstanbula gelmiştir.

Onun bildirdiğine göre Nadir Afşar'ın Hindistan'a akınını yapıp çekileceği sırada Muhammed Şah'a kabul ettirdiği şartlardan biri de onun bundan böyle Osmanlı devletiyle "mükâtebe„ etmemesi yani mektuplaşmaması ve haberleşmemesi imış (İzzî, vrk. 13 b). Nadir Afşar çekildikten sonra ona son derece düşman olan Hind pâdişahı ve ileri gelenleri uzun zamandan beri bırakılmış olan Osmanlı ile elçi gönderişme göreneğini yenilemeye karar vermişler ve bu vesile ile Nadir Afşar'dan öç almayı düşünerek kendisini elçi olarak seçip İstanbul'a gödermişlerdir.

Elçi Seyyid Ataullah'ın Muhammed Şah'dan I. Sultan Mahmud'a getirdiği mektup *İzzî tarihi*'nde vardır (vrk. 14 b).

Bu mektupta, III. Sultan Ahmed'in daha önce aynı elçi Seyyid Ataullah vasıtasiyle kendisi Muhammed Şahın tahta çıkışını tebrik etmiş olmasına teşekkür edilmekte, az sonra Sultan Mahmud'un tahta çıkmış olmasından dolayı memnuniyet gösterilmekte ve bundan böyle elçi gönderişme işine önem verilmesi istenilmektedir.

Sultan Mahmud'un bu mektuba iki karşılığı vardır: Biri Hind elçisi Seyyid Ataullah ve öbürü Osmanlı elçisi Salim Mehmed Efendi ile gönderilmiştir; ikisi de *İzzî tarihi*'nde vardır (vrk. 14b ve 15 b). Sultan Mahmud o sırada devam ede-

gelen Nadir Afşar'a karşı savaşa ve elde edilmiş bazı başarılara işaret ederek Muhammed Şah'ın mektubunun bu sırada gelmiş olmasını hayra yormakta ve buna teşekkür etmektedir

Sultan Mahmud'un kendi elçisi Salim Mehmed Efendı ile gönderdiği mektuba "Cihad„ a ait o kadar çok âyet ve hadis sokulmuş, aradaki din ve mezheb birliğine ve ittifak lüzumuna o kadar işaret edilmiştir ki âdeta Muhammed Şaha "Ben Nadir Afşar'la savaşıyorum, sen de ona saldır„ denilmek istenildiği apaçıktır. Esasen Osmanlı hükümetinin, Nadir Afşar'ın Sünnî-Şiî ayrılığını ortadan kaldırmak yolundaki uğraşlarını kolaylaştırmak için hiç bir şey yapmaya razı olmadığı gibi genel olarak Nadir Şah'ın egemen olduğu İran'ı da, onun bütün dinî alandaki anlaşma önermelerine rağmen, Rafizî saymakta olduğu bu vesile ile de belirmektedir.

Genel olarak Sultan Mahmud'un mektubundan şu hükme varmak kabildir ki Osmanlı devleti o sırada Gurkanlı devletinin nasıl kesin bir güçsüzlük içinde bulunduğunu pek bilmediği için onu kendisinin savaştığı Nadir Afşar'ı arkadan vurmaya kışkırtmıştır. Gurkanlı elçisi de, bir yandan kendi devletinin Osmanlı'ya esasen yardım ettiğini göstermeye çalışmış, öbür yandan da onun Nadir Afşar'ın her türlü davranışı üzerine kuşkusunu çekerek, bir Osmanlı-İran barışının yapılmasını önlemek istemiştir.

Osmanlı Evrak hazinesinde 8 numaralı Nâme defteri'nin 604 ve 605'inci sahifelerinde bulunan bir belge yukarda söylediklerimizi belirtmekte ve iki devletin o andaki karşılıklı durumları üzerine bazı dikkate değer ışıklar serpmektedir. Bu belgeye göre Elçi Seyyid Ataullah Osmanlı pâdişahına "arzedilecek memuriyetim var„ diyerek Sultan Mahmud'la ayrıca görüşmek ister ve kendisine "işi vükelây-ı devlete bildir; onlar da sultana arzederler„ yolunda karşılık verilir ve elçi "Kethüda Bey„ in iftarına çağrılıp kendisiyle konuşulur; o da söylediklerinin bir özetini kendi eliyle bir kâğıda yazar.

Bu yazının geniş bir çevirmesi aşağıdadır[1]:

[1] Hikmet Bayur, *Osmanlı devletinin Nadir Şah Afşar'la barış yapmasını önlemek amacını güden bir Gurkanlı denemesi* adlı yazıda (bk. Belleten, Cilt XIII, Sayı 49, Ocak 1949) takririn metni vardır.

"1154 yılı Sefer ayında[1] Hindistan'a gönderilen Tahmasb Kulu'nun (Nadir Afşar) elçisi şu amaçla gelmişti: İster 100, ister 200 ve ister daha çok cihaz (gemi) satın alsın ve bunların değeri Sind hazinesinden ödensin. Onun buyruğu gereğince 8 büyük gemi[2] satın alınmış ve İran'da Bender-Abbas'a gönderilmişti. Ancak Tahmasb Kulu'nun bu gemileri Rūma (Osmanlı'ya) gitmek yani ona karşı savaşmak için aldığı öğrenilince bu iş durdurulmuş ve alınan 8 gemiden başkası bulunmadığı Tahmasb Kulu'ya yazılmıştı.

"Bundan başka bu hayırhâh (Elçi Seyyid Ataullah) deniz yolu ile Surat limanından gelirken Bender - Buşir'den geçtim; ora adamlarından gemimize gelenler dediler ki çok usta 500 marangoz (neccar-ı kâmil) gece gündüz büyük gemiler yapmakla meşguldürler.

"1155 yılında (1742) Tahmasb Kulu Lezgilere karşı (Kafkasya'da) savaş ve kuşatmalarda bulunduğu sırada muteber bir casus onun gerçek tasarılarını Hindistan'a şu suretle yetiştirir ve der ki: O (Nadir) 1154 de[3] Rūm (Osmanlı) ülkelerine gidecektir ve nitekim o (Nadir ?) dedi ki eğer Rum ülkelerini alabilirsem orada kalıp yedi iklimin haberini tutarım; ve eğer Rūm ülkelerini alamazsam hile yolu ile ora "ehli„ ile görünüşte barış yapar, İran ülkelerinin sınırlarını korur, kendim çarçabuk Hindistan'a yetişip Bengal kapılarından Sind ülkesinin sonu olan Lahuri Benderine kadar (bütün Kuzey Hindistan düzlüğü) gemiler toplayıp, top, tophâne, vuruşkan adamlar, savaş gereçleri ve yiyeceklerle bu gemileri doldurur, deniz yolu ile Suveyş limanına (Bender-i Sueş) gider; ondan sonra Kâbe-i Muazzama'yı (Mekke), Medine-i Münevvere'yi, Mısır, Şam vesair beldelerini alıp ve işbu (Osmanlı ?) ülkelerin sairine girmek isterim. Onun (Tahmasb Kulu'nun) yine başka iradesi (kararı) vardır ki Surat limanından gemilere bir

[1] Nisan—Mayıs 1741; o sırada Nadir Afşar, Osmanlı ile fi'len savaşmakta olup ayrıca da arada Ca'ferî mezhebinin Sünnî mezheplerden sayılması için tartışmalar olmaktaydı.

[2] *Nâme defteri*'ndeki Farsca metinde bir yerde dört ve bir yerde sekiz, onun Türkçeye çevrilmesinde ise hep sekiz denilmektedir.

[3] 1156 olması daha ma'kuldür. Doğuda ve Farsca yazan ülkelerde 4 ve 6'nın yazılışları biribirine oldukça yakın biçimdedir.

takım savaş adamları, top, tophâne, ceng gereçleri ve yiyecek doldurup onları deniz yolu ile Basra kentini almaya göndersin.

"Bu mukaddimâtın (sözlerin, başlangıçların) özeti ve manası şudur ki Rûm ülkelerindeki Müslümanlar Tahmasb Kulu ile barış yapmamalıdırlar. Onun barışına güvenilemez; çünkü o Hindistan'dakilerle de barış yaptı, fakat kendi ahdının (üstendıği şeylerin) aksini icra etti".

Gurkanlı elçisinin bu sözlerindeki maksat açıktır. Önce de dediğimiz gibi o Gurkanlılarca Nadir Afşar'ın isteklerini yerine getirmemek suretiyle Osmanlı'ya yapılmış olan yardımı belirtmek ve Osmanlı'nın Nadir Afşar'la barış yapmasını önlemek istemektedir.

İzzî tarihi (vrk. 13 b) Gurkanlı elçisinin, Çin Kılıç Han Nizam ül-Mülk'den, bazı Hindistan hanlarından ve «Mülûk-i Mecusiye» den, yani racalardan, «Vükelây-ı Devlet-i Aliyye'ye» mektuplar getirdiğini yazmakta ise de bunları Evrak Hazinesinde henüz bulmak mümkün olmadı ve İzzî tarihi bunlar hakkında ayrıca bilgi vermemektedir. Ancak o sırada Hindistan'a giden Osmanlı elçilik heyeti altı yıl kadar sonra geri gelince Hindistan ileri gelenlerinin bazılarından Sultan Mahmud'a mektuplar getirecektir. Bunlardan bir kısmı İzzî tarihinde vardır ve orada olmayan bazılarının suretleri de Nâme defterlerinde bulunmaktadır. Bunlar ilerde anılacaktır; 1744'de Seyyid Ataullah'ın getirdiği mektupların da aşağı yukarı aynı anlamda oldukları tahmin edilebilir.

Osmanlı pâdişahının Gurkanlı pâdişahına gönderdiği mektuplarla Hind elçisi Ataullah'ın takririnin Nâme defterindeki kayıt tarihleri evâil-i Şevval 1157'dir (1744 Aralık ayının ilk yarısı).

Nadir Afşar'ın elçileri vasıtasıyle Muhammed Şah'dan bazı isteklerde bulunması

Bilindiği gibi Nadir Afşar 1742 başlarından 1746 Eylülüne kadar yeniden Osmanlı ile, bazı gevşeme devreleri ayral, fi'lî savaş durumunda bulunmuştur. Yukarda anılan Gurkanlı elçisi Seyyid Ataullah'ın da istediği bu savaşın durdurulmaması idi. Bunun sonlarına doğru, en üstün ihtimale göre 1160 Hicrî yılı içinde [1], Nadir Afşar'ın

[1] Bu tahmin Hoca Abd ül-Kerim Han'ın *Beyan-ı Vâki*'indeki sıraya dayanmaktadır (Elliot, XIII, s. 132).

iki elçisi Delhi'ye gelir; yüz fil ve bir çok altınlı ve murassa silahlar da getirirler.

Bunların söylediklerine göre Nadir Afşar kendilerini şu sözlü istekte bulunmakla görevlendirmiştir.

"Turan, Dağıstan ve Rûm (Osmanlı ülkesi)'daki savaş, bu yüzden büyük bir orduyu toplu tutmak zarureti ve üç yıl için bütün İran vergilerinin bağışlanmış olması dolayısiyle hazinem boşaldı; eğer Muhammed Şah 5-6 milyon (rupi?) gönderirse bu büyük bir dostluk ve kardeşlik eseri olacaktır. Bu parayı taşımak için filleri ve bir karşılık olarak da öbür âletleri gönderiyorum".

Muhammed Şah, elçilere şu yolda karşılık verir:

"Şahinşah kardeşim (Nadir Afşar) buradan giderken bana demişti ki yazı ile gelen her şeye itibar etmek ve önem vermek gerekir, sözlü haberlere ise itibar olunmaz. Bununla birlikte devletimin zafı ve buyruğum altındakilerin kötü davranışları yüzünden subelerden hiç para almamaktayım ve giderim gelirimi aşmaktadır. Para gönderilmesi işi ise getirdiğiniz mektupta anılmamaktadır, dolayısiyle sözlü bir isteğe benim bu sözlü karşılığım yeter".

Bu olay Nadir Afşar'ın son yıllarda ne kadar güç ve sıkışık bir durumda bulunduğunu ve Osmanlı'ya karşı kazanmış olduğu parlak başarıları neden sömürmeğe kalkışmadığını da anlamaya yarayabilir.

Muhammed Şah, Nadir Afşar'ın mektubunda istenilen Çin tabak ve kaplarını, sandal ağacı ve ud ağacı tahtalarını elçilere verip gönderir ve "Nadir'in ölümü haberi gelinceye kadar emirler, vezirler, Padişah ve hattâ dilenciler hep korku içinde yaşarlar" [1].

Nadir Afşar'ın ölümü

Bilindiği gibi bu kişi 20 Haziran 1747'de öldürülmüş ve çok geçmeden İran'da büyük karmakarışıklık başlamıştır. Onun devletinin Batıdaki kısmı Kacar hanedanına, Doğudaki kısmının Ceyhun'un Güneyindeki parçası da Afgan'lara kalacak ve bu yer-

[1] Aynı kaynağa göre.

lerde Afganistan adını taşıyan devlet kurulacaktır. Bu eserde ilgileneceğimiz olaylar bu son devlete ait olanlardır.

Nadir Afşar'ın özellikleri

Nadir Afşar Türklüğün eski kültür içinde yetiştirmiş olduğu birinci sınıf rical ve komutanların belki sonuncusudur; küçük bir çete reisi olarak işe başlamış İran'daki karışık durumdan faydalanarak İran şahı olmuş, Osmanlı'ların ve Rus'ların aynı karışıklıklar sırasında İran'dan aldıkları yerleri geri almış, Buhara ve Hiva'ya egemen olmuş ve bugünkü Afganistan'ı ve Sind ırmağına kadar Hindistan'ı da ele geçirmiştir. Ancak son yıllarındaki davranışlarında, belki bilinmeyen bir hastalık dolayısiyle, bazı delilik belirtileri sezilebilir.

Nadir Afşar, Osmanlılar, Gurkanlılar ve hemen herkesle münasebetlerinde hep Türklük ve Türkmenlik dâvasını gütmüş ve ileri sürmüş ve Türklerle hep Türkçe konuşmayı esas tutmuştur.

Türklüğü açıktan açığa ve bir dinî kisve kullanmadan bayrak yapmış belki ilk büyük Türk hükümdarıdır. Sünnî-Şiî kavgasını ortadan kaldırarak Türk birliğini kolaylaştırmak yolundaki uğraşları ne İran ne de Osmanlı Türkleri ve Osmanlı hükümetince takdir ve kabul edilmemiştir.

Onun Hindistan'a yaptığı başarılı akın, Napoleon'u aynı şeyi yapmaya kışkırtan ve bu işi onun büyük amaçlarından biri haline sokan bir örnek olmuştur. Ancak Napoleon'un hem dertleri çoktu hem üsleri çok uzaktaydı, hem de ordusunun en büyük kısmı atlı değil yaya idi.

Nadir'in ölümünden sonra Osmanlı-Gurkanlı münasebetleri

Nadir Afşar'ın ölümünden sonra onun devletinin Doğu kısmında olup bitenleri anmadan önce 1744'de İstanbul'dan Delhi'ye gitmiş olan Osmanlı elçilik heyetinin oradan dönüşünü ve getirmiş olduğu mektuplara göre Nadir Afşar'ın ölümünün Hindistan'da yarattığı tepkileri anacağız.

İstanbul'dan gönderilen elçi Selim Mehmed Efendi yolda ölmüştü; o, ölümünden az önce kendisiyle birlikte gidenlerden Hacı Yusuf Ağa adında birine taşıdığı mektupları vermiş ve aldığı önergeleri bildirmişti; dolayısiyle elçilik görevini, elçi vekili sıfatiyle bu Hacı Mehmed Yusuf Ağa görecektir.

İzzî tarihi'ne göre (vrk. 222 b) bu kişi Mart 1750'de İstanbul'a geri döner (6 Rebî ül-âhır 1163).

Osmanlı Evrak Hazinesindeki 8 sayılı Nâme defterine göre o, Osmanlı pâdişahı Sultan I. Mahmud'a dört mektup getirmiştir. Bunlardan biri Muhammed Şah'dan ikisi Nizam ül-mülk Çin Kılıç Han'dan ve biri de onun oğlu Nizam üd-devle Nasır Ceng'dendir.

İzzî tarihi bunların üçünün suretini verir ve Çin Kılıç Hanın mektuplarından birini anmaz; aynı zamanda oğlunun mektubunu da Çin Kılıç Han'dan gelmiş gibi gösterir (vrk. 223 a ve b).

Muhammed Şah, Osmanlı pâdişahına gönderdiği mektupta, aldığı mektuplara teşekkür ve elçi ve mektup gönderişmenin faydalarına işaret etmektedir. Sonda şöyle bir cümle vardır: "Ve bundan esbak cevabnâme-i düsturîde bulunduğu üzere hiç bir matlab Seyyid Ataullah'ın diline havale olunmamıştır,,.

Sultan Mahmud'un 6 yıl önce göndermiş olduğu suretleri 8 sayılı Nâme defterinde ve İzzî tarihinde bulunan mektuplarda, Muhammed Şah'ı kendi elçisi Seyyid Ataullah'ı yalanlamaya varan böyle bir karşılıkta bulunmaya sevkedecek bir şey olmayışına göre, Sultan Mahmud'un henüz ele geçmemiş başka bir mektubunun var olduğuna hükmetmek gerekir.

Muhammed Şah'ın bu cümlesinin, ayni zamanda Nadir'in ölümü üzerine Osmanlı'nın Irak'a saldırması beklenilirken, Sultan Mahmud Gurkanlı'lardan ayni şeyi yapmalarını istemesi ve bunun için 6 yıl önce İstanbul'a gelmiş olan Seyyid Ataullah'ın yukarda andığımız sözlerini vesile yapması ihtimalini önlemek için yazılmış olması da mümkündür.

Asıl önemli olan Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ün iki mektubudur. Bunların birisinde bulunan başlıca önemli nokta onun kendi pâdişahına karşı saygılı ve söz dinler olmasına ait olup bu yön yukarda anılmıştı bu mektubun sureti İzzî tarihi'nde de vardır.

İşbu eserde anılmayan ikinci mektup ta 8 sayılı Nâme defteri'nde vardır s. 292 'de farsca aslı ve s. 297 'de türkçesi). Çin Kılıç Han Sultan Mahmud'a saygı ve bağlılıklarını sunmakta ve ezcümle şunları demektedir [1]

[1] Aşırı tumturaklı tabirler hafifletilerek alınmıştır.

Bütün zaman hakanlarının sığınağı ve güneşin kubbesi olan cenabınıza İslâm dinini korumak gerekir. İran ülkesi fi'len boş olmakla eğer yeter sayıda asker bir başbuğun buyruğu altında o ülkenin ele geçirilmesiyle görevlendirilirse Allahın yardımiyle kuvvetle umulur ki bütün o ülke Devlet-i Aliyye (Osmanlı devleti) sahiplerinin eline geçer ve bir müddetten beri orada yayık olan Şiâ mezhebi ortadan kalkıp millet-i Hanîf ve mezheb-i Hanîfenin yayılması yükselir ve dünya ve ahrette kazanç bunun bir sonucu olur; bunca geniş ülkeler yüksek gölgenizde rahat yüzü görür, halk güven içinde yaşar ve Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in doğru yolları her yere yayılır...„.

Çin Kılıç Han Osmanlı elçi vekili Hacı Mehmed Yusuf Ağa vasıtasiyle daha bazı düşünceler sunduğunu da yazmaktadır.

Bundan anlaşılıyor ki Çin Kılıç Han, ikinci ciltte onun vezirliği anlatılırken görülmüş olduğu gibi (s. 390 - 92), İran işlerine, daha doğrusu Hindistan'ı Kuzeyden tehdit edebilecek tehlikelere çok büyük bir önem vermekten geri kalmamaktadır.

Afganistan devletinin kurucusu Ahmed Şah Dürranî, Hindistan'ın içine yaptığı 1747 — 48 tarihli ilk büyük istilâ denemesi sırasında Çin Kılıç Han, Gurkanlı pâdişahına yardım etmek için çarçabuk Haydarâbâd'dan Kuzeye doğru ilerlemiş, fakat Burhanpur bölgesine gelince Afgan'ların çekildiğini öğrenmiş ve kendisi de geri dönmek üzere iken ölmüştü.

O, Osmanlı pâdişahına gönderdiği mektubu böyle bir durum içinde yazmıştır. Buna göre şu yön kabul edilebilir: Çin Kılıç Han, Gurkanlı devletinin o güçsüzlük devrinde Hindistan'ı Kuzey istilâcılarından korumanın tek çaresini Osmanlı'yı karmakarışıklıklar içinde kıvranan İran'ı kısmen olsun fethetmeğe kışkırtmak, böylelikle yeni Afganistan devletini de o tarafa tevcih etmek ve bunlar İran'ı bölüşüp komşu olurlarsa Afgan'ları Osmanlı kuvvetiyle denklemekte görmüş olmalıdır.

Bilindiği gibi Osmanlı devletinin o sıradaki genel güçsüzlüğü ona Nadir Afşar'ın ölümü üzerine çıkan kargaşalıklardan faydalanmak imkânını vermeyecektir. 12 — 13 yıl sonra yeni kurulmuş Afganistan'ın hükümdarı Ahmed Şah da Osman-

lıları İran'a saldırtmak için Pâdişaha bir mektup gönderecektir. Osmanlı pâdişahı verdiği karşılıkta anlaşmalara bağlılığı dolayısiyle İran'a saldırmadığını bildirecektir. Bunu ileride göreceğiz.

Elçi vekili Hacı Mehmed Yusuf Ağa'nın getirdiği dördüncü mektup Çin Kılıç Han'ın oğlu Ahmed Han Nasir Çeng Nizam üd-devle'ninkidir ve türkçesi İzzî tarihinde (vrk. 223 b) bulunmaktadır; ancak orada bu mektup yanlış olarak onun babası Nizam ül-mülk'e atfedilmiştir.

Nizam üd-devle'nin bu mektubunun mânası daha ilerde Dekken olayları incelendiği sırada daha iyi anlaşılabileceğinden onu o vakit anacağız.

Yusuf Ağa'nın getirdiği bu dört mektubun tarihleri Nâme defterinde yoktur ve orada ancak kayıt tarihi bulunmaktadır. Mektup gönderenlerden Muhammed Şah 26 Nisan 1748'de, Nizam ül-mülk aynı yılın 2 Haziranında ölmüşler ve Nasir Ceng derhal babasının yerine, gerçekten bağımsız ve sözde Gurkanlı pâdişahına bağımlı olan Haydarâbâd devletinin başına geçmişse de kendisine "Nizam üd-devle„ ünvanı bir yıl kadar sonra, yani 1749 ortalarında yeni Pâdişah Ahmed Şah tarafından verilmiştir ve ne Nizam ül-mülk ne de Nizam üd-devle 1740' dan sonra ve ikincisi muhakkak olarak hiç olmazsa babasının ölümünden sonra Delhi'ye gelmemişlerdir. Buna göre Osmanlı elçi vekilinin daha Muhammed Şah sağ iken onun Sultan Mahmud'a mektubunu alarak Delhi'den çıkmış, her ne sebebe binaen ise Dekken'e gitmiş, henüz sağ olan Nizam ül-mülk'ün Osmanlı pâdişahına yazdığı mektupları da almış. orada bir yıl kadar kalmış, onun oğlunun Nizam üd-devle ünvanını almasından sonra onun da mektubiyle 1749 yılının ikinci yarısında Dekken'den ayrılıp İstanbul'a 1750 şubatında gelmiş demektir. Böyle olmayıp elçi hep Delhi'de kalsaydı yeni pâdişah Ahmed Şah'ın da Sultan Mahmud'a bir mektubunu getirmesi gerekirdi.

Nadir Afşar'ın ölümünden sonraki durum

Bu ölümün sonçularından biri Afganistan devletinin kurulması olacaktır. Bu devletin kurucusu Ahmed Şah Baba Aptalî de derhal 700 ve küsur yıl önce Gazne sultanı Mahmud ve 500 ve küsur yıl önce Gur sultanı Muizz üd-din Muhammed gibi Hindistan'a arkası kesilmeyen akınlara koyulacaktır.

Yine o sıralarda önce Fransızlar ve çok geçmeden İngilizler Hindistan işlerine askerle karışmaya ve egemenlikler kurmaya koyulacaklardır.

Bütün bunlar Hindistan tarihine yeni bir gidiş verecektir.

Bu devrenin olaylarını anlatmadan önce Avrupalı tecim şirketlerini Hindistan'da egemenlik iddiasına kadar götüren olayları anmak gerekir.

Avrupalıların Gurkanlı veya bazı büyük yerli devletlerle münasebetleri bu eserin I. ve II. ciltlerinde görülmüştü. Gelecek bölümde bunların biribirlerile olan uğraşlarını az çok Avrupa'daki karşılıklı durumlarile ilgili olarak anlatacağız ve XV. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Hindistan'daki faaliyetlerini gözden geçireceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPALILARIN DENİZ YOLUNDAN HİNDİSTAN'A GELİŞLERİ

Bu eserin ilk iki cildinde gerektikce Avrupalılarla Hindistan devletlerinin münasebetleri anılmıştı; ikinci ciltte de (s. 31-35 ve s. 545-549) Portekizlilerin Hindistan'a yerleşmeleri ve Avrupa'lıların tecim işleri gözden geçirilmişti. Keza Avrupa'lıların deniz üstünlüklerinin sebepleri de anlatılmaya çalışılmıştı.

Burada Avrupalıların Hindistan'daki yerleşme mücadeleleri, biribirlerile uğraş ve savaşları, Avrupa'daki durumun ve olayların onların Hindistan'daki davranışları üzerine yaptığı tepkiler incelenektir.

I. PORTEKİZLİLER

İspanya ve Portekiz'i kapsayan yarımada içinde Kastilya devleti büyüye büyüye Portekiz'i Endülüs Arap acunundan ayırdıktan sonra Portekizliler varlık ve geleceklerini denizde aramaya koyulurlar.

Bunlar en çok Afrika kıyılarına önem verirler ve XV. yüzyılın sonlarına doğru bu kıt'anın Ümit Burnu'na kadar bütün Batı kıyılarını ve oradan ötede de bir kısım Güney - Doğu kıyılarını dolaşırlar; oralarda türlü bakımlardan incelemeler yaparlar ve uygun gördükleri yerlerde üsler kurarlar.

8 Temmuz 1497'de Vasko da Gama (Vasco da Gama)'nın komutasında 60'la 150 ton arasında büyüklüğü olan üç Portekizli gemi Hindistan'a gönderildiği vakit, bunlar Kristof Kolomb (Christophe Colombe)'un gemileri gibi bilinmedik ve henüz o anda hayalî olan bir amaca doğru değil, Hindistan'a ulaşmak için gönderilmişlerdi.

Papa VI. Aleksandr, Mayıs 1493'te çıkarmış olduğu bir buyrultu (bulle) ile yeni bulunacak yerlerin Portekizli ve İs-

panyol'lara ait olacak olanlarını ayırır; bu buyrultular çok geçmeden bu iki devlet arasında yapılmış olan Tordesillas antlaşmasiyle (7. 6. 1494) biraz değiştirilir. Buna göre Afrika'nın en Batı noktası olan Yeşil Burun'un 370 "lieue„[1] Batısından geçen ve Kuzey Kutuptan Güney Kutba giden bir çizginin Doğusunda bulunan yerler Portekizlilerin ve Batısındaki yerler de İspanyolların "ülkeler araştırma alanı„ içinde sayılır.

Buna göre bütün Afrika ile Hindistan ve daha Doğudaki ülkeler Portekiz bölgesinde bulunur.

Portekizlilerin Hindistana ilk gelişi

Temmuz 1497'de Lisbon'dan kalkmış olan Vasko da Gama'nın üç gemisi Afrika'yı Güneyden dolaştıktan sonra 17 Mayıs 1498'de Güney-Batı Dekken'de Kalikût'ün 12—13 Klm. Kuzeyinde bir köyün karşısına demir atar.

İkinci ciltte (s. 545 - 6) görülmüş olduğu gibi o ana kadar Hindistan'ın ve daha genel olarak Arabistan'dan tâ Çin'e kadar giden ülkelerin denizle yapılan dış tecimi epi eski zamanlardan beri Araplar'ın veya çokluk bakımından Arapça konuşan müslümanların elinde idi.

Vasko da Gama'nın talii, tesadüfün onun bir Hindû devletinin kıyısına götürmüş olmasıdır; eğer bir Müslüman devletinin kıyılarına gitmiş olsaydı durumu tehlikeli olabilirdi.

Kalikût racalarının ünvanları *Zamorin*'dir. O zamanın Zamorin'i Portekizlileri iyi kabul eder; onları başkentine çağırır ve oradaki Müslüman tecimerlerin uğraşlarına rağmen arada iyi münasebetler kurulur ve alış veriş yapılabilir. Ancak sonda kavga çıkar; Zamorin bunların bazı mallarına el koyar ve sonra bu malları onlara geri verir. Buna rağmen Vasko da

[1] Deniz «lieue» sü, arz derecesinin yirmide biri, yani Üstüva çizgisi esas tutulunca 5555 m. eder. Yukarıdaki 370 rakkamı 18.5 arz derecesi karşılığıdır. O devirde uzunlukları ve dereceleri ölçme usulleri henüz çok geri olduğundan bu anlaşma yüzünden pek çok anlaşamamazlık çıkmıştır. Ezcümle Portekiz'lilerin Brezilya'da yerleşme hakları ve orada işgale yetkili oldukları yerlerin büyüklüğü üzerindeki anlaşmamazlık bu yüzden doğacaktır. Keza yukarda anılan çizginin Doğusunda ve Batısındaki yerlerin nerelere kadar bu devletlerden birine ait olacağı da açıklanılmadığından mesela Pasifik Okyanusundaki Moluk adaları (Filipin adalarının Güney-doğusu) için de anlaşamamazlık çıkaracaktır.

Gama 29 Ağustos 1498 'de geri dönmek üzere yola çıkarken el konulan mallarına karşılık olarak yakalamış olduğu 12 yerliden beşini tutsak olarak götürür. Bu olay Müslüman tecimerlerin Portekizliler aleyhinde ve onların Afrika kıyılarında halka karşı nasıl kötü davrandıkları hakkındaki sözlerine Kalikül'te herkesi inandırır.

Vasko da Gama Lisbon'dan ayrılışından iki yıl kadar geçtikten sonra oraya yeniden varır ; üç gemisinden ikisini ve 170 kişisinden ancak 55 'ini getirebilmistir.

Vasko da Gama seferinin sonuçları

Bu seferler dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Çin'den Hindistan'a kadar uzanan ülkelerin Avrupa ile tecimi Türkistan ve Anadolu kervan yolunu, veya denizden Kızıldeniz ve Mısır yolunu bırakıp, doğrudan doğruya Ümit Burnu deniz yolunu tutar ; bunun sonucu Türkistan, İran, Anadolu, türlü Arap ülkeleri ve bunlar arasında önemli bir tecim merkezi durumunda bulunan Cidde limaniyle Mısır için büyük bir ekonomik kayb ve tecimel zarar ve Müslüman Doğu'nun Hıristiyan Batı karşısında gerilemesi olacaktır. Osmanlı pâdişahı Yavuz Selim'e atfedilen Kızıl-denizi Nil'e ulaştırarak Ümit Burnu yolunu lüzumsuz kılmak, keza Kanunî Süleyman'ın vezirlerinden Sokullu Mehmed Paşa'ya atfedilen Volga ve Don ırmakları arasında bir su yolu yaparak Hazar denizine kadar gemi gönderebilmeyi sağlamak tasarıları gerçekleşseydi Müslüman Doğu ekonomik alanda o kadar kaybetmez ve Hıristiyan Batı ile mücadelesine daha büyük bir güçle devam edebilirdi. Ancak bu yolda hiç bir şey yapılamıyacaktır.

Vasko da Gama yurduna döndüğü vakit gitmiş olduğu bölgede, yani Dekken'in Güney-Batı kıyılarında, ne gibi mallar bulunduğunu ve orada hangi Avrupa mallarının istenildiğini de öğrenmiş bulunuyordu.

Hayret edilecek bir yön de Portekizlilerin Zamorin'in ve genel olarak Kalikül devleti halkının ne Müslüman ne de Hıristiyan olmadıklarını anlamamış bulunmaları ve bunları Katolik olmayan bir türlü Hıristiyan sanmış olmalarıdır.

Başlangıçta Portekizliler Hindistan yerlilerine karşı Afrika'nın bir çok yerde vahşî olan yerlilerine yaptıkları tarzda

muameleye kalkışmışlardır. Çok geçmeden Hindistan durumunun büsbütün başka olduğunu anlıyacaklardır.

Hindistan'a ikinci Portekiz seferi

9 Mart 1500 de Pedro Alvarez Kabral (Cabral)'ın komutası altında 1200 kişi ve bir çok mal taşıyan 13 gemilik bir Portekiz donanması Lisbon'dan kalkar; arada tesadüf olarak Brezilya'yı ve Madagaskar adasını keşfeder ve aynı yılın 13 Eylülünde Kalikût'e gelir.

Orada Portekizliler alış verişe koyulursa da çarçabuk yerlilerle aralarında bir sürü anlaşmazlık çıkar; 16 Aralıkta Portekizliler bir Arap gemisine elkoyarlar, bu yüzden çarpışmalar olur, 40 Portekizli ölür ve bunların tecim yerleri yerle bir olmak üzere yıkılır.

Bunun üzerine Kabral, Kalikût'ten çekilmek zorunda kalır; o yalnız iki gemisine mal yükliyebilmişti. Limandan ayrılmadan önce Arap veya yerlilerden 600 gemiciyi öldürtür ve açıldıktan sonra da iki gün limanı topa tutar.

Portekizliler oradan daha Güneyde bulunan Koçin limanına giderler (24 Aralık); orada iyi bir kabul görürler ve kalan gemilerine de yük alırlar.

Bu işi henüz bitirmek üzere iken Zamorin'in donanmasının üzerine geldiğini duyan Kabral, çabucak Koçin'den ayrılır (9 Ocak 1501); sırf iyi bir tesadüf eseri olarak bu donanma ile karşılaşmadan Hindistan'dan uzaklaşabilir ve Lisbon'a döner.

Koçin'de işler hep dostcana görülmüştü ve Kabral orada, teması muhafaza etmek için 13 Portekizli bırakmıştı. Lisbon'a vardığında onun ancak beş gemisi kalmıştı, fakat bunların getirdikleri mal bütün masraf ve zararları fazlasiyle çıkarır.

İkinci Portekiz seferinin sonuçları

Bu seferden Portekizlilerin öğrendikleri en önemli yön Hindistan'ın tesadüfen eriştikleri bölgesinde biribirini çekemeyen bir takım devletin bulunduğu ve bunları biribirine karşı kullanabilecekleri olmuştur. Onlar Kalikût'ten büyük zulümler yaparak ayrıldıktan sonra Kannanur limanı (Kalikût'ten az kuzeyde) açıklarına geldikleri vakit ora raca'sı onlara yiyecek vesaire vermişti. Güneye Koçin'e gittiklerinde de Kalikût'e düşman bir devlete gelmiş olduklarını görmüşlerdi.

Keza bu sefer sırasında Portekizliler Hintlilerin Afrika vahşîleri gibi geri ve âciz olmadıklarını ve kendilerine karşı savaşmanın tehlikeli olabileceğini denemiş ve bunların Hıristiyan olmayıp büsbütün başka bir dinden olduklarını da anlamışlardı.

Bundan başka Hindistan'la tecim imkânlarının sonsuz ve orada önürdeşleri (rakib) yerliler değil, Arap tecimerleri olduğunu, yerli hükümdarlar ve halkça Araplar ve Portekizlilerle alış verişte bulunmanın eş sayıldığını öğrenirler. Ancak Kaliküt'teki Zamorin o bölgedeki Arap tecimerlerinin çokluğu ve önemi dolayısiyle bunlardan yana davranacaktır.

Bundan sonra Portekizlilerin başlıca siyasal amaçları yerli racalarla dost olmak ve Arap gemi ve tecimerlerini oradan söküp atmak olacaktır.

Portekizlilerin zorla taşıt ve tecim tekeli kurmak istekleri

Portekizliler yukarda sayılan yönleri öğrendikten sonra ilk iş olarak iki türlü menfaat sağlamaya önem verirler. Bunların birincisi elden geldiği kadar Hindistan'la Kızıl-deniz arasındaki tecimi durdurmak veya zorlaştırmak, ikincisi Doğu ülkeleriyle (Hindistan, Male adları, Çin v. s.) Avrupa arasındaki bütün tecimi kendi ellerine geçirmek.

Bu amaçla ve herkese dehşet ve korku salmak için hiç bir vahşetten çekinilmez.

Şubat 1502'de Vasko da Gama'nın komutasında yirmi gemilik ve Nisan'da onun oğullarından Estavao da Gama'nın komutasında da beş gemilik iki donanma bu amaçları gerçekleştirmek için Hind denizlerine gönderilir.

Eylülde bu iki donanma Goa'nın az güneyinde Hindistan'a. dönen büyük bir hacı gemisini yakalar; soyar ve kadın ve çocuk dahil bütün içindekilerle birlikte batırır. Bunların denizde çabalamalarını seyreden Vasko da Gama hiç kimsenin kurtarılmasına izin vermez. Böylelikle ve bu gibi davranışlarla Kızıl-deniz yolu çok tehlikeli kılınmak ve onun boyunca gidiş geliş durdurulmak istenilmiştir.

Kaliküt zamorini ile savaşlar

Vasko da Gama Ekim 1502 sonlarında Kaliküt karşısına gelir; arada zaten savaş vardır. Da Gama ilk barış şartı olarak bütün Arap tecimerlerin Kaliküt'ten çıkarılmasını ister; Zamorin

buna razı olmayınca savaş devam eder ve Portekizliler çok ağır ve lüzumsuz zulümlerde bulunurlar.

Bir kaç gün sonra da Gama, Koçin'e gider ve orada bir tecim yeri (factory) kurar. Ora racası da, bilhassa alış verişteki fiyatlar bakımından Portekizlilerin zorbalığına uğramıştı; ancak Zamorin'e karşı olan düşmanlığı dolayısiyle Portekizlilere muhtaçtı.

Vasko da Gama o yıl Portekiz'e dönerken Koçin ve Kannanur'da memur ve adamlar ve kıyıları gözetlemek ve anılan kentlerde kalan Portekiz'lileri korumak için de 7 gemilik bir donanma bırakmıştı. Bu donanmanın komutanı ise oralarda dolaşmaktansa Kızıl-deniz'in ağzına gidip oradan geçen gemileri soymayı daha kârlı bulur ve öyle yapar; tabiatiyle korumakla görevli olduğu yurtdaşları da bin bir tehlike ve korku içinde yaşarlar.

Çok geçmeden Kaliküt Zamorini Portekizlilere yardım eden Koçin racasından öç almak için onun ülkesine girer ve bu son kişi yanında kalmış olan Portekizlilerle birlikte bir adacıktaki mabede çekilir.

Nisan 1502 'de Alfonso Albükerk'in (Albuquerque) komutasında Portekiz'den gelen bir donanma Zamorin'i Koçin bölgesinden çekilmek ve barış yapmak zorunda bırakır; barış şartları arasında 20 ton kadar biber verilmesi de vardır.

Albükerk geri dönerken Koçin racasının yanına bin kişilik bir Portekiz birliği bırakmıştı. 1503—4 kışında bu birlik Koçin'i Zamorine karşı savunmada epi yararlık gösterir. 1504 sonlarında 14 gemilik bir donanma ile Koçin'e yardıma gelen Lopo Soeres adında bir Portekizli komutan aynı zamanda işbu limanda başka hiç bir geminin girmesini yasak etmek yönergesini taşıyordu. Bu kişi Kaliküt ve Koçin racaları arasında barışı sağlar.

Portekizlilerin yeni siyasaları

1505 yılına kadar Portekizliler her yıl güçlü bir donanma ile Hindistan'a gelir, getirdikleri malları satar, aldıkları malları gemilerine yükler, Arap veya yerlilerden bir takım gemiyi soyar ve batırır ondan sonra geri dönerlerdi. Koçin ve Kannanur gibi dost sayılan ve kendileri için tecimel üs olan limanlarda, gelecek sefer

için mal toplamak ve münasebetleri devam ettirmek için adamlar ve gerekirse de önemli askerî birlikler bırakırlardı.

Ancak buralarda bırakılan kimseler ve bilhassa tecimerler aylarca, büsbütün yabancı ve kendilerine ne kadar güvenileceği pek kestirilmeyen devletlerin topraklarında kalıyor ve hep korku içinde yaşıyorlardı.

1505'te bu usul değiştirilir; üç yıl için bir kıral nâibi atanır ve gereken yerlerde kurganlar yapılıp Hindistan'da kalacak kimselerin bu berkitilmiş ve gerçekten Portekiz sömürgesi sayılabilecek kurganlarda kalmaları kararlaştırılır.

Böylelikle 1505 Eylülünde ilk kıral nâibi olarak Fransisko (Francisco) d'Almeida büyük bir donanma ve 1500 askerle Hindistan'a gelir. Bir kaç yerde, ezcümle Kannanur ve Koçin'de kurganlar yapılır ve Hindistan'da karada sağlam bir ayak elde edilmiş olur.

Bundan böyle artık karada sağlam üsler edinmiş olan Portekiz donanması biteviye Malabar kıyılarında (Dekken'in Güney-batı kıyısı) dolaşıp Arap gemilerini batırmaya koyulur ve Kızıl-denizden daha Doğuya gidip gelmek isteyen Müslüman gemileri daha Güneyden, Maldiv adaları yönlerinden işlemek zorunda kalırlar.

Mart 1506'da Zamorin'ce duzenlenmiş olan geniş bir Müslüman tecimerler donanmasiyle 4 Portekiz gemisi arasında bir çarpışma olur. Portekizliler Müslüman gemilerinin en büyüğünü ele geçirir ve bütün içindekileri öldürürler.

Kannanur'da tanınmış bir tecimerin gemisini batırmış olmaları dolayısiyle bu kentteki raca orada bulunan Portekiz kurganını dört ay kuşatır ve ancak yeni bir donanmanın gelmesi kurgandakileri kurtarabilir (Ağustos 1507).

Böylelikle Portekiz'liler Hind denizlerine ulaştıktan sonra geçen ilk 9 yılda yerleşmek, üsler kurmak ve Malabar kıyılarının denizlerine egemen olmakla meşgul olurlar. Talileri, tesadüfün onları birbirini çekemeyen küçük Hindû devletlerinin bulunduğu bölgeye ulaştırmış olması ve orada sağlamca tutunmak ve üslenmek imkânını bulmuş olmalarında idi.

Mısır, Venedik ve bazı Hindistan devletleri arasında anlaşmalar ve Portekizlilerin yayılmaları

Portekizliler, Hindistan'ın bütün deniz tecimini ellerine veya murakabeleri altına almaya kalkışmakla pek çok menfaatleri sarsmış olurlar: a) Bu tecimi daha önce elde tutan Arap tecimerleri, b) Süveyş—Nil—İskenderiye yolundan geçen mallardan üçte bir nispetinde vergi alan ve tebaaları da taşıt işleri dolayısiyle bu yüzden epey para kazanan Mısır Memlûklular, c) Bu malları İskenderiye'den Avrupa'ya taşıyan bilhassa Venedik gemici ve tecimerleri, çok büyük zarar görenlerin başlıcalarıdır.

Aynı zamanda Bicapur ve Gucerat sultanları da zarar görüyor ve bir tehlikenin büyüdüğünü seziyorlardı.

Bu gibi âmillerin tesiriyle Mısır sultanı, Venedikliler, Gucerat ve Bicapur sultanları ve Kalikût Zamorin'i arasında Portekizlilere karşı işbirliğine karar verilir ve hazırlıklara başlanılır. Bundan pek önemli sonuçlar çıkmıyacaktır.

Ancak bu haber üzerine Portekizliler yeni tedbirler alırlar. 1507 yazında bir Portekiz donanması Aden körfezinin Doğu ağzında Sokotra adasına saldırır ve oradaki Arap kurganını alır; bundan sonra Aden ve Cidde'yi almak yönergesiyle Alfonso d'Albükerk orada 6 gemi ve 400 kişi ile bırakılır. Donanmanın kalan kısmı Hindistan'a gider; oradaki Portekiz donanmasiyle birleşir ve Zamorin'in donanmasını yok eder (Kasım 1507).

Sokotra'da kalmış olan d'Albükerk ise kendini Aden ve Cidde'yi alacak güçde görmediği için Basra körfezinin ağzında Hürmüz'e saldırmaya karar verir. O bölgede bazı başarılar sağlarsa da kesin bir şey elde edemez ve 1508 sonunda Hindistan'a döner.

Arada, 1508 başlarında, ilk ciltte görülmüş olduğu gibi (S. 396 - 97), Mısır ve Gucerat donanmaları, Kuzey-batı Hindistan kıyılarında incelemelerde bulunmak için Portekiz genel valisi Fransisko d'Almeyda'nın oğlunun komutası altında o bölgeye gelmiş olan bir donanmayı Çavl (Kolaba) limanı önünde yenerler ve valinin oğlu vuruşmada ölür.

1509 Şubatında ise genel vali Mısır-Gucerat donanmasını Bender-i Dev (Diu) 'de yenecektir. Bundan sonra ne Mısır

ne de Hindistan'ın büyük Müslüman devletleri Hind denizleri egemenliğini elde etmek için önemli bir denemede bulunmıyacaklardır.

D'Albükerk'in genel valiliği

Hind denizlerinde Portekiz egemenliğini sağlamlaştıran bu kişi olmuştur ve kendisine "Büyük„ ünvanı verilmiştir. Genel valiliği 1509 sonbaharında başlar.

O ana kadar Portekizliler Hindistan'da bir kara devleti kurmaya önem vermemişlerdi ve bilhassa son genel vali d'Almeyda karada çok sayıda üs kurulmasına karşın idi; onun düşüncesine göre kara üsleri Portekizliler için bir za'f unsuru olur ve ancak onların denizdeki gücünün azalması pahasına yaşatılabilirdi.

Yeni gelen vali d'Albükerk bu siyasayı değiştirecek, kara üslerini çoğaltacak ve hatta Goa'yı almakla bir de kara devleti kurmuş olacaktır.

d'Albükerk ilk iş olarak Kalikût'e çatarsa da orada bir başarı sağlayamaz ve Şubat 1510'da 33 gemilik bir donanma ile Aden körfezine doğru yola çıkar; amacı Mısır donanmasını bulmaktır. Ancak yolda Bicapur devletine ait olan Goa liman ve kurganının pek güçsüz bir durumda olduğunu öğrenince oraya gider ve onu alır; orasını kısa bir süre için kaybeder; fakat çok geçmeden yine ele geçirir (Kasım 1510). Dekken'in karma karışık durumu, Behmen'li devletinin dağılmasından doğan ve doğmakta olan devletler arasındaki sonsuz savaşlar, keza Bicapur'la Viceyenager devletleri arasındaki savaşlar Portekizlilere orada sağlamcana yerleşmek ve orasını berkitmek için her türlü imkân ve kolaylığı verecektir.

Böylelikle Aden körfezine yapılacak Portekiz seferi gecikmiş olur, ancak buna karşılık Portekizliler bilhassa o zamanki gemiler için çok uygun bir liman ve savunulması ve berkitilmesi kolay ve saldırı ile alınması çok güç bir üs elde etmiş olurlar. Bilindiği gibi az sonra Goa onların Hindistan ve hattâ Uzak Doğu için genel merkezleri olacaktır.

D'Albükerk, Goa'yı berkitmek ve önemli bir tecim üssü yapmak işine var gücünü kullanır: Yakın denizlerde rastlanılan tecim gemileri oraya sevkedilir ve orada tecim için her kese her türlü kolaylık gösterilir; yerli bir halk husule getirmek ve

onun sayısını artırmak için Portekizliler yerli kadınlar almaya kışkırtılır ve saire.

Daha önce de gördüğümüz gibi o ana kadar Hindistan'ın dış tecimi, Arap'ların, yani Müslümanların, elinde idi ve Portekizliler bilhassa onlarla uğraşıyorlardı; bu yüzden d'Albükerk ele geçirdiği yerlerde hiç Müslüman işyar kullanmaz ve bucak müdürü özünde olan ve idarî, malî ve adlî yetkileri taşıyan Portekizli işyarların buyruğu altında yalnız küçük Hindû işyarlar kullanır bunları yetiştirmek için de okullar açar; keza Hindû erbaşlarının komutası altında Hindû askerî birlikleri de teşkil eder.

Bundan sonra d'Albükerk, Malaka'yı (Singapur bölgesi) almaya karar verir. Çin ve Japon'la Hindistan ve Kızıl-eniz arasındaki tecim hep bu limandan geçtiği için orayı almak bütün bu çok kârlı işleri ele geçirmek demekti. O zamanki zaif deniz vasıtalariyle açık denizleri murakabeye çalışmaktansa bu tecim üssünü almak daha çok faydalı ve amelî idi. Malaka, Ağustos 1511'de alınır. Papa bu münasebetle büyük şenlikler yaptırır. O bölgede, daha türlü Portekiz üssü kurulacaktır ve türlü yerli devletlerle epi savaşlar olacaktır.

1512 yılında Hind denizlerinde "Rumîler" yani Osmanlı Türkleri geliyor sözü her tarafta dolaşmağa başlar ve Portekizlileri çok korkutur. O yıl, Yavuz Sultan Selim daha ancak yeni tahta çıkmıştı ve onun Mısır'ı alması ve dolayısiyle Kızıldenize ulaşması belki henüz tasarı halinde bile değildi.

1513'te d'Albükerk Aden'e saldırırsa da orayı alamaz; keza aksi yeller onun Cidde'ye saldırmasını da önlerler. Ancak o, Kamaran adasını alır; orada bulunan bütün berkitilmiş yerleri yıkar ve geri döner.

İran Şahı İsmail Safevî'nin 1510'da Gucerat, Bicapur ve daha bazı Hindistan devletlerine elçi göndermiş olduğunu ilk ciltte görmüştük (S. 397 - 8 ve 444). Bicapur'a gelmiş olan elçi d'Albükerk'i Kannanur'da ziyaret eder ve onu Şah İsmail'e elçi göndermeğe kışkırtır. Buna uyan Portekiz genel valisi 1513'te yukarda adı geçen İsmail'in elçisiyle birlikte İran'a bir elçi yollar. Bu kişiyi Tebriz'de kabul eden Şah İsmail onunla en çok Osmanlı pâdişahı ve Mekke şerîfinin yok edilmeleri ve onlara karşı birlikte savaşılması konusu üzerinde konuşur.

D'Albükerk bir İran elçisiyle birlikte geri dönmekte olan kendi elçisini Hürmüz'de karşılar. Şah İsmail'in Yavuz Selim tarafından Çaldıran'da ezildiği sırada kendisi de Hürmüz ada ve limanına el koyar. Böylelikle Osmanlı'ya karşı bağdaşmak düşüncesinde olduğu Şah İsmail'in Osmanlılar'ca yenilmesinden o da payını almış olur.

D'Albükerk 1515 yılı sonlarında ölür. Hindistan'da Portekiz egemenliğini sağlamlaştırmış, hattâ onun gerçekten temelini atmış olan bu kişidir. Goa'yı alıp berkitmekle Portekizlilere kendi ellerinde bulunan bir kent ve liman ve sarp bir bölgecik sağlamıştır. Malaka'yı alarak Çin, Japon ve Uzak Doğu teciminin, Hürmüz'ü almakla da Basra körfezi teciminin anahtarlarını elde etmiş olur. Şayet dilediği gibi Aden'i de alabilmiş olsaydı Kızıl-deniz'in anahtarını da eline geçirmiş olurdu.

Kızıl-deniz'de uğraşlar

D'Albükerk'in ölümünden sonra da Portekiz'liler Kızıl-deniz'de epi uğraşacaklardır. 1516'da onların Kızıl-deniz'de en büyük düşmanları, Mısır Sultanının hizmetinde bulunan Osmanlı Türklerinden Selman Reis'in donanması olur. Bu kişi 1516 başlarında Aden'i almaya çalışmış ve bunu başaramamıştı. Bundan az sonra Portekiz donanması oraya gelince Aden emîri onlara verinmek bile isterse de yeni Portekiz genel valisi önce Selman Reis donanmasiyle karşılaşmayı daha uygun bulduğundan Aden'de asker bırakarak donanmasının gücünü azaltmak istemez; o, aradığı karşılaşma olmadan Aden'e döndüğü vakit de Emîrin artık verinmekten vaz geçmiş olduğunu görür ve bu çok önemli üssü ele geçirmek fırsatını kaçırmış olur.

İşbu 1516 yılında Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı ele geçirecek ve bundan sonra Portekizliler artık Osmanlılarla savaşmak zorunda kalacaklardır.

1518'de Portekizliler Seylan adasında bir üs kurarlar.

1520'de büyük bir Portekiz filosu Kızıl-deniz'e girerse de bir şey başaramadan çekilir.

Gucerat'la uğraşlar ve orada üsler elde edilmesi

1529 sonlarında Hindistan'a genel vali olarak gelen Nünho da Künha (Cunha) 1530 başlarında epi gelişmiş olan Goa'yı genel merkez yapar. Ondan önce bu merkez Koçin' de idi.

Yeni genel valinin ana amacı Kuzey - batı Hindistan kıyılarında üsler elde etmek olur. Bunun sebep ve zarureti ise bellidir. Portekizliler Hindistan ve Doğu ülkeleriyle Avrupa arasındaki tecimi bir tekel olarak ellerine almaya karar verince bütün tecim yollarını başkalarına kapamaya mecbur idiler. Malaka'yı almakla Çin, Japon ve büyük Malay adaları (Cava, Sumatra v.s.) deniz yolunu tutmuş ve oraların tecimine egemen olmuşlardı. Hürmüz'e yerleşmekle Basra körfezi yolunu da denetliyebilecek bir duruma geçmişlerdi. Ancak Aden'i alamadıkları için Kızıl-deniz yolu açıktı. Koçin, Kannanar ve Goa gibi Güney Dekken'deki üsler sayesinde oralara dayanan gemilerini biteviye yakın deniz ve kıyılarda dolaştırarak, öbür Güney Hindistan limanlarından kalkan veya oralara giren gemileri az çok denetlemek mümkündü. Fakat bu andığımız limanlarda üslenen savaş gemilerini Kuzey Hindistan limanlariyle Kızıl-deniz arasında işleyecek gemileri düzenli bir biçimde denetlemeleri o vakitki vasıta ve şartlara göre imkânsızdı; olsa olsa yukarda anılan yol üzerine arasıra akınlar yapmak, elden geldiği kadar çok gemi soymak, batırmak ve korku salmak amaciyle bütün içindekileri boğmak kabildi. Bu ise Portekiz tecimi bakımından faydalı olmakla birlikte bir tecim tekeli sağlamak için kâfi değildi.

Dolayısiyle Portekizliler her ne olursa olsun bu amaca erişmeye karar verince ya Aden'i alıp oraya üslenecek olan savaş gemileriyle Kızıl-deniz'in ağzını kapamaya veyahut Kuzey-batı Hindistan kıyılarında bu gibi gemilerin üslenmesine uygun üsler elde etmeye mecbur idiler. Daha önce ele geçirmiş oldukları Sokotra adası Kızıl-deniz'in ağzını abluka etmeye elverişli ve kâfi değildi.

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı'ların Mısır'a yerleşmesinden sonra Aden'e ve Kızıl-deniz'deki limanlara karşı fazla uğramak çok güç olmuş ve tehlikeli sayılmıştır. Buna karşılık Kuzey Hindistan'la Kızıl-deniz arasındaki tecimin geçmekte olduğu başlıca limanları kapsayan Gücerat'ın durumu o kıyılarda üsler edinmek için daha uygun görülür ve yeni genel vali bu işe koyulur.

Gücerat sultanı Bahadur (Bk. C. I, s. 401-407) Malva'da, Handiş'te ve Dekken'de bir sürü uzun ve yorucu seferlere

girişmişti. Az sonra da o Delhi'nin Gurkanlı pâdişahı Hümâyun'la savaşacaktır. Bu savaşlar sırasında Portekiz'liler kâh bir tarafı, kâh öbür tarafı tutarak, kâh zor ve baskınla ve kâh anlaşmalar yaparak Çavl, Bombay, Basseyn, Daman gibi bir kaç liman elde ederler ve türlü tali'li çarpışmalar ve bazı muvakkat kayıplara rağmen bu yerlerin çoğunda yerleşip kalırlar; ancak o sırada Bender-i Dev(Diu)'i almak için yaptıkları deneme başarısız kalır.

Böylelikle elde edilen üsler sayesinde Bıcapur ve Ahmednagar devletlerinin hemen bütün ve Gücerat devletinin Kambey körfezi'nin güneyinde bulunan kıyılarını denetlemeleri altında tutmak Portekizliler için mümkün olur.

Bunlar daha sonra Bender-i Dev'i alınca bütün Gücerat kıyılarını gözetliyebilecek bir duruma geçeceklerdir.

Portekizliler Gücerat sultanı Bahadur'la Hümâyun'un arasındaki savaş sırasında birinci hükümdardan Bender'de bir kurgan yapmak hakkını alırlar (1534 ve 1535). Badahur Şah'ın, Hümâyun Gücerat'tan çekildikten sonra bu hakkı kullandırmamak için Portekiz'lilerle yaptığı tartışmalar ve onun Nünho da Künha tarafından gemiye çağrılıp öldürülüşü (1538) ve Mısır'ın Osmanlı valisi Hadım Süleyman Paşa'nın komutasında bir Türk donanmasının Bender-i Dev'e saldırıp çekilişi (1538) ilk ciltte anlatılmış olduğundan (s. 404-407) burada tekrarlanmayacaktır.

Ancak bu olayın Portekiz'de doğurduğu korku ve bunun üzerine ora kükümetinin yaptığı bazı önergeler anılacaktır.

Osmanlı donanmasının Hind denizlerine yeni bir sefer yapmasından korkan Portekizliler 1541'de Osmanlı hükümetine şu yolda bir önergede bulunurlar: Her yıl Portekizliler Basra'da buğday karşılığında belirli miktarda biber teslim etsinler; şu şartla ki bu biber Osmanlı hükümetince Avrupa'ya ihraç ettirilmesin ve Portekiz gemileri Kızıl-deniz'deki Osmanlı limanlarına girip çıkabilsinler.

Bu önerge Osmanlı'ya şunu demeye varıyordu: Biz Portekizliler ele geçirdiğimiz baharlı maddeler ve bilhassa biber tekeliyle çok büyük kazançlar sağlıyoruz; size biberi az kazançla vereceğiz ve bu suretle tekelimizi size karşı sömürmeyeceğiz. Ancak siz de onu Avrupa'ya satıp bize orada önürdeşlik et-

1548 'de Portekizliler Bicapur sultaniyle bir andlaşma yaparlar ; buna göre Goa adacığının Kuzey ve Güneyinde bumeyin. Tabiî bu önerge barışı da tazammun ettiği için Portekiz'liler bir yandan Osmanlı saldırılarından kurtulmayı, öbür yandan da kendileri için önemli olan Kızıl-deniz Osmanlı limanlarına girip çıkmak, yani oralarla da tecim yapmak hakkını istemekte haklı sayılabilirlerdi.

Bu önergeden bir sonuç çıkmayacaktır. Az önce de dediğimiz gibi Portekizliler oradaki Osmanlı donanmalarının gücü dolayısile Kızıl-deniz'de önemli başarılar sağlayamayacaklar ve bütün güçlerini Gücerat kıyılarında toplıyacaklardır.

Kızıl-deniz'de başarılı Portekizli hareketi olarak Osmanlılarla savaşmakta olan Habeş hükümdarına yardım için Masuva limanına yapılan bir Portekiz çıkartması zikre değer.

1551'de yapılmış olan Pirî Reis seferi aşağıda anılacaktır.

Portekizliler Sind'te

Hadım Süleyman Paşa seferinden sonra Portekizliler Sind ülkesi kıyılarında da üsler elde ederler ve böylelikle Hindistan'ın bütün Batı kıyılarında denizleri ve deniz tecimini denetliyebilirler.

Portekizliler Bengalde

1518' den beri her yıl bir Portekiz gemisi Bengal'in doğusunda Çittagong limanına giderdi. Nünho da Künha orada üs kurarak yerleşmeye karar verir ve ikinci ciltte (s. 41-43) görülmüş olduğu gibi Şîr Han Sur'a karşı Bengal sultanına yardıma kalkışır. Bu iş, Şîr Han'ın çabuk davranması dolayısiyle o an bir sonuç vermez ; daha sonra Hadım Süleyman Paşa donanmasının Hind denizlerine gelmesi Portekizlilere Bengal ile uğraşmak imkânını vermez. Ancak Portekizliler Hugli'de (Kalküta bölgesi) bir üs kurarlar (1537).

Türlü olaylar

Portekizliler Hind denizlerinin egemeni olduktan sonra da başlıca gayret ve dikkatlerini tecim işlerine ve kendi tekellerini bozan "kaçakçılığı„ önlemeye hasrederler. Bununla birlikte yerli devletlerle de epi çarpışma ve savaşları olacaktır. Bunların çoğu birinci ve ikinci ciltlerde anılmıştır. Bundan başka Portekizliler uzun zamanlar yeni bir Osmanlı donanmasının Hindistan denizlerine gelmesi korkusu içinde yaşayacaklardır.

Bu yönlere ait birkaç önemli nokta aşağıda belirtilmiş veya hatırlatılmıştır.

lunan Berdiz ve Salset bölgeleri Portekizlilerin malı tanınır ve bir Osmanlı donanması gelecek olursa Bicapur sultanı Portekiz'lilere yardımda bulunmayı üstenir.

1551 yılında ünlü Pirî Reis'in komutası altında Süveyş'ten gelen 30 gemilik bir Osmanlı donanması, önce Maskat'ı alır; sonra Hürmüz adasını yağma eder; ancak kent ve kurganı alamaz ve Basra'ya gider. 1554 'te bu donanma Seydî Ali Reis'in [1] komutası altında Süveyş'e dönerken Hürmüz boğazını geçtikten sonra Portekizlilerle başarılı çarpışmalarda bulunursa da fırtına yüzünden büyük zayiata uğrar ve Seydî Reis Gucerat'a sığınmak zorunda kalır; adamlarının çoğu Gucerat devletinin hizmetine girerler ve kendisi Hindistan, Kâbil ve İran yolu ile Osmanlı ülkesine döner [2].

1569'da Bicapur, Ahmednagar ve Kalikūt devletleri Portekizlilere karşı bağdaşır ve bu sonuncuları çok tehlikeli bir duruma düşürürlerse de kesin bir sonuç elde edemezler (Bk. C. I, s. 453).

1581'de İspanya kıralı II. Filip, Portekiz anayurdunu alır ve ora tacını da kendisi giyer; ancak Doğu teciminin Portekizlilerin elinde kalması kararlaştırılır.

1584 'de İngiltere'nin, İspanya'ya karşı ayaklanmış olan Felemenklilere yardım etmesi yüzünden bu iki devlet ve yeni duruma göre, dolayısiyle de Portekiz arasında siyasal münasebetler kesilir ve çok geçmeden savaş başlar. Bu yüzden Portekizliler hem bir çok yer hem de Doğu teciminin tekelini kaybedeceklerdir. Bu yönler daha sonra görülecektir.

Yönetim işleri Portekiz'in Doğu ülkeleri üç büyük kısma ayrılmakta idi.

1) Merkezi Mozambik (Madagaskar adasının karşısına düşen Afrika kıyısında) olan ve vali veya kaptanı orada oturan Doğu Afrika kıyıları; bunlar Ümit burnundan Sokotra adası karşısında Gardafui burnuna kadar uzanır.

1) Gardafui burnundan Seylan adasına kadar uzanan yerler. Bu bölgede üç vali veya kaptan bulunmaktadır. Merkezleri Hürmüz, Maskat ve Seylan'dır.

[1] *Mir'ât ül-Memalik* ve *Muhît* yazarı.

[2] Bu seferler hakkında ayrıca bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 385-389.

Bengal'a kadar olan yerler Seylan'a bağlıdır.

3) Çin Hindistanı'nda Pegu'dan (Birmanya'da Rangun bölgesi) Çin'e kadar uzanan yerler; bunların vali veya kaptanının merkezi Malaka'dır.

Bu beş vali ve kaptan, merkezi Goa olan ve kâh genel vali, kâh kıral nâibi ünvanını taşıyan kişiye bağımlıdır. Bu kişi Ümit burnundan Çin'e kadar uzanan bölgelerin hem idarî, hem askerî hem de adlî başbuğudur; o, adlî işlerde yalnız Portekizli asîllerin idam hükmünü onayamazdı. Yanında iki danışma meclisi vardı.

Hindistan'daki Portekiz yönetimi genel olarak güçsüz ve kötü olmuş ve hırsızlık, rüşvet ve türlü kötülük pek geniş ölçüde yayılmıştır. Bundan başka uzun zaman merkezde yani Lisbon'da Hind işleriyle uğraşan ayrıca bir bakanlık ve dairenin bulunmaması işlerin tezebzüb içinde yürümesini mûcip olmuştur.

Tecim işleri Portekizlilerin Ümit burnunun Doğusundaki denizlere egemen olduktan sonra bir tecim tekeli kurduklarını yukarıda söylemiştik.

Bu tekel şu biçimde işlerdi: Bazı malların taşınması doğrudan doğruya Portekiz kıralının bir tekeli sayılır ve ancak ona ait veya ona bağımlı gemilerce taşınılabilirdi.

Öbür malların taşınılması serbest bırakılır; şu şartla ki onları taşıyan yerli, yani Avrupa'lı olmayan gemiler, para karşılığında Portekizlilerden izin ve vesika almış olsunlar; dolayısiyle bu gibi gemiler serbest gidip gelebilmek ve mal taşıyabilmek için Portekizlilere haraç vermek zorunda bırakılırlar. İzinsiz işleyen her gemi soyulur ve batırılır.

Portekiz gemilerinden başka gemilere taşınılması yasak olan nesneler bilhassa baharlı nesnelerdi; dolayısile orta ve yeni çağda Avrupa'nın çok aradığı bu nesneler Portekiz gemilerince Lisbon'a götürülür ve oradan bütün Avrupa'ya satılırdı.

Avrupa ile yukarda anılan Doğu ülkeleri arasındaki tecim ise doğrudan doğruya Portekiz tekeli olur ve hemen hep hükûmet veya kıral adına işler.

Portekiz'den Doğuya giden gemiler kıral hesabına yalnız gümüş para taşırlardı; ancak tecimerler hesabına mal kabul ederlerdi. Doğudan Portekiz'e geri dönen gemilerin belirli bir

kısım hamulesi biberdi ve bu hükümete aitti. Yükün kalan kısmı türlü mallardı ve bunlar arasında tecimer malı da bulunabilirdi.

Portekizlilerin Gurkanlılarla münasebetleri

Bunlar sürekli olarak Ekber'in 1573'te Gücerat'ı almasından sonra başlar ve yukarda andığımız gibi Kuzey-batı Hindistan'la Kızıldeniz arasında yerli tecim gemileri para karşılığında sağlanan Portekiz iziniyle işlemeleri ondan sonra düzenli bir biçime girer ve hacı ve yük gemileri nisbeten rahat gidip gelebilirler.

Başlangıçta bir zamanlar Ekber izinsiz serbest tecimi sağlamak için Portekizlilerle savaşmayı düşünürse de deniz üstünlüğünü onların elinden alamıyacağını çabuk anlar ve bundan vazgeçer.

Korsanlık ve kaçakçılık

Özet olarak resmî durum şudur: a) Doğu denizlerinde işlemek isteyen her yerli gemi Portekiz'lilerden izin almak ve onlara haraç vermek zorundadır; b) bununla birlikte bunların hiç biri baharlı nesne taşıyamaz; c) Avrupa ile Doğu arasındaki tecim yalnız Portekiz gemileriyle yapılabilir.

Bu durum nazarî bakımdan genel olarak kabul edilmiş olmakla birlikte kaçakçılık, yani Portekiz'lilere göre kaçakçılık sayılan vesikasız yerli gemilerin işlemesi yönü, hiç bir vakit durmayacak ve oldukça geniş bir ölçüde devam edecektir. Keza Portekiz gemilerine karşı yerli korsanlığın da arkası kesilmiyecektir ve önemli bir ölçüde yapılagelecektir.

Avrupa'lıların bu Portekiz tekeli aleyhindeki korsanlık ve kaçakçılıkları daha geç, bilhassa yukarıda andığımız İngiliz ve Felemenk'lilerin İspanyol'lara karşı girişmiş oldukları savaştan sonra gelişecektir. Bunu daha aşağıda göreceğiz.

Portekizlilerin dinî siyasaları ve yerlilere karşı davranışları

Daha yukarda anmış olduğumuz gibi Papa, yeni bulunacak ülkeleri Portekiz ve İspanya arasında bölüp buralarını ele geçirmek tekelini bu iki devlete verdiği vakit, oralarda Hıristiyan ve daha doğrusu Katolik dininin yayılması yönünü esas şart olarak koşmuştu.

Başlangıçta, Portekizlilerce, tabii olarak, askerlik ve yöne-

tim işlerine daha çok önem verilmiş ise de yavaş yavaş din yayma gayreti gelişmiştir.

1534 'de Goa bir "évêque„ lik, yani Katolik piskoposluğu ve 1560'da da " bir archevêque„ lik, yani Katolik metropolitliği merkezi yapılır ve bir sürü rahip ve keşiş Portekiz Hindistan'ını doldurmağa başlar; o kadar ki XVII. yüzyılın ilk yarısında Goa'da papaz ve keşişlerin sayısı sivillerin iki misline çıkar.

Önceleri Hıristiyan dinine girenleri mükâfatlandırmak, Portekiz'lileri yerli kadınlar alıp onları ve tabiatiyle çocuklarını Hıristiyan yaparak bu dini yaymak gibi ölçemlerle yetinilir.

Sonraları ise, papaz ve keşişlerin baskısı ile, iş çığırından çıkar. Hıristiyanların başka dinden hizmetçi kullanmaları ve Müslümanlarla Hindû'ların alenî ibadeti yasak edilir. Bu dinlerden olanlar her iki pazarda bir kiliseye gelip Hıristiyan va'zı dinlemeye mecbur edilir; öksüz çocuklar hep hıristiyan olarak büyütülür; oğulsuz ölen Hindûların mirası onların Hıristiyan olmuş en yakın akrabalarına verilir ve genel olarak bu miras işlerinde yerli görenekler bozularak hep Hıristiyan olmuş olan akrabalar faydalandırılır; Hıristiyan dinini kabul eden yerlilere Portekizlilik imtiyazlarını istemek hakkı tanınır, vesaire.

Bu siyasa bir yandan Portekiz'lilerin ellerinde bulunan yerlerde Hıristiyan dininin yayılmasına yardım ederse de öbür yandan bir çok yerlileri kızdırır, yönetim ve askerlik işlerinde nispeten zayıf unsurları oldukça önemli yerlere çıkarır ve genel bir gevşeme husule getirir.

Portekizlile'in zayıflama ve gerilemelerinin sebepleri

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Portekizlilerde genel bir za'f ve gevşeme belirtileri görülür. Sayısı 2—3 milyonu aşmayan bu ulusun, bir yandan Güney Amerika'da kocaman Brezilya'yı, öbür yandan da Afrika kıyılariyle bütün Hind ve Çin denizleri egemenliğini ve oralarda gemicilik ve tecim tekelini elde tutmak amaciyle uğraşarak, o zamanın şartlarının icabı denizlerde ve hele sıcak deniz ve ülkelerde olağanüstü adam kaybederek en değerli unsurlarından mahrum kaldığı için bu duruma düştüğü ileri sürülmüştür. Her ne ise XVI. yüzyılın sonlarında daha Felemenklilerle İngilizler Hind ve Çin denizlerinde görünmeden dahi, oralar-

daki Portekiz yönetiminin ve gücünün bozuk ve düşük bir durumda bulunduğu herkesçe görünmekteydi. Bu yüzden, yeni denizci devletler Portekiz imparatorluğunu kolayca avlıyabileceklerdir.

II. FELEMENKLİLER

Basık ülkelerin durumu

Bugünkü Felemenk ve Belçika devletlerini kapsayan ve basıklığı dolayısiyle "Basık ülkeler„ diye anılan bölge İspanya kıralı ve Alman imparatoru V. Şarl'ın miras olarak ele geçirdiği yerlerden olup XVI. yüzyılda İspanya kırallığına bağlı idi. Ancak özgür (muhtar) bir yönetimi vardı. Ülke 17 il'e ayrılmakta idi; her il'de papazları, asîlleri ve kentleri temsil eden bir meclis ve İspanya kıralı tarafından yerli asîller arasından seçilmiş bir vali vardı. 17 il'in topuna ait bir meclis ve kıralca seçilmiş bir genel vali de bulunmaktaydı. Bu sebepler dolayısıyle ülke genel olarak az çok kendi kendini yöneltmekte idi.

Ora halkı çok zengin idi ve pek yayık bir tecim ve denizcilik örgütüne (teşkilât) malikti. Ora gemicileri İspanyolların Amerika'dan ve bilhassa Portekizlerin Hindistan ve Uzak Doğu'dan getirdikleri malları Sevil ve Lisbon'dan alır ve Kuzey ve Orta Avrupa'ya dağıtırlardı.

Ahalisi ırkan Alman olan (Felemenk'li) bu ülkenin Kuzey kısmına protestan dini yayılmaya başlayınca V. Şarl orada "Enkizisyon„ mahkemeleri kurmuş, fakat bu işte aşırı vahşîcesine davranmıştı. Oğlu II. Filip, İspanya tahtına çıktıktan sonra (1556) onun ünlü olan koyu taassubu dolayısiyle "Enkizisyon„ mahkemeleri alabildiklerine insaniyetsizcesine davranmaya başlarlar ve bu yüzden ülkede önce kargaşalıklar, sonra da ayaklanmalar çıkar. 1609'da II. Filip'in oğlu 12 yıllık bir bırakışma ile ayaklanmış olan Kuzey kısmın bağımsızlığını, yarı resmî olarak tanır; fakat 1621'de bu müddet geçince yeniden savaş başlar ve bu Kuzey kısmın resmî bağımsızlığı 1648'de Vestfalya antlaşmalariyle tanınır. Böylelikle Felemenk veya Hollanda devleti resmen kurulmuş olur.

Portekiz'in İspanya'ya katılması

II. Filip Felemenk'lilerle uğraştığı sıralarda Portekiz kıralı Sebastian, Fas'a karşı bir sefer yapmış ve 1578 'de ordusu Tanca yakınlarında Arap'lar tarafından ezilmiş, kendisi de ölmüştü. Tek mirasçısı olan ihtiyar amcası Kardinal Hanri az sonra 1580 'de ölünce anası dolayısiyle Portekiz kırallık hânedanına mensup olan İspanya kıralı II inci Filip Portekiz'i almış ve onun kocaman deniz aşırı ülkelerine konmuştu. Ancak daha önce de görmüş olduğumuz gibi Portekiz sömürgelerinin, yine Portekiz'lilerce sömürülmesi esası kararlaştırılmıştı.

Felemenklilerin tecim işleri

Portekiz, İspanya'ya katıldıktan sonra Lisbon limanı tabiatiyle İspanya kıralına karşı ayaklanmış bir durumda bulunan Felemenk'lilere kapatılır ve "Basık ülkeler„ denizcileri Uzak Doğu mallarını Lisbon'dan alıp Kuzey ve Orta Avrupa'ya satamaz olurlar. Bazı bazı bu kapatma işinde gevşemeler olursa da Felemenk tecimer ve denizcileri çok büyük zarara girer ve Kuzey ve Orta Avrupa'da da biber ve baharlı maddeler bakımından çok sıkıntı çekilir.

Bu durum Felemenk denizcilerini doğrudan doğruya Hindistan ve Uzak Doğu'ya gitmeğe ve oradan mal getirmeğe kışkırtır. Felemenk sömürge imparatorluğunun kurulmasında başlıca âmil bu durum olacaktır.

Felemenklilerin ilk Hindistan seferleri

Bazı Felemenkliler türlü iş ve sıfatlarla Portekiz gemilerinde Hindistan ve Uzak Doğuya gitmişlerdi; bunların toplamış oldukları bilgilere dayanılarak 1595' te 4 gemi Uzak Doğu'ya gönderilir; Portekiz'lilerin Cava ve Sumatra adalarında berkitilmiş liman ve kurganları olmamasından veya nisbeten önemsiz bulunmasından faydalanarak bu donanma anılan adalara gider ve 1597 yazında bir gemisini kaybetmiş olarak Felemenk'e döner. Böylelikle yeni bir Avrupa'lı ulus deniz yolu ile Hind ve Uzak Doğu'ya ulaşmış olur.

Bundan önce Felemenkliler Kuzey denizlerinden, yani Kutup civarından ve Sibir'in Kuzeyinden dolaşarak veya Asya yolu ile Hinde gitmeyi denemiş ve bunda bir başarı elde edememişlerdi. Afrika'nın Güneyinden dolaşarak andığımız büyük

adalara gidip gelen donanma Felemenk için yeni ufuklar ve imkânlar açmış olur: Esasen Felemenkliler denizcilik bilgi ve sanatı bakımından Portekizlilerden ileri bir durumda bulunuyorlardı ve bu yön onların sonda üstün gelmelerini sağlıyacaktır.

Başı boş seferler devri

1598'de 22 ve ondan sonraki üç yılda 60 ve küsur gemi Felemenk'ten Cava gibi adalara gönderilir ve pek çok kâr sağlanılır. Bunları donatan şirketler pek çok kazanç elde etmekle birlikte birbirleriyle rekabet ettikleri ve iyi geçinmedikleri için Portekiz'lilere karşı gerektiği gibi mücadele edemiyorlardı. Keza 1600 yılnda İngiliz'ler bir "İngiliz Doğu Hind Şirketi„ kurmuş ve onlar da Cava'ya bir gemi göndermişlerdi.

Bu durum karşısında şu yönlerin sağlanılması gerektiği anlaşılır: Uzak Doğu tecimi öyle bir teşekkülün eline verilmelidir ki o, hem kendi kendini önürdeşlerine (rakiplerine) karşı koruyabilsin, hem de Felemenklilerle savaşmakta olan birleşmiş İspanya-Portekiz kırallığının donanmalariyle çarpışabilsin.

Bu amaçla 540.000 İngiliz lirası sermayesi olan imtiyazlı "Felemenk Birleşmiş Doğu Hind Şirketi„ kurulur ve Uzak Doğu teciminin tekeli bu şirkete verilir (1602).

Yeni şirketin yetkileri

Bu şirkete Güney Atlantik Okyanusunda ve Hind ve Çin denizlerinde gemicilik ve tecim tekeli bağışlandığı gibi, kendisine o bölgelerde savaş ve barış yapmak, ülkeler ele geçirmek ve kurganlar kurmak hakkı da verilir. Aynı zamanda hükûmet tâ ilk günlerden itibaren bu şirketi bir ulusal kurum sayar ve her bakımdan onu destekler.

Şirketin uğraşları ve başarıları

Bu "Birleşmiş Şirket„in kurulmasından önce Uzak Doğu'ya giden Felemenk gemileri Portekiz'lilerden çekinerek ve kaçakçı gibi davranarak iş görüyorlardı.

1602' den sonra ise Felemenk donanmaları Portekizlilere karşı saldırgan bir durum takınıp her fırsatta onlarla savaşmaya koyulurlar.

Portekiz'in İspanya'ya katılmasından sonra dahi bu ilk ülke Hind ve Çin denizlerindeki durumu muhafaza etmiş ve

oralardaki tekeli İspanya kıralı tarafından, arada yapılan katılma antlaşmasiyle, tanımıştı. Daha yukarda Portekiz'lilerin nasıl zayıf ve geri bir duruma düşmüş olduklarını anlatmıştık. XVII. yüzyılın başlarında Felemenk'liler denizcilik, askerlik ve yönetimcilik bakımından üstün bulunuyorlardı. Bu yüzden bu sonuncular çarçabuk denizlere egemen olur ve Uzak Doğu ile Avrupa arasındaki tecimi pek geniş ölçüde ellerine geçirirler; keza Portekiz anayurdu ile sömürgeleri arasındaki gidip gelişi de son derece güçleştirirler. Ancak başlangıçta olsun Portekiz'lilerin elinde bulunan Hind denizlerindeki üslere karşı o kadar başarılı olmazlar; bunları çok uzun savaşlardan sonra ve kısmen ele geçirebileceklerdir.

Felemenkliler aynı zamanda İngiliz'lerle de çatışmak zorunda kalacaklardır; bu iki devletin Avrupa'da dost ve Uzak Doğu'da önürdeş ve düşman oldukları çok görülecektir.

Felemenklilerin daha çok Malay adalarına önem vermeleri

Felemenk hükûmeti ve şirketi en çok Cava ve Sumatra gibi Malay adalarına ve o bölgenin öbür adalarına (Moluk v. s.) yerleşmeye önem vermişlerdir. Bunu bir yandan oralarda daha çok baharlı madde bulunduğu, öbür yandan da Portekizlilerin berkitilmiş üs ve kurganlarının daha az olduğu için yapmışlardır.

Felemenk'liler Cava'da kurdukları Batavya kenti ile bu adaya sağlamca yerleşmiş olurlar; yavaş yavaş bazen pek çetin ve yıllarca süren çarpışmalar sonucunda Çin Hindistanı'nda Malaka'yı (1641) ve Hindistan'ın en Güney kısmında bazı limanları Portekizlilerden alırlar.

Bundan başka Felemenkliler yine uzun süren uğraşlar sonunda Seylan adasında kesin bir üstün durum sağlarlar ve Hindistan'da türlü limanlara yerleşirler. Bunların başlıcaları Gücerat, Koromandel (Dekken Doğu kıyısı) ve Bengal kıyılarında idi; ancak oradaki yerleri hep az önemli kalmış ve asıl merkezleri Malay ve Moluk adaları bölgesi, Cava, Sumatra vesaire olmuştur.

Felemenklileri Hindistan'a götüren âmiller

Felemenkliler, yukarda andığımız adalardan satın aldıkları baharlı maddelere karşılık para vermektense pamuklu vermenin daha kârlı olduğunu anladıkları ve bu pamukluları en iyi şart-

lar altında Hindistan'dan alabileceklerini gördükleri için bu son ülkede tecim yerleri edinmeye önem vermişlerdir. Ancak genel olarak ve bilhassa başlangıçta Hindistan'da, Portekizliler gibi, kendi ellerinde bulunan berkitilmiş liman ve kurganlara malik olacakları yerde kendilerini yerli kuvvetlere tabi kılmak mecburiyetinde bırakan tecim yerleri kurmak zorunda kalacaklardır. Bunun en önemli sebepleri, Portegiz'lilerin Hindistan'a geldikleri vakit Dekken'in, Behmenli devletinin dağılma devrinde ve karmakarışıklık içinde bulunması ve az sonra da Gücerat'ın dahi bir kargaşalık devresi geçirmiş olmasıydı. Portekizliler bu sayede kolayca bir çok üs kapabilmişlerdir. Felemenklilerin geldikleri sırada ise koca Gurkanlı devleti kurulmuş ve Kuzey Hindistan'ı baştan başa kaplamıştı; Dekken'de de büyük ve oldukça güçlü devletler yerlermişti. Dolayısiyle Felemenkliler yerlilere karşı daha saygılı ve çekingen olmak zorunda idiler.

Bununla birlikte bir çok yerli hükümetler bunların gelişini iyi karşılarlar; çünkü böylelikle Portekiz tekeli sona ermiş oluyor ve iki Avrupalı denizci devletinin önürdeşliği ve düşmanlığı yerlilere daha iyi tecim şartları sağlıyordu.

Felemenklilerin Hindistanda üs edinmesi

Yerli hükümetlerin elinde bulunan bazı limanlardaki Felemenk tecim yerlerinin Portekiz saldırılariyle tahrip edilmesi üzerine Felemenk'liler yerlilerin rıza ve hattâ yardımiyle tecim yerlerini berkitebilirler. Koromandel kıyısında bulunan Pulikat'ta Fort Geldria bu suretle yapılır ve yavaş yavaş Felemenkliler de Portekizliler gibi fakat onlardan az ölçüde kendi malları olan berkitilmiş üs ve kurganlara malik olurlar ve böylelikle Portekizlilerle daha iyi şartlarla savaşmak imkânını elde ederler.

Sonda Hindistan'da Portekizlilerin elinde ancak Goa merkezi ile Gucerat bölgesindeki Bender-i Dev üsleri kalacaktır.

Bütün bu savaş ve fetihler yukarıda da dediğimiz gibi uzun yıllar üzerine yayılmıştır. İlerde göreceğimiz gibi Portekizlilerin Hindistan'da son derece önemsiz bir duruma düşmelerinde İngilizlerin de çok büyük payı olacaktır.

Portekiz'in İspanya'dan ayrılması

1640 da Portekiz ülkesi İspanya'dan ayrılır; asıl savaş bu son kırallıkla Felemenkliler arasında olduğundan derhal Portekiz ve Felemenk hükûmetleri görüşmelere başlarlar ve 1641'de 10 yıllık bir bırakışma (mütareke) yapılır; ancak bunun Uzak Doğu'da uygulanması Felemenklilerce türlü bahanelerle 1643'e kadar geciktirilir ve bu sayede onlar fütûhatlarını genişletirler.

1653'te bırakışma biter ve 1655'de yeniden fi'lî savaş başlar; asıl Hindistan'da ve Seylan adasındaki Felemenk fütûhatının bir çoğu bu tarihten sonra yapılır.

Felemenk sömürgeciliğinin ana çizgileri

Yukarda görmüş olduğumuz gibi Portekizliler Uzak Doğuda geniş ölçüde toprak elde etmeye çalışmamışlar ve bütün güçlerini önem verdikleri denizlerin egemenliğini sağlıyacak ve oradaki tecimin denetlenmesini mümkün kılacak liman ve üsleri ele geçirip onları berkitmeğe hasretmişlerdir. Bu üs ve limanlar sayesinde onlar bu denizlerde sık sık donanmalar dolaştırıp istedikleri gemileri yakalıyor ve böylelikle tekellerini koruyorlardı.

Felemenk sömürge siyasasını tespit eden Koen (Coen) ise kıyı ve denizleri denetliyerek tecim tekeli kurmak yolunu tutacağı yerde istihsal bölgelerini toptan veye kısmen ele geçirmek amacını güder. Bu, o sıradaki duruma göre Hindistan'da kabil değildi; çünkü orada güçlü devletler vardı. Esasen yukarıda gördüğümüz gibi orası Felemenk'liler için tali bir bölge sayılıyordu. Dolayısiyle Koen bu işi Cava ve Sumatra gibi Malay adalarında yapar, Batavya kentini kurar ve yavaş yavaş etrafı işgale koyulur. Böylelikle, ahalisi nispeten güçsüz küçük devletçikler idaresinde veya oymaklar halinde yaşıyan Endonezya denilen bölgede (Malay adaları ve dolayları), kâh zor kullanılarak, kâh yerlilerle yalnız Felemenklilerle münasebette bulunacaklarına dair anlaşmalar yaparak ve her önemli görülen yerde üs ve kurganlar vücuda getirilerek Felemenk sömürge imparatorluğunun temelleri atılmış olur.

Esasen Uzak Doğu'ya bir kaç Avrupa devleti sokulmaya başladıktan sonra deniz tekelini siyasasına mihver yapmakta ayak diremek imkânsız bir şey olmuştu ve ürünlerini yalnız

kendilerinin satın alabilecekleri bölgelere yerleşmek daha uygundu.

Felemenk yönetimi

Felemenkliler genel olarak her şeyden önce tecime ve kazanca baktıkları için halkla nispeten çok az meşgul olmuşlardı. Onların bütün Uzak Doğu sömürgelerinin merkezi Cava adasında bulunan Batavya kenti idi; Kuzey Hindistan'da da Negapatam başlıca merkez ve üstü.

Felemenk şirketinin en büyük derdi kendi memurlarının özel tecimi yasak etmekte uğradığı güçlük ve bu işte karşılaştığı başarısızlık olmuştur. Ele geçirilen ulkeler büyüdükçe memurların rüşvet alma, kötü davranma, yerlilere karşı tefecilik etme göreneği de yayılmış ve kökleşmiştir.

Felemenklilerin tecim siyasaları

O devirde Avrupa'da çok yayılı olan bir ekonomik görüşe göre bir ülkenin zenginliği orada altın ve gümüş gibi değerli madenlerin bolluğu ile ölçülürdü. Bu yüzden Felemenk hükûmeti yurttan bu madenlerin çıkarılıp başka yerlere götürülmesini elden geldiği kadar önlüyor ve onların yerine mal çıkarılmasını istiyordu. Bu biçim düşünceler o kadar ileri götürülüyordu ki, ilerde daha çok para girmesini sağlamak için dahi dışarıya para çıkarılması bir sürü güçlüğe uğratılıyordu. Keza Şirket yurda getirdiği baharlı maddeleri satıp paraya, yani değerli madene tahvil ettikten sonra, yeni mal almak için bu parayı veya onun bir kısmını dışarıya çıkarmak istedi miydi yine yukarda anılan güçlüklerle karşılaşıyordu.

Bu biçim anlayış Felemenk şirketini şöyle bir tecim siyasası gütmek zorunda bırakmıştı:

Endonezya halkı sattıkları baharlı maddeler karşılığında Avrupa malları almıyorlardı; çünkü onların başlıca ihtiyaçları Hindistan'da yapılan pamuklulardı ve bundan başka da yine Hind afyonunu istiyorlardı. Bu pamuklular ve afyon karşılığı olarak Hindliler de Avrupa malı ve genel olarak her hangi bir mal değil nakit yani değerli maden istiyorlardı; çünkü bu eserin ikinci cildinde görmüş olduğumuz gibi Hindistan hemen bütün ihtiyaçlarını içerden sağlıyabilecek bir durumda idi.

Anayurttan değerli maden yani para çıkarmak güçlüğü karşısında Felemenk şirketi iki çare düşünür.

Bunların birincisi Hindistan'da borçlanmak ve bu borç para ile oradan mal satın almak; sonra bunun satılmasından edilecek kârla hem sermayeyi, hem de onun faizini ödemek. Bu usûlün zararı şurada idi ki faiz çok yüksekti ve yerine ve zamanına göre değişiyordu. Yüzde 12 ve 18 gibi faizler istenıldiği gibi bazen güvensizlik devirlerinde bu, yüzde 24 ve hattâ 36'ya kadar çıkardı. Bundan başka Hind piyasalarında istenildiği kadar borç para bulmak da pek kolay değildi.

İkinci çare — ki en çok o kullanılmıştır — bir kere anayurttan çıkarılmış olan sermayeyi biteviye türlü Asya ve Afrika ülkeleri arasında kullanmak, onu orada nemalandırmak ve bu tecimden hasıl olan safi kâr ve hattâ, sermaye çoğaltılmak istenirse, ondan da az bir miktarı anayurda baharlı madde veya türlü Asya malı biçiminde sokmak.

Bu amaçla Şirket Çin, Japonya, Endonezya ve Hindistan arasında geniş bir tecim çemberi açar. Japonya'da zengin gümüş madenleri vardır; dolayısiyle oradan mal karşılığında gümüş yani nakit elde etmek kolaydı. Gümüş vermek için Japonya en çok ham ipek ve deri istiyordu; bunlar Çin Hindistaniyle, Hindistan'dan alınıp oraya götürüldü. Çin'le Çin Hindistan'ı da baharlı maddeler ve türlü cins ağaçlar (kokulu sandal ağacı ve boyacılıkta kullanılan bazı ağaçlar) karşılığında gümüş ve altın veriyordu; bu madenler, yani paralar Hindistan'dan pamuklu, deri, afyon vesaire almakta kullanılır; bunlar sayesinde Endonezya vesair yerlerden türlü ağaçlar ve baharlı maddeler alınır ve Çin, Çin Hindistan'ı ve Japonya'da satılır; keza ilk iki ülkeden alınan ipek Japonya'ya götürülür. Anayurttan bir defa çıkarılan para ile harekete getirilen bu tecim çemberinin türlü ameliyeleri sonunda sağlanılan safi kârla Avrupa'ya baharlı maddeler taşınır ve onların bedeli anayurtta kalırdı.

Felemenkliler Endonezya adalarında git gide büyüyen bir kara imparatorluğu kurdukları sırada bazı devirlerde yerlilerle çok çetin surette savaşmış, bir takım yerler tahrip edilmiş ve öbür bölgelerden dahi biber vesair malları almak kabil olmamıştı. Bu gibi anlarda Felemenkliler doğrudan doğruya kendi ellerinde bulunan yerleri ektirip işlettirmek için Hindistan'dan esir satın almaya dahi mecbur kalmışlardır.

Tabii yukarda andığımız bir takım ülke arasındaki tecim çemberi çok kârlı bir şeydi. Meselâ 1615 yılında Uzak Doğuda çalışan 21 Felemenk gemisi 900.000 İngiliz liralık bir sermaye karşılığında 400.000 lira safi kâr sağlamıştı[1].

Felemenk başarılarının sebebi

Felemenklilerin İngilizlerle çatışmaları bu sonuncuların Hindistan'a yerleşmeleri bölümünde görülecektir. Burada şu yönü belirtelim ki küçük bir devlet olan Felemenk, kendi anayurdu henüz İspanya'ya karşı bağımsızlık savaşları içerisinde çırpınırken, Uzak Doğu'da kocaman bir imparatorluk kurmuştur. Bunu mümkün kılan başlıca âmil hükümetin bu işi bir ana görev saymasıdır; o sırada Avrupa'da Felemenk'le dost ve bazan bağdaşık olsa da Uzak Doğu'da ona önürdeş ve hattâ düşman olan İngiltere, aynı ölçüde orada başarılar sağlayamamıştır; çünkü o devirde İngiliz hükümeti başlıca önemi Avrupa siyasal işlerine verip Uzak Doğu işlerini daha çok tecimerleri ilgilendiren bir konu saymıştır.

Uzak Doğu'daki İngiliz - Felemenk önürdeşliği, birincilerin Hindistan'da ve ikincilerin de Endonezya'da egemenlik kurmalariyle sonuçlanacaktır. İngiliz'ler bu son bölgede 1682' ye kadar epi güçlükle tutunabilirler ve sonra orayı kaybederler. Epi sonra 1824'de İngiliz'lerin Endonezya'da ve Felemenk'lilerin Hindistan'daki bütün üs ve sairelerinden vaz geçmeleriyle bu önürdeşlik sona erdirilir.

III. İNGİLİZLER

Bu bölümde İngiliz'lerin, tecimer ve kıyılarda üs arayıcı olarak Hindistan ve Uzak Doğu'daki uğraşlarını anacağız; onların daha sonra başlıyacak olan ülkeler ele geçirmek ve devlet kurmak yolundaki çalışmaları ilerde görülecektir

İngilizleri Uzak Doğu'ya götüren Âmiller

Protestan olan Kıraliçe Elizabet İngiltere tahtına çıktıktan sonra (1558) bu devletle İspanya'nın arası gerginleşmişti. Bu kıraliçe İspanya kıralına karşı ayaklanmış olan protestan Felemenklilere yardım etmekle bu gerginliği ayrıca arttırır. Bundan baş-

[1] Sir A. Lyall, *British Dominion in India*'ya göre.

ka yalnız İspanyol gemilerine açık olan İspanya sömürgelerine giremiyen İngiliz denizcileri İspanyol gemilerine karşı geniş ölçüde korsanlık yapmakta idiler.

Öbür yandan İngilizlerde denizcilik git gide gelişmiş ve ünlü İngiliz denizcisi Drak (Sir Francis Drake) 1576 — 1580 yıllarında bir dünya devri yapmıştı.

Bütün bunlar İngiltere ve İspanya'yı birbirlerine karşı savaşa sürükleyecek yönlerdi. Kıraliçe Elizabet kendi yanına sığınmış olan Skoç kraliçesi Katolik Mari - Stuart'ı öldürtünce İspanya kıralı II. Filip ona karşı savaş ilân eder. 1589'dan beri Portekiz ülkesi İspanya'ya tâbi olduğundan o da savaşa sürüklenmiş olur ve çok geçmeden onun Uzak Doğu'daki üsleri ve tecimi İngiliz saldırılarına uğrar.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulması

İspanya kıralının İngiltere'yi fethetmek için göndermiş olduğu büyük ordu ve "Invincible Armada„ yani "Yenilmez Donanma„ diye ünlü olan büyük donanma fırtınalar ve İngiliz denizcilerinin saldırıları sonucunda perişan olduktan sonra (1588) İngiliz gemicileri İspanyol ve Portekiz gemilerine karşı saldırılarını geliştirirler. 1591 'de bir İngiliz gemisi Malay bölgesine kadar gider ve bu gibi seferler sıklaşır. Daha önce İngiliz'ler de Felemenkliler gibi Kuzeyden ve Kuzey denizlerinden Hindistan'a ulaşmaya çalışmış ve tabii bunu başaramamışlardı.

31 Aralık 1600 'de "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi„ ne ait Kıraliçe Elizabet'in buyrultusu çıkar ; bu şirkete 15 yıl için, Ümit burnu ile Güney Amerika'nın Güneyindeki Magellan boğazı arasındaki ülkeler, yani bütün Hind ve Çin denizlerinde ve Pasifikte tecim ve denizcilik tekeli verilir. Burada tekelden maksat o şirkete dahil olmayan bir İngiliz'in anılan bölgede tecim yapmaması yönüdür.

Başlangıçta şirketin işleme tarzı şu yolda olur Üyeler anılan bölgeye yapılacak her sefer, yani oraya her defasında gönderilecek mal ve gemiler için para verirler ve hasıl olan kârı aralarında paylaşırlardı ; daimî sermaye işi sonradan gerçekleşecektir.

İngiliz şirketinin ilk seferleri Cava, Sumatra ve Moluk adalarına ve o bölgelere yapılır. Ancak çok geçmeden yukar-

da anmış olduğumuz güçlük kendini gösterir: Ora yerlileri satacakları baharlı maddeler yerine Hindistan pamuklusu ve afyon istemekte olduklarından Hindistan a gitmek zorunda kalınılır.

Şirketin Hindistan'daki ilk uğraşları

Bunun üzerine ikinci ciltte anlatılmış olduğu gibi türkçe bilen ve bu sayede Hindistan'ın Gurkanlı pâdişahı Cihangir'le tercümansız konuşabilen William Hawkins, Hindistan'a gönderilir; ondan sonra da Sör Toma Roe adlı elçi aynı yere yollanılır. Bunların yaptıkları işler ve sağladıkları menfaatler ikinci ciltte (s. 180-187) ayrıntılı olarak anlatıldığından burada tekrarlanmıyacaktır; yalnız şunu hatırlatalım ki bu uğraşların sonunda İngiliz'ler Gücerat'taki Surat limanında bir tecim yeri elde ederler.

Şirketin İran'daki uğraşları

İran şahı I. Abbas, Portekizlilerin Basra körfezindeki tecim ve denizcilik tekelinden kurtulmak için İngilizlerin tecim önergelerini kabul etmişti. Bunu önlemek isteyen Portekizliler önce İngilizleri Basra körfezine girmekten zorla alıkoymak isterlerse de yenilirler (1620); o sırada İngiliz denizciliği de, Felemenk denizciliği gibi, Portekizlerinkinden üstün bir duruma geçmiş bulunuyordu.

Bu yenilgiden sonra Portekizliler Şah Abbası yıldırıp onu İngiliz'lerle tecimden vaz geçirmek için İran limanlarına saldırırlar. Şah da Portekizlilerin elinde bulunan Hürmüz'e karşı bir ordu gönderir; İngiliz donanmasının da yardımını ister ve eğer yardımdan kaçınacak olurlarsa bir daha onların İran'la alış veriş yapmalarına izin vermiyeceğini bildirir. Sonda İran-İngiliz işbirliği sayesinde Hürmüz Portekizlilerden alınır (1622).

Böylelikle İngiliz'ler Gurkanlı ve Safevî devletleriyle yapmış oldukları anlaşma ve işbirliği sayesinde Batı Hindistan kıyılarında ve Basra körfezinde Portekiz deniz egemenliğine ve tecim tekeline ağır çarpılarda bulunmuş ve onların durumunu iyiden iyiye sarsmış olurlar.

İngilizlerle Felemenklilerin Uzak Doğu'daki münasebetleri

Felemenklilerin Malay adaları bölgesinde Portekizlilere karşı yapmış olduklarını İngiliz'ler, az önce gördüğümüz gibi, Batı Hindistan kıyılarında yaparlar, Ancak o zamanın ihtiyaçlarına göre en önemli yön Avrupa'da çok aranıldığı için baharlı maddeler tecimini ele geçirmekti ve bu iş Malay adalarına el koymuş ve yerleşmiş olan Felemenklilerdeydi. Bunlar Portekiz'lileri oradan söküp atmak işini hemen kendi başlarına gördüklerinden İngiliz'lerle Avrupa'da dost ve bağdaşık olmakla birlikte onları Malay adalarına pek sokmak istemez ve hattâ onlarlarla bazen savaşırlar bile.

Özet olarak denilebilir ki İngiliz'ler şöyle bir durumla karşılaşmış bulunurlar: Bir yandan Portekiz'lileri kovduktan sonra Çin Hindistan'ı ve Malay adaları bölgesine çok sağlam surette yerleşmiş olan Felemenklilerle, öbür yandan da Hindistan'da denizcilik bakımından geri kalmış ve yönetimlerinin düzeni bozulmuş Portekiz'lilerle uğraşmak gerekiyordu, Bu iki kuvvetle aynı zamanda başedemiyeceklerini anlayan İngilizler en zayıf düşmanla savaşmayı daha uygun bulurlar ve güçlerini Portekiz Hindistanı'na karşı çevirirler. Bu, hem Uzak Doğu'daki fi'lî durum bakımından en ma'kul bır yoldu; hem de Avrupa'da İngiltere ve Felemenk bağdaşık olduklarından bu hükûmetler de bunu istiyorlardı.

Ancak acı bir olay uzun zaman İngiliz - Felemenk şirketlerinin münasebetlerini zehirliyecektir. Anayurtta bağdaşık bulunan iki hükûmetin baskısı altında Uzak Doğu'daki iki şirket 1619'da Portekizlilere karşı işbirliği yapmak üzere bir anlaşmaya varırlar ve her iki yanın onar gemi ile iştirak edecekleri müşterek bir donanma teşkil ederler ; fakat çok geçmeden İngilizler bu on gemiyi daimî surette bulunduramaz olurlar. Bundan başka arada birçok geçimsizlik çıkar ve İngiliz tecimerleri Batavya'da Felemenk kanunlarına uymak ve onlara göre yargılanmak mecburiyetinden hiç hoşlanmazlar. Sonda Felemenk bölgesindeki İngilizlerin geri alınmasına karar verilir; ancak tam o sırada Felemenkliler Amboyna adındaki Felemenk kurganında bulunan İngilizlerin orayı ele geçirmek için hazırlandıkları kuşku veya bahanesiyle bunları yakalar, işkenceye

koyar ve sonra toptan öldürürler. "Amboyna katl-i âmı" diye anılan bu olay (1623) araya derin bir kin ve acılık sokar.

İlerde yeni bir anlaşma olacak ve İngiliz tecimerleri yeniden Batavya'ya kabul edileceklerse de sevişmemezlik ve kuşku ortadan kalkmaz ve bunlar 1628'de oradan yine çekilirler. Az sonra İngiliz'ler Bantam'a yerleşirlerse de orada önemli bir iş göremezler; güç halde 1682'ye kadar tutunur ve bu tarihte orayı da bırakırlar. Onların, Malay adaları bölgesinden ve Felemenklilerin Hindistan'dan çekilmesini gerektiren 1824 anlaşması yukarda anılmıştı.

Hindistan'da İngiliz-Portekiz anlaşması

1630 yılında İngiltere ile İspanya arasında Madrit barış antlaşması yapılırsa da bu, o sırada İspanya kıralına tâbi olan Portekizlilerle İngiliz'lerin Hindistan'daki durumu üzerinde bir tesir yapmaz. Aynı yılda Felemenkliler İngiliz'leri zarara sokmak için Hindistan'da bir çok Avrupa malını gayet ucuza satar ve yerli malları pahalıya satın alırlar.

İngiliz-İspanyol antlaşmasının tesirleri Hindistan'da ancak 1636'da görülür; bu tarihte oradaki İngiliz ve Portekizliler arasında bir bırakışma yapılır, İngiliz gemilerinin Portekiz Hindistan'ı limanlarına serbest girmesi kararlaştırılır, keza İngilizler o yıl Koçin (Güney Batı Dekken)'de bir tecim yeri sağlarlar ve oradan ilk defa olarak İngiltere'ye doğrudan doğruya biber taşırlar.

1640'da Portekiz, İspanya'dan ayrılır ve Bragans hânedanının yönetimi altında bağımsız bir devlet olur; 1642'de İngiliz'lerle Portekiz'liler arasında yapılmış olan 1635 bırakışması tekit edilir; 1654'de yapılan yeni bir antlaşma ile İngiliz gemilerinin Uzak Doğu'daki bütün Portekiz limanlarına girmeleri hakkı tesbit edilir (Çin'de Hong-Kong yakınında bulunan Makao ayral).

Bütün bu antlaşmalar devrinde dahi iki taraf arasında ufak tefek korsanlık işleri eksik olmamıştı; ancak genel olarak iyi geçinme devam etmiş ve Portekizliler Felemenklilere karşı uğraşlarında az çok İngiliz yardımına mazhar olmuşlardı.

1661'de İngiltere kralı II. Çarls (Charles) Portekiz prensesi

Katerin'le evlenir; bu prensesin gelinlik çeyizi arasında Bombay adacığı da bulunmaktadır; fakat Hindistan'daki Portekiz makamları orasını ancak bir sürü baskıdan sonra, 1665'de, İngiliz'lere devredeceklerdir.

1668'de İngiltere kralı o adacığın idaresini yılda 10 İngiliz lirası ödemesi şartiyle İngiliz şirketine devreder.

İngiliz denizcilik kanunu ve Felemenklilerle savaş

1651'de çıkan bu kanun, İngiltere'ye gelen yabancı gemilerin yalnız kendi ülkeleri mallarını getirebileceklerini ve Asya, Afrika ve Amerika mallarının yalnız İngiliz gemileri tarafından taşınabileceğini tesbit ediyordu. Bu kanun İngiliz denizciliğinin olağan üstü gelişmesini sağlıyacaktır. O ana kadar İngiltere'ye dışardan gelen malların büyük kısmını Felemenk gemileri taşıdığından bu kanun en çok onları zarara sokuyordu. Bu yüzden iki devlet arasında savaş çıkar (1652-54) ve sonda Felemenkliler yenilmiş durumda barış yapmak zorunda kalırlar.

Hindistan'daki İngiliz teciminin gelişmesi

1613'de Cihangir'in buyruğu üzerinde İngiliz'lere Surat'ta bir tecim yeri verilmiş olduğunu ikinci ciltte görmüştük (s. 182). Daha sonra İngiliz şirketi Broç ve Baroda'da, oralardan doğrudan doğruya Gucerat kumaşları satın almak için tecim evleri açar; keza hem sarayla teması sağlamak ve saray adamlarına ince kumaş satmak, hem de çivit satın almak için Agra'da da bir tecimevi açılır. 1645'de oraya Şah Cihan nezdine gönderilmiş olan bir İngiliz doktoru onun çok gözüne girer ve bütün İngilizlere ve İngiliz şirketlerine Gurkanlı devleti içinde gümrüksüz tecim yapmak iznini veren bir buyrultu elde eder.

1611'de İngiliz'ler Koromandel kıyısında (Dekken'in Doğusu) Mazulipatam'da bir tecimevi açmışlardı. Oradan Malay adalarında (Endonezya bölgesi) biber ve baharlı maddelerle değiştirilecek kumaş almakta idiler. 1639'da o bölgede bulunan küçük bir hükümdarcık, yıllık ufak bir ödenek karşılığında İngilizlere Madraspatam (Madras)'da bir kurgan yapmak iznini verir ve o kentin yönetimini de onlara bırakır.

1647 'de Madras bölgesi Gülkende sultanlarının eline düşer ve onların veziri Mîr Cümle İngilizlere daha önce verilmiş olan hakkı tanır; şu şartla ki yabancılardan alınan gümrük resminin yarısı sultana ait olsun. Ancak daha sonra Gülkende memurlarına hesap vermek ve onların hesapları incelemelerine katlanmak mecburiyetinden kurtulmak için 1658 'de Gülkende devletiyle bir anlaşma yapılıp gümrük resmine mukabil ora hazinesine yılda götürü 380 pagoda[1] ödenmesi ve 1672'de bunun 1200 pagoda'ya çıkarılması kararlaştırılır.

Dekken'in Doğu kıyılarından sonra İngiliz'ler Bengal ve Bihar'da da tecim yerleri açarlar; bunlar Hariharpur, Balasor, Hugli, Patna ve Kasımpazar'da kurulur. Başta bunlar şirket işyarlarının özel tecim yerleri olarak açılmışa benzerler; fakat çok geçmeden Şirketin doğrudan doğruya muamele yaptığı yerler durumuna girerler.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin devlet görevlerini üzerine alması

Madras kurgan ve kenti Hindistan'daki İngiliz egemenliğinin ilk mihveri olacaktır. Şirket Madras'ı ve Bombay adasını alıncaya kadar Hindistan'da yalnızcana tecim yerlerine malik bir tecimci kurum idi. Bu iki yeri almakla yönetimci ve askerî bir varlık haline girer; ancak onun ülkeler ele geçirme siyasası daha çok sonra, XVIII. yüzyılın ortalarında başlıyacaktır.

Bu sırada andığımız devirde, yani XVII. yüzyılın ortalarında ve ikinci yarısında ise Şirkette bu gibi ihtiraslar yokyoktur; ancak Şirket müdürlerinden Sör Cosia Çayld (Sir Josiah Child) XVII. yüzyılın sonlarına doğru gelecekteki gelişmeyi hazırlamak için bir yandan Bombay ve Madras'ın ilerde büyük ülkelerin başı ve mihveri olacak surette berkitilmesinin, öbür yandan da iyi yönetimle halkın İngiliz'lere ısındırılmasının gerektiğini belirtmiştir. O, Gurkanlı devleti henüz en güçlü bulunduğu devirde Felemenklilerin Cava ve Sumatra'da yaptıkları gibi İngilizlerin de bir gün Hindistan'da bir kara imparatorluğu kuracaklarını tahmin etmiştir.

Onun tesiriyle İngiliz şirketi, Felemenk şirketi gibi yalnız

[1] Bir pagoda 40 kadar altın kuruş eder.

ve herşeyden önce tecime önem verir bir kurum olmaktan çıkmış ve iyi yönetime de önem vermeye koyulmuştur.

İkinci ciltte görülmüş olduğu gibi (s. 264 ve 276) Marata başbuğu Sıvacı 1644 ve 1670'de Surat limanını basıp soyduğu halde İngiliz elinde bulunan Bombay'a bir şey olmaması, keza aynı kişi 1677 Karnatik'te Madras kapılarına kadar her tarafı yağma ederken bu kentin güven içinde kalması bazı İngiliz yazarlarınca daha o zaman halka İngiliz güç ve yönetiminin üstünlüğünü göstermiş ve itibarının temelini atmıştır.

Ancak şu kadar var ki Sör Cosia Çayld'ın adaşı (hısmı değil) Sör Cohn Çayld (Sir John Child) Surat tecim yerinde müdür iken İngiliz'ler Âlemgir'e karşı gelip onunla savaşa bile tutuşduktan sonra (1686—88) yenilmiş bir durumda barış dileyecekler ve Âlemgir ileri sürdüğü türlü şartlar arasında bu kişinin geri gitmesini de istiyecektir. Bu olaylar C. II s. 310-312'de anlatılmıştır.

Kalküta'nın kurulması ve İngiliz şirketinin zemindarlığı

Gurkanlılarla olan savaş sırasında İngilizler Bengal'da bulunan Hugli tecim yerini boşaltıp çekilmişlerdi. Barıştan sonra tekrar o bölgeye geldikleri sırada tecim yerlerini daha aşağıda Sutanatı veya Çatanatı denilen köyün yanında kuracaklar (1690). Bu köy de, Hugli kenti gibi, Gence ırmağının denize döküldüğü kollardan biri olan Hugli suyu üzerinde bulunmaktaydı; ancak daha aşağıda olduğundan büyük gemilerin oraya kadar gelmeleri ve kıyıya yanaşmaları mümkündü. Bundan başka oraya çok yakın bir yerde Gurkanlı memurları bulunmadığından orada daha rahat bırakılmak ümidi vardı. Bu yeni tecim yeri büyüye büyüye bugün Hindistan'ın en büyük ve kalabalık kenti bulunan Kalküta'yı teşkil edecektir.

1696'da o bölgedeki zemindar'lar ayaklanınca İngilizler hükümetten tecim yerlerini berkitmek iznini alırlar. 1698'de hükümet İngiliz şirketine Sutanatı, Kaligat ve Gorindpur köylerinin zemindarlığını verir. Bu, Hugli'deki Gurkanlı fevcdar'ına [1] bağımlı olarak bu üç köyün vergilerini toplamak, gereken kısmını merkeze göndermek ve kalan kısmıyle o köyleri idare

[1] Bk. C. II, s. 459 ve 460.

etmek görev ve yetkisi demekti. Böylelikle İngiliz şirketi Bombay'da İngiltere kralının bir memuru, Bengal'de yukarda anılan üç köyde (Kalküta kendi adını ortadaki köyden alacaktır). Gurkanlı pâdişahı Âlemgir'in memuru ve Madras'da kendisi tarafından yöneltilen berkitilmiş bir kendin sahibi durumunda bulunur. Dolayısı ile o da artık sırf tecimerlikten çıkmış, yönetimci olmuş ve karada dahi üzerine askerlik görevi almış bir duruma geçmiş olur.

Zamanla biteviye artan ve genişliyen tecim sayesinde bu üç kent olagan üstü büyüyecektir. Gurkanlı devleti gücünü kaybedip dağılmaya yüz tutunca bunlar bir çok yerli için sığınak ve git gide birer devlet çekirdeği olacaklardır.

Korsanlık işleri

Hindistan'ın Batı kıyılarında korsanlık pek gelişmiş bir durumda idi. Bunu bir yandan Basra körfezinde Arap gemicileri, öbür yandan da Malabar kıyılarında bulunan küçük devletçiklerin başkanları yapıyordu. Bu sonuncuların en ünlü ve güçlüsü bir zamanlar Marata donanmasının komutanlığını etmiş olan Kanoci Angria idi. Buna ve haleflerine karşı savaşmak için Bombay'da üslenen İngiliz donanması arttırılır. Angria'ların üsleri ancak 1755 ve 1757 yıllarında, o da Marata'ların yardımiyle alınabilir.

Avrupalı ve İngiliz korsanların husule getirdikleri durum ikinci ciltte (s. 312) anılmıştı.

Ferruh-Siyer'in bazı müsaadeleri

1714—1715'de Ferruh-Siyer'in pâdişahlığı sırasında İngiliz şirketi Delhi'ye bir elçilik heyeti gönderir. Dilekleri: a) Gurkanlı memurlarının baskısından ve yolsuz muamelelerinden kurtulmak; b) öteden beri var olan gümrüklerden başka bir şey vermeden bütün devlet içinde alış-verişte bulunabilmek; c) Kalküta dolaylarında bulunan bir takım köylerin İngilizlere verilmesi (satılması).

Ferruh-Siyer bu dilekleri kabul eder; İngilizlere gümrük ve vergisiz tecim hakkı verir ve o yolda buyrultular çıkarır (1716). Ancak Bengal subedarı Cafer Han gereken yerleri Şirkete devretmeye razı olmaz. Bu buyrultuların alınmasında elçilik heyetiyle Delhi'ye gitmiş olan bir İngiliz doktorunun o sırada ağır hastalanmış olan Pâdişahı iyi etmiş olmasının da tesiri olmuştur.

İngiliz şirketinin anayurtta karşılaştığı güçlükler

Daha yukarda görmüştük ; Şirketin Hindistan'a gelişi Endonezya'dan baharlı maddeler satın alabilmek için oraya Hind pamuklu kumaşları götürmek zaruretinden doğmuştu. Yukarda anlatmış olduğumuz gibi Hindistan'da yeter ölçüde Avrupa malı satmak ve onların bedeliyle pamuklu almak kabil olamıyordu ve Felemenklilerin yaptıkları gibi Avrupa, Çin, Çin Hindistanı, Endonezya ve Hindistanı içine alan geniş bir tecim manzumesi kurmak gerekiyordu. Veyahut Avrupa mallarını Çin'e satıp oradan elde edilen nakitle Hind malı almaya çalışmak lâzımdı. Ancak İngilizler için Çin ve Japon tecimi, Felemenklilerin öndeşliği ve Endonezya'yı, yani yol üzerinde en önemli konak ve üsleri, elde tutmaları yüzünden çok güçleşmişti. Bu sebepie Hind malları almak için İngiltere'den nakit çıkarmak gerekiyordu ; bu da önce dediğimiz gibi o zamanın ekonomik anlayışına uymadığından anayurtta Şirkete karşı bir çok tenkitlere yol açıyordu.

Bundan başka, Şirketin tecim tekeline karşı da İngiltere'de bir çok itiraz yükseliyordu. Bu sebeple 1673'de Kıral I. Çarls (Charles I). başka bir takım tecimerler topluluğuna Hindistan'da Şirketin tekeli haiz olduğu sınırlar içinde, onun henüz tecim yeri açmamış bulunduğu kent veya bölgelerde, tecim yapmak hakkını verir. Bunlar ise bu kayda da pek saygı göstermeden iş görmeye koyuldular.

1649'da İngiltere'de kırallık ortadan kalkınca tabiatiyle şirketin tekeli de ortadan kalkar ve o iç ve dış türlü savaşlardan zarar görür.

Ancak İngilterede egemenliği ele geçiren "Koruyucu Lord„ Kromvel (Cromwell) 1652'de Şirkete yeni bir tekel hakkı tanıdıktan sonradır ki o yeniden kendini toplıyabilecektir. Kromvel'in ölümünden sonra tahta çıkan ilk kırallar da Şirketi korur ve ona yeni buyrultularla kurgan, ordu ve savaş gemilerine malik olmak, para basmak ve adalet isleri görmek yani yargıç kullanmak gibi haklar tanırlar ve bu gibi hakların zaten var olanlarını veya fii'len kullanılıanlarını da tekid etmiş olurlar.

Bundan sonra Şirket için çok kazançlı bir devre başlar ; 1662 ile 1691 arasında şirket yılda ortalama yüzde 22 kadar

bir kâr dağıtır. Bu yüksek kazançlar bir çok iştihayı kabartır; kaçakçı, yani şirket dışında İngiliz gemici ve tecimleri de bu işe koyulurlar.

İngiltere'de 1688 ayaklanması ve ora tahtına Felemenk "Stathauder„ i, yani hükümdarı Giyom'un çıkması Şirketin durumunu bozar. Bu kişiyi tahta çıkarmış olan parti (Whigs'ler) muhaliflerile iş birliği yapmış olan Şirkete karşın idiler; onlar şimdiki "liberal„ların ataları sayıldıkları için tecimde tekeli zaten beğenmiyorlardı. 1694'de tecimin serbestliğine dair bir kanun çıkarsa da bu yürütülmez. Esasen İngiliz tecimerleri arasında en kuvvetli cereyan serbest tecim değildi, çünkü bu takdirde dağınık tecimerler için Şirketin var olan büyük ve kısmen askerî örgütünü (teşkilat) yaşatmak imkânsızdı; o ortadan kalkınca da İngiliz tecimi yaşayamazdı. Tecimerlerin istedikleri şirketin kârlarına ortak olmak ve bunun için de onun sermayesine iştirak etmekti.

1698'de hükûmete verilecek 2 milyon liralık bir borç karşılığında "Genel Şirket„ (General Society) adyıle yeni bir şirket kurulur; eski şirket te bunun içine girer. Az sonra "İngiliz Tecimerler Şirketi (English Company of Merchants) adiyle bir şirket daha kurulur, bu Âlemgir'in yanına bir elçi yollar ve kendi memurlarına "Konsolos„ ünvanını verdirir. Ancak bunun yeter sermayesi yoktu; o da hükûmete borç para vermek sayesinde kurulmuştu ve hükûmetten alacağı faizlerle geçinmeye mecburdu.

Hem bu durum, hem de öbür şirketin uzun zamandan beri Hindistan'da örgütü bulunması bu ikinci şirketi âciz bir durumda bırakır. Sonda hükûmet baskısiyle iki önürdeş şirket 1702'de birleşirler ve bu iş 1709'da tamamlanır.

Böylelikle ilk şirkete karşı açılmış olan mücadele tekel'in ortadan kalkmasını değil, ondan faydalananların sayısının çoğalmasını sağlamış olur.

İngilizlerin tecim siyasası

Bu siyasanın ana çizgileri yukarıda anlatılmış olan Felemenk tecim siyasasının aynıdır ve az çok o örnek alınarak gelişmiştir. Başlıca başkalıklar aşağıda anılmştır:

Felemenk devleti içinde tecimerler daha çok nüfuz sahibi idiler; dolayısiyle ora şirketi anayurttan nakit yani değerli maden çıkarmak işinde İngiliz şirketinden daha büyük kolaylıklara mazhar olmaktaydı: Buna rağmen Felemenk şirketi önce anlatılan biçimde, sermayesini hep dışarda işletmek ve anayurda ancak safi kazancın bir kısmını baharlı madde olarak getirmek lüzumunu duymuştu. İngiliz şirketi de bu yolda daha da köksel (cezrî) biçimde davranmak zorunda idi. Keza o Hindistan'dan mal almak için orada borçlanmıya, aşırı yüksek faizlere rağmen daha geniş ölçüde baş vurmuştur.

İngiliz şirketi, Endonezya bölgesinde zayıf bir durumda bulunduğu için Çin, Çin Hindistanı ve Japonya teciminden daha çok az faydalanmış ve onun yerine Kızıl-deniz ve Basra körfezi limanlariyle daha bol iş görmüştür. Ancak öyle anlaşılıyor ki bu son tecim Çin ve Japon tecimi kadar kazanç bırakmamakta idi.

Çin, Japon ve Çin Hindistanı teciminden az çok mahrum olan İngiliz şirketi bunu başka yoldan telâfiye çalışmış ve ilk olarak Hind kumaşlarını Avrupa'da satmak işine girişmiştir; bundan da çok kazanmıştır. Bu kumaşların en büyük alıcısı Fransa idi. Şirket bu işi XVII. yüz yılın ikinci yarısında geliştirmiştir. O devirde İngiliz dokumacılığı pek ileri olmadığı için bu malların Avrupa ülkelerine dağıtılmak üzere anayurda girmesi İngiltere'de bu işle uğraşanlara zarar vermiyordu ve Fransa'ya ve daha bazı Avrupa ülkelerine yapılan satışlar sayesinde hem İngiltere'ye para giriyor, hem de Şirketin sermayesini dışarda işletmek ve anayurda yalnız safi kârların bir kısmını sokmak zaruretini az çok karşılıyor ve onun Çin ve Japon piyasalarına fazla sokulamamasından doğan kazanç azlığını oldukça telâfi ediyordu.

Felemenk şirketinin Hind kumaşlarını Avrupa'da satmak işine girişmemiş olması orada dokumacılığın pek ileri bulunmasına ve dolayısiyle Hind kumaşları idhalinin bu sanayii baltalamasından korkulmasına atfedilir.

Hindistan teciminin genel durumu ve bu ülkenin alıp sattığı başlıca mallar hakkında ikinci ciltte (s. 542-49) gereken bilgiler verilmiştir.

İngiliz şirketinin yönetimi Başlangıçta İngiliz'lerin Hindistan'daki bütün örgütleri Surat tecim yerinden, yani Gurkanlıların elinde bulunan bir kentten yönetilirdi; sonra İngiliz toprağında olsun diye merkez Bombay'a taşındı. Ancak o zamanın ulaşma güçlükleriyle, o kadar dağınık ve pek büyük bir ülke içine yayık yerleri bir tek merkezden yöneltmek imkânsız görülmüş ve Bombay, Madras ve Kalküta ayrı ayrı bağımsız üç merkez yapılmıştır.

Her merkezde bir meclis ve bir de vali (governor) vardı. Başlıca kararları meclis verir ve oylarda denklik olursa valinin tuttuğu tarafın düşüncesi uygulanırdı. Meclis üyeleri, muhasebeci, veznedar, depo memuru gibi kimselerdi. Vali aynı zamanda komutandı. Görünüşte onun yetkileri çok az olmakla birlikte gerçekten o baş idi; çünkü doğrudan doğruya İngiltere'den atandığı gibi bir kısım işyarları atamak yetkisini de taşıyordu.

İşyarların bazı şartlar altında ve bazı sınırlar aşmamak üzere kendi hesaplarına da tecim yapmak hakkı vardı.

IV. FRANSIZLAR

Fransa büyük bir kara devleti idi ve zengin toprağı, halkını geçindirmeye yetiyordu. Onun kırallarının başlıca amaçları karada yayılmak idi. Bu yüzden Fransızlar deniz aşırı uzak yerlere esaslı ve hazırlıklı surette gidip yerleşme işinde geç kalmışlardır.

Bununla birlikte tek tük Fransız gemileri Portekizlilerin Hind denizlerine ulaşmalarından 25—30 yıl kadar sonra oralara gitmeye koyulurlar; ancak bunlar düzensiz özel maceralardan ileriye gitmez.

1664'te XIV. Lui (Louis XIV)'nin kırallığı sırasında Fransız bakanlarından Kolber (Colbert) Doğu Hindistan Şirketi (Compagnie des Indes Orientales)'ni kurar. Şirketin sermayesi 15 milyon "livre„ [1] olacaktı. Ancak 3 milyonu Kıral tarafından verilmek üzere hiç bir vakit 5,5 milyondan fazla para toplanamaz; toplanan bu 5,5 milyon "livre„ içinde de Kıral'ın

[1] Değeri çok değişmiş bir para olup bazı hesaplara göre bu meblağ 1914'den önceki 25-30 milyon frank'a (altın) bedel imiş (Bk. P. Kaeppelin, *La Compagnie des Indes Orientales*, s. 6, n. 5).

hatırı veya korkusu ile hânedan ve asîllerden bir çok kişinin parası vardı. Bu durum işin kimseyi sarmadığını gösterir.

Şirket kurulurken İran şahına ve Gurkanlı pâdişahına elçiler gönderilip tecim anlaşmaları yapmaya ve bazı kolaylıklar elde etmeye çalışılır. C. II, s. 468 'de anılan elçilik heyeti bu münasebetle gönderilmişti. Agra'ya giden heyet Surat limanında İngiliz ve Felemenkliler gibi tecim hakları sağlıyabilir.

Fransız şirketi bu adı taşımakla birlikte sermayesinin teşekkül tarzından da anlaşılacağı gibi hiç bir vakit Felemenk ve İngiliz adaşları gibi gerçekten bir şirket olmayıp bir devlet müessesesi olmuş ve ona göre bir yandan siyasayı tecimden üstün tutması, öbür yandan da başındakilerin tecimden çok asker ve idareci kimseler bulunması yüzünden tecim işlerinde boyuna kaybetmiştir.

İşlenilen esaslı büyük yanlışlardan biri, umulan sermayenin yalnız üçte birini toplayabilmiş olan genç şirkete ta baştan hem türlü yerlerde ve bilhassa Madagaskar adasında geniş sömürgeler kurmak, hem de tecimde bulunmak görevinin verilmiş olmasıdır. Şirket bu iki görevden hiç birini adamakıllı göremiyecek ve Madagaskar'da bir çok başarısız denemelerde batırdığı para yüzünden tecimini geliştiremiyecektir. Keza Çin Hindistanı'nda Siam'da yapılan bazı yerleşme denemeleri de büyük yıkımlarla sonuçlanacak ve Fransız şirketinin durumunu çok ağırlaştıracaktır.

Bundan başka Fransa'da da nakdin servet olduğu ekonomik zannı galip olduğundan şirket Fransa'dan kalkan gemilerini Uzak Doğu'da satılması imkânsız bir çok Fransız mallariyle yüklemeğe mecbur edilmiş ve Fransa'da dokumacılık ilerleyince Hind basmalarının anayurda getirilmesi yasak edilmiştir.

Bütün bunlara eklenen Felemenklilerin ve İngiliz'lerin önürdeşliği ve düşmanlığı ve 1672'den 1678'e, 1688'den 1697'ye ve 1702'den 1714'e kadar süren denizci devletlere (Felemenk ve İngiltere) ve bir çok Avrupa devletlerine karşı yapılan savaşlar, Fransız şirketini daima çok güç, ağır ve dolayısile de zararlı bir durumda bırakır.

Fransızlar yukarda gördüğümüz gibi ilk tecim yerlerini 1666 'da Âlemgir'in bir buyrultusu ile Surat'ta kurmuşlardı;

ikincisini 1669 'da Gülkende sultanından alınmış bir buyrultu ile Masulipatam'da (Doğu Dekken kıyısı) kurarlar. Malabar kıyısında da (Batı Dekken) az önemli bir kaç tecim yeri kurulur.

1670 da 10 gemilik bir donanma, Fransız bayrağını ve kudretini Uzak Doğu denizlerinde tanıttırmak için Hindistan'a gönderilir. Bu birçok limanı dolaştıktan, her yerde alabildiğine selâm topu attıktan sonra Felemenk donanmasının üzerine geldiğini öğrenince savaştan kaçınır ve bu olay Felemenklilerce her tarafa yayıldığı için Fransızlar itibardan düşerler.

Bu donanma Madras'ın Güneyinde Malyapur limanına gelince onun komutanı Dō la Hey (de la Haye) yerlilerden yeter saygı görmediği için orayı saldırı ile alır (1672). Bu limanın Avrupa'lılarca adı Sen Tome (Saint Thomé) olup Gülkende sultanı orasını on yıl kadar önce Portekizlilerin elinden almıştı. Bu olay tabiatiyle Gülkende devletiyle Fransızlar arasında savaş doğurur ve Felemenkliler sultana yardım ederler. Sen Tome kenti bu iki bağlaşık tarafından uzun zaman kuşatılır ve sonda Fransızlar orasını Felemenklilere bırakmayı kabul ederler (1674 anlaşması).

Bu savaşlar sırasında aynı kıyıda, daha Güneyde, Bicapur sultanlarının Şîr Han Ludi adında bir valisi Fransızlara ilerde Pondişeri kentinin kurulacağı yerde bir tecim ve yerleşme yeri verir ve çok geçmeden orası Fransızların Hindistan'daki sömürgelerinin merkezi olur.

XVII. yüzyılın sonlarında Âlemgir'in Cinci bölgesine yerleşmiş olan Marata başbuğlarından Raca Ram'a karşı yaptırdığı sefer sırasında Pondişeri tecim yerinin başında bulunan Marten (Martin) kâh işbu başbuğ, kâh Gurkanlı komutanı Zülfikar Han Karamanlu ile dostluk kurmaya çalışmıştır[1]. Bu sıralarda kentin dolaylarında bir sürü vuruşma olmuş ve kente sığınanlar pek çoğalmıştı. Böylelikle oranın ahalisi 60.000 kişiye kadar çıkar.

1690 yılında Marten, Raca Ram'la yaptığı bir anlaşmada ona yüzde 18 faizle verdiği 6.000 çakara karşılığında (1500 altın lira kadar eder) Pondişeri'nin gümrüklerini yöneltmek ve öbür vergilerini toplamak hakkını elde eder. Böylelikle burası artık

[1] Bk. C. II. s. 302.

bir Fransız kenti sayılabilir. Esasen Fransızlar oradan yerli, yani o sırada Marata egemenliğinin kalkmasını pek istemezler. Çünkü bu egemenlik kendilerine — bilhassa Felemenk saldırılarına karşı— Marata yardımına güvenmek imkânını veriyordu; Raca Ram'la yapılan anlaşmada bu koruyuculuk yönü ayrıca tasrih edilmişti.

Ancak Raca Ram, Cinci'de Zülfikar Han Karamanlu tarafından kuşatılmakta ve hiç olmazsa çok sıkıştırılmakta olduğundan Pondişeri'deki Fransızlara pek yardım edemez ve Felemenkliler orayı alırlar (1693). Daha sonra Avrupa'da yapılan Risvik barışı gereğince (1697) orası Fransızlara geri verilir (1699) ve 1700'de onlar tarafından iyice berkitilir.

1690 yılında Fransız'lar Bengal'de Kalküta'ya yakın olan Şandernagor'da bir tecim yeri elde ederler.

1701 'de Avrupa'da İspanya kırallığının mirası için savaş başladıktan sonra Hindistan'daki Fransız şirketi bir kere daha uzun yıllar için (1714 'e kadar) mefluç kalır.

Uzun zaman Hindistan tecim yerlerinin valiliğini etmiş olan Marten 1706 'da ölür. Felemekli ve İngilizlerin kendilerini bilhassa tecim işine verdikleri bir devirde o, yerli devletlere dayanarak öbür Avrupalıları Hindistan'dan söküp atmayı tasarlamış, fakat bir yandan böyle büyük bir işi başarabilmek için merkezden gereken yardımı alamadığı, öbür yandan da durum elverişli olmadığı için bunu yapamamıştı.

Fransız şirketi 1719 'a kadar anayurtta türlü istihaleler geçirmiş ve onun imtiyazları türlü şekiller almıştı. 1719 'da XV. Lui (Louis XV.)'nin kırallığı sırasında banker Jan Lav (Jean Law)'ın en çok iflaslariyle ünlü büyük malî ve ekonomik tedbirleri sırasında bu şirket 1717 'de kurulmuş olan Batı Şirketi ile birleştirilmiş ve her ikisi birden "Hindistan'lar Şirketi„ adını almışlardı. Lav'ın tedbirleri iflâs ettikten sonra Fransız şirketi eski şeklini alır (1721).

1720 'den 1735 'e ve bu tarihten 1742 'ye kadar iki vali Lönuar (Lenoir) ve B. Düma (B. Dumas) zamanında Şirket hemen hep tecim işleriyle uğraşır ve işleri az çok iyi gider.

1742 'de Fransız Hindistanı'nın başına geçen ünlü Düpleks (Dupleix)'in valiliği sırasında Hindistan tarihinde bir dönüm

noktası olacak olan büyük siyasal amaçlar güdülmeye başlanılacaktır.

V. DANİMARKALILAR

1616'da "Danimarka Doğu Hindistan Şirketi„ kurulur ve bu şirket Doğu Hindistan ve Bengal'de bir kaç tecim yeri açar. Genel olarak Şirket çok az başarı ve kârla yaşar. En büyük kazancı Çin'den getirdiği çayı kaçak olarak İngiltere'ye sokmaktı. Bu son ülkede çay üzerindeki gümrük azaltılınca bu kâr kapısı kapanır. Şirket, İngiliz ve Felemeklilerin epey muhalefetiyle karşılaşmıştı. 1845'de Hindistandaki her şeyini 1,250.000 rupiye İngiliz Hindistan Şirketi'ne satar ve oradan çekilir.

VI. ALMANLAR

Avrupa'da İspanya kırallığı mirası savaşını bitiren Utreht ve Rastat barışları sonunda (1713 ve 1714) İspanya Basık Ülkeleri denilen bölge (Ostand, Anvers ve Brüksel'i kapsar) Avusturya hânedanına, yani Alman İmparatorluğuna geçer ve ora tecimerlerlerinin dileğine uyan İmparator 1723'de Uzak Doğu'da gemicilik ve tecimde bulunmak üzere "Ostand Şirketi„ diye tanınan bir şirket kurar; bu şirket Felemenkli ve İngilizlerin muhalefetine rağmen epi kârlı işler görürse de İmparator VI. Şarl, tahtını kızı Mari-Terez'e bırakmak istediği ve İngiltere kendisine bu uğurda yardım edeceğine dair inanca verdiği için İngilizlerin dostluğunu kazanmak amaciyle 1731'de imzalanan bir anlaşma gereğince Şirketi lâğveder.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİNDİSTAN'DA EGEMENLİK KURMAK İSTEYENLER ARASINDA ÇARPIŞMALAR VE İNGİLİZ GALEBESİ

Gurkanlı (Timur-oğulları) hânedanının yozlaşması, bir çok sebeplerle Türkistan ve İran'dan Hindistan'a gelen Türk akıntısının azalması ve Hindularda dinsel ve kısmen de ulusal gayretler uyanıp ülkelerine sahip olmak isteğinin gelişmesi Hindistan'da bundan böyle kimlerin egemen olacakları sorumunu bir kere daha ortaya atmış bulunuyordu. Bu iş için en uygun ve güçlü durumda bulunanların Marata'lar olduğunu ikinci cildin sonlarında ve bu ciltte gördük. Ancak olaylar, tabiî gibi görünen bu yönün gerçekleşmesine mâni olacaklar ve bir sürü savaştan sonra egemenlik İngilizlere geçecektir. Bu bölümde bu olaylar zincirini göreceğiz.

Egemenlik kurma amaciyle yapılan başlıca çarpışmalar: 1) Kuzey Hindistan için Afgan'larla Maratalar; 2) Sözde Karnatik, fakat esasta bütün ülke için İngilizlerle Fransızlar; 3) Daha sonra Dekken için İngilizlerle Maysor sultanları Haydar Ali ve oğlu Feth Ali Tipu Sultan; 4) Hindistan için fakat ikinciler pek kötülemiş bir durumda olarak İngilizlerle Marata'lar arasında yapılacaktır.

Bu çatışmalarda zafer veya üstünlük sağlıyan İngilizler ondan sonra türlü bölgelerin egemenliği için daha çok yersel özde bir çok savaşlar ve sıra ile bir takım devletleri ve ezcümle Pencab'ta Sih'leri, Sind'te yerli emîrlerle Beluç'ları yenip bütün Hindistan'ı ele geçireceklerdir. Onlar yalnız Afganistan'da yerleşip kalmak işini başaramıyacaklardır.

Aşağıda bu yönleri ayrı ayrı gözden geçireceğiz.

I. AFGANİSTAN DEVLETİNİN KURULMASI

Ahmed Han

Sirac üt-tevarih'e göre (C. I, s. 6) Afganistan devletinin kurucusu Ahmed Han'ın babası Muhammed Zaman Han, Multan'da yerleşmiş idi ve Ahmed Han orada doğmuştu. Bunlar Abdalî[1] oymaklar topluluğunun Sadozai oymağından idiler.

Ahmed Han, Galcai'lerce[2] yakalanıp Kandahar'da hapiste iken Nadir Şah Afşar bu kenti alır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi Nadir Şah Galcailer'e karşı Aptaliler'i tutmakta idi. Bu yüzden olacak Ahmed Han'ı hizmetine alır ve ilerletir; onun ölümü sırasında Ahmed Han, çoğu Afgan olmak üzere 3-4000 altının başındadır ve hemen daima Şahın yanında bulunmaktadır.

Nadir Afşar yakınlarına dermiş ki bütün İran, Turan ve Hindistan'da Ahmed Han gibi iyi huylu ve davranışlı adam görmedim ve o, günün birinde tahta çıkacaktır[3].

Nadir Afşar 12 Cemaziyelâhır 1160 Perşenbe gecesi (21—22 Haziran 1747) çadırında öldürüldükten sonra Ahmed Han yanındaki 3.000 kadar Abdalî ve Özbek atlı ile onun haremini korur ve o da ona Nadir Afşar'ın Hindistan'dan getirmiş olduğu "Kûh-i Nur" ve "Deryây-ı Nur" adlı ünlü iki elmastan birincisini verir. Bundan sonra Ahmed Han kendi adamlariyle Kandahar'a gider.

Onun, Nadir Afşar ve bu kişinin ölümü hakkında Osmanlı pâdişahı III. Mustafa'ya gönderdiği mektupta ise[4] Nadir, gerek Afganlara gerek bütün İran, Türkistan, Hindistan ve Rûm (Osmanlı) ülkeleri halkına karşı yaptığı zulum dolayısiyle çok kötülenmektedir.

Ahmed Han'ın Afganistan devletini kuruşu

Nadir Afşar'ın böylece ölümünden sonra Ahmed Han az önce gördüğümüz gibi yanındaki Abdalı Afganlarla birlikte Kandahar'a gider. Kendisinin Sadozai oymağı ufak ve güçsüz bir oymaktır; ancak o anda Afganlar ve hele Abdalîler arasında en çok ün kazanmış, en kabiliyetli ve ya-

[1] Bu oymaklar topluluğu için bk. C. I, s. 6.
[2] Eski Kalaçlar. Bu oymaklar topluluğu için de bk. C. I, s. 5-6.
[3] *Sirac üt-tevarih*, C. I, s. 9.
[4] *Nâme defteri* 8, s. 461. Bütün mektup s. 460-481'de bulunmaktadır. Bk. Hikmet Bayur, *Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı*

nında doğrudan doğruya kendisine bağlı hazır ve en iyi yetişmiş bir askerî birliğe sahip olan kimse Ahmed Han idi.

Kandahar'da toplanan Abdalî oymaklarının ileri gelenleri ve bunlar arasında Barekzailerin büyüklerinden Hacı Cemal Han, Ahmed Han'ı başlarına geçirmiye karar verirler ve o orada taç giyer.

Evliyadan sayılan Sabır Şah adında bir "Fakir„ in tensibiyle de Abdalî adı Durranî'ye (dur = inci'den) çevrilir. Böylelikle Abdalî yani yeni adiyle Durranî oymaklar topluluğunun egemenliği ve çok kere Ahmed Şah Baba Abdalî veya Durranî diye anılan kişinin hükmü altında Afganistan devleti kurulmuş olur (1747).

Bu suretle tahta çıkan Ahmed Şah, Abdalî'lerin Bamizai oymağından Begî Han'ı (بگی=Beyî; "Bey„ e mensup) Şah Veli Han ünvaniyle vezir ve Fofelzai oymağından Cihan Han'ı, Han-ı Hanân, yani başkomutan yapar. Abdalî'lerin öbür oymaklarının ileri gelenlerini de birer önemli mevkie geçirir[1].

Yeni kurulan devletin özellikleri

Devletin en önemli mevkilerine Abdalî-Dürranî oymaklarının ileri gelenlerini geçiren Ahmed Şah en önemli kararları da bunlarla danışarak alacaktır. Bunu yukarıda belirtmiş olduğumuz durum gerektirmekte idi. Özel olarak o devirde yeni kurulmuş olan Afganistan devleti bir takım oymakların, kendi iç örgütlerini (teşkilât) olduğu gibi muhafaza ederek güçlü bir kişinin etrafında toplanmasından husûle gelmiştir. Devlette erke (iktidar) o kişi ile oymak ileri gelenleri arasında paylaşılmış bulunuyordu ve işler tartışma sonunda bir karara bağlanıyordu. Bu gibi toplantılara Afganlar "cirke„ derler.

Bu eserin ilk cildinin sonlarında Delhi'de kurulmuş olan Ludi Afgan devleti anlatılırken bu biçim devletlerin güç ve zaafları belirtilmişti (s. 469-70); bu yönler yeni kurulan devlet için de doğrudur. Ahmed Şah ve nisbeten sakin bir kişi olan oğlu Timur Şah bu durumu kavrayıp ona göre davranacaklar ve devlet az çok sarsıntısız yürüyecektir. Onlardan sonra gelenler mutlak hükümdar olmak istiyeceklerdir; fakat güçleri buna

devletini İran'ı istilâya kışkırtmak için yapılan iki deneme. Belleten XII, 46 (1948), s. 420-463.

[1] *Sirac üt-tevarih*, C. I, s. 10.

yetmiyecek, boyuna oymak ayaklanmalariyle karşılaşacaklar, sonda Ahmed Şah hânedanı tahtı kaybedecek ve saltanat Berekzai oymağının Muhammedzai koluna geçecektir. Devlet nüfuzunun oymaklarınkinden üstün olabilmesi için Emîr Abdurrahman Han devrini (1880 - 1901) beklemek gerekecektir.

Yeni devlet ta başından beri derin bir Afgancılık ve Afgan ulusseverliği üzerine kurulmuş ve Ahmed Şah kendini Hindistan'da saltanat sürmüş olan bütün Afgan sultanlarının mirascısı saymıştır. Bununla birlikte onun ordusunda Kızılbaş askerlere (İran'ın Şiî Türkleri) de çok rastlanılmaktadır. Bunlar, bu kişi Nadir Afşar'ın hizmetinde iken onun yanında bulunmuş ve sonra ondan ayrılmamış kimseler sayılabilir. III. Sultan Mustafa'ya göndermiş olduğu yukarıda andığımız mektupta Ahmed Şah, Afgan'ları anarken daima "Uluğ Afgan ili„[1] (ulusu) demekte ve bir yerde şunu bildirmektedir[2].

" ve İran'ı dolaşarak bu geniş memleketteki kötü adamları uslandırmağa karar verdi (kendisi Ahmed Şah). Ulu Afgan ilinin (ulusunun) ileri gelen adamları kararını öğrenerek huzuruna geldikleri ve: 'İnce düşünen bazı kimselerin tetkik ve teşhisine nazaran Hindistan memleketi yer yüzünde diğer bütün memleketlerden daha geniştir ve bu sınırsız, eşsiz memleketin saltanatı Emir Timur Sahib-kıran'ın[3] hurucuna kadar Afgan'ın şanlı ve yüksek reislerine bağlı idi. Behlul[4], İskender[5], Firuz Şah[6], Sir Şah[7] İbrahim Şah[8] ve başkaları gibi bu ulu ilden (ulusdan) 29 kişi Hindistan'ı büyük bir kudretle idare ettiler, şan ve şöhret adlarını zamanın sahifelerine nakşettiler. Bu sebeple ilk önce bize miras kalan bu saltanatı islah etmeli, bilâhara Şaha (Ahmed Şah'a) göre gidilmesi gereken yere gitmelidir' dediler„.

[1] «ایل جلیل افغان». Doğu Türkçesinde «il» kelimesi bizdeki gibi ülke anlamında değil «ulus» anlamında kullanılmaktadır.

[2] Bk. H. Bayur, *adı geçen yazı*.

[3] Büyük Timur.

[4] Sultan Behlul Ludî (Bk. C. I dizinine).

[5] Sultan İskender Ludi (Bk. keza C. I'e).

[6] Aglebi ihtimal Multan'da hüküm sürmüş olan Firuz Şah Langah'dır (XV. yüzyıl sonları).

[7] Büyük Sur devletinin kurucusu (Bk. C. II' ye).

[8] Surlulardan, yukarıdakinin yeğeni.

Bu yazı bir yandan yeni devletin kendini bir kaç yüz yıl önce ortadan kalkmış olan bütün Afgan devletlerinin mirascısı saydığını, öbür yandan da Şah'ın az çok oymak ileri gelenlerinin dilediklerine göre hareket etmeye mecbur olduğunu göstermektedir.

Ahmed Şah'ın bir talii

Ahmed Şahın tahta çıktığı bir sırada Gurkanlıların Kâbil subedarı iken Nadir Afşar'ın istilâsından sonra onun hizmetinde aynı makamda kalmış olan Nasir Han ile Akta beyi Taki Han, Kâbil ve oraya bağlı olan Pişaver'in bir kaç yıllık vergisini Nadir'e götürmek üzere Kandahar'a gelirler; anlaşılan onun ölümünü henüz duymamışlardır. Ahmed Şah 2,600,000 rupi (300,000 altın lira kadar) değerinde olan bu hazineyi ele geçirir ve bu, bilhassa o anda, onun için büyük bir güç kaynağı teşkil eder. Nasir Han bir kaç gün sonra kaçmağa muvaffak olur.

Sind ırmağının kuzeyindeki yerlerin alınması

Ahmed Şah ilk olarak Gazne, Kâbil ve Pişaver'i alır. Bu son bölgenin alınması ora zemindarlarından ve Abdalî'lerin (Dürranî'lerin) Muhammedzai kolundan olan Abd üs-samed Han'ın, Nadir Afşar'ın valisi Nasir Han tarafını bırakıp Ahmed Şah tarafına geçmesiyle sağlanılmış olur.

Bundan sonra Ahmed Şah Kandahar'a döner. O, bu ilk hamlede Nadir Afşar'ın Gurkanlılardan almış olduğu yerlerin en büyük kısmını eline geçirmiş ve Kandahar bölgesine eklemiş olur.

Ahmed Şah'ın Gurkanlılarla ilk savaşı

Az önce gördüğümüz gibi Ahmed Şah, III. Sultan Mustafa'ya yazdığı mektupta kendi beylerinin hep Hindistan'a gitmeyi istediklerini yazmış ve kendisini orada hüküm sürmüş olan Afgan sultanların halefi bildiğini eklemişti. O, 1748 yılında 30,000 Afgan atlısının başında Sind ırmağını geçer ve Nadir Afşar'ın Gurkanlılara bırakmış olduğu yerlere karşı ilk saldırısını yapar.

Daha yukarıda görmüş olduğumuz gibi (s. 43-44) Delhi'deki vezir Kamer üd-din Han, Lahor subedarı Zekeriya Han ölünce kendi damadı olan onun büyük oğlunu oraya atatmış, fakat

çok geçmeden bu yeni subedarın küçük kardeşi Mîr Pehlevî Hayâtullah Han (Şahnüvaz Han ünvaniyle daha ünlüdür) onu devirmiş, kaçmıya mecbur etmiş ve subeye egemen olmuştu. Her iki kardeş de vezirin yeğenleri idiler; ancak birincisi aynı zamanda onun damadı idi.

Bu yüzden Şahnüvaz Han, vezir kendi damadını yine Lahor'a yerleştirir korkusiyle Adına Bey'in öğütleri üzerine Ahmed Şah Dürranî ile bağdaşır. Ancak aynı Adına Bey, vezir'e bu işi bildirir. Kamer üd-din Han yeğenini Afganistan hükümdarı Ahmed Şah Abdalî'den ayırmak için Pâdişahın daha önce Nadir Afşar'a bırakmak zorunda kalmış olduğu bütün ülkeleri Kâbil, Keşmir, Sind ve Multan'ı yakında geri alacağını ve bütün bu ülkelerin başına kendisini geçireceğini bildirir.

Buna inanan Şahnüvaz Han, bağdaşığı Ahmed Şah Abdalî Sind kıyılarına gelip yapılan anlaşma gereğince kendisinden yol istediği ve birlikte Gurkanlılara karşı savaşmayı önerdiği vakit o, bu isteği reddeder ve Afganistan şahiyle savaşa tutuşur.

Şahnüvaz Han Lahor'dan ilerde bir mevzi alırsa da bir yer değiştirme sırasında ordusunda sebepsiz bir bozgun çıkar ve delicesine bir kaçışma başlar; böylelikle Lahor Afganların eline düşer.

Ahmed Şah Abdalî'nin Sind'i geçtiği haberi Delhi'ye varınca oradan bir kaç yüz bin kişilik kalabalık bir ordu ona karşı yola çıkarılmıştı. Bu ordununun başında Veliahd Ahmed Han bulunuyordu. Yanında Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ün büyük oğlu Saâdet Han Zülfikar Ceng, vezir Kamer-üd-din Han ve Eved (Oud) subedarı Safder Ceng gibi en büyük beyler de vardı. Bir çok Racput beyi de orduya katılmıştı. Ancak ordu daha önce anlatılmış olduğu gibi düzensizdi ve yozlaşmıştı.

Ahmed Şah Abdalî bu ordu ile karşılaşacağı yerde onun gerisine geçip Serhind'i alır. Bunun üzerine Gurkanlı ordusu geri döner ve Serhind yakınında, Muhammed Şah'ın Nadir Afşar istilâsı sırasında Karnal dolaylarında yapmış olduğu gibi, berkitilmiş bir kurgan içine girip kapanır. Halbuki Ahmed Şah Abdalî'nin Afgan ve Kızılbaşları ancak 30,000 kişi kadardırlar;

bunlar bu durumu görünce tabiatiyle bu ordugâhı kuşatır ve ona saldırmıya koyulurlar. Topları yok gibi idi; bir kısım Gurkanlı toplarını ele geçirip, kurganı dövmiye koyulurlar. Böylelikle Vezir Kamer üd-din Han bir cuma namazı sırasında bir güllenin isabetiyle ölür; bunun üzerine Gurkanlı ordusundaki Racput yardımcılarının hemen hepsi geri dönerler. 13 gün kadar böylece vuruşulduktan sonra Afgan'ların Lahor'da elde ettikleri "ban„ denlien (mancınıkla atılan bir türlü gülle) silâhlarla dolu bir kaç araba birden patlar ve bu, orduda bozgun çıkarır. Ahmed Şah Abdalî güç hal ile akşama kadar durumu belli etmez ve gece olunca çekilir ve Lahor'u da bırakarak Sind ırmağının öbür kıyısına geçer.

Bu başarısızlık dolayısıyle olacak, o bu seferi III. Mustafa'ya gönderdiği mektupta hiç anmamıştı.

Bu çekiliş haberi Delhi'de büyük şenliklerle karşılanır; az sonra Muhammed Şah ölür ve oğlu Ahmed Şah Gurkanlı [1] tahta çıkar (Nisan 1748).

Afganistan devletinin ilk yıllarının tarihini ikiye bölmemek için yeni Gurkanlı pâdişahından az sonra bahsedecek ve Ahmed Şah Abdalî'nin uğraşlarını anlatmakta devam edeceğiz.

Afganistan şahı Serhind'den çekildikten sonra arada sınır yine Nadir Afşar devrinde olduğu gibi Sind ırmağı olmak üzere barış yapılır. Ahmed Şah Abdalî 1749'da bir kere daha Pencab'a saldırırsa da oranın yeni nâzım'ı (valisi) Mîr Menu Muîn ül-mülk'le (ölen vezir Kamer üd-din Hanın oğludur) dört "mahal„ (kaza)'in vergileri kendisine verilmek üzere (oraların yönetimi yine Gurkanlı nâzım'ına ait kalacaktır) bir anlaşma yapar ve Horasan ve İran işleriyle meşgul olmak üzere çekilir.

İran'daki durum

Nadir Afşar öldürüldükten sonra bu işi yapanlar onun erkek kardeşinin oğlu Ali Kulu Han adında birini tahta çıkarırlar. Bu kişi amcasının hazinelerinin en büyük kısmını ele geçirmişti. O, Nadir soyundan bütün erkekleri öldürtüp yalnız Şahruh adında bir genci soy sön-

[1] Aynı adı taşıyan Afganistan şahı ile bu yeni Hindistan pâdişahının ayırt edilebilmesi için birincisinin adına daima «Abdalî» veya «Durranî» ve ikincisininkine de «Gurkanlı» sözlerini ekliyeceğiz.

mesin diye canlı bırakır. Ali Kulu tahtta uzun zaman kalamaz; bir sürü ayaklanma, boğuşma ve hısım arasında öldürüşmeden sonra Nadir Afşar'ın torunu yukarıda anılan Şahruh tahta çıkar. Babası Nadir'in oğlu Riza Kulu ve anası Şah Hüseyin Safevî'nin kızıdır. Böylelikle onun her iki hânedanın "haklarını" taşımakta olduğu kabul edilir.

Ancak o da uzun zaman tahtta tutunamaz. Kadınlar yolu ile Safevîlere mensup olan Seyyid Muhammed adında biri Nadir Afşar'ın Şiî olmamasını ve Şahruh'un da Şiîlerle ilgili bulunmamasını bahane ederek ayaklanır; bu genç hükümdarı tutsak eder, gözlerini kör ettirir ve kendisi Süleyman Şah ünvaniyle tahta çıkar. Ancak Şahruh'un komutanlarından Yusuf Ali bu Süleyman Şahı yener, yakalar, öldürür ve kör olan Şahruh'u kendi egemenliği altında yeniden tahta çıkarır.

Bu yeni durum da çok sürmez; Kürt birliklerinin başı Cafer Han ve Arap birliklerinin başı Mîr Âlem Han, Yusuf Ali Hana karşı birleşir, onu yener, öldürür ve Şahruh'u yine hapise atarlar. Bir kaç gün sonra da bu iki başbuğ aralarında vuruşmaya koyulurlar ve Mîr Âlem üstün gelir.

Ahmed Şah'ın Horasan ve İran seferi

Ahmed Şah Abdalî, Horasan'da süre giden bu kör döğüşünden faydalanarak hem Herat'ı alıp kendi ülkelerine katmak, hem de İran işlerinde söz sahibi olmak için o tarafa sefer yapar. Mîr Âlem'i Herat'ta kuşatır, kent açlıktan verinir ve Âlem de ölür (1749).

Oradan Ahmed Şah Abdalî, Meşhed üzerine yürür ve orayı kuşatır; tek tük çarpışmalarda üstün geldikten sonra iş bir anlaşma ile bitirilir. Ahmed Şah Abdalî'nin oğlu Timur Şah, Nadir Afşar zamanından beri Meşhed'de kalmış idi; bu kişi çoluk çocuğu ile babasına verilir, kör Şahruh yine hapisten çıkarılıp tahta oturtulur ve Afganlar oradan Nişapur üzerine yürürler. Ahmed Şah'ın Meşhed'i gerisinde bırakarak Batı'ya ilerlemesi Şahruh'un kendi egemenliği altında kaldığını göstermektedir.

Nişapur, Bayat Türk oymağından Abbas Kulu Han'ın elindedir; o bir yandan vuruşur, öbür yandan da kışın gelip Afgan ordusunun açıkta erimesini sağlamak amacıyle görüşmelere koyulur. Sonda bunu anlıyan Ahmed Şah Abdalî çekilmiye başlar; soğuktan ve türlü yoksulluklardan binlerce kişi kay-

bettikten ve bir kısım ağırlıklarını yollarda bıraktıktan sonra Herat'a ulaşabilir.

Ahmed Şah Abdalî ertesi yıl yine Nişapur üzerine yürür; Hindistan ustalarına yaptırmış olduğu büyük toplarla onun duvarlarını döver ve sonda Abbas Kulu Han Bayat ile bir anlaşma yaparak çekilir. Afganistan şahı bundan sonra Meşhed'de kendine bağımlı olarak taht üzerinde tuttuğu Nadir Afşar'ın torunu Şahruh adına İran'da arkası kesilmiyen iç savaşlara karışarak bu ülkeye egemen olmaya çalışacaksa da bu işin güçlüğünü çabuk takdir edecek ve bundan vaz geçecektir. Herat'ı, Meşhed'e yakın bölgelere kadar kendisi için alıkoyacak, Meşhed'i Şahruh'a bırakacak, o da hutbe ve parada Ahmed Şah Abdalî'nin adını kullanacak, fakat buyrultuları (ferman) kendi adına çıkaracak, maliye ve yargı işleri de yine ona ait olacaktır; yani o, iç işlerinde bağımsız kalacaktır. Şahruh bilhassa başlangıçta bütün İran'ın nazarî şahı sayılırsa da onun bu durumu pek az sürer ve bu ülke uzun iç savaşlarından sonra Zend oymağından Kerim Han'ın (1760-1779) egemenliği altına geçer. O, ölünce yine bir sürü iç savaşlar olur ve sonda Kaçarlardan Ağa Muhammed Han bütün İran'ı ele geçirir. Bu kişi Meşhed'i ancak Ahmed Şah'ın torununun zamanında yeniden İran'a katacaktır (1796).

Sirac üt-tevarih yazarı Feyz Muhammed Han (C. I, s. 16) Afganistan'ın bağımsız bir devlet olarak kökleşmesini, Ahmed Şah Abdalî'nin İran'a egemen olmak işinde ayak diretmemiş, yani Galcai başbuğlarından Mîr Mahmud ve Mîr Eşref'in yolundan [1] yürümemiş olmasına atfeder.

Afganların Türkistan seferi

Ahmed Şah Abdalî, Nişapur'dan döndükten sonra veziri Şah Veli Han'ı Türkistan'ın, Herat'ın Doğusunda ve Ceyhun'un Güneyinde bulunan kısmını ele geçirmeye memur eder. O sırada Özbek devleti dağınık ve son derece güçsüzdür, esasen bu yerler Nadir Afşar'ın elinde bulunmuşlardı. Şah Veli Han, Afgan Türkistanı adını alacak olan bu yerleri ele geçirir ve her bölgede bir Afgan ve bir Özbek hâkim (vali)

[1] İşbu Hindistan tarihimizin II. cildinin s. 380-385'ine bakmalı.

bırakır [1]. Bu gösteriyor ki ülke bu sefer tamamen fethedilmiş değil, yerli yönetim genel bir Afgan egemenliğini ve denetlemesini kabul etmiştir (1752).

II. GURKANLI DEVLETİNE KARŞI AFGAN VE MARATA SALDIRILARI VE YERLİ AYAKLANMALAR

Ahmed Şah Gurkanlı'nın tahta çıkışı

Yukarıda görüldüğü gibi Serhind önünde Afgan ordusunda "ban„ denilen gülle taşıyan bir kaç arabanın patlaması üzerine çıkan kargaşalıktan sonra Ahmed Şah Abdalî, Afganistan'a doğru çekilmişti. Onu kovalamıya cesaret edemiyen Gurkanlı ordusunun en büyük kısmı Delhi'ye döner; ordu daha yolda iken Muhammed Şah'ın ölüm haberi alınır ve ordunun başında bulunan onun oğlu ve veliahdı Ahmed Han, Mücahid üd-din Ahmed Şah Bahadur ünvaniyle tahta çıkarılır.

İleri gelenler derhal devletin başlıca makamlarını aralarında paylaşırlar. Eved (Oud) nâzımı (valisi) Safder Ceng (İraniyandan, yani Şiî Türklerdendir) ölmüş olan Kamer üd-Din Han'ın yerine vezir olur, görenek olduğu gibi vilâyeti yine kendisinde kalır ve orasını bir vekil ile yöneltir. Eved (Oud) subedar, nâzım, veya navab'larına bundan böyle "Vezir-Navab„ denilmesi Safder Ceng'in bu vezareti münasebetiyledir. İşbu Kamer üd-din Hanın oğullarından Mîr Menu Muîn ül-mülk Pencab nâzımı yapılır; Delhi kutval'ı Saadet Han Zülfikar Ceng yeni ölmüş olan Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'den kalmış olan emîr ül-ümerâlığa (birinci bahşi) getirilir.

Çin Kılıç Han, Ahmed Şah Abdalî'nin Pencab'ı istilâsı sırasında yardıma çağrılmış, fakat daha Burhanpur'da iken (eski Handiş devletinde) Afganların çekildiklerini öğrenip geri dönerken ölmüştü (1.6.1748); büyük oğlu Gazi üd-din Han Firuz Ceng İmad ül-mülk, Delhi'de bulunuyordu; orada bir zamanlar vezir vekilliği yapmıştı; az sonra emîr ül-ümerâ olacaktır. Çin Kılıç Hanın ikinci oğlu Nasir Ceng, Dekken'de-

[1] *Sirac üt-tevarih* C. I, s. 16.

dir; orada Haydarâbâd devletine egemen olacak ve çok geçmeden bu işe resmen atanacaktır.

Beylerine söz geçirebilecek güçte olmayan yeni pâdişah Ahmed Şah Gurkanlı ise, sarayında anası ve Cavit Han adında bir harem ağasının başkanlık ettikleri bir takım saray adamlariyle kendine göre bir siyasa gütmeğe ve beylerinin nüfuzunu kırmak fırsatını kollamıya koyulur.

Maddî ve manevî durum

O devirde Gurkanlı sarayı ve beyleri son derece yozlamış bir durumdadırlar; ileri makamlarda bulunan beylerin çoğu Hindistan'da doğmuş ikinci veya üçüncü göbeğe mensup Türkistan'lı veya İran'lı Türklerdir. Öyle tahmin edilir ki artık Türkistan'dan ve İran'dan Türk gelişi durmuş ve hiç olmazsa çok azalmıştır.

Aşağıda inceliyeceğimiz devir en bayağı ve miskin bir fitne ve fesat devridir; saray ve beyler, devlet ve onun yüksek menfaatleri kavramını tamamiyle bir yana bırakıp en hasis özel menfaatler uğrunda her şeyi feda etmekten ve her kötülüğü yapmaktan çekinmiyecek bir manevî durumuna düşmüşlerdir.

Maddî durum da alabildiğine kötüdür ve devlet güçsüzdür.

Delhi-Agra bölgesinin yakınlarında yaşıyan Afganlar

Yukarda s. 44-5 'de Katehr bölgesinde yaşıyan ve daha çok Rohilla (Dağlı) diye anılan Afganlar anılmıştı ve bunların başbuğu Ali Muhammed Han'ın devlete kafa tuttuğu için kendisine karşı 1745'de yapılan bir sefer sırasında yakalandığı söylenilmişti. Ahmed Şah Abdalî'nin Serhind'e kadar geldiği sırada işbu Ali Muhammed Han hapisten kaçmış, Katehr'de Muradâbâd'a dönmüş ve oradaki az çok bağımsız durumunu yeniden elde etmişti.

Düâb'ın (Allahâbâd kentinin yukarısında Gence ve Cemne ırmaklarının arasındaki bölge) güneyinde, Kol (Şimdiki Aligarh) ile Ferruhâbâd arasında, ikinci ciltte çok adı geçmiş olan Muhammed Han Bangaş'ın etrafında toplanmış ve bu bölgeye yerleşmiş bir takım Afgan daha yaşamaktaydı; bunlar en çok Bangaş Afganları diye anılırlar. O sırada 1743'de ölmüş olan Muhammed Han Bangaş'ın oğlu Kaim Ceng bunların başında bulunmaktaydı ve o da az çok bağımsızdı.

Delhi-Agra bölgesindeki Afgan'lara karşı savaş

Yeni vezir Safder Ceng, devlet Kuzeyden Afgan saldırılariyle tehdit edile dururken onun ta göbeğinde böyle resmen değilse de fi'len bağımsız iki Afgan devletciğinin bulunmasını tehlikeli görür ve bunları ortadan kaldırmak ve hiç olmazsa güçsüz düşürmek ister. Bundan başka bunlar kendi subesi (ili) olan Eved (Oud)'e komşu idiler ve onu da tehdit ediyorlardı.

Vezir, önce Katehr bölgesindeki Rohilla Afganlari'yle işe başlamak ister. Yukarıda anılan Ali Muhammed Han Muradâbâd'a döndükten az sonra ölmüş, fakat oğlu Sadullah Han, kayınbabası Hafız Rahmet Han'ın atalığı altında, onun yerine geçmişti. Safder Ceng bölgenin babadan oğula geçmesini önlemek için Muraddbâd'a bir vali atarsa da bu kişi Rohillalar tarafından pusuya düşürülüp hemen bütün adamlariyle öldürülür. Bunun üzerine vezir, Bangaş Afganları'nın başı olan Kaim Ceng'i Rohilla Afganları üzerine saldırtır; ancak Kaim Ceng de onlar tarafından bir pusuya düşer, orada öldürülür ve ordusu bozulur.

Bu haberi alınca Vezir Safder Ceng, Rohilla Afganlarını bırakıp onlara karşı kullanmış olduğu kendi bağdaşıkları Bangaş Afganlarını ezmeğe kalkışır. Bunlar başbuğlarının öldürülmesi üzerine çok zayıf düşmüşlerdi. Vezir, Pâdişah Ahmed Şah Gurkanlı'yı da yanına alarak işbu Bangaş Afganları üzerine yürür (1748 sonu). Onlar, karşı koyacak bir durumda olmadıklarından ülkelerinin en büyük kısmını kaybederler ve altı milyon rupi ödemek zorunda kalırlar.

Afganistan şahı Ahmed Şah Abdalî yukarıda (s. 104) anılmış olan ve çarçabuk bir anlaşma ile sonuçlanan 1749 tarihli Pencab seferini o sırada yapmıştı.

1749 yılında Bangaş Afganları, ölmüş olan Kaim Ceng'in kardeşi Ahmed Han'ın komutasında vezir Safder Ceng'in ili olan Eved (Oud) bögesine saldırır; bizzat bu kişiyi bozar (24 Eylül) ve onun ilini yağmaya koyulurlar.

Vezirin uğramış olduğu yenilgi, Pâdişahın yukarıda anlatılan durumu dolayısiyle, sarayda çok sevinç uyandırmış ve o öldü sanılarak onan Delhi'de bulunan var yoğuna el komaya

hazırlanılmıştı; ancak onun geri gelmesi üzerine saray korkup rahat durmuştu.

Vezir'in Marata ve Cat'ları yardımına çağırması

Bu sıkışık durumda Safder Ceng kendi ilini (Oud'u) kurtarmak için Marata'ları ve Cat'ları yardıma çağırır. Rohilla ve Bangaş Afganları henüz birbirleriyle barışmamış idiler. Bu yüzden vezir ve onun yardımcıları tarafından ayrı ayrı ezilirler. Rohilkent (Rohilla'lar bölgesi) işgal edilir ve yardımları karşılığı olarak Bangaş bölgesinin yarısı Marata'lara verilir. Böylelikle bunlar Delhi ve Agra'nın ta yanına yerleştirilmiş olurlar (1751—52).

O sırada Ecmir subedarı yapılmış olan Emîrül-ümerâ Saadet Han Zülfikar Ceng, Racistan'da ve Cat bölgesinde bazı başarısız ve çok kötü biçimde yönetilmiş seferler yapmış, Safder Ceng'in Bangaş Afganları tarafından yenildiği sırada onun yerine vezir olmak ümidiyle işini bırakıp merkeze koşmuş ve vezirin tensibiyle işden çıkarılmıştı. Yerine emîr ül-ümerâlığa Çin Kılıç Han'ın büyük oğlu Gaziüd-din Han geçirilir.

Ahmed Abdalî'nin üçüncü Pencab seferi

Afganistan Şahı 1751 'de yeniden Pencab'a girer; Gurkanlı nazım'ı (vali) Muîn ül-mülk (Mîr Menu) berkitilmiş mevziierde ona dört ay kafa tutar; fakat adı çok geçmiş olan adamlarından Adına Bey'in çıkardığı bir fitnenin ve ona saldırma yolunda verdiği öğüte uyup mevziinden çıkmasının sonucu olarak ordusu bozulur ve kendisi Ahmed Şah Abdalî'den aman diler. Bu son kişi bunu kabul eder ve Muîn ül-mülk'ü bu sefer Delhi'ye değil Kandahar'a, yani kendisine bağımlı olmak üzere ve nâib ül-hükûme„ ünvaniyle Lahor'da Pencab'ın başında bırakır.

Aynı zamanda Ahmed Şah Abdalî Delhi'ye bir elçi gönderip Pencab ve Multan'ın kendisine bırakılmasını istemişti; korku içinde bulunan Ahmed Şah Gurkanlı ve Delhi sarayı buna razı olurlar.

O sırada Vezir Safder Ceng Marata'larla birlikte Bangaş ve Rohilla Afganlarına karşı sefer yapmaktaydı ve Pâdişah ondan Afganistan şahına karşı Marata'ların yardımını sağlamasını istemişti; ancak o Delhi'ye gelmeden Pâdişah yukarıda

andığımız fedakârlığı kabul edip barış yapmış bulunur. Böylelikle Marata'ların Afganistan ordusu ile çarpışmaları daha sonraya kalır.

Delhi'deki güç durum ve Marata'ların gü-neye gitmeleri

Vezir, Marataları Afganistan şahına karşı savaşa götürmek için onlara pek çok para vadetmişti. Ancak bu kişi ile barış yapılmış olduğundan onların hizmetine lüzum kalmaz, fakat onlar vâdedilen paraları isterler ve başkenti tehdit altında tutarlar.

Sonda Çin Kılıç Han'ın büyük oğlu Emîr ül-ümerâ Gazi üd-din Han, bir çözüleme yolu bulur. Bu kişi bir müddettir Haydarâbâd tahtını küçük kardeşi Nasir Ceng'den almayı istemekteydi. Ancak Pâdişah onu o makama geçirecek buyrultuyu vermek için görenek olmaya başladığı gibi çok para istiyor, o da bu işin parasız yapılmasında ayak diriyordu. Gazi üd-din Han, eğer istediği buyrultu parasız verilirse Afganistan şahına karşı yardıma çağrılmış olan Marata'ları beraberinde Haydarâbâd'a götüreceğini ve kardeşini yenip ora tahtına çıkınca onları tatmin edeceğini söyler, buyrultuyu bedava alır ve Marata'larla birlikte gider. O yolda iken Evrengâbâd'da üvey anası tarafından zehirlenir ve ölür.

Gurkanlı devleti ve sarayındaki çekişmeler ve iç savaşlar

Gazi üd-din Han Dekken'e gittikten sonra vezir Safder Ceng Delhi'ye gelir ve Pencab'ı utanılacak biçimde Afganlara bırakan anlaşma dolayısile saray partisinin başlarından olan Harem ağası Cafer Han'a çatar ve bu işten onu suçlandırır; az sonra onunla barışır gibi yapar, onu yemeğe çağırır ve öldürtür. Bu olay Pâdişahı son derece ürkütür ve o, vezire karşı yeni dayanaklar aramıya koyulur.

Gazi üd-din Han Dekken'e giderken 18 yaşındaki oğlu Şihab üd-din'i Delhi'de bırakmıştı. Anlaşılan o, orada Turaniyan'ın başı ve hiç olmazsa en sözü geçer başbuğlarından biri olur ve hem Pâdişah hem vezir onu kazanmak isterler. Bu yüzden babası ölünce onun taşıdığı Gazi üd-din Han Bahadur Firuz Ceng ünvanları bu gence verilir ve kendisi emir ülümerâ, yani birinci bahşi yapılır. Bundan böyle onu II. Gazi üd-din diye anacağız.

Bu genç baslangıçta Vezir Safder Ceng'e karşı Pâdişahla birlik olur, nüfuzu kırılan vezir ayaklanır ve arada 6 ay süren bir iç savaş başlar (1753). Vezir bu savaşa girişirken kendisinin tahtta gözü olduğu sanılmasın ve bu yüzden bütün beylerin kuşkusu kendi üzerinde toplanmasın diye Gurkanlı hanedanındandır iddiasiyle bir çocuğu Pâdişah ilân eder. II. Gazi üd-din de Gurkanlı devletinde görenek olmayan bir yola sapar; İraniyan'dan yani Şiî olan Safder Ceng'e karşı bir türlü dinî cihad açar ve onun aleyhine olarak Sünnîleri kendi tarafında toplar.

Bu iç savaşta Rohilla'lar ve Marata'lar II. Gazi üd-din'i ve Catlar Safder Ceng'i tutucaklardır. Bir ara bu sonuncular eski Delhi'yi (Bk. C. I, s. 262-3 ve C. II, s. 526-7 ve s. 225 karşısında IV. hartaya) yağma ederler. II. Gazi üd-din ile işbirliği yapan Marata'lar, onun babasiyle Dekken'e gitmiş ve ölümü üzerine yerlerine dönmüş Maratalar idi; ancak bunlar Safder Ceng'e karşı savaş bitmeden Delhi bölgesine yetişemezler ve onunla barış yapıldıktan sonra başka hizmette bulunurlar.

Padişah ve II. Gazi üd-din'in Vezir Safder Ceng'le savaşları hiç bir yan kesin bir şey kazanamadan sona erer. Safder Ceng vezirlikten çıkarılır; ancak Eved (Oud) ve Allahabad subelerinin başında kalır. Buna göre artık, adı subedar (vali) de olsa, onu oralarda gerçekten bağımsız bir hükümdar saymak doğru olur.

Vezir Safder Ceng ayaklandıktan sonra vezirlik makamına eski vezir Kamer üd-din hanın oğullarından İntizam üd-devle getirilmişti. Bu kişi II. Gazi üd-din'in dayısıdır.

Pâdişah değiştirilmesi

Eski vezir Safder Ceng'le yukarıda anlatılan biçimde barış yapıldıktan sonra II. Gazi üd-din savaşa yetişmemiş olan Marata'ları Safde Ceng'e yardım etmiş olan Cat'lara karşı kullanır; ancak ondan kuşkulanan pâdişah ve yeni vezir ona istediği topçu kuvvetini vermezler ve kendileri de bir ordu ile onun gerisinde dolaşırlar. Gerilerinin böyle tehdit ve baskı altında tutulmasına kızan II. Gazi üd-din onları Maratalarla korkutur ve bunlardan bir birliğin pâdişahın ordugâhına yaklaşması üze-

rine Ahmed Şah Gurkanlı Delhi'ye kaçar, ordusu dağılır ve varı yoğu Maratalarca yağma edilir.

Bunun üzerine II. Gazi üd-din bir kısım Maratalarla Delhi'ye gelir, kendisi vezir olur ve az sonra Ahmed Şah Gurkanlı'yı tahttan indirip yerine Cihangir Şah'ın oğlu Aziz üd-din'i II. Âlemgir ünvaniyle tahta çıkarır (2. 6. 1745). Bir kaç gün sonra da Ahmed Şah ve anasının gözleri kör edilir.

Yeni pâdişah tabiatiyle II. Gazi üd-din'in elinde bir kukladır. Maratalar da Gurkanlı pâdişahlarını tahttan indirme ve tahta çıkarma işine karıştırılmış olurlar.

Pencab'taki durum

Ahmed Şah Abdalî'nin Pencab'ı aldıktan sonra oranın Gurkanlı subedar'ı (valisi) olan eski vezir Kamer üd-din Han'ın oğlu Mîr Menu Muîn ül-Mülk'ü nâib ül-hükûme ünvaniyle kendi valisi olarak yerinde bırakmış olduğunu yukarıda görmüştük. Bu kişi 1753'de olür ; Ahmed Şah Abdalî onun çocuk olan oğlu Mîr Mümin'i yerine geçirir ; ışler onun anasının ve Turrabaz Han'ın elindedir.

Onların yönetimi altında Pencab'ın durumu karmakarışır, bir takım ayaklanmalar sonucunda Muîn ül-mülk'ün karısı iş başından uzaklaştrılır; fakat o, az sonra yeniden yönetimi ele alır ; ancak kargaşalıkların arkası kesilmez, arada çocuk Mümin Han da olürse de işler yine anasının elinde kalır.

Bu patırdılar sırasında Sihler [1] de epi güç kazanırlar. Ahmed Şah Abdalî ise bu olaylarla pek az ve seyrek iligilenir. O Pencab'ı, yerli bir hanedan özünü almak istidadını gösteren eski vezir Kamer üd-din Han soyunun egemenliği altında kendisine bağımlı bir ülke sayıyormuş gibi davranmaktadır.

Afganların Keşmir'i almaları

Pencab'taki bu patırdılar sırasında Ahmed Şah Abdalî kendi "*Eşik akası*" Abdullah Han'ı bir ordu ile Keşmir'i almıya göndermişti; bu kişi orasını II. Âlemgir'in adamlarından alır.

[1] Bk. I. ve II. ciltlerin dizinine.

Gurkanlıların Pencab'ı geri alma denemeleri

Pencab'daki Mir Menıı Muîn ül-mülk, yeni Gurkanlı veziri II. Gazi üd-din'in dayısı olup bu son kişi onun kızı ile nişanlı idi. Gazi üd-din Pencab'ın Mîr Menu'nun ölümünden sonra hasıl olan yukarıda andığımız durumunu orayı Afganistan'dan geri almak için bir fırsat sayar ve bu amaçla Pâdişahla birlikte ordunun başında oraya doğru yola çıkar. Bu ilk deneme, orduaa çıkan kargaşalık yüzünden başarısız kalır ve Delhi'ye geri dönülür; az sonra II. Gazi üd-din bu sefer Pâdişahın büyük oğlu Mirza Abdullah Âli Gevher'le birlikte Pencab'a ikinci bir sefer yapar. O, Ludiana kentine gelince nişanlısını istetir ve onunla orada evlenir. Ancak Pencab'ın gerçek egemeni olan bu kızın anası Lahor'da kalır. II. Gazi üd-din Adına Bey'le anlaşır ve yenge ve kaynanası olan bu kadını yakalattırıp ordugâhına getirtir. Ondan sonra üç milyon rupi (350.000 altın lira kadar) karşılığında Adına Beyi Pencab'a nazım (vali) yapar. Keşmir'den de, oraya henüz iyice yerleşmemiş olan Afgan'ları çıkarır ve Delhi'ye döner.

Afganların Delhi'yi almaları

Bütün bu olayların Ahmed Şah Abdalî'yi son derece kızdırması tabiî idi. Onun, maddî gücü hiçe inmiş denecek kadar azalmış bulunan Gurkanlı devletinin kendisine böyle meydan okumasına ve bazı el çabukluklariyle Afganistan'ın egemenliği altına girmiş ülkeleri almasına tahammül etmesi beklenemezdi. Genç Gurkanlı veziri, Pencab ve Keşmir'de sağladığı gözboyayıcı başarılariyle gerçekten devlet üzerine bir yıkım çöktürecektir.

1756 sonlarında Ahmed Şah Abdalî, Pencab'a girer, Lahor'u alır; Adına Bey oradan kaçar. Bundan sonra Afgan ordusu Delhi üzerine yürür. Orası korku içindedir; bır çok Gurkanlı ileri gelenleri Ahmed Şah Abdalî'yi karşılamak ve ona sığınmak için yola çıkarlar. Gurkanlı devletinin emîr ül-ümerâsı olan Rohilla Afganlarının başı Necib Han (az sonra Necıb üd-devle ünvanını alacaktır) bunlar arasındadır. Vezir II. Gazi üd-Din de Ahmed Şah Abdalî'yi başkentten 60 klm. kadar ileride karşılar, af diler ve affedılir. Afganistan Şahı 28. 1. 1757 de Delhi'de Kale-i Mualla'ya girer ve Alemgir II onu karşılar.

Onun hiç vuruşmadan başkente kadar gelip orayı alabilmiş olması Gurkanlı devletinin ne kadar aşağı bir duruma düşmüş olduğunu gösterir.

Ahmed Şah Abdalî, Delhi'de kendi adına para bastırır ve oğlu Timur Han'ı II. Âlemgir'in ölmüş ağabeyi Eaz üd-din'in kızı ile evlendirir. Delhi kenti epey yağmaya uğrar ve Ahmed Şah Abdalî pişkeş adıyle epey de para toplar.

Afganistan şahı bir yandan Delhi'nin doğusundaki bölgeye Gazi üd-Din'in komutasında bir ordu gönderip para toplattırmak ister. Gurkanlı veziri yanında iki şehzade olduğu halde sefere çıkar. Oud ve Allahâbâd'da sözde subedar (vali) ve gerçekten bağımsız hükümdar olan eski vezir Safder Ceng 1756'da ölmüş ve yerine oğlu Şüca üd-devle geçmişti. O, Rohilla'lardan Sadullah Hanın yardımiyle Gazi üd-din'e karşı koyarsa da çok geçmeden 500.000 rupi vererek ve bir miktar para daha vadederek bir anlaşmaya varır. II. Gazi üd-din bu seferden sonra Ferruhâbâd'da kalıp Delhi'ye dönmez.

Ahmed Şah Abdalî, Agra bölgesinde Cat'lara ve Mutra kentine karşı başarılı bir sefer yaptıktan sonra Agra'yı almak ister; orası savunur ve Şah, ordusunda veba çıktığı için Afganistan'a döner. Bundan önce II. Âlemgir ona veziri II. Gazi üd-dinden sızlanmış ve Afganistan şahı Necib üd-devle'ye Gurkanlı pâdişahını korumak buyruğunu vermişti. Necib üd-devle Gurkanlı devletine tâbi Afganlardan ve bu devletin emîr ül-ümerâsı yani başkomutanı idi. Onun Afganistan şahından bu gibi buyruklar alması da Gurkanlıların nasıl bir duruma düşmüş olduklarını gösterir.

Afganistan şahının bu seferi sırasında İngiliz'ler Plassey zaferi ile (23.6.1757) Bengal ülkesinin gerçek egemeni olmuşlardı. Bu yön ayrıca ileride görülecektir.

Ahmed Şah Abdalî büyük oğlu Timur Şah'ı Lahor, Multan, Keşmir ve Tette (Sind) nâib ül-hükûme'si (genel valisi) yaptıktan sonra Kandahar'a döner.

II. Gazi üd-din'-in Marata'larla bağdaşması, Delhi'ye egemen olması ve Pâdişahı öldürtmesi

Ahmed Şah Abdalî gittikten sonra Gazi üd-din Marata'ları yardımına çağırır, Delhi'ye girer ve Pâdişahla Necib üd-devle'yi Kal'e-i Muallâ'da kuşatır ; az sonra Necib üd-devle Marata başbuğlariyle anlaşıp kendi caygîrlerine (tımar, zeamet) çekilir ; yalnız kalan II. Âlemgir Gazi üd-din'in eline düşüp yine ona boyun eğer. Pâdişah'ın oğlu Âli Gevher bir ordu ile Delhi dışında idi ; Gazi üd-din onu bir hile ile Delhi'ye getirtirse de yakalayamaz ve Doğu'ya kaçan şehzâde onu başından savmak isteyen Şüca üd-devle'nin öğütleri üzerine ve bu son kişinin Allahâbâd'da vekili bulunan Muhammed Kulu Han'la birlikte İngiliz egemenliği altına girmiş olan Bihar ve Bengal'a saldırmaya koyulur, fakat bir iş başaramadan çekilmek zorunda kalır.

II. Alemgir vezir Gazi üd-din'den kurtulmak için Ahmed Şah Abdalî ile mektuplaşmakta idi ; bunu öğrenen vezir onu öldürtür (29.11.1759) ve yerine Evrengzib Âlemgir'in küçük oğlu Kambahş'ın torunlarından Muhyi'l-mille'yi (Muhammed Muhyi's-sünne'nin oğlu) III. Şah Cihan ünvanile pâdişah ilân ederse de onun pâdişahlığı sözde kalır ve o saltanat sürmez [1], daha doğrusu o kargaşalık sırasında kimin pâdişah olduğu hattâ bir pâdişahın bulunup bulunmadığının dahi pek farkında olunulmaz.

Gazi üd-din'in yardımcısı olan Marata'larla yukarda adı geçen Necibüd-devle arasında bir müddet daha bir kör döğüşü devam edecektir.

III. AFGAN — MARATA SAVAŞLARI

Marata'ların Pencab'ı almaları

Gazi üd-din bir yandan Marata'ların yardımı ile Delhi bölgesinde Pâdişah ve Necib üd-devle ile uğraşırken öbür yandan da bu yardımcılarını Pencab'ı Afganistan'dan almaya kışkırtmıştı. Aynı sırada yeniden Afganistan şahının hizmetine girmiş olan Adına Bey de Sihlerle anlaşarak Pencab'da orta-

[1] C. II'deki kütükte bu kişinin adının yanına 1579 tarihinin konulması unutulmuştur.

lığı karıştırmaktaydı. 1758 ilkbaharında Marata'lar Lahor'u alır ve Timur Han'ı, babası Ahmed Şah Abalî'nin yanına kaçmak zorunda bırakırlar. Bundan sonra Adina Beyi, yılda 7,5 milyon rupi (800,000 altın liradan çok) vermesi şartiyle Pencab'a vali yaparlar ve Lahor'la ünlü bir kaç yerde birlikler bırakarak başlıca kuvvetlerini geri çekerler.

Marata'ların durumu

O an Marata'ların en güçlü oldukları devirdir. Dekken'in Batısı ve Batı kıyılarının büyük bir kısmı onlardandır. Kuzeyde Çambal, Cemne ve Benares'ten epi ileriye kadar Gence ırmaklariyle Güneyde Godavari ırmağının arasında kalan bütün merkezi Hindistan ve Doğuda Orisa keza onların elindedir; Delhi-Agra bölgesine de sokulmuşlar ve bir süre için az önce gördüğümüz gibi Pencab'a dahi el uzatmışlardır. Doğrudan doğruya onların elinde olmayan bir çok yerler de onlara *çavs* ve *serdeşmuhi* [1] denilen haraçları vermektedir. Racistan'ın bir kısmı da bu durumdadır.

Marata'lar nazarî olarak tek bir devlete bağımlı görünürlerse de gerçekten Puna'daki merkeze yarı bağımlı birleşik bir kaç devlet teşkil etmektedirler. Puna'da nazarî olarak Sıvacı'nın soyundan bir hükümdar vardır; fakat o bir kukladır; gerçek egemenlik *pişva* denilen başbakanlardadır. Bu makam pişva soyu içinde babadan oğula geçmektedir. Keza Puna'ya yarı bağımlı Marata devletlerinde de devlet başkanlığı babadan oğula geçmektedir. Bunların başlarındaki hânedanların az çok zamanla yer degiştirmiş olmalarına rağmen bu devletlerin en önemlileri Gvalyor'da Sindia'lar, Malva'da Holkar'lar, Gücerat'ta Gaekvar'lar ve Nagpur (Berar)'da Bonsla'lardır.

Bu hânedanlar bazan çok yayılmış ve bazan da pek ufalmış bölgelere egemen olmuş ve doğrudan doğruya elde tutmadıkları bir takım yerleri de haraca kesmişlerdi. Bazı bölgelerin iki Marata hânedanına haraç verdikleri de olurdu.

Marata'ların yağmacılığı ve sonu gelmiyen para istekleri yüzünden Kuzey Hindistan'daki Hindular ve Sihler de, Müslümanlar kadar, onlardan bıkmıştı. Bu sonuncuların ileri ge-

[1] Bk. C. II'deki dizinde bu adlara.

lenleri de hep Afganistan şahına baş vurup kendilerini ve ülkelerini Marata'lardan kurtarmasını dilemekte idiler. Marata'lar Pencab'a saldırıp Ahmed Şah Abdalî'nin oğlu Timur Hanı Lahor'dan sürünce bu hükümdar çabucak Hindistan'a girer ve Marata'lara saldırır.

Afgan - Marata savaşı

Coğrafî durumları dolayısiyle, Gurkanlı ve Afganistan devletleriyle çatışan Marata'lar yukarında ilk anılan Sindia ve Holkar hanedanlarına bağımlı olanlardır.

1759 yazında Ahmed Şah Abdalî Pencab'a girer, Marata birliklerini püskürterek Lâhor'u geri alır ve Delhiye doğru çekilen bir Marata ordusunu (Sindia'larınkini) kovalıyarak 1760 başlarında Delhi'nin 17 klm. Kuzeyinde Barari Gat'ta tamamen bozar; komutanlardan Dattaci Sindia ve Marata'ların üçte ikisi ölür. Mart başlarında Afgan komutanlarından Cihan Han bir ikinci Marata ordusunu (Holkar'larınkini) Sikenderâbâd (Delhi'nin 50 klm. Güney doğusu) dolaylarında ezer ve böylelikle, çok az bir zaman içinde Marata'ların Kuzey Hindistan'daki egemenlikleri temelinden sarsılmış olur.

Marata'ların Afganlara karşı kesin bir sefere girişmeleri

Kuzeydeki bu yenilgiler Puna'da duyulunca Kuzeye Afganlara karşı büyük bir ordu gönderilmesine karar verilir. Pişva Balaci Bacı Rao'nun oğlu Vişvas Rao adında bir delikanlı ordunun sözde başbuğu olur; asıl komuta Udgir'de Haydarâbâd ordusunu bozmuş olan ve daha çok Bhao[1] Sahip diye anılan Sadaşiev Rao'dadır. En ünlü Marata başbuğ ve birlikleri orduya katılır. Fransızlar tarafından yetiştirilmiş olup komutanları İbrahim Han Gardî (Fransızca "guarde" dan) ile birlikte Haydarâbâd devletininin hizmetinden çıkarak Marata'ların hizmetine geçmiş olan 9.000 kişilik bir birlik de bunlar arasındadır. O devirde bu birlik, Hindistan'ın en düzenli askerlerini ve en iyi topçularını kapsamaktaydı.

Ordu Kuzeye varınca ora Marata'larından ve bir çok Hindulardan yardım görür ve alabildiğine kalabalıklaşır. Bu kalabalı-

[1] Kardeş demektir. Pişva'nın hısımıdır.

ğın bir kısmı çok geçmeden ordudan ayrılacaklarsa da kesin vuruşmada onun sayısı türlü iddiaların ortalaması alınırsa 70—80,000 'i savaşcı olmak üzere 300,000'i aşar. Bir çok Marata ileri gelenleri karılarını da birlikte götürmüşlerdir; onlar ve hizmetcileri orduyu ayrıca da kalabalıklaştırmaktadırlar. Afgan ordusu bir çok Müslümanın ona katılmasiyle 80,000'e yakın tahmin edebilir. Topçu kuvveti bakımından Marata'lar üstündürler; ancak onların yerli atları ufak ve Afgan'ların bindikleri Turan atlarına nisbeten zayıftır; bu yüzden Afgan atlıları ayrıca üstün bir durumdadırlar.

Karşılıklı uğraşlar Ahmed Şah Abdalî 1761 yağmur mevsimini Sikenderâbâd bölgesinde geçirir, orada hem Rohilkent, hem de Bangaş Afganlarına yakın bulunmaktadır. Eved (Oud) ve Allahâbâd'ın sözde subedarı (valisi) ve gerçekten hükümdarı olan Şüca üd-devle, Hindulara karşı "cihad" özü verilen bu savaşta Ahmed Şah'la işbirliği yapıp ordusunu onunkine katar.

Dekken'den gelen Marata ordusu Kuzey Hindistan'a varınca Holkar ve Sindia başta ora Marata'ları, Cat'ların başbuğu Surac Mal ve bir takım Racputlar ona katılırlar ve başbuğlar arasında savaş tasarısı için görüşmeler olur. Kuzeydeki komutanlar Afganlarla alan vuruşmasından kaçınılması ve eski Marata tabiyesine göre Afgan ordusunun yanlarında dolaşarak onun gidiş geliş yollarının vurulmasını ve kesilmesini ileri sürerler. Böylelikle onun çekilmek zorunda kalacağı umulur. Başkomutan Bhao Sahip Sadaşiev Rao bu öğütlere uymak istemez ve bir alan vuruşması yapılmasında ayak direr.

Afgan ve Maratalar arasında bazı aracılar yolu ile barış tartışmaları da olur. Marata'lar Sütleç ırmağı kuzeyini kesin olarak Afgan'lara bırakmağı önerirler. Rohilkent Afgan başbuğlarından olup Gurkanlı devletinin emîr ül-ümerâsı bulunan adını yukarıda andığımız Necib üd-devle ise Marata'ların Çambel ırmağının kuzeyine hiç karışmamalarını ister; sonda bir anlaşmaya varılamaz.

Keza her iki yan öbür yanın bağdaşıklarını ayartmıya ve kendine çekmiye çalışır; bu cümleden olarak Sadaşiev Rao, Şüca üd-devle'yi Ahmed Şah Abdalî'den ayırmak için uğraşırsa da bunu başaramaz.

Marata ordusu Temmuz sonlarında Delhi önüne gelir ve Ağustos başında orayı ve Kal'e-i Muallâ'yı alır. Savdaşiev Rao, zaten pâdişah olup olmadığı pek belli olmayan III. Şah Cihan'ı tahttan indirip onun yerine Mirza Civan Baht'ı yine aynı şartlar altında tahta oturtur[1] ve Şüca üd-devle'yi kazanmak ve Ahmed Şah Abdalî'den ayırmak için onu vezir yapar. Tabii bu kişi yeni makamına tama ederek Delhi'ye gelip kendini Marata'ların eline vermez. Böylelikle Marata'lar Gurkanlı pâdişahlarını tahta çıkarmak ve vezir atmak işlerini de ele almış bulunurlar.

Marata başbuğu Bhao Sahip para bulmak için Kal'e-i Muallâ'da Divan-ı Âm'da[2] bulunan gümüş parmaklığa el koyar ve türbe ve kabirleri ve bunlar arasında çok kutsal sayılan Şeyh Nizam üd-din Evliya'nınkini[3] yağma ettirir ve oralardaki değerli şeyleri, şamdan, kandil vesâir eşyayı aldırır. O, kibir ve azametiyle de Hindu'lardan birçok kişiyi ve bu arada bir takım Racput ve Cat'ı kırar.

Afgan'lara karşı kazanılması umulan zaferden sonra Marata ordusunun sözde komutanı olan Pişva'nın oğlu Vişvaş Rao'nun Delhi tahtına çıkacağı söylentisi de dolaşır ve çok yayılır. Kuzeydeki Hinduların önemli bir kısmı, eski Türk hanedanının yerine bir Güney Hindu hânedanının Delhi tahtına çıkmasını hoş görmez ve kıskanır ; bu da esasen aşırı yağmacılıkları dolayısiyle sevilmeyen Marata'lar aleyhine yeni bir cereyan yaratır.

Panipat alan vuruşması

Marata ordusu Delhi ve Afgan ordusu Sıkenderâbâd bölgelerinde yağmur mevsiminin geçmesini, bu gibi uğraşlar içinde beklerler. Bu mevsim geçtikten sonra Marata ordusu Delhi'de 7,000 kişi bırakıp Güney-doğuda Sikenderâbâd'da bulunan Afgan ordusu üzerine yürüyeceğine Kuzeye Pencab'a doğru ilerler. Sadaşiev Rao'nun amacı Pencab'ı ele geçirmek ve Ahmed Şah'ın Afganistan'la gidip gelişini kesip onu Hindistan içine kapamak olduğu sanılabilir.

[1] Âli Gevher II. Şah Âlemgir'in oğludur. C. II 'deki kütükte adı vardır.
[2] Bk. C. II dizininde bu ada.
[3] Bk. C. I dizininde bu ada.

Bunu duyunca Ahmed Şah onun arkasına düşer.

İki ordu aşağı yukarı yan yana, fakat arada henüz çok kabarık olan ve çok güç geçit veren Cemne ırmağı olmak üzere Kuzeye doğru ilerlerler. Marata'lar Batı, Afganlar ise Doğu kıyıdadırlar.

Karnal'ın az Kuzeyinde Ahmed Şah'ın bir kısım hazinesiyle ağırlıklarını bırakmış olduğu Kuncpura kurganı vardı. Marata'lar orasını İbrahim Han Gardî'nin topçusuna dövdürdükten sonra saldırı ile alır, oradaki Afganları öldürür ve hazine ile ağırlıkları yağma ederler. Irmağın öbür kıyısında bulunan Ahmed Şah, adamlarına hiç bir yardımda bulunmaz ; ancak Marata'lar yağmaya dalmışken o, Güneye doğru geri döner, Delhi'nin 50 klm. kadar Kuzeyinde zor bir geçit bulur ve ordusunu bir çok at ve adamın boğulmasına rağmen öbür kıyıya geçirir. Bu geçiş yapılırken oraya geç yetişen Maratalar Afganları bu tehlikeli işin ortasında yakalayamazlar ve iş işten geçtikten sonra yaptıkları çarpışmada püskürtülüp Panipat kentine çekilirler. Ahmed Şah da orada onların karşısına gelip konar.

İki ordu, 1526'da Babur'un ve 1556'da Ekber adına onun atalığı Bayram Han'ın Kuzey Hindistan egemenliğini Türk'lere sağladıkları Panipat'ta, tarihte üçüncü Panipat vuruşması diye anılan, kesin çarpışmada bulunacaklardır. Ordular Ekim ayı sonunda karşı karşıya gelmişlerdi. Bir kısım Marata başbuğları yeniden çete savaşı yapılmasını önerirlerse de İbrahim Han Gardi bunu Avrupa usûliyle yetişmiş kendi birliğinin ve topçusunun kendi başına bırakılması ve feda edilmesi demek olacağını belirtir ve bu yapılırsa kendisinin öbür tarafa geçeceğini ve Maratalara karşı savaşacağını söyler. Esasen alan vuruşması isteyen Marata başkomutanı bunun üzerine bu düşünceye daha da saplanır.

Daima çabuk hareketleriyle ve akıncı tâbiyeler ile başarılar kazanmış olan Marata ordusu bu sefer hiç alışmadığı bir usûle başvurur ; bir mevzi berkitip onun içine girer ve düşmanın orada kendisine saldırmasını bekler. Ahmed Şah Abdalî de Marata'ların karşısında bir mevzi berkitip onun içine girer ve her iki yan hemen hergün birbirlerine baskın yapmıya ve akıncılariyle öbürünün gidiş geliş yollarını kesmiye koyulurlar.

Afganlar bu işi daha büyük başarı ile yaptıklarından Marata ordusunda açlık ve hastalıklar başgösterir. 13 Ocak 1761 'de Marata komutanları başkomutana başvurup artık açlığa dayanamıyacaklarını, çıkıp savaşmak veyahut ordunun atlı kısmını kaçırmıya çalışıp, yaya, topçu ve kalanını (kadınlar, hizmetçiler vesaire) feda etmek gerektiğini söylerler. Bu, birçok ileri gelenin ordugâhtaki kadınlarını da Afgan'ların eline bırakmak demekti ; başkomutan buna razı olmaz. Keza İbrahim Han Gardî de bu son önergeye var gücü ile itiraz eder. Sonda kaçmıya çalışmak düşüncesi bırakılır ve ertesi gün için kesin vuruşmaya karar verilir.

Marata başkomutanı, iki ordunun Panipat'ta karşı karşıya bulundukları bir buçuk ay zarfında da Şüca üd-devle yolu ile Afganistan şahiyle müzakere etmekteydi; tartışma konusu yine Marata'ların Çambal ırmağının Güneyine çekilmeleri ve daha Kuzeydeki ülkelere karışmamalarıydı. Başkomutan Sadaşiev Rao buna razı idiyse de Marata hükûmeti bunu kabul etmediği gibi bir kısım Afganlar da Marata ordusunun ezilmesini esas tutuyor ve ondan önce barış istemiyorlardı.

Puna'da, Marata merkezinde, Panipat'taki orduya yardım hazırlıkları yapılırsa da bunlar geç kalır; bu münasebetle kendisinden yardım istenilen Haydarâbâd nizâm'ı buna yanaşmamıştı.

Sadaşiev Rao 13 Ocakta komutanlariyle danışıp ordugâhtan çıkarak kesin vuruşmaya karar verdikten sonra Şüca üd-devle'ye mektup yazıp suların başından aşdığını, kendisine anlaşma işi için derhal karşılık verilmesi gerektiğini ve bundan sonra artık haberleşme imkânı kalmayacağını bildirir.

Bu mektubu alan Şüca üd-devle, Marataların kesin bir vuruşma için berkitilmiş mevzilerinden çıkacaklarını anlar ve bağlaşığı Ahmed Şah'a işi bildirir; o da ona göre hazırlanır. Dolayısiyle Maratalar bu vuruşmaya Afganlara karşı bir baskın özünü de vermezler.

14 Ocak sabahı başlıyan vuruşma, başlangıçta Marata'ların lehinde bir biçim alırsa da ikindiden önce onların ordusu kesin bir bozguna uğrar; onlar 100,000'den fazla ölü verirler ve Dekken'den gelenlerin dörtte biri bile oraya geri dönemez. Kaçabilenlerin bir çoğunu da Marata yağmacılığından bıkmış olan

köylüler öldürür. Pişva'nın oğlu Vişvas Rao ve fîlî başkomutan Sadaşiev Rao vuruşmada ölürler. Müslüman olduğu halde Hindu ordusunda Müslümanlara karşı savaşmış olan İbrahim Han Gardî yaralı olarak ele geçer ve öldürülür. Pişva Balaci Baci Rao da bu yenilgi haberini aldıktan az sonra kederinden ölür.

Panipat vuruşmasının sonuçları Bu vuruşma Kuzeyde bulunan Marata devletlerini ufaltır ve sarsarsa da onları yıkmaz; hattâ çok geçmeden onlar yine az çok eski durumlarına gelirler. Ancak Marata birliğini ve Puna'daki pişva'ların nüfuz ve itibarını son derece sarsar; türlü Marata devletlerini hemen kâmilen bağımsız ve birbirleriyle ilgisiz kılar ve böylelikle üyeleri arasında sıkı bağlar bulunan bir Marata devletler birliği imkânını ortadan kaldırır.

Panipat vuruşmasından sonra Gurkanlı devletinin durumu Ahmed Şah Abdalî bu büyük zaferi kazandıktan sonra Delh'iye gelir; kendisine Delhi tahtına oturmak isteği atfedilmiş ve Hindistan iklimini sevmiyen Afganistan Afganları geri dönmek istedikleri için bundan vazgeçmiş olduğu söylenilmiştir. Her ne ise o Delhi'de Şehzâde Âli Gevher'i II. Şah Âlem ünvaniyle pâdişah ilân eder [1]; bu kişi o sırada Doğuda (Bengal ve Bihar'da) bulunduğu için oğlu Civan Baht'ı ona vekil yapar; Delhi vezirliğini Şüca üd-devle'ye, emirül-ümeralığı Rohilkent Afganlarından Necibüd-devle'ye verir ve kendisi Afganistan'a katmış olduğu Pencab'a ve oradan Kandahar'a döner. Muhammed Eslem'in Ferhat ün-Nazirîn'ine göre [2] Ahmed Şah Abdalî, Timur soyunu sona erdirmiye ve onun bütün üyelerini öldürmeye karar vermişken Şücaüd-devle onu bundan vaz geçirmiş ve Delhi tahtını yine Gurkanlı hânedanının elinde bıraktırmıştır.

Her ne ise bu olaylar Gurkanlı devletinin nasıl bir du-

[1] Bu yön *Sirac üt tevarih* (C. I, s. 25)'dedir. İlerde göreceğimiz gibi Şah II. Âlemgir'in Delhi tahtına oturması oldukça karışık bir biçimde ve Ahmed Şah Abdalî'nin çekilmesinden sonra gerçekleşecektir. Esasen Âli Gevher epey önce, babasının ölümünü öğrendiği anda kendini Padişah ilân etmişti.

[2] Elliot, VIII, s. 173.

rumda olduğunu ve Pâdişahın, Afganistan şahının bir korunuğundan başka bir şey olmadığını gösterir. Pencab'la Serhind bölgesi, yani Süteç ırmağiyle Cemne arasındaki yerlerin önemli bir kısmı da Afganlılarda kalır.

Ahmed Şah Abdalî'nin Pencab için Sihlerle savaşları

Pencab'ın son yıllarda biteviye el değiştirdiğini ve türlü orduların savaş alanı durumuna düştüğünü gördük. Bunun tabiî sonucu oranın sonsuz yağmalara uğraması ve halkının biteviye ezilmesi olmuştur. Bu durumda, esasen güçlü bir örgüte (teşkilât) sahip olan Sihler [1] kendilerini yağma ve zulümden en iyi koruyanlar olmuştur. Bu yüzden pek çok kişi onların dinine girer ve dolayısiyle gücleri çok artar; o kadar ki kendilerini Afganistan şahiyle boy ölçecek bir gücde görürler.

Ahmed Şah Abdalî, Kandahar'a döndükten az sonra Pencab Sihleri Lahor ve Serhind'deki Afgan valilerini yener ve ülkenin büyük bir kısmına egemen olurlar. Bunun üzerine Afganistan hükümdarı 1762'de Pencab'a gelir, Sihler'i Ludiyana dolaylarında ezer; bunlar 20.000 ile 40.000 arasında oynayan bir sayıda adam kaybederler; bu olay Sih tarihinde "*Büyük yıkım*" diye anılır. Bu savaş sırasında her iki yan da çok zulüm yapmış ve cami ve mabetler yıkmış veya kirletmiştir. Ahmed Şah Abdalî başkentine dönerken Lahor'da bir Hindu vali bırakır.

Ancak Sihler ertesi yıl yine ayaklanır ve bu sefer Serhind'deki Afgan valisini yenip Cemne'ye giden yerleri ele geçirirler ve Cemne'yi de geçip Saharanpur kentine ulaşırlar. Böylelikle Gurkanlı devletine de saldırmış olurlar. O sırada Gurkanlı emîr ül-ümerâsı Necib üd-devle Cat'lara karşı başarılar kazanmış ve onların başbuğu Surac Mal'i öldürmüştü. Necib üd-devle Batıda beliren Sih tehlikesine karşı giderken Cat'lar ve Marata'lar, Sihlerin de yardımiyle Delhi'yi kuşatırlar; ancak Ahmed Şah Abdalî'nin yaklaşmaşı üzerine Delhi'yi kuşatan kuvvetler çekilir ve Ahmed Şah, Sih olan Patiala racası Alha Sing'i Serhind valisi yaparak çekilir (1764). Böylelikle o, kendi tarafına çektiği bir kısım Sihleri öbür dindaş-

[1] Cilt I. ve II nin dizinine bakmalı.

larına karşı kullanarak Pencab ve Serhind bölgelerinde rahat etmeyi düşünür. Ancak çok geçmeden Sih'ler Lahor'u yeniden alırlar ve onların başbuğları Cehlem ırmağından Hansi ve Karnal bölgelerine kadar giden ülkeleri birbirine bağlaşık bir çok hükûmetcikler halinde aralarında bölüşürler. Bu devletçiklere arapca da "eş" anlamında olan "*misl*" denilir ve sayıları 12 ye kadar çıkar; bunların başındakilere farsca tabiriyle "*serdar*" denilir.

1767'de Ahmed Şah bir kere daha Pencab'a gelir; fakat kendi sağlık durumu iyi olmadığı gibi ordusuna da pek güvenmemektedir. Sihlerle savaşmaz, Lahor tarafına uğramaz ve Serhind'e doğru giderse de Sütleç ırmağını geçmez ve Serhind'e o sırada Patiyala başbuğu bulunan Amar Sing'i vali tayin edip çekilir. Gerçekten Pencab'ı kaybetmiştir. 1772'de Sihler Multan'ı da alırlar.

Afganistan ve Buhara devletleri

Hindistan seferleri sırasında Afgan Türkistanı Ahmed Şah'ın elinden çıkmıştı. 1770'de o, bu bölgeye bir ordu gönderir ve az sonra kendisi de gidip Ceyhun'u geçer ve Buhara üzerine yürür, Özbek ve Afgan orduları "Karşı" kentinin dolaylarında karşılaşırlar. "Hamiyet-i İslâmiye" dolayısiyle vuruşulmaz[1] ve Buhara emîri Şan Murad Bi ile, Ceyhun arada sınır kabul edilerek barış yapılır.

Ahmed Şah Abdalî'nin İran'a karşı Osmanlı ile işbirliği yapmak istemesi

Bu olay henüz tarihe geçmemiştir ve sureti Osmanlı Evrak hazinesindeki 8 sayılı Nâme defteri'nde (s. 460-481) bulunan Ahmed Şah Abdalî'nin III. Sultan Mustafa'ya gönderdiği bir mektuptan anlaşılmaktadır[2].

Mektubun Nâme defterine kayıt tarihi 7 Cümad el-ulâ 1176 (24. 11. 1762)'dır. Asıl kendi tarihi belli değildir. Onun 1762 yılının başlarında veya 1761 yılının sonlarında yazılmış olması mümkündür. En kuvvetli ihtimale göre Ahmed Şah Abdalî onu Panipat zaferinden sonra Kandahar'a dönünce ve her

[1] *Sirac üt-tevarih*, c. I, s. 27.

[2] Bu mektup ve onun karşılığı için bk. H. Bayur, *Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı devletini, İran'ı istilâya kışkırtmak için yapılan iki deneme*. Belleten XII, 46 (1948), s. 420 v. d.

halde Sihler'e karşı 1762 seferine girişmeden önce yazmış olmalıdır.

O sırada Nadir Şah Afşar'ın ölümünden beri İran'da süre duran iç savaş bitmiş sayılabilirdi. 1760 yılında Zend Kerim Han "Aşağı Kaçar„ beylerinden Muhammed Hasan Han'ın ölümü üzerine Batı İran'ın tek egemeni kalmış ve "vekil„ adını taşımakla birlikte gerçek hükümdar olmuştu. O anda yukarda (s. 105) görmüş olduğumuz gibi Ahmed Şah Abdalî Doğu Horasan'ı (Herat v. s.) Afganistan'a katmıştı; Batı Horasan'a da Şahruh vasıtasiyle egemendi. İran'da karmakarışıklıklar devam ettikçe Horasan için bir korku yoktu; ancak İran yeniden güçlü bir tek kişinin elinde birleştikten sonra ora hükûmetinin Safevî ve hattâ Nadir Afşar devletlerine ait olmuş olan yerleri geri almaya kalkışması beklenebilirdi. Ahmed Şah kendini bu tehlikeden korumak için Osmanlı pâdişahı III. Mustafa'ya bu mektubu gönderip, o ana kadar gördüğü işleri anlatmış ve sonda onu İran'a karşı sefer açmaya kışkırtmıştır. Mektupda bu ülkedeki durumu kendi görüşüne göre anlattıktan, yani elân karmakarışık olarak gösterdiktenn sonra şöyle demektedir:

"... gönlü sevgi ile dolu olan Dergâh-ı ehadiyyet'in bu duacısı (Ahmed Şah Abdalî) kâfirleri (Marataları) terbiye için gittiği sırada, o âsi cemaati (İran'lıları) tedip için müddeti sonsuz olan devlet (Osmanlı devleti) tarafından ünlü bir serdar tayin edildiğini sanmıştım. Makkarr-ı saltanatıma döndüğüm zazam yüce hanedanlı ve sipihr iktidarlı kardeşim (III. Mustafa) tarafından âsi İran kızılbaşlar güruhunu tedip için emir verilmediğini öğrendim; Kayser bargâhı (Osmanlı sarayı) mülâzimlerinin o serkeşlerin başını kırmadığını haber aldım. Tanrının yardımı ile uğurlu bir saatte müfsidleri tenkil için yakında İran tarafına gideceğim ve kudretli kardeşimin deniz katraları kadar çok olan hatırı, aradaki dostluk ve birlik dolayısiyle Hind'lilerle hasıl olmasını istediği bu maksadın feth-ü nüsret haberiyle müjdelenecektir. Safa menzilli olan bu gönül, o namdar kardeşin (III. Mustafa) bir hayır binasının yapılmasına (İranın tedibine) yardımını istemektedir.„

Görüldüğü gibi Ahmed Şah Abdalî III. Sultan Mustafa'ya "İran'a karşı savaşa giriş„ demiyor. Ancak bunu şimdiye kadar yaptığını sandığını ve kendisini de bunu yakında yapacağını

bildirmekle ve ondan yardım istemekle onu da bu yola sevketmek istiyor.

Yukarda andığımız ihtimal, yani Ahmed Şah Abdali'nin, Zend Kerim Han'ın İran'da istikrar bulmasından korkması ihtimali bizce en kuvvetlisidir. Bununla birlikte onun Hindistan'da kazanmış olduğu yeni güç sayesinde ve Zend Kerim Hanın nufuzunu geçici sayarak İran'da fütuhat yapmayı düşünmüş ve Osmanlı yardımını bunu kolaylaştıracak bir unsur addetmiş olması da mümkündür.

Ahmed Şah Abdalî böyle bir sefere girişmiyecektir. Bunun sebebi açıkca bilinmemekle birlikte bu, kısmen Pencab'daki Sihler'le uğraşmak zaruretinden, kısmen de Osmanlı pâdişahından menfi bir karşılık almış olmasından ileri gelmiş olmalıdır.

Osmanlı pâdişahının Ahmed Şah Abdalî'ye karşılığı

III. Sultan Mustafa'nın karşılığının müsveddesi aynı Nâme defterinin 485-487. sahifelerinde bulunur ve "evasit-i cemazi-yelâhir 1176 (1763 başları) tarihini taşır. O zaman işbaşında bulunan Sadr-ı âzam Ragıp Paşa barışçılığı ile ünlüdür. Verilen karşılıkta, her şeyden önce, Ahmed Şahın İran seferini kendisinin iddia ettiği gibi sadece müfsitleri tenkil kabilinden ülküel amaçlarla yapmayıp fütuhat hırsyile yaptığının anlaşıldığı nazikâne surette belirtilmekte ve şöyle denilmektedir :

"... Himmet-i mealî-menkabet-i hidivaneleri tevsî-i memleket ve tekmîl-i levazım-ı tacidarî ve şehamet tarafına mâil ve müteallik olduğuna binaen...".

Bundan sonra asıl İran seferi işine gelinmekte ve şunlar yazılmaktadır :

"... hatime-i nâme-i samîlerinde zât-ı besalet-simatları küffar-ı Hındin def'-i fesad ve ref'-i şakavetlerine iştigalleri esnasında İran tarafının def'-i ihtilâli için Devlet-i aliyye-i rûz-efruzumuz tarafından memleket-i İran'a mütekemmil askerle serdar tayin ve tesyîrine irade-i celile-i hüsrevânemizin taalluk eylemesi me'mul-i tab'-ı şefa-makrun-ı şahîleri idüği." "....kaldı ki taraf-ı Devlet-i aliyye-i ebed-kararımızdan İran'a asker tesyîrine ve memleket zaptına adem-i meyl ve rağbete bâis budur ki Nadir Şah'ın vefatından mukaddemce saltanat-ı seniyyemizle İran

devleti beyninde akd ve temhid olunan mevadd-ı musafât ve müvalât yalnız kenduye ve vaktine maksur olmayıp belki müsalaha-i mezbûre beyn ed devleteyn ilâ maşaallahu tealâ sabit ve berdevam ve ahlaf ve a'kab-ı tarafeyn zamanlarında dahi istimrar ve istikrarı manzur-ı nazar-ı riayet ve ihtiman olmak üzere evtad-ı rasika-ı mevasîke merbut olduğundan başka müddet-i medîdeden beru memleket-i İran'da alem-efraz-ı istiklâl olan serdarların vâki olan muharebeleri hasebiyle memleket-i merkumenin rical ve reayası hasarât-ı müteakibeye düçar ve ekseri arza-i telef ve demar ve bâkileri dahi bîtab ve bîkarar olmağla avn ü inayet-i suphaniyye ile devlet-i aliyyemizin hazâin ve ecvad ve mühimmat ve edevat-ı cihad cihetlerinden kuvvet-i kâmilesine nazaran zapt ü teshir-i memleket-i İran her ne kadar âsân ise dahi böyle zuafây-ı raiyyet üzerine taslît-i leşkerle hânümanların harap ve suzan eylemek münafi-i şefkat-ı tab'-ı mülûkânemiz idüği ve keyfiyet miyanede müstahkem olan uhud ve mevasîk'in bilâ mucip nakz ve feshini müstelzim olmaktan nâşi muktazay-ı mürüvvetten kat'-ı nazar hareket-i mezbureye mesâğ-ı şer'î dahi olmadığı malûm-ı kaanîleri buyurulmak için ifâde-i hakikat-ı hal ve te'kid-i mebâni-i muhabbet-i hulûs - iştimâl siyakında nâme-i meveddet - alâmemiz ısdâr olunmuştur. „

Sadr-ı âzam Ragıp Paşa barış ve insaniyet severliğini burada çok iyi ve yüksek cümlelerle ifâde etmiş ve Ahmed Şahın yakında İran'a sefer yapacağı hakkındaki cümle Osmanlıdan aynı şeyi yapmasını istemeye varan bir imâ olduğunu hiç anlamazlıktan gelmiştir.

Yukarıda gördüğümüz gibi Ahmed Şah İran'ın yeni egemeni Zend Kerim Han'a karşı bir sefere girişmeyecek ve Pencab veya Türkistan'da uğraşacaktır.

Ahmed Şah Abdalî'nin ölümü; özellikleri

Ahmed Şah Abdalî 1773' de ölür. Bugün var olan Afganistan devletini kurmuş ve ona en parlak devrini yaşatmıştır. Çok başarılı bir komutan idi ; yönetimi nisbeten zaif olmuş veyahut daha doğrusu kendisi bir oymaklar topluluğunun başkanı bulunduğu için bundan fazlasını yapamamıştır. Belki de bu yüzden, yani oymaklara istediği ölçüde söz geçiremediği için,

bunu yapmak az çok elinde iken, Delhi tahtına oturmamış, hâttâ Pencab'da dahi kesin surette tutunamamıştır. Ancak Marata'ların gücünü kırmakla Gurkanlı devletinin ömrünü az uzatabilmiş ve İngilizlerin işini kolaylaştırmıştır. Bütün fatihler gibi müslümanlık duygularını siyasal bir âlet gibi kullanmış olmakla birlikte onun İslâma hizmet azmi derin ve gerçekti. Ölümünde bugünkü Afganistan, az çok Keşmir, Sind ve Belucistan ülkelerinin fi'len ve Pencab'ın ismen ve bilvasıta egemeni bulunuyordu.

IV. II. ŞAH ÂLEM, II. EKBER ŞAH VE II. BAHADUR ŞAH'IN PÂDİŞAHLIĞI

II. Şah Âlem'in tahta çıkması

II. Celâl-üd-din Şah Âlem ünvaniyle kendini pâdişah ilân eden II. Âlemgir'in oğlu Âli Gevher'in şehzâdelik zamanındaki maceraları bu cildin türlü kısımlarında görülmüştür. Babası II. Âlemgir, vezir II. Gaziüd-din tarafından öldürüldüğü sırada o Doğu'da Bihar ve Bengal'de savaşmakta idi; bu yönler aşağıda İngiliz'lerin Bengal'deki durumları anlatılırken anılacaktır.

Âli Gevher babasının ölümünü (29.11.1759) öğrenince kendisini pâdişah ilân etmiş (25.12.1759), fakat Delhi'deki karmakarışık durum dolayısiyle oraya gitmemişti. O, Eved (Oud) navabı (valisi ve gerçekten hükümdarı) Şüca üd-devle'yi vezirlikte ipka eder; Rohilkent Afgan'larından Necib üd-devle'yi de emir-ül-ümeralıkta bırakır. Delhi gerçekten uzun zamanlar bu son kişinin elinde kalacaktır. Gerek Şüca üd-devle gerekse Necib üd-devle'nin Ahmed Şah Abdalî ile birlikte çalıştıkları yukarda görülmüştü.

İngiliz'lere karşı savaş

1673'de II. Şah Âlem, Şüca üd-devle ile birlikte Bundelkent bölgesinde Kalincar, Cansi ve Kalpi kent ve kurganlarına karşı ve onların dolaylarında Bundela (bir ulusun adı) ve Marata'lara karşı savaşır; ilk kentin racası haraca bağlanır ve öbür iki kent alınır.

O sırada İngiliz'lerle savaşıp yenilmiş olan Bengal navabı (valisi) Mîr Kasım Ali Han, Benares'e gelip Pâdişahtan ve

Şüca üd-devle'den yardım ister ve İngilizler yenilinceye kadar onların ordularının bütün masraflarını kendi üzerine alır.

Pâdişahın İngiliz korunuğu olması

Bu işi kabul eden pâdişahla Şüca üd-devle'nin İngilizlere karşı yaptıkları savaş, uğradıkları yenilgi ve vardıkları anlaşmalar aşağıda görülecektir. Bu yenilgi sonucunda II. Şah Âlem, İngiliz'lerin korunuğu olarak şu şartlar altında 1765'ten 1771'e kadar Allahâbâd'da kalır: Pâdişah Bengal, Bihar ve Orisa'nın divanlık„ını, yani vergilerini toplamak hakkını, İngiliz'lere verir; onlar da pâdişaha yılda 2,600,000 rupi ödemeyi üstenirler. Öbür şartlar daha aşağıda yerinde görülecektir.

1770'de Necib üd-devle ölür ve onun Rohilkent'teki yerleri ve Delhi'de egemenlik oğlu Zabıta Han'a geçer.

İlerde görüleceği gibi o sıralarda Marata'lar Panipat bozgununun doğurduğu zaaftan kendilerini az çok toparlamışlar, Kuzey Hindistan'a bir büyük ordu göndermiş ve orada epey başarılar sağlamışlardı. Bu arada Rohilkent'e de girmiş ve orada epey yağmalarda bulunmuşlardı. Orada Zabıta Han'a ait yerler de yağmaya uğrayanlar arasında idi.

Pâdişahın Maratalarin korunuğu olması

II. Şah Âlem, Allahâbâd'da sıkılmakta idi; onu koruyan İngiliz birliği komutanı ikindi uykusu sırasında uyandırılmak istemediği için pâdişahın kapısı önünde belirli saatlerde çalınması görenek olan çalgıyı (nöbet) yasak etmişti ve bu gibi olaylar pâdişaha çok dokunmuştu. O böyle bir mânevi durumda iken Maratalar ona Delhi'ye gelmesini önerirler; amaçları, o elan resmen bütün Hindistan'ın egemeni sayıldığı için, onun adını kullanarak tasarladıkları yeni fütûhata meşruiyet süsü vermektir. Şah Âlem bu çağrıyı kabul edip Delhi'ye döner. Mahadaci Sindia, Marata'ların vekili olarak Pâdişahla temasa ve onu korumaya memur edilmişti. Şah Âlem 25.12.1771'de büyük bir alayla Delhi'ye girer.

1772 yılının başında Marata'lar Pâdişahı yanlarına alarak Rohilkent bölgesine girer ve Delhi'den o tarafa çekilmiş olan Zabıta Han'ın caygîrlerini (tımar, zeamet) yeniden yağmaya koyulurlar. Böylelikle Pâdişahla Maratalar arasındaki anlaşmanın amacı belli olur.

Ancak Marataların aşırı hırs, yağmacılık ve saygısızlıkları, çok geçmeden Şah Âlem'i onların aleyhine çevirir ve o biran önce onlardan kurtulmak ister. Belki de bu yüzden Maratalar eski düşmanları ve Delhi'nin az önceki egemeni Zabıta Han'la barışmayı ve onu eski mevkiine getirmeyi düşünürler. Pâdişah ise buna razı olmaz. İş öyle bir raddeye gelir ki Şah Âlem kendi kuvvetlerinin komutanlarından Necef Han'a (İraniyan'dandır) gerekince Maratalara karşı silâhla mukavemet etmek buyruğunu verir.

O sırada Marataların son güçlü pişvası olan Madu Rao ölür; Maratalar arasındaki birlik bozulur; Puna merkezinin önemi çok azalır. Bu yüzden Kuzeydeki Marata ordusunun en büyük kısmı çok geçmeden Güneye dönecektir.

Aynı devirde bir İngiliz generali (John Morisson) büyük elçi ve başkomutan sıfatiyle Delhi'ye gelmiş ve sonra Londra'ya gitmişti; o pâdişahı korumak için bir İngiliz birliğinin onun buyruğu altına konulmasına karşılık Bengal, Bihar ve Orisa'nın yalnız, "divanlık„ının değil, bu yerlerin topunun büsbütün İngiliz'lere verilmesini, yani o yolda bir ferman çıkarılmasını sağlamaya çalışıyordu. Ancak bu gibi bir anlaşmaya varılmadan (eğer varılabilecekse) Maratalar, Necef Han ordusunu yener, Delhi'yi kuşatır ve pâdişahı oraya bir Marata birliğini kabule mecbur ederler (22. 12. 1772). Bunun arkasından pâdişah Allahâbâd ve Kara'yı Maratalara veren bir ferman çıkartır.

Bu olayların sonucu olarak İngilizler daha aşağıda görülecek şartlar altında Bengal, Bihar ve Orisa "divanlık„ının yanı orada vergileri toplama hakkının kendilerine verilmesi karşılığında (1765) Pâdişaha her yıl ödemeyi üstendikleri 2,600,000 rupi'yi keser (1773), ellerinde olan Allahâbâd ve Kara bölgelerini para karşılığında Eved (Oud) navabına (valisi, fakat gerçekten hükümdarı) devreder ve az sonra da Rohil kent'in fethi için ona yardım ederler. Bu olaylar ilerde daha ayrıntılı olarak anılacaktır.

Maratalar Pâdişahı, Puna'daki Marata pişvasını emîr ülümerâ, yani başkomutan tayin etmeye ve hiç sevmediği Zabıta Hanı da Pişva'nın Delhi'de vekili diye kabul etmeye zorlarlar. Ancak Pişva'nın ölümü üzerine büyük Marata ordusu Güneye

döndüğünden ve bu ulusun iç didişmeleri ve İngilizlerle bir takım savaşları yüzünden Marata'lar bir müddet Pâdişahın işlerine karışamaz olurlar.

Pâdişahın bağımsızlanması

Marataların başlıca kuvvtlerininin çekilmesinden sonra yeniden eski nüfuzunu kazanan Necef Han onlardan bir çok yeri geri alır. Etava ve Ağra bu cümledendir. Keza bu kimse aşağıda anlatılacak olan İngilizlerin ve Eved (Oud) vezir-nevabı Şüca üddevle'nin Rohilkent Afganlarına kaşı yaptıkları savaşa bu sonucular aleyhinde katılır, bu yüzden bazı menfaatler sağlar ve Ağra bölgesindeki Cat'ları da ezer.

Emîr ül-ümerâ (başkomutanlığa) yükseltilmiş ve kendisine Zülfikar Han ünvanı verilmiş olan Necef Han, 1782'de ölünceye kadar Şah Âlem Delhi-Agra bölgesinde bağımsız bir hükümdar olarak saltanat sürer. Necef Han öldükten sonra Delhi'de üstünlük onun evlâtlığı Efrasyab Han ile Agra valisi Muhammed Bey Hemedani arasında bir çekişme ve önürdeşlik konusu olacaktır.

Pâdişahın yeniden Marataların egemenliği altına düşmesi

Necef Han ölünce Delhi'de bulunan Efrasyab Han onun nüfuzuna sahip olmuştu; ancak Agra'da bulunan Muhammed Bey Hemedanî'ye söz geçiremiyordu. Maratalar da, ilerde görüleceği gibi, 1782'de Salbay anlaşınasiyle İngilizlerle barış yapmışlardı ve bu işden Gvalyor bölgesine egemen olan Mahadaci Sindia en güçlü Marata hükümdarı olarak çıkmıştı.

Pâdişahı bir kukla gibi kullanan Efrasyab Han, Muhammed Bey Hemedanî'ye karşı kâh Oud navab-vezir'inin ve İngilizlerin, kâh da Mahadaci Sindia'nın yardımını sağlamaya çalışmaya koyulur; Pâdişahın oğlu Mirza Civan Baht'ın Delhi'den kaçıp navab-vezir'e sığınması da onu kuşkulandırır. Ancak İngiliz genel valisi Hastings bu işlere karışmak ve yeni savaşlara sürüklenmek istemez.

Pâdişahı elde tutmak veya ele geçirmek için birbirleriyle uğraşan Efrasyab Hanla Muhammed Bey Hemedanî'nin ikisi de Mahadaci Sindia'dan yardım istemişlerdi. O, Pâdişahla bir-

likte bulunduğu için Efrasyab Hanı tutmaya karar verir ve Agra üzerine yürümekte olan Pâdişahla buluşur (22. 10. 1784). O sırada Afrasyab Han özel bir kan davası dolayısile öldürülür (Sindia'nın bu işde parmağı olduğu söylenilmiştir). Kimsesiz kalınca şaşıran âciz ve bön padişah emîr ül-ümerâlığı Mahadaci Sindia'ya önermekten başka çare bulamaz. O, bunu kabul etmez; fakat Puna'daki Marata pişvasını Pâdişahın "Vekil-i mutlak„ı ve kendisini de bu vekilin nâibi yaptırır. Böylelikle o, Delhi'de, Pâdişahın sözde adamı olarak, tek söz sahibi bulunacaktır. Pâdişah, Delhi ve Agra'nın yönetimini ona bırakır veya bırakmak zorunda kalır; buna mukabil o, Pâdişaha ayda 65,000 rupi vermeyi ve bu illerin gelirleri artarsa bu ödeneği çoğaltmayı üstenir.

Bundan sonra Pâdişahla Sindia, Agra üzerine varırlar ve Muhammed Bey Hemedanî'nin adamları Pâdişah tarafına geçince o da huzura gelir, Mahadaci Sindia'nın üstünlüğünü tanır ve yeniden bir komutanlık alır. Agra ve Aligarh kurganları da sözde Pâdişaha, fakat gerçekten onu kukla gibi kullanan Mahadaci Sindia'ya verinirler. Böylelikle Gurkanlı devletinin bağımsızlığı bir kere daha ve artık kesin olarak sona ermiş bulunur. Bundan sonra Timur oğlu pâdişahları ya Marataların veya İngilizlerin elinde bir oyuncak olacaklardır.

Mahadaci Sindia'nın durumunun sarsılması

Bu kimse pek büyük ihtiraslar beslemekteydi; bir yandan Marata'lar topluluğuna, öbür yandan da Pâdişah adına Hindistan'ın elden geldiği kadar büyük bir kısmına egemen olmak istiyordu; hattâ İngiliz'lerden Pâdişaha vermeyi üstenmiş, fakat sonra kesmiş oldukları 2.600.000 rupiyi ödemelerini dahi istemişti.

Ancak Mahadaci'nin elindeki yerlerin, o sıradaki yönetim usullerile, sağladıkları gelirler onun beslediği ihtirasları gerçekleştirecek ölçüde değildi. Dolayısile o, bir yandan Pâdişahın adını kullanarak yeni ülkeler ele geçirmiye çalışırken öbür yandan da yönetimde değişiklikler yapmaya kalkmıştı.

Bu son amaçla giriştiği en önemli iş, beylerin caygirleri (timar, ziamet) sayesinde besledikleri özel ordularını azaltıp merkez ordusunu arttırmak, bunun tabii bir sonucu olarak da

beylerin caygirlerini geniş ölçüde geri almak denemesidir. Tabiatile o, bu yüzden pek çok düşman kazanır.

Mahadaci Sindia yine gelirlerini arttırmak için Pâdişah adına Racput raca ve maharacalarından harac istemiş, Caypur üzerine yürümüş, ora maharacasından alınacak haracın ilk taksitini 6 milyon rupi olarak tespit etmiş (700,000 altın lira kadar) ve bunun bir kısmını almıştı. Son kısmı almak için Caypur üzerine bir askeri birlik gönderdiği vakit Sindia'ya karşın durum almış olan bir takım Gurkanlı beylerile anlaşmış bulunan Racput'lar bu birliği boğazlar (1786).

Bunun üzerine Mahadaci Sindia ve Marata'lar aleyhindeki cereyan apaçık bir durum alır ve Mahadaci bizzat Racistan üzerine yürür; ancak ordusunda bulunan Muhammed Bey Hemadani, onun yiğeni İsmail Bey ve daha bir çok bey karşı tarafa geçerler ve Mahadaci, Caypur'un doğusunda ora ve Codpur racalarının ve daha bir çok Racput başbuğunun orduları tarafından bozulur (1787).

Şah Âlem'in kör edilmesi

Bu yenilgiden sonra İsmail Bey, Delhi-Ağra bölgesini Marata'lardan temizlemiye koyulur. Rohilla başbuğlarından yukarıda adı geçmiş olan Zabita Han'ın oğlu Gulâm Kadir Han da onun yardımına gelir.

Bu iki başbuğ Maratalara karşı türlü talihli vuruşmalarda bulunduktan sonra Haziran 1788 de Agra dolaylarında bir vuruşma sırasında İsmail Bey ağır yaralanır, ordu bozulur ve her iki komutan Delhi üzerine çekilirler.

Pâdişah onları kendi sarayını da kapsayan Kal'e-i Muallâ'ya[1] sokmazsa da Gulâm Kadir içerden birini elde ederek kendisine kapıları açtırtır ve istediği anda saraya egemen olmak imkânını elde eder.

Bundan sonra o, bir yandan[2] para için Pâdişahı sıkıştırır, öbür yandan da Marata'lara karşı savaşmak üzere bir şehzâdenin kendi yanına verilmesini isler (Pâdişah adına savaştığının belli olması için).

[1] Bk. C. II deki dizine.

[2] Bu ayrıntılar Fakir Hayrüd-din Muhammed'in *İbretnâme*'sinden alınmıştır (Elliot, c. VIII s. 244).

O sırada eski Pâdişah Ahmed Şah Gurkanlı'nın eşlerinden Melike-i Zamane, kendi oğlu Bidar Baht'ı tahta çıkarırsa ona bir milyon rupi vereceğini Gulâm Kadir Han'a bildirir ve bu yolda bir anlaşmaya varılır. Bundan sonra Rohilla başbuğu saraya korkusuz girip çıkabilmesi için onun, yani saraylar topluluğunu kapsayan "Kal'e-i Muallâ„ nın kendi adamlarının eline geçmesini ister ve âciz pâdişahtan bunu sağlar sağlamaz Şehzâde Bidar Baht'ı tahta çıkarır.

Aynı zamanda Gulâm Kadir Han, tahttan indirdiği Pâdişahla onun kadın ve çocuklar dahil, bütün soy sopunu günlerce süren en ağır işkencelere tâbi tutarak hepsinden para sızdırmaya ve gizli hazinelerin yerlerini öğrenmeye çalışır; sonda II. Şah Âlem'in gözlerini çıkartır ve hânedandan bir çok kişiyi de işkence ile öldürtür. Tabiî böylelikle birçok para, elmas ve değerli eşya elde etmiş olur (1788).

Başlangıçta İsmail Bey de ordusunu besliyebilmek için para elde etmek amaciyle sarayın yağma edilmesine razı olmuştu; ancak o, Gulam Kadir Hanın zulmunu görünce aleyhine döner ve ona karşı Mahadaci Sindia ile birleşir

İsmail Bey ve Sindia ordularının yaklaşması üzerine Gulam Kadir, Pâdişah ilân ettiği Bidar Baht'ı yanına alarak Delhi'den çekilir; fakat çok geçmeden yenilip tutsak edilir ve işkenceler içinde öldürülür. Körletilmiş olan Şah Âlem de Marata egemenliği altında yeniden tahta oturtulur (1789).

V. PÂDİŞAHIN İNGİLİZ EGEMENLİĞİ ALTINA GİRMESİ

Yukarıda anılan durum Eylül 1803'e kadar sürer. O tarihte Sindia ile savaşan İngilizler (Mahadaci Sindia 1794'de ölmüş ve yerine evlâtlığı ve küçük yeğeni olan Devlet Rao Sindia geçmişti) Delhi'yi alırlar. Bu andan itibaren Gurkanlı pâdişahları bir İngiliz korunuğu olurlar. Bir sürü felâket görmüş ve kör olmuş olan II. Şah Âlem bu efendi değiştirme işini memnunlukla karşılıyacaktır. Ona Delhi ve dolaylarının geliri bırakılır ve ayda 90.000 rupi ödenek verilir.

Böylelikle Pâdişah bir kere daha İngilizlerin eline geçmiş olur; onlar bu sefer 1765—71 yılları arasında olduğu gibi savgal bir durumda değillerdir ve amaçları o vakit olduğu gibi

Bengal ve Karnatik'deki durumlarını korumaktan ibaret kalmamaktadır. Bu yüzdendir ki Mahadaci Sindia yukarıda s. 134 de görüldüğü gibi, Racput racaları tarafından bozulup Delhi egemenliğini elden kaçırdığı sırada (1787) Pâdişahın İngilizlerin eline düşmesinden korkmuş ve bilhassa böyle bir olayın onlara sağlıyacağı manevî üstünlükten doğabilecek tehlikeleri önlemek amaciyle Puna merkezinden yardım istemişti.

Ancak bu sefer İngilizler, Pâdişahı bir fütühat âleti gibi kullanmayı düşünmiyeceklerdir; esasen buna artık pek ihtiyaçları da yoktur.

Genel vali Lord Wellesley'in 2 Haziran 1805 'de bu konu ile ilgili olarak kendi âmirleri olan Londra'da Müdürler Meclisinin mahrem komitesine gönderdiği bir yazıda bu yön iyice belirtilmektedir. Orada açıklanan yönlerden aşağıda topladığımız iki nokta bunu gösterir.

1. Pâdişahı korumak görevini üzerimize almakla onun Hindistan pâdişahı sıfatiyle hâiz olduğu hak ve yetkileri kendi lehimizde kullanmayı ve bu suretle öbür yerli devlet ve başkanlar üzerinde egemenlik kurmak işine bir hukukî temel vermeyi düşünmüyoruz.

2. Bizim istediğimiz, daha önce de bildirdiğimiz gibi, aynı işe, yani Pâdişahı ele alıp onun adının fütühat ve genişleme siyasalarına kalkan yapılması işine, Maratalar ve belki de Fransızlar tarafından kalkışılmasını önlemektedir. Keza Pâdişahın ve soy sopunun şimdiye kadar çekmiş oldukları sıkıntılar yerine bir refah ve rahatlık ikame etmek suretiyle herkese manevî üstünlüğümüzü göstermektir.

İngilizlerin Pâdişaha karşı genel siyasaları buna göre olmuştur; onlar esasen bütün pâdişahlık hak ve yetkilerini kendileri kullanmakta idiler. Pâdişaha Delhi kenti ve onun bitişiğindeki Cemne ırmağının sağ kıyısında küçücük bir yer bırakılır ve o orada pâdişahlık hak ve yetkilerini az çok kullanabilir.

İngilizler 30 Aralık 1803'de Sindia ile yaptıkları anlaşmanın 12. maddesinde Mahraca Devlet Rao Sindia'nın bundan böyle Pâdişah üzerinde her türlü hak iddiasından vaz geçmesini ve onun işlerine hiç bir suretle karışmamasını da sağlarlar.

Bununla birlikte İngiliz Genel valisinin mühürü, onun Gur-

kanlı Pâdişahının adamlarından olduğunu açıkladığı gibi para da bu pâdişah adına basılmakta devam eder. Genel valinin pâdişaha gönderdiği yazılar da bir tâbi'den metbûuna yazılmış gibidir.

Bu yönlerin Hindistan bakımından önemi şüphesiz vardı ve uzun bir alışıklığı bozmamaya ve halkın duygularını kırmamaya varıyordu. Ancak bu yolun tutulmasındaki başlıca sebep Fransa ve Felemenk gibi denizci ve sömürgeci devletlerin bazı İngiliz tedbirlerine karşı itirazlarını önlemekti; onları zarara sokan tedbirler İngilizlerce alınınca onların karşı tedbirleri ve türlü tepkileriyle karşılaşmak mümkün ve muhtemeldi. Halbuki bu yoldaki kararlar Delhi'deki pâdişah adına alınır ve bunları alan İngiliz genel valisinin mühründe onun Delhi'deki pâdişahın bir beyi olduğu tasrih edilirse Fransız ve Felemenk'liler hukukî bakımdan İngiliz'lerden sızlanamıyacak bir durumda kalırlardı veyahut onlar için böyle bir durum almak daha kolay olurdu.

II. Şah Âlem 1806 yılında öldüğü vakit Gurkanlı pâdişahlığı ile İngiliz şirketinin karşılıklı durumları bu merkezde idi.

Şah Âlem'in "Afitab" mahlasiyle şiirleri ve bir divanı vardı.

II. Ekber Şah O da tahtta bir kukladan başka bir şey olmıyacak ve 1837'de ölecektir. Onun da "Şua" mahlasiyle şiirleri vardır.

Onun devrinde İngilizlerin durum ve davranışlarında nazarî yönden esaslı bir değişiklik olur.

1813'de Napoleon'un saltanatı yıkılma yolunu tuttuğu sırada İngiltere, Fransa ve Felemenk devletlerine aldırış etmiyecek ve yukarda andığımız bağlara önem vermiyecek bir duruma geçer. Dolayısiyle bu yılda Doğu Hindistan Şirketi'nin imtiyazı 20 yıl için yenilenirken onun elinde bulunan bütün toprakların doğrudan doğruya İngiliz kırallığının egemenliği altında olduğu tasrih edilir; yani Gurkanlı pâdişahlığı efsanesi bir yana bırakılır. Napoleon'un düşmesi üzerine 1814 ve 1815'de imzalanan barış antlaşmalarında öbür devletler de bu İngiliz egemenliğini açıkça tanırlar.

1813'de Hindistan'a gelen yeni genel vali Lord Moira kendi mühründen Gurkanlı Pâdişahına bağlılığı gösteren fık-

rayı çıkartır ve II. Ekber'den İngiliz şirketine ait topraklar üzerindeki bütün haklarından vaz geçmesini ister. Pâdişah buna razı olmaz ve her iki taraf karşılıklı iddialarını muhafaza ederler. Ancak Lord Moira (sonraki ünvanı olan Lord Hastings adiyle daha ünlüdür) kendi adına Pâdişaha pişkeş ve nezir sunulmasını yasak eder.

1827 'de II. Ekber genel vali Lord Amherst'le eş durumda karşılaşmaya razı olur. Vali, Pâdişahı Delhi'de Kal'e-i Muallâ'nın Divan-ı Has'ında ziyaret eder; bunların her ikisi aynı anda divanın iki ucundan girerler ve birisi tahtına, öbürrü de onun sağında bir koltuğa aynı anda otururlar. Lord, Pâdişaha pişkeş ve nezir olarak bir şey sunmaz; fakat onun maiyeti bunu yaparlar.

Genel valinin Pâdişaha yazıları küçükten büyüğe hitap edercesine olmakta devam etmekle birlikte tâbiden meatbûa gönderilmiş yazı özünden çıkar.

1835 yılına kadar Bengal'da basılan paralar, o öleli 29 yıl geçtiği halde, II. Şah Âlem adına basılır; ondan sonra paralar İngiliz'ce basılır.

Bu son tarihten itibaren Gurkanlı pâdişahı bir kukla hükümdar bile olmaktan çıkar; o artık kendisine bol ödenek verilen ve atalarının sarayında oturmasına göz yumulan bir emekli durumuna düşer.

Bu pâdişahın ve Timur hânedanının ne gibi bir duruma düşmüş olduklarını anlatmak için II. Ekber'in İngilizlerce uğratıldığı bazı haksızlıklardan sızlanmak amaciyle 1830 'da İngiltere'ye giden Raca Rammohun Roy adında bir Hintli ile İngiltere kıralına göndermiş olduğu mektup veya daha doğrusu dilekçenin ilk kısımları aşağıya konulmuştur [1]. Bu dilekçe R. R. Roy tarafından hazırlanmış, fakat İngiltere'de resmî muamele görmemiştir; hattâ onun Pâdişah tarafından fiilen imzalanmış olup olmadığı dahi iyice anlaşılamamaktadır. Ancak R. R. Roy'un onunla birlikte Londra'ya gitmesi ve orada kıral tarafından kabul edilip türlü temaslarda bulunmuş olması Gurkanlı pâdişahının temsilcisi bulunduğunu ve o anda bu hüküm-

[1] Metin, İngilizce olarak Brajendranath Banerji'nin «*Rajah Rammohun Roy's Mission to England*» adlı eserinde (s. 51 v. s.) vardır.

darın nasıl bir duruma düşmüş olduğunu açığa koymaktadır ve belgenin asıl önemi de bundadır.

Roy'un bu dilekçe elde olarak yaptığı başvurmalar sonucunda Pâdişahın dilekleri kısmen kabul edilmiş ve onun ödeneği arttırılmıştır.

Dilekçe şöyledir

"Britanya imparatorluğunun Majeste Kıralına!

Vesaire, vesaire!

"Haşmetpenah! (Sir!) Kardeşim! Majestenize başvurmak zaruretinin beni pâdişahlık ünvanını takınabilecek ve onun imtiyazlarını isteyebilecek bir kimse durumundan çok, Majesteniz tahtının dibinde bir ricacı durumunda bulundurduğu bu sırada huşû (alçak gönüllülük) ve gururla karışık bir duygu içinde Majestenize kardeşce eşitlik diliyle müracaat ediyorum.

"Haşmetpenah! Kendimin kim ve ne olduğumu unutmuyorum. Yalnız sözde pâdişah olduğumu, Majesteniz ve dünyanın öbür hükümdarlariyle müşterek olarak sadece bir unvana malik bulunduğumu, bunun da içinde bulunduğum alçaltıcı durumla bahtsızlığı arttırmaktan başka bir tesiri olmadığını unutamıyorum.

"Majestenizin kim ve ne olduğunu unutmuyorum! Unutmuyorum ki Majesteniz güçlü, hakîm ve ünlü bir ulusun meşru ve tanınmış hükümdarıdır ve Majestenizin olgun ululuğu içinde onun tebaasının ufak bir kısmının bile bir çok atalarımın şan ve şerefini teşkil etmiş olan bu büyük ve kalabalık ülkelerin (Hindistan) eğemenliğini ifa etmesi mümkün olmaktadır. Ancak şunu da hatırlıyorum ki bu tebaanız imparatorluk sürebilecek bir duruma yükselmiş olmakla birlikte, yine her türlü hareketleri yüzünden size karşı sorumludurlar. Buna dayanarak güvenle inanıyorum ki Majesteniz onlar (Hindistan'a eğemen olan tebaası) tarafından bir vakitler dehşet saçan ve şanlı olan, fakat bu gün güçsüz düşmüş bulunan Timur hânedanına karşı şeref ve iman üzerine yapılmış olan taahhüdlerin keyfî bir surette çiğnenmesine müsade etmiyecektir. Benim şahsımda bu soy derinden derine alçaltılmaktadır; ancak benim pek liyakatsız olarak temsil etmekte olduğum bu hânedanın büyük fütûhatı,

asîlane hareketi ve parlak ünü, ölümsüz bir surette tarihin sadık sahifelerinde yazılıdır. Atalarım kılıçlarının — hile ve oyunların değil — sağlamış olduğu zafer ve fütühattan âlicenaplıkla faydalanmışlardır. Onlar tehlikesizce ezebilecekleri yenilmiş bir düşmanı çiğnemeye tenezzül etmemişlerdir. Bütün dünya Majestenizin dahi aynı ulvî faziletlerle temayüz ettiğini ilân ediyor. Dolayısiyle Majestenizin yaradılışındaki asalete ve onun ince ve ulu ulusal adalet ve inan duygusuna tamamiyle güveniyorum...„

Bundan sonra Pâdişah maddî sızlanma konularını sıralamakta ve bir yerde Genel vali Lord Amherst'in kendisine bir Pâdişah gibi değil, bir eş gibi muamele ettiğinden de şikâyet etmektedir.

II. Bahadur Şah

Babası II. Ekber Şah'ın ölümünde onun yerine geçen bu hükümdar ilerde de görülecek olan 1857 büyük ayaklanmasına kadar hiç bir önemi olmadan Delhi'de Kal'e-i Muallâ'da oturur.

İngiliz'ler Gurkanlı pâdişahını ve soy sopunu işbu saraylar topluluğundan çıkarıp Kutup Mimar yakınlarında yaptırılacak yeni bir saraya taşıtmaya ve Şah Bahadur'un ölümünden sonra "pâdişah„ ünvanını kaldırmaya karar verirler.

Buna vakit kalmadan 1857 ayaklanması patlar. Bundan sonra İngilizler bu pâdişahı Çin Hindistan'ında Rangun'a sürerler ve İngiltere kıraliçesi Viktorya "Hindistan İmparatoriçesi„ olur.

V. DEKKEN'DE DURUM VE İNGİLİZLERLE FRANSIZLAR ARASINDA HİNDİSTAN EGEMENLİĞİ İÇİN SAVAŞ

Avrupa'daki "Avusturya mirası savaşı„nın Hindistan'da tepkileri

1741'den 1748'e kadar süren ve Esk-la-Şapel (Aix la Chapelle) barışiyle biten bu savaşta İngiltere ile Fransa birbirine düşman taraflarda idiler.

Onların o anda Hindistan'daki durumları ve bu ülkede bulundurdukları askeri kuvvetlerin mahiyeti yukarıda (s. 81—97) belirtilmişti. Orada görüldüğü gibi o tarihte İngiliz ve Fransız'lar henüz Hindistan'da tecimer gibi bulun-

makta ve yönetimcilikleriyle askerlikleri hemen sırf tecim işlerini korumak amacını gütmekteydi.

Bununla birlikte Avrupa'da savaş çıkınca bu iki devletin Hindistan'daki kuvvetleri birbirleriyle çarpışmıya koyulurlar ve bazı bazı yerli devletler de bu çarpışmalara katılırlar.

Bu münasebetle Avrupa usûlünde yetiştirilmiş orduların artık Hindistan'ın yerli ordularına çok üstün bir duruma gelmiş oldukları apaçık belli olur. Bu üstünlüğün bire beş, hattâ on nisbetinde daha az kuvvetle dahi Avrupalıların ve onların yetiştirdikleri birliklerin yerli kuvvetleri yenebilmelerini sağlıyacak raddeye gelmiş olduğu görülünce önce Fransız'lar ve sonra İngilizler Hindistan'da fütûhat yapabileceklerini anlarlar. Bâhusus ki siyasal durumun karmakarışıklığı bu işi ayrıca kolaylaştırıyordu.

Avrupa savaşı sırasında Karnatik'teki durum ve savaşlar

Avrupa savaşının ön gününde Arkot navablarına tâbi olan Karnatikteki durumun nasıl olduğu yukarıda görülmüştü. Batı Avrupanın başlıca önemli devletleri yukarıda anılan savaşa türlü tarihlerde katılmışlardı. İngiltere ile Fransa 1744 yazında birbirlerine savaş ilân ederler.

1742'den beri Pondişeri'de Fransız Hindistanı'nın başında her bakımdan güçlü ve değerli bir devlet adamı olan Düpleks (Dupleix) bulunmakta idi. Avrupa'da iki denizci devlet arasında savaşın başladığı haberi Hindistan'a vardığı sırada Fransız'ların Hind denizlerinde güçlü bir donanmaları yoktu; Düpleks, o bölgedeki İngilizlere Hindistan'da savaşılması için baş vurursa da İngilizler bunu kesin olarak kabul etmezler ve Fransız gemilerini vurmaya başlarlar.

Ancak o devirde bir Fransız sömürgesi olan Morisius (Mauritius = Saint Maurice) adasındaki (Madakasgar'ın doğusunda) Fransız donanması Hind denizlerine gelince deniz üstünlüğü bir kaç ay için onlara geçer ve zayıf bir biçimde berkitilmiş olan Madras kent ve üssü onlar tarafından kolaylıkla alınır (Eylül 1746).

Bunun üzerine yağma paylaşması işi dolayısiyle Düpleks ile donanma komutanı La Burdone (La Bourdonnais) arasında anlaşamamazlık çıkar ve bu son kişi gemilerini berbat bir

duruma sokan bir kasırgadan sonra donanmasiyle geri döner; fakat bir kısım adamlarını Hindistan'da Düpleks'in buyruğu altında bırakmak zorunda kalır.

Bu savaşlar sırasında hem Fransız'lar hem de İngiliz'ler, sıra ile ve durumlarının kötü bulunduğu müddetçe Arkot navabı Enver üd-din Han'a baş vurmuşlar ve kendilerini korumasını istemişlerdi.

Madras Fransızların eline düşünce orayı almak üzere gelen Navab'a ait ordu fatihleri kentte kuşatmış, fakat onlar bir çıkışta kendilerinden ölçüsüz olarak kalabalık olmasına rağmen bu orduyu yenmiş ve çekilmek zorunda bırakmıştı. Buna benzer bir ikinci yenilgeden sonra artık yerli atlı orduların Avrupalı ordularla ve onlarca yetiştirilmiş yerli birliklerle boy plçüşemiyecekleri ve onların top ve tüfek ateşine dayanamıyacakları anlaşılmıştır.

Bundan şonra Fransızlar, Pondişeri'den bir kaç kilometre Güneyde bulünan Sen David kurganını (Fort Sint David) İngiliz'lerden almak isterlerse de bunu başaramazla, çünkü Fransız donanmasının çekilmesinden sonra deniz üstünlüğü İngiliz'lere geçmişti.

1748 Ağustosunda İngiltere'den gönderilen büyükcene bir kuvvet Hind denizlerine ulaşır ve bu sayede İngilizler Pondişeri'ye saldırmaya başlarlar, ancak orayı alamazlar ve Eks-la-Şapel barışı haberi gelince aradaki savaş durur ve barış hükümleri gereğince Madras İngilizlere geri verilir.

Özet olarak iki Avrupalı devletin Hindistan'daki durumlarında bir değişiklik olmaz; ancak bunların askerlik sanatında yerlileri çok geçmiş oldukları tecrübe ile sabit olur. Dolayısiyle onlar bundan böyle yerti devletlere pek aldırış etmiyebileceklerini anlarlar.

İngiliz'ler de buna güvenerek Madras'ı geri aldıktan sonra orası için Arkot navabına vermeleri gereken 1200 yagoda'lık yıllığı keserler.

VII. FRANSIZ'LARIN HİNDİSTAN'DA ASKERÎ BİR KARA DEVLETİ OLMAYA BAŞLAMALARI

Barış haberi Hindistan'a ulaştığı sırada her iki tarafın elinde anayurttan gelmiş epi subay ve er bulunmaktaydı. Mev-

sim ve rüzgârların durumu dolayısiyle de bunları geri göndermek için bir kaç ay beklemek gerekiyordu. Fransız valisi Düpleks ve İngiliz valisi Flöyer bu kuvvetleri boşu boşuna beslemektense bunları, hizmetinde bulundukları şirketlerin kesin olarak bilinen siyasalarına aykırı olarak, bazı menfaatler karşılığında yerli subedar, navab ve racaların hizmetine vermeyi ve bunların aralarındaki savaşlarda kullanmayı düşünür ve bu işe koyulurlar. Bundan sonra, mevsim ve rüzgârların durumu Avrapa'ya gitmeyi mümkün kıldığı zaman gelince dahi bu birlikleri bir defa sokulmuş oldukları savaşlardan çekip geri göndermek kabil olmaz ve Hindistan'da yalnız tecimi değil büyük kara devleti olma siyasasını ister istemez gütmek gerekir.

İngiliz birliklerinin Hindliler arası savaşlarda kullanılması

Floyer bu işe samimiyetle başlamış, yani barış dolayısiyle boş duran askerî birlikleri kısa vâdeli işlerde kullanmayı, böylelikle ufak tefek menfaatler sağlamayı ve mevsim gelince onları İngiltere'ye göndermeği düşünmüştü.

1749 yılının başlarında tahtını kaybetmiş olan Tancor Racalarından Şahci adında biri, yeniden tahta çıkmasına yardım edilmesi şartiyle İngilizlere Devikotta adında bir kenti vermeyi va'd eder. İngilizler bunu kabul ederler; ancak bu yeri aldıktan sonra (Haziran) durur ve Şahci'ya fazla bir yardımda bulunmazlar.

Düpleks'in büyük tasarı ve amaçları

Arkot ve Tancor bölgelerinde yaptıkları yukarıda anılmış olan Çende Sahip (Hüseyin Dost Han) o sıralarda Marata'larca salıverilir ve Karnatik'e gelip o bölgeyi Enver üd-din Han'dan almak ister. Aynı zamanda Çin Kılıç Han'ın kızının oğlu olan Muzaffer Ceng adında biri de Dekken egemenliğini dayısı Nâsir Ceng'den almaya kalkışır.

Muzaffer Ceng'le Çende Sahip işbirliği yaparlar; birincisi Dekken subedarı, fakat gerçekten oranın hükümdarı, ikincisi de ona bağımlı olarak Arkot navabı olmak isteğindedir. Bunlar Düpleks'e baş vurup ondan yardım isterler; o da Enver üd-din Han'ın savaş sırasında İngilizlere yardım etmiş olmasından öç almak, elinde boş duran birlikleri kullanmak ve böylelikle

bazı menfaatler sağlamak amaciyle bu işe razı olur. Ancak onun giriştiği macera Fransızları kıyıdan 300 ve Pondişeri'den 600 klm. uzakta bulunan Haydarâbâd'a kadar sürükliyebilecek ve Dekken'deki bütün büyük devletlerle çatıştırabilecek özde idi. Floyer'in girişmiş olduğu iş ise yalnızca kıyıda bulunan Tancor devletçiği ile ilgili bulunuyordu.

Düpleks, bağımlı olduğu Fransız Doğu Hindistan Şirketi'nin genel siyasasına kesin olarak aykırı bulunan bu maceraya atılırken meseleyi merkeze bildirip oradan izin almamış ve işi çabuk ve az zahmetle bitirebileceğini ve böylelikle bir olup bitti yaparak Paris'e büyük başarı ve kazanç haberleri gönderebileceğini ummuştu. İş uzayıp çatallandığı vakit te o, daima gerçek durumu ve onun bütün genişlik ve büyüklüğünü merkeze bildirmekten çekinmiştir. Bu yüzden Düpleks, atıldığı maceraları yalnız eli altındaki zayıf imkânlarla ve pek geniş ölçüde de çok büyütmüş olduğu şahsî servetiyle idare etmek zorunda kalmıştır ; bunun sonucu olarak da o, hiçbir vakit güttüğü amaçlarla mütenasip vasıtalara malik olmamıştır. Bu duruma düşmesinin sebebi, yukarıda da belirtildiği gibi, giriştiği işlerin onu kullanan şirketin genel siyasasına uygun olmaması yüzünden işi Paris'e olduğu gibi bildirdiği takdirde hareketinin tasvip edilmemesi kaygusudur.

O, Paris'e gönderdiği raporlarda katıldığı savaşların masrafı mucip olmadığını, yâni onların malî yükünü kendisinden yardım gören yerli devletlerin çektiğini, bilâkis bu sayede çok para kazanıldığını ve tecim için de sermaye elde edildiğini bildirmiştir.

Anayurttan hiç para yardımı istemeden oradan ancak tek tük askeri yardım görerek ve gerçek durumu gizliyerek atıldığı bu işte Düpleks dehası sayesinde başlangıçta olsun olağanüstü başarılar sağlamıştır; ancak o, işi aşırı büyütünce İngiliz şirketi, kendi başına iş görerek ve durumu Londra'dan saklıyarak değil, anayurdca tamamile desteklenerek Düpleks'e karşı çalışmaya koyulmuştur. İki devlet arasında resmen barış olduğu için bu çalışmalar doğrudan doğruya İngiliz—Fransız çarpışmaları biçimini almamıştır; fakat İngilizler bir çok yerli mukavemetleri para, asker ve sair suretlerle destekleyerek sonda Düpleks'in siyasasını iflâs ettirmişlerdir.

İngilizler onu yenmek için yaptıkları uğraşlar sonucunda onun usullerini benimsiyecekler, böylelikle Hindistan'da büyük bir kara devleti kuracaklar ve gitgide bütün bu ülkeye egemen olacaklardır.

Düpleks'in atılmış olduğu maceralarda en çok yanıldığı yönlerden biri de "hak" ve "meşrutiyet" kavramlarına aşırı önem vermesi olmuştur. O, meselâ Delhi'deki Gurkanlı pâdişahının buyrultusu ile bir makama sahip olanları ve onlara bağımlı bulunanları "meşru hak sahibi" sayarak onlarla işbirliği yaptığı vakit İngilizlerin bu gibilerine kafa tutanlara yardım etmelerini anlıyamıyor gibi davranmış ve çok kere gayr-i meşrû saydığı bu yardımlara önceden ihtimal vermemiş ve onları hesaba katmamıştır.

Bu son ruhî durum onu bir çok hareketlerde başarısızlıkla karşılaştırmış ve her işini uzatmıştır.

Paris'ce tutulmayan ve tasvip edilmemiş bulunan bir siyasayı kendi başına gütmesi de aynı durumda olmayan İngilizlerin sonda onu yenmelerini temin etmiştir.

Düpleks'in Muzaffer Ceng ve Cende Sahib'le bağdaşması ve ilk başarı

Ağustos 1749'da Fransız'ların da yardımiyle Muzaffer Ceng ve Çende Sahip, Vellor'un az güney doğusunda Arkot navabı Enver üd-din Han'ın ordusunu bozarlar ve bu kişi vuruşmada ölür.

Böylelikle Arkot navablığını elde etmiş olan Çende Sahip ve büyüğü sayılan Muzaffer Ceng, Düpleks'e Pondiseri'ye ait yerleri iki misline çıkaracak kadar toprak ve daha Kuzeyde Masulipatam'ı ve dolaylayısiyle Divi adasını verirler. İngilizler de denkliğin bozulmaması için Arkot navablığına ait olan Sen Tome (Saint Thomé)'yi işgal ederler.

Bundan sonra Karnatik'de ortaya çıkan durum şudur: Arkot'a yerleşmiş olan Çende Sahip oranın navablığını iddia etmekte ve Fransız'larca desteklenmektedir. Enver üd-din Hanın oğlu Muhammed Ali de Tricinopoli'ye sığınmış olup navablığı babasından kalma bir miras gibi istemektedir. İngiliz'ler de onu desteklemektedirler.

Avrupa'da aralarında barış kurmuş olan bu iki büyük denizci devlet yıllarca gayr-i resmî surette kuklalarının ordula-

rına yardım etmek suretile savaşacaklardır. Fransızların doğrudan doğruya aldıkları yerlere karşılık olmak üzere İngilizler de yerlilerde bulunan bir sürü kent ve limanı işgal ededururlar.

Düpleks bütün gücünü Karnatik'teki savaş için toplasaydı belki galip gelebilirdi; ancak o, Haydarâbâd devletine egemen olmak işine de kalkışacak, oraya daha büyük önem verip en değerli komutanı olan Büssi (Bussy)'yi orada kullanacak, bu yüzden Karnatik'te müzminleşen mevzi ve kurgan alma savaşını kendi lehinde bitiremiyecek ve sonda Fransız'lar her yeri bırakmak zorunda kalacaklardır.

Haydarâbâd nizamlığı için yapılan savaş

O sırada Haydarâbâd devletinin başında bulunan Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ün ikinci oğlu Nâsır Ceng Nizam üd-devle, İngiliz'lerin ve onların kuklası Muhammed Ali'nin çağrısının da tesirleriyle 1840 başlarında ordusiyle Karnatik'e gelir ve az sayıda İngiliz'ler ona katılırlar. Onunla, Fransız'ların destekledikleri Muzaffer Ceng ve Çende Sahib ordusu arasında önemsiz ve türlü talihli vuruşmalar olur. Bir ara Muzaffer Ceng dayısı Nâsır Ceng'e sığınmak zorunda kalır; fakat sonda (16 Aralık 1750) Nâsır Ceng Fransız'lar tarafından bir baskına uğratılıp bozulur ve kendisi vuruşmada olür. Onun yanında tutsak gibi bulunan yeğeni Muzaffer Ceng de derhal Haydarâbâd subedarı ilân edilir.

Bu kişi Pondişeri'ye gelip orada âdeta mevkiini Düpleks'in bir buyrultusuna borçlu imiş gibi davranır. Nizampatan kent ve bölgesini Düpleks'e verir ve onu âdeta Haydarâbâd nizamı adına Doğu Dekken'in Krişna (Kistne) ırmağının güneyinde bulunan kısmının bir türlü valisi yapar.

Muzaffer Ceng başkenti Haydarâbâd'a giderken Düpleks'den bir yardımcı kuvvet ister; o da ona en iyi subayı olan Büssi ile birlikte bir miktar asker verir ve yeni subedar (gerçekten hükümdar) bu suretle başkentine yerleşir. Büssi'ye verilen yönerge her ne bahasına olursa olsun Muzaffer Ceng'i tahtta tutmak idi; çünkü Fransızların bütün kazançlarının "meşrûiyeti" onun buyruklarına dayanıyordu. Ancak bu "meşrûiyet" uğrunda Düpleks en iyi komutanının ve esasen çok az olan kuvvetinin bir kısmını Karnatik savaşında işe yaramaz bir duruma

sokmuş bulunur. Yani her yönden biteviye baltalanmakta olan "meşrûiyet„ kavramı uğrunda asıl savaş alanlarındaki kuvvetlerini azaltmış olur.

Esasen onun bu işdeki "meşrûiyet„ iddiası da temelsizdi; çünkü bütün Hindistan'ın "meşrû„ sahibi Delhi'deki Gurkanlı pâdişahı olup Haydarabad tahtında oturan kimse resmen olsun pâdişahın bir subedarı, yani bir valisi idi. Fransız'ların yardımiyle o makama geçen Muzaffer Ceng ise daha durumu pâdişah'ca tasdik edilmeden onlara bir çok yerler vermiş ve haklar tanımıştır. Görüldüğü gibi Düpleks askerî durumunu "eksik bir meşrüiyet„ uğrunda zafa uğratmıştı.

İngilizlere gelince onlar bütün güçlerini fi'len savaşılacak olan bölgede yani Karnatik'de toplarlar.

1751 yılı Düpleks'in en parlak durumda bulunduğu yıldır. O. ana yurttan hiç bir yardım görmeden hattâ bütün işlerinin özünü Paris'teki büyüklerinden gizliyerek bir imparatorluk kurmuştur; aşağı yukarı 200,000 klm. karelik bir bölge olan Karnatik resmen ona tabidir. Haydarâbâd nizamı da onun az çok bir korunuğu olmuştur.

Karnatik savaşları

Yukarıda andığımız zan ve düşünceleri besliyen Düpleks, yeni Haydarâbâd Nizamının buyrultusu ile Karnatik'e egemen kılındıktan sonra İngiliz'lerin ve ölmüş Arkot navabı Enver üd-din Hanın oğlu Muhammed Ali'nin kendisine ve bir kukla gibi kullandığı yeni navab Çende Sahib'e kafa tutmaya yüreklenemiyeceklerini ve onun "meşrû„ saydığı "haklara„ karşı durum almayacaklarını ummuş ve az çok da bu düşünce ile Büssi'nin buyruğu altında bir kuvveti Haydarâbâd'a göndermişti. Halbuki işler hiç de onun sandığı gibi gelişmiyecektir.

1748'den itibaren önce Fransız'ların ve onların bağlaşıklarının lehinde cereyan etmiş olan Karnatik savaşları bir müddet sonra İngiliz'ler ve onların bağlaşıkları lehinde bir biçim alacaklar ve çok uzun süreceklerdir.

Yukarıdaki ayrıntılardan anlaşıldığı gibi bu savaşlarda Fransızların başlıca taraftarları Arkot navablığını ele geçirmiş olan Çende Sahib ile yine onlar sayesinde Dekken subedarı

(Haydarâbâd nizamı) olmuş olan önce Muzaffer Ceng, sonra da onun dayısı Selabet Ceng'dir.

İngiliz'lerin başlıca taraftarları ise eski Arkot navabı Enver üd-din'in oğlu Muhammed Ali ve Tancor Maharacasıdır.

Savaşa ârızî olarak ve bazen taraf değiştirerek Marata'lar ve Maysor racaları da — daha çok İngiliz'ler lehinde — karışacaklardır.

1751'de İngiliz'ler ilerde çok ün kazanacak olan Klayv (Clive)'in komutasında Arkot'u alırlar. 1752'de Çende Sahip, Tancorlularla yapılan bir vuruşmada ölür ve önemli bir Fransız birliği İngiliz'lerce tutsak edilir. Aynı zamanda Düpleks'in siyasası yüzünden İngiltere ile Fransa arasında yeni bir savaş tehlikesi belirir. Bütün bu sebepler dolayısiyle Fransız'lar Düpleks'i 1754'de geri alırlar. Onun yerine gelen Godöhö (Godeheu) İngiliz'lerle bir anlaşma yapar. Buna göre her iki taraf bazı yerli hükümdarlarla bağdaşıp öbürlerine karşı savaşmamayı, kendi kent ve tecim yerlerine çekilmeyi ve tutsaklarını geri vermeyi üstenirler. Ancak bu anlaşma Karnatik bölgesine ait olup Büssi'nin Haydarâbâd'daki durumu olduğu gibi bırakılır.

Böylelikle Düpleks'in kendi başına giriştiği iş Karnatik'te tam bir iflasla sonuçlanırsa da Haydarâbâd devletinde bir müddet daha başarılı surette devam eder.

Fransa hükümeti, bu çok değerli ve güçlü, ancak maceracı kişinin siyasasını benimsememekle Hindistan'a egemen olmak fırsatını kaçırmış ve bu egemenliği İngilizlere kaptırmış olmakla suçlandırılmıştır. Bu iddia pek de doğru değildir; çünkü Düpleks'in siyasasını resmen benimsemek ve onda ayak direnmek İngilizlerle savaşa tutuşmayı gerektirebilirdi. Deniz egemenliği onlarda olduğundan bu takdirde Düpleks daha çabuk ve kolay yenilirdi. O, İngilizlerle resmen barış halinde olduğu ve bütün deniz irtibatlarının serbest bulunduğu halde Karnatik'de davayı kaybetmek derecesine gelmişti; eğer bu irtibatları kesilseydi tabiatiyle hiç dayanamazdı. O ana kadar o, İngilizlerle gayr-ı resmî olarak savaşmıştı ; yani ona Fransa'dan gelmekte olan tek tük asker, silâh ve cephâneyi İngiliz donanması yolda tutmuyordu.

Avrupa'daki « Yedi yıl savaşı » nın Hindistan'da doğurduğu tepkiler

1756'da Avrupa'da İngiltere ile Fransa'yı yine düşman taraflarda bulunduran "Yedi yıl savaşı" başlayınca iş değişir, iki yıl önce Godöhö'nün yaptığı anlaşma bozulur; Fransızların Karnatik'deki durumu başlangıçta kazanılan bazı ufak tefek başarılara rağmen deniz egemenliğinin İngilizlerde bulunması yüzünden çarçabuk ümitsizleşir ve 1761'de onların Hindistan başkentleri olan Pondişeri İngilizlerin eline düşer.

1763'de İngiltere ile Fransa arasında barış yapılır (Paris anlaşması). Bunun Hindistan'ı ilgilendiren kısımları şöyledir: İngilizler 1749'dan beri Karnatik'de Fransızlardan almış oldukları bütün yerleri onlara geri verirler. Ancak onların oralarda bulundurabilecekleri silâhlı kuvvetlerin sayısı tahdit edilir ve yeniden bir yer işgal etmeleri imkânı önlenir. Fransızlar yukarıda anılmış olan Muhammed Ali Han'ı Karnatik navabı diye tanırlar ve Bengal'de hiç bir yeri berkitmemeyi ve orada asker bulundurmamayı üstenirler. Bu, özet olarak, Fransızların bundan böyle kıyılardaki bazı tecim kentleriyle yetinmeleri ve Hindistan'da genişleyip bir kara devleti olmak yetkisini İngilizlere bırakmaları demekti.

Savaşın başlarında, 1758'de, daha Fransızlar iyicene bir durumda iken yeni Fransız komutanı Lalli (Lally) Büssi'yi Haydarâbâd'dan geri çağırmıştı; dolayısiyle barış sırasında Fransa oradaki üstün durumunu da kaybetmiş bulunuyordu.

Fransızların Haydarâbâd devletindeki durumları

Muzafer Ceng'in Fransız yardımiyle dayısı Nâsır Ceng'in yerine geçtiğini ve onun dileği üzerine Büssi'nin komutası altında bir miktar Fransız askeriyle birlikte Haydarâbâd'a gittiğini yukarıda görmüştük.

Çok geçmeden (Şubat 1751) Muzaffer Ceng, kendi beylerinin bir suikasdi sonucunda öldürülür. Büssi onun yerine dayılarından ve Çin Kılıç Han'ın oğullarından Selâbet Ceng'i geçirir; onunla birlikte devletin başkentlerinden biri olan Evrengâbâd'a, yani Pondişeri'den 1500 klm. uzağa kadar gider ve onun bütün devlet üzerinde egemenliği sağlar.

O sırada devletin gerçek başı Büssi'dir; ancak nizama

karşı son derece saygılı davranır, hep onun menfaatlerini korur ve kendini çok sevdirir.

Dūpleks, Būssi vasıtasiyle Dekken'e egemen olduktan sonra onun ve Haydarâbâd devletinin ordusunu Bengal'i fethetmek için kullanmayı ve nizam'ı aynı zamanda Bengal subedarı yapmuyı tasarlar; ancak o sırada Marata'lar Haydarâbâd devletine saldırırlar ve onlarla savaşmak gerekir. Būssi onları bozar ve arada barış yapılır (1752 başı). Bundan sonra Dūpleks Haydarâbâd ordusunu Karnatik savaşlarında ve kısmen İngilizlere yardım eden Maysor racası aleyhinde kullanmak ister. Fakat o sırada bir askerî ayaklanma sonucunda nizam'ın "divan„ ı, yani veziri ve malî işlerinin başı, öldürülür ve onun İngilizlerle haberleştiği ve bir çok beylerin de Fransızları başlarından atmak istedikleri anlaşılır. Yeni divan Seyyid Leşker Han'ın da aynı durumda olduğu anlaşıldıktan ve kısmen isteksizlik kısmen de Haydarâbâd devletindeki kötü yönetimi yüzünden askerleri çok kere parasız kaldıktan sonra Būssi 900 Avrupa'lı ve doğrudan doğruya kendisinin yetiştirip komuta ettiği 4000 yerli askerin geçimi için dört kaza'nın (serkâr) kendi yönetimi altına konulmasını sağlar; bunların resmî geliri 3,100,000 rupidir; yukarda anılan askerin geçimi için ise 2,550,000 rupi yetmektedir. Bu yerlerin topuna "Kuzey Serkârları„ denir ve Karnatik ile Orisa arasındaki kıyıyı teşkil ederler. Böylelikle Būssi askerini, belirli bir bölgeden doğrudan doğruya kendisinin toplıyacağı vergilerle geçindirebilecek bir duruma gelir ve Dekken'in gerçek egemeni olur. O çok geçmeden divan'ı değiştirir ; oraya Fransız'lara dost olan Şah Nūvaz Han adında birini geçirir; daha bir kaç önemli yere de kendi taraftarlarını yerleştirir. O 1755 'de, Maysor devletini Haydarâbâd nizamına vermeğe borçlu olduğu fakat bir kaç yıldır ödemediği haracı da ödemeye mecbur eder ve Maysor'u bir Marata akınından korumak için ora hūkûmetinden 5,200,000 rupi alır.

Böylelikle Būssi ve onun gücü ve kabiliyeti sayesinde Haydarâbâd nizamı Dekken'in egemeni durumundadır. 1756 'da yeni divan Şah Nūvaz Han da Fransız'ları başından atmak için İngiliz'lerle anlaşırsa da bir şey yapamaz. Būssi 1757 yılının en büyük kısmını Kuzey Serkârlarında geçirir; Avrupa'da

İngiltere ve Fransa'nın bir birine düşman olarak katıldıkları "Yedi yıl savaşı„ (1756—1762) adını taşıyan savaş başlamış olduğu haberi gelince Büsi, o bölgedeki İngiliz tecim yerlerini (Vizagapatam v. s.) alır ve sonra nizam'ın bulunduğu Evrengâbâd'a döner. O yok iken divan Şah Nüvaz Han durumu değiştirmek ve işlere egemen olmak için bazı tedbirler almıştı; ezcümle güçsüz ve kararsız bir kimse olan Selâbet Ceng'i resmen nizam olarak yerinde bırakmakla birlikte gerçek nüfuz ve iktidarı onun iki kardeşi Nizam Ali ve Besalet Ceng'in eline geçirmiş, Devletabad kurganını kendine sağlamış, yani oraya kendi öz adam ve askerlerini yerleştirmiş ve Marata'larla gizli görüşmelere başlamıştı.

Büsi, geri gelince Devletâbâd'ı bir baskınla ele geçirir, Selâbet Ceng'i eski durumuna sokar ve az sonra bir ayaklanma sırasında Şah Nüvaz Han öldürülür. Bu Fransız komutanı Haydarâbâd devletinde böyle egemen bir durumda iken Karnatik'e gelmiş olan yeni Fransız başkomutanı Lalli (Lally) yedi yıl savaşının başlamış olması dolayısiyle İngiliz'lerle savaşmaya koyulmuştu. O, Madras'a saldırmak üzere bütün Fransız kuvvetlerini toplamak ister ve Büssi'yi Haydarâbât'tan geri çağırır (Haziran 1758). Madras alınamaz; Fransız'lar Vandivaş'da büyük bir yenilgiye uğrarlar ve Büssi İngilizlerce tutsak edilir (1760).

Böylelikle hem Haydarâbâd'daki Fransız nufuzu sona ermiş, hem de Fransız'ların Karnatik'deki durumları ümitsizleşmiş olur.

Düpleks ve Büssi'nin açmış oldukları çığır

Bu iki kişi Hindistan'ın nasıl pek az adam, emek ve para ile Avrupalıların egemenliği altına sokulabileceğini her kese göstermiş ve İngiliz idarecilerine örnek olmuştur. Onların usulleri şöylece özetlenebilir :

Çok kere birkaç yüz kişiyi aşmıyan bir Avrupalı çekirdeğin etrafında Avrupa silâhlarını kullanan vc ora savaş usullerine göre yetiştirilmiş olan birkaç bin yerliden mürekkep Avrupalı komutası altında askerî birlikler teşkil etmek ve bunları yerli hükümdarların hizmetine vermek. Bu hükümdarlar bu birliğin masrafını üzerlerine almakta idilerse de gereken para

vesaireyi toptan Avrupalı komutana vermektedirler ; bazen de para yerine, vergilerini toplamak ve askerlerine harcamak üzere bazı bölgelerin yönetimi bu Avrupalı komutana bırakılmakta, yâni o, yerli beyler gibi bir caygîr (timar, zeamet) sahibi kılınmaktadır. Her iki biçimde de subay, erbaş ve erler yerli hükümete değil, kendi başlarında bulunan Avrupalı komutana bağlı bulunmakta ve onu tanımaktadırlar ; çünkü ödeneklerini ondan almakta ve onun tarafından seçilmekte veya hizmetten çıkarılmaktadırlar. Bu gibi birlikler kendilerinden birkaç misli kalabalık eski yerli usullerle yetişmiş orduları yenecek güçte oldukları için bunları hizmetlerine alan hükümdarlar komşularına karşı üstün bir duruma geçmekte ve birçok iç ayaklanmalardan da korkmayacak bir hale gelmektedirler. Ancak gerçekten Avrupalı komutanın elinde bir kukla olmaktadırlar. Eğer bu komutan Büssi gibi hükümdarlara karşı son derece saygılı, pek zarurî anlar ayral iç işlere karşmaktan sakınan, aynı zamanda anlayışlı bir devlet adamı ve iyi bir asker olursa yerli devleti kendi hükümetinin (yâni bu örnekte Fransa'nın) genel menfaatlerine göre hareket ettirmekte güçlük çekmiyebilirdi. Yerli devlet ise yavaş yavaş her hükümet değişmesinde daha çok boyunduruk altına girer ve sonda bir sömürge olabilirdi. Nasıl ki çok kere böyle olacaktır.

Büssi'nin Haydarâbâd devleti içindeki durumu bu yolda ilk ve en parlak örnek olmuştur.

VIII. İNGİLİZ'LERİN BENGAL'E YERLEŞMELERİ VE KUZEY HİNDİSTAN İŞLERİNE KARIŞMAYA BAŞLAMALARI

Ali Verdi Han'ın son yılları

Adından Şiî bir Türk olduğu anlaşılan Aliverdi Han'ın nasıl Bengal'de gerçekten bağımsız bir duruma geldiğini yukarıda görmüştük (s. 37-43). O ömrünün sonlarında Avrupalılara karşı çok kuşkulu olmuş ve 1750'de Fransız'ların yardımiyle Haydarâbâd nizamî Nâsır Ceng ölüp yerine yeğeni Muzaffer Ceng, onların kuklası olarak geçince Aliverdi Han Bengal'deki bütün Fransız tecimerlerinin mallarına el koymayı düşünmüştü.

Sirac üd-devle-nin İngilizlerle savaşı ve barışı

Aliverdi 1756'da yerine yeğeni Siracü-devle'yi bırakarak ölmüştü. Bu son kişinin ilk işlerinden biri İngiliz'lere karşı savaşmak olur; 50.000 kişilik bir ordu ile korunma imkânları pek zayıf olan Kalkûta'ya saldırır, orayı alır ve yağma ettirir. İngiliz'ler 1757 yılının başlarında orayı geri alınca Siracüd-devle onlar üzerine yürürse de uğradığı bir gece baskınındaki kayıpları dolayısiyle bir anlaşma yapar ve İngiliz'leri aşağı yukarı eski durumlarında bırakmaya razı olur. Bunlar Kalkûta'yı berkitmek ve orada para basmak hakkını da alırlar. Esasen Avrupa'da "Yedi yıl savaşının" başladığı o sıralarda öğrenilmişti. İngiliz'ler hem Bengal navab'ı, hem de Fransız'larla aynı zamanda uğraşacak durumda olmadıkları için Siracüd-devle ile anlaşmayı uygun görürler. O da epi duruksadıktan sonra İngiliz'lerin Fransız kent ve tecim yerlerine saldırmalarına izin verir.

Siracüd-devle'nin düşürülmesi

Bu kimse kötü idaresi yüzünden sevilmemekte idi; muhaliflerinin başında kendi eniştesi ve bahşi'si[1] Mir Cafer Ali geliyordu. İngiliz'ler bu muhaliflerle anlaşırlar ve onlara Navab Siracüd-devle'yi devirmek işinde yardım etmek için İngiliz komutanı Klayv 800 Avrupa'lı ve 2200 yerli askerle başkent Mürşidâbâd üzerine yürür. İki ordu Plasey'de karşılaşırlar; Sirac üd-Devle etrafında hep ihanet kokusu duyduğu için ufak bir çarpışmadan sonra ordusunu bırakıp kaçar; o az sonra yakalanıp idam edilecektir. Mir Cafer de navab olur (1757). Yardımlarının mükâfatı olarak İngilizlere 1,238,575 İngiliz lirası (altın) dağıtılır; bunların 32.500'ü Klayv'a aittir[2] bu kişiye az aşağıda göreceğimiz şartlar altında bir de yılda 30.000 İngiliz lirası kadar gelir getiren zengin bir caygîr[3] verilir.

[1] Bk. C. II dizininde bu ada.

[2] R. Dutt, *The Economic History of India*, C. I, s. 32'ye göre. *Oxford History of India*, s. 494'te bu son rakkam 234.000 İngiliz lirası olarak gösterilir.

[3] Bk. C. II'nin dizininde bu ada.

Mîr Cafer'in navablığı

Bundan sonra Klayv'in Bengal'deki durumu aşağı yukarı Büssi'nin Dekken'deki durumuna benzer. Onun yardımiyle "mesned„e [1] oturmuş olan ve yine onun sayesinde orada tutunabilen yeni navab tabiatile onun elinde bir kukladan başka bir şey değildir. Esasen Mir Cafer doğuşundan zayıf akıllı ve kararsızdır, onun yanındakiler de, Haydarâbâd ileri gelenleri gibi, yabancılardan, yani Bengal'de İngilizlerden bir an önce kurtulmak isteğindedirler.

Sirac üd-devle aleyhindeki tertiplere bir çok Hindular yardımcı olmuşlardı; İngilizler de Müslüman navab ve ileri gelenlere karşı Hinduları tutmayı ve onlara dayanmayı uygun görürler. Bu da Mîr Cafer'in onlardan kuşkulanmasını mucip olur. Patna'da (Bihar) Mîr Cafer'in valisi bulunan Ramnarayan adında bir Hindu'nun Eved (Oud) navab'ı Şüca üd-devle ile anlaşmalar yaptığı da öğrenilir.

Bunun üzerine Mîr Cafer ile Klayv ona karşı yürürler; ancak az önce Ramnarayan, Klayv'a dostluk ve bağlılık inancaları göndermiş ve bu son kişi onu korumayı kabul etmişti. Patna'ya varıldıkta Klayv'ın ısrarı üzerine Ramnarayan'a ilişilmez; o, yine makamında bırakılır ve yabancılarla anlaşmaya kalkışmadıkça ve üstenmiş olduğu vergiyi düzenli olarak navab'a gönderdikçe yerinde kalacağı inancalanır.

Böylelikle o bir memur durumundan çıkıp Bihar'ın hiç olmazsa ömrü boyunca egemeni yapılmış olur ve bundan da önemli olarak bunu İngilizlere borçlu bulunur. Daha birkaç Hindu ileri geleni de bu durumdadır; yâni İngilizler git gide özel taraftar elde ededururlar.

Klayv'ın durumu ve Bengal'i tehdid eden bazı tehlikeler

1758'e kadar Klayv ve Bengal'deki İngiliz ordusu ve teşkilâtı Madras'a bağlı idi. Bu tarihten itibaren İngiliz şirketince Klayv'a vali yetkileri verilir. Bu tabiî onu Bengal valisi yapmıyordu; çünkü ülkenin resmen egemeni Mîr Cafer olup Klayv onun yanında bir yardımcı birlik komu-

[1] Bengal navabları el'an ismen olsun Delhi'deki Gurkanlı pâdişahına bağımlı oldukları için «taht»a çıkmayıp «mesned»e oturmaktadırlar.

tanı gibi idi; Klayv'ın yeni durumu yalnızca İngilizler arasındaki mevkiini değiştiriyor ve onu Madras'daki idareye karşı bağımsız kılıyordu.

Daha yukarıda (s. 116 ve 129), ilerde II. Şah Âlem ünvaniyle pâdişah olacak olan II. Âlemgir'in oğlu Şehzâde Âli Gevher'in ne gibi şartlar altında Muhammed Kulu Han'la birlikte Bihar'a saldırdığını görmüştük. O, Patna'yı kuşatırsa da Ramnarayan ona karşı koyar ve İngiliz yardımının yaklaşması üzerine şehzâde çekilir (1759); ancak o daha bir müddet Bihar'ı tehdid edecek ve kısa bir an için Bengal içerilerine bile akın yapacaktır. O, bu sırada babasının ölümü haberini alınca kendini II. Şah Âlem ünvaniyle pâdişah ilân edecektir.

Böylelikle Klayv ve İngilizler Mîr Cafer'in Bengal'deki durumunu bir yıkımdan kurtarmış, yani oralarının yeniden fi'len Gurkanlı pâdişahının eline geçmesini önlemiş olurlar. Mîr Cafer'in Klayv'a verdiğini yukarıda andığımız caygîr, bu yardım dolayısiyle verilmiştir.

İngilizlerin Bengal'de elde etmiş oldukları durum Felemenklileri tecim bakımından çok zarara sokmaktaydı. 1759 yılında bunlar, İngilizlerle navab Mîr Cafer arasında hasıl olmuş olan bazı kuşkulardan faydalanarak ve onunla ve oğlu Mîran'la zımnen olsun anlaşmış olarak Bengal'e kuvvet gönderirse de çabucak yenilirler.

Şubat 1760'da Klayv, Holvel (Holwell)'i vekil bırakıp İngiltere'ye gider.

Mîr Kasım'ın navab yapılması

Mîr Cafer Felemenkliler işinde, hattâ Şehzâde Âli Gevher'in son akınları sırasında İngiliz'lerin kuşkusunu uyandırmıştı, malî işlerde de onları tam tatmin etmemişti; yani İngiliz'lerin Güney Hindistan'da Karnatik'de yaymakta oldukları savaş için kendisinden istedikleri 50.000 İngiliz liralık yardımı henüz vermemişti (Dutt. I, 19). Navab'ın oğlu Mîran ölünce veliahtlık işi de ortaya çıkar.

Yeni İngiliz "valisi" H. Vansittart Temmuz'da Kalküta'ya gelir ve Mîr Cafer'in damadı Mîr Kasım'ı veliahd yapmaya karar verir. Bu amaçla onunla görüşmeler başlar ve bunları Holvel idare eder; sonda şöyle bir anlaşmaya varılır: Mîr Kasım hem de derhal subedar (veya navab) vekili olacak, İngiliz'lere,

askerlerini doğrudan doğruya ora gelirleriyle geçindirmek için üç ilçe verilecek ve Mîr Cafer'in onlara henüz ödememiş olduğu yukarıda anılan 50.000 İngiliz lirası ödenecektir. Bu anlaşma dışında Mîr Kasım, 58.333 lirası yeni "vali" Vansittart'a ait olmak üzere İngiliz memur ve subaylarına armağan olarak 200.269 İngiliz lirası (altın) verecektir[1].

Cambridge History of India'ya[2] göre, bu armağanların ve hiç olmazsa müzakereci Holvel'e verilen paraların bir amacının da İngiliz'lerin Bengal'deki idareyi doğrudan doğruya ele almalarını önlemek olduğu iddia edilmiştir. Yani rüşvet mahiyetinde olan bu paralar verilmese imiş navab ve soyu bir yana atılıp Bengal bir İngiliz sömürgesi durumuna sokulacakmış.

Mîr Cafer, damadı Mîr Kasım'la İngilizler arasında yapılmış olan bu anlaşmayı kesin olarak reddeder; yani damadının kendi vekili adiyle işlerin gerçekten başı olmasını bir türlü kabul etmez. Bunun üzerine İngiliz'ler onu "mesned" den indirirler ve Mîr Kasım'ı fi'len navab yaparlar (Ekim 1760). Mîr Cafer de Kalküta'ya götürülür.

Mîr Kasım değerli bir devlet adamı olduğunu derhal gösterir ve iyi ve başarılı bir idare kurar. Ancak İngiliz'lerin elinde bir kukla olmaya rıza göstermediği için çok geçmeden çatışmaya başlar.

Başlıca anlaşamamazlık konuları yeni pâdişah II. Şah Âlem ye karşı takınılacak durum, Patna'da Bihar valisi Ramnarayan'a karşı yapılacak muamele ve iç tecimden alınmakta olan vergiler sorumlarıdır. Bunları gözden geçireceğiz.

II. Şah Âlem'in durumu

Yukarıda (s. 123 ve 129) bu kimsenin 1759' da babası öldürüldüğü sırada Bihar-Bengal bölgelerinde bulunduğunu ve kendisini pâdişah ilân ettiğini, Afganistan şahı Ahmed Şah Abdalî'nin de Delhi'ye girince onun pâdişahlığını ilân etmiş olduğunu görmüştük.

Ahmed Şah Marata'larla savaşırken II. Şah Âlem de İngiliz'lerle vuruşmaktaydı. Afgan'ların Marata'ları Panipat'ta ezdikleri günlerde, 15 Ocak 1761'de II. Şah Âlem İngiliz'ler tarafın-

[1] R. Dutt, C. I, s. 32.
[2] C. III, s. 168.

dan bozulmuş ve yanındaki Fransız'lar İngiliz'lerin eline düşmüşlerdi. Bundan sonra o, İngilizlerle temasa gelip (Şubat başları) onlarla birlikte Patna'ya gitmiş ve yapılan görüşmeler sırasında İngilizler onu kendi kuvvetleriyle Delhi'ye götürüp tahta oturmayı kararlaştırmışlardı. Şah Âlem'in buna muhtaç olması Ahmed Şah Abdalî'nin onu pâdişah yapmış olmasının, o an için amelî bir değeri olmadığını ve kendisinde Delhiye gidip tahta oturma gücünü görmediğini gösterir.

Ancak Mîr Kasım bu işe karşı koyar ve bu muhalefet karşısında İngilizler kendilerini Delhi'ye kadar ordu gönderecek gücde görmezler. Mîr Kasım'ın korktuğu, İngilizlerin bu hizmet karşılığında Pâdişahtan Bengal subedarlığını kendilerine veren bir buyrultu almaları ve kendi hukukî durumunu hiçe indirmeleri yönü idi. Hattâ Şah Âlem'in 1761 Haziranında Bihar'dan çekilmesinden sonra da Mîr Kasım Bengal'de onun adına hutbe okutturmak istemez ve buna ancak İngiliz baskısı ile razı olur.

Ramnarayan işi

Patna'da Bihar valisi olan bu kimsenin Mîr Cafer'le geçinemediğini ve İngilizlerce korunulmakta bulunduğunu yukarıda görmüştük. Mîr Kasım da ona düşmandır ve İngilizleri onu kendisine teslim etmeğe kandırır; bunu elde edince de onu öldürtür.

Bu olay İngilizlerin Klavy zamanında başlamış olan Hindu ileri gelenlerinin Müslümanlara karşı korumak siyasasından vaz geçmiş olduklarının bir belirtisi sayılır.

İç tecimden alınan vergiler işi

Yukarda s. 89 'da anılan Ferruh - Siyerin 1716 tarihli buyrultusu sayesinde İngilizler Bengal'de gümrüksüz ve vergisiz dış tecimde bulunmakta idiler. Şirket memurları da kendi hesaplarına yine hiç bir para vermeden bu yolda iç tecimde bulunmaya kalkışmış, fakat nevablar bunu yasak etmişlerdi. Plasşey zaferinden ve Mîr Cafer İngiliz'lerce nevablık mesnedine oturtulduktan sonra İngiliz memurları pek geniş ölçüde hiç bir para vermeden iç tecime koyulurlar, halbuki yerliler bu iş için bir takım vergiler vermekte idiler; bu yüzden yerli tecimerler iş yapamaz bir hale gelirler. Bu yetişmiyormuş gibi İngiliz şirketinin Avrupalı ve yerli memurları yine kendi özel tecimleri sı-

rasında mal alır ve satarken keyfi fiyatlar tesbit etmekte, alış verişi zorla bu fiyatlar üzerinden yapmakta ve çok zulmetmekte idiler. Bu yüzden Bengal son derece yoksul bir duruma düşmüş, halkta çalışma gayaeti kırılmış ve istihsal ile tecim temelinden sarsılmıştı.

Mîr Kasım bu işi düzeltmek için epi uğraşır ve sonda Vansittart'la şöyle bir anlaşmaya varır:

a) Şirket dış tecimi gümrüksüz ve vergisiz yapacaktır.

b) İç tecim için kararlaştırılan vergiler herkesce verilecektir; bunlar genel olarak % 9'dur.

Ancak Kalküta'daki İngiliz meclisi[1] bu hükmü onur kırıcı diye sıfatlandırıp reddeder; yalnız tuz teciminde navaba % 2,5 vermeyi ve öbür maddeler üzerinde hiç bir şey vermemeyi kararlaştırır.

Bunun üzerine Mîr Kasım hiç beklenmedik bir şey yapar: İç tecim üzerindeki bütün gümrük ve vergileri kaldırır; yani İngiliz memurlarından bu münasebetle para alamıyacağını anlayınca kimseden para almamıya ve bu yüzden kendi hazinesine giren vergileri feda etmeye karar verir; böylelikie kendi uyruklarını tecim işlerinde yabancı şirketin adamlariyle eş bir duruma sokmak ister.

Derhal Kalküta'daki İngiliz meclisi kıyamet koparır; çünkü İngiliz memurları ancak kendilerinin ödemedikleri iç gümrüğü yerliler öderlerse aşırı kazançlar sağlıyabilirlerdi. Meclisin çokluğu Navab'ın "İngiliz ulusuna karşı ahdşikenlik ettiği„[2] iddiasile yerlilerden iç gümrük ve ona benzeyen vergilerin alınmakta devam edilmesinde ayak direr. Mîr Kasım ise yerli tecimerleri toptan iflâsa ve bütün iç tecimi İngiliz şirketi memurlarının eline geçirmekten başka bir sonuç vermiyecek olan bu işe razı olmaz ve arada sayaş başlar.

1100 Avrupalı ve 4000 yerli (bunlara "sipahi„ den bozma olarak "sepoy„ denilmektedir) askerden mürekkep olan İngiliz ordusu Navab'ın 15—20,000 kişilik ordusunu iki kere bozar; Mîr Kasım, Eved (Oud)'e kaçar ve eski navab Mîr Cafer onun yerine geçirilir. O, İngiliz şirketinin ileri gelenlerine ve

[1] Bu meclisin teşekkül tarzı ve yetkileri aşağıda görülecektir.

[2] Dutt, C. I, s. 29-30.

başlıca memurlarına 500.195 İngiliz lirası (altın) değerinde armağanlar verir; yönetimi hemen kâmilen onların istedikleri gibi yürütür ve tabiatiyle iç tecim dolayısiyle yerlilerden alınan gümrük ve resimleri İngiliz'lerin dedikleri biçime sokar (1763). Onunla yapılan anlaşmanın başlıca noktaları İngiliz şirketinin memurlarınca yapılan iç tecimin serbest ve gümrüksüz olması ve yalnız tuz için % 2,5 alınması, navab'ın ordusunun azaltılması, onun "Derbar„ ında (Saray ve devlet işlerinin görüldüğü yer olup fransızca "cour„ un karşılığıdır) bir İngiliz mümessilinin bulunması ve Mîr Kasım'a karşı yapılan savaştaki resmî ve özel bütün masraf ve zararların tazmini idi.

Kalküta'daki İngiliz meclisinin Vali Vansittart'ın Mîr Kasım'la yapmış olduğu anlaşmayı reddetmesi bir türlü ayaklanma özünde idi ve idarî ve askerî işlerde bir çok karışıklığın çıkmasına yol açmıştı.

İngilizlerin Gurkanlı pâdişahı ve Oud navabına karşı savaşları

Mîr Kasım, İngiliz'lerce yenildikten sonra, Oud'a kaçmıştı: ora navabı Şüca üd-devle ve Gurkanlı pâdişahı II. Şah Âlem ona yardıma karar verirler, fakat 22.10.1764 de İngiliz'ler tarafından Bekser'de kesin bir yenilgiye uğrarlar; Pâdişah İngiliz karargâhına gelir, Sücaüd-devle Rohilla bölgesine kaçar ve Mîr Kasım yoksuzluk içinde yaşamak üzere bir yere çekilir. Oud bölgesi de İngiliz işgali altına girer. Bu vuruşma Kuzey Doğu Hindistan'da İngiliz'lere karşı yılgınlığın temellerini kurar.

Bengal'de navab değişmesi

1765'de Mîr Cafer ölür ve yerine oğlu Necm üd-devle geçirilir; Şirketin ileri gelenlerine ve memurlarına 230,356 İngiliz lirası armağan eder ve "subedar nâibi„ ünvanını taşıyacak olan başbakanını İngiliz'lerin "öğütlerine göre„ atamayı ve onlar razı olmadan onu değiştirmemeyi kabul eder. Artık bundan böyle Bengal subedar veya navabı yalnız edimsel olarak İngiliz'lerin elinde bir kukla olmakla kalmayıp resmen de onların egemenliği altına girmiş olur.

Bu sefer armağan diye alınan para İngiliz şirketinin son zamanda bu gibi şeyleri yasak etmiş olan buyruğuna rağmen alınmıştı.

İngiliz şirketinin yeni durumu

Bengal'deki İngiliz memurlarının hem imtiyazlı tecim, hem armağan aldıkları, hem de türlü yolsuzluklar sayesinde olağanüstü paralar elde ettikleri yukardaki ayrıntılarda anlaşılmaktadır. Bu yön İngiltere'de pek büyük patırtılar çıkaracaktır. Bunları ileride göreceğiz. Burada ancak şu yöne işaret edelim : İngilizlerin Bengal'e yerleşmelerinde en büyük amil olan Klayv (arada Lord yapılmıştı) 1764 yılında Şirketin bir çok hisse senedini satın alarak onun en önemli ve sözü geçer hissedarı olur ve kendini yeniden Bengal'e vali olarak (Resmî ünvanı "Fort William„ yani "Vilyam kurganı„ valisidir) göndertir.

Gurkanlı pâdişahı ve Oud navabı ile görüşmeler

Bekser vuruşması ve II. Şah Âlem'in yenilgiden sonra İngiliz karargâhına gelmesi üzerine Vali Vansittart bu Pâdişahla görüşmelerde bulunmuş ve İngiliz işgali altına girmiş olan Oud'u doğrudan doğruya ona bırakacağına dair söz vermişti. Nazarî olarak bütün Hindistan Gurkanlı pâdişahına bağımlı olmakla birlikte bir çok kimse sözde vali fakat gerçekten hükümdar durumunda idiler. Bu kabilden olarak Oud navabları (valileri) da Delhi ile her türlü ilgiyi kesmiş olup bağımsız bir hükümdar durumunda bulunuyorlardı.

Ancak Klayv 1765 Mayısında Bengal'e yeniden gelince Vansittart tarafından tutulan yolu yani Oud'un doğrudan doğruya Pâdişaha verilmesini beğenmez ; çünkü o, Pâdişahda Oud ilini gerçekten idare etmek gücünü görmüyordu. Klayv bir yandan Oud navabı Şüca üd-devle öbür yandan da Pâdişah II. Şah Âlem'le ayrı ayrı anlaşmalar yapar.

Şüca üd-devle ile yapılan anlaşma

Klayv, Oud ilini Pâdişaha verilecek olan Allahâbâd ve Kara bölgeleri ayral beş milyon rupi karşılığında yine Şüca üd-devle'ye bırakır. Bu amaçla yapılan anlaşmaya göre az önce anılan iki bölgeden başka yerlerde bulunan İngiliz askerleri geri alınacak, arada savgal bir bağdaşma olacak ve İngiliz'ler Oud'da serbestce tecimde bulunabileceklerdir [1].

[1] Metin T. E. S., *Traties, Engagements and Sanads*, C. II, s. 80 'dedir.

Gurkanlı pâdişahı ile yapılan anlaşmalar[1]

Bunlara göre (12 Ağustos 1765) Pâdişah (bir fermanla) Bengal, Bihar ve Orisa illerinin "Divanlık„ ını, yâni vergi toplamak hakkını, bir in'am ve altamga[2] olarak İngiliz şirketine vermekte, şu şartla ki kendisine yılda 2,600,000 rupi ödensin.

Bundan başka pâdişah, Arkot navablarının Haydarâbâd nizamlariyle olan bağlarını çözmektedir. Yukarıda görülmüş olduğu gibi nizam'ları kukla durumuna sokan Düpleks ile Büssi onlara ait olan bu egemenlik bağının verdiği "hakk„ a dayanarak Arkot bölgesine de egemen olmaya kalkışmışlardı. Yeni anlaşma bu gibi denemelerin tekrarlanmasını önliyeceği gibi, henüz kıyılardan pek uzaklaşmak istemeyen İngilizleri bir kara devleti olan Haydarâbâd devletiyle (Resmen sube yâni "il„) uğraşmak külfetinden de kurtarabilirdi, Tabiî bütün bunlar İngiliz'lerin durumunu ancak hukukî bakımdan kuvvetleştiriyordu ; fakat bu dahi önemsiz değildi.

Pâdişah başka bir fermanında Kuzey Serkârlarının, Dekken subedarı yâni valisi (Haydarâbâd nizamı'nın resmî ünvanı) Selâbet Ceng tarafından Fransız'lara verilmiş olması yönünün kendi (Pâdişah) fermaniyle tasdik edilmediğini, bütün han ve emîrlerin ve İngiliz şirketinin Fransız'ları oradan çıkarmak için uğraşıp savaştıklarını[3] ve kendisinin de oralarını bu sonunculara bir "in'am„ olarak verdiğini açıklamaktadır.

Bu tarihten (1765) 1771 yılına kadar II. Şah Âlem bir İngiliz korunuğu gibi kendisini daha güvende duyduğu Allahâbâd'da oturur. Bu son tarihte o, ilerde göreceğimiz gibi Delhi'ye dönecektir.

Görüldüğü gibi İngilizler Pâdişaha güvenle yaşayabileceği bir yer ve bir miktar yıllık para sağlamak karşılığında hukukan ve mânen pürüzlü kalan bir takım konuyu yine sırf hukukî ve mânevî bakımdan kendi dileklerine göre çözmüş olurlar.

[1] Bunlar yukarıda anılan eserde (T. E. S.) dağınık olarak bulunmaktadırlar. Bk. C. I. s. 56-61, VIII, s. 25 ve IX, s. 21-25.

[2] Bu adları taşıyan topraklar için bk. bu eserin II. cildinin dizinine.

[3] Bu ayrıntılar Timur oğullarının gerçek durumlariyle iddia ve kuruntuları arasındaki uçurumu göstermek için konulmuştur.

Esasen yıllar vardı ki Pâdişahın Bengal üzerindeki egemenliği her türlü edimsel (fi'lî) değeri kaybetmişti; öbür yandan İngilizler bu il'e sağlamca yerleşmişler ve az önce de "mesned„ e oturttukları navab'ın başbakanını atamak (tayin etmek) yâni yönetimin başına kendi adamlarını geçirmek hakkını almışlardı. Dolayısiyle gerçekten değişen birşey yoktu; ancak Pâdişahın buyrultusu Fransa ve Felemenk gibi Avrupalı devletlere karşı İngilizlere bir "hak„ veriyordu ve işin önemi de burada idi.

Esasen Şirket elde ettiği "Divanlık„ hakkını derhal kullanmıyacak ve koskocaman bir ilin malî işlerini yöneltmeyi doğrudan doğruya kendi üzerine almak için bir kaç yıl bekliyecektir.

Klayv'ın, II. Şah Âlem hakkındaki kararı Bengal'deki İngilizlerce beslenilmekte olan esaslı bir isteği baltalıyordu. O da Pâdişahı ele alıp onun adını ve mânevî ve hukukî durumunu sömürerek bütün Hindistan'ı fethetmek düşüncesi idi. Ancak o sırada İngiliz gücü buna yetecek derecede olmadığından genel olarak Lord Klayv'in Bengal ile yetinmiş olması doğru sayılmıştır.

İngilizlerin bir talihi

İngilizler Bengal'in gerçek egemeni olmaya başladıkları 1757 yılı ile 1761 yılı arasında Hindistan'ın en büyük kuvvetini teşkil eden Marata'lar hemen hep Afganistan'ın kurucusu Ahmed Şah Abdalî ile uğraşmışlar, bu son tarihte Panipat vuruşmasında onun tarafından ezilince çok güçsüzleşmiş ve 10 yıl kadar Kuzey Hindistan'a saldıramaz olmuşlardır. Eğer İngiliz'ler daha önceleri Bengal'a kadar sokulmuş ve Orisa'nın bir kısmını ele geçirmiş olan Marata'ların bütün gücü ile tâ baştan karşılaşmış olsalardı o bölgeye o kadar kolaylıkla ve nisbeten o kadar az askerle yerleşemezler ve Hindistan'ı fethetmeleri işi başka bir biçim alır ve belki çok gecikirdi. Bunun başlıca sebebi Bengal yerlilerinin az vuruşkan olmalarına mukabil Marata'ların epey iyi asker olmalarıdır. Bengal navablarının uzaklık ve masraftan kaçınma gibi sebepler yüzünden epey zamandır yeter ölçüde Türk veya Afgan askerleri getirtmemeleri onları savaşlarda çok âciz bir durumda bırakmaktaydı.

Yönetim işlerinin düzeltilmesi

Klayv, Hindistan'da armağan almak yolu ile en büyük servet yapmış olan adamlardan biri idi; buna rağmen o Hindistan'a ikinci gelişinde bu gibi şeylerin önüne geçmeğe ve merkezin buyruklarını kesin olarak gerçekleştirmiye koyulur ve işyarların çetin mukavemetine rağmen bunu başarır.

Keza merkezin isteği üzerine seferî oldukları sırada İngiliz subaylarına verilen fazla ödenek bir miktar kesilir; bu yüzden bir takım subaylar toptan istifa ederlerse de, çok geçmeden istifalarını geri alır ve affedilirler.

Klayv, merkezce istenilen üçüncü bir tedbiri gerçekleştirmez; o da işyarların iç tecime karışmalarının ve tecimerlik etmelerinin önlenilmesi konusudur. Bunun sebebi aylıkların düşüklüğü yüzünden işyarların tecimden vaz geçtikleri takdirde geçinemiyecekleri ve Şirketin de onların aylıklarını artırmaya razı olmamasıdır.

Lord Klayv bilhassa büyük işyarlara para kazandırıp onları doğrudan doğruya ve teker teker tecim yapmaktan vaz geçebilecek bir duruma getirmek için bir "Tecim Şirketi„ kurar ve ona tuz tekelini ve betel (çiğnenen bir madde) ve afyon tecim hakkını verir. Bu şirket olaganüstü kazançlar yapar. Onun beş hissesine sahip olan Klayv bunları 1767'de 32.000 İngiliz lirasına (altın) satacaktır. Londra'da bu şirkete çok hücum edildiğinden o çok geçmeden lâğvedilecektir.

Lord Klayv 1767'de Hindistan'ı kesin olarak terk eder ve yerine Verelst adında nisbeten silik biri atanır.

IX. BATI VE MERKEZÎ DEKKEN'DE DURUM (1756 — 1776)

Haydarâbâd devletiyle Marata'lar arasında savaşlar

Fransız komutanı Büssi'nin 1758'de de ne gibi şartlar altında nizam'ın yanından ayrıldığı yukarda (s. 151) görülmüştü. Bunun üzerine Marata'ların pişvası (Başbakan) Balaci Rao yüreklenir ve Haydarâbâd'a çatmıya karar verir; önce Ahmednagar kent ve kurganını oradaki komutan Kavî Ceng'e para vererek ele geçirir; ondan sonra da Büssi tarafından yetiştirilmiş olan İbrahim Han Gardî'yi (Fransızca "guarde„

kelimesinden) ve onun komuta ettiği askerî birliği kendi tarana çeker. Böyle bir durumda başlıyan savaş Haydarâbâd ordusunun Puna'nın 340 klm. kadar doğusunda Udgir'de ezilmesiyle sonuçlanır (1760). Yapılan barış gereğince Dekken'in en ünlü kent ve kurganlarından olan Devletâbâd, Asırgarh, Bicapur, Ahmednagar ve Burhanpur ve yılda altı milyon rupi getiren yerler Haydarâbâd nizamı tarafından Marata'lara bırakılır (Şubat 1769).

Ancak çok geçmeden 1761 yılının başlarında, yukarda görülmüş olduğu gibi Marata'lar Panipat'ta Afgan'larca ezilecekleri için Haydarâbâd'da işlerin gerçek egemeni olan Nizam Selâbet Ceng'in kardeşi Nizam Ali 1761 sonbaharında Marata ülkesine saldıracak ve bir çok başarı sağlayacaktır.

Pişva Balaci Rao, Panipat yenilgisini öğrendikten az sonra ölmüştü ; yerine 17 yaşında olan oğlu Madu Rao geçirilirse de işler onun amcası Dada Sahip diye ünlü Ragunat Rao'nun elindedir. Bu kişi Bombay'daki İngiliz'leri nizam'a karşı yardımına çağırır; onlar da karşılık olarak Basseyn kurganının, Salset adasının ve daha bir kaç adacığın kendilerine verilmesini isterler ; o sırada Nizam Ali'nin hizmetinde bulunan Marata'lar ondan ayrılırlırlar. Bu yüzden Nizam Ali, Haydarâbâd devletinin bir yıl önce uğramış olduğu kayıpların yarısını geri alarak barışa razı olur ve Marata'lar İngiliz yardımına muhtaç kalmazlar.

Nizam Ali'nin hükümdarlığı

Az sonra bu kişi kardeşi Selâbet Ceng'i hapsedip kendisi resmen onun yerine geçer (Temmuz 1762). Gurkanlı pâdişahı da daima olduğu gibi bu olup bittiyi kabul eder ve yeni nizam'a II. Nizamül-mülk Âsaf-cah ünvanını verir. Nizam Ali devrinde Haydarâbâd devleti bir müddet için güçlü bir duruma geçecektir.

Marata'ların durumu

1762'den itibaren genç Pişva Madu Rao işleri doğrudan doğruya ele almak ister ve amcasının egemenliğinden kurtulur ; ancak bu iki kişi arasında mücadele kâh açık kâh da örtülü bir surette devam edecektir. Dada Sahip bir zamanlar kendi yeğenine karşı Haydarâbâd nizamiyle anlaşır; ancak genel olarak Pişva Madu Rao üstün durumda bulunur. Onun adamları arasında

Nana Fadnavis diye anılan Balaci Canardan adındaki kimse ilerde çok ün kazanacaktır.

1767'de Madu Rao ilerde daha ayrıntı ile anılacak olan Maysor devletinin egemeni Haydar Ali'ye karşı başarı ile savaşır. Bu suretle Marata gücünün artması ve bu ulusun Panipat yenilgisinin doğurduğu sarsıntıyı atlatmak üzere bulunması artık git gide kendilerini Hindistan'ın gelecekteki egemeni saymaya başlıyan İngilizleri kuşkulandırır ve bunlar genç Pişva'nın Haydarâbâd ve Maysor devletleriyle anlaşamaması ve aralarında daimî bir gerginlik bulunması için çalışmalara koyulurlar.

Marata'ların yeniden Kuzey Hindistan işlerine karışmaları

Madu Rao 1769'da Kuzey Hindistan'a bir ordu gönderir; bu ordu Sindia ve Holkar hânedanlarına bağımlı Maratalarla birlikte Racput, Rohilla ve Cat'lara karşı sefer yapar ve onlardan haraç alır. Bu ordunun komutanı Visaci Kışan, 1764'den beri, yukarda s. 130'da anılmış olduğu gibi, Allahâbâd da İngiliz'lerin bir korunuğu gibi yaşıyan Gurkanlı pâdişahı II. Şah Âlem'i Delhi'ye çağırır; amaç hukukî ve nazarî olarak bütün Hindistan'ın sahibi sayılan bir kişiyi bir âlet gibi kullanıp onun adına ve Marata'lar hesabına Hindistan'ı fethetmektir. Şah Âlem bu işi kabul eder ve 1771 sonlarına Maratataların bir korunuğu olarak Delhi'ye gelir. İngilizler, aralarında bunu isteyenler çok olmakta birlikte, henüz bütün Hindistan egemenliği davasını ele almaya karar vermemişlerdi. Dolayısiyle Pâdişahın gitmesini hoş görmezlerse de buna mani olmazlar, ancak çok geçmeden Bengal " Divanlık „ının kendilerine tevcihinden beri ona ödememekte oldukları yılda 2.600.000 rupiyi keserler. Bunu gerektiren olayların ayrıntıları daha yukarda (s. 131) II. Şah Âlem'in pâdişahlığı anılırken anlatılmıştı.

On yıl önce Kuzey Hindistan egemenliği için Afgan'larla Marata'lar çarpışmış, birinciler kazanmış fakat egemenliklerini kuramamış veya kurmak istememişlerdir. Marata'ların yeni durumu aynı amaçla hattâ bütün Hindistan egemenliği için onlarla İngilizler arasında çetin bir mücadelenin kapısını açar. Üstünlük bu sonuncularda kalacaktır.

Gurkanlı pâdişahının yeni durumu

Puna'dan gelmiş olan Marata ordusu çekildikten sonra Delhi ve oraya geri gelmiş olan Pâdişah II. Şah Âlem, Mahadaci Sindia'nın egemenliği altına girmiş olur. O, Gurkanlı pâdişahını Puna'daki pişvayı Vekil üs-saltana ve kendisini de onun nâibi (vekili) tayin etmeye mecbur eder. Böylelikle Marata pişvası ve Sindia hükümdarı Gurkanlı pâdişahı adına buyruklar çıkarmak yetkisini elde etmiş olurlar.

1772'de Pişva Madu Rao ölür ve Kuzey Hindistan'daki ordu geri çağrılır; Maratalar'ın durumu çok sarsılır ve İngilizlerle onlar arasında yaklaşan çarpışmalar devri onlar için uygunsuz şartlar içinde gelişir. Bu yön ileride görülecektir.

Madu Rao'nun ölümünden sonra Marata'ların birliği resmen değilse de fi'len yok olacak kadar gevşer. Artık Puna'daki pişvalar, bütün Marata hükümdarlarınca sözleri dinlenir ve buyrultularına uyulur başkanlar olmaktan çıkarlar.

Bilhassa iki Marata hânedanı Gvaliyor'daki Sindia'lar ve Malvadaki Holkar'lar bu üstün durumun mirascısı olmak ve Puna'da başlıca söz sahibi bulunmak isteğine kapılırlar; bu istek aralarında öyle bir önürdeşlik doğurur ki meselâ Sindia hükümdarı Mahadci Sindia, Holkar'ların üstünlük elde etmeleri ihtimali belirince bunu önlemek için İngilizlerle bağdaşmakta tereddüt etmiyecektir. Bu yönler de ilerde görülecektir.

O devirde Hindistan'daki bütün devletler Timur oğlu pâdişahının sözde egemenliğini tanımakta idiler ve Müslüman olanları "navab, nizam, subedar„ gibi ünvanlarla yetiniyorlardı.

Mahadaci Sindia pâdişah adına buyrultu çıkarmak hakkını elde ettikten sonra onun önürdeşi olan Holkar hükümdarı pâdişahla her türlü ilgiyi keser ve onun üstünlüğünü sözde dahi tanımaz olur.

1782'de babası Haydar Ali'nin ölümü üzerine Maysor devletinin egemeni olacak olan Feth Ali (Tipu) de sultan ünvanını alacak ve kendisini resmen Delhi'deki Gurkanlı pâdişahına karşı bağımsız sayacaktır.

X. KARNATİK'DE VE GÜNEY DEKKEN'DE DURUM (1761—1772)

Karnatik'in durumu

Fransız'ların Karnatik'te kesin yenilişini tamamlıyan Vandivaş vuruşmasından (1760) ve onların Karnatik ve Hindistan'da bir askerî kara devleti olmaktan vaz geçtiklerini ifade eden Paris antlaşmasının (1763) Hindistan'la ilgili hükümlerinden sonra İngilizler Karnatik'in gerçek ve edımsel egemeni olabilirlerdi. Ancak bir süre için bağdaşıkları olan Arkot navabı Muhammed Ali'yi iş bakında bırakmayı uygun görürler.

Fransızlara karşı savaş, navabın hesabına yapılmış ise de gerçek masrafa İngiliz Şirketi katlanmış ve navabı borçlandırmıştı. Bu borç bir zamanlar 2 milyon pagodayı epi geçti (Bir pagoda 40—45 altın kuruş kadardır). Bu parayı ve bir çok faizi ödemek zoru navabı ödünç para almaya mecbur eder ve bir zaman olur ki Madras'taki İngiliz tecimer ve memurlarının başlıca işi ve kazanç kaynağı navaba yüksek faizli borç vermek olur. Bu faiz % 36'dan başlıyacak ve % 20 ve daha sonra % 10'a kadar inecektir.

Bengal'de İngiliz memurlarının başlıca işleri özel tecim yaparak ve navab değiştirip armağan alarak zenginleşmekti; Karnatik'te ise navab'a yüksek faizle borç vererek zenginleşmek olur. Bu esaslı ayrılık iki bölgenin gelişmesi üzerine tesir edecektir. Bengal'de İngiliz'ler sık sık navab değiştirmiye ve memurların özel tecimini geliştirmeye çalışacaklardır; Karnatik'de ise alacaklısı oldukları navaba dokunulmamasına ve onun boyuna yüksek faizle borçlanabilecek bir durumda kalmasına önem vereceklerdir. Navab Vâlâ-cah Muhammed Ali[1] bu sayede geniş ölçüde nufuzunu koruyacak, bir çok işde İngiliz'leri dilediği yöne sevkedebilecek ve ömrünün sonuna kadar (1795) yerinde kalabilecektir.

[1] «Vâlâ-cah ünvanı ona Klayv'la yaptığı Allahâbâd anlaşması dolayısiyle II. Şah Âlem tarafından verilmişti.

İngilizlerin Haydarâbâd nizamiyle münasebetleri

Yukarda s. 161'de II. Şah Âlem'in Allahâbâd anlaşmasiyle Kuzey Serkârları İngiliz'lere vermiş olduğunu görmüştük. Ancak bu, nazari bir bağış idi; çünkü o bölge Haydarâbâd nizamlarının elinde idi. Bu yüzden İngiliz'ler Nizam Ali ile görüşmelere koyulurlar ve 1766 Kasımında onunla bir anlaşma yaparlar.

Buna göre: Kuzey Serkârlar İngiliz'lere geçer; buna karşılık İngilizler nizam'a yardım etmek için, o isteyince gönderilmek üzere bir askerî birliği hazır tutmayı üstenirler; ancak eğer İngilizlere ait ülkeleri korumak gerekirse bu birlik geri çağrılabilecektir. İngilizler, nizam kendilerinden yardımcı birliğin gönderilmesini istemediği her yıl ona 900.000 rupi ödeyeceklerdir. Nizam da gerekince İngilizlere yardım edecektir.

Bu bir bağdaşma idi; Nizam'ın amacı da Maysor devletinin başına geçmiş olan Haydar Ali'ye karşı İngiliz yardımını sağlamaktı.

Maysor devleti ve Haydar Ali Han

Bu yerli Hindu devlet Evrengzib Âlemgir zamanında Gurkanlı devletine bağımlı olmuş, onun ölümünden sonra bu bağ gevşemiş, fakat o genel ve daha çok nazarî olarak Haydarâbâd nizamlarına bağımlı kalmıştı.

Haydar Ali'nin babası Feth Muhammed Han, Dekken'de Gurkanlı beylerinden Dergâh Kulu Han'ın hizmetinde bulunmuş, Arkot navabı Saadetu'llah Han'a karşı yapılan bir vuruşmada ölmüş ve çocukları Bangalor'a (Maysor devletinde) kaçmışlardı.

1749'dan itibaren Haydar Ali ve ağabeyisi Şahbaz, Maysor devleti hizmetinde olarak Karnatik'te Haydarâbâd nizam'ı, Arkot navabı, Maysor racası, Marata'lar, İngiliz'ler ve Fransız'lar arasındaki türlü savaşlara karışırlar.

1755'de Haydar Ali, Dindigal'da (Madura bölgesi) Maysor devletinin fevcdarıdır [1]. Orada Fransız uzmanlarının da yardımiyle bir silâh fabrikası kurar ve para biriktirmiye koyulur.

[1] Gurkanlı devletinde mülkî ve askerî yetkileri olan kaymakam, ancak ona bağımlı devletlerde— bunlar esasen nazari olarak Gurkanlıların birer ili sayıldıkları için— oralardaki fevcdarlar birer vali karşılığıdırlar.

1759'da Marata'ların tehdidi altında bulunan Maysor racası, az önce ordunun başına geçirilmiş olan işbu Haydar Ali Han'la Lutf Ali Bey'in himmetiyle onların baskısından ucuz kurtulur ve birinci kişiye Feth Haydar Bahadur ünvanını verir.

Maysor'un genç racası Çikka Krişnarac, başmâbeyncisinin egemenliğinden kurtulmak için Haydar Ali'yi ona karşı kışkırtır ve böylelikle mâbeyincisinin egemenliği sona erer; ancak ordudun başında bulunan Haydar Ali ondan da daha kuvvetli bir duruma geçer ve racayı boyunduruğu altına alır. 1761'de raca, Marata'ların yardımiyle Haydar Ali'yi başından atmaya çalışır ve bir baskına uğramış olan bu kişi başta kaçmak zorunda kalır. Ancak o yıl Marata'ların Kuzeyde uğradıkları büyük Panipat bozgunu onları Maysor'daki birliklerini geri çekmek zorunda bırakır ve Haydar Ali duruma yeniden egemen olarak bundan böyle racayı bir kukla gibi kullanır; kendisi resmen "dalavay" yani başbakandır. Kendi yaşadığı müddetçe (1782) ve oğlu Tipu Sultan'ın ölümüne kadar (1799) Maysor'un gerçek egemenleri onlar olacaktır.

Fransızlardan veya onların yetiştirmelerinden askerî öğretmenler kullanan Haydar Ali çarçabuk Maysor devletini büyütmeye koyulur. Kuzey'de Sira'yı, orada Haydarâbâd nizamının kardeşi Besalet Ceng'in navabı olmak va'diyle ele geçirir; Batı'da Bednur'u alır (1763) ve bir takım devletciğin ve derebeylerinin ülkelerini ele geçirir.

Dekken ve Karnatik'de genel durum

1761'den 1799'a kadar giden devrede Dekken'de geçen başlıca siyasal ve askerî olaylar, Navab Vâlâ-cah'ı (Arkot navabı Muhammed Ali) koruyan İngiliz'ler, Haydar Ali ve sonra oğlu Tipu Sultan, Haydarâbâd nizamları ve Marata'lar arasındaki anlaşma ve çatışmalardır. Bu uğraşlarda Haydar Ali ile Tipu'nun güçleri daha çok kendi yeteneklerinde, nizamlarınki Dekken'de Gurkanlı padişahlarını, yani "meşrutiyet"i ve Maratalarınki da Hinduluğu temsil etmelerindedir. Bundan başka Marata'lar kendi uluslarından kalabalık ve vuruşkan ordular çıkarabilmekte idiler. Haydar Ali ve oğlu Tipu'nun en değerli askerleri ise Afgandır.

Az önce (s. 167) Navab Vâlâ-cah'ın İngiliz'leri az çok arkasından sürükleyebildiğini görmüştük. Bu kişi Haydar Ali ile nizamı son derece kıskanmaktadır ve Dekken karmakarışıklığında önemli bir âmil olacaktır.

Haydar Ali'nin Marata'larla savaşları

Haydar Ali'nin yukarda anılan başarıları ve fütûhatı onunla Marata'lar arasında savaş doğurur ve bu kişi aldığı yerlerin bir kısmından vaz geçerek barış yapar (1765). Az sonra Haydar Ali, Malabar kıyısında ayrıca bir çok yeri ele geçirecektir.

1766 'da Maysor racası Çikka Krişnarac ölür ve Haydar Ali onun yerine büyük oğlu Nencrac'i geçirir; ancak az sonra onun özel gelirlerine de el koyarak onu bir hiç durumuna düşürür (1767). Bunun üzerine Marata'ların pişvası Madu Pao, Maysor ülkesine girer ve Haydar Ali ona üç buçuk milyon rupi ödeyerek barış elde eder.

Haydar Ali'nin İngilizlerle savaşması

Marata'lar Haydar Ali'ye karşı Haydarâbâd nizamı ile bağdaşmışlardı; ancak, yukarda andığımız savaşta, bu son kişinin ordusu Marata'lar çekildikten sonra Maysor ülkesine girebilir; yanında yukarda (s. 168) anılan anlaşmaya göre bir İngiliz birliği de vardı.

Fakat savaş ortasında nizam ile Haydar Ali aralarında anlaşıp İngilizlere karşı savaşa karar verirler ve ikisi birden 43.000 atlı, 28.000 yaya askeri ve 109 topla İngiliz korunuğu Arkot navabının ülkesine saldırmaya koyulurlar. İngiliz ordusu çok az sayıda olmasına rağmen (5800 yaya, 1030 atlı ve 16 top) üstün tabiye ve silahları sayesinde çarpışmalarda düşmanı geri atarsa da atlılarının azlığı yüzünden alan vuruşmalarından vazgeçmiş olan Haydar Ali'nin Karnatik'i biteviye yağma etmesini ve böylelikle İngiliz'lerin malî ve ekonomik durumunu kökünden sarsmasını önleyemez.

Çok geçmeden nizam, kendi ülkesinin İngiliz istilâsına uğramasından korktuğu için 1768 şubatında onlardan barış diler; eski anlaşma (bk s. 168 'e) şu şartlarla yenilenir: İngiliz'lerin nizam'ın dileği üzerine onun yardımına göndermeyi üstendikleri

kuvvetin 2 tabur ve 6 topu aşmaması kararlaştırılır; o sırada nizam'ın kardeşinin elinde bulunan Güntor Serkârının (Kuzey Serkârlarının en güneyde bulunanı) bu kişi ölünce veya ayaklanınca İngiliz'lere devri nizam'ca kabul edilir; nizam, Maysor'a egemen olan Haydar Ali'yi âsi ilân edip onun bütün yerlerinin ve kuvvetinin elinden alınması gerektiğini açıklar (M. a); keza Haydar Ali'nin elinde bulunan Karnatik Balagat'ının, yani bu kişinin ülkelerinin önemli bir kısmının "Divanlık„ını (oranın vergilerini toplama hakkını) İngilizlere verir (M. 10). O sırada Maysor gerçekten bağımsız olmakla birlikte bütün Hindistan Gurkanlı devletine ait ve Haydarâbâd nizamı da onun Dekken'de genel vekili sayıldığından nizamda -nazari olarak- bunları yapmak "hakkı„ vardı. Fakat İngilizlerin bu suretle elde ettikleri "hakları„ kullanmaları için her şeyden önce adı geçen yerleri fethetmeleri lâzımdı; onlar bu sefer bu işi başaramıyacaklardır.

Haydar, Ali Doğu'da Madras'daki İngiliz ordusu ve Batı'da Bombay'daki İngiliz'lerin Malabar bölgesine gönderdikleri kuvvetlerle epi başarı ile çarpıştıktan sonra 1769'da Madras'ın önüne kadar gelir ve bu yürüyüşün doğurduğu korku sayesinde İngiliz'ler barış isterler. Her iki yan tutsakları ve aldıkları yer ve kurganları geri verir ve arada savgal bir bağdaşma yapılır.

Haydar Ali'nin Marata'larla savaşları

1770'le 1772 arasında gelişen bu savaşın sonunda Haydar Ali yenilmiş bir durumda barış yapar. İngiliz'ler yukarda anılan anlaşmaya rağmen ona bir yardımda bulunamazlar. Bu savaş süresinde Maysor racasının Marata'larla haberleşmiş olduğu anlaşıldığından Haydar Ali onu idam ettirir ve yerine onun kardeşi Çamrac'i yine bir kukla olarak geçirir.

XI. DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİNİN İNGİLİZ HÜKÜMETİYLE MÜNASEBETLERİ

1757 yılına kadar "Doğu Hindistan Şirketi„ tek tük bazı köylere, bir iki kente ve onların dolaylarına sahip küçük ordular besleyen bir tecim şirketi idi. Onun varlığını kurmuş olan, onun işlerini ve İngiliz hükûmetiyle münasebetlerini düzenliyen kanunlar da ona göre yapılmışlardı.

1757'den itibaren ise Şirket, İngiltere ve Fransa'dan epi büyük olan kocaman bir ülkeye, Bengal, Bihar ve kısmen de Orisa'ya egemen olmuştu. Şirketi eski durumda bırakmak bir takım İngilizlerin Hindistan'da kendi hükümetlerinin söz geçiremiyeceği kocaman bir imparatorluk kurmalarına göz yummak olurdu.

Bundan başka Hindistan'da olagan üstü servetler kazanılıyordu. Yukarda armağan adiyle Bengal navablarından alınan paralar ve şirketin memurlarınca acaip şartlar altında yapılan özel tecim bu yolda bir fikir vermeye yeter. Bu servetleri edinenler çok kere onları İngiltere'de siyasal nüfuz kazanmak, paraları sayesinde seçimlerde üstün durumlar elde etmek, özet olarak anayurt işlerine egemen olmak ve bunu müteakip nüfuzlarını Hindistan'da daha büyük servetler sağlamak için kullanıyorlardı.

Madras bölgesinde ise başka bir biçimde, fakat yine devlet bakımından zararlı olan bir zenginlik usulü gelişmişti (bk. s. 167'ye).

Bu durumun kötülükleri ve zararları Bengal'in ele geçirilmesinden bir kaç yıl sonra duyulmaya başlanır ve 1767'den itibaren epi uzun zaman İngiliz iç siyasasında Hind sorumları, ora işlerinin ve hükümetle Şirketin münasebetlerinin düzenlenmesi konuları olagan üstü önem kazanır. İngiltere'deki hükümet ve iktidar partisi değişiklikleri de hemen daima bu işlerle ilgili bulunur.

Hindistan hakkında yeni kanun

Bu gibi düşünce ve zorlukların etkisi altında ve çok uzun ve çetin tartışmalardan sonra 1773'de Hindistan'a ait bir "Düzenleme kanunu" (Regulating Act) çıkar. Onun ve onunla ilgili daha bir kaç kanunun başlıca hükümleri ve husule getirdikleri değişiklikler aşağıdadır:

O ana kadar Şirketin 500 hisse senedine sahip olan herkes Hissedarlar (Proprietors) Kurulu'na üye olurdu. Bu kurulun üstünde hissedarlar Kurulu tarafından her yıl seçilen bir Müdürler (Directors) Kurulu vardı; bunun üyeleri 24 kişi idi. Bu iki kurul Hindistan'daki valilere buyruklar yollayabilen tek makamlardı; yani İngiliz hükümetinin bunu yapmaya hakkı yoktu. İkinci kurulun üyeleri her yıl birinci tarafından seçildiği

için arada ihtilâf olması da pek mümkün değildi; ancak öyle bir şey olursa Hissedarlar Kurulu'nun kararı yürütülürdü. Şirketin ve onun Hindistan'daki işyarlarının yukarda anılan kocaman varlıkları elde etmeleri bu biçim idare varken sağlanılmıştı.

Yeni kanuna göre Müdürler Kurulu her yıl toptan değil dörtte bir nisbetinde değişecek, yani yalnız altı müdür her yıl yeniden seçilecek ve müdürler genel olarak dört yıl iş başında kalacaklardır. İki kurul arasında ihtilaf olursa yine Hissedarlar Kurulunun kararı yürütülecektir. Ancak yeni kanuna göre Müdürler Kurulu'nun üyeleri dört yıl iş başında kalacakları için onlarla Hissedarlar Kurulu üyeleri arasında, her yıl seçilen ve o yıl içinde beğenilmezse değiştirilebilen kimseler kadar, daimi bir anlayış ve düşünce birliği olamazdı. Dolayısiyle iki kurul arasında ihtilaf çıkması ihtimalleri pek çoğalmış olur; bu da tabiatiyle Hindistan işlerinde bir çok eksiklikler doğurur.

Yeni kanun hükûmete, Şirketin genel işlerini denetlemek hakkını vermez, ancak Şirkete bütün muhaberatının bir suretini hükûmete göndermek mecburiyetini yükler.

Öbür değişikliklerin başlıcaları şunlardır:

Hissedarlar Kurulu'nda oy sahibi olmak için 1000 hisseye sahip olmak gerekir (Önce 500 hisse yeterdi); hiç kimse dört oydan fazlasına malik olamaz (Yani 4000 hisseden fazlasına sahip olmak oy bakımından bir fayda sağlamaz, tâki fazla hisseleri güvenilen kimseler adına kayd ettirmek muvazaasına başvurula); Bengal valisi İngiliz Hindistanı'nın genel valisi yapılır; onun kurulu (bir türlü bakanlar kurulu) üyelerinin sayısı 12'den 4'e indirilir. Beş yıl için iş görecek olan ilk genel vali ile ilk kurul üyelerinin adları kanunda anılır; yani bunlar daha çok hükûmetce atanır. Bu olay gerçek egemenliğin Şirketten hükûmete geçtiğini sandırabilirse de bu atanan kimseler Şirketten aldıkları buyruklara göre iş göreceklerinden bu suretle bir ikinci çekişme ve aksaklık vesilesi ihdas edilmiş olur.

Kanunun en çok çekişmelere ve aksaklığa yol açan kısmı Hindistan'daki Genel Valilik Kurulu'nun teşekkül tarzıdır. Orada validen başka dört üye bulunacaktır ve kararlar oy çokluğu ile verilecektir. genel valinin tek üstünlüğü eğer oylarda denklik bulunursa onun oynun üstün sayılmasından ibarettir. Ancak kurul üyelerinden üçü bir oldularmıydı kurulda çokluk sağlan-

mış bulunacağından kalan üye genel vali ile birlik dahi olsa işlerin, çokluğun dileğine göre yürütülmesi gerekir. Yani genel vali öbür üç üyenin icra memuru durumuna düşmüş bulunur.

Bu hüküm Hindistan'daki idareyi epi zaman mefluç bırakacaktır.

Madras ve Bombay'daki İngiliz valileri Kalküta'daki genel valinin ve onun kurulunun müşterek denetlenmesi altına konulur; yukarda anılan iki kentteki valiler bölge valileridirler; onlar bölge ve dolaylarındaki yerli hükümdarlarla savaş ve barış yapmak için genel vali ve onun kurulundan izin almak zorundadırlar; acele davranmayı gerektiren bazı durumlar ayral tutulmuştur; genel vali yılda 25.000, kurul üyelerinin her biri de 10.000 İngiliz lirası (altın) alacaklardır; her türlü tecimde bulunmaları ve kimden olursa olsun armağan almaları yasak edilmiştir. Bengal, Bihar ve Orisa'da İngiliz uyruklarını İngiliz kanunlarına göre yargılamak için bir türlü yargıtay kurulur. Bir çok hak ve menfaatinin baltalandığını iddia eden Şirkete, itirazlarını dindirmek için İngiliz hazinesinden 1,400,000 İngiliz lirası borç almak izini verilir.

Yeni kanun aksaklıkları

Siyasal bakımdan bunlar başlıca iki noktada toplanmaktadır:

Birincisi yürütme yetkisine sahip olan genel valinin kendi kurulunun kararlariyle kesin olarak bağlı bulunmasıdır.

İlk genel vali Warren Hastings bu makama atandığı vakit zaten Bengal valisi bulunuyordu. O, çok değerli ve güçlü bir devlet adamı idi ve Hindistan'da daha önceki işyarlığı sırasında namusluluğu ve dolambaçlı yollardan giderek zenginleşmeğe çalışmamış olmakla ünlü idi. Kurul üyelerinden biri o sırada zaten Hindistan'da olup genel vali ile arası iyi idi. Öbür üç üye İngiltere'den geleceklerdir. Bunlar Hindistan'daki bütün memurlarını hırsız olduğu ve hepsini yakından denetleyip baskı altında tutmak gerektiği düşüncesi ile görevlerine başlarlar. Kalküta'ya vardıkları vakit teşrifat bakımdan gerektiği gibi karşılanmadıkları düşüncesine kapıldıkları için bu yüzden de genel vali ile araları ayrıca açılır. Dolayısiyle uzun yıllar idare felcli kalacak ve genel valinin giriştiği her önemli

iş kurulun çokluğunca engellenecektir. Bu gibi ihtilâflar aynı zamanda her iki tarafın, fakat bilhassa kurul çokluğunun öbür tarafa karşı ve onu suçlandırmak amaciyle bir takım yerlileri kullanmasını gerektirir ve yerliler bu yüzden çok faydalanırlar.

Yeni kanunun ikinci aksaklığı Bombay ve Madras valilerinin genel valiye bağımlılığı işindeki belirsizliklerdir. Bu valiler hem yetkileri hem de bilhassa haberleşme güçlükleri yüzünden öyle bir siyasa güdebileceklerdir ki bazı yerli devletlerle savaşlar zarurî olacak ve genel vali ile onun kuruluna bu durumu ve bir çok olup bittiyi kabul etmekten başka çare kalmıyacaktır.

XII. WARREN HASTİNGS'İN GENEL VALİLİĞİ (1774—1785)

W. Hastings'in valiliğinden önceki durum

1769—1770'de Bengal'de korkunç bir kıtlık olmuş, bir kaç milyon kişi açlıktan ölmüş ve ülke çok yoksullaşmıştı. İngiliz memurlarının tecim işlerindeki yukarıda görülmüş yıkıcı durumları, Bengal "divanlık" ının Gurkanlı pâdişahınca İngilizlere verilmiş olmasına rağmen işlerin onlarca fi'len ele alınmamış olması ayrıca birer kargaşalık sebebi olmuş ve bütün bu olaylar halkın daha da ezik ve yoksul bir duruma düşmesini mucip olmuştu.

W. Hastings divanlık işini gerçekten şirkete geçirir, tecim işlerini düzeltir, memurların daha doğru iş görmesini az çok sağlar ve iç tecimden alınan vergileri, bazı nesneler ayral, yerli ve Avrupalı herkes için % 2,5'a indirir.

W. Hastings pek yayılmış olan eşkiyalıkla da başarı ile mücadele eder ve adalet işlerini düzeltir, Müslümanlar için Fetavây-ı Âlemgirî [1] gibi bir eser elde bulunduğundan o, esas olarak ele alınır ve kadıların ona göre hüküm vermeleri sağlanır. Hindular için de onların kutsal kitaplarından, toplama ve seçme yolu ile, bu kabil bir eser hazırlattırılır.

Genel olarak denilebilir ki Hindistan'da İngiliz yönetimine bir devlet yönetimi biçimi veren Warren Hastings olmuştur.

[1] Bk. II. cildin dizinində bu ada.

Bengal navablarının durumu

Ülkenin gelirlerinden 1756 'da Bengal navabına 5.300.000 rupi (600.000 altın lira kadar) veriliyordu ; bu 1766'da 4.100.000 ve 1769'da 3.200.000 rupiye indirilmişti. Warren Hastings işbaşına geçtikten az sonra bunu 1.600.000 'e indirir. Böylelikle navab, siyasal ve idarî bakımdan bir hiç olduğu gibi malî bakımdan da bir hiç durumuna düşer. Warren Hastings genç yaşta olan navab'ın saray işlerini düzenlerken ona Minni Beyim adında bir kadını vasî tâyin eder; bu kimse Mîr Cafer'in karılarından olup onunla evlenmeden önce oyuncu imiş. Warren Hastings bu tâyini o kadının İngilizlere minnet duygulariyle bağlanacağını umduğu için yapmıştı. Fakat bu olay onun başına çok iş açacaktır ; çünkü aşağıda göreceğimiz gibi, onun kurulunda kendisine aleyhdar bir çokluk bulunduğundan, Nandakumar adında bir Hindu ileri geleni onun bu tâyin için Beyim'den 350.000 rupi kadar bir rüşvet aldığını iddia ederek ve genel vali böyle bir rüşvet almadığını, ancak her tâyinde görenek olduğu gibi 150.000 rupilik bir pişkeş veya armağan almış olduğunu söyliyecektir. Bu paranın alındığı vakit memurların bu gibi armağanları kabul etmeleri Şirketce çoktan yasak edilmiş bulunuyordu. Bu yüzden Warren Hastings'in durumu çok güçleşecek ve ilerde onun yargılanmasında bu olayın da tesiri olacaktır. Nandakumar 1776'da türlü biçimlerde suçlandırılarak îdam edilecektir ; bu da valinin bir oyunu sayılacaktır.

Gurkanlı pâdişahiyle münasebetler

II. Şah Âlem'in bir İngiliz korunuğu gibi Allahâbâd'a yerleşmiş olduğunu ve 1771'de Marata'ların çağrısı üzerine onların korunuğu olarak Delhi'ye dönmüş olduğunu yukarda görmüştük (s. 130, 131 ve 157). Bunun üzerine Warren Hastings, Pâdişaha Bengal divanlığını İngilizlere vermiş olmasının karşılığı olarak ödenmesi gereken 2.600.000 rupilik yıllığı keser. Asıl sebep onun artık İngilizlerin başlıca önürdeşleri ve sık sık da düşmanları olan Marata'larla işbirliği yapmış olmasıdır. Bahane olarak da kıtlığın husule getirmiş olduğu sıkıntı ileri sürülür ; aynı zamanda Pâdişahın Bengal divanlığını İngilizlere vermiş olmasının bir lâftan ibaret olduğu, çünkü orasının zaten İngilizlerce fethedilmiş bulunduğu iddiası ortaya atılır.

Oud navabiyle münasebetler ve Rohilla'larla savaş

Navab-Vezir, yâni Oud navabı Şüca üd-devle, Pâdişahın Delhi'ye geri dönmesi üzerine onun İngilizlerin koruculuğu altında bulunduğu sırada oturmakta olduğu Allahâbâd ve Kara bölgelerinin kendisine satılmasını İngilizlerden ister. Bundan başka Oud'un Kuzeyinde, yukarı Gence ovasında bulunan Rohillalara karşı (Afganlar) girişmek istediği savaşta İngilizlerden para karşılığında yardım diler.

Rohillaların başında bulunan Hafız Rahmet Han, Panipat bozgunundan kendilerini toparlamış ve yeniden Kuzey Hindistan'da saldırılara koyulup Rohilkent'e (Rohillaların ülkesi) girmiş olan Maratalara karşı Şüca üd-devle'den yardım istemiş ve arada İngilizlerin kefil oldukları bir andlaşma imzalanmıştı. Buna göre Rohilla başbuğu bu yardım karşılığında Şüca üd-devle'ye 4 milyon rupi vermeyi üstenmişti (1772). Bir müddet sonra kısmen olsun Oud ve Bengal'den yapılan askerî baskı yüzünden Maratalar Rohilkent'ten çekilirler.

Hafız Rahmet Han, Şüca üd-devle'ye üstenmiş olduğu parayı vermeyince bu son kişi İngilizlere baş vurup yukarıda anlattığımız gibi Rohilkent'i almak için onlardan yardım ister. Bu son ülke Oud'u Batıdan istilâ etmek için en uygun yol idi. Bu yolu ileride Maratalara kapamak ve Şirkete bir miktar para kazandırmak için Warren Hastings, Şüca üd-devle'nin isteklerini kabul eder. Varılan anlaşmalara göre 5 milyon rupi karşılığında Allahâbâd ve Kara bölgeleri bu kimseye geri verilecek, bir İngiliz tugayı ona yardımda bulunacak, bunun için o, ayda 210.000 ve seferin sonunda 4 milyon rupi ödeyecek ve ünlü Çinar kurganını (Benares dolayı) İngilizlere verecektir. Bu anlaşmalara, imzalandıkları yer dolayısiyle, "Benares anlaşması„ denilir.

Çetin vuruşmalardan sonra Rohillalar ezilir ve Rohilkent, Oud'a katılır (1774). Bu savaş ve o sırada yenilmiş halkın zulüm görmüş olduğu iddiası Kalküta'ya yeni gelmiş olan Genel Valilik Kurulu'nun Warren Hastings'e muhalif olan üç üyesince ona hücum için bir silâh gibi kullanılır ve o epey zor bir duruma düşürülür.

Yeni siyasa

Beş kişilik bir mecliste çokluğu teşkil eden bu üç üye (Bunlara bundan böyle "Üçler„ diyeceğiz) Warren Hastings'in hemen bütün yaptıklarını bozmaya veya değiştirmeye koyulur; onun atamış olduğu bir çok kişileri değiştirirler ve elden geldiği kadar onu alçaltıp gerçek egemenliğin kendilerinde olduğunu her kese anlatmaya çalışırlar.

Bu yeni siyasanın ilk belirtileri Oud'da görülür. Şüca üd-Devle 1775'de ölünce "Üçler„ onunla yapılmış anlaşmanın hükümsüz kaldığını ve yerine geçen oğlu Âsaf üd-devle ile yeni bir anlaşma yapmanın gerektiğini ileri sürerler. Buna göre yeni Navab-Vezir, Benares'in gelirlerini İngilizlere vermek ve yanındaki İngiliz birliği için her ay ödediği paraya 50.000 rupi eklemek ve babasının İngiliz'lere olan borçlarını toptan ödemek zorunda kalır.

Bundan başka "Oud Beyimleri„ diye anılan Âsaf üd-Devlenin anası ve büyük anasının miras ve para işlerine ait iddiaları ortaya çıkar. Bunlar kendilerine yılda 50—60.000 İngiliz lirası gelir sağlayan topraklara sahipdirler ; aynı zamanda Şüca üd-devle'nin biriktirmiş olduğu 2 milyon İngiliz lirasının da onun vasiyeti gereğince (Böyle bir vasiyetnâme gösterilememiştir) kendilerine ait olduğunu ileri sürerler. Bir takım çekişmelerden sonra Beyimler, Âsaf üd-devle'nin İngilizlere olan borcunu ödeyebilmesi için 550.000 İngiliz lirası vermeye razı olurlar, şu şartla ki yukarda anılan iki milyon İngiliz lirasının kalan kısmına ilişilmesin ve bunu İngiliz'ler üstensinler.

Bu iş onların istedikleri gibi çözülür ; ancak bunun sonuncunda Âsaf üd-devle parasız kalır ve kendi askerlerini besliyemez olur ; bunlar da ayaklanır ve epi kanlı çarpışmalardan sonra yenilebilirler. Bu olaylar Oud devletini yıkıma doğru götürecektir.

Marata'larla Bombay'daki İngiliz'ler arasında savaş

Marata'ların asıl ülkelerinde Puna bölgesinde bir yandan Ragunat Pao, öbür yandan da Nana Fadnavis arasında (Bu kimse ölen Pişva Narayan Rao'nun küçük oğlu adına iş görmek iddiasında idi) bir sürü çarpışma olmaktaydı (1772—1775). Sebep bu iki kişinin Marata'lar ara-

sında egemenlik sağlamak isteği idi. Bombay'daki İngiliz'ler Marata'larca Portekizlerden alınmış olan Salset ve Basseyn'in kendilerine verilmesi şartile Ragunat Rao'ya 2500 kişilik bir askerî kuvvetle yardım etmeyi kabul ederler ve onunla bu yolda bir anlaşma imzalarlar (Surat anlaşması, 1775). Ragunat Rao ve anılan İngiliz birliği epi başarı elde etmişken Bengal'deki genel vali ve onun kurulu kendilerinden habersiz girişilen bu işe muhalif olurlar; ancak Warren Hastings savaşı birden bire durdurmayı muvafık bulmazken "Üçler„ bu amaçla Puna'ya bir müzakereci gönderirler ve oradaki Marata ileri gelenleriyle, yani Ragunat Rao'nun düşmanlariyle, İngiliz menfaatleri bakımından Surat antlaşmasına az çok benzeyen bir antlaşma yaparlar (Purandar anlaşması, 1776).

Böylelikle İngiliz'ler arasındaki ayrılık açıkca görüldüğü gibi Ragunat Rao'ya verilmiş olan söz geri alınmış ve onun "haklarını„ korumak için yapılan antlaşma bozulmuş olur.

Warren Hastings'in durma egemen olması

Genel valinin kurulundaki çokluğun onun aleyhinde olması dolayısiyle nasıl eli ayağı bağlı bir durumda bulunduğunu yukarda görmüştük. Onu azlettirmek veya istifaya mecbur etmek için de Londra'da epi oyun oynanırsa da bunlar bazı tesadüfler sayesinde bir sonuç vermez. 1776 'da "üçler„den biri ölür ve bu sayede genel valinin öbür iki düşmanı artık Kurulda çokluk teşkil etmezler; çünkü bir işte oylar eş sayıda olunca genel valinin bulunduğu tarafın oyu yürütülmekteydi. 1778 'de de "Üçler„in bir ikincisi ölür.

O tarihte Amerika istiklâl savaşı başlar; çok geçmeden Fransa da bu savaşa katılır ve o ağır durumda hiç kimse, Warren Hastings gibi değerli bir kimseyi geri çağırmaya veya ona engeller çıkarmıya kalkışmaz. Dolayısiyle o, 1776'dan 1785'e kadar işlerin tam egemeni kalır.

Bu yıllar İngiltere için en ağır yıllar olur; o, ayaklanmiş olan Amerikalılar ve onlara yardım eden Fransız ve İspanyollarla savaşmak zorunda bulunur, büyük yenilgilere uğrar ve bugün Birleşik Amerika devletlerini teşkil eden koca ülkeyi kaybeder.

Bu devrede İngilizlerin tek başarı sağladıkları ülke, pek az yardım gönderebildikleri Hindistan olur. Bu da Warren Hastings'in eseridir.

Puna Maratalariyle yeniden savaşılması

Az yukarda (s. 179) Marata'larla yapılmış olan Purandar anlaşmasını anmıştık; bu, Surat anlaşmasiyle sağlanılmış olan menfaatlerin en önemlilerini alıkoymaya, fakat Marata ileri gelenleri arasındaki savaşlara karışmamaya varıyordu. Ancak İngiltere'deki Şirket müdürleri bu siyasayı beğenmezler; onlar Surat anlaşmasının metnini alınca onu tasdik etmişlerdi. O sıralarda İngiltere ile savaşa tutuşmak üzere olan Fransızların Puna'ya bir adam göndermiş olmaları da İngilizlerin kuşkusunu artırmıştı. 1778'de Londra ile haberleştikten sonra Bombay'daki İngiliz'ler o sırada Puna Maratala'rına karşı (Orada Nana Fadnavis duruma egemendir) bazı başarılar kazanmış olan Ragunat Rao ile yeniden anlaşır ve onun yardımcısı olarak Puna'ya karşı bir kuvvet gönderirler. Bu kuvvet gerilemek zorunda kalır ve çok sıkışık bir duruma düşünce Vadgaon anlaşmasını (1779) yapar. Buna göre: İngilizlerce 1773'den beri Marata'lardan alınmış olan bütün yerler geri verilecek, Bengal'dan Batıya doğru yola çıkarılmış olan İngiliz ordusu geri çağrılacak ve iki İngiliz bu şartların yerine getirilmesine kadar tutu (rehine) gibi Marata'lara verilecektir. Bu sayede çok sıkışık durumda olan İngiliz birliği kurtulursa da İngilizler bu anlaşmayı uygulamazlar.

Demin dediğimiz gibi Vadgaon anlaşması İngilizlerce reddedilecektir. O sırada Maratаların birbirlerine girmiş ve parçalanmış bir durumda olmaları da İngiliz'lerin işini çok kolaylaştırır. Merkezde Puna'da küçük pişva'yı kukla gibi kullanan Nana Fadnavis, oraya egemen olmak isteyen Ragunat Rao, Baroda'daki Gaikvar, Gvalyor'daki Sindia, Malva'daki Holkar ve Berar'daki Bonsla, özet olarak bütün Marata hânedan ve ileri gelenleri biteviye taraf değiştirerek birbirleriyle uğraşmaktadırlar. Bu sayede İngilizler için Vadgaon'da üstenmiş oldukları yönleri yerine getirmemek ve bazı Marata başbuğlarını öbürlerine karşı kullanmak mümkün olur.

Bengal'den kara yolu ile Bombay'a gönderilen İngiliz ordusu

Warren Hastings Bombay'daki İngilizlere yardım için Bengalden Batıya doğru 6.000 kişilik bir ordu göndermişti; bu kuvvet, yol üzerindeki Marata devletleri dahil, türlü devletlerin topraklarından aşırı güçlüğe uğramadan geçer ve Burhanpur'la Surat'a uğradıktan sonra Bombay'a varır. Daha eski devirlerde bir çok yerli veya Türk ordularının bundan pek önemli ve çetin savaşlarla dolu daha da uzun yürüyüşler yapmış olmalarına rağmen bu olay çok büyük bir başarı gibi kutlanacaktır.

Dekken'de İngilizlere karşı genel bağdaşma ve Fransızların işe karışmaları

1780 yazında Dekken'de Nana Fadnavis'le (Puna merkezine tâbi Maratataların o sırada en sözü geçen başlarındandır). Haydarâbâd nizamı Ali ve Maysor'daki Haydar Ali arasında bir bağdaşma yapılır; öbür Marata başbuğları kâh Nana Fadnavis'e kâh İngiliz'lere eyginlik gösterirlerse de daha çok birincisiyle işbirliği yaparlar. Bağdaşmaya göre Marata'lar Merkez ve Kuzey Hindistan'a, Nizam Ali Kuzey Serkârları'na (Karnatik'in Kuzeyinde bulunan Dekken kıyıları) ve Haydar Ali de Karnetik'e ve Madras bölgesine saldıracaklardır. 1782'den itibaren de ünlü Fransız Amirali Suffren'in komutası altında bulunan bir donanma Doğu Hindistan kıyılarında üstün bir durum sağlar ve İngilizleri çok sıkıştırır. Bütün bunlar olmadan önce, Fransa İngiltere'ye karşın olarak Amerika bağımsızlık savaşına katıldığı vakit, İngilizler, çok zayıf bir durumda bulunan Pondişeri'yi kolaylıkla almışlardı (1778).

Fransızların destekledikleri bu büyük hareket gelişince İngilizler çok kötü bir duruma düşerler. Onların bu kalabalık düşmanlara karşı savaşlarını ayrı ayrı anacağız.

Maratalarla savaş ve barış

Başlangıçta daha yukarıda andığımız bağdaşma yapılmadan İngilizler, Baroda Maratalarından Govind Rao Gaekvar ile Fatih Sing Gaekvar arasındaki egemenlik kavgasından faydalanmış, bunların ikincisini desteklemiş, Ahmedâbâd kentini saldırı ile onun hesabına almış ve böylelikle Maratalar arasında güçlü bir bağlaşık elde etmişlerdi (1779).

1780'de Bengal'den gönderilen bir İngiliz birliği Sindia'ya ait olan ünlü ve güçlü Gvalyor kurganını bir gece saldırısı ile alır; aynı yılda İngilizler Basseyn limanını yine Maratalardan alırlar; ancak daha doğudaki dağlık bölgede Holkar tarafından yenilirler. Sindia ise şubat 1781'de İngilizler tarafından ağır bir yenilgiye uğratılır. Sindia ve Holkar Marata hânedanları ise önürdeş idiler; birincisi, Gvalyoru kaybettiği ve İngilizlerce yenildiği halde Holkar'ın bu sonuncular üzerine bir başarı sağlamasını çekemez ve İngilizlerle barış yapar; bundan başka onları ana Marata devletiyle de (Puna hükûmeti) barıştırmayı üzerine alır ve anlaşmanın kefili olmayı da kabul eder (1781).

Puna Maratalariyle İngilizler arasında barış 1782'de imzalanır (Salbai anlaşması)[1]; Salset ve ona yakın üç adacık İngilizlerde kalır; onlar 1776'dan beri almış oldukları bütün yerleri Marata'lara geri verirler; Marata'lar, Haydar Ali'nin İngilizlerden ve Arkot navabından almış olduğu yerlerin onun tarafından geri verilmesini sağlamayı ve bu yapılırsa Haydar Ali'ye ilişmemeyi üstenirler; her iki yan (İngiliz ve Marata'lar) kendi bağdaşlıklarını öbür yan ve onun bağdaşları ile barış içinde yaşatmayı da üzerlerine alırlar. İngilizlerin bütün Marata devletleriyle tecimde bulunmak hakkı tanınır; bundan başka aynı anlaşmaya göre hiç bir Marata devleti, Portekizlilerin o anda var olan tecim yerlerinden başka her hangi bir Avrupa devletine kendi ülkelerinde yeni tecim yeri açmak iznini vermiyecektir; İngiliz'ler de pişva'nın düşmanlarına yardım etmiyeceklerdir.

Bu Salbai anlaşması İngilizlere Amerika ve Avrupa'da bir kaç devletle savaştıkları bir sırada Marata'ların baskısından kurtulmak imkânını vermişti. Bu barış 20 yıl sürmüştür.

Haydar Ali ile savaş

Marata'larla yapmış olduğu bağdaşmadan sonra Haydar Ali, Temmuz 1780'de çok kalabalık bir atlı ordudun başında Karnatık'e baskın biçiminde girer; bir çok yağmada bulunur. Konceveram yakınında bir İngiliz birliğini ezer ve ana İngiliz ordusunu kovalıyarak Madras dolaylarına kadar gelir. Arkot kentine ve ora navabına ait bir

[1] Metin için bk. T. E. S., C. VI, s. 41.

çok yerlerdeki yerli askerler de mâneviyat kırıklığı dolayısiyle Haydar Ali'ye verinirler.

Bu yıkımları öğrenince Warren Hastings Bengal'den Madras'a yardım gönderir.

Aynı bölgede 1781 yılında yapılan savaşta İngiliz yaya ve topçuları Haydar Ali'nin ordusu ile temasa geldikleri hemen her yerde başarırlar, hattâ bazen zafer sağlarlarsa da (Porto Novo zaferi: 1781) ordusu hep atlı olan bu kimsenin bütün ülkeyi yağma ve tahrip ve oranın vâridatını yoketmesine mâni olamazlar.

1782'de Amiral Suffren'in komutasında bir Fransız donanması Karnatik kıyılarında görünür ve oralarda üstünlük sağlar. Çok ihtiyarlamış olan Büssi de bu donanma ile birlikte gelmiştir. Fransız'lar karaya 2.000 kişi kadar çıkarır ve Haydar Ali ile birleşirler; onların deniz üstünlüğüne ve Madras'ta kıtlık başlamış olmasına rağmen İngilizler, oldukça ağır ve tehlikeli bir durumda kalmakla birlikte, tutunabilirler.

İngilizlerin Bombay'dan Malabar kıyılarına (Batı Dekken) gönderdikleri kuvvetler de önemli bir şey başaramadan Haydar Ali'nin oğlu Feth Ali (Tipu Sultan diye ünlüdür) tarafından püskürtülür ve tutsak edilirler (1782—3).

Haydar Ali 1782 sonlarında ölür; o İngilizlerle Maratalar arasında yapılmış olan ve kendisini de ilgilendiren (bk. s. 182) Salbai anlaşmasını tanımamıştı.

Oğlu Tipu Sultan savaşa devam edecek ve Fransızlarla birlikte başlıca İngiliz ordusunu çok tehlikeli bir duruma sokacaksa da İngiltere ile Fransa arasında barış yapıldığı (Versay barışı) haberinin alınması bu orduyu kurtaracaktır (Haziran 1785).

Fransız'ların işten çekilmesi üzerine yalnız kalan ve kendi ülkesi tehdit altına giren Tipu İngilizlerle barış yapar (Mangalor anlaşması, Mayıs 1784). Her kes aldığı yerleri ve tutsakları geri verir ve Tipu İngilizlerin bağdaşlıklarına çatmamayı üstenir.

Bu savaşlar sırasında Haydarâbâd nizamiyle İngilizler arasında önemli bir şey olmamıştır.

Para bulmak için alınan bazı zorla tedbirler

Yukarda andığımız sürekli kara savaşları ve bir buçuk yıl kadar Fransız donanmasının Hindistan denizlerinde üstün bir durumda bulunması İngilizlere aşırı masraflar yüklemişti. İngiltere ise Fransa, İspanya ve ayaklanmış Amerika'lılarla savaştığı için her bakımdan ve ezcümle para bakımından çok sıkışık bir durumdaydı ve Hindistan'a para gönderemiyordu. Bu yüzden Genel Vali Warren Hastings zorla para bulmak mecburiyetinde kalır. O, önce Benares racası Çayt Sing'i, sonra da yukarda anılmış olan Oud Beyimleri'ni para almak için sıkıştırır ve bu sonunculardan zorla 7.600.000 rupi alır. Çayt Sing kendisinden istenilen parayı veremeyince tevkif edilir; fakat Benares'de onun lehinde bir ayaklanma olur ve bu bastırılırken hazinesi yağmaya uğrar. Dolayısiyle bu işten bir şey kazanılamaz.

Bu olaylar yüzünden de W. Hastings İngiltere'ye dönünce yargılanacaktır.

Warren Hastings'in Hindistan'dan ayrılması

1784'de yeni İngiltere başbakanı Pitt ile geçinemediği için Warren Hastings Hindistan'dan ayrılır. O, olağanüstü güçlüklere rağmen İngiliz egemenliğini Hindistan'da devam ettirmiş ve oradaki bütün devletlere İngiltere'nin kendilerinden güçlü olduğunu göstermiştir.

O, yukarda andığımız ve anmadığımız bir takım konular dolayısiyle 1788'den 1795'e kadar 7 yıl yargılanacaksa da sonda beraat edecektir.

XIII. 1784 TARİHLİ HİNDİSTAN KANUNU VE 1793'DE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

1773 kanununu ve onun aksaklıklarını yukarda yazmıştık (s. 172). 1784'de ikinci Pitt, başbakanlığı sırasında yeni bir kanunla bir yandan bu aksaklıkları gidermek öbür yandan da hükûmeti Şirket üzerine egemen yapmak ister. Bu kanunun ana hükümleri aşağıdadır:

Londra'da Kıral, yani hükûmetçe atanmış altı üyelik bir Denetleme Kurulu (Board of Control) kurulur; başka bir ba-

kanla maliye bakanı bu üyeler arasındadır. Hindistan'dan Şirketin merkezine gelen bütün kâğıtların suretleri bu Denetleme Kurulu'na gönderilecektir. Giden kâğıtların hepsi de önce onun tarafından onanacaktır. Gizli ve acele işler için bu Kurul buyruklar hazırlayıp derhal Hindistan'a gönderttirebilecektir; bu gibi buyruklar için müdürler arasından bir "Gizli İşler Kurulu„ (Committee of Secrecy) seçilecektir. Ancak amelî olarak bu yön pek önemli konulara hasredilir ve hükümetçe Şirketin genel işlerine karışılmaz.

Londra'da Şirketin içindeki çekişmeleri önlemek için Denetleme Kurulunca onaylanmış olan "Müdürler Kurulu„ kararlarına karşı "Hissedarlar Kurulu„ nun muhalefet etmesi imkânı kaldırılır.

Kalküta'da genel vali ile onun kurulu arasındaki ihtilâflar yüzünden ora işlerinin felce uğramasını önlemek için bu kurulun üye sayısı üçe indirilir ve genel vali ile birlikte mecliste dört oy olur; oyların denkliği takdirinde onun tuttuğu taraf üstün geleceğinden üç üyeden birinin onunla aynı düşüncede bulunması, onun istediğinin yapılması için kâfi gelir.

Az sonra Lord Kornvallis (Cornwallis) genel vali olarak Hindistan'a giderken, kendisine Genel Valilik Kurulu'nun üç üyesi dahi aksini isterse, düşüncelerini uygulamak hakkı verilir ve böylelikle bu kurul yalnızca bir danışma meclisi ve genel vali her şeyin başı olur.

Keza yeni kanun Kalküta'daki genel valiyi Madras ve Bombay valilerinin gerçekten âmiri kılar.

Böylelikle İngiliz hükümeti, Şirketin ve genel vali öbür valilerin egemeni olduğu gibi, hem Londra'da Şirketin merkezinde türlü kurullar, hem de Kalküta'da genel vali ile onun kurulu arasında çekişme ihtimalleri ortadan kaldırılmış olur. Bu yeni kanun çok kere "Pitt Hindistan kanunu„ diye anılır.

O devirde İngiliz hükümeti ve Şirketin merkezî idaresi Hindistan'da fütühat aleyhinde idi. Birincisi büyük ve sürekli savaşlara sürüklenmekten, ikincisi de karşılıksız aşırı masraflardan ve elde edilmiş olan kârların tehlikeye düşmesinden kaygulanıyordu. Bu yüzden kanuna, saldırgal savaşları önlemek için bir madde konulmuştu (M. 34). Buna göre Hindis-

tan'da fütûhat ve büyümc arkasından koşmak İngiltere'nin istek, onur ve siyasasına aykırı olduğundan genel vali ile onun kurulu merkezden izin almadıkça harp ilân edemiyecekler ve ona başlıyamayacaklar; bu amaçla yerli devletlerle bağdaşma ve anlaşmalar yapamıyacaklar ve bunların hiç birile koruma antlaşmaları imzalayamıyacaklardır (O yol ile bir savaşa sürüklenmemek için). Tabiî savunmak, bir taarruzu önlemek veya daha önce vapılmış antlaşmalar hükümlerini yerine getirmek zaruretleri ayraldır.

Ancak kısmen olaylar, kısmen de genel vali veya ilgili âmirlerin bilerek tuttukları yol bir takım savaşlar çıkmasına sebep olacak ve İngilizlerin gitgide bütün Hindistan'da egemen olmalarını sağlıyacaktır.

1784 kanununun husûle getirmiş olduğu başlıca değişikliklerden biri, hattâ başlıcası Doğu Hindistan Şirketi'ni, hükûmet üyelerinden (Bakanlardan) birinin başkanlığı altında bulunan ve "Denetleme Kurulu" denilen bir resmî devlet dairesinin buyruğu altına sokmuş olmasıdır. Ancak Şirket, bilhassa Hindistan işlerinde en esaslı bilgilere malik teşekkül olması dolayısiyle oldukça serbest hareket etmek imkânlarına malik bulunacaktır.

1784 kanununda yapılan değişiklikler

Bunların başlıcaları şunlardır: 1) Genel vali kendi meclisi üyelerinin oyları hilâfına da karar verip onu yürütebilir; 2) O, aynı zamanda başkomutan da olabilir; 3) Onun atanılması için kıralın muvafakati şart değildir; 4) Şirketin Hindistan'daki memurları için İngiltere'ye döndükleri sırada mal ve servet beyannâmesi vermeleri mecburiyetini kaldırır.

1788'de Hindistan'a gönderilecek olan İngiliz hükûmetine ait askerî birliklerin masrafı üzerinde bir karara varılır. 1781'e kadar bu gibi birliklerin masrafını hükûmet öderdi. Bu son tarihte Şirket kendi isteği üzerine gönderilecek olan bu gibi her alay için 200.000 rupilik bir yıllık ödenek kabul eder. 1785'le 1787 arasında bu ödenekler dolayısiyle hükûmetle Şirket arasında bazı tartışmalar olur ve Şirket, hükûmetin Hindistan'a göndermek istediği dört alayın masraflarını kabul etmeyince onu buna mecbur etmek için ayrıca bir kanun çıkarılır (1788).

1793 kanunu Bu kanunun husule getirdiği başlıca değişiklikler şunlardır: 1) İngiliz hükûmetinin yani "Denetleme Kurulunun„ yetkileri çok artar ve o Şirketin kesin egemeni olur; 2) Hükûmet gerekli bulursa Şirketin bütün gelirini savunma işlerinde kullanabilir; 3) Eğer genel vali ve illerde valiler başkomutan değillerse başkomutanlar oralardaki meclislerin sıra bakımından ikinci üyesi olurlar; 4) Genel valinin valiler üzerinde nüfuzu daha da artırılır.

Bu kanun 20 yıl için yapılır

XIV. İNGİLİZ ŞİRKETİNİ HİNDİSTAN'IN ÜSTÜN DEVLETİ YAPACAK OLAN DURUMA GENEL BİR BAKIŞ

Savaşlardan sakınılmasını imkânsız kılan durum ve olaylar XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'da henüz herkese sözünü geçirebilecek bir kuvvet yoktur. Yerli devletleri ele alırsak bunların bir çoğunun canlılıklarını kaybetmiş olduklarını görürüz. Delhi'de Gurkanlı pâdişahı bir kukladır; başkent kimin eline düşerse o onun kuklası olmaktadır. Eved (Oud)'daki navab-vezirlerde fütûhat hırsı kalmamıştır; Afganistan Afgan'ları ve Rohilla'lar, ister iç çekişmeler, ister başka sebepler yüzünden olsun genel olarak güçsüz bir durumdadırlar. Pencab'da Sih'ler güçlü olmakla birlikte uzaklara taşmaya çalışmamaktadırlar. Türlü Racput devletleri ve Dekken'de Haydarâbâd nizamları da kendi hallerinde kalmayı tercih eden devletler durumuna gelmişlerdir. Arkot navabları ise İngilizlere bağımlıdırlar. Daha ufak çapta bir takım Müslüman ve Hindu devletlerini burada anmaya değmez.

Bütün Hindistan'daki yerli devletler yukarda andıklarımıza benzeseydiler İngilizler buna kesin olarak karar verdikleri takdirde bu ülkeyi barış içinde yaşatmak mümkün olurdu; ancak orada biteviye büyümeye çalışan iki kuvvet bunu imkânsız kılacaktır. Bunların birincisi müslüman olan Maysor sultanı Tipu (Feth Ali) ve ikincisi Gvalyor, Ahmedâbâd ve Hindistan'ın birçok Kuzey ve merkezî kısımlarına ve tâ Sütleç kıyılarına kadar egemen olan Marata hükümdarlarından Mahadaci Sindia'dır.

1782'de babası Haydar Ali öldükten sonra Tipu kendini sultan ilân etmişti; böylelikle bir yandan Delhi'deki Gurkanlı pâdişahının sözdeki egemenliğini, öbür yandan da Maysor maharacalarının yine sözdeki haklarını hiçe saymış oluyordu. Tabii o bununla kalsaydı bir tehlike teşkil etmezdi; ancak o biteviye büyümek isteyecek ve komşularına boyuna çatacaktır. Epi zamandan beri Dekken'de bir çok Afgan bulunmakta ve türlü devletlerin ordularında çalışmakta idi. Tipu'nun da başlıca gücü bunlardı.

Büyümek ve etrafa taşmak isteyen ikinci kuvvet yukarda adı geçen Mahadaci Sindia'dır. O devirde hem genel olarak Marata'ların, hem de başlıca Marata devletinin merkezi olan Puna'da pişva'ların gücü azalmış ve bunlar yozlaşmışlardı; fakat onlar yine sözde Marata'ların genel başbuğları sayılıyordu. Bu yüzden öbür Marata devletlerinin başında bulunanlar Puna'da en çok sözü dinlenir kimse olmaya ve böylelikle bütün Marata kuvvetlerinin egemenliğini elde etmeye çalışıyorlardı. Bu işde başlıca önürdeş Sindia'larla Holkar'lar idi; fakat Mahadaci Sindia, hem kendi gücü, hem de Delhi'ye egemen olmak dolayısiyle Pâdişahı bir kukla gibi kullanması sayesinde, üstün bir durumda idi ve Marata'ların başbuğluğunu en haklı olarak iddia edebilecek bir hale gelmişti.

Yukarda s. 166'da görmüş olduğumuz gibi Mahadaci Sindia, pişvayı Pâdişahın vekil-i mutlak'ı ve kendisini de bu vekil'in nâibi yaptırmıştı ve boyuna ülkesini büyütmek istiyordu.

Öbür Marata hükümdarları : Baroda'daki (Gücerat) Gaekvar'lar Nagpur'daki Bonsla'lar ve İndor-Malva'daki Holkar'lar olup, bunlar ve bilhassa sonuncuları Sindia'ları kıskanmakta idiler.

Lord Kornvallis'in (Cornwallis) genel vali olması

Bu kişi ile Hindistan genel valiliğine İngiltere-de ün ve nüfuz sahibi kimselerin atanılması devri başlar. O zamanın anlayışına göre küçük bir yazıcılıktan en büyük mevkie yükselmiş olan ve anayurtta hiç bir nüfuzu olmayan Warren Hastings gibi kimseler ne kadar değerli olurlarsa olsunlar anayurtta bir çok kıskançlıklar uyandırıyor ve bu yüzden son-

suz güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Hindistan'a gönderilmeden önce de İngiltere'de ün sahibi olan yeni genel valiler ise böyle duruma nisbeten az düşeceklerdir.

Esasen asker olan Lord (Marquis) Kornvallis, Amerika ayaklanmasının doğurduğu savaşta Yorktavn'da kuşatılmış ve verinmek zorunda kalmıştı. Buna rağmen o, İngiltere'de çok sayılan bir kimseydi.

Bu andığımız savaş sırasında İngiltere her yerde yenilgiye uğramış olduğu halde onun Hindistan'daki durumunu korumuş ve yükseltmiş olan Warren Hastings Londra'da yargılanırken, Amerika'yı kaybetmiş olanlardan biri bulunan Lórd Kornvallis'in onun yerine Hindistan genel valiliğine getirilmiş olması zamanında çok garip görülmüştür. Bu biraz da o devirde hiçten yükselen bir adamla ünlü ve asîl sayılan bir soydan olan bir kimsenin muhitçe başka türlü karşılanmalarının bir sonucu olarak kabul edilmelidir.

Lord Kornvallis Eylül 1786'da Kalküta'ya varır.

Fransızların durumu

İçine girdiğimiz devreden az önce Warren Hastings'in genel valiliği sıralarından itibaren bir çok Avrupalı, fakat en çok Fransız maceracısı Hindistan'ın türlü yerli devletlerinin hizmetine bol sayıda girmeye başlarlar. Yerliler Avrupa silâh ve savaş usullerinin üstünlüğünü iyice anlamışlardır. Öbür yandan bir takım İngiliz ve Fransız'ın Hindistandan göz kamaştırıcı servetler elde etmiş oldukları Avrupa'da öğrenildiğinden bir çok macera arayıcı Hindistan'a koşmaya koyulmuşlardır. Bunlar arasında Fransız'lar en çok ve en makbul olanları idiler; çünkü bir yandan Fransız hükûmeti gözlerini Hindistan'dan kesin olarak ayırmadığı için bunu bilen maceracı her Fransız oraya gitmeye heves ediyordu; öbür yandan da bilhassa Dekken'de Düpleks ve Büssi'nin ünleri henüz yaşamaktaydı

Ancak bu işin amelî sonucu yerli devletler için yıkım olacaktır. Sebebi şudur: Hindistan'a gelen Fransız maceracıları bir yandan hizmetine girdikleri devletleri İngilizlere kafa tutmaya yüreklendirecekler ve hattâ Fransız hükümetinin filî yardımını umduracaklar, öbür yandan da İngilizleri kuşkulan-

dıracakları için onların yerli devletlere saldırmasında kışkırtıcı bir âmil olacaklardır. Fransız hükûmeti ise İngilizlerle barışta bulunduğu sırada onlarla iş çıkarmamak düşüncesiyle ve savaşta olduğu, sonra da denizde yeter gücü olmayacağı için hiç bir yakit kimseye esaslı bir yardım gönderemiyecektir. Dolayısiyle Fransa'ya bağlanan ümitler yerli devletlere yalnız zarar verecektir; Fransa'nın bu işten ettiği kâr ise onun İngiltere ile savaştığı sıralarda bu son devletin Hindistan'da biraz daha çok güçlüklerle karşılaşmasından ileri gitmiyecektir.

Bununla birlikte bazı Hindistan devletlerinde ücretli Fransız maceracılarının komutasında bulunan önemli kuvvetlerin, o devletin başkanı istemese dahi, İngilizlere saldırması mümkün görülüyordu. Haydarâbâd'da Rayomd'un ve Mahadaci Sindia'nın devletinde Perron ve Kont dö Buayn (Comte de Boigne)'ın komuta ettikleri kuvvetler bu özde idiler. Güçlü bir Fransız donanmasının önemli bir kara ordusu ile Hindistan sularına ulaşması bu kuvvetleri, tâbi oldukları devlet başkanının rızası olmadan dahi İngilizlere karşı harekete geçirmeğe yetebilirdi.

İngilizler bu kaygı ile de yerli devletlerde Avrupalı ve bilhassa Fransız subaylarının bulunmasını istemeyecekler ve kâh savaş kâh anlaşma yolu ile bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya uğraşacaklardır.

XV. DEKKEN OLAYLARI VE TİPU SULTAN'A KARŞI YAPILAN SAVAŞ (ÜÇÜNCÜ MAYSOR SAVAŞI)

Mangalor barışından sonra Tipu'nun davranışları

Bu barış Maysor sultanını çok gururlandırmıştı. Çok geçmeden o, bir takım saldırılarda bulunur ve 1786 başlarında Haydarâbâd devleti ve Puna Maratalariyle savaşa tutuşur; pek kesin vuruşmalar olmadan 1787'de barış yapılır. O sırada Haydarâbâd nizamyile Maratalar, İngilizlerden çok, Tipu'dan çekindikleri ve onu daha büyük ve yakın bir tehlike saydıkları anlaşılmaktadır.

Tipu'nun İstanbul'a gönderdiği elçiler

Hindistan hükümdarları arasında Tipu Sultan, Batı Avrupa devletlerine elçiler göndererek uluslararası siyasaya önemle karışmaya kalkışan ilk hükümdardır.

Hicrî 1201 yılında onun üç elçisi İstanbul'a gelir. Bunların o vakit Osmanlı tahtında oturan I. Abdülhamid'e Tipu Sultan'dan getirdikleri mektupla bu Pâdişahın karşılığının ve bu konu ile ilgili bir kaç belgenin suretleri Bab-ı âli Evrak Hazinesi'ndeki 9 sayılı Nâme defterinde ve "Cevdet tasnifinde" bulunmaktadır [1].

Haşiyedeki tarihlerden Tipu'nun İngilizlerle vaptığı Mangalor anlaşmaşından (Mart 1784) bir buçuk yıl sonra ve henüz Haydarâbâd nizamı ve Marata'larla 1786—87 savaşana tutuşmadan elçilerini atamış olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bunlar ancak 28 Şevval 1200'de (24. 8. 1786) Basraya varırlar [2]. O sırada Tipu'nun yukarda anılan yeni savaşı başlamıştı.

Elçiler Basra'ya yedi gemi ve olağanüstü zenginlik ve bollukta armağanlarla ve pek kalabalık bir maiyetle gelirler ve yalnız 300 kişi ile İstanbul'a gitmeleri kabul edilir.

[1] Bu belgeler 5 tane olup şunlardır: 1) Elçilerin en üstün ihtimale göre daha Hindistan'da iken Basra veya Cidde yolu ile geleceklerini bildirmek için gönderdikleri arzdaşt (dilekçe); bunun farsçasının sureti s. 177 ve türkçesininki s. 178'dedir; kayıt tarihi yoktur; ancak ondan sonra gelen belge 23 Safer 1200 tarihini taşır ki 26. 12. 1785'e tekabül eder. Bu tarih elçilerin tayin tarihinin 1785 yaz veya sonbaharı olduğunu ve o yılın mevsim rüzgârları durunca kalkan gemilerden biri ile gönderildiğini gösterir. Ancak William Kirkpatrick'in *«Select Letters of Tippoo Sultan»* adlı eserinde bulunan 233 sayılı mektuptan bunların Mart ayından önce atanılmış oldukları anlaşılmaktadır. 2) Tipu'nun I. Abdülhamid'e mektubu; farsçasının sureti s. 209-211 ve Türkçesininki s. 211-212'dedir; keza «Cevdet tasnifinde» 7077 sayıda bulunmaktadır. 3) Aynı tasnif ve sayıda Tipu'nun Sadr-ı âzama mektubunun sureti vardır; kayıd tarihi 19 Ramazan 1201'dir (4. 7. 1787); elçilerin o sıralarda İstanbul'a varmış oldukları kabul edilebilir. 4) İstanbul'daki İngiliz elçiliğinin Tipu hakkında bir takririnin sureti aynı tasnif ve sayıdadır. 5) Pâdişahın Tipu'ya karşılığının sureti, defterin 219 ve 220'inci sahifelerindedir; kayıd tarihi «evâil-i cümad el-ula 1202'dir ki 1788 Şubatının ikinci haftasına rastlar. Bu belgelerin metinleri için bak. H. Bayur, *Maysor sultanı Tipu ile Osmanlı pâdişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim arasındaki mektuplaşma.* Belleten, C. XII, 47 (1948), s. 617-652.

[2] *Tarih-i Cevdet*, C. 3, s. 279.

Tipu'nun I. Abdülhamid'e gönderdiği mektuba göre Hindistan'ın siyasal durumu

Tipu'ya göre: 35 yıl önce[1] "Saltanat-ı Timuriyye„ nin zaaf ve rehavet ve Dekken ve sair Hindistan ülkelerindeki bazı "hükkâm„ ın[2] anlayışsızlığı ve aczi yüzünden Hıristiyanlar tecim hîlesiyle deniz kıyılarında yerler edinmiş, Hindistan'ın iç ve dışını öğrenmiş, bir çok ülkeleri "gadr ve tezvir„ ile ele geçirmiş, oradaki "hâkim„ leri kukla durumuna düşürmüş, camilerle müslüman mezarlıklarını ortadan kaldırıp yerlerine kilise yapmış ve on bin kadar müslüman çocuğunu zorla kendi dinlerine sokmuşlardır.

Bu yüzden cihada koyulduğunu yazan Tipu bir çok zafer kazandığını, "kâfirlerin„ barış istediklerini, Dekken ve sair Hind ülkeleri "serdar„ larının barış yaptıkları için kendisinin de onların hatırı için barışa yanaştığını bildirmektedir[3].

Tipu'nun Osmanlı pâdişahından istedikleri

Tipu'nun mektubunda hıristiyanların "tab'larında adalet ve kendilerinde kanaat„ olmadığından zamanı gelince kendisine yeniden saldıracaklarının besbelli bulunduğu söylenilerek bu işle ilgili isteklerin elçiler tarafından açıklanacağı eklenmektedir.

Bunların ne olduğu az aşağıda görülecektir. Keza Tipu kendi ülkesiyle Osmanlı ülkesi arasında tecimin geliştirilmesi amaciyle tedbirler alınmasını önerirken bu tecim için Basra limanının uygun olacağına işaret etmekte, yani orası gösterilirse gemilerin ora ile Maysor'a ait limanlar arasında işliyeceğini söylemektedir. Bunun karşılığında Osmanlı devleti Tipu'nun limanlarından hangisini seçerse onun Osmanlılarca kullanılabileceği bildirilmektedir. Farsca metin bundan ibarettir; halbuki Bab-ı âli'de yapılmış olan Türkçeye çevirmede şöyle denilmek-

[1] Bu, Düpleks ve Büssi'nin ve onların arkasından İngilizlerin Hind hükümdarlarının işlerine karışmaya başladıkları devreye işaret sayılmalıdır.

[2] Hâkimler: Genel olarak vali demektir; burada sözde Gurkanlı pâdişahına bağımlı kalmakla birlikte gerçekten bağımsızlaşmış vali-hükümdarlar kastediliyor.

[3] Tipu burada Mangalor barışına ve onunla sonuçlanan savaşlara işaret etmektedir.

tedir: "ol benderlerden her hangisi manzur ve *matlup* ise hazırdır, *îtasında kat'an tereddüt olunamaz*". İtalikle yazılmış kısımlar yalnız türkçe çevirmede bulunanlardır.

Bu liman işini en iyi belirten yön Tipu elçileriyle Reis ülküttab Süleyman Feyzi Efendi arasında yapılmış olan görüşmenin zabıtlarıdır [1].

Bunlara bakılınca Tipu'nun o devirde kendini ne derece dev aynasında gördüğü anlaşılır.

Tipu, Basra limanının "icare" yani kira ile kendisine verilmesini ve doğrudan doğruya kendi adam ve askerlerine teslim edilmesini elçileri vasıtasiyle istemekte ve buna karşılık Dekken'in Batı kıyısında bulunan istenilecek her hangi bir limanı ve ezcümle Mangalor limanını Osmanlı hükümetine vermeyi önermektedir. Tipu, hattâ Basra'yı teslim alacak ve ora gelirlerinin artan kısmını Bağdat valisine gönderecek olan Cafer Han adında birini de elçileriyle birlikte göndermiştir; ihtimal Basra'ya yedi gemi içinde gelen kalabalık da orayı işgal edecek kuvvetin ilk kısmı idi.

Maysor elçileri bu istek için iki sebep göstermektedirler: Birincisi Hindistan'da yağmur mevsiminde malları muhafaza etmenin güçlüğüdür; anlaşılan Tipu ihracat mallarını Basra'da istif ettirmeği düşünmekte ve bu yüzden tecimin gelişeceğini ummaktadır. İkinci sebep şudur: "İkide birde Basra'ya Acem ve Arap tasalluttan hâlî olmuyor hatta mukaddema Sadık Han gelüp zapteyledi ve muhharen Urban'dan Müntefik şeyhi gelüp girdi ve şimdi Şavi-zâde isyan etti. Basra bizde (Maysorlularda) olduğu vakit içine asker ve top ve mühimmat vazederiz ve pek çok sefine ve gurab'lar (bir türlü gemi) getürüp muhafaza eyleriz; tüccar emnü aman üzere olur".

Elçilerin ifadesine göre " İtidâl-i hava " olursa deniz yolu ile Basra'dan Maskat'a 750 saat ve oradan da en yakın May-

[1] 21 Rebi ül-âhir 1201 tariblidir (10. 2. 1787 eder). Hazinedeki metinleri buldurmak kâbil olmamıştır. Tarih-i Cevdet'te (c. 3, s. 281-286) bunların iyi bir özeti bulunmaktadır. S. 270-80 'da de elçilik heyeti hakkında ayrıntılar vardır. Cevdet Paşa, tabiatiyle zapta göre olacak, rupi'ye «rebia» der; gerçekten bir «lek» 100.000 ve bir krur da 100 lek yani on milyon eder.

sor limanına 900, saat yani toptan 1650 saatte (aşağı yukarı 70 günde) gidilebilmektedir. Tipu bu kadar uzak bir yerdeki bir kenti Osmanlı hükümetinden daha iyi koruyabileceğini açıkça ifadeden çekinmiyecek kadar gururlanmışlır.

Tipu'nun öbür dileklerinin bazıları da gururunu göstermektedir. O Mekke'ye Medine'ye, Necef'e, Kerbelâ'ya, dördüncü Halife Ali'nin Meşhed'ine Şeyh Abd ül-kadir Geylanî'nin hânikahına gümüş kapılar koydurmak, oralarda misafirethâneler ve bunların üzerinde belirli saatlerde çalgı çalınacak olan nöbethâneler (mehterhâneler) yaptırmak için izin istemektedir. O keza Irak'da, Hille yakınlarında, Fırat'a bitişen Nehr-i Şahî'den Necef kentine su akıtması için kolaylık gösterilmesini dilemektedir.

Maysor sultanının Osmanlı pâdişahından yardım denebilecek özde istediği şeyler kendisinde de bulundukları fakat çoğalmalarının Tipu'yu kuvvetlendireceği elçiler tarafından bildirilen top, humbara, tüfek, saat, şişe, cam, zarf (ince altın ve gümüş telden yapılan fincan zarfı ve benzer âletler olsa gerek) ve ayna yapan ustaların gönderilmesidir.

Tipu'nun mektubundaki İngiltere ve Fransa'ya ait kısımlar

Tipu, elçilerinin Fransa ve İngiltere'ye gidebilmesi için kendilerine kolaylık gösterilmesini de Osmanlı pâdişâhından dilemektedir. Mektubun bu işle ilgili kısmının vaktiyle Bab-ı âli'ce yaptırılmış olan çevirmesi şöyledir:

"İngiliz keferesi kendi kırallarının ittilâ'ları (bilgileri) olmaksızın mekrü gadr ve hîle ile ehl-i İslâm hükkâmının memaliklerine mutasarrıf olup . ve fesada mürtekib olduklarına binâen bu keyfiyeti iz'an (anlatmak) ve onların mahiyetlerini ayan (belli, açık) etmek için zikr olunan serdarâna (Tipu'nun elçileri) tekid olunmuştur ki İngiltere kıralının önüne gideler ve dahi Fransız kıralının bir müddetten beru bu dâilerine irtibatı derkâr ve kavm-i İngiliz ile mukatele ve mücadelede şirket (ortaklığı) ve refaketi (uygunluğu) âşikâr olmakla binaenaleyh hayriyet ve intifa'ları istıtla'dan naşi (öğrenildiği için) serdarân mezkûr (Tipu'nun elçileri) Fransa kıralına dahi gitmek hâhişinde (isteğinde) olmalariyle kârdaran-ı (işbaşında olanlar) saltanat-ı seniyyenin meftur oldukları (yaradılıştan haiz bulundukları) inayet-i şamileleri muktezası üzere serdarân-ı

mezkûr Fransız ve İngiliz vilâyetlerine (ülkelerine) revane buyurulmak (gönderilmek) gerekir„.

Tipu'nun İngiltere kıralı hakkında yazdıklarını şu biçimde anlamalıdır. Yukarıda görülmüş olduğu gibi (s. 185) 1784 tarihli Hindistan kanununda (M. 34) İngiliz hükûmetinin savaşlara karşın ve barışa eygin olduğu belirtilmektedir. Bundan başka en ünlüleri, başbakanlık da etmiş olan Foks (Fox) ile Burk (Burke) ve Şeridan (Sheridan) olan bir takım tanınmış İngiliz devlet adamı, hatip ve yazar biteviye İngilizlerin Hindistan'daki kötülüklerinden, vurgunculuklarından ve haksız fütûhatından sızlanmakta ve bunlara kalkışanlara hücum etmekte idiler. Tipu bütün bu olaylardan yüreklenmiş ve İngiltere kıralına durumu doğrudan doğruya kendi elçileriyle açıklattırmak istemiş olmalıdır. Tipu ile Fransızlar arasındaki dostluk ise her iki tarafın İngiliz düşmanı olmasından ileri gelmektedir.

Bab-ı âli'nin Maysor devleti ve Tipu hakkında ayrıca bir bilgisi olmamalı ki işi İstanbul'daki İngiliz elçisinden sormuş o da bir takrirle onun hakkında bilgi vermiştir.

Orada Tipu ve babası Haydar Ali'nin tahta çıkış tarzları ve komşuları hakkında kısaca bilgi verildikten sonra şöyle denilmektedir:

Müşarünileyh Tipu Saib[1] Han kemal-i mertebe zengindir; zira memleketinde elmas ve altun ve gümüş madenleri vardır. Bunun kuvve-i bahriyesi yoktur; ancak üç-dört sefineye maliktir; lâkin cemi kuvveti berren'dir; zîra hîn-i iktizada yüz elli bin adamdan ziyade asker tedarik edebilir„.

Maysor elçilerinin İstanbul'da bulundukları devir Osmanlı devletinin çok felâketli bir devridir; Ağustos 1788'de Rusya ve az sonra da Avusturya ile savaş başlıyacaktır ve buna hazırlanılmaktadır; bundan başka Rusya ile İngiltere'nin arası açık olup bu son devlet dost sayılmaktadır. Tipu'ya verilen karşılık bu durumun bir sonucudur. Orada barış övülmekte, kendisine barış içinde yaşamak öğüdü verilmekte ve savaşa başlamak sorumluluğunu İngilizlere bırakmasının daha doğru

[1] İngiliz Elçiliği tercümanının bir yanlışı olarak bu tahrirde ta'zim tabiri olan «sahib» (صاحب) yerine «saib» (صائب) yazılmış olmalıdır.

olacağı söylenilmektedir. Karşılığın bu konu ile ilgili kısmı şöyledir:

"... Barışın savaştan hayırlı olduğunu Peygamber Aleyhisselâm buyurmuştur. Çünkü barışta halk refaha kavuşur ve ehl-i İslâm kuvvet peyda eder. Siz, bu müşrikler barış yaptıkları halde henüz yüreklerinde gizli sonsuz dinî bir düşmanlık beslediklerini ve hiç bir zaman aleyhinizde fâsid hayaller kurmaktan hâlî olmadıklarını söylüyorsunuz. Bu olabilir; fakat barış için söz verdikleri halde bu sözleri tutmayıp ahidlerini bozarlarsa bunun şeameti ve cezası büyüktür. Tanrı'ya karşı koymak olmaz...".

I. Abd ül-hamid'in mektubunda Rusya ile yakında savaşılacağı açıkça söylenilmekte ve zafer için dua edilmesi bile istenilmektedir. Cevdet tarihi 1201 olaylarını anarken aylardan beri savaşa doğru gidildiğini yazmakla birlikte hemen son ana kadar bu yolda bir karar verilmekte tereddüt edildiğini bildirmektedir [1]. 1788 Şubat ortası tarihli olan Pâdişahın bu mektubu ise kararın 6—7 ay önce verilmiş olduğunu gösterir.

Maysor elçilerinin gidişi

Cevdet Paşa bunlar hakkında şöyle der [2]: "Bu esnada ise Rusya meselesi zuhur etmekle artık süferây-ı merkumenin öyle bî-mânâ sözlerine kulak asılmamıştır. Müteakiben elçilerin ikisi vefat etmiş ve birisi dahi huccao ile Cidde'ye ve andan Hindistan'a gitmiştır."

Tipu ve Fransızlar

Tipu'nun İstanbul'a göndermiş olduğu elçilerden biri yukarda görüldüğü gibi Fransa ve İngiltere'ye gitmişti. Hattâ onların İngiltere'ye gitmek isteğinde olduklarına dair hiçbir eserde bir kayda rastlamayışımıza göre bu yön henüz bilinmemekte demektir.

O sırada Fransızların Hindistan hakkındaki tasarıları şudur: Felemenk'te Fransız taraflariyle Oranj hânedanı taraftarları mücadele halindedir. Birinciler üstün gelecek olurlarsa iki devletin kuvvetleri işbirliği yaparak İngilizleri Hindistan'da

[1] Bk. *Tarih-i Cevdet*, C. IV. s. 7 v. ş.
[2] C. III, s. 286.

tehdit edebilecektir. Tipu bu bakımdan önemli olup o an için hazır tutulmalıdır. Fransa aynı zamanda Mısır'daki Memlûk Beyleriyle de dostluk kurmuş ve onları Bab-ı âli'ye kafa tutmaya kışkırtmıştı (1785). Tipu elçilerinin İstanbul'a gelişi bu devreye rastlar.

1787—88 'de Tipu, doğrudan doğruya Pondişeri yolu ve bir Fransız gemisiyle Fransa'ya elçiler yollar [1]. Bunlar çok iyi kabul edilirlerse de Tipu'nun I. Abd ül-hamid'e gönderdiği mektupta açıklanmış olduğu ümid ve hattâ inanın aksine olarak Fransızların kendisiyle birlikte İngiliz'lere karşı savaşmaya hazır olmadıkları anlaşılır. Esasen o sırada büyük Fransız devriminin öngününde bulunulmaktadır ve bu ülke buhranlar içindedir. Ancak Fransız devlet adamları Maysor elçilerine ilerisi için ümid verici bir dil kullanırlar.

Tipu'nun Paris'e elçi göndermiş olması tabiatiyle İngilizleri son derece kuşkulandırmıştı; bu münasebetle İngiliz hükümeti veyahut daha doğrusu Genel Vali Lord Kornvallis şöyle düşünür: Eğer İngilizlerle Tipu arasında bir savaş olursa Fransa'nın buna katılması ihtimali yoktur, hiç olmazsa çok azdır; ancak İngiltere ile Fransa arasında bir savaş çıkarsa Tipu buna her ne olursa olsun katılır; dolayısiyle her şeyden önce onu ezmek lâzımdır. Ancak yeni Hindistan kanunundaki 34 üncü madde ve genel valiye verilen yönergeler merkezin savaşlara karşın olduğunu gösteriyordu.

Lord Kornvallis bu iki zıt zarûret arasında manevra edecek ve savaş çıkarmak imkânlarını arıyacaktır.

İngilizler'in ve Tipu'nun Haydarâbâd nizamile görüşmeleri

Kuzey Serkarlarlarının en güneydeki teşkil eden Gnntur Serkarı 1787 ye kadar Haydarâbâd nizamı'nın elinde kalmıştı. O bölge nizam ülkelerinin denize tek çıkatı idi. İngilizler onun o yolla Fransız'larla temas imkânını kesmek istedikleri gibi kendi egemenlikleri altında bulunan Arkot navab-

[1] *Cevdet Paşa.* C. VII, s. 54 de Tipu'nun «Fransa'ya göndermiş olduğu elçileri dahi Dersaadet (İstanbul) ve Marsilya tarikiyle Paris'e varmışlar ise de ....» diyorsa da Fransız ve bütün Batı kaynakları onların bir Fransız gemisiyle doğrudan doğruya Pondişeri'den Tulon'a gittiklerini ve 10 ay 20 gün süren bir yolculuktan sonra 8 Haziran 1788 'de bu limana çıktıklarını yazarlar.

lığı ile öbür Kuzey Serkârlarını karadan birleştirmek için Guntur'u ele geçirmeye ihtiyaçları vardı. 1787'de İngiliz'ler sıkı bir baskı ile orasını nizam'ın elinden alırlar.

Buna kızan nizam, İngiliz'lere karşı Tipu ile bağdaşma görüşmelerine koyulur.

Maysor sultanı buna razı olursa da aynı zamanda nizamdan kız ister. Nizam'ın soyu Semerkand'ın asîl âilelerinden sayıldığı gibi bir buçuk yüz yıla yakın bir zamandan beri Hindistan'da en yüksek mevkileri işgal etmişti ve yarım yüz yılı epi aşan bir zamandan beri de Haydarâbâd'ta edimsel olarak bağımsız hükümdarlık ediyordu. O, Tipu'yu türedi bir soydan sayar ve ona kız vermeyi kabul etmez.

Bu olay İngilizlerin talihi eseri sayılmalıdır; çünkü Dekken'deki iki büyük kuvvetin birleşmesine mâni olmuştur.

Bunun üzerine Tipu'nun kızgınlığından çekinen nizam, Kalküta'ya güyâ bazı hesapların görülmesi, fakat gerçekten Tipu'ya karşı İngilizlerle bağdaşmak için bir adam gönderir. Yapılan görüşmelerin sonucunda Lord Kornvallis nizam'a bir mektup yazar (7. 7. 1789) [1]; orada 1768 antlaşmasında anılmış olan askeri yardımın her an verilebileceğini bildirir, şu şartla ki bu kuvvet İngiliz şirketinin bağdaşıklarına, yani Marata'lara, Arkot navabına, Navab-Vezir'e (Oud navabı), ve Tancor ve Travankor racalarına karşı kullanılmasın.

Yukarda (s. 185) 1784 tarihli Hindistan kanununun, savaşları ve savaşa götürebilecek anlaşmaları yasak eden 34 üncü maddesini anmıştık. Lord Kornvallis bu mektubu ile güya yeni bir şey üstenmemekte, ancak eski bir anlaşmanın bir maddesini yorumlamak yolu ile nizam'la yeni bir bağdaşma yapmakta ve ona yardım bahanesiyle Tipu'ya karşı savaş açmak imkânını elde etmektedir. Çünkü nizam'a yardıma gidecek olan İngiliz kuvvetinin kimlere karşı kullanılamayacağı açıkça belirtilmiş ve Tipu'nun adı listede zikredilmemiştir; buna göre eğer Haydarâbâd nizamı onunla savaşa tutulursa İngiliz birliği ve dolayısiyle bütün İngiliz idaresi savaşa sürüklenebilecektir. Böylelikle Lord Kornvallis, nizam'ı kışkırtıp, görünüşte bunu istememiş olarak, Tipu ile vuruşabilecektir.

[1] Metin: T. E. S., C. VIII, s. 299-302'de.

Ancak ona karşı savaş açmak için bu gibi inceliklere ve dolambaçlı yollara lüzum kalmıyacaktır; çünkü o, İngilizlerin bağdaşığı olan Travankor (Dekken'in en Güney-batı kıyısı) racasına çatmakla ortaya yeter bir savaş sebebi çıkaracaktır.

Üçüncü Maysor savaşı

Tipu, 1790'da Fransa da büyük ihtilâl gelişmekte ve bu ülke İngiltere ile barış halinde iken, yani kendisinin oradan bir yardım alması imkân yokken, Travankor racasına çatar, İngilizler de bu son kişiyi korumak amacile Tipu'ya karşı savaşa başlarlar; onlar bu savaş sırasında Marata'lardan ve Haydarâbâd nizamından pek sudan yardım görürler.

Başta Tipu hemen her tarafta yener; Arkot navablığının içine girer ve İngilizlerin elinde bulunan yerlerden geçerek ta Pondişeri'ye kadar gelir. Oranın Fransız valisinden yardım ister ve Fransa'dan 6.000 kişi gönderildiği taktirde (onların Hindistan'a kadar taşıma v. s. masrafları kendisine ait olmak üzere) İngiliz egemenliğini sona erdirmeyi ve onların elinde bulunan yerleri Fransızlara vermeyi üstenir (Aralık 1790). O anda Tipu galip durumunda idi. Ancak Fransa kıralı XVI. Lui (Louis) ihtilâl dolayısiyle bu işe girişmekten çekinir.

1791 seferini Lord Kornvallis doğrudan doğruya idare eder ; bu yıl içinde İngilizler üstün duruma geçer, Bangalor'u bir saldırı ile alır (Mart) ve başkent Seringapatam'a yakın bir yerde Tipu'yu yenerler.

Ancak Marata'lardan ve Haydarâbâd nizamından ciddî yardım gelmediği ve büyük taşıt güçlüğü çekildiği için İngilizler geri dönmek zorunda kalırlar.

Marata'larla nizam, İngilizlerle ancak Tipu'yu ufaltacak ölçüde yardım etmek ve işi onun yokedilmesine kadar götürmemek üzere aralarında anlaşmışlardı. İngiliz gerilemesi başlayınca, yani onların kesin bir üstünlük sağlıyamıyacakları anlaşılınca, yukarda andığımız iki devlet onların yardımına gelirler ve savaş yeniden çetinleşir; 1792'de Tipu kuşatılmış olan başkentinde çok ağır şartlarla barış yapmak zorunda kalır. Ülkesinin yarısını bırakır; 33 milyon rupi ödemeyi, bütün tutsaklarını salıvermeyi ve iki oğlunu tutu olarak İngiliz'lere vermeyi üstenir

(Seringapatam barış anlaşması). Üçüncü Maysor savaşı bu suretle biter. Tipu vermeyi üstendiği parayı 1794'de öder ve iki oğlunu geri alır.

Tipu'nun uluslar arası siyasa bakımından önemi

1793 başlarında İngiltere ile Fransa arasında savaş başlıyacaktır. Avrupa durumunu bilmemesi Tipu'nun bu biçim davranışında, yani İngiliz'lere vaktinden önce savaş vesilesi vermesinde âmil olmuştur. Ancak onun 1790 yılındaki başarıları, İngiliz, Marata ve Haydarâbâd kuvvetlerinin birlikte çalışmalariyle yenilebilmiş olması ve bu yılda Fransa'ya yapmış olduğu önergeler bu son ülkede unutulmıyacak ve Fransız hükûmetinin deniz aşırı savaşlar tasarılarında Tipu, lehde bir unsur olarak, daima hesaba katılacaktır.

İşbu 1792 tarihli Seringapatam anlaşmasiyle ve nizam ve Marata'larla yaptıkları anlaşmalarla İngiliz'lerin güttükleri başlıca amaç; Dekken'de bu üç yerli devlet arasında birbirine karşı, fakat daha çok son anılan iki devletin Tipu'ya karşı besleyecekleri kuşku sayesinde bir denklik husule getirmekti [1]. Az aşağıda anacağımız Marata — Haydarâbâd savaşı ve bu iki devlette görülen gevşeme ve iç kargaşalıklar bu denkliği çabucak bozacaktır.

Nizam'ın Maratalarla savaşı

1794'de başlıyan bu savaşa İngilizler nizam'ın dileklerine rağmen katılmak istemezler; 1795'de Nizam Ali, Karda'da ağır bir yenilgiye uğrar ve Maratalarin elinde tutsak olur. Bir çok yerler vererek ve 3 milyon rupi ödeyerek kurtulur.

XVI. DÖRDÜNCÜ MAYSOR SAVAŞI

Fransa—İngiltere savaşının Dekken'deki tepkileri

1793'de bu savaş başlayınca İngilizler Hindistan'daki Fransız üslerini ve bu arada Pondişeri'yi çabucak düşürürler (1793). Oradan kaçan veya başka suretle Tipu ile temasa gelen Fransızların bir çoğu Seringapatam'a Tipu Sultanın yanına gitmiş ve onu Fransa'dan yardım istemeye

[1] Lord Wellesley'in Londra'ya gönderdiği bir rapora göre (M a l c o l m, C. II, ek III, s. XCIII ve CII.

ve yeniden İngilizlerle savaşmaya kışkırtmışlardı. O da o sırada Fransızların elinde bulunan İl dō Frans (Ile de France, eski Moris [Maurice] adası) valisine elçi gönderip yardım ister.

Haydarâbâd nizamı Maratalara karşı yaptığı savaşta İngilizlerden yardım görmediği için onlara karşı kızgın bir durumda olup bir aralık yanındaki İngiliz taburunu bile geri göndermişti. Onun yanında Raymond adında bir Fransızın komuta ettiği önemli bir birlik ve bir takım Fransız subayı bulunuyordu.

1798 yazında ünlü General Napoleon Bonapart Mısır'ı kısmen almış ve kışa doğru Filistin'e saldırmıştı. Onun başlıca görevi Hindistan'a gidip Tipu Sultanla birleşmenin çarelerini sağlamak ve bu olmazsa İstanbul'u almaktı. O, daha Mısır'a varmadan Fransız hükümeti, İl dō Frans valisine Mısır'a gidecek olan Bonapart'a eldeki bütün savaş gemileriyle Hindistan yolunu açmaya çalışması buyruğunu göndermişti.

Bu buyruğu alan vali, Tipu'nun elçileri adada iken (Onlar 1798 yılı başında gelmişlerdi) onu İngilizlerle savaşmaya yüreklendirmek için bir bildiriğ çıkarıp Maysor sultanının yardımına gitmek üzere isteyenlerin gönüllü yazılmalarını bildirmiş ve bir takım Fransızlar elçilerle birlikte Seringapatam'a gitmişlerdi.

Bütün bu olaylar Tipu'ya gerçek bir güç sağlayacak özde değildi, çünkü İl dō Frans valisinin eli altında ona gönderilecek önemli sayıda asker yoktu; dolayısiyle bu yalnızcana İngiliz'leri kuşkulandırıp onları Tipu'nun bir an önce işini bitirmiye sevkedebilirdi. Napoleon Bonapart da Mısır'dan Hindistan'a ulaşmak için ciddî bir imkân ve vasıtaya malik değildi ve Cezzar Ahmed Paşa'nın elinden Akkâ'yı alamamış olması onu esasen şaşkın bir duruma düşürmüştü. Onun Tipu'ya gönderdiği yüreklendirici mektuplar da ona ulaşmayıp hep İngilizlerin eline düşüyordu.

Mayıs 1798'de Hindistan'a genel vali olarak gelen Lord Morington (Daha sonra Lord Wellesley adını alacaktır) ne olur ne olmaz Fransız nüfuzunu Dekken'den sökmeye karar verir ve işe Haydarâbâd nizamiyle başlar. Bu hükümdarın, Tipu'nun ve Sindia'nın hizmetinde bulunan Fransız subaylarının

birbirleriyle mektuplaştıkları ve hep birden İngilizlere karşı hareket etmelerinin mümkün olduğu da Lord Wellesley'in 12.8.1798 tarihle Londra'ya gönderdiği bir yazıdan anlaşılmaktadır [1].

1789 tarihli İngiliz — Haydarâbâd anlaşması

Yukarda görüldüğü gibi nizam, ordusundaki Fransız subaylarına ve onların komuta ettikleri birliğe rağmen Marata'larca ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. Bundan başka Fransız subaylarının takındıkları mütehakkim durum da nizamı kuşkulandırmakta ve ürkütmekteydi. Bu sebepler dolayısile O, hizmetine bir İngiliz birliği verilecek olursa Fransız'ları hizmetinden çıkarmaya hazırdı. Bu İngilizlerce de istenilen bir yön olduğundan 1.9.1789'da bu yolda kolaylıkla bir anlaşma imzalanır [2].

Anlaşmanın girişinde Tipu'nun kötü niyetleri ve Fransızlarle yaptığı bağdaşma bir gerekçe olarak gösterilmektedir.

Anlaşma ve ek maddelere göre İngiliz komutasında 6000 kişilik bir birlik ve İngilizlerce kullanılacak bununla uygun sayıda toplar nizam'ın hizmetine verilecektir; bunların masrafı (ayda 200.000 rupi kadar) nizam'a ait olacak; o, ülkesindeki Fransızları İngilizlere teslim edecek ve bundan sonra hizmetine ve ülkesi içine hiç bir Fransızı almıyacak ve sokmıyacak; keza İngilizlerin rızası olmadan hiç bir Avrupalıyı hizmetine ve ülkesine kabul etmiyecek; İngilizler nizam'la Maratalar arasındaki anlaşamamazlıkları çözüleyecekler ve iki taraftan hiç biri ötekinin rızasını almadan Maratalarla önemli bir iş üzerinde görüşme ve anlaşma yapmıyacak.

Bu anlaşma, Maratalarca uğratıldığı ağır yenilginin tesiri altında bulunan ve düşmanlarını yenemedikleri halde kendisine tahakküm etmeye kalkışan Fransızlardan kurtulmak, fakat onların yerine başka bir koruyucu sağlamak isteyen Haydarâbâd nizamını gerçekten bir İngiliz korunuğu yapacaktır. Onun parasiyle beslenen, fakat İngiliz komutası altında bulunan ve üc-

[1] Metin Sir John Malcolm'un *«The Political History of India»* sında C. II, s. LXVI'de vardır.
[2] Metin: T. E. S., C. VIII, s. 208-312.

retlerini doğrudan doğruya nizam'dan değil İngiliz komutanlarından alan 6000 kişilik birlik ve ek topçu kuvveti gerçekten Haydarâbâd'da nizamın hesabına geçinen bir işgal ordusu idi. Bundan böyle de onun bağımsızlığı bir lâftan ibaret kalacaktır.

Anlaşmanın yapıldığı sırada Raymond ölmüş olup onun yerine geçen Peron pek sevilmemekteydi ve Fransız subayları arasında önürdeşlik ve geçimsizlik vardı. Bu yön onların yakalanmasını ve birliklerinin dağıtılmasını çok kolaylaştırır. En kuvvetli zamanında bu birlik 14000 kişilikmiş. Subaylar tutsak edilir ve yerli erler İngiliz birliğine girerler.

Haydarâbâd nizamının maiyetinde, kendi kendilerine onun hizmetine girmiş olan İngiliz subaylarının komutası altında da bir birlik vardı. Bir zamanlar sayısı 8.000'e kadar çıkmış olan bu birliğî İngiliz hükûmeti kâh hoş kâh fena görürdü.

Tipu ve Zaman Şah

1793'de Afganistan tahtına çıkan Zaman Şah 1795'de Pencab'a bir akın yapmıştı. Rohilkent Afganlarından Gulâm Muhammed'in kendisi ve Oud'daki Navab-Vezir Âsaf üd-devle'nin adamları onu ziyaret edip Hindistan'ı Marata egemenliğinden kurtarmasını dinlemişlerdi. Zaman Şahın 1798 ve 1799'da Pencab'a türlü akın ve istilâları olacak fakat o her defasında kendi ülkesindeki karışıklıklar veya ayaklanmalar yüzünden geri dönmek zorunda kalacaktır; bunları ilerde anacağız.

1796'da Tipu da ona elçi gönderip şu yolda önrgelerde bulunmuştur [1].

Zaman Şah Delhi'yi ve onun bölgesini alsın ve Marata'ları oralardan atsın. Ertesi yıl Dekken'e saldırsın ve kendisinin de yardımiyie Marata'ları ezsin. Ondan sonra iki bağdaşık bütün Hindistan'ı ele geçirebilirler, yani İngilizleri de oradan atabilirler. Ancak Zaman Şah bu işleri başaracak kadar tahtta kalamıyacaktır.

Tipu ve Marata'lar

Tipu onlarla da anlaşmıya çalışmıştır. O sırada bunların içinde en kuvvetli hanedan Sindia'lardır ve Mahadacı Sindia ölmüş olup onun oğlu Devlet Rao Sindia tahta çıkmıştır. Bu kişi babası gibi Puna'daki

[1] Mill, C. 6, s. 125.

pişvaları kendi eğemenliği altında tutmaktadır. Tipu o sırada pişva olan ve Devlet Rao'nun egemenliği altında bulunan II. Baci Rao ile anlaşma arar ve ona Haydarâbâd devletini aralarında bölüşmeyi önerir. Ancak böyle bir işe girişilmesi için pişvanın daha önce Sindia'nın boyunduruğundan kurtulması gerekiyordu, o da kolay bir iş değildi. Öbür yandan Devlet Rao Sindia'nın kendisi de İngilizlere karşı Tipu ile anlaşmaya istekli olmakla birlikte Kuzeyde Sütlec ırmağı kenarlarına kadar uzanan ülkelerinin İngiliz saldırılarına uğramasından korktuğu için bu işe atılamıyordu.

İngiliz amaçları

Tipu Sultanın her tarafta İngiliz'lere karşı bağdaşık aradığı anlaşıldığından Mayıs 1798'de Kalküta'ya ulaşan yeni Genel Vali Lord Mornington, daha önce de dediğimiz gibi, ilk iş olarak onu ezmeğe karar verir; ancak o sırada ordu hazır olmadığından onun hazırlanması ve yığnağının gerektiği gibi yapılabilmesi için bir müddet beklemek gerekir. O sırada Haydarâbâd nizamiyle yukarda anılmış olan antlaşma yapılır, orada Fransız komutası altında bulunan askerî birlik dağıtılır ve onun yerini bir İngiliz birliği alır.

Kuzeyden gelebilecek Afgan istilâlarına karşı da İngilizlerce tertibat alınılır; onlar Devlet Rao Sindia'yı Puna işlerini bırakıp Afgan'lara karşı kendi ülkelerini korumak için Kuzeye geçmeye kışkırtırlarsa da onu kandıramazlar; keza Tipu'ya karşı bir Marata yardımını da sağlıyamazlar.

Özet olarak denilebilir ki hem İngiliz'ler hem de Tipu aralarında kesin vuruşmanın yaklaştığını anlıyarak siyasal ve askerî bakımdan var güçleriyle hazırlanmakta ve kendilerine bağdaşık ve yardımcı aramaktadırlar.

Bu işde şu yön unutulmamalıdır ki Lord Mornington (Daha sonraki adiyle Lord Wellesley) daha Haziran 1798 'de Tipu'ya karşı savaşa karar verip işi askerî hazırlıklarını bitirmek için geciktirdiği sırada yalnız Il dö Frans valisinin ilânını ve Tipu'nun Zaman Şah'la haberleşmesini biliyordu. Napoleon Bonapart'ın Mısır'a gelişini ve hattâ öyle bir tasarının var olduğunu bilmiyordu. Tipu'nun yerli hükümdarlarla yaptığı an-

laşma denemeleri ise her an yapılıp bozulması görenek olan işlerdendi.

Lord'un elinde iki yıl önce alınmış (Eylül 1796) Londra'dan gelen bir yönergeden başka bir şey de yoktu; orada Tipu'nun ülkesine bir Fransız kuvveti çıkarsa bu sultana karşı savaşa başlanılması gerektiği bildiriliyordu; ancak o zamanki Genel Vali (Sör John Şor) bunu kalabalık bir birlik çıkarsa anlamında almıştı[1]. Dolayısile Kord Wellesley'In Il dö Frans adasından gelen bir kaç düzine gönüllüyü bir savaş sebebi saymaya hakkı yoktu.

Esasen İngiliz hükûmeti Tipu'ya karşı savaşa epi geç ve Bonapart'ın güçlü bir ordu ile Mısır'a vardığını öğrendikten sonra karar verecek ve bu karar Lord Wellesley'e ancak 1798 Ekiminde ulaşacaktır; orada kendisine şayet Tipu'nun Fransız saldırışını desleklemek için hazırlık yaptığı anlaşılırsa ona karşı savaşa girişilebileceği bildiriliyor ve buna yalnız kesin bir zaruret olursa kalkışılması ekleniyordu.

İngiliz hükûmeti Tipu ile savaşmaktan çok onu rahat durmaya sevketmek istiyordu. Bu hükûmetin Osmanlı pâdişahı III. Selim'den Tipu'ya uslu durması için aşağıda anacağımız mektubu yazmasını dilemiş olması da bunu gösterir. Nâme defterindeki kayda göre bu mektup 1798 sonlarında veya 1799 başlarında gönderilmiştir. Halbuki Lord Wellesley'in savaş hazırlıkları 1797'de başlamıştır.

Bütün bunlar şunu gösterir ki Genel Vali Lord Wellesley savaşı kendisi kararlaştırmış, ona hazırlanmış ve olayların gidişinden faydalanarak Londra hükûmetini kendi arkasından sürüklemiş ve onun rızasını koparak savaşa girişmiştir; müteammid savaşçı diye İngiltere'deki düşmanları tarafından bu genel valiye karşı yapılmış olan hücumlar bu yüzdendir.

III. Selimin Tipu'ya mektubu

Bu mektubun ana çizgileri şunlardır:

Fransız'lar Mısır'a aramızda barış varken hîle ile saldırdılar ve çok zulum yaptılar — Açık bir yalandan da kaçınmıyarak oraya padişah adına ona âsi olanları tedip etmek için geldiklerini halka

[1] Lord Wellesley'in merkeze gönderdiği 12. 8. 1798 tarihli yazıya göre (J. Malcolm, C. II, ek III).

ilân ettiler — Amaçları bütün İslam âlemine saldırmak ve dinimizi ortadan kaldırmaktır — Onlarla savaşmaktayım ve sizlerden yardım beklerim — Duydum ki Fransızlar sizinle haberleşmekteymiş ve size asker gönderecekmiş[1] — Onlara inanmayın ve aldırmayın — İngiliz de benim bağdaşığı olarak onlarla savaşıyor — Fransız'lar bütün dünyayı ele geçirmek için savaşıyorlar —İslâm'a son derece düşmandırlar— Eğer, Allah göstermesin, bütün Mısır'ı alırlarsa Süveyş yolu ile pek çok askerî Hindistan'a kadar gönderip orayı da feth ve bütün müslümanları kahrederler — Nereye gitseler yağma ve kıtalda bulunuyor ve fesat ve fitne sokuyorlar — Onların hali sizce bilindikten sonra dinî hamiyetinizden beklerim ki Hindistan'ı onlardan korumaya çalışasınız — Eğer duymuş olduğumuz gibi sizinle Fransız'lar arasında bir bağdaşma varsa ve bu yüzden İngilizler size karşı hareket etmeyi tasavvur ediyorlarsa sağduyu sizin bu durumunuzun mazarratlarını gösterir — Dolayısile İngilizlerin size karsı tuttukları yolu değiştirmek bence mukarrerdir, ancak siz de yolunuzu değiştirmelisiniz — İngilizlere karşı düşmanlığınızın sebepleri ne ise bana bildiriniz — Ben aranızı bulurum ve işi İngiliz'lere anlatırım. Bu mektubumu İngiliz elçisi yolu ile gönderiyorum.

Nâme defteri'ndeki suretin kenarında, Fransızların Mısır'dan Tipu'ya bir miktar asker göndereceklerinden, İngiltere elçisinin bu yolda bir mektup yazılmasını iltimas ettiği açıklanmıştır.

Görüldüğü gibi Osmanlı pâdişahı o sırada Fransız'lara karşı bağdaşığı bulunan İngiltere'nin dileği üzerine bu devletle Tipu'yu mânen olsun barıştırmak istemiştir.

Bu mektubun sureti Bab-ı âli Evrak hazinesindeki 9. Nâme defteri'nde iki defa kaydedilmiştir. Birincisinin tarihi (s. 360-62) Receb 1213 (1798 sonu ve 1799 başına düşer) dir. İkincisi (s. 388-89) 3 Muharrem 1214 tarihlidir (7.6.1799). Nâme defterinde bir belgenin kendi tarihi değil onun deftere kayıd tarihi bulunduğu için III. Selim'in mektubunun hangi tarihte İngiliz elçiliğine verildiği kestirilemez. Bilinen şudur ki Tipu onu almış ve 10 Şubat 1799'da ona pek hoşa gitmiyecek

[1] Napoleon Bonapart'ın Tipu'ya gönderdiği bu yolda mektupların hepsi ona ulaşmadan İngiliz'lerin eline düşüyordu.

biçimde karşılık vermiştir [1]. (Bu karşılık Bab-ı âli Evrak hazinesinde ve Nâme defterlerinde bulunamamıştır).

Tipu'ya karşı savaş

Kasım 1798'de Lord Vellesley'in savaş hazırlıkları bitmek üzere olduğundan Tipu'ya karşı siyasal baskı başlar. III. Selim'in mektubu dahil, bir takım mektuplaşmalardan sonra, Tipu'nun Fransa'ya iki vekil göndermeye hazırlandığı öğrenilince İngiliz ordusuna ona karşı yürümek buyruğu verilir (3 Şubat 1799). İngiliz ve Haydarâbâd orduları birkaç başarıdan sonra başkent Seringatam önüne gelir ve orayı bir saldırı ile alırlar (4 Mayıs); Tipu o sırada vurulup ölür.

Maysor devleti, Haydar Ali'nin onu büyütmeye koyulmasından önceki sınırları içine sıkıştırılır ve onun başına yeniden eski Hindu maharaca soyu geçirilir.

Yeni maharaca ile İngilizler arasında yapılan antlaşmaya göre Maharaca yalnız askerlik ve siyasa bakımından İngilizlere bağımlı kılınmakla yetinilmez. O, İngiliz genel valisinin yönetim ve malî işler de kendisine vereceği öğütleri dinlemeyi de üstenir ve bunu yapmazsa ülkesinin elinden alınmasını ödceden kabul eder.

Tipu devletinin öbür kısımları İngilizlerle Haydarâbâd nizamı arasında bölüşürler, İngilizler Seringapatam ve devletin Güney kısmını alır ve böylelikle Dekken'in Doğu ve Batı kıyılarında egemenlikleri altında bulunan kısımları birleştirirler. Bu anlaşmaya "Maysor bölüşme anlaşması„ denir (22. 6. 1799).

Az aşağıda görüleceği gibi nizam bir yıl sonra kendi payını İngilizlere devredecektir.

Tipu devletinin bir kısmı da Puna Marata'larına yâni pişva'ya verilmek üzere ayrılır ; şu şartla ki o da İngiliz'lerle nizam'ın yapmış olduğu biçimde bir bağdaşma yapsın (Ülkesine kendi parasiyle beslenen bir İngiliz birliğini kabulü gibi).

O sırada Puna'da egemen olan ünlü Nana Fadnavis, Devlet Rao Sindia ile çetin bir mücadeleden sonra Ragunat

[1] Bunun ana kısımlarının İngilizce tercümesi Montgomery Martin tarafından yayınlamış olan ; M a r q u e s W e l l e s l e y, *Despathes, minutes and correspondance*, C. I, s. 414-17 'de çıkmıştır.

Rao'nun oğlu II. Baci Rao'yu pişva yapmıştı (1796); ancak kendisi eski egemenliğini elde tutmaktaydı.

Nana Fadnavis, İngiliz'lerin önergelerini ve bu şartlarla, yâni İngiliz egemenliği altına girerek, Tipu ülkesinin bir kısmını almayı reddeder. O, esasen Tipu'ya yardıma bile hazırlanmıştı.

XVI. İNGİLİZ—MARATA SAVAŞLARI

Maratalar arasında savaş

Uzun zamandanberi Puna'daki Marata pişvalarını egemenliği altında tutan Nana Fadnaviş 13.3.1800'de ölür. Pişva II. Baci Rao değersiz bir kimsedir. Derhal en güçlü Marata hükümdarlarından Devlet Rao Sindia ile Cesvent Rao Holker arasında Puna'da, yâni Marata topluluğunun merkezinde, egemenlik kurmak ve pişva'yı ele geçirmek amaciyle savaş başlar. Pişva, Sindia ile birlik olmuştu ve Holkar onlara saldırmaya koyulmuştu.

İngilizler Maysor sultanına karşı savaşlarında olduğu gibi, Marata'lara karşı yaklaştığı sezilen savaşlarında da Haydarâbâd nizamının dostluğunu siyasalarının mihveri yapacaklardır. Sindia'larla Holkar'lar arasında savaş başlayınca İngiliz'ler nizam'la yeni bir anlaşma yaparlar (12.10.1800).

İngiliz—Haydarâbâd bağdaşması

Buna göre[1]: İngilizlerle nizam arasında genel ve ebedî bir savgal bağdaşma olacaktır. İngilizler nizamı her türlü düşmana karşı korumayı üstenirler; onun ülkesindeki askerî kuvvetlerini arttırırlar ve bütün bu kuvvetler için nizam tarafından ödenmesi gereken paralar karşılığında o, Maysor'dan 1797 ve 1799 anlaşmaları gereğince almış olduğu yerleri İngiliz'lere bırakır.

Nizam İngilizlere danışmadan hiçbir devletle müzakerede bulunmamayı ve kimseye saldırmamayı; İngilizler de onun soy, sop ve uyruklarının işlerine karışmamayı üstenirler.

Eğer Marata hükümdarı Devlet Rao Sindia her iki tarafa yeter ölçüde barışseverlik inancaları verirse o da bu anlaşma hükümlerinden istifade ettirilecektir.

[1] Metin T. E. S., C. 18 s. 62....

Anlaşmanın Marata pişvasına ve Nagpur 'daki Marata hânedanı Bonsla'lara ait bir gizli eki vardır; buna göre pişva, yâni ana Marata devletinin başında bulunan kimse, bu antlaşma hükümlerinden faydalanmak isterse:

1. Kendisiyle Haydarâbâd devleti arasındaki genel ihtilâflarda ve Marata'ların "çavs„ [1] denilen vergi isteklerinde İngilizlerin, var olan anlaşmalar dairesinde, hakemliğine razı olmalıdır. İngilizler bu "çavs„ işinin tamamen ortadan kalkması hususundaki nizam'ın dileğini de gözönünde tutacaklar ve pişva işbu vergiden vazgeçmedikçe bu anlaşma hükümlerinden istifade edemiyecektir.

2) Pişva kendisiyle İngilizler arasındaki ihtilâflar dolayısiyle onları tatmin etmelidir. Eğer pişva masraf ve ücretleri kendisince ödenecek olan yeter güçte bir İngiliz kuvvetini ülkesine kabul ederse İngilizler ve nizam onun Marata'lar arasındaki eski egemen durumunu yeniden elde etmesi için çalışacaklardır. (Bu hüküm pişva'yı, bir İngiliz korunuğu olarak yeniden bütün Marata'ların başı yapmaya varıyordu).

Eğer Nazpur'un Marata hükümdar hânedanı olan Bonsla'lar bu antlaşmadan faydalanmak isterlerse:

1) İngilizlerin var olan anlaşmalar dairesinde onlarla nizam arasındaki ihtilâflarda hakemlik etmesine.

2) Bonsla'lar kendi ülkeleriyle İngiliz ülkeleri arasında bazı sınır düzeltmelerine ve değerî bazen nakit olarak verilecek yer mübadelesine razı olmalıdırlar.

İngiliz-nizam anlaşmasının son maddesinde bu iki bağdaşık, savaşmak gerekirse bunu birlikte yapmayı ve kazançları aralarında bölüşmeyi üstenmektedirler.

Marata'lar arasında o andaki durum

Yukarda başlıca hükümlerini belirttiğimiz İngiliz-nizam bağdaşması anında Marata'lar arasındaki durum şudur: Pişva âcizdir ve Sindia'ların eli altındadır; onlar pişvayı bir kukla gibi kullanarak bütün Marata devletlerin başı olmak isteğindedirler. Holkar'lar da hem bunu önlemek hem de pişva'yı kendi kuk-

[1] Bk. c. II dizininde bu ada.

laları yaparak aynı egemen duruma geçmek için Sindia'lara ve onların elinde bulunan pişva'ya karşı savaşmaktadırlar.

İngilizlerin savgal özde cümlelerle tertip edilmiş olan yukardaki bağdaşma ile güttükleri amaç ise nizam'ın yardımiyle Sindia'ları Puna'daki egemen durumlarından vaz geçirmek ve mümkünse pişva'yı da kendi korunukları yaparak onun vasıtasile bütün Marata devletlerinin başı olmaktır. Bundan başka İngilizler bir sürü işte hakem olmak isteğindedirler.

Holkar'ın zaferi

İngilizler, Puna'da egemenlik elde etmek için pişva ile birlik olan Sindia'ya karşı Holkar'ın giriştiği savaşın az çok seyircisi kalırlar. Temmuz 1802' de güç bir durumda bulunan Pişva II. Baci Rao'ya nizam'la yapmış oldukları anlaşmaya benzer bir antlaşma önerirlerse de o bunu kabul etmez.

8. 10. 1802' de Holkar, Puna yakınlarında Sindia ordusunu ezer, bu başkenti alır ve ordusuna yağma ettirir. Pişva II. Baci Rao da Basseyn'e kaçıp İngiliz'lere sığınır ve orada onlarla 31. 12. 1802 tarihli Basseyn anlaşmasını imzalar; hükümleri İngilizlerin iki yıl önce nizam'la yapmış oldukları yukarda anılan anlaşmanınkine çok benzemektedir; ona göre: İngilizler pişvayı koruyacaklar. arada savgal bir bağdaşma olacak, masrafı pişva'ya ait olmak üzere onun yanında bir İngiliz kuvveti bulunacak, bu masraf karşılığında o İngilizlere bazı yerler verecek, İngiliz düşmanlarının uyruklarını ülkesinden çıkaracak, İngilizlerle anlaşmadan başka devletlerle müzakerelere girişmiyecek ve Baroda'daki Gaekvar hânedaniyle (Marata'dır) İngilizler arasında var olan bağdaşmayı tanıyacaktır.

Böylelikle İngiliz'ler ana Marata devletini ordulariyle korumayı üzerlerine almış ve onun yolu ile bütün Marata devletleri üzerinde bir türlü egemenlik kurmaya kalkışmış oluyorlardı. Bu, tabiatiyle öbür Marata devletleriyle savaşmayı göze almak demekti. Antlaşma bu yüzden İngiltere'de çok tenkıd ve itiraza uğramıştır.

Lord Wellesley'e göre onun gerekçeleri şöyle toplanabilir:

Türlü Marata devletlerinin başkanları arasındaki savaşların biteviye süre gelmesi daha tehlikelidir; çünkü: a) Ülkenin

yoksullaşmasına sebep olmakta ve dolayısiyle tecim imkânlarını azaltmaktadır; b) Günün birinde güçlü bir Marata başbuğu ortaya çıkabilir ve İngilizlerle hiç bir anlaşma ve ilgisi olmadan bütün Marata devletlerini egemenliği altına alarak büyük bir Marata devletinin başına geçer; böyle bir olay gerçekleşirse İngilizler Hindistan'daki durumlarını muhafaza edebilmek için ona karşı bir ölüm kalım savaşına girişmek zorunda kalırlar; C) İngilizlerle ilgisiz güçlü devletlerin ortada durması Fransız nufuzu bakımından birer açık kapı özündedir; ezcümle Sindia'nın ordusunda dö Buayn (Comte de Boigne) ve Perron gibi Fransız subayları bulunmuştu. Bunlar komutaları altındaki birlikleri geçindirmek için caygîr (zeamet, timar) sahibi olmuşlardı, yani ayrıca devlet hazinesinden para beklemek mecburiyetinde değillerdi ve devlet içinde devlet durumunda idiler.

Bütün bu sebepler dolayısiyle Lord Wellesley Marata'lar içine İngiliz nüfuzunu sokmayı zarûrî görmüştür; o, aralarındaki kıskançlıklar dolayısiyle bütün Marata devletlerinin bir düşmana karşı birleşeceklerini sanmıyordu ve İngiliz nüfuzunu Puna'ya, yani Maratalar topluluğudun merkezine, yerleştirmekle onları birleştirebilecek olan tek merkezî ele geçirmiş olduğuna inaniyordu. Olaylar ona bu bakımdan hak verecektir.

Ancak ilk anda işlerin genel gidişi onun beklediğinden büsbütün başka bir yolda olacaktır.

İngiliz — Marata savaşı

Pişva Baci Rao II, İngiliz bağdaşması sayesinde Holkar'ın baskı ve egemenliğinden kurtulur kurtulmaz İngiliz egemenliğinden de kurtulmak ister. Bu amaçla bütün Marata hükümdarlarını onlara karşı birleştirmeye çalışır. Bu işde ancak nisbî bir başarı sağlar. Ve kendisine karşı fiilen bağımsız olan dört büyük Marata devletinden ancak ikisini elde edebilir.

Tabiatiyle Holkar, İngiliz'lere satılmış saydığı pişva ile işbirliği yapmaya yanaşmaz; Gaekvar ötedenberi İngiliz'lerin dostu ve hattâ bağdaşığı idi, o da onlardan ayrılıp pişva ile birleşmek istemez; dolayısiyle pişva yalnız öbür iki Marata hükümdarı rarafından desteklenir. Devlet Rao Sindia ile Berar

ve Nagpur'un Bonsla racası ordularını birleştirip Narbada ırmağını geçer ve pişva'ya yardım amaciyle Dekken'e girerler.

Bunun üzerine Lord Wellesley onlara ordularını ayırıp kendi ülkelerine dönmeleri gerektiğini bildirir, razı olmazlar ve savaş başlar (Ağustos 1803).

Her iki Marata başbuğu biteviye yenilgilere uğrarlar ve İngilizlerle nizam'a bazı yerler bırakarak barış yapmak zorunda kalırlar. Sindia, Kuzey Hindistan düzlüğündeki bütün haklarını da İngilizlere devreder. Bundan başka bu iki Marata başbuğu masrafları kendilerince ödenecek olan İngiliz birliklerini ülkelerine kabul eyler, yani Haydarâbâd nizâmîyle pişva'nın durumuna düşerler. Delhi'nin ve Gurkanlı pâdişahının İngilizlerin eline geçmesi bu savaş sırasında olur (bk. s. 135).

Ancak 1804 başında o ana kadar seyirci kalmış olan Holkar İngilizlerle savaşa tutuşur ve başlangıçta alan vuruşmalarından kaçınıp hep çete savaşı yapmak suretiyle İngilizleri çok güç durumlara sokar ve önemli başarılar sağlar, ancak sonra bir kaç yenilgiye uğrar ve Pencab'a Sih'lerin yanına sığınmak zorunda kalır. Böylelikle 1805'de İngilizler kendilerine kafa tutan Marata devletlerini yenmiş bir durumda bulunurlar. 1806 da İngilizler o sırada en güçlü Sih başbuğlarından olan Rancit Sing ve Feth Sing'le bunların Holkar'ı korumamaları ve ona yardım etmemeleri, buna karşılık da İngilizlerin onlar kendisine karşı düşmanca bir durum almadıkça ülkelerine saldırmamaları esası üzerine bir anlaşma yaparlar.

Londra'nın barış istemesi

Yukarda (s. 185) İngiliz hükümetinin bilhassa cihan durumu ve Avrupa savaşı dolayısile ve Hindistan şirketinin de mucip olduğu masraflar yüzünden savaşlardan kaçındıklarını ve o kadar çabuk ve kesin bir başarı ile bitmiş olan Tipu'ya karşı savaş dolayısile de genel valinin bir çok tarize uğramış olduğunu görmüştük.

Marata'lara karşı yapılan savaş uzayıp yayılınca ve Holkar'ın ilk başarıları öğrenilince Londra, Hindistan'da sonsuz bir mücadele başladı sanar ve Lord Wellesley geri çağrılır. Yerine yaşlı ve hasta olmasına rağmen Lord Kornvallis ikinci

defa olarak gönderilir. O ise işe başladığından iki ay kadar sonra ölür; fakat ölmeden önce siyasayı tamamile değiştirmek ve ne olursa olsun barış yapmak kararını vermişti.

Marata'larla barış

O ölünce vekil olarak yerine geçen Barlov, onun düşüncelerini, yani daha doğrusu merkezin isteklerini, belki fazlasile yerine getirir. Sindia'ya bir çok yer ve bunlar arasında ünlü Gvalior kurganı geri verilir, Holkar'ın bütün ülkeleri yendiden kendisine bırakılır. Bonsla'da pek az kayıpla işin içinden çıkar. Bundan başka İngilizler Cemne ve Çanıbal ırmaklarının batısındaki yerlerle olan bütün ilgilerini keserler. (Cemne'nin batısında dar bir şerit ayral). Bu, bütün Racput devletlerini ve Sütlec'in Güneyinde bulunan Sih devletlerini Marata'ların eline bırakmak demekti; halbuki bunların bir kısmı Marata'lara karşı İngiliz'lere yardım etmişlerdi. Bu anlaşmalara ve bu cömertliğe Marata hükümdarları da şaşarlar.

Yenilmiş Marata'lara karşı bu büyük fedakârlıkları yapan İngilizler 1803'de fethetmiş oldukları Agra-Delhi bölgesini kendileri için alıkoyarlar, pişva ile yaptıkları Basseyn anlaşmasını ipka ederler ve ellerinden sıyrılmak isteyen Haydarâbâd nizamının bagdaşmayı bozmasına müsaade etmezler.

Holkar ve Sindia ordularının gücü tahdit edilir ve onlar Avrupalı subay kullanmamayı üstenmek zorunda kalırlar (1805 sonu).

Pindari'ler

Bu barıştan itibaren Racistan'da, İngiliz işgali altında olmayan Cemne ve Çambal ırmaklarının Batısında ve Merkezî Hindistan'da türlü ordulardan terhis olunmuş askerlerden ve bir sürü serserilerden teşekkül etmiş büyük çeteler peyda olur. Bunlar yağma ile yaşarlar ve çok zulum ve soygunculuk ederler. En büyük çeteler başı bozuk yardımcı özünde olarak Holkar ve Sindia ordularına mensup idiler; aralarında hem Müslüman hem de Hindu bulunmakta idi. Bunlara Pindari denir.

Marata'lara karşı son savaş (1817 — 19)

1812 yılına kadar Pindari'ler İngilizlerin elinde bulunan yerlere saldırmamışlardı. Bu tarihten itibare nbunu da yaparlar ve 1816'da Kuzey Serkârlarına büyük bir akın yahıp 339 köyü yağma eder, 182 kişiyi öldürür ve binlercesini yaralar veya işkenceye koyarlar.

Bu olaylar üzerine Londra savaşa izin verir (Eylül 1817).

O sırada genel vali bulunan Lord Hastings işi hem siyasa hem de askerlik bakımından çok geniş tutar ve bunun sonunda bütün Marata topluluğu ile bir savaş çıkabileceğini kestirerek ona göre hazırlanır. Pindari'lerden zarar gören bütün devlet ve devletcik başkanlarına işbirliği önerir ; bunlar arasında pişva ve öbür Marata hükümdarları da vardır. 13.000'i Avrupa'lı olmak üzere 120.000 kişilik bir ordu hazırlanır.

Marata hükümdarları girişilen bu temizleme işine muhalif olmakla birlikte bu yoldaki duygularını gizlemeye çalışırlar.

1818 başlarında birçok Pindari çeteleri ezilmiş ve yok edilmişti ; kalanların başında bulunanlarla anlaşmalar yapılır ve onlara bazı ufak beylikler verilir.

Bunlar olurken pişva, Puna'daki İngiliz birliğine saldırmış ve böylelikle savaşa başlamıştı (Kasım 1817). Öbür Marata devletleri de aynı yolu tutarlar, fakat hep yenilirler.

Sonda pişva'lık kalkar ve pişva'ların elinde bulunan yerlerin hemen hepsi İngiliz'lerde kalır. Bonsla, Sindia ve Holkar hânedanlarına ufalmış birer ülke bırakılır. İngiliz'lerin bağdaşığı olan Haydarâbâd nizamına da, Berar dahil, bazı yerler verilir.

İngiliz egemenliğinin kurulması Bu devletler ve genel olarak Pencab ve Sind bölgeleri ayral olmak üzere öbür Hind devletlerinin hepsi ile İngilizler onların yönetimlerini denetleyen ve bağımsızlıklarını türlü derecelerde kısan yirmi kadar anlaşma yaparlar,

XVII. 1786'DAN 1819'A KADAR GİDEN DEVRİN GENEL OLAYLARI

Yukarda İngiliz Şirketini Hindistan'ın üstün devleti durumuna geçirmiş olan genel olayları gördük. Bu kısımda aynı devirde türlü genel valiler zamanına ait birkaç ayrıntı anılacaktır ancak ekonomik özde işler ilerde toplu olarak anlatılacaktır.

1. LORD KORNWALLİS DEVRİ
(1876 — 1793)

İşyarların durumu

Bu genel valinin zamanına kadar Şirket, işyarlarına gayet az para vermeyi, ancak bunların özel yollardan (Tecim, rüşvet v. s.) kazançlar sağlamasına göz yummayı tercih ederdi. Benares Racasının yanında denetleyici gibi bulunan İngiliz işyarının yılda 40 bin lira kazanç sağladığı örnek olarak gösterilir. Lord Kornvallis bu gibi işleri durdurur, fakat işyarlara dolgun ödenek verdirtir ve onları iyi seçer. Meselâ, yukarda anılan işyara 5 bin rupi aylık verdirtir.

Ancak Lord Kornvallis yerli işyarlara karşı kesin bir güvensizlik beslemiş ve onların maddî durumunu düzeltmeye hiç önem vermemiştir. Böylelikle bu gibilere gelecek için her türlü ümid kapısı kapatılmış ve onların gönülleri kırılmış olur.

Hindistan şirketinin imtiyazının uzatılması

1793 'de bu imtiyaz bir 20 yıl için daha uzatılır. Şirketin tecim tekelinin kalkması, yâni her İngiliz'in Hindistan'la serbestce tecim yapabilmesi için epey tartışmalar olursa da bu kabul edilmez ; yalnız Şirketin gemilerinde özel tecimerlerin malları için yılda topu topu 3000 tonluk yer ayrılması kararlaştırılır.

2. SÖR CHON ŞOR (SİR JOHN SHORE), SONRAKI ADI LORD TEYNMAVS (TEİGNMOUTH)
1793 — 1798

Bu kişinin genel valiliği barış içinde geçer ve o, 1784 Hindistan kanununda istenilmiş olduğu gibi, yerli devletler arasındaki savaşlara karışmamaya çok dikkat eder.

Subaylar ayaklanması

Aidatları azaltılmış olan İngiliz subayları, 1795 sonlarında genel vali ve başkomutanı yakalayıp hükûmeti ele geçirmek tedidinde bulunur ; aidatlarının artırılmasını, ilerlemenin yalnız eskiliğe göre olmasını ve daha bir kaç menfaat isterler. Sör Cohn Şor bunlara razı olur. Bunun üzerine Londra kendisinin geri çağrılmasına karar verir.

Oud olayları 1797'de Oud (Eved)'daki Navab - Vezir Âsaf-üd-devle olür ; yerine önce evlâtlığı iddiasiyle ve onun vasiyeti üzerine Vezir Ali adında biri, sonra da onun kifayetsizliği görülünce ölen nevab'ın kardeşi Saadet Ali Han geçirilir. Bu münasebetle Allahâbâd kenti İngiliz bölgesine katılır.

3. LORD WELLESLEY (ÖNCEKİ ADİYLE LORD MORNINGTON)

Türlü yer ve ülkelerin İngiliz bölgesine katılması Bu genel vali 1799'da Güney Dekken'de Tancor devletçiğinde çıkan bir taht mirası ihtilâfından faydalanarak orasını İngiliz bölgesine katar. Batıda Surat bölgesi icin de aynı cinsten bir vesile ile aynı şey yapılır.

Tipu Sultan yenilip başkenti alındıktan sonra orada bulunan kâğıtlar incelenirken Karnatik nevabı Mohammed Ali'nin ve 1795'de onun ölümü üzerine yerine geçmiş olan oğlu Umdet ül-umera'nın İngilizler aleyhine Maysor Sultaniyle mektuplaşmış oldukları anlaşılır. Bu vesile ile Karnatik İngiliz bölgesine katılır.

Yukarda s. 203'de Oud Navab - Vezirinin Zaman Şah'la haberleşmiş ve onu " cihad „ amaciyle Hindistan'a girmeye kendi ülkesine kadar gelmeğe davet etmiş olduğu görülmüştür.

Tipu Sultanın ölümünden sonra, Afganistan işlerinin de karmakarışık bir durumda bulundukları bir sırada, Lord Wellesley, Navab - Vezir işini sağlama bağlamak ister. Onu kendi askerlerinin bir kısmını salıvermeye, ülkesine daha çok İngiliz birlikleri kabul etmeye ve bunların masraflarına karşılık olarak da Rohilkent ve Gorakpur bölgeleriyle Düâb'ın (Genc - Cemne arası) bir çok yerlerini İngilizlere vermeye mecbur eder. Sebep veya bahane Afganistan hükümdarı Şah Zaman'ın istilâ tehditleri ve ona karşı hazır olmak zaruretidir. Navab - Vezir uzun bir mukavemetten ve hattâ istifaya kalkıştıktan sonra bu işi kabul etmek zorunda kalır (1799-1801).

Lord Wellesley türlü seferlerde başarılar sağlamış olan kendi kardeşi Albay (Arthur) Wellesley'i (bu kişi ilerde Vaterlo'da Napoleon'u yenecek ve "Wellington Dükü„ ünvanını alacak

olan kimsedir) Lonra'dan izin istemeden Oud'dan alınan yerlerin başına geçirmişti. Bu kısım koruyuculuğu hoşa gitmez; Şirket müdürleriyle genel valinin arası açılır ve onun geri çağrılması işinde bu yön de müessir olur.

1802'de Napoleon'la yapılan Amiens barışı Bu barış gereğince Fransızlar Hindistan'daki yerlerini geri alacaklardı; ancak Lord Wellesley barışın uzun sürmiyeceğini kestirdiği için oralarını Fransızlara verdirmez ve yakın olaylar ona hak verir.

4. LORD MINTO
(1808 — 1813)

Pencab işleri Afganistan şahı Zaman Şah tarafından 1799'da kendisine raca unvanı verilmiş olan Sih başbuğlarından Rancit Sing, Pencab'ın en güçlü kişisi olmuş ve 1806'da Sütlec'in Güneyinde bulunan Sih devletçiklerine de az çok egemen olmuştu. İki yıl sonra bu devletçikler İngilizlere başvurup korunmalarını isterler.

İngiliz elçisiyle Rancit Sing arasında yapılan bir anlaşma ile (25.4.1809) İngilizler Sütlec'in Kuzeyindeki yerlerle ilgilenmemeyi, Rancit Sing de Sütlec'in Güneyinde sahip olduğu yerlerde ancak iç güveni sağlıyacak kadar asker bulundurmayı ve nufuz ve ülkesini o yönde büyütmemeyi üstenir.

Hind Okyanusun adalarının ele geçirilmesi Napoleon'a karşı devam eden savaş sırasında bu adalar birer korsan yuvası olmuşlardı. İngiliz'ler 1809 'da Rodrigez ve 1810 'da Burbon (Bourbon) ve Sen Moris (Saint Maurice; öbür adı Il de France'dır) adalarını alırlar. Genel barışta yalnız ikinci ada Fransız'lara geri verilir.

Felemenk adalarının alınması Cava ve ona yakın Felemenk adaları Fransız egemenliği altına düşmüş olduklarından 1810'da İngiliz'ler tarafından işgal edilirler; genel barışta Felemenk'e geri verileceklerdir.

Şirketin imtiyazının uzatılması

1813 'de bu imtiyaz 20 yıl için uzatılır. O sırada Napoleon Avrupa limanlarını İngiliz gemilerine kapamış bulunduğundan İngiliz tecimerleri Hindistan teciminin sirketin tekelinden çıkıp kendilerine de açılmasını isterler ve bazı yönler ayral bunu elde ederler. Ancak Şirket Çin teciminin tekelini bırakmaz. Bu uzatma kanunu gelecek bölümde ayrıca incelenecektir.

5. LORD HASTİNGS VE MOIRA [1]
(1813 — 1823)

Nepal'da durum

Himalaya dağlarının içinde ve eteklerinde bulunan ve toprak bakımından çok çetin olan bu ülke Gurka denilen çok vuruşkan bir ulusun eline düşmüştü. İngiliz'lerin Oud Navab - Vezir'inden almış oldukları Gorakpur bölgesi ise biteviye bunların akınlarına uğruyordu. Bu yüzden arada savaş çıkar (1814—16).

Başta İngiliz'ler birkaç yenilgiye uğrarlarsa da üstün duruma geçerler ve Gurka'lar barış dilemeye mecbur olurlar.

Ülkenin iç bağımsızlığına ilişilmez, ancak Gurka'lar başkentlerine bir İngiliz işyarını (Resident) kabul eder ve devlet hizmetine Avrupa'lıları almamayı üstenirler. İngiliz'lere bir miktar yer de bırakırlar ; bu yerler dağlık oldukları için onların bir çoğu sıcak mevsimde Avrupa'lıların rahat edebilecekleri yazlıklar haline getirilir. Birçok Gurka da İngiliz ordusuna girer (Bunlar Mongolid tipindedirler).

Singapur ve Seylan adalarının işgali

1815 'de Napoleon kesin olarak yenildikten sonra Cava adası Felemenklilere geri verilince İngiliz'ler Çin tecimlerini korumak için Singapur adasını işgal ederler. Aynı yılda limanları esasen İngiliz elinde bulunan Seylan (Serendib) adası da işgal edilir ve bir sömürge yapılır.

***

Aşağıya Tipu sultanının gözüyle İngiliz ve Fransızların Hindistandaki fütûhatının nasıl görüldüğünü anlatmak için bu

[1] Bu Lord, İngiltere asalet listesinde ilk ve İrlanda asalet listesinde ikinci ünvanı taşırdı.

sultanın Osmanlı pâdişahı III. Sultan Selime gönderdiği İstanbul'a varmıyan bir mektubunun bazı kısımlarını koyduk. Mektub 4 Ramazan 1213 (9 Şubat 1799) tarihlidir, İngilizceye çevrilişi Montgomery Martin tarafından " Wellesley Marquess Despatches and Correspondance„ adlı eserde yayınlanmıştır (C. V, Belge XX).

Bu mektupta Tipu, bağdaşığı olan Fransızları İngilizler kadar batırmaktadır.

" Davud Han [1] adında bir Afgan, Delhi İmparatoru tarafından Arkot valiliğine (subedarlığına) tayin edilmişti. Bu sıralarda Fransız ve İngilizler ticaret maksadiyle bir kaç kâfiri yüklü birer uğursuz gemiyle sahile geldiler ; beraberlerinde satmak için memleketlerinin mamûlâtından bıçak, makas, iğne, porselen ve cam eşya gibi şeyler getirmişlerdi. Bunlardan bir kaç parçasını, teb'ası olduklarını ifade etmek için, valiye hediye olarak verdiler ve ondan, lâzım gelen vergileri verdikten sonra Avrupa mallarını ithâl edebilmek için on onbeş kişinin barınabileceği (sığınabileceği) bir eve yetecek büyüklükte bir arazi parçasını kendilerine bahşetmesini rica ettiler. Vali bunların isteklerini yerine getirdi ve İngilizler de orada bir müddet kaldılar.

"Tesadüfen bir gün Şah Cihanâbâd (Delhi) İmparatoru Âlemgir'in oğlu Bahadur Şahdan Davud Han'a Arkot'ta itimada değer bir divan (vekil) bırakarak huzuruna gelmesini emreden bir ferman geldi. İmparatorun daveti mucibince Davud Han, Saadetullah Han'ı vekil bırakarak Delhi'ye geldi. Delhi'deki nâzırların ihmalciliği ve ahmaklığı yüzünden Saadetullah Han memleketin hâkimiyetini ele geçirerek bir hain oldu (bağımsızlaştı). Takriben bu sıralarda, Fransız ve İngilizler valiye evlerinin etrafında küçük bir arazi parçası vermesi için müracaat ettiler. Vali de basiretsizliği ve zaten doğuştan kendinde bulunan ahmaklığı yüzünden buna muvafakat etti ; böylece onlara istedikleri arazi verildi. Bundan sonra her iki millet de küçük kaleler kurup, oralara yüzer kişilik muhafız kıt'aları yerleştirdiler. Beyit :

[1] Bk. II. Cildin dizininde bu ada.

" Bir ülke, kıralı tarafından terk edilirse orada her köy bir beylik olur. „

"Saadetullah Han'ın akrabaları ve taraftarları birer taalluk (zeamet) ele geçirip oralarda kaleler kurdular ve yerleştiler. Aynı zamanda İngiliz ve Fransızlar Avrupadan getirdikleri mallardan bazılarını alıp onların bölgelerine götürdüler ve onlarla dostluk tesis ettiler; ve bu bahaneyle onların karakteri, yaşama tarzları, kalelerinin yapılışı, idare işleri ve kuvvetlerinin durumu etrafında geniş bilgi edinip, 400 — 500 yerliyi de kendilerine bağladıktan sonra bir fırsat kollamağa başladılar. Bu sırada Saadetullah Han öldü ve onun bir çok akraba ve taraftarları arasında kavgalar çıktı. Bunlardan biri olan Safder Ali Han, Puna'lı kâfirlerle (Maratalar) gizli münasebete girişerek, onlardan yardım talep etti. İsteğine uygun olarak Puna'lılar Ruggo Feth Sing kumandasında 50.000 suvariden müteşekkil bir ordu ile Arkot eyaletini işgal ettiler; orada Safder Ali Han, babası Ali Han'ın akrabaları ve taraftarlari arasında hüküm süren anlaşmazlıkları gören kâfirler dost düşman demeyip bütün halkı soydular, ve 100.000 kadın ve erkeği kendi memleketlerine götürerek orada köle diye sattılar. Aynı zamanda Safder Ali Han'ın eniştesi (kızkardeşinin kocası) Çende Han ismiyle tanınan Hüseyin Dost Han'ı da alıp Puna'ya götürmüşlerdi. Bundan başka Safder Ali Han'ın başka bir eniştesi olan Vellor valisi Murtaza Han, Safder Ali'yi kandırıp evine çağırdı ve orada onu öldürdü. Bu işlerden sonra kendisini Dekken hâkimi yapan Delhi veziri Nizam ül-Mülk, Arkot eyaletine geldi ve Enver üd - din Han oraya vali tâyin etti ve hem de merhum Safder Ali'nin iki küçük oğlunu koruması ve okutması için emirler verdikten sonra Dekken'e döndü. Bundan sonra Enver üd-din Han Afganları, çocuklardan birini öldürmeleri için teşvik etti. Biraz sonra, Puna'da mevkuf bulunan Chende Han'ın kâfirlere rüşvet vererek kendisini serbest bıraktırdı, ve ilkin Arkot eyaletine ve oradan da Fransızlara ait bir tecim yeri olan Pondichery'ye geldi ve oraya sığındı. Orada bir mikdar Fransız askeri toplıyarak Arkot eyaletini ele geçirmek gayesi ile Enver üd-din üzerine yürüdü. Öbür yandan Enver üd-din Han da Çinaputtun'da (Madras) bir ticaret yerleri bulunrn İngilizlerden yar-

dım istedi. Bunun üzerine İngilizler bir miktar askerle ona yardıma geldiler.

"Zalime yardımda bulunan sonunda onun boyunduruğu altına girer „ sözü ne kadar doğrudur. Bunlardan her ikisi de Cenab-i hakkın gazabına uğrıyarak iki kâfir milletten yardım istediler ve muhasamata başladılar Fakat Enver üd-din Han, Hüseyin Hanın kurbanı oldu, Mukadderat böyle imiş. Bundan sonra Enver üd-din Han'ın oğlu Muhammed Ali Han bütün dünya ve ahiret işlerini İngilizlerin eline bırakarak onların himayesini tanıdı ve Çende Han ile çarpışmak üzere hazırlıklara koyuldu. Bu sırada Nizam-ül Mülk öldü ve yerine oğlu Nâsır Ceng geçti. Muhammed Ali Han onu ittifaka devet etti. Fakat o varmadan evvel yeğeni Hidayet Muhyi'd-din Han bir kaç askerle Pondişeri'ye kaçtı; ve Fransızlar da takriben 1000 Fransız ve 4000 yerliden müteşekkil bir kuvvet toplıyarak Hidayet Muhyi'd-din Hanın askerleriyle birlikte Nâsır Ceng'e karşı yürüdüler; Nâsır Ceng, Muhammed Ali Han ile birleşti ve Fransızlarla tekrar tekrar çarpıştıktan sonra bir tepe üzerinde kurulmuş ve o zaman Fransızların elinde bulunan Cinci kalesini kuşattı. Diğeri ise Nâsır Ceng'in öncüleri ile bir müsademeye girişerek onlara taarruz etti. Tehlike işarete verildi ve Nâsîr Ceng filine bindi. Tam o sırada onun hizmetinde bulunan Bahadur Han isminde bir Afgan onu bir kurşunla alçakca öldürdü ve kendi filini Nâsırinkine yanaştırarak Nâsîr'ın başını kesip mızrağını geçirdi. Bunun üzerine Fransızlar Hidayet Muhyi'üd-din Han'ı onun yerine geçirdiler ve Bussy namında bir subayın komutasında bulunan kıtalarla beraber onu Haydarâbâd üzerine yürüttüler Bu yürüyüş esnasında Rayçoda kalesinde mola verildi; orada hain Bahadur Han'la Bussy kumandasında bulunan Fransız kıtaları yağma neticesi elde edilen servetin ve mücevheratın taksimi yüzünden kavga ettiler ve vuku bulan çarpışmada Buhadur Han ve diğer melun Afgan öldürülüp canları cehenneme gitti. Hidayet Muhyi'd-din Han da bu çarpışmada bir kurşunla can verdi. O zaman Fransızlar, değersiz bir adam olan Nizam ül-mülk'ün ikinci oğlu Selabet Ceng'i halef tayin ederek onunla birlikte Haydarâbâd'a yürüdüler. Beylece bütün Dekken, Haydarâbâddaki Fransızların hükmü altına girdi denebilir. Sayıları takriben

1200 ü bulan Hıristiyan Fransızlar sarhoş bir halde güpegündüz din adamlarının evine girerek kadınlarına tecavüz ettiler. Bir çok asîllerin karıları karınlarını deşerek kendilerini kuyulara attılar. Bu yüzden bütün Haydarâbâd'lılar Fransızlara düşman oldular. Bu sırada Nizam ül-mülk'ün oğlu Nizam Ali Han ağabeysi Selâbet Ceng'i hapsederek yerine kendisi geçti. Biraz sonra Frasızlarla Haydarâbâd'lılar arasında büyük bir anlaşmazlık çıkınca değersiz bir kumandan olan Bussy kıtalarını bu şehirden alarak Pondişeri'ye döndü. Bu işler ola dursun, Muhammed Ali Han İngilizlerle birlikte Fransızların samami dostu olan Çende Hana karşı savaş açtı. Her iki kafir milletin orduları da Arkot eyaleti için çarpışıyorlardı. Nihayet bir sürü muharebeler olduktan ve kanlar döküldükten sonra, İngilizlerle Muhammed Ali Han, kendisine verilen söz üzerine teslim olan Çende Hanı hapsedip öldürdüler ve senelik geliri 40 milyon rupiyi bulan Arkot eyaletini ele geçirdiler.

"İngilizler böylece Arkot'a yerleşince nazarı-ı dikkatlerini Bengal'in fethine çevirdiler. Bu maksatla aynı yukarıda tarif edilen hilekârlık ve hâinliklerle Bengal navabına (valisine) kendilerine bir parça yer vermesi için baş vurdular ve bir evlik bir yer elde edince ticaret bahanesiyle oraya kendilerinden bir mikdar adam yerleştirdiler, ve fırsat kollamaya başladılar. Bu sıralarda Bengal navabı öldü, ve oğulları ile akrabaları arasında bir çok kavgalar baş gösterdi. İngilizler bunlardan biriyle anlaşarak diğerini ezdiler ve öbürünü de tamamiyle kendilerine tabi kılarak senelik geliri 200 milyon rupi olan Bengal'i hakimiyetleri altına geçirdiler. Oraya yakın bir yerde Şüca üd-devle'nin oğlu Mirza Amani'nin idare ettiği Laknov denilen bir yer vardır. Hile ve kurnazlıkla İngilizler bu memlekete de girdiler. İşin daha da garip tarafı var; son zamanlarda Mirza Amani, Kâbil kıralı Zaman Şah'a bir elçi göndermişti. Bu hadiseden haberdar olan Kalküta'da İngiliz [1] genel valisi, Mirza Amani'yi ziyarete giderek onu zehirleterek öldürttü; karısının ırzına tecavüz etti ve evinden de 200 milyon rupi kıymetinde para ve mücevherat çaldı. Bütün Bengal'de nerede ilim irfan sahibi kimseler varsa İngilizler orada zorla kadın ve kızları tutarak iffetlerine

[1] Lord Teigomouth.

tecavüz ettiler, ve sonra da kendi memleketlerine götürdüler. Seyyitler sınıfından âlim ve dindar gençleri tutarak onlara zorla domuz eti yedirdiler, ve bunu da davullar çalarak ilân ettirdiler. Bengal'de ve sözlerinin geçtiği diğer bütün yerlerde domuz eti satan kasap dükkânları açtırdılar, sokak ve pazarlarda domuz eti sattırdılar.

"İngilizler bütün bu kuvvet ve otoriteyi 40 sene gibi bir zamanda kazandılar.

"Takriben 20 sene evvel, rahmetli babamın (Haydar Ali) sağlığında, Punalıların (Maratalarının) ileri gelenleri arasında anlaşmazlıklar çıkınca Puna devletinin başı Ragunat Rao, yeğeni Narrain Rao'yu hâince öldürdü, fakat ileri gelenlerin kopardığı velvele yüzünden İngilizlerin elinde bulunan Bombay şehrine sığınmak zorunda kaldı.

"İngilizler ondan mühim miktarda para ve mücevherat aldıktan sonra ona Puna'yı alması için bir ordu verdiler. Puna devlet adamları gizlice kendi sınıflarından iki üç aylık bir çocuğu Narrain Rao'nun hakikî evladı olarak göstererek tahta varis olduğunu ilân ettiler, ve bir ordu toplıyarak İngilizlere ve Rao'ya karşı yürüdüler. Onlarla başa çıkamıyacaklarını anlayınca merhum Haydar Ali Hazretlerinin huzuruna elçiler göndererek ondan yardım istediler. İhtiyatı elden bırakmayan Haydar Ali Hazretleri, "Kâfirler pistir ama memleketin kâfirlerine yardım etmek şayan-ı tavsiyedir; çünkü Allahın bütün mahlûklarına edilen fenalıkların kaynağı İngilizlerin üstünlüğündedir„ diyerek Puna'lılara yardım maksadiyle büyük bir ordu alarak Madras'a yürüdü. Bir çok muharebeler oldu, bir çok yerler zaptedildi ve hattâ Madras bile alınır gibi oldu. Tam o sırada Cenab-ı hak ömrünün bu seferde sona ermesini münasip görmüş olacak, Haydar Ali, Arkot civarında öldü. Bu hâdiseden sonra harbe ben devam ettim ve bir çok zaferler kazandıktan ve esirler aldıktan sonra İngilizler mütevazi bir şekilde, taahhüd ve yeminle, sulh yapılmasını istediler. Kendim sulh yapmak taraftarı değildim, fakat Hüdadad Serkâr (Tipu'nun devleti) asillerinin bazısının tavsiyesi üzerine razı oldum. 4 — 5 yıl sonra Hüdadad Serkâr'dan Bab-ı âliye [1]

[1] Tipu Sultan Fransızlara gönderdiği mektuplarda İngilizlerle

elçiler gönderildiği ve bunların dostluk his ve temennilerimi takdimden sonra geri döndüklerini duyan İngilizler hemen bütün İslam âleminin kendilerini yoketmek için bir araya geldigini zannettiler. Onlar aynı zamanda zat-ı âlinin kendilerinin fena temayüllerinden ve Nizam Ali Han ile birleşerek Hüdadad Serkâr'a karşı 4 sene harp ettiklerinden haberdar olduğunuzu biliyorlardı. Nihayet hemen hemen 100.000 müslüman karılarını ve ailelerini kendi elleriyle öldürüp, şehit olmayı göze alarak, kâfirlerin canını cehenneme sürmeğe azmettiler. Bütün İslam âlîm ve ileri gelenleri Hüdadad Serkar topraklarına yapılan bu hücumun sebebini Bab-ı âliye gönderilen murahhas heyetin de buldular, ve bunun için hiç olmazsa şimdilik işi idare edip, meseleyi zatıalinize bildirdikten sonra, yardımınızla kâfirlerin yokedilmesine başlanmasının en iyi bir hareket tarzı olacağını düşündüler. Sadık adamlarımın fikirlerini muvafık gördüm, ve 33 milyon rupi'den başka (zaten benim için yok olmuş olan) ülkemin yarısını vererek savaşa son verdim.

"İngilizler bütün Hindistanı boyunduruk altına almağa ve İslam dinini yoketmeğe azmettiklerinden Puna'lılarla ve Nizam Ali ile birleşerek, beş yıldır bunun bir çaresini arıyor ve niyetlerini apaçık yazıyorlardı.

"Kötü niyetler onları icad edenlerin başına belâ olur.

"Delhi nâzırları arasındaki anlaşmamazlıklar sayesinde Puna'lılar bu memleketi feth edip yakıp yıktılar ve harabeler üzerine kendi mabetlerini kurdular. Gözleri kendi adamları tarafından çıkarılan Delhi hanedadına mensup bir şahıs[1] evinde düşkün bir halde otura dursun, Puna'lılar memleketi baştan aşağı zaptettiler. Bu zavallının bakımı için lazım olan paranın bahçesindeki meyvaların satılmasiyle temin edilmesi kararlaştırıldı.

"Bu zavallının bahçesindeki meyvalar onun bakımı için bir gelir kaynağı olarak tesbit edildi ve maişet için bu hain kâfirlere yaltaklık etmek mecburiyetinde bırakıldı. . . . . „

arasında mevcut olan düşmanlığı, onlarla (Fransızlarla) olan dostluğa atfetmektedir; Afganistan hükümdarı Zaman Şah'a yazdığı mektuplarda ise bu düşmanlığı ona gönderdiği elçilere atfeder; burada da Bab-ı Aliye gönderdiği elçileri bu düşmanlığa sebep gösteriyor.

[1] II. Şah Âlem.

XIX. KUZEYDEN GELEN TEHLİKELERLE MÜCADELE

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar İngilizler, Hindistan'ın yerli devletleriyle veya deniz yolu ile Hindistan'a gelen Avrupalılar ve bilhassa Fransızlarla savaşmışlardı. Kendileri o vakit dünyanın en güçlü denizci devleti oldukları için bu gibi yabancıları yenmiş ve Hindistan'da üstün Avrupalı devlet durumuna geçmişlerdi.

Ahmed Şah Abdalî'nin akınları gibi Kuzeyden gelen istilâlar İngilizleri pek ilgilendirmemişti; çünkü Nadir Afşar devrinde onlar hemen yalnız tecimer gibi çalışıyorlardı; Ahmed Şah devrinde ise ancak Bengal'e yerleşmişlerdi ve Afgan istilâ bölgelerinden çok uzakta bulunuyorlardı.

XVIII. yüzyılın sonlarından ve XIX. yüzyılın başlarından itibaren ise İngilizler Kuzey Hindistan'ın önemli kısımlarına yerleşmiş bulundular, dolayısiyle artık Kuzeyden gelecek tehditlerle doğrudan doğruya ilgilenmeleri tabiî oldu.

Bu tehditler üç kaynaktan gelecektir: 1. Afgan, 2. Fransız ve 3. Rus.

Ahmed Şah Abdalî'nin ölümünden sonra Afgan devleti çarçabuk güçten düşeceği için birinci tehdit daha çok bir kuşkunun ve az çok yersiz bir korkunun sonucu sayılabilir.

Fransa'nın uzaklığı, Asya ile karadan bitişikliği olmaması ve deniz egemenliği İngiliz elinde bulunması dolayısiyle bu devletten gelecek tehlike de aynı özde sayılabilir.

Ancak bu iki tehlike bugün bizlere böyle bir özde görünse de o vaktin sorumlu İngiliz devlet adamlarına pek öyle görünmemiştir.

Rus tehlikesi ise daha geç belirecek, ancak daha çok gerçek olacaktır. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk kısımlarında İngiliz siyasasının mihveri bu Rus tehlikesini önlemek ve ortadan kaldırmak olacaktır. İngilizlerin bir çok Avrupa devletleriyle Osmanlı imparatorluğu, İran ve Afganistan'a karşı güttüğü siyasada Hindistan'ı ilgilendiren konular ve bilhassa bu ülke üzerindeki Rus tehlikesini karşılamak düşüncesi çok önemli bir yer tutmuştur.

İngilizler zamanına göre bir kaç devleti kendilerine Kuzey

istilâcılarına karşı bir kalkan yapmak istemişlerdir. Başlangıçta Pencab'daki Sih devletini, Pencabı fethettikten sonra Afganistan ve İran'ı, daha sonra Afganistan'ı alıp Türkistandaki Özbek ve Türkmen devletlerini, fakat Afganistan'da tutunamayınca yine bu devletle İran'ı bu durumda bulundurmak istemiş ve bulundurmuşlardır.

XX. AHMED ŞAHTAN SONRA AFGANİSTAN'IN DURUMU VE HİNDİSTAN ÜZERİNDEKİ AFGAN TEHDİDİ

1. TİMUR ŞAH

Ahmed Şah Abdalî 1773'de ölür. Veziri Şah veli Han, onun yerine kendi damadı olan üçüncü oğlu Süleyman Şahı geçirirse de Herat'ta vali bulunan Ahmed Şah'ın büyük oğlu[1] Timur Şah üstün gelir ve tahta çıkar. Babasına nisbeten zayıf bir kimsedir; onun idare tarzında esaslı değişiklikler yapmaz; kendisinin bir oymaklar topluluğunun başkanı bulunduğunu ve ona göre davranması, yani oymak ileri gelenlerinin düşüncelerine önem vermesi gerektiğini anlamış olarak iş görür.

Bununla birlikte Kandahar yerine Kâbil " yaylak „ ını başkent yapar. İlk kent oymaklar bölgesinin içinde idi. İkincisi ise onlardan nisbeten daha uzakta ve oymak örgütünü (teşkilât) bırakmış bulunan Tacik bir halkın oturduğu bir bölgede idi. Bu hareket, Afganistan şahlarının doğuda bilinen tarzda mutlak hükümdar olmak isteklerinin bir türlü belirtisi sayılabilir.

Timur Şah, yukarda anılan şehzâde Süleyman olayı dolayısiyle babasının veziri Şah Veli Han'ı öldürmüştü; bu yüzden de Abdalî (Dürrani) ileri gelenleri kendisine kızmışlardı; Timur Şah bunların en azılısı olan kendi " Divan beygi „ sini de idam ettirince babası Ahmed Şah'ın amcası Abd ül-hâlik Han birçok Abdalî oymaklarının başında ayaklanır ve Kandahar'dan Kâbil üzerine yürür. Başlarında Barekzai oymağı ileri gelenlerinden Pâyende Han olmak üzere, bir takım beylerin

[1] Ahmed Şah'ın 6 oğlunun yaş sıraları pek kesin olarak bilinmemektedir; ancak *Sirac üt-tevarih* Timur'un adını başta sayar (C. I, s. 35).

Abd ül-hâlik Han'dan ayrılıp Timur Şah tarafına geçmeleri bu sonuncusunun üstünlüğünü sağlar ve tutsak edilen Abd-ül Hâlik Han'ın gözüne mil çekilir. Bundan böyle Pâyende Han Devletin en önemli kişisi olur. Kendisiyle oğul ve torunlarının durumları ve tahtın bu hânedana geçişi ilerde görülecektir.

Timur Şah bazı ileri gelenlerin ve valilerin ayaklanmalariyle de uğraşmak zorunda kalır, Pişaver'de Feyzullah Han'ın, Keşmir'de ora subedarı (Vali) Âzad Han'ın Mohmend oymağı ileri gelenlerinden Arslan Han'ın ayaklanmaları bu kabildendir; bu fitneler bastırılır.

1778 — 79 yıllarında Timur Şah Hindistan'a girip Sih'lere karşı bir sefer yapar, Multan'ı alır. Bir yıl sonra da oradan 100 kilometre kadar Güney-doğu'da bulunan Bahavalpur'u alır ve ora hükümdarını haraca bağlar.

O sırada Buhara hükümdarı Şah Murad Bî, Horasan'a saldırır, Timur Şah ona karşı yürür ve bir çarpışmada Afgan'ların üstün gelmeleri üzerine barış yapılır.

Timur Şah 1793 Mayısında öldü.

2. ŞAH ZAMAN

Tahta çıkış ve ilk Hindistan seferi

Timur Şah'ın 24 oğlu vardı. Bilhassa yukarda adı geçen Barekzai oymağının başkanı Payende Han'ın yardımiyle dördüncü oğlu olan Zaman Şah veya Şah Zaman en büyük kardeşi Hümâyun ve onun küçüğü Mahmud'la yaptığı çarpışmalardan sonra tahta kısa bir süre için sağlamca yerleşir ve Pencab'a saldırmaya koyulur.

Şah Zaman Hindistan'a dört kere sefer yapacak fakat her defasında kardeşlerinin çıkardıkları fitneler dolayısiyle Afganistan'a dönmek zorunda kalacaktır.

Onun ilk Hindistan seferi 1795'dedir. Sind ırmağını Etek'den geçer, Hasan Abdal ve Rohtas bölgesine varır ve "Şahinci-başı" Ahmed Han'ı Ceylem ve Cenab suları arasındaki bölgeyi fethetmeğe memur eder.

Şah Zaman, Pencab'da iken Gurkanlı pâdişahı II. Şah Âlem'den kendisini Delhi'ye davet eden bir mektup alır. Yukarıda (s. 135) görüldüğü gibi o sırada Şah Âlem kör edilmiş

olup Marata'ların elinde bir kukladır. Bu çağrı "Ordu ile gel beni Marata'lardan kurtar„ demekti.

İran'la gerginlik

O sırada İran'da Kacar hanedanının kurucusu Ağa Muhammed Hanın Meşhed'i alıp Afganistanşahlarının bir korunuğu olarak orada hüküm süren Şahruh'u (bk. s. 105) öldürmüş olduğu ve Herat'ta vali olan Şah Zaman'ın büyük kardeşi Şehzâde Mahmud'un Ağa Muhammed Han'a güvenerek ayaklandığı haberi alınır; bunun üzerine Şah Zaman, Şah Âlem'den özür dileyerek Afganistan'a döner.

Bu olay İran'dan gelecek bir baskı ile Afganistan şahlarının Hindistan istilâlarını durdurmanın mümkün olduğunu gösterir. İngiliz'ler bunu unutmayacaklardır.

Şah Zaman, kardeşi Mahmud'u yenerse de, en kuvvetli ihtimale göre onun İran'a sığınmasını önlemek için, onu Herat ilinin başında bırakır. Bunun üzerine Aga Muhammed Han, Hüseyin Han Karagözlü adında bir elçi yollayıp Şah Zamanla barışır. Meşhed İran'da kalır.

İkinci Hind seferi

1797 başlarında Şah Zaman yeniden Pencab'a girer, Lahor'u alır ve Marata ve Catları tenkil için oradan Delhi'ye yürümeyi tasarlar. Ancak kardeşi Mahmud'un yeniden ayaklanması dolayısile bunu yapamaz ve Afganistan'a geri döner.

İran işleri

Zaman Şah kardeşini yenip kaçırdıktan sonra Herat'a gelir ve oraya kendi oğlu ve veliahdı Şehzâde Kayser'i yerlestirir. O sırada İran Şahı Ağa Muhammed Han Kacar'ın kendi yiğeni Baba Ali Han tarafından öldürüldüğü haberi gelir ve Şah Zaman bir ordu gönderip Meşhed'i yeniden ele geçirir ve oraya, az önce öldürülmüş olan Şahruh Mirza'nın Abbas ve Nadir Mirza adlı iki oğlunu, eski şartlar altında (bk. s. 106) yerleştirir.

Üçüncü Hind seferi

Zaman Şah Kâbil'e döndükten sonra daha önce İngiliz baskısı ve istilâsı üzerine kaçıp hacca gitmiş ve oradan geri gelmiş olan Rampur Rohillalarından (Afgan) Gulâm Muhammed Han

kendisini ziyaret eder, ülkesini geri almak için ondan yardım ister ve bu yolda va'd alır (1798 sonu).

1798'de Şah Zaman yeniden Lahor'a gelir ve Hindistan genel valisi Lord Wellesley ile bir İngiliz korunuğu olan Oud navabı Asaf üd-devle'ye haber gönderip onları Gurkanlı pâdişahı II. Şah Âlemi Marata'ların elinden kurtarmak için kendi yardımına çağırır ve bunu yapmadıkları taktirde kendilerini âsi ve düşman sayacağını bildirir[1]. İngiliz'ler bu çağrıyı tabiatiyle alçaltıcı sayarlar.

Şah Zaman'ın istilâsı ve tehdidi Kuzey Hindistan'da durumları pek sağlam olmayan İngiliz'leri telâşa düşürür. Şehzâde Mahmud yeni İran Şahı Feth Ali 'Şah Kaçar'ın yanına sığınmıştı ve onu Afganistan aleyhine kışkırtıyordu. İngiliz'lerin Tahran'daki müslüman memurları Mehdi Ali Han da bu yolda çalışır ve Şehzade Mahmud, Feth Ali Şah'dan aldığı bir ordu ile Herat üzerine yürür.

Bu olay Şah Zaman'ı Hind seferinden vazgeçmek zorunda bırakır ve o Afganistan'a geri döner.

O sıralarda yukarda s. 203'de görüldüğü gibi Tipu Sultan da ona İngiliz'lere karşı bir bağdaşma önermişti.

İngiliz'lerin Afgan'lara karşı Rus yardımını istemeği düşünmeleri

Bu sırada İngiltere hükûmeti telâşa düşmüş ve Afganlar'a karşı Rus yardımını istemeyi bile düşünmüştü. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Granville, o zaman Rusya'nın Afganistan'dan pek uzakta bulunması (Özbek ve Türkmenler henüz bağımsız idiler) dolayısiyle bundan amelî bir fayda elde edilemiyeceğini ve yalnızca Rus'ların gururlandırılmış olacaklarını ileri sürerek bu yolda Rusya'ya baş vurmayı reddetmişti.

Şehzâde Mahmud İran'da

Bu şehzâdenin yenilip İran'a kaçtığını az önce görmüştük. Yeni İran şahı Feth Ali onu çok iyi kabul eder ve Herat'ı yeniden ele geçirmesi için ona bir yardımcı askerî birlik verir. Ancak Mahmud bu kentin karşısında iken bir kuşku sonucu olarak ürküp

[1] P. E. Roberts, *India under Wellesley*, s. 120.

Buhara'ya kaçar. Ora hükümdarı Şah Zaman'ın baskısı dolayısiyle onu ülkesinde alıkoyamaz ve Mahmud, Hacca gitmek bahanesiyle, yeniden İran'a geçer. Çok geçmeden tahta çıkmak üzere oradan Afganistan'a döner.

Şah Zaman'ın son Hind seferi

Afganistan [1] Şahı bu işlerle meşgul iken Pencab'da bir takım Sihler ayaklanmış, onlardan Mahabet Sing, Lahor'u ele geçirmiş ve oranın Afgan valisini öldürmüştü. Bunun üzerine Şah Zaman yeniden Pencab'a girer; fakat orasını ve hiç olmazsa oranın Güney kısmını elde tutamıyacağını anladığı için Lahor'u Mahabet Sing'e önürdeş olabilecek başka bir Sih başbuğuna, ilerde çok ün kazanacak olan Rancit Sing'e verir. Bu kimse bilhassa Afgan ordusu çekilirken ona çok yardımda bulunmuştu. Ancak Rancit Sing'e yapılan bir bağış nazarî özde idi; çünkü o Lahor'u öbür Sih başbuğlariyle savaşarak almak zorunda kalacaktır.

Şah Zaman'ın tahttan indirilmesi

Şah Zaman'ın genel davranışlarından öyle anlaşılıyor ki o, oymak ileri gelenlerinin nüfuzunu kırmak ve onları gölgede bırakıp kendi öz adamlariyle, yani özel güçleri olmayan memur durumunda kimselerle iş görmek istemiştir. Özet olarak o, Afganistan devletini, bilinen tarzda bir merkezîleşmiş Orta Çağ devleti durumuna sokmaya çalışmıştır. Bu ise Afgan ve bilhassa Abdalî (Dürranî) oymak ileri gelenlerini kızdırmış, gücendirmiş ve Şaha karşı tertiplerde bulunmaya kışkırtmıştır.

Şah Zaman'ın bu iş için kullandığı kimse kendi Sadozai oymağından olan vezir ve "Muhtar-ı Kül„ yaptığı Rahmetullah Han adında biridir. Ahmed ve Timur Şahlar, şahlığın nispeten küçük bir oymak olan Sadozai'lerde bulunmasına karşılık, vezirlik ve emîr ül-ümerâlık gibi büyük makamları, yalnız sözde değil, gerçekten en güçlü oymakların ileri gelenlerine vermeyi siyasaya ve devletin teşekkül tarzına daha uygun bulmaktay-

[1] Onun bu seferlerinin sayısı üzerinde ihtilâf vardır; biz burada en güvenilir kaynak saydığımız *Sirac üt tevarih*'e göre yazdık; orada dört Hindistan seferi anılmaktadır.

dılar. Şah Zaman, giriştiği işi başaracak güçde olmadığı halde bu siyasayı bırakmakla büyük bir yanlış yapmıştır.

Kendilerinin gölgede bırakılmalarına tahammül edemeyen oymak ileri gelenleri aralarında anlaşıp Vezir Rahmetullah Han'ı öldürmeye, Şah Zaman'ı tahttan indirmeye ve yerine küçük kardeşlerinden o sırada Pişaver valisi olan Şüca ül-mülk'ü geçirmeye karar verirler. Ancak içlerinden bazıları bu tasarıyı vezire duyurur ve Şah Zaman suikasdçıları saraya çağırtıp toptan öldürtür (1214 hicrî yılı, 1799—1800). Güçlü Barakzai oymağının başkanı Pâyende Han da öldürülenler arasındadır.

Onun oğlu Feth Han, kendi çocuk ve adamlariyle İran'a kaçar ve oraya sığınmış olan Şehzâde Mahmud'a katılır.

Bunlar Afganistan'a girer ve Kandehar'ı alırlar. Şah Zaman'a karşı hasıl olan genel nefret sayesinde onun adamlarının bir çoğu Mahmud tarafına geçer ve Şah, Pişaver'e kaçarken yolda yakalanıp Mahmud'a teslim edilir. O da onun gözlerine mil, çekdirip tahta kendisi çıkar. Vezir Rahmetullah Han da öldürtülür (1216 veya 1217 Hicrî, 1801—1803 M.).

Kargaşalıklar devrinin başlaması

Şah Zaman, etrafındaki devletleri korkutan ve Afgan ulusunun vuruşkanlık hassalarını saldırgan savaşlar için kullanan veya kullanmaya calışan son hükümdar olacaktır. Ondan sonra ardı arkası gelmeyen şehzâde kavgaları ve taht değiştirmeleri olacak ve egemenlik Ahmed Şah soyundan Pâyende Han soyuna geçecektir.

Şah zaman devrinde Afganistan devletinin durumu[1].

O devirde bugünkü yerlerden başka şu ülkeler Afganistan'a bağlı veya bağımlı idi:

Keşmir: Buranın devlet hazinesine yılda 2.400,000 rupi göndermesi gerekmekte idiyse de 7-800,000 rupi gönderirdi.

Multan: Bölgenin büyük kısmı elden çıkmıştı; kalan kısmı Sadozai oymağı mensuplarının caygîri (tımar, zeamet) idi; bazı yıllar hazineye 300,000 rupi gönderirdi.

[1] *Sirac üt-tevarih*, C. I, s. 55-57'ye göre.

Dere-i Gazi Han (Multan Batısında, Sind ırmağı üzerinde): Burada hizmet edenlere verilecek ödenek dahil bu bölge 700,000 rupiye valinin uhdesine verilmekte idi.

Dere-i İsmail Han (Multan'ın Kuzeyinde, Sind ırmağı üzerinde): Aynı şartlarla 700,000 rupiye verilmekte idi. Gazi ve İsmail Han Dereleri bölgelerine toptan "Derecat„ (Dereler) denilir.

Pişaver: 200,000 rupiye valinin uhdesine verilmekte idi.

Yukarıda saydığımız yerler valiler tarafından idare edilip gelirlerinin bir kısmı yerinde harcanan ve kalanı merkeze gönderilen bölgelerdir. Vali atanırken onun hazineye yılda kaç para göndereceği de tesbit edilmekte idiler.

Aşağıda Afganistan devletine bağımlı başlıca bölgelerin durumları anılacaktır.

Aşağı Sind'de (Tette ve Beker bölgesi) Feth Ali Han adında biri hükümrandır; başkenti Sind Haydarâbâdı'dır. Afganistan devletine miktarı bildirilmeyen bir haraç vermektedir.

Belucistan'daki "hâkimler„ (hükümdarlar) hutbe ve parada Afganistan şahlarının adını kullanmakta ve haraç karşılığı olarak 6.000 atlı ile (savaşlarda) şaha hizmet etmekte idiler.

Belh ve bölgesi (Afgan Türkistan'ı) Afganistan içinde olmakla birlikte Sirac üt-tevarih'deki ifadeye göre harabî yüzünden devlet hazinesine bir şey göndermemekte, belki merkezden oraya para gitmekte idi.

Kâbil, Herat ve Kandahar illeri için eser ayrıca rakkam vermemektedir; ihtimal oraları "halise„ dirler[1]. "Kandahar Müzafât„ı "Dürrani ayanı„ nın caygîri imiş[2].

Şah Zaman devrinde ordu

Aynı esere göre en çoğu Moğol ve Kızılbaş olmak üzere 12.000 kul, doğrudan doğruya şahın öz birliğinde bulunurmuş. Burada Moğol diye gerçekten bu ulusa mensup olan Hezarecat ahalisi anılmaktadır. Kızılbaş diye anılanlar Nadir ve Ahmed Şahların İran'dan getirdikleri Şiî Türklerdir. Bu askerlerin çoğu hazine-

[1] Bk. Cilt I ve II dizinlerinde bu ada.

[2] Yukarda anılan rupi'lerin değeri hakkında kesin bir şey söylemek güçtür.

den "nakdî mevâcib" yani para, ufak bir kısmı da "tenhâh"[1] (belki ayniyat) almaktadır. Bunlara yılda 10'la 15 tümen[2] arasında verilmektedir.

Moğol ve Kızılbaşlardan yine 12.000 kişi şahın yakını olan emirlerin askerî hizmetindedir. Bunların çoğu para ve azı caygîr almaktadır. Bunların subayları "dehbaşı" (on başı), minkbaşı, (binbaşı) ve "kullar akası" gibi türkçe veya yarı türkçe yarı farsça ünvanlar taşımaktadır; kendilerine yine türkçe tabiriyle bol "tuyul" ve "süyurgal"[3] verilmektedir.

Bu 2.000 kişi teker teker askeri hizmete alınmış kimselerdir.

Kandahar Dürranî oymaklarından ve o bölgede oturanlardan 30.000 atlı kendi oymak ileri gelenlerinin komutası altında hizmet etmektedirler, yani orduya teker teker alınmayıp oymak teşkilâtı içinde kalarak askerlik etmektedirler.

Bunlar az çok Afganistan şahlarının oymakdaşları ve onları tahtta tutan kuvvetin mümessilleridirler.

Öbür oymaklardan (Galcai, Beluç vesaire) de bir çok atlı asker vardır.

Devecilerden ve 30.000 yayadan başka atlıların genel sayısı 66.000'dir. Bunların dışında Sind ve Multan ve Derecat (Dere-i Gazi Han ve Dere-i İsmail Han) bölgelerinde 15.000 atlı ve yaya yerli asker bulunup bunlar Afganistan şahı Hindistan'da sefer yaptığı vakit ona katılmaktadırlar.

İngilizlerin Afganistana karşı İranı kullanmak istemeleri

Yukarda (s. 229) İngilizlerin Mehdi Ali Han adında bir memurlariyle İran şahını Afganistan şahı aleyhine kışkırtmış olduklarını gördük. Hindistan genel valisi 1799 sonlarında Tahran'a Cohn Malkolm (John Malcolm) adında bir elçi gönderir ve İran hükûmetiyle biri siyasal öbürü tecimel iki antlaşma yapar.

Birincisi aynı zamanda Fransayı da ilgilendirdiği için aşağıda anılacaktır.

[1] O devirde Afganistan'da mevâcib ile tenhâh tabirlerinin farkını tesbit güçtür; bu son tabir için C. II dizininde «Ten» ve «Divan-ı Ten» kelimelerine bakmalı.

[2] Bir tümen yarım altınımızdan az fazladır.

[3] Bk. C. II dizininde bu tabirlere.

XXI. FRANSIZ TEHLİKESİ

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Fransız tehdidi kendini yalnız denizden gösteriyordu.

Napoleon Bonapart'ın 1798—99'da giriştiği Mısır seferi ve onun Suriyeye saldırıp kara yolu ile Hindistan'a gitmeyi tasarlaması ortaya yeni bir tehlike çıkarır. Bunun üzerine Osmanlı ve İran devletlerinin durumları İngilizlerin gözünde olağanüstü bir önem kazanır. Buna bir de arasıra gerçekleşen Rus-Fransız işbirliğinin Hindistan'a doğru yönelmesi ihtimalinden doğan kaygılar eklenecektir.

Hindistan'ı karadan istilâ etmek için ilk Fransız—Rus tasarısı

1800 ve 1801 yıllarında, Fransa'da Napoleon Bonapart'ın Birinci Konsül ünvaniyle egemen olduğu devrede bu kişi ile Rus Çarı I. Pol arasında Hindistan'a karşı birlikte bir sefere girişilmesi için tasarılar yapılır. 35.000 Fransız askeri Tuna'dan gemilerle Karadenize ve oradan deniz yolu ile Rusya'ya taşınacak, sonra Ejderhan'a gidecek, orada 35.000 Rus'la birleşecek, İran'da Esterâbâd'da toplanılacak ve oradan Nadir Afşar'ın 60 yıl önce yapmış olduğu gibi Hindistan'a gidilip orası İngilizlerin elinden kurtarılacaktır[1].

Esasen o zamandaki durum ve taşıt gereçleri bakımından çok hayalî olan bu tasarının gerektirdiği ölçüde Fransa ve Rusya arasında uzun bir güven ve derin bir yakınlık olabilip olamıyacağı da ayrıca şüpheli idi. Her ne ise 1801 Nisanında Rus çarının öldürülmesi bu işin lâfını dahi durduracaktır.

Ancak önce Mısır, Suriye ve İran, sonra da Rusya, İran ve Afganistan yolu ile beliren Fransız ve Fransız—Rus istilâ tehlikelerine ve çok yakından kendini göstermiş olan Afgan saldırışına karşı İngiltere hükûmeti İran'la bir anlaşma yapmayı faydalı görür ve yukarda anmış olduğumuz İngiliz elçisi C. Malcolm, Tahran'da 1801 yılı başlarında aşağıda anacağımız anlaşmayı yapar. Şu yönü belirtmek gerekir ki 1800 yılı sonlarında Fransız—Rus tasarıları hakkında bir çok söylenti dolaşmakla birlikte bunlar üzerinde kesin bilgi olmaması veya key-

[1] Bu tasarı *Cevdet Paşa tarihi*'nde de (C. VII, s. 343-49) vardır.

fiyet henüz Hindistan'ca duyulmamış bulunması yüzünden Rus tehditi anlaşmada anılmamıştır.

Anlaşmanın başında Feth Ali Şahın bir fermanı bulunmaktadır [1]; orada Şah, kendi memurlarına anlaşmaya saygı gösterilmesi ve İran'a girecek olan bütün Fransızların öldürülmesi buyruğunu vermektedir. Bu yön İngilizlere karşı Fransızlar elinde bir propaganda konusu yapılmıştır.

Anlaşmaya göre:

Afganlar Hindistan'a saldırırlarsa büyük bir İran ordusu Afganistan'a girip orayı tahrib edecektir (M. 2); İran, Afganistan'la barış yapmak isterse anlaşmaya bu devletin İngilizlere karşı bir saldırıda bulunmamasını sağlayan hükümler koyduracaktır (M. 3); Afgan veya Fransızlar İran'a saldırırlarsa İngiltere bu son devlete asker veya para ile yardım edecek ve ona silâh, cephane ve askerî uzman gönderecektir; İngiltere, İran'a saldıran bu devletle barış yaparsa İran'ı da onunla barıştırmaya çalışacaktır; bunu başaramazsa İran'a yardımını kesmiyecektir. (M. 4); Fransızlar İran'a ait bazı ada ve kıyıları ele geçirmek isterlerse İngiltere bunu men için fi'len yardımda bulunacaktır ve İran, Fransızlara hiç bir tecim yeri ve üs vermeye razı olmayacaktır (M. 5).

Anlaşmada dikkate değer yönlerden biri, üçüncü maddenin İran'ı Afganistan'la tek başına barış yapmaktan menederken İngilizler için buna benzer bir hükmün bulunmamasıdır.

Özet olarak bu anlaşma Afgan saldırılarına karşı İngilizlere İran yardımını sağlıyor ve amelî olarak da İran'ı, görüşmek ve tecim için dahi gelse, her hangi bir Fransız'ı topraklarına sokmaktan men ediyordu. İngilizler ise kendi ülkeleri ve sömürgeleri için böyle bir şey üstenmiyorlardı. Keza anlaşma İngiliz'lere, İran'a yaptıkları yardıma devam etmek şartiyle, kendi başlarına, yani İran'sız barış yapmak hakkını tanıyordu.

İran'ın Fransa ile anlaşması

1800 yılında Rusya, Gürcistan'ı kendi ülkesine katmış ve ondan sonraki yıllarda Kafkasya'nın İran'a tâbi öbür kısımlarına da tecavüze koyulmuştu. Bu yüzden 1805'de iki devlet arasında savaş çıkmış

[1] Metin, T. E. S., C. II, s. 39-42.

ve İranlılar ağır surette bozulmuşlardı. Bu çok tehlikeli durumda İran hükûmeti hem İngilizlere hem de Fransızlara baş vurur; birinciler o sırada aldırışsızlık gösterirler; çünkü Rusya, Avrupa'da kendi bağdaşıklarıdır. Ruslarla savaşmakta olan Fransızlar ise tabiatiyle İran'ın dostluğunu ararlar ve 7 Mayıs 1807'de Napoleon'un genel karargâhının bulunduğu Finkenştayn kasabasında bir Fransa—İran bağdaşma anlaşması imzalanır. O tarihte Napoleon Rus'lara karşı Eylo zaferini kazanmış (Şubat) fakat henüz Fridland zaferini (Haziran) kazanmamıştır.

İran — Fransız anlaşması Rusya ile İngiltere'nin ve bu son devletin Hindistan egemenliğinin aleyhindedir [1]. Napoleon, İran'ın toprak bütünlüğünü inancalamakta, Gürcüstan'ın İran'a âidiyetini tanımakta ve Rusya ile yapılacak barışta bu devleti Gürcüstan'dan ve bütün İran ülkesinden çıkmaya mecbur etmek için her şeyi yapacağını söylemektedir (M. 2, 3 ve 4). İran da derhal İngiltere'ye savaş ilân etmeyi, İran'daki bütün İngilizleri dışarı çıkarmayı, mallarına el koymayı, bu savaş müddetince bu devletle görüşmelerde bulunmamayı (M. 8), Afganları Hindistan'a saldırmaya kışkırtmayı ve onlarla anlaşarak Hindistan'ı istilâ etmeyi (M. 10), eğer Napoleon Hindistan'a karadan bir ordu göndermek isterse ona yol vermeyi ve her türlü kolaylık göstermeyi (M. 12) üstenmektedir. İlerde İngiltere ile Rusya bir olup Fransa veya İran'a çatarlarsa bu son iki devlet te birlikte onlara karsı savaşacaklardır (M. 9). Napoleon İrana askerî bir heyet gönderip onun ordusunu islâh edecektir (M. 6 ve 7).

Çok geçmeden 7 Temmuz 1807'de Tilsit'te Fransa ile Rusya arasında barış yapılır; Napoleon'la Çar, görünüşte olsun, dost olurlar ve Hindistana karşı müşterek Fransız—Rus seferi tasarıları yeniden canlandırılır. Ancak Tilsit barışında Gürcüstan'ın İran'a geri verilmesine, İran ülkesinin bütünlüğüne ve Ruslarca boşaltılmasına dair bir şey yoktu ve Ruslar da İran'dan çekilmezler.

Bu yön Fransız itibar ve nüfuzunun İran'da kırılmasına yol açacaktır.

[1] Metin: M. de Clercq, *Recueil des Traités de la France*, C. II, s. 201-203.

Tilsit barışından sonra hasıl olan Fransız—Rus yakınlığı ve Hindistana karşı hazırlanan tasarılar tabiatiyle İngilizleri ürkütür. Onlar yeniden İran'a elçiler gönderdikleri gibi, o sırada Hindistan'ın İngiliz elinde bulunan kısımlarını Kuzeyden gelecek tehlikelere karşı örtebilecek bütün ülkelerin hükûmetleriyle de anlaşmalar yapmaya çalışırlar. Bu amaçla Afganistana Pencab'da güçlü bir Sih devleti kurmuş olan Rancit Sing'e ve Sind emirlerine de elçiler gönderirler.

İngilizler Tahran hükûmetini şu yönlere inandılar: a) Ancak Rus düşmanı olan bir devlet Rusya'yı İran'a kötülük etmekten alıkoyabilir; b) Eğer Fransız ordusu Hindistan'a gitmek bahanesiyle bir kere İran'a girerse bir daha oradan çıkmaz.

Bu yolda yapılan müzakereler sonucunda 12. 3. 1809'da yeni bir İngiliz — İran anlaşması imzalanır [1]. Buna göre İran bundan önce Avrupa devletleriye yapmış olduğu bütün anlaşmaları hükümsüz sayacak ve hiç bir Avrupa'lı ordunun ne Hindistan'a, ne de Basra körfezi limanlarına doğru kendi topraklarından geçmesine izin vermiyecektir (M. 3). Eğer İran istilâya uğrarsa İngiltere ona bir yardımcı ordu ve bu olmazsa subay ve silâh gönderecektir. İngiltere İran'ı istilâ eden devletle barış yaparken barışın İran'a da şâmil olmasına çalışacak ve bunu sağlıyamazsa bu devlete yapmakta olduğu yardımı devam ettirecektir. Keza eğer Afganlar veya her hangi bir devlet İngiliz Hindistanı'nı istilâ ederse İran şahı İngiltere'ye yardım edecektir (M. 4). İran'la Afganistan arasında bir savaş olursa İngiltere yansız duracak ve işe ancak aracılık etmek sureretiyle karışacaktır (M. 7). Anlaşma savgaldır (M. 8).

"Muvakkat anlaşma" diye anılan bu belgeden sonra 1812 ve 1814 kesin antlaşmaları imzalanır. Bunların birincisinin Hindistan ve Afganistan'ı ilgilendiren başlıca yönleri şunlardır: Bır Avrupalı devlet Harezm, Buhara ve Samarkant yolu ile Hindistan'ı istilâ etmek istediği takdirde İran hükûmeti bu ülkelerdeki hükümdarları buna müsaade etmemeye davet edecek ve gerekirse onlar üzerinde bu amaçla ordusu ile baskı yapacaktır (M. 2); eğer İngilizlerle Afganlar arasında savaş olursa

[1] Preliminary Treaty; Metin: T. E. S., C XII, s. 46-49.

İran birincilere yardım edecektir (M. 5); eğer İran'la Afganistan arasında savaş olursa İngiltere yansız duracak ve ancak her iki yan isterse aracılık edecektir (M. 6).

Bu hükümler ikinci anlaşmada da bulunmaktadır [1].

İngiliz-Afgan anlaşması

Afganistan'a gönderilmiş olan İngiliz elçisi o sırada orada hükümdar olan Şah Şüca (Şüca-ül mülk) ile Pişaverde buluşur ve bir anlaşma yapar [2] (17.6.1809). Buna göre: 1) "Tâife-i Fransiye ve Kacariye" (İran), Devlet-i Dürraniye'ye (Afganistan) karşı birleşmişlerdir; eğer bunlar onun ülkesinden geçip İngiliz Hindistanına gitmek isterlerse o, buna mani olacaktır; 2) Bu taktirde İngilizler elden geldiği kadar savaş masrafını üzerlerine alacaklardır; 3) Arada ebedî dostluk olacaktır, iki yan birbirlerinin iç işlerine karışmıyacak ve Afgan şahı hiç bir Fransızın, tek başına dahi olsa, kendi ülkesine girmesine izid vermiyecektir.

İngilizlerin Sind emirleriyle anlaşmaları

İran Fransızlarla dost olduğu devirde Sindi de bu dostluğa kazanmaya ve ora hükûmetini İngilizler aleyhine çevirmeye çalışmıştı. Yukarda gördüğümüz gibi orası sözde de olsa haraç dolayısiyle Afganistan'a bağımlı idi ve ora emirlerinin başlıca dilekleri kesin olarak bağımsızlaşmaktı. İran ve Fransa da onlara bu yolda va'dlerde bulunuyorlardı.

1808'de oraya, İran ve Fransız amaçlarını baltalamak ve bir anlaşma yapmak için gönderilen İngiliz memurunu kendisine verilen yönergeleri aşarak her iki yönün (İngiltere ve Sind) öbürünün isteği üzerine ona askerî yardımda bulunmasını gerektiren bir anlaşma yapar. Bu, Afganistan'a karşı Sindin bağımsızlaşmasına yardımını istemek demekti ve Afganları İngilizlere düşman yapacak özde idi. Bu yüzden bu anlaşma genel vali tarafından onaylanmaz; başka bir memur gönderilir ve arada genel bir dostluk kurulduğunu belirten ve Sind emirlerinin ülkelerine Fransızları kabul etmemeleri va'dini kapsayan bir anlaşma ya-

[1] Birinci anlaşma 14.3.1812 ve ikincisi 25.11.1814 tarihlidir. Metinler: T. E. S., C. XII, s. 49-53 ve 54-57.

[2] Metin, T. E. S., C. XI, s. 336; geniş bir özet: *Sirac üt-tevarih*, C. I, s. 78.

pılır[1]. İngilizlerin eski anlaşmayı değiştirmek ve böyle bir va'di almak için kullandıkları baskı vasıtası Sinde karşı Afganistana yardım etmek tehdidi olmuştur.

İngiliz—Sih anlaşması

Bundan önceki bölümlerde görülmüş olduğu gibi XIX. yüzyılın başlarında İngiliz egemenliği Sütleç ırmağına henüz ulaşmamıştı ; bu bakımdan İngiliz'ler Pencab'ı da Kuzeyden gelecek olan istilâlara karşı bir kalkan saymakta idiler. Hem bu amaçla, hem de Sih devletinin Güneye taşmasını önlemek amaciyle bu devletle de bir anlaşma yaparlar. Bunu anmadan önce Sih devletinin durumunu anlatacağız.

XXII. RANCİT SİNG'İN KURDUĞU SİH DEVLETİ

Rancit Sing'in «Raca» unvanını ve Lahor'u alması

Sih'lerin genel durumu ve gelişmeleri I. ve II. ciltlerde görülmüştü[2]; burada XVIII. yüzyılın sonlarında, Şah Zaman'ın Pencab istilâları sırasındaki durumu ele alacağız.

O devirde Sih'ler ayrı ayrı birçok teşekkül halindedir ; bunlar genel olarak bir düşmana karşı birleşebilmekte iseler de birbirlerini kıskanmakta ve aralarında da çatışmaktadırlar. Şah Zaman'ın istilâları sırasında toplaşıp bir alan vuruşması yapmaz veya yapamazlar ve hemen daima onun gerilerini ve perakende er ve birliklerini vurmayı daha uygun bulurlar. Bu suretle Afganistan Şahı hemen her gelişinde kolaylıkla Lahor'u alır, ancak o çekilince bu kent yine hemen hep Sih'lerin eline düşer.

Şah Zaman'ın Lahor'a gelişlerinde bazı Sih başbuğları onu ziyaret edip ona saygılarını sunarlardı. Rancit Sing adında o sırada çok genç olan bir Sih başbuğu da yukarıda (s. 230) gördüğümüz gibi onun son Pencab istilâsında ona bazı yardımlarda bulunmuş ve Şah ona Raca unvaniyle Lahor hükûmetini vermişti, yani kendi telâkkisine göre onu oraya bir türlü vali yapmıştı.

Bu nazarî "hakk„ a dayanarak Rancit Sing çok geçmeden

[1] 22.8.1809, Metin, T. E. S., C. VII, s. 351.
[2] Bk. bilhassa C. I., s. 358 ve C. II, s. 303 v. d.

Lahor'u, daha sonra da Sih'lerin kutsal kenti olan Amritsar'ı alır ve yavaş yavaş bütün Sih başbuğlarının egemeni olur.

Rancit Sing ve İngilizler

İngiliz'lerin Rancit Sing'le 1806 ve 1809 'da yaptıkları anlaşma yukarda (s. 317 ve 239) görülmüştü [1]. İkinci antlaşma için görüşmelere başlanıldığı sırada İngiliz'ler, Fransız istilâsına karşı hükümler konulmasını istemişlerdi. Maharaca (Büyük raca) ünvanını almış olan Rancit Sing buna karşı kendisinin bütün Sih devletlerinin egemeni olarak tanınmasını ve onların ülkelerini fethetmesine engel çıkarılmamasını istemişti. İngiliz'ler ise onun devletinin Sütlec ırmağının Güneyine taşmasına ve bu ırmakla Delhi arasındaki mesafenin yarısına kadar gelmesine razı olmazlar.

Ancak 1809 'da, bir yandan Napoleon ordularının git gide daha çok İspanya içine dalmaları, öbür yandan da Fransa ile Avusturya arasında yeniden savaşın başlaması, Hindistan'ın bir Fransız istilâsına uğraması ihtimalini çok azaltmış olduğundan, İngiliz'ler Fransa'ya ait olan ana isteklerinden vaz geçerler ; Maharaca da Sütleç ırmağının Güneyindeki yerler için İngiliz'lere karşı savaşa hazırlanırsa da sonda o bölgede bulunan Sih devletleri üzerindeki egemenlik iddiasını, oralarda zaten elinde olan yerlerde baysallık için gerekeninden fazla asker bulundurmamak ve o bölgede komşusu olan devletçiklere saldırmamak şeklinde hafifleterek bu esas üzerinde yukarıda anılan (s. 239) anlaşma yapılır ve Rancit Sing yaşadıkca Pencab Sih devletiyle İngiliz'ler arasında dostluk devam eder.

Rancit Sing'in büyük bir devletin başına geçmesi

İngilizlerle yaptığı 1809 anlaşması Rancit Sing'e, Sütlec ırmağının Güneyi ayral, bütün öbür yönlerde İngilizlerden çekinmeden istediği gibi savaşmak ve ülkeler ele geçirmek imkânını veriyordu. O, ordusuna Avrupalı subaylar da almıştı ve onlar tarafından Avrupa usûllerine göre yetiştirilmiş birlikleri vardı. Bu yön ona bütün komşuları ve bilhassa Afganlar karşısında büyük bir üstünlük sağlıyordu.

[1] Metinler : J. D.Cunningham, *A History of the Sikhs*, s. 379 ve 381.

Afganistan'ın taht savaşları içinde bulunmakta olması da onun işini çok kolaylaştıracaktır.

Rancit Sing'in en güçlükle aldığı yer Multan olacaktır; bir sürü başarısız savaş ve saldırıdan sonra 1818'da orasını Afgan valisinin elinden alır; Afganların iç kavgalarından faydalanarak onların bir kısmının da yardımiyle Keşmir'i ele geçirir (1819); 1813'de Etek (Atak) dolaylarında Haydarî'de Sıh'lerle Afganlar arasında büyük bir alan vuruşması olur ve birinciler zafer kazanırlar.

1823'de Afganlarla Sihler arasında Nevşehre dolaylarında yapılan ve Sihlerin zaferiyle sonuçlanan bir alan vuruşması Hayber boğazının Doğusunda Sih üstünlük ve egemenliğini sağlar; Pişaver, Rancit Sing'in eline düşer ve o orasını, haraç karşılığında, bir Afgan valinin eline bırakır; 1834'de orası fi'len de onun eline geçecek ve Afganlar onu geri alamıyacaklardır.

Rancit Sing büyük bir devletin başında iken 1839 Haziranda ölür.

XXIII. AFGANİSTAN'DA SADOZAİ HÂNEDANININ DEVRİLMESİ

Şah Mahmud ve Şah Şüca

Şah Mahmud kendisini tahta çıkarmış olan veziri Feth Han Barekzai'nin bir kuklası kalacaktır. Tahta çıkar çıkmaz Şah Zaman'ın anababa bir kardeşi olan Pışvar valisi Şüca ül-mülk de kendini şah ilân ederse de Feth Han tarafından bozulur ve Hayber bölgesindeki dağ aşiretleri yanına kaçar; fakat çok geçmeden Kâbildeki Kızılbaşlarla (İran'dan gelen Türkler) ve yerli sünnîler arasında çıkan bir vuruşma sırasında Şah Şüca gelip Kâbil'i alır, ağabeyi Şah Mahmud'u tutsak eder, fakat onun gözlerini körletmez (Temmuz 1803 ?). İran hükümdarı Feth Ali Şahın Meşhed ve Doğu Horasan'ı alıp tekrar İran'a katması bu devirde vâki olur.

Şah Şüca tahta çıktıktan sonra bir takım şehzâdeler ve bilhassa Şah Zaman'ın oğlu Kayser'le Şah Mahmud'un oğlu Kâmran ayaklanırlar. Vezir Feth Han da önce yeni Şahın hizmetine girerse de sonra ondan ayrılıp hânedanın öbür üyeleriyle işbirliği yapar. Bu durum 1810'a kadar sürer. Şah Şüca

1809'da İngilizlerle yukarıda (s. 238) anmış olduğumuz anlaşmayı yapmıştı.

Şah Mahmud'un yeniden tahta çıkması

1810'da Vezir Feth Han'ın yardımı ile Şah Mahmud yeniden Kâbil'i ele geçirir ve tahta çıkar; Şah Şüca da Pişaver bölgesine kaçar, bir sürü savaştan sonra yakalanır, bir tutsak olarak Keşmir'e götürülür (1812) ve ora valisi tarafından mahpus tutulur.

Bunu müteakip Şah Mahmud ve daha sonra Vezir Feth Han'la Maharaca Rancit Sing arasında da görüşmeler olur ve bu son iki kişi, Kâbil'i pek dinlemeyen Keşmir valisine karşı, güya Şah Şüca'ı onun elinden kurtarmak için, sefer yaparlar. Ünlü Küh-i Nur elması onda idi ve herkes onu almak için Şah Şüca'ı ele geçirmiye çalışıyordu.

Yukarda gördüğümüz gibi bir sürü uğraşdan ve iki bağdaşığın arası bozulduktan sodra Keşmir, Sih maharacası Rancit Sing'de kalacaktır (1819). Ondan epi önce Şah Şüca Lahor'a işbu maharacanın nezdinde nakledilmiş ve o Küh-i Nur'u Şahdan almıştı.

Bundan sonra Şah Şüca Lahor'dan kaçmaya muvaffak olur; biraz Keşmir taraflarında uğraştıktan sonra İngilizlere sığınır.

Sadozai hânedanının tahtı kaybetmesi

Şah Mahmud'un ana-baba bir kardeşi Fîruz-üd-din (Hacı Fîruz diye ünlüdür) Herat'da vali bulunmaktaydı; onun oğlu da Şah Mahmud'un damadı idi. 1818 yılında Kacar'ların Herat'ı tehdit etmeleri üzerine İran ve Afgan orduları arasında kesin bir sonuç vermeyen bir çarpışma olur; Şah Mahmud'la Vezir Feth Han bu vesile ile Herat'ın ve onun valisi Şehzâde Fîruz'un yarı bağımsızlığını sona erdirmeye karar verirler. Bu amaçla ordu Herat'a girdiği sırada Feth Han'ın kardeşlerinden Dost Muhammed Han (ilerde Afganistan emiri olacaktır) Fîruz'un sarayını yağma ve haremdeki kadınlara tecavüz eder; bunlar arasında Şah Mahmud'un kızı olan Fîruz'un gelini de vardı.

Bu olay tabiatiyle olaganüstü bir heyecan yaratır; Dost

Muhammed Han kaçar ve ilk coşkunluk sırasında Şah Mahmud'un oğlu Kâmran, Vezir Feth Hanı yakalattırıp gözlerine mil çektirir; az sonra bu vezir öldürtülecektir.

Şah Mahmud ve oğlu bunu yapmakla başlıca dayanaklarını yoketmiş oldukları gibi sonsuz ayaklanmalara da kapı açarlar. Feth Hanın kardeşlerinin çoğu birer il veya ordunun başında olduklarından kolaylıkla kan davası güdebilecek bir durumda idiler ve her biri bir yerde bağımsız olur; böylelikle devlet parçalanır. Bunlar hem aralarında, hem de Sadozai hânedanı üyeleriley bir kör döğüşüne tutuşurlar ve il ve kentler biteviye el değiştirir.

Feth Han'ın kardeşleri arasında en kabiliyetlisi olan Dost Muhammed Han bir sürü mücadeleden sonra Kâbil'i ele geçirir; anası bir Kızılbaş Türk olduğu için Afganlar onu pek tutmamakta idi ve kardeşlerinin çoğu da ona karşındı; ancak Kâbildeki kalabalık ve nufuzlu Kızılbaş kütlesi onu tutuyordu.

Kandahar'da, Keşmir'de, Pişaverde Feth Hanın kardeşleri bağımsızlaşırlar. Son andığımız kente egemen olan Sultan Muhammed Han şimdiki Afganistan Şahının atasıdır.

Muhammedzai hânedanı

Feth Han, Barekzai oymağının Muhammedzai kolunda idi. Onun kardeşleri bağımsızlaşıp tahta çıkınca yeni bir hânedan kurulmuş olacaktır ve elân Afganistan tahtı bu hânedandandır; ona Muhammedzai hânedanı denir.

Bunların tahta çıkanları "şah„ ünvanını almıyacak ve kendilerine "emir„ dedirteceklerdir; şehzâdelerine de "serdar„ denir. Başlangıçta bunların hepsine bu son ünvan verilmektedir.

Türlü il ve kentlerde kendilerini bağımsız kılan bu serdarların hemen hepsi egemenliklerine bir meşruyet süsü vermek için bir zamanlar birer Sadozai şehzâdesini kukla ve perde diye kullanacaklar ve onun adına hüküm sürdükleri zannını uyandırmak isteyeceklerdir. Herat ise eski hânedanda kalır ve Şah Mahmud'la oğlu orada birbirleriyle uğraşa dururlar. Şah Mahmud orada 1829'da ölür ve o bölge oğlu Kâmran'da kalır

Multan, Derecat, Keşmir, Pişaver bölgeleri bu iç boğuşmalar sırasında Maharaca Rancit Sing'in eline düşer.

Şah Şüca'ın yeniden tahta çıkması için yaptığı ilk deneme

Muhammedzai kardeşlerin (Serdarlar) birer kukla Sadozai şehzâdesini ele alarak iler ve kentler fethi için aralarında savaştıklarını yukarda görmüştük.

Bu yeni serdarlardan Kâbil'i ele geçirip orada tutunmak isteyenler arasında Muhammed Azîm Han da vardı ; o orada tutunmak için Şah Şüca'ı kendine kukla yapmayı düşünür ; Şüca da İngiliz bölgesini bırakıp Kâbil'e gitmek üzere yola çıkarsa da arada Muhammed Azîm Han bu işden vaz geçer ve başka bir Sadozai'yi kukla diye ele alıp Şah Şüca'ı kaçmak zorunda bırakır. O da Sind emirlerinin (Doğu yazarları Mîran-ı Sind derler) yanına kaçıp göreceği yardım karşılığında onların bağımsızlığını tanır. Ancak Muhammedzailerin baskı ve para va'dleri yüzünden Sind emirleri Şah Şüca'ı ülkelerinden çıkarırlar ve o yeniden İngilizlerin yanına kaçar. Onlardan yılda 24.000 rupi ödenek almaktadır.

Dost Muhammed Han'ın yükselmesi

Feth Hanın kör edilip öldürülmesi üzerine Kâbil'i o anda orada bulunan Şehzâde Cihangir'in elinden alan Dost Muhammed idi ; ancak o bu işi ağabeyi Muhammed Azîm adına yapmıştı.

Fakat o, başkenti alınca ağabeyine aldırış etmeyip kendi hesabına iş görmek istemiş ve görenek olduğu gibi Sultan Ali adında bir Sadozai şehzâdesini kukla olarak kullanmıştı. Kâbil'i kendisi için isteyen ağabeyi Muhammed Azîm bunun üzerine yukarda gördüğümüz gibi Şah Şüca'ı çağırmıştı.

Arada Şah Mahmud, ordusu ile Kâbil'e yaklaşmış, fakat içine giren bir kuşku üzerine Herat'a çekilmişti.

Bundan sonra Dost Muhammed, Kâbil'i ağabeyi Muhammed Azîm'e bırakıp kendisi Gazne'ye yerleşir ; fakat 1823'de Azîm ölünce Dost Muhammed bir takım uğraş ve kardeşleriyle bazı çarpışmalardan sonra Kâbil'i yeniden ele geçirir (1826). Bu tarihten itibaren kardeşleri onun egemenliğini az çok tanırlar ve Afganistan'nın Muhammedzailerin elinde bulunan kısmı ona bir dereceye kadar bağımlı olur.

Bu bağımlılık onun az çok üstünlüğünün tanınması anlamında olup bu, öbür kardeşlerin onun bir valisi durumunda

olmayı kabul ettiklerini ifade etmez. Bu yön ilerdeki olaylarla daha kolay anlaşılacaktır.

Afganistan'ın yeni durumu

Sadozai şahları devrinde Sadozai oymağını da kapsayan Abdalî (Dürranî) oymaklar topluluğunun ileri gelenleri büyük nüfuz sahibi idiler; tımar-zeamet nev'inden pek çok toprak elde bulunduruyor ve aşağı yukarı devletin egemen unsurunu teşkil ediyorlardı. Kendi Sadozai oymaklarının nisbeten ufak olması Afgan şahlarını bu siyasayı gütmeye mecbur ediyordu. Bu şahların oymaklar üzerinde başlıca nüfuz vasıtası, oymağın başkanını onun ileri gelenleri arasından seçmek hakkı idi; esasen şüpheli olan bu hak bile çok kere nazarî kalıyordu ve başkanlığı oymağın en nüfuzlu ailesi içinde bırakmak zarureti hasıl oluyordu.

Barekzai oymağı ise Dürranî oymaklar topluluğunun en kalabalık ve güçlü oymağıdır. Bu yüzden onun Muhammedzai kolundan olan yeni emirler, yani öldürülen Vezir Feth Han'ın kardeşleri yalnız veya bilhassa Barekzailere dayanarak egemenlik kurmayı mümkün görürler ve öbür Abdalî oymaklarını zayıflatmaya ve onların nüfuzunu kırmaya çalışırlar. Bundan başka arkası gelmeyen iç savaşlar ülkeyi çok yoksullaştırmış olduğundan para bulmak zarureti, yeni Muhammedzai emîrlerini Abdalî ileri gelenlerinin topraklarını ve bir takım muafiyetlerini azaltmaya sevkeder. Aynı zaruret halkı da az çok ezmeyi gerektiriyordu.

Bütün bu olaylar yeni hânedan aleyhinde önemli cereyanlar yaratır. Muhammedzai serdarları arasında da birlik ve dayanışma yalnız görünüştedir ve bunlar arasında Kâbil'e egemen olup en üstün durumda bulunan Dost Muhammed Han biteviye kardeşlerinden bir ikisinin ayaklanma tehdidi altındadır.

İngilizlerin yanına sığınmış olan Şah Şüca bu durumdan faydalanarak tahta çıkmak için ikinci denemesini yapacaktır.

Şah Şüca'nın ikinci denemesi

Şah Şüca 1831 'den itibaren tahtını geri almak için ikinci bir deneme hazırlıklarına koyulur. O, bu amaçla, Lahor'daki Sih maharacası Rancit Sing'den, İngilizlerden ve Sind emîrlerinden yardım isteyecektir.

Rancit Sing son derecede ağır şartlar ileri sürer; ezcümle onun istediklerine göre: Şahın veliahdı bir birliğin başında ve ailesiyle birlikte Maharaca'nın nezdinde kalacak ve seferlerine iştirak edecek, Gazne Sultanı Sevüktekin oğlu Büyük Mahmud-un Somnat seferinde (1025—26) alıp Gazne'ye götürdüğü iddia edilen mâbed kapıları Maharaca'ya teslim edilecek; Şah. Afga-ganistan'da inek kesilmesini yasak edecek vesaire.

Şah Şüca bunlara razı olmaz ; ancak Maharaca'nın ondan zorla almış olduğu Kûh-i Nur elmasından kesin olarak vaz geç-meyi ve Sih'lere bağımlı olarak bir Afgan valinin idaresinde bu-lunan Pişaver üzerinde ayrıca bir iddiada bulunmamayı önerir.

Maharaca ise bu kent için yapılacak anlaşmaya İngiliz'-lerin de iştirak etmelerini, yani bu işde bir türlü kefil olmala-rını ister. Sonda Şah ile Maharaca arasında Pişaver'in kesin olarak bu son kişiye bırakılması yönünü de kapsayan bir anlaşma yapılır.

İngiliz'ler Şah Şüca'a yardımdan kaçınırlar ; yansız kala-caklarını bildirirler ve yalnız ona yıllık ödeneklerine mahsu-ben biraz borç para vermeye razı olurlar.

Sind emirleri de, İngiliz'lerin kendi ülkeleri üzerinde bazı tasarıları olduğunu sezdiklerinden Şah Şüca'a belki bunu önler diye, yardım va'dederler.

Genel bakımdan pek aşırı ümit verici olmayan bu kar-şılıklara rağmen Afganistan'ın iç durumunun kendi lehinde olduğuna inanan Şah Şüca harekete geçmeyi kararlaştırır ve 1832 yılında oturduğu Ludiana kentinden ayrılıp toplıyabildiği bir kuvvetle Sind ülkesine girer. Orada emîrlerle anlaşamaz ve bir çarpışmada onları yener.

1834 başlarında Şah Şüca, Kandahar bölgesine gelir ve orayı kuşatır. Oradaki Muhammedzai serdarlar Kâbil'den Dost Muhammed Han'ın yetişmesine kadar bir alan vuruşmasına yüreklenmezler ; fakat o gelince Şah Şüca bozulur ve kaçar. Dürranî (Abdalî) oymakları ona taraftarlık göstermiş idiyseler de o andaki güçsüzlükleri dolayısiyle gerçek ve faydalı bir yardımda bulunmamışlardı.

Bu zaferden sonra Dost Muhammed Kâbil'e döner.

Pişaver'in Sihlere geçmesi

Yukarda gördüğümüz gibi Pişaver Rancit Sing'e bağımlı bir Afgan valinin elinde idi (Bu vali Dost Muhammed Han'ın kardeşi Sultan Muhammed Han idi) ve bu maharaca, Şah Şüca ile yaptığı anlaşmada Pişaver'in kesin olarak kendisine aidiyetini bu şaha kabul ettirmişti.

Şah Şüca, Kandahar yönlerinde uğraşırken Rancit Sing'de Pişaver üzerine bir kuvvet gönderip orayı Sultan Muhammed Hanın elinden alır, o da Bacaur'a çekilir (1834); bir ara bu son iki kişinin birleşip Sultan Muhammed'in Maharacanın yardımiyle Kâbil'i kendi kardeşi Dost Muhammed'den alması da düşünülmüştü.

Dost Muhammed Han'ın cihad ilânı ve emirliği

Dost Muhammed Pişaver'i Sihlerden almak için "cihad„ ilân etmek ve bütün Müslümanları savaşa çağırmak ister. Bunun üzerine ülema kendisine cihad'ın müslümanlara farz olması için "Allah'a, Peygamber'e ve emir sahiplerine itaat edin„ diyen Nisa suresinin 57. âyeti gereğince "Emîr„ olması ve kendi adına hutbe okutup para bastırması gerektiğini ileri sürerler ve Dost Muhammed Han bunu yapar; yani fi'len olduğu gibi resmen de bağımsız hükümdar olur ve Sadozai kukla şehzadelere bağımlılığı bir yana bırakır.

Bundan sonra Dost Muhammed "cihad„ a iştirak için her yönden ve hattâ Türkistan'dan gelen büyük bir kalabalığın başında (100.000 kişi 400 top) Pişaver üzerine yürür[1]. Kendisiyle barışmış olduğu kardeşi Sultan Muhammed de yanındadır.

Bu kuvvet Pişaver'e yaklaşınca Rancit Sing'in içini korku alır ve o hizmetinde bulunan Harlan[2] adında bir Amerika'lıyı elçi olarak Dost Muhammed'e yollar. Harlan, Afgan ordugâhındaki ileri gelenleri birbirlerine düşürür ve ve ezcümle Sultan Muhammed Hanı 10.000 kişilik birliği ile geri çekilmiye kandırır. Bu suretle Afgan ordusunda güven kalmaz, askeri pek azalmış olan Dost Muhammed Kâbil'e geri döner ve Pişaver, Rancit Sing'de kalır.

[1] *Sirac üt-tevarih*, C. I, s. 127.
[2] Daha önce İngiliz'lerin hizmetinde bulunmuştu.

Daha sonra Sultan Muhammed ve daha başka kardeşlerinin Sih'lerle birlikte Kâbil üzerine yürüyecekleri ve bu amaçla bir Sih birliğinin Hayber boğazını geçmek üzere olduğu öğrenilince Dost Muhammed Han oğulları Efdal ve Ekber Han'ları bu birliğe karşı yollar ve Sih'ler bozulur (1837). Bu başarı Afgan'ların mâneviyatını çok yükseltecektir.

Dikkate değen yön şudur ki Afgan'lar, Sih'lere birçok defa yenilmelerine ve pek çok yer kaybetmiş olmalarına rağmen onlar gibi ordularına Avrupalı subaylar alıp bir kısım birliklerini onlara yetiştirmeye önem vermeyeceklerdi.

XXIV. BİRİNCİ İNGİLİZ—AFGAN SAVAŞINA GÖTÜREN OLAYLAR

İran'da Rus nüfuzunun üstün gelmesi

Yukarıda (s. 234-38) Rusya ile İran arasındaki savaşı ve İngiliz-İran antlaşmalarını anmıştık. Bu savaş 1813 'e kadar devam eder. Her ne kadar Napoleon'un Moskova seferi Rusya'yı takatsiz düşürürse de o, İran'da tutunur. Bu yılda İngiliz'lerin de yardımiyle barış yapılır (Gülistan antlaşması).

1826 'da İran şahı, Rus'ların arkası kesilmeyen tecavüzleri dolayısiyle onlara karşı yeniden savaşmak zorunda kalır, bir kere daha yenilir ve 1828 'de Türkmençay antlaşmasını imzalamaya mecbur olur.

Yukarda s. 237 'de anmış olduğumuz İran - İngiliz antlaşmaları gereğince bu son devlet birincisine asker veya para ile yardım etmekle mükellefti. O bunu yapmaz ve savaşa İran'ın başlamış olmasını mazeret olarak ileri sürer. İran hükûmeti ise bunu arkası kesilmiyen Rus tecavüzleri dolayısiyle yaptığını iddia eder. Her ne ise bu olaylar İran'ın İngiltere'ye olan güvenini temelinden sarsar.

Rusya İran'ı, Afganistan ve henüz kendisinin girmemiş olduğu Türkistan yönlerinde büyümeğe kışkırtır; böylelikle İran'ın güven ve teveccühünü sağlamıya, onu Orta Doğu siyasasında bir Rus âleti durumuna sokmaya ve İngiliz'lere düşman kılmaya çalışır ve bunda, bilhassa Feth Ali Şahın torunu Muhammed Şah tahta çıkınca (1833) tamamiyle muvaffak olur.

İran'ın Herat seferi

Herat'ın Sadozai hânedanından, Kâmran Şahın elinde bulunduğunu yukarıda görmüştük. Rus kışkırtmalariyle desteklenen İran şahı, Kâmran'ın kendi egemenliğini tanımasını ve hutbe ile parada kendi adını kullanmasını ister. Kâmran ise bağımlılık nişanesi olmak üzere her yıl bir miktar para vermek ve İran Şahı Türkistan'a karşı bir sefer yaparsa ona askerce yardım etmekten ileri gitmiye razı olmaz.

Bunun üzerine İran ordusu gelip Herat'ı kuşatır (1837 sonları).

Herat kuşatması; Afgan serdarlarının durumu

O sırada Kandahar, Dost Muhammed Hanın kardeşlerinden Kuhendil Han'ın elindedir. O ve o bölgedeki serdarlar İran'ın bu hareketini hoş görürler. Onlar Herat'taki Sadozai şahı Kâmran'a hem düşmandır; hem de onun Kandahar'ı almaya kalkışmasından kormaktadırlar. O bu işe 1835'de bir kere girşmiş ve Dost Muhammed'den yardım görmeyen Kandahar serdarları İngilizlerden yardım istemişlerdi. Bu serdarlar, Kâmran İran'lılar tarafından yenilip Herat'ı ve tahtını kaybettikten sonra günün birinde bu kenti kendi ellerine geçirmek ümidini de beslemekte idiler; hattâ İran şahının Herat'ı onlara vermek yolundaki belirsiz vaatlerine de inanmaktaydılar; Rus elçi ve memurları da bu ümidi berkitmek için elden geleni yapıyorlardı.

Dost Muhammed ise kardeşi Kuhendil'e, İran ve Rus aldatmalarına kapılmamasını yazıyordu. Buna rağmen Kuhendil, kendi oğlunu, Herat üzerine yürüyen İran şahının ordusuna göndermeye karar verir.

Dost Muhammed Han'ın durumu

1835 sonbaharında Lord Aukland (Auckland) adında yeni bir genel valinin Hindistan'a geldiği sırada İran-Afgan sorumu had bir derece de idi; fakat henüz Herat seferi başlamamıştı.

Kâbil'de Dost Muhammed Hanın başlıca amacı da Pişaver, Keşmir ve Derecat gibi yerleri Sih'lerden geri almaktı.

O, 1835 Mayısında yeni genel valiye bir tebrik mektubu

gönderir [1]; orada Sih'lerden sızlanır ve açıktan açığa yardım istememekle birlikte bu işler hakkında genel valinin düşüncelerini sorar, alacağı öğütlere göre hareket edeceğini söyler ve "Beni ve ülkemi kendinizin bilin„ gibi tâbirler kullanır.

Lord Aukland ona verdiği karşılıkta dostluk gösterilerinde bulunur. Sind ırmağı üzerinde gemi işletilmesi işini kolaylaştırması lüzumuna işaret eder, yakında tecim işlerini görüşmek için Kâbil'e birini gönderceğini söyler ve Afgan - Sih karşıtlığına gelince İngilterenin bağımsız devletler arasındaki işlere karışmayı görenek edinmediğini bildirir.

Dost Muhammed Han 1837 başlarında, Sih'lerin Hayber boğazı üzerine yürüdükleri sırada (bk. s. 248) genel valiye bir mektup daha göndererek bunu önlemesini diler.

İngiliz kaynakları durumu hep bu biçimde göstermektedirler. Afgan kaynaklarına göre yazılmış olan Sirac üt-tevarih ise (C. I, s. 128, 129 ve 136) Dost Muhammed'in de, Kandahardaki kardeşleri gibi, İran şahına mektuplar gönderip onu Heratı, Kamran'dan almaya kışkırtmış ve ona Nadir Afşar ve Ahmed Şah Baba'nın yolundan yürüyerek Hindistan'a dahi girmesini önermiştir. Amacı bu sayede ve İran şahının himayesi altında Pişaver, Pencab, Keşmir ve Sind kent ve ülkelerini geri almak imkânlarını elde etmekdi.

Ancak Sirac üt-tevarih'in yazışından bu önermenin tam tarihi anlaşılmamaktadır; yani Dost Muhammed'in bunu İngiliz dostluk ve yardımını aradığı sırada mı yoksa ondan ümidini kestikten sonra mı yaptığını kestirmek güçtür.

Bir İngiliz görüşme memurunun Kâbil'e gönderilmesi

Rusya ve İran'ın birbirlerine yakınlaşmasından doğan tehlikeler belirmeye başlayınca İngilizler, Afganistan, Türkistan ve İran'daki coğrafi ve manevi durumların bütün yönlerini elden geldiği kadar öğrenmek ve incelemek için bu ülkelere gezmen vesaire gibi memurlar göndermişlerdi. Aleksander Börns (Alexander Burnes) bunlardan biri idi. O 1832—35 yıllarında Lahor, Etek, Kâbil, Buhara ve Meşhed'e uğrayarak uzun bir gezi yapmış ve bir çok bilgiler toplamıştı.

[1] Kaye, C. I, s. 170.

1836'da bir "Tecim kurulu„ nun başkanı olarak Börns önce Sind emirlerinin ve oradan da Kâbil'e Dost Muhammed Han'ın yanına gönderilir. Görevi hem bazı tecim işlerini sonuçlandırmak, hem de o perde altında siyasal bakımdan ne yapılabileceğini öğrenmektir.

Börns, Sind emirleriyle Sind ırmağında gemi işletme sorumu üzerinde görüşür ve bu işde iyi başarılar elde eder. Ondan sonra Kâbil'e gider.

Oraya vardığında (Eylül 1837) Börns, olağanüstü bir biçimde karşılanır. Elindeki belgeler ona yalnız "tecim memuru„ sıfatını vermekle birlikte onun esas görüşmeleri siyasal özde olacaktır.

O, Dost Muhammed'e tecim işlerinden bahsettikten sonra bu Emîr, Sih'lerle yaptığı savaşlar sonucunda gelirlerinin çok azalmış olduğunu ve bu yüzden tecim için zararlı olabilecek bir çok ölçemler almak ve vergiler koymak zorunda kalacağını söyler ve görüşmeyi Sih'lerin eline düşmüş olan Pişaver'in Afganlara geri verilmesi yönüne getirip savaşı yenilemek istemediğini, bu işde hiç bir komşusundan kendisine hayır gelmediğini ve İngilizlerin yardım ve hiç olmazsa öğütlerini beklediğini belirtir; bu yapılırsa onların tecimel ve siyasal görüşlerine uyacağını da ekler. Başka bir görüşmede Emîr, eğer Sih maharacası Rancit Sing, Pişaver'i kendisine bırakırsa o kent ve bölge için kendini Maharacaya bağımlı sayacağını ve at ve pirinç biçiminde gereken pişkeşleri vereceğini söyler[1].

Börns "İş bu biçimde çözülenirse Pişaver'in eski egemeni olan Sultan Muhammed'in (Emîr'in kardeşi ve Pişaver'in eski sahibi) hakları zayi olmaz mı?„ deyince Emîr: "Sultan Muhammed bana karşı hep ihanet etmiştir; Pişaver'in onun elinde olmasiyle Sih'lerde olması bence hep birdir„ karşılığını verir. Daha sonra bir buluşmada Dost Muhammed, Sih'leri kendi kardeşine tercih ettiğini çünkü Sih'lerin hiç olmazsa Kâbil'e saldırmalarının pek az muhtemel olduğunu, halbuki kardeşi Pişaver'e yerleşirse biteviye başkenti ele geçirip emîr olmaya çalışacağını, söyleyecektir.

[1] Bu ve gelecek ayrıntılar K a y e, *History of the War in Afganistan*, C. I, s. 183 v. d. dan alınmıştır.

O sırada (Ekim 1937) bir İran elçilik kurulu, Rus memurlariyle birlikte Kandahar'dadır; orada egemen olan Serdar Kuhendil Han onları iyi karşılamış ve kendi oğlunu onlara katarak, İran şahına ve Rus elçiliğine armağanlar göndermeyi kararlaştırmıştır. Dost Muhammed ise buna karşı durum almış ve kardeşine bundan vaz geçmesini yazmıştır. Börns, onun bu işde içtenliğine ve daha önceki İran'la temaslarından pişman olduğuna inanmaktadır ve İran şahının o sırada Kandaharda bulunan elçısini Kâbil'e kabul etmeyişini bunun önemli bir delili saymaktadır.

Börns, aynı zamanda Kandahar'daki Kuhendil Han üzerinde de baskı yapmaya çalışmış olup 1937 yılı sonlarında onun İran ve Rusya'ya olan eyginliğini azalttığına inanmaktadır; bu serdar, oğlunu İran şahına göndermekten vazgeçtiğini ve her işde İngilizlerin ve kardeşi Dost Muhammed'in öğütlerine uyacağını Börns'e bildirmiştir. Bu değişikliğin bir sebebi de Serdar'ın, Herat'ı, orayı kuşatan İran şahından bir armağan olarak almak ümidini kaybetmeye ve bilâkis Herat İran'lılar eline düşerse onların Kandahar'ı da almaya kalkışmalarından korkmaya başlamış olmasıdır.

Bunu sezen Börns, Serdar Kuhendil Hana mektup yazıp İran şahı Kandahar'ı tehdit edecek olursa kendisinin ona (Kuhendil'e) yardım için Emir Emir Dost Muhammed Han'la birlikte Kandahar'a geleceğini ve gerekirse askerlerinin masrafını kendi üzerine almak suretiyle yardımda bulunacağını bildirir.

Bunun üzerine Hindistan genel valisi Börns'e, yetkilerini aştığını, Kandahar'daki serdarı temelsiz ümitlere kaptırdığını ve bu işi düzeltmesi, yani yardım va'dini geri alması gerektiğini yazar. Bunun sonunda da İngilizlerden ümidini kesen Kuhendil, Rus inancası altında İran'la bir bağdaşma yapar.

1837 yılının sonlarında Vikteviç adında (daha çok, fakat yanlış olarak Vikoviç diye ünlüdür) bir Rus memuru Kâbil'e gelir. Bu münasebetle Dost Muhammed yine İngilizlere karşı dostluğunu teyid eder ve onlardan ümidini kesmek istemediğini Börns'e bildirir.

Vikteviç, Rus Çarının, Dost Muhammed'e gönderdiği bir

karşılık mektubunu getirmiştir; bu tecimel özdedir [1]. Başlangıçta Rus memuru pek iltifat görmez.

1838 yılının başlarında Börns, genel validen aldığı yönerge dolayısiyle Dost Muhammed'e Pişaver'in Sih'lerden alınıp şu veya bu suretle kendisine verilmesi işinde İngilizlerin hiç bir aracılık ve yardımda bulunmıyacağını anlatmak zorunda kalır. O, Emîre bu işle meşgul olmaması ve kardeşi Sultan Muhammed'in Sih maharacası Rancit Single yapacağı her hangi bir anlaşmayı hoş görmesi gerektiğini söyler. Halbuki Dost Muhammed kardeşi Sultan Muhammed'i Kâbil egemenliği bakımından önürdeşi (rakibi) bildiği ve onun, Şah Şüca ve Sih'lerle anlaşıp Kâbil üzerine yürümesinden çekindiği için Pişaver'e şahip olmasından olağan üstü kuşkulanmakta ve bu kentin Sih'lerde kalmasını kendisi için daha az tehlikeli saymakta idi.

İngilizlerin bu durumu ve onların Emir Dost Muhammed'e Sih'lerin kendisine Kâbil'de saldırmayacackları yolunda inanca vermekten ileri gitmemeleri (Emîr o sırada zaten bundan pek korkmamaktadır) bu emîri İran ve Rus kucağına atacaktır.

Kâbil'deki Rus memuru Rancit Sing'e de anlaşmak için haberler göndermişti. İngilizler o sırada Sih dostluğuna daha büyük önem verdikleri için kısmen bu Maharacanın kuşkulanmasını ve Ruslarla anlaşmasını önlemek amacile, kısmen de artık Kâbilde kalması faydasız ve manasız olduğundan Börns'ü oradan geri çağırırlar (Nisan 1838).

O yola çıkmadan az önce Vikteviç, Emîr tarafından tantana ile kabul edilir, ona her istediğini vadeder, para göndereceğini ve Rancit Sing'le arasını bulacağını söyler ve çok geçmeden geri döner. Rus memuru Kandahar serdarlarına da, İranlılar Herat'ı alınca orasını ve bu kente yakın bulunan Gurian'ı kendilerine verdireceğini va'detmişti.

İngilizlerin 1837—38'de Afganistan hakkındaki düşünceleri

Börns'e verilen görevin sonuçsuz kalması o andaki durum ve düşüncelere göre tabiî sayılabilir. O sırada Hindistan'daki İngiliz hükümetinin birbirine zıt bir kaç düşünce, amac ve ihtiyacı vardı.

[1] Bu mektubun gerçekliği üzerine çok tartışılmıştır.

a) O, her şeyden önce doğrudan doğruya veya İranlıları bir öncü ve kukla gibi kullanarak yapılacak bir Rus istilâsından korkmaktaydı. Bu bakımdan Afganistanın tek ve güçlü bir hükümdarın elinde olmasını istemesi gerekmekte idi.

b) Ancak İngilizler Nadir Şah Afşar ve Ahmed Şah Baba'nın akınlarını ve Şah Zaman'ın tehditlerini göz önünde tutarak, güçlü ve birleşik bir Afganistanı da istememekte ve bu ülkenin bir kısmının (Herat) Sadozai hânedanından bir kişinin, öbür kısımlarının da aralarında kıskançlık, kuşku ve bazan da savaş olan Barekzai kardeşlerin elinde görmeyi daha uygun saymakta idiler.

Bu ise tabiatiyle Rusya ve İrana Afganistanı daha kolay istilâ etmek ve Hindistan sınırlarına yaklaşmak imkânını veriyordu.

Bu karşıtlık yetmiyormuş gibi İngilizler Sihlerle Afganlar arasındaki düşmanlığı hafifletmek ve Kâbil'deki Emir Dost Muhammed'le Lahor'daki Maharaca Rancit Sing'in arasını bulmak ve bunların ikincisini aşırı kızdırmadan onun eline düşmüş olan bir takım yerlerde gözü bulunan birincisini tatmin etmek zorunda idiler.

Rusya ise kimseden çekinmeden her kese bol keseden va'dlerde bulunabilecek bir durumda idi ve bundan çekinmiyordu. Onun İranı kendine çektikten sonra bu sayede Afganistanı ve hiç olmazsa Kâbil ve Kandahar'daki Afgan başbuğlarını da kendisine taraftar kılması imkânı İngilizleri telaşa düşürecek ve ilk İngiliz Afgan savaşına sebep olacaktır.

Bu savaş sayesinde İngiliz'ler Kâbil'i ele geçirip oraya bir kuklalarını yerleştirmeyi ve onun vasıtasiyle Hindistan'ın Kuzey-batısındaki dağlık bölgeye egemen olup o yolu Rus'lara kapatmayı düşünüyorlardı.

Herat kuşatması

İran şahı bu kenti Kasım 1837 'den Eylül 1838'e kadar kuşattıktan sonra orayı alamadan çekilir; ordusunda Rus memurları ve bazı askerî uzmanları vardı. Kentte de bir İngiliz subayı (Pottinger) bulunuyordu. İran şahı kenti alabilseydi Kandahar ve Kâbil üzerine yürümesi tabiî idi. Onu alamayınca bu gibi tasarılar gerçekleşemez ; keza Kandahar'daki Serdarlarla Kâbil'deki Emîr Dost

Muhammed'in, İran'ı destekleyen ve kışkırtan Rusya'dan, Pişaver, Pencab, Keşmir ve saireyi geri almak için kendilerine yardım geleceği yolunda beslemiş oldukları bütün ümitler de suya düşer. Şahın Herat'ı almadan çekilmesinde İngiliz'lerin Basra körfezinde Karrak adasını işgal etmelerinin de tesiri olmuştur.

Ancak bu çekilişten önce Kandahar'da Kuhendil Han ve kardeşleri ve Nisan 1838 'den itibaren Kâbil'de Dost Muhammed Han, yukarda sözü geçen ümitlere kapılarak Rus dostluğunu kabul etmiş ve ulusal veya şahsî amaçlarının gerçekleşmesini ondan görecekleri yardıma bağlamış bulunurlar.

Bu Nisan—Mayıs 1838 aylarında ise, Herat'ın düşüp Rus-İran egemenliğinin tâ Pişaver bölgesine ve Sind ırmağı kıyılarına yayılması yakın bir tehlike sayılıyordu.

İngilizler de bunu önlemek için Mayıs 1838'de Afganistan'ı istilâ edip oraya kendi âletleri olan birini yerleştirmeyi zaruri görürler.

Bu düşünce, İran şahının Herat'ı alıp Kandahar ve Kâbil'i de düşürecek duruma geçmesi ihtimalini ve bu takdirde ne yapılmak gerektiğini inceleyen Lord Aukland'ın aşağıdaki müzekkeresinde görülür [1].

" ... (Yapılabilecek işlerden) birincisi bizim savunma tedbirlerimizi Sind ırmağı boyuna hasredip Afganistan'ı kendi haline bırakmaktır ; ikincisi Kâbil ve Kandahar'daki başbuğlara yardım ederek Afganistan'ı kurtarmaya çalışmak ; üçüncüsü Rancit Sing ordularının bizim öğüt ve denetlememize tâbî olarak Kâbil üzerine yürümesine müsaade etmek veya onu bu işe kışkırtmak ve bu ilerlemeyi desteklemek için yukarda anlatmış olduğum gibi Şah Şüca'ın başkanlığında bir seferî kuvvet de göndermektir İlk yol bizim için kesin bir yenilgi olur ve sınırlarımız üzerinde Rus ve İran entrikalarına serbest bir kapu açar. İkinci yol İranlılardan çok Sih'lere karşı düşmanlık duyguları besleyenlerin (Afganistan'ın Barekzai serdarları) gücünü arttırmaya yarar ; bunların ellerine geçecek savaş gereçlerini Sih'lere karşı kullanmaları muhtemeldir ; üçüncü yola gelince : Herat başarı ile düşmana karşı koyabildiği takdirde bu yol en uygun görünür ve eğer devlet (Herat'taki Sadozai devleti)

[1] Kaye, *War in Afganistan*, I, 319.

İran'lıların eline düşerse yine en çok tavsiyeye değer yol budur ... „

Genel vali bu düşünceleri 12 Mayıs 1838 'de yazmıştır. Bundan üç gün sonra Lahor'a Rancit Sing'in yanına görüşme memuru sıfatiyle gönderdiği Maknagten (Macnaghten)'e verdiği yönergede aşağıdaki iki şık üzerinde görüşülmesini bildirmiştir.

Birincisine göre Sih'ler yanlarında İngiliz memurları olarak Kâbil üzerine yürüyecekler, aynı zamanda da yanında Şah Şüca bulunan bir İngiliz ordusu Şikarpur'dan öteye bir gösteri yapacaktır ; İngiliz hükümeti bu Şah'a para ve subay verecektir.

İkincisine göre Rancit Sing kendi başına Dost Muhammed'le uğraşacak ve işine gelirse Sah Şüca'ı bir âlet gibi kullanacaktır.

Lord Aukland ilk şıkkı daha müessir, fakat ikincisini daha basit ve daha uygun görmektedir.

Afganistan işini bu şıklara göre ele almak için Lord Aukland'ın Maharaca Rancit Sing'in yanına gönderdiği murahhas onunla bir anlaşmaya varır ve arada az sonra Şah Şüca 'ın da katıldığı bir anlaşma yapılır. Bunu az aşağıda göreceğiz. Ancak Maharaca, Afganistan seferinin İngiliz desteği ile kendi tarafından değil, kendi desteğiyle İngilizler tarafından yapılmasında, yani esas yükün onlara yüklenmesinde ayak direr ve bunu elde eder.

Üçlü anlaşma İngiliz'lerle Rancit Sing arasında kararlaştırıldıktan sonra bazı değişikliklerle Ludiana'da bir İngiliz korunuğu olarak yaşıyan Şah Şüca'a da imzalattırılan ve bu son kişiyi Kâbil tahtına oturtmak amacını güden bağdaşma anlaşmasının (Haziran ve Temmuz 1838) ana hükümleri şunlardır[1] :

Şah Şüca tahta çıktıktan sonra Maharacanın elinde bulunan bütün yerlerin ona aidiyetini tanıyacaktır (m. 1).

Sikarpur kent ve bölgesile Sint ülkesinin, bu adı taşıyan

[1] Metin : Cunningham.: *History of the Sikhs.* s. 389-93. Asıl anlaşma Şah Şüca'la Rancit Sing arasındadır ve İngiliz'lerle görüşülüp onların muvafakati alındığı başta ifade edilmektedir. Lord Aukland'ın da imzasını taşır.

ırmağın sağ kıyısında bulunan kısımlarının mukadderatının tayininde Şah Şüca İngiliz hakemliğini kabul eder (M. 4).

Şah, Sind ülkesi üzerindeki egemenliğinden vaz geçer (M. 16).

O, Kâbil tahtına çıkınca Herat'a egemen olan yeğeni Kâmran'ın ülkesini ele geçirmiye kalkışmıyacaktır (M. 17).

Şah'la Maharaca birbirlerine peşkeşler, mektuplar ve heyetler gönderecekler vesaire (M. 5, 8 ve 12); her iki taraf birbirlerine karşı eş biçimde davranacaklar (M. 6) ve belirli şartlarla yardımlaşacaklar (m. 11 ve 13).

Şah Şüca İngiliz ve Sih hükûmetlerinin bilgisi ve rızası dışında hiç bir yabancı devletle münasebete girişmeyecek ve Afganistan yolu ile onların ülkelerini istilâ etmek isteyen her kese karşı koyacaktır (M. 18).

İngiliz bildirileri

Bu anlaşmadan sonra Afganistan'a girecek ordunun yığınak işi başlar. Lord Aukland girişilecek savaşın gerekçelerini 1 Ekim 1838'de uzun bir bildiri ile açıklar[1]. Bu bildiri samimiyetsizliklerle dolu olup pek çok tenkide uğramıştır. Ana çizgileri aşağıdadır:

İngiliz'ler Sind ırmağı üzerinde gemi işletilmesi ve türlü tecim işleri için Kâbil'e, Dost Muhammed Hanın yanına, bir murahhas göndermişler; o, yolda iken Dost Muhammed'in askerleri Rancit Sing'e ait kuvvetlere çatmışlar, bunun üzerine murahhas Afganlar'la Sih'lerin aralarını bulmaya çalışmış. Ançok çok geçmeden Dost Muhammed, İran'lılara eyginlik göstermiş ve onun Kandahar'a egemen olan kardeşleri de aynı şeyi yapmışlar; İran'ın Herat'a saldırısı ise zalimâne ve İngiliz menfaatlerine karşındır. Bunun üzerine İngiliz'ler Şah Şüca ülmülk'ün Afgan tahtına olan haklarını savunmaya karar vermişlerdir.

Görüldüğü gibi bildiri, Dost Muhammed Hanın İngilizlerle anlaşmak için gösterdiği isteği ve Rusya'yı hiç anmamaktadır.

İşin gerçeğine gidilirse görülür ki İngiliz-Afgan savaşının başlıca âmili İran şahının Rus kışkırtma ve desteğiyle Herat'ı almağa kalkışması ve bunu başaracak olursa bütün Afganis-

[1] Metin: Kaye, *War in Afganistan* I, 369-374.

tan'a egemen olmaya çalışması ihtimalidir. İngilizler bunu önlemeyi veya daha doğrusu Afganistan'ı İran'dan önce kendileri fethetmeyi gerekli bulmuşlardır.

Lord Aukland yukarda andığımız bildiriyi çıkardığı sırada İran ordusu Herat kuşatmasını bırakıp geri dönmüştü. Dolayısiyle Afganistan'ın İngilizlerce istilâsını gerektiren başlıca âmil ortadan kalkmıştı. Ancak Hindıstan genel valisi bunu henüz öğrenmemişti. Fakat İngiliz ordusu daha harekete geçmeden bu haber alınmış ve buna rağmen de savaştan vazgeçilmemiştir. Genel vali 8 Kasım 1838'de çıkardığı yeni bir bildiri ile İranlıların çekildiklerini yayınlamış, ancak: "Doğu Afganistan'da düşman birinin (Dost Muhammed) yerine dost bir kimseyi (Şah Şüca) işbaşına getirmek ve Kuzey-batıdan (İran) gelebilecek saldırılara karşı bir sed vücüda getirmek için„ Afganistan seferinden vazgeçilmiyeceğini söylemişti.

XXV. BİRİNCİ İNGİLİZ—AFGAN VE RUS—HİVE SAVAŞI

İngilizlerin ilk hareketleri

15.000 kişilik bir İngiliz—Hintli kuvveti ile Şah Şüca'ın topladığı 6.000 kadar tarafdar, Rancit Sing'in bu kalabalığın kendi ülkesi olan Pencab'dan geçmesini istemediği için, Şikarpur, Bolan geçidi ve Kuetta (Kutah; Belucistan'da) yolu ile Kandahar üzerine yürür. Bu ordu 14 Ocak 1839'da Sind ülkesine ve 16 Martta Bolan geçidine girer. Şah Şüca bu kuvvetle birliktedir. Onun yanına elçi gibi katılmış olan Maknagten (Macnaghten) seferî kuvvetin siyasal başıdır.

Başlıca gücünü Maharaca Rancit Sing birlikleri teşkil eden başka bir kuvvet de Şah Şüca'ın oğlu Şehzâde Timur'un komutası altında Hayber ve Celalâbâd yolu ile Pencab'dan doğruca Kâbil üzerine yürür.

Kandahar ve Kâbil'in alınması

Ordu Kandahar'a yaklaşınca oradaki Muhammedzai serdarlar (Kuhendil Han v.s.) savaşız Hilmend'in Kuzeyine çekilirler ve kent, Şah Şüca ile İngilizlerin eline geçer (25 Nisan). Afganlar Şah Şüca'a karşı hiçbir ilgi ve dostluk göstermezler; sebebi yabancı bir ordu ile gelmesidir.

Ordu 27 haziranda Kandahar'dan kalkıp 21 temmuzda Gazne önüne gelir ve orası saldırı ile düşürülür.

Bunun üzerine Dost Muhammed Han, kardeşi Nevab Cebbar Han'ı bir anlaşma aramak için İngiliz ordugâhına gönderir. Onun İngilizlere söylediği bazı sözler dikkate değer; o ezcümle der ki: "Eğer Şah Şüca ül-mülk gerçekten Şah olarak atalarının ülkesine geliyorsa sizlere ne lüzum var? Siz onu kendi para ve silâhlarınızın kuvvetiyle Afganistan'a getirdiniz; şimdi onu biz Afganlarla baş başa bırakın, eğer elinden geliyorsa o şahlık etsin„.

Cebbar Han'la girişilen görüşmeler bir sonuç vermeyince Dost Muhammed İngiliz ordusuna karşı koymak için Kâbil'den ilerlerse de adamlarına pek güvenemediği için Ergandab'a vardıktan sonra Kuzey'e doğru kaçar (2 Ağustos) ve önce Hindu-Kuş bölgesine sonra da Türkistan'a çekilir. Şah Şüca ile İngiliz ordusu 7 ağustos 1839'da Kabil'e girerler; 3 Eylülde Şehzâde Timur'un birliği de oraya varır.

Böylelikle güdülen ilk amaca erişilmiş olur. İran'a eyginlik göstermiş olan Kandahar'daki Kuhendil Han ve İngilizlerden ümit kesmek zorunda kalınca aynı yolu tutmuş olan Kâbil'deki Dost Muhammed Han kaçmak mecburiyetinde kalmışlar ve Şah Şüca'ın egemenliği altına geçmesi istenilen bütün yerler alınmıştır.

Rusya — Hive savaşı

Rus kışkırtmaları ve desteğile Herat'a karşı yapılmış olan İran seferinin tam bir başarısızlıkla sonuçlanması ve İngiliz'lerin Kandahar ve Kâbil'i almaları Rus çarına çok ağır gelir. Bunun üzerine ekim 1839 da Orenburg valisi General Petrovski'nin komutasında bir Rus ordusu Hive üzerine yürür. Bu iş için ileri sürülen bahaneler resmî bir bildiri ile açıklanır; buna göre: Hiveliler Rusya ile öbür Türkistan ülkeleri ve ezcümle Buhara arasında işleyen kervanlardan aşırı vergiler alıyor, onları kendi ülkelerinden geçmeye mecbur ediyor ve taşıdıkları malların büyük bir kısmına el kuyuyor, hatta bizzat Rus kervanlarına saldırıyor ve bunlar bu yüzden çölü geçerken tehlikelerle karşılaşıyor ve hiç bir Rus hayatını tehlikeye koymadan veya tutsak edilmek tehlikesine uğramadan Hive ülkesine giremiyor, binlerce Rus

orada tutsak olarak yaşıyor.... Her türlü öğüt sonuçsuz kaldığı için Rusya, haklarını, tecimin güvenini, uyruklarının rahatını ve devletin şerefini korumak için kesin tedbirler almaya mecbur imiş....

Bildiride pek çok istilâ ve sömürge edinme savaşlarına bahane teşkil etmiş olan bu kabil iddialara şu yön de eklenmiş ve amaç olarak: "Asya'nın bu bölgesinde Rusya'nın hakkı olan ve oralarda barışı güvenle sağlamak için tek çare bulunan Rus nüfuzunu kurmak lüzumu„ ileri sürülmüştü. Bunlara, görenekten olan bir yalan da eklenmiş ve bu iş yapıldıktan sonra Rus ordusu geri çekilecek denilmişti.

O sırada İngiltere'de Rus düşmanlığı ile ünlü olan Lord Palmerston iş başında idi. O, Rusya'nın İran vasıtasile Herat'ı alıp Hindistana yaklaşamayınca bu işi Ceyhun ovası boyunca ilerleyerek ve Türkistandaki hanlıkları ele geçirerek yapmaya kalkıştığına hükmeder ve Rusya ile İngiltere arasında çetin tartışmalar başlar. Ruslar, İngilizlerin Afganistan'a girişleri olayı üzerinde durunca, Palmerston bu iki olay arasında benzerlik bulunmadığını, Afganistanın Hindistana komşu olduğunu, İngilizlerin bu ülkeyi feth değil oranın meşrū hükümdarını (Şah Şüca) tahta çıkardıklarını, halbuki Hivenin Rusya'dan çok uzakta olduğunu (o vakit Orenburg sınır ili idi) ve Rusların elinde Hive tahtına hak iddia eden biri bulunmadığını ileri sürer ve Rusya aşağı Ceyhun ovasını işgalde ayak direrse İngilterenin de bu ovanın yukarı kısımlarını işgale mecbur olacağını ekler. Böylelikle Rusyanın Hive seferi İngilizlerin Belh bölgesine girmeleri sonucunu verecek bir durum yaratmış olur. Hattâ bir İngiliz-Rus savaşının muhtemel olduğu sözü bile dolaşır[1].

Ancak Rus ordusu Hive'den 400 kilometre kadar ötede Üst Yurt bölgesinde durmak ve geri çekilmek zorunda kalır ve bu iş böylece kapanır. Hive hanı İngiliz öğütlerine uyarak Rus dostluğunu arar ve Rusya o sırada Türkistan seferinden vaz geçer.

[1] Bk. *The Cambridge History of British Foreign Policy*, C. II, s. 208-91.

İngiltere'nin Rus ilerleme bahanelerini ortadan kaldırmak için sarfettiği gayretler

Bu devrede İngilizler hem bilgi edinmek, hem de bazı hükûmetleri, tutsak tecimini sona erdirip Rus'lara savaş bahanesi vermemeye kandırmak için Herat, Buhara, Hokent ve Hive'de epi gayretler sarfederler. Buhara'ya gönderilmiş olan Albay Stottard pek iyi anlaşılmayan sebeplerle orada hapis edilince Maknagten bir aralık oraya bir tuğ göndermeyi bile düşünür[1]. Bu gayretlerden önemli bir sonuç çıkmıyacaktır. Eğer İngiltere, Afganistan'da Şah Şüca'ın koruyucusu gibi veya her hangi bir biçimde yerleşebilseydi Türkistan'daki devletler üzerinde müessir olabilirdi, oraları ele geçirmek veya onların Rusya ile kendi bölgesi arasında bir yastık olarak bağımsız kalmaları yönlerinden birini sağlıyabilirdi. İngiltere iki defa Afganistan'dan çekilmek zorunda kaldıktan sonra Türkistan'ın Rusların eline geçmesi çok kolaylaşmış olacaktır.

Kâbil'de İngiliz zaferinden sonraki durum

Kâbil'e girildikten sonra çok geçmeden iyice anlaşılır ki, Şah Şüca kendi başına bırakılacak olursa yeni oturduğu tahtta tutunamıyacaktır ve dolayısiyle eğer Afganistan'dan mahcup bir biçimde çıkmak istenilmiyorsa orada önemli bir İngiliz ordusunu bırakmak gerekmektedir. Şah Şüca da ne değerli bir kimseyi kendi tarafına çekebilir, ne de önemli ve güvenli bir Afgan ordusu teşkil edebilir. Bu yüzden işleri onun eline teslim etmek mümkün olmaz ve biri Afgan, öbürü İngiliz olmak üzere yan yana iki idare kurmak gerekir; birincinin başında Şah Şüca ve ötekinde Maknagten bulunur.

Afganistan'da geçirilen ilk kış

Afganistan'da kalan İngiliz ordusu beş kışlağa dağıtılır (Kâbil, Celâlâbâd, Gazne, Kandahar ve Dost Muhammed'i kovalamak ve gözetlemek için Bamyan). Ülkede yollar hiç bir surette güven altında tutulamaz. Belucistan emîri ile çarpışmak gerekir. Pencab'ın Sih maharacası Rancit Sing Haziran 1839'da ölmüştü ve onun bıraktığı güçlü ordu zayıf ve az çok şuursuz ellerde kaldığından büyük bir tehlike teşkil edebilirdi.

[1] Kaye, C. II, s. 40 43.

Şah Şüca ve İngiliz karargâhı 1839—40 kışını iklimi ılık olan Celâlâbâd'da geçirirler. Orada o ve Maknagten bir sürü hayalî tasarılar kurarlar ; Herat'ı almak, Sih'leri ezmek gibi.

1840 yazı ve Dost Muhammed'in verinmesi

Bu yaz Kâbil—Kandahar yolunun Güneyinde bulunan Galcai oymaklariyle ve Beluç'larla çarpışmak gerekir. Dost Muhammed, Buhara'ya gitmiş ve din birliği adına ora hanından yardım istemişti; ancak orada pek iyi karşılanmamış ve yeniden Afganistan'a Bamyan dolaylarında Hulm'a gelmişt. O, Eylül'de bir çarpışmada yenilir ve Hulm valisi bundan sonra onu ve soyundan kimseyi korumayacağına dair İngilizlere söz verir. Dost Muhammed oradan daha Güneye, Kuhistan'a geçer, İngilizlerce kovalanır ve bir çarpışmada başarı elde etmiş olmasına rağmen İngilizlere verini (Kasım 1840).

O ana kadar Şah Şüca'ın, Dost Muhammed karşısında yalnız bırakılırsa tahtında tutunamıyacağı düşünülmüş ve İngiliz işgal ordusu bu sebeble Afganistan'da kalmıştı. Emîr'in verinmesinden sonra orduyu geri çekmek için kışın çok yaklaşmış bulunduğu sebep olarak ileri sürülür ve bir kış daha Afganistan'da kalmıya karar verilir.

1841 Yılı

İngilizlerin istedikleri, Afganistan'ı kendilerine bağlı bir şah vasıtasiyle elde tutmaktı. Yoksa o yoksul, dağlık ve kayalık ülkede pek büyük giderleri göze alarak son derece çetin ve vuruşkan oymaklarla sonu gelmiyen çarpışmalarda bulunmak değildi. Dolayısiyle Lord Aukland, yönetimi Şah Şüca'a devredip orduyu geri çekmeyi düşünmüş, fakat bu hususta son kararı Maknagten'e bırakmıştı; ancak ona yeni kuvvetler gönderemiyeceğini de bildirmişti.

Maknagten ise ordunun Afgan oymakları üzerindeki üstünlüğünü daima kesin olarak muhafaza edeceğine inanıyor, dolayısiyle Afganistan'ı boşaltmaya hiç lüzum görmüyor ve Herat'la Afgan Türkistanı'nı da fethedip Ceyhun kıyılarına ulaşmayı tasarlıyordu.

Bu gibi tasarı, ümit ve kararsızlıklar içinde Maknagten bir şey yapmadan 1841 Eylülüne kadar Kâbil'de durur; ondan sonra karla kapanmaları ihtimali dolayısiyle 2000 metre yük-

seklikte boğazlardan orduyu geçirmenin tehlikeli olacağı düşünülür ve yine Afganistan'da kalınır.

Kâbil ayaklanması

Kâbil'deki İngiliz kuvveti 6000 savaşçı ve 12.000 yardımcı hizmet erbabı olmak üzere kent dışında berkitilmiş bir ordugâhta idi; ancak bu ordunun hazinesi Bâlâ - Hisar denilen ve Şah'ın sarayını da kapsayan kurganda bulunuyordu.

Kentte bir ayaklanma hazırlandığına dair söylentiler dolaşmakla birlikte bu yolda kesin bilgi yoktu ve ordu komutanlığı önemli hiç bir ölçem almamıştı.

2 Kasım 1841'de kalabalık bir halk kütlesi Bâlâ-Hisar'da hazinenin bulunduğu binaya saldırır; onu koruyan ufak birliği yokeder ve oradaki İngiliz subay, er ve memurlarını öldürür. "Baronnet" yapılmış olan Sör Aleksander Börns de öldürülenler arasındadır.

Ordu komutanı Elfinston (Elphinstone) yaşlı hasta ve kararsız bir kimse idi. Yağma sırasında 6.000 savaşçı ile Bâlâ-Hisar'dan üç kilometre uzaklıktaki ordugâhta bulunmasına rağmen ne o anda durumu düzeltmek, ne de ondan sonra suçluları yakalayıp cezalandırmak gibi hiç bir harekette bulunmaz ve birliklerini ordugâhtan çıkarıp onları yine oraya sokmaktan başka bir şey yapmaz.

Böylelikle Kâbil ve hattâ bütün Afganistan halkı, İngilizlerin aczine hükmeder ve bu olay genel bir ayaklanmaya kapı açar.

Çok geçmeden Afganlar, İngiliz ordugâhına saldırmaya koyulur ve anbar gibi kullanılan iki berkitilmiş noktayı ele geçirirler; bu da ordunun geçinme durumunu son derece güçleştirir.

Esasen bu ordugâh çok yayıktı ve tabya ve duvarları yeter derecede yüksek olmadığından her noktasını beklemek ve korumak için çok adama ihtiyaç gösteriyordu; bu da, gerekince düşmana karşı çıkışlarda bulunmayı çok güçleştiriyordu.

Sarayı da kapsayan Bâlâ-Hisar kurganı dahi İngilizlerin elinde idi ve orası yüksek duvarlı güçlü bir kurgandı. Durum ağırlaşınca hem Bâlâ Hisar'ı hem de ordugâhı elde tutmanın çok güç ve imkânsız olduğuna hükmedilir ve hangisinin feda

edilip bütün kuvvetin nerede toplanması gerektiği üzerinde günler, hattâ haftalar süren tartışmalar yapılır. Sonda, gerçek faydasından çok, atalet kuvvetinin sevkiyle, ordunun hemen bütünü esasen ordugâhta bulunması yüzünden, orada kalmaya karar verilecek, daha doğrusu Bâlâ-Hisar'a taşınmak gayreti gösterilemiyecektir. Bunun da orduyu yıkıma kadar götüren çok ağır ve kötü neticeleri olacaktır.

Yiyeceğin en büyük kısmını kapsayan anbarların elden çıkmasından sonra yarı tayınla beslenen askerlerin geçimini biraz düzeltmek için İngilizler dolaylardaki köylerden yiyecek satın almaya çalışıyorlardı; daha çok çete halinde bulunan Afgan birlikleri de satış yapan köylüler üzerine baskında bulunuyorlardı. Bu yüzden İngilizlerle Afganlar arasında 23 Kasımda önemli bir çarpışma olur ve İngilizler yenilirler. Bundan sonra onların ordusunda büyük bir maneviyat kırıklığı doğar ve artık ordugâh dışına hiç bir ömneli çıkış yapılamaz olur. Elde de ancak 20 günlük yiyecek kalmıştır.

Kâbil'de ilk görüşmeler

Bu duruma göre İngilizler için düşmanlariyle görüşmelere başlamaktan başka çare yoktu. 25 Kasımda buna başlanır. Barekzai'lerden Sultan Muhammed Han ve Kızılbaşlardan[1] Mirza Ahmed Ali, Maknagten'le görüşürler ve bütün İngiliz ordusunun verinmesini ve Şah Şüca'ın kendi halinde bırakılmasını isterler. İngilizler bunu reddederler.

Ekber Han'ın gelişi

O sıralarda Dost Muhammed Han'ın ikinci ve en değerli oğlu Ekber Han Kâbil'e gelir; kendisi Türkistanda idi ve Kâbil işleri ümit verici bir biçim alınca oraya yaklaşmıştı. O daha gelmeden Kâbilin Kuzeyinde Çarikâr'da bulunan bir İngiliz birliği de yokedilmişti. Ekber Han'ın gelişi Afgan karşı koyma haraketine bir başbuğ ve tabiatiyle de daha büyük bir güç kazandıracaktır. Ancak o derhal işin başına geçmiyecektir; çünkü Dost Muhammed'in kardeşinin oğlu olan Muhammed Zaman Han adında biri Kâbil'de emîr yapılmış ve hutbe onun adına okunmaya başlamıştı.

[1] Kâbil'de çok kalabalık ve nüfuzlu olan ve oraya Nadir Şah Afşar ve Ahmed Şah Baba tarafından İran'dan getirtilmiş olan Şii Türkler.

Fakat Ekber Hanın daha güçlü ve atılgan M. Zaman Hanın ise daha yumuşak olması git gide birincisinin nufuzunu artıracaktır.

Yine o sıralarda Kâbil-Kandahar yolunun Güneyindeki Galcai oymaklar topluluğundan bir çok çeteler Kâbil dolaylarına gelir ve İngilizlerle savaşmaya koyulur.

Görüşmeler ve oyunlar

Durum sıkışınca ve kıtlık arttıkça Kâbil'deki İngilizler arasında iki ayrı görüş ortaya çıkar. Bir yandan ordu komutanı Elfinston her şeyden önce bir anlaşma yapılıp orduyu geri almak imkânını sağlamak ister. Sivil murahhas Maknagten ise, bir takım oyunla durumu düzeltebileceği ümidine kapılır ve kendisi öldürülünceye kadar ya bu oyunlarla uğraşır veyahut beklenilmeyen her hangi bir oyunla bir kurtuluş kapısı açacağı hayaliyle yaşar. Onun bu gibi düşünce ve davranışları ordunun kar basmadan çekilmemesinde ve dolayısiyle kesin yıkımda önemli bir âmil olacaktır.

İngilizler başlıca dört kuvvetle karşılaşmaktaydılar. 1) Dost Muhammed Hanın ve yeni hânedanın oymağı olan Barekzai'ler; 2) Şah Şüca'ı tutması gereken fakat ötedenberi ve bilhassa yeni durum karşısında sinmek zorunda kalan Abdalî (Durranî) oymaklar topluluğunun bir kısmı. Bilindiği gibi Barekzai'ler bu topluluğun en güçlü kolu idiler ve öbür kolları az çok yıldırmışlardı; 3) Kâbil Kızılbaşları; 4) Bir müddettir Kâbil bölgesine yetişmiş olan Galcaîler.

Maknagten bu dört kuvveti birbirine katmak ve bir biriyle çarpıştırmak, kâh onlardan veya onların ileri gelenlerinden bir ikisinin para vesair menfaat karşılığında yardımını sağlamak, kâh da bazı aşırı İngiliz düşmanlarını para karşılığında öldürtmek gibi denemelerde bulunur. Orduyu geri alabilmek için yapılacak olan ve yapılan görüşme ve anlaşmaları hep bu gibi oyunlar için bir vasıta sayar; Afgan başbuğlariyle varılan bir anlaşmadan sonra da bu kabil faaliyetlerine devam eder ve sonda kendisi bir görüşme sırasında bu yolda bir denemesi dolayısiyle Ekber Han tarafından öldürülür. Onun bütün bu dalaveralarda başlıca âleti, Dost Muhammed Han hakkında yazdığı eserle ünlü olan Mohan Lal'dir.

İngiliz ordusunun Kâbil'den çekilmesi için varılan anlaşma

11 Aralık 1841'de esas bakımından varılan anlaşmanın ana çizgileri aşağıdadır [1] :

Kâbil, Pişaver, Gazne ve Kandahar ve öbür yerlerdeki bütün İngiliz ordu ve birlikleri oralarını boşaltacaklardır. Şah Şûca ül-mülk isterse (bir ferd gibi) Kâbil'de kalacak ve isterse Hindistan'a dönecektir ; her iki şıkta da Afganistan hükûmeti kendisine yılda yüz bin Afgan rupiyası ödeyecektir, Dost Muhammed Han da Afganistan'a dönmekte serbest bırakılacaktır. Bunlardan başka suçların bağışlanması, İngilizlere yiyecek yardımı yapılması, tutular (rehine) alınıp verilmesi, iki devlet arasında dostluk olması ve İngilizlerin Afgan büyükleri tarafından çağrılmadıkça bundan böyle Afganistan'a ordu sokmamaları gibi hükümler vardır.

Özet olarak Kâbil'deki ordunun başındakiler bu orduyu tamamiyle yok olmaktan kurtarmak için bir kaç kentin boşaltılması gibi kendi yetkileri dışında olan yönleri Hindistan genel valisinden izin almadan (buna imkân yoktur) üstenmiş olurlar.

Kâbilden çekilmeye başlamadan önce

Bu görüşme ve anlaşmalar sırasında ve daha sonra Celâlâbâd ve Kandahar'daki İngiliz ordularının Kâbil'deki İngilizleri kurtarmaları ümidi kaybolmuş ve gerek mevsim güçlüklerinin, gerekse oymak saldırılarının bunu imkânsız kıldığı anlaşılmıştı.

Buna rağmen Maknagten yukarda gördüğümüz gibi son âna kadar "Bir şey olur da Kâbil'i boşaltmayız" ümidini beslemiş, ona göre davranmış ve oyunlar oynamıştı. Bunların biri sırasında kendisi oyuna gelip öldürülecektir.

Bu olay şu suretle olur: Ekber Han adına biri Maknagten'e baş vurarak şunları önerir : Ekber, Şah Şûca'ın tahtta kalmasını ve kendisi onun veziri olmayı kabul edecektir; buna karşılık İngiliz hükûmeti kendisine bir defaya mahsus olmak üzere üç milyon ve her yıl 400.000 rupi verecektir. O, Galcaileı ve İngilizler hep birlikte 2 Kasımdaki ilk ayaklanmada hazineyi

[1] *Sirac-üt-tevarih*, C. I, s. 168'de bir özet ve Kaye, *War in Afganistan* C. II, s. 278-80'de az değişiklik görmüş olan Maknagten'in 78 maddelik tasarısı vardır.

yağma eden ve Sör Aleksander Börns'ü öldürenlerin en güçlü başbuğlarından olan Emînullah Han'ın evine saldırıp onu yakalayacaktır. İngiliz ordusu da ilkbahara kadar rahat bırakılıp o vakit Hindistan'a çekilecektir.

Bu önergeyi Kâbil'den çekilmemek için bir imkân sanan Maknagten, 10 gün kadar önce, esas bakımdan olsun, varılmış olan anlaşmayı unutarak bu işi kabul eder ; bu yolda görüşülmek için Ekber Han'ın çağrısına gider ; Emînullah Han'ın kardeşinin de o toplantıda bulunduğunu farketmiyerek orada tamamiyle açılır ve hilekârlığı herkesce görüldükten sonra yanındaki İngiliz subaylariyle birlikte Ekber Han ve adamları tarafından öldürülür (23 Aralık).

Kâbil'den çekiliş ve yokediliş

Bu öldürüşten sonra yeniden görüşmelere koyulunur ve 1 Ocak 1842'de yeniden bir anlaşmaya varılır. Yukarda görülen eski şartlar bâki kalır ; fakat İngilizler, altısı ayral, bütün toplarını Afganlara bırakmayı üstenirler ; onlar da aralarından bazı ileri gelenlerin oğullarını, İngiliz ordusunun çekilişi sırasında saldırılara uğramaması için bu orduda bulundurmayı kabul ederler.

6 Ocakta İngiliz ordusu 4.500'ü savaşcı ve 12.000'i taşıtçı, hizmetçi ve sair yardımcı olmak üzere yola çıkar ; kar her yeri kaplamıştır ; Afganların verecekleri koruyucu birlik ve büyüklerin oğulları gelmeden ordu yürümeye koyulur ; yolda soğuktan, kardan, bilhassa Galcai'lerin sonu gelmeyen saldırılarından bütün ordudakiler ölür ve bir tek kişi İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu en yakın kent olan Celâlâbâd'a yaralı olarak ulaşabilir.

Ekber Han ve bazı Afgan ileri gelenler askerleiyle birlikte hemen daima İngiliz ordusunun dolaylarında bulunmuşlar, fakat onları korumak için Galcai'lerle çarpışmayı mümkün ve uygun bulmamışlardı. Ekber Han, bu çekiliş ve boğazlanma sırasında bir kaç kere İngilizlere kendisine verinmelerini önermiş, fakat onlar bunu reddetmişlerdi ; esasen bu yapılsaydı bile Ekber Hanın onları Galcai bölgesi içinde bu oymakların saldırılarından koruyabileceği şüpheli idi. Ancak kadınlar ona verinmiş ve o, general Elfinston'la birkaç subayını bir görüşmeden sonra, az çok da onların rızasiyle yanında alıkoyarak hayatlarını kurtarmıştı.

Ekber Han İngiliz ordusunun yokedilmesini gerçekten istememiş, fakat daima onu tutsak etmeyi düşünmüştü; çünkü bu sayede bilhassa Celâlâbâd'ın İngilizlerce boşaltılmasını sağlamanın daha kolay olacağını umuyordu.

Celâlâbâd'ın durumu

Kâbil'deki ordudan kurtulan tek adam Celâlâbâd'a ulaşmadan önce, Ocak ayının sonlarına doğru, birkaç Afgan memuru Celâlâbâd'a gelip, General Elfinston'un oranın boşaltılıp Afganlara verilmesi yolundaki buyruğunu getirirler. İngiliz komutanı, oradaki birliğin güvenle Hindistan'a çekilmesi için Afganlardan inancalar ister ve bu amaçla görüşmeler yapılır. Tam o sırada Kâbil'den kurtulan tek adam Celâlâbâd'a gelir ve olan biteni anlatır.

Bunun üzerine komutan ve başlıca subayları korku ve kaygı kaplar ve Celâlâbâd'ı boşaltmayı düşünürler; o sırada Kâbil'de kalmış olan Şah Şüca'dan bir mektup gelir; o da kentten çekilinmesi öğüdünü vermekte ve bu olmazsa Ekber Han'ın elinde bulunan kadın ve erkek tutu ve tutsakların öldürülebileceğini bildirmektedir. Ekber Han'ın da kalabalık bir kütle ile geldiği öğrenilir. Bütün bunlar komutanı yıldırır ise de bir kaç subay dayanmak gerektiğinde ayak direr; sonda dayanmaya karar verilir ve Nisan 1842'de bir yardımcı İngiliz ordusunun yaklaşması üzerine bir çıkış yapılıp Ekber Han'ın adamları püskürtülür. General Pollok (Pollock)'un komuta ettiği yardımcı kuvvet 16 Nisanda Celâlâbâd'da ulaşır.

Kandahar ve Gazne'de durum

Elfinston, Kandahar'daki İngiliz komutanına da kenti boşaltmak buyruğunu yollamış ve bu komutan bunu kabul etmediğinden savaş durmamıştı. Orası da başarı ile Afgan saldırılarına karşı koyacaktır (10 Mayıs 1842). Ona da bir yardımcı kuvvet yetişir.

İngilizler Mart ayı içinde Gazne'yi kaybetmişlerdi.

Şah Şüca'ın durumu

Şah Şüca ül-mülk Kâbil'de, Bâlâ-Hisar'da sözde Şah olarak kalmıştı. 5 Nisan 1842 'de Celâlâbâd'a gidecek olan bir birliği teftiş ederken kendi yeğeninin adamları tarafından öldürülür. Oğullarından Feth Ceng, yine sözde Şah olmak üzere, onun yerine geçirilir.

Yeni İngiliz siyasası

Eylül 1841'de İngiltere'de muhafazakârlar iş başına geçmiş ve Ekim'de Lord Aukland'ın yerine Lord Ellenborough'u Hindistan genel valiliğine atamışlardı. O, Şubat 1842'de, Kalküta'ya geldiği vakit Kâbil yıkımı tamamlanmış bulunuyordu.

Onun tutacağı yolun ana çizgileri ve gerekçesi şöyle toplanabilir:

Afganistan'da İngilizlere karşı hem dinî hem de ulusal bir ayaklanma olduktan sonra Hindistan'ı İran yoluyla istilâ edecek bir orduya karşı koymak amaciyle bu ülkede tutunmaya çalışmak İngiltere için ancak bir güçsüzlük kaynağı olur. Dolayısiyle Afganistan'ın istilâsını gerektirmiş olan siyasa değiştirilmelir. Fakat oradan kesin olarak çekilmeden önce Afgan'ları önemli bir yenilgiye uğratmak gerekir; tâ ki İngilizlere fenalık edenlerin cezasız kalmadıkları görülsün.

Kâbil üzerine ikinci yürüyüş

Bu düşüncelere uygun olarak Celâlâbâd ve Kandahar'daki İngiliz orduları 1842 yılında Kâbil üzerine yürür ve Eylül'de orayı alırlar. Bundan önce Ekber Han yenilmiş ve Hindu-Kuş boğazlarına çekilmişti. Kâbil'deki İngiliz kadın ve tutsakları kurtarılır ve Börns ve Maknagten'in öldürülmüş olmalarının bir türlü cezası olarak Kâbil'in büyük çarşısı (Çihar Çevk) yıktırılır; keza Kâbil'in Kuzeyinde İstalif ve Çarikar kasabaları bu son yerdeki İngiliz—Gurka (Nepal halkı) birliğin yokedilip mevcudunun öldürülmüş olması cezası olmak üzere yıktırılır. Bundan sonra İngiliz kuvvetleri Afganistan'dan çekilirler. Bu münasebetle çıkarılan bildiride şöyle denilmektedir :

"Bir ulusun başında onun istemediği bir hükümdarı zorla tutmak İngiliz hükümetinin siyasasına ve prensiplerine uygun değildir... Genel vali (Ellenborough) Afganlarca beğenilen ve komşu devletlerle dostluk münasebetleri kurmak isteyen ve buna gücü yeten herhangi bir Afgan hükümetini tanımaya hazırdır„.

İngilizlerin Afganistan'ı boşaltmaları

İngiliz ordusu ikinci defa Kâbil'e yaklaştığı sırada orada sözde şah olan Feth Ceng, Bâlâ-Hisar'dan kaçıp İngilizlerin yanına sığınmış ve bu ordu Kâbil'e girince o, yeniden tahtına oturtulmuştu. Ancak İngilizler Afganistan'dan çekilirken o da

korkmuş ve onlarla birlikte Hindistan'a gitmişti; dolayısiyle çekiliş sırasında onun küçük kardeşlerinden Şapur Şah tahta çıkarılmıştı. Bu genç Kâbil tahtında oturan Sadozai hânedanına mensup son şahdır; Ahmed Şah Baba'nın üçüncü göbekten torunu olur. Onun saltanatı da sözde kalacaktır.

Gözleri kör edilmiş ve bir zamanlar Hindistan'ı tehdidi altında tutmuş olan Şah Zaman da kendi isteğiyle İngilizlerle birlikte Hindistan'a gider.

O sırada İngiliz'ler Müslümanlardan çok Hinduları tutuyorlardı; bu münasebetle Gazne sultanı Sevüktekin oğlu Mahmud'un türbesinin kapıları bu sultan tarafından 1025—26'-da alınıp yıktırılan Somnat mabedine[1] ait oldukları iddiasiyle sökülüp Hindistan'a taşınır. Bunlar Agra kalesinde bulunmaktadırlar.

İngiliz'ler bir zaman Celâlâbâd'ı Sih'lere vermeyi düşünürlerşe de bundan vazgeçerler.

Dost Muhammed Hanın ikinci defa emîr olması

İngiliz ordusu Afganistan'ı boşalttıktan sonra Dost Muhammed Han serbest bırakılır; O Kabil'e gelir ve Şah Şapur'u sarsıntısız tahttan indirerek yeniden emîr olur. Kâbil, Gazne ve Celâlâbâd onda, Kandahar ise yine kardeşi Kuhendil'de kalır. On yıl kadar sonra Dost Muhammed, Belh'i alıp Afgan Türkistanı'nı yeniden ele geçirir; 1853'de kardeşi Kuhendil ölünce Kandahar'ı 1854'de Herat'ı alır ve bütün Afganistan'ın emîri olur.

Mart 1855'de Pişaver'de Dost Muhammed'le İngiliz'ler arasında bir dostluk antlaşması imzalanır[2]. İngiliz'ler onu Kâbil ve Afganistan'ın o sırada elinde tuttuğu kısımlarının valisi„ yani hükümdarı diye tanır ve işlerine karışmamayı üstenirler. Dost Muhammed de İngiliz şirketinin dostlarına dost ve düşmanlariyle düşman olmayı üstenir. Bu son yönü İngiliz'ler üstenmemişlerdir.

Aynı 1855 yılında Kacar'lar Herat'ı alırlar; orada savaş çıkar ve Kandahar dahi tehlikeye düşer. 1857'de İngilizler

[1] Bk. C. I, s. 176.
[2] Metin T. E. S., C. XI, s. 340-41.

Basra kōrfezine bir donanma ve bir seferî birlik gönderirler ve bu baskı altında İranlılar Herat'tan çekilirler.

Bu savaş sırasında, ocak 1857'de, İngilizlerle Dost Muhammed arasında yeni bir bağdaşma anlaşması yapılır [1]; buna göre İngilizler Emîr'e savas boyunca ayda 100.000 rupi vermeyi (ayrıca 500.000 rupi de vermişlerdi) ve ona subay ve silâh göndermeyi üstenirler. Aynı zamanda Emîr'in ordusunun asgarî miktarı tesbit edilir ve İngilizlere, verdikleri paranın sarf tarzını denetleme hakkı tanınır.

Çok geçmeden Hindistan'da ve ora ordusunda büyük ayaklanma olunca Dost Muhammed bazı tereddütlerden sonra İngiliz dostluğundan ayrılmamaya karar verir. Durumlarının ağırlığı dolayısıyle İngilizler bir ara Pişaver'i Afganlara bırakmayı düşünürlerse de bunu yapmazlar.

Dost Muhammed 1863'de ölecektir. "Emîr-i Kebîr„ (Büyük Emîr) diye ünlüdür.

XXVI. SİND ÜLKESİNİN İNGİLİZLERCE FETHİ

Sind ülkesinin durumu

Bu adı taşıyan ülke Pencab'a (Beş-su) bu adı verdiren ırmakların Sind ırmağına dökülmesinden sonra başlıyan ve bu ırmağın iki yanı boyunca denize kadar uzanan bölgedir. Onun denize yakın kısmına Aşağı ve öbür kısmına da Yukarı Sind denir. Halkın en güçlü kısmı Beluçlardır; yerliler nispeten daha zayıftırlar.

Burada ilgilendiğimiz devrede Yukarı Sind'in başkenti Hayırpur ve Aşağı Sind'inki de Sind Haydarâbâdı'dır. Her bir bölgede de bir kaç emîr bulunmaktadır. Bunlara Doğu tarihçileri "mîr„ ve "mîran„ derler.

Daha yukarıda (s. 238) İngilizlerin 1809'da Fransız ve İranlılara karşı Sind emîrleriyle yapmış oldukları anlaşmayı anmıştık. 1820'de yeni bir anlaşma [2] yapılmış ve emîrler daha genel olarak hiç bir Avrupalı ve Amerikalının ülkelerine yerleşmesine izin vermiyeceklerini İngilizlere karşı üstenmişlerdi.

[1] Metin : T. E. S., C. XI, s. 342-3.
[2] Metin T. E. S., C. VII, 352.

Tecim anlaşmaları

İngilizler Ruslara karşı besledikleri kuşku dolayısiyle Orta Asya işlerine ayrıca önem vermeye başladıkları sırada Sind ırmağından, önce tecim ve daha sonra başka bakımlardan faydalanmak yönüne de önem vermişler ve bu amaçlarla Hayırpur ve Haydarâbâd'daki Sind emîrleriyle ayrı ayrı anlaşmalar yapmışlardı[1]; bunlarda hem sonsuz dostluktan, hem Sind ırmağı üzerinde gemi işletmekten, hem de bununla ilgili olarak tecimel işlerden bahsedilmektedir.

Bu antlaşmalarla elde edilen amelî sonucun özeti şudur: Sind ırmağında işleyen gemilerden alınan sayısız vergiler kalkacak ve bir tek vergi alınacaktır; şu şartla ki bu gemiler askerî gereç taşımasınlar.

Rancit Sing'le de Sind ırmağının üst kısımları için bu kabil anlaşmalar yapılır.

Sind emîrleriyle yapılan öbür antlaşmalar

1836 yılında Pencab'ın Sih Maharacası Rancit Sing, Sint emirlerinden yılda 1.200.000 rupilik haraç istediği ve Sind ülkesine ait olan Şıkarpur bölgesini istilâya hazırladığı sırada İngilizler bunu önlemiş ve Haydarâbâd ve Hayırpur'daki emîrlerle yeni anlaşmalar yapmışlardır[1].

Sind Haydarâbâd'ı emîrlerile yapılan antlaşma, İngiliz'lerin onlarla Rancit Sing arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldıracaklarına ve emîrlerin de bir İngiliz elçisini daimî surette ülkelerine kabul edeceklerine aitti.

Hayırpur Sind devleti ise Rancit Sing'in ülkelerine bitişik bulunduğundan daha tehlikeli bir durumda idi; dolayısile o, Sih'lerin korkusu ile büsbütün başka özde hükümler kabul eder.

Buna göre Hayırpur emîri bir İngiliz korunuğu olmayı (M. 2), bu devletle, onu üstün sayarak, işbirliği yapmağı ve başka hiç bir devletle bir ilgi kurmamayı ve anlaşma yapmayı (M. 3 ve 4); hiç bir yabancı devlete saldırmamayı ve bu gibi devletlerle kendi arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları İngiliz ha-

[1] Metieler : T. E. S., C. VII, s. 353-362. Hayırpur emîri Mîr Rustem'le Nisan 1832'de ; Sind Haydarâbâdı emîri Mir Murat Ali ile 20 Nisan 1832, 2 Temmuz 1384 ve 8 Kasım 1386 tarihli anlaşmalar yapılmıştır.

kemliğine sunmayı, bir savaş sırasında İngiliz'lere yardım etmeyi ve İngiliz birliklerini ülkesinden geçirmeyi (M. 6) Sind ırmağı üzerindeki tecim işlerinde onlara uymayı (M. 8) ve ülkesine bir İngiliz elçisini kabul etmeyi (M. 9) üstenir.

Buna karşılık İngiliz'ler emîrin ülke ve kurganlarına göz dikmemeyi (M. 6), onun iç işlerine karışmamayı ve adamlarının ve Beluçların kendilerine vaki olabilecek sızlanmalarına ve başvurmalarına kulak asmamayı üstenirler (M. 7).

Bu anlaşma Hayırpur devletinin dış siyasasını tamamiyle İngilizlerin eline veriyordu. Bundan başka antlaşmaya ek bir madde İngilizlere savaş sırasında Sind ırmağı üzerinde bulunan ünlü Bakkar ada kurganını işgal etmek hakkını tanıyordu. Buna karşılık Hayırpur devleti hem Rancit Sing'in tehdidinden kurtuluyordu; hem de Sind Haydarâbâdı'nın hafif de olsa egemenliğinden sıyrılmış bulunuyordu.

Bu anlaşmalardan sonra en çok Afganistan savaşı ve oraya gidecek olan İngiliz birliklerinin ülkelerinden geçmesi dolayısiyle İngilizlerle Aşağı Sind emîrleri arasında bir çok çekişme ve bazı çatışmalar olur. İngiliz'ler Karaçi'yi işgal ve Tette bölgesinde asker bulundurmak hakkını [1] elde ederler (1839).

Afgan İngiliz savaşının doğurduğu durum

Bütün Sind emîrleri bu kabil anlaşmaların çoğunu istemiyerek ve türlü baskılar altında imzalamışlardı ve onlardan kurtulmayı çok istiyorlardı.

Afganistan'daki İngiliz yıkımları öğrenilince onlar Afganlarla ve İran ile münasebetlere girişir, daha çok lâfda kalmak üzere bilinen tarzda "kâfir„ lerin yenilmeleri dolayısiyle sevinç duyguları gösterir ve onların yok olması yolunda dilekler açıklarlar.

Sind'in İngilizlerce işgali

Bu yüzden İngilizler, Sind ülkesinin türlü noktalarında, en çok Afganistan'a geçmek ve gerilerini korumak düşüncesiyle bulundurmuş oldukları kuvvetleri geri çekmek için emîrlerin İngiliz egemenliğini kabul etmelerini isterler.

[1] Metinler; T. E. S. C. VII, s. 367 ve 369.

Hayırpur ve Haydarâbâd emîrleri böyle bir anlaşmayı kabule hazır olduklarını bildirmekle birlikte askerî hazırlıklara koyulurlar.

Hayırpur emîrinin çölde, bu kentle Haydarâbâd arasında yarı yolda bulunan Imamgarh kurganına çekilmesini bir meydan okuma sayan İngiliz komutanı Napie (Napier) oraya karşı yürür ve orayı alır (1843).

Haydarâbâd emîrleri de anlaşmıya hazırmış gibi bir durum alırlarsa da halk oradaki İngiliz mümessilinin evine saldırır. Napie bu kent üzerine yürür ; önce oranın kuzeyinde Miani'de, sonra da onun dolaylarında Dabo'da emîrleri yener ve bütün Sind, İngiliz sömürgelerine katılmış bulunur.

Bu olay İngiltere'de bilhassa Wigh'ler (Liberal) tarafından gayrı ahlâkî bir hareket sayılır ve o sırada iş başında balunan Tory'lere (muhafazakârlara) karşı bir sürü hücum vesilesi yapılır. Bizzat Sind'i fethetmiş olan General Napie bu işi şu suretle anlatmıştır : " İyi, namuslucasına ve faydalı bir habislik eseri ".

Bu fetih işinin âmilleri arasında az aşağıda göreceğimiz Pencab'daki durum da vardır. İngilizler ora Sih devletiyle savaşmak zamanının yaklaştığını görünce onu Sind tarafından, yandan da tehdit etmek imkânını elde etmeyi istemişler ve bu son ülkeyi bu amaçla da fethetmişlerdir.

XXVII. PENCAB'IN İNGİLİZLERCE FETHİ

Rancit Sing'in ölümü sırasındaki durum

Bu maharacanın Pencap'taki bütün Sih "misil"-lerini birleştirip büyük bir devlet kurmuş olduğunu yukarda görmüştük. O, Avrupalı öğretmenler sayesinde iyi bir ordu yetiştirmişti ; ancak, başka Hind devletlerinde olduğu gibi bu öğretmenleri başı boş bırakmamış, onların kendi askerlerinin gerçek egemen ve başbuğu olmasına meydan vermemiş ve onları sırf öğretmen ve askerî danışman durumunda tutmasını bilmişti.

Rancit Sing'in yönetimi bilinen Orta çağ yönetiminin iyi ve düzenle işleyeni idi.

Bu maharacanın ölümünden sonra ordu başlangıçta pek bozulmayıp gücünü muhafaza edecek, fakat miras kavgaları yü-

zünden yünetim çarçabuk bozulacak ve çok geçmeden orduyu da bozacaktır.

Rancit Sing'in ölümünden sonra

O 1839'da ölür. Bu tarihle 1843 yılı arasında onun oğullarından, torunlarından ve yakınlarından bir çok kişi taht ve iktidarı kapma mücadelelerinde öldürülür ve bu son yılda onun oğlu sanılan Delip Sing, Lahor tahtına oturur.

Bu olaylar ve taht ve iktidar için yapılan sonsuz mücadeleler bir çoklarını orduya dayanmak ve onu kendine çekmek isteğine düşürür ve orduyu devletin gerçek egemeni yapar. Bu da onu şımartır. Her askerî birlikte bir "pençayat„ (beş ağalardan bozma) kurulur ve onun rızası olmadan hiç bir iş görülmez. Askerler ödeneklerinin ve sayılarının arttırılmasını isterler ve bunu elde ederler; ancak ortadaki karmakarışıklık devlet gelirlerinin azalmasını gerektirdiğinden bu ödenekler zamanında ödenemez ve bu da yeni bir karışıklık âmili olur

1843'den 1845 sonuna kadar taht ve iktidar önürdeşleri biteviye orduyu kullanarak birbirlerini öldürmeye veya devirmeye koyulurlar ve ordunun egemenliği bir düziye ve her işte artar. Durum o biçimi alır ki bazı kimseler ordunun gücünün kırılmasını isterler; bunun da ancak onu İngilizlerle çarpıştırmakla elde edilebileceğine inan getirirler.

İngilizler dahi Sütlec ırmağının güneyinde kalabalık bir ordu toplamışlardı. Bu da bir takım Sih ileri gelenini kuşkulandırır ve onlarda İngilizlerin Pencab'a saldırmak üzere bulundukları korkusunu uyandırır.

İngiliz - Sih savaşı

Bu gibi istek, düşünce ve kuşkuların yarakttıkları hava içinde 11 Aralık 1845'te Sih ordusu Sütlec'in güneyine geçer ve savaş başlar.

Sih'ler Mudki ve Firuzşah'da yenilirlerse de İngilizlere o kadar ağır kayıplar verdirirler ki savaş bir süre için durur. 10 Şubat 1846'da Sütlec kıyılarında Sobraon'da Sih ordusu kesin bir yenilgiye uğrar ve 20 Şubatta başkent Lahor alınır.

Lahor barış andlaşmaları [1] Lahor'da imzalanan 9 Mart tarihli barış andlaşmasına göre İngilizlerle Sih maharacası Delip Sing arasında dostluk kurulur (M. 1), Sih'ler Sütlec'in güneyindeki bütün hak ve iddialarından vaz geçerler ve bu ırmakla Bias ırmağı arasındaki yerleri İngilizlere bırakırlar (M. 2 ve 3), Sih'ler keza İngilizlerin kendilerinden istedikleri 15 milyon rupi tazminatın on milyonunun karşılığı olarak onlara Keşmir'i, Hezare'yi ve o bölge içindeki dağlık yerleri bırakırlar (M. 4). Maharaca Delip Sing İngilizlere 5 milyon rupi ödeyecek (m. 5); ayaklanmış askerlerini, silahlarını ellerinden alarak dağıtacak; onların bütün geçmiş ödeneklerini ödeyecek, muntazam bir ordu teşkil edecek; bu 800 er tüfekli 25 taburu ve 12.000 atlıyı geçmiyecek ve bu sayılar İngilizlerin rızası alınmadan arttırılmıyacaktır (M. 6 ve 7); İngilizler gerekince askerlerini Pencab'dan geçirebilecekler (M. 10); Maharaca, İngilizlerin rızasını almadan ne İngiliz ne de hiç bir Avrupa ve Amerika devletinin tebasını kendi hizmetine almıyacaktır ve Sih devletinin sınırlarını değiştirmiyecektir (M. 14). Keza Delip Sing, Gülab Sing'e İngilizlerce verilecek yerlerde onun egemenliğini kabul edecektir (M. 13). İngilizler Sih devletinin iç işlerine karışmayacaklardır.

İki gün sonra yapılan bir ek andlaşma ile İngiliz hükûmetinin Maharaca'yı korumak için onun ordusunun yeniden düzenlenmesine kadar Lahor'da bir birlik bırakması kararlaştırılır. Bu birlik orada kaldığı müddetçe Lahor kent ve kalesi onun elinde bulunacaktır.

16 Mart 1846'da Gulab Sing'le yaptıkları bir anlaşma ile İngilizler onu Keşmir maharacası yaparlar; o da onlara 7,5 milyon rupi ödemeyi, gerekince askerî yardımda bulunmuyı, İngilizlerin rızası olmadan hizmetine hiç bir İngiliz veya Avrupa ve Amerika'lıyı almamayı üstenir.

Bu anlaşmaların anlamı Sih devletinin epi ufaltılması, fakat askerî işler ayral, iç bağımsızlığını elde tutması demekti. Bu durum uzun sürmeyecektir.

[1] Metin: Cunningham, *History of the Sikhs*, s. 398-405; 9 ve 11 Mart 1846 tarihlerinde, ikincisi birincisinin bütünleyicisi olmak üzere iki andlaşma imzalanmıştır. Bunlardan başka Keşmir Gülab Sing'in egemenliği altında ayrı bir devlet olmuş ve onunla da 16 Martta bir anlaşma yapılmıştır.

Pencap yönetiminin İngilizlere geçmesi

Yukarda anılan andlaşma yürütülemez; orduyu dağıtmadan önce yol verilecek erlere geçmiş ödeneklerini ödemek için, keza İngilizlere verilecek tazminat için para bulunamaz. Vezir Lal Sing, çocuk olan Maharacanın anasının dostudur ve bu bakımdan çok nufuzludur; Keşmir valisi Şeyh İmad üd-din'e İngilizlere karşı koymak gizli buyruğunu yollar ve oranın işgali çok uzar.

Bunun üzerine İngilizler Sih hükûmetine karşı baskıda bulunup yeni bir anlaşma yapılmasını isterler. Sihler karşı koyacak güçte olmadıklarından boyun eğerler. Esasen kargaşalık tehlikesinden ve çocuk Maharacanın duruma egemen olmamasından korkulmaktaydı. 16 Aralık 1846'da yapılan yeni anlaşmanın esas hükmü[1] 1864 yılına, yani Maharacanın reşit olmasına kadar merkezde yönetimin fi'lî İngiliz denetlemesi altına girmesi, daha doğrusu İngiliz elinde olmasıdır. Sözü geçen yıla kadar İngiliz birlikleri Pencab'da kalacaklar, istedikleri kurganı işgal edebilecekler ve masraflarını karşılamak üzere kendilerine yılda 2.200.000 rupi ödenecektir.

Vezir Lal Sing de tabiatiyle işten çıkarıldığı gibi Pencab dışına sürülür.

Pencab'ın İngiliz bölgesine katılması

Bu yeni durum Sih'lere çok ağır gelir; onlar ülkelerinin filen bir sömürge olduğu düşüncesiyle git gide artan bir biçimde karşı koymaya başlarlar. İlk patlak Multan'da olur; oranın valisi kendi yerine gelen birine karşı halkı kışkırtır veya halk ayaklanıp onu başına geçirir ve Lahor'dan gönderilen yeni vali ile yanındakiler öldürülür (Nisan 1848). Bir çok yerde de ayaklanma olur.

Bu suretle Ekim 1848'de İngiliz'lerle Sih'ler arasında savaş yeniden başlamış bulunur. Sih ordusu Cilianvala ve Gucerat'ta (Pencab'da kent) yenilir ve artık kendisinde dayanma gücü kalmaz.

1849 başında Pencab da İngiliz Hindistanı'nın bir ili olur.

[1] Gerekçe ve metin: C u n n i n g h a m, *History of the Sikhs*, s. 405-408.

XXVIII. BİRMANYA SAVAŞLARI

Aradaki gerginliğin sebepleri

XVIII. yüzyılın ortalarında başkenti Ava olan Birmanya devleti gelişmeye başlar ve Bengal körfezinin doğu kıyılarına yayılıp güclü bir devlet olur. Bu durum XIX. yüzyılın başlarında da devam eder. 1785'de Arakan, 1813 ve 1816'da da Manipur ve Assam onun eline düşer.

Birmanya kıralı Bengal'a ait bazı yerlerin kendisine verilmesini İngilizlerden ister; tabiatiyle bu yapılmaz. Kıral tarafından yeni fethedilen yerlerin ahalisinin bazıları kütle halinde İngiliz bölgesine kaçmışlardı; karşılıklı akınlar yapılır ve İngilizler kıralın istediği gibi kendilerine sığınmış olan Birmanya tebaasını ona teslim etmezler.

Öbür yandan kıral kendisine gönderilen İngiliz şirketinin mümessillerini hakir görür ve ancak İngiltere kıralı adına gelecek bir elçinin makbule geçeceğini ifade eder.

İlk İngiliz — Birmanya savaşı

Yerlilere karşı kazandığı zaferden gururlanmış olan ve Avrupa silâh ve savaş usullerinin üstünlüğünü takdir etmeyen kıral, 1823 'de Kalküta'yı almak üzere Bengal'a karşı bir ordu gönderir ve böylelikle doğrudan doğruya İngiliz'lerle savaşa başlar.

Karada çarpışmalar devam ederken Mayıs 1824 'te İngilizler Rangun bölgesine denizden asker çıkarır ve bu kenti alırlar. Vuruşmalar iki yıl kadar sürer ve İngiliz'ler eksik tedbir ve hazırlıklar yüzünden çok sıkıntı çekerler. Buna rağmen Birmanya kıralı yenilmiş durumda barış yapmak zorunda kalır (Şubat 1826). O, güneyde Tenasserin ve kuzey'de Arakan, Assam, Kaçar ve Manipur'dan vazgeçer ; bir milyon rupi öder, Ava'da bir İngiliz mümessilini kabul eder ve kendisi de Kalküta'ya bir mümessil göndermeyi üstenir.

İkinci Birmanya savaşı

Ancak aradaki gerginlik ve güçlükler sona ermiş olmaz. 1837'de kıral ölüp yerine kardeşi geçince bu kimse kendisinin yukarda anılan andlaşma ile bağlı olmadığını iddia eder. 1850'de yeniden savaş başlar. İngilizler bütün kıyı bölgelerini ele geçirdikten sonra içerlere pek sokulmazlar.

20 Ocak 1852'de Hindistan Genel valisi bir bildiride Pegü kent ve bölgesini (Rangun'un kuzeyi) ilhak eder; bir barış andlaşması yapıp yapmamayı kırala bırakır, fakat İngiliz bölgelerine yeniden çatarsa devletinin yıkılmasına kadar savaşılacağını bildirir.

İkinci Birmanya savaşı bu suretle biter.

XXIX. YİRMİNCİ YÜZYILIN ORTASINDA HİNDİSTAN'IN DURUMU

Türk ve İngiliz egemenlikleri devreleri arasında bir karşılaştırma

İngiliz'ler yukarda andığımız tarihte bütün Hindistan'ın egemeni olmuşlardır.

Kâbil ve bir takım dağlık Afgan bölgeleri ayral, Gürkanlı devletinin en büyük ve güçlü olduğu Evrengzib Alemgir zamanındaki yerler kâmilen onların eline düşmüş bulunur. Buna mukabil Âlemgir'in almamış olduğu Hindistan'ın en güneyindeki ucu ile Birmanya kıyıları onlardadır.

Başlıkta andığımız tarihten 70 — 80 yıl sonrasına kadar İngiliz egemenliği Türk egemenliğinden daha çok sağlam görünecek ve bu devrede kısa bir an müstesna, ülke savaş ve ayaklanma bakımından Türk devresinden daha sakin olacaktır.

Bunun türlü sebepleri vardır:

Birincisi, XVIII. ve bilhassa XIX. yüzyılda Avrupa silâh ve savaş tekniğinin hiçbir yerli kuvvetin karşı koyamıyacağı ölçüde üstünleşmiş olmasıydı. Türk'ler hiçbir vakit bu derece bir üstünlüğe sahip olmamışlardı.

İkincisi, İngilizler denizci bir devlet olmaları ve deniz egemenliğini kesin olarak elde tutmaları yüzünden ordularını bir yerden öbür yere taşıma bakımından Türk'lerin hiçbir vakit malik olmadıkları bir kolaylığa sahıp idiler. Kuzey Hindistan düzlüğü ile Dekken arasındaki çok sarp Vindia ve Satpura dağlarının ve pek sık ve geçilmesi güç cengellerin (orman) bulunması kuzey ve güney Hindistanı bir arada elde tutmak isteyenleri daima zor bir durumda bırakmıştır. Bu zorluk İngiltere gibi bir denizci devlet için yoktu.

Üçüncüsü, İngilizlerin birçok yerli hükümdarı kukla durumuna soktuktan sonra onları tahtlarında bırakmalarıdır. Türk sultan ve pâdişahları, yeni girdikleri yerlerde aynı şeyi yap-

maya başlarlar, ancak daha sonra oralarını doğrudan doğruya kendi valileriyle idare etmek isterlerdi; bu da tabiatiyle biteviye yerli mukavemetleri çetinleştirirdi. İngilizler de başlangıçta aynı yolu tutmuşlar idiyse de 1857 'deki büyük ayaklanmadan sonra bundan vaz geçmişlerdi. Bu da sömürgelerinin rahatlığı üzerinde önemli bir tesir yapmıştır.

Bütün bu üstünlüklere rağmen İngiliz egmenliği yüz elli yıl bile sürememiştir. Bunun böyle olacağı daha 1930 yılı civarında görünüyordu; hattâ bu eserin yazarı o sırada Afganistan ve Hindistan'da bulunduğu vakit : "İngilizlerin Hindistan egemenlıği yüz elli yılı bile doldurmıyacağa benziyor; siz Türkler bu ülkeyi nasıl yüzlerce yıl elde tutabildiniz„ kabilinden sorularla karşılaştığı olmuştu.

Bunun sebepleri arasında Türklerin başka ulusları yöneltmek bakımından üstünlükleri ve eski devirlerde dinî duygular daha az şiddetli olmamakla birlikte zamanımız ulusal duygularının aşırı şiddeti anılabilir. Bunlar dışındaki önemli bir başkalığı aşağıda anacağız. O da Türk'lerin. Hindistan içine, sultan veya pâdişahları, orduları ve bütün devlet ve hükûmet cihaziyle yerleşmeleri ve kendilerini oranın ve orasını kendilerinin malı saymalarıdır. İngiliz'ler bunu yapmamışlar ve orada bir yabancı işgalci durumunu dâima muhafaza etmişlerdir. Hattâ, Kalküta, Madras ve Bombay müstesna, hemen bütün Hindistan kentlerinde İngilizlerin oturdukları mahallere, oraya ne kadar çok yerli yerleşirse yerleşsin, "cantonnement„ denilmektedir; bunu Redhouse lugati "asker kışlası, ayrı ayrı kurulan ordu yeri„ diye tercüme eder,

Filhakika İngiliz'ler Hindistan'da dâima yabancı durumunda kalmışlardır; memur, subay ve erleri hattâ tüccar ve iş adamları orada görev ve işlerini bitirir bitirmez hep yurtlarına dönmeyi düşünmüşler ve öyle yapmışlardır.

Türkler ise bunun aksine olarak dâima oraya yerleşmişler, kendileri oranın ve orayı kendilerinin malı olmuştur. Bu yüzden de dâima ülkeyi ve halkı daha iyi anlamışlardır.

Bunun zararı, her soğuk veya orta iklim halkı gibi sıcak iklimli Hindistan'da fatihlerin çocuk ve torunlarının tereddi etmesi ve egemen unsurun gevşemesi idi. Bunun çaresi de Tu-

ran ve İran'dan biteviye yeniden Türk getirtip bu unsuru yenilemekti; bir çok yüzyıl boyunca böyle yapılmış ve ancak bu getiriş çok azaldığı devirlerde Türk egemenliği sarsıntı geçirmiştir.

XXX. İNGİLİZLERİN YERLİ DEVLETLERE KARŞI SİYASETLERİ

İngilizlerin son Gurkanlı pâdişahlarına karşı siyasaları yukarda görülmüştü. Burada öbür yerli devletlere karşı güttükleri sıyasa gözden geçirilecektir.

1818'e kadar güdülen siyasa

Bu tarihe kadar İngilizlerin karşısında, onlarla uğraşacak ve hattâ bazen onları tehlikeli bir duruma düşürebilecek devletler bulunmuştur. Maysor'da Haydar Ali ile oğlu Tipu Sultan ve Marata devletleri bunların başlıcalarıdır. Keza Fransızlar gibi dış önürdeşlerin de ara sıra tehdidi duyulmuştur.

Bu devrede İngiliz'lerin bir yandan kendilerine karşı genel bir bağdaşma olmasını önlemek, öbür yandan da bir takım dayanaklara malik olmak için başlıcaları Oud ve Karnatik (Arkot) navabları olmak üzere bazı yerli devletlerle "yardımcılık bağdaşması„ (Subsidiary alliance) yapmışlardı. Bu devletlerin başındakiler hem yabancı düşmandan hem de kendi soy sop ve uyruklarının ayaklanmalarından korunmak için İngiliz şirketine ait bazı askerî birlikleri kendi hizmetlerine alırlardı; bu birliklerin bütün masrafı o devletçe ödenirdi fakat bu para birliğin başındaki İngiliz subayına verilir ve masrafı o yapardı; yani birlik ona ve dolayısiyle İngiliz Şirketine bağlı kalırdı.

Böyle bir bağdaşmayı kabul etmiş olan yerli hükûmdar artık güven içinde yaşardı, ancan gerçek ve hiç olmazsa dış bağımsızlığı elinden gitmiş bulunurdu. İngiliz Şirketi de ayrıca bir masrafa katlanmadan, gerekince kendi menfaatlerine göre kullanabileceği bir çok askerî birliğe bedavadan malik bulunurdu.

Ancak bu bağdaşmalar yerli hükümdarların çarçabuk yozlaşmasını mucip olmuştur. Orta çağımsı istibdatlarda hükümdar her istediğini yapar, ancak yönetim, aşırı kötü olursa halk

ayaklanmaları olur veya genel memnuniyetsizlikten bazı taht önürdeşleri faydalanmaya kalkışırlar ve hükümdar yanlış ve kötü işlerini çok kere hayatiyle ödeyebilir. Keza yabancı istilâsı sonucunda ülkesini kaybedebilir.

İngilizlerle yaptıkları yardımcılık bağdaşmaları sayesinde Avrupa usûliyle yetiştirilmiş birliklerle desteklenen yerli hükümdarlar için böyle korkular kalmaz veya son derecede azalır. Bu da aşırı keyfî ve kötü yönetimlerin çoğalmasını mucip olur.

Lord Wellesley (1798—1805) bu gibi anlaşmalara bazı yeni yönler ekler; bunların en önemli noktaları, kendisiyle bağdaşan yerli hükümdarlara, başka devletlerle olan münasebetlerinde ve çekişmelerinde İngiliz hakemliğini kabul ettirmek ve yine İngilizlerin rızası olmadan onların kendi hizmetlerine yabancı almamalarını sağlamaktır. Bu, bağdaşık hükümdarlar için, dış ve kısmen de iç işlerde bağımsızlıktan bir miktar daha vaz geçmek demekti.

Aynı genel vali, Tipu Sultanın yenilip ölmesinden sonra Maysor maharacasiyle yaptığı anlaşmaya (1799), bu hükümdarın iç işlerinde dahi genel valinin öğütlerine uyması yönünü açıkca koydurur.

Böylelikle yeni iki çığır açılmış bulunur; ancak Lord Wellesley son şartını yalnız yeniden Maysor tahtına oturttuğu Maharacaya ve durumu çok sarsılmış bulunan Oud navabına kabul ettirebilir.

1818'den sonraki durum

Lord Wellesley'in, aşırı savaşçılık ve fütuhatçılıkla suçlandırılarak ne gibi şartlar altında geri çağrıldığı yukarda (s. 212) görülmüştü. Bu durum onun son açtığı çığıra yani yerli devletlerin iç işlerine karışmak çığırına karşı büyük bir tepki yaratmış bulunur ve bu oldukça uzun sürer.

1818'de İngilizlere kafa tutabilecek son kuvvet olan Marata'lar ezildikten sonra onlarla yapılan andlaşmalara İngilizler iç işlerde öğüt vermek hakkını koydurmazlar; bilâkis iç işlerde yerli hükümdarların bağımsızlığı tasrih edilir.

Ancak artık İngiliz Şirketi öyle bir güc kazanmış, yerli devletler o kadar güçsüz, dağınık ve içerden çürümüş bir du-

ruma düşmüşlerdir ki İngilizler istedikçe onların her işine karışabilmektedirler. Dolayısiyle istenilen duruma andlaşmalara hükümler koydurmadan ulaşmak da mümkün olmuştur.

Bu sayede iç işlerde de İngiliz nufuzu biteviye artar. Buna bazı yönler de yardım eder. Haydarâbâd devleti, kendisine zorla kabul ettirilmiş olan ek bir İngiliz yardımcı birliğin ödeneklerini veremediği için buna karşılık olarak Berar bölgesinin yönetimini İngilizlere bırakır (1835). Bu olay ilerde ayrıca anılacaktır. Gvalyor'da (Sindia'ların başkenti) Maharacanın çocukluğu sırasında ileri gelenler arasında çekişmeler olur ve ordu (40.000 kişi) karışıklıkları artırır. İngilizler onu Maharacpur'da bozarlar (1843) ve devleti ordusunun sayısını azaltmaya mecbur ederler.

Bu gibi iç işlere karışmalar oldukça çoktur.

Yerli hükümdarların memur seçmelerine karışılması

Bu yöne, bilhassa Haydarâbâd'da Fransızlara eygin kimselerin iş başında bulunmasını önlemek düşüncesiyle önem verilmiş, 1810'dan itibaren oradaki divan (Başbakan) genel olarak İngilizlerin öğütlerine uyularak seçilmiş ve bu, yavaş yavaş, bir çok yerli devlette görenek olmuştur. Ezcümle Gvalyor'a karşı yapıldığı demin anılan sefere, orada İngilizlerce tutulan divan'ın zorla işinden uzaklaştırılması üzerine girişilmiştir.

Bu konular üzerinde İngilizler arasında da çok tartışılmıştır; çünkü onlarca behemehal tutulacağına güvenen bir divan'ın şımarıp çok kötülük yapabileceği ve herkesi kendisine düşman etmek suretiyle koruyucularına yük olabileceği ileri sürülmüş ve bu yüzden adamlarını seçmek'e hükümdarların serbest bırakılmaları, ve onlar hakkında ancak görülen işlere göre bir hüküm verilmesi düşüncesi kuvvet kazanmıştır.

Ancak genel olarak aksi düşünceye göre davranılmıştır.

Ülkeler almak suretiyle İngiliz bölgesinin büyütülmesi sorunu

Yukarıda Doğu Hindistan Şirketi'nin ilk fütuhat ve yönetiminin İngiltere'de büyük tepkiler doğurduğunu ve kuşkular uyandırdığını ve bunun önlenmesine çalışıldığını, Şirketin de fütuhatın mucip olduğu masraflardan çekindiğini görmüştük.

1833'de Şirket imtiyazının yenileneceği sıralarda bu biçim duygular tamamiyle değişmiş bulunuyordu. Hindistan'da yönetim, genel olarak doğru iş gören, çok yüksek ödenek alan ve özel tecimle büyük servetler yapıp bu sayede anayurtta siyasal önem kazanmaya kalkışmayan kimselerin eline geçmiş olduğundan, sözü geçen duyguların yaşaması için sebep kalmamıştı.

Bundan başka hıristiyan misyonerler de İngiliz Hindistanı'nda geniş bir çalışma alanı bulmuşlardı; bunun daha da büyümesi için tesirde bulunuyorlardı. Keza Pencab ve Sind hariç, bütün Hindistan, Şirketin üstünlüğünü kabul etmiş, olduğundan, yerli devletleri İngiliz bölgesine katmak artık bir savaş sorumu değil yalnızca bir karar verme işi olmuştu.

Bütün bu sebeplerle 1832—1833 yıllarından itibaren İngilterede İngiliz Hindistanı'nı büyütmek için çıkacak fırsatların kaçırılmaması düşüncesi üstün gelir ve yerli orta çağımsı istibdatların sıra ile ortadan kaldırılması yönü tabii görülmiye başlanır.

Bu siyasa en çok iki yoldan yürütülür:

1. Yerli hükümdarlar oğulsuz öldükleri takdirde yerlerine onların vasiyet ettikleri veya evlâtlık edindikleri kimselerin geçmesi keyfiyeti İngiliz genel valisinin müsaadesine tâbi tutulur. Bu bakımdan yerli devletler üç kısma ayrılır: a) Şirketle bağdaştıkları sırada esasen bağımsız olanlar; b) Bağdaşma sırasında başka bir devletin egemenliği altında bulunanlar; c) Maysor gibi İngilizlerce yeni baştan ihdas edilen devletler.

"a„ sınıfına dahil olan devletlerin bu konu ile ilgili işlerine karışılmaması, "b„ sınıfından olanlara gereken müsaadenin verilip verilmemesi işinde, o sırada o devleti İngiliz bölgesine katmanın faydalı olup olmadığına göre karar verilmesi; "c„ sınıfında bulunan devletlere ise bu tarzda hiç bir iznin verilmemesi kararlaştırılır. Anılan durumlarda "b„ ve "c„ sınıfından olan devletler, hükümdarları öldükçe, İngiliz Hindistanı'na katılıp doğrudan doğruya Şirket memurlarının yönetimi altına geçerler. Buna "düşme nazariyesi„ denir (Doctrine of lapse)

2. Yerli devletlere el koymak için kullanılan ikinci nazariye uzun süren kötü idarenin böyle bir sonuca götürmesi ge-

rektiği düşüncesidir. Bu, bir bakımdan yerli devletlerin iç işlerine karışmak esasının zararlarını telâfi eden bir usul diye gösterilmek istenilmiştir, yani iç bağımsızlığını kötüye kullanan devletler, ortadan kaldırılmak tehdidi altında bulundurulmak istenilmiştir.

Ancak bu, aynı zamanda şuna varıyordu: İngiliz bölgesini büyütmek isteyen bir genel vali veya büyük memur, gözünden kestirdiği devletteki kötü yönetime göz yumar, hatta onun daha da kötüleşmesini hoş görür ve sonra bunu bahane ederek oraya el koyabilirdi.

Bu usuller bir kaç yerli devletin ortadan kalkmasına, fakat bütün öbürlerinin kaygı içinde yaşamasına sebep olmuştur. Bu yüzden her devletin ileri gelenleri geleceklerini daimî bir tehdit altında görmüşler ve İngiliz'lere karşı derin bir düşmanlık beslemişlerdir. Bu durum 1857 büyük ayaklanmasının âmilleri arasındadır.

İngiliz bölgesini büyütmekle sonuçlanan yerli devletlere karşı bazı davranış biçimlerini göstermek için Haydarâbâd ve Oud'daki bir takım olayları anacağız.

Haydarâbâd'ın malî güçlükleri ve Berar'ın ondan alınması

1805'te İngilizler "Haydarâbâd askerî birliği" (contingent) adı altında yeni bir askerî birlik teşkiline karar verirler ve bunu Haydarâbâd Nizâmı'na ister istemez kabul ettirirler. Görenekten olduğu gibi bu birlikte komuta İngilizlerde olacak ve yine görenek gereğince masraf Nizâm'a ait bulunacaktır. Ancak göreneklere aykırı olarak birlik Nizâm'ın genel buyruğu altına değil, Haydarâbâd'daki İngiliz mümessilinin buyruğu altına konulur.

Bu birliğin masrafı "W. Palmer ve Şirketi" adında Kalküta'da bulunan bir banker firmasına havale edilir ve o, bu yolda harcadığı paralar için yüzde 24 gibi fâhiş bir faiz yürütür. Aradan 15 yıl geçtikten sonra Haydarâbâd devleti bu yüzden bir malî buhranla karşılaşır ve onun adı geçen firmaya 16 milyon rupi (1.600.000 altın İngiliz lirası) borçlu olduğuna karar verilir. O, bunu ödeyemiyeceği için İngilizler borcu üzerlerine alırlar ve Haydarâbâd Nizâmı'na ait olan ve İngilizlerin işgalleri al-

tında bulunan "Kuzey Serkârları„ adlı bölge dolayısiyle İngilizlerce Nizâm'a her yıl ödenen 700,000 rupi kesilir. Ancak sözü geçen birliğin yıllık masrafı olan 3.600.000 rupiyi ödemek mecburiyeti yine Nizâm'ın üzerinde kalır; çok geçmeden bu masraf beş milyon rupiye yükselir.

Haydarâbâd devleti kendi bakımından bir şey ifade etmeyen bu masrafı ödemekte devam için biteviye borçlanır; bir zaman gelir ki bu parayı borçlanarak da ödeyemez olur ve İngilizlere karşı borcu birikmiş sayılır.

Sonda 21 Mayıs 1853 tarihli anlaşma ile Nizâm, Berar ülkesinin yönetimini İngilizlere devreder. Onun gelirleriyle: a) Askerî birliğin masrafları görülecek; b) Var olan borç söndürülecek; c) Berar yönetimi sağlanacaktır. Artan para olursa Nizâm'a verilecektir.

Oud devletine el konulması

Bengal'in İngiliz eline düşmesinden sonra Oud vezir - navablariyle İngilizler arasındaki münasebetler ve Rohilkent savaşları yukarda anılmıştı. Oud ordusu bir başı bozuk kalabalığı olduğundan 1799'da Afganistan hükümdarı Şah Zaman'ın Hindistan'ı istilâ tehditleri sırasında Lord Wellesley, Vezir - navab Saadet Ali'den ordusunu dağıtıp onun yerine bilinen tarzda İngiliz komutasındaki birlikleri kullanmasını istemişti. Aynı zamanda bu birliklerin masrafına karşılık olarak İngilizlere bazı yerler vermesi de istenilmişti.

Bu amaçla yapılan görüşmeler sonunda 10 Kasım 1801 anlaşması imzalanır ve yukardaki yönler sağlanır. İngilizler vezir - navab'ı dış ve iç düşmanlara karşı korumayı üzerlerine alırlar, o da gerekince İngiliz birliklerinin ülkesine girmelerini kabul eder, bundan başka masraf karşılığı olarak yılda 13,5 milyon rupi getiren bazı yerleri İngilizlere verir. Rohilkent bölgesi bunların başlıcalarıdır.

Anlaşmanın 6. maddesinde İngilizler Oud ülkesinin kalan kısımlarının egemenliğini vezir - navab ve haleflerine inancalarlar; o da uyruklarının refahını ve can ve mal güvenini sağlayacak bir yönetim kurmayı, bunu kendi memurlariyle yürütmeyi ve İngiliz memurlarının öğütlerine de uymayı üstenir[1].

[1] Metin: T. E. S., C. II. 104-108.

1814 ve 1815'de Nepal'a karşı yapılan savaşlar sırasında yeni mesnede (tahta) oturmuş olan Navab - vezir Gazi-üd-din Haydar, İngilizlere önemli miktarda borç para verir.

1819'da bir yandan bu gibi yardımların bir karşılığı, öbür yandan da İngilizlerin Gurkanlı pâdişahına karşı takınmış oldukları aksi durumun bir dereceye kadar sonucu olmak üzere vezir - navab'ın pâdişah ünvanı alması onlarca kabul edilir.

1825 ve 1842 yılları arasında Oud pâdişahları birçok defa Hindistan'daki İngiliz hükûmetine borç para verirler; bu bazan sözü geçen hükûmetin ihtiyacı, bazen de pâdişahın isteği üzerine olur; bu son biçim borç vermeler faizin bazı hayır işlerine sarfı amaciyle yapılmıştır.

Bir yandan bunlar ola dururken öbür yandan İngilizler, ülkenin yönetiminin 1801 anlaşması gereğince düzeltilmemiş olduğunu pâdişaha bildirirler. Bunu 1831'de Genel vali Lord William Bentink (Bentinck) ve 1871 'de Lord Hardinj (Hardinge) yapar ve her iki defasında pâdişah, yönetimin İngilizlerce doğrudan doğruya ele alınmasiyla tehdit edilir. Son tehdit sırasında iki yıllık bir mühlet de verilir.

İşler 1854 'de kadar sürüncemede kalır; bu tarihte Lord Dalhuzi'nin (Dalhousie) genel valiliği sırasında İngilizler Oud pâdişahına şu şartları bildirirler :

Oud'un mülkî ve askerî yönetimi, İngiliz'lere geçecektir ; o andaki hükümdar Vâcid Ali Şah ve halefleri Oud pâdişahı ünvanını taşıyacaklardır ; onlar yalnız Laknov sarayiyle Dilküşa ve Bıbiyepur bahçelerinin egemeni olacaklar ; kendilerine yılda 1.200.000 rupi verilecektir ; vesaire.

Bu amaçla hazırlanmış olan andlaşmayı imzalaması için pâdişaha üç günlük bir mühlet verilir ; o bunu imzalamayınca İngiliz hükûmeti Oud'u kendi ülkelerine katar (15 Şubat 1856).

Var olan anlaşmalara göre bu katışı haklı göstermek çok güç olduğu gibi, ortaçağımsı olması tabii olan Oud yönetiminin iyi ve kötülüğünü tespit de çok indi bir işti. Bu olayın da 1857 büyük ayaklanmasını doğuran âmiller arasında yeri vardır.

XXXI. 1813, 1833 VE 1853 HINDISTAN KANUNLARI

1813 kanunu Yeni bir 20 yıllık devre için Şirketin durumunu tespit eden bu kanunu daha önce de anmıştık. Başlıca hükümleri şunlardır: a) Hindistan'da, Şirketin elinde bulunan yerlerin kırallığa ait olduğu ilân edilir; fakat bunları yöneltme işi Şirkete bırakılır (bunun anlamını Şirketin Gurkanlı pâdişahlariyle münasebetleri konusunda görmüştük); b) Şirket lehinde bazı şartlar altında Hindistan tecimi 10 Nisan 1814'ten itibaren bütün İngiliz uyrukları için serbest olur, dolayısiyle Şirketin bu yoldaki tekeli sona erer; c) Ancak Çin'le tecim ve çay teciminin tekeli yine Şirkette kalır; d) yerlileri mutlu kılmak için onlara faydalı bilgiler vermek ve ülkeye mânevi ve dinî ıslâhat sokmak, bu amaçla da misyonerlerin çalışmalarını kolaylaştırmak gerektiği açıklanır; ancak Avrupa'lıların halkla temasları hakkında valilerin yetkilerine ve halkın dinî serbestliğine dokunulmıyacağı da belirtilir; e) Yerli edebiyatı canlandırmak ve yerli bilginleri teşvik etmek için Şirketce yılda 100.000 rupi ayrılacağı ve açılacak yüksek okullar üzerinde Londra'daki "Denetleme Kurulu„nun söz sahibi olacağı tespit edilir; f) Hindistan'da bir piskoposluk (bishoprie) ve üç baş diakozluk (archdeaconry) ihdas edilir; g) Şirketin müdürler meclisi genel vali, başkomutan ve valiliklere kıralın tasdikine tâbi olmak üzere adam atamaya yetkili kılınırlar; h) Şirketin, kendisi bunu ayrıca dilemedikçe, Hindistan'da sayısı 20.000 kişiyi aşan bir hükûmet ordusunun masraflarını yüklenmeye mecbur olmıyacağı tespit edilir.

1833 kanunu Bu kanun, Şirketi bir tecim unsuru olarak ortadan kaldırır ve onu yalnız bir yönetimci askerî kuvvet, yâni bir hükûmet durumunda bırakır.

Buna göre Çin ve çay tecimi tekeli kalktığı gibi, Şirket bütün tecimel işlerini ve bunlarla ilgili teşkilâtını tasfiye etmekle görevli tutulur. Şirketin bu gibi işlerden olan borçlarının ödenmesi ve söndürülmesi yönünün Hindistan gelirlerine yükletilmesi kararlaştırılır. Keza Şirketin o vakit 6 milyon (altın) İngiliz lirası olan sermayesine, yine Hindistan gelirlerinden yüzde 10,5'luk bir faiz ayrılır (Yılda 630.000 İngiliz lirası eder). 1874'de bu sermaye ortadan kaldırılmak istenirse

her 100 liralık hisseye 200 lira verilerek bu iş tasfiye edilecektir. Eğer 1854 yılından sonra Şirket bir hükûmet olarak ortadan kaldırılmak istenirse sermayesi yine aynı tarzda tasfiye edilecektir.

Yeni kanunun husule getirdiği değişiklikler arasında şunlar da vardır: Hindistan'daki Anglikan dinî teşekkülleri arttırılır ve Şirketin adam kullanırken din, doğum yeri, reng gibi başkalıklara bakmıyacağı tasrih edilir.

1843'de Hindistan'da tutsaklık (esaret) resmen kaldırılır.

1853 kanunu

1833 kanunundan sonra hükûmet, Şirketin kesin egemeni olmuş ve bu son kurum her türlü ticarî özünü kaybedip bir hükûmet olmuştu. Dolayısiyle onu lağvetmek ve Hindistan'ın yönetimini doğrudan doğruya İngiliz hükûmetine devretmek en doğru yol görünüyordu. Ancak Şirketin büyük ve parlak geçmişine ve hizmetlerine saygı gösterilip bu yola gidilmez ve onun müddeti yeniden uzatılır. Müdürlerin sayısı 18'e indirilir, hükûmet bunların 6'sını atamak hakkını elde eder, başka bir 6 'sının da en az 10 yıl hükûmet veya Şirket hizmetinde Hindistan'da çalışmış olması şartı koşulur; memurların müsabaka ile seçilmesi de kararlaştırılır.

XXXI. ŞIRKET DEVRİNDE YÖNETİM VE EĞİTİM İŞLERİ

Kanun ve nizama tâbi olan ve olmayan bölgeler

Bunlara "regulation" iller ve "non-regulation" bölgeler denir. Farkları aşağıda görterilmiştir.

Başlangıçtaki kötü yönetim, Şirket memurlarının aşırı zenginleşmeleri ve bunun İngiltere'deki tepkileri daha önce anlatılmıştı. Bunun üzerine ve bu hali önlemek maksadiyle bir çok kanun ve nizamlar yapılmıştı. Bunların sonunda hasıl olan durum ve yürütülen yönetim usulleri yukarda anılmıştı (s. 171 - 175).

Ancak işler düzeltildikten sonra, Arakan ve Asam gibi iptidaî kalmış oymaklar bölgesine girilince ora yerlilerini bu gibi usullerle yöneltmenin imkânsızlığı anlaşılmış ve orada memurlara geniş yetkiler verilmişti.

1843'de Sind ve 1849'da Pencab İngiliz bölgesine katıldığı vakit durum çok değişmiş ve Şirketin memurları genel olarak aylıklariyle geçinen ve ayrıca tecim ve vurgunda bulunmayan kimseler olmuşlardı. Bu iki il de genel kanun ve nizamlar dışında olarak çok kabiliyetli kimselerin indî yönetimi altına konur; bunlar adlî yetkiyi de haiz bulunurlar.

Misyoner çalışmaları

1813 ve 1833 kanunları bu kabil çalışmaların gelişmesini sağlamış ve protestan dinî teşkilâtını Hindistan'da geliştirilmişti.

Misyonerler yönetimde bazı sarsıntıların zuhuruna ve yanlış tedbirlerin alınmasına sebep olurlar. İngiliz'ler Hindistan'da öteden beri var olan bir takım görenekleri devam ettirmişlerdi: bazı yerli bayramlarda top atmak, belirli mabetlerin bakımı için hacılardan vergı alınmasına mani olmamak, cami, türbe ve mabetlere ait vakıfları idare etmek, bunlar arsında idi.

Misyonerler bu gibi işleri hıristiyan bir devletin puta tapma işine yardımı diye sıfatlandırır ve 1833 ve 1838'de İngiltere'den bu gibi işlere devam edilmemesi için Hindistan'a buyruklar yollatırlar.

Başbakan Lord Palmerston başta, İngiltere ve Hindistan'da bir takım İngiliz ileri gelenleri. Tanrı'nın bu ülkeyi ora halkını hıristiyan dininin nimetlerinden faydalandırmak için İngiliz'lere verdiği yolunda düşünceler ortaya atarlar ve bu yolda tek tük fi'lî çalışmalar da olur.

Bu yüzden yerlilerde uyanan kuşku 1857 ayaklanmasında küçüksenilmiyecek bir tesir yapar.

Eğitim işleri

Misyoner çalışmaları daha pek gelişmeden Müslüman ve Hindu kültürüne göre eğitim ve öğretim işlerine önem vermeye başlanılmıştı.

Ancak çok geçmeden buna karşı kesin bir tepki görünür; bu gibi işlerin bırakılmasına ve yerliler arasında İngiliz dilini kültür dili diye kabul etmiş olan bir zümrenin yetiştirilmesine koyulunur ve kısmen misyonerlerin elinde olmak üzere, İngilizce okullar ve orta ve yüksek öğretim kurumları açılır.

Bu cereyan Genel Vali Meclisi'nin hukukcu üyesi olarak 1834'de Kalküta'ya gelen ünlü Lord Makoley (Macauley) ta-

rafından aşırı bir şiddetle desteklenir. O, eski Sanskrit ve Farsca eserlerin başlanılmış olan basımının durdurulmasını, Müslüman ve Hindu orta ve yüksek okullarının kapatılmasını ve var olan bütün imkânların İngilizce dil ve edebiyatının öğretilip yayılması uğrunda kullanılmasını kendisine öz bir kuvvetle ister. Ona göre bu sayede: "kan ve reng bakımından Hindli, ancak zevk, düşünce, ahlâkiyat ve zekâ bakımından İngiliz„ olan bir sınıf ortaya çıkacak ve bir göbek sonra Bengal'de bütün yüksek tabaka Hinduluktan ayrılmış olacakmış!

Onun görüşü tamamiyle kabul edilip Müslüman ve Hindu öğretimi büsbütün durdurulmazsa da İngiliz dil ve edebiyatına daha çok büyük önem verilir. Müsbet ve amelî bilgilere de (matematik, tarım v. s.) hiç önem verilmez. Dolayısiyle hayat mücadelesinde ayrıca bir kuvveti haiz bulunmayan, bütün bilgileri İngiliz dil ve edebiyatından ibaret olan yerli memur yetiştirilmiş olur; bu da maddî bakımdan Şirketin işine geliyordu, çünkü bu gibiler İngilizlerden daha çok az para ile çalıştırılıyorlardı.

İngilizler Bengal'i aldıkları vakit orada egemenlik Türk ve Müslümanlarda idi; bu yüzden bunlar yeni fatihlere karşı küskün idiler ve yeni öğretime uzun zaman hiç eyginlik göstermezler. Hindular ise buna sarılırlar. Çünkü onlar yalnızca efendi değiştirmişlerdi. Bu yön onların daha ileri bir kültür sahibi olmalarını gerektirecektir.

Yeni öğretim kadınlara teşmil edilmediği için Hindular arasında da manevî bakımdan hiç bir esaslı değişiklik husule getirmez; çünkü her göbek bütün eski gelenekler içinde yetişir ve onun erkekleri okuma çağına gelince İngiliz dil ve edebiyatını öğrenirler; fakat bunlar hep eski anlayışta kalmış analar tarafından yetiştirildikleri için ruhî duyguları hiç değişmez.

Bu anlattığımız siyasa bilhassa Bengal'de yürütülür; Bombay, Agra ve sair bölgelerde yerli dille öğretim ve eski bilgiler aynı deredece terkedilmez, ancak oralarda öğretim işlerine aynı nakdî vasıtalar ve aynı kuvvet sarfedilmediği için asıl önemli tesir yapan Bengal'deki faaliyet olur.

Bu işte tutulan yolun Avrupa edebî bilgilerine sahip, fakat bütün eski geleneklere ve düşünüş ve anlayış tarzlarına bağlı bir yerli sınıfın doğmasına ve onun İngilizlerle mücade-

lede halka önderlik etmesine çok tesiri dokunmuştur.

Bütün dereceleri kapsayan ve bütün bilgileri içine alan bir öğretim usulü ancak Lord Dalhuzi (Dalhousie) zamanında kararlaştırılır (1854).

Sati'nin yasak edilmesi

Kocası ölen Hindu kadınlarının kendi kendilerini yoketmeleri (sati) görenceğiyle Türk pâdişahları mücadele ve bunu yasak etmişlerdi. 1812'de İngilizler dul kadını bu işe kandırmak için her türlü baskıyı ve bu amaçla onun içki veya afyonla sarhoş edilmesini yasak ederler. Bu, denetlenmesi ve tesbiti güç bir şeydi; çünkü esas işi yasak etmeyip yalnız baskıyı yasak etmekle bu göreneğe bir türlü kanunî meşruiyet veriliyordu. Kesin yasak 1829'da çıkar; 1856'da dul Hindu kadınlarının evlenmesini mümkün kılan bir kanun yapılır.

Bu yoldaki müdahaleler Hindular arasında epi hiddet ve coşkunluklar doğurur.

Din değiştirmelerini kolaylaştırma işi

Hindu âilelerinde çok kere mal ve mülkler ailenin müşterek malı sayılır ve biri ölünce mirascılar arasında paylaşılacağı yerde onlar tarafından müştereken kullanılırdı.

Bu yön din değiştirme ve hıristiyanlığa geçme işini güçleştiriyordu, çünkü Hindu dinini bırakan biri hem aile camiasından çıkarılıyor, hem de bunun bir sonucu olarak ailenin müşterek servetinden faydalandırılmıyordu. Misyonerler kendi işlerini güçleştiren bu göreneğin kalkmasını isterler; 1832 de Bengal için ve 1850'de bütün Hindistan için bu amaçla bir tüzük ve kanun çıkarılır. Bunlara göre kimse din değiştirmesi veya mensub olduğu "kast„ tan[1] çıkarılması yüzünden hiç bir varlığından ve miras hakkından mahrum edilemiyecektir.

Bu hükümler de İngilizler aleyhine büyük coşkunluklar doğurur; yalnız Kalküta ve dolaylarından 60.000 imzalı dilekçelerle bunlardan vaz geçilmesi istenilir.

[1] Bk. C. I'deki dizinde bu ada.

XXXIII. SÖMÜRGECİLİK VE ONUN GEREKTİRDİĞİ TEDBİRLER

Her ne denilirse denilsin sömürgecilik feth edilmiş bir ülkeyi fatih devletin menfaatleri uğrunda yöneltmekdir. Yerli halkın menfaati ancak fatihlerinkinden sonra ve onların menfaatlerine zarar vermemek şartiyle düşünülebilir; bu daima böyle olmuştur ve böyle olması da tabiîdir. Aksi iddialar ancak safları ve anlayışsızları aldatmaya yarayabilir.

Buna göre Arap ve Hind âlemleri gibi geçmişte çok yüksek ve parlak bir kültür yaratmış ve yaşatmış yerler fethedilip sömürge durumuna düşürülünce oralarda kültür dilinin ne olması ve eğitim işlerinin nasıl ele alınması gerektiği ve yerli gelenek ve göreneklerin korunulması mı yoksa yerlerine fatihinkilerin geçirilmesi mi daha doğru olduğu konuları üzerinde çok tartışılmış ve incelemeler yapılmıştır.

Genel inan şudur: Yerli kültür kendi dili, eğitim usulleri, gelenek ve görenekleriyle mümkün olduğu kadar fetih zamanındaki gibi yaşatılmalıdır; çünkü o, bir bütün olarak, sözü geçen devir ve anda almış olduğu biçimle, ülkenin fethedilip bir sömürge durumuna düşürülmesini önliyememiştir; dolayısiyle aynı ülkenin fatihin elinden kurtulmasını hiç sağlıyamaz.

Dolayısiyle:

a) Fatih, yerlinin dilini öğrenmeli ve yerliye yepyeni ufuklar açacak olan kendi dilini öğretmemelidir. Bu kurala tamamen uymak tabiî imkânsızdır; ancak fatihlerle pek yakından temasları olanlar ayral, fatihlerin dillerini kütle içinde yaymamak kolay bir şeydir. Bunun için halkın her yeniliğe, bilhassa fatihlerden gelecek olan yeniliklere karşı içinde sakladığı düşmanlığa meydanı boş bırakmak, Avrupaî okullar açmamak ve yerli usullerle işliyen okulları oldukları gibi yaşatmak yeter.

Fransız'lar sömürgelerinde bu usule bağlı kalmışlar ve onları kaybetmemişlerdir; hatta son savaş sırasında fi'len Japon işgali altına giren, onlarca teşkilâtlandırılan ve çekilirken bolca silâhlandırılan Çin Hindistanı sömürgelerinde bile el'an tutunmaktadırlar ve oralarını büyük ölçüde yeniden ele geçirmişlerdir. İngiliz'ler ise kısmen işi ta baştan kavrıyamamalarından,

kısmen fatih Şirketin ucuz memur bulmak için bir çok yerliy ona göre yetiştirmek istememesinden ve kısmen de hıristiyanlığı yayarak sevap kazanmak isteyen misyoner gayretlerine karşı koyulmamasından Hindistan'da ve Çin Hindistanı'nda kendi dillerini aşırı yaymış ve onu kültür dili yapmışlardı. Hattâ birbirinden ayrı bir sürü dil konuşmaları ve müşterek bir dilden mahrum olmaları dolayısiyle bütün ülkenin aydınlarını bir arada bulunduran toplantılar yapamayan bir halka, en ileri düşünce ve nazariyeleri öğrenmek ve Himalaya dağlarından ta Güneydeki burna kadar giden koca bir kıt'anın aydınlarına birleşip konuşmak ve anlaşmak imkânını veren bir dili, İngiliz dilini bol bol ve iyiden iyiye öğretmişlerdir.

Özet olarak, halkı yüz milyonlarla sayılan koskocaman ve iklimi Avrupalıların yozlaşmadan yerleşmesine müsait olmayan bir ülke, hem bir sömürge gibi yöneltilmek istenilmiş, hem de orada en ileri bir dilde kültür edinmiş kalabalık bir aydın kütlesi yaratılmıştır.

Bu biçim davranışın sonucu olarak İngiliz'ler son yıllarda o koca ülkeyi, hiç bir savaşsız, kendi durumuna bırakıp çekilmek zorunda kalmışlardır.

İngiliz'ler, aşağıda göreceğimiz gibi, 1857 sipahi ayaklanmasından sonra orduda tamamiyle aksi yolu tutacaklardır ve ordu, tektük olaylar ayral, son ana kadar onlara bağlı kalacaktır.

Yukarda yazdıklarımız kültür, eğitim, gelenek ve görenek konuları için de tekrarlanabilir ve esasen bunların hepsinin temeli kültür dilidir.

İngiltere'nin Hindistan'a büyük iyilikleri sayılmak istenilirse şu yönler üzerinde durmak gerekir: a) Barış ve baysallık; b) Batı kültürü ve hiç olmazsa dil ve bilgileri; c) başarılı bir yönetim; d) Doğru bir adalet.

Bütün bu iyilikler her şeyden önce İngiltere'nin ve hattâ bazen de İngiltere'de bir takım özel zümre veya teşekküllerin menfaatlerini düşünen somürücü bir ekonomik siyasa tarafından hiçe indirilmiş ve halkta fatihlere karşı toptan bir aleyhdarlık uyanmasını önliyememiştir. Bu olduktan sonra da yukarda saydığımız iyilikler ve bilhassa dil, kültür ve bilgi ile ilgili olanları, İngiliz imparotorluğunu, hiç olmazsa onun son

anlara kadar taşıdığı biçimi yıkmak yönüne dönmüş, o yolda çalışmış ve başarı sağlamıştır.

XXXIV. MALÎ VE EKONOMİK İŞLER

1. TOPRAK VERGİLERİ

Bu kabil vergilerin Hindistan'da devletin ana gelir kaynağını teşkil ettiğini II. ciltte görmüştük (s. 439).

Bu eserin birinci ve ikinci ciltlerinde Türk sultanlarının ve pâdişahlarının vergi toplama usulleri üzerinde de epey durmuştuk [1].

Vergi toplama bakımından topraklar başlıca ikiye ayrılmaktaydı. Haliseler, yani vergileri memurlar tarafından toplanan yerlerle iktâ, tuyul, caygîr adı verilen ve vergileri bazı şartlar altında ve bazı usullere göre bu işi az çok götürü üzerine almış olan kimseler tarafından toplanan yerler; bu iki usulün arasında ve onların yanında daha bazı usullerden de bahsetmiştik. Bunlar İngiliz fütuhatına kadar devam ederler ve İngilizler de az çok bunları uygularlar.

Zemindarî usul[1] Bu, türkçe *tuyul*, arapça *iktâ* ve farsça *caygîr* denilen usullerin karşılığıdır.

Vergi toplama işi bölge bölge *zemindar* denilen kimselere havale edilmiştir. Daha önce gördüğümüz gibi İngilizlerin ilk yerleşmiş oldukları Bengal'de bu iş daimî olarak belirli kimselere ve onların mirasçılarına (bölge bir bütün kalmak üzere) verilir. Onlar verginin hükûmet payını ödedikçe mevkilerinde kalacaklar; bunu yapmazlarsa değiştirileceklerdir.

Bu kimseler toprağı üzerlerine aldıkları zaman yapılmış olan tahminlere göre toplıyacakları vergilerin onda dokuzunu hükûmete verecekler ve onda birini kendileri için alıkoyacaklardı. Eğer zemindar iyi idaresi sayesinde bölgesi içinde ekilen toprakları çoğaltır ve dolayısiyle topladığı vergiyi artırırsa hükûmete vereceği para değişmiyeceğinden kendi kazancı çok artmış olacaktı. Bu da onu bu yolda çalışmaya teşvik için yapılmıştı.

[1] Bk. C. I, s. 339-347 ve C. II, s. 436-445.

Bengal'da uygulanan bu usulün sonuçları yukarıda görülmüştü. Başlangıçta bu iş çok ezici olmuş, fakat zamanla ve halk çoğalıp ekilen topraklar arttıkça zemindar zenginleşmiştir.

Raiyyetvarî usul

Raiyyet kelimesi uyruk (tebaa) anlamındadır. Bu usule göre her toprağın vergisi ayrı ayrı tespit ve memurlar yolu ile tahsil edilir. Alâ üd-din Kalaç ve Ekber devirlerinde genelleşen usul bu idi. Dekken'in büyük bir kısmında bu tarz vardı ve İngilizlerce devam ettirilmişti.

Bu usul, Şirketin para ihtiyaçları ve en çok vergi toplayan memurları bilhassa taltif etmesi yüzünden çok ağır ve halk için ezici olmuştur.

Zemindarî usulün raiyetvarî usule bir üstünlüğü de zemindar köylü üzerine baskı yaptığı takdirde ona karşı Şirkete sızlanmak imkânı varken, tahsildarın aldığı aşırı para Şirkete gittiği için ona karşı sızlanıp hak aramak daha çok güç olmuştur.

İngiliz devrinde köylüye göçmek ve yer değiştirmek yasak edilir; eskiden bu hak vardı ve bu zemindarın baskı ve zulmüne karşı bir silâhdı; çünkü o, toprak boş kalmasın diye köylüyü ezmekten ve onu göçe sevketmekten kaçınırdı.

Mahalvarî usul

Kuzey Hindistan'ın bir kısmında köylerin çoğu bir veya bir kaç âilenin müşterek malı idi; bir takım topraklar da mülk idi (bunlara *mahal* denir). Bazı deneme ve duruksamalardan ve epey ağırlaştırılmış vergilerle halk çok ağır durumlara düşürüldükten sonra Kuzey Hindistan'da (Agra bölgesi) köy köy (fert fert değil) ve mahal mahal vergi tespit edilir.

Pencab fethedilince ora köyleri müşterek köyler olduğundan orada da aynı suretle davranılır.

Toprak vergisinin nisbeti

Bu, genel olarak mahsulün değerinin üçte biridir. Osmanlı aşarı sekizde bir oluşuna göre bunun çok ağır olduğu inkâr edilemez. Dutt bunun bütün kazancını köylünün elinden almaya vardığını

yazar[1]. Ona göre yılda 12 İngiliz lirası değerinde mahsul veren ufak bir toprağın işleme vesair masrafı 7—9 lira edeceğinden 12 liranın üçte birini, yani 4 lirayı vergi diye almak bütün kazanca el koymaya varmaktadır.

Hind ulussever ve inkılâpçıları bu ülkedeki derin yoksulluğu bu ağır vergilere atfederler; bu konu üzerinde yayık bir edebiyat vardır.

2. MALÎ İŞLER

Malî ve ekonomik işler Hind ulussever ve inkılâpçıları arasında İngiliz'lere karşı en çok muhalefet doğurmuş olan konulardır; bunlar üzerinde daima aşırı acı tartışmalar olmuş ve Hindistan bağımsızlaşıncaya kadar devam etmiştir. Fatihin sömürgesini sömürmesi tabiî olduğundan biz bu işlerde şaşılacak bir şey olmadığı inanındayız; esasen Hindistan bağımsızlaşalıdan beri bütün bu tartışmalar geçmişe karışmış ve amelî değerlerini kaybetmişlerdir. Dolayısiyle artık soğukkanlılıkla incelenebilirler.

Bu konular üzerinde doğrudan en az ayrılan ve bir çok resmî incelemelere ait belgeleri kullanarak yazan D u t t'un "*Economic History of India*" sından bilhassa faydalanacağız.

Devlet gelirlerinin en önemli kısmını, Türk idaresinde olduğu gibi, yine toprak vergisi teşkil etmektedir ve bu çok kere genel gelirin yarısının üstündedir.

Toprak vergisinin mahsulün üçte biri civarında kaldığını da az yukarıda gördük.

Bu vergi Türk devrindeki ile aşağı yukarı aynı ölçüde olmakla birlikte sonuç bakımından arada iki önemli fark vardır. Birincisi Türk sultan ve pâdişahlarının parayı yine ülke içinde harcamaları, yani onu yine halka geri vermeleridir, İngilizlerin ise onu dışarı çıkarmalarıdır. İkincisi, Türk yönetimi hiçbir vakit vergi toplama işinde İngiliz yönetimi kadar çetin ve amansız olmamış ve ödeme imkânsızlıkları karşısında daha yumuşak davranmıştır.

Yeni yönetimin vergi toplama işindeki çetinliği köylerde mürabahacı ve tefecilerin olağanüstü iş yapabilmeleri ve köylünün ayrıca yoksullaşması sonucunu doğurmuştur.

[1] *Economic History of India*, C. I, s. 169-170.

İşlerin bu yolu tutmasında başlıca iki âmil vardır: Birincisi son iki yüz yılda Avrupal yönetimin ve çalışma tarzının çok muntazamlaşmış, vergi toplama işinin o nisbette çetinleşmiş ve vergide kaçamak yapmanın güçleşmiş olması; ikincisi de İngiltere'deki âmirlerin, hem bir tecim şirketini temsil etmeleri, hem de uzakta bulunmaları dolayısiyle Hindistandaki memurlarını toplayabildikleri vergilerin çokluğuna göre takdir etmeleri ve yersel zaruretleri pek kavramamalarıdır.

Bütçe

Dutt, C. I, s. 399-405'de ezcümle Hindistan genel gelir ve giderlerinin 1792—93 yılından 1837—38 yılına kadar giden 46 yıllık tutarını vermektedir.

Oradaki sayılar ve onları takib eden inceleme tarihî olayları malî bakımdan açıklamaktadır.

Bu sayıların bir kısmını malî durumun seyri hakkında bir fikir vermek üzere aşağıya koyduk (Binden aşağı rakamlar bırakılmıştır :

Yıl	Genel gelir Altın İngiliz lirası	Genel gider Altın İngiliz lirası
1792 — 3	8.225.000	6.941.000
1795 — 6	7.866.000	6.889.000
1800 — 1	9.737.000	9.955.000
1805 — 6	15.403.000	17.421.000
1810 — 11	16.679.000	13.910.000
1815 — 16	17.238.000	17.060.000
1820 — 21	21.352.000	20.057.252
1825 — 26	21.128.000	24.168.000
1830 — 31	22.019.000	20.234.000
1835 — 36	26.857.000	16.684.000
1837 — 38	20.859.000	17.554.000

Giderlerin gelirleri aşdığı yıllar önemli savaş yılları; her iki sütunun kabarması genel olarak yeni yerlerin feth ve teskin edilmesinden sonra vergilerin İngiliz şirketince toplanmasının sonucudur.

Bütçe rakamlarındaki değişikler

Yukarda Lord Wellesley (Mornington)'in çok savaşlı ve fütuhatlı devrini anmıştık; onun çekilme yılı olan 1805' de giderler gelirleri 2 milyon lira kadar aşmıştır (1805—6 yılı). Onun geri çağrılmasının en önemli sebebi de bu, yani Şirketi zarara

sokmuş olmasıdır. Bu bütçe açığı 1803—4'te başlamış ve ancak 1808—9' da giderilebilmiştir.

1824—27 yılları arasında da Birmanya savaşları yüzünden bazan yılda 3 milyon lirayı bulan açıklar olur.

1828—1835 yılları arasında genel valilik yapmış olan Lord Williyam Kavendiş Bentink (Cavendish Bentinck) vergi indirme ve masraf azaltma siyasasına önem verir. Bu suretle 1833—34 yılında gelirler 18 milyon ve giderler 17 milyon liraya kadar düşer. Ancak gider azalmaları yüzünden bir takım kazançtan mahrum olan Hindistan'a yerleşmiş İngiliz'ler bu genel vali aleyhine amansız bir mücadele açarlar.

Bütçenin incelenmesinden çıkan genel sonuçlar

1792—3 yılı ile 1837—38 yılı arasında Hindistan bütçesinde 14 yıl açıkla kapanmış ve bu açığın topu 17 milyon lira kadar olmuştur. Buna karşılık 32 yıl bütçe kârla kapanmış ve bu kâr 49 milyon lirayı bulmuştur; dolayısiyle 46 yıllık yönetimin sâfi kârı 32 milyon liradır.

Bu artan para hep İngiltere'ye gittiği gibi savaşlar yüzünden veya sair suretle aşırı gider oldukça açık Hindistan hesabına borçlanma suretle kapanmış ve böylelikle Şirket hisse sahiplerinin temettüleri ve saire için gerekli olan paralar sağlanılmıştır.

Hindistan'ın bu biçim borcu 1792 yılında 7 milyon lira (altın İngiliz) iken 1836'da 27 milyon liraya yükselmiş, yani 20 milyon artmıştı.

Hindistan hesabına borçlanmak suretiyle elde edilen bu para yukarda andığımız 32 milyon liralık safi kâra eklenince İngiliz şirketinin 46 yıllık safi kârının 52 milyon lirayı bulduğu görülür. Şurası unutulmamalıdır ki bu kâr sırf Hindistan'ın yönetiminden ve ora halkından alınan vergiden sağlanmıştır. Tecimel işler dolayısiyle sağlanan kârlar ayrıdır.

Bu 52 milyon lirayı bir türlü haraçtan başka bir şey saymak imkânsızdır.

Şu da gözden kaçırılmamalıdır ki bu haraç, bütün fetih masrafları çıktıktan sonra alınmaktaydı; zira Hindistan giderleri ve onun hesabına yapılan borçlanmalar bütün savaşların masraflarını da kapsamaktaydı.

Yani bu hesaba göre Hindistan İngiliz'lerce on para harcanılmadan feth edilmiş ve andığımız 46 yıllık devrede yalnız yönetim kârı olarak İngiltere'ye 52 milyon lira safi kâr sağlanmıştır.

3. SANAYİ

Bütün öbür şirketler gibi İngiliz şirketi de Hindistan'a bilhassa oradan mal almak için gelmişti ; ancak gitgide anayurtta sanayi geliştirilmek istenilince Hind sanayiinin ortadan kaldırılması yoluna gidilmiş ve orası sanayi mamullerini hemen hep İngiltere'den alan yalnız tarımcı ve ham madde yetiştirici bir ülke haline getirilmiştir. Böylelikle tarıma nisbeten çok kârlı olan sanayi işi İngiltere'ye hasredilmiş ve tarımcılık Hindlilere bırakılmış olur.

Hindistan sanayiini kısmak için ilk girişitler

1769 ' da İngiliz şirketi Bengal ' de ham ipek yetiştirilmesinin çoğaltılmasını ve ipek dokuma işinin kısılmasını ister ve bu işlerle uğraşan işçilerin yalnız Şirketin işleme yerlerinde çalışabilmelerine karar verir. Çok geçmeden bu sanayi Bengal'de yok olur.

1813'de İngiliz fabrikalarını korumak için İngiltereye gelen Hind pamuklu ve ipeklileri üzerine % 70 — 80 gümrük konur ; bazı cinslerin İngiltere'ye girmesi ise tamamen yasak edilir. Hindistan'da dokuma işini azaltmak veya durdurmak için alınan tedbirler daha sonra görülecektir.

Hind kumaşlarını tedarik usulleri

Burada 1813'den önceki, yani henüz Hind pamuklularının İngiltere'de aranıldığı devre üzerinde duracağız.

Her yıl Şirketin İngiltere'deki müdürleri ne miktar mal istediklerini Hindistandaki tecim dairesine bildirirler ve bu daire her bölgedeki memurlarına gereken yönergeyi verirdi. Onlar da dokuyucuları toplayıp onlara pey verir ve kumaşları ısmarlarlardı. Arada fiyat üzerinde anlaşılmadığı takdirde Hindistan tecim dairesi, yani Şirketin kendisi, hakem olurdu.

Bu tarz bazı baskılara yol açmakta idi ; meselâ bazan bir memur bölgesinin başlıca dokuyucularını toplattırmakta,

onların başına bir bekçi dikmekte ve yalnız Şirket hesabına çalışacaklarına dair onlardan kâğıt alıncaya kadar bu hali devam ettirmekteydi [1]. Üstendiği boy ve vasıfta dokumayı gereken zamanda vermeyenlere karşı çok ağır cezalar da uygulanmaktaydı.

Böylelikle 1813'den önceki son 20 yıl içinde Hindistan'da dokuyuculuk, tehlikeli ve herhalde çok az kârlı bir iş, adeta bir türlü angarya haline getirilir.

1813'den itibaren, demin gördüğümüz gibi, Hind kumaşlarının İngiltere'ye girmesini önlemek için onlar üzerine ağır gümrük konur ve Şirketin tecim tekeli (Çin ve çay tecimi ayral) kaldırılır. Bunların ekonomik âmilleri Napoleon'un kı'ta ablukası (Blocus continental) denilen siyasası dolayısile İngiliz mallarının Avrupa ülkelerine giremez olmaları ve bu yüzden doğan sıkıntıları gidermek için İngiltere sanayici ve tecimerlerine iş bulmak ve onları Hindistan mamullerinin önürdeşliğinden kurtarmak zarureti idi.

Hindistan dokuma sanayiinin yokedilmesi

Bu amaçla 1813 'den sonra İngiltere sanayini geliştirmek ve Hindistan'ı yalnızca bir tarım ve ham madde yetiştiren ülke durumuna düşürmek işine başlanılır; bu işde en çok gümrük tarifelerinden faydalanılacaktır.

İngiliz fabrikalarının çıkardıkları mallar Hindistan'da yüzde 2,5 gibi hiç mesabesinde bir gümrük verirlerken Hind mamulleri İngiltere'de % 70 — 80 ve bazen 400 gibi fahiş gümrük verirler. Bunun sonuçları çarçabuk görünür; 1813'de Kalküta'dan Londra'ya 2 milyon altın İngiliz lirası değerinde pamuklu gönderilirken 1830'da Londra Kalküta'ya aynı değerde pamuklu gönderir. Bu suretle Hind kumaşlarının İngiliz fabrikalarını güç duruma sokmaları ihtimali ortadan kaldırılır.

Hindistan'da genel olarak sanayii yoketmek için kullanılan usul oradaki vergileri arttırmak ve bazen de iç gümrüklerden faydalanmak olacaktır.

Meselâ [2] İngiliz pamukluları Hindistan'a % 2 1/2 değerinde bir gümrük vererek girerken, Hindistan'da yapılan

[1] Dutt, C. I, s. 264. [2] Dutt, C. I, s. 306-7.

pamuklulardan ham madde vergisi diye % 5, iplik vergisi olarak % 7,5 ve dokunmuş olarak da % 2,5 vergi alınır. Bu vergilerin topu % 17,5 eder ve bunlar iptidaî surette işleyen ve buhar kuvvetinden faydalanmayan işleme evlerinden alınmaktadır. Daha sonraları Hindistan'da buharla işleyen fabrikalar kurulmaya kalkışılınça bunlardan İngiliz fabrikalariyle önürdeşlik etmelerini imkânsız kılan ayrıca bir vergi alınacaktır.

Hindistan imâlâthanelerinde ayakkabı haline gelinceye kadar deriler türlü işleme kademelerinde % 15 vergi öderler. Hindistan'da yapılan şekerler bir kente girerken % 5 gümrük, % 5 kent vergisi ve oradan mamul halde çıkarılıp başka bir yere gönderilirlerse ayrıca da % 5 öderler.

Hindistan'da 235 nesne iç gümrüğe tâbidir ve bu yüzden tecim son derece ağır şartlar altında yapılmaktadır; halbuki İngiltere'den gelen mallar için iç gümrük yoktur.

Bütün bunlar İngiltere'de liberal iktisat usullerinin ve genel olarak hiç denecek kadar aşağı gümrük tarifelerinin carî olduğu bir devirde yapılmaktaydı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SİPAHİ AYAKLANMASI VE SONUÇLARI

I. AYAKLANMAYA GÖTÜREN OLAYLAR

İngiliz yönetiminin türlü yönlerini anlatırken ayaklanmayı gerektiren sebeplerin bazıları üzerinde durmuştuk; burada en önemli âmilleri daha geniş bir ölçüde ve toplu olarak anacağız.

Misyoner gayretleri ve kast işleri

Bunların tesirlerini az yukarda s. 290-94'de anlatmıştık. Burada özet olarak diyeceğiz ki XIX. yüzyılın ortasında pek büyük külteler, fakat bilhassa aydınlar bir iki göbek geçmeden ülkenin hıristiyanlaştırılacağına inanmaya koyulmuşlardı. Hattâ Bihar'da eğitim ve öğretim dairesini halk "şeytanî defter"[1] diye anardı.

Bu kuşkulara İngiliz'lerin kast'ları[2] kaldırmak istedikleri zannı eklenir ve bu yön Hinduları aşırı sinirlendirir. Demiryolları bu yolda ilk kızgınlık uyandıran yönlerden biri olur; çünkü orada Brahman'lar[3] en aşağı kastlar üyelerile yan yana oturmak tehlikesiyle karşılaşmakta idiler. Cezaevlerinde hapis olunanların kendi testi ve çanaklarını oraya birlikte getirmeleri yasak edilince bu olay da Brahman'ları ve genel olarak yüksek kast üyelerini aşağı kastlardan olanlarla aynı kapları kullanmaya zorlamak, yani kastın kaldırılmak istendiğine bir kanıt sayılır.

Müslümanların duyguları

Genel olarak bunlar bir yandan egemenliklerini İngiliz'lere kaptırmış olduklarından onlara karşı küskün, öbür yandan da misyoner faaliyeti yüzünden yakında hep hıristiyanlaştırılacaklarından kuşku içinde idiler.

Böyle bir ruhi durum içinde bulunanların her olayı İngi-

[1] Osmanlı'da resmî daireye «kalem» denildiği gibi Gurkanlı'da ona «defter» denilirdi.

[2] Bk. C. I dizinine. [3] Bk. keza C. I dizinine.

liz'ler aleyhinde tefsir ve onu bu gibi duyguların tesiri altında muhakeme etmeleri tabiî idi. Meselâ müslümanlar Şah Şüca'ın İngiliz yardımiyle Afganistan tahtına çıkmayı kabul etmesini ayıplamışlar ve İngiliz'lerin 1853—54'de, Kırım seferi sırasında Rusya'ya karşı Osmanlı'ya yardım etmiş olmaları dolayısiyle beklenilenden çok az memnunluk göstermişlerdi. Hattâ Sünnî Afganistan ile Şiî İran arasındaki savaşta (1857) İngiliz'lerin Afgan'lara yardım etmiş olmaları yüzünden Hindistan Sünnîleri dahi İran şahına taraftarlık göstermişlerdi. Kırım seferi sırasında İngiliz'lerin yenilmesini bekliyenler de az değildi.

İngiliz'lere karşı en çetin propaganda ve mücadelede bulunanlar kendilerine "Mücahidîn„ diyen ve İngilizlerce "Hindistani fanatics„ yani "Hindistan mutaassıpları„ ve "Vahhabî„ diye anılan bir teşekküldü. Bunların Hindistan'da en önemli merkezi Bihar'ın başkenti Patna idi ve Kâbil'in Doğusuna düşen Svat gibi dağlık bölgelerde epi taraftarları vardı. Bunlar Haydarâbâd'da ve bazı Güney bölgelerinde de hep İngiliz'ler aleyhine yöneltilmiş kargaşalıklar çıkartmışlardı. İlerde bunlardan ayrıca bahsedilecektir.

Ekonomik durum

Hindistan sanayiinin çöktürülmüş olması yüzünden kentlerde bir çok işsizin peyda olması da önemli bir memnuniyetsizlik âmili sayılmalıdır.

Pâdişahın durumu

Gurkanlı pâdişahının nasıl bir kukla durumunda bulunduğunu ve hiç bir fi'lî nüfuzunun kalmamış olduğunu yukarda görmüştük. Ancak İngiliz'lere karşı düşmanlık duyguları gelişince bir çokları onu bir baş ve temsil ettiği büyük ve parlak geçmişi bir toplayıcı unsur sayacaklar ve onun ve adının etrafında toplanacaklardır. Fakat, ne o sırada 82 yaşında olan II. Gazi üd-din Bahadır Şah ne de oğulları durumun gerektirdiği çapta kimseler değildiler ve bu fırsattan faydalanamayacaklardır.

Veliahd Şehzâde Dara-Baht 1849'da ölmüştü: İngiliz'ler onun yerine şehzâde Ferid üd-din'in veliahdlığını kabul etmişlerdi, ancak babası Bahadır Şahın ölümünden sonra ona verilmekte olan ödeneğin Ferid-üd-Din'e verilebilmesi için bu kişinin Delhi'deki Kal'e-i Muallâ'yı bırakıp Kutup-Minar[1] dolay-

[1] Bk. Kal'e-i Muallâ için C. II ve Kutup-Minar için C. I dizinine.

larındaki bir saraya taşınmasını ve pâdişah ünvanını almayıp şehzâde ünvaniyle yetinmesini şart koşmuşlardı; Ferid üd-din de buna razı olmuştu. O da çok geçmeden ölünce İngiliz'ler o sırada yeni bir veliahd tanımak işini geri bırakmış, fakat en yaşlı şehzâdeye bu tanıma keyfiyetinin aynı şartlarla yapılabileceğini bildirmişlerdi.

O sırada Gurkanlı sarayında en sözü geçen ve atılgan kimse ihtiyar pâdişahın nisbeten genç karısı Zînet Mahal Beyim idi. O, kendi 18 yaşındaki oğlunu veliahd yapmak ve onun pâdişah ünvaniyle Kal'e-i Muallâ'da kalmak üzere babasının yerine geçmesini sağlamak için uğraşmaktaydı. Onun bazı sipahi alaylarındaki ele başılarla temasta bulunmuş olduğu söylenilmiş fakat ispat edilmemiştir.

İngiliz'lerin Afganistan savaşı esnasında uğramış oldukları başarısızlıklar Delhi sarayında ve birçok müslüman çevrelerinde memnuniyet uyandırmış olduğu gibi Sih ve İran savaşları da bir takım ümitlerin doğmasına kapu açmıştı.

Son pişva'nın evlâtlığının durumu

San Marata pişvası II. Baci Rao tahtını kaybetmiş olarak 1852 de ölünce evlâtlığı Nana Sahib onun çok büyük olan mirasına konmuş fakat İngiliz'ler Baci Rao'ya vermekte oldukları ödeneği ona vermemişlerdi.

Brahman kastından olan Nana Sahib görünüşte İngiliz'lerle dost idiyse de el altından onlar aleyhinde çalışmakta idi ve tabiatiyle bütün Brahman'ların İngiliz Misyoner faaliyetleri yüzünden duydukları kızgınlığa iştirak ediyordu ve bunu iyice biliyordu.

Yerli hükümdarların durumu

Ayaklanma başlayınca bunlar genel olarak siner veya İngiliz'lere taraftarlık ederler; içlerinden onların yenilmesini istiyenler az olmamakla birlikte bunu fiilen gösterenler yok denecek kadar az olur. Meselâ Sindia, II. Bahadır Şahı fi'len pâdişah olması dolayısiyle tebrik ederse de işi ondan ileri götürmeye yüreklenmez. Ayaklanmaya gerçekten katılanlar tahtlarını kaybetmiş olan hükümdar veya onların soy soplarından ibaret kalır.

Oud'daki durum

Bu ülkenin İngiliz ülkesine katılmasından sonra ora halkı epey hoşnutsuzluk gösterir. Orada *"taallukdar"* denilen büyük arazi sahipleri vardı. Bunlar bu eserin I. ve II. ciltlerinde anılmış olan iktâdar, zemindar, caygîrdar, tuyuldar kabilinden kimselerdi ve kendilerine göre askerî güçleri olduğu gibi kurganları da vardı.

Oud, navablık ve sonra pâdişahlık iken bunlar Laknov merkezine gereken parayı vermekle birlikte orada oturan nevap veya pâdişaha az çok kafa tutacak güçte idiler. Ülke İngiliz Hindistan'ına katılınca taallukdarların nufuzlarını kırmak için bazı tedbirler düşünülür, ancak sipahi ayaklanmasına kadar bunları kızdıracak olan tedbirler yürütülmüş, fakat güçlerini azaltacak özde bulunanları henüz yürütülmemiş bulunur. Ezcümle ülke'deki silâhları toplamak ve kurganları yıkmak veya eve çevirmek işi bir sonuca ulaştırılmadığı halde toprak vergisi zemindarı usulden (bk. yukarda s. 295) çıkarılıp doğrudan doğruya birer kül addedilen köylerden alınmasına karar verilir. Bu, taallukdar'ın egemenliğini kırmak, onu hükûmetle köyler arasında bir mutavassıt vergi toplayıcı durumundan çıkarmak, dolayısiyle zarara sokmak demekti.

Bu yüzden Oud taallukdarları sipahi ayaklanmasını destekliyecekler ve o bölgede İngiliz'leri çok zarara sokacaklardır.

Ordunun durumu

Genel olarak İngiliz hizmetinde bulunan yerli erler durumlarından memnun idiler ; bunlar ücretli gönüllülerdi ve ödeneklerini daima düzenle alırlardı, birçok vuruşma alanında galip gelmiş olmak ve karşı koyulmaz bir kuvvet olmalarına inanmakla övünürlerdi. Ancak yerli ordularda olduğu gibi rütbece pek yükselmezlerdi.

Afganistan seferi sırasında karşılaşılan yenilgilerden sonra bunların öcü alınmış olmakla birlikte, İngiliz'lerin yenilmezlik ünü kırılmış ve onlar askerlerin gözünden bir miktar düşmüşlerdi.

Sipahi ayaklanması Bengal ordusunda çıktığı için onun durumu üzerinde az duracağız. Kalküta'dan Pencab'a kadar giden koca bir kıt'aya yayılmış olan bu orduda genel olarak yerli askerle İngiliz askerinin nisbeti üçte bir gibiydi. Kırım seferi sırasında üç İngiliz alayı Hindistan'dan geri çekilmiş ve bu yüzden sözü geçen nisbet çok azalmıştı. Bundan başka

İngiliz birliklerinin önemli bir kısmı yeni fethedilmiş olan Pencab'da bulunduğundan öbür yerlerde bu nisbet daha da küçüktü.

Subayların durumu da bozulmaya yüz tutmuştu. İlerleme eskiliğe göre olduğu için yararlık gösterme havası kırılmaktaydı. Yüksek rütbelilerin çoğu yorgun ve ayrıca bir değer taşımıyan kimselerdendi. İlerlemek için kıt'a ve kalem hizmetleri bir tutulduğundan teğmenken kıt'adan ayrılmış, 20 yıl bir kalemde çalışmış birinin, birdenbire alay komutanı olduğu görülmekteydi.

Bundan başka, bilhassa yeni fethedilen yerlerde, en iyi subayları idarî işlerde kullanmak göreneği yerleşmişti. Bunun sonucu olarak her yerli alayda usulen 25 İngiliz subayının bulunması gerekirken bu sayı bazan 12' ye kadar düşerdi ve bunlar en az değerli subaylardı.

Hindistan yerli ordusu, üçe Bengal, Madras ve Bombay ordularına ayrılıyordu ve yukarda andığımız za'f âmilleri bilhassa bunların en büyük ve önemlisi olan Bengal ordusunda vardı.

Bu son ordudaki memnuniyetsizliği artıracak başka bir sebep de onun genel olarak Oud'daki Brahman ve Racput unsurlardan, yani yüksek kast mensuplarından mürekkep olmasıydı; bunlar Kuzey Hindistan'daki bütün manevî cereyanları, halk ve yüksek sınıflar kadar duyuyorlardı ; dolayısiyle İngiliz'lere karşı bağlılıkları biteviye azalıyordu; onlar arasında sık sık subaylarına kafa tutma ve karşı koyma olayları görülmiye başlamıştı.

Lord Kanning (Canning)'in genel valiliğinden önce (1856—58) İngiliz hizmetine giren her yerli asker kendi "presidency„ [1] sinin (Başkanlık bölgesi) sınırları içinde hizmet etmeyi üstenirdi. Sözü geçen genel vali, yeni alınan askerlerin her tarafta hizmet etmeyi üstenmelerini şart koşar. Bu da bir çok memnunsuzluk uyandırdığı gibi eskiden hizmete girmiş olanların da zorla istenilen yere ve pek uzaklara gönderilecekleri kuşkusunu uyandırır.

[1] Başkanlık bölgesi anlamında olup Bengal, Madras ve Bombay valiliklerine bağımlı bölgeler için kullanılan resmî tabirdir.

Manevî durumun özeti

Özet olarak denilebilir ki 1857 yılında her sınıf halk arasında büyük bir memnuniyetsizlik vardı; bu, bilhassa orduda kendini gösteriyordu ve bazı bölgelerde İngiliz subaylarının sayısı çok azalmıştı; genel bir seviye düşüklüğü de vardı. Bu durum bilhassa Bengal'de daha belirliydi.

O tarihte bir sürü inan ve dil başkalıkları yüzünden bir birlerine yabancı olan halk arasında birleştirici hiç bir teşkilât ve kuvvet olmadığından onun bir iş görmesi imkânsızdı. Ancak ordu için durum böyle değildi. Bu yüzden ayaklanma orduda çıkacaktır.

Maddî durumun özeti

İngiliz'ler Hindistan'ı genel olarak o kadar kolaylıkla fethetmişlerdi ki yerlilere karşı son derece ihtiyatsız ve tedbirsiz davranıyor ve onlara pek önem vermiyorlardı. Hemen hiç bir yerde yeter gücde berkitilmiş dayanak noktaları yoktu ve bir çok silâh ve cephane depoları müdafaasız denecek bir durumda idi. Bu, bilhassa Delhi deposu için doğru idi. Esasen Pâdişah ölünce Kal'e-i Muallâ'yı almak isteğinin bir âmili de orasını bır askeri dayanak noktası yapmaktı

Genel Valinin özellikleri

O sırada genel vali bulunan Lord Kanning (Canning) bu gibi buhranlı anlarda baş olacak bir adam değildi; ne yaklaşan fırtınayı sezmiş ne de ilk anlarda gereken sert tedbirleri ivedilikle almasını bilmişti. Bir çok yüksek memur ve subay da aynı çapta çıkacaklardır. Bu da ayaklanmanın yayılmasında ve sürmesinde önemli bir âmil olacaktır.

II. BÜYÜK SİPAHİ[1] AYAKLANMASI

Yağlı tüfek mermileri

Yeni Enfild tüfeklerinin mermileri yağlı bulunuyordu. Yukarda anlattığımız maddî ve manevî durum içinde bu olay ayaklanmanın vesile ve bahanesi olacaktır.

[1] Bu tabir «Sepoy» biçiminde bozulmuş olarak yerli askerler için kullanılırdı.

Hindu erlere bu mermilerin kutsal saydıkları inek ve müslümanlara da, onlarca pislik sayılan domuz yağiyle yağlı oldukları söylenilir ve bu propaganda 1857 Ocağından itibaren bir sürü askerî ayaklanmaya yol açar. Ayaklanan erler ve onlara katılan halk bir çok yerde subay ve sivil İngiliz'leri öldürür, evlerini yakar vesaire..

Ayaklanmanın başlangıcı

Ocak 1857'de Kalküta dolaylarında Dumdum'da bulunan yerli askerler yeni fişekler aleyhinde durum alırlar; yine o bölgede Barakpur'da bir yerli er bir İngiliz subayını talim sırasında öldürür ve bu ordugâhta bir sürü yangın çıkar.

Erlerin bu yangın çıkarma işi bir çok tarafa yayılır ve ezcümle Delhi'nin Kuzeyinde Ambala'da, Mart ve Nisan aylarında 25 yangın çıkar.

Mayıs başlarında yine Delhi'nin Kuzeyinde Mirut'ta bir suvari alayının erleri yeni fişekleri almak istemezler. Bunlardan 85 'i hapse mahkûm edilince arkadaşları cezaevini basıp onları kurtarırlar, ellerine düşen İngiliz'leri öldürür ve bir atlı ve iki yaya alayı oradan kalkıp Delhi üzerine yürür (10 Mayıs 1857). Bu tarih fili ayaklanmanın başlangıcı sayılır.

Mirut'taki İngiliz komutanı değersiz bir adamdır; elinde 2.200 İngiliz askeri bulunduğu halde ayaklanmış üç yerli alayı kovalayıp dağıtmaya çalışmaz.

Delhi'nin sipahiler eline geçmesi

Bu kentteki İngiliz'ler o kadar aldırışsız bir durumda idiler ki gece vakti orada bulunan en büyük İngiliz âmirine Mirut'ta olan bitenleri bildiren bir mektup gelince o bunu kendisini uyandıran hizmetçisinin elinden aldıktan sonra açıp okumadan yine uykuya dalmıştı.

Dolayısile 11 Mayıs sabahı Mirut'tan gelen ayaklanmış sipahiler Delhi'yi kolaylıkla ele geçirir, oradaki sipahiler de onlara katılır, bunlar hep birden II. Bahadur Şahı fi'lî pâdişah yapar ve kendi subayları dahil, ele geçirebildikleri bütün İngiliz'leri öldürürler.

Pâdişahın aczi

Eğer pâdişahla oğul ve adamlarından bir kaçı baş olabilecek çapta kimseler olsaydılar çıkan bu fırsattan faydalanır ve ellerine geçen ve İngiliz'ler hesabına Hindistan'ın fethinde bu kadar müessir olmuş olan yetişmiş askerlerle o anda tamamiyle kendileriyle birlik olan halka dayanarak bütün ayaklanma merkezleriyle irtibat kurar ve İngiliz'lere karşı, hiç olmazsa Kuzey Hindistan'a şamil, geniş ve başarılı bir mücadeleye girişirlerdi.

Bu yolda hemen hiç bir deneme yapılmıyacaktır. Cami kürsülerinden mevleviler (ülemâ) cihad ilân ederek herkesi "kâfirler" e karşı ayaklanmaya çağırırlar ve bazı yerli hükümdarlara işbirliği önerilir; az sonra Delhi'nin yakınına sokulacak olan İngiliz birlikleriyle yersel savaşlar yapılır, işte o kadar.

II. Bahadur Şahın, Moğol Mirza adını taşıyan bir oğlu başkomutan yapılır ve türlü şehzâde ve saray adamları ayaklanmış alayların başına geçirilir, ancak bunların hiç bir askeri bilgi ve tecrübeleri yoktur; daha sonra İngiliz hizmetinde bulunmuş olan Baht Han adında küçük rütbeli bir subay başkomutan yapılır.

Pâdişah yoksuldur; ayaklanmış askerlere ödenek verebilecek bir durumda değildir; yukarda dediğimiz gibi Kuzey Hindistan'a olsun egemen olmak, yani vergi toplanabilecek geniş bir alan ele geçirmek için de ciddi ve başarılı bir şey yapılamaz; dolayısile asker ve herkes tabii olarak çok sıkıntı çeker ve bu yüzden erler hem pâdişahı, hem de halkı baskı ve tehdit altında tutarlar. Bazı tecimerlerden zorla borç alınır vesaire.

Ayaklanmaya karşı Hindistan hükûmetince alınan tedbirler

Genel vali Lord Kanning (Canning) ve onun sivil ve askerî müşavirlerinden çoğunun gereken çapta kimseler olmadığını yukarda gördük; bu yön ayaklanmanın genişlemesine çok tesir edecektir.

Bengal ordusunun hemen kâmilen ayaklanıp elden çıkması önlenilmedikten sonra yapılacak ilk iş tabiatiyle yeni ve güvenli asker bulmaktı.

Birmanya'ya gönderilmesi gereken bir alay alıkonulur;

Çin'le yapılmakta olan savaş dolayısile İngiltere'den oraya giden askerleri Hindistan'a getirtmek için onların yolu üzerine gemiler gönderilir; İran savaşını yaymış olan birlikler denizden Kalküta'ya getirilir ve Madras ordusu yardıma çağrılır.

Ancak bütün bunlar uzun zaman isteyen şeylerdi ve II. Bahadur Şah ne kadar âciz olsa da onun yakınları arasından güclü birinin çıkıp İngiliz'lerin kötü durumunu sömür mesi tehlikesi daima vardı.

Esasen ulaştırma ve strateji bakımından çok önemli olan bazı noktalar Pâdişah ve adamlarının dirayeti yüzünden değil, fakat Lord Kanning'in kıyafetsizliği ve geç tedbir alması dolayısiyle, daha çok yerinde ayaklanan askerlerin eline düşmeye devam ediyordu.

İngiliz'lerin o acıklı günlerinde büyük çapta bir tek adam çıkıp Kalküta'dan buyruk almadığı halde önce kendi bölgesindeki olaylara egemen olur, sonra da Delhi'yi geri alacak kuvveti hazırlayıp bu işi başarır. O adam Pencab'ın başında bulunan Sör Con Lavrens'dir (Sir John Lawrence ve daha sonra Lord Lawrence); esasen bu il yeni fethedilmiş olduğundan orada oldukça değerli adam bulunmaktaydı.

Pencab olayları Lahor ve Pişaver bölgelerinde yapılan ilk iş yerli birliklerin ellerinden silâhlarını almak olur. Bunun için yerli alaylara gösteriler yaptırılır ve onlar yürüyüş halinde daha önceden mevzi almış ve ateşe hazır İngiliz birliğinin ve topcunun önüne apansızın getirilip kendilerine silâhlarını bırakmaları buyruğu verilir. Onlar da üzerlerine çevrilmiş ateşe hazır top ve silâhların karşısında kendi silâhlarını ellerinden atarlar; fi'lî çarpışmalar az olur.

Bu çabuk ve sert davranış Pencab'da İngiliz'lere karşı var olan yılgınlığı arttırır; baskın yapmıya kalkışmalarından korkulan Afgan oymakları da o sırada uslu dururlar. Esasen bunların düşmanlığı İngiliz'lerden çok onların Hindu askerlerine ve Sihlere karşı idi. Keza Sihlerin de başlıca düşmanlığı bu askerlere idi. Bundan başka Sihler de epi zamandan beri Delhi'ye ve Gurkanlı devletine karşı bir kin vardı.

Bu durum ve yukarda yazmış olduğumuz tedbirler İngiliz'lerin Pencab, Pişaver, Multan bölgesinde üstünlüğü muha-

faza etmelerine ve oralardan tasarruf ettikleri kuvvetleri Delhi'ye göndermelerine imkân verir.

Bir zamanlar Sir John Lawrence, Delhi'ye geri almak için uğraşırken, Afgan'lar tarafından rahat bırakılmak ümidiyle Pişaver'i Dost Muhammed Han'a vermeği düşünürse de maiyetinden bazıları böyle bir hareketin bir za'f eseri sayılıp Afgan'ları saldırganlığa kışkırtabileceğini söyler ve bu işi önlerler ; Genel Vali de buna izin vermez.

Bu tehlikeli anlarda Dost Muhammed Han, İngiliz'lerle olan antlaşmalara bağlı kalacak ve Hindistan'a saldırmayacaktır.

Ayaklanmanın geçirdiği durgunluk devri

Delhi'nin ayaklanmış askerlerin eline geçtiği 11 Mayıs tarihiyle bu ayın sonuna kadar giden 20 günlük devre de nisbeten az yeni olay olur fakat Haziranda Kuzey Hindistan'ın bir çok yerinde yeniden asker ayaklanmaları ve İngiliz'lere hücumlar başlar. Bunların en şiddetlileri az yukarda (s. 306) görülen sebepler dolayısiyle Oud'da olacaktır.

Delhi'nin İngilizlerce geri alınması

J. Lavrens'in Pencab'da teşkil ettiği seferî kuvvet zorlu bir yürüyüşle 8 Haziranda Delhi'nin önüne gelir ve onun kuzeyindeki sırtlara yerleşir. Bû hareket baskın biçiminde yapıldığı için yerliler arasında bir bozgun havası eser ve büyük kalabalıklar kendilerini kentin duvarları arkasına dar atarlar. Ancak İngiliz komutanlığı askerlerinin yorgunluğu dolayısiyle kente saldırmaz ve ayaklanmış askerler çabucak maneviyatlarını düzeltirler. Bu yüzden İngiliz'ler Eylülden önce Delhi'yi geri alamıyacaklardır. Ancak Hindliler de İngiliz'leri o sırtlarlardan atamazlar.

Eylül ayında Delhi'nin duvarları epi dövüldükten sonra bu kent bir saldırı ile İngiliz'lerce alınır (14 Eylül); kentin içinde vuruşmalar bir kaç gün sürer ve Kal'e-i Muallâ ayın 19'unda düşer.

İngiliz'ler ve Delhi'yi alan ordu öç almak bahanesiyle halka aşırı zulm ederler.

Büyük Timur soyunun sonu

Gurkanlıların başkenti olan Delhi'nin alınması İngiliz'ler için kesin bir basarı idi. Ancak bunlar kuvvetlerinin sayıca azlığı dolayısiyle kenti kuşatmadan düşürmüşlerdi; dolayısiyle II. Bahadur Şah ile ile soy sopu ve askerlerinin bir çoğu kaçabilmişlerdi. Pâdişah ele geçmedikçe de onun etrafında bütün İngiliz düşmanlarının toplanması beklenebilirdi.

Yukarda adı geçmiş olan komutanlardan Baht Han pâdişahı ordu ile birlikte çekilmiye kandırmış idiyse de Mirza İlahî-Bahş adında başka bir bey, kendisi İngiliz'lerin gözüne girmek için, Bahadur Şah'a ordudan ayrılıp teslim olursa İngiliz'lerce affedileceğini ve onları suçsuz olduğuna ve ancak zorla ayaklanmanın başına geçirilmiş bulunduğuna inandırabileceğini söyler ve onu bu işe kandırır.

Bu düşünce ile II. Bahadur Şah çekilen ordunun ana kısmından geri kalır ve Kal'e-i Muallâ'dan 10 klm. kadar uzakta bulunan Hümâyun türbesinde [1] durur.

Ahlâksızlığı, fakat beceriksizliği ile ünlü olan ve o sırada İngiliz ordusunda istihbarat şefliği yapan Hodson adında bir subay, bunu Receb Ali adında bir casusdan öğrenince işi ordu komutanı General Wilson'a bildirip pâdişahı kovalamak iznini ister; komutanın el altında serbest Avrupa'lı askeri bulsnmadığını söylemesi üzerine Hodson kendisi bir kaç kişiyle bu işi yapmayı önerir ve pâdişahın teslim olmasını sağlamak için ona, canına dokunulmıyacağı teminatını vermenin gerektiğini belirtir; Wilson önce buna razı olmazsa da sonra peki der.

Bundan sonra 90 kişi ile Hümâyun türbesine giden Hodson pâdişaha bu teminatı yollar ve II. Bahadur Şah teslim olur. Böylelikle Timur oğullarının Hindistan saltanatı resmen de sona ermiş bulunur (21 Eylül 1857).

Ancak pâdişahın iki oğlu ile bir torunu henüz teslim olmamışlardı ve kalabalık muhafızları vardı. Yeter kuvveti olmayan Hodson onlara da hayatlarına dokunulmıyacağına dair teminat verilmesi için Komutan Vilson'dan izin ister. O, önce bunu redderse de sonra razı olur.

Ancak İngiliz yazarlarının söylediklerine göre Hodson

[1] Bk. C. II, s. 225 karşısındaki hartaya.

şehzâdelerin kayıtsız ve şartsız teslim olmalarını sağlar, sonra, halkın onları kurtarmasından korktuğu için onları kendi eliyle öldürür ve cesetlerini Delhi Kutvallık dairesinin önünde teşhir ettirir. Ayaklanmış askerler aynı yerde Mayıs ayında İngiiiz ölülerini teşhir etmişlerdi.

II. Bahadur Şah'ın yargılanması

Daha sonra, Ocak 1858'de, Bahadur Şah ayaklanmaya ve Avrupalıların öldürülmesine iştirak suçu altında yargılanır ve 29 Martta ömür boyunca hapse mahkûm edilir. Kendisi savunmasında ayaklanmış askerlerin elinde bir âletten başka bir şey olmadığını ve ayaklanma başarı ile sona ermiş olsaydı dahi bundan kendisi gibi âciz bir ihtiyarın değil daha güçlü birinin faydalanacağından şüphe olmadığını söylemişti.

O, Rangun'a sürülür ve orada 7 Kasım 1862'de ölür.

Oud olayları

Bu ilde sipahi ayaklanması, yukarıda görülen sebepler dolayısiyle halkı ve hiç olmazsa halkın bir kısmını arkalarından sürükliyebilecek durumda olan taallukdarlara dayanabildiğinden öneli başarılar sağlar ve çok uzun sürer.

Oud'un başkenti olan Laknov'da ayaklanma 30 Mayısta başlar. Orada bir İngiliz alayının bulunması sayesinde bu kent bir ay kadar İngilizlerin elinde kalırsa da 30 Haziranda, dolaylarındaki sipahilere karşı girişilen bir vuruşma sonucunda İngilizler ağır kayıplara uğrar ve geri çekilmek mecburiyetinde kalırlar. Bunun üzerine ayaklanmış sipahiler kente girer ve "residency„ denilen valinin oturduğu ve çalıştığı daireler topluluğunda kuşatırlar. 2 Temmuzda vali Hanri Lavrens (Henry Lawrence) bir vuruşma sırasında ölür.

Kavnpur'da 4 Haziranda ayaklanmış olan sipahiler çarçabuk duruma egemen olurlar. Yukarıda adı geçen Nana Sahip orada bulunuyordu ve kısa bir duraklamadan sonra sipahilerin başına geçmişti. 26 Haziranda oradaki İngilizler verinirlerse de onların bir kısmı buna rağmen öldürülür. Bu öldürüş İngilizlerin Benares ve Allahâbad'da ayaklanmış olanları öldürmüş olmalarının bir karşılığı sayılmıştır. Bir sürü çetin vuruşmalardan sonra İngilizler Kavnpur'a yeniden yaklaşır ve orayı alırlar (17 Temmuz).

Az önce sipahiler yine orada kalmış olan bir takım İngilizleri öldürmüşlerdi; İngilizler de kenti aldıktan ssnra pek çok kişiyi öldürdüler.

Laknov'da kuşatılmış olan İngiliz'lere 25 Eylülde yardım ulaştır labilmişti. Fakat bu kent ancak 26 Mart 1858 'de sipahilerin elinden geri alınabilecektir.

Bundan sonra da 1858 yılının son baharına kadar Oud taallukdarları ve halkiyle uğraşmak gerekecektir.

Pek büyük bir alana yayılmış olan öbür ayaklanma olayları üzerinde durmayacağız. 1858 yılı sonlarında bütün ayaklanmalar bastırılmış bulunacaktır.

Sipahi ayaklanması ve Osmanlı devleti

Kırım seferinde Ruslara karşı İngiltere ve Fransa'dan yardım görmüş olan Osmanlı devleti Hindistan'daki ayaklanma sırasında İngiliz'lere kolaylık ve yakınlık gösterir.

O vakit Osmanlı tahtında bulunan Abdülmecid bu ayaklanmadan zarar görmüş olanlara dağıtılmak üzere bin İngiliz lirası göndermişti. Bu münasebetle Londra'daki Osmanlı sefiri Kostaki Beyin 4 Eylül 1857 tarihli tahriratının son kısmı, dikkate değdiği için, aşağıya koulmuştur. Sefir bu ianenin beklenilenden fazla iyi tesir ettiğini ve gazetelerin bunu överek yazdıklarını bildirdikten sonra ianenin doğurduğu tepkiler hakkında şunları demektedir:

" . ihtilâle baş olanların Müslüman mezhebinde bulunan Hindu'lardan olması hakkında şikâyetlere âğâz olunmuş ve İngiltere gazeteleri dahi bu vakitten beri umumen bu madde-i isyaniyyeyi Müslüman mezhebine hamletmeye başlıyarak Devlet-i Aliyyenin düşmanları İngilterelunun muhabbetini celb için bu vak'adan istifade edecekleri derkâr bulunmuş olduğu halde istiman almış olan adamlarla kadın ve çocuklar hakkında istimal olunan taaddiyat-ı zâlimane ve telefat taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişahîden ne derecelerde takbih olduğunu ispat ile beraber efkâr-ı nâsı ta'dil etmek için metbu-ı mufahhamımız ve velinimet-i bi-minnetimiz hazretlerinin zikrolunan ihsan ı mülûkâneleri pek sırasında zuhura gelmiş olduğunun arz ve beyanı. . .

Yani Kostaki Bey özet olarak: Osmanlı devletinin düşmanları (belki Rusya ve onun tarafdarları) Hind Müslümanlarının

ayaklanmasını vesile ederek İngiltere ile Osmanlının arasını açmaya çalıştıkları sırada bu ianenin verilmiş olması Pâdişahın ne tarafta olduğunu göstermiş ve bu manevrayı önlemiştir, diyor.

Aynı sefir, 1 Ekimde gönderdiği bir tahriratta, İngiliz Dışişleri bakanı Lord Klarendon (Clarendon)'un kendisine bütün İngiliz bakanlarının ve kraliçenin memnuniyet ve teşekkürünü bildirdiğini yazar.

İngiltere başbakanı Lord Palmerston'un Kostaki Beye söyledikleri daha da önemlidir. Sefir, başbakanla 16 Ekim 1858'de yapmış olduğu bir görüşmeyi şöyle anlatmaktadır.

"...Hindistan vukuatında düçar-ı felâket olanlar için taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişahîden ihsan buyurulan atiyye-i seniyyeden dolayı bizzat kendisinin ve İngiltere devleti ile milletinin teşekküratını canib-i âli-i nezaretpenahîlerine iş'ar etmekliğimi iltimas etmiş ve zat-ı şevketsimat-ı hazret-i mülûkânenin bu maddede zuhura gelen böyle bir eser-i muhabbet-seniyyeleri asakirin (sipahilerin) devlet-i metbûası aleyhinde vaki olan ihtilaliyle kadın ve çocuklar hakkında icra eyledikleri mukatele madde-i faciasını ne derecelerde takbih buyurduğunu ispat edeceği misillu zat-ı ma'delet-sifat-ı cenab-ı pâdişahîyi kendi mezhepleninin en büyük reisi addetmekte bulunan Hindistan ahalisinin efkârına mucib-i selâmet olacak tesirat-i hasene hasıl eyleyeceği derkâr olmasiyle İngiltere devletine derkâr olan niyat-ı halise ve efkâr-ı dostane-i cenab-ı mülûkâneye bir delil-i alenî bulunduğunu dahi ilâve-i makal eylemiştir....."

Özet olarak Lord Palmerston: Osmanlı pâdişahını Halife bilen Hind müslümanları bu iane sayesinde onun kimi haklı gördüğünü anlıyacaklar ve bu olayın bize manevi yardımı olacaktır demiştir.

Delhi'nin İngiliz'lerce geri alındığı İstanbul'da duyulunca sadaret bu münasebetle İngiliz hükümetinin tebrik edilmesi için pâdişahtan izin ister ve ertesi gün bu yolda bir irade çıkar (28. 10. 1857).

O sırada Süveyş su yolu henüz açılmamıştı; ancak Hindistan'a çabuk asker yetiştirmek zorunda bulunan İngiliz'ler bir kolaylık olmak üzere Mısır'dan asker geçirmek, yani İskenderiye'ye kadar getirecekleri askerlerini karadan Kızıldeniz

kıyılarına göndermek ve oradan yeniden gemilere bindirip Hindistan'a yollamak için Bab-ı âliden izin isterler ve bu izin verilir; fakat karadaki taşıt güçlükleri ve Kızıldenizde yeter gemi bulmak zorluğu dolayısiyle onlar bu izinden istifade etmiyeceklerdir.

Bu izin dolayısiyle İstanbul'daki İngiliz sefaretinin teşekkürlerini bildiren bir sadaret tezkeresi 21 Kasım 1857'de pâdişaha sunulmuştur.

III. HİNDİSTAN YÖNETİMİNİN İNGİLİZ HÜKÛMETİNE GEÇMESİ

Sipahi ayaklanması önemini kaybettikten sonra, Şubat 1858'de İngiliz hükümeti Hindistan yönetimini Şirketten hükûmete geçmesini gerektiren bir kanunu meclislere sunar. Pek çok tartışmalardan sonra ve Şirketten yana olanların çetin savunmalarına rağmen bu geçiş her iki meclisce kabul edilir.

Bu işe en büyük çetinlikle karşı koyanlar arasında ünlü filozof Cohn Stüart Mil (John Stuart Mill) vardı. Onun ana düşüncesi her hangi bir ülke hükûmetinin başka bir ülkeyi iyi bir biçimde yöneltecek bir hükûmet kuramıyacağı, Londra'daki Hindistan bakanınca yöneltilecek olan Hindistan'ın pek ağır bir istibdada tâbi olacağı ve Şirketin yönetimi yürürlükte iken İngiliz hükûmeti onu denetlediği için yönetimin o kadar müstebitçesine olmadığı yolunda idi.

Yeni kanunu savunanların iddiaları ise başlangıçta Şirketin Hindistan'ı çok kötücesine yönelttiği, ancak İngiliz hükûmetinin baskısiyle yönetimini düzelttiği, dolayısiyle bu yönetimin doğrudan doğruya bu hükûmete geçmesinin işin en doğrusu olduğu yolunda idi.

IV. 2 AĞUSTOS 1858 KANUNU GEREĞİNCE HİNDİSTAN'IN YENİ YÖNETİMİ

Bu tarihte kurulan yönetim usulü, aradan 90 yıl geçmeden İngiltere'ye Hindistan'ı kaybettirecek veyahut onun kaybını gerektiren durumun ortaya çıkmasında çok önemli bir âmil olacaktır. Bu bakımdan onu ayrıntılı olarak gözden geçireceğiz.

Londra'daki yeni teşkilât

Yukarda görülmüş olduğu gibi ayaklanmadan önce Hindistan işlerinin Londra'dan yürütülme ve denetlenmesi "Müdürler Kurulu„ iie "Denetleme Kurulu„ arasında paylaşılmaktaydı.

Birinci Kurul, Londra'nın zengin tecimerleriyle şirketin emekli büyük memurlarından mürekkepti. İkincisi ise iş görmek ve nüfuz sahibi olmak bakımından yalnızca başkanından ibaret sayılabilirdi ; çünkü genel olarak başkan ne isterse o yapılırdı.

Bu iki kurulun işleme tarzları yukarıda anlatılmış olduğundan (s. 172, 184, 288) burada tekrarlanmıyacaktır. Yalnız şunu söyliyelim ki çokluk bakımından iş, Müdürler Kurulu'ndan çıkardı ve hemen daima ikinci derecede politikacılar arasından seçilen Denetleme Kurulu'nun başkanı ile Müdürler Kurulu arasında çıkan anlaşamamazlıklar, sonuçta Hindistan Genel Valisinin bildiğini yapmasını sağlar, dolayısiyle onun nüfuzunu artırmaya yarardı.

Andığımız bu ihtilâflar, Hindistan Genel Valisi'nin hemen daima siyasal alanda Denetleme Kurulu başkanından daha büyük mevki sahibi politikacılar arasından seçilmesi, o devirde İngiltere ile Hindistan arasında ulaştırma ve haberleşme vasıtalarının yavaşlığı ve güçlüğü (bir haberin alınması için aylar gerekirdi), Genel Valinin bir çok işlerde ivedilikle hemen karar vermek zorunda olması gibi âmiller bu kimseyi her önemli ivedi işlerde mutlak bir hükümdar duruma sokmuştu. Çok kere merkezdeki âmirleri onun yaptıklarını önceden tasvip veya reddetmek imkânlarını bulamamakta ve onları ancak iş olup bittikten sonra beğenmek veya beğenmemek zorunda idiler; yani Hindistan işlerinde merkezin hükmü fi'len az idi. Bu gibi durumlarda ilgili kimselerin yaradılışlarının da önemi büyük olduğundan genel vali ne ölçüde mütehakkim, çalışkan ve muktedir olursa nüfuzu ve merkeze üstünlüğü o ölçüde çok idi.

Bu, yani eski biçim yönetim, Hindistan halkının menfaatleri bakımından ele alınırsa şu yönler görülür.

1) Bu halk daha çok keyfî bir yönetim altında bulunuyordu.

2) Yönetimin sırf İngiltere'yi zenginleştirmek için işlenmesi o kadar kolay olmuyordu ; çünkü genel vali ve yanındakiler İngiltere'nin menfaatlerini tabiatiyle düşünmekle birlikte, bulundukları ve içinde yaşadıkları ve tesiri altında oldukları yerli

muhiti de düşünüyorlardı ve merkezle bu yüzden mücadele ediyorlardı. Onların İngiliz seçmenlerinin baskısı altında bulunan Londra'daki âmirleri ise yukarıda anılan sebepler dolayısiyle sözlerini aşırı olarak geçiremiyorlardı. İlerde anlatılacağı gibi 1858'den sonra bu durum değişir ve bu değişişin tesirleri haberleşme ve ulaştırma vasıtalarının çoğalması ve çabuklaşmasiyle artar.

Londra'daki teşkilâtta yapılan değişiklikler

Bunların başlıcaları şunlardır

Hindistan işlerinde tam bir âmir olmak ve İngiliz meclislerine karşı sorumlu bulunmak üzere bir Hindistan Bakanlığı veya İngiliz tabirince " Kraliçenin Hindistan başlıca devlet kâtipliği „ ihdas edilir.

Bu bakan, tıpkı savunma ve deniz bakanları gibi yönelteceği işlerin bir uzmanı değildir. O, birinci sınıf politikacılar arasından seçilir ve kendisini aydınlatmak için " Hindistan Kurulu „ denilen bir kurul kurulur. Bakan, bakanlığın başlıca işyarları ve bu kurul üyeleri ödeneklerini Hindistan bütçesinden alırlar.

Bu yeni kurulun 15 üyesi olup sekizi hükümetçe atanır ve yedisi eski Direktörler Kurulu'nca seçilir. Bu üyelerin yargıçlar gibi ancak özel yollardan gidilerek işlerinden çıkarılabilecekleri kararlaştırılır. Bunun için de parlâmentonun her iki meclisi tarafından (Meb'usan ve Âyan) bir şikâyet vâki olması gerekir.

Bu üyelerin çoğunun Hindistan'da en az on yıl hizmet etmiş veya bulunmuş ve oradan ayrılalı on yıl geçmemiş olmasına önem verilir.

Hindistan bakanı bu kurulun başkanıdır.

Kurulun yetkileri şunlardır:

Hindistan bütçesini onaylamak, genel valinin Yürütme Kurulu'nun üyelerini atamak ve genel olarak Hindistan'la ilgili her işte oy sahibi olmak.

Ancak bakanla bu kurul veya onun çokluğu arasında bir anlaşamamazlık çıkınca bakanın dilediği olur; bu takdirde o anlaşamamazlığın ve kendi kararının sebeplerini açıklamaya mecburdur. Bundan başka bakan, gizli ve ivedi saydığı işlerde

kurula bir şey sormadan veya ona haber vermeden genel vali'ye buyruklar gönderebilir.

Bu yön Hindistan kurulunun yetkilerini hükûmetce önemli ve gizli sayılan işlerde hiçe indirmekteydi. Esasen İngiliz meclislerinin, yani onların temsil ettikleri İngiliz ulusunun her işte yetkisi sonsuz oluşuna göre, onlara karşı sorumlu olan bir bakanın başka bir kurula karşı da gerçekten sorumlu ve bağlı olması imkânsızdır. Buna göre Hindistan Kurulu göründüğü gibi bir denetleme kurulu değil yalnızca bir danışma kurulu olur.

Hindistan bakanının İngiltere hükümdarına karşı durumu Dışişleri bakanınkina benzer. Hindistan'dan gelen her önemli kâğıt hemen hükümdara gönderilir ve Hindistan'a gidecek önemli kağıtlar da yollanılmadan onun tarafından görülürdü. Keza Hindistan'la ilgili her önemli sorum Hindistan Kuruluna bildirilmeden önce hükümdara sunulur ve önemli işvarların alanması onun buyrultusiyla yapılırdı.

Bütün bunlar İngiliz hükümdarına Hindistan siyasasının ana çizgilerini çizmek yetkisini vermemekle birlikte ona her işde oy ve düşüncesini belirtmek fırsatını veriyordu. Hindistan bakanı, bütün hükûmet üyeleri gbi. her işde son söz sahibi olan parlâmentoya karşı sorumlu olduğundan hükümdar tabiî esaslı işlerde onunla ihtilâf çıkarmaktan kaçınmak zorunda idi.

Hindistan'a savaş buyruğu gönderilecek olursa, o buyruk eğer o sırada parlâmento toplu ise gönderildiği tarihten itibaren en henç üç ay içinde, her iki meclise (Meb'usan ve Âyan) bildirilmeliydi. Ancak arada bu buyruk geri alınmış veya geciktirilmişse buna lüzum yoktu.

Eğer bu üç ayın sonunda parlamento toplu bulunmuyorsa, ondan sonraki toplantının ilk ayında keyfiyetin ona bildirilmesi gerekiyordu.

Hındistan'ın uğrıyabileceği ânî bir saldırıya karşı koymak veya bazı ivedi durumlar ayral, Hindistan dışında yapılacak askerî hareketler masrafınının ora bütçesine yükletilmesi için İngiliz parlâmentosunun her iki meclisinden oy alınması gerekliydi.

Merkezde yapılan değişikliklerin gerçek özü

Londra'da yapılan değişikliklerin başlıcaları yukarda görülmüştür. Bunlar bize İngiliz parlâmentosu ve hükümdariyle Hindistan kurulunun türlü derece ve biçimde denetlenmesi altında iş gören bir bakanla bir bakanlığın varlığını göstermektedir.

Gerçekten ise iş büsbütün başkadır. Çünkü Hindistan bakanı parlâmentoya karşı sorumlu olduğundan hükümdarla Hindistan kurulunun denetlemelerinin önemsiz kalması tabiî idi. Parlâmento ise, pek karışık ve uzak olan Hindistan işlerindeki bilgisizliği dolayısiyle pek ciddî bir denetlemede bulunamamakta idi. Bu sayede Hindistan bakanı ve bakanlığın ileri gelen işyarları ora işlerinde hemen tek söz sahibi olmuşlardır.

Bu bakanlığın kurulması üzerine Hindistan'daki İngiliz idaresinin başındakilerle Londra hükümeti arasındaki münasebetler yalnız görünüşte değil, esasta da, pek önemli değişikliklere uğramıştır. Gerçek egemenlik Kalküta'dan Londra'ya taşınmıştır.

Bu değişikliklerin başlıcaları şunlardır :

1. Hindistan bankaları İngiliz siyasal adamlarının en ileri gelenleri ve çok kere Hindistan genel valilerinden daha önemli kimseler arasından seçilmişlerdir; halbuki daha önce Londra'daki Denetleme Kurulu Başkanı, genel validen daha ufak çapta bir kimse idi.

2. Eskiden Londra'da " Denetleme Kuruiu„ ve " Müdürler Kurulu„ gibi bir birine önürdeş (rakip) iki uzuv yerine bir bakanın geçirilmesi, genel vali için sözü geçen önürdeşlikten faydalanmak ve o sayede az çok bağımsız bir biçimde davranmak imkânını ortadan kaldırmıştır.

3. Hindistan bakanının danışma kurulu özünde olan Hindistan Kurulu'nun üyeleri bu ülkenin işlerini yakından bilen kimseler oldukları için onlarla danışınış olan bakan, genel vali ile önemli her madde hakkında işleri iyiden iyiye bilerek tartışacak durumda idi; dolayısiyle verdiği buyruklara itiraz daha güç olmuştur.

4. Malî yetenek, yani Hindistan bütçesini onaylamak

yetkisi, sözde Hindistan Kurulu'nda, fakat gerçekten bakanda olmuştur.

Bu saydığımız dört âmil 1858 'den, yani yeni yönetim usulünün yürürlüğe girmesinden itibaren tesirlerini göstermeğe başlamışsa da, başka bir âmil bir süre için bunların tesirini oldukça azaltmıştır. O da uzaklık ve haberleşmenin uzun sürmesi idi. Bu yüzden ivedilikle görülmesi gereken her işte genel vali istediğini yapabilmekte ve Londra'daki Hindistan bakanını olup bittiler karşısında bırakabilmekteydi.

Sipahi ayaklanmasından önce İngiltere ile Hindistan arasında telgraf teli yoktu. Ayaklanma olunca Bağdad'a varmış olan Osmanlı telgrafı Basra'ya kadar uzatılırsa da bu yol üzerinden haberleşme daima çok uzun sürer. 1870'de Süveyş su yolundan uzatılan kablonun Hindistan'a varması bu ülke ile Londra arasında düzenli ve çabuk haberleşmek imkânını sağlamıştır. Bundan sonra Londra'daki Hindistan bakanı için her işde genel valiye çabuk ve ayrıntılı buyruklar göndermek mümkün olmuş ve yukarıda sözü geçen dört âmil tam olarak tesirlerini göstermişlerdir.

Tabiî, bakanlık ve genel valilik makamlarında bulunan kimselerin, azim, zekâ ve kabiliyetlerine göre bu âmirlik ve memurluk münasebetlerinde ufak tefek değişiklikler ola gelmiştir; meselâ bakanların en mütehakkimi Lord Morley ve genel valiler arasında en çok bağımsız olarak iş görmeye kalkışanı Lord Körzon (Curzon) olmuştur. Ancak genel biçimde denilebilir ki 1858 ve hele 1870'den sonra fi'lî egemenlik Londra'daki bakanın elinde bulunmuştur.

Yeni yönetim usulünün Hindistan halkı üzerindeki tesirleri

Bu tesir ekonomik ve malî işlerde Hindistan'ın gittikçe daha geniş ölçüde ve daha kuvvetli bir surette İngiltere'ye ve onun iş adamlarına faydalar sağlamak amaciyle yönetilmesi biçiminde kendini göstermiştir. Bu da 90 yıl geçmeden Hindistan'ın kaybında esaslı bir âmil sayılmalıdır.

Bunun neden olduğunu anlamak güç değildir. Hindistan bakanı İngiltere parlâmentosuna, yani ora halkının seçtikleri kimselere karşı sorumlu idi. Tabiatiyle o, makamının kendisine verdiği bütün yetki ve imkânları bu seçmenlere elden geldiği

kadar çok menfaatler sağlamakta kullanmış ve durumun gereklilerini yerinde gören ve Hindistan halkınının menfaatlerini korumak isteyen genel valilerle onlara bağlı resmî dairelerin mukavemetlerini hemen daima kırmıştır.

İlerde göreceğimiz gibi bu durum, tâ Hindistan halkında karşı koyma hareketleri çoğalıp bunlar bir tehlike teşkil etmeye başlayıncaya kadar sürecektir; ondan sonra damla damla yapılan iyileştirmeler ise manevî durumu düzeltmeyecek ve sonda imparatorluk fi'len elden gidecektir.

Hindistan işlerinde son sözün İngiliz seçmenlerine tabi bir makamın eline geçmesinden doğan durumu Hindistan ulusseverlerinden Lajpat Rai şöyle incelemektedir [1]:

"Her hangi bir hükümdarın ülüvvü cenabına ve adalet duygusuna başvurmak bazan başarı sağlıyabilir; fakat bir ulus veya demokrasi nezdinde bu suretle hiç bir şey elde edilemez. Yabancı bir ulus üzerinde bir demokrasinin egemenliği kadar emici ve amansız bir şey tasavvur edilemez. Demokratik biçimde bir hükümet bir ulusun kendisi için iyi olabilir; fakat bir demokrasinin yabancı uluslar üzerindeki egemenliği, sonuçları bakımından, yıkıcıdır ve sonsuz kötülük imkânlariyle doludur„.

Bu yönü yukarda adı geçmiş olan John Stuart Mill daha ilmî bir biçimde izah etmiştir. Onun ifadesi ayaklanmadan önce, 1852 yılında, Hindistan işlerinin şirketten alınıp bir bakan vasıtasiyle İngiliz hükümetince yöneltilmesi düşünüldüğü sırada vaki olmuştur. Altı yıl sonra bu tasarı gerçekleşince ve yürürlüğe girince Mill'in düşüncelerinin doğruluğu pek açık olarak görülmüştür. O demişti ki [2]:

" Bir ülkede, başka bir ülkenin iyi idaresini sağlamakta kuvvetli bir ilgisi olacak bir hükümet uzvu kurmak imkânsıza yakın bir şeydir. Ancak bu yapılmayınca ona yakın en iyi yapılacak şey orayı kötü biçimde idare etmekte en az menfaati olan bir uzuv vücuda getirmektir... „

"Hindistan idaresini yalnız bir devlet sekreteri (bakan) vssıtasiyle yürütmek böyle bir ülkede yaşatılması mümkün olan

[1] Lajpat Rai, *Unhappg India*, Calcutta 1928.

[2] *John Stuart Mill's Evidence, Lords Record of 1852* (Bk. R. Dutt, *The Economic History of India in the Victorian Age*, London 1906).

en mutlak istibdadı kurmak olur; çünkü her hangi bir danışma ve tartışma için imkân kalmaz; bu yolda kalacak tek imkân bakanla onun bakanlıkta maiyetinde bulunanlar arasındaki danışma ve tartışmalara münhasır kalır; bakan ise bu gibilerinin düşünce ve öğütlerini dinlemeğe mecbur değildir; bunlar dinlense bile onları verenler bu yüzden sorumlu bir durumda değildirler.„

J. S. Mill'in bu düşüncelerini benimsiyen Dutt [1], 1858'den beri Hindistan yönetiminde epi düzelmeler olmakla birlikte onun her türlü denetleme ve ayrıca yapılmış incelemeler dışında yürütüldüğünü belirttikten sonra, malî yöne geçerek şirket yönetiminin son beş yılında Hindistan gelirlerinin ortalama 30 milyon İngiliz lirası olduğunu ve bundan yine ortalama yılda yalnız üç buçuk milyonun İngiltereye gittiğini; yönetim İngiltere hükûmetine geçtikten sonra Kıraliçe Viktorya'nın son saltanat yılında (1900—1901) ise Hindistan gelirlerinin (Demir yolu ve sulama gelirleri ayral) 55 milyon liraya çıktığını, halbuki İngiliz bölgesinin bu devre içinde pek büyümediğini ve halkın zenginlik ve gelirinin artmadığını, buna rağmen aynı yılda İngiltere'ye 17 milyon İngiliz lirasının nakledildiğini yazmakta ve böyle kocaman bir ekonomik "emme„ nin Şirket zamanında imkânsız olacağını eklemektedir.

Bütün bu yazıların özeti şudur: Şirket zamanında Hindistan yönetimi İngiliz hükûmetince denetlenmekte ve ora halkının asırı sömürülmesi önlenilmekteydi. Yönetim İngiltere hükûmetine geçince hiç bir denetleme kalmamış ve bu hükûmet İngiliz seçmenlerine ve parlâmentosuna hoş görümek için yalnız veya her şeyden önce onların menfaatlerini göz önünde tutarak ve bu yüzden Hindistan'ı azamî surette sömürerek ve oradan İngiltere'ye elden geldiği kadar çok para ve servet çekerek İngiltere halkını ve iş adamlarını memnun etmeyi ve kendi mevkiini kuvvetleştirmeyi ana amaç saymıştır.

[1] Yukarıda haşiyede anılan eser, s. 183-184.

Hindistan'da yapılan yönetim değişiklikleri

Bunlar görünüşte çok önemsizdirler.

Epeydir görenek, genel valinin birinci sınıf İngiliz politikacıları ve atandığı sırada iş başında bulunan partinin tanınmış fakat mutedil ricali arasından seçilmesini gerektiriyordu. 1773 yılından 1833 yılına kadar bu makam yalnız dört defa eski bir Hindistan işyarına verilmişti; her halde bunların iki defasında Şor (Shore) ve Lord Lavrens (Lawrence) gibi eski işyarların yönetimi vasatın altında olmuştur.

Genel vali beş yıl için atanır ve kendisinde Hindistan işleri üzerinde bilgiden çok, sağduyu, anlayış, kavrayış, çalışkanlık ve doğruluk aranırdı. Bu beş yıl içinde Londra'da başka bir parti işbaşına geçse dahi genel vali müddetini bitirinciye kadar yerinde bırakılırdı. Bunun seyrek istisnaları olmuştur.

Genel valinin Kalküta'da bir "Yürütme Kurulu" olup bunun dört olagan ve bir olagan dışı üyesi vardı. İlk dört üyeden üçü eski şirket hizmetinde on yıl çalışmış kimselerdendi; dördüncüsü ise hukuk danışmanı idi. Olagan dışı üye ise başkomutandı.

1858'de var olan bu yönlerde görünüşte bir değişiklik yapılmaz ancak çalışma tarzı değiştirilir. O vakte kadar yürütme kurulu üyeleri ayrıca bir dairenin başkanı olmayıp her iş üzerinde düşüncelerini bildiren danışmanlar idiler.

Kararlar kurulun çokluğu ile verilirdi ; ancak pek istisnaî hallerde genel vali isterse özel yetkilerini kullanıp yalnız dahi kalsa oyunu yürütebilirdi.

1859'da başlayan ve 1861'de gelişen bir usule göre yürütme kurulu üyelerinin her biri bir dairenin başı, yani bir türlü bakan olurlar. Dış işleri genel valide kalır.

Bu üyelerin kendi dairelerinde genel validen gizli iş görmemeleri için haftada bir kere onların kâtibi (gerçekten müsteşarı) genel vali ile yalnızca görüşüp dairenin önemli saydığı her işini ona bildirebilir.

Bu biçim denetleme acaip görülürse de Hindistan'da hükümeti denetliyecek halkça seçilmiş bir meclisin bulunmaması ve genel valinin bütün işlerden Londra hükümetine karşı sorumlu olması bu yolu tutturmuştur.

Genel olarak denilebilir ki yeni usule göre Hindistan'daki hükümet git gide daha büyük ölçüde genel valinin bir türlü özel hükümeti olmuştur. Bunun sonucu olarak ta İngiltere'deki siyasal unsurlar Hindistan'ın yönetiminde orada yetişmiş ve uzun zaman ora halkiyle temas edip onun ihtiyaçlarını kavra mış olan işyarlardan daha çok nufuz ve tesir sahibi olmuşlardır.

Bu iş şöyle toplanabilir:

İngiltere'deki siyasal ve malî çevreler parlâmento yolu ile Hindistan bakanı üzerinde, o ise buyruğu altında olan Hindistan'daki genel vali üzerinde ve bu son kimse de son söz sahibi bulunduğu kendi yürütme kurulunda tesirde bulunarak yerli halkın menfaatlerini hiç göze almadan istediklerini yaptırabilmektedirler.

Hindistan illerindeki teşkilât

İki türlü il vardı: Birincisi yanında bir kurul bulunan bir vali (Governor in Council) tarafından yönetilen iller; ikincisi yanında bir kurul bulunmayan vali vekilleri tarafından yönetilen bölgelerdir.

İlk sınıf Madras ve Bombay illerini kapsar. Oraların valileri çokluk bakımından Londra'dan gönderilir ve ora ile doğrudan doğruya haberleşmek hakkında sahip idiler. Öbür bölgeler, vali vekilleri tarafından yöneltilir ve bunlar Londra ile haberleşme hakkına sahip değillerdi. Bu gibileri daha çok Hindistan işyarları arasından seçilirdi.

Daha önce de işaret edilmiş olduğu gibi yönetim usulü bakımından Hindistan'da iki tarz yürürlükte idi.

Bengal, Madras, Bombay ve Agra illerinde adalet ve yönetim unsurları birbirinden ayrılmış bulunuyordu. Bunlara nizami iller denir.

1818'den sonra ilhak olunmuş olan Sind, Pencap, Nagpur, Oud, aşağı Burma gibi yerlerde yönetimciler her işte kesin âmir idiler, yani adalet işleri de onlara ait idi.

Malî değişiklikler

Hindistan yönetiminin Şirketten İngiliz hükümetine devri malî bakımdan şu biçimde olmuştur:

Yukarıda 1833 Hindistan kanununu anarken Şirketin hisse senetlerinin, yani resmî sermayesinin, 6 milyon İngiliz lirası değerinde olduğunu ve eğer 1854 yılından

Sonra Şirketin bir hükümet olarak ortadan kaldırılması istenilirse bu sermayenin iki mislinin yani 12 milyon İngiliz lirasının ödeneceğini yazmıştık.

Şirketin yönetimi oldukça israflı idi ve Hindistan'ın baştan başa fethine götüren savaşlar hemen hep borçlanarak yapmıştı. Bu yüzden Şirketin 1858'de borcu 69,5 milyon İngiliz lirasını (altın) buluyordu.

İngiltere hükümeti Hindistan'ı Şirketten devir alırken bu 12 ve 69,5 milyonu birbirine ekler ve bunları Hindistan'ın borcu sayar. Sipahi ayaklanmasını bastırma masrafları da buna eklenir; 1862'de hesabı bitirilecek olan bu masrafların da 40 milyon İngiliz lirası tuttuğu anlaşılır ve böylece Hindistan'ın genel borcu (Düyun-ı umumiyesi) 110 küsur milyon İngiliz lirası olarak tespit edilir.

Böylelikle İngiliz devleti hiçbir masrafta bulunmadan koca Hindistan ülkesine sahip olmuş, oranın fethi için ve onun ordusiyle komşu veya uzak devletlere karşı yapılmış olan bütün savaşların masraflarını borç olarak Hindlilere yüklemiştir.

Hind ulusseverlerinin "Hindistan borcu adı verilen şey" diye andıkları, ona boyuna hücum edip tarafsız bir mahkemece incelenilmesini istedikleri sorunun esası budur.

V. HİNDİSTAN YÖNETİMİNİN İNGİLİZ HÜKÜMETİNE GEÇİŞİYLE İLGİLİ BEYANNÂMELER

Yönetimin İngiliz hükümetine geçmesi dolayısiyle (1 Kasım 1858) Hindlilerin gönlünü almak ve sipahi ayaklanmasını doğurmuş olan duyguları silmek için İngiltere kıraliçesi Viktorya bir beyanname yayınlar. Ana çizgileri aşağıdadır.

Kıraliçe bazı önemli sebepler dolayısiyle ve İngiltere'deki her iki meclisin muvafakatiyle Hindistan yönetimini "Sayın Doğu Hindistan Şirketi" nden doğrudan doğruya kendi eline aldığını söyledikten sonra oradaki bütün uyruklarına (tebaa) kendisine ve kendinden sonra tahta çıkacak olanlara karşı gerçek bağlılık ve Hindistan'a göndereceği memurlara karşı itaat istemektedir.

Ondan sonra sıra ile :

"Kıral nâibi" ve "Genel Vali" ünvanı verilen Lord Kanning'i (Canning) ve öbür Hindistan işyarlarını mevkilerinde bıraktığını,

Hindistan'ın yerli hükümdarlariyle Şirket arasında var olan bütün anlaşmalara harfi harfine saygı gösterileceğini ve onlardan da aynı saygının beklenildiğini,

Kıraliçenin kendi ülkelerini büyütmek istemediğini, ancak kendi aleyhine hiç bir saldırıya göz yummayacağını, yerli hükümdarların hak ve onurlarına kendisininkilermiş gibi saygı göstereceğini ve onların uyruklarına da, tıpkı kendi uyrukları gibi, iç barış ve iyi yönetimi sağlıyacağını, onların da refah ve sosyal ilerleyişten faydalanmalarını istediğini, kendisinin (kıraliçenin) Hindistan'daki uyruklarını öbür uyruklarından hiç bir bakımdan ayrı tutmadığını.

Hıristiyan dininin doğruluğuna inanan kıraliçenin başka dinden olan uyruklarının inanlarına saygı göstereceğini ve hepsine karşı eşitlikle davranacağını; din ve ırk ayrılığı gözetilmeden işyarlıkların her değerli kimseye açık olacağını, herkesin mal ve toprak mülkiyetine saygı göstereceğini, ayaklanmış olanlara karşı geniş ölçüde bir af siyasası güdeceğini, doğrudan doğruya bir İngilizin öldürülmesinde payı olanlar ayral öbürlerine karşı musamahalı davranılacağını ve bu müsamahanın 1 Ocak 1859'a kadar teslim olanlara da şamil bulunacağını, iç barış kurulduktan sonra ülkenin ekonomik kalkınması için tedbirler alınacağını bildirmektedir.

Bu beyannâme ile birlikte Kıral Nâibi ve Genel Vali Lord Kanning'in de aynı anlayışta bir beyannâmesi ve Keza Şirketin de bir türlü vedanâmesi yayınlanmıştır.

Hindistan halkı ve bilhassa aydınları kıraliçenin beyannâmesinde, iyi bir yönetim kurulacağı, herkese eşit muamele yapılacağı, işyar alınırken din ve ırk ayrılıkları gözetilmiyeceği ve herkesin var olan haklarına saygı gösterileceği yolundaki inancaları bir senet saymış ve bunların pek ciddiyetle gerçekleştirilmeyen yönleri daima bir sızlanma konusu olmuştur.

VI. SİPAHİ AYAKLANMASININ ÂMİLLERİ ÜZERİNDE YAPILAN İNCELEMELER

İngiliz egemenliğini yok olmak tehlikesiyle karşılaştırmış olan ayaklanmanın sebeplerini ve böyle bir olayın yeniden baş göstermesini önleyecek ölçemlerin neler olabileceğini inceleme işine çok önem verilmiştir.

İlerde adı geçecek olan Sōr (Sir) Seyyid Ahmed dahil, İngilizlere bağlı Hindlilerin ve bazı İngiliz işyarlarının ayaklanmaya sebep olarak gösterdikleri başlıca maddeler şunlar olmuştur:

1. Hükümet kanun yaparken yerlilerin hiç oyunu almaya lüzum görmemiş ve bilerek veya bilmiyerek yaptığı kanunların bir çoğu ile onların dinî duygularını incitmiştir. Hükümet aleyhdarı yerliler bunu propaganda vesilesi yapmışlar ve yavaş yavaş hükümetin her bir ölçemi halkın bir geleneğine veya dininin bir hükmüne açık veya gizli bir tecavüz mahiyetinde gösterilmiştir.

2. Hindistan'daki devletlerin birer birer ortadan kalkması bir çok aydın veya kendini devlet idaresine iştirake kadir addeden yerlileri işsiz bırakmış ve bunları hükümet aleyhinde birer propagandacı yapmıştır. Bahusus ki İngiliz Hindistanında yerlilere hiç bir önemli memuriyet verilmemekte idi.

3. İngilizlerin şerefini küçültmüş olan ilk Afgan savaşındaki felâketler gibi sebepler hariç tutulursa orduda, alay ve daha büyük birliklerin, bu işe önem verilmemesi yüzünden, bazen hep aynı içtimaî heyete mensup adamlardan mürekkep olması ayaklanma için anlaşma imkânını kolaylaştırmıştır. Bazı birlikler karışık idiyseler de bunlarda bulunan birbirlerine düşman unsurların makul bir tevazun husule getirecek surette karıştırılmasına dikkat edilmemiş olması bir çok mazarratı mucip olmuştur. Meselâ Brahmanla dolu bir alayda bir kaç düzüne Sih veya Müslümanın bulunması ayaklanmaya mâni bir kuvvet husule getirmediği gibi o zamanlar pek alevlenmiş olan ırk ve din düşmanlıkları bu suretle şiddet kesbedeceği yerde bilâkis alayda azlıkta bulunan unsurların çoklukta bulunanlara sığınmasını ve onlara dost olmasını mucip olmuştur. Yerli askerlerin Avrupalılara nisbeten çok kalabalık olması ve yerlilerden topcu gibi her silâha mensup adamlar bulunması da asillere kolayca mustakil bir ordu halinde hareket etmek imkânını vermiştir.

Yağlı fişekler meselesi ârizî bir olay olup husule getirmiş olduğu galeyan bu üç madde de mezkûr durumun bir mahsulü olarak infilâki mucip bir kıvılcımdan ibaret olmuştur.

Bazı komutanlar ve ezcümle bir kaç sene sonra kıral nâibi olacak olan Sir John Lawrence gibi kimseler bilâkis ayaklanmayı sırf yağlı fişeklere ve isyan çıkan noktalardaki komutanların aczine atfetmişlerdir.

Bu üç düşüncenin ikincisine Kıraliçe Viktorya'nın beyannamesine konmuş olan yerli hükümdarların haklarına saygı ve renk, din ve saire farkına bakılmaksızın herkesin her makama geçebileceği hakkındaki va'dlerle esasen cevap verilmiş idi.

Orduya ait olan üçüncü düşünceyi karşılamak için ne yapılmış olduğunu ilerde göreceğiz.

En mühim olan birinci düşünce 1891 Hindistan kurulları kanununu doğurmuştur.

1853 kanuniyle genel valinin Yürütme Kuruluna teşriî mahiyyette işler için Bengal'deki yargıtay başkaniyle başka bir yargıç ve Bengal, Madras, Bombay ve Kuzey-batı ilinden gönderilmiş on yıl hizmeti olan birer memur idhal edilmiş idi. Bundan maksat Kurulun kanun yapacağı vakit bir kaç hukukçu ve Hindistan'ın her tarafını bilen adamların bilgi ve tecrübesinden istifade etmek idi.

Bu şekildeki Kurulun aşağıdaki mahzurları olmuştur :

1) Bu üyeler dahil oldukları Kurulu bir nevi Londra Meclis-i meb'usanı addedip Hindistan hükümetini biteviye tenkide ve sorguya çekmeye kalkışmışlar; 2) Yerli ahaliyi hiç düşünmemişler ve esasen düşünmeyi hatırlarına getirmemişler ve her işte yalnız Hindistan'da sâkin İngiliz'lerin menfaatini göz önünde tutmakla Hindlileri igzab etmişler ve ayaklanmanın çıkmasına bir dereceye kadar mânen sebep olmuşlardır.

Bu mahzurları ortadan kaldırmak için İngiltere hükümeti 1861'de Meb'usan ve Âyan meclislerinden Doğu Hindistan Kurulu Kanunu (East India Council Bill)'nu geçirmiştir.

O sırada Hindistan bakanı olan Sir Charles Wood'un bu münasebetle Avam (Meb'usan) kamarasındaki söylevi (6. 6. 1861), durumu ve zamanın düşüncelerin iyice belirtmektedir. ondan bazı önemli parçalar aşağıya alınmıştır[1]:

"Kendisinden Hindistan'ın meşru egemenliğini, gasp ettiğimize inanan mutaassıp Müslümandan, her fatih karşısında eğilme-

[1] P. Mukkerji, *Indian Constitutional Documents*, C. I, s. 211 v.d.

sine rağmen kendisine hiç kesintisiz olarak sayısız göbeklerden beri mal olmuş kast, din, kanun ve göreneklere taassupla bağlı bulunan çekingen Hinduya kadar giden başka başka, dil, din, görenek ve geleneğe malik ayrı ırklar için kanunlar yapmak zorundayız. Bunlara eklenmek üzere Hindistan'a yerleşmiş İngiliz'ler vardır; bunlar hemen her bakımdan Hindistan yerlilerinden ayrılmaktadırlar; kendileri faal, gayretli, girişgen, ırkın ve fethin verdiği bütün gururla dolu, kendi üstün kudretlerine tâ baştan inanmış, bir çok bakımdan yerlilerin duygu ve inanlarını aşağı gören ve bazan da korkarım onları inciten kimselerdir; fakat buna rağmen Hindistan'da kurulacak teşriî kurulun çıkaracağı kanunlara tâbi olmaya mecburdurlar. Yerli halkın duygu ve düşüncelerini iyiden iyiye kavramanın her hangi bir Avrupa'lı için çok güç olduğu besbellidir. İşlediğimiz en büyük yanlışların sebebi tabiî olarak her işi İngiliz düşünüşlerine göre düzenlememizden ileri gelmiştir. Ancak şunu da söylemeliyim ki (türlü cinsden) yürütme veya yasama (icraî veya teşriî) kurulları arasında hiç biri yerli kalabalık bir halk üzerinde egemen olan bir ırkı temsil ederek hüküm sürenler kadar tehlikeli ve zararlı olamaz. Bütün tecrübeler bize öğretiyor ki egemen bir ırk başka bir ırka hükümettiği vakit en yumuşak hükümet biçimi istibdattır„.

Bakan demek istiyor ki eğer Hindistan'da, orada oturan İngiliz'lere demokratik haklar verirsek, yani kanunlar vesaire onların isteğine göre olursa, onlar yerli halkı ezerler; Hind'lilere demokratik haklar veremeyiz; dolayısiyle iyi, âdil ve yumuşak bir istibdad en hayırlısıdır.

VII. HİNDİSTAN KURULU KANUNU

Yukarıda anılan incelemeler sonucunda ve açıklanan düşüncelere dayanılarak hazırlanan Hindistan Kurulu Kanunu'nun ana hükümleri şunlardır:

Genel valinin yanında öteden beri olduğu gibi bir kurul bulunacaktır. Bunun beş tabiî üyesi olacak ve bunların üçü Hindistan'da on sene hizmet etmiş kimseler arasından seçilecektir. Öbür ikisi hukukçu olacaktır. Başkomutan kurulda altıncı ve olagan üstü üye olabilir. Kurulun olagan başkanı genel validir; bulunamıyacağı vakit üyelerden birini vekil bırakabilir.

Bu kurul hem Hindistan hükûmetinin yürütme (icra) hem de yasama (teşrií) kuruludur; ancak bu son sıfatla çalıştığı vakit yetkisini daha iyi kullanabilmesi için genel vali yukarda anılan üyelerden başka ek üyeler atayabilir. Bunların sayısı altıdan az ve on ikiden çok olamaz. Bunlar yalnız kanun yapmak için toplanıldığı vakit kurulda bulunabilir ve oy verebilirler; bunların yarısının memurlardan başka kimselerden olması şarttır.

Bu hüküm, kanun yapma işlerinde kurula bir kaç yerlinin girmesini mümkün kılmıştır; bunlar arasında yerli halkca sayılan ve sevilen bir kaç kişi ve Kalküta'nın tanınmış bazı tecimerleri bulundurulmuş ve böylelikle yerlilerin ruhî durumlarını göz önünde tutmak imkânı elde edilmiştir. Ancak o devirde henüz bunları halka seçtirmek yönüne gidilmemiştir.

Bu yasama kuruluna ilk atanan yerliler şu üç kimsedir: Ayaklanmayı bastırma işinde çok yararlık göstermiş olan Patiala maharacası (Sıh'dir), pek büyük bir zemindar olan Benarez racası ve üçüncü olarak da Baroda devletinin veziri iken İngilizlere çok bağlılık göstermiş olan Sör (Sir) Dinkar Rao; daha sonra Sör Seyyid Ahmed de bu Yasama Kurulu'na girecektir.

1853 kanunu ile kurulmuş olan kurul Londra parlâmentosunu taklid ederek hükûmeti tenkide koyulmuştu; onda yalnız İngiliz üyeler bulunduğundan buna göz yumulabilirdi; ancak yeni kurulda yerliler de bulunacağı için o zamanın anlayışına göre buna meydan verilemezdi. Dolayısiyle yeni yasama kurulunun yalnız kanunî işlerle meşgul olması şart koşulur. Hattâ coşkunca konuşmaları önlemek için söylevler yasak edilir ve üyelerin söyliyecekleri şeyleri önceden yazıp sonra okumaları esası kabul edilir.

Yasama Kurulu'nun, genel borçlar, Hindistan gelirleri, din ve ayin, ordu ve dış siyasaya ait konular üzerinde görüşebilmesi için genel valinin önceden muvafakati gerekiyordu. Bu kuruldan çıkacak her kanunun uygulanması için genel valinin muvafakati şarttı. Londra'daki Hindistan bakanının da bu kanunu onamamak yetkisi vardı.

Genel vali ivedi işlerde Kuru'la sormadan altı ay için kanun ve tüzükler yapabilirdi.

Özet olarak denilebilir ki bu Kurul, ek üyeler olmadan toplandığı vakit bir bakanlar kurulu, ek üyelerle toplandığında da bir türlü danıştaydı.

Ancak İngiltere'de Hindlilere karşı o kadar büyük bir güvensizlik vardı ki aynı zamanda Londra'da bir "Hindistan Kanunu Komisyonu„ kurulmuş ve buna Hindistan kanunlarının tasnifi görevi verilmişti. Fakat 1869'da Hindistan bakanı olan Arjil Dük'ü (Duke of Argyll) garip bir iddiada bulunmuş ve istemiştir ki bu komisyonnn hazırlayacağı kanun tasarılarını Hindistan'daki Yasama Kurulu kanunîleştirsin. Bu suretle sözü geçen Kurul bir hiç olmuş olurdu. Arada epi tartışmadan sonra bundan vazgeçilir.

Aynı zamanda Bombay ve Madras'da da sırf yersel işler için yasama yetkisini taşıyan ve keza aralarında yerli üyeler bulunan kurullar teşkil edilir.

VIII. ORDUNUN YENİDEN KURULMASI

Ayaklanmanın bastırılmasından sonraki yıllarda orduda husule getirilen değişiklikleri anlatalım.

Yerli ordu Ayaklanmadan önceki ordunun teşekkül tarzı söyle idi. Bengal, Madras ve Bombay orduları diye anılan üç ordunun toptan kuvveti 39.000 Avrupalı ve 215.000 Hindliden mürekkepti ; yani Avrupalı ve yerliler arasındaki nisbet 1 le 5,5 gibi idi. Toçpulardan çoğu Hintli idi. En önemli ve öbür iki ordunun topu kadar kuvvetli olan Bengal ordusu hemen kâmilen ve Bombay ordusu çoklukla "Oudh„ ülkesinin Brahman ve Raçputlarından mürekkep idi. Madras ordusundaki askerler çoklukla o ilden idiler.

Bunlar muntazam orduyu teşkil ederlerdi; Pencab'da ise başı bozuk teşkilâtı dahi vardı.

Hemen bütün Bengal ordusuyla Bombay ordusunun bir kısmı ayaklanıp yenildikten sonra askeri teşkilât esasından değiştirilmiştir. Fakat eskisi gibi ücretli ve gönüllü asker almak usulü ipka edilmiştir.

Şirketten İngiliz hükümetine intikal ettirilen orduda yapılan değişiklikler bir kaç esas etrafında toplanır.

Birincisi Hindistan'da İngiliz kıt'alarını, Hindli kıt'alara nisbeten mukavemet edilemiyecek kadar kuvvetli yapmak olmuştur. Bunun için Avrupalı askerin yerli askere nisbeti 1'le 2 gibi olması münasip görülmüş ve başlangıçta 70.000 İngiliz ve 135000 Hindli asker bulundurulmuştur. İngiliz askerlerinin sayısı tasarruf amaciyle biraz sonra 62 bine indirilmiştir. Bundan başka hemen bütün topçuluk Avrupa'lılara hasredilmiştir, aynı zamanda evvelce Hindistan'ın her tarafında dağınık surette bulunan İngiliz askerleri bir kaç önemli noktaya toplanmıştır ve bunların sıhhatine son derece dikkat edilmiştir.

İkincisi her yerli kıt'aya din, ırk ve dil bakımından bir birinden başka ve çok kere bir birine düşman sayılan, bir birini denkleştirecek askerler koymak suretiyle bu kıt'aların İngiliz'lere karşı birleşmesini menetmek istemişlerdir [1].

Bu yeni tarzda teşkilât yerine göre iki suretle tatbik olunmuştur. Bunlardan biri Bombay ve Madras'daki teşkilât olup oralarda her alaya bu illerin muhtelif oymak, kast ve uluslarından erler alınmış ve memleketleri bir birinden uzak olan askerler ayni alaya konulmuştur. Bu usule "mixed recruit„ yani "karışık erler„ usulü derler.

Öbür usul ise "Class company regiment„ yani bölükleri ayrı ayrı cemaatlere mensup erlerden mürekkep alaylar veya "Cemaat bölüklü alaylar„ usulüdür. Bengal ordusunda ve ona tâbi olan Pencab kuvvetinde çoklukla bu usul kabul edilir ve bölüklerdeki yerli subaylar erlerle aynı cemaatten seçilir. Buna göre her bölükte aynı ırka veya din veya kasta mensup adamlar vardır. Fakat bir alayın muhtelif bölükleri başka başka cemaatlere ait adamlardan mürekkeptir. Meselâ bir alayın sekiz bölüğü şu suretle teşekkül edebilir: 2. Sih, 1. Brahman, 1. Racput, 2. Pencab Müslümanı, 1. Patan (Afgan), 1. Dogra bölüğü.

Bu usulün ötekisine üstünlüğü şudur ki muhtelif cemaatler arasındaki rekabet ve hattâ kıskançlık ve düşmanlık duy-

[1] Sir John Strachey'in *India, its administration and progres* adlı eserinin «The army in India» faslından ve binbaşı G. F. Mac Munn'un «Armies of India» adlı kitabından ve Hindistan hükûmetince yayınlanmış olan «*The Army of India and its evolution* 1924» adlı eserden alınmıştır.

guları azamî dereceye çıkar ve öbür usuldeki gibi başka başka cemaatlere mensup erlerin birbirleriyle fazla temasını o kadar kolaylaştırmaz ; aynı zamanda diğer bazı cemaatlerle teması veya beraber yemek yemeği necis sayan Brahmanlar için bir kolaylığı ve dinlerine saygıyı tazammun eder.

Bengal ve Pencab ordularındaki "Cemaat bölüklü alaylar„ usulü bütün yerli silâhlı alaylara şamildir, fakat silâhsız bazı alaylar (köprücü, işçi, vesaire) hep aynı cemaate mensup efrattan mürekkep olabilir.

Bu durumun bazı istisnaları olmuştur. Meselâ iç işlerinde bağımsız ve yalnız dış münasebetlerinde bazı bağlarla bağlı olan ve hâkim ırkı Mogol tipinden bulunan Nepal devleti teb'asından Gurka'lar, Hindistan'ın dışından tutulmuş ücretli asker özünde olduklarından ve Hindistan'da yaşıyan cemaatlerle hemen hiç münasebetleri bulunmadığından o kadar tehlikeli addedilmemiş ve bunlardan bütün bölükleri Gurka olmak üzere alaylar teşkil olunmuştur.

Keza ayaklanma sırasında göstermiş oldukları bağlılık dolayısiyle birkaç Sih alayı, Gurka alayları gibi mütecanis kalmıştır.

Üçüncü önemli mesele evvelki gibi müstakil üç ordunun ipkası veya bunların bir başkomutanın emri altına konulması hakkında verilecek karar olmuştur. Savaş fenninin icabı bütün kıtaların bir başkomutan'a tâbi olması idiyse de, tamamiyle müstakil ve teşkilât, nizamnâme ve herşeyi başka, üç ordunun bulunması yeni bir genel ayaklanmaya karşı bir nevi sigorta sayılmış ve öyle yayılmıştır.

Dördüncü bir değişiklik Hindli kıt'alarını başı bozuk veya gayrı muntazam şekilde tesis etmek olmuştur. Ayaklanmadan önce muntazam ve gayrı muntazam diye iki nevi kıt'a olduğunu zikretmiştik. Muntazamlarda ekseriya her alayda 1000 nefer, 120 erbaş, 20 yerli ve 24 İngiliz subayı vardı; gayr-ı muntazam denilen alaylarda ise yalnız 3 İngiliz subayı bulunmakta idi.

Ayaklanmadan sonra askerler yukarıda anlattığımız biçimde seçilmek ve tertip edilmek üzere gayr-ı muntazam denilen biçim bilhassa ucuzluğu dolayısiyle tercih ve her alayda İngiliz subaylarının sayısı yedi veya sekiz olarak kabul edilmiştir Zıra İngiliz subayları pek pahalıya geliyorlardı.

Suvari, ekseriyetle "silâhdar„ denilen bir usul üzere tertip edilmişti; bu usulca hükûmet her alayın mevcuduna göre muayyen miktarda para vermekte idi ve alay, silâhlar müstesna, her şeyi bu para ile kendisi tedarik ediyordu.

Savaşlar uzun sürmedikleri takdirde bu usul Hindistan ve komşu ülkeler için ucuz ve faydalı sayılmıştır.

1865'de Hindistan yerli ordusunun kuvveti şöyle idi.

	Suvari alayı	Topçu bataryası	İstihkâm kıt'ası	Piyade alayı
Bengal ordusu	19	—	1	49
Madras ordusu	4	—	1	40
Bombay	7	—	1	30
Pencab sınır kuvveti	6	5	—	12
Haydarâbâd yardımcı kuvveti	4	4	—	6
Bazı yersel kuvvetler	2	—	—	5
	42	9	3	142

Hindistan'da askerî ırklar

Bunların başlıcaları Türk, Kuzey (Nordik) ve Mongol ırk ve tipinde olan ve bunların karışmasından husule gelen ulus ve oymaklardan, terekküb eder. Sayıları 30—35 milyon kadardır.

Afgan'lar, Beluç'lar, Cat'lar, Gucar'lar, Nepal'in Gurka'ları, onlara komşu olan Garvallı'lar, Keşmir'in Cemnu kısmındaki Dogralar; Pencab, Oud Brahmanları bunların başlıcalarıdır Sihler'in çoğu Çatlardandır.

İngiliz askerî ileri gelenlerinin düşüncesine göre Sih, Gurka ve Afganlar dünyanın en savaşçı kimselerindendirler.

Daha önce görüldüğü gibi genel olarak bir alayın her bir bölüğünde aynı ulus, oymak veya kastten kimseler bulunur ve bu işte bir yanlışlık ve hile olmamasına son derece önem verilirdi. Yani askere alınacak erin mensubiyeti ve soy sopunun ulus, oymak veya kast özelliklerine bağlı kalıp kalmadığı hakkında çok dikkatli incelemeler yapılır ve en ufak bir şüphe üzerine keyfiyet ilgililerin köyünden sorulurdu.

Hindistan'ın bir kaç yüz milyonluk halkından yalnız bu 30 — 35 milyonu savaşçı olduğundan geniş çapta bir silâhlı ayaklanma bakımından yalnız bunlara önem verilmiştir.

Bu vuruşkan kısma gelince, askerlik ücretli olup, iyi para sağlıyan kârlı bir meslekti. Asker olabilmek için de bütün eski gelenek ve göreneklere bağlı kalmış bir âileden olmak gerekiyordu. Bu yüzden savaşçı ırklar da her kes çocuğunu asker yapabilmek için bu yönlere çok dikkat eder ve ulaştırma ve haberleşme vasıtalarının çoğalması ve bilginin yayılması gibi eski görenek ve gelenekleri unutturarak insanları aynı kalıba sokmaya ve birleştirmeye yarıyan ilerlemeler bu ırklar üzerinde az tesir yapar.

Hindistan'daki İngiliz ordusu

Ayaklanmadan sonra ordu bakımından çözülmesi gereken önemli bir sorum da Hindistan'daki İngiliz birlikleri sorumu idi. Bunlar iki türlü idiler. "Yerli İngiliz kuvvetler„ denilen Şirketin kendi ordusu ve ana yurttaki İngiliz ordusuna bağlı olup Hindistan'da bulunan birlikler. Birinci kuvvetin sayısı 10 la 20.000 arasında değişegelmişti.

Beyaz ayaklanma

Ordu yeni baştan düzenlenirken birinci kuvvet lâğvedilip mensupları İngiliz Kırallık ordusu'na alınmak istenir. Bu yapılırken ilgili askerler ikramiye isterler; bu kabul edilmez, ayaklanma emareleri baş gösterir, bir kişi idam edilir, o sırada 12.000 kişi kadar olan bu kuvvet terhis olunur ve bunlardan yalnız 2.000'i Kırallık ordusuna sokulur.

Bu olaya "Beyaz ayaklanma„ yani beyaz askerlerin ayaklanması denir.

IX. AYAKLANMANIN BASTIRILMASINDAN SONRA YERLİ HÜKÜMDARLARA KARŞI GÜDÜLEN SİYASA

Yerli devletler neden ipka edildiler?

Yerli Hindistan devletlerinin başında bulunanlara Müslüman ise "navab„ Hindu ise "raca„ ve memleketi büyük ise "maharaca„ yani büyük raca derler. Bazılarının özel adları vardır. Haydarâbâd'dakine "Nizam„, Belücistan'dakine "Beylerbeyi„ Indor'dakine "Holkar„ Gvalyor'dakine "Sindia„, Baroda'dakine "Gaeker„ derler. Son üç ad hanedan adıdır. Bu yerli hükümdarların bazıları bir kente girdikleri vakit önemlerine göre 9 ila 21 topla selâmlanmak hakkına malikdirler (21 top yalnız Haydarâbâd, Maysor ve Baroda

hükümdarlarına mahsusdur). 11 topluk selâmdan itibaren hükümdarlar Avrupa kıral hânedanları âzası mensupları gibi " His Higness „ unvanını tasırlar. aynen tercümesi "Yüksek„ dir.

Hindistan hükümdarlarının sipahi ayaklanması sırasındaki davranışları bir muamma gibi görünür; ayaklanmadan önceki son yıllarda İngilizler bu hükümdarları birer birer iskata ve onlarla âilelerine oldukça yüksek maaşlar vererek memleketlerini ilhaka başlamışlardı. Bu yüzden yerli devlet memurlarından olan bir çok Hindli aydın açıkta kalmış ve bunların galeyanı ayaklanmanın çıkmasında önemli bir âmil olmuştu. Buna rağmen ayaklanma çıkınca, bir ikisi müstesna, bütün hükümdarlar var kuvvetleriyle İngilizlere yardım etmiş idiler.

Bu hali anlıyabilmek için kendi tarihimizin pek eski olmayan zamanlarını, 1918 mütarekesinden sonra Osmanlı pâdişahının durumunu hatırlamak lâzımdır.

Bu olayların incelenmesinden şu sonuca varılır ki, tedennî ve sukuta başlamış veya öyle görünen ülkelerde hânedanların yüreğine, hayat, taht, veyahut sadece rahat ve refahlarını kaybetmek korkusu girince bunlar o tehlikeyi bertaraf etmek için can ve gönülden yabancı müstevlînin hizmetine atılırlar; tâ ki ondan bir saltanat gölgesi ve o da olmazsa yüksek maaşlı bir inziva koparsınlar; zira uluslarının başına geçip yabancıya karşı mücadeleye iştirak edecek olsalar yenilince idamdan veya hiç olmazsa istikbalde parasız ve sıkıntılı bir hayattan korkmaktadırlar ve galebe halinde dahi içlerine girmiş olan vehim dolayısiyle taht ve refahlarını kaybedeceklerinden korkarlar. Esasen imanı zayıf ve maneviyatı bozuk olan hükümdarlar zafere hiç inanmazlar.

Hindistan hükümdarlarının hareketlerini ancak bu gibi düşünceler izah edebilir.

Her ne ise, bu hükümdarların da yardımiyle ayaklanma bastırıldıktan sonra bunlara ilk mükâfat ve teminat olmak üzere, Kraliçenin beyannâmesinde görülmüş olduğu gibi gibi, artık ülkeleri hiç bir vesile ile ellerinden alınmıyacağı ve her türlü haklarına saygı gösterileceği ilân edilmiştir.

Bundan sonra her bir hükümdarın hakları ve hareketleri inceden inceye tetkik edilmiş ve faydalı hizmetlerde bulunmuş

olanlar 1861 yılında arazi hediyesi, borç bağışlanması, ünvan verilmesi, mertebelerinin yükseltilmesi gibi suretlerle taltif edilmişlerdir.

Bu suretle mükâfatlanan hükümdarların başlıcaları Haydarâbâd, Gvalior, Bikanir, Baroda, Patiala, İnd, Nabha, Nepal, Kapurtala, Rampur, Udeypur, Garval, Kalapur hükümdarlarıdır.

Bunların ettikleri istifadeler C. U. Aitchison'un "*A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*" adlı eserinde tafsil edilmektedir.

Aynı zamanda ilk kıral nâibi olan Lord Kanning başlıça hükümdarlara (Kendisi 160 tanesine ve haleflerinden Lord Lansdown 1890'da 17 tanesine) birer " Adoption " senedi, yani kendisine halef olacak evlâdı ve çocuksuz olan hükümdarlara birini evlâtlığa kabul ve halefliğe tayin hakkını veren senetler dağıtmıştır.

Yerli hükmdarlara tanınan bu haklar İngiliz tahtına sadakat ve aradaki anlaşma vesaireye saygı, yani İngiliz memurlarına itaatle meşruttur.

Ayaklanmadan sonra İngiliz hükûmetinin Hind hükümdarlarına karşı güttüğü siyasanın âmil ve ana çizgileri şunlardır.

O anda İngiliz ricalinin ayaklanma sırasındaki düşüncelerini Genel Vali Lord Kanning'in şu sözleri iyice açıklar :

"Bu yerli hükümet parçaları fırtınaya karşı dalga kıran vazifesi görmüşlerdir; onlar olmasaydı kasırga büyük tek bir dalga halinde bizleri süpürebilirdi".

Büyük bir hakikati ifade eden bu sözler yerli hükümdarlar hakkında güdülen siyasanın temelini teşkil etmiştir ; bunun içindır ki ondan sonra bütün Hindistanı İngiliz idaresi altında birleştirmek düşüncesinden vaz geçilmiştir.

Hindistan'ın İngiliz kısımlariyle hükümdarlara tâbi yerlerini gösteren bir haritaya bakılırsa görülür ki bu hükümdarların ülkeleri İngiliz Hindistanını, birbiriyle teması pek az olan veya hiç olmayan beş altı parçaya ayırır. Ayaklanmadan sonraki yıllarda nisbeten önemsiz toprak bağışlamalarından sonra durum bir istisna ile aynı idi (1881 'de Maharaca'ya iade edilen Maysor devleti o vakit İngilizler tarafından idare edilmekteydi).

Bu durumun husûlüne kısmen tesadüf, kısmen o yerlerin sapa ve fakir olması, kısmen de İngilizlerin bazı devletleri birbirinden ayırmak ve aralarına İngiliz idaresinde yerler sokmak arzusu sebep olmuş idi. Halbuki ayaklanmadan sonra aynı durum, İngiliz topraklarını devletler vasıtasiyle birbirinden ayrı tutmak gibi büsbütün aksi bir işe yaramıştır.

Fakat devletlerin bölme vazifelerini görebilmeleri için yalnız ülkelerinin İngiliz Hindistanı'nı birkaç parçaya ayırması kâfi değildi; zira bir İngiliz vilâyetiyle ona bitişik olan devletteki ahali esasen ekseriya aynı ulus, din ve dilde oldukları için, aynı veya birbirine yakın idarelere tâbi olurlarsa aynı hisleri taşır ve hemdert ve hem fikir olabilirler. Bunun önüne geçebilmek için hükümdarlar iç idarelerinde hemen kâmilen serbest bırakılmışlar ve bu suretle sınırların iki tarafındaki halklar arasında birbirine benzeyen idarelerin husule getirebilecekleri hem-dertlik tehlikesi bertaraf edilmiştir. Dolayısiyle bir İngiliz toprağında bazı âmiller tahtında bir ayaklanma çıksa bu hareket bir yerli devlet sınırına gelince, onun öte tarafında aynı âmiller müessir olmadığından, devlet tabaasının ayaklanmanın manasını anlayıp ona katılabilmesi pek az muhtemeldir ve evleviyetle ayaklanmanın yerli devletin öbür tarafındaki sınırını aşıp başka bir İngiliz vilâyetine sirayet etmesi çok güçtür. Özet olarak anlatdığımız bu tarz yangınların fazla sirayetini men için büyük ormanlarda husule getirilen boşluklara benzer.

Bundan başka İngilizler için ayrıca bir teminat mahiyetinde olan ve kısmen tesadüf kısmen de istekleriyle husule gelmiş bir durum vardır. Hind hükümdarlarının çoğu teb'alarının çokluğu ile aynı ırk ve dinden değildirler. Bunun en bariz misali ahalinin % 95 'i Müslüman olan Keşmir'de maharacanın Hindu ve ahalinin yüzde 90'ı Hindu olan Haydarâbâd devletinde nizamın, yani ora hükümdarının, Türk ve Müslüman olmasıdır. İngiliz himayesi olmasa bu ve bu gibi hükümdarların, cedleri tarafından kargaşalık esnasında ele geçirilmiş tahtları kaybetmeleri çok muhtemeldi ve bu tehlike hükümdarların İngilizlere sadakatini kuvvetlendiren bir âmildi.

İngiliz yönetimi ile yerli devletlerin yönetimi arasındaki fark

Hindistan yerli devletlerinin neden ipka edildiklerini ve iç idarelerinde neden serbest bırakıldıklarını bu suretle anlattıktan sonra İngiliz ve yerli yönetimler arasındaki başlıca farkları zikredelim.

İngiliz yönetimi, bilhassa XIX. yüzyılın sonlarına doğru, sınır ve oymak bölgeleri ayral, gittikçe daha ziyade kanunî ve nizamî olmuştu. Halbuki yerli hükümdarların yönetimi keyfî mahiyetini muhafaza etmiştir. İngiliz Hindistanı'nda yalnız hakikî cürüm işlemiş veya hükûmete zarar îka etmiş olanlar, o da iyi veya kötü kanunlara tevfikan ve çoklukla muayyen mahkemeler tarafından cezalandırılırken, yerli devletlerde hükümdar veya bir vezirin keyfi yüzünden hânumanların sebepsiz söndürüldüğü ve zenginlerin mallarının müsadere edildiği çok vâki idi; bilhassa devletlerde hürriyet isteyen aydınların durumu her müstebit idaredekine benzerdi. Özet olarak denebilir ki İngiliz Hindistanı'nda şuurlu ve kanunî, devletlerde ise şuursuz bir istibdat vardı. İngiliz Hindistanı'nın her ilinde bir bütçe vardı; yerli devletlerin çoğunda ise böyle şey ya hiç yoktu veya sırf bir riyadan ibaretti, veyahut gülünç mahiyetteydi.

Bu hale misal olarak İngiliz meb'uslarından "A. F. Brokway„ in "*The Indian crisis*„ adlı kitabından şu rakamları zikrediyoruz.

Maharacası aydın sayılan ve eski Cemiyet-i Akvam'da üye bulunan Bikanır devletinin 1929—30 bütçesi şu şekilde imiş:

	Takribî İngiliz lirası
Maharacanın tahsisatı	94.000
Maharacanın borçlarına ait masraf	62.000
Sarayın büyütülmesi için ödenek	32.000
Hânedan ödenekleri	18.000
Bina ve yol	46.000
Eğitim	17.000
Sağlık	15.000
Bayındırlık	2.000
Toplam	286.000

Hükümdar ve hânedana ait ilk dört kalem rakamın toplamı 206.900 etmekte, yani genel bütçenin % 73 ve küsuruna varmaktadır.

Aynı kitaba göre Limbdi devletinin (Katiyar yarımadasında) 1926—27 bütçesinde maarif tahsisatı diye gösterilen 11.000 İngiliz lirası kâmilen veliahd için sarfedilmiş, İndor devletinin aynı yıl bütçesinde bayındırlık işlerine ait 45.000 İngiliz lirası bir saray yapılmasına ve yine o konuya ait 7.500 liralık bir meblâğ da hânedanın avlarına sarfedilmiştir.

Devletlerin çoğunda hal böyle idi. Pek müstesna yerlerde (bunların başlıcası Maysor'dur) makul ve samimî surette tanzim edilmiş bütçelere tesadüf edilirdi.

Yerli hükümdarlardan çoğunun hal ve tavurları ortaçağımsıdır. Bir çokları manevî hallerini, tavurlarını hep hatırladığımız bazı Osmanlı şehzâdelerinden epey geridirler.

Kadınlar gibi ipek ve mücevherata bürünmüş olarak ortaya çıkan bu hükümdarların bir çoğunun itibarları pek azdır.

Devletlerin çoğu ve bilhassa Racputana kütlesi İngiliz Hindistanına nisbeten daha az münbit ve daha sapadır ve bu yerlerin devletlerde kalmasına kısmen de bu hal sebep olmuştur.

Fakat bütün bu hallere rağmen devletlerin ahalisi İngiliz idaresindeki yerlerde yaşayan halktan daha müreffeh ve daha rahattır. Bunun sebebi de devletlerde sarf ve israf olunan paranın çoğunun ülke içinde kalması, halbuki İngiliz Hindistanının vergilerinin mühim bir kısmının bir kaç kere görüldüğü ve görüleceği gibi türlü biçimlerde İngiltereye gitmesidir.

Bazı devletler İngilizlere yılda belirli para öderlerse de bu önemsiz bir miktardır ve İngilizlerin devletler ahalisinden aldıkları vergiler limanlarda veya Hindistanın kara sınırlarında alınan gümrüklerden ibarettir.

Hatıra gelebilecek suallerden biri şudur: Nasıl oluyor da İngilizler yetmiş ve küsur milyon kişiye malik olan yerli devletler ahalisinden alınan vergilerin böyle kuklalar tarafından israfına müsaade etmişler ve İngiliz Hindistanında olduğu gibi bu paraların bir kısmının İngiltereye gitmesini temin etmemişlerdir.

Bu sorunun karşılığını daha önce anlatılmış olan bölme siyasasında aramalıdır.

İngiltere'nin yerli devletlerle münasebeti

Bu tafsilâtı verdikten sonra ayaklanmayı müteakip İngilterenin devletlerle olan münasebetlerini anlatalım. Bu münasebetler Birinci Genel Savaşa kadar (1914 — 1918) hemen hiç değişmemiştir. Ondan sonra da pek az değişikliğe uğramıştır [1]. İngiliz hükümetiyle devletlerin [2] münasebetlerini hukukî şekilde kavramak çok güçtür; zira bu münasebetlerin iki esası vardır:

Birincisi aradaki anlaşmalardır.

İkincisi İngiliz hükûmetinin "Hâkim ve metbū" İngiliz tabirince "Paramount" ve yerli devletlerin "mahkûm ve tâbi" İngilizce "Subordinate" olmasıdır.

İkinci esasın yani metbūiyet ve tâbiiyyet esasının hudut ve hakları hiç bir vakit açık olarak tayin edilememiştir ve bu hususta tefsir hakkı sırf İngiliz hükūmetine ait kalmıştır.

Bu şartlar altında hükümdarlar için anlaşmalara dayanarak egemen kuvvete kafa tutmak imkânsızdı ve istemedikleri bir çok şeyler kendilerine cebren yaptırılırdı. Öbür taraftan metbūlarını fazla kızdırırlarsa sırası getirilerek başka bir bahane ile tahttan indirilmeleri de mümkündü.

Dolayısiyle İngiliz hükümeti, değişen zaman ve duruma göre, var olan anlaşmalarda istediği değişiklikleri yapar veya onlar dışında istediği şeyleri devletlere kabul ettirirdi. Bu siyasaya "Policy of Subordinate Union" veya "tâbiâne birlik siyasası" denirdi.

İngiliz hükūmeti devletlerle anlaşmalarının icabına göre değişebileceğini, bunların münferiden kıymetleri az olup bir kül mahiyetinde olduklarını ve bir devletle olan anlaşma değişince bu değişiklikin ruhunun öbür anlaşmalar üzerine dahi müessir olacağını bir düstur olarak ileri sürmekte ve bu suretle bir devletten yeni bir menfaat koparınca bunun bütün devletler

[1] Bunların tafsilâtı için bk. İngiliz hükümetine taraftar olan S i r W. L e e - W a r n e r 'in *The Native States of India* ve yerli devletlere taraftar olan A. P. N i c h o l s o n 'un *Sacraps of Paper* adındaki eserlerine.

[2] *India its odministration and progress*, Londra 1911.

için bir fedakârlığı mucip olduğunu iddia eylemekte ve tatbikatta bu suretle hareket etmekte idi.

İngiliz hükûmetinin yerli devletlerden anlaşmalar dışında kopardığı menfaatler veyahut anlaşmalarda zaman zaman kendi lehine husule getirdiği değişiklikler bilhassa aşağıdaki yollardan gidilerek yapılmıştır

1 — İngiliz kıralının hükümranlık hakkını kullanması,

2 — İngiliz Parlâmentosunun kararları,

3 — "Tabiî adalet kanunu" düsturunun ileri sürülmesi,

4 — Hükûmetle devletler arasında akdolunan yeni mukaveleler,

5 — Yeniden hasıl olan görenekler.

Bunları biraz tafsil edelim:

İngiltere kıralının hükümranlık hakkını kullanmak sayesinde kıral nâibi aşağıdaki işleri görmekteydi: 1) Tahta çıkma işlerinde verasetleri tasdik; 2) Çocukken tahta çıkan hükümdarlara vasilik etmek; 3) Nışan, ünvan, topla selâmlama hakkı bahşetmek veya bunları geri almak; 4) Yabancı nişanlarını tasdik etmek; 5) Pasaport vermek; 6) Konsoloslara exekuatür vermek; 7) Yabancı devletlerle olan suçlu iadesine müteallik anlaşmalar gereğince devletlere iltica etmiş mücrimleri tesellüm etmek; ilââhirihi.

İngiliz parlâmentosunun kararları yerli devletler üzerinde ancak bilvasıta kendilerini hissettirirlerdi; bunun başlıca müessir olduğu alan, Hindistan bakanının ona tâbi olan kıral nâibinin ve bütün İngiliz memurlarının, Pârlamentonun denetlenmesi altında olmalarıydı.

Parlâmentonun dinî eşitliğe saygı gösterilmesi ve devletlerin güçlerini aşacak surette borçlanmamaları gibi kararları da devletler üzerine müessirdi.

"Tabiî adalet kanunu", kız çocuklarının öldürülmesi, dul kadınların yakılması, adliyede işkencenin kullanılması, esir alım satımı, harem ağası yapılması gibi şeylerin önlenilmesini sağlamaya yarardı.

İki tarafın uyuşması ile anlaşmalarda her türlü değişikliklerin yapılması tabiîdi.

Görenek vesilesiyle anlaşmalarda yapılan değişiklikler pek çoktur ve bu sayede, zaman zaman husule gelen ihtiyaçlar tatmin edilmiştir. Âsayişin muhafazası, yol, köprü, demir yollarının korunması, karantina ve sağlık işlerinin görülmesi için İngiliz Hindistanında alınan tedbirler bu suretle mücavir devletlere teşmil edilmiştir. Görenek olarak kurulan usuller bir müddet sonra yazılı taahhüt biçimine sokulmuştur.

İngilizlerin sağladıkları yeni haklar

İngiliz hükûmetinin yerli devletlerden yeni imtiyaz ve hukuk istihsali için kullanmış olduğu vasıtaları andıktan sonra onun 1857 ayaklanmasının bastırılmasiyle 1914—18 Genel Savaşı arasında geçen zamanda elde etmiş olduğu yeni hakların başlıcalarını analım.

Bunlar dahi beş zümreye ayrılabilir.

1. MÜŞTEREK SAVUNMA

Bu hususta devletlerin görevleri sarih surette tesbit edilmişti. Fakat İngiliz hükümetinin isteği üzerine onlar bütün savaş vasıtalarını onun emrine vermeğe mecbur addolunurlar. Ancak barış zamanında her devletin silah altında bulundurabileceği kuvvet pek mahduttur ; bu kuvvet ancak asayişin muhafazasına, hükümdarın nümayiş ve merasimde çalımının teminine ve eğer varsa İngilizlere karşı yapılmış askerî taahhütlerin ifasına kâfi gelecek miktarı geçemez.

Devletler için mecburî askerlik kurmak ve tabalarından başkasını asker gibi kullanmak yasaktı. Keza onlar İngiliz hükûmetinin müsaadesi olmadan kale yapamaz, silah ve cephane alamaz veya bulunduramazlardı.

Bütün Hindistanın savunması İngilizlere ait olduğundan bunların:

a) Devletlerin topraklarından askerlerini geçirmek,

b) Oralarda münasib gördükleri kaleleri elde bulundurmak,

c) Münasib gördükleri yerlerde "kantonman„ yani ordugâh teşkil etmek (Bunlar Haydarâbâd'a yakın olan İskenderâbâd gibi bazı yerlerde birer şehir mahiyetini almıştır).

ç) Lûzum gördükleri erzak ve levazımı tedarik etmek,

d) Asker kaçaklarını yakalamak,

e) Demiryolu, telgraf ve posta gibi haberleşme ve taşıt vasıtalarını denetlemek, hakkı vardı.

Bu hakların, kısmen devletleri kuvvetleşip İngilizler için bir tehlike teşkil eylemekten menetmek ve kısmen de İngiliz ordusunun hareketlerini serbest kılmak ve kolaylaştırmak için alınmış olduğu kolaylıkla görülür.

2. DIŞ SİYASAYA AİT HAKLAR

Devletler Hindistanın içinde veya dışında bulunan her hangi bir deletle doğrudan doğruya hiç bir nevi münasebette bulunamazlar, ve bu hususta bir lûzum hasıl olursa İngiliz "resident„ ına müracaata mecburdurlar.

Bu "resident„ devletlerin yanında Hindistan, yani İngiliz hükûmetinin mümessilidir. Her önemli devletin payıtahtında böyle bir memur vardı. Küçük devletlerde ise bir kaç devlet için bir "resident„ vardı.

Yukarıda anılan yasaklardan başka, devletler:

a) Komşu bir devletle suçluları geri verme anlaşmaları yapmaktan,

b) Yabancı bir ticaret mümessilini bile kabulden,

c) Hizmetlerine Avrupa ve Amerikalıları almaktan,

ç) Hindistanda bulunan yabancı konsolos veya her hangi bir mümessil ile münasebette bulunmaktan,

d) Yabancı devletlerden nişan kabul etmekten,

e) Kendi aralarında anlaşarak Hindistan hükûmetine müşterek bir müracaatta bulunmaktan menedilmişlerdir. Onlar bu yönlerde hükûmetin müsaadesini istemeye ve ancak ondan sonra bir şey yapmaya mecburdurlar; bu gibi işlerde tavassut icin tek mercîleri de İngiliz hükûmetidir.

Bundan başka devletlerde sakin olan her Avrupa'lı veya Amerikalın'nın yargılanması "resident„ a veya onun tayin edeceği yargıca aittir ve bunlar hakkında devletin mahkemelerinin kaza hakkı yoktur.

Keza İngiltere ile arasında bir suçluları geri verme anlaşması bulunan yabancı devletler, Hindistan devletlerinden birinin toprağına kaçmış olan bir suçluyu ancak İngiliz'lerin aracılığı ile geri aldırabilirlerdi.

Devletler tebaasından birinin yabancı bir devletin askerî hizmetine girmesi keza yasaktı.

Bunlar bilindikten sonra devletler tebaasının dışarda İngiliz pasaportiyle seyahat etmeleri ve onun konsolos ve öbür memurları tarafından korunmaları tabiîdir.

3. İÇ YÖNETİM

İngiltere'nin devletlerdeki iç işlere karışması, eğer daha yukarda anmış olduğumuz İngiliz kıralına ait, veraset, vesayet, ilââhirihi gibi haklar istisna edilirse, bilhassa aşağıdaki yönlere aitti:

a) Devletin dağılmasını ve fazla zarara girmesini önlemek için.

Bu, bilhassa hânedan üyeleri arasında kavgaları durdurmak için, veyahut bir hükümdarın bazı fazla sevdiği evlâtlarına çok büyük toprak veya servet bırakmak suretiyle devleti çok zayıf düşürmesi tehlikesine karşı idi.

b) Hükümdara karşı ayaklanmaları bastırmak için,

c) Hükümdarın pek göze çarpan ve bir ayaklanmayı muhtemel kılan kötü yönetimini veya israflarını durdurmak için.

ç) Ahlâka ve âlemin vicdanî duygularına karşı bir türlü tecavüz teşkil eden bazı gayr-i insanî teamülleri yasak etmek için (Dul kadınların diri diri yakılması, yeni doğan kızların öldürülmesi ilââhirihi gibi),

d) Dinî müsamahayı temin için,

e) İngiliz menfaatlerini ve Avrupalı ve Amerikalı'ları korumak için.

4. İNGİLİZ KIRALININ HÜKÜMDARLIK HAKKINA DAYANILARAK KULLANILAN HAKLAR

Yukarda anılmış olduğundan tekrarlanmıyacaktır.

5. ADLÎ HAKLAR

Bunların başlıcaları şunlardır:

a) Kantonmanlarda (İngiliz ordugâhları ve onların etrafında teşekkül eden mahalle, hattâ kentlerde) adalet tevzii,

b) Demiryollariyle onların istasyonlarının ve müştemilâtının işgal ettikleri araziye ait kanun ve nizamnâme yapılması ve bunların yürütülmesi,

c) Önemli su cedvellerinin inşaat merkezlerinde veya önemli Avrupalı toplanma veya ticaret mahalli olan yerlerde adalet tevzii,

ç) Devletlerde bulunan "resident„ ların, kendi maiyet, hizmetkâr ve onların taallûkatları ve "residency„ denilen ikametgâhları dahilinde bulunan herkes üzerinde kaza hakkına malik olmaları,

d) Avrupalı ve Amerikalılar hakkındaki kaza hakları ve suçluların geri alınması daha önce anılmıştı.

Devletlerin orduları

Ayaklanmadan önce bazı devletlerin önemli orduları bulunduğunu ve ayaklanma sırasında İngiliz hükümetine çok yardım etmiş olduklarını anlatmış idik. Ayaklanmadan sonra hükûmetin tazyikiyle bütün bu ordular sıfıra yakın bir mertebeye düşürülmüş ve kendilerinde yalnız teşrifatî bir öz ve ufak tefek iç ayaklanmaları bastıracak bir kuvvet bırakılmıştır.

Bu durum Rusya ile 1885'de ortaya çıkan savaş tehlikesine kadar böyle devam etmiş ve ondan sonra, devletlerde de, pek küçük ölçüde olmak üzere, asrî askerî teşkilâta başlanmıştır.

Devletlerin durumuna genel bakış

Yerli devletlerin ayaklanmadan sonraki durumları ayırıntıyla anlatılmıştır. Genel olarak denilebilir ki bunların bir kısmı, ayaklanmadan önce az çok, fakat çoktan ziyade az bağımsız iken ayaklanmadan sonra her gün biraz daha boyunduruk altına girmişlerdir. Fakat iç yönetimlerine aşırı karışılmamıştır.

Her gün yeniden doğan ihtiyaçlar (Demiryolu, telgraf, ekonomik zaruretler, siyasal lüzumlar, ilaahirihi) bu sonucu doğurmuştur. Bunların tesiriyle var olan anlaşmalara aykırı olarak İngilizler, devletlerden birçok şeyler istemiş ve koparmışlardır. Bunları koparmak için "Paramountcy„ yani "yüksek egemenlik„ lerini ileri sürmüşler ve bu silâhı her yeni duruma göre istedikleri gibi kullanabilmek için onu hukukî şekilde tariften daima kaçınmışlardır. Fakat şunu itiraf etmek gerektir ki onu kötüye kullanmamışlar ve devletlerden lûzumsuz şeyler koparmamışlardır. Esasen devletlere siyasal ve idarî bölme vazifesini gördürmeğe karar verdikten sonra bu yol en makulu idi.

Yerli hükümdarlar ise haklarına biteviye tecavüz edildiğini iddia edip hükümet aleyhine para ile tutulmuş birçok İngiliz yazarlarına yazılar yazdırmışlardır ; ancak iş o kadarla kalmıştır.

Hükûmetin hükümdarlara karşı muamelesi çok defa haşindir ve bu hal Lord Körzon (Curzon) gibi haşin huylu genel valiler zamanında en büyük çetinliğini göstermiştir. Yalnız son yarım yüzyılda Hindistan'daki inkılap hareketi kuvvetleştikten sonra yerli hükümdarlara, bu hususta kendilerinden beklenen hizmetler dolayısiyle, yüz verilmeye başlanılmıştır.

Oud taalluk-dar'ları meselesi

Hükümdar derecesinde olmamakla birlikte Oud'-da taallukdar (alâka sahibi anlamında) denilen pek büyük toprak sahipleri vardı. Bu ülkenin 1858 'deki nüfusu on milyon kadar tahmin edilebilir ; oradaki toprak ancak 272 kişinin malı idi. Bunların hemen hepsi yukarda anlatılmış olan sebepler dolayısiyle (s. 314) 1857 ayaklanmasına katılmışlardı. Bu yüzden 6 kişi ayral hepsinin toprakları ellerinden alınır. Ancak uzun tartışmalardan sonra ayaklanmakta az çok mazur oldukları düşünülerek bir çoklarının toprakları geri verilir.

X. 1857 AYAKLANMASIYLE 1914 GENEL SAVAŞI SIRASINDA GEÇEN ZAMANA GENEL BIR BAKIŞ

Bu devrede savaşlar nisbeten azdır. Yönetimlerini bir nimet sayan İngiliz'lerle onu bir yıkım diye ilân eden bazı Hind inkılâbcılarının ifratlı sözlerinden aynı derece uzak duran yabancı ve tarafsız bir yazar bu devrenin özetini şu suretle yapabilir: Öğretim ve eğitimde büyük bir gelişme olmuştur.

Maddî umran vasıtaları (demiryolu, yol, sulama işleri, liman, hastahane gibi) keza büyük bir gelişme göstermiştir.

Bazı sınır bölgeleri ayral, ülke çoktandır görememiş olduğu bir güven ve baysallık içinde yaşamıştır.

Bu üç yön her halde yüzde doksan İngilterenin himmetiyle olmuştur.

Buna karşılık inkılâpçıların bazı mübalağaları bir yana bırakılırsa sızlanmakta haklı oldukları yönler şunlardır :

Yabancı bir devletin boyunduruğu altında bulunmanın her yerde yaptığı manevî tahribat Hindistanda da görülmektedir.

Önce de söylemiş olduğumuz gibi Hindistan elden geldiği kadar İngiltere menfaati gözetliyerek yöneltilmiş, ora köylüsü dünyanın en yoksul köylüsü kalmış, gümrükler sırf İngiliz sanayi ve ticaretinin gelişmesi için tanzim edilmiş, demiryolları da o maksatla ve pek ağır şartlarla yapılmış, büyük memuriyetlere Hindliler pek az alınmış ve büyük memurlara her yerden yüksek maaş verilmiş, Hindistan'ın ordusu ve parasiyle dünyanın dört köşesinde savaşılmış vesaire ve bütün bunlar yüzünden Hind efkârı uyanıp aydınlar bağırmıya ve bunların teşkilâtları kuvvetleşip halk üzerine tesir etmeye başlayınca İngilizler ric'ate koyulmuş ve Hindistan'ın menfaatlerine daha çok saygı göstermek zarureti duyulmuştur.

Bu olaylar XX. yüzyılda çok çetinleşirler. Bunlar sonda Hindistan'ı bağımsızlığa ulaştıran Hind inkılâp hareketini doğuran maddî sebeplerdir: manevî sebeplere gelince şu suretle hülâsa edilebilirler.

Ayaklanmadan önce yönetim o kadar muntazam ve girift olmadığından bir çok İngiliz memuru devlet makinesini bir kalemde oturarak değil, şahsî hizmetleri ve halkla daimî temasları ile işletirler ve bunlar arasında yerlileri çok seven ve kendisini onlara çok sevdirmiş olan yüksek şahsiyetler bulunurdu.

Ayaklanma bastırıldıktan sonra ise, hem idare makinesinin muntazamlaşması ve büyümesi, hem de ayaklanma sırasındaki öldürüşmelerin yerli ve Avrupalı unsurlar arasına sokmuş olduğu güvensizlik ve düşmanlık duyguları bu gibi temasları ortadan kaldırılmış veya çok azaltmıştır.

Bu yöne biteviye çoğalan tahsil görmüş gençlerin yabancı egemenliğinini ağır bulmaları ve pek yüksek maaş alan İngiliz memurlarını çekememeleri eklenmelidir. Bazı İngilizlerin yerlilere tahkirâmiz ve pek fena muameleleri de bu işde önemli âmil olmuştur.

Hindistan'da İngiliz yönetiminin geçirdiği ruhî değişikliklerin özeti

Hindistan'la ticaret etmek için kurulmuş olan Doğu Hindistan Şirketi kendi isteği dışında veya içinde olmak üzere bir çok âmil ve lüzumlar üzerine fütühatta bulunduktan sonra fethetmiş olduğu yerler, başlangıçta sırf mahallinde bulundurduğu memurların menfaati için idare edilmiş ve daha doğrusu oraları hiç bir kayıt ve şarta tâbi olmıyarak

soyulmuştur. Bu devre 1770 senelerine kadar devam eder. Ondan sonra soygunculukta Şirketin hissesi mahallindeki memurların hissesine müsavi olmuş veya onu geçmiştir.

1784 Pitt kanunu ile denebilir ki soygunculuk, sömürücülük mahiyetini almıştır. Yavaş yavaş İngiliz parlâmento ve hükûmeti Hindistan'ın sömürülmesinden hasıl olan menfaatlerin yalnız Şirkete bırakılmayıp genel olarak bütün İngiliz ulusuna teşmilini istemişler ve biteviye Şirketin işlerine karışmak ve imtiyazlarını kırmak suretiyle bir taraftan yönetimin düzelmesini ve öbür taraftan Şirketin menfaatlarının azaltmasını sağlamışlardır. Bu devre 1857'de biter.

İngiliz hükûmeti ayaklanmadan önce Şirketin hak ve yetkilerini biteviye kırpmakla esasen Hindistan yönetimini doğrudan doğruya ele almak yolunu tutmuştu. Ayaklanma bu gidişi yalnızca çabuklaştırmıştır. Yönetim hükümete geçince her türlü denetleme kalkmış olduğundan Hindistan sırf İngiliz seçmenlerinin menfaatleri için yöneltilmiş ve bu hal XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. O vakte kadar kötü yönetime itiraz hep İngiltere'den gelmiş ve bu itirazlar sunucunda yönetim kısmen iyileşmiş ve itiraz eden zümre (yani evvelce Hindistan'daki memurlara karşı şirketin Londra'daki âmirleri ve sonra Şirkete karşı hükûmet) kendine bir çok menfaatler temin etmiştir. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ise itirazlar Batı kültürünün yayılması yüzünden çoğalan ve işsiz kalan Hind aydınlarından gelmeğe başlayınca menfaat istihsali onlara nasib olmuş ve bu, bilhassa onların büyük memuriyet ve şeref ve izzetlere eskisine nisbeten çok büyük ölçüde iştirâkleri şeklinde olmuştur.

XX. yüzyılın başlarından ve bilhassa ilk genel savaştan sonra Hind aydınlarının sayısı, artık memuriyet, nişan vesaire ile doyurulmayacak kadar çoğaldığından bunların bir kısmı kendi güç durumları ve ülkelerinin sömürülmesi hakkındaki itiraz ve şikâyetlerini duyurmak için halk tabakalarına müracaata ve onları ayaklandırmaya mecbur olmuşlardır.

Bu son devre de Hindistan'ın bir dominyon olmasiyle yani bağımsızlaşmasiyle kapanmıştır.

Bu yazılar Hindistan yönetiminin uğradığı değişikliklerin maddî menfaatler üzerine kurulmuş âmillerini açıklar ; en esaslı

âmiller bunlardır. Fakat bu demek değildir ki manevî âmiller hiç müessir olmamışlardır.

Muhakkaktır ki Şirket memurlarının soygunculuğuna itiraz eden İngiliz Şirket müdürleri, sermayedarları ve devlet adamları arasında ve Şirketin soygunculuğuna ve sömürücülüğüne itiraz eden İngiliz devlet adamları ve yazarları arasında ve İngiliz yönetiminin haksızlıklarına itiraz eden Hindli aydınları arasında bir çok ülkücüler vardı ve bunların bağırıp çağırmaları her türlü hasis ve şahsî menfaatten uzaktı ve soygun, sömürme ve haksızlık duvarlarını yıkmak şerefi görünüşte bunlara nasib olmuştur. Fakat bunların parlak propaganda tohumları menfaat bakımından hazırlanmamış ve henüz olgunlaşmamış yerlere düşmüş olsaydı görülen sonuçları vermezdi.

Bu saydığımız esaslı âmillere Rusya ve İtalyanlar gibi Avrupalı beyazların Japon ve Habeşler tarafından yenilmesi, Hind'lilerin ilk Genel Savaşta (1914—18) beyazlara karşı savaşıp galip gelmeleri, bu savaşta İngiliz ve İtilâf ricalinin biteviye uluslara hürriyetten vesair haklardan bahsetmesi ve Hindlilere zaruret zamanlarında bir çok vad'lerde bulunulmuş olması, bolşevikliğin zuhuru ve kendini her zaman ve zemine uyduran propagandası, esaretin gittikçe daha ağır surette hissedilmesi ve çok önemli olarak Türkiye meselesi dolayısıyle 1918'den sonra Müslümanların Hindularla elele vermiş olmaları ve bilhassa Batının istilâ ve ilerleme hareketinin kırıldığını göstermek itibariyle tarihte bir dönüm noktası olan 1922 Türk zaferi ve Türkiyenin galiplerine hemen bütün istediklerini kabul ettirmesi, bugün mevcut olan durumun husulüne yardım etmiş manevî ve maddî âmiller olarak gösterilebilir.

XI. MÜSLÜMAN—HINDU MÜNASEBETLERİ

Üzerinde durduğumuz 1858—1914 devresinin belirli bir vasfı da bir taraftan Hindu cemaatinin eskimiş inan veya zamanla bozulmuş ve içinde yaşadığımız devrede ortadan kalkması gereken göreneklerinin gittikçe za'fa uğraması ve öbür taraftan İslam Hindu düşmanlığının yeni bir biçimde ve gittikçe artan bir surette baş göstermesidir.

1858' den önce ve sonra bir çok köylerde Müslümanların İslâmlığı pek sathî idi; bunların hoca varken Allaha, o gidince

köyün eski putuna taptıkları bile bazen görülmekteydi. İçtimaî ve hukukî görenekleri dahi pek değişmemiş idi. Bu hususlar Sir Denzil Ibbeston'un *Puncab castes* ve Sir John Strachey'in *India, its Administration and Progress* nam kitaplarında iyi izah edilmiştir.

Bundan yalnız kentler halkı ile Türk ve Afgan müstevlîlerinin torunları ayral idi.

Fakat XIX. yüzyılın sonlarına doğru kısmen eğitimin yayılması ve Müslüman aydınlarının çalışmaları yüzünden, kısmen de hükümetin bunu istediği ve memurları o yolda çalışmaya sevkettiği için bu durum biteviye değişmiş ve Müslüman köylüler gittikçe eski Hindu görenek ve inanlarını terkedip islâmiyeti benimsemişlerdir.

Aynı zamanda, bilhassa kentlerde Müslüman-Hindu düşmanlığı artmış ve bu iki unsur arasındaki rekabet ve düşmanlık hisleri bir çok kanlı müsademeleri mucib olmuştur. Bunlara sebep olarak iki zıt nazariye ileri sürülmektedir:

Birincisi hükümetin nazariyesidir; ona göre Müslümanlar, İngiliz tarafsızlığından emin oldukları için, İngiliz yönetimi âdilane bir istibdat mahiyetinde kaldıkça rahat oturmuşlardır; fakat yönetimin ulusal egemenlik üzerine kurulan bir meşrutiyete doğru gidince, çoklukta olan Hinduların elinde kalmamak için patırdı etmeye ve Hindularla çarpışmaya başlamışlardır.

İkinci nazariye Hint ulusseverlerininkidir; bunlar Müslüman-Hindu düşmanlığını ve aradaki çarpışmaları hükümetin kışkırtmalarına ve gizli polisin tertiplerine atfederler ve İngilizler "Egemen olmak için tefrika çıkarmak" düsturuna göre Hindistan ahalisini bir biriyle çarpıştırmakta olduklarını ve onlar gidince veya yönetim gerçekten yerlilerin eline geçince bu patırdıların da biteceğini iddia ederler ve misal olarak Kanada'yı gösterirler. Orada dahi yönetim Londra'daki hükümete tâbi iken aslen Fransız olan azlıkla İngiliz olan çokluk arasında kavgalar eksik olmazken ülke İngiltere kıralının sözde denecek kadar hafif egemenliği altında gerçekten bağımsız yani bir "dominyon" olunca bütün mücadeleler durmuştur.

Bu iki zıt iddiadan hiçbiri mutlak surette doğru değildir. Fakat her ikisinde de bir miktar hakikat vardır.

Hindistan'ın türlü din ve ırkdan olan olan cemaatlerinin bir asırdır savaşsız yaşamaları tabiî İngilizler sayesindedir; fakat buna karşılık denilebilir ki Hindistan'da geçmiş savaşların çoğu din veya ırk savaşı değil Avrupa'da ve İslâm âlemi içinde yüz yıllarca olduğu gibi hükümdarların ve sergerdelerin ülke, taç ve para kavgaları idi.

Öbür taraftan son elli yıl içinde görülen Müslüman-Hindu çarpışmalarının başlama tarzları ve iş kızışınca çok kere polisin ilgisiz kalması, tarafsız müşahidleri şüpheye düşürecek özdedir; bu olayların 1930 yılına kadar hemen kâmilen İngiliz Hindistanı'na münhasır kalması ve yerli devletlerde görülmemesi de dikkate değer. Keza bu kavgaları en çok teşvik eden veya o sıralarda en ziyade galeyana gelen Müslüman başkanların, âyet ve hadiseleri ve İslâm tarihini İngilizlere itaat ve hizmet lüzumunu isbat yolunda tefsir eden ülemadan olmaları veya onların dost ve hemfikirleri bulunmaları kavgaların kısmen olsun müretteb olduğu zannını husule getirir.

Biraz yukarıda anmış olduğumuz Sir John Stracheyin (Kendisi bir kaç kere kıral nâibinin yürütme kurulu üyesinden yani bakan olmuştur) şu düşüncesi dikkate değer; mumaileyh Müslüman-Hindu düşmanlığından bahsederken diyor ki [1]:

"Tahakküm etmek için tefrika sokmak eski düsturu kadar hiç bir şey hükümetimizin Hindistan'daki siyasasına ve genel icraatına aykırı değildir; bütün ahali sınıfları arasında barışın korunması daima bizim 'savaşçı medeniyetimizin, en esaslı görevlerinden biri addedilmiştir. Fakat bu hal bizi yan yana iki düşmanın bulunması keyfiyetinin Hindistan'daki siyasal durumumuzun kuvvetli noktalarından biri olduğunu men etmemelidir".

İslâm-Hindu düşmanlığını sırası geldikçe ilerde yeniden anacağız. Fakat daha ileri gitmeden Müslüman, Hindu ve İngilizler arasındaki karşılıklı duygu ve durumların kısa bir özetini yapalım.

İngiliz'ler Hindistan'ın bir çok yerlerini Müslümanlardan fethetmişlerdir ve bu suretle Marata'lar müstesna en çok savaş-

[1] *India, its Administration and Progress*, s. 338.

lar İngiliz ve Müslümanlar arasında olmuştur. 1857 ayaklanması sırasında bütün Hindistan'ın sözde pâdişahı sayılan Delhi'deki Timur'un torunu, ayaklanmış askerler için bir bayrak ve manevî başkan olmuştu.

Ayaklanmaya katılmış memurlar arasında Müslümanlar, Hindulardan pek fazla sayıda idiler. Resmî dairelerde Farsça yerine İngilizce'nin geçirilmesi ve bilgi ve fıkıh dili olan Arabca bilmenin insana artık büyük bir değer vermemeye başlamış olması, bir çok Müslüman okumuş yazmışlarını işsiz ve dolayısiyle gayr-ı memnun bırakmıştı. Müslümanların bu maddî kızgınlık sebeplerine cihad duygu ve zihniyetinin o zamanlar henüz bâki olduğunu ilâve etmelidir; zira o vakitler Hindistan'da İslâmiyet, "Atîu'l-lah ve atîu'r-resul ve'l-ülü'l-emri" âyetindeki "ulü'l-emr" in İngiliz memurları olduğunu cahil halka söyleyen ülema yetiştirecek dereceye gelmemiş idi.

Bilâkis ayaklanmadan sonraki yıllarda Müslüman memurları arasında İngiliz hükümetine hizmetin "küfr" ü tazammun edip etmiyeceği münakaşa edilmekteydi. Bir çok derviş, fakir ilâahirihi köyleri dolaşıp "cihad" propagandası yapmakta idiler ve 1859'da Pencab'ı dolaşan bunlardan biri asılmış idi.

Bu tarzda çalışmalar, gittikçe azalarak 1880 yıllarına kadar davam etmiştir.

İslâmiyetteki "cihad" zihniyetini kırmak ve buna manevî ve ilmi yönden de çalışmak İngilizler için önemli bir iş olmuştur. Bu yoldaki çalışmalar ileride ayrıca anlatılacaktır; esasları noktaları şunlar olmuştur:

a) Cihadın islâmın esasında olmadığını ve ona sonradan arız olduğunu isbata çalışmak (Gulam Ahmed ve Ahmediyye mezhebinin hizmeti bunda olmuştur).

b) Hindistan'ın "Dar ul-harp" değil "Dar ul-İslâm" olduğunu isbata çalışmak (1870'de Mekke müftülerinden bu yolda bir fetva alınmıştır).

c) Osmanlı halifelerinin hilâfetin gâsıbı olduklarını ve bu makamın ancak Kureyşîlerin hakkı olduğunu ve dolayısiyle Hind Müslümanlarının Türkler ve genel olarak dışarıdaki Müslümanlarla ilgilenmemeleri gerektiğini ispata çalışmak (Sör Seyyid Ahmed ve arkadaşları bu hususta çok çalışmışlardır).

ç) Kabiliyetli gençleri müteassıplar kütlesinden ayırmak için onları asrî eğitime teşvik etmek (Aligarh İslâm üniversitesinin kurulması ve Sör Seyyid Ahmed'in çalışmaları bilhassa bunu temine ma'tuf olmuştur).

d) Bilgisiz kütlenin kafasına islâmiyetin namaz, oruç, sarık, bıyığı sünnet olan tarzda kırpmak gibi şeylerden ibaret olduğunu sokmak; Kuran'da ve "Sahih-i Buharî" de bulunan siyasal özdeki âyet ve hadisleri hep İngiliz'ler lehine tefsir ettirmek (Bizde 1920 İstiklâl savaşının başındakilerin öldürülmesini vâcip kılan fetvaları verenlere benzer, ülema bu hususta büyük hizmetlerde bulunmuşlardır).

Fakat bütün bu himmetlerin semeresi ancak 1880 yıllarına doğru elde edilmiye başlanıldığından o vakte kadar İngiliz'lerin kuşku ve düşmanlığı hemen hep Müslümanlara karşı müteveccih olmuştur.

Aynı sebepler dolayısiyle Müslümanlar da İngiliz'lere düşman idiler.

Aşağıda görülecek olan Hindistan'daki "Mücahidîn" hareketi bu gibi duygulardan kuvvet almıştır.

Bundan başka XIX. yüzyılın birinci yarısında Müslümanlar arasında Avrupa kültürünün bir türlü yenilenmiyen eski islâm kültürünü geçtiğini içten kubul edenler pek azdı.

Hindulara gelince yüz yıllardan beri İslâm egemenliği altında yaşamıya alıştıkları için onlar ancak efendi değiştirmişlerdi ve bu onlara o derece ağır görünmemişti ; öbür taraftan İslâm kültürü XVI. yüzyıla doğru donmaya başlamış idise de Hindu kültürü ondan beş altı yüz yıl önce donmuştu. Dolayısiyle onun XIX. yüzyılda Avrupa kültürü karşısında hiç tevil götürmeyecek derece geriliği daha bariz idi. Bu yüzden İngiliz'lerin açtıkları Avrupaî okullara uzun zamanlar Müslümanlar pek az ve Hindular pek çok sayıda gitmişlerdir.

Bunun sonucu olarak XIX. yüzyılın sonlarında Hindu aydınlar Müslüman aydınlardan pek çok idi. Bunlar uluslarının uğramakta olduğu ekonomik sömürülmeye ve esaretin ağırlığına ve kendileri parasız yaşarken İngiliz memurlarının aldıkları yüksek maaşlara tahammül edemeyip bağırmağa ve teşkilât

yapmağa başlayınca İngiliz'ler pek geri kalmış olan Müslümanlara teveccüh edip onlara dayanmışlardır.

Müslümanlar 1870—80 yılından 1914 Genel Savaşına kadar İngiliz'lere hemen tam surette yardım etmişlerdir, fakat onlarda dahi kültür ilerlediği için ulusal duygular uyanmış ve 1918'den sonra Türkiye meselesi vesilesiyle Müslümanların büyük bir kısmı hükûmet aleyhine İnkılâpçılarla beraber çalışmışlardır. Fakat başlangıçta, yani ayaklanmadan sonraki yıllarda, bu âmiller henüz müessir olmaya başlamamış idiler ve bilâkis İngiliz'lerin uğradıkları zorluklar her dinin eski kafalı mutaassıplarından gelmekte idi. Müslüman galeyanını Mücahidler ve Hindu galeyanını sabık Marata mekezi olan Puna Brahmanları temsil etmekte idiler. 1862'de bunların bir ayaklanma hazırlığı keşfedilmiştir. Bu mütaassıplara karşı kullanılan manevî silâh yukarda dediğimiz gibi Avrupa kültürü olmuştur.

Özet olarak denilebilir ki İngiliz'ler XIX. yüzyılın ortalarında en büyük düşmanları olan eski kafalı mutaassıpların hakkından gelmek için Avrupa kültürünü yaymayı uygun bulmuşlar; ancak bu kültürle yetişenler esaretin ve ekonomik sömürülmenin acısını daha şiddetli duyduklarından İngiliz'leri sonda Hindistan'ı bırakıp gitmeye mecbur etmişlerdir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ HÜKÛMETİ YÖNETİMİNDE HİNDİSTAN

1858 — 1914

Bu bölümde Hindistan'ın Birinci Genel Savaşa kadar tarihini gözden geçireceğiz. Bu devrede az savaş olmuştur. Başlıca olaylar Hindistan'ın ekonomi ve kültür bakımından gelişmesi, fakat sömürülen halkın yoksulluğunun devam etmesidir. Bu durum sayıları git gide artan aydınları biteviye İngiliz yönetiminin aleyhine kışkırtacak, onlar her gün daha geniş ölçüde halk tabakaları tarafından desteklenecekler ve bir an gelecek ki İngiliz'ler Hindistan'da tutunamaz olacaklardır.

I. TOPRAK MESELESİ

1860 - 61 kıtlığı

1860 ve 1861 yıllarında Kuzey Hindistan'ın bir çok yerlerinde mevsim yağmurları olağan üstü az olmuştur. Bu bölge esasen 1857 — 58 ayaklanması sırasında çok harab olmuştu ; bu yüzden kıtlık halk üzerine daha ağır basmış ve bilhassa Delhi-Agra bölgesinde halkın yüzde sekiz buçuk kadarı açlıktan ve onun doğurduğu hastalıklardan ölmüştür. Ölenlerin sayısı bir milyona yakındır.

Kıtlıkların yaptıkları tahribat üzerinde incelemeler

Kıtlık geçtikten sonra Albay Baird Smith'in başkanlığı altında incelemelerde bulunan komisyon şu sonuçlara varır

1. Halkın açlıktan ölmesi, ülkede yiyecek bulunmamasından çok onu satın alacak parası olmamasından ileri gelmektedir.

2. Halkın kıtlığa dayanma kabiliyeti toprak vergisinin ağırlığı ile matematik bir biçimde denecek kadar ilgilidir ; bu ağırlık yüzünden hiç para biriktiremiyen ve hububat saklayamıyan köylü kıtlık yıllarında toptan ölmektedir.

Bunlara dayanarak albay B. Smith raporunda toprak ver-

gisinin Bengal'de yapılmış olduğu gibi bir defaya mahsus olmak ve daimî kalmak üzere tesbiti ve hafif olması öğüdünü verir.

Daha sonra Maliye Bakanlığı edecek olan William Muir bu işe, yani toprak vergisinin değişmiyecek surette tesbitine, tararafdar olur ve bu tarafdarlığının sebeplerini şu suretle anlatır:

1. Zaman zaman yeni değer takdiri masraflarından kurtulmak,

2. Halkı bu yüzden uğradığı baskıdan kurtarmak,

3. Her yeni takdirde vergi artacak korkusiyle toprak değerlerinin düşmesini önlemek,

4. Verginin artacağından korkan köylünün toprağını islâhtan kaçınmasını önlemek,

5. Halkı memnun etmek,

O sırada Maliye Bakanlığı yapan Samuel Lang da bu işe taraftar olmuş ve ezcümle demiştir ki[1]:

"Biz yalnızca bu ülkeden alabileceğimiz en çok geliri sağlamak ve halk kütlesini ölü seviyesinde tutmak için yönetimi elimizde bulundurmuyoruz„.

Hindistan bakanı Sör (Sir) Stafford Nertkot (Nerthcote) da 1867 tarihli bir muhtırasında şöyle demiştir[2]:

"Toprak sahiplerinin menfaatlerini İngiliz yönetiminin istikrarına bağlamanın büyük faydalarını göze alan Kıral hükûmeti ilerisi için toprak vergisini artırmak ümidinden vazgeçmiye hazırdır„.

Bakan yalnız iki yönü ayral tutmuştur: a) Ekilebilen kısımlarının o sırada % 80'inden azı ekilmekte olan yerler; b) 20 yıl geçmeden su yolları yapılarak sulanacak olan topraklar.

Toprak vergisinin daimî olarak tesbiti için tartışmalar 1862 yılında başlar ve hiç bir sonuç vermeden 1883 yılına kadar sürer; ondan sonra bu işden vaz geçilir ve eski durum olduğu gibi kalır. Bu yön Hindlilere çok ağır gelir; onlar Sör Stafford Nortkot'un yukarda anmış olduğumuz sözlerinde açıklanıldığı gibi ayaklanmadan sonra 21 yıl halkın gönlünü almak için

[1] D u t t, *The Economic History of India, Victorian age*, s. 281.

[2] D u t t, *aynı eser*, s. 288.

avutmalarda bulunulduğuna ve bu devrede rahatlık bozulmadığı için korkuları kalmayıp işin kapatıldığına hükmetmişlerdir. Bu yüzden Dutt şunları yazmıştır (s. 290):

"Hiç bir vakit bir ulusun sadakati bu kadar fena bir biçimde mükâfatlandırılmamıştır. Hiç bir vakit bir ulusun barışseverliği karışıklık ve korku yıllarında kendisine va'dedilmiş olan bir lûtfun bu kadar açık bir biçimde geri alınması sonucunu doğurmamıştır. Bu ders bir hükûmet için verilmesi ve bir ulus için alınması fena olan bir derstir„ .

Bu biçim avutmaların çoğalması Hindistan'da İngiliz yönetiminin akibetini tesbit edecektir.

Lord Lavrens'in kıral nâibliği sırasında toprak vergisine ait mücadeleleri

Yukarıda (s. 295-96) toprak vergisini toplama işinde başlıca üç usul bulunduğunu ve bunların zemindarı, raiyetvari ve mutavassıt usuller olduğunu görmüştük.

Zemindarî usulde köylünün verdiği vergi kısmen, köylü ile hükûmet arasına girmekte olan müteaddit mutavassıtlara ve kısmen hükûmete gider. Bu iki zümrenin hissesi yerine göre değişir; fakat köylüden parayı alanlar ve o yüzden onu tazyik edenler yerli zemindarlar olduğu için halkın düşmanlığı hükûmete değil bunlara müteveccih ve icabında hükûmet orada âdil bir hakem vaziyetini almaktadır ve mevkilerini hükûmete borçlu olan zemindarlar her işde ona taraftarlık etmektedirler.

Raiyyetvarî usule tabi yerlerde ise hükûmet vergileri doğrudan doğruya kendisi toplar.

Kıral nâibi Lawrens (1864—1869) İngiltere ve Hindistan'daki İngiliz ricalinin çok önem verdikleri ve egemenliklerinin temel taşı saydıkları zemindarî usulünün esasına hücum ve zamanında muallakta olan toprak meselelerini kendi fikrine göre çözmeye kalkışmıştır.

Lawrens'in düşüncesine göre taallukdar, zemindar ve sair namlarla anılan mutavassıtlar köylünün verdiği vergileri hükümetle paylaşmak suretiyle aldıkları para mukabilinde İngiltere'ye hiç bir menfaat sağlamamaktadırlar ve bunların vücûdü İngiliz egemenliğinin devamı için hiç bir suretle bir sigorta sayılamaz; dolayısiyle bu paranın bunların cebine gideceği yerde

köylüde kalması, yani toprak vergisinin bu mutavassıtların aldıkları para nisbetinde azaltılması köylüyü memnun ve hükûmete taraftar kalacağından İngilizler için daha güvenilir bir sigorta ve daha büyük bir kuvvet kaynağı olur.

Bu düşünce ve iddialar İngiltere'de ve bilhassa Hindistanda Lord Lavrens'e karşı bir fırtına kopartmıştır.

Şüphesizdir ki onun düşüncesi insaniyet, ve ulusal bir hükûmeti olan bir ülkede siyasa, bakımından doğru idi; fakat yabancı bir hükûmete ve Londra parlâmentosuna tabi bir Hindistan için doğru değildi. Esasen Hindistan'daki en önemli işlerini Pencab'da görmüş olan Lawrens'in orada tesadüf etmiş olduğu muvakkat ve yersel durumu zaman ve mekân farkiarını hesaplamadan her vakit için doğru sayması ve onu bütün Hindistan'a yaymak istemesi İngiliz egemenliği bakımından tehlikeli idi ve muhtelif zamanlarda Lawrens gibi düşünmüş olan Hindistan'daki büyük İngiliz memurları hep aynı tarzda hatada bulunmuşlardı.

Şöyle ki: Klayv (Clive) ve Warren Hastings zamanları müstesna, daha doğrusu XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren İngiliz yönetimi her nerede bir yerli yönetimin yerine geçmiş ise halkın gözüne kolayca görünebilen yönlerde yerini aldığı yerli yönetime nisbeten daha düzenli, daha güçlü ve kısmen de daha dürüst olmuştur; zira o vakitler Hindistan'ın pek çok yerinde öyle bir karmakarışıklık, yağmacılık ve şekavet var idi ki İngiliz'lerin gelip âsâyişi kurmaları bir nimet sayılıyordu. Vergi ve gümrük siyasalariyle yerli sanayii yoketmeleri, yerli hükûmetlerin soygunu yerine umum ziraî hasılatın üçte biri civarında bir miktarı para olarak istemeleri, yerli hükümdarların ve derebeylerin yağma şeklinde aldıkları para yine memlekette sarfedilirken İngiliz'lerin aldıkları paranın önemli bir kısmının dişarı gitmesi gibi olaylar, ya başlangıçta his ve takdir edilmiyor veyahut bunlar soygun, yağma ve can ve mal güvensizliği yanında hafif şeyler sayılıyor ve dolayısiyle beş on sene için halk İngiliz'lere minnettar oluyordu.

Lord Lawrens ve onun gibi düşünenlerin yanlışı bu gördükleri minnettarlığı ebedî sanmaları ve zamanla halkın fikrini değiştirip başka şeyler isteyeceğini akla getirmemelerindedir.

İngilizlerin bu kabil hizmetleri unutulup halk gözünde zararları faydalarından fazla görünmeye başlayınca şüphe yok ki ahali arasında mevki ve servetlerini İngiliz'lere borçlu olan ve bunları ancak onlar sayesinde muhafaza edebilen mutavassıt bir sınıfın bulunması İngiliz'ler için önemli bir sigorta özünde idi.

Dolayısıyle yeni fethedilmiş olduğu vakit Pencab'ı idare edip bu fikirleri orada edinmiş olan Lawrens bu tartışmada İngiliz egemenliğinin sağlamlığı bakımından yanlış düşünüyordu.

Bu mesele ihtilâfın esaslı meselesidir; fakat amelî sahada Lawrens bu derece ileri gidemeyip genel surette yoksul ve orta halli yerliyi zengin yerliye karşı korumakla yetinmeye mecbur olmuştur.

Onun zamanında ortaya çıkan toprak meselelerinin başlıcaları şunlardır: a) Bengal'e, b) Oudh'a, c) Pencab'a ait olanlar.

a. Bengal toprak meseleleri

Ora zemindarları ve bilhassa toprak vergisi vermemek üzre toprak sahibi olmuş olan Avrupa'lılar, Kanning zamanında bu babta yapılmış olan kanunlara rağmen her yıl raiyyet (köylü)'lerinden aldıkları parayı istedikleri gibi arttırmak ve buna razı olmayan köylüyü mahkemede mahkûm ettirmek iddiasında bulunmuşlar ve bir yargıç onlara hak verip bir köylüyü mahkûm etmiş idi. Bu teşebbüs ve iyi çalışmamak bahanesiyle köylüyü mahkûm ettirmek yolunda vaki diğer bir teşebbüs Lavrens'in şiddetli müdahalesi üzerine neticesiz kalmış ve birinci meselede yüksek mahkeme yargıçlarının, bir kişi müstesna, Lavrans ile hem fikir olduklarından köylüyü himaye için ayrıca kanun yapmaya lüzum kalmamış idi.

b. Oudh toprak meseleleri

Taallukdar denilen 200 ve kusur büyük toprak sahibinin Oudh'un en büyük kısmına malik olduklarını ve bunların topraklarının Kanning tarafından müsadere edildikten sonra ne gibi olaylar üzerine kendilerine geri verildiğini yukarıda (s. 314 ve 349) anlatmıştık.

Esas bakımdan taallukdarlar birer derebeyi özünde olup topraklarında çalışan köylü ile kendileri arasında bir kaç derece mutavassıt vardı; yani meselâ 10 milyon dönüme malik bir taallukdarın toprağında ona muayyen bir miktar

para vermek şartiyle bir milyon dönümlük yeri işletmek veya işlettirmek hakkında malik bir kaç adam vardı, keza bu gibi bir ademin toprağında dahi bir miktar para vermek şartiyle 50 ve 100.000 dönümlük yerleri işletmek veya işlettirmek hakkını haiz müteaddit kişiler bulunmaktaydı, ilââhirihi ve bu suretle taallukdar ile köylü arasında biri birine para vererek bir zincir teşkil eden türlü derecede mutavassıtlar bulunuyordu.

Bu hal pek eski zamandan beri böyle olmakla birlikte Oudh devletinin sipahi ayaklanmasından biraz evvel vaki olan İngiliz Hindistan'ına ilhakının öngününde taallukdarlar bu mutavassıtların çoğunu bertaraf etmiş ve köylüden parayı doğrudan doğruya ve kâmilen kendileri için almaya koyulmuşlardı.

Kanning, taallukdarlara topraklarını geri verirken daha önce orada hak sahibi olmuş olanların haklarının baki kalması lüzumunu senetlerde tasrih ettirmiş idiyse de bu, yalnız lâftan ibaret kalmış ve taallukdarlar Lavrens zamanına kadar kimsenin eski haklarını tanımamışlardı.

Bu yüzden o havalide karışıklıklar ve şikâyetler hiç eksik olmamıştır. Lavrnes bu işi kurcalayınca taallukdarlar ve onları İngiliz egemenliğinin temel taşı sayan İngiliz'ler ve bunlar arasında Oudh'un İngiliz başkomiseri itirazlarını yükseltip bir kıyamet koparmışlar ve bu patırtıya İngiltere'deki Lordlar bile karışmışlardır.

Bir iki yıllık mücadeleden sonra şöyle bir hal şekline varılmıştır: Hükümet yeniden toprağa müteallık hiç bir hak tesis etmemeyi üstenmiş ve taallukdarlar ötedenberi var olan hakları tanımaya mecbur edilmişlerdir. Fakat eski hakların kesin olarak ispatı hak sahibine ait olduğundan ve geçmiş zamanlardan beri bir çok senetler kayb ve şahitler ölmüş bulunduğundan taallukdarların gasbetmiş oldukları hakların pek azı geri alınabilmiştir.

Fakat köylü lehine olmak üzere yıllık tediyatlarının bir hakem mahkemesi kararı olmadan arttırılamıyacağı ve köylüler toprağı islah etmiş oldukları taktirde ve bu islahatın faydası henüz baki olduğu müddetce tediyatlarının arttırılmasına karar verilecek olursa bu babtaki masraflarının göz önünde tutulması esasası kabul edilmiştir.

c. Pencab toprak meseleleri

Bu il, İngiliz'lerce fethedildikten sonra 1853 yılında arazi tahriri ve vergi miktarının tayini vaki olmuş idi. Fakat o sırada bir çok büyük zemindarlar, belki korkularından, belki de İngiliz egemenliğinin devamına inanmadıklarından, haklarını kaydettirmemiş idiler, ve dolayısile Pencab bir küçük arazi sahibi ve köylü ili özünü almıştır.

Aradan 10—15 yıl geçip İngiliz egemenliğinin istikrarı belirdikten ve toprakların değerleri arttıktan sonra bu zemindarlar ortaya çıkıp eski haklarını istemeye başlamışlardı. Mümkün mertebe halka kendileri arasına büyük toprak sahibi sokmak isteyen İngiliz memurları bu talepleri hoş görmeye ve 15 yıldır mal sahibi gibi yaşamış köylüleri zemindarların bir nevi ecirleri vaziyetine sokmaya eyginlik göstermişler ve bu yolda bir kanun hazırlamışlardı. Bunun kabulü köylülerin beşte dördünü ecir haline getirecekti. Lavrens buna itiraz etmiş, uzun bir mücadeleye girişmiş ve bu işte ünlü John Stuart Mill, İngiltere'de kendisine çok yardım etmiştir; sonda mutavassıt bir şekil kabul edilmiştir. Zemindar haklarının tekrar tanınmış olduğu yerlerde köylüyü onların baskısına karşı korumak amacile bir çok kayıtlar konmuştur. Ezcümle sebepsiz yerlerinden çıkarılmaları ve yıllık tediyatlarının arttırılması yasak edilmiş yerlerini kendileriyle aynı şartla işleyecek başka köylülere satabilmeleri, kabul olunmuş toprakda ne gibi ıslahat yapabilecekleri ve buna karşılık ne alabilecekleri açıklanmıştır.

II. İNGİLİZ'LER VE YERLİLER ARASINDA GEÇİMSİZLİKLER VE ÇİVİT KAVGALARI

Lord Kanning ayaklanma sırasında yerlilerle aynı tarzda muamele görmeye bir türlü razı olmayan İngiliz'leri son derece kızdıran iki tedbire baş vurmuştu:

Birincisi hem İngiliz hem de yerli basının serbestliğini bağlamak, ikincisi de hem İngiliz hem de yerlileri ateşli silah taşıyabilmek için hükûmetten izin almaya mecbur kılmak idi.

İlk tedbir ayaklanmış olanlara askerî haberlerin yetişmesini ve İngiliz gazetelerinin garezkârane ve alçaltıcı yayınlarda bulunup sadık veya sakin kalmış yerliler arasında da hükûmete yeni yeni düşmanlar peyda etmelerini önlemek için idi.

İkincisi de aynı fikirden doğuyordu. Kanning, İngiliz'leri silah taşımakta serbest ve yerlileri bu hususta kayt altına alırsa bunların sadık kalanlarını gücendirmekten çekinmişti.

1860'da aynı fikirler dolayısiyle silah taşıma hususunda aynı kayıtların tekrarı Kalküta İngiliz'leri arasında bir kıyamet koparır.

1833'den beri Bengal'de ve Hindistan'ın Güney-doğusunda bazı yerlere bir takım Avrupa'lılar yerleşmiş ve pek mükemmel nümune çiftlikleri kurmuşlardı. Bunlar cüz'î ödenekler karşılığında toprak vergisi vermezlerdi. Tabiî hasılatının üçte biri nisbetinde vergi veren yerli köylünün bunları "nümune" yani örnek edinmeleri imkânı yok idi.

Bu çiftliklerin bir kısmında, bilhassa Bengal'de, çok çivit ekilmiş idi, Avrupa'lı çiftçiler, okuyup yazmak bilmeyen yerlilerden muhtelif hile veya tazyik ile muayyen miktarda çiviti muayyen fiyata yetiştirip muayyen zamanda teslim edecekleri gibi teahhütnâmeler almakta ve o fiyata onu yetiştirmek imkânı olmadığından Hindli'lerin " Esaret Kanunu " dedikleri hususî bir kanuna binaen yerlileri bir çok baskı ve cezalara duçar etmekte idiler.

Dutt [1], s. 249' da Doktor Bukanan'a (Buchanan) nazaran bu baskıları ve yerlilerin Avrupa'lılardan şikâyetlerini saymaktadır, başlıcaları şunlardır:

a) Avrupa'lılar yerlilere esir muamelesi yapıp memnun olmadıkları vakit onları dövmekte ve hapis etmektedirler.

b) Cahil yerlilere ekilmek için teslim edilen toprağın cesametine ve onlardan alınan taahhüt mucibince orada yetiştirilmesi lâzım gelen mahsulün miktarına Avrupa'lılar hile karıştırmaktadırlar. Yani okumak yazmak bilmeyen köylülerden alınan teahhütnâmelerde bu miktarlar hakikatten fazla yazılmaktadır.

c) Avrupalı toprak sahiplerinin çiftliklerinde işleyen yerlilerden istedikleri para umumî hasılattan dahi fazladır.

Bu zulümler 1869 ve 60' da Bengal'de çivit ayaklanması" denilen gürültüleri mucip olmuş ve o tarihten itibaren Avrupalılar çivit ziraatinden hemen kâmilen vaz geçmişlerdir. Bir

The Economic History of India under Early British Rule.

Bengal'lı tarafından yazılıp yerlilerin gördükleri muameleyi tasvir eden ve ismi "Nil Darpan" yani "Çivit ekimi aynası" olan dramın İngiliz'ceye çevrilmesi İngiliz'ler arasında büyük bir kıyametin kopmasını mucip olmuş ve çeviren hapis ve para cezasına çarpılmıştır,

III. MALÎ VE EKONOMİK DURUM

Ayaklanmadan sonra Hindistan'ın Durumu çok sarsılmış ve bütçe açığı çok kabarmıştır. Meselâ 1857 — 58 yılında gelir 31,7 ve gider 41,2 1858 — 59 yılında gelir 36 ve gider 51 milyon İngiliz lirası olur.

Bunun üzerine vergi ve gümrük arttırma, masrafları ve bilhassa ordu masraflarını kısma tedbirlerine gidilir. Bu yüzden hem içerde halk ve ordu arasında, hem de İngiltere de memnuniyetsizlik doğar. İngiltere'deki memnuniyetsizlik bilhassa gümrüklerin artması yüzünden ora fabrikalarının Hindistan'a az mal gönderebilmeleri ve Hind sanayiinin canlanması dolayısiyle idi. Bir sürü uğraşmadan sonra gümrük artışlarının büyük bir kısmı bertaraf ettirilir.

1861—62 ve bilhassa 1863—64'den itibaren bütçe denkligi az çok elde edilir.

Yıl	Gelir (İngiliz lirası)	Gider (İngiliz lirası)
1857 — 58	31.700.000	41.200.000
1858 — 59	36.000.000	51.000.000
1859 — 60	39.700.000	51.760.000
1860 — 61	42.900.000	48.150.000
1861 — 62	43.800.000	44.870.000
1862 — 63	45.140.000	44.000.000
1863 — 64	44.600.000	44.980.000

Hindistan bütçesi ve o bütçeden İngiltere'de yapılan sarfiyat hakkında bir fikir vermek için 1860—61 yılından itibaren XIX. yüzyılın sonuna kadar beş yılda bir yıla ait rakkalar aşağıya konulmuştur. Küsürlar terk veya bire irca edilmiştir[1].

[1] Bk. Dutt, *The Economic History of India, Victorian age*, s. 373 ve 595 (Statistical Abstracts'den alınmış).

Yıl	Gelir (Milyon İngiliz lirası)	İngilterede Yapılan masraf (Keza)	Gider (Genel masraf) (Keza)
1860 — 61	42.9	7.7	48
1865 — 66	48.9	6.2	47.3
1870 — 71	51.4	10	51.1
1875 — 76	51.3	9.8	53.9
1880 — 81	74.2	17.3	77.9
1885 — 86	74.5	18.4	77.3
1890 — 91	85.7	20.7	82
1895 — 96	98.4	27.5	96.8
1900 — 1901	112.9	52.8	110.4

Bu rakamların yanında aynı devir ve yıllarda Hindistan'ın ithalât ve ihracatını gösteren cetvelleri koymayı faydalı gördük [1].

Yıl	İthalât (Milyon İngiliz lirası)	İhracat (Keza)	İhracat fazlası (Keza)
1860	40.6	28.9	— 11.9
1865	49.6	69.5	+ 20
1870	46.9	53.5	+ 6.6
1875	44.4	58	+ 13.6
1880	52.8	69.2	+ 16.4
1885	69.6	85.2	+ 15.6
1890	86.7	105.4	+ 18.7
1895	83.1	117.1	+ 24
1900	96.3	117	+ 20.8

Hindistan'ın ihrac ettiği mallar hemen hep ham maddedir, (Pamuk, hububat, süt, afyon, tohum, çivit, çay); ithalatı ise dokuma, şeker, alet edevat, makine ve genel olarak fabrika mamulâtıdır.

Özet olarak ihrac edilen mallar yetiştirenlere az kâr bırakan, ithal edilenler ise onları yapanlara çok menfaat sağlayan mallardır. Ayaklanma sarsıntısı geçtikten sonra ihracatın fazlalığı yerli müstahsilin çok az kazançla ve karşılığında pek az şey alarak malını satmaya mecbur olması sayesinde elde edil-

[1] Aynı kaynaklar, s. 343 ve 529.

mektedir. Bu fazlalık kısmen de İngiltere'deki masrafları karşılamıya yaramaktaydı.

Sulama ve demir yolu işleri

1866 'da Orisa kıtlığı diye ünlü olan kıtlıktan bir milyon kişiden fazla ölmüştü. Bu olay üzerine İngiliz'ler büyük sulama işlerine önem vermişlerdir.

O sırada genel vali bulunan Lord Lavrens'in son iki memuriyet yılında başlanılan bu işler için bir milyon altın İngiliz lirası harcanılmıştır.

Demir yollarının gelişmesi de bu genel valinin zamanına rastlar; onun devrinde bu işlere 26 milyon altın İngiliz lirası harcanmış ve bu işlerde epi kötülükler olmuştur.

Amerika Birleşik Devletlerindeki iç savaşın Hindistan'daki tepkileri

1861'den 1865'e kadar süren bu savaş sırasında İngiliz ve bir çok Avrupa fabrikaları pamuksuz kalmışlardı. Hindistan pamuğu kısa lifli olmak dolayısiyle Amerika pamuğundan ucuz olmakla beraber Amerika pamuğu ortadan kalkınca bütün dünya Hindistan pamuğuna talip olmuş ve fiyatlar bir kaç misli artmıştır. 1860 'da tonu 54 İngiliz altınına satılan pamuk 1864 'de 189 altına yani dört kere fazlasına satılmıştır. Tabiî bu hal bilhassa en ziyade pamuk yetiştiren mıntıka olan Bombay'da pek büyük servetlerin husulünü temin etmiş ve bu zenginliğin hükûmet veya büyük bankalar tarafından demir yolu ve sulama işleri gibi faydalı ve meşrû işler için sarfedilmesi zımnında bir çığır açılacağı yerde bu hususta hemen hiç bir şey yapılmamış ve bilhassa zenginleşmiş olan yerliler paralariyle saçma ve istikbalsiz işlere, hava oyunlarına "spekulasyon„lara girişmişlerdir.

Bu senelerde her şey pahalılandığından mukannen gelir veya maaş sahipleri, geçinemez bir hale gelmişlerdi.

Amerika savaşı bitince pamuk fiyatları tekrar eski duruma gelmiş, her şeyin fiyatı düşmüş ve pahalı mal almış ve ona nazaran taahhüde girişip borçlanmış olanlar ve tabiatiyle bir çok "spekülatör„ ler top atmışlar ve ortalığı sefalet kaplamıştır. Hükûmetle sıkı alâkası olan "Bank of Bombay„ dahi bunlarla beraber top atmış ve binlerce kişinin emanetlerini batırmıştır.

IV. EĞİTİM VE ÖĞRETİM İŞLERİ

Bilgi ve öğretim dili İngilizce olmak üzere Hindistan'da Batı usulü öğretimin 1835 'de Lord William Bentink (Bentinck) zamanında kurulmuş olduğunu görmüştük.

Bilhassa XX. yüzyılın başlarından itibaren kendini hissettiren ve 1914—18 Genel Savaşından sonra çok gelişen ve çetinleşen Hint ulusal hareketinin başlıca kaynaklarından biri bu öğretim olduğundan onun üzerinde durmak gerekir.

Bu öğretimin başlangıçtaki, bilhassa 1860—1882 yılları arasındaki ana çizgileri şunlardır.

1. İLK OKULLAR

4 sınıf olarak kurulmuşlardır. Başlangıçta sayıları çok az olmuştur. İstenilen şey yüksek tabakalara İngiliz kültürünü vermek ve bu kültürü yukardan aşağı yaymaktı.

Esasen Avrupa'da da öğretim böyle başlamıştı ve ancak iktidar seçimle elde edilmeye başlanıldıktan sonra ilk öğretime önem verilmişti.

İngiliz fütuhatından önce Hindistan'da var olan eski usuldeki ilk okulların çoğu da kapanmış bulunuyordu.

Bu yüzden başlangıçta ilk öğretim bakımından büyük bir gerileme olmuş denebilir.

1880 'de yeni usul okullarda öğrenci sayısının ancak 1,5 milyonu bulmuş olduğu, bunların % 65 'inin ilk sınıfta bulunduğunu ve son sınıfa % 20 sinin bile varamadığını söylersek işin ne kadar ufak çapta kaldığı kolayca anlaşılır.

Bu okulların çoğunda öğretim yerli dillerle yapılırdı. Bunlarda karşılaşılan büyük bir güçlük de "Dokunulamayanlar" denilen aşağı "kast"[1] lara mensup çocuklarını öbür çocuklarla bir arada okutulaması idi. Bu güçlük Güneyde Kuzeyden pek fazla idi.

2. ORTA ÖĞRETİM

"High school" yani "Yüksek Okul" larda verilirdi; müddeti 7 yıl idi. Bazen ilk sınıflarda yerli dillerle öğretim yapılırdı; Yüksek sınıflarda ise hep İngilizce kullanılırdı.

[1] İlk cildin dizininde bu ada bk.

Bu okullardan çıkanların hemen hepsi ya üniversitelere gider veya küçük hükûmet işyarlıklarına alınırlardı. Onlar arasından doğrudan doğruya hayata atılanlar pek azdı.

3. YÜKSEK EĞİTİM

Bu, Üniversitelerde verilirdi.

1858 'de bir kanunla Kalküta, Madras ve Bombay'da birer üniversite kurulur. Kanun bunları kurmaktaki amacın edebiyat ve fende uzmanlaşmış olanların sınavlardan geçirilerek bilgilerinin tespiti ve kendilerinin ilmî rütbelerle taltifi olduğunu ifade etmektedir.

Bu üniversitelerde o vakit yeni kurulmuş olan Londra Üniversitesi örnek tutulmuştur; yani bunlar doğrudan doğruya öğretimde bulunmayıp kendilerine bağlı Kollej'lerde ders görmüş öğrencileri bir sınava tabi tutarlardı. Bu Kollej'ler başka başka kentlerde bulunabilirlerdi, ancak yetiştirdikleri öğrencilerin sınavlara kabulü için üniversiteye önceden bağlanmış olmaları şart idi.

Bu biçim üniversitelere "affiliating and examining„ yani "kendine bağlayıcı ve sınavlayıcı„ denir.

Kollej'lerde öğretim dört yıllık idi.

Bu üniversiteler tamamiyle hükûmetin denetlemesi altında tutulmuştur. Üniversitenin bulunduğu ilin valisi veya vali vekili onun "Chancellor„, yani rektörü idi; "Vice Chancellor„ yani rektör yardımcısını o tayin ederdi. Üniversite kurulu üyeleri de bulunulan yerin yüksek İngiliz işyarları idi.

Yüksek öğretim büyük bir başarı olmuş ve pek çok adam yetiştirmiştir. Kuruluş yılında 162 öğrenci alan Kalküta Üniversitesinin kollejleri 1901'de 3307 öğrenci almışlardır.

4. HİNDİSTAN'DA AVRUPA USULÜ ÖĞRETİMİN ÖZELLİKLERİ VE VERDİKLERİ SONUÇLAR

Bunları anlamak için Hindistan'daki kültür işlerinin bir kaç özelliğini göz önünde tutmalıdır.

a) Okul ve kollejlerin bek büyük çokluğu yatılı değildir; dolayısiyle çocuklar ana baba ve muhitleri tesirinden hiç ayrılmamışlardır.

b) High school ve kollejlerin bir kısmı hükûmet mües-

sesesi, başka bir kısmı yerli teşekküllerin malı ve üçüncü bir kısmı da hükğmettan para yardımı alan "Grant in aid„ özel müesseseler idi, bu yardım olmadan yaşayabilen özel müesseseler pek az idi.

Bu yardım özel müesseselere bazı şartlara tâbi olmak ve hükümetin denetlemesi altında bulunmak karsılığında verilmekte idi.

c) Kollejlerin sınav için bir üniversiteye bağlanmaları hükümetin tasvibiyle olmakla birlikte hükümet aradaki mesafe ne olursa olsun bir kollejin istediği herhangi bir üniversiteye bağlanmasına mâni olmazdı ; dolayısiyle kollejlerin çoğu sınavlarda en çok kolaylık gösteren üniversiteye bağlanmayı uygun görürlerdi. Kalküta üniversitesinin sınavlarına büyük bir öğrenci kütlesi çekebilmesi kısmen de bu yüzdendi.

d) Üniversite kurmaktaki amaçlardan biri memur tedariki olduktan sonra müsbet ilimlerden ziyade edebiyat, felsefe ve hukuka ehemmiyet verilmiş olması tabiidi.

e) Hindistan'da kurulan Avrupaî öğretimin bilhassa o vakit için pek büyük bir garibe teşkil eden bir özelliği okullarda hiç dinî ve ahlakî öğretim bulunmaması idi. Esasen o devirde din dışında ahlâk olabileceğini kabul edenler pek az olduğundan dinî öğretim olmayınca ahlâkî öğretimin de olmaması tabii idi.

Bu konu üzerindeki itirazlara bazı hükümet adamları ilmin ahlâkı düzeltmeye de kabiliyeti olduğu yolunda cevap verirlerdi.

Hükümetin din ve ahlâk derslerini okullara ve sınavlara sokmamış olması bir dereceye kadar makul idi; zira kendisi her bakımdan yabancı idi. Dolayısiyle kendi açtığı okullarda birçok hizbe ayrılan Hindu dininin hangi şeklini okutacak idi? Onun dini hızıblarından birini tercih etmesi ve okutmasını mecburi kılması tabii doğru olmazdı, ve ülke içinde birçok dinî tartışma ve kavgalara kapı açardı ; sonra bazı yerlerde Hindu, Müslüman, Hıristiyan, Sih dinlerini ve belki bunların türlü hızıblarını öğretmek gerekebilirdi, bunun imkânı olmadığı gibi okul içine birçok kavga vesileleri sokulmuş olabilirdi.

Bundan başka kuvvetli bir mani daha vardı, o da halkın büyük bir çokluğunun dini olan Hindu dinini bizlerin anladı-

ğımız şekilde ahlâkla telif etmenin imkânsızlığı idi, zira bu din dul kadınlara kendilerini diri diri yakmayı vacib, bazı zümrelere mensub adamlara kız çocuklarını öldürmeyi mübah kılmakta idi ve bu gibi cinayetler ancak önce Türk'lerin ve sonra İngiliz'lerin zoru ile durdurulabilmişti. Keza aynı din, bazı insanların vücut ve hatta gölgelerini necis ad ve onlara yaklaşmayı bile yasak ediyor ve inek öldürmeyi insan öldürmekten daha büyük bir cinayet telâkki ediyordu, vesaire.

Bir çok aydın Hindular her ne kadar bu çirkinliklerin dinin aslında bulunmadığını ve sonradan ilâve edilmiş olduğunu söyliyorlarsa da, Hindu dininin aslında olan ve olmayan şeyleri ayırıp ipka ve terki lâzım gelenleri tayin ve ona göre bir dini öğretim programı yapmak her halde yabancı bir hükümete düşmezdi ve onun bu yolda bir teşebbüste bulunması behemehal kötü karşılanırdı.

Dolayısiyle hükümete bu işde tamamiyle hak vermek gerekir.

Hindistan'da kurulan bu usul öğretimin ulusal cereyanı ne derece kuvvetleştirmiş olduğu 1885 'den itibaren görülmeye başlanınca bu usulün öğrencilere "karakter„ yani ahlâkî metanet vermeye hiç müsait olmadığı sırf onların kafalarını doldurmaya yaradığı ve bunun da kısmen dinî ve ahlâkî öğretimin eksikliğinden ileri geldiği birçok İngiliz tenkidcileri tarafından söylenilmiştir. Halbuki tenkid edilen vsul 1880 senesine kadar hükümete, bol, ucuz ve sadık memur yetiştirmiştir, eğer onlara istenildiği gibi ahlâkî metanet verilmiş olsa idi onlar daha baştan yabancı işgaline karşı ayaklanmaya başlarlardı ve başlamaları lâzım gelirdi. Dolayısiyle İngiliz'lerin Hindli öğrenciye " karakter „ kazandırılmamış olduğundan şikâyet etmeleri manasızdı.

Bazı özel ve tek cemaate ait kollejlerde dinî ve ahlâkî öğretim yapılmasına mümanaat edilmemekte idiyse de bunların sayısı pek azdı.

Bu hususta önemli bir istisna vardı. O da misyoner okulları idi. Bunların açıkca belirtilen amaçları okula (derecesi ne olursa olsun) giren Hindu ve Müslümanlara biteviye telkinlerde bulunularak onları Hıristiyan yapmaktı. Buna rağmen bu müesseseler hükümetten, yani Hindu ve Müslümanlardan toplanı-

lan vergilerden, para alıyorlardı. Bu para İngilterede bu maksat için dinsever Hıristiyanlardan toplanılan ianelere eklenince okulların öğrencilerden pek az para almalarını mümkün kılıyordu. Dolayısiyle yoksul Hindu ve Müslüman çocukları için bunlara gitmek çekici idi. Bishop (Metropolit) Whitehead *"Indian problemes„* adlı kitabında (s. 190) çocuk babalarının evlatlarını oralara dini telkinata maruz kalacaklarını bile bile gönderdiklerini ve din ile hiç ilgisi olmayan bir okula yabancı bir din öğretimi bulunan bir okul tercih ettiklerini yazmaktadır. Bizim Hindistan'da yapmış olduğumuz şahsi temaslar ise aksini göstermektedir. Missioner okullarına çocuklarını gönderenlerin ya "dokunulmıya„ Hindular veya pek fakir olan Hindu ve Müslümanlar olduğu kanaatini edindik. Hindistau'da gördüğümüz yerli Hıristiyanların umumî ifadesi bu dine geçen Hinduların hep "dokunulmayan„ zümresinden veya pek yoksul insanlardan olduğu merkezindedir.

Tabiî bir kaç yüz binde bir istisna olabilir. Bu tarzda okulların hükûmetten yardım görmeleri doğru değil ise de bu nisbeten hafif bir haksızlıktı. Zira daha fenası vardı. Bir çok, nisbeten ufak yerlerde yalnız bir okula hükûmetçe tahsisat verilmekteydi, ve çok kere o, oradaki missioner okuluydu; böylelikle orada yerli cemaatlere mensup bir okulun açılması imkânsız kılınmaktaydı. Bu suretle vergi veren Hindu ve Müslüman babalar ya çocuklarını okula göndermemeye veya onları açık amacı öğrencilerini hıritiyanlaştırmak olan ve kendi paraları sayesinde geçinen bir okula yollamaya mecbur kılınmaktaydılar.

Bu hıristiyanlaştırma amacı hakkında Papaz Whitehead (s. 192' de) diyor ki:

"Hindistan'daki misyoner okul ve kollejleri ancak öğrencilerine hıristiyan prensipleri dairesinde öğretimde bulunmak ve talebeye Hazret-i İsa'nın ahlâk ve tedrisatını arz ile tehzibi ahlâklarına çalışmak için kurulmuşlardır. Bu müesseseler her halde Hindu ve Müslümanlara ucuz bir lâik öğretim vermek için mevcut değildirler, böyle bir amaç için İngilterede misyonerlere yardım edenler bir penni bile iane vermezler.„

f) Pek önemli olan bir sorum da öğretimin İngiliz dilinde olmasıydı. Bunun ne maksat ve lüzumlar dolayısıyla yapılmış olduğunu bu babda 1835' de karar ittihazından bahsederken

anlatmış idik. Ancak o vakit beslenmiş bazı ümitler ve izhar edilmiş bazı temennilere göre bu, kısmen olsun, muvakkat bir tedbir olacaktı ve yerli diller yeter derecede ilerleyip bu dillerde gerektiği kadar eser yazılınca bir çok yerlerde o dil öğretim dili olarak İngilizce yerine ikame edilecekdi.

Bu yolda ümit beslemiş olanların ümitleri tamamiyle boşa çıkmış gibidir, zira hemen her yerde İngilizce yüksek öğretim dili olarak kalmıştır.

İngilizcenin öğretim dili olması şu sonuçları vermiştir:

Birincisi Kollej öğrencilerinden yüzde altmıştan fazlasının İngilizceyi yüksek dersleri takibe kâfi derecede öğrenememesi olmuştur. Bu hal, hem genel öğretim seviyesini düşürmüş, hem de işi ezberciliğe döktürmüştür. Öğrenci matematiğe varıncıya kadar her şeyi "test-book„ denilen sınav kitaplarından hâfız usulü ezberlemeye kalkışmış ve zekâ, anlayış ve düşünce yerine hafızaya önem vermiştir. Esasen bu tarzda çalışma İslâm ve Hindu kültürlerinin yozlaşma devirlerinin bir mirası idi ve yeni okullar için getirilen İngiliz öğretmen profesörler, ya muhitin kökleşmiş göreneklerini yenemedikleri veya her ne sebepten ise bununla mücadele etmek istemedikleri için o cereyana kapılmışlardı.

Üniversiteler sınavlar sayesinde bu sukutu durdurabilirdiyseler de bu yolda bir şey yapamamışlar ve sınavlar daima sudan olmuştur, şayet mücadeleye karar vermiş olsaydılar öğrencilerin üçte ikisi sınava bile giremez ve Kollejlerin keza üçte ikisi kapanmaya mecbur olurdu. Üniversiteler arasındaki rekabet dahi sınav seviyesini düşüren bir âmil idi, zaten başlıca amaç memur yetiştirmek olduktan ve en büyük ve mesuliyetli makamlar İngilizlere münhasır kalacak olduktan sonra sınavların sudan yapılmasında o kadar mahzur yok idi, bilâkis bu suretle bol ve ucuz yerli memur yetiştirmeye çalışmak müreccah addolunabilirdi.

Bu öğretim usulleriyle, ilerde hayatta iktisap edineceği tecrübeyi edindiği bilgilere ekleyerek çok düşünmeye ve güç ve karışık işleri kavrayıp onları halle ve haklarında karar ittihazına kadir, yani birinci derecede pekaz adam yetişmiş ve ortalık ikinci derece adamlarla dola gelmiştir.

Bu işte kabul edilmiş olan düstur, Şirket direktörlerinin 1854'de yazmış oldukları gibi "Üniversite rütbeleri hürmeti telkin edecek derecede yüksek olmalı, fakat öğrencinin cesaretini kıracak derecede müşkül olmamalı" idi.

İngilizcenin öğretim dili olmasının ikinci bir tesiri Hind aydınlarının İngilizce düşünmeleri ve yerli dillerde hissetmeleri, yani bir birinin ayrı iki âlemde yaşamaları olmuştur. Kadın öğretimine de uzun yıllar hiç önem verilmemiş olması buna eklenirse, aydınların fikir ve düşünce bakımından nasıl aile ve ulusları dışında ve sun'i bir hayat içinde yaşamış oldukları anlaşılır.

Öbür taraftan Batı öğretimi görenlerin hemen hepsi yüksek kastlar mensupları idiler ve pek çoğu brahman idi ve içlerinde aşağı kastlardan hemen kimse yok idi.

Bunların sonucu olarak 1880 yıllarına kadar bu okul ve kollejlerden çıkanlar İngilizlerin ve Batı'nın hayranları ve bir çok işlerde İngiliz'den İngiliz olmuşlardır.

Aynı zamanda devlet memuriyetleri arasında kâmilen Hintlilere bırakılmış olan ufak işler ve büyük makamlar arasında yerlilere açılan tek tük mevkiler için İngilizce bilen ve sadakatle hizmete hazır olan lüzumu mıktarda adam bulunmuştur; ve bunlar, daima vatandaşlarına karşı efendilerinin menfaatlerini müdafaaya ve Batı'nın maddî manevî azametini göklere çıkarmaya koyulmuşlardır.

Dolayısiyle 1835'den itibaren yürütülen eğitim siyasası güdülen amaçlara göre 1880 civarına kadar büyük bir başarı olmuştu, İngilizlere hem uçsuz ve sadık yerli memur yetiştirmiş, hem de Hindistan'da din ırk, kast vesaire gibi taksimat dolayısiyle esasen mevcut olan ayrılık sebeplerine bir de Batı eğitimiyle yetişmiş olanlarla eski kafalılar arasında hasıl olan nifak ilâve edilmiştir ve bu yeni ihtilâf unsurlarının en işe yarar olmaları İngilizlere taraftar olmuştur.

İlk devrenin bu parlak sonuçları, yabancı egemenliğine karşı bu eğitim usulünün esasında mevcut olan ve o vakit pek az devlet adamı tarafından görülebilen öldürücü tehlikeleri örtmüş ve hükümeti bu işi azamî surette genişletmeye sevketmiştir.

1882'de toplanan Eğitim Komisyonu'nun öğütleri ve onları en yanlış ve tehlikeli olanlarının körükörüne tatbiki başka suretle izah edilemez, bunlardan ve daha sonra durdurulamaz bir hal alan ulusal hareketin nasıl kısmen bu sayede büyüdüğünden ileride bahsedeceğiz.

Bu son olayın husulüne çok tesir etmiş olmak itibariyle İngilizcenin öğretim dili yapılmasının dördüncü bir neticesini de analım.

Bu sayede düzinelerce dili olan Hindistan'ın aydınları müşterek bir dile malik olmuşlar ve birbirleriyle tercümansız konuşabilmişlerdir. Bundan başka, istibdada karşı ve kendi uluslarının hakları lehinde en canlı ve en mantıkî eserleri vücuda getirmiş olan İngiliz politikacı ve filozoflarının kitap ve nutuklarını doğrudan doğruya okumak her Hindli aydın için mümkün olmuştur. Bu gibi eserler Hindli gençler için en seve seve okunan ve münakaşa edilen kitaplar olacaktır.

Vakıa İngilizce sırf dil gibi okutulmuş ve az kişi tarafından öğrenilmiş olsaydı yine bu gibi eserleri tercüme halinde okumak birçok aydınlar için mümkün olurdu ; ancak bu takdirde hükümet nasıl ki üniversite kurulları sayesinde sınavları ve para yardımı sayesinde okulları denetleye gelmiş idiyse yine bu gibi bir usul ile tercümeleri de denetiiyebilir ve bu yüzden kendi bakımından hasıl olabilecek zararların büyük bir kısmının önüne geçebilirdi, halbuki her aydın İngilizce bilip mezkûr eserlerin aslını okumaya kadir olduktan sonra yapacak bir şey yok gibiydi.

Bundan başka öğrendikleri İngilizce sayesinde pek çok gençler tahsil için İngiltere ve Amerika'ya gitmişler ve oradaki siyasal ve sosyal cereyanları görmüş ve anlamışlardır.

Özelliklerini anlatmış olduğumuz bu öğretim usulünün 1880 'e kadar sonuçlarının özeti şudur :

a) 1786 'da genel vali olan Lord Kornvallis (Cornwallis) hemen her devlet işini Avrupa'lılara gördürmek siyasasını kurmuştu.

b) 1835 'de yerliler için İngilizce dilinde batı öğretimini kurmuş olan Lord William Kavendiş Bentink bu suretle devlet işlerinde İngiliz başkanlık ve denetlemesi altında yerlileri kullanmak esasına kapı açmıştır.

c) 1857 'de üniversiteleri kuran Kanning ise Hindlilerin yüksek devlet makamlarına çıkıp başkanlık ve denetlemeye iştiraklerine kapı açmıştır.

d) Bunun arkasından, aralarında konuşacak müşterek bir dil bulan Hindistan aydınları, Avrupa tarzında ulusal duygulara sahip olarak "Hındistan Hindlilerin olmalıdır„ diyecek bir duruma gelmişlerdir.

5. İNGİLİZ'LERİN HİNDİSTAN'DA GÜTTÜKLERİ ÖĞRETİM SİYASASININ SÖMÜRGECİLİK BAKIMINDAN YANLIŞLARI

İngiliz'ler Hindistan'da öğretim siyasalarını kurdukları vakit dünyada sömürge yönetimi hakkında hiçbir devletin tecrübesi yok gibiydi, zira ondan önce Amerika'da kurulmuş olan sömürgeler ahalisi büsbütün geri insanlar idi ve onların Hind'liler gibi büyük bir geçmişleri yoktu.

Jules Hamard *"Domination et colonisation„* adlı eserinde[1] bir sömürgeyi ebediyen sömürge halinde tutmak için takibi gereken siyasa ve usulleri tesbit etmekte ve bunları ilgililere öğretmektedir. Ezcümle eğitim siyasasının ne olması gerektiğini anlatmaktadır. Bunu İngiliz'lerin Hindistan'da yürütmüş oldukları siyasa ile karşılaştırmayı faydalı bulduk.

Fransız yazarı diyor ki (s. 266) :

"1. Yerlileri okutmak,

"2. Onların okutulmasını bu müşahedelere göre tanzim etmek, yani onu pratik, maddi, hakikate mutabık ve fenni surette düzenlemek bizim vazife ve menfaatimizdir.

"Fakat amaç geçmiş zamanın tarih ve "ezberleme„ ders kitapları yerine fizik, kimya ve tarihi tabii kitapları koymak veya bu bilgilerin özetini ezberleme usuliyle öğretmek değildir. Lâzım olan şey öğretmenin kendisinde bulunması icabeden bilgilerle öğrencinin zihnini meşbu etmesi ve bilgileri ora muhitinin ziraî ve sınaî bazı şekillerine tatbik etmesidir. Bizim (Fransızların) sosyal telakkilerimiz, siyasal ihtiraslarımız, din hakkında düşünülmeden tahassül etmiş kanaatlerimiz ile meşbu olan herşeyi öğretimden dikkatle hariç tutan "dominateur„ yani "egemen galip„, nazarî sahada bunlardan yalnız müsbet ebedi ve umumi olan şeyleri muhafaza etmelidir.

[1] Paris 1910.

"Bu şartlara ve güdülen amaca göre, ilk okul öğretmenlerinden çok şüphe edilmelıdir, ve hatta üniversiteci ve klâsik zihniyete de şüpheli gözle bakmalıdır.

"Amelî uzmanlar, iyi seçilmiş işçi, iyi istihkâm veya sömürge piyadesi onbaşıları, bahriyenin zeki makinistleri, bayındırlık ustaları, amelî mühendisler (politeknikiden çıkma olmamalıdır) işi amelî sahaya dökmüş doktorlar, öğretmen okullarımızın ve üniversitelerimizin en iyi mahsullerine müreccahdırlar (yani sömüagelerde öğretmen olarak bu mesleğe hazırlanmış kimseler değil, burada sayılan zümrelerden olanlar tercih edilmelidir.)

"Herşey amelî surette amelî gayeler için olmalıdır.

"Ancak yerli muhitin ameli hayatına taallûk eden esaslardan ibaret olan meseller mevzu bahsedilmelidir„.

Bu Fransız yazarının genel öğretim hakkındaki öğütleridir. yazar İlk öğretim için diyor ki:

"Yabancı hükümetin tek gerçek vazifesi sırf yerli olan ve ilgililerce idare ve idame edilen okulları teşvik etmek ve kapanmalarına mani olmak ve onların geleneksel öğretimlerine derece derece tek tük Avrupa bilgilerine ait lokmalar sokmaktır„.

Daha sonra yazar orta ve yüksek öğretimden bahsederken bu babda her sömürgenin kendi özelliklerine göre hareket lüzumunu tasrih ettikten, sonra genel surette orta ve yüksek öğretimde dahi ilk öğretim gibi hareket edilmesini tavsiye ediyor ve ondan sonra diyor ki:

"(Sömürgeciler) realist kalmalıdırlar; orta ve yüksek öğretimler her şeyden önce pek yakın faydaları göz önünde tutmalıdırlar, vakıatle iktifa etmelidirler, bilhassa edebiyat ve hukuk sahasında bilgin ve öğretmen yetiştirmek değil, ameli ihtisas adamı yetiştirmek amacını gütmelidirler„.

Bu hususları tesbitten sonra yazar eğer orta öğretim gören gençler arasında olagan üstü bir iki tanesi büyük bir kabiliyet gösterirse bunların Avrupaya tahsil için gönderilmesi cayizdir diyor ve son derece ender olması lâzım gelen bu müstesnalardan başka hiç bir yerlinin Avrupa'ya tahsile gönderilmemesi lüzümunu teyit ediyor ve diğer bir istisna olmak üzere şu zümreleri gösteriyor.

"Her akıllı hükûmet, yerlerinden sökülmek veya bir nevi rehine haline sokulmak istenilen büyük hanedanlara mensup çocuklardan maada yerlileri merkezde (yani sömürgeci devletin ülkesinde) Avrupa'lılarla birlikte tahsil ettirmekten kesin surette vaz geçmelidir.

"Bu suretle yetiştirilmiş (yani Avrupa'da Avrupalılarla okutturulmuş) yerliler ve bilhassa Asiya'lılardır ki muhakkak surette bizim medeniyetimizin en barışmaz ve egemenliğimizin en fena düşmanları olurlar.

"Manen ve aklen melez, yolunu şaşmış, kendi cemaatinden ayrılmış, iliklerine kadar çürümüş, kalbinin dibine kadar acı ve garez girmiş, her iki cemaatten tardedilmiş ve neticede her ikisinin dışında kalmış olan bunlardır ki memleketlerine döndükleri vakit tebamızın en bedbahtları olur ve en cânileri olabilirler„.

Daha şonra yazar "galip egemen„ (dominateur)'in sömürgelerdeki tebaasının dilini öğrenmesi gerektiği esasını ileri sürüyor fransızcanın yerlilere ancak ihtiyatla ve muayyen şartların tahakkukunda öğretilmesini cayiz görüyor. Yazar bir sömüıgede Fransız olmayan Avrupa'lılar Fransız'lardan kalabalık oldukları takdirde (Tunus gibi) bu yabancıların çocuklarını Fransızlaştırmaya yarayabileceği için öyle yerlerde yerli çocuklara Fransızca öğretilmesini bilhassa faydalı sayıyor.

Jules Hamard'ın öğütleri Fransız sömürgelerinde yürütülmektedir. Orada öğretim, yerlileri geniş ölçüde eski durumlarında bırakmak, aralarında usta başı yetiştirmek ve onlara elden geldiği kadar az Fransızca öğretmek amacını gütmektedir. İngiliz'ler ise bunun tam tersine olarak Hind'lilere, bilhassa genel nazarî bilgileri vermiş, onlara İngiliz edebiyatını, Batı felsefe ve hukukunu öğretmiş ve onlardan usta başıdan çok, önce küçük sonra da büyük memur yetiştirmek istemişlerdir.

Hindistan'ın durumu ile Fransız sömürgelerinin durumu arasındaki başkalık kısmen de bu öğretim siyasası başkalığından doğmuştur. Yani iş sırf bencil bir sömürgecilik bakımından ele alınırsa Fransızlar daha akıllıca davranmışlardır.

6. SÖR (SİR) SEYYİD AHMED VE HİND MÜSLÜMANLARININ OKUTULMASI

Hindistan'da kültür işlerinin 1882 yılına kadar tarihcesini bitirmeden önce daha sonra Aligarh İslam Üniversitesi biçimini alan müesseseden ve onun kurucusu ve XIX. yüzyılda Hind Müslümanlarının en tanınmış önderi olan Seyyid Ahmed'den[1] bahsedelim.

1817'de doğmuş olan mumaileyh 1839'dan itibaren İngiliz hizmetine girmiş ve 1841'den 1857 sipahi ayaklanmasına kadar türlü yerlerde İngiliz'lerin kurmuş oldukları yerli mahkemelerde yargıçlık etmiştir. O sırada Delhi'deki pâdişah onun soyunun ünvanı olan "Navab Cevad üd-devle" ünvanını kendisini yeniden tevcih etmiştir.

Seyyid Ahmed 1857 ayaklanmasının başından sonuna kadar İngiliz'lere bağlı kalmış ve onların sonda galip geleceklerinden hiç şüphe etmemiştir; o esnada bir çok erkek ve kadın İngiliz'in canını kurtarmış ve ayaklanmadan sonra hükümet ve İngiliz askerlerinin amansız intikamları yüzünden yerliler arasında yapılan kıtaller sırasında ayaklanmaya katılmamış olan yerliler hakkında şahadette bulunmak suretiyle muhiti dairesinde bir çok masum yerlinin canını kurtarmış ve ayaklanma sırasındaki hizmetlerine mükâfat olarak hükümetce kendisine ayaklananlardan müsadere edilmiş emlakten yılda on beş bin İngiliz lirası irat getiren bir yer verilmek istenilmiş ise de o bunu kabul etmemiştir.

Ayaklanmanın sebepleri hakkında yazmış olduğu risalede, daha yukarda bahsetmiş olduğumuz gibi, Hind'lilerin teşriî meclislere dahil olmamaları yüzünden hükümetle halk arasındaki daimî anlaşamamazlığı ve ordu teşkilâtındaki ihtiyatsızlıkları izah etmiştir.

Seyyid Ahmed'in 1885'e kadar başlıca işi Hindistan Müslümanlarını İngiliz hükûmetine dost etmek ve bilhassa ayaklanma dolayısile hasıl olan düşmanlık ve şüpheleri ortadan kaldırmak, müteassıp müslüman ülemanın "kâfir" müstevli addettikleri İngi-

[1] Mumaileyh hakkındaki kitaplar: General Graham, «Sir Seyid Ahmed»; G. A. Natesan ve şerikleri, «*Eminent Mussalmans*»; Farguhar, «*Modern religious movements in India*».

liz'lerin hem egemenlik hem de kültürlerine karşı gösterdikleri düşmanlıkla mücadele edip Müslümanları her yönden İngiliz'lere ısındırmaya çalışmak olmuştur ve bu çalışma başarı ile sonuçlanmıştır. Onun bu yoldaki çalışmalarının başlıcaları şunlardır:

a) 1863'de yargıç bulunduğu Gazipur'da bir Edebî ve İlmî Cemiyet teşkil etmiş ve memuren Aligarh'a naklolunduğunda cemiyet merkezini de oraya nakletmiştir. Hindistan bakanı, cemiyetin fahrî başkanı ve Pencab ve Bengal vali vekilleri fahri başkan vekili olmuşlardır. Cemiyet bir çok İngilizce eserleri Ordu diline tercüme etmekle önemli hizmette bulunmuştur.

b) Gazipur'da bir İngiliz okulunun temel taşını koyarken yaptığı demeçte, kraliçenin ünlü beyannamesinde memuriyet ve şeref hususunda İngiliz ve Hind'liler arasında fark olmıyacağına dair bulunan sözlerden bahisle bu va'din bir hakikat olması için Hind'lilerin okuyup öğrenmelerinin kâfi olduğunu uzun uzadıya isbata çalışmıştır.

c) 1866'da bir İngiliz-Hindli cemiyeti kurmuştur, maksat Londra'da esasen mevcut olan böyle bir cemiyetle ve onun vasıtasiyle İngiliz parlementosile teması sağlamak idi.

Bu cemiyeti açarken verdiği söylevde bir çok munsif İngiliz'lerden daha İngiliz olarak Hindistan'da İngiliz'lerden önce var olmuş olan bütün hükümdar ve yönetimleri baştan başa zalim ve yeni yönetimi baştan başa âdil diye göstermiş ve eğer halk tamamiyle bahtiyar değilse tek kabahatlinin kendisi, yani halk, olduğunu ve manasız bir vehim dolayısile dertlerini hükûmet memurlarına açmaktan korktuğunu, halbuki bunu yapsa her şeyin düzeleceğini söylemiştir.

ç) 1869'da İngiltere'ye gidip 17 ay orada kalmış ve üniversitelerin teşkilâtını incelemiştir. Orada Kraliçe Viktorya'dan ve bütün İngiliz ricalinden pek büyük iltifatlar görmüştür.

d) Hindistan'a döner dönmez aylık bir gazete çıkarmıştır. Müslümanları hükûmete ve Batı kültürüne ısındırmak için bu gazetenin pek büyük tesiri olmuştur; aynı zamanda bu gazete ile İslamiyetin ilerlemeyi engellediği hakkındaki isnatlara karşılık vermiştir. Bundan başka din ile sosyal hayatın ayrılması ve dinin her işe sokulmaktan vaz geçilmesi için yazı ve söylevlerinde çok uğraşmıştır. Bu yüzden ülema onu "tekfir"

etmiştir; hatta onun "kâfir" olduğu hakkında fetva almak üzere ülemadan bazısı Mekkeye kadar gitmiştir.

Kadınların öğretimi için de çok propaganda yapmıştır.

e) 28 Mayıs 1875'de Kraliçe Viktorya'nın doğum gününde Seyyid Ahmed en büyük eseri olan "Mahomedan Anglo-Oriental" okulunu açmıştır.

1878'de bu okulun kollej yani yüksek öğretim sınıfları açılmış ve bunlar, sınavları için, Kalküta üniversitesine bağlanmışlardır.

1877'de Kıral nâibi Lord Lytton şimdiki Aligarh Üniversitesinin yerini tutan Kollejin temel taşını koymuş ve bir az önce Hindistan'ı terketmiş olan sabık Kıral nâibi Lord Northbrooke bu iş için 1000 İngiliz lirası iane vermiştir.

Başlangıçta yalnız edebiyat şubesine malik bulunan ve kırk elli öğrencisi olan bu kollej 1920'de "Unitary" şeklinde yani tedrisat yapan ve bulunduğu mahalden gayrı yerlerde kendine mensup kolleji olmayan bir üniversite şeklini almıştır.

Şimdi üniversitenin Edebiyat, Fen ve Hukuk fakülteleri vardır, bunlar Avrupaidir ve öğretimleri İngilizcedir. Bir de İlahiyat öğreten bir şubesi ve epi sonra eklenen Ordu dilinde öğretim de bulunan bir Yunanî tababet (Hipokrate ve İbn-i Sina'dan kalma tababet, yani bizim tabirimizce mütetabbiblik) fakültesi vardır[1]. Bu üniversitenin, Tıp fakültesi hariç, 1930 da 1500 kadar öğrencisi vardı ve yılda 250 ve küsur mezun çıkarıyordu.

Hindistan'daki Müslüman aydınların çoğu Aligarh Kollej ve sonra üniversitesinde yetişmişlerdir ve Hind Müslümanlarının gözünü açan bu müessese olmuştur, dolayısile Seyyid Ahmet'in bu hnsusta mensup olduğu cemaate hizmeti büyüktür.

Mumaileyh Aligarh Kollejine Hindu ve Parsiî gibi Müslüman olmayan öğrencileri de kabul etmiştir, halbuki Aligarh örneği

[1] Bu eseri yazan 1930 yılı sonlarında bu Üniversiteyi ziyaret ettiğinde bu devrede Yunanî tababet okutulmasına hayret etmiş ve bir kimya profesöründen şu garip karşılığı almıştır: «İnkilâpcılar, yani Gandi ve Kongres, hep ulusal şeyler istiyorlar, hükûmet de onlara ulusal tababet veriyor». Esas amaç halkın yoksulluğu dolayısiyle çok kere doktora ve pahalı Avrupa ilâçlarına baş vuramadığı için ona ucuz iyiediciler tedarik etmekti.

üzerine kurulmuş olan Benares'deki Hindu Kolleji, Müslüman öğrenci almamakta idi.

f) 1878'den 1883'e kadar Seyyid Ahmed, kıral naibinin teşriî kurulunda üye olmuş ve gayet geniş fikirle davranmıştır, mesela mecburi aşılanma kanununu; halkın taassubundan korkan bir çok İngiliz memurlarının muhalefetine rağmen o kabul ettirmiştir.

1883'de bu kurulda "Merkezî İller„ e (Central Provinces) bir türlü muhtarımsı yönetim verilmesi müzakere edilirken Seyyid Ahmed din, ırk, kast gibi bir birine rakip veya düşman bir çok zümrelere ayrılmış olan Hind ulusuna seçim hakkı verilmesinin manasız olduğunu iddia ve bu behemahal verilecek ise her cemaatin kendi mümessillerini ayrıca seçmesi gerektiğini, aksi taktirde çokluğun azlıklaarı ezeceğini söylemiştir. Bu görüş 36 yıl sonra Hindistan'a verilmiş olan anayasanın temel taşlarından biri olacaktır ve Hint ulusal hareketine muhalif olan cemaatci Müslümanlar denilen zümre daima bu istekte ayak direyecektir.

g) 1886'da her yıl toplanmak üzere müslüman eğitim konferansını kurmuştur. Amaç müslümanlar arasında Avrupa kültürünü yaymak için görüşmek ve akıl danışmak ve Hindistan'ın türlü yerlerinde bulunan Müslüman okullarının programlarını birleştirmek idi. Bu konferanslar çok faydalı olmuştur.

h) 1885 yılında "Hind Millî Kongresi„ teşekkül etmişti; bundan daha aşağıda uzun uzadıya bahsedilecektir. Bilahara 1914—18 Büyük Savaşından sonra Gandi'nin başkanlığı altında hükûmete en şiddetli muhalefet nüvesi olacak ve onu son derece güç duruınlara sokup istiklalî sağlayacak olan Kongres, başlangıçta sırf Hind aydınlarının bir cemiyeti idi. O, İngiliz egemenliğine karşı bağlılık göstermekle birlikte hükûmeti tenkidetmek ve halkta var olan memnuniyetsizliğe türcüman olmakla ahalinin teveccühünü kazanmaya başlamıştı.

Seyyid Ahmed ta baştan Kongres'e karşı muhalif durum almış, Müslümanların bu harekete karışmamaları için elinden geldiği kadar çalışmış ve buna oldukça muvaffak olmuştur.

Mumaileyh, bilhassa 1887 Müslüman eğitim konferansında, Hindistan'ın her tarafından gelmiş olan Müslüman murahhaslar önünde Kongres aleyhinde şiddetli propagandada bulunmuştur.

Seyyid Ahmed'in Kongres aleyhinde bulunmasındaki iki büyük sebep şunlardı:

1. Kongres İngilizlerce hoş görülmüyordu; binaenaleyh Müslümanlar onunla birlikte çalışırlarsa hükümetin teveccühünü kaybederlerdi.

2. Kongres Avrupa'da olduğu gibi halka din, ırk, kast farkı gözetilmeden seçim hakkı verilmesine eygindi, halbuki Seyyid Ahmed az yukarıda söylemiş olduğumuz gibi bunun aleyhinde idi.

O vakite kadar Seyyid Ahmed'in İngiliz'lere hizmeti müslüman gençlerini onlara ısındırmak olmuştu; 1885'den itibaren hizmeti ise Müslümanların kalabalık halde Hindistan ulusal cereyanına katılmalarına mümanaat etmek olmuş, bu ikinci hizmeti evvelinden daha çok makbule geçmiş ve kendisini Hindistan hükümetince en muteber şahsiyetlerinden biri yapmıştır. 1889'da kendisine Sör (Sir) ünvanını veren, K. C. S. I (Knight Commander of the Star of India), yani Hindistan yıldızı nişanının şövalie-komutanı yap lmıştır.

i) Seyyi Ahmed ölümünden az önce 1897'de, Osmanlı Yunan savaşı dolayısiyle İngilizlere en büyük hizmetini yapmıştır. O sırada İngiliz politikasının Yunan'lılara müteveccih oluşu Hindistan Müslümanlarını kızdırmış ve bunlar arasında Kongress tarafına kayanları çoğaltmıştı. Esasen kızgın olan sınırdaki Afgan oymakları da Pamir'den Belucistan'a kadar hemen kâmilen ayaklanmışlardı. 80 yaşına girmiş ve ömrünün son günlerine yaklaşmış olan Sör Seyyid Ahmed büyük bir gayret ile işe koyularak bu hususta propagandaya başlamış ve söz ve yazı ile elinden geldiği kadar çalışmıştır.

Esasen aynı işe Kur'anı, Sahih-i Buharî'yi ve İslâm tarihini karıştırarak bir çok ulema da koşulmuştu.

Sör Seyyid Ahmed "Ahir-i Muzamin" ve "Aligarh Institute Gazette" de bu baptaki makalelerinde şu tarzda bir muhkeme yürütmüşdür [1].

"... Binaenaleyh Hilâfet sona erdikten sonra (Hülefay-i Raşidin'den sonra) hükümdar olmuş olanlara sultan, hükümdar,

[1] Bk. Sir Verney Lovett, *A History of the Indian Nationalist Movement*, s. 73 ve 283-4.

emîr ilâahirihi denilebilir; fakat onların kendilerine halife, sultan, emîr veya beyendikleri her hangi diğer bir unvanı vermelerine rağmen biz Müslümanlar, Peygamberin vefatını takip eden ilk 30 senede hüküm sürmüş olan halifelerle idame etmiş olduğumuz münasebatı onlarla idame edemeyiz. Biz her hangi bir memlekette hüküm süren bir Müslüman hükümdarını ancak bir Müslüman hükümdarı addedebiliriz, onu Halife-i Resulullah saymayız. „

Sir V. Levett, s. 73'de diyor ki :

“ Sör Seyyid Ahmed İngiliz hükûmetine son bir kıymetli hizmette bulunduktan biraz sonra 1898'de ölmüştür. Yunan - Türk savaşının tahrik etmiş olduğu Pan - İslâmik duyguya karşı mücadele için “Aligarh Institute Gazette„ inde makaleler yazmış ve onlarla Abdülhamid'in hilâfet hakkındaki iddialarını red ve Hindistan'ın “Türklere karşı gayr-i dostane bir siyasa takibine mecbur olsalar dahi İngiliz'lere sadık kalması lüzumunu propaganda etmiştir „ .

j) Mamafih İngiliz'lere bu kadar gayretle hizmet etmiş olan Sör Seyyid Ahmed son günlerinde çok kırılmıştır. Allahâbâd'da yargıç olan oğlu Seyyid Mahmud, hükûmetin her buyruğuna uymadığı için baskı altında işinden çekilmeye mecbur olmuştu.

Bu olay dolayısiyle Seyyid Ahmed'in yazmış olduğu şu cümleler dikkatle okunmaya değer[1].

“ Benim fikrimce, bu ülkenin fatihi bulunan ve fetihleri dolayısiyle tabiatiyle gururla dolu olan Avrupalı dostlarımızın feihedilmiş olan ve tabiatiyle kendisinden nefret edilen ve vazifesini yükek makamının icabatiyle müsavi bir şeref ve itibarla ifa etmek isteyen bir Hındli ile aynı sıraya oturmaya tenezzül etmeleri zamanı henüz gelmemiştir ve belki hiç gelmiyecektir. Eğer Hindli, namuslu ve iyi terbiye görmüş bir “ centilmen „ gibi haysiyetini yüksek tutmak isterse hayatı tahammül edilmiyecek bir hale gelir. Bilakis fatih ırkın üyesi olmak itibariyle kendini faik bir şahsiyet sayan Avrupalı meslekdaşına karşı boyun eğer veyahut bazı muayyen istikametlerde hareket ederse bahtiyar olabilir. Fakat eğer bir Hindli vicdanının emirleri vec-

[1] Natesan, *Eminent Mussalmans*, s. 35.

hile hareket etmek ister ve eğer damarlarında cedlerinin kanından bir azı bile henüz mevcut ise o vakit vazifelerini ifa edemez. Bir sır değildir ki İngiliz ulusunun kendi yurtdaşlarına ve Hindlilere karşı yapmakta olduğu muameleler bir birinden akla kara gibi farklıdır. Halk bunun böyle olmadığını iddia ile avunabilir, fakat yalnız hakîm (filozof anlamında) olan, bu meselede bütün gerçeği bilir.„

Seksen yaşına kadar bütün cephelerde, iç ve dış siyasada can ve gönülden yurdunun fatihlerine hizmet etmiş ve içerde ve dışarda bir çok dindaşlarını ve Hinduları bu yüzden kendine düşman kılmış olan bu adamın ölmeden biraz evvel bu itirafta bulunması her sömürge halkının çektiği dertlerin manevî kısmını izah eder.

k) Sör Seyyid Ahmed'in bir çok eserleri vardır. Başlıcaları şunlardır :

Delhi cami, saray ve ünlü anıtlarını tasvir eden "Asarüs-Sanadîd„ ; "Hind ayaklanmasının sebepleri„. Onun en ünlü eserleri bu ikisidir.

"Peygamber Muhammed'in hayatı„

"İslâmiyet ve Kitab-ı Mukaddes„. Tevrat ve İncil hakkında mütaleat.

V. KIRAL NÂIBLERININ İHTİŞAMLI GEZİ VE DERBAR SİYASALARI

Ayaklanma bastırıldıktan sonra Lord Kanning hem halkın gözlerini kamaştırmak, hem de gönüller almak için tantanalı geziler yapmaya ve türlü yerlerde "derbar„ lar kurmaya koyulmuştur.

"Derbar„ da bir çok ileri gelenin ve halkın önünde konuşmalar yapılmakta, sızlanmalar dinlenilmekte ve bazı gönül alıcı kararlar verilmektedir. Bilhassa herkese kıral nâibinin azameti ve yerli ileri gelenlerin (maharaca, navab, raca, oymak başkanı, vesaire) onun yanında birer hiç ve ondan lütuf bekleyen kimseler olduğu apaçık gösterilmektedir.

Kanning'in ilk gezisi 1859'da başlar. O, eski Hind pâdişahlarının debdebesini taklit ederek yanında 10.000'den fazla memur, bendegân, asker vesaire ile birlikte Kuzey Hindistan'ın bir çok yerlerini dolaşır ve derbarlar kurar.

Ancak Lord Lavrens'ın derbarları en muhteşemleri arasında olduğundan onların ikisini anacağız.

Lahor derbarı O 1864 Ekiminde Kuzey Hindistan hükümdar ve küçük devlet başkanlarını Lahor'da toplayıp büyük bir derbar kurmuştur. 600 maharaca, navab, raca, serdar ve türlü kudret ve kuvvette başkanlar, sırma, ipek, muslin elbiseleri, üzerlerindeki yüzler hattâ binlerce mücevher ve incileri, maiyetlerindeki her devrin silahlarını taşıyan asker ve her çeşit elbise giyen bende ve hizmetkârlariyle, ceman 80.000 kişi ve altın ve gümüşle süslü yüzlerce filleriyle Lahor'da toplanmıştır. Ezcümle Keşmir maharacası 5000 maiyet ve askeriyle ayrıca bir ordugâh kurmuş idi.

Ayın 15'inde Lavrens başlıca devlet başkanlarını birer çeyrek saat yalnız olarak kabul etmiş, ülkelerinin halleri hakkında bilgi almış ve her birine güdülmesi gereken siyasa ve yönetim hakkında yönerge vermiştir. Ayın 17'sinde bazı hükümdarlara Sipahi ayaklanması sırasındaki hizmetleri dolayısiyle nişan vermiş ve onları taltif etmiştir.

18'inci günü büyük Derbar günü idi; her hükümdar kendisi için tayin edilmiş olan yeri almış ve Lavrens'in gelmesini beklemiştir. Bunlar arasında o sırada henüz bağımsız olan Hokent'ten gelmiş Türk elçileri de vardı; yaklaşmakta olan Rus istilâsına karşı yardım istemeye gelmişlerdi.

Lord Lavrens'in arabası görününce toplar atılmaya başlamış ve bütün hükümdarlar ayağa kalkıp Lord murassa örtülerle örtülmüş bir kürsü üzerindeki tahtına oturuncaya kadar o suretle beklemişlerdir.

Kıral naibi pek iyi bildiği Ordu dilinde bir söylevde bulunmuştur.

Onda, 7 yıl önce ayaklanmış ve Hindistan'da yeniden yerlilerin egemenliğini kurmağa çalışmış olan Hindu ve Müslüman askerlerine karşı İngilizlere yardım etmiş olan Keşmir'in Hindu ve Patilala'nın Sih maharacasına, Sih ve Racput başkanlarına, Pişaver ve Kuhat'ın Müslüman meliklerine, Delhi, Derecat ve Hezaren'in keza Müslüman serdarlarına teşekkürlerini ve takdir hislerini bildirmiş.....

Kıraliçenin ve kocasının Hindistan'ın hükümdar ve ulus-

larına karşı beslemekte oldukları derin şefkat ve sevgi duygularını açıklamış.

İngilizlerin Hindistan'ı ne kadar iyi yönelttiklerini, vergileri azalttıklarını, yol ve su yolu yaptıklarını, okullar açtıklarını ve bütün halkın minnetini kazandıklarını ve bu sayede bütün hükümdar ve halkın ayaklanma sırasında İngilizlere yardım ettiklerini ve herkesin bu keyfiyeti çocuklarına öğretmesini ve hatırasının kaybolmasına müsaade etmemesi gerektiğini söylemiş. . . . .

Bütün ırkların ve bütün Dünya uluslarının Allahı olan büyük Allahdan derbarda bulunanları korumasını, onlara adaleti sevmeyi ve zulme düşmanlığı öğretmesini niyaz etmiştir.

Nutuk bittikten sonra bütün hükümdar ve başkanlar başlıca maiyetleriyle birlikte mertebelerine göre sıra ile Lavrens'e takdim olunmuşlar ve eskiden Türk pâdişahlarına yapıldığı gibi "Nezir„ denilen altın hediyelerini onun ayaklarının önü koymuşlar ve ondan "Hil'at„ almışlardır.

Agra derbarı, Gvalyor ziyareti

Orta Hindistan'ın 350 hükümdar ve başkanı Lavrens'in çağrısı üzerine Agra'ya toplanmış (1896) ve bu toplantı orada bulunan 100.000 maiyet, asker vesaire ile Lahor'dakinden daha muhteşem olmuştur. Derbarlar, aşağı yukarı hep birbirlerine benzedikleri için bunu ayrıca tafsil etmiyeceğiz.

Lavrens söylevinde hep babacasına öğütler vermiş ve özet olarak demiştir ki:

"İngiltere'nin sizler (Hükümdarlar) hakkında besliyeceği saygı ve itibar, asaletinizin eskiliğine ve kütüğünüzün uzunluğuna bağlı değil, fakat iyi yönetiminize bağlıdır. Bu hususta Hindistan'da maharet sahibi olan, yani ülkelerini iyi yöneltmesini bilen pek az hükümdar vardır ; zira ekserisi cahil büyümüştür ve çocuklarını el'an cahil büyütmektedir.

"İngiliz saltanatı barışı ve refahı tazammun eder ve eski yağma ve dinî zulümler devresi ebediyyen kapanmıştır; eskiden vahşî hayvanların yaşadıkları yerler şimdi mamur kentler haline gelmiştir.

"Fakat memnuniyetle görüyorum ki bazı devlet başkanları

İngiliz örneğinden istifade ederek yollar açmaya ve ülkelerine medeniyet sokmaya başlamışlardır,

"Tek isteğim uluslarınızı mutlu kılmanızdır„.

Aynı vesile ile Lavrens bazı hükümdarlara Hindistan yıldızı nişanını vermiştir. Racputana'nın en büyük hükümdarı olan Codpur maharacası (Devletin şimdiki nüfusu 20 milyon kadardır) kötü yönetimi ile ünlü idi ; nişanı kendisine verirken Lavrens özet olarak demiştir ki:

"Bu suretle kazandığınız büyük şerefi takdir edeceğinizi ve bunun sizi, devletinizi iyi yöneltmeye sevkedeceğini umarım.„

Fakat Maharacanın yönetimini düzeltmediği ve ülkesinde iç savaş çıktığı için o, bir az sonra, tahttan indirilmiş ve ülke bir süre için bir niyâbet meclisi tarafından yöneltilmiştir.

1867 yazında başka bir hükûmdar, Racputana'da Tonk navabı (Müslümandır) kendisine atfolunan bazı cinayetler dolayısiyle tahttan indirilmiş, fakat devlet, yeni usul veçhile ipka edilmiştir.

Bu derbarda dahi Lavrens "Nezir„ alıp "Hil'at„ verdikten sonra derbar bitmiş ve o, ziyaret için Gvalyor maharacasının başkentine gitmiştir.

Gvalyor kentine egemen olup Hindistan'ın eski tarzda yapılmış en kuvvetli kalesi olan aynı namdaki kale o vakit İngiliz askerlerinin elindeydi.

Bu ziyaret sırasında da ayaklanma günlerinde İngiliz'lere o kadar hizmet etmiş olan Maharaca, Hindistan'ın yerli ordularının en mükemmeli bulunan ordusuna bir geçit resmi yaptırmıştır. Esasen bu ordu hakkında oradaki İngiliz siyasal memur vasıtasiyle bilgi edinmiş olan Lavrens askerlerin mükemmeliyetini görünce kuşkulanmış ve Maharacaya gûya sırf onu düşünüyormuş gibi bunların bir gün ayaklanıp kendisini güç bir durumu sokabileceklerini söylemiştir.

Bir kaç ay sonra Lavrens, Maharacaya gönderdiği bir mektupta ordusunun türlü kentlere dağıtılması ve bir daha önemli birliklerin bir araya toplanmaması öğütünü vermiştir; bu öğüt bir buyruktu. Maharaca için, geçmiş hizmetlerinin bu mükâfatı karşısında, boyun bükmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı.

Yerli hükümdarların bilgisizlik ve geriliğini gidermek için daha, sonra, Lord Mayo'nun genel valiliği sırasında (1869—1872), Ecmir'de hükümdar çocuklarına mahsus olmak üzere "Mayo Kollej„ adiyle bir ckul açılmıştır. Bunun kurulması için yerli hükümdarlar 70.000 altın vermişlerdir.

VI. TÜRLÜ UFAK SAVAŞLAR

1. MÜCAHIDLER

Seyyid Ahmed Şah ve kurduğu cemaat

XIX. yüzyılın ilk yarısında Seyyid Ahmed Şah[1] adında biri Bengal Müslümanları arasında bir takım tarafdar ve mürit toplar. Bunlar kendilerine "Mücahidîn„ yani cihad yapanlar derler; Hindistan'da hükümetten çekinenler onları "Ehl-i sünnet ve'l hadis„ diye anarlar, İngilizler ise onlar için "Hindustani fanatics„ yani Hindistan mutaassıpları ve Vahhabî tabirlerini kullanırlar; bu son tabir, o devrede Vahhabîler Osmanlı pâdişahına ve genel olarak sünnîlere karşı başarılı savaşlar yaptıklarından "Mücahidîn„i Hindistan'ın Sünnî müslümanlarının gözünden düşürmek için kullanılmıştır.

Bunların başlıca işi "kâfir„lere karşı "cihad„ idi ve "ehl-i sünnet„ten pek farkları olmamakla birlikte, bu sonuncuların bir çoğunun müslüman olmıyanların boyunduruğunu kabul etmiş olmaları "Mücahidler„e onları "tekfir„e vesile veriyor ve bu yüzden arada anlayış ve davranışlarda bir başkalık ve çok kere gerginlik hasıl oluyordu. Bizce bunların kendilerine verdikleri "Mücahidîn„ unvanı onlara en yakışanıdır. Büyük amaçları Hindistan'da İslâm pâdişahlığını diriltmekti.

Mücahidlerin başlıca merkezleri Bengal'de Kalküta ve Bihar'da Patna kentleri olup her tarafa yayılmış bulunan teşkilâtları sayesinde para ve gönüllü toplamakta idiler.

1823 yılında Seyyid Ahmed Şah 40 kadar adamiyle birlikte Pişaver'in Kuzey-doğusundaki Yusufzai oymağının bölgesine varır. Sihlere karşı bazan başarılı, fakat çok kere başarısız savaşlarda bulunur; kâh o dağlık ve sarp bölgenin Afgan oymakları kendisiyle birlik olurlar, kâh aleyhine dönerler. 1829'da

[1] Daha yukarda adı geçmiş olan Sör Seyyid Ahmed'le karıştırılmamalıdır.

Pişaver'i ele geçirirse de çok geçmeden yenilir ve ölür. En çok yardımı Hudu Heyl oymağından (Etek'in Kuzey-doğusunda) görmüştü.

1857 vuruşmaları

1857 'de Mücahidler yeniden mücadeleyi çetinleştirirler; o vakit Sih egemenliği sona ermiş ve onun yerini İngiliz egemenliği almıştı. O sırada Mücahidlerin en tanınmış başkanı Mevlevî İnayetullah Han adında biri idi. Svat bölgesinde ise "Ahund„ diye anılan Nakşbendî şeyhi Abd ül-gaffur adında biri çok nüfuz sahibi idi ve bu nüfuzunu kendilerinden para aldığı İngilizler lehinde ve Mücahidler aleyhinde kullanmaktaydı.

1857 ile 1863 arasında İngilizlerce Mücahidlere karşı yapılan seferler Afgan oymaklar bölgesinde savaşların maddî ve manevî cephelerini iyice aydınlattığı için bu konu üzerinde bir fikir vermek üzere ayrıntılı olarak anlatılacaktır. Bu oymakların en belirli vasıfları taassup veya yağmacılık duygularının âni olarak kabarması, fakat para ve siyasal tezvir sayesinde ayaklanmış oymaklar arasındaki birliğin çok geçmeden bozulması, ihanetlerin vukuu ve ortalığın birden bire yatışmasıdır.

1857 sonlarında Hudu Heyl oymağına mensup "Mücahid„-lerden bazıları Şeyh Can denilen bir yerde çadır kurmuş olan Yusufzai bölgesi İngiliz komiser muavinine (Mülkiye memurudur) hücum edip maiyetinden beş kişiyi öldürmüşler ve bütün eşyasını yağma etmişlerdir.

Bunu cezalandırmak için 1858 baharında 4.500 kişilik bir kuvvet General Sör S. Kotton (Cotton)'un komutasında Novşera (Nevşehir)'dan hareketle Hudu Heyl bölgesine yürümüştür.

Hudu Heyl oymağının başkanı Mukarreb Han'a düşman olup İngiliz siyasal memurları tarafından tahrik edilmiş olan Totalay halkı İngiliz askerinin yaklaşması üzerine mumaileyhin ikamet ettiği Pencdar köyüne hücumla orayı yakmış ve Mukarreb Han'ı kaçmağa mecbur etmiştir. Bundan sonra İngiliz ordusu Hudu Heyl'lerin topraklarına girerek bir iki köy ve kurgan yakmış ve pek az mukavemet görmüştür.

Bu iş görüldükten sonra ordu asıl Mücahidlerin kurganı olan Sitana üzerine yürümüştür. Bu sefer de İngilizler Osmanzai oymağiyle Amb navabından yardım görmüşler ve Mücahidler

ağır biçimde yenilmişlerdir. Bazı yerlerde bunlar son adamına kadar öldürülmüş ve bütün köyleri yakılmıştır; sağ kalanlar yakın olan Gadun oymağının yanına kaçmışlar, fakat gördüğü baskı üzerine bu oymak onları kendi bölgesinden çıkarmış ve bir daha kabul etmiyeceğini İngiliz'lere karşı üstenmiştir.

1863 Savaşları Bu yeniliş Mücahidlerin maneviyatını hiç kırmamıştır. Onlar sıra ile Malka ve Siri diye iki köyde yerleştikten sonra 1863' de tekrar tamamen harab olan Sitana'yı ele geçirmişler ve İngiliz'lere karşı akınlarına ve onları veya mensuplarını tekrar öldürmeye veya soymaya başlamışlardır.

Arada Patna ve Kalküta'dan para ve gönüllü bakımından yardım görmüş olan Mücahidler kısmen cihad ve İngilizlerin bütün o havaliyi bilfiil işgale hazırlandıkları propagandası ve kısmen para ve silâh vermek ve kendilerine muhalif olanları da tehdit etmek suretiyle o havali oymaklarının çoğunu kendi taraflarına çekmiş ve Svat "Ahund" u bile İngilizlere açıkça tarafdarlık ettiği takdirde nüfuzunu kaybetmekten korkarak Mücahidlere eyginlik göstermiş idi. Aynı zamanda Mücahidlerle Hasan-zai oymağı ve bazı Hezare oymakları İngiliz'lere sadık kalmış olan Amb navabının ülkesine saldırmakta idiler. Bunlara rağmen para, tehdit ve abluka sayesinde bir çok oymaklardan Mücahidleri arazilerine kabul etmiyeceklerine ve onlarla beraber olmıyacaklarına dair taahhüd almış olan İngilizler başlangıçta işin bütün önemini anlamamışlardı.

1863 senesinin Ekiminde General Sör Nevill Çamberlayn (Sir Newill Chamberlain)'ın genel komutasında bulunan birliklerin 7—8000 kişiyi bulan bir kısmı (Bu sefere iştirak eden piyade birlikleri hemen kâmilen Hindli idi) Peşaver bölgesinden hareketle Nevkale'de toplanmış ve doğruca Mengeltane yolu ile Sitana'ya gideceğini yaydıktan sonra Kuzeye çıkıp Daran ve Ambela boğazlarını tutmuş ve oradan Sitana üzerine yürümeye teşebbüs etmiştir; bu suretle bütün Mücahidlerle müttefiklerinin Mengeltane tarafına toplanıp Ambela—Sitana yolunun serbest kalacağı ümit edilmiştir. Aynı zamanda başka önemli kuvvetler Sind ırmağının sol kıyısiyle Abbutâbâd ve Derbend havalisini kuvvetle işgal ve Sitana'yı

arkadan tehdit ve o taraf oymaklarını uslu durmaya mecbur etmişlerdir.

Ambela boğazına varan asıl taarruza memur kuvvet, arazisinden geçmeye mecbur olduğu Bunerval oymağının tarafsız kalacağını ummuştu.

Pek büyük zahmetlerle pek fena yollu veya yolsuz dağlardan geçmiş olan bu birlikler Ambela boğazına varınca dostluk teminatı veren Çamla vadisi ve Bunerval oymağı murahhasları tarafından karşılanmıştır. İngilizler de tek amaçlarının Mücahidleri cezalandırmak olduğunu ve bu yapılınca geri çekileceklerini bu murahhaslara temin etmişlerdir.

Fakat Kasımın 22 'sinde, Çamla vadisi boyunca, Koga ve Sitana'ya yakın olan Kuriya'ya kadar gönderilmiş olan kuvvetli keşif kolları geri gelirlerken Bunerval oymağının ciddî ve çetin bir taarruzuna uğramış ve güçlükle asıl kuvvet üzerine çekilebilmişlerdir.

O tarihten itibaren bütün o bölge oymakları Mücahidlerle açıktan açığa birleşip toplanmaya ve Ambela bölgesindeki İngiliz ordusu üzerine baskı yapmaya başlamışlardır; bu suretle hasıl olan toplanma hiç bir zaman 40.000 kişiyi bulmamış ise de türlü zamanlarda savaşa katılmış olan Afgan ve Mücahidlerin sayısı 60.000 kadar tahmin edilmektedir.

İngiliz komutanı 10.000 kişiyi bulmayan kuvvetleriyle bu dağlık bölgede Malka üzerine yürüyemeyeceğini anlıyarak geri ile irtibatını ve bulunduğu yeri muhafaza ile yetinmeye karar vermiş ve "Political officer„ yani siyasal subaylar tarafından para, va'd ve saire sayesinde oymaklar arasındaki birliği bozmak için vâki olacak çalışmanın sonucunu beklemiştir.

Bu durumun uzaması Kalküta'daki yürütme kurulunda ordunun yokedilmesi korkusunu uyandırmış ve seferden vaz geçmek ve birlikleri geri çağırmak isteğini doğurmuşsa da bu yapılmamıştır.

Siyasal subayların oymakları dağılmak amaciyle giriştikleri uğraşların sonucu ancak Aralık ortalarında yani iki ay kadar sonra kendini göstermeye başlamıştır.

O vakte kadar Ambela boğazındaki İngiliz ordusu pek çetin baskı ve saldırılara uğramış ve etraf tepelerinin zapt ve

muhafazası için pek kanlı vuruşmalar olmuştur; başkomutan bile yaralanıp kışın sonunda komutayı bırakmaya mecbur olmuş idi. Bütün bu çarpışmalarda üstünlük hemen daima İngilizlerde kalmıştır; intizam ve fenden başka yeni kullanılmaya başlanılan "Enfield" tüfekleri, Mücahid ve aşiretlerin topsuz olması ve süngülü tüfek kullanmamaları gibi sebepler İngiliz başarılarını anlatmaya yeter.

Aralık ayının ortasına doğru siyasal subayların çalışması sayesinde oymaklar arasında evlerine dönme hadiseleri çoğalmaya başlamış idi. Mücahidlerin başında olan Mevlevî İnayet Ali Han ile Svat "Ahund" u denilen Nakşbendî şeyhi Abd ul-gaffur Han'ın maiyetinde kalan oymaklar ancak hatır için orada durmakta, şevksiz çarpışmakta idiler, esasen İngiliz albayı Willy "*From the Black Mountain to Waziristan*" adlı kitabında (S. 115), o vakte kadar nüfuzunu kaybedecek dereceyi bulmamak şartiyle hemen daima Mücahidlere muhalefet ve İngilizlere tarafdarlık göstermiş olan Ahund'un İngilizler aleyhindeki hareketinin, oymaklar nezdindeki nüfuzunu kaybetmemek için olduğunu o vakitki askerî ricalin ifadelerine atfen yazmaktadır. Her ne ise "Ahund", alttan alta siyasal subaylara yardım etmekle beraber sonuna kadar görünüşü korumaya devam etmiştir.

Mumaileyhin sinsice ihanet etmiş olduğunu ve bir taraftan kendisi ölünceye kadar çarpışmakta devam edeceğini herkese açıkca temin ettiğini ve öbür taraftan oymak efradını her fırsatta yerlerine dönmeye teşvik ettiğini ve hattâ bu keyfiyeti çabuklaştırmak için bir çok söylentiler çıkarmış olduğunu Mücahidler cemiyetinin bu günkü üyelerinden biri bu eseri yazana anlatmıştır. Bu suretle Şeyhin ihaneti hem İngiliz, hem "Mücahid" kaynaklarınca teslim ediliyor demektir.

Oymakların toplanmasına vesile olan olay Bunerval oymağının İngilizlerle çarpışmış olması idi; savaşa katılmak üzere her gelen bu oymağa yardım için gelmiş geçiniyor ve kendini onlara kısmen olsun beslettirmeye çalışıyordu. Savaş uzadıkça bu oymak bu işten bıkmış ve sonda İngiliz siyasal subaylarının adamlarından gördüğü teşvik üzerine 10 Ocak 1864'de İngiliz karargâhına murahhas göndermiştir.

İngilizler Bunerval arazisinde hiç gözleri olmadığını ve tek amaçlarının Mücahidleri yoketmek olduğunu murahhaslara temin ve Mücahidlerin kurgan ve sığınağı olan Malka'yı tahrib için gönderilecek bir İngiliz birliğine yardım ettikleri takdirde kendilerine bir çok mükâfat va'd etmişlerdir. Bu hususu kabul edip giden murahhaslar dört gün sonra tekrar gelip bunu oymağa kabul ettiremediklerini söylemişler, fakat ayın 16'sında İngiliz ordusu üzerine oymaklar tarafından hücum edileceğini ve eğer ondan önce İngilizler hücum ederlerse Bunerval oymağının tarafsız kalacağını bildirmişlerdir.

Bunun üzerine içinde dört bin kişilik bir oymak kuvveti bulunan Lalu köyüne İngilizler dört bin sekiz yüz kişilik bir kuvvetle baskın yapıp tam bir başarı kazanmışlar ve bir kaç köyü ve ezcümle Ambela köyünü işgal edip yakmış ve oymaklara pek ağır zayiat verdirmişlerdir.

Bu vuruşma sırasında Bunerval oymağı hiç işe karışmamış ve savaşa katılan öbür oymaklar üyelerinin sayısı da on beş bini geçmemiştir.

O gece oymaklar birer birer yerlerine dönmeye başlamışlar ve hemen yalnız kalmış oian Bunerval oymağı *cirge*, yani meclisini 17 Ocak 1864'de İngiliz karargâhına gönderip emir istemiştir. İngiliz komutanı Sitana'nın 1858'de yakılmasından sonra Mücahidlerin en önemli yeri olmuş olan Malka'yı kendi başlarına zabt ve tahrip etmeyi bunlara emretmiş ve oymak meclisi bunun icrasını kabul eylemiştir. Buna binaen 19 sabahı nisbeten ufak bir muhafaza kuvvetiyle birlikte altı İngiliz subayı şahit sıfatiyle Ambela boğazını terk ve Bunerval oymağının savaşçılarına refakat etmiştir. Bunlar kendilerine katılan Amazai oymağiyle birlikte ayın 22'sinde Malka'yı yağma ve taş üzerinde taş bırakmamak üzere altı İngiliz subayının gözü önünde yakmış ve yıkmışlardır ve bundan sonra İngiliz ordusu Peşaver üzerine çekilmiştir.

Bu ordu bütün bu seferde 238 ölü ve 670 yaralı vermiştir; yerlilerin zayiatı 3000 kadar tahmin olunmaktadır. İngilizler Ambela boğazında daimî bir işgal kuvveti bırakmışlar ve 1864 yılında üzerlerine tesir yapabildikleri bir çok oymaktan Mücahidleri arazilerine kabul ve hattâ arazilerinden geçmelerine müsaade etmeyeceklerine dair taahhüd almışlardır. Fakat İngiliz

ordusunun kendisini bu kadar zor duruma sokmuş olan bir sürü oymağı cezalandırmaya teşebbüs bile etmeden geri çekilmesi bütün Hindistan'da bir za'f eseri sayılmıştır.

Bu hareket Mücahidlere karşı yapılan son harekettir; onu uzuncana anlatmış olmamızın sebebi oymaklar bölgesindeki savaşlar için iyi bir örnek vermesidir.

Mücahidlerin sağ kalanları Hasanzai oymağına sığınmıştır. Bunların daha dün kendilerine müttefik olan iki oymak tarafından hücuma düçar olmaları tabiî pek büyük bir darbe idi; fakat Mücahidlerin kol ve kanadını kıran olay bundan çok aşağıda anlatılacak olanıdır.

Amaçları, İngilizler tarafından yıkılmış olan İslam saltanatını yeniden kurmak olan Mücahidlerin dağ oymakları arasındaki nüfuzları bir Nakşbendî şeyhinin sinsice propagandası ile çürütülmüş ve son sığınakları iki Müslüman oymak tarafından tahrib edilmişti. Mücahidlere para ve gönüllü yetiştiren Hindistan teşkilâtını kâmilen İngilizlerin eline verip yoketmek işi de başka bir Müslüman, Güzin Han adında bir Pencablı polis çavuşunca görülmüştür.

Olay şöyle geçmiştir:

Mücahidlere karşı yapılmış olan 1858 seferi esnasında bunların ölüleri arasında simaları Bengallilerinkine benzeyenlere hayretle tesadüf edilmiş idi.

Bunlara karşı İngiliz ordusunda harp etmiş olan bu Güzin Han bunların dağlarına giden bir yol üzerinde aynı simada 4 şahsa tesadüf edip şüphelenmiş ve kendisinin de Müslüman olduğunu söyliyerek onlarla dostane konuşarak emniyetlerini kazanmıştır.

Bunlar da büyük bir safvetle işi ona anlatmışlar ve Malkadan gelip Patna'ya gittiklerini ve oradan Mücahidler için para ve gönüllü toplıyacaklarını ve tekrar Malka'ya döneceklerini söylemişlerdir.

Bu malûmatı alınca polis çavuşu bunları tevkif ettirmiş ve mevkufların bütün yalvarmaları, İslam kardeşliğini ileri sürmeleri, yabancı müstevliyi kovup tekrar İslam devletini diriltmek için çalıştıkları gibi sözleri, serbest bırakıldıkları takdirde kendisine istediği kadar para verecekleri hakkındaki va'dleri

bir işe yaramayıp Güzin Han bunları Delhi'nin Kuzeyinde bulunan Karnal'daki İngiliz memuru huzuruna götürmüştür.

Orada mevkufların her şeyi inkâr eylemeleri üzerine yerli polislerin işgüzarlığı ve şantajcılığı meşhur olduğundan İngiliz memuru bunları serbest bırakmıştır. Müslüman polis bununla kalmamış ve bir Fransız muharririnin tahkirâmiz bir suretle yazdığı gibi[1]:

"Hayretle takdire şayan bir köle sadakatiyle en kıymetli nesi varsa tehlikeye atarak hizmetinde bulunduğu yabancıların gözünü açmayı üzerine almıştır„.

Merkum derhal oğlunu, hüviyetini saklıyarak, gönüllü kaydedilmek üzere Malka'daki Mücahidlerin nezdine göndermiş ve teşkilâtı Hindistandan idare edenlerin isimlerini öğreninceye kadar onlarla beraber çalışmasını ve güvenlerini kazanmak için her türlü fedakârlıkta bulunmasını söylemiştir.

Delikanlı bu işi mükemmel surette görmüş ve teşkilât başkanlarının hüviyetlerini öğrenerek gelmiştir; başlıcaları Abdür-rahman vc Patna'lı Yahya Ali adında ulemadan iki kişi, Karnal'li yazar Cafer ve Pencab İngiliz ordusunun et müteahhidi Lahorlu Muhammed Şafi imiş.

Bunun üzerine 1864—65 yıllarında büyük bir muhakeme olmuş ve bir çok kişiler ve ezcümle yukarıda adları geçen dört kişi idam, nefy ve hapse mahkûm edilmiştir.

Mümkün mertebe şehid yapmamak ve bu sayede yıllar geçtikçe süslene süslene gelecek nesiller için birer kahramanlık örneği halini alacak efsaneler doğmasına vesile vermemek, sömürgeci devletlerin çok dikkat ettikleri bir siyasa olduğundan idam hükümleri biraz sonra Andaman adalarına nefye tahvil edilip 11 kişi oraya sürülmüştür.

Hapsedilmiş ve Hindistan içinde türlü yerlere sürülmüş olanların sayısı 20.000'e yakındır.

Bundan sonra Mücahid teşkilâtı amelî önemini kaybetmiştir. 1870'de yeni bir teşkilât ortaya çıkarılmış ise de bu zayıf bir şey idi. 1872'de sürgün yeri olan Andaman adasında, Kıral nâibi Lord Mayó'yu orayı teftişe gitmiş iken öldüren Afganlı Şîr Ali'nin bu cemiyete mensubiyeti iddia edilmiş ise de bu yön kesin olarak ispat edilememiştir. O sırada mezkûr adada

[1] J. Darmesteter, *Lettres sur l'Inde*, s. 129.

sürgün olarak bulunan yukarıda isimleri geçen Molla Abd ür-rahman ve yazar Cafer katili teşvik etmiş olmak töhmetiyle tazyik görmüşlerdir. Fakat aleyhlerinde kesin delil elde edilememiştir.

Esasen İngilizlerin maddî ve manevî her cephede Mücahidlere karşı açmış oldukları mücadele çabuk tesirini göstermeye başlamıştır.

Hindistan'ın Dar ül-İslâm olduğuna dair fetva

Daha önce anlatmış olduğumuz Sör Seyyid Ahmed'in faaliyeti, Hindistan içindeki ülemanın hükûmet lehinde çalışmaları, hükûmetce Mekkeye gönderilen bazı Hind ulemasının Mücahidleri Vahhabî göstererek aleyhlerinde Mekke müftülerinden fetvalar alıp bütün Hindistanda neşretmeleri ve bilhassa 1870 yılında keza Mekke müftülerinden Hindistan'ın "Dar ül-Harp» değil "Dar ül-İslâm„ olduğu hakkında alınıp neşredilen fetva "cihad„ gayretini baltalayıp Hind müslümanlarını yavaş yavaş İngilizlere ısındırmış veya daha doğrusu onları uyuşturup yabancı egemenliğini sessizce kabule sevk etmiştir.

Müslümanlar arasında Avrupa kültürünün neden Hindulara nisbeten daha az yayık olduğunu daha evvel anlattık. Bugünkü Müslüman aydınlar Müslüman ahalinin gerek köy ve gerekse şehirlerde Hindulardan daha yoksul olmasını, bütün bu olaylar dolayısiye hükûmetin Müslümanlara şüpheli ve hattâ düşman nazariyle bakmış ve onları alçaltıp Hinduları yükseltmeye çalışmış olmasına atfederler.

2. BUTAN VE HABEŞİSTAN SAVAŞLARI

Butan seferi

Hindistan'ın Kuzeyindeki Himalaya dağlarının Güney yamaçlarında Nepal'in doğusunda bulunan bu devletçikle İngilizler arasında para ve bazı boğazların işgali meseleleri dolayısiyle çarpışmalar olmuştu.

1865 Sonbaharında arada savaşlar başlamış ve baskına uğrayan bir İngiliz birliği iki topunu düşmana bırakarak kaçmıştı.

Kaybedilen yerler geri alındıktan sonra arada barış yapılır. Bir çok İngilizler, Butanlılar tamamen yenilmeden yapılan barışı alçaltıcı bulmuşlardır.

Bu askerî hareket te, Mücahidlere karşı yapılmış olan sefer gibi, şunu göstermiştir ki İngilizler dağlık ve çetin yerlerde vuruşkan bir halkla karşılaşınca çalım, yıldırma ve korku salma konularına pek önem vermeden toprak ve gelir bakımından büyük bir kazanç sağlaması umulmayan işlerde ayak diremeyip onları çabucak tatlıya bağlamaya eygindirler.

Habeşistan savaşları

1867'de girişilen bu savaş hiç bir bakımdan Hindistan'ı ilgilendirmiyordu. Habeşistan imparatoru İngiliz konsolosunun Osmanlı ve Mısırlılar lehinde ve kendisi aleyhinde entrikalarda bulunduğunu sanarak onu ve ülkesindeki bütün Avrupalıları hapsettirmişti. Bu yüzden çıkan savaşın hemen bütün masrafı Hindistan bütçesine yükletilmiştir. Habeşistan üç ay içinde tamamen yenilmiş ve imparator kendini öldürmüştür.

Bu savaş ve onun çok kolay bitmesi İtalyanları Habeşistanı fethe kalkışmaya yüreklendirmiş ve Adua'da büyük İtalyan yenilgisiyle sonuçlanan sefere az çok sebep olmuştur.

VII. İKİNCİ AFGAN SAVAŞINA KADAR GİDEN DEVİRDEKİ DIŞ SİYASA

Büyük sipahi ayaklanmasiyle (1857—8) ikinci Afgan savaşının başlaması (1879) arasında geçen devrede Hindistan'ın dış siyasası bilhassa Rusların Orta Asya Türk ülkelerindeki ilerleme hareketleri ve Afganistanla ilgilidir; bütün bu meseleleri ikinci Afgan savaşiyle birlikte ayrı bir kısımda inceleyeceğiz.

Burada yalnız Kuzeye karşı güdülecek siyasa hakkında çatışan iki düşünceyi belirteceğiz.

Bunların birine "Forwad„ yani "İleri„ siyasa derler; o sırada onun en bariz mümessili Bombay valisi Sör Bartl Frer (Sir Bartle Frere) idi; öbürüne ise tarafdarları ciddî surette ve muarızları alay için "Masterly inactivity„ yani "Üstadane faaliyetsizlik„ adını vermişlerdir. Genel vali Lavrens o sırada bu siyasanın en büyük mümessili idi.

Bu iki düşünceyi adları geçen iki kişinin şu sözleri iyice belirtir.

Sör Bartl Frer der ki :

"Nüfuzunuzu Kuetta, Kelat, Kandahar ve Kâbil'de egemen kılınız ve bu sayede oralarda Rusyayı mat edebilecek bir duruma geliniz ve bundan sonra ve bu sayede Hindistan'ın barış, refah ve memnuniyetini sağlayınız."

Lavrens'in karşılığı şudur: "Elinizde olduğu için önce Hindistan'ı barış, refah ve memnuniyet içinde yaşatın; komşu oymakları, arazileri üzerinde gözünüz olmadığına ve istiklâllerine dokunmıyacağınıza dair temin edin ve bundan sonra Rusya düşman hislerle geldiği zaman — şayet gelecek ise — bunlar sizin için Rusyaya karşı bir elmas duvar kesilirler ve o vakit arazilerine düşmanları gibi değil fakat dost ve müttefikleri gibi girebilirsiniz".

Bu düşünceler, onların tatbik tarzları, verdikleri sonuçlar ve Afganistan'da Emîr Dost Muhammed Han'ın ölümünden sonra oğulları arasındaki savaşlarda Lavrens'in tarafsızlığı ileride ayrıntılı olarak anlatılacaktır; yalnız burada şunu söyliyelim ki Lavrens Afganistan'daki şehzâdelerin taht kavgalarına hiç karışmamak, bunların hangisi galip gelirse onu tanıyıp münasebâta girişmek esasını müdafaa ve tatbik etmiştir.

Lavrens zamanı (1864 — 1869) Rusların Orta Asya'da ilerleme zamanı olduğundan Buhara hanından ve muhtelif Türk ülkelerinden yardım istemek maksadiyle bir çok murahhaslar Hindistan'a gelmiş, fakat İngiltere'nin onlara bir yardımda bulunamıyacağı karşılığı verilmiştir.

Lavrens, İngiltere hükûmetinin doğrudan doğruya Rusya hükûmetiyle müzakerâta girişip Rusların ilerlemesini durdurmasını ve her halde Rus nüfuzunun Afganistan'da yerleşmesine veyahut Rusyanın Hindistan'a pek yakın hiç bir ülkenin işlerine karışmasına müsaade edilmiyeceğinin Petersburg hükûmetine iyice anlatılmasını istiyordu. Keza o, İran'la siyasal münasebetlerin Londra dış bakanlığından alınıp Hindistan bakanlığına verilmesini gerekli buluyordu.

Lavrens o sırada Çin Türkistanına egemen olan Yakub Bey'le münasebete girişmiştir. Aşağıda Lord Northbrooke (1872 — 76) zamanında mumaileyhle akdolunan tecim anlaşması anılırken ora durumu da özet olarak anılacaktır.

Belucistan'la münasebetler

Lord Mayo'nun genel valiliğine kadar (1869 — 1872) Afgan egemenliğinden sıyrılmış olan Belucistan fi'len bağımsız sayılabilirdi. Ora hükümdarına hem "Han„, hem de Nadir Şah Afşar'ın verdiği ünvan dolayısiyle "Beylerbeyi„ denilir.

Ülke içinde ve bilhassa İran ve Hindistan sınırlarında akıncı oymaklar yüzünden çarpışmalar hiç eksik olmazdı. Oymak başkanlariyle beylerbeyi arasındaki kavga sebeplerinden biri de bu başkanların beylerbeyini esasen kendileri gibi bir oymak başı ve aynı zamanda bütün oymakların müşterek hareketlerini tanzim ve idareye bir dereceye kadar yetkili saymak istemeleri, beylerbeyinin ise kendini mutlak hükümdar ve öbür oymak başkanlarını alelâde tebaa telakki eylemek istemesi idi. Bu gibi anlaşmazlıklarda ve bu yüzden bitmeyen iç savaşlarda İngiliz ve İranlıların hissesini iyice tayin müşkül ise de her halde büyük idi. Lord Mayo bu durumdan istifadeye koyulmuş ve Beylerbeyi ile oymak başkanları arasındaki davanın halli için bir İngiliz memurun hakem kabul edilmesini temin etmiştir. Mayo bu teşebbüsün sonucunu görmeden ölmüştür.

Bu sonuç bu gibi işlerde hemen daima olduğu gibi ülkenin bir kısmının doğrudan doğruya yabancı yönetimine geçmesi ve kalan kısmının da az çok yabancı eğemenliği altına girmesi olacaktır.

VIII. DOĞU TÜRKİSTANLA YAPILAN ANLAŞMA [1]

Bu ülkenin durumu

1758'den önce Çine sözde bağlı olan Doğu Türkistan o yılda Şao-Hiu isminde bir Çin komutanı tarafından fi'len işgal edilmiş ve oranın hükümdarı olan Hoca ailesine mensup Burhan üd-din Hokend'e kaçmıştır.

O tarihten XIX. yüzyılın ortalarına kadar Hocalar dört defa Türkistanı kurtarmışlarsa da egemenlikleri her defasında pek az sürmüştür; oraya gitmiş olan George Macartney

[1] Bu anlaşma ve burada anılan olaylar için bak. Aitchison, *A Collection of Treaties...* C. XI, s. 295 v. d.

adında bir İngiliz memurunun yazdıklarına göre [1] bunların ahlâksızlık ve zulümleri yüzünden halk onlarla beraber olmamış ve daima Çinliler tekrar orayı ele geçirmeğe muvaffak olmuşlar. Bu teşebbüslerden birinin âmili olan Hoca Cihangir, 1825'de Çinlilerin eline esir düşüp Çin Fagfurunun emriyle lokma lokma doğranmış idi.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru Çin'in her tarafında karışıklıklar ve ayaklanmalar olmuş ve bu sırada Çinin Batısındaki Türkler de ayaklanıp bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Hoca ailesinin o zamanki başkanı olan Büzürg Han da gelip 1865'de Kaşgar tahtına tekrar çıkmıştır. Bir yıl sonra ise Yakup bey adında başka bir Türk onu indırip kendisi tahta çıkmıştır. Bu son kişi önce Fergana'da Sipehsalarlık etmiş, oranın Ruslar tarafından işgali üzerine Kaşgara gelmiş ve bu suretle orayı ele geçirmiştir. Bu şekil, Kaşgarda Türkler arasında dolaşan söylentilere göredir. Adı yukarıda anılan İngiliz memuru ise onu aşağı tabakadan Taşkentli bir serseri diye gösterir ve Kaşgara Büzürg Hanın maiyetinde gelmiştir der.

Her ne ise Yakub Bey, Doğu Türkistan'da gayet sağlam bir hükûmet kurmuş, Buhara ve Rusya ve İngiltere hükûmetleri onunla münasebete girişmişler ve Buhara emîri ona "Atalık Gazi" ünvanını vermiştir.

1869'da iki İngiliz memuru Yarkent ve Kasgarı ziyaretle Atalık Gazi tarafından iyi kabul edilmişlerdir; aynı yılın sonunda Yakub Bey Hindistan'a bir murahhas gönderip İngiliz hükûmetiyle dostane münasebetler kurulmasını, aradaki ticaretin arttırılmasını ve kolaylaştırılmasını ve başkente bir İngiliz murahhasının gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine 1870'de kendisine bir hey'et gönderilmiş ise de o sırada Atalık Gazi savaşmakta olduğundan heyet onunla görüşmeden geri dönmüştür.

1872'de Yakub Bey Ruslarla bir ticaret ve transit anlaşması yapmıştır, anlaşma metninde kendisine "Chef de Djita-Schara" yani : "Yeni şehir başkanı" denilmektedir [2]. Bu mukavelenin esaslı noklaları iki tarafın serbestçe öbürünün ülkesinde ticaret

[1] Aynı esere bakmalı.

[2] Kaşgarda bir eski bir de yeni şehir bulunduğu için.

edebileceği ve yüzde iki buçuk gümrük alınacağı keyfiyetidir.

1873'te Yakub Bey, Seyyid Han Tora adında birini İstanbul'a göndermiştir. Bu kişi Hindistandan geçerken İngiliz ve Türkistan devletlerinin müstakbel münasebatı hakkında müzakerede bulunmuş ve İstanbuldan dönerken İngiliz murahhaslarını Yarkend'e beraberinde götürmüştür.

Bu kişinin İstanbul'u ziyareti münasebetiyle Sultan Abdülaziz Atalık Gazi Yakub Bey'e, "Emîr„ unvanını vermiş ve bundan sonra o Emîr Yakub Han adını taşımıştır.

1874'te Emirle Hindistan hükûmeti arasında bir ticaret anlaşması yapılmıştır.

Başlıca hükümler şunlardır ;

Her iki taraf tebaası öbürünün ülkesinde serbest ticaret ve seyahat edebilir. Emîrin ülkesinden doğrudan doğruya Hindistana giren eşyadan gümrük alınmıyacaktır. Hindistan'dan Emîrin ülkesine giden eşyadan % 2,5 gümrük alınacaktır. Her iki taraf öbürü yanında mümessil bulunduracak ve istediği yere ticaret memurları gönderebilecektir.

Mümessil büyükelçi ve ticaret memurları en ziyade müsaedeye mazhar devlet konsolosları imtiyazına malik olacaklardır.

İngiliz tebaası Emîrin ülkesinde arazi, ev, depo vesaire almak, satmak ve kiralamak hakkına malik olacaklardır ; bu gibi yerlere sahibinin rızası olmadan Emîrin memurları cebren giremiyeceklerdir ; bunun için oradaki İngiliz memur veya onun vekilinin rızası alınmış ve huzuru temin edilmiş olması şarttır. Adlî meselelerde İngilizler lehine Osmanlı imparatorluğundakilere benzer kapitülasyonlar kabul edilmiştir.

Bu anlaşma 1876 'da Hindistan genel valisi tarafından tasdik edilmiştir.

1877 'de İngiliz mümessili Türkistan'a gönderilmeden, Yakub Han'ın öldüğü haberi alınmıştır. Vak'anın cereyanı hakkında muhtelif rivayetler vardır. İngiliz'lerin ifadesine göre halk Emîrin aldığı ağır vergilerden memnun olmıyarak Çinlileri tekrar davet etmiş, bunların ordusu yaklaşınca komutanı Emire bir mektup gönderip birçok mevki sahibi Türklerin im-

zası bulunan bir dilekçeyi ona leffetmiş, bu yazıda bu Türkler Çin ordusu ilerlerse yardım edeceklerini ve Emîri düşürecek-lerini vâdetmekte imişler. Çinli komutan mektubunda bütün halk kendisini istemeyip Çinlileri istediği halde neden inat ettiğini ondan sormakta imış. Bunu alınca Emîr Yakub Han intihar etmiş ve memleket mukavemetsiz yeniden Çinlilerin eline düşmüş.

Yerli söylentilere göre, Çinliler kendi vaziyetlerini düzelttikten sonra Türkistan'ı yeniden ele geçirmek için Türklerden bazı hainleri para ile elde etmişler, ülke içinde kargaşalık çıkarmışlar ve bir çarpışmada Emîr Yakub Han bunlara satılmış biri tarafından öldürülmüş ve Doğu Türkistan, 12 yıl süren kısa bir bağımsızlık devresinden sonra tekrar Çinlilerin boyunduruğu altına girmiştir.

IX. RUSLARIN TÜRKİSTANI ALARAK AFGANİSTANLA SINIRDAŞ OLMALARI

İkinci Afgan savaşının esas âmili Rus'ların Türkistan'ı fethederek Afganistan kapılarına dayanmaları ve ora hükûmetini de egemenlikleri altına almak suretiyle Hindistan'la sınırdaş olmaları tehlikesinin belirmesidir.

Bu yüzden Rusya'nın Türkistan'da attığı her adım İngiltere tarafından büyük bir kuşku ile karşılanmış, bir çok itirazları mucip olmuş, fakat coğrafî durumu bakımından İngilizlerce esaslı bir şey yapmak kabil olamamıştır.

Türkistan'ın durumu

XVII. yüzyılın başlarında Hiva ülkesi İran-daki Safavî-Türkmen, ve Fergana ülkesi de Özbek devletinden ayrılmış ve Türkistan'da: Hiva, Buhara ve Hokent hanlıkları teşekkül etmişti. Bunların Kuzeyindeki steplerde Kırgız-Kazak Türkleri göçebelik ediyorlardı.

Avrupalılar Ümit Burnu deniz yolu ile Hind ve Çin'e gitmiye başladıktan ve Ruslar da Sibir'i alıp o yol ile Çin'le tecimde bulunduktan sonra Türkistan, Uzak Doğu ile Avrupa arasında işleyen tecimin bir geçit yolu olmaktan çıkmış ve biteviye yoksullaşmaya başlamıştı.

Buna eklenen bir güçsüzlük ve yoksullaşma âmili de yuka-

rıda andığımız üç Türkistan hanlığının ve türlü oymakların birbirleriyle biteviye savaşmalarıydı. Her yeniliği bid'at sayan ve haram bilen kör bir taassup da bütün ilerlemelere engel oluyordu.

Bolşevikliğin ilk yıllarında 1918'de Muhtar Bekir adında bir yazarın "Türkistan kıt'ası, coğrafî, tarihî hem de ümranî cihetlerden„ adiyle Taşkent'te "Biraderan-ı ك hem م Bekiroflar ve kumpanyası ticarethânesi„ tarafından basılmış bir eserinde bulunan şu satırlar durumu iyice belirtmektedir (S. 63):

"O vakitler Türkistan ülkesindeki Han ve Beyler öz ara cancal hem ihtilâf kıluşlar, hem halka hakikat halini tuşundurmay, fırsatının mühimliğini anlatmay, halkını igfal iteler; Türkistanın evliyalar saklı, şunun içün anı Ruslar alabilmiler diyip sade-dil halkını inandırup müdafaa işini ihmal iteler idi„.

Burada anılan savaşlar bilhassa Buhara ve Hokent hanlıkları arasında olanlarıdır.

Bunlar ola dururken Ruslar, kurgan ve karakollarını biteviye ileri sürerek Kırgız Steplerini işgal etmişlerdir. Bunu yaparken Ruslar elden geldiği kadar Kırgız'lara ilişmemeye, onları otlaklarında rahat bırakmaya çok önem vermişlerdir. Onlar yalnızca gereken yerlerde kurgan ve karakol yapıyor ve bu yüzden göçebelerle hasıl olan alış veriş sayesinde onları da memnun ediyorlardı. Bu suretle Rus ilerleyişi nisbeten kolay ve işgal edilen büyük ülkelere yerleşiş nisbeten çok çabuk olmuştur. Türkistan'daki Türk halkı ve hükûmetleri ise iç savaşları yüzünden bu olaya dikkat dahi etmemişlerdir.

Bu ilerlemeler sonucunda Ruslar 1852 yılında Seyhan ırmağı kıyılarına yetişmiş bulunurlar. Bundan sonra Buhara ve Hokent (Fergana) hanları arasındaki savaşlarda ve bu devletler içindeki iç kavgalarda hemen daima Rus parmağı bulunacaktır.

Orta Asya Türklüğünün, yoksullaşması, iç didişmeleri ve taassup yüzünden her ilerlemeyi reddetmesi onu tabiatiyle kuvvetli komşusunun, yani Rusya'nın eline düşürecektir. Bunun için Rus silah, teşkilât ve vasıtalarının Türk vuruşkanlığını ve ülkenin tabiî güçlüklerini telâfi edecek bir duruma gelmesi gerekiyordu. Bu durum XIX. yüzyılın ikinci yarısında hasıl olacaktır.

Türkistan ve Afganistan'ın Rusya ve İngiltere karşısındaki durumlarının başkalığı

Bununla birlikte Türkistan'ın Rusya tarafından fethi hiç de kolay olmamış ve Rus başarısı çok güçlükle elde edilebilmiştir.

Hiç tereddütsüz denebilir ki, bu güç ve o zamanın bilgilerine göre (Türkistan'ın maden ve türlü bakımlardan zenginliği o sırada bilinmiyordu) az kârlı işi ancak Rus Çarlığı gibi adamlarını hesapsız sarfedebilen, kimseye hesap vermeye mecbur olmayan ve her ele geçirdiği yere istediği kadar Rus göçmeni dökebilen bir idare başarabilirdi.

Meselâ İngiltere bu kadar önem verdiği Afganistan'ın fethinden daha pek az zorluk ve zayiat karşısında vazgeçmiştir.

Orta Asya Türklüğünün Osmanlı ve İran Türklüğü ve Afgan ve Hind âlemlerine nisbeten büyük bir talihsizliği de Batı âlemiyle her türlü temasdan mahrum kalmış olmasıdır. Osmanlı ve İran Türkleri, Afganlar ve Hindliler Batı devletleriyle yaptıkları savaşlar arasında uzun barış yılları geçirmişler ve Batılılarla her türlü temasda bulunabilmişlerdir; bu durum böylece bir kaç yüzyıl devam etmiştir. Bu gibi barış devirlerinde onlar Batı silâhlarını tedarik etmek ve onların gerektirdiği tâbiyeyi öğrenmek imkânlarını bulmuşlardır. Keza onlar daima birbirine düşman bir kaç Batı devletiyle temasta oldukları için hem siyasa hem de askerlik ve askerî bilgi bakımından bazı Batılıların fi'lî yardımını da görmüşlerdir.

Orta Asya Türkleri için durum hiç de böyle olmamıştır. XIX. yüzyılın sonlarına kadar Rus demir yolu Orenburg-Kazan çizgisinin doğusuna geçmemişti ve Türk-Rus acunları arasındaki temas, barış zamanlarında dahi Rus Kazakları ile bozkırlarda göçebelik eden Kırgızların temaslarından ibaret idi.

Bu yüzden Orta Asya'daki Türk ülkelerinin iklim ve arazi bakımından o vakitki bilim ve ekonomiye göre gelişmeye müsait kısımları, yani bilhassa Seyhun-Ceyhun arasındaki bölge XIX. yüzyılın ortasına kadar ileri Batı acunundan, yani Rusya'nın medenî kısmından, en az bin kilometre uzakta ve onunla her türlü temastan hemen kâmilen mahrum kalmıştır.

Sonra birden bire bu bölgeyi örten Türk Kırgız-Kazak duvarı az yukarıda anlatılmış olduğu gibi ortadan kalkmış ve 1852'den ve bilhassa 1860'dan itibaren, Seyhun-Ceyhun ara-

sındaki Türkler silâh, bilim ve teşkilâtça kendilerinden 3—4 yüzyıl ileri bir devletin ordusu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu Türkler kendilerine gelmeye, saldırıcılardan bir şey öğrenmeye, onların silâhlarından nasıl korunabileceğini anlamaya, hattâ kendi iç kavgalarının deliliğini takdire vakit bulamadan 20 yıl içinde yutulmuşlardır.

Bu bölgedeki Türk-Rus savaşları hep birbirine benzeyen biçimde olmuştur. Sayıca üstün, fakat hemen hemen topsuz ve tüfeksiz veya bir kaç yüzyıl önceki tipte top ve tüfekleri olan bir atlı kalabalığı en yeni silâh ve usulleri kullanan daha az sayıda bir birlık üzerine delice at sürer; nâdiren muvaffak olur, fakat çok kere ona yaklaşmadan ateş altında erir ve karşı bir saldırı ile bozulur.

Rus'larda bulunan ve İngiliz'lerde bulunmayan, dolayısiyle Türk acununun fethinde kullanılıp Afgan acununun fethinde kullanılmayan bir vasıta da Rus Kazaklarıdır. Rus'lar nereyi alsalar derhal oraya kendi ırklarından cengâver ve yerlilere nisbeten çok mükemmel silâhlı bir Rus-Kazak topluluğu yerleştirirlerdi. Bunlara tarım işleri yasak olduğundan ve yalnız hayvancılıkla geçindiklerinden ekinlerinin yakılmasından korkmazlardı; tehlikeli bölgelerde her gece hayvanlarını hükûmetce yapılmış kurganların içine alır ve daima, duruma göre, hem savgal hem de saldırgal savaşa hazır bulunurlardı. Bunlara dayanan Rus işgal ordusunun işi çok kolaylaşmış oluyordu. İngiliz'ler ise Afganistan'da böyle bir vasıtadan mahrum idiler.

Rus'ların Hokent hanlığına saldırıları

Hüdayar Han'ın emîrliği ve Müslüman Kulu adında bir beyin gerçek egemenliği sırasında Rus'larla Hokent Türkleri arasında ciddî çarpışmalar başlar. Rus'lar Baltık'dan getirdikleri parçalarla Aral denizinde iki küçük zırhlı kurarlar. 1852 yılında savaş Türkler lehinde gelişirse de 1853'de Ak Mescit kurganı bir baskınla Rus'ların eline düşer. O yıl başlayan Osmanlı-Rus savaşı (Kırım seferi) Orta Asya Türklüğünü bir kaç yıl rahat ettirir.

1858'de Rus kışkırtmalarının da tesiriyle Hokent hanlığında iç kargaşalıklar çıkar; Hüdayar Han Buhara'ya kaçar ve ağabeyisi Molla Han onun yerine geçer. Rus'lar da Almati kentini alırlar.

Az sonra yeni bir kargaşalık devrinde Rus'lar bir kaç Türk kentini daha ele geçirirler. 1860 'da Tokmak, 1862 'de Pişpek, 1864 'de Evliya Ata, Türkistan (Kent) ve Çimkent'i alırlar.

Afganların Katagan ve Badahşan'ı almaları

Aynı yıllarda Rus ilerlemelerinden kuşkulanan İngiliz'lerin de teşvikiyle Afgan'lar Hindu-Kuş'-la Ceyhun arasındaki bütün ülkeleri alırlar. Belh'in Doğusunda ilerleyen Afgan birlikleri Katagan ve Badahşan'da bağımsız kalmış olan beylikleri ele geçirirler. Bu yerler 1752—70 yılları arasında Afganistan devletinin kurucusu Ahmed Şah Baba zamanında onun tarafından bir kere alınmış, fakat Afgan iç savaşları sırasında ondan ayrılıp sözde Buhara ve Hokent hanlıklarına bağımlı olarak kendı hallerinde kalmışlardır.

Avutucu Rus inançları

Türkistan ve Çimkent kentlerini almakla İngiliz'leri kuşkulandırmış olmaktan çekinen Rusya, 21 Kasım 1864 'de bir beyannâme yayınlayarak oralarını sırf civar ahalinin Rus bölgelerine akınlarını durdurmak için ele geçirdiğini ve artık Rus ilerlemesinin duracağını ilân ve bundan fazla ilerlememekte Rusya'nın bariz bir menfaati olduğuna (!) dikkati çekmişti.

1865 'de Hokent hanlığı bir kargaşalık devresi geçirdiği sırada Rus saldırışı tekrarlanır; Türkler yenilir ve Taşkent Rus'larca kuşatılır. O sırada Buhara emirince gönderilmiş olan İskender Bey adında biri bir takım fitneler düzenler ve Hokent tahtının Buhara emîrine verilmesini isteyen bir hızbın başında olarak isyan çıkartıp Hokent emîri Seyyid Han'ı yakalatır ve Buhara'ya gönderir. Buhara emîri de onu orada öldürtür.

Bu patırtılar sırasında Rus'lar bir saldırı ile Taşkent'e girmiş ve iki gün süren sokak vuruşmalarından sonra orayı ele geçirmişlerdir[1].

[1] Yukarıda adı geçmiş olan Muhtar Bekir'in «Türkistan» adlı eserinde bu olay hakkında şöyle denilmektedir (S. 64):

«Çit bir düşman memleketinin yüreği urnunda bulgan bir şehrinin dervazesi tobına gilüp hiç kimse aman birmazdan müslümanlarını yakup

Taşkent alındıktan sonra Rus başbakanı yine İngiliz'leri yatıştırmak amaciyle Rusya'nın Orta Asya'da yeni yerler ele geçirmek düşüncesini hiç bir surette beslemediğini bildiren bir beyannâme yayınlamıştır.

Buhara-Rus savaşları

Taşkent düştükten sonra Buhara emîri Rus'lardan orasının kendisine bırakılmasını ister ve arada savaş çıkar. Rus generali Çernayef, Çinaz'da Sevhun'u geçip Buhara üzerine yürürse de yenilir; ancak yerine geçen General Romanof, Ircar'da Buhara emîrini yener (1866); Ircar, Hocend ve Ura Tepe'yi alıp Buhara ve Hokent hanlıkları arasında bitişiklik bırakmaz.

1868'de General Kofman, Samarkand'ı iki kere alır ve ikincisinde halkı pek geniş ölçüde kılıçtan geçirir.

Ürken Buhara emîri barış ister, bir Rus korunuğu olmayı, Samarkant'la Zerefşan ovasını Rus'lara bırakmayı, iki milyon ruble ödemeyi, Rus mallarını % 2,5 gümrükle ülkesine sokmayı üstenir.

Bundan sonra Buhara emîrleri Rus'ların sadık hizmetkârları olmuşlar ve Hokent ve Hiva hanlıklarının fethi için onlara, bilhassa oralardan fitne çıkarmak suretiyle yardım etmişlerdir.

Hokent hanlığının Ruslarca ele geçirilmesi

Buhara'dan gelen kışkırtmalar yüzünden çıkan karışıklıklar sayesinde Rus'lar 1875—76 yıllarında Hokent hanlığını nisbeten kolayca alırlar.

Yeni Rus inancaları

Samarkant alındıktan sonra İngiliz'lerle Rus'lar arasında bir gerginlik olmuş ve bu sonuncular Afganistan'a karşı hiç bir kastları olmadığına dair inancalar ve bu ülkenin Rusya'nın büyüyebileceği bölgenin dışında olduğunu bildirmişlerdir. Sonra Rus başbakanı "toprakca büyümenin za'fını büyültmekten başka bir şey olmadığını„ da beyan etmiştir.

yandırup hem kırup yorgan bir vakitte müslüman emirleri ve beyleri (yani millet, vatan hem din hâmileri!) taht ve hanlık içün ihtilaf ve cencal kıluşalar. Her türlü intriga ve fitneler beles sadedil müslümanlarını igfal idüp özlerinin şahsî garez-i fasitlerini alga süreler: vatan hem milletinin istiklaliyet ve namusini ayaklar altına salup tabtılar.»

Hiva hanlığının Rus'ların eline düşmesi

Ruslar Hazar denizinde Krasnovodsk ve Çıkışlar'da birer deniz üssü kurduktan sonra (1869 ve 1870) 1872 'de Hiva hanlığı içine bir birlik gönderirlerse de o birlik Türkmenlerce bozulur ve geri atılır.

Bunun üzerine Rus'lar büyük hazırlıklar yapmaya koyulurlar. Hiva bölgesi Orta Asya'dan Hindistan'a giden az çok düzlük yolun başlangıcı olduğundan İngiliz'ler kuşkulanmasınlar diye bu hazırlıklar gizli tutulmuş ve İngiliz büyük elçisinin bütün sorularına kaçamaklı karşılıklar verilmiştir. Bunlar bütünlenince İngiliz Dışişleri bakanı Lord Granvil'i ziyaret eden Rus büyükelçisi, Rusya'nın iki devlet arasındaki dostluğa verdiği büyük önemi anlatmış, Hiva'lıların akınlarından sızlanmış, bunları cezalandırmak için dört buçuk taburun seferber edildiğini ve bunların işleri biter bitmez geri alınacaklarını söylemiştir.

Bu şartlar ve sınırlar içinde Hiva'ya karşı yapılacak bir sefere İngiltere'nin itiraz etmemesi elde edildikten sonra Rus'lar 1873 'de harekete girişmişlerdir.

Kendi ülkesinden kaçmak mecburiyetinde kalıp Hiva'ya da gitmiş olan gelecekteki Afganistan emîri Abdurrahman Han, Rus istilâsından önceki yıllarda Hiva'daki düşünce ve anlayışın ne yolda olduğunu iyice belirtir. Bir zamanlar Hiva hanı kendisine Afganistan'ı ele geçirmesi için yüz bin kişilik bir ordu vermekten bahsetmişti. Abdurrahman Han, Hiva hanı tarafından Rus'lar nezdine murahhas olarak gönderilmeyi ister ve der ki : "Siz Rus'larla boy ölçüşecek güçte değilsiniz, eğer onlarla anlaşmazsanız yakında onları Uragenç'de görürsünüz„. Bu düşünce Han ve bazı ileri gelenlerce ma'kul bulunursa da çokluk buna razı olmaz ve bunların "Rus'lar gelirlerse ölürler„ yolundaki iddiaları doğru görülüp ona göre davranırlar.

Bir kaç yönden ve koldan ilerleyen Rusların bir kısmı bozulduktan başka, bir kısmı da susuzluktan eridikten sonra kalanları başkent önüne gelince orayı topa tutmuşlar ve hiç görmemiş olduğu patlayıcı top mermilerinden ürken Han, kaçıp Türkmenlere sığınmıştır.

Hem İngiltereye verdikleri söz, hem de o sırada Türkmenlerin genel bir saldırısından korkan Ruslar, Han'a mektup üze-

rine mektup yazıp Hiva'ya geri gelmesini ve kendisiyle iyi şartlarla anlaşmak istediklerini bildirirler.

Varılan anlaşma ile Han bir Rus korunuğu olmayı, başkentinin yanında Ruslar tarafından Aleksandrovsk kurganının yapılmasını ve 2.200.000 ruble ödemeyı kabul eder. Bundan sonra Hiva hanları da Buhara hanları gibi, Rus siyasasının hizmetkârları olurlar.

X. AFGANİSTAN OLAYLARI (1863—1878)

Dost Muhammet Han'ın oğulları

Dost Muhammed Han'ın ölümü sırasında 24 oğlu vardı ve bunların 16 'sı çocukluk çağını aşmıştı. Bunlar arasında taht kavgalarına karışmış olanlar şunlardır:

1) Muhammed Efdal Han, Afgan Türkistan'ı valisi ve emîr'in en büyük oğlu,

2) Muhammed A'zam Han, Kuram valisi, yaşayanlar arasında ikinci oğul,

3) Şîr Ali Han, veliahd, yaşayanlar arasında üçüncü oğul,

4) Muhammed Emin Han, Kandahar valisi, yaşıyanlar arasında beşinci oğul,

5) Muhammed Şerif Han, Ferah ve Girişk valisi, yaşayanlar arasında altıncı oğul.

Bunlara Muhammed Efdal Han'ın oğlu Abdurrahman Han'ı da eklemelidir.

Dost Muhammed Han, ünlü oğlu Gulâm Haydar Han'ın ölümünden sonra (1858) Şîr Ali Han'ı veliahd yapmış, keyfiyeti Hindistan genel valisine bildirmiş, o da bunu kabul etmişti. O zaman bağımsız olan Afgan emîri'nin bu hareketi onun ruhi durumunu iyice gösterir. Şîr Ali Han'ın iki ağabeyi yerine veliahd yapılması bunların değersizliği yüzündendi.

Şîr Ali Han'ın tahta çıkması ve İngilizlerle mektuplaşmaları

Babası ölünce onunla birlikte Herat'ta bulunan Şîr Ali Han, ağabeyi M. A'zam Han dahil, her kesin bîatını alır ve emîr olur.

Bundan sonra Hindistan Genel valisi Lord Elgin'e keyfiyeti ve babası gibi aradaki dostluğu devam ettirmek ve hattâ arttırmak istediğini bir mektupla bildirir.

O sırada Afgan tahtı için kardeş savaşları başlamak üzere olduğu söylentileri Hindistan'da dolaştığı için Lord Elgin olayları beklemeği ve emîrin mektubuna karşılık vermemeyi daha uygun bulur. Bu olay Şîr Ali Han'ı İngilizlere karşı kuşkulandıran ilk hareket olur.

Aradan altı ay geçip Afganistan'da bir ayaklanma olmayınca Hindistan genel vali vekili emîr'e yalnızca tahta çıkışının öğrenildiğini bildiren soğuk bir karşılık verir.

Buna rağmen Şîr Ali Han bir ikinci mektupta babası zamanındaki anlaşmanın yenilenmesini, büyük oğlu Muhammed Ali Hanın veliahd tanınmasını ve kendisine 6.000 tüfek verilmesini ister ve daha bazı dileklerde bulunur. Yeni genel vali Lord Lavrens tüfeklerden başka bütün öbür dilekleri kabul eder ve eski anlaşmanın yürürlükte kaldığını bildirir.

Afganistan'da iç savaşların başlaması

1864 yılının İlkbaharında Afgan serdarları (Şehzâdeleri) arasında savaş başlar. Başlangıçta Şîr Ali Han türlü illerde vali gibi bulunan kardeşlerinin işlerine hiç karışmamıştı, fakat bir müddet sonra ünlü Şeyh Cemal üd-din-i Afganî [1]'nin öğütleri üzerine ve ilerde ülkenin birliğini tehlikeye düşürmemek kaygusiyle kardeşlerinin fi'lî bağımsızlıklarını sona erdirmeye karar verir.

Abdurrahman Han'ın Tâc üt-tevarih adlı hatıratında Afgan serdarlarının kendi illerini babalarının birer armağanı addettikleri ve bir il ile bir ev veya elmas arasında fark gözetmedikleri için Şîr Ali Hanın böyle bir tasarısını samimî olarak apaçık bir gasp ve zulüm saydıkları belirtilmektedir.

Şîr Ali Hanın düşünceleri sezilmeye başlanılır başlanılmaz iki ağabeyi Efdal ve A'zam Hanlar ayaklanırlar.

Çıkan bu iç savaş sırasında Lord Lavrens, yukarıda anılmış olan "Hakîmane faaliyetsizlik" siyasasına bağlı kalarak Afganistan işlerine karışmamaya karar verir; aynı zamanda tahtı kim kapabilirse onunla münasebet kuracağını duyurur. Tabii

[1] Osmanlı pâdişahı II. Abdülhamidi «panislamik» denilen Hilâfetci siyasaya kışkırtmış olmakla ünlüdür; genel olarak değerli bir İslam bilgini olup Afganistan'da daha çok Şam'dan gelme diye tanınmıştır.

bu yön de Şîr Ali Han'ı gücendirir ve onda, iş böyle olduktan sonra İngiliz'le ayrıca dost olmanın bir fayda ve manası olmadığı inanını uyandırır.

Şîr Ali Han, kardeşi M. A'zam Hanı çabucak yenip Hindistan'a kaçmak zorunda bırakır. Sıkışık bir duruma düşen Efdal Han da barış diler, Şîr Ali Hanın yanına gelir ve affedilip vali bırakılır.

Ancak Efdal'in oğlu Abdurrahman amcasının yanına hiç gitmemiş ve ordusu başında kalmıştı. Ezcümle bundan kuşkulanan Şîr Ali de ikinci bir buluşmada Efdal'i yakalatır. Bunun üzerine Abdurrahman amcasına karşı savaşmaya kalkışır; ancak ordusu, babası Efdal'dan savaşılmaması yolunda gelen bir mektup üzerine dağılır ve Abdurrahman Buhara'ya kaçar.

1865 İlkbaharında savaş yeniden alevlenir; bu sefer Şîr Ali, Hindistan'dan geri gelen A'zam ve öbür kardeşleri Şerif ve Emin'le çarpışmak zorunda kalır. Üstün gelip Kandaharı alırsa da oğlu Muhammed Ali'nin ölümü onu o derece meyus eder ki hiç bir iş göremiyecek bir duruma düşer ve öylece kentte kalır. O sırada Buhara'dan geri dönen ve iyi Türkçe bilen Abdurrahman, Afgan Türkistanı'ndaki orduyu kendi tarafına çeker ve Güney'e inip Kâbil'i alır.

Bu haber üzerine kendisine gelebilen Şîr Ali Han başkentini kurtarmak için harekete geçerse de yenilir.

Kâbil, Abdurrahman ve babası Efdal'da, Kandahar'la Herat ise Şîr Ali'de kalır ve böylece devlet ikiye bölünmüş olur.

İngiliz'lerin tarafsız durumu

Efdal Han, oğlu sayesinde emîr olduktan sonra 30 Mayıs 1868' de Lord Lavrens'e bir mektup yazıp son iki yıllık olayları anlatır ve babası Dost Muhammed'le İngiliz'ler arasındaki dostluğun devamını ister.

Lord Lavrens verdiği karşılıkta Efdal'a Kâbil valisi [1] diye hitap eder ve bir çok dostluk sözleri arasında İngilizlerin Şîr Ali Hanın bağlaşıkları olduklarını, onun ise el'an Kandahar ve Herat'ı elde tuttuğunu, bu durum sürdükçe ona zarar verecek bir şeyin yapılamıyacağını, İngilizlerin Afganistan hüküm-

[1] Hükümdar karşılığı olarak kullanılmıştır.

darlariyle dost olduklarını ve eğer kendisi (Efdal) Kâbil üzerindeki egemenliğini berkitebilirse İngilizlerin onu oranın, Şîr Ali Hanı da elinde bulunan yerlerin hükümdarı sayacaklarını bildirir.

Şîr Ali Hanın ikinci yenilgişi

1866 yazında Kâbil'i almaya çalışan Şîr Ali Han, Kalat-ı Galcai dolaylarında Abd ür-rahman Han tarafından yeniden yenilir; Kandahar'ı da kaybeder ve Herat'ta vali bulunan oğlu Yakub Hanın yanına kaçar.

Bu olayı kendisine bildiren Efdal Hana Lord Lavrens bu sefer Kâbil ve Kandahar hâkimi diye hitap eder ve aynı tarafsızlık nazariyesini tekrarlar.

Şîr Ali Herat'tan Afgan Türkistanı'na geçer, orada ana ve baba bir kardeşi olan Feyz Muhammed'le birleşir, Efdal orada vali iken oğlu Abd ür-rahman tarafından toprakları zorla alınmış olan Mîrlere (Beylere) para karşılığında yerlerini geri verir ve Hindu-Kuş'un Güneyine inip Kâbil üzerine yürür.

Bu ordu Pencşir ovasında iken Feyz Muhammed'in komuta ettiği kol bozulur, o ölür ve Şîr Ali geri çekilir (Ocak 1867).

O sıralarda Efdal Han ölmüş ve kardeşi A'zam Han Kâbil'de emîr ilân edilmişti.

İngiliz ve Rusların durumu

Bu güç durumda Şîr Ali Han İngilizlerden yardım isterse de Lord Lavrens tarafsızlık siyasasından ayrılmaz; bunun üzerine Şîr Ali'nin İran ve Rusyadan yardım istediği söylentileri dolaşır.

Hiç şüphesiz Hindistan kıral nâibinin bu siyasası bütün Afgan şehzâdelerini ve taht adaylarını gücendirmişti. Afgan'ların düşüncesine göre bu siyasa herkesi başarılı ayaklanmalara kışkırtıyor ve İngiliz dostluğunu değersiz kılıyordu.

Ancak Afganistan içine ordu göndermeyi göze almadıktan sonra bir gün tahta çıkan ve öbür gün düşen Afgan emîr ve serdarlarından birine para ve silâhça yardım etmek yersiz olurdu. Böyle btr şey yapmak onların rakiplerini Rus'lardan yardım istemeye kışkırtır ve Rus'larca korunulan biri üstün gelirse o vakit ona karşı ister istemez bir savaşa girişmek zarurî olabilirdi. Lord Lavrens ise bunu istemiyordu.

Fakat Şîr Ali'nin Rus'lardan yardım istediği söylentileri dolaşmaya başlayınca Lord Lavrens onun rakiplerine yardımı düşünmüş ve aynı zamanda Orta Asya sorumu hakkında Rusya ile bir anlaşma yapılmasını Londra'ya önermiştir.

O sırada Rus'lar Semerkand'ı almış bulunuyorlardı. 1864'de Hokent'ten ve 1867'de Buhara'dan Hindistan'a elçiler gelip Rus'lara karşı İngiliz yardımını istemişlerdi. Bu olay ve Şîr Ali Han'ın Rus'lardan yardım istediğine dair dolaşan söylentilerin sonucu şu olmuştur ki İngiliz'ler Hokent ve Buhara işlerine ve Rus'lar da Afganistan işlerine karışmaktan vaz geçmişlerdir.

Daha yukarıda görüldüğü gibi Afganistan'ın Rus nüfuz bölgesi dışında bulunduğuna dair beyannâme bu münasebetle çıkarılmıştır. Özet olarak İngiliz'ler Rus'ları Orta Asya'da durdurmaktan çok onları Afgan işlerine karışmaktan menetmiye çalışmışlar ve bu yönde başarı sağlamışlardır. Buhara'nın Rus ve Afganistan'ın da İngiliz nüfuz bölgesi olduğu bu suretle zımnen kabul edilmiş olur.

Şu kadar var ki Ruslar adam ve para sarfında daha hesapsız davrandıkları için kendilerine ayrılan bölgeyi tamamiyle ele geçirmişlerdir. İngilizler ise kârı zararından pek fazla olmadıkça bir işe girişmedikleri için ve bilhassa Lord Lavrens'in ve o sırada Londra'da, 1867—68'de bir yılı aşan kısa bir müddet istisna edilirse, iktidarda bulunan Liberallerin savaştan kaçınmaları yüzünden Afganistan o şiddetli iç savaşları sırasında İngiliz istilâsından masun kalmıştır.

Şîr Ali Han'ın yeniden Afganistan emîri olması

A'zam Han Afganistan tahtında uzun zaman kalamaz; gerek o, gerekse ölen ağabeyisi Efdal Han çok zalim idiler. 1868'de Şîr Ali ve oğlu Yakup Hanlar bir kaç başarılı çarpışmadan sonra Kandahar ve Kâbil'i alırlar ve Heratla Afgan Türkistan'ı zaten onlarda bulunduğundan bütün ülke yeniden Şîr Ali'nin eline geçmiş olur. Abd ur-rahman Han da Rusların yanına kaçar.

Şîr Ali'ye karşı İngiliz siyaseti

Kâbil'i geri aldıktan sonra Şîr Ali Han Lord Lavrens'e başarılarını bildirir, o da kendisini kutlamakla birlikte 60.000 İngiliz lirası (altın) ve 3.500 tüfek gönderir. Daha 60.000 lira için de va'dde bulunur.

Lavrens'in Afganistan'a karşı gütmek istediği siyasa şu biçimde kalmıştır.

Emîrle saldırgal veya savgal hiç bir bağlaşma yapmamak, yalnız ona ülkenin yabancı saldırılarına karşı korunulması işinde İngiltere'nin ilgili bulunduğunu bildirmek. Emîr üstendiği yönleri yaptıkca ve İngiliz öğütlerini dinledikçe ona bağımsızlığını koruyabilmesi için yardımda bulunmak, ancak bu işin icra tarzı hakkında önceden hic bir suretle bağlanmamak ve emîre üstenilmiş olmayarak uygun görülecek zamanlarda para ve silâh vermek; Hindistan hükümdarlarının yanındaki gibi onun yanında daimî bir mümessil (Resident) bulundurmamak; Rusların Afgan işlerine karışmalarını önlemek için Londra ve Petersburg hükûmetleri arasında daimî teması muhafaza etmek; Tahran'daki İngiliz elçiliğini Londra'daki dışişleri bakanlığından ayırıp Hindistad bakanlığa bağlamak.

Tahran'daki elçiliğe ait düşünce ayral İngiltere'nin Afganistan siyasası 10 yıl kadar bu esaslara göre yöneltilmiştir (1866 — 1876).

Şu kadar var ki Lord Lavrens, Şîr Ali'ye yukarıda anılan 60.000 lirayı gönderdiği sırada o henüz bütün Afganistan'a egemen olamamıştı ve bu yön onun rakiplerinin maneviyatlarının kırılmasına ve Abd ür-rahman Han'ın Ruslara kaçmasına yardım etmişti, dolayısiyle bu hareket tarzı Lavrans'ın siyasasına uygun değildi ve Afgan iç savaşlarına karışmak demekti, Ancak bir yandan başka Afgan serdarları Rus'lardan yardım görüp başarılar elde etmelerine meydan vermeden Şîr Ali Han'ın zaferini tamamlamak istediği, öbür yandan da Hindistan'da azimli bir siyasa güdülmesini isteyen bir hızbın baskısı, Lord Lavrens'e bu yolu tutturmuştu.

Ambala buluşması

1869'da Şîr Ali Han, Hindistan kıral nâibini ziyaret için Ambala'ya gelir. O sırada o makamda Lord Mayo bulunuyordu. O, Muhafazakârlar, yani Afganistan ve Orta Asya işlerinde atılgan bir siyasaya taraftar olan parti tarafından seçilmiş, fakat Liberal, yani bu işde çekingen davranan ve aşırı masraftan kaçınan bir partinin az sonra Londra'da iktidara geçmesi üzerine kendi düşündüğü tarzda hareket edemez olmuş ve bazı tenakuzlara düşmüştü.

Bu durum Şîr Ali'yi bir takım kuşku ve tereddütlere sevkedecek ve bir çok anlaşamamazlıklara kapı açacaktır.

Teşrifat bakımından Şîr Ali son derecede debdebe ile karşılanırsa da maddî istekleri çok eksik olarak tatmin edilir. Onun elde etmek istediği yönlerin başlıcaları şunlardı:

1. Bir anlaşma yapılması,
2. Kendisine yıllık bir ödenek verilmesi,
3. İngilizlerin uygun göreceği zamanda değil, kendisinin lüzumlu gördüğü anlarda silâh ve askerce yardım görmesi. Bu istek Şîr Ali'ye, istediği vakit, İngiltereyi Rusya'ya karşı bir savaşa sürüklemek imkânını verebilirdi.
4. Tehlike anında İngiltere'nin Şîr Ali ve onun varisleri tarafından temsil edilen Afganistan'a yardım etmesi.
5. Şîr Ali'nin yeniden tahta çıkmasını temin etmiş olan büyük oğlu Yakub Hanın yerine küçük oğlu Abdullah Can'ın veliaht tanınması.

Afganistan emîri bu isteklerinin hiç birini elde edemez ve ancak belirsiz vaa'dleri kapsayan bir mektupla yetinmek zorunda kalır.

Lord Mayo'nun kendisini yazdığı bu mektupta ezcümle şu va'dler vardır:

"Emîrin taht rakiplerinden birinin onun Kâbil'deki durumunu sarsmaya kalkışması kıral nâibi tarafından sert bir memnuniyetsizlikle görülecektir.

" Emîrin, meşrû hükûmetini adalet ve nısfet dairesinde icra eylemesi ve meşrû surette sahip olduğu bütün hak ve şerefleri evlâdına intikal ettirmesi için kendisi kıral nâibi tarafından zamanın icap ettireceği tarzda ve vasıtalarla vakit vakit takviyeye çalışılacaktır. „

" Genel menfaate taalluk eden her işde emîr, Hindistan hükûmeti ve onun memurlariyle serbest muhabereye davet „ edilmektedır.

Şîr Ali, Ambala'ya geldiği vakit henüz kendi ülkesinde durumunu sağlamlaştıramamıştı ve oradan uzaklaşmakla tahtını tehlikeye koymuştu; dolayısiyle Lord Mayo'nun bu belirsiz vaa'dleri kapsayan mektubu onu ümit kırıklığına uğratır.

Londra'daki Hindistan bakanı Arjil dükü ise bu va'dleri bile çok bulur ve Mayo'ya gönderdiği bir yazıda Emîr'in

kafasında hasıl olması mümkün yanlış ümitlerin ilk fırsatta silinmesini ister.

Şîr Ali Afganistan'a dönerken kendisine armağan olarak 12 top, 12.000 tüfek ve daha önce Lord Lavrens tarafından va'delilmiş olan 60.000 İngiliz lirası (altın) verilir. Kıral nâibi, hayat ve güvenlerini sağlamanın güç olacağı yolunda Emîrin ifadesi üzerine Afganistan'a daimî bir elçilik heyeti göndermek isteğinden vaz geçmişti.

Şîr Ali'nin ıslahatı

Emîrin uğradığı ümid kırıklığı daha sonra tepkilerini gösterecektir. O, para ve silâhca gördüğü yardımdan ve kendisine gösterilen saygıdan memnun olarak Afganistan'a döner ve orada bazı ıslâhata koyulur; bunların başlıcaları aşağıdadır

Kentlerde silâh taşımak hakkının tahdidi, gece bekçileri tayini, bir adliye teşkilâtına başlanılması, bilhassa büyük memurlara tımar ve zeamet kabilinden toprak verilecek yerde ödenek verilmesi (bu yön en çok serdarları yani şehzâdeleri kızdırır); 13 üyeli istişarî özde ve bütün devlet işleri hakkında Emîr'e düşüncelerini bildirmekle görevli bir türlü danıştayın kurulması; işkencenin kaldırılması veya azaltılması, ordunun az çok düzenlenmesi.

Bunlardan başka Şîr Ali, Avrupa biçiminde giyinmiş ve yanındakileri de öyle giydirmiştir. Kâbil'in Kuzeyinde Şirpur adında yeni bir kent yaptırmaya da başlamıştır.

İngiltere ve Rusya'nın karşılıklı durumu

O sırada İngiltere ile Rusya birbirlerini Afganistan ve Buhara'nın koruyucusu tanımaktadırlar. Aralarında yaptıkları görüşmelerden sonra bu iki ülkenin sınırlarını çizerler. Badahşan ve Vahan Afganistanda kalır ve Ceyhun ırmağı onunla Buhara hanlığı arasında sınır yapılır. Badahşan'da hak iddia eden Buhara emîri oraya ordu gönderince İngiltere Afganistan emîrine yalnızca savgal bir durumda kalmak öğüdünü verir ve çok geçmeden Buhara'ılar Badahşan'dan çekilirler. Keza Abdurrahman Han, Şîr Ali'ye karşı savaşmak için Rusya'dan yardım isteyince Rus hükûmeti Afganistan'ın İngiliz himayesi altında olduğunu söyliyerek bu isteği reddeder. Bu olay Abdurrahman'ın kafasında İngiliz itibarını yükseltmiştir.

İngiltere ile Rusya'nın karşılıklı durumlarındaki önemli bir ayrılık gözden kaçmamalıdır. Buhara emîri Rusların elinde tam bir âlettir ve onlara karşı derin bir korku beslemektedir. Afganistan emîri ise İngilizlere karşı fi'len bağımsızdır ve arada bir himaye ve bağımlılık antlaşması yoktur; ancak Rus korkusu ve biraz da kendi serdarlarının ayaklanması takdirinde İngiltere'den yardım görmek ümidi Şîr Ali'yi bu son devlete bağlamaktadır.

Dolayısiyle Rusya Buhara'da duruma gerçekten egemen olup Afganistan'a göz atabilecek bir haldedir; İngiltere ise ancak Afganistan'ı gözetliyebilmekte olup Buhara üzerinde hiç bir baskı ve tehdidde bulunmak imkânına malik değildir.

Bu durum Buhara emîrinin sessizliği ve Ruslara tam itaatini sağlamaktadır; Afganistan emîri ise kâh Rus korkusu ile İngilizlere sığınmak ve kâh selâmeti Rus dostluğunda aramak imkânlarına maliktir.

Seyistan işi Şîr Ali Han'ı İngilizlerden soğutan ve kuşkulandıran bir olay da Seyistan işi olmuştur.

Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Seyistan, Afgan devletinde kalmış, fakat bu devletin kurucusu Ahmed Şah Baba'nın oğlu Timur Şah'ın ölümünden sonra Afganistan'da sonu gelmeyen karışıklıklar sırasında bu ülke İran'ın eline düşmüştü.

1869'da İran hemen bütün Seyistan'ı aldıktan sonra Kandahar bölgesine de sokulmaya başlar. Şîr Ali Han ise İngilizleri dinlemiş olmak için İran'a karşı koymaz ve işin İngiltere'ce düzeltilmesini bekler.

Bu işin çözülmesine hâkem sıfatiyle memur edilmiş olan (1871) İngiliz generali Goldsmith ise Seyistan'ın sulak kısmını İran'a ve çorak kısmını da Afganistan'a verir (1873).

Herkes bu işi şu biçimde anlar: Rusya'dan korktuğu için İngiltere'nin her sözünü dinleyen ve onun öğütlerine uyarak İran tecavüzlerine silâhla karşı koymayan Afganistan, İngilizlerce feda edilmiş ve bu sayede İran memnun edilip kazanılmak istenilmiştir.

Şîr Ali bunu hiç unutmayacaktır. Hindistan kıral nâibi Lord Northbrook onu tatmin etmek için Kâbil'e birini gönder-

mek isteyince Şîr Ali, gelecek adamın kendi aleyhinde serdarlarla dolaplar çevirmesinden kuşkulanır, bunu kabul etmez ve kendi sadr-ı âzamı Nur Ahmed'i Hindistan'a gönderır.

Hiva'nın Ruslarca alınmasının doğurduğu durum ve Simla buluşması

Hiva'nın Ruslarca alınması Kâbil'de büyük bir korku uyandırır ve Afganistan'a karşı Rus saldırısının yakın olduğu inanını yayar.

Hiva, 10 Haziran 1873'de Rusların eline düşmüştü, Afgan sadr-ı âzamı Nur Muhammed 12 Temmuzda Simla'da Lord Northbrook ile görüşmeye başlar ve bütün öbür sorumları bir yana bırakarak Afganistan'ın Rus tehditlerine karşı korunulması konusu üzerinde durur.

Kıral nâibi İngiltere ve Rusya arasındaki anlaşma sayesinde Rusların Afganistan'a karşı bir şey yapmamayı üstendiklerini, onun sınırlarının İngiliz isteklerine uygun olarak kararlaştırıldığını ve Ceyhun'un arada sınır olduğunu, Afganistan üzerinde kabul edilen İngiliz himayesinin yalnız dış işlerle ilgili olup İngiltere'nin Afgan içişlerine karışmayı düşünmediğini anlatmış ve şunları eklemiştir: Eğer Afganistan dışardan bir saldırıya uğrar, İngiliz himayesini ister ve onun yardımı ile memnuniyet verici bir anlaşma elde edilemezse İngiltere hükûmetinin saldırıcıyı püskürtmek için Emîre maddî yardımda bulunması muhtemeldir; şu şartla ki Emîr onun bütün öğütlerini dinlemiş ve komşularına haklı bir kavga vesilesi vermemiş olsun.

Afgan sadr-ı âzamı Nur Muhammed ise karşılık olarak İngiltere'nin her vakit nüfuzunu Afganistan'dan yana kullanacağına ve onun içişlerine karışmıyacağına, Emîrin ve Afgan ulusunun güvendiklerini, fakat Rus inancalarına hiç güvenmediklerini ve yalnız kesin bir İngiliz yardım va'dinin Rus ileri hareketinin doğurmuş olduğu kaygıları ortadan kaldırabileceğini bildirir.

Kıral nâibi ise açık bir savgal bağlaşma demek olan bu kabil va'd ve teminat vermeye yetkili olmadığından Londra'dan yeni talimat istemek zorunda kalır. Bu amaçla Hindistan bakanına çektiği tel şöyledir:

"Kâbil emîri, Rus ilerlemelerinden kaygılanıyor, bizim genel inancalarımız onu memnun edemiyor; o, bir istilâya uğrarsa yardımımıza ne kadar güvenebileceğini bilmek mera-

kındadır. Eğer hiç istisnasız bütün dış münasebetlerinde bizim öğütlerimizi kabul ve onlara uyarak davranırsa, gerekince kendisinin sebebiyet vermediği istilâları def için ona para, silâh ve askerce yardım edeceğimizi kendisine inancalanmasını öneririm. Bu yardımın gerekip gerekmediğinin takdiri bize ait olacaktır...„

Hindistan bakanının karşılığı şöyledir:

"Kabine düşünüyor ki kaygılarına iştirak etmediğimizi ve onların yersiz olduğunu Emîre bildirmelisiniz. Ancak dışişlerde bizim öğütlerimize göre davranırsa Afganistan lehindeki siyasamızı değiştirmeyeceğiz. Bunu kendisine inancalayabilirsiniz„.

Sonda Ambala buluşmasında Lord Mayo tarafından Şîr Ali'ye verilmiş olan mektuba benzer bir mektup daha Afgan sadr-ı âzamına verilir.

Simla buluşmasının sonuçları

İngiltere'den dilediği inancaları almamış olması Şîr Ali'yi bu devletten soğutmuş ve ona karşı güvenini kırmıştır. O, zeki, ancak bilgisiz kafasiyle şu yolda düşünmüştür. Rusya ile İngiltere bir gün behemahal çarpışacaklardır; İngiltere Rusya'dan korkuyor. Esasen İngiliz'ler Afganistan'a askerce yardım etseler dahi orduları oraya girdikten sonra bir daha oradan çıkmaz ve Afgan emîri Hind maharaca ve navabları durumuna düşer. Rusya ise nisbeten uzaktır (O vakit Rus orduları Orenburg gibi üslerden yaya veya atla hareket ediyorlardı). Onun egemenliği İngilizinkine nisbeten daha hafif olur ve onunla anlaşmakla Hindistan'ın yağmasına iştirak ve o tarafa doğru büyümek kabil olabilir. Her halde Rus himayesi Afganistanı İngiliz saldırılarına karşı koruyabileceği gibi İngiltere'ye esasen güven olmaz; çünkü bu devlet İran'ın dostluğunu kazanmak için ona Afganistan'ın hakkı olan Seyistan'ın sulak kısımlarını vermiştir. Rus dostluğu uğrunda Afganistan'ı feda etmiyeceği ne malûm?„.

Şîr Ali bu gibi düşüncelerin tesiri altında olarak kıral nâibine memnuniyetsizliğini belli edecek biçimde karşılık vermiş ve İngilizlere zıt bir tavır takınmıştır. Ezcümle Kâbil'e bir İngiliz memurunun gelmesini reddetmiş, Orta Asya'da bir inceleme gezisi yapmış olan İngiliz albayı Baker'in ve daha sonra o sırada Çin Türkistanı'nın egemeni bulunan Yakub Beyin

yanına gönderilmiş olan Sör Duglas Forsays (Sir Duglas Forsyth) heyetinin Afganistan yolu ile Hindistan'a dönmesine izin vermemiştir. Kendisine İngiliz'lerce armağan edilmiş tüfekleri almakla birlikte yüz bin İngiliz altınını almamıştır.

Rus'ların İlerlemeleri

Rus'lar Hiva'yı aldıktan sonra da rahat durmazlar. 1873 yılını takip eden yıllarda bir yandan Atrek vadisini, öbür yandan da Urgenc'i alırlar ve her halieriyle alabildiklerine ilerliyeceklerini gösterdikleri gibi, bundan böyle yeni yerler almayacaklarına dair biteviye verdikleri inancaların hiç bir değeri olmadığını da gösterirler.

Hiva'dan sonra Atrak vadisiyle Urgenc'in Ruslar'ca alınması İngiltere için tehlikeli idi; çünkü bu suretle Rus'lar kendilerine Herat yolunu açmaya koyulmuş bulunuyorlardı. Buhara ve Hokent hanlıklarını almaları onları Hindu-Kuş'un son derece güç geçit veren boğazlarına yaklaştırmış idi. Halbuki Herat'a yaklaşmaları onları nisbeten düz bir yoldan, Herat Kandahar yolundan, Hindistan kapılarına yaklaştırırdı.

Şîr Ali'nin Rus'lara yaklaşması

Yukarıda gördüğümüz gibi o sırada Şir Ali İngilizlerden soğumuş bulunuyordu.

O, Rusların yeni ilerlemeleri üzerine onlarla haberleşmeye koyulur ve İngilizlere karşı daha aksi bir durum takınır.

Son bir olay Emîri İngiliz'lere açıkça düşman ve Rus'lara dost kılacaktır; o da Afganistan veliahdlığı işidir.

Veliahdlık işi

Şîr Ali tahtını ancak büyük oğlu ve veliahdı Yakup Han sayesinde yeniden elde edebilmişti; bu kimse Herat'ta vali bulunuyordu. Şîr Ali sırf genç ve güzel bir karısının hatırı için ondan olan ve henüz çocuk bulunan oğlu Abdullah Can'ı veliahd yapar. Buna kızan Yakub askerlerinin sayısını arttırmaya Herat'ın duvarlarını berkitmeye koyulur. Daha sonra askerlerini beslemekte güçlük çektiğindenn babasiyle haberleşmeye başlar ve tamamiyle affedileceğine dair inanca aldığından Kâbil'e gelir; fakat orada babasınca hapsettirilir (1874).

İngiltere bu olaydan memnuniyetsizlik göstermişti; halbuki Rus'ların Türkistan genel valisi Kofman, Abdullah Can'ın veliahdlığını derhal tanımıştı.

Bu işde İngiltere Afganistan'a karşı gerçekten dost düşüncelerle davranmıştı; çünkü Şîr Ali ölecek olsa, Yakup Han gibi güçlü bir kimsenin veliahdlığı devletin istikrarını sağlar, halbuki Abdullah Can gibi bir çocuğun tahta çıkması sonsuz iç savaşlara kapı açar ve Rus saldırılarını kolaylaştırırdı. Şîr Ali'nin ortaçağımsı kafası bunu anlamak istememiş ve o bu yüzden ayrıca İngilizlere düşman olmuştur.

İngiltere'de Mufazakârların iş başına geçmeleri

1874'de bu parti İngiltere'de çokluk kazanıp işbaşına geçer ve "Liberal" lerin Afganistan siyasalarını temelinden değiştirmeye karar verir. Yeni hükûmet Şîr Ali'nin Ambala ve Simla buluşmalarında istemiş olduğu inancaları genel olarak vermeye ve onu Rus'lara karşı kesin olarak korumaya hazırdır; ancak artık Afgan emîri İngiliz'lerden soğumuştur ve Ruslarla anlaşma yolunu tutmuştur. Bu durum ikinci İngiliz-Afgan savaşına götürecektir.

İngiltere ve Rusya'nın Balkanlarda ve Orta Asya'daki karşılıklı durumları

1870—71 Fransız-Alman savaşından itibaren Rusya Balkanlardaki faaliyetini arttırır ve Kırım seferi sırasında İngiltere ile Fransa'nın müşterek hareketleriyle kaybetmiş olduklarını bu defa Fransa'nın güçsüz düşmesiyle İngiltere'nin nisbeten yalnız kalmış olmasından faydalanarak telâfiye ve yeni yeni kazançlar elde etmeye kalkışır. Rus hükümetinin 1870'de Bulgar kilisesini Rum patrikhânesinden ayırtması, 1856 tarihli Paris anlaşmasının Rusya'yı Karadenizde savaş donanması bulundurmak hakkından mahrum eden hükümlerini yok ilân etmesi, Osmanlı devletine karşı Bosna Hersek ve Bulgaristan ayaklanmalarını çıkarttırması ve Sırpları Osmanlı ile savaşa tutuşturması hep bu siyasanın sonuçlarıdır.

Bu gibi amaçların arkasından koşan Rusya, Şîr Ali ile ne kadar dost olur, onu ne derece ele alıp İngiltere aleyhine kullanabilirse İngiliz'lerin gözünü o derece Afganistan ve Hin-

distan'a çevireceğini ve o nisbette Balkanlar'da İngiliz müdahalesinden masun kalacağını düşünür ve Afgan emîrini kazanmaya bir kat daha önem verir.

Buna zıt düşüncelerle İngiliz muhafazakâr hükûmeti de Şîr Ali ile yakınlık aramaya ve eski liberal hükûmetin yanlış davranışını düzeltmeye koyulacaktır.

Rus'ların Afganistan'a dayanarak Hindistan'a karşı yürütmek istedikleri baskı siyasasının daha tesirli ve başarılı olabilmesi için onların Türkmen bölgesini ve Merv'i de ele geçirmeleri gerekiyordu, çünkü böylelikle Herat kapılarına dayanmış ve Herat-Kandahar düz yolu ile Hindistan'ı doğrudan doğruya tehdit edebilecek bir duruma geçmiş olurlardı.

Ancak Fransa'nın 1870—71'de uğradığı yenilgiden kendini toparlamadan iş görmek, Balkanlara fazla sokulmaya koyulan Avusturya'dan önce davranmış olmak zarureti Rus'ları Osmanlı devletine karşı acele etmeye sevkediyordu. İngiliz başbakanı ünlü Disreali veya Lord Bikonsfild (Beaconsfield)'in siyasal manevraları belki buhranın daha önce, yani 1875—78 yıllarında patlamasınnı sağlamıştır.

Görünüşte birbirinden ayrı, fakat İngiltere ve Rusya için birbirine çok bağlı olan bu Balkan ve Orta Asya işlerinde İngiltere'de o sırada ayrı ayrı siyasa güden veya öyle görünen üç zümre bulunuyordu.

Birinci zümrenin başlıca uzkişileri Kıraliçe Viktorya, başbakan Disreali ve İstanbul büyükelçisi Elliot'tur. Bunlar bütün bu buhran sırasında Türkten ziyade Türk ve candan Rus düşmanı geçinmişler, Rusya'ya karşı Bab-ı âli'yi elden geldiği kadar yüreklendirmişler ve tâ Berlin anlaşmasına kadar (1878) her an Rusya'ya karşı savaş ilânına hazır bir durum takınmışlardır. Büyükelçi Elliot'un İstanbul'daki nüfuzu olagan üstü idi ve şişirmesiz denilebilir ki o devirde Bab-ı âli bütün tedbirlerini onun ilhamiyle almıştır.

İkinci zümreyi, başbakan ayral, hemen bütün İngiliz hükûmeti teşkil ediyordu. Bu zümre öbür büyük devletlerle birlikte Osmanlı buhranını biran önce barış içinde sona erdirmeye, ateşin yayılmasına mani olmaya ve Osmanlı hıristiyanları lehinde o zamana göre makul şartlar sağlamaya çalışıyordu.

Üçüncü zümreyi ünlü Gladston ve onun "liberal„ leri

teşkil ediyorlardı. Bunlar biteviye âlemi Osmanlı aleyhine kışkırtmak ve Rus uydurmalarını şişirip her tarafa yaymakla meşgul idiler.

Birinci ve ikinci zümrelerin el altından işbirliği yaptıklarından ve hiç olmazsa ikinci zümrenin takındığı durumun Başbakan Disreali'nin tensibiyle takınıldığından şüphe edilemez.

O vakit İngiliz siyasasının hemen tek düzenleyicisi olan Disreali'nin ne istediğini kestirmek kolay değildır.

O, belki daha iyi sevk ve idare edilecek Osmanlı ordusunun Rusya'yı adamakıllı yıpratması ve uzun zaman işgal etmesi sayesinde İngiltere'ye Afganistan ve Orta Asya'yı fethetmek ve İngiliz-Rus sınırını Kırgız çöllerinden geçirtmek imkânını sağlamayı aklından geçirmişti. Belki yalnızca bir müddettir hep Hındistan'a doğru akan Rus selini başka bir istıkamete çevirip orada kırmayı tasarlıyordu. Belki de sonda olduğu gibi, İngiltere'ye zahmetsiz bazı faydalar sağlamak istiyordu. Kıbrıs'ın daha sonra Mısır'ın ele geçirilmesi gibi.

Çok mümkündür ki Disreali bütün bu şıkları düşünmüş, fakat elde edılen sonuçlar bilinenlerden ibaret kalmıştır.

Herhalde Orta Asya'da büyük bir siyasa güdülmesi şıkkının da düşünülmüş olduğu muhakkaktır. Çünkü Disreali büyük devletlerin Bosna-Hersek işine ilk müdahalelerinden az sonra 23 Kasım 1875 'de, o sırada Portekiz'de İngiliz elçisi bulunan Lord Litton (Lytton)'a gönderdiği bir mektupta Orta Asya işlerinin bir devlet adamına ihtiyaç gösterdiklerini yazmıştır. Az sonra bu Lord, Hindistan kıral nâibliğine getirilecektir.

İstanbul konferansı ve Orta Asya işleri

Bosna-Hersek ayaklanması, Osmanlı - Sırp ve Osmanlı-Karadağ savaşları, Bulgaristan mezalimi adı verilen uydurma olayların tafsili bu eserler zincirinin başka ciltlerinde görülmüştür.

Bu sorumları çözmek ve bir Osmanlı-Rus savaşını önlemek için 12 Aralık 1876 'da İstanbul'da büyük devletlerin murahhaslarından mürekkep bir konferans toplanır. Buna Türk murahhasları 23 Aralık 1876 'da katılırlar ve o gün toplar atılarak ilk meşrutiyet ilân edilir.

Konferansta Osmanlı devletine bir takım islâhat teklifleri yapıldığı, bunların 16 Ocak 1877'de bir Türk Âyan heyeti tarafından reddedildikleri ve konferansın 20 Ocakta bir sonuç elde edemeden dağıldığı bilinmektedir.

Bu konferansın Hindistan, Afganistan ve Orta Asya işleriyle ilgisi ve o bakımdan önemi şudur

İstanbul konferansına İngiliz başmurahhası olarak gelen Lord Solsböri (Salisbury) o sırada Hindistan bakanı idi. Bu görevin ona verilmesi kendi kendine dikkate değer bir yöndü. O, konferans sırasında bir yandan Osmanlı islahatı ve Balkan işleriyle meşgul olmuş, öbür yandan da Rus murahhası Ignatief'le Orta Asya, Afganistan ve Hindistan sorumları üzerinde görüşmüş ve her iki murahhas bu iki türlü sorumları daima biri birine bağlamışlardır.

Dikkate değer başka bir yön de şudur :

Daha çok Orta Asya ve saire işlerine önem veren Lord Solsböri oralara ait sorumlarda Rus'lardan ümit verici karışılıklar aldıkça ve tatmin edildiğini umdukça Bab-ı âliyi Rus isteklerini kabule ve bir Osmanlı-Rus savaşı tehlikesini ortadan kaldırmaya kışkırtırken, konferansta ikinci İngiliz murahhası olan İstanbul büyük elçisi Elliot, başbakan Lord Bikonsfild (Disreali) ve hattâ tabiî daha az belirli olarak kıraliçe Viktoria bizi aksi istikamette harekete ve Rus isteklerine karşı koymaya sevketmekte idiler.

İstanbul konferansında İngiliz ve Rus murahhaslarının da muvafakatiyle Osmanlı hükûmetine yapılan önergeler Osmanlı tarihine aittir. İngiliz ve Rus murahhaslarının Orta Asya, Afganistan ve Hindistan işleri hakkında varmak istedikleri gizli anlaşmanın ana çizgileri şunlardır [1]:

Rus'lar, Çin Türkistanında ve onun başkenti olan Kaşgar'da her türlü nüfuz kurma isteğinden vaz geçeceklerdir. Bir birlerinden izin almadan İngiltere, Buhara emîri ve Rusya, Afganistan emîriyle mektuplaşmayacak, Türkmen bölgesiyle Merv tarafsız kalacak, yani Rus'larca işgal edilmiyecek, Türkmen'lerin akınlarının cezalandırılması için muntazam usuller

[1] Bk. ezcümle: H. Dodwell, *A Sketch of the History of India* s. 126 v. d.

konulacak, yani onları cezalandırmak bahanesiyle Rusya, Türkmen ülkelerini işgale kalkışmayacak.

Lord Solsböri, İstanbul konferansının bir anlaşmaya varılmadan dağılmasını Hindistan bakımından çok yazık saymıştır. O, aksi olsaydı, yani bu konferans başarı ile bitseydi Rus çarının, Hindistan sınırlarını güven altına almaya ve onların güvenini ilgilendiren her güçlüğü ortadan kaldırmaya hazır olduğuna inanmakta idi.

Bu yön İngiltere'nin İstanbul konferansı sırasında güttüğü amaçlardan birini gösterir.

Başbakan Lord Bikonsfild ile İstanbul'daki Büyükelçi Elliot ise başka istikamette çalışmakta ve biteviye el altından Bab-ı âli'yi Rus isteklerini redde kışkırtmakta idiler.

Lord Solsböri bu biçim davranıştan birkaç kere sızlanmıştır. Ezcümle 8 Ocak 1877'de Dışişleri bakanı Lord Derbi (Derby)'ye gönderdiği bir telde Sadr-ı âzamın kendisine, Bikonsfild ve Derbi'nin yardımına güvenebileceğini zannettiğini söylediğinden [1], yani başmurahhas Lord Solsböri'nin öğütlerine uymaya pek lüzum görmediğini zımnen olsun ifade etmiş olduğundan sızlanmıştır.

Keza İstanbul konferansınızda bir başarı elde edilemeyince İstanbul'daki bütün büyük elçiler, murahhaslarla birlikte, Bab-ı âli üzerinde bir baskıda bulunmak için oradan ayrılmaya karar verdikleri sırada İngiliz büyük elçisi Elliot, tabiatiyle Londra'dan aldığı gizli bir yönerge üzerine, Osmanlı başkentinden ayrılmayı reddetmiş ve Lord Solsböri bu yüzden İngiliz dışişleri bakanlığına sızlanmıştır.

İşlerin bu biçimde seyrini Başbakan Bikonsfild'in eseri saymak gerekir. O, Rusya ile hem Osmanlı, hem de Orta Asya sorumlarını birden çözmek istemiş, fakat elde edilecek sonuçları İngiliz menfaatleri bakımından yeter derecede önemli görmeyince müzakereleri durdurup işlerin çözülmesini savaş talihine bırakmayı daha uygun bulmuştur. O devirde Osmanlı ordusu oldukça güçlü bulunduğundan o daha iyi sevk ve idare edilseydi ve bilhassa II. Sultan Abdülhamid'in ihanet derecesini bulan kuşkuları ve hiç bir komutanın kendisine büyük bir nü-

[1] *Cambridge History of British Foreign Policy* C. III, s. 113.

fuz sağlıyacak ölçüde zaferler kazanmasına meydan vermemek isteği yüzünden bir çok başarı imkân ve fırsatları kaybedilmeseydi Rusya bu savaştan yalnız son derece yıpranmış ve güçsüz olarak çıkmazdı ; belki kesin sonuç vermeyen bir takım çarpışmalardan sonra İngiltere'nin ve öbür büyük devletlerin aracılığı ile yenen ve yenilen belli olmadan bir barış yapılabilir ve yorulmamış İngiltere, Balkan'da ayakta duran Osmanlıya dayanarak yıpranmış Rusya'yı her tarafta baskı altına alabilirdi.

Lord Bikonsfild'in siyasası ancak bu gibi ümitler beslendiği takdirde makbul sayılabilir.

Osmanlı - Rus savaşı sırasında

Osmanlı yenilgisi belirmeye başladıktan sonra Lord Bikonsfild'in Rusya'ya karşı bir sürü tehdit, baskı ve bazen de blöflere koyulduğu ve Avusturya'nın da yardımiyle Rusları İstanbul'a girmekten men ve sonra da Ayastefanos (Yeşilköy) anlaşmasından vaz geçip Berlin anlaşmasını kabule mecbur ettiği Osmanlı tarihinde görülür.

Osmanlı - Rus savaşı sırasında ve tâ Berlin anlaşmasına kadar giden devrede İngiltere'nin bu yolda davranışları bir yandan Rusya'yı ürkütüp onun Balkanlarda sağlamak istediği faydaların bir kısmından vaz geçirmiş, öbür yandan da bu devleti İngiltere ile başbaşa savaşabileceği bir bölgede, yani Orta Asya'da ve Afganistan Kuzeyinde, büyük kuvvetler toplamaya sevketmiştir.

Rusyanın bu biçim davranışı tabiî idi. Çünkü İstanbul ve Balkanlarda ayak diremek İngiltere'ye, Avusturya başta olmak üzere bir çok bağlaşık sağlamak demekti; halbuki Türkistan ve Afganistan'da yapılacak savaşta İngiltere, Rusya'ya karşı yardımcı bulamazdı.

Lord Bikonsfild'in tehdit, baskı ve blöflerinin iç yüzü Lord Solsböri'nin Hindistan kıral nâibi Lord Litton'a yazdığı bir mektupta görülmektedir [1]. Bakan, eğer Rusya daimi surette İstanbul'a yerleşirse ona karşı savaşılacağını veyahut başka bir yerde aynı değerde bir ta'viz alınacağını kıral nâibine bildirmektedir.

[1] Cecil (Daha sonra Lady Gween), *Life of Robert Marquis of Salisbury*, C. II, s. 149.

İngiliz ve Rus-ya nın Şîr Ali nezdinde çalışmaları

Daha 1877 yazında Lord Bikonsfild, Şîr Ali'-nin İngilizlere karşı kızgınlık ve gücenikliğini gidermek için ona bir Osmanlı elçisi göndertmişti; ancak bu işde bir başarı elde edilemeyecek ve Afgan emîri yatıştırılamıyacaktır. Daha sonra Ruslar Kâbil'e Stolietof adında bir generalı göndereceklerdir. Bu olay ve bir İngiliz murahhasının Afganistan'a kabul edilmemesi ikinci İngiliz - Afgan savaşına vesile verecektir. Bunları aşağıda göreceğız.

Rusyanın Osmanlı savaşında çok yıpranmış olması da İngiltere'ye Orta Asya'da fütuhat yapabilmek ümidini vermiş ve bu ümit Afganistan'a karşı açılan savaşın esas âmılini teşkil etmiştir.

XI. İKİNCİ İNGİLİZ—AFGAN SAVAŞINA GÖTÜREN MÜZAKERE VE OLAYLAR

Bu savaşa götüren uluslararası olaylar ve bu savaşın 1877—78 tarihli Osmanlı-Rus savaşiyle ilgisi yukarıda görülmüştür. Bu kısımda daha çok İngiliz-Afgan münasebet ve müzakerelerini ve Rus'ların işe karışmalariyle hasıl olan durumu gözden geçireceğiz.

Bu müzakereler 1874'de Muhafazakâr partinin İngiltere'de iktidara geçmesiyle başlar; Hindistan'da liberal kral nâıbi Lord Nortbrook bulunduğu için onun karşı koymasiyle müzakereler bir müddet Londra'nın istediği gibi yürütulemez; fakat o değiştirılip yerine Lord Litton gönderilince işler merkezin dileğine göre yürür.

Eski İngiliz liberal hükûmeti, Şîr Ali'yi İngiltere'den soğutmuştu; yeni muhafazakâr hükûmet ise ona eskiden istemiş olduklarını vermeye hazırdı ve onu Rus'lara karşı kullanmayı da düşünüyordu; halbuki o anda artık Şîr Ali İngiliz muarızı ve gönülden olsun Rus dostu olmuştu. Rus'lar Osmanlı ile savaşta yıpranınca işin farkında olmayan ve onların galip gelişlerinin sonuçlarına güvenen Şîr Ali İngiliz'lere daha çok kafa tutacak ve sonda ezilecektir.

İleri siyasa tarafdarlarının Londra'da faaliyete geçmeleri

Bu siyasa ile "Üstadâne faaliyetsizlik„ siyasaları hakkında daha önce bilgi verilmişti. 1874'de kadar İngiliz liberal hükûmeti ikinci siyasayı yürütmüştü. Mahafazakârlar işbaşına geçince "İleri siyasa„ taraftarları ortaya atılırlar.

O sırada bunların en tanınmışı eski Bombay valisi ve o anda Londra'da Hindistan kurulu üyesi Sör Bartl Frer (Sir Bartle Frere) idi. O, Haziran 1874'de hükûmete bir muhtıra verip şu yönleri ileri sürer

İngiltere, Afganistan ve Orta Asya'da olan bitenlerden ciddî hiç bir haber alamıyor, bu durum büyük tehlıkeler doğurabilir. Dolayısiyle Afgan emîri razı olsa da olmasa da Afganistan'ın türlü kentlerinde memurlar bulundurmalıyız. Emîr buna razı olmazsa İngiltere'ye karşı kötü niyet beslediğini açığa vurmuş olur. Belucistan'da Kuetta (Kutah) kenti ele geçirilip güçlü bir askerî üs haline sokulmalıdır (Bu yön Herat-Kandahar yolu boyunca yapılacak bir Rus ilerlemesine Bolan geçidini tıkayabilmek içindir) ve gayet acele olarak İran yolu ile Herat'a bir kaç İngiliz subayı gönderilmelidir. Muvakkat olarak gönderilecek olan bu heyet ora valisi kandırılabilirse daimî bir heyet halini almalıdır.

O sırada Herat valisi Şîr Ali'nin oğlu Yakup Han idi ve babasına karşı yarı ayaklanmış bir durumda bulunuyordu.

Sör Bartl Frer önergesinin önemi

Bu önergenin tehlikesi şurada idi: Öteden beri Afganistan emîrleri ülkelerinde İngiliz mümessillerinin bulunmasını istemezlerdi ve İngilizlerce Kâbil'de yalnız bir Müslüman Hindlinin bulundurulması bir gelenek olmuştu. Bunun sebebi, önce İngiliz mümessilini halkın taassup çoşkunluklarından korumak güçlüğü, sonra da onun bazı ortalığı karıştırıcı bir takım serdar ve ileri gelenleri elde edip onları ayaklandırması korkusu idi. Bundan başka Hindistan'da bir yerin İngiliz işgali altına girmesini oraya bir İngiliz mümessilinin gelmesini takip ettiği çok kere görülmüştü. Son yıllarda da aynı şey Afganistan'a komşu olan Belucistan Hanının başına gelmişti.

Bilhassa Herat'a muvakkat adiyle bir İngiliz heyetinin gönderilmesi Şîr Ali'yi son derece kuşkulandıracak bir hareket

olurdu; çünkü orada vali olan onun büyük oğlu adeta ayaklanmış bir durumda idi ve Emîr, İngiliz subaylarının onun durumunu sağlamlaştırmasından korkabilirdi.

Uzun yıllar Hindistan'da bulunmuş olan Sör Bartl Frer'in bütün bunları bilip anlamaması imkânsızdı; dolaysiyle o, sözü geçen önergesiyle savaşa kadar gidebilecek tehlikeli bir durum yaratmayı göze almış demekti.

Çok yumuşak ve ustaca davranılmak ve sabırlı olmak şartiyle belki bu önergedeki düşünceler Şîr Ali'ye kabul ettirilebilirdi; ancak tutulan sert yol doğruca savaşa götürecektir.

Hindistan bakanının önergeyi kendine mâletmesi

Çok geçmeden Lord Solsböri bu önergeyi kendine mâledip Ocak 1875' de kıral nâibine gönderdiği gizli bir buyrukla Orta Asya'daki Rus ilerlemelerinin İngiliz menfaatleri için yakın bir tehdit teşkil ettiğini söyledikten sonra bazı ihtiyat tedbirlerinin alınmasını ileri sürer ve bunlar arasında önce Herat, sonra da Kandahar'da İngiliz memurları bulundurmak lüzumunu anlatır. Aynı şeyin Kâbil'de de yapılması gerektiğini yazar; ancak halkın taassubu dolayısiyle bunun biraz geciktirilmesinin doğru olacağını ekler.

Liberal olan kıral nâibi Lord Nortbrook ise bir işe girişmenin yanlış olacağını, bunun için zamanın uygun olmadığını ve eğer bu önergeyi reddederse Şîr Ali'nin bu yüzden sadakatsiz olduğuna hükmetmenin doğru olmayacağı karşılığını verir.

O sırada Rusya'daki "Siril ve Metod" cemiyeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da (Tuna vilâyetinde) Osmanlı aleyhine azamî prapaganda yapmaktaydı. Rusya'nın Yakın Doğuda bir iş çıkaracağını gören İngiliz hükûmetinin bu yüzden Afganistan'da adam bulundurmak istemiş olması da mümkündür. Bosna-Hersek'te 1875 ayaklanması olduktan sonra Londra hükûmeti kıral nâibine buyruğunu tekrarlar.

Ancak Lord Nortbrok bu yolda bir adım atmak istemez ve bu işe ancak onun yerine Lord Litton gelince girişilebilir.

Lord Litton'a verilen yönerge

Yeni kıral, nâibi Şîr Ali'ye şu yönleri bildirmekle görevlendirilir:

Emîr'in daha önce İngilizlerden istemiş olduğu fi'lî yardım ve himaye kendisine sağlanılacaktır; ona önemli ölçüde para verilecektir; Afganistan'ın iç işlerine karışmak mecburiyetinde sürüklenmiyecek biçimde kendisi ve hanedanı tanınacaktır; kendisinin tahrik etmemiş olduğu bir yabancı saldırısı karşısında korunulacağı açıkça üstenilecektir. Buna karşılık bu gibi ağır sorumları üzerine alabilmesi için İngiltere'nin bazı İngiliz memurlarını Kâbil müstesna Afganistan'ın türlü kentlerinde bulundurması gerekir; tâ ki ülkenin rahatını ve bağımsızlığını tehdit edebilecek olaylardan vaktiyle haber alınabilsin: bu memurların bulunması aynı zamanda İngilizlerin ve Şîr Ali'nin menfaatlerinin müşterek olduğunu her kese göstermiş olur.

Bu yönerge yeni kıral nâibine Eylül 1875'de verilir. Bundan biraz önce Rusya, Almanya ve Avusturya, Bosna-Hersek'de ayaklanmış olanlarla Osmanlı hükûmeti arasında aracılık edilmesi için müşterek bir nota vermişlerdi.

Şîr Ali'ye yapılan müracaat

5 Mayıs 1876'da Pişaver'deki İngiliz kaymakamı Şîr Ali'ye mektup yazıp Lord Litton'un kıral nâibi olduğunu ve Kıraliçe Viktorya'nın Şehinşah veya Kayser-i Hind ünvanını aldığını ve bunları kendisine tebliğ için Kâbil'e Sör (Sir) Lewis Pelly'nin gönderilmesi istenildiğini bildirmiştir.

Bu mektup alınınca iş Emîr'in derbarında müzakere edilir ve şu sebepler dolayısiyle red karşılığı verilmesi kararlaştırılır 1) Gelecek İngiliz'in güvenini sağlamak güç olur; 2) Şayet murahhas Emîr'den kabul edemiyeceği birşey isterse aradaki münasebetler bozulabilir; 3) Eğer bunun üzerine Rusya da bir murahhas göndermek isterse onu da kabul etmek gerekir.

Şîr Ali buna göre karşılık verir: önce tebrik ve memnuniyetlerini bildirir, yeniden siyasal müzakerelere lüzum olmadığını, Simla'da yapılan görüşmelerin kâfi olduğunu, mamafih Hindistan hükûmeti aksi fikirde ise kendisinin oraya bir adam göndereceğini ekler.

Bu karşılık İngilizleri çok kızdırmış ve bu kızgınlık Şîr Ali'ye duyurulmuştur.

Bazı acı haberleşmelerden sonra İngiliz'lerin Kâbil'deki Müslüman Hindli memuru Atâ Muhammed'in gerek kendi soruşturmalariyle öğrendiği, gerekse Afgan hükûmetince kendisine bildirilen Şîr Ali'nin sızlanma konularını kıral nâibine anlatmak için Hindistan'a gitmesi kararlaştırılmıştır.

Şîr Ali'nin sızlanma konuları

Bunların başlıcaları aşağıdadır

1. Seyistan işinin İngilizlerce İran lehine ve Afganistan aleyhine çözülmüş olması,

2. Belucistan'ın İngiliz'lerce ele geçirilmesi ve aynı âkibetin Afganistan'ın da başına gelmesinden korkulması,

3. Şîr Ali'nin ayaklanmış oğlu Yakub lehinde yapılan müdahale,

4. Çin Türkistanı'ndan dönen İngiliz heyetine karşı iyi davranışı dolayısiyle sözde Afganistan'a tâbi olan Vahan Mîr'ine İngilizlerce Şîr Ali yolu ile değil, fakat doğrudan doğruya armağanlar gönderilmiş olması,

5. Simla buluşmasından bir sonuç çıkmamış ve oraya gitmiş olan Afgan Sadr-ı âzam'ı Nur Muhammed'in orada iyi muamele görmemiş olması ve Emîri İngiliz'ler aleyhine kışkırtması,

6. Şîr Ali'de İngiliz'lerin yalnız kendi menfaatlerini düşündüklerine dair bir inan doğması ve onların Emirle esaslı bir anlaşma yapmaktan kaçınmaları,

7. Şîr Ali'nin Kâbil'e muvakkat olarak gelecek İngiliz heyetinin orada daimî surette kalmak istememesinden ve kendisinin zamanla Hind prensleri gibi boyunduruk altına sokulmasından çekinmesi,

8. Bunlardan başka Atâ Muhammed, o sırada Emîr'in İngiliz'lerin Rus'larla anlaşıp kendi aleyhinde tertibat almayı düşündüklerine inanmadığını, bilâkis bir Rus saldırısına uğrarsa İngiliz'lerin kendisine yardım edeceklerine güvendiğini kıral nâibine anlatır.

Kıral nâlbinin karşılıkları [1]

"Eğer Şir Ali kendi menfaatlerinin korunulması için Afganistan'ın dışardan uğrayacağı herhangi bir saldırıda İngiltere'nin ister istemez ona yardıma mecbur olacağını sanıyorsa acınılacak bir zihniyettedir. İngiltere yalnız kendi yardımını takdir edenlere yardım eder ve Şîr Ali'nin küçüksüyor göründüğü bu yardımı onun taht rakiplerinden biri heran minnetle arıyabilir.

"İngiltere'yi Afganistan'ın bağımsızlığını devam ettirmeye sevkeden âmil Hind sınırlarını güven altında bulundurmak isteğidir. Eğer Afganistan'ı dost ve candan bir bağdaşık saymaz isek sözü geçen güveni Rusya ile anlaşarak da temin edebiliriz; bu takdirde Afganistan haritadan silinebilir.

"Herkes bilir ki bir tek Rus askeri Kâbil'e varmadan İngiltere her şeyi silip süpürecek bir kuvveti Afganistan'a sokabilir. Emîr bize dost olursa bu kuvvet onun için koruyucu bir demir çember olur, aksi takdirde onu bir kamış gibi kırar.

"Biz Afganistanla münasebetlerimizi daha iyileştirmek istiyoruz; ancak kendi subaylarımızca denetlenmeyen bir sınır hakkında (Rus-Afgan sınırı düşünülmektedir) sorumluluk kabul edemeyiz.

"Bugünkü İngiliz-Afgan münasebetlerinin talihsiz belirsizliği dolayısiyle Şîr Ali halkın düşüncelerinden çekinerek bizim murahhasımızı kabul etmemek için vesileler bulabilir; fakat eğer İngiliz murahhasının yola çıkmasından önce bütün dünyaya İngiliz hükûmetinin, onun dostlarının dostu ve düşmanlarının düşmanı olduğunu bildiren bir beyannâme yayınlanırsa her şey değişir ve Emîr için pek faydalı surette değişir.

"Boş bir hazine, gayr-i memnun bir halk ve ayaklanmış bir oğul ile Emîrin durumu güçlüklerle kuşatılmış bulunuyor. Buna rağmen o, Rusya ile İngiltere arasında bunların ikisinden de bağımsız olarak terazi tutmak iddiasındadır; iki demir kasa arasında kalmış bir toprak çömlek!

"İngiliz siyasası kesin anlaşmalarla üstenilmiş yönlerin bozulmasına müsaade etmez. Ancak Emîrin şimdiye kadar bizimle yalnız sözlü anlaşmaları vardı. Lord Mayo'nun ona yazdığı

[1] Bunlar H a n n a, *The Second Afgan War*, C. I, s. 90-99'dan özet olarak alınmıştır.

mektup bir anlaşma özünde değildir. Fakat şimdi kendisini, bu zamana kadar Kâbil tahtına oturmuş bulunan bütün hükümdarların en güçlüsü yapacak olan bir anlaşma imzalamak fırsatı onun eline geçmiştir. Hindistan hükûmeti ona şunları va'da hazırdır: Afganistan kendisinin sebebiyet vermediği bir saldırıya uğrarsa ona adam, silâh ve paraca yardım edilecektir. Eğer Emîr isterse Herat ve öbür sınır kentlerini berkitmek ve ordusunu düzenlemek için kendisine subay gönderilecektir; ona iki taraf murahhasları arasında tespit edilecek miktarda para verilecek ve oğlu Abdullah Can'ın veliahdlığı tanınacaktır.

"Bunlara karşılık olarak Hindistan hükûmeti yalnız şunları ister: Emîr komşularına saldırmıyacak ve onları kışkırtmıyacaktır; bizim bilgimiz olmadan başka devletlerle münasebette bulunmayacak, İngiliz subaylarının Herat'da ve sınırın başka noktalarında oturmalarına izin verecek, bunların Afgan subaylariyle birlikte çalışıp sınırları çizmelerine rıza gösterecek, ülkenin başlıca tecim yolları üzerinde tecimin serbesçe yapılmasını kabul edecek ve onlar boyunca telgraf telleri çekilmesi işini kolaylaştıracak, ülkesi içinde gezilerde bulunmak isteyecek İngilizlere bu yolda izin verecek ve elden geldiği kadar onların güvenini sağlıyacak, fakat münferid olaylar dolayısiyle o kesin olarak sorumlu tutulmıyacak, Emîr, Kâbil'e bir İngiliz mümessilini (Resident) kabul edecek veya kıral nâibi nezdinde bir adam bulunduracak ve istenilince muvakkat İngiliz murahhas heyetlerini Kâbil'e kabul edecektir.

"Eğer emîr bu esaslara göre müzakereye girmeye hazırsa bu meseleler Pişaver'de görüşülebilir; aksi taktirde onun Hindistan'a bir adam göndermesi lüzumsuzdur. Bu esaslar kabul edilir ve anlaşma metni hazırlanırsa bunu Şîr Ali ve ben (Lord Lytton) Pişaver'de veyahut 1877 Ocağında Delhi'de toplanacak olan Derbar'da imzalayabiliriz".

İngiliz önergelerinden doğan durum

Bu suretle ileri sürülen istekler Afganistan'ı bir dereceye kadar bir İngiliz korunuğu durumuna sokacak özde idi; bahusus ki bir tek Rus askeri Kâbil'e varmadan Afganistan içine ordular dökmek tehdidi yapılmıştı. Bu olay, o sırada Afganistan için tehlikenin Kuzeyde değil Güneyde olduğunu gösteriyordu.

Bununla birlikte Şîr Ali İngiliz yönergelerini reddederken bunu her şeyden çok İngiltere'ye karşı kendisinde doğmuş olan güvensizlik ve kin ve Rus'ları o sırada daha güçlü sanması dolayısiyle yapmıştır. Emîr bu duygularının ve yanlış hesabının kurbanı olacaktır.

Kıral nâibi bu önergeleri yaptığı vakit (Ekim 1876) Ruslar Osmanlı'ya karşı savaşa hazırlanıyorlardı ve Osmanlı ordusu Sırp'ları yenmekte idi. Şîr Ali bu önergeleri kabul etseydi İngiltere Hindu-Kuş'un Kuzeyinde Buhara ve Türkistan üzerine müessir olabilecek bir duruma geçmiş olurdu.

O sırada Şîr Alı'yi korkutmak ve onun muvafakatini sağlamak için bir sürü askeri tedbir alınır ve ordu çabuk bir yürüyüşle Kâbil'e girebilecek surette yığılır.

İngiliz önergelerine Afganistan'ın karşılıkları

Şîr Ali bazı İngiz memurlarının Afgan sınır kentlerine (Herat ve Kuzey sınırı kastedilmektedir) gitmelerini aşağıdaki şartlarla kabul etmiştir.

1. Bunlardan bazılarının can veya malına bir kaza gelirse işin Afgan gelenek ve kanunlarına göre çözülmesi ve Afganistan'a karşı bu yüzden aşırı baskı yapılmaması,

2. Bu memurların görev ve yetkilerinin az olması ve ne açık ne de gizli surette Afgan içişlerine karışmalarına meydan verilmemesi,

3. Eğer Rusya da Afganistan'a bir murahhas göndermek isterse onun reddi işinin Afgan hükûmetine yüklenilmeyip İngiltere'nin Rusya'yı bu isteğinden vaz geçirtmek icin gereken tedbirleri kendisi alması,

4. Eğer İngiltere Afganistan'a para ve silâhca yeter yardımda bulunmazsa Afgan hûkûmeti onun öbür yardımlarını da almaktan istinkâf edebilecektir ; ancak sınırlara giderek İngiliz subayları yerlerinde kalacaktır.

Pişaver konferansı (Ocak - Şubat 1877)

Bu esaslar kabul edilmiş olarak Afgan sadr-ı âzamı Nur Muhammed İngilizlerle müzakere etmek üzere Pişaver'e gönderilir.

Bu kimse ister İngiliz'lere esasen kızgın bulunmuş, ister öyle buyruk almış olmasından yukarda kabul

edilmiş olan konular dahil her işde güçlük çıkarır ve konferans bir çıkmaza girer.

Bu yüzden doğan gergin hava üzerine İngilizler tehditlere başlarlarlar. İngiliz murahhası şu suretle konuşur Afgan hükûmeti bizim önergelerimizi kabul etmezse, arada tek gerçek anlaşma 1855'de Emîr Dost Muhammed Hanla yapılmış olanı olduğundan biz de ona göre davranırız bundan başka iç ve dış hiç bir tehlike halinde Emîre yardım etmeyiz ve kendi sınırlarımızı berkitmek için gereken bütün tedbirleri alırız. Bilakis Şîr Ali İngiliz önergelerini kabul ederse bizimle savgal ve saldırgal bir bağlaşma yapmış olacak, küçük oğlu Abdullah Can'ın veliahdlığı resmen tanınacak ve Emîr iç düşmanlarına karşı dahi korunacaktır.

Sadr-ı âzamın berkitilecek sınırlar hakkındaki bir sualine karşılık olarak İngiliz murahhası bu tedbirlerin 1855 anlaşmasiyle aidiyeti Dost Muhammed Han'a tanınmış yerlerin dışında bulunduğunu söyler.

Sözü geçen anlaşma sırasında Dost Muhammed henüz Kandahar ve Herat'a egemen değildi ; dolayısiyle İngiliz murahhasının sozleri şuna yarıyordu Şîr Ali istediklerimizi kabul etmezse biz Kandahar ve Herat hakkında dilediğimiz gibi davranmakta, yani oraları alıp başka serdarlara vermekte serbest olacağız.

Konferansta bir sonuç almak mümkün olmayınca Afgan sadr-ı âzamının eline şu esaslar üzerine bir mektup verilir (Özet):

" Şîr Ali Pişaver'e bir murahhas göndermekle İngiliz isteklerinin esasını kabul etmiş demekti. Sadr-ı âzam bunların her biri üzerinde boyuna tartışmakla varılan anlaşmayı bozmaya çalışıyor. Sınırlara İngiliz memuru göndermek önergesi Emîr'e karşı bir lütuf idi; Şîr Ali tuttuğu yol ile kendini çok kötü bir duruma düşürmek üzeredir. „

Konferansın kötü bir yola girmiş olduğunu anlıyan Şîr Ali İngilizlerin en çok üzerinde durdukları noktaları kabul etmek üzere Pişaver'e yeni bir murahhas gönderirse de, o daha yolda iken kıral nâibi Afganların bir şey kabul etmeyip işi sürüncemeye döktüklerini ileri sürüp kenferansı sona erdirir (30 Mart 1877). O sırada İstanbul konferansı da dağılmış olup bir Osmanlı - Rus savaşı ihtimali üstün görünmekteydi.

Lord Roberts'e[1] göre Şîr Ali bu haberi alınca kızgınlığından köpürüp İngilizlere karşı bir çok tehdit ve ağır sözler savurmuş, onlarla anlaşmanın imkânsız olduğunu ve savaştan başka yapacak bir şey kalmadığını, 70 milyon rupisi[2] olduğunu ve bunların her birini İngilizlerin kafalarına fırlatacağını söylemiş ve "cihad" ilân buyruğunu vermiştir.

Bu gerginlik çok geçmeden savaşa götürecektir.

Kâbil'e bir Osmanlı heyetinin gelmesi

Pişaver konferansının dağılmasından az sonra Osmanlı-Rus savaşı başlar (Nisan 1877).

Bu sıralarda İngiltere kendisine manevî yardımda bulunmak üzere bir Osmanlı elçisinin Kâbil'e gönderilmesini ister. Bu iş için Kazasker Şîrvani zâde Ahmed Hulûsi Efendi seçilir[3].

[1] *Forty one years in India*, C. II, s. 98.

[2] Afgan rupileri genel olarak Hint rupisinin yarısından az değerdedirler.

[3] Bu kimse ve onun heyeti hakkında Hazine-i Evrak'ta ve türlü eserlerde araştırmalar yapmış olan Başbakanlık Arşiv Müdür Muavini Bay Salâhattin Elker şu bilgileri vermektedir:

«Şirvanî zâde Ahmed Hulûsi Efendi'nin hal tercümesi Sicill-i Osmanî'de, Cild I. sahife 307'de, müderic olup burada Afganistan'a gönderildiği de yazılıdır.

«Fakat Bay Mehmed Zeki Pâkalın'ın «Son Sadr-ı âzamlar ve Başvekiller» unvanı altında neşretmekte olduğu seriden, «Şirvanî zâde Mehmed Rüştü Paşa»'ya tahsis eylediği II. Cildde Ahmed Hulûsi Efendi hakkında oldukça geniş malûmat mevcud olup ayrıca Sicill-i Osmanî'deki hal tercümesi de aynen alınmıştır. (Bk. Son Sadr-ı âzamlar ve Başvekiller, Yazan: Mehmed Zeki Pâkalın, C. II, s. 3, 39, 42, 43, 44, 297).

«B. Mehmed Zeki Pâkalın da Mehmed Hulûsi Efendi'nin Afgan'a gönderildiğini kaydediyor.

«Ahmed Hulûsi Efendinin haiz olduğu rütbe hususunda Sicill-i Osmanî ile B. Mehmed Zeki Pâkalın arasında mübayenet vardır.

«Sicil, Hulûsi Efendinin son rütbesinin «Anadolu Payesi» yâni «Anadolu Kazaskerliği Payesi» olduğunu kaydettiği halde B. Mehmed Zeki Pâkalın «Rumeli Kazaskeri» olduğunu yazıyor. Vakıâ, bahis mevzuu elçilik hakkındaki vesikaların bazısında Ahmed Hulûsi Efendiye «semâhatlû» denildiğine ve Devlet Salnamelerinin başlarında yazılı «elkaab-ı resmiyye» cedvellerinde «semâhatlû» lâkabı kazaskerlere tahsis edildiğine göre, B.Mehmed Zeki Pâkalın'ın verdiği malûmatın daha doğru olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber elçi Ahmed Hulisi efendinin «bilfiil» kazasker mi, yoksa kazaskerlik «paye» sini mi haiz olduğu meçhul kalıyor. Çünki, bilindiği

Böyle bir elçinin gönderilmesinin İngiltere tarafından istenildiği Sadr-ı âzam Edhem Paşa'nın Mâbeyn başkitabetine gön-

gibi, bilhassa ilmiyye sınıfında, bir vazife ile fiilen görevli olanların memuriyet unvanı yanında «bilfiil» kelimesi de ilâve edilirdi. Ve herhangi bir memuru taltif için de ona yüksek bir memuriyetin kuru unvanı (payesi) verilirdi.»

Bundan başka B. S. Elker bu elçilik heyeti hakkında şu ek bilgileri toplamıştır:

«Ahmed Hulûsi Efendinin maiyyetinde «müceddeden Peşaver şehbenderliğine tâyin» edilmiş olan Hamdi Efendi namında bir zat terfik ediliyor. Bu zatın başlıca vazifesi elçi ile Bab-ı âli arasındaki muhaberata vesatet eylemek olduğu, 1295 yılı Irade Defterinde 555 sıra numarası'nda mukayyed 16 Cemaziyelâhir 1295 tarihli Tezkire-i Mâruza'nın melfuflarından bulunan ve Ahmed Hulûsi Efendinin yaptığı telgraf masrafları ve sairenin kendisine ödenmesine dair olan 13 Safer 1295 tarihli takririnden anlaşılmaktadır.

«Elçi Ahmed Hulûsi Efendi, Afganistan Emîrine ve Hânedanına bir takım kıymetli hediyeler götürmüştür. Bu husus 25 Receb 1294 tarihli ve 7?5 sayılı bir vesikanın kaydından, ayrıca, anlaşılmakta ise de bu vesika bulunamamıştır.

«Yine elçinin Afgan Emîrine hitaben hâmil olduğu Nâme-i hümayun, Hicrî 1282—1295 senelerine ait bu gibi vesikaları ihtiva eden 13 numaralı Nâme-i hümayun defterinde araştırıldı ise de gönderilen bu namenin suretine tesadüf olunamadı.

«Sadaretten Mabeyn-i Hümayun Başkitabetine gönderilen ve 1294 İrade Defterinin Dahiliye kısmında 822 numarada kayıtlı bulunan 4 Ramazan 1294 tarihli Tezkire-i Mâruza'dan elçinin Bombay'a vardığı ve orada vukubulan muamelâtı ve ahalı tarafından Osmanlı Hükûmdarına karşı ibraz edilen tâzimat ve daavatı tafsil eden bir tahrirat gönderdiği ve elçinin bu tahriratını pâdişahın kendi yanında alıkoyduğu anlaşılıyor.

«Elçinin bu raporu Yıldız'dan Arşive devredilen evrak arasında bulunamamıştır.

«Yine 1294 İrade Kayıd Defterinin Dahiliye kısmında 859 numarada kayıdlı ve 25 Ramazan 1294 numaralı bir başka Tezkire-i Mâruza'dan Ahmed Hulûsi Efendinin Kâbil'e vararak Emîrle görüştüğüne ve Nâme-i hümâyun ile hediyeleri verdiğine vesaireye dair, Peşaver yoliyle alınan telgrafnâmesinin Saraya gönderildiği bu telgrafnâmeyi de pâdişahın alıkoyduğu anlaşılmaktadır.

«Bu telgrafnâmeye dahi Yıldız evrakı arasında raslanamadı.

«1295 yılı İrade Defterinin Dahiliye kısmında 52 numarada kayıdlı ve 9 Safer 1295 tarihli bir Tezkire-i Mâruza'dan öğrenildiğine göre Elçi Ahmed Hulûsi Efendi Afganistan'dan İstanbul'a dönmüş ve Afgan Emîri tarafından Osmanlı hükümdarına hitaben yazılmış Farisî ibareli bir de

dermiş olduğu şu yazıdan anlaşılmaktadır[1]:

"Sefaret-i fevkalâde ile Afganistan'a izamı geçen gün arz ve istizan olunan Ahmed Hulusî Efendi Hazretlerinin önümüzdeki perşenbe günü hareket ve azimeti taht-ı ehemmiyette olup bu suret İngiltere sefiri tarafından muahharen dahi beyan ve ifade ile istical-i maslahat kılınmış olmağla şerefsânih olacak irade-i seniyye-i şehinşahînin bir an evvel istihsali vabeste-i himem-i devletleridir efendim".

Buna Mâbeyn başkâtibi Said Bey (sonraki Sadr-ı âzam Küçük Said Paşa) bir gün sonra şu karşılığı verir:

"İşbu tezkire-i aliyye-i âsafaneleri manzur-ı hümâyun-ı pâdişahî buyurulmuş ve müşarünileyhin istizan olunduğu veçhle perşenbe günü hareket etmek üzere hedayây-ı seniyyenin daha evvel ihzarı serkurenalık (Başmâbeyincilik) cânib-i vâlâsına ferman buyurulmuş olmağla olbabda emr-ü ferman hazret-i veliyy ül emrindir".

Az önce görülen haşiyeden anlaşılacağı gibi Osmanlı evrakı arasında bu heyetle olan muhaberat henüz bulunamamıştır[2]; aşağıdaki tel müstesnadır:

"Makam-i Âli-i Sadaret-i uzmâ'ya 16 Teşrin-i sanî (Kasım) 1877 tarihiyle semahatlu Ahmed Hulûsi Efendi Hazretlerinin Bombay'dan meb'us telgrafnâmesi halli

"Afganistan'da kimse ile ihtilât oluna (şifrenin halledilmemiş bir kısmı) ve Emîre tebligat tamamiyle icra olundukta

nâme getirmiş ve Bab-ı âli'den saraya gönderilmiş olan bu nâmeyi pâdişah alıkoymuştur.

*Arşive devredilen Yıldız evrakı arasında Afgan Emîrinin bu Farisî nâmesi de bulunamadı.

*Ahmed Hulûsi Efendi hakkında araştırmalarda bulunurken Hicrî 1294 senesi başlarında Afganistan prenslerinden İskender Han adında bir zatın İstanbul'a gelerek hükümet tarafından hayli ikram ve izaz edilmiş olduğuna dair iki vesikaya tesadüf edilir.

[1] 1294 senesi İrade defteri (Dahiliye kısmı)' nda 130 No. da B. S. Elker tarafından bulunmuştur. 20 Cumad el-Âhir 1294 tarihlidir (2. VII. 1877).

[2] B. S. Elker'in bildirdiğine göre bu suret Yıldız evrakı arasında 1294 senesine ait vesikaların sandığında 10 zilkade 1194 tarihiyle, bu Zilkade paketi içinde bulunmuştur.

İngilizlerin Takvan (?) a [1] kadar asker sevki kat'-ı muhabereye sebep olup oradan çekilmedikçe itilâf olunmayacağı beyan ve bu mealde cevapname yazdı. Bunun için Devlet-i Aliyye kendiliğinden İngiltere devletine sureti dostanede icray-ı tebligat idüp de Nevat (?) dan [2] çekilir ise münasebet-i sabıka tamamiyle avdet eyliyeceği münfahim olduğu arzolunur."

Bu telgraftan iki yön anlaşılmaktadır:

a) Emîr Şîr Ali Han'ın, Osmanlı elçilik heyetinin kimse ile temasına izin vermediği, yani dostluk görünüşüne rağmen ondan kuşkulandığıdır.

b) Adı iki kere yanlış olarak geçen yer Kuetta olmalıdır; çünkü Belücistan'ın bu önemli kurgan ve askerî üssü 1877'de İngilizlerce işgal edilmiş, bu olay Şîr Ali Han'ı çok kuşkulandırmış ve adeta ona Afganistan'ın da işgaline bir başlangıç gibi gelmişti. Oradan bütün Kandahar bölgesini tehdit altında tutmak kolaydı.

Öyle anlaşılıyor ki Şîr Ali Han, Osmanlı elçilik heyetinden bu cihetten güvenini sağlamak için istifade etmek istemiş ve eğer İngilizler Kuetta'yı boşaltırlarsa arada hiç bir ihtilâf kalmıyacağını söylemiştir.

İngilizler ise orasını tahliye etmemişlerdi.

Bu güne kadar Osmanlı evrakı arasında bu elçilik heyeti hakkında bulunabilen bilgiler bundan ibarettir.

Sirac üt-tevârih 1294 hicrî yılı olaylarını anarken (C. II, s. 339) bir Osmanlı elçisinin, İngiliz hükûmetinin tahriki üzerine nâme ve armağanlarla geldiğini, İngiliz dostluğunu övdüğünü ve Rusların aldatmalarına kapılınmaması yolunda öğütler verdiğini yazar.

İngiliz kaynaklarına göre [3] Osmanlı elçisi Şîr Ali Han'a, İngiltere'ye güvenmesi ve ondan çekinmemesi gerektiğine, bu devletin yerli devletleri kendi sömürgelerine katmak siyasasasından çoktan vazgeçtiğine ve Rusya'nın bilâkis boyuna fütuhat yapıp İslâm düşmanı olduğuna inandırmaya çalışmıştır.

[1] Şifrede iyi halledimeyen bir ad.
[2] Yine yanlış halledilen aynı ad.
[3] Bk. ezcümle: G r e t t a n G r e y, «*Through Asiatic Turkey*».

Şîr Ali karşılık olarak güçsüzlüğünü anlatmış, bu iki devletten hiçbirine karşı durum alabilecek halde olmadığını ve her ikisinin kendi aleyhinde görülen yığnak ve hareketlerinden ülkesini korumak için tedbirler aldığını söylemiştir.

Osmanlı murahhası Şîr Ali'ye bir İngiliz heyetini kabulden kaçınmanın bu devlete muhalefet ve Rus'lara eyginlik zannını doğurduğunu söylemesi üzerine Emîr "Benim buraya bir İngiliz heyetinin gelmesine itirazım yoktur ancak halkın taassubundan korkuyorum; bir İngiliz öldürülecek olursa İngiltere hükûmeti beni sorumlu tutmaya kalkışır, dolayısiyle böyle bir işe hiç girişmemek daha doğru olur tarzında karşılık verir.

Osmanlı murahhası Şîr Ali'ye Rusya aleyhinde bağlaşma teklif etmiş ve onu Orta Asya'da islâmiyetin koruyuculuğu görevini üzerine almaya kışkırtmıştır.

Şîr Ali, Osmanlı'ya yardım etmek veya ondan yardım görmek için çok uzakta bulunduğunu, Rusya'ya karşı yalnız uğraşmak için çok güçsüz olduğunu söylemiş ve "Madem ki İngiltere Türkiye'nin dostudur niçin ona yardım etmiyor, bol askeri ve onları taşıyacak bol gemisi vardır„ demiştir.

Özet olarak bu Osmanlı heyeti Kâbil'de bir başarı sağlamamıştır. Onun Afganistan'a gelişini Rusya hükûmeti Londra'da protesto etmiştir.

İngiliz subaylarının İran-Türkmen sınırı üzerindeki faaliyetleri

Londra'da Muhafazakârlar iktidara geldikten sonra 1874—77 yılları arasında İngiliz subayları dört defa İran - Türkmen sınırı üzerinde dolaşmıslardır. Son iki dolaşma bilhassa o vakit henüz Rusların eline düşmemiş olan Merv bölgesindeki durumu incelemek ve İngiltere, Rusya ile savaşa tutuşacak olursa Türkmenleri teşkilâtlandırıp onlara komuta etmek iciudi.

Bu olaydan 5—6 yıl sonra Rusya, Türkmen ülkesini işgal edince İngiliz liberalleri Rusyanın, İngiliz subaylarının evvelce oraya gönderilmiş olmasından kuşkulandığı için bu işe giriştiğini iddia edeceklerdir.

Rusyanın fütuhat hırsları bilindiği için bu kabil iddialar yersiz sayılmalıdır.

Rusların bazı askerî tedbirleri

Plevne'yi alıncaya kadar durumları daima tehlikede bulunan Ruslar o devirde çok ihtiyatlı davranırlar; fakat orayı aldıktan sonra 1878 İlkbaharında Afganistan ve dolayısiyle Hindistan yönlerine doğru asker taşımaya başlarlar.

Rus Harbiye bakanlığı bütün Kafkas ordusunun Hazer denizi yolu ile toptan İran'da Esterâbâd'a taşınmasını ve oradan iki kol üzerinden Herat'a yürütülmesini, aynı zamanda Türkistan ordusundan 14.000 kişinin üç kol üzerinden Ceyhun kıyısına gönderilmesini düşünür.

Daha sonra, ezcümle yol ve taşıt güçlükleriyle karşılaşıldığı ve İran'ın tarafsızlığına dokunmanın tepkilerinden çekinildiği için olacak, Kafkas ordusunun taşınılmasından vaz geçilir; ancak Türkistan ordusu, ora genel valisi General Kofman'ın komutası altında Güneye iner ve onun başlıca kolu Kelif'e on konaklık bir mesafeye gelir. Kelif ise Belh (Mezar-ı Şerif) ve Bamyan boğazına giden yolun Ceyhun üzerindeki geçit noktasıdır.

Bu kuvvet Berlin anlaşması imzalanıncaya kadar bu tehdit edici durumda kalmış ve ondan sonra Taşkent'e dönmüştür.

Bir Rus heyetinin Kâbil'e gelmesi

Haziran 1878'de Türkistan genel valisi kendisiyle aynı derecede olan bir kimsenin Çarın şahsî murahhası olarak Kâbil'e gitmekte olduğunu ve onun ona göre kabul edilmesi gerektiğini Şîr Ali'ye bildirir.

İngiliz murahhasını ülkesine kabul etmemek için bunca güçlük çıkarmış olan Şîr Ali, General Stolietof adındaki bu Rus murahhasını başlangıçta bir tereddüt devresi geçirdikten sonra gayet parlak bir karşılama yaparak kabul eder.

Bir serdar (Şehzâde) ve bir çok memur başkentin dışında sırma eğerli filler ve askerî birliklerle Rus elçisini karşılarlar. O, bir fil üzerinde büyük bir alayla Kâbil'e girer ve ertesi gün yine parlak bir alayla Emîr'in yanına gider.

Şîr Ali ve maiyeti İngiliz kızgınlığını durdurmak için Rus generalini sırf korkularından ve bir istilâyı önlemek için kabul ettiklerini söyleyeceklerdir.

Şîr Ali'nin İngilizlerden soğumuş ve Ruslara çok ümitler bağlamış olduğu doğru olmakla birlikte bu andığımız korku meselesi de yok değildir.

Rus'lar Kâbil'e elçi yollar ve Afgan'lara bağlaşma teklif ederken bir takım tehdıtlerde de bulunuyorlardı. Blöf özünde de olsa, 14.000 kişilik Rus kuvvetinin Afgan sınırlarına yaklaşması ve bilhassa Rus'lara sığınmış olan Şîr Ali'nin yeğeni Abdurrahman'ın Kâbil tahtına çıkmasına yardım edilmesi ihtimali Emîri düşündürecek özde idi.

Stolietof Berlin kongresinin toplandığı 13 Haziran 1878'de Taşkent'ten yola çıkar, 22 Temmuz'da yani Berlin'de barış anlaşmasının imzasından (13 Temmuz) dokuz gün sonra Kâbil'e varır.

Rus murahhası Kâbil'e varmadan az önce Kofman'dan bir mektup almıştı. Türkistan genel valisi bu mektubunda yeni imzalanan Berlin antlaşması hakkında bazı bilgiler vermekteydi. Mektupta Kofman'ın kendi eliyle yazılmış şu cümle de vardı: "Eğer haber doğru ise (yani bilinen şartlarla barış imzalanmışsa) hakikaten yazıktır„.

Bundan başka Kofman, murahhas Stolietof'a şunları tasrih etmektedir. Emírle görüşürken nazik ve muayyen tedbirlerin alınmasını istemekten ve ona götürecek bir tarz ihtiyarından sakınılmalıdır; savaş ihtimali daha çok genel ve âfâkî surette göz önünde tutulmalı ve ona göre konuşmalıdır.

Bundan anlaşılan şudur: Rus elçisi yola çıkarken Berlin kongresinin nasıl biteceği henüz belli değildi ve bir İngiliz-Rus savaşı ihtimali vardı. Bu yüzden kendisine verilen yönergede Şîr Ali ile İngiliz'lere karşı müştereken açılması muhtemel savaşın sevk ve idaresi hakkında görüşmek yönü de vardı. Halbuki o, Kâbil'e yaklaştığı sırada Berlin'de barış imzalanmış olduğundan Stolietof'un görevi daha çok teşrifatî bir öz almıştı; ancak Rusya'nın tamamiyle dönmüş ve kendi işlerini yoluna koyunca Afganistan'ı kendi haline bırakmış görünmemesi için yine Emîrle savaş işleri üzerinde konuşmak gerekeceğinden bunun vuzuhsuz ve âfâkî bir biçimde yapılması Rus murahhasına bildirilmişti.

Stolietof'un Kâbil'e gelmesi ve arkasından, o da sınırdan 10 konak geride topu topu 14.000 kişilik bir kuvvetin bulun-

masına rağmen Hindistan'ın fethine hazırlanıyormuş gibi bir durum alması bir blöften başka bir şey olamazdı.

Ancak Şîr Ali bilgisizliği yüzünden bir sürü hayale kapılmış ve Rus murahhasiyle başbaşa verip Hindistan'da fütuhat yapmak, Pişaver'i, Keşmir'i, Belücistan'ı ve hattâ Pencab'ı fethedip Rusya'nın himayesi altında olmak üzere Afganistan'a ilhak etmek esasları üzerinde görüşmüş ve hattâ Afgan kaynaklarına göre anlaşmıştır.

Stolietof Kâbil'e varmadan önce Berlin'de barış anlaşmasının imzalandığını öğrenmiş ve Şîr Ali ile kesin bir şey yapmaması lâzımgeldiği yolunda yönerge almıştı.

Buna rağmen Sirac üt-tevarih'e ve Abd ür-rahman Han'ın hatıratı olan Tâc üt-tevarih'e [1] göre Stolietof Afgan'larla bir bağlaşma anlaşması yapmıştır. Esasları şunlardır:

Rus askeri Afganistan'dan geçip Hindistan'a gidebilecektir; Afgan hükûmeti bu ordunun telgraf tellerini koruyacak, Rus'lara kendi sınırlarından Hindistan'a doğru üç demir yolu yapmalarına izin verecek, iki ordu birlikte İngiliz'lere karşı savaşacak, bütün masraflar Ruslara ait olacak; Rusya, Afganistan'a silâh, savaş gereçleri ve yiyecek verecek, ora halkından zorla hiç bir şey alamıyacak. Hindistan fethedildikten sonra Afganistan, Ahmed Şah Baba ve Timur Şah devirlerinde sahip olduğu yukarda sayılan bütün yerleri yeniden ele geçirecek ve Rusya onun hiç bir işine karışmayacaktır.

Yazılı olarak böyle bir anlaşmanın olduğuna kesin olarak hükmetmek güçtür. Bu sorumda en esaslı İngilizce eser olan Hanna'nın "The Second Afgan War„ adlı eserinde (C. I, s. 190) bunların daha hafif şekilleri söylenti olarak nakledilir: ancak o, Emîr'in bu kabil isteklere karşı koyduğunu ekler (S. 192). Bu esere göre Stolietof, İngilizlere karşı Emîri korumak için Şîr Ali'nin sekiz yıl önce Rusya'ya karşı Lord Mayo'dan istihsal etmek istediği şartlara yakın şartları kapsayan bir anlaşma yapmak için çalışmış ve onu da başaramamıştır. Bu ikinci şık her halde daha doğru olmalıdır, çünkü Berlin antlaşmasından sonra bu murahhasın Afgan yazarlarının iddia ettikleri biçimde bir anlaşma yapması gayr-ı tabiî olurdu.

[1] *Sirac üt-tevârih*, C. II, s. 341 ve *Tac üt-tevârih*, C. I, s. 139.

Sirac üt-tevârih ikinci İngiliz-Afgan savaşının kendi anlattığı anlaşma yüzünden çıktığını yazar. İngiliz yazarları bu antlaşmayı ancak yukarıdaki şekilde, yani bir söylenti gibi anarlar ve savaş sebebini aşağıda göreceğimiz veçhile başka türlü gösterirler.

Stolietof'un Kâbil'e gelişinden sonra oraya ilk ulaşan Rus kuryesi ona Berlin antlaşmasının metnini ve derhal geri dönmek buyruğunu getirir. O da heyet başkanlığını Albay Rogonof'a bırakıp 24 Ağustosta Kâbil'den ayrılır. Taşkent'ten Şîr Ali'ye gönderdiği bir mektupta doğruca İmparatoru görmeye gideceğini söyler ve İngiliz hükûmeti yayınlarından "Central Asia No. 1 (1881)„ adlı eserde (s. 18) anıldığı gibi: "Allah müsaade ederse gereken her şey yapılacaktır; Kâbil'e Doğu'dan (Pişaver-Kâbil yolundan anlamında) girmek isteyenler kapıyı kapalı bulacaklardır; o vakit Allahın izniyle titreyeceklerdir„ cümlesini ekler.

Bu uslüp ve "titreyeceklerdir„ kelimesi Şîr Alı'nin çok kışkırtılmış olduğuna, onun galip Rusya'ya güveninin yükseltilmek istenildiğine ve Plevne kuşatması sırasında âtıl duran İngiltere'nin manen küçük bir duruma düşürülmüş bulunduğuna işaret sayılabilir.

Kâbil'e bir İngiliz heyetinin gönderilmesi meselesi

Rus murahhasının Kâbil'e geldiği ve parlak surette karşılandığı duyulunca Hindistan kıral naibi Londra ile haberleştikten son Şîr Ali'ye dostcasına bir mektup yazıp durumun behemahal yüksek mevkili bir İngiliz murahhasının Kâbil'e gitmesini ve her iki tarafın menfaatlerini korumak için kendisiyle görüşmesini gerektiğini yazar.

Aynı zamanda bir Rus heyeti kabul edildikten sonra bir İngiliz heyetinin reddinin açık bir düşmanlık sayılacağı türlü vasıtalala Emîr'e duyurulur.

Şîr Ali en sevdiği ve veliahd yaptığı küçük oğlu Abdullah Can'ın o sırada ölmüş olmasını (17 Ağustos 1878) kıral naibinin mektubuna verilmesi gereken karşılığı geciktirmek için vesile yapar.

Dolaştırılmış olan söylentilere göre Emîr, matemine rağmen Stolietof'la müzakerelerine devam etmiş ve ondan İngiliz heye-

tinin kabulüne dair düşüncesini sormuştur. O da, araları bu derece açık olan iki devletin murahhaslarının aynı zamanda Kâbil'e kabulünün doğru olmıyacağını söylemiş ve Hindistan kral nâibine karşılık bu yüzden geciktirilmiştir.

Esasen Lord Litton, Abdullah Can'ın ölümünü öğrenince Emîr'e baş sağlığı dileyen bir mektup gönderip bu sırada kendisini ayrıca meşgul etmek istemediği için İngiliz heyetinin yola çıkmasını geciktireceğini bildirmişti.

Şîr Ali bu mektuba da, nezaket gereği olarak, hıç bir karşılık göndermeyince İngilizler de onun tamamile Rus'ların elinde olduğu zannı doğmuştur.

Bunun üzerine Kâbil'e gıdecek olan İngiliz murahhasına şu yönerge verilmiştir[1] (Geniş özet):

"Kâbil'den hiç bir karşılık gelmese dahi 16 Eylülden itibaren yola çıkmaya hazır olmak, yolda heyetın ilerlemesine karşı gösterilecek manilere aldırmadan ilerlemek ve ancak Kâbil hükûmetine tabi bir kuvvetin silâhla mümanaatı görülürse geri dönmek. Böyle bir karşı koyma olmazsa Kâbi'e ulaşmak ve orada Şîr Ali tarafından alenî derbar'da kabul edildiği sırada Kâbil'e geliş sebebinin, bir dostluk gösterisinde bulunmak ve Ambala buluşmasından beri hasıl olmuş olan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak olduğunu anlatmak.

"Şîr Ali ile yapılacak özel görüşmelerde ise İngiliz murahhası Kâbil'e Rus heyetinin oraya kabulü dolayısiyle geldiğini, bu kabulün İngiltere'ye karşı bir hakaret teşkil ettiğini, bu olayın İngiltere'yi Afganistan ve Orta Asya işlerini yeni baştan incelemek zorunda bıraktığını söylemek.

"Eğer Şîr Ali açık izahat vermekten kaçınır veya İngilizlere muhalif bir siyasaya karar vermiş görünürse onun ciddî bir tavur ve dil ile gözü açılmaya çalışılacak, ancak Emîr'in İngiliz dostluğunu tazelemesini imkânsız kılacak taahhüdlere girdiğine kanaat getirilirse murahhasın görevi bitmiş sayılacak ve o geri dönecektir. Bu kanaat edinmede ölçü, Şîr Ali tarafından Rus heyetinin derhal sınır dışı edilmesi yönünün kabul veya reddi olacaktır.

[1] Hükümet yayınlarından *Afganistan No. 2 (1881)*, s. 4-24.

"Emîr, İngilizlerle barışmaya tarafdar görünüyorsa bunun için Rus heyetini ülkesinden çıkarmak, dış siyasasının İngiltere tarafından denetlenmesini ve ülkesine İngiliz subaylarının gelmesini kabul etmek gerektiği kendisine anlatılacaktır.

" Herat ve Belh'de daimî surette İngiliz memurları bulunacak, bunlar gerekince muvakkaten Kâbil'e gelebileceklerdir. Buna karşılık Emîre yılda 1.200.000 Hind rupisi (120.000 İngiliz altını) verilecek, istediği serdar (Şehzâde) veliahd tanınacak, sözü geçen ödenek Şîr Alı'den sonra onun seçmiş olduğu veliahda verilecek, Emîr kendisi dilerse dışardan gelecek saldırılara karşı korunacak, Afganistan'ın İngiliz tecimerlerine açılmasında ayak direnilmiyecek, Şîr Ali Belucistan'ın başkenti Kuetta'nın son zamanlarda işgaline işaret ederse İngilizlerin oraya muvakkaten (20 yıl için) girmiş oldukları ve 1876'da Kâbıl'e gönderilmek istenilen heyetin görevlerinden birinin de bunu anlatmak olduğu söylenilecek ve artık o işi konuşmak zamanının geçtiği belirtilecektir. „

Kabil'e göndermek istediği murahhas için bu yönergeyi hazırlayan Lord Litton gerçektense Hind-Kuş boğazlarını ele gecirmeyi, bütün Afganistan'ı yönetimi altına almayı ve Ceyhun ırmağı üzerinde Rus'larla çarpışmayı aklından geçiriyordu ve hiç olmazsa göze almaya hazırdı.

O vakıt Hindistan hükûmet çevreleriyle sıkı bir ilgisi bulunan " The Pioneer„ gazetesinde Simla (Hindistan hükûmetinin yazlığıdır) muhabiri tarafından 28 Ağustos 1878'de yazılmış şu cümleler dikkate değer :

" Öyle sanıyorum ki Rusya'ya karşı savunma durumunda kalmıyacağımız bir sır değildir. Afganistan'ı aşıp çabucak Semerkant ve Buhara'ya giren 30.000 kişilik bir kuvvet dağınık Rus birliklerini Hazar denizinin arkasına atmakta güçlük çekmez. Bütün yerli halk kurtarıcı gibi gelen ordumuz lehinde ayaklanacaktır . . . „

Şüphesiz bütün bunlar yapılabilir şeylerdi ; ancak başarı elde edebilmek için Plevne düşmeden ve bütün Rus kuvvetleri henüz Balkanlarda sıkışık ve hiç olmazsa çok meşgul bir durumda iken işe girişmek gerekiyordu. O zaman aradaki bağlaşmanın delili olarak Hindistan ordusunda bir kaç Türk taburunun bulunması Şîr Ali ne yaparsa yapsın Afganis-

tan'da Osmanlı-İngiliz tarafı lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırır ve Afganları da Rusya'ya karşı sürüklerdi. Fakat Osmanlı ezildikten sonra bu gibi tasarı ve yazılar ancak bir hayal veya blöf olabilirdi.

Lord Litton Kâbıl'e murahhas göndermeğe hazırlanırken aynı zamanda askerini yığmaya da koyulmuştur.

Zorla açtırılan mektup

Kıral nâibinin Şîr Alı'ye oğlunun ölümü dolayısiyle gönderdiği ikinci mektubu götüren Hind hükûmeti memurlarından Navab Gulâm Hüseyin 10 Eylülde Kâbil'e varmış ve iki gün sonra Emîr tarafından kabul edilmiştir.

O huzura çıktığında Şîr Ali ona Hindistan hükûmetince gönderilıp sınırdan itibaren Afgan postacılariyle getirilmiş bir mektubu verip bunu derhal açıp yüksek sesle okumasını söylemiştir.

Bu, az çok bir elçi ve hiç olmazsa bir kurye sıfatını haiz bir adama kendi hükûmetinden gelmiş bir mektubu "aç ve bana da oku„ demekti ve her türlü devletler arası gelenek ve göreneklere aykırı bulunuyordu.

Ancak Gulâm Hüseyin, Emîrin tehdit edici tavrı karşında hayır demekten korkar ve zarfı açıp içindeki yönergeyi orada yüksek sesle okur.

Mektupta Afgan hükûmetinden muvafakat cevabı gelmiş olsa da olmasa da İngiliz murahhas heyetinin 16 ve nihayet 17 Eylülde yola çıkacağı ve ona karşı vâki olacak her mümanaatın düşmanca bir hareket sayılacağı yazılı idi.

Şîr Ali bu mektubun muhteviyatını her türlü müzakerenin lüzumsuzluğuna delil, Lord Litton ise mektubun cebren açtırılmış olmasını açık hir tecavüz saymıştır.

Hayber boğazındaki ihtilâf

Son derece çetin olan ve yine çok çetin Afridi oymağının bölgesi içinde bulunan Hayber boğazı o devirde Afganistan'a aitti.

15 Eylülde Kâbil'den İngiliz heyetinin kabul edileceğine dair bir haber gelmeyince İngiliz binbaşısı Kavanyari (Cavagnari) boğaz komutanı Feyz Muhammed'e haber gönderip heyetin geçeceğini bildirir ve ona kolaylık gösterilmesini ister.

Aynı zamanda bu binbaşı, Afridi oymağının ileri gelenlerini Pişaver'e çağırıp onlara Feyz Muhammed'in karargâhı olan Ali Mescit kurganına kadar yolu açmalarını söyler.

Bunu öğrenen Afgan komutanı oymak hanlarına geri dönmek buyruğunu verir onlar Emîr'den ödenek aldıkları için bunun kesilmesi korkusiyle Pişaver'den gitmeye kalkışırlar. Kavanyari, aynı ödenek İngilizlerce verildiği takdirde bunların kalacaklarını ummakla birlikte tâ baştan Şîr Ali'ye karşı düşmanca harekette bulunmuş olmamak için bu yola girmez.

Feyz Muhammed, Kavanyari'ye verdiği karşılıkta Kâbil'den bir karşılık almadan yolu açmayacağını söyler ve Afridi'lerle yapılmış olan müzakereden sızlanır.

21 Eylülde İngiliz murahhası Çemberleyn (Sir Neville Chamberlain) Pişaver'den hareketle Hayber boğazının Doğu ağzına gelir ve Binbaşı Kavanyari'yi bir miktar atlı ile Ali Mescit'e doğru gönderir. Bu binbaşının Feyz Mumammed'le görüşmeye gönderdiği adama bu Afgan komutan Şîr Ali'nin buyruğu ile yolu kapadığını ifade eder. Aynı sırada Afridiler karşın bir durum alırlar ve Kavanyari'yi kendilerini rüşvetle İngiliz tarafına çekmeğe ve Afganlar arasına fitne sokmağa çalışmış olmakla suçlandırırlar.

Durum tehlikeli bir biçim aldığından İngilizler geri dönerler.

İngiliz tereddütleri

İngiliz murahhas heyetinin böyle yolda durdulrulması çalım kırıcı bir şeydi. Bu yüzden Şîr Ali'nin af dilemesi veya onun cezalandırılması gerekiyordu. Ancak Londra'da iktidarda bununan Muhafazakâr partinin durumu zayıflamıştı ve hükûmet tereddüt içindeydi. Bu yüzden Emîr'e bir kere daha müracaat ve ona bir ültimatom göndermeye karar verilir. 2 Kasımda ona bir İngiliz heyetini kabul etmesi bir kere daha bildirilir ve kendisine aynı ayın 20'sine kadar zaman bırakılır. Bu gün geçip ondan karşılık gelmeyince savaş başlar.

Arada Şîr Ali, hep Rus yardımını beklemiş ve Rus'iara baş vurmuştu. Yıpranmış Rusya ise savaş değil dinlenmek isteğinde idi. Bu yüzden Türkistan Genel valisi Kofman, Emîre İngilizlerle anlaşmak öğüdünü verir. Ancak artık iş işten geçmiş bulunuyordu.

XII. İKİNCİ AFGAN — İNGİLİZ SAVAŞI

İlk hamle

İngilizler ilk hamlede büyük başarılar sağlarlar, Kâbil İstikametinde Hayber ve Kurram boğazları zorlanır, Celalâbâd kenti alınır ve Kâbil tehdit edilir, öbür yandan Kandahar da düşer.

İngiliz'ler Celalâbâd'ı alınca Şîr Ali hapıste tuttuğu büyük oğlu Yakub'u salıverir ve kendisi Hindu-Kuş'un Kuzeyine kaçar. Orada da Rus'lardan yardım ister, kendisine bir yardım gelmez ve hatta Rus Türkistanı'na sığınmasına da güçlükler çıkarılır. O da Şubat 1879'da ye'sinden Belh'de ölür.

Gandamak barış anlaşması

Tahta çıkan Yakub'un ilk işi İngiliz'lerden barış istemek olur ve onların bütün şartlarını kabul eder. 26 Mayıs 1879'da Gandamak'da (Kâbil-Celalâbâd yolu üzerinde bir konak) barış anlaşması imzalanır [1].

Buna göre Afganistan'ın dış münasebetleri İngiliz'lerce denetlenecek ve İngiltere onu dış saldırılara karşı koruyacak (M. 3), Kâbil'de bir İngiliz elçisi ve Afganistan'ın bazı sınır kentlerinde İngiliz memurları bulunacak (M. 4), Kurram, Pişin ve Sibi bölgeleri bir türlü tımar gibi İngiliz'lerde kalacak, keza Hayber ve Miçni boğazlarını İngiliz hükûmeti denetliyecek (M. 9) ve Emîr'e yılda 600.000 rupi (60.000 altın İngiliz) verilecektir.

Bu anlaşma üzerine İngilizler artık Afganistan'ı ellerinde sanarlar ver Hindistan'ın ilmî sınırını (?) bulduğunu söyleyenler olur. Bundan maksat Hindu-Kuş ve hattâ Ceyhun'a kadar İngiliz egemenliğinin cari olacağı olsa gerek.

Yakub Han aynı zamanda Taşkent'te General Kofman'a da mektup yazıp babasiyle Ruslar arasındaki "ahd" e bağlı olduğunu bildirmiş, yani onlardan yardım istemişti. Fakat yardımına gelen olmamıştı.

Barıştan sonraki durum

Anlaşmayı imzalamış olan Kavanyari (Sir Louis Cavagnari) Kâbil'e ilk elçi olarak tayin edilir ve yeni Emîr tarafından çok iyi karşılanır.

[1] Metin: T. E. S., C. XI, s. 344-7.

Yakub Han zayıf bir adamdı ve hapiste geçirmiş olduğu devir onu çöktürmüştü, hazinesi boştu; Şîr Ali, İngiliz'lere karşı savaşmak için çok asker toplamıştı ve onlar para istiyorlardı.

Daha sonra tahta çıkacak olan Abdurrahman Han'ın dolaştırdığı söylentilere göre, ölen Şehzâde Abdullah Can'ın annesi, Yakub Han'ı güç duruma sokmak için bu askerleri kışkırtmış, onların ele başılarına 3.000 altın dağıttırmış ve onları İngiliz elçiliğine saldırtmıştır.

Savaş dolayısiyle Kâbil'e türlü yönlerden gelmiş askerler arasında en azılıları Herat'tan gelmiş olanlardı.

Bunlar, 3 Eylül 1879 'da, herhangi sebeple olursa olsun, İngiliz elçiliğine saldırır, orayı alır ve içinde İngiliz veya Hindli kimi bulurlarsa öldürürler.

Savaşın yeniden başlaması

Savaş yeniden başlar. İngiliz'ler Kâbil'e bir kere daha girerler ve Yakub Han kendi askerlerinkaçıp İngiliz'lere teslim olur.

1879 - 80 kışındaki durum

Kâbil kolaylıkla alındıktan sonra hiçbir yerde ciddi bir karşı koyma olmaz. İngilizler Afgan tahtına oturtacak ve kendi sözlerini dinliyeceğine güvenilecek bir adam aramaya koyulurlar. Yakub'u yeniden tahta çıkarmayı doğru bulmazlar; esasen o da ürkmüş olup tahtı pek istememektedir. Onun oğlu Musa Can bir çocuktur ve İngiliz düşmanlarının elinde bulunmaktadır. Taht için münasip görülen iki kimseden biri Yakub'un kardeşi Eyyüb'tür, o Herat'tadır ve nasıl bir durum alacağı belli değildir; öbürü Yakub'un amcasının oğlu Abdurrahman olup Rus Türkistanı'nda bulunmaktadır. Ruslar o sırada onu koyuvermiş bulunuyorlardı.

Buna göre İngiliz'ler ordularını o kış Kâbil'de bırakmayı ve Afganistan hakkında karar vermek için beklemeyi uygun bulurlar ve öyle yaparlar. Ordu kalabalık olmamakla birlikte onun başında bulunan General Sör Frederik Roberts (Sir Frederick Roberts; ilerde Transval savaşında başkomutanlık edecektir) güçlü ve tedbirli bir kimsedir. O Şirpur'da suyu bol olan berkitilmiş bir mevzi yaptırır ve oraya çekilir.

Kış başlayınca, 1841—42 kışında olduğu gibi, birçok Afgan oymaklarından adamlar toplanır ve İngiliz'lere hücuma koyulurlar; başlarında Muhammed Can adında biri vardır bunlar on gün kadar Şirpur'u kuşatır ve oraya saldırırlar 2.000 kişi kaybederler ve bir başarı elde edemezler.

İlkbahar gelince Kandahar'daki İngiliz ordusunun Kâbil'in yardımına gitmesi kararlaştırılır. Orası sıcak bölge olduğundan bu kuvvet Mart sonlarında yola çıkar ve bazı Afgan saldırılarını püskürterek 27 Nisan'da Kâbil'e ulaşır.

Abdurrahman Han'ın işe karışması

Gandamak anlaşmasından az sonra Rus'lar Taşkent'te kendilerine sığınmış olarak oturan eski Emîr Efdal Han'ın oğlu Abdurrahman Han'ı salıverir, ona bir miktar para verir ve Ceyhun'un Güneyine, Afgan Türkistanı'na gönderirler.

O da, 1880 yılının başlarında Hindu-Kuş Kuzeyinde bulunan yerlerin (Afgan Türkistanı, Badahşan vesaire) egemeni olur.

Böylelikle Afganistan'da üç bölgede üç egemenlik hasıl olmuş bulunur. Kuzey'de Abdurrahman, Herat'ta Eyyüb ve Kâbil-Kandahar bölgesinde kâh ayaklanmış kâh uslu duran bir takım oymaklar arasında İngilizler.

Lord Litton'un düşünce ve kararları

Bu durumda Hindistan kıral nâibi Afganistan'ı bir tek devlet durumundan çıkarıp onu birkaç parçaya bölmeye, her bir bölgede ayrıca bir hükümdar bulundurup onu İngiliz'lere bağlamaya ve onların himayesi altında tutmaya karar verir.

Bu kararına uygun olarak Kandahar'da Barekzai'lerden Şîr Ali Han diye birini vali[1] tanır, Herat için Eyyüb ile aynı şartlarla anlaşmaya hazır olduğunu bildirir ve Kabil emîrliği için de Abdurrahman'ı uygun görür. Bu kimse İngiliz'lerle anlaşmak isteği gösterir, hattâ işgal altındaki Kâbil'e bile gelir. Ancak tâ baştan bütün Afganistan Emirliğinde gözü olduğunu saklamaz.

Lord Litton'un düşüncesi, Kandahar'da daimî surette bir askerî kuvvet bulundurmak ve ilk fırsatta Herat için de aynı şeyi yapmaktı.

[1] O sırada bu tâbir az çok hükümdar anlamında idi.

Böylelikle Afganistan'ın nisbeten az dağlık ve dolayısiyle yabancı bir ordu tarafından elde tutulması kolay kısmı İngiliz işgali altında kalmış olurdu. Bu da Rus'ları Türkistan'da tehdit etmek ve onların Türkmen bölgesine girmelerini önlemek bakımından çok kolaylık sağlayabilirdi. Keza Orta Asya'dan Hindistan'a giden ve nisbeten düz olan Herat-Kandahar yolunun tâ başını tutmak imkânını verdi. Ancak İngiltere'de hasıl olan değişiklikler bu siyasanın güdülmesine imkân bırakmayacaktır.

İngiltere'de 1880 seçimleri

Lord Litton bu tasarıları gerçekleştirmek için çalışırken İngiltere'de genel seçimler olur, Muhafazakârlar iktidarı kaybederler ve Gladston başta, Liberaller çokluğu alıp işbaşına geçerler.

Onlar seçim sırasında Muhafazakârların Afgan siyasasına çok hücum etmiş ve Kıral nâibi Lord Litton'un bu ülkeyi toptan Hindistan'a katmak istedigi ve İngiltere'yi sonu gelmiyecek masraf, güçlük, savaş ve tehlikelere maruz bırakacağı yolunda propagandalarda bulunmuşlardı.

Abdurrahman ile yapılan anlaşma

Onunla görüşen İngiliz müzakerecisi Sör (Sir) Lepel Griffin'e verilmiş olan yönerge Abdurrahman'a yalnız Kâbil emîrliğini önermekti; ancak bu müzakereci, bir yandan Abdurrahman'ın buna razı olmadığını ve kendisinin güçlü ve güven veren bir uzkişi olduğunu gördüğünden, bir yandan da İngiltere'de işlerin gidişinin nereye varacağını anladığından Abdurrahman'a Kâbil ve Herat emîrliğini önerir. Kandahar'da zaten birinin tahtta bulunması onu, orasını da önermekten alıkoyar.

Eyyûb Han'ın ilerlemesi ve Mayvand vuruşması

Herat'a egemen olan Eyyüb Han uzun zaman kendi halinde kalmış ve İngiliz'lerle temastan kaçınmıştı. Ancak 1880 İlkbaharında Kandahar'daki İngiliz kuvvetinin önemli bir kısmı Kâbil'e gönderildikten sonra orada kalan zayıf birliği yenip başarılar sağlıyabileceğini uman bu kimse takriben 10.000 kişilik bir kuvvetle Kandahar'a yaklaşır.

Kandahar'a egemen olan Vali Şîr Ali, Hilmend ırmağının geçitlerini tutmak için bir kuvvet gönderir, 2—3000 kişilik bir

İngiliz tugayı da onu desteklemek için ilerler, fakat Eyyüb'ün ordusuyle temasa geldikten sonra valinin adamları ayaklanıp Eyyüb tarafına geçerler; bunun üzerine İngiliz tugayı Kandahar'a doğru çekilmeye ve Eyyüb da onu 12.000 kişi ile kovalamaya ve çevirmiye çalışmaya koyulur.

Çarpışma Mayvand köyü dolaylarında olur; İngiliz tugayı fena komuta ve bazı Hindli birliklerin gerektiği gibi savaşmamaları yüzünden üstün talim ve terbiyesine rağmen ezilir (27 Temmuz 1880). Bu yenilgi İngilizlerin Afganistan'da kaybettikleri tek alan vuruşmasıdır. Bu yüzden Eyyüb de çok büyük bir ün kazanır.

Bu olayın İngiltere ve Hindistan'da çok önemli tepkileri olur. Oralarda Afganistan'ın bir yıkım yeri olduğu ve oradan bir an önce çekilmek gerektiği düşüncesini tazeler ve berkitir. İngiliz Liberal partisi esasen bu gibi maceralar aleyhinde olduğundan bir an önce Afganistan'dan çıkmak siyasası kuvvet bulur.

Mayvand vuruşmasının askerî sonuçları önemsiz kalır; Eyyüb, Kandahar'ı almaz; Kâbil'den ilerliyen General Roberts, Eyyüb'ü bozar ve Herat'a çekilmek zorunda bırakır.

Abdurrahman'ın emîr tanınması

Yukarda görüldüğü gibi Abdurrahman, Kandahar ayral, bütün Afganistan'ın emîri tanınmıştı (22 Temmuz 1880).

Mayvand vuruşması haberi gelince İngiliz'ler onunla bir anlaşma yaparlar ve İngiliz ordusunun bir kısmı Kandahar'a Eyyüb'e karşı yürürken öbür kısmı da Celalâbâd yolu ile Hindistan'a dönmeye koyulur.

O sırada Abdurrahman büyük bir ün kazanmış olan amcasının oğlu Eyyüb'le savaşacak güçte değildi ve ona karşı yürüyen General Roberts ordusu en çok Abdurrahman için çalışıyordu. O da bu orduya her türlü kolaylık sağlamak ve onun gerilerini güven içinde tutmak yolundaki taahhüdlerini elden geldiği kadar yerine getirmiştir.

İngilizlerin Abdurrahmanla yaptıkları anlaşma [1]

Arada kesin bir anlaşma imzalanmaz ; ancak İngiliz'ler yeni emîre şu yönleri bildirirler (Ağustos 1880):

Kendisi Kâbil valisi (hükümdarı) tanınacak, Herat'ı almasına itiraz edilmiyecek. o da Kandahar'ın İngiliz'lere tâbi valisine ilişmiyecek, Gardamak anlaşmasiyle İngiliz'lere bırakılmış yerler onlarda kalacak ve Abdurrahman'a para ve silâhca uygun görülecek yardım yapılacaktır. Bunlardan başka Kâbil'den çekilen İngiliz ordusunun Şirpur'da bırakmış olduğu bir takım gereçler de Abdurrahman'a verilir.

Kandahar'ın Afganistan'a geri verilmesi

Kandahar'da İngilizlerce vali (Hükümdar) olarak bulundurulan Barekzailerden Şîr Ali'nin hiç bir gerçek nüfuzu olmadığı anlaşılmıştı. Dolayısiyle İngilizler bu kenti elde tutmak isterlerse bu işi sırf kendi kuvvetlerine dayanarak, yani orada çok vuruşan bir takım Afgan oymaklarını sindirecek güçte bir ordu bulundurarak yapmaya mecbur idiler. Halbuki onların istedikleri az çok nüfuz sahibi yerli bir kukla hükümdarcığın nisbeten ufak bir İngiliz kuvvetinin yardımıyla ortalığa egemen olması ve önemli işlerde İngilizlerin sözlerini dinlemesiydi.

Kandahar'da tahta oturtulan vali Şîr Ali'nin bu işi göremiyeceği anlaşılınca, esasen İngiliz liberalleri de atılgan bir siyasa istemedikleri için, epi tereddütlerden sonra Kandahar'ın Abdurrahman'a verilmesi kararlaştırılır ve Nisan 1881 'de orası Kâbil'den gelen Abdurrahman'ın memurlarına teslim edilir.

Eyyûb-Abdurrahman savaşı

Bunun üzerine Herat'a egemen olan Eyyüb Kandahar üzerine yürür ve orasını alır. Ancak, Eylül 1881'de Abdurrahman'ın gönderdiği bir ordu tarafından bozulur; hem Kandahar, hem de Herat'ı kaybeder. Önce İran'a sonra da Hindistan'a sığınır. Bu suretle Abdurrahman yeniden Afganistan'ı birleştirmiş olur.

[1] Bk. T. E. S. C. XI. s. 323.

Osmanlı, Afgan, İngiliz ve Rus durumlarına bir bakış

Böylelikle Rusların Osmanlıya ve İngilizlerin Afganistan'a karşı tasarlamış oldukları siyasaların bir safhası sona ermiş bulunur.

Bosna'dan Pamir yaylasına kadar uzanan bir mücadele alanında İngiltere'yi doğrudan doğruya ilgilendiren kısım bu alanın Doğu yani Afganistan ve Orta Asya kısmıdır. Ve orada ilgilendiği Afganistan önce Rusya'ya doğru kaymıştır. İngiltere'yi ikinci derecede ilgilendiren Osmanlı devleti ise İngiltere'ye eygin olup ondan yardım beklemiştir. Ne Osmanlı, ne de Afgan hükûmetleri içine düştükleri mücadelenin ve İngiliz - Rus rekabetinin tam mana ve şümulünü anlamamışlar, durum ve işleri yalnız kendi zaviyelerinden görerek hareket etmişler ve yıkıma uğramışlardır.

XIII. AFGANİSTAN İÇ OLAYLARI VE RUSLARIN TÜRKMENİSTAN'I ALMALARI

Ayaklanmalar

Abdurrahman az zaman içinde Afganistan'ı yeniden birleştirdikten sonra bir sürü ayaklanma ile karşılaşacak ve onları amansız ve pek zalimâne bir biçimde bastıracaktır.

Galcaı oymaklar topluluğu 1882'de ve 1886—87'de, Afgan Türkistanı'nın valisi İshak (Abdurrahman'nın amcası A'zam Han'ın oğludur) 1888'de, Hezarecat halkı (Hezareler) 1891—92'de ayaklanacaklar ve amansız surette ezileceklerdir.

İç yönetim

Abdurrahman'nın yönetimi genel surette pek zalimâne idi; ancak merkezî hükûmeti oymakların üstünde kesin bir kuvvet haline getirmek ona nasibolmuştur.

O, pek Avrupaî usulde olmasa da oymak teşkilâtının az çok dışında ve doğrudan doğruya kendisine bağlı bir ordu kurmuştur ; yani bir oymağın toplu olarak gelmiş üyelerinden değil, teker teker devlet hizmetine alınmış erlerden mürekkep önemli birlikler vücûda getirmiş ve onlar sayesinde oymakların çok üstünde bir duruma geçmiştir.

Sağlanılan asayiş yüzünden ekonomik durumda da gelişme olur, yollar çoğaltılır ve düzeltilir, tecim bollaşır, bazı sulama işlerine önem verilir, sanayi ve hele savaş sanayii pek ufak ölçüde de olsa gelişir.

Abdurrahman, İngiliz Rus rekabetinde ve Afganistan'ın istilâsında önemli bir unsur saydığı demir yollarının Afganistan'da kurulmasına kesin olarak karşındı.

Dış siyasa

Afganistan'ın dış siyasası İngiliz dostluğu ve Rus kuşkusu üzerine kurulmuştu. 1883 'de İngilizlerden aldığı yıllık ödenek 1.200.000 Rupi'ye çıkarılır.

Rusların Türkmen bölgesini almalarından çıkan gerginlik

Afganistan'ın Kuzey sınırı Rusya ile İngiltere arasında sonu gelmeyen bir tartışma konusu idi. 1884 'de Ruslar İngilizlere vermiş oldukları söze rağmen ve Türkmenler tarafından acı bazı yenilgelere uğratıldıktan sonra silâh üstünlükleri sayesinde Merv'i alır ve o yönden de Afganistan'a komşu olurlar. Bu suretle yeni ve çok tartışmalara kapı açan bir Afgan - Rus sınırı meselesi daha ortaya çıkar. Bu yüzden yapılan İngiliz Rus görüşmeleri sırasında Ruslar Afganlara saldırarak Herat'ın Kuzeyinde Pençdeh kasabasını alırlar (Mart 1885). Onların Herat'a da saldıracakları kuşkusu uyanır ve öbür yandan Mısır'ın Güneyinde Sudan'da çok meşgul olan İngiltere, buna rağmen, savaşa hazırlanıyormuş gibi bir durum alır. O sırada Abdurrahman Hindistan'da bulunuyordu ve Kıral nâibi Lord Dufferin'ın konuğu idi.

İngiltere ve Hindistan'da hasıl olan galeyan işin Rusya ile bir savaşa kadar götürülebileceği duygusunu doğuracak özde idi. Kıral nâibi Herat'ı Rus'lara karşı korunmak için oraya bir topçu birliği göndermek ister ve eğer Rus'lar orayı alırlarsa denklik olsun diye İngiliz'lerin de Kandahar'ı almaya mecbur olacaklarını söyliyerek emîri Herat'a İngiliz topçusunun gönderilmesini kabule razı etmek ister.

Abdurrahman ise Pençdeh'de kendi askerlerinin uğradıkları saldırının savaşa kadar götürebilecek bir mesele yapılmasını hiç istemez. Keza İngilizlerin Herat'a bir topçu kuvveti göndermek önergelerini de reddeder. Kendisi iki dev arasında ezilmek ve hem Herat'ı hem de Kandahar'ı, yani aşağı yukarı ülkesinin üçte birini kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğuna göre bu yolu tutmuş olması makbul sayılabilir.

Sonda Pençdeh Rusya'da ve Zülfikar boğazı Afganistanda kalmak üzere Londra'da İngiliz Dışişleri bakanı Lord Solsböri

ile Rus büyük elçisi arasında imzalanan bir anlaşma (10 Eylül 1885) meseleyi kapatır[1].

Bu gerginlik sırasında Timur oğulları devrinin şaheserlerinden olup belki dünyanın en güzel çinilerini ihtiva eden Herat'taki Şahruh camii tamamiyle yıktırılır. Cami, o devirde kentin duvarları dışında bulunuyordu ve gelmesi beklenilen Rus ordusunun eline geçerse onun için bir dayanak ve kentin içini dövecek olan topçusuna bir gözetleme mevzii teşkil edebilirdi.

Daha sonra 13 Eylül 1886 ve 22 Temmuz 1887'de yapılan İngiliz-Rus anlaşmalariyle Afgan-Rus sınırları tesbit edilir[2]. Bu işte İngiltere biteviye Afganistan'ın egemeni imiş gibi hareket etmiş ve imzalar vermiştir. Abdurrahman bu sonuçları ve hasıl olan yeni durumun gerekliklerini 12 Kasım 1893'de İngilizlerle imzaladığı iki anlaşma ve İngiliz murahhasından aldığı bir mektupla kabul eder[3]. Bu suretle o, İngiliz-Rus müzakerecilerinin, üzerinde anlaşmış oldukları Afgan-Rus sınırını kabul ettiği gibi Hindistan-Afganistan sınırı üzerinde bulunup yarı bağımsız bir durumda olan bir takım yer ve oymakların İngiliz bölgesi içinde sayılmalarını da kabul eder. İngilizlerce kendine verilen yıllık ödenek de 1.800.000 Rupiye yükseltilir.

İngiliz ve Rusların Pamir yaylasında sınırdaş olmamaları için Vahan adını taşıyan yoksul ve çok sarp bir bölge Afganistan'a verilir. İngiltere de Abdurrahman'ın orayı işgal etme giderlerini karşılamak üzere ona yılda ayrıca 50.000 Rupi ödenek bağlar.

1896'da İngiliz ve Rusların tensibiyle Abdurrahman, Badahşan'ın Doğu-güneyinde bulunan ve Kâfiristan denilen dağlık ve yoksul bölgeyi işgal eder; oraya Nuristan adını verir ve puta tapan ahaliyi İslâmlaştırmaya koyulur. Kendisi de "Ziya ul mille ve'd-din" ünvanını alır.

Abdurahman'ın genel siyasasına bir bakış

Abdurrahman 3.10.1901'de ölür. Bir kaç gökdir karmakarışıklık ve iç savaşlar içinde bulunan Afganistan'da orta çağımsı olmakla birlikte düzenli bir hükûmet kurmuştur. Siyasal düşüncelerinin en önemlilerini hatıratını teşkil eden Tac üt-

[1] Metin: T. E. S., C. XI, s. 347-49.
[2] Metinler: T. E. S., C. XI, s. 349-360.
[3] Metinler: T. E. S., C. XI, s. 360-363.

tevârih'in "Afganistan'ın güçlü ve ileri bir millet olması için faydalı talimat, öğüt ve nükteler„ adlı bölümünde[1] toplamıştır; bu yazı onun gördüğü işleri hem toplu olarak gösterir, hem de anlamaya yarar; orada Abdurahman başlıca şunları der:

a) Ülkenin sınırları kesin olarak çizilmelidir.

b) Ülke akreplerden (muhaliflerden) temizlenmelidir.

c) Bütün halka karşı oymak, din v.s. başkalığı gözetilmeden eş biçimde davranılmadır; tâ ki bütün ulus bir birlik olsun

d) Bu birliğin hükümdar öldükçe şehzâde kavgalariyle bozulmaması için kendisinden sonra tahta çıkacak olan halefleri saltanat ve askerleri kendi oğulları arasında bölmemelidirler (yani onları vali ve komutan olarak birer vilâyet başında bulundurmamalıdırlar).

e) Kanuna göre iş görülmelidir.

f) Tedricî terakki aranılmalıdır.

g) Meşveretle iş görülmelidir. Abdurrahman meşvereti üç takım kimse ile yapmıştır: Serdarlar, yani hânedanın erkekleri; o bunlara "Tâife-i saltanat„ der; Hanlar yani oymakların ve halkın ileri gelenleri arasından seçilmiş olanlar; o, bunlara "Vükelây-ı millet„ der; Mollalar (Rüesây-ı mezheb). Ancak Abdurrahman'a göre "Cemâat-i kanunî„ dediği bu üç zümrenin topu henüz gereken ölçüde ilerlemiş ve liyakat kesbetmiş olmadığı için ona kendisi tarafından kanun yapmak yetkisi tam olarak verilmemiştir; bu tedricen verilebilir, fakat halefleri kendilerini bunların oyuncağı yapmamalı ve ordunun dizginini onlara kaptırmamalıdırlar.

h) Yeni islâhat o kadar acele yapılmamalıdır ki halkta muhalefet duygusu uyanmasın.

i) Freng usulü ilimlerin tahsili gerekir, vesaire.

Abdurrahman dış siyasa bakımından daha önce söylediklerimizden başka Afgan, İran ve Osmanlı devletlerinin İngiltere ile ittifakının her dördü için faydalı olacağı düşüncesindedir[2].

[1] C. II, s. 125 v.s.

[2] Tac üt-tevarih, C. II, s. 211.

Habibullah Han'ın emîrliği

İç savaşsız tahta çıkan büyük oğlu Habibullah babasının çizdiği bu yoldan oldukça yavaş yürür ve ülkenin gelişmesi devam eder. Osmanlı ülkesinden doktor, subay, öğretmen getirtilirse de bunlar pek küçük ölçüde yapılır; ancak Avrupaî düşüncülere eygin ve yavaş yavaş ülkenin daha çabuk ilerlemesini istiyen aydın bir gençlik çoğalmaya başlar ve yeni biçimde bir halk efkârı doğar; bu, bir yandan Afganistan'ın dış siyasa bakımından İngiltere'ye tâbi olmasını, öbür yandan da pek çok Afgan oymak ve halkının İngiliz'lere bırakılmış bulunmasını ağır bulmakta ve bu yönlerde samimî mutaassıplar gibi düşünmektedir; aynı zamanda ülkenin daha asrîleşmesini istemektedir. İngiliz elinde bulunan çetin Afgan oymaklarının sık sık ayaklanmaları ve oradaki sonu gelmiyen çarpışmalar epi zamandır Afganistan içinde sağlanmış olan baysallıkla karşılaştırıldıkça güven duyulmakta, övünülmekte ve bu oymakların gönüllerinde hep Afgan emîrine bağlı olmaları da bu güveni arttırmakta ve Emîrin Hindistan mukadderatı üzerinde tesir edebileceği düşüncesi gelişmektedir.

Orta çapta, sağ duyulu ve az çok rahatını seven bir adam olan Habibullah'ın tahta çıktıktan sonra, içinden onlara dayanmak isteğinde olmasına rağmen, İngiliz'lere karşı çok nazlı davranması, bir çok davetlere rağmen Hindistan'a Kıral nâibiyle görüşmeye gitmeyi tâ 1906 yılına kadar geciktirmesi bu gibi âmillerden doğmadır. Belki Kıral nâibi Lord Körzon'un azameti de bu işte tesir etmiştir. Habibullah ancak 21 Mart 1905 'de babasının İngiliz'lerle olan 1893 tarihli muahedesini yeniler, orada babasına "His Highness" (Osmanlıda "Fahametlu") ve "Emîr" denilmişken kendisine "His Majesty" (Osmanlıda "Haşmetlu") ve "Independant King" (Yani müstakil kral) denilmektedir. Ve her iki taraf eski muahedeye göre davranmayı üstenmektedirler[1].

1914—18 Genel Savaşının öngününde Afganistan'ın durumunu ilerde göreceğiz.

XIV. HİNDİSTAN ULUSAL HAREKETİ

Hind'liler bu harekete "Svarac" yani "Öz egemenlik" ha-

[1] Metin: T. E. S. C. XI, s. 392-93.

reketi derler. Başlangıçta amaç yerli aydınları yerli halkın kalkınmasiyle ilgilendirmek ve yerlilerin İngilizlerle eş muamele görmelerini ve Hindistan'da halkca seçilmiş temsilî meclislerin idareyi denetliyebilmelerini sağlamaktı. Bu amaçlar gıtgide Hindistan'ın bağımsızlığı elde etmesini istemeye kadar genişletilmiş ve bu sonuca ulaşılmıştır.

Bu hareketin temeli, Hindistan'da Batı kültürünü kendine mal etmiş bir aydınlar zümresinin çoğalmış olmasına dayanır. Bu gibi aydınlar başlangıçta körü körüne Batının büyüklüğüne tapıyorlar ve kendi ulus ve ülkelerinin geçmişini ve halini pek hakir görüyorlardı. Bu duygular üstün iken tabiatiyle Hindistanda ulusal bir hareket tasavvur dahi edilemezdi. Dolayısiyle inkilâpcıların ilk işlerinden biri Hindu din gelenek ve göreneklerinin büyüklüğünü savunmak olacaktır.

İşin bağımsızlık isteğine kadar götürülmesine sebeb İngiliz'lerin davayı daha çok siyasal yönden ele alıp ona göre tedbirlere baş vurmaları ve islahat yapmalarıdır. Halbuki davanın esası yerlilerin çektikleri ekonomik sıkıntı idi ve o devam ettikçe halkın inkılâpcıları var gücile ve boyuna artan bir ölçüde desteklemesi tabiî idi.

İngiliz'ler işi halletmek ve başlayan hareketi durdurmak için inkılâpcıları halkın desteğinden mahrum etmeye çalışmalıydılar: Bunun için de vergilerde ve gümrük usullerinde fedakârlıkta bulunmaya mecbur idiler; bu ise İngiltere'nin ve İngiliz sanayicilerinin işine gelmiyordu. Bu yola girilmeyince siyasal islâhat ve yerlilere türlü meclislerde artan bir ölçüde yer verilmesi ancak onları daha fazlasını istemiye sevketmiş ve yıllar geçtikçe bağımsızlık isteğini ve inkılâp hareketini bir çığ gibi büyütmüştür.

Gerçi bağımsızlık isteğinin malî ve ekonomik müsaadekârlıkla dahi gevşetilemiyeceği düşünülebilir. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında Hindistan halkı, ayrılmış bulunduğu türlü kast, oymak, dil ve din farkları dolayısiyle her nevi birlik ve bağımsızlık kavramlarından son derece uzakta idi; bu gibi düşünce ve duyguları ona aşılayan, inkılâpçı aydınların halkın bütün kısımlarına sıkıntı ve sefalette müşterek olduklarını gösterebilmeleri olmuş ve bu yön bir çok Müslümanları dahi Hindu inkılâpcılar tarafına çekebilmiştir.

Ancak şu yön de gözden kaçmamalıdır ki uzun zaman bu aydınların önemli bir kısmı halkın ekonomik durumunun düzelmesinden çok kendilerinin idare ve türlü kurullara daha geniş ölçüde iştirak etmeleri konusu üzerinde ayak diremişlerdir Bu yön, şahsî ihtirasın mahsulü olabileceği gibi kendileri iş başında bulundukları takdirde halkı daha rahat ettirecekleri inanından da doğabilirdi. Her halde aydınların bu yoldaki dilekleri bir çok İngiliz'i de yanıltmış ve onlarda, halk eski durumunda bırakılır, fakat aydınlar tatmin edilirlerse Hindistan'da rahat edilebileceği zannını uyandırmıştır.

Halbuki iş hiç de öyle olmamıştır; sayıları boyuna artan aydınları, sanayii hiç denecek kadar az olan ve öyle kalması istenilen bir ülkede boyuna memuriyet ve benzerleri ile tatmin etmek kabil olamamış ve sonda onların esasen halkçı olanlariyle artık tatmin edilemiyenleri birleşip büyük halk cereyanları husûle getirmeye koyulmuşlardır

Var olan zarûretlere, yani İngiltere'nin malî ve ekonomik menfaaatlerine uymak mecburiyetine göre işin başka bir suretle sonuçlanması imkânı yoktu. Ya yerlilere geniş ölçüde Batı kültürü verilmemeli veyahut bu yapılınca Hindistan'ı ham madde yetiştirmeye mahkûm bir sömürge saymaktan vaz geçilmeliydi.

Hindistan'ı bağımsızlık yolu üzerinde yürümekten alıkoymak için yapılan bütün denemeler, olayların tabiî ve zarurî seyrine aykırı oldukları için daima aksi sonuçlar verecek ve yukarıda anlatılan gidişi ancak çabuklaştıracaktır.

1880 yılı ile Birinci Genel Savaşın çıktığı 1914 yılı arasında Hindistan olaylarının büyük bir kısmını bu "Svarac„ hareketi içinde anlatacağız; çünkü durumun gelişmesinde başlıca âmil o olmuştur.

İlbert kanunu

İngiltere'de Gladston ve Liberallar iş başına geldikten sonra (1880) Hindistan'a kıral nâibi gönderilmiş olan Lord Ripon halkı memnun etmek için bir takım tedbirler alır.

Bunlarla az çok ilglli olarak onu öneren kimsenin adına izafeten "İlbert kanunu„ adını taşıyan bir kanun çıkarılır; bu, Avrupalıların yerli yargıçlarca yargılanmalarını bazan mümkün kılıyordu.

Bu kanun Hindistan'daki İngiliz'ler arasında olaganüstü bir fırtına kopartır. Bunlar hemen hep birlik olarak hükûmete hücuma koyulurlar ve sonda kanunu geri aldırmaya muvaffak olurlar.

Bu gürültüler ve onların başariyle sona ermesi, Batı kültürü görmüş olan yerli aydınları bir yandan çok kırar ve onlara kendilerine karşı beslenen duyguları açıkça gösterir. Öbür yandan da onlara toplu olarak hareket etmenin ve gürültü çıkarmanın faydalarını anlatır. Bu dersler unutulmayacaktır.

·Hindistan Ulusal Kongresi· denilen teşekkülün kurulması

Hindistan'da uzun müddet hizmet etmiş olan yüksek İngiliz memurlarından A. O Hume adında biri memuriyeti sırasında halkın çektiklerinden ve yerli aydınlar arasında görülen hoşnutsuzluktan çok müteessir olmuş ve 1882-de emekliye ayrıldıktan sonra bu durumu düzeltmek için tedbirler önermeye koyulmuştur.

Ona göre yerli aydınlar halkın tabiî önderleridirler ve halkı korumak için birleşmeleri gerekir. Hume bu amaçla "Hind Ulusal Birliği„ adında bir birlik kurar ve onun ilk genel sekreteri olur.

Bu birliğin amaçları şu suretle açıklanır: "Gerekince Birlik, İngiltere ve Hindistan'daki yüksek ve madun makamların, İngiliz parlâmentosu tarafından vaz' ve İngiliz hükümdarı tarafından tasdik edilmiş esaslara aykırı hareket veya ihmallerine karşı bütün kanunî yollara başvurarak mukavemete hazırdır. Ancak o, hiç olmazsa her hangi bir siyasal tahminin sınırlarını aşan bir müddet için, Hindistan'ın İngiltere'ye bağlı kalmasını bu ülkenin ulusal gelişmesinin menfaati bakımından kesin olarak zarurî sayar„.

Bu Birlik ilk kongresini 27 Aralık 1885'de Bombay'da yapar ve o andan itibaren "Hind Ulusal Kongresi„ adını alır.

İlk kongrede yalnız 72 murahhas bulunursa da bunlar yerli unsurların en değerlileri idiler. Bu teşekkül zamanla büyüye büyüye sonda Hindistan'ın bağımsızlığının sağlanılmasında başlıca âmil olacaktır.

Bu ilk kongrede kabul edilen başlıca dilekler arasında şunları anacağız :

1. Hindistan memurlarının seçilmesi için yapılan müsabakanın aynı zamanda İngiltere ve Hindistan'da yapılması, tâ ki İngiltere'ye gitmek gücünde olmayan Hindliler de ona iştirak edebilsinler.

2. Bütün Hindistan'a ve illere ait yasama kurullarında halk tarafından seçilmiş üyelerin de bulunması ve bu kurul üyelerine hükûmetten soru ve gensoruda bulunmak hakkının tanınması, onların bütçeyi müzakere edebilmeleri, fakat o yön için oy verememeleri.

3. Hükûmetin (merkezde, yani Kalküta'da ve illerde) bu kurulların çoklukla verecekleri kararlara aykırı icraatı hakkında vâki olacak şikâyetleri incelemek üzere bir komitenin teşkili.

Bu suretle Hindistan halkının kendi ülkelerinin yönetimini denetlemek hakkını elde etmesi için ilk istek şuurlu bir teşekkül tarafından ortaya atılmış olur.

Başlangıçta Hindistan hükûmeti Kongres'e karşı teveccüh gösterirse de onun dileklerini hiç göze almaz.

Bunun üzerine Hume halka gitmek, büyük toplantılarda dilekleri ona anlatmak ve ondan kuvvet almak yoluna girer.

Bu yol tabiatiyle hükûmeti kızdırır ve 1887 'de Kıral nâibi Lord Dufferin bir söylevinde Kongres'e hücum edip, onun halkın ancak "mikroskopik„ bir kısmını teşkil ettiğini, İngiltere'nin yüz yıllarca süren uğraşlardan sonra elde ettiği demokratik usulün içine Hindistan'ın bir anda atlaması istenildiğini ve Kongres'in paraya (bütçeye) el koyup hükûmeti kendine râm etmeyi düşündüğünü söyler.

Aynı zamanda hükûmet Kongres hareketine karışmamış olan Müslümanları ona zıd bir harekete teşvik eder.

Bu durum karşısında Kongres Hindistan'daki çalışmalarına devam etmekle birlikte Liberallerin ileri gelenlerinin yardımını sağlamak amaciyle İngiltere'de de propaganda yapmaya, oraya heyetler göndermeye ve Londra'da "India„ adlı bir gazete çıkarmaya (1890) koyulur.

Kıral nâibi Lord Dufferin başta, birçok İngiliz ricali Hindistan'da islâhat zaruretini anlarlar ve 1892 'de yeni bir Hindis-

tan kanunu çıkar. Bu kanun pek liberal değildir ve Hindlileri tatmin etmez; ancak onlara kütle halinde çalışmanın faydalarını gösterir ve kendilerini bu yolda yürümeye teşvik eder.

1892 Hindistan kanunu

Bu kanunun yeniliği yasama kurullarına atanmış değil seçilmiş üye sokmak esasını kabul etmesinden ibarettir, ancak kanuna göre bu esas o kadar dar bir surette tatbik edilmektedir ki varlığı ile yokluğu arasında bir fark bulunmamaktadır.

Buna göre kıral nâibinin yasama kuruluna beş tane seçilmiş üye girer. Bunlardan dördü o vakit merkezlerinde kurul bulunan dört ilin kurullarındaki memur olmayan üyeler tarafından seçilecekler, beşincisi de Kalküta ticaret odasınca seçilecektir.

Görüldüğü gibi halk tarafından seçilme işine hiç yanaşılmamıştır.

Ancak bu suretle kurullara giren üyelerin bazıları bilhassa P. M. Mehta ve G. K. Gokhal orada halkın menfaatlerini o kadar kuvvetle savunurlar ki halk efkârında yeni uyanıklıklar husule getirir ve hükûmeti düşünmeye ve gidişini düzeltmeye sevkederler.

Bu sırada Hindistan'ın, İngiliz Avam akamarasında seçilmiş altı kişi tarafından temsil edilmesi de ileri sürülmüştür.

Hindistan aydınları arasında anlayış değişikliği

Hindistan'a Batı kültürünün sokulmasından sonra ora aydınları arasında yurdun bağımsızlığını koruyamamış ve onu geri bırakmış olan kendi eski kültürlerini küçümsemek ve Avrupa kültürüne adeta tapmak modası yayılmıştı.

Ancak XIX. yüzyılın sonlarında bu düşünceler değişmeye başlar ve Hind aydınları kendi din, inan, gelenek ve göreneklerini beğenmeye ve onlara dayanarak hükûmetle mücadeleye koyulurlar. Bu da halkı ezen idareye karşı halkla işbirliği yapabilmek için zarurî idi; çünkü halk bütün bu eski şeylere inanmakta devam ediyordu.

Hume adında bir İngiliz nasıl Kongres'i kurup siyasal hareketi başlatmış ise, Annie Besant adında bir İngiliz bayanı

da "Theosophical Society„ adında bir cemiyet kurup yerli dini inceleme ve onu Avrupa'ya bildirme işine girişmekle aydın Hindlilerde dinlerine karşı manevî bir güven yaratır.

Taylak ve «Ulussever muhafazakârlık» cereyanı

Hind inkılâpcılarının en ünlülerinden biri olan Taylak, "Ulussever muhafazakârlık„ cereyanının en tanınmış temsilcisidir. O, Avrupa teknik ve usullerini eski Hindu geleneklerini korumak şartiyle almaya, Batıya körü körüne tapıp onu taklide değil, fakat İngiltere'yi büyük ve güçlü yapmış olan vasıfları benimseyip onlarla kuvvetlenmeye ve onları Hindu geleneklerini yaşatmak için bir vasıta yapmaya tarafdardı. Onun düsturu "Geçmişiyle övünmeyen geleceğine güvenemez„ idi.

1896 kıtlığı ve vebası

Bu yıl içinde Hindistan'da büyük bir kıtlık ve Bombay bölgesinde de şiddetli bir veba salgını olur. Hükûmet her iki âfete karşı önemli tedbirler alır ve bir kıtlık kanunu çıkartır.

Taylak ve onun adamları köy köy dolaşıp halka bu tedbirleri anlatmaya ve kıtlık kanununa göre haklarını öğretmeye koyulurlar. Bu o ana kadar son derece hakir görülen köylüler arasında kendilerinin de "hak sahibi„ oldukları duygusunu uyandırır ; aynı zamanda onları kendi aydınlarına da ısındırır.

Bombay ilinde vebaya karşı bir takım sağlık tedbirlerinin yürütülmesi işi ile, adamsızlıktan olacak, İngiliz askerleri de görevlendirilmişti. Bunların bazıları temizliğe nezaret vesaire için girdikleri evlerde bir takım uygunsuz hareketlerde bulunurlar. Buna kızan bir kaç genç iki İngiliz memurunu öldürürler ve yakalanamazlar. Bunun üzerine hükûmet bir sindirme siyasasına girişir ve halkda İngiliz aleyhdarlığı doğuracak yazılar yazmış olduğu için Taylak da yargılanır. Bu yalnız onun ününü arttırmaya ve onu bütün ülkeye tanıtmaya yarar.

Bu kabil olaylar önemsiz görünmekle birlikte halkda ulusseverler lehinde istenilen heyecanı uyandırmaya çok yararlar.

Çin - Japon ve Rus - Japon savaşları

İlk savaşın (1894—95) sonunda Çin'in yenilmesi Hind aydınları arasında Batı kültür ve tekniğini elde eden küçük bir devletin kendisinden defalarca büyük ve kalabalık bir devleti nasıl yenebileceğini göstermesi dolayısiyle kültür hevesini arttırır.

İkinci savaş (1904—5), yani Rus - Japon savaşı ise, Asyalı bir ulusun en büyük Avrupalı devletlerden birini yenmesiyle sonuçlandığı için Hindistan aydınları arasında büyük bir sevinç ve güven uyandırır. Hindlilerin de günün birinde aynı işi yapabilecekleri inanı yayılır ve bağımsızlığa ulaşmak amacını güden ulusal hareket bundan çok kuvvet alır. Avrupa ırklarının üstün ve Asya'lıların kabiliyetsiz ırklara mensup olduklarına dair yaşatılmak istenen inan bu Rus yenilgisiyle temelinden baltalanmış olur [1].

Lord Körzon'un kıral nâibliği (1899-1905)

Lord Körzon (Nathaniel Curzon of Kedleston) Hindistan kıral nâibleri arasında belki en değerlisi idi ve o, ufak ölçüde de olsa halkın durumunu islâha az çok başarı ile çalışmıştır. Ancak şahsen müstebit idi ve Hindli aydınlarının siyasal amaçlarına ve hürriyet isteklerine karşı büyük düşmanlık duyguları uyandırmış ve onun her hareketi ulusseverler arasında sonsuz kuşku ve karşınlıklar doğurmuştur.

Bu bakımdan onun iki tedbirini eğitim işlerini islâha ve Bengal ilini bölmeye kalkışmasını aşağıda anacağız.

Lord Körzon ve eğitim işleri

Hiç şüphe yok ki Hindistan orta ve yüksek öğretiminin seviyesi çok düşüktü. Bunları sağlayan kurumlar çok öğrenci çekmeği ilk amaç saymakta ve değerli genç yetiştirmeye pek az önem vermekte idiler.

[1] Hindistan aydınları bu yöne çok önem verirler. 1930 yılı başlarında Kalküta'da bulunduğumuz sırada Üniversite rektörü Bay Subraverdi (Müslümandır) bir ziyafet sırasında bize hitab ederek: «Biz, Türkleri yalnız Müslüman ve bağımsızlık savaşlarında bepimize örnek oldukları için değil, bir çok Avrupalı ulusu boyunduruklları altına almış bir Asyalı ulus oldukları için severiz» demiş ve Müslüman ve Hindu. yemekte hazır bulunanlar tarafından şiddetle alkışlanmıştı. Bunların çoğu da profesördü.

Bu yön yarım yamalak Batı kültürü elde eden gençlerin sayısını çok arttırmış, onlar arasında işsizlik doğurmuş ve bu yüzden doğan memnuniyetsizlik onların ulussever hareketine daha geniş ölçüde katılmalarına yol açmıştı.

Lord Körzon öğretim işlerini ele alıp bunları düzeltmek, yani ders ve imtihanları daha ciddîleştirmek isteyince pek az yerli bunun gerçek bir düzeltme amaciyle yapıldığını kabul eder ve büyük çokluk kıral nâibinin yerlilerden elden geldiği kadar az aydın yetiştirmek istediğine inanır. Öğrencilerle soy sopları da tabiatiyle bu duyguyu desteklerler.

Bu yüzden Lord'un bu islâhatı nispeten az fayda sağlar; fakat İngiliz düşmanlığını çok arttırır.

Bengal ilinin ikiye bölünmesi (1905)

O sıralarda, eski devirlerde çok kere ayrı devletler halinde yaşamış olan bu günkü Bengal, Bihar ve Orisa illeri birleşmiş olarak Bengal ilini teşkil etmekteydiler; orada 78 milyonluk bir halk kütlesi yaşıyordu ve bu bakımdan yönetimi kolaylaştırmak için onun ikiye bölünmesi makul görülebilirdi.

Bu il aynı zamanda sayıları bir düziye artan Kalkûta Üniversitesinden çıkanların tahriklerine uğradığından onun yönetimi bu yüzden de ayrıca güçleşmişti.

Lord Körzon o zamanki kocaman Bengal ilini ele alıp onu bitişik Asam ili ile bir kül sayar; Batı Bengal, Bihar ve Orisa'yı yeni bir il ve Doğu Bengal ile Asam'ı da başka bir il yapar.

Amaç yalnız yönetimi kolaylaştırmak olsaydı tarihî Bengal ülkesini bir il yapmak ve ona katılmış olan Bihar ve Orisa'yı ondan ayırmak gerekirdi ve hiç olmazsa daha makul görülürdü.

Lord Körzon'un baş vurduğu tarzın bir sonucu da Doğu Bengal'de Müslümanlara, yani o sırada Kongres'in inkılâp hareketlerine pek katılmayan bir unsura kesin bir çokluk sağlıyordu.

Bilhassa bu yönden Kongres, Hindu aydınları ve hattâ halkı, kıral nâibinin bölme hareketine karşı son derece çetin bir muhalefete koyulurlar. Onlar yabancı bir devletin tarihî Bengal ülkesini parçalayıp ora ulusunu ikiye ayırarak onun özelliğini ortadan kaldırmak istediğini propaganda ederler ve hemen bütün Hindistan Hinduları arasında büyük bir coşkunluk

yaratmaya muvaffak olurlar. Japonya'nın Rusya'yı yenmesi de yukarıda anılan sebepler dolayısiyle bu coşkunluğu arttırır.

Esasen Bengal'in ikiye bölünmesine karşı "Kongres„ çok önceden durum almış ve 1904'de bu tasarıya karşı protestoda bulunmuştu. Ancak Lord Körzon buna ve daha bu gibi protestolara hiç aldırış etmeden bölme buyruğunu 20 Temmuz 1905'de çıkarır ve buyruk aynı yılın 16 Ekiminde yürürlüğe girer.

O ana kadar "Kongres„ de üstün inan İngiltere'nin ergeç yerli halkın isteklerini kabul edeceği ve sonuna kadar onlara karşın gitmiyeceği merkezinde idi. Bölme kararı bu inanı kırar ve "Kongres„i mutedil ve müfritler olmak üzere ikiye ayırır; çokluk da çabucak bu ikincilere geçer.

"Kongres„ dışında da İngiliz imparatorluğundan ayrılıp tam bağımsızlığı elde etmek için çalışmak düşüncesi yayılmaya başlar; bu işin kan dökmeden yapılmıyacağı da iddia edilir.

Aynı zamanda Bengal ilinde hemen her kentte halk toplantıları yapılır ve İngiliz mallarına karşı boykot ilân edilir; bazıları yalnız mallara karşı boykotun yetmiyeceğini ve bunun hükûmete ve memurlarına da teşmil edilmesi gerektiği düşüncesini ortaya atarlar.

"Kongres„ 1906'da Kalküta'da yaptığı toplantıda İngiliz imparatorluğundan ayrılma ve kan akıtma düşüncelerini kendine mâletmez; ancak imparatorluk içinde "Svarac„, yani halkı İngiliz ırkından olan Kanada, Avustralya vesair ülkeler gibi Hindistanın da kendi kendini yöneltmek hakkını elde etmesini amaç edinmeye ve Bengal'i bölme işi düzeltilinciye kadar İngiliz mallarını boykot etmeye karar verir.

Özet olarak Bengal'in ikiye bölünmesi işi Hindistan'da olağanüstü bir galeyan doğurur ve ora aydınları arasında dört türlü cereyanın husûlüne yol açar:

1. Kanunî yoldan yürüyerek ve kanuna uygun usullerle davranarak halk toplantıları ve yazılar sayesinde hükûmeti istedikleri yola getirebileceklerine inananlar. Bunlar "Kongres„-in mutedilleridirler ve imparatorluktan ayrılmayı düşünmeyip Kanada'da olduğu gibi bir hükümet istemektedirler.

2. Aynı amaçları gütmekle birlikte halkın coşkunluğunu hükûmetin dayanamıyacağı bir raddeye çıkarmak isteyenler,

hattâ suikast ve ayaklanmaları bile göze alanlar. Bunlara "Kongres„ in müfritleri denir.

3. İmparatorluktan ayrılıp tam bağımsızlık isteyenler; fakat bu amaca ayaklanma yolu ile değil halkı ona göre olgunlaştırmakla erişmeyi umanlar.

4. İhtilâlciler.

Son iki zümre Kongres dışında kalmaktadır.

Bengal'in bölünmesi yüzünden doğan muhalefet hareketi çok uzun sürecektir. Epey zaman hükûmet bu harekete mukavemet edecektir. Meselâ Hindlileri az çok tatmin etmek isteğini besleyen ve 1905'de İngiltere'de Liberal partinin iş başına geçmesi üzerine Hindistan bakanı olan Morley bile işbaşına geçer geçmez Bengal'in bölünmesi işini yeniden ele alamayacağını açıkca söyleyecektir.

Ancak ilerde anılacak olan Morley - Minto islâhatından sonra hükûmet, Hindu ulusseverlerinin mutedillerini kazanmaya muvaffak olduğu bir devrede ve İngiltere kıralı V. Jorj'un Hindistan'ı ziyareti sırasında bu bölme işinden vaz geçer; tarihî Bengal ülkesi yeniden birleştirir, fakat Asam, Bihar ve Orisa'yı ondan ayırır (1911).

Bölme keyfiyetinin Müslümanlara hoş görünmek ve onların çoklukta bulundukları Doğu Bengal'de gelişmelerini sağlamak için yapıldığı dahi ihsas edilmişti. Bundan vaz geçiş Müslümanlara çok ağır gelecek ve onlarda kendilerinin patırdıcı Hindular'a feda edilmiş oldukları duygusunu uyandıracaktır.

Lord Körzon'un çekilmesi ve İngiltere'de Liberallerin işbaşına geçmesi

Lord Körzon 1905 'de Londra hükûmetiyle bir anlaşmazlık yüzünden istifa eder ve yerine Lord Minto seçilir. Az sonra 1905 yılının sonlarında İngiltere'de Liberal parti genel seçimlerde büyük bir çoklukla kazanır ve J. Morley Hindistan bakanı olur. Yeni İngiliz Avam kamarasında Hind ulusseverlerinin tatmin edilmelerini ve Lord Körzon idaresinin doğurduğu acılıkların giderilmesini isteyen birçok milletvekili vardı. Bunlara "Indians„ yani "Hindliler„ tâbir edilirdi.

Hind ulusseverlerinin İngiliz hükûmetiyle iyi geçinmek isteyenleri Liberal partinin ileri gelenleriyle temasa geçerler

ve yukarda anılmış olan Gokhal, Londra'ya gönderilir. O, 1906 Martında Kalküta'da bütçe görüşmeleri sırasında Hindistan aydınlarının idareye geniş ölçüde iştirak ettirilmeleri konusu üzerinde uzun uzadıya durmuş ve o tarihte kendi hızbının başlıca amacının bu olduğunu göstermişti.

Gokhal, Londra'da Hindistan için İngiliz imparatorluğu içinde Kanada'nınki gibi yerli bir idare kurulmasını ve bunun halkca seçilmiş meclislerce denetlenmesini istemişti.

Yeni İngiliz Hindistan bakanı ise demokrasinin ancak Batı uluslarına yarayabileceği iddiasiyle bu yola girmek istemez. Ancak o "Hind Ulusal Kongresi„ ndeki türlü hızıpların var olduğuna bakarak bunlardan mutedilleri kazanmakla yetinmeyi ve böylelikle "Kongres„ in gücünü azaltmayı daha uygun görür.

Bundan başka Hindistan'daki İngiliz memurları ve öbür İngilizler hemen kül halinde yerlilere, aşırı saydıkları haklar verilmesine karşın idiler ; bunların bu durumu esaslı bir islâhatın yapılmasına ve Hind ulusseverlerinin tatmin edilmesine mâni idi. Yapılacak sathî ıslâhat dahi, Liberallerin işbaşına gelmelerinden ancak dört yıl sonra (1910 Kışı) yürürlüğe girecek ve bu gecikme Hindistan'da ayrıca bir sinirlenme sebebi olacaktır.

Hindistan'da hayal kırıklığı

Böylelikle Hind ulusseverlerinin mutedil sayılanlarından bir çoğunun besledikleri nisbeten mahdud ümitler dahi yavaş yavaş kırılmaya başlar. J. Morley'in Hindistan bakanı olduktan sonra Bengal'in bölünmesi işinin bir olup bitti olduğunu söylemesi herkesi kızdırır ve müfrid cereyanın gücünü arttırır.

1907 'de bazı idarî beceriksizlikler yüzünden Pencab'da kargaşalık çıkar ve halkca çok sevilen bazı kimseler yargılanmadan sürülürler ; Lala Lajpat Ray bunlardan biri idi. Aynı zamanda Pencab'da ve Doğu Bengal'de halk toplantıları ve mitingler yasak edilir.

Pencab önemli bir asker kaynağı olduğu için orada çıkan her hareket hükûmeti çok sinirlendirmekteydi.

Bu olaylar 1907 sonlarında Surat'ta toplanan "Kongres„-de büyük gürültülere sebep olur ve mutedillerle müfritler ayrılmakla bu teşekkül sekiz yıl için ikiye bölünmüş bulunur.

Mutediller "Ulusal konvansion„ adı altında toplanır ve İngiliz imparatorluğu içinde kalmak üzere Hindistan'da, Kanada'da olduğu gibi bir yerli idare kurulmasının esas amaç olduğunu, bu amaca kanunî yollardan erişmek istenildiğini ilân eder ve buna göre bir türlü anayasa hazırlarlar.

Müfritler takımı kanuni yoldan giderek tam bağımsızlığa ulaşmak isteyenlerden ihtilâlcılığa kaçan bir çok hızıpları kapsıyordu. Onlar arasında en ünlü şahsiyet Taylak'tı. Yukarıda sözü geçmiş olan iki İngiliz memurunun öldürülmesi ve Taylak'ın yargılanıp hapsedilmesi keyfiyeti Kongres'in ikiye bölünmesinden bir kaç ay sonradır. Bu devrede hükûmet müfritlere karşı bir sürü baskıya baş vurur ve bir çok kişiyi hapseder veya sürer.

Mutediller ise islâhatın gecikmesine ve kifayetsiz olacağının anlaşılmasına rağmen hükûmetle dostluk kurar ve hattâ Bengal'in ikiye bölünmesi üzerine karar verilmiş olan boykottan dahi vazgeçerler. Keza bunlar aşağıda göreceğimiz islâhatı övmeye koyulurlar.

Morley - Minto Islâhatı

Bu islâhat hakkında incelemeler yapılmakta iken daha Ağustos 1907 'de Londra'daki Hindistan Kurulu'na biri Müslüman öbürü Hindu olmak üzere iki Hind'li atanmıştı.

Islâhat kanunu İngiliz yasama meclislerinden bütün partilerin desteğiyle geçer ve 15 Kasım 1909 'da yürürlüğe girer.

Yeni kanun hiç bir bakımdan ve en hafif derecede bile gerçek egemenliği İngilizlerden Hindlilere geçirmez; fakat bir çok Hind'li aydına yeni mevkiler kapısını açar ve hükûmete yerli efkârı öğrenmek için yeni imkân ve fırsatlar verir.

Bundan başka islâhattaki başlıca düşüncelerden biri de şu idi:

Hindistan'da pek çok karışık ve birbirine zıt menfaat, inan, sınıf vesaire bulunuşuna göre bunların ayrı ayrı temsil edilmeleri gerekir; yani seçimler il ve ilçe gibi bölgeler esas tutularak değil bu ayrı ayrı cins insanlar ele alınarak yapılmalıdır.

Buna göre, arazi sahipleri, Müslümanlar, Sihler, üniversiteler, ticaret odaları ayrı ayrı birer seçim birliği teşkil ederler;

genel olarak halk için belediye ve ilçe meclisleri birer seçim birliği sayılır, yani seçilecek kimseleri halk değil bu heyetler seçer.

Kıral nâibinin yasama kurulunda "resmî çokluk„ yani memurların çokluğu ibka edilir. Bundan başka oraya seçimle girecek olan 27 kişilik azlığın 12'si illerdeki kurulların memur olmayan, fakat hükûmetce tayin edilmiş bulunan üyeleri tarafından seçilecektir; dolayısiyle orası için halk yani yukarıda anılan seçim birlikleri ve meclisler tarafından, ancak 15 kişi seçilebilecektir. Şurası da göz önünde tutulmalıdır ki bu kurulda bakan muadili olmayan üyelerin sayısı 60 idi; dolayısiyle bilvasıta olsun halkca seçilmiş 15 üye kurulun dörtte birini bile teşkil etmiyordu.

İllerdeki yasama kurullarında ise "gayr-ı resmî çokluk„, yani memur olmadığı halde hükûmetce kurula tayin edilmiş kimselerle halk tarafından yukarıda anlatılmış yollardan seçilmiş kimseler mecmuunun memurlardan kalabalık olmasına müsaade edilir. Yalnız Bengal'de "seçilmişlerin çokluğu„ yani bu gibi üyelerin memurlardan ve hükûmetce atanmış üyelerin topundan kalabalık olması kabul edilir.

Ancak hükûmetin halkca, bilinen şartlar altında seçilecek adaylara karşı bir "veto„ hakkı olduğu için seçilmişler çokluğunun bir "tehlike„ teşkil etmesini önlemek daima mümkündü. Esasen illerdeki yasama kurullarının kanun yapma yetkileri oldukça sınırlanmış bir durumda idi. Bu bakımdan da bu kurullarda bulunacak seçilmiş çokluktan fazla kaygılanmaya mahal yoktu.

İslâhatın başka bir özelliği de yasama kurulları üyelerine önermeler yapmak ve hükûmetten soruda bulunmak yetkisinin verilmesiydi. Ancak kurulların teşkil tarzı bu kabil yetkilerin hükûmeti güç bir duruma düşürmesini önleyecek özdeydi.

Özet olarak denilebilir ki "Morley - Minto islâhatı„ adını taşıyan yeni usul Hindistan halkına gerçekten hiç bir yetki vermiyordu; ancak bir çok Hindlilerin siyasa ve yasama işlerinde yetişmesine ve tecrübe edinmesine vesile vermişti.

"Kongres„ in mutedilleri bu islâhatı büyük bir nimet sayarlar; müfritler ise onu beğenmezler ve bilhassa 1912 — 13 yıl-

larında çok kere suçluları yakalanamayan bir takım suikasdlar yaparlar.

1912 yılının sonlarında Kıral nâibi Lord Hardinc (Hardinge)'e, Kalküta yerine başkent seçilmiş olan Delhi'ye fil üzerinde resmî girişini yaparken bir bomba atılır, kendisi yaralanır ve yanında bulunan biri ölür, süçlu da yakalanamaz.

Ancak Bengal dışında, ülkenin öbür taraflarında 1914 — 18 Genel Savaşının başlangıcına kadar genel durum yatışmaya doğru gidecektir.

XV. HİNDİSTAN ULUSAL HAREKETİ KARŞISINDA MÜSLÜMANLARIN DURUMU

Müslümanlarla Hindular arasındaki duygu ve münasebetler yukarıda anlatılmıştı.

"Kongres„ hareketi başlayınca Müslümanlar ona katılmazlar. Daha önce adı geçmiş olan Sör (Sir) Seyyid Ahmed'in bu hususta büyük tesiri olmuştur.

Onun "Kongres„e karşınlığının başlıca sebebi seçim meselesidir. Hindistan, Avrupa usulü seçimlerle idare edilecek olsa Müslüman azlığın Hindu çokluğunun egemenliği altına girmesi gerekeceğinden, başta Sör Seyyid Ahmed olmak üzere, bir çok Müslümanlar bunu istemiyorlardı.

«Müslim League»in kurulması

Bu adı taşıyan Müslüman cemiyeti 1906'da kurulur. İngiltere'de Liberaller işbaşına geldikten, Hindistan islâhatı günün konusu olduktan ve yönetimin seçim esasına göre düzenleneceği sözleri dolaşmaya başladıktan sonra Müslüman önderler arasında bazı kaygılar doğar. Sör Seyyid Ahmed 1898'de ölmüştü ve yeri az çok boş kalmıştı.

1 Ekim 1906'da bazı Müslüman önderler, Aga Han [1] başta olmak üzere, kıral nâibine bir türlü dilekçe verirler. Bu vesikada İngiliz yönetimi ve onun türlü din mensuplarına karşı tarafsızlığı övülmekte idi. Bunların istedikleri Hindistan yöneti-

[1] İsmaililerin başıdır ve dolayısiyle Hind Müslümanlarının büyük çokluğunu teşkil eden Sünnîlerle bir ilgisi yoktur. Bununla birlikte İngilizlerce çok tutulduğu için çok kere Hind Müslümanlarının başı imiş gibi davranmıştır.

mine seçim usulü girecekse 62 milyon Müslüman'a da sayıları ve siyasal önemleriyle mütenasip bir seçiş payı sağlanılmasıydı. Bundan başka bunlar, hükûmetce şimdiye kadar Müslümanlara az mevki verilmiş olmasından şikâyet eder, bir Müslüman üniversitesi kurulması lüzumunu ileri sürer ve yerlilerin yönetime iştiraklerinin temelinin belediye ve mahallî meclisler olması gerektiği yönü üzerinde dururlar.

Kıral nâibi verdiği karşılıkta bilhassa Müslümanların, yalnız sayılarına göre değil, siyasal önemlerine göre de seçim hakkına malik olmaları yönü üzerinde durur ve bunu kabul ettiğini söyler.

"Muslim League„ veya "Müslüman Cemiyeti„ bu suretle doğar ve üzerine aldığı işlerden biri de Doğu Bengal'de Hinduların çıkarmak istedikleri kargaşalıkları önlemeye çalışmak ve Bengal'i bölme kararının isabetini iddia etmek olur. Cemiyet Londra'da da Emîr Ali'nin başkanlığı altında bir şube açar.

Trablusgarb ve Balkan savaşlarının Hind Müslümanları üzerindeki tesiri

1907'de İngiltere ve Rusya arasında Asya işlerine ait bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak amacını güden anlaşmayı Hindistan Müslümanları hiç beğenmemişlerdi.

Şeyh Cemal üd-din Afganî'nin Müslümanları birleştirme propagandası, II. Sultan Abdülhamid'in ve ondan sonra İttihad ve Terakki'nin Hilâfet etrafında birleşme propagandaları Hind Müslümanları arasında tesir yapmaya başlamıştı. Buna mukabil son iki propaganda İngiltere'yi Osmanlı devletine karşı kuşkulandırmaktaydı. Bu devletin Alman dostluğuna dayanmak istemesi ve Bağdad demir yolunu Almanlara yaptırmakta ayak direnmesi İngilizleri ona adeta el altından düşman olmağa sevketmişti.

Böyle bir hava içinde Osmanlı devleti İtalya ile Trablusgarb için savaşmak zorunda kalmış (1911) ve bir yıl sonra da Balkan savaşı patlamıştı.

İngiltere'nin bu savaşlar sırasında Türkiye'ye karşı, en hafif tabiriyle, aldırışsız davranması Hind Müslümanlarını kızdıracak ve "Müslim League„in amaçlarında İngilizlerin hoşuna gitmiyecek bazı değişiklikler husule getirecektir.

Hind Müslümanlarının yeni siyasası

1910'a kadar Hind Müslümanları "Kongres„e karşı İngiliz siyasasını desteklemişken 1913 başlarında yeni bir yol tutmaya karar verirler. Bunda başlıca âmil yukarıda söylenilmiş olduğu gibi İngiltere'nin Osmanlı devletine karşı takındığı durum idi. İkinci bir âmil de Bengal'in bölünmesi işinden vaz geçilmesi olmuştur. Hükûmetin bu kararı Müslüman aydınlarına, gürültü etmekle önemli faydalar sağlanabileceğini gösterdiği gibi Müslümanların çoklukta bulundukları Doğu Bengal'in bir Hindu kenti olan Kalküta'ya yeniden bağlanması onları ayrıca kızdırmıştır.

Bu gibi tesirler altında "Müslim League„in merkez kurulu şöyle bir yeni amaç tesbit eder:

"Hindliler arasında İngiliz tahtına karşı bağlılık duygularını uyandırmak ve berkitmek, Müslümanların haklarını korumak ve bu amaçlara zıt olmayarak Hindistan'a uygun bir yerli özel idare usulüne erişmek„.

Üçüncü hüküm "Kongres„ Hindularının amaçlarının Müslümanlarca benimsenilmesine varıyordu ve ilerisi için İngiliz egemenliğini çok sarsacak özde idi.

Laknov'da Mart 1913'de yapılan bir toplantıda bu yeni amaçlar tasvip edilir ve orada bir sözcü, eğer Sör (Sir) Edvard Grey İngiltere dışişleri bakanı kalırsa Asya'daki bütün Müslüman devletler Rusya tarafından yutulacaktır, yolunda demeçte bulunur.

Çok geçmeden Ağa Han Müslüman cemiyetinin başkanlığından çekilir.

Bundan sonra bu cemiyetle Hindu "Kongres„i arasındaki karşıtlık azaldığı gibi bir çok Müslüman ve Hindu aydınlar bazan birlikte çalışarak Hindistan için anayasa tasarıları yapmaya koyulurlar.

Hind Müslümanları Balkan savaşı sırasında Osmanlı ülkesine Doktor Ansari'nin başkanlığı altında bir Kızılay heyeti göndermişlerdi.

Genel olarak denilebilir ki İngiliz idaresi 1914 — 18 Genel Savaşının arifesinde ne Hinduları ne de Müslümanları gerçekten kazanamamıştı. Hindu mutedillerini bir zaman için tatmin etmek ve Rusya'nın dostluğunu kazanmak mukabilinde Hind

Müslümanlarını hem kızdırmış, hem de onlara gürültü yaparak menfaat koparmanın mümkün olduğunu bir kere daha göstermişti. Hindu müfritleri ise hemen hep ihtilâlcilik ve suikasdcilik yoluna sapmışlardı.

XVI. AVRUPA KÜLTÜR VE İDARESİNİN TESİRİ ALTINDA DOĞAN TÜRLÜ DİNÎ CEREYANLAR

Müslüman Türklerin Hindistan'a yerleşmelerinin sonucu olarak İslâm ve Hindu dinlerinin temasından doğan dinî cereyanlar ilk ciltte (S. 351 - 59) görülmüştür.

Bu tesirler iki inanın karşılaşmasından doğan fikrî ve vicdanî cereyanlar biçiminde tecelli etmişti. Bunlara, daha çok siyasal özde olan veya siyasal amaçlar güden Ekber'in dinî faaliyetinin tesirleri eklenilmelidir (C. II, s. 99-119 ve 127-141). I. Âlemgir'in dinî baskı siyasasından doğan sonuçlar da keza C. II, s. 257-262 ve 268-273'de gösterilmiştir [1].

Daha önce Şah Cihan devrinde onun büyük oğlu Dârâ-Şükuh'un çalışmaları da bu cümledendir (C. II, s. 226, 231, 243) [2].

Bu ciltte İngiliz fethinden ve Batı kültürünün yayılmasından sonra Hıristiyan dininin Müslüman ve Hindu dinleriyle karşılaşmasından ve bir takım siyasal tesirlerden doğmuş olan cereyanları anacağız.

1. BRAHMO SAMAC (BRAHMA DERNEĞİ)

Bu adı taşıyan cemiyet ve onun temsil ettiği cereyan Tanrıcılık (Théisme) yani bir Tanrı'nın varlığı ve onun bütün varlıkların yaratıcı ve düzenleyicisi olduğu esası üzerine kurulmuştur. Dolayısiyle o puta veya bir çok ilâhlara tapmanın aleyhindedir.

Bu cereyan aynı zamanda Tanrıcılığı Hindu dinî kutsal kitaplarına dayanarak ele almakta, fakat Hıristiyan inanlariyle misyonerlerin çalışma tarzlarını ve biraz da Müslüman Sufîlerinin düşüncelerini benimsemekte ve kendine mâletmektedir.

[1] Daha çok tafsilât için 33 sayılı Belleten'de (1945) çıkmış olan «*Evrengzib Âlemgir ve dinî siyasası üzerinde bir inceleme*» adlı yazımıza bakmalı.

[2] Bu konu hakkında da tafsilât 33 sayılı Belleten'de (1945) çıkmış olan I. Âlemgir'e ait bir yazımızda vardır.

Ram Mohan Ray

Bu cereyanın kurucusu olan Ram Mohan Ray (1772—1833) aslen bir Brahman'dır. 12 yaşında Patna'da (Bihar) bir Müslüman medresesinde okumaya koyulur. Orası, İngiliz işgaline rağmen şeklen devam eden Bengal Müslüman devletine memur yetiştırmekte idi. Orada Ram Mohan Ray bilhassa sufî'lerin ve biraz da Mu'tezile'nin düşüncelerini benimser ve evine döndüğü vakit put ve ilâhlar hakkında babasiyle bıteviye çatışır ve evini bırakıp dolaşmaya koyulur. O sırada yayınladığı "Tuhfet ül-Muvahhidîn„ adlı küçük bir eserde bu yoldaki düşüncelerini açığa vurmuştur.

1803'de Benares'de Sanskrit dilini öğrenir ve Hindu kutsal kitaplarını inceler.

1804'de Doğu Hindistan Şirketinin (İngiliz'lerin) bir memuru olur ve on yıl onlarla çalışır.

Asıl dinî faaliyet bundan sonradır.

1816 ile 1819 arasında Hindu dininin "Tanrıcı„ bir din olduğunu ve "Upanişat„ ların [1] bunu ispat ettiğini yayınlar.

Yine o devirde Hıristiyan misyonerleriyle temasa gelir ve "Eski ve Yeni Ahd„ ları ana dilde okuyabilmek için İbranice ve Grekçeyi öğrenir.

Bundan sonra İsa Peygamberin koyduğu esasların en ahlâkî ve ulu olduklarını ilân eder. Ona göre Upanişat'lar da aynı yola götürmektedir; keza İsa da bir Tanrıcıdır; fakat onun havarileri ve Hıristiyan bilginleri onu anlıyamamışlar ve onun çizmiş olduğu doğru yoldan ayrılmışlardır.

Bu suretle o, hem eski kafadaki Hindularla, hem de Hıristiyanlarla kavgalı bir duruma girer; çünkü Hinduluğu da Hıristiyanlığı da eski saffetine geri getirmek iddiasındadır. Daha genel olarak denilebilir ki O, İslâm, Hıristiyan ve Upanişat'lara göre Hindu dinlerinde bulunan Tanrıcılık esaslarını alıp bunların gerçek Hindu dini olduklarını iddia etmiştir.

Ahlâkcılık bakımından Ram Mohan Ray Hıristiyanlığa daha çok yakındır, "Kast„ ın [2] ma'nen aleyhindedir; fakat kendisi Brahman kastinden olduğunu hiç unutmaz; kadınların

[1] Bu Hind kutsal kitapları için bk. C. 1, s. 33-41'e ve Belleten, Sayı 33'de Âlemgir'e ait yukarıda anılan yazımıza.

[2] Bk. C. 1, s. 14-20.

haklarını da savunur; bir erkeğin bir kaç kadın alabilmesinin ve dul kadınların diri diri yakılmasının aleyhinde bulunur.

Gençliğinde şiddetli bir İngiliz düşmanı olmuş olan Ram Mohan Ray dinî inkılâpcılık yoluna girdikten sonra İngiliz dostu olur. İngilizce öğretimin yayılmasına da çok yardım eder.

1830'da İngiltere'ye gider. O sırada Delhi'de sözde pâdişah olan II. Ekber Şah'ın da İngiliz hükûmetine sunmak istediği bir dilekçesini birlikte götürür. Kendisi İngiltere'de iyi karşılanır.

Brahmo Samac'ın kurulması ve gelişmesi

Ram Mohan Ray, Kalküta'da önce Brahmo Sabha adiyle bir dernek kurar; bu, az sonra Brahmo Samac adını alacaktır. Üyeler her cumartesi toplanıp dua etmekte idiler. Esaslı bir teşkilât yoktu.

Ram Mohan Ray 1833'de ölür, fakat cemaat devam eder.

1842'de cemaata çok yardımı olmuş olan bir hükümdarcığın Debendra Nath Tagor adında oğlu daha önce bir dinî dernek kurduktan sonra Brahmo Samac'a katılır.

Bu tarihten itibaren bu dernek daha fazla faal bir surette çalışmaya koyulur; bir Brahmo Samac misyoner okulu açılır; amaç hem yeni inanı yaymak, hem de Kalküta'da çoğalmakta olan hıristiyanlaşma hareketiyle mücadele etmektir.

1843'de yeni inanın antları tespit edilir. Bunların başlıcaları puta tapmaktan sakınmak, Tanrıyı sevmek ve onun beğendiğini yapmaktır. İbadet tarzları da tespit edilir.

1850'de bir sürü mabudtan bahseden ana Hindu kutsal kitapları olan "Veda" lara [1] dayanılamayacağına karar verilir ve esas dayanak olarak Upanişat'larla yetinilir.

XIX. Yüzyılın ortalarına doğru Brahmo Samac, Bengal'de büyük bir önem kazanmış, gitgide Hindistan'ın öbür taraflarına yayılmış ve mensupları çok kalabalıklaşmıştır.

Brahmo Samac'ın üçüncü büyük önderi ona 1857'de katılmış olan Keşab'dır. Debendra'nın tesiriyle her türlü puta tapmayı yasak eden ve önleyen yeni ibadet tarzları kabul edilmişti ve kast bağlarından vaz geçilmişti. Keşab'ın tesiriyle

[1] Bk. C. I, s. 25-35.

de hıristiyan misyonerlerini taklîden yoksullar icin para toplamak, kıtlıklarda halka yardım faaliyetine girişmek, özet olarak sosyal yardım işlerine önem vermek yoluna gidilir.

Brahmo Samac'ın ikiye bölünmesi

Bu bölünme 1864 'de olacaktır. Sebep Keşab'ın yenilikleridir. Debandra'nın etrafında toplanan eski Samac'cılar daha çok inan ve ibadet yönlerine önem vermekte idiler. Keşab tarafdarları ise sosyal yenilikler, kast'ın kaldırılması ve dul kadınların yeniden evlenebilmeleri gibi yönler üzerinde duruyor ve Hindistan'ın ancak bu gibi yenilikler sayesinde kalkınabileceğini ileri sürüyorlardı.

Yeniliklere tarafdar olan gençler hızbı bilhassa kadınların okutulması ve yetiştirilmesine önem verir. Ancak bir müddet sonra Keşab dahi bu yolda çok ileri gidildiğine kani olur ve hareketi durdurtmak ister. Aynı zamanda kendisine eski "Guru,, lar [1] gibi muamele edilmesine ve ezcümle ayaklarına kapanılmasına göz yumar ve belki bu yönü kışkırtır.

Bu olaylar da bir takımların soğumasına ve cereyanın zayıflamasına yol açar.

Keşab gitgide daha çok İsa'nın büyüklüğüne inanmıştır.

O, 1864 'de öldükten sonra onun hızbı son derece zayıf düşecektir. Esasen öbür hızıb da çok güçsüzleşmişti.

Brahmo Samac'ın önemini kaybetmesi

Bu olayın türlü âmilleri vardır:

Bunların en başta geleni İngiliz kültür ve yönetiminin aydınlarca bir nimet gibi sayıldığı ve eski yerli inanların hor görüldüğü devrin çabuk geçmesi ve Hind inkılâpcılarının yabancı fatihe karşı mücadelede Hinduluğun bütün eski geleneklerini bir güc ve coşgunluk kaynağı gibi kullanmak zaruretini duymalarıdır.

Brahmo Samac'a karşı mukavemet daha inkılâpcı duygular doğmadan önce başlamıştı. Bu ilk hareket eski inanlara bağlı olanların teşkilâtlanmasiyle kendini göstermiş ve Brahmo Samac'ı za'fa uğratmıştı.

[1] Dini önder.

2. PRATHANA SAMAC (DUA DERNEĞİ)

1867'de Bombay'da kurulan bu dernek aşağı yukarı Brahmo Samac'ın amaçlarını gütmüş ve aynı inan ve düşünceleri taşımıştır. Ancak onun kadar önem kazanmamıştır. Üzerinde ayrıca durmayacağız.

3. ARYA SAMAC

Bu dernek te puta ve türlü ma'budlara ayrı ayrı tapma geleneğiyle mücadele için kurulmuş ise de eski Hindu dinine daha yakın kalmıştır.

Mevla Şankara

Onun kurucusu Mevla Şankara 1824 'de Katıyavar yarımadasında Tankara'da doğmuştur. Babası zengin bir Brahman idi.

O, 22 yaşında evinden kaçar ve başı boş dolaşmaya koyulur. Çok geçmeden dünyadaki bütün zevklerden vaz geçip ilk ciltte tarif edildiği gibi Upanişat'lara ve benzer usullere göre "ermek„ amacını güder.

Bir üstadı ona Dayananda adını verir. Ve o bundan sonra bu adla anılır.

Bir müddet ermeğe ve kendi ruhunun (özünün) "Ulu Brahma„ ile aynı şey [1] olduğunu sezmeğe çalışır. Ancak daha sonra bunları bırakır, Tanrı'nın şahsî olduğuna (yani bütün kâinatla bir kül teşkil etmediğine), insan ruhunun ondan ayrı bulunduğuna ve dünyanın bir serab ve bir hayal değil bir gerçek olduğuna inanır; dolayısiyle Upanişat'lardaki felsefeyi bırakır ve Veda'lara inanmaya koyulur.

Dayananda da puta tapmanın ve ma'bud çoklugunun aleyhindedir; ancak onun iddiasına göre Veda'larda da puta tapma yoktur ve orada anılan türlü ma'bud adlarının başka başka ma'budlara ait olmayıp tek Tanrı'nın türlü adlarıdır.

Arya Samac'ın kurulması

Dayananda 1875'de Bombay'da Arya Samac'ı kurar. Bu dernek puta ve türlü ma'budlara tapmaya muhalif olmakla birlikte Hinduluğun hemen bütün öbür esaslarını savunmaya koyulur.

[1] Bk. C. 1, s. 38.

Dayananda inek ve öküzlerin Müslüman ve Hıristiyanlar tarafından kasaplık hayvan sayılıp öldürülmelerinin yasak edilmesi için hükûmete bir dilekçe verir ve bunu pek kalabalık bir halk kütlesine imzalattırır.

Arya Samac genel olarak " Veda „ lara göre davranılması düşüncesini ileri sürer ve bununla birlikte "Hindistan Hindlilere„ sözünü ortaya atar. Ona göre yabancı tahakkümünden kurtulmanın ilk çaresi Hindu dininin Veda'lara uygun olarak eski saflığına geri getirilmesi ve Müslüman ve Hıristiyan dinlerinin yurttan sökülüp atılması imiş.

Aynı zamanda Arya Samac ahlâkıyatta son derece şedit olmak ve gerekince kötü ve tehlikeli bilinenleri öldürmekten çekinmemek lüzumunu ileri sürmüştür.

Bu kabil düşünceler ve Hindu dininden başka bütün öbür dinlere yapılan sert hücümlar Arya Samac'a çok düşman kazandırmıştır. Bu dernek bilhassa Pencab'ta çok yayık idi ve en kuvvetli merkezi Lahor idi.

4. HİNDU DİNİNİN SAVUNMASI

1872 yılında Brahmo Samac'ın muhafazakâr hızbının önderlerinden Rac Narayan Bose adında biri " Hinduluğun bütün öbür inan şekillerine üstünlüğü „ ne dair bir konferans verir ve o tarihten itibaren bu yolda büyük bir cereyan başlar. Bunun üzerinde ayrıca durmayacağız ; çünkü bu hareket muhtariyet ve bağımsızlık için çalışan ve halkın kendi kendine ve geçmişine güvenini beslemek isteyen cereyanla birlikte ve hiç olmazsa ona müvazi gitmiştir. Bu cereyandan ise daha önce bahsedilmişti.

XVII. İNGİLİZ FETHİNDEN SONRA DOĞAN MÜSLÜMAN DİNÎ CEREYANLARI

1. SÖR SEYYİD AHMED'İN GÖRÜŞLERİ

Sör Seyyid Ahmed'in siyasal düşünceleri ve faaliyeti yukarıda görülmüştü. Dînî bakımdan onun faaliyeti Hıristiyan kültürünün ve fethinin, ister istemez her tarafa soktuğu bir çok yeniliklerin İslâmiyete aykırı olmadığını ispat yolunda olmuştur.

Keza Sör Seyyid Ahmed "akl„ın "nakl„e üstün olduğunu daima ileri sürmüş ve Hıristiyanlığı Müslümanlara iyi tanıtmak için bu dine ait daha önce anılmış olan eserleri yazmıştır.

Sör S. Ahmed'in en tanınmış taraftarlarından biri "Spirit of Islam„ adlı eserin yazarı Seyyid Emîr Ali'dir. Bütün çalışması Müslümanları Hıristiyanlığa ve İngilizlere ısındırmak yolundadır (İslâm dinini bırakmak bahis konusu değildir).

O kendini Mu'tezileden saymaktadır. Ona göre esaret cihad, bir adamın bir kaç kadın alması gibi işler gerçekten Kur'an'a pek uygun değildir.

2 AHMEDİYYE MEZHEBİ (KADYANÎLER)

Yukarda Arya Samac'ın Hindistan'a ve Hinduluğa yabancı saydığı her şeye saldırdığını ve bu cereyanın bilhassa Pencab'da çok geliştiğini görmüştük.

Aynı zamanda Hıristiyan misyonerlerinin de o bölgede çok başarıları oluyordu.

Ahmediyye mezhebi bilhassa bu iki cereyan ve olayla mücadele etmiştir. Ancak onu kuran Mirza Gulâm Ahmed'in İslâmiyetle ilgisi pek özel bir biçim aldığı gibi cereyanın genel gidişi de İngiliz'lerin çok lehinde idi.

İngiliz idaresinin Hıristiyan misyonerlerinin faaliyetini hoş görmediğini, fakat ana yurttan gelen baskı dolayısiyle bunu kabul ettiğini daha önce söylemiştik. Arya Samac da "Hindistan Hindlilere„ düsturunu güttüğü için İngiliz'lerce sevilemezdi. Buna bir de Ahmediyye'nin "cihad„ a ve her türlü "isyan„ a karşın olduğu ve "hacc„ ı önemsiz saydığı eklenirse bu mezhebin hükûmetce içten olsun hoş görülmesi tabiî sayılmalıdır.

Son zamanlara kadar İngiliz'lerin, Müslüman çokluğu olan yerlerde, güvenli işler için hemen hep Ahmediyye mezhebinden olanları kullanmaları bu yüzdendir.

Mirza Gulâm Ahmed

Mezhebe, kurucusu Mirza Gulâm Ahmed dolayısiyle "Ahmediyye„ veya kurucunun kentine izafeten (Pencab'da Kadyan kenti) "Kadyanî„ derler.

Mesîh-i Zaman, Mehdî-i Devran, İmam ül-vakt ünvan-

larını taşıyan ve elyevm Halîfe-i Mesîh ünvanlı bir halifesi olan Gulâm Ahmed neslen Türk olup 1839'da doğmuş ve 1908'de ölmüştür. Mezhebin esasları şunlardır.

Gulâm Ahmed muhitine göre lisanını değiştirdiği için nazariyelerinde bir çok tezada tesadüf olunur; iddiasına göre:

Nübüvvet Allah tarafından Benî İsrail ile Benî İsmail'e bahşedilmiş imiş.

Benî İsrail'den iki büyük nebî gelmiş Musa ve İsa, aralarında 12 ilâ 13 asır geçmiş. Tabii, İsa bunların sonuncusu ve en büyüğü imiş. Musa daha ziyade kanun müessisi imiş. Benî İsrail. İsa'yı reddetmekle bademа vahy-i ilahîden ve uluslarından bir peygamber çıkması imkânından kendilerini mahrum etmişler ve nübüvvet Benî İsmail'e geçmiş. Bunlardan birinci peygamber olarak Muhammed ül-Mustafa gelmiş. O, Musa'nın mukabili imiş ve kanun vazıı mahiyetinde imiş. Bundan on iki on üç asır sonra İsa mukabili büyük bir peygamberin gelmesi lâzım imiş; o da Mirza Gulâm Ahmed imiş. Halbuki mumaileyhin ataları Türkistan'dan gelmiş olmak itibarile Benî İsmail ile pek münasebetleri olmamalıdır.

Bunu ispat için Gulâm Ahmed "Saf„ suresinin "Ve iz kale İsa'bnü Meryem....„ diye başlayan altıncı âyetini zikretmektedir.

Âyetin anlamı şudur: "Hani Meryem'in oğlu İsa: İsrail oğulları! Ben nazil olan Tevratı tasdik, benden sonra Ahmed adında gelecek peygamberi de tebşir etmek üzere Allahın size gönderilmiş peygamberi'yim, demiş idi...„

Gulâm Ahmed bu âyetten adeta cambazlıklar yaparak şu manaları çıkarmıya çalışmıştır.

İsa, Muhammed'in değil kendisi Ahmed'in geleceğini müjdelemiştir; çünkü kendisi Benî İsrail arasında İsa'nın mukabilidir. Ve İsa, Musa'dan ne kadar büyükse, Ahmed de Muhammed'den o kadar büyüktür (!).

Kendini Mesih ilân eden Gulâm Ahmed bunu isbat için Deccal, Ye'cüc, Me'cüc, vesaireye müteallik bütün gelenekleri ve kendisinden mervî göstermiş olduğu bir çok mucizeleri birbirine karıştırarak kendi aklınca muazzam delil silsileleri vücûda getirmiştir. Hıristiyanları dahi nübüvvetine inandırmak için Tevrat ve İncilden, yukarıda anılan âyete benzeyen bir çok fıkralar zikretmiş ve daha ileri giderek hem İsa hem de Muhammed'in

ruhlarının kendisinde mündemiç bulunduğunu ve muhite göre kâh bu iki peygamberden büyük olduğunu, kâh bunların delâletiyle "vahy„ e mazhar olduğunu ileri sürmüştür. Keza İsa'nın göğe çıkmayıp Keşmir'de bir yerde gömülü olduğunu isbat etmiş olduğunu iddia etmiştir.

Gulâm Ahmed bu suretle İslâmiyete karşı Hıristiyan misyonerlerinin kullanmakta oldukları pek kuvvetli saydığı bir silâhı çürüttüğü iddiasındadır. Şöyle ki, misyonerlerin söylediğine göre İsa göğe çıkmış ve Muhammed her kul gibi yere gömülü imiş. Halbuki İsa'nın da yerde gömülü olduğu sabit olduktan sonra bu delilin önemi kalmıyor ve İslâm peygamberi Hıristiyan peygamberine müsavi oluyormuş. Fakat dahası da varmış. Zira Gulâm Ahmed, Tevrat, İncil ve Kur'an'dan alınmış ve istediği biçime sokulmuş deliller sayesinde kendisinin Muhammed'e nisbetinin, İsa'nın Musa'ya nisbetine müsavi olduğunu ispattan sonra herkes kendisine ve dolayısiyle İslâmiyete temayül edecek imiş ; zira Muhammed'in Musa'dan pek büyük bir peygamber olduğu şüphesiz imiş. Ezcümle ümmetinin kalabalığı bunu ispata kâfi imiş.

Gulâm Ahmed, Kur'an'ın kutsallığını ilân etmekle birlikte Kur'an'da Muhammed'in "Hâtem ül-enbiya„ yani son Peygamber olduğuna dair âyeti iptal için işbu "Hâtem„ kelimesinin yanlış anlaşıldığını ve bunun "son„ anlamında olmayıp "mühür, damga„ anlamında olduğunu ispata kalkışmıştır.

Kendisine bir çok "vahy„ ler geldiğini ve geleceğe dair bir çok haberler vermiş olduğunu keza iddia etmiştir. O, bazı muhitlerde Hindu mâbudu "Vişnu„ nun bir dünyevî tecellisi olduğunu iddia ve Müslümanlar arasında ise bunu Hinduları İslâmiyete celp için yapmış olduğunu söylemiştir.

Gulâm Ahmed'in İddiaları

Bu adamın iddiaları tetkik olunursa onun Tevrat, İncil ve Kur'an'dan hep ibadet ve itikada ait kısımlarla hokkabazlık ettiği görülür.

Aşağıda göreceğimiz gibi O, "cihad„ bahsi müstesna, fıkıh, idare, siyasa ve içtimaiyata dair hiç bir yeni müddea veya Kur'an'ın bunlardan bahis "medenî„ âyetleri hakkında hiç bir yeni tefsir ileri sürmemiştir. Bu adamın efkârını tetkik edenler onun Musa, İsa ve Muhammed'in bütün kuvvet

ve beşer üzerine tesirlerinin mukaddes kitaplardaki itikada dair fıkralar üzerine kurulmuş olduğunu sandığını görürler.

Gulâm Ahmed'in işbu nazariyeler dışında en belirli düşünce ve davranışları şunlardır:

a) Misyonerlere ve genel olarak Hindu ve Hıristiyanlara amansızcasına küfür ve kendi tefsiri dairesindeki İslâmiyetin her dine defaatla fâik olduğunu biteviye iddia etmek.

b) Haccın aleyhinde bulunmamış olmakla beraber kendisi hacca gitmemiştir ve müridleri de ekseriyetle gitmemektedir.

c) Gulâm Ahmed, cihadın şiddetle aleyhindedir. Ahmediyye mezhebinin biatının ikinci maddesinde "isyan„ dan ictinap zarureti müserrahtır ve o bu yönü uzun uzadıya izah edip cihada ait âyetlere birer tefsir bulmuş, onların manâsını değiştirmiş veya bu zamana ait olmadıklarını ispata çalısmıştır. Onun kullandığı mantık şudur: İslâmın esasında cihad yoktur ve yalnız kâfirleri iknaya çalışmak vardır ve Muhammed ül-Mustafa o suretle işe başlamıştır. Fakat kâfirler Müslümanlara zulmettikleri için savunma zarureti hasıl olmuş ve cihad bundan çıkmıştır. Meselâ Peygamber zamanında bir çok Müslümanlar onun emriyle bir Hıristiyan hükümdara tâbi olan Habeşistan'a hicret etmişler ve orada işbu hükümdara sadık olarak rahat yaşamışlardır. Bu gün Hindistan'da İngiliz idaresi altında aynı vaziyet vardır. Gulâm Ahmed bu nazariyeyi bir defa tesis ettikten sonra her vesile ile İngiliz idaresini göklere çıkarmıştır.

Fakat buna mukabil Avrupa ilimlerinin tahsil ve tedrisinin şiddetle aleyhinde bulunmuştur.

"b„ ve "c„ fıkralarındaki hususât Ahmediyye hareketinin İngiliz hükümetince pek hoş görünmesine sebep olmuştur ve mezhebin önemi de hep buradadır ve bu himaye olmasa, mezhebin müessisten sonra derhal sönmesi tabiî idi.

İngiliz idaresinin sonlarına kadar müslüman memurlar arasında Ahmediyye mezhebinden olmak çabuk ilerlemek ve âmirlerinin güvenini kazanmak için en iyi yol idi. Denilebilir ki Ahmedî'ler Müslümanlar'ın binde biri oldukları halde emniyetli yerlerde Ahmedî memurlar belki umum Müslüman memurlarının dörtte biri idiler.

Bir çokları Ahmedî olduklarını gizlerler. Gizlemeyenler mezheplerini savunmak için, Gulâm Ahmed'in Kur'anı geniş ve

liberal tarzda tefsir ettiğini ve binaenaleyh İslâmın terakkisine yardım ettiğini iddia ederler. Halbuki Gulâm Ahmed'in yenilikleri eğer hac ve cihad istisna edilirse hep inana aittir ve o amelî hayatta hiç ıslâhat yapmamıştır. O kadınların örtünmesinin ve Kur'anın medenî surelerini dolduran genel şer'î hükümlerin şiddetle ve muarızlarına karşı pek mütecaviz bir lisanla müdafii olmuştur.

XVII. XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA EKONOMİK DURUM

Bu durumun en belirli yönü Hindistan'da sanayiin bir kül olarak boyuna gerilemesi ve pek büyük kütlelerin sanayii bırakıp tarım işlerine koyulmak, yani genel surette daha az kazanç sağlayan bir çalışma alanına dökülmek zorunda kalmalarıdır.

Bundaki iki âmil daha önce görüldüğü gibi İngiltere'deki sanayii kazandırmak için Hindistan sanayiini za'fa uğratmak isteği ve ona göre güdülen siyasadır.

Avrupa'da buhar makinesinin sanayide kullanılması ve Hindistan'ın bu yola gerektiği çapta girmemesi durumu daha da ağırlaştırmıştır. Avrupa kültürünün dışında kalan bütün ülkeler aynı duruma düştükleri için bu işde İngiliz yönetimini ayrıca suçlandırmak belki doğru olmaz ; ancak bu yönetimin durumu düzeltmek için hiçbir şey yapmadığı da belirtilmelidir.

Hindistan sanayiini yıkan âmillere Süveyş su yolunun açılmasiyle Avrupa mallarının Hindistan'a daha çabuk ve ucuza taşınması ve bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'da 30—35 yıl içinde 25.000 Klm. kadar demiryolu yapılıp Avrupa'dan gelen maddelerin uzak köylere kadar ucuza taşınabilmesi gibi âmiller eklemelidir.

Aynı zamanda buharlı gemiler devrinin başlaması Hindistan denizciliğini hiçe indirmiştir.

Bu olaylar zinciri milyonlarca yerliye tarımdan başka bir kazanç imkânı bırakmaz ve Hindistan'ı hemen kâmilen bir tarım ve ham madde ülkesi yapar.

Aşağıdaki cetvel yerli halkın türlü yıllarda yüzde kaçının tarım ve sanayi ile geçindiklerini gösterir [1]:

[1] G. B. Jathar ve S. G. Beri, *Indian Economics*, s. 139

	Tarım				Sanayi		
	1891	1901	1911	1921	1901	1911	1921
%	61	65,2	69,8	70,9	15,5	11,4	10,7

Köylünün çoğalması ve işçinin azalması esasen toprağı dar olan bir halkı son derece güç bir duruma sokmuştur. Bağımsızlık isteyen inkılâpçılar da bu olaydan çok faydalanmışlardır.

Kentlerdeki işlerini bırakıp köylere gitmek zorunda kalan işçiler oralarda fatih devlet aleyhinde en kuvvetli propagandayı yapıyorlardı.

Fabrika sanayiinin gelişmesi

Avrupa gibi fabrika sanayii kurmak isteği ve bu yoldaki çalışma Hindistan'da da görülmüş ise de bu iş ülkeye göre çok küçük çapta kalmış ve ondan edilen istifade el sanayiinin ölmesinden edilen zararı uzaktan uzağa bile telâfi edememiştir.

Hindistan'ın en önemli sanayii pamuklu sanayii idi ve elan da öyledir. Aşağıdaki cetvel pamuklu fabrikalarının 1895'le 1914 arasındaki gelişmesini gösterir [1].

	1895—96	1914
Fabrika sayısı	150	264
Işçi	146.512	200.874
Tezgâh	37.278	96.688
Iğ	3,852.911	6.620.576

1912'de pamuk ipliği istihsali 344 bin ton ve pamuklu istihsali 1.220 milyon yarda idi. Nüfusu Hindistan'ınkinin onda birini az aşan İngiltere için bu sayılar 1.976 bin ton ve 8.000 milyon yardadır, yani Hindistan'ın imalâtı, adam başına, iplik için İngiltere'ninkinden aşağı yukarı 30 ve dokuma için 60 kere daha azdır.

Bu pamuklu sanayi, öbür sanayiin bir çoğu gibi 1914—18 Genel Savaşı sırasında epey gelişecektir.

Yün, ipek ve jüt sanayii için de aynı şey söylenebilir.

Demir ve çelik sanayii, Kalküta'nın 220 Klm. kadar Batısında Çota Nagpur bölgesinde, 1911'de kurulmuş olan Tata

[1] D. R. Gadgil, *Industrial Evolution of India*, s. 115.

Ortaklığının himmetiyle gelişmiş ve başlangıçta 120.000 ton pik demir imal ediyor ve bunun 85.000 tonunu 72.000 ton çeliğe çeviriyordu.

1914—18 Genel Savaşı sırasında Osmanlı'ya karşı girişilen Irak ve Palestin seferlerinde İngilizlerce döşenen demir yolu ve su borusu malzemesi hemen hep bu fabrikalardan gelmekte idi. Esasen bu savaşın son yıllarında Alman denizaltılarının çetin saldırıları dolayısiyle bu gibi demir yolu ve su borularının Avrupa ve Amerika'dan Mısır'a ve Basra'ya getirilmesi hem tehlike hem de gemi azlığı dolayısiyle imkânsız denecek kadar güçtü.

Madenî istihsal

En önemli madenî istihsal kömürdür. 1906'da istihsal 9 milyon ton olup 100 bin kişiyi kullanırdı. 1914'de bu sayılar 16 milyon ve 150 bin olmuştur. En zengin madenler Bengal'dadır.

Petrol istihsali Birmanya'ya ait olduğundan burada anılmıyacaktır.

Genel durum

Hint ulusseverleri vergilerin ağırlığı ve İngiltere'ye giden para konusu üzerinde daha önce görülmüş olan sızlanma konularını tâ bağımsızlık elde edilinceye kadar tekrarlayadurmuşlardır. Bu konuları yeniden ele almayacağız. Ancak yoksulluk iddiaları hakkında Profesör K. T. Şah ve K. J. Khambata'nın "*Wealth and Taxable Capacity of India*" adlı eserindeki (s. 201 — 3) şu rakkamları anacağız. Orada türlü ülkelerde ulusal gelirin adam başına isabet eden payı şöyle gösterilmektedir (1914 - 18 genel savaşından önce):

Amerika Birleşik devletlerinde	72	İngiz lirası
Avustralya'da	54	
İngiltere'de	50	
Kanada'da	40	
Fransa'da	38	
Almanya'da	30	
İtalya'da	23	
Japonya'da	6	

Hindistan'da 1921—22 yılında ulusal gelirden adam başına isabct eden pay ise 5 İngiliz lirası imiş; bunun da yarım liradan fazlası İngiltere'ye giden paralar dolayısiyle bu 5 lıradan çıkarılmalı imiş.

XIX. SİPAHİ AYAKLANMASININ BASTIRILMASINDAN 1914 GENEL SAVAŞINA KADAR GİDEN DEVREDEKİ BAZI OLAYLAR

Yukarıda ayrıntılı olarak anlatılmış olanların dışında kalmış bazı olayları burada anacağız.

Bu devrede kıral nâibleri şunlardır:

Lord Kanning (Canning) 1861'de İngiltere'ye gelir ve orada ölür. Hindistan'ın Doğu Hindistan Şirketi'nin egemenliğinden İngiliz hükümdarlarının egemenliğine geçtiğinin ilân tarihi olan 1 Kasım 1858'den itibaren kıral nâibi ve genel vali ünvanını taşıyordu.

Lord Elgin 1862'de kral nâibi olur ve çok geçmeden ölür.

İki vekâletten sonra 1863'de Sör Cohn Lavrens (Sir John ve daha sonra Lord Lawrence) kral nâibi olur ve 1869'da çekilir.

Onun yerine geçen Lord Mayo 1872'de öldürülür. Onun zamanında Kıraliçe Viktorya'nın ikinci oğlu Edinburg Dük'ü Hindistan'ı ziyaret eder.

Lord Northbrook'un kral nâibliği 1872'den 1876'ya kadar sürer. Onun zamanında Baroda maharacası Malhar Rao Gaekvar tahttan indirilir (1875). Yine onun zamanında daha sonra VII. Edvard ünvaniyle İngiltere tahtına çıkacak olan veliahd Hindistan'ı ziyaret eder.

1876'da kral nâibi olan Lord Litton (Lytton) 1888'de çekilecektir. İkinci Afgan savaşından başka, devrinin iki olayını burada anacağız.

1 Mayıs 1876'da İngiltere kraliçesi Viktorya Hindistan İmparatoriçesi ilân edilir. Bundan böyle kendisine Melike-i Muazzama ve Kayser-i Hind denilir. Kendisi ve selefleri Gurkanlı pâdişahları gibi Şehinşah-ı A'zam, Alâ-hazret-i Akdes gibi ünvanlarla da anılırlar. Bu son ünvan VII. Edvard'ın Delhi'deki atlı heykelinin altında Arap harfleriyle yazılıdır.

Lord Litton devrinde yerli dillerde çıkan gazeteleri baskı altında tutmaya matuf bir kanun çıkar. Bu kanun hem Hindistan'da hem de İngiltere'de çok gürültüyü mucip olmuştur (1878).

Kanun, bilhassa Osmanlı-Rus savaşı ve İngiliz-Rus gerginliği sırasında yerli basının (Hindu) şiddetli bir İngiliz aleyhdarlığı göstermesinden dolayı çıkarılmıştır.

Lord Ripon (1880—84) bu kanunu kaldıracaktır.

1884 de kral nâibi olan Lord Dufferin 1888 de çekilir.

Lord Lansdowne'in kral nâibliği 1888'den 1894'e kadar sürer.

II. Lord Elgin'inki 1894'den 1899'a kadar gider.

Lord Körzon (Curzon)'un ilk kral nâibliği 1899'dan 1904'e kadar sürer. O, bu yıl İngiltere'de altı ay geçirdikten sonra yine o makama tayin edilirse de Başkomutan Lord Kiçner'in kendisininkine uymıyan görüşü merkezî hükûmetce kabul edildiği için 1905'de istifa eder. İhtilâf başkomutanla' kral nâibinin yürütme kurulunda bulunan askerî üyenin (savunma bakanı karşılığı) yetkileri dolayısiyle çıkmıştı. Lord Körzon bu ikinci makamın üstünlüğünü korumak istemişti.

Lord Körzon o zamana kadar pek aldırış edilmeyen Hindistan'ın eski ve bilhassa Türk eserlerini korumak ve onarmak bakımından büyük hizmette bulunmuştur.

II. Lord Minto'nun kıral nâibliği 1905'den 1910'a kadar sürer.

Lord Hardinc (Hardinge)'in 1910'da başlayan kıral nâibliği sırasında 1914—18 Genel savaşı patlıyacaktır.

XX. 1914—18 GENEL SAVAŞININ ÖNGÜNÜNDE AFGANİSTAN'IN DURUMU

Habibullah Han'ın emirliği

Daha önce görmüş olduğunuz gibi Emîr Abdurrahman Han 1901'de ölmüş ve büyük oğlu Habibullah Han, Afganistan tarihinde ilk defa olarak savaşsız tahta çıkmış ve orada kalmıştı. Bu yön babasının yönetimindeki anlayış ve kudretinin bir örneği sayılmalıdır.

Onun tahta çıktığı sırada Lord Körzon Hindistan'da kıral

nâibi idi; bu kimse Emîr'in Hindistan'ı ziyaret etmesini isterse de Habibullah, türlü sebeplerle ve belki de kısmen olsun gaybubeti sırasında tahtı tehlikeye düşer korkusiyle ülkesinden çıkmaz.

O devirde Lord Kiçner (Kitchener) Hindistan ordusunun başkomutanı olmuştu. Henüz İngiliz-Rus dostluğu kurulmamıştı ve Lord orduyu gerekirse Rus'ları karşılamaya hazır bir duruma sokmaya çalışıyordu. 1914'de Genel savaş patlayınca gayet iyi yetişmiş iki tümenin derhal Fransa'ya gönderilebilmesi en çok bu sayede mümkün olmuştur.

Ordunun hazırlanmasiyle birlikte Hindistan - Afganistan sınırları üzerinde yaşayıp sözde Hindistan'a bağlı olmakla beraber fi'len bağımsız olan bir takım Afgan oymaklarının bölgeleri içine girilir ve oralarda bazı berkitmeler yapılır. Bu da Habibullah ve Afgan'ları kızdırır. Bağımsız oymaklar bölgesine "Serhadd-i Âzâd„ ve onun ötesiue "Serhadd-i Mahkûm„ denir. İlk bölgenin ufaltılması daima Afgan emîr ve hükûmetlerini kızdırmış ve onları kendi ülkelerinde manen sarsmıştır.

Bu gücenik veya çekingen durum 1906'ya kadar sürecek ve Habibullah ancak o vakit Hindistan'a gelip kral nâibi Lord Ripon'u ziyaret edecektir.

Bundan önce 21 Mart 1905'de yukarda görüldüğü gibi Habibullah Han İngiliz murahhası L. W. Dane ile babasiyle İngiliz'ler arasında var olan anlaşmayı yenilemişti.

Habibullah Hanın Hindistan'ı ziyareti büyük dostluk gösterileri içinde geçer; hattâ Lord Kiçner onu Farmason bile yapar [1].

31 Ağustos 1907 'de Asya meseleleri hakkında İngiltere ile Rusya arasında yapılan ünlü anlaşmanın ikinci kısmı Afganistan'a aitti [2].

Orada (M. 1) İngiltere Afganistan'ın siyasal durumunu değiştirmek niyetinde olmadığını, Rusya da Kâbil'e mümessil göndermeyeceğini ve Afgan hükûmetiyle ancak İngiltere vası-

[1] General Sir George Macmunn, *Afganistan from Darius to Amanullah*, s. 251.

[2] Metin bütün anlaşma kolleksiyonlarında bulunur. Bk. ezcümle: Pierre Albin, *Les Grands traités politiques*, s. 413.

tasiyle temas eyleyeceğini ve Afganistan'ı kendi nüfuz bölgesi dışında saydığını bildirmekteydi.

İkinci maddede İngiltere, Afganistan'ın iç işlerine karışmamayı ve oradan hiç bir yeri almamayı üsteniyordu, şu şartla ki Emîr yukarıda andığımız 21 Mart 1905 tarihli Afgan-İngiliz anlaşmasını bozmasın.

İngiliz-Rus anlaşmasının bu kısmı, İngiltere tarafından Afganistan Emîrinin bu hükümlere rızasını (Consentement) Rusya'ya bildirdikten sonra yürürlüğe girecektir (M. 5).

Habibullah bu hükümlere rızasını bir türlü vermiyecektir. Onun en çok kızdığı ilk maddedeki siyasal durumun değiştirilmeyeceğine ait fıkra idi; çünkü bu İngiltere'de böyle bir hakkın var olup onu kullanmayacağını Rusya'ya karşı üsteniyormuş gibi bir anlam taşıyabilirdi.

Buna, bazı sınır üzeri Afgan oymaklarının ayaklanmalarına ve bilhassa Afganistan içinde bulunan Şinvari oymağının Hayber boğazına saldırmalarına rağmen 1914' de Genel Savaş patladığı vakit Afgan - İngiliz münasebetleri iyi ve dostane idi.

BEŞINCI BÖLÜM

1914—1918 GENEL SAVAŞINDAN BAĞIMSIZLIĞA KADAR

I. SAVAŞ BAŞINDA HİNDİSTAN'DA GENEL DURUM

1914 Genel Savaşının başladığı sırada Hindistan'da siyasal durum şöyle idi:

Hindu aydınların durumu

Hindu aydınların büyük bir kısmı Morley-Minto islâhatından memnun idiler ve onu, o sırada olsun, yeter buluyorlardı.

Yönetim işlerinde yerlilere bu islâhatın sağlamış olduğundan da daha büyük bir pay verilmesi için yeni bir hareketin başlaması belki mümkündü; fakat bu hareket henüz başlamış değildi ve Kongres bakımından ortalık sakin idi.

Güney Afrika'daki Hindliler

Son yıllarda İngiliz Güney Afrika'sına tarım işcisi olarak giden ve biraz para biriktirince küçük esnaf gibi çalışmaya ve ora Avrupalılarının yoksullariyle rekabete koyulan Hindliler aleyhinde bazı kanunlar yapılmış ve bunlar Hindistan'da bir türlü hakaret sayılmıştı. Güney Afrika'ya Hindlilerin haklarını savunmak için giden Gandi ilk ününü orada kazanacaktır.

Genel Savaş patlamadan önce Hindistan kıral nâibi Lord Hardinc (Hardinge) bu işte Hindliler lehinde çalışmış, az da olsa onlar lehinde bazı başarılar sağlamış ve bu bakımdan aydınların şükranını kazanmıştı.

Müslümanların durumu

Mart 1913'de "Bütün Hindistan Müslüman Derneği„ (All - India Muslim League) yeni bir ülkü tespit etmişti. Ona göre derneğin amacı "Hindistan'a uygun bir öz-hükûmete (Self governement) malik olmak„ idi.

O zamana kadar Kongres'e karşı hükûmeti desteklemiş olan bu derneğin böyle bir yola girmesi İngilterenin Trablus-

garp ve Balkan savaşlarında Türkiye'ye karşı takındığı aldırışsız veya muhalif durumunun bir sonucu idi.

Bu devrede "Zemindar„ gazetesi sahibi Zafer Ali Han adında bir Müslüman bır yandan İngiltere aleyhine şiddetli yazılar yazar, öbür yandan da Osmanlı Hilâl-i Ahmer (Kızılay)'i lehine para toplar. 1914'de bu gazete kapatılır.

Aynı yılda Osmanlı Kızılayına gönderilen paralar dolayısiyle teşekkürde bulunmak üzere Osmanlı konsolosu Lahor'a gelip "Padişahî Mescid„'e V. Sultan Mehmed'in armağan ettiği bir halıyı getirir ve iki Türk doktoru (bunlardan biri B. Adnan Adıvar'dır) Hindistan'ı ziyaret eder.

Zafer Ali Han'ın iki ünlü yardımcısı Şevket Ali ve Muhammed Ali kardeşlerdi; bu sonuncusu "The Comrade„ (Arkadaş, yoldaş) gazetesini çıkarıyordu.

Bu kimseler ve onların arkadaşları İngiliz aleyhdarı ve Türk dostu olmakla birlikte savaşın başında önemli bir kütleyi arkaları sıra sürükliyecek durumda değillerdi.

Müslüman-Hindu münasebetleri

Az önce "Müslüman Derneği„ nin yeni ülküsünü anmıştık. Bu yolda Müslümanlar arasında tartışmalar olurken bazı üyeler bunun "Kongres„ inkiyle aynı olmasını ileri sürmüş, fakat azlıkta kalmışlardı.

Kongres'in istediği ise Hindistan'ın Kanada ve benzerleri gibi kendi kendini yöneltmesi idi.

Amaç bakımından Kongres'le birleşme önergesinin reddedilmesi gösteriyordu ki Müslüman aydınlarının çoğu İngiltere'ye kızgınlıkları ve tabiatiyle de halkın çektiği sıkıntı yüzünden yönetimin geniş ölçüde yerlilerin eline geçmesini istemekle birlikte işi tam mantıkî sonucuna kadar götürmekten kaçınıyorlardı. Çünkü "Kongres„ in ülküsü gerçekleşecek olursa Müslüman azlık Hindu çokluğunun egemenliği altına girerdi. "Müslüman Derneği„ nin kullandığı "Hindistan'a uygun„ tabiri bu tehlikeyi önlemek içindi.

Özet olarak Müslüman ve Hindu aydınların çoğu İngilizlerden bir şeyler koparmak istiyorlardı. Fakat varılmasını diledikleri nokta başka idi.

[1] Bk. C. II, Levha LXII, s. 496.

İhtilâlci ve sulkasdcılar Hindu aydınları arasında küçük bir azlık tam bağımsızlık istiyor ve bu amaçla adam öldürmek ve ihtılâl çıkarmayı göze almış bulunuyordu. Bu gibiler bilhassa Belgal'de çoktu. Ünlü Taylak da daha çok bu zümreden sayılabilir. Bunlar az sayıda kimselerdi ve kütle onları tutmuyordu; ancak azim ve teşkilâtları onları tehlikeli kılıyordu.

•Gadr• hareketi Bu kelime daha çok ayaklanma anlamında kullanılmaktadır.

1907'de Pencab'dan bazı önderlerin sürülmüş olduğunu yukarıda görmüştük. Genel savaştan az önce bazı Pencab'lılar Amerika'da bir "Gadr„ derneği kurarlar ve Hındistan'da suikasdlar ve ayaklanmalar tertibiyle uğraşırlar. Elde ettikleri taraftarların çoğu Pencab sihleridir.

1914 başlarında Singapur'da tecimle uğraşan bir Sih bir gemi tutup 373 Hindliyi Kanada'ya götürür, fakat oraya çıkmalarına izin verilmediği için bunlar kızgın olarak Hindistan'a, Kalküta'ya gelırler, hükûmetin tedbirlerine rağmen bunların bir kısmı eşkiyalığa koyulur ve epey çarpışmaları mucip olur.

Ancak bütün bu hareketler hep ufak çapta şeyler kalmış ve Hindistan'ın genel durumu üzerinde önemli bir tesir yapmamıştır.

Savaş çıkınca İngiltere lehinde ilk coşkunluk ve bundan edilen istifade İngiltere'nin küçük Belçika'yı, anlaşmaları çiğneyen kocaman Almanya'ya karşı korumak için 1914 Genel Savaşına katılmış olması, veya işin ilk bakımda öyle görünmesi, Hındistan'da İngiltere lehinde büyük bir coşkunluk doğurur. 22 eylülde Emden adındaki Alman kruvazörünün Madras'ı topa tutması bu coşkunluğu arttırır.

Bu coşkunluğun başında hükümdarlar bulunuyordu. Onların bu durumu az çok tabiî idi. Çünkü onlar mevkilerini İngilizlere hoş görünmekle koruyabilmekte idiler. Bu böyle olmakla birlikte onların coşkunluğu bu zaruretin icaplarından çok ileri gitmişti. Onların bir kısmının askerleri Avrupa usulünde yetişmiş olduğundan, bunlar kendi istekleri üzerinde İngiliz hükûmetinin emrine verilmişti.

Ancak coşkunluk bu kadarla kalmamış ve bütün halk tabakalarına yayılmıştı. Hindistan hükûmeti bu kadarını ummamıştı ve o böyle bir durumdan tam olarak istifade etmesini bilmemiştir. Belki de bundan tam faydalandığı takdirde ilerde ödenmesi gereken bazı minnetler altına girmiş olacağını düşünmüş ve bunu istememişti.

Bu coşkunluk savaşın başlangıcında Hindistan'da ayaklanmalar çıkartmayı ummuş olan Almanya'nın bu işteki tam başarısızlığını gösteriyordu. Hindistan hükûmeti de bu olaydan bilhassa bu bakımdan sevinmişti.

Savaş çıkınca Almanya imparatoru Hindistan hükümdarlarının her birine gayet süslü bir mahfaza içinde Orduca veya Farsca yazılmış birer mektup göndermiş ve onlara karşı dostluk duyguları beslediğini bildirmişti; mektuplar Başbakan Betman Holvey'in imzasını taşıyordu. Bunların hemen hepsi yolda Kuzey İran'da yakalanır ve İngiliz'lerin eline düşer.

Bunlar Hindu hükümdarlarının ellerine ulaşsalardı bile tesirsiz kalmaya mahkûm idiler.

İngiltere lehindeki genel coşkunluk Hindistan'da bulunan İngiliz kuvvetlerinin hiçorada denecek kadar az sayıya (15.000 kişiye) indirilmesini mümkün kılmıştır.

Hindistan'da bulunan 9 suvari alayından 7'si, 52 piyade taburundan 44'ü, 58 topçu bataryasından yine 44'ü savaş başlar başlamaz Avrupa'ya gönderilir. Savaş'dan önceki tasavvurlara göre Hındistan ordusundan yalnız iki tümenle bir suvari tugayının dışarıya görderilmesi düşünülmüş iken bunlardan başka iki piyade ve iki suvaıi tümeni ve dört sahra topçu tugayı gönderilir.

Bu birlikler ilk Alman hamlesinin kırılmasında ve bilhassa Manş denızi üzerindeki Fransız limanlarının korunulmasında çok büyük hizmette bulunur ve dolayısiyle savaşın genel seyri üzerinde önemle tesir ederler.

Bunlardan sonra Ekim ve Kasım 1914'de iki Hindli piyade tümeni ve bır suvari tugayı Mısır'a ve daha bir çok birlikler türlü yerlere gönderilir.

Bu suretle sekiz tümen Hindistan'dan dışarı yollanıldıktan sonradır ki Irak seferine girişilir.

Özet olarak savaşın çıkmasından sonraki bir kaç ay içinde 80.000 İngiliz ve 210.000 Hindli, Hindistan dışındaki savaş alanlarına gönderilmiş olur.

Savaşın ilk safhasında iç siyasal durum

Savaşın öngününde bu durumun ne olduğunu gördük; Hindistan'ın savaşta İngiltere'ye ettiği büyük hizmetler belirdikçe Hindu aydınların bazılarında, bunlar karşılığında ülkeleri için islâhat ve yerlilerin yönetimde daha müessir ve daha büyük bir paya malik olması yolunda bazı faydalar sağlamak düşüncesi belirir.

Hindistan'ın savaş sırasındaki büyük hizmetleri dolayısiyle İngiltere'de devlet adamları da bu ülkeyi boyuna övmeye koyulmuşlardı. Bu da sözü geçen aydınları tuttukları yolda daha cesur olmaya sevkeder.

İngiltere'nin demokrasi ve ulusların hakları uğrunda dövüştüğü iddiası da aynı istikamette ümitler uyandırdığı için sözü geçen ümit ve istekleri daha da kuvvetlendirir.

Osmanlının genel savaşa katılması

Ekim 1914'ün sonlarında Osmanlı devletinin genel savaşa saldırgan bir biçimde girmesi Hind Müslümanları arasında az çok bir manevî sarsıntı husule getirmiş ise de durumda esaslı bir değişiklik yapmamış, Müslüman askerlerin Hindistan ordusuna yazılmalarını pek azaltmamış ve onların savaş azmini sarsmamıştır.

Osmanlının savaşa katıldığı duyulur duyulmaz İngiltere'nin Hind hacılarına ilişilmediği takdirde Mekke ve Medine'ye karşı bir harekette bulunulmıyacağını ilân etmesinin, Haydarâbâd nizamiyle Ağa Han'ın Müslümanlara İngiltere'ye bağlılık öğüdü veren beyannâmeler çıkarmalarının da bunda tesiri olmuştur[1].

Bununla birlikte İngiltere'nin uğradığı güçlükler epi artmış ve Afgan bölgesiyle Pencab'da karışıklıklar oldukça çoğalmıştır.

Osmanlı devletinin savaşa katılmasının ve aynı zamanda "Halife" olan pâdişahın "cihad" yani "kutsal savaş" ilân etmesinin doğrudan doğruya tesirleri çok az olmuştur. Dolayısiyle o zamanki Osmanlı devlet adamları Hilâfetin Hindistan'daki ve

[1] Bu yoldaki ayrıntıları İnkılâp tarihimizin bu olayla ilgili kısmında vermeyi daha uygun bulduk.

genel olarak İslâm âlemindeki maddî ve manevî nüfuzu üzerine kurdukları ümitler tamamiyle denecek ölçüde boş çıkmıştı; hatta hilâfet ve cihad kavramları Osmanlı sınırları içindeki Müslümanların bile devlete bağlılığını sağlayamamıştı.

Ancak Osmanlı - İngiliz savaşının önemini ve bu yüzden İngiltere'nin görmüş olduğu zararları yalnız bu bakımdan ele almak yanıltıcı olur.

Evet, hilâfet ve cihad propagandaları Hindistan içinde ancak pek küçük çapta hareket ve ayaklanmalar doğurmuştu; yüz binlerce Hindli Müslümanın Hindistan ordusuna gönüllü olarak yazılmasına mani olmamıştı, Palestin, Suriye ve Irak'da Osmanlıya karşı savaşan İngiliz ordularında Müslümanlar pek kalabalık bir kütle teşkil ediyorlardı ve bazen Hindistan birliklerinin çokluğu onlardan mürekkepti ve bunlar arasında hıç denecek kadar az kimseler Osmanlı tarafına geçmiş veya ona fi'lî bir yardımda bulunmuştu, bunların hepsi doğrudur.

Fakat Hındistan'da İngiliz egemenliği esasen çok ustacasına yapılan siyasal manevralar sayesinde ayakta durabildiği için onun her türlü sarsıntıdan korunulması zarurî idi. Sözü geçen manevraların rahatca devam ettirilebilmesi ise Hindistan'daki türlü unsurlar arasındaki geçimsizlik ve kuşkuların devamına bağlı idi; bu gibi duyguların en müessirleri ise Müslümanlarla Hindular arasında olanlarıydı.

İngiltere, Trablusgarb ve Balkan savaşları sırasında Osmanlıya karşı hiç olmazsa soğuk davrandıktan ve 1914 'de ise onunla savaşa tutuştuktan sonra Hindu inkılâpçılar için Müslüman aydınlarını kendi taraflarına çekmek imkânı artmıştır. Bu imkânı en geniş surette kavrayan ve sömüren ünlü Gandi olacaktır. Hattâ o bir ara Türk, Osmanlı ve Hilâfet davasını eline alacak ve Hindu inkılâpcılarını inkılâp işini ikinci safhaya bırakıp önce yukardaki davalarla meşgul olmaya kandıracaktır. Onlar bu yola girince Müslüman aydınlar için Hindulara karşı besledikleri kuşkuları bir yana bırakıp onlarla el ele vermek mânevî zarureti hasıl olacaktır.

Bu yön İngiliz egemenliği için en ağır darbe olmuştur.

Özet olarak İngiltere'nin Osmanlı Pâdişah-Halife'siyle savaşması ve bilhassa mutarekeden sonra Türk Kuvay-i Milliyesine karşı Yunan'lıları saldırıp onları desteklemesi Hindulara

çok yaramış ve İngiltere'yi Hindistan'ı kaybetme yoluna sokmuştur.

Savaş devrine genel bakış

Böyle bir bakış bize, Afganistan bölgesi müstesna, ilk iki yıl boyunca güçlüklerin pek aşırı olmadığını, fakat savaş uzayınca Hindistan hükûmeti binasının çatırdamaya koyulduğunu gösterir.

Savaşın uzaması ise 1915 'de Çanakkale boğazının zorlanamamasının, bu yüzden Rusya'ya yeter ölçüde silâh ve cephâne yetiştirilememesinin, orada ihtilâl çıkıp Çarlığın devrilmesinin ve Bolşeviklerin barış yapmak zorunda kalmalarının sonucudur. Buna göre Osmanlı'nın savaşa katılmasının Hindistan üzerindeki tesirinin sanıldığından ve görünenden çok büyük olduğu kabul edilmelidir.

Savaş devrini ayrı ayrı şu yönlerden gözden geçireceğiz :

a) Afganistan ve sınır bölgelerinin olayları ve bazı Müslümanların ihtilâlci hareketleri,

b) Hindu ihtilâlci hareketleri,

c) Müslüman Derneği'nin ve Kongres'in güttükleri siyasa.

II. AFGANİSTAN VE SINIR BÖLGELERİ OLAYLARI VE BAZI MÜSLÜMANLARIN İHTİLÂLCİ HAREKETLERİ

1914 'de Genel Savaş patlayınca bunun Afganistan'da tesiri pek önemsiz olmuştu ; çünkü bu ülke vuruşma alanlarından pek uzakta bulunuyordu. Ancak Hindistan ordusundan bir takım güçlü birlikierin Avrupa'ya gönderilmesi sınır üzerinde yarı bağımsız olarak yaşayan ve Hindistan'a bağlı bulunan vuruşkan Afgan oymakları için ümidli ufuklar açan bir olaydı ; fakat bunun doğurduğu imkânlar daha sonra sezilmeye başlanacak ve ilk anlarda durumda bir değişiklik olmıyacaktır.

Osmanlı devleti savaşa katılınca ve Pâdişah-Halife "Cihad" ilân edince Afganistan'da ve Hindistan'daki Afgan oymakları arasında bir kaynaşma başlayacaktır ; bu yüzden bir sürü çarpışma, ayaklanma veya suikasd olacaksa da durum hiçbir vakit esaslı bir önem kazanmıyacaktır.

Afganistan Emîrinin durumu

Osmanlının savaşa katılmasından ve cihad ilânından sonra Emîr Habibullah Han'ın durumu şu suretle özetlenebilir:

O, esasen barışı ve rahatını seven bir adamdı ve İngiltere'den çekinmekteydi. İki devletin güçleri aradaki fark ve Afganistan'ın savaş vasıtaları ve bilgisi dahil, her yönden geri kalmış bir ülke olması onun bu çekingenliğini makul ve mazur gösterecek özdeydi.

Buna başka bir yön de eklenilmektevdi. İngiltere bu sefer Rusya'nın bağlaşığı idi ve Afganistan, Osmanlı ülkesinden ve Almanya'dan çok uzakta bulunuyordu; dolayısiyle o, hiç bir taraftan yardım göremeden İngiliz ve Rus devletlerince ezilebilirdi. Bundan başka Afgan ordusu Hindistan'a saldırıp Hindistan Afganlılarının oturdukları bölgeyi (Sınırla Sind ırmağı arasındaki bölge) aşdıktan sonra Sınd ırmağının Güneyine geçse onun yerlilerden de epi mukavemet görmesi tabiî idi.

Bütün bu düşünceler Afgan Emîrinin takındığı durumu anlatmaya yeter.

İşi başka bir yönden de ele almak mümkündü.

Savaşın çıktığı andaki genel askerî durumu ve bilhassa Alman-Fransız cephesindeki durumu göze alarak ve Rusya tarafına pek aldırmıyarak Afganistan'ın zayif ve Avrupa usullerinde savaşmayı pek bilmiyen ordusunu sınır üzerindeki bütün vuruşkan oymakların savaşcılariyle takviye etmek ve bir iki yüz bin tüfekli ile birden Hindistan'a saldırmak, alan vuruşmalarından sakınarak çete savaşına koyulmak, Hind Müslümanlarını da cihad'a davet etmek, bu suretle Hindistan ordusunu yerinde mıhlayarak onun Avrupa cephelerine gönderilmesini önlemek belki faydalı olabilir ve 1914 yaz ve sonbaharı vuruşmaları sırasında Almanların Fransız cephesinde daha esaslı başarılar ve üsler elde etmelerine yarayabilirdi.

Ancak bu gibi düşünceler Osmanlı için daha da doğru idi. O, bu yola girmedikten sonra Afganistan'ın girmesine sebep ve manâ olamazdı.

1914 Ekim ayının sonunda kış başlarken savaşa kalkmak ise Osmanlı bakımından ne kadar manâsız olmuşsa Afganistan bakımından da o kadar manâsız oldu; çünkü Avrupa'da savaş

az çok duraklamıştı ve İngiltere ile Rusya Afganistan'ı istedikleri gibi ezebilirlerdi.

Özet olarak şunu söylemek istiyoruz ki gerek Osmanlı devleti, gerekse Afganistan için 1914—18 savaşında tarafsız kalmak ve her halde kendileri saldırganlık etmemek en doğrusuydu; ancak Almanya'nın yanında savaşa girilecek idiyse bunu 1914 yılının Temmuz—Ağustos aylarında yapıp kendi üzerlerine önemli düşman kuvvetleri çekerek savaşın bütün veçhesini ve gidişini tayin etmiş olan 1914 yazı ve sonbaharı vuruşmalarının sonuçlarına dolayısiyle olsun tesir etmeye çalışmak gerekirdi.

Bu bakımdan ordusunun fi'lî komutasını Almanlara kaptırmış ve kendini körü körüne en münasebetsiz bir an ve mevsimde savaşa sürüklettirmiş olan Osmanlının hareketi tamamiyle şuursuz ve Afgan Emîrininki ise daha makul sayılmalıdır.

Savaşın başında Afganistan'da durum [1]

Yukarıda dediğimiz gibi Afganistan için savaşa katılıp katılmamak meselesi Osmanlının ona katılmasından sonra, yani Kasım 1914'den itibaren ortaya çıkar.

Ancak Habibullah Han, daha Osmanlı tarafsızken, fakat onun Almanya'ya eyginliği bilindiğinden, Afganistan'da İngiliz aleyhinde kaynaşma görülünce kendisine Genel Savaşın ilânını bıldirmiş olan Hindistan kıral nâibine şu yolda bir haber gönderir: "Ben güç bir durumdayım; halkım savaşcı ve mutaassıptır ve zor zaptedilir, bu yüzden İngiltere'yi kuşkulandıracak bir çok şeyler söylemek ve tavırlar takınmak mecburiyetini duyabilirim; siz benim sözlerime bakmayın ve onlardan kuşkulanmayın, yalnız yapacaklarıma bakın ve inanın ki daima sizin dostunuz kalacağım" [2].

Bu haber İngiliz'ler için kuvvetli bir inanca idi. Emir kendi halkını, İngiliz'ler hesabına, şiddetli sözlerle avutacağını,

[1] Tarihin bu yönleri henüz oldukça karanlık içindedir. Bu kısmı kısmen yapılmış olan tek tük yayınlara ve kısmende Kâbil'de bulunduğumuz sırada topladığımız bilgilere dayanarak yazdık. Bize söylenen bir çok şeyler bir tarihçiye değil Türkiye Büyükelçisine söylenilmişti. Dolayısiyle her öğrendiğimizi yazmamıza imkân yoktur.

[2] Sir G. Macmunn, *Afganistan*, s. 253'den naklen.

arasıra "Cihad„ savaşına katılmaya hazırmış gibi tavurlar takınıp ona göre konuşacağını, bu suretle halkdaki çoşkunluğu yarı yarıya tatmin ederek vakit kazanacağını, fakat gerçekten bir şev yapmayacağını, dolayısile onun sözlerinden kuşkulanıp Kuzey-batı Hindistan'da fazla asker tutmalarına lüzum olmadığını ve ordularını istedikleri yerlerde kullanabileceklerini ifade etmiş oluyordu.

İngiltere, Emîrin bu sözlerine inanacaktır ve olaylar inanmakta haklı olduğunu gösterecektir.

Bundan başka Emîr, sınır üzerindeki Afgan oymaklariyle elden geldiği kadar iyi geçinilmesini ve onlarla çarpışmaktan sakınılmasını İngiltere'den isteyecektir. Sebep olarak da oradaki çarpışmaların Kâbil'de büyük tepkileri olduğunu ve bu yüzden Afganistan'da İngiliz düşmanlarının ve savaş tarafdarlarının kuvvet kazandıklarını ileri sürecektir.

İngiliz'ler de bu isteği makul bularak ona göre davranırlar; daha sonra Veziri oymaklar topluluğunun çok büyüyen akınları dolayısiyle onlar bu topluluğa karşı bir kuvvet göndermiye karar verdikleri ve işi Emîr'e bildirdikleri vakit o: "Peki yapın, ama çok cana kıyan bir general göndermeyin„ der.

Afganistan'da İngiltere aleyhindeki çalışmalar

Bu çalışmaların başlıca âmilleri "Cihad„ı bir ülkü olarak kabul etmiş kimselerle, sınır oymaklarının ileri gelenleri ve Hindistan'dan gelen bir takım islâmcı veya devrimcilerdir. Emîrin küçük kardeşi Nasrullah Han bu gibi cereyanları oldukça korumuş ve desteklemiştir.

Kâbil'e gelen ünlü Hind'liler arasında "Gadr„ hareketine mensup Mahandra Partab ile Bereketullah Han'ı anmak gerekir. Bunların birincisi Almanya'da Kayser'le görüşmüş ve onun tarafından ikincisiyle birlikte Kâbil'e gönderilmişti. Bunlar orada bir "muvakkat Hindistan hükûmeti„ kurmuş ve bir yandan Hindistan'da ve bilhassa Pencab'da ayaklanmalar çıkartmaya çalışmakta, öbür yandan da Emîr Habibullah Han'ı İngiltere ve Rusya aleyhinde kışkırtmakta idiler.

Şubat 1915'de 15 kadar Müslüman öğrenci Lahor'dan ve bir kaç tanesi de Pişaver ve Kohat'tan kaçıp önce yukarda

anılmış olan "Mücahidîn„ in yanına gider ve oradan da Kâbil'e geçerler.

Babalarının çoğu İngiliz'lere bağlı olan bu gençleri Emîr Habibullah Han hapsettirirse de çok geçmeden kardeşi Nasrullah Hanın ve İngiliz düşmanlarının müdahalesiyle onları salıverir, hattâ geçinmeleri için kendilerine ödenek dahi sağlar. Bunlar da Mahandra Partab ve Bereketullah ile birlikte çalışmaya koyulurlar.

Bu gençlerin çoğu türlü güç görevler alacak, bazıları Türkistan, Çin ve Japonya'ya kadar gönderilecek ve öleceklerdir.

Türk ve Alman heyetlerinin gelmesi

Osmanlının savaşa katılmasından doğan gerginlik ve "Cıhad„ taraftarlarının barışcı Emîr Habibullah üzerindeki baskıları Kâbil'e gelmiş olan Osmanlı ve Alman heyetlerinin çalışmaları sayesinde olağan üstü artar. Bir zamanlar İngiliz'ler, Emîrin bu baskılara dayanamamasından veyahut onun dınlenilmemesinden korkarlar. Ancak böyle bir şey olmaz; Emîr, bu baskılara ustaca karşı koyar. Osmanlı ve Alman heyetlerinin işi yanlış tutmalarının ve karşılarındakileri bilgisiz çocuk sanarak ona göre konuşmalarının da bu işte tesiri olmuştur.

Alman murahhası, Emîre Paris'in düşmek üzere olduğunu, Osmanlı murahhası da Türk ordusunun pek yakında Süveyş su yolunu aşıp Mısır'a gireceğini söyler ve onlar herkesle de bu yolda konuşurlar. Böylelikle "zafer elde edilmek üzeredir, siz de ondan payınızı almakta geç kalmayın; yani derhal savaşa katılın„ denilmek isteniyordu. Emîr ise bu sözlere tamamiyle inanmış görünür, hazırlanmakta olduğunu söyler ve pek yakında gerçekleşecekmiş gibi gösterilen bu olaylar gerçekleşir gerçekleşmez savaşa katılacağını bildirir. Bundan başka kendisi Rusya ile İngiltere arasında ezilmekten korktuğundan Osmanlı ve Alman kuvvetlerinin yaklaşmasını beklemek zaruretini de iyice belirtir.

İş bir kere bu yola sokulduktan sonra Emîr için daimî bir kaçamak kapısı açıkk almış olur; çünkü Osmanlı ve Alman murahhaslarının kesin ve yakın diye gösterdikleri olaylar gerçekleşmedikçe onlar yalancı ve hiç olmazsa palav-

racı durumuna düşerler, Afganistan'ı aldatıp bir maceraya sürüklenmeye çalışmış kimseler gibi görünürler ve gitgide itibarlarını kaybederler.

İş başlangıçta daha ciddiyetle tutulup Osmanlı murahhası o vakit İstanbul'da galip olan ve öbür ülkelerde de varlığı tasavvur edilen anlayış ve düşünüş tarzlarına uygun olarak İslâm acununun ağır durumunu ve onun kurtarılması için her türlü fedakârlığa katlanılması lüzumunu ileri sürüp propagandasını bu esasa dayamış olsaydı, hiç olmazsa Afgan'lara karşı, onları aldatarak avlamaya çalışan bir adam durumunda kalmazdı.

Öbür düşünce ve ülküler bir yana bırakılarak yalnız din ülküsü uğrunda kendini fedaya hazır hükümdar, devlet ve ulusun kalmamış ve esasen de bu iş böyle mutlak surette ele alınınca geçmişde de pek olmamış olduğu için propagandanın dediğimiz esas üzerine oturtulması da ancak az sayıda ülkücüyü elde etmeye yarıyabilirdi; fakat heyet mânen güç bir duruma düşmezdi.

İşin en doğrusu dinî ülküyü Afganistan'ın Güney ve Doğu sınırlarında Hindistan içinde yaşıyan ulusdaş ve dindaşlarını kurtarmak ve İngiliz baskısını hafiflettirmek gibi ulusal ülküler ve keza oymakların olca (ganimet) alma istekleriyle bir arada ele almak ve ona göre bir tabiye kullanmaktı. Bu yapılmayıp "Paris ve Mısır alınmak üzeredir, geç kalmadan savaşa katılın„ denilince ve zaman geçip bunlar olmayınca Afgan'lar karşısında mahcup kalınmış, hiç bir şey elde edilememiş, hattâ Afganistan'da dahi kalınamıyarak savaşın sonuna kadar olsun Osmanlı ve Alman heyetlerinin bir arada Kâbil'de bulunmasından doğan İngiliz huzursuzluğunu devam ettirmek bile mümkün olamamıştır.

Osmanlı devletinin Genel Savaşa katılmasını müteakip 1914 yılının sonlarına doğru Afganistan'da ve sınır bölgesindeki Afgan oymakları arasında kuvvetli bir Cihad propagandası ve Emîr üzerinde savaşa girmesi için baskı başlamış bulunuyordu. Bunu yapanlar veya bunun yapılması için yerli unsurları kışkırtanlar bu iki devletin memurları değil Cihad'ı ülkü edinmiş gönüllü veya bu devletlere türlü surette bağlı bir takım kimselerdi.

Bilhassa Osmanlının savaşa katılmasından sonra Rus'lar

İran'ın Meşhed bölgesini ve Afgan-İran sınırını denetlemeye koyulmuş ve Osmanlı ve Alman heyetlerinin Afganistan'a girmelerini önlemeye çalışmışlardı.

Bu gayretlere rağmen Alman elçilik kâtibi Hentig ve Türk teğmeni Kâzım Bey Ağustos 1915'de Afganistan'a girmeğe muvaffak olurlar.

Hentig, Kâbil'de ancak Mayıs 1916'ya kadar kalabilir. Onun savaşa girmek istemeyen Emîr'e karşı halk ve oymaklar arasında tertibat almaya kalkışması, İngiliz ve Rus hükûmetlerinin baskıları ve onun Paris düştü, düşüyor yolundaki kehanetlerinin gerçekleşmemesi Emîr'i onu sınır dışı etmeye sevkedecektir. O Afganistan'dan çıkıp Çin Türkistan'ında Yarkent'e geçer.

Osmanlı heyeti ise Hind-Afgan sınırı üzerindeki oymaklar bölgesinde oldukça başarı ile çalışır ve bir takım oymak akınlarının yapılmasında müessir olur. Ancak bunlar dört kadar İngiliz-Hindli tümenini meşgul etmekten başka bir sonuç vermezler.

Osmanlı devletinin genel savaşa katılmakla uğradığı akibete bakınca Emîr Habîbullah Han Afganistan'ı savaşa sokmamakla kendi ülkesine hizmet etmiş sayılabilir. Ancak o, aynı zamanda, İngiltereye de büyük hizmette bulunmuş oluyordu.

Bu hizmeti karşılığında o, kendisine her yıl İngiliz'lerce verilmekte olan ve 1907 İngiliz-Rus anlaşmasından doğmuş kızgınlık dolayısiyle bizzat kendisince alınmamış olan ödeneği toptan ve altın olarak ister. O sırada altın vermenin güçlüğüne rağmen İngiltere hükûmeti onun bu isteğini elden geldiği kadar çabuk yerine getirir.

Irak vuruşmalarının Afganistan'daki tepkileri

1915 yılının başlarında Irak'daki Osmanlı ordusu, Süleyman Askerî Beyin komutası altında, Basra'yı geri almak ve İngiliz'leri denize dökmek amaciyle bir saldırıya koyulur. Bu sırada Afganistan'daki "Cihad„ tarafdarları Emîr üzerine baskılarını azamî dereceye çıkarıp onun„ savaşa katılmasını isterler.

Bu Osmanlı saldırısı umulan başarıları elde etseydi Emîrin

İngilizlere karşı savaşa zorlanması veya o bunu yapmazsa bir ayaklanma ile devrilmesi umulabilirdi.

Ancak talih Osmanlıya yâr olmaz. 12—14 Nisan 1915 günlerinde yerli gönüllülerden yardım gören Türk birlikleri Nâsıriye'yi geri alır; fakat Basra bölgesinde Şuayyibe'de İngilizlerle çetin çarpışmalarda bulunurlar ve onları oradan söküp atmaya çalışırlarsa da ağır kayıplara uğrayarak çekilmek zorunda kalırlar ve Süleyman Askerî Bey kendini öldürür.

İngiliz Hindistan ordusunun üç Patan (Afgan) bölüğü, Sahil denilen yerde bir çapışmada Hindu birliklere ateş etmişler ve ordudaki manevî durumun fenalığını göstermişlerdi. Ancak buna rağmen İngiliz'ler Irak'da tutunmuşlardır; çok geçmeden onlar saldırıya koyulacak ve Kuzey'e doğru ilerliyecektir.

Osmanlı'nın Şuayyibe başarısızlığı Afgan Emîrini savaşa katılmamak işinde daha kuvvetli bir duruma sokar.

İpek mektuplar veya «Galibnâme» meselesi[1]

Uzun zaman müderrislik etmiş ve İslâmcı ve panislamik düşünce ve duyguları yayıp "Cihad„ konusu üzerinde ve İngiltere aleyhinde eserler yazmış olan Mevlevî Ubeydullah adında bir Hind Müslümanı, Ağustos 1915'de, Hindistan'dan "Mücahidîn„ in bölgesine ve oradan da Afganistan'a geçer ve oradaki Türk ve Alman heyetlerile temasa gelir.

Eylül 1915'de de onun Mevlâna Mahmud Hasan ve Mevlevî Muhammed Mian Ansarî adında iki arkadaşı Hacca gitmek üzere Hindistan'dan ayrılırlar.

Bunlardan Mevlâna Mahmud Hasan, Hicaz'da Osmanlı vali ve komutanı olan Galip Paşa'nın yanında kalır ve ondan aldığı "Cihad„ mektuplarını Mevlevî Muhammed Mian Ansarî vasıtasiyle Hindistan'a ve Afganistan'a gönderir. Bunları sarı ipek üzerine yazılmış oldukları için kâh "ipek mektuplar„ ve kâh "Galibnâme„ diye anılmışlardır.

Aynı zamanda daha önce söylenildiği gibi Kâbil'de bir

[1] Bu olayı Hindistan hükûmeti yayınlarından «*Sedition Committee 1918 Report*, Calcutta» dan nakledivoruz. Bk. keza Sir Michael O'Dwyer, *India as I knew it*, s. 178 ve saireye. Bu mesele hakkında Osmanlı kaynaklarında bir şey bulamadık.

"Muvakkat Hindistan hükûmeti„ kurulur ve bir "Allahın ordusu„ teşkiline çalışılır.

Bu ordunun genel karargâhı Medine olacak ve türlü kısımları İstanbul, Tahran ve Kâbil'de bulunacaktır. Mevlâna Mahmud Hasan onun başkomutanı ve gerek bu ordunun gerekse " Muvakkat Hindistan hükûmeti„ nın Osmanlı devleti nezdinde mümessili olacaktır. Mevlevî Ubeydullah da bu ordunun Kâbil'deki kolunun komutanıdır.

Hindistan'da bulunan bir takım kimselerle de haberleşilir.

Tasarlanan iş Afganistan'ı ve sınır üzerindeki Afgan oymaklarını Hindistan'a saldırtmak, ora Müslümanlarını da ayaklandırmak, Hındu inkılâpcılarla işbirliği yapmak ve İngiliz egemenliğini yıkmaktı.

Ancak yukardan beri anlattığımız gibi Afganistan Emîri, görünüşte bu gibi tasarılar karşısında bazen güler yüz göstermekle birlikte, İngilterenin aleyhinde hiç bir şey yapmamaya karar vermiş bulunuyordu. Sınır üzerindeki Afgan oymakları ise, birbirleriyle pek anlaşmadan, çok kere her topluluk kendi başına akınlar yapmakta ve püskürtülmekte idiler. Hindistan içinde ise ayaklanmayı ciddiyetle düşünenler pek az sayıda idiler; hattâ Müslümanların Hindistan ordusuna gönüllü olarak yazılıp İngiliz hizmetinde çarpışmaya gidenlerin sayıları bile pek azalmamaktaydı. Dolayısiyle bu iş onu tertip edenlere bir meşguliyet alanı vermekten fazla bir işe yaramaz.

Haziran 1916 'da Mekke Şerîfi Hüseyin Paşa İngiliz'lerin yardımiyle Osmanlı hükûmetine karşı ayaklanır. Ağustos'da İngıltere hükûmeti bu ipek mektupların varlığını ve yukarda anlatılan tertibi öğrenir, Eylül'de Tâıf'de kuşatılmış olan Galib Paşa, Şerîfe verinir ve İngilız'lere teslim edilir; Aralık ayında ise Mevlâna Muhammed Hasan da aynı Şerîf tarafından İngiliz'lere teslim olunur ve böylece tertibin başları bir iş göremeyecek duruma girerler.

Rusya'nın yıkılmasından sonraki durum

Afganistan'ın savaşa katılıp katılmaması meselesi, genel ve bilhassa Osmanlı savaşının türlü talihlerine göre önem kazanır veya gölgeye girer.

Kasım 1915 'de, İngilizlerin Selman-ı Pâk'de yenilip Kut-

ül-Amare üzerine gerilemeleri, 1916 başlarında İngiliz ve Fransız'ların Çanakkale'den çekilmeleri, aynı yılın Nisan sonlarında Kut ül-Amare'deki İngiliz-Hindli kuvvetinin Osmanlı ordusunca tutsak edilmesi Afganistan'ı savaşa sürüklemek isteyenlerin gayretini arttırmıştır; ancak her defasında Emîr Habibullah Han barıştan ayrılmamaya muvaffak olmuştur. Fakat kendi ulusunun en atılgan kısmının isteklerine daimî surette karşı koyması onun manevî durumunu çok sarsmaktan da geri kalmamıştır.

Emîr'in durumu bilhassa Bolşevik Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine güçleşir; çünkü o andan itibaren İngiliz ve Rus devletleri arasında ezilmek korkusu kalkmış bulunur.

Buna rağmen Emîr, "Cihad„ taraftarlarına karşı koyup barışda kalmaya muvaffak olur.

Bu devirde İngiliz'ler Afganistan'da çok para harcarlar ve savaşa katılmadığı takdirde Emîr'e olağanüstü va'dlerde bulunurlar. Rusya'da Bolşevikliğin ilâhından sonra bir zamanlar Buhara'nın kendi haline bırakılmış olması bazı Afgan'ların dikkatini o tarafa çektiğinden bu da İngiliz'ler lehinde bir yön olur.

Bununla birlikte Habibullah Hanın manevî durumu âdeta çökecektir. Onun Genel Savaş'tan sonra kolayca öldürülmesinde, bu cinayetin halkca az çok aldırışsız karşılanmasında ve ilk hamlede kardeşi Nasrullah Han'ın emîrliğe kalkışabilmesinde bu manevî çöküntünün tesiri inkâr edilemez.

Afgan - Hind sınırındaki oymakların «Cihad» ve akınları

Osmanlı Pâdişah-Halifesinin "Cihad„ ilân etmesinin Afganistan'ı savaşa sürüklemek, Hindistan içinde bir Müslüman ayaklanması husule getirmek ve bu dinden olan Hint'lilerin İngiliz ordusuna gönüllü yazılmalarını önlemek bakımından hiç bir sonuç vermediğini yukarıda gördük.

Bu "Cihad„ ilânının tek maddî sonucu Afgan-Hind sınırı üzerinde yaşıyan Afgan oymaklarının zaman zaman Hindistan'a yapadurdukları akınların çoğalması ve bu yüzden dört İngiliz-Hindli tümeninin meşgul olması, yani İngiliz'lerin o bölgede daimî surette tuttukları kuvveti bir miktar arttırmaya mecbur olmalarıdır.

Bu akınlar yüzünden 1915 yılı İngiliz'ler için çok tehlikeli bir yıl olur.

Bu akınlar ve İngiliz'lerin aldıkları karşı tedbirler çok amansızca olmuştur. Ordu oymaklar bölgesine girdikçe bazan bütün köyleri yakmış ve halkı ürkütüp sindirmek amaciyle ağır bombardımanlarda bulunarak pek çok kişiye kıymıştır.

III. HİNDU İHTİLÂLCİ HAREKETLERİ

Suikasdler ve eşkiyalık

Bilhassa Bengal'de suikasdlerin çokluğunu daha önce yazmıştık. Genel Savaş başlayınca bunlar pek geniş ölçüde artar, ve Hindistan'ın bir çok yerine yayılır. Aldıkları biçimlerin başlıcaları İngiliz taraftartarını ve polisleri öldürmek, kalabalık çete halinde zengin evlerini soymaktır.

Bazen soyulan ev sahiplerine "Birleşmiş Hindistan bağımsız Krallığı„nın Bengal kolu Maliye bakanı imzasiyle alınan paranın bir borç olduğu, bunun % 5 faizle soyulan adamın alacağına kaydedildiği, zenginler kendiliklerinden para verseler bu gibi hareketlere lüzum kalmıyacağı, polise müracaatın kötü sonunçlar verebileceği bildirilmekte ve Japonya'nın yükselmesinin halkın fedakârlığı sayesinde olduğu belirtilerek Hindistan yurtdaşlarından aynı fedakârlığın beklenildiği söylenilmektedir[1].

Bu gibi öldürme ve soyma olayları sonucunda polisce pek az kişi yakalanabilmekte ve yargılattırılabilmekte idi.

Bunları yapanların çoğu genç öğrencilerdi ve bir takım gizli cemiyetler işi tertip etmekte idiler.

Pencab'da halkın daha vuruşkan olması ve Amerika'dan dönen "Gadr„ teşkilâtına mensup Sihlerin faaliyeti yüzünden ihtilâlci hareket daha tehlikeli biçim alır; demiryolu istasyonlarının bile basıldığı olur. Ancak bütün bu hareketleri genel baysallığı bozacak çapta saymak mübalâğa olur.

[1] Bir örnek için bk. *Sedition Committee, 1918 Raport*, Calcutta s. 79.

Alman gayret ve kışkırtmaları

1914 Genel Savaşı çıkar çıkmaz Alman'lar Hindistan'da kışkırmalarını düzenli bir biçimde genişletmeye koyulurlar. Bu çalışmalar Müslüman ve Hindu çevrelerinde ayrı ayrı yapılmıştır. Müslümanlar nezdindeki çalışmalar yukarda görülmüştür. Burada Hındu çevrelerindeki çalışmaları kısaca anacağız.

Alman'ların başlıca gayretleri Felemenk sömürgelerinden (bilhassa Cava adasının merkezi olan Batavya'dan) ve Siam'dan Hindistan'a silâh dolu gemi gönderip Hind ihtilâlcilerini silahlandırmak olmuştur. Meselâ Batavya'dan gönderilmesi düşünülen Maverik gemisiyle 400 'er fişekle 30.000 tüfek gönderilecekti.

Bu geminin önce Karaçi tarafında bir yere gitmesi ve gizlice boşaltılması, yani daha çok Belüç ve Afgan oymaklariyle Kuzey-batı Hindistan halkının silahlandırılmasında kullanılması düşünülmüştü, fakat Bengal ihtilâlcilerinin ayak diremeleri üzerine geminin ora kıyılarına gönderilmesine karar verilir. Bu silâhları alacak olan ihtilâlciler Kalküta üzerine yürüyecekler ve o bölgedeki askerî kuvvetlerin azlığı sayesinde duruma egemen olacaklardı; Alman subayları da onları yetiştireceklerdi.

Batavya, Siam ve Şanghay Alman konsoloslarının bir kaç kere tertipledikleri bu gibi gemilerle silâh, cephâne ve subay gönderme hareketleri başarı ile sonuçlanmamış ve hiç bir yerde Hind ihtilâlcileri suikasd ve baskın safhasını geçip silâhlı ayaklanma safhasına girememişlerdir.

IV. KONGRES'İN VE MÜSLÜMAN DERNEĞİNİN GÜTTÜKLERİ SİYASA

İngiliz'lerin savaşın başında aldıkları tedbirler

İngiliz'ler daha Haziran 1914'de altı yıldır hapiste olan ünlü devrimci Taylak'ı salıvermişlerdi. Savaş çıkınca İngiliz genel siyasası Kongres'in müfritleri denilen devrimcileri suikasdcilerden ve baskıncı soygunculardan ayırmıya ve Kongres'in mutedillerine yaklaştırmaya çalışmak olur.

Bu suretle ihtilâlciler tecrübe görmüş ve bütün Hindistan'da ün kazanmış önderlerden mahrum edilmek istenilir.

Kongres müfritlerinin durumu

Taylak yaşına ve altı yıl hapiste kalmış olmasına rağmen serbest olur olmaz müfritleri etrafında toplar ve "Öz hükûmet„ yani Hındıstan'ın kendi kendine yöneltmesi (Self governement) amacını güden bir hareket ve propagandaya koyulur. O, bu hareketi düzenlemek için 1915'de bır kongre toplar. Bu hareketin başka bır önderi de Bayan Besant adında bir İngiliz kadındı.

Aynı zamanda Taylak savaş sırasında hükûmete güçlük çıkarmayacağını ve Almanya'nın yenilmesini istediğini açıklar.

Bu suretle İngiliz'ler müfrit Kongrescilerle suıkasdci ihtilâlcilerin birleşmesini önlemiş olurlar; fakat aynı zamanda "Öz hükûmet„ propagandasının geniş ölçüde serbestce yayılmasına da göz yummak zorunda kalırlar.

Kongres'in mutedillerinin durumu

Daha önce söylemiş olduğumuz gibi bunlar Morley-Minto islâhatını memnunlukla kabul etmişlerdi. Kongres'ın ikiye ayrılmasından ve Taylak'ın hapse atılmasından sonra mutediller halk kütleleriyle eski teması kaybetmiş ve az çok havada bir zümre durumuna düşmüşlerdi; bunlar yerlilere bir çok memuriyetin kapusunu açmış olan yukarda anılan ıslâhatın âdeta sömürücüleri idiler.

Bunların en iyi düşünenleri Genel Savaş'ın bir emperyalist, yani haris fütuhatcılar savaşı olduğunu, fakat bunun sonunda yenen ve yenilen herkesin güçsüz düşeceğini anlıyorlardı. Savaş sürdükçe İngiltere hükûmetine yardım etmeyi, onun devlet adamlarının ulusların hakları ve Hindistan'ın büyük hizmetleri hakkındaki söylevlerini ilerisi için birer senet yapmayı en doğru yol sayıyorlardı.

Konres'in 1915 toplantısı

Bu yılın sonunda Kongres Bombay'da toplanır ve tüzüğünü, kendisinden ayrılmış olan müfritlerin ona yeniden katılmalarını mümkün kılacak biçimde değiştirir. Kongres'in ileri gelenleri halk kütleleriyle teması yeniden elde etmek için müfrit dedikleriyle birleşmenin zaruretine inanıyorlardı. Kongres'in toplantısına başkanlık eden Sör (Sir ve daha sonra Lord) Sinha'nın (Hindu'dur) söylevi de bu müfritleri memnun edecek özde olur.

O, Hindistan'ın savaş gayretini övdükten sonra gelecek için neler umduğunu açıklar; ülkü olarak yeni nesillerin istek ve amaçlarını tatmin eden ve anarşi ve karmakarışıklıkları durduran, fakat İngiltere'yi de memnun edecek olan bir yönetim tarzı lehinde konuşur; onun da Hındistan'da düpe düz demokrasi kurulması, yani halkın kendi kendini yöneltmesi olduğunu söyler.

Bu suretle Kongres'in mutedilleri, Taylak ve Bn. Besant'ın takımına, yani müfritlere yaklaşmış olurlar. İngiliz'ler de müfritlerin ihtilâlciler tarafına kaymalarını önlemek düşüncesiyle bu yönü iyi karşılarlar.

Hatta daha önce Bombay valisi Lord Willingdon, Kongres'in ileri gelenlerinden Gokhal'a bir "Öz hükûmet„ tasarısı hazırlamasını söylemişti Gokhal 1915 şubatında ölünce bu tasarı onun siyasal vasiyeti sayılır.

Müslüman derneğinin görüşleri

Bu dernek (Muslim League) de 1915 sonunda Bombay'da bir kongre toplar ve onun başkanı da söylevinde İngiliz tacının hükümranlığı altında Hindistan'a uygun yani Müslümanların özel durumunu koruyan, bir "öz idare„ ister. O, söylevinin sonunda şunları der:

"Halifemizin (Osmanlı) hükûmetiyle Kıral İmparatorumuzun (İngiliz) hükûmetinin savaş halinde olmaları bizler için elem verici bir yöndür. Din kardeşlerimizin İngiliz imparatorluğu askerleriyle yan yana savaştıklarını görmekten çok memnun olurduk. Müslüman ülkelerin bu günkû savaşta güttükleri siyasa hakkında ne düşünülürse düşünülsün, Hindistan müslümanları İslâm ve İngiliz devletleri arasında savaş olmasını hiç bir vakit istememişlerdir ve istemezler. Böyle bir savaşın olması müslümanların başına gelebilecek en büyük felâkettir. Ayrıntılara girişmek istemem, ancak dindaşlarımın büyük bir çokluğu ve bir takım İngiliz'ler böyle bir durumun ortaya çıkmasını İngiltere'nin dış siyasasına ve İngiliz diplomasisinin iflâsına atfediyorlar. Her ne ise Müslümanların en büyük isteği barış olunca -ve inşallah o çabuk gelir-Müslüman ülkelere karşı onların şerefini kırmayacak surette muamele edilmesidir„.

Görüldüğü gibi bu toplantıda Müslüman derneği teessür

ve teessüflerini açıkladıktan sonra Halifeye karşı İngiliz kıral-imparatoruna bağlı kalmaktan geri durmamış ve ancak barışta Osmanlının şerefinin çiğnenmemesini istemiştir.

Mekke Şerîfinin ayaklanması

Haziran 1916 'da Mekke Şerîfi Hüseyin Paşa İngiliz'lerle işbirliği yaparak Pâdişah-Halifeye ve Osmanlı hükûmetine karşı ayaklanır.

Müslüman Derneği'nin üyeleri bu olayı çok fena bir biçimde karşılarlar. Onlar Şerîf'in Müslüman hac yerlerini korumaktan âciz bir İngiliz kuklası olacağına inanır ve 27 Haziranda bir toplantıda Mekke Şerîfinin önderliği altında ayaklanmış olan Arapların ve taraftarlarının İslamın düşmanı olduklarını ilân ederler.

Ancak İngiliz hükûmeti bu yoldaki propagandadan hoşlanmadığını bildirince Müslüman Derneği bu işi durdurur.

Hindistan'da kanunî muhalefetin birleşmesi

Nisan 1916 'da Kongres'in mutedilleriyle Müslüman Derneğinin bazı ileri gelenleri Bayan Besant ile buluşup "öz hükûmet„ konusu üzerinde görüşürler.

Eylül 1916 'da bu bayan " Öz hükûmet Derneği „ ni (Home rule league) kurar ve Taylak'la birlikte halk kütleleri arasında büyük propaganda faaliyetine koyulur.

Kasım 1916 'da Kalkûla'da Kongres'le Müslüman Derneğinin mümessilleri "Öz hükûmet„ işinde anlaşırlar, ancak Müslümanlar için ayrı seçim sandıkları olması konusu üzerinde kesin bır anlaşmaya varılamadığı için bu yön, aralık ayında Laknov'da yapılacak toplantıya bırakılır.

Bu son toplantıda ise, Kongres'in mutedilleriyle müfritleri yeniden birleşirler ve aynı zamanda Müslüman Derneğinin başlıca ileri gelenleriyle birlikte "Öz hükûmet„ isteğinde düşünce birliği halinde olduklarını açıklarlar. Çıkarılan beyannâmede şunlar denir.

"Hindistan'daki büyük cemaatlerin eski medeniyetlerin mirascıları oluşları ve hükûmet ve idare işlerinde büyük bir kabiliyet göstermiş olmaları, keza yüz yıllık İngiliz yönetimi sırasında öğretim ve halk anlayışı bakımından büyük ilerlemeler kaydetmiş bulunmaları, bundan başka bu günkü yönetim

tarzının halkın haklı isteklerini tatmin etmeyişi ve zamanın ihtiyaçlarına uymaz bir hale gelmiş olması dolayısiyle Majeste kıral-imparatorun, İngiliz siyasasının amaç ve düşüncesinin yakında Hindistan'a bir öz hükûmet hakkının tanınması olduğu yolunda bir beyanname çıkarmak lûtfunda bulunması vakti gelmiştir„.

Aynı zamanda yukarıda andığımız iki teşekkül müşterek bir islahat tasarısını açıklarlar.

Başlıca istekler şunlardır:

1) Hindistan tâbi ve bağımlı bir ülke olmaktan çıkıp İngiliz imparatorluğunun, öbür üyeleriyle eşit haklara malık bır cüzü olmalıdır.

2) Hindistan Londra'dan değil Delhi'den idare edilmelidir.

3) Hindistan'da hükûmet ve türlü yasama kurullarında memurlardan üye bulunmamalıdır; yani hükûmet ve yasama kurulları gerçekten birer hükûmet ve ulusal meclis durumuna girmelidirler.

4) Genel valinin yürütme (bakanlar) kurulunun yarı üyeleri Hindli olmalı ve Hindistan Yasama kurulu (Teşriî meclisi) tarafından kendi üyeleri arasından seçilmeli.

5) Askerî giderler ayral, bütçe bu yasama kurulundan geçmeli.

6) Yerli milise (ordu) herkes girebilmeli ve subaylar da yerli olmalı.

7) İllerdeki hükûmetler için de merkezî hükûmetinkine benzer istekler ileri sürülmüştür.

Bundan başka Müslümanlarla Hindular arasında seçim işleri, her iki tarafın yasama kurulundaki saylav sayıları ve bu kurullarda çalışma tarzları üzerinde bir anlaşmaya varılır.

Bu yönleri kabul eden Müslüman önderlerin arasında Muhammed Ali Cinna da vardı.

1916 yılının sonu, Kongres içinde müfritlerin mutedillere kesin galebesine ve İngiliz yönetiminin en büyük kuvvet kaynağı olan Müslüman-Hindu kuşku ve anlaşamamazlığının o sırada olsun ortadan kalktığına şahit olmuştu.

Genel Savaşın en çetin bır anında hasıl olan bu durum tabiatiyle İngiltere'de büyük kaygılar uyandırır.

Gerçi bir takım mutaassıp Hindular ve onların başlıca

teşekkülü olan "Hindu Mahasabha„ ile bir çok Müslümanlar bu Müslüman-Hindu anlaşmasını beğenmezlerse de her iki cemaatin başlıca aydın ve önderlerini içine alan Kongres ve Müslüman Derneğinin anlaşmaları Hindistan'da büyük bir yeni kuvvetin doğması demekti.

İngiltere'nin Osmanlıya karşı gütmüş olduğu siyasanın bu anlaşmanın yapılmasında tesiri olduğu da inkâr edilemez.

Bu ağır durum dolayısiyle 1917 yılının başlarında Hindistan'da bulunan bütün Avrupa'lıların 15'le 50 yaşları arasındakilerine mecburî hızmet yükletilir.

Ekonomik ve malî olaylar

Hindistan'daki kanunî muhaliflerin yukarda andığımız faaliyetleri gelişmekte iken hükûmet bir yandan yerli sanayiin ilerlemesi için aydınların gösterdikleri ilgiyi ufak çapta da olsa tahmin etmek, öbür yandan da İngiliz sanayii hemen kâmilen savaş işlerine koyulduğundan Hindistan'ın ihtiyaçlarını kısmen olsun başka yoldan karşılamak için yerli sanayiin gelişmesini sağlayacak bazı tedbirler alır.

Mart 1917'de Hindistan hükûmeti yüz milyon İngiliz liralık (altın) bir borçlanmada bulunup bu parayı savaşa işlerinde kullanacağını bildirir. Bunun gerektirdiği masrafı karşılamak amaciyle Hindistan'a giren pamuklulardan alınmakta olan % 3,5 gümrük 7,5'a çıkarılır, fakat İngiltere fabrikalarına rekabet edememeleri için yerli fabrikalardan alınmakta olan yine yüzde 3,5 nisbetindeki vergi yükseltilmez. Böylelikle yerli dokuma sanayiine İngiliz sanayiile daha iyi rekabet etmek imkânı verilir ve Hint'liler memnun edilmiş olur, ancak İngiltere'deki fabrikatörler bir sürü itirazda bulunurlar.

Bayan Besant'ın ikamete memur edilmesi

"Öz hükûmet„ uğrunda Hindistan'ın her tarafını dolaşarak durmadan söylevler söyleyen ve yazılar yazan Bayan Besant, Haziran 1917'de Madras valisi tarafından her türlü yazı ve söylevden menedilip kendi seçeceği bir yerde ikamete memur edilır.

Bu olay Hindistan'da büyük bir coşkunluk ve hükûmet aleyhinde cereyan doğurur ve "Öz hükûmet„ istek ve düşüncesinin her tarafa yayılmasına yarar.

İngiltere'nin "Öz hükûmet" esasını kabul etmesi

Hindistan'da bütün kanunî muhalefetin birleşmesi ve "Öz hükûmet„ (Home rule) isteğinin Bayan Besant'ın bir yerde ikamete memur edilmesine rağmen ve bilhassa o sayede alabildiğine yayılması Londra hükûmetinin durumunu değiştirmiye sevkeder.

27 Ağustos 1917'de yeni Hindistan bakanı Montegü (Montagu) Kamutay'da iki demeçte bulunur.

Bunların özeti şudur:

"İngiltere hükûmetinin siyasası İngiliz imparatorluğunun bir parçası kalacak olan Hindistan'da mes'ul bir hükûmetin tedricî surette gerçekleşmesi için yönetimin her kolunda yerlilerin ona iştirakini çoğaltmak ve kendi kendini yönelten (self governing) müesseseleri geliştirmektir.

"Bu bir biri arkasından gelecek adımlarla gerçekleşebilir. İngiltere ve Hindistan hükûmetleri atılacak her adımın zaman ve genişliği tespit edebilmelidir„.

İkinci demeçte savaştaki hizmetlere karşılık olarak yerli subayların en yüksek rütbelere erişebileceklerini açıklamaktaydı.

Bu demeçteki "Mes'ul Hükûmet„ tabirinden maksat Hindistan halkının seçeceği meclislere karşı mesul, yani Avrupa anlayışına göre demokratik bir hükûmetti. Bu amaca doğru adım adım gidileceği ve her adımın atılmasına İngiliz'lerin karar vereceği belirtilmekle birlikte demeç, vasat Hindistan aydınlarının bir çoğunca iyi karşılanmıştır.

Eylül'de Bayan Besant serbest bırakılır.

Çok geçmeden Hindistan bakanı Montegü durumu incelemek ve yapılacak islâhatın esasları üzerinde Hindistan'daki düşünceleri öğrenmek için 1917 yılının sonlarında oraya gelecektir.

Müslüman ve Hindular arasında kargaşalıklar

Hindistan'da bir fetvadan bahsedilir; buna göre kurban bayramında bir inek kesmek yedi koyun kesmeğe bedeldir; orada bir inek yedi koyundan ucuz olduğu için yedi müslümanın birleşerek bir ineği kurban ettikleri çok vâkidir. Bu hayvan ise Hindularca kutsal sayıldığından bu hareket çok

kere Müslümanlarla Hindular arasında boğuşmalara yol açar. Halk arasında bu kavgaların İngilizler'ce tahrik edildiğini iddia edenler de vardır.

Kongres'le Müslüman Derneği arasında yapılmış olan anlaşmadan sonraki kurban bayramında bilhassa Bıhar ve Orisa'da bazı kentlerde ve 1-200 köyde anılan sebep dolayısiyle Müslümanlarla Hindular arasında büyük çarpışmalar, boğuşmalar ve yağmalar olur.

Bunlarda da İngilizlerin parmağı olduğu ileri sürülmüştür.

Bu hususta şunu belirtmek gerekir ki eğer var idiyse bu kışkırtmalar zaten mevcut olan ve kendi kendine de patlayacak olan gerginlikleri arttırmaya veya çoğaltmaya yaramakta olup onların ana ve hattâ başlıca âmili değildi.

Hindistan Bakanının Hindistan'a gelişi

1917 yılının sonlarına doğru Hindistan'a gelen Hındistan Bakanı Montegü orada uzun danışma ve gezilerde bulunur; hemen her siyasal teşekkülün temsilcileriyle temas eder ve Nisan sonlarında İngiltere'ye döner.

Kongres ile Müslüman Derneği yukarıda görülmüş olan müşterek kararlarında ayak direrler; onların nüfuzlarını azaltmak için her iki cemaata mensup bir takım küçük teşekküllerin gelişmesine hükûmetce yardım edilmişse de halk efkârının adları geçen bu iki büyük teşekkülü desteklediği apaçıktı. Kongres'de de Bayan Besant ile Taylak'ın yani müfrit denilenlerin nüfuzunun kesin olarak üstün bulunduğu görülüyordu; bu yön 1917 Aralık ayında her iki teşekkülün Kalküta'da yaptıkları toplantıda daha iyi anlaşılmıştı.

1918 İlkbaharında Fransa cephesindeki yenilgilerin Hindistan'da tepkileri

Bolşevik Rusya savaş dışı edildikten sonra Almanlar 1918 İlkbaharında Fransa cephesine yüklenmiş ve orada önemli başarılar sağlamışlardı.

Bu münasebetle Nisan 1918'de İngiliz başbakanının isteği üzerine Kıral nâıbi, Hindistan hükümdarlarını ve bir çok ileri gelenleri Delhi'de bir toplantıya çağırıp onlardan asker. para ve her türlü gereç bakımından İngiltere'ye azamî yardımda bulunulmasını ister.

Bu münasebetle "Öz hükûmet„ taraftarlarından biri şu yolda bir önerge verir: Hindistan'da makul ve önceden tespit edilecek bir müddet zarfında halkın istediği gibi mesul bir hükûmetin kurulması için İngiltere parlâmentosuna bir kanun teklifi edilmektedir.

Aynı zamanda Hindistan'da bütün ırkî farkların kaldırılması ve dolayısiyle İngiliz'lerle yerlilerin eşit sayılması istenilir.

Kıral nâibi bu önergeleri toplantının amaçları dışında sayarsa da, bunların yapılmış olması ülkedeki havayı bir kere daha belirtir ve onlar bu bakımdan önemlidirler.

Bununla birlikte toplantı İngiltere'ye yardımı arttırmak yönünü sağlar, ancak bir çok "öz hükûmetciler„ karşın durum takınırlar.

Ünlü Gandi de bu toplantıya çağrılmıştı. O sırada o hükûmete yardım taraftarlığı eder ve bu yardım sayesinde "öz hükûmete„ hak kazanılabileceğini ileri sürer.

İngiliz başbakanının ve Amerika Cumhur Başkanının Osmanlı hakkında demecleri

1917 yılının sonu ve 1918 yılının başı İngiltere için hem Avrupa savaş alanlarında hem de Hindistan'da çok güç bir yıl olmuştu. Rusya'nın bolşevikleşmesi, ve Hindistan'da Muslüman-Hindu iş birliğinin kurulması bir çok kaygılar uyandırmıştı. Böyle bir anda 5 Ocak 1918'de başbakan Loyd Corc (Lloyd George) bir söylevinde İngiltere'nin Türkiye'yi, Türklerle meskûn olan Trakya'dan ve Asya'daki yerlerinden mahrum etmek için savaşmadığını açıklamıştı.

Bundan üç gün sonra da Amerika Cumhur başkanı Wilson, Amerikan kongresi önündeki söylevinde ünlü 14 noktasını açıklarken Türkiye'yi de anmış ve 12 inci noktasında Osmanlı İmparatorluğunun Türk kısımlarının tam bağımsız olmaları gerektiğini açıkça belirtmişti.

En yetkili iki ağızdan çıkan bu sözler, Hindistan'ın bir çok Müslüman çevrelerinde ferahlık ve rahatlık yaratmıştı. 1918 bırakışmasından sonra İngiltere, Türkiye'ye karşı amansız davranmaya kalkıştığı vakit Loyd Corc'un ve Wilson'un bu sözleri hatırlanacak ve İngiltere ile onun bağlaşıkları, Hind Müslümanları ve onlarla işbirliği yapan Hindu inkılâpcıları tarafından hilekârlık ve yalancılıkla suçlandırılacaktır.

V. 1919 HİNDİSTAN KANUNU

Montegü-Çelmsford[1] islâhatı diye anılan bu kanunun ilk tasarısını kapsayan islâhat raporu Temmuz 1918'de yayınlandığı vakit Kongres'ın mutedılleri onu beğenirler ve hiç olmazsa "Öz hükûmete„ doğru önemli bir ilk adım sayarlar. Mufrit'ler ise onun bır şey ifade etmediğini söylerler. Bu yüzden bu iki takım arasında yeni bir ayrılık peyda olur.

Bu yönlere gelmeden önce 23 Aralık 1919'da çıkmış olan yeni kanun ve anayasanın ana çizgilerini belirteceğiz.

Bu kanun, kamu (amme) işlerini ikiye ayırmaktadır: Birincisi merkezce, ikincisi de ilerce görülecek işlerdir.

Merkeze ait işler

Merkezce görülecek işlerin başlıcaları şunlardır

a) Askerî işler; b) Dış siyasa; c) Hindistan prensleri, maharaca, navab ve saire ile münasebetler; ç) Şömendöferler ve belediye sınırları dışına çıkan tramvaylar; d) Askerî önemi olan yol, köprü vesaire; e) Uçak işleri; f) Önemli su yolları ve üzerlerinde gemi işleyen ırmaklar; g) Deniz ve ırmaklardaki önemli taşıt işleri; h) Karantina ve kıyı hastahâneleri; i) Önemli limanlar; j) Posta, telgraf, telefon; k) Genel gelir kaynakları, gümrük, pamuktan ve pamuklulardan alınan "excise„ vergisi, gelir vergisi, tuz tekeli, adliyede kullanılan pullardan başka pullar; l) Kâğıt ve madenî para basılması; m) Genel borçlar; n) Bazı bankalar; o) Medenî kanun ve onunla ilgili kovuşturmalar; p) Cinayet kanunu ve onunla ilgili kovuşturmalar; r) Tecim ve sigorta işleri; s) Patlayan ve tutuşan maddelerin denetlenmesi; t) Maden işleri; u) Göçmenlik; v) Merkezî polis teşkilâtı, şömendöfer zabıtası ve silâh denetlemesi; y) Bazı önemli eğitim teşkilâtı, meselâ: Benares Hindu Üniversitesi, umuma müteallik fennî müesseseler, istatistik ve bazı genel hizmetler.

İllere ait işler

Bu konular dışında kalan işler "il işleri„ veya meseleleri sayılırlar. Bunlar da ikiye ayrılır: "Alıkonulmuş işler„ (reserved subjects) ve "Devredilmiş işler„ (transferred subjects).

[1] Montegü (Montagu) Hindistan bakanı Lord Çelmsford (Chelmsford) kıral nâibi idi.

"Alıkonulmuş işler„ illerdeki valiler tarafından doğrudan doğruya görülür. Bunların başlıcaları maliye, adalet ve zabıta işleridir.

"Devredilmiş işler„i ise valiler, ildeki yasama kurullarının halkça seçilmiş üyeleri arasından tayin edecekleri kimselere (Bakanlara) gördürürler. Bu işlerin başlıcaları şunlardır.

a) Mahallî idare; b) Sağlık ve doktorluk işleri; c) Genel surette eğitim işleri; ç) Bayındırlık işleri; d) Tarım işleri; e) Balıkhâneler; f) "Excise„ tesmiye olunan vergi; g) Sanayiin teşviki; h) Pazarlarda ölçülerin denetlenmesi; i) Evkaf.

Fakat bunlarda da bazı istisnalar vardır. Meselâ bazı üniversitelerin denetlenmesi, orman ve sulama işleri, işçilere ait kanunlar "alıkonulmuş işler„ arasındadır. Yani siyasal ve malî önemi olan her iş "alıkonulmuş„tur.

Aşağıda göreceğimiz gibi genel vali ve onun bakanlariyle valiler, yasama kurullarına yani halkca seçilmiş meclislere karşı sorumlu değillerdir. Dolayısiyle halkın eline ve denetlenmesine bırakılan işler pek az ve önemsizdir çünkü bunların önemli bir kısmı "alıkonulmuş işler„ arasına alınmış bulunmaktadır.

Bundan başka bir takım Hindli aydının ve hatta Hindistan hükûmetinin istedikleri gibi "alıkonulmuş„ ve "devredilmiş„ işler için ayrı birer hazine teşkil edileceğine bunlara ait ödenekler karışık ve müşterek bırakılmış ve bu yüzden malî bakımdan duruma egemen olan valilerin doğrudan doğruya kendilerine ait olan "alıkonulmuş işler„ için fazla ve "devredilmiş işler„ için ise daha az ödenek vermeleri imkânı sağlanılmıştır.

Merkezdeki teşkilât

Merkezde genel valinin bir yürütme kurulu vardır. Bunun üyeleri bakan mahiyetinde olup her biri bir idare şubesinin âmiridir.

Keza merkezde mebusan karşılığı olan bir yasama kurulu ve ayan karşılığı olan bir devlet şurası vardır.

Yasama kurulu üyelerinin lâakal $\frac{5}{7}$ si halk tarafından seçilmiştir, ancak seçmenlerde aranılan şartlar dolayısile bunların sayısı bir kaç milyondan ibarettir. Yani halkın yüzde birini bile teşkil etmemektedir.

Yasama kurulu üyelerinin $\frac{2}{7}$ si ise hükûmetce tayin olunur.

Devlet şûrasının küçük bir çokluğu halk tarafından seçilir (33 seçilmiş ve 26 hükûmetce tayin edilmiş üye). Seçilmiş üyeler bir kaç yüz bin seçmen, yani halkın binde biri tarafından seçilir.

Bakan mahiyetinde olan genel valilik yürütme kurulunun üyeleri yalnız genel valiye karşı sorumlu olup yasama kuruluna ve devlet şûrasına yani mebusan ve âyan meclislerine karşı sorumlu değildirler.

Dolayısiyle bu kurulların hükûmet üzerinde hiç bir denetleme hakkı yoktur ve sırf yasama işleriyle meşgul olmak zorundadırlar.

Bu kurullar Londra parlâmentosu tarafından yapılmış kanunlara aykırı kanun yapmak, Avrupalı İngiliz tebaası hakkında idam kararı vermek yetkisini bu işte yetkili mahkemelerden alıp başkalarına devretmek gibi teşebbüslerden menedilmiş oldukları gibi onların genel vali tarafından önceden müsaade edilmedikçe aşağıdaki meselelere ait önerge vermek ve müzakerede bulunmaları da yasaktır.

a) Devlet borçları ve Hindistan gelirleri ; b) Dinî meseleler ve ayînler ; c) Askerî işler ve asker sevkiyatı ; d) Yabancı devletler ve Hindistan prenslerile münasebetler ; e) İl kurullarına ait işler ; f) Genel vali tarafından yapılmış muvakkat kanunlar.

Bilhassa birinci ve sonuncu yasak, sözü geçen iki kurulun yasama yetkilerini dahi hiçe indirmekte idi.

Gelirleri tesbitte hiç bir yetkisi olmayan bu kurullar kendilerine tebliğ edilen bütçenin gider kısmı hakkında da tekliflerde bulunamazlar ve bu gibi teklifler ancak genel valinin tavsiyesile yapılabilir, yani yürütme kurullarının maliye işleriyle meşgul olan üyesi (Maliye bakanı karşılığı) tarafından yapılabilir. Yasama kurulları teklif edilen bütçeyi kısmen veya tamamen kabul veya redde serbesttirler. Fakat genel vali reddedilen bir masrafın icrasını elzem addederse onu icra ettirebilir. Binaenaleyh bütçe denetlemesi de yoktur.

Meclislerden geçen her kanun hakkında genel valinin "veto" hakkı vardır. Genel vali hükûmetce teklif ve meclislerce

kabul edilmeyen bir kanunu yürütmek ve hatta isterse meclislere hiç teklifde bulunmadan muvakkat kanun yapmak hakkını da haizdir.

Özet olarak denilebilir ki merkezde yasama kurullarının hükûmeti denetlemek hakkı yoktur. Yasama işlerinde bunlar ancak genel valinin müsaade ettiği meselelerde ve onun istediği tarzda kanun yapabılirler. Bütçe kanunu dahi bu durumdadır.

Genel valinin bu kurullardan karar almadan çıkaracağı muvakkat kanunların süresi altı ay ise de, bu sürenin bitmesinden iki gün sonra onların bir kaç kelimesi değiştirilerek yeni bir kanun imiş gibi tekrar yürütüldükleri ve bu ameliyenin boyuna tekrarlandığı görülmüştür.

Görüldüğü gibi Hindistan'da ora halkı tarafından seçilerek meclislere karşı mesul bir hükûmet kurmak vadi merkezde hiç bir bakımdan tutulmamıştır.

İllerdeki yönetim

İllerdeki valilerin yanında bakan mahiyetinde olan iki türlü kimse vardır. Birincilerine "yürütme kurulu üyeleri„ denilir. Bunlar kıralın iradesiyle tayin olunup "alıkonulmuş işlerle„ meşgul olurlar ve ilin yasama kuruluna karşı sorumlu değildirler. Öbürlerine fi'len bakan (Ministre) denir, vali tarafından tayin olunurlar ve "devrolunmuş işlerle„ meşgul olurlar; ilin yasama kurulu üyeleri arasından tayinleri gerekir ve kendileri bu kurula karşı sorumlu sayılırlar.

Dolayısile hükümet için bir meclise karşı sorumlu durumda bulunmak yalnız illerdeki hükûmetlerin "devredilmiş işler„ le meşgul olan kısmı hakkında varittir. İllerdeki bu yönetim tarzına "Dyarchy„ (Çıfte saltanat) denilmiştir.

Her ilin keza meb'usan mukabili addolunan bir "Yasama kurulu„ vardır. Bunun üyelerinin % 70 i seçilmiştir. Seçmenler keza gayet az sayıdadırlar.

Bu kurulların yasama işlerine ve bütçeye ait yetkileri merkezdeki Yasama kurulununki gibi mahduddur ve il valisi tıpkı genel vali gibi, her istediğini ya resen veyahut genel valinin delâleti ile yapabilir.

Ancak yasama kuruluna karşı sorumlu olan bakanlar tarafından idare edilen "Devredilmiş işlere "ait kanunlarda bir

özellik vardır. Vali, bu işlere ait olup yasama kurullarınca yapılmış bir kanunu "Veto„ suyla durdurabilir. Fakat keza bu işlere ait, hükûmetce teklif edilmiş olan bir yeni kanunu kurullar reddederlerse vali onu "alıkonulmuş işler„ için yapıldığı gibi kendi emrile yürürluğe koyamaz.

Bunlardan görülüyor ki Hındlılere verilmiş olan yetki evvelâ "il işleri„ nin "devredilmiş„ kısmına (ki siyasal ve malî önemleri yoktur) ait işler için il hükûmetini denetlemek, sonra da bu işlere ait olan kanunlarda hühûmet bır değişıklık yapmak isterse buna mani olabilmek, yani bu işlerde "statu quo„ yu muhafaza edebilmekten ibarettir.

Genel vali ile valilerin eskiden var olup iptal edilmeyen garip yetkıleri de kalır. Meselâ Bombay valisi istediği adamı istediği kadar hapiste tutmak yetkisine dayanarak Gandi'yi muhakemesiz hapse arttırmış ve onu on ay hiç yargılatmadan hapiste tutmuştur.

Yasama kurulları

Merkez ve illerdeki yasama kurulları şu surette teşkil edilmiştir:

Üyeler, hükûmetce tayin olunan ve halkca seçilen diye, ikiye ayrılır.

Hükûmetce tayin olunanlar da iki kısımdır: Birinciler işgal ettikleri memuriyet dolayısiyle meclise giren ve ikinciler sayıca az olan bazı zümreleri temsil için hükûmetce o zümre mensuplarından kurula üye tayin olunan kimselerdir. Meselâ merkezdeki yasama kuruluna bu şekilde merkezî hükûmetce tayin olunmuş 5 kişi şu zümreleri temsil ederler:

Ticaret odaları birliği, Hindli hıristiyanlar, işçiler, İngiliz-Hindli ana babadan doğmuş olanlar, dokunulamayanlar.

Halkca seçilen üyeler için her ilde oranın ahalisini teşkil eden halkın din ve ırkına göre ayrı ayrı seçim birlikleri vardır.

Cemaat üzerine kurulmuş olan başlıca seçim birlıkleri şunlardır:

Hındu, Müslim, Sih, (yalnız Pencab'da vardır), Avrupalı, Hindli hıristiyan.

Bunlara genel seçim birlikleri derler; bir de büyük toprak sahipleri, üniversıteler, ticarî menfaatler için özel seçim birlikleri vardır.

Yerli aydınları memnun etmek ve ırk farklarını kaldırmaya doğru bir adım atmış olmak üzere yüksek memuriyetlere yerlilerin % 33 nisbetinde tayini, bu nisbetin yarıyı bulması için her yıl yüzde bir buçuk nisbetinde arttırılması da kararlaştırılır.

Bu islâhat kanununun bir deneme kanunu olduğu ve on yıl sonra yeniden gözden geçirileceği de tespit edilir.

Hindu siyasal teşekküllerinin ve tanınmış kimselerin yeni islâhat kanunu karşısındaki durumları

Kongres'in mutedilleri ve genel olarak mutediller yeni kanunu pek yeter bulmamakla birlikte onu iyi karşılar, ulaşılması istenilen amaca doğru bir ilk adım sayar ve bu kanunun başarılı sonuçlar vermesi uğrunda çalışmaya hazır olduklarını bildirirler.

Kongres de bir kül olarak şu yolda bir karara varır:

"Hindistan bir sorumlu hükûmete malik olacak kadar olgunlaşmıştır; yani islâhat kanununu yeter bulmayız ve İngiliz parlâmentosundan bu kanunun sorumlu bir hükûmet kurulmasını sağlıyacak biçimde değiştirmesini isteriz; ancak bunu beklerken yeni kanunu bu amaca ulaşmak gayretiyle yürütmek isteğindeyiz ve Hindistan bakanı B. Montegü'ye uğraşları dolayısiyle teşekkür ederiz".

Gandi de Kongres'in Amritsar toplantısında aşağı yukarı bu yolda düşünmekte ve öğütler vermekte idi.

Müfritlerin başlarından biri olan Taylak'ın düşünceleri ise şu yolda idi:

Amacı, yani İngiliz İmparatorluğu içinde kalarak meselâ Kanada gibi bağımsızlığı hiç göz önünden ayırmamak, İngilizlerce ne verilirse almak, dahasını almak için uğraşmak ve elde edileni daha fazlasını elde etmek için bir vasıta gibi kullanmak.

Taylak bu amaçlara ulaşmak için bir "Demokratik-Kongres Partisi" kurar; yani asıl Kongres Partisinden bir kere daha ayrılır ve programında yukardaki yönleri belirtir.

Bunlardan anlaşılacağı gibi Hinduların başlıca kanunî teşekkül ve toplulukları yeni islâhat kanununun bir ilk adım olarak olsun yürütülmesine tarafdar ve bu yolda hükûmetle işbirliği yapmaya hazır görünmüşlerdir.

Müslümanların durumu

Genel olarak müslümanlar ve bilhassa Müslüman Derneği bu islâhat işini Osmanlı barışı meselesinin doğurdugu coşkunluğa bağlı olarak ele alır; daha doğrusu bu Dernek sözü geçen barış işine daha çok önem verir, o yüzden İngiliz hükûmetine kızdığı ölçüde Kongres'i destekler ve bu kızgınlık onunla Hindu ulussever ve devrımcileri arasında bir memnuniyetsizlik bağı teşkil ederek topunun İngilizlere karşı işbirliğini sağlar.

Hükûmetle halkın arasını kesin surette açan olaylar

Müfritler dahil, herkes yeni islâhat kanununu, hiç olmazsa bir ilk adım olarak yürütmeye hazır iken bu hava çok geçmeden tamamiyle değişecek ve halkla hükûmet arasına kesin bir anlaşmamazlık ve karşınlık girip Hindistan'da siyasal ve manevî durum alt üst olacaktır.

Bunun başlıca dört sebebi olmuştur: a) Rovlat kanunu adını taşıyan ve hükûmete emniyet işlerinde olaganüstü yetkiler veren kanun; b) Bazı komutanların halka karşı son derece sert ve ağır hareketleri ve ezcümle General O, Dwyer'in Amritsar'da yaptıkları; c) Afgan-İngiliz savaşı; d) ve bilhassa Osmanlıya ve milî mücadele sırasında Türklere karşı İngilterece takınılan düşmanca tavır.

Bunları ayrı ayrı gözden geçireceğiz.

VI. ROVLAT KANUNLARI VE ONLAR YÜZÜNDEN DOĞAN KARIŞIKLIKLAR

Daha önce görmüş olduğumuz gibi Hindistan'da yayık olarak, fakat bılhassa Bengal'de bir takım suikasd ve şekavet hareketleri oluyordu. Bunlar genel baysallığı bozacak bir çapta olmamakla bırlıkte, bilhassa memurlara karşı suikasd biçiminde olanları, hükûmeti son derece sinirlendiriyordu. Savaş devam ettıkçe sıkı yönetime dayanılarak bu gıbi hareketlere karşı büyük bir şıddetle mücadele edilmekteydi.

Barış devri gelince bu işe yıldırıcı, hükûmete sıkı yönetimi daimîleştırmekten de ileri giden pek buyük yetkıler verici ve her turlu keyfî hareket ve hapsetmeleri mümkün kılıcı kanunlarla devam edilmek ıstenilır. Aynı zamanda yeni islâhat kanunu yürürluğe gırerken ve onun bir kısım aydın ve

halkda doğuracağı memnunluk sayesinde suikasdcilere karşı tatbik edilecek şiddetli kanunların pek göze batmıyacağı sanılır; bundan başka bu gibi tedbirlerle azılılar sindirilirse islâhat kanununun daha ferah bir hava içinde yürütülebileceği umulur.

Ancak Hindistan'da halkla hükûmet arasında kuşku esas olduğundan sonuç beklenilenin tam aksi olur.

Hındistan polisi çok kötü bir ün kazanmıştı halk onu şantajcı ve para sızdırmak için her şeyi yapmaya ve her türlü baskıya baş vurmaya hazır olmakla suçlandırırdı.

Devrimci aydınlar da, suikasdciler ve eşkiyaya karşı hükûmete verilecek yetkilerin kanunî muhalefeti sindirmek için kullanılmasından kaygılanırlar ve yargıç Rovlat'ın başkanlık ettiği bir kurulca hazırlanmış oldukları için bu adı taşıyan kanunlara karşı çetin bir mukavemet başlar.

Bu kanunların birincisi 17 Mart 1919'da çıkar; hükûmet bu hususta muhaletetin hiç bir hafifletme önergesini kabul etmemişti; bu yön de halkı ayrıca son derece kızdırmış ve Hindlilerin bir hiç ve yabancı hükûmetin her şey olduğunu açıkca göstermişti.

Rovlat kanunları yüzünden çıkan kargaşalıklar

Gandi bu kanunlar aleyhindeki cereyanların başına geçmiş, halkı bunlara karşı koymaya, fakat can ve mala dokunacak hareketlerden sakınmaya, yani taşkınlık ve şiddette bulunmamaya davet etmişti.

İlk kanun çıktıktan sonra Gandi, 6 Nisan 1919 gününü, bir "Hartal„ günü ilân eder; yani o gün halkı hiç bir iş yapmamaya ve taşkınlıksız toplantı ve gösterilerde bulunmaya ve matem tutmaya çağırır.

Fakat bundan önce daha 30 Martta Delhi'de bir "Hartal„ olmuş ve kentte epi kargaşalık ve tek tük çarpışmalar görülmüştü. Gandi de oraya ve Pencab'da Sih'lerın kutsal kenti olan Amritsar'a çağrılmış ve bu çağrıya uymak için 8 Nisan'da Bombay'dan yola çıkmıştı.

Hükûmet ise onun oralara gitmesinin kargaşalıkları arttıracağını düşünür ve kendisini Delhi ile Pencab iline girmekten men eder. Bu yasağa uymadığı için de Gandi yolda yakalanır, Bombay'a geri çevrilir ve orada yeniden serbest bırakılır.

Ancak onun yakalandığı haberi duyulur duyulmaz halkda büyük coşkunluklar başlar. Bilhassa Ahmedâbâd'da (Sind) bir ayaklanmayı andırır derecede kargaşalıklar çıkar.

Pencab'da Amrıtsar kentında halkca sevilen iki önder, Hilâfet lehinde çalışan Dr. Kiçlev adında bir müslüman ile Dr. Satyapal adında başka bir kimse, 10 Nisan'da, yani Gandi'nin yakalanmasından bir gün sonra sürülürler. Halk da bu yüzden kargaşalık çıkarır, hükûmet halk üzerine ateş açtırır ve kargaşalıklar yatışacağına boyuna büyür.

Bunun üzerine Pencab vali vekili general Sir O'Dvayer (Sör O'Dwyer) Amritsar'a gelip oradaki askerin komutasını ele alır, sokak ve meydanlarda dört kişiden fazlasının bir arada dolaşmasını yasak eder ve 13 Nisan'da " Callianvalla bağı katl-i âmı„ denilen olay olur.

Bu bağçe dört tarafı yüksek setlerle kapalı bir çukur halindedir; General orada beş bin kişilik bir kütlenin toplandığını duyunca asker ve tanklarla oraya gider, dar kapıdan askerini sokup yayar, 10 dakika durmadan halk üzerine ateş ettirir ve sonra çekilip gider. Bağçenin bir çukurda olması ve başka kapısı bulunmaması yüzünden halkın kaçması ve dağılması imkânı yoktu. 379 kişi ölür ve bunun üç misli kadarı yaralı olarak yerde kalır.

Askerî makamlar bilhassa Pişaver-Lahor-Amritsar-Delhi-Bombay yolu üzerinde husûle gelen kargaşalıklara karşı bu ölçüde değilse de daha ufak çapta daha bir takım yıldırıcı hareketlerde bulunurlar. Bu suretle halkın sindirileceği umulur.

Bu olaylar ilerde göreceğimiz gibi bütün Hindistan'da "Şeytan„ diye sıfatlandırılan İngiliz hükûmeti aleyhine pek geniş bir hareket uyandıracaktır.

Hükûmetce gösterilen şiddetin iki âmili vardı: Birincisi Hindistan'daki genel karışıklıkları ve onların Pencab gibi ahalisi savaşcı olan bir bölgeye yayılmasını önlemek, ikincisi de üçüncü Afgan-İngiliz savaşı yaklaşmakta olduğundan sınıra yakın olan Pencab halkını önceden ezip yıldırmak ve savaş sırasında onun ayaklanmasına meydan vermemek düşüncesi.

Ancak bunların yanlış hesaplar olduğunu olaylar gösterecektir.

VII. AFGANİSTAN OLAYLARI VE ÜÇÜNCÜ AFGAN—İNGİLİZ SAVAŞI

Emîr Habîbullah Han'ın öldürülmesi

Bu hükümdarın Genel Savaş sırasındaki tavrı dolayısiyle bir çok kimse tarafından sevilmez olduğunu yukarda görmüştük. Bundan başka medeniyet yolunda ilerlemek ve yurdu, içinde bocaladığı gerilikten kurtarmak isteyen bir gençler hızbı peyda olmuştu. Bunlar Emîrin üçüncü oğlu Amanullah Han'ın etrafında toplanıyor ve onu önderleri biliyorlardı.

Habıbullah Han, göreneğı olduğu gibı, kışı geçirmek için sıcak iklime malık olan Celalâbâd'a gitmiş ve Amanullah Hanı nâıb olarak Kâbil'de bırakmıştı; dolayısiyle hukûmet makinesi bu gencin elinde idi.

19 Şubat 1919 gecesi Habibullah Han Celalâbâd'ın kuzeyinde Lagman ovasında avda ıken gece çadırında öldürülür. Bu olayın başlıca hakiki âmilleri resmen olsun meydana çıkarılamaz.

Öldürülen Emîrin küçük kardeşi Nasrullah ve büyük oğlu İnayetullah Hanlar kendisiyle birlikte Celalâbâd'da bulunuyorlardı. Bu son kimse rahatını seven ve güçlüklerden kaçan bir adamdı. Ölüm olayı öğrenilince Nasrullah Han kendini Emîr ilân eder ve ilk şaşkınlık sırasında orada bulunan her kes ve asker ona biatta bulunur.

Amanullah Hanın emîrliği

Ancak hükûmet teşkilâtı ve Celalâbâd'da bulunan birlıklerden başka bütün ordu Amanullah Hanın elinde idi ve Celalâbâd'da da onun taraftarları çoktu; bundan başka onun anasının Kandahar bölgesindeki oymağı da kuvvetli idi.

Bu gibi dayanakları olan Amanullah Han kısa bir tereddüt, karamsarlık ve ümitsizlik devresi geçirdikten sonra amcasının öldürülmüş Emîrin katillerini pek araştırmadan ilk iş olarak tahta çıkmış olmasına karşı dikilir, babasının öcünü almak üzere işe koyulacağını söyler, Celalâbâd'dakileri Kâbil'e çağırır, kendisini bır ileri gelenler toplantısında Emîr ilân ettirir ve çarçabuk duruma egemen olur.

Amanullah Han, Emîr olduktan az sonra bir bildiri (beyannâme) çıkararak Afganistan'ın iç ve dış işleri bakımından

tamamiyle bağımsız olması ve bu gibi devletlerin haiz oldukları bütün haklara malik bulunması gerektiğini ve içerde yapılacak faydalı islâhat sayesinde ülkenin öbür medenî ülkeler seviyesine yükseleceğini açıklar.

Amanullah Han ve Hindistan'daki durum

Yeni Emîr babasının savaş tarafdarlarına karşı gelmek ve İngiliz'lerle dostluk siyasası gütmekle uğramış olduğu manevî çöküntüye uğramamak için bir şeyler yapmak ihtiyacını duyar.

O sırada, az önce görüldüğü gibi, Hindistan'da ve bilhassa Pencab'da bir takım karışıklıklar olmaktaydı. İngiliz ve Hindistan orduları terhis devresinde bulundukları gibi çok da yorgun idiler.

Amanullah, kendi ordusuna, sınır üzerindeki vuruşkan Afgan oymaklarına, savaş sırasında Kâbil'de çalışmış olan Hind devrimcilerine ve Hindistan'daki genel memnuniyetsizlik ve karışıklığa güveniyordu. Sözü geçen oymaklar Genel Savaş boyunca perakende olarak Hindistan'a saldırmış ve ayrı ayrı yenilmiş veya püskürtülmüşlerdi; bununla birlikte onlar yine güvenilir bir kuvvet teşkil ediyorlardı. Emîr, 13 Nisan 1919'da (Amritsar'da Callianvalla bağ katliâmı olduğu gün) büyük bir derbar toplar, orada sınır üzerindeki oymakların hanları da bulunur ve İngilizlere karşı savaşa hazırlanmak kararı verilir.

Pişaver'de bulunan Afgan irtibat memuru ve posta müdürü de boyuna Emîri savaşa kışkırtıyor, Müslüman ve Hindu, Hindistan'da herkesin onun gelip İngiliz'leri kovmasını beklediğini bildiriyor; bu yapılmazsa onun ora halkının bütün ümitlerini kırmış olacağını söylüyor ve Hindistan ordusunun çok kötü bir durumda olup yerli askerlerin ondan ayrılarak Afgan tarafına geçmeğe hazır olduklarını temin ediyordu.

Üçüncü Afgan-İngiliz savaşı

Amanullah Han bu gibi istek ve ümitlerle savaşa atılır. Savaş 3 Mayıs 1919 da Afganların Hayber boğazı bölgesinde sınırı geçmeleriyle başlar. Orada az ilerledikten sonra Afganlar Bağ ve Dakka'da püskürtülür ve artık saldırgan harekette bulunmazlar, ancak İngilizler de Celalâbâd üzerine yürümeğe cesaret etmezler.

Bunun başlıca sebebi geride bırakılacak Afgan oymaklarından çekinilmesi ve Nadir Han'ın Tal kurganı üzerine yürümesidir.

Nadir Han (1929 'da Nadir Şah ünvaniyle hükümdar olacaktır), Habibullah Han zamanında Afgan ordusunun sipahsalar'ı, yani başkomutanı idi. Bu Emîrin öldürüldüğü sırada onunla birlikte Celalâbâd'da idi ve Amanullah Han Emîr olunca Host bölgesine komutan olarak menkûben gönderilmişti.

Savaş başlayınca o karargâhı olan Matun kentinden ilerliyerek İngiliz'lerin hiç beklemedikleri bir yönden sınırı aşar ve Kuram vadisinde bulunan Tal kurganı üzerine yürür; onun bu hareketi bir çok sınır oymağının ayaklanmasını ve Celalâbâd'a doğru İngiliz saldırışının durmasını mucip olur.

Aynı zamanda Vana ve Zob bölgeleri ile Veziri ve Mahsut oymaklar bölgesinde bir sürü baskın ve saldırılar olur ve orada önemli İngiliz kuvvetleri mefluç bir durumda kalır.

Kandahar yönünde İngilizler sınır üzerindeki Spin-Baldak kurganını alırlar, fakat daha ileri gidemezler.

Çitral bölgesinde de yersel kalan epi çarpışmalar olur.

Bu çarpışmalarda İngiliz'ler mümkün olan yerlerde uçak kullanmış ve, bu yön kesin olarak tespit edilmemiş olmakla birlikte, boğucu gazlı bombalar atmışlardır.

Afgan-İngiliz bırakışması ve barışı

Savaş uzun sürebilirdi ; ancak Hayber bölgesinden püskürtülen Afgan birlikleri ve oymaklar Celalâbâd'da yağmalarda bulunmuş ve pek düzensiz ve başı boş davranmışlardı. Bundan başka Kâbil üzerine de uçaklar gelmiş ve attıkları bombalarla, buna alışık olmıyan halka, epey korku salmışlardı.

İngiliz'ler de Genel Savaştan yorulmuş oldukları gibi Hindistan durumundan çok kaygı duyuyorlardı.

Bu gibi duygu ve düşünceler dolayısile 3 Haziran 1919'da bırakışma ve 8 Ağustos'ta Ravalpındi'de (Pışaver-Lahor yolu üzerinde yarı yolda bir kent) bir anlaşma imzalanır.

Buna göre Afgan birlikleri sınırdan bir miktar geri çekilecek, İngiltere, Afganistan emîrlerine vermekte olduğu ödeneği kesecek ve onun henüz ödenmemiş kısımlarını da ödemiyecektir.

Aynı zamanda İngiltere, Afganistan'ın Hindistan yolu ile silah ve cephâne getirtmesine izin vermiyecektir.

Bu anlaşma muvakkat özde idi ve İngiltere zaman kazanmakla Hindistan iç işlerini düzeltebileceğini ve Afganistan'la kendi bakımından elverişli bir kesin barış yapabileceğini ummuştu.

Ancak işler umulduğu gibi gelişmez. Hindistan git gide daha çok karışır. Amanullah Han da kendini dışişlerde bağımsız sayarak yabancı devletlerle anlaşmalar yapmaya başlar ve Muhammed Veli Han'ın başkanlığında Moskova'ya gönderdiği bir heyet vasıtasiyle 28 Şubat 1921'de Sovyet Rusya ile bir anlaşma yapar, ondan yardım görmeğe başlar, bir Rus elçisiyle Rus konsolosları Afganistan'a gelmeğe koyulurlar.

Az aşağıda görüleceği gibi 1 Mart 1921'de Moskova'da bir Türk-Afgan dostluk anlaşması da imzalanır.

Afgan-Rus anlaşması bolşevik propagandasının Hindistan sınırlarına kadar sokulması demekti. Bunun üzerine İngiltere Kâbil'e bir heyet gönderip Emîrle barış anlaşması yapar (22 Kasım 1921).

Anlaşmanın ana hükümleri Afganistan'ın dış bağımsızlığının ve dolayısiyle bütün devletlerle anlaşmalar yapmak, elçiler kabul etmek ve göndermek hakkının tanınması ve Hindistan yolu ile silah getirtebilmesidir. Aynı zamanda o vakte kadar İngilizlerce Afgan emîrlerine verilmekte olan ödenek kesilir; bunu az önce de görmüştük.

İngilizler en çok Rus konsoloslarının Celalâbâd ve Kandahar gibi Hindistan sınırlarına yakın yerlere ve oymak bölgelerine gelmelerinden kuşkulanıyorlardı. Yapılan bir sözlü anlaşma ile buna mahal verilmiyeceği kendilerine temin edilir. Rus'lar Herat, Mezar-ı Şerif (Belh), Meymene gibi Kuzey Afganistan kentlerinde ve bir de Kâbil'deki elçiliklerinin yanında birer konsolos veya konsolosluk memuru bulundurmakla yetinirler ve Güney bölgelere bu gibi memurlar göndermezler.

Afganistan'ın Rusya ile yaptığı anlaşma

Afgan'larla İngiliz'ler arasında Ravalpindi bırakışmasından az sonra Muhammed Veli Han'ın başkanlığında bir Afgan heyeti Taşkent'e varır (Haziran 1919) ve orada bir konsolosluk kurar.

Bu heyet bir kere Moskova'ya gidip Taşkent'e geri döndükten ve yeniden Moskova'ya gittikten sonra 28 Şubat 1921'de Sovyet Rusya ile bir anlaşma imzalar. Ana hükümleri şunlardır

İki taraf bağımsızlıklarını tanımakta, olagan siyasal münasebetler kurmağı ve başka devletlerle birbirlerini zarara sokabilecek anlaşmalar yapmamayı üstenmektedirler (M. 1 ve 2).

Rusya şu Afgan kentlerinde konsolosluklar açabilecektir: Herat, Meymene, Mezar-ı Şerif, Kandahar ve Gazne. Afganlar da: Taşkent, Petrograd (şimdiki Leningrad), Kazan, Semerkant, Merv ve Krasnovodsk'da konsolosluk açabileceklerdir (M. 5).

Rusya Afgan tecim transitine müsaade edecektir (M. 6).

Her iki taraf Doğu uluslarının kurtarılması yönünde hemfikirdirler. Bu ulusların bağımsızlığı onların genel isteğine dayanmalıdır (M. 7).

Bu yediinci maddeye uygun olarak her iki hükûmet, yerli halkın isteklerine uygun olarak sınırlarının şekli ne olursa olsun Buhara ve Hiva'nın bağımsızlığını ve serbestliğini tanırlar (M. 8).

Bu anlaşma yerine getirilirken ve Lenin'in verdiği söze uygun olarak Rusya geçen yüz yılda Afganistan'a ait bulunmuş olan sınır üzerindeki yerleri bu devlete geri vermeyi kabul eder; ancak bu iş için adalet ve halkın isteğini açıklamak serbestliğine saygı gösterilecektir (M. 9).

Sekizinci ve dokuzuncu maddeler az çok dumanlı yazılmıştır. Buhara ve Hiva'nın âkıbetleri bilindiği gibi Afganistan'a da hiç bir yer geri verilmemiştir.

İki devlet arasında olagan ve sürekli münasebetler kurulduktan sonra Rusya, Afganistan'a malî yardımda bulunacaktır (M. 10).

Ek bir maddede şunlar vardır.

1. Afganistan'a yılda bir milyon ruble değerinde altın, gümüş ve bakır biçiminde yardım yapılacaktır.

2. Kuşk-Herat ve Kandahar-Kâbil telgraf hatları yapılacaktır (Rus'lar tarafından olmalı).

3. Rusya muhtaç olabileceği uzmanları Afganistan'ın emrine verecektir.

Bu anlaşma İngiltere de oldukça tepkiler uyandırmış ve kaygılara yol açmıştır. Konsoloslara ait kısmın zımnî olarak ne şekile sokulduğunu yukarda gördük. Anlaşmanın yardıma ait kısımları da pek eksik olarak uygulanacaktır.

Türk-Afgan anlaşması

Bu anlaşmadan bir gün sonra 1 Mart 1921'de Moskova'da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi murahhasları Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Rıza Nur Beylerle Muhammed Veli Han arasında Türk-Afgan bağdaşma ve anlaşması imzalanır.

Başlıca maddeleri şunlardır, bu maddeler o zamanın havasını iyice gösterdikleri için aynen alınmıştır. Giriş şöyledir:

Devlet-i Aliyye-i Türkiye ve Afganistan, kendilerinin revabıt-ı samimiye-i kalbiye ile yekdiğerine merbut, bir emel ve maksad-ı mukaddes ile mütehassis, maddî ve manevî menafi-i âliye-i müştereke-i tammeye malık bulundukları, Devleteyn-i müşarünileyhimadan birinin saadet ve felâketinin diğerinin saadet ve felâketini mucip olacağı kanaat ve imanı ile Şark âleminin devr-i teyakkuz ve intibah ve istihlasının başladığını kemal-i menn u şükran ile görüldüğü şu anda ezmine-i mazideki gibi irtibatsız ve münferid kalmalarının artık mümkün olamıyacağına ve uhdelerine bir takım vazaif-i tarihiyenin müterettip olduğunun zaruretine hükmederek bir vücudun âzası gibi tarafeynden birine gelecek renc u âzardan diğer tarafın müteessir ve müteezzi olacağını tabiî gören bu iki kardeş devlet ve millet beyinlerinde öteden beri caygir olan vahdet-i maneviye ve ittifak-ı tabiîyi saha-i siyasiyeye nakl ile ittifak-ı maddî ve resmî haline kalb ve umum Şarkın âti-i mes'udu namına bir mukaddemet ül-hayr olmak üzere aralarında teyemmünen bir ittifak muahedenâmesi akteylemeye karar vermişler.

Birinci Madde. — İlâ Maşaallah bir hayat-ı müstakil süren Türkiye devleti en samimî ve vicdanî revabıt ile merbut bulunduğu Devlet-i aliyye-i Afganistanı manay-ı hakikî-i tamı ile tanımayı bir farize bilir.

İkinci Madde. — Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn bütün Şark milletlerinin azadı ve hürriyet-i kâmileye ve hakk-ı istiklâle malik olduklarını ve bunlardan her milletin bizatihi ve arzu ettiği her hangi bir usul ve tarz-ı idare-i hükûmet ile

kendisini idarede muhtar olduğunu, Buhara ve Hiva devletlerinin istiklâlini tasdik ederler.

Üçüncü Madde. — Devlet-i aliyye-i Afganistan asırlardan beri İslâmiyete rehberlik ve hidemat-ı bergüzide ifa etmiş olan ve alem-i hılâfeti elinde tutan Türkiye'nin bu babta muktedabiha olduğunu bu münasebetle de tasdik eder.

Dördüncü Madde. — Tarafeyn-i âkıdeynden biri, Şarkı istilâ veya istismar siyasetini takip eden her hangi emperyalist bir devlet tarafından diğerine vaki olacak tecavüzü bizzat kendine vaki olmuş addederek vesait-i mevcude ve mümkinesiyle defeylemeği kabul eder.

Beşinci Madde. — Tarafeyn-i âkideynden her biri diğerinin hal-i ihtilâfta bulunduğu üçüncü bir devletin menafiine muvafık veya taraf-ı diğer âkidin menafiine muzir hiç bir muahede ve mukavele-i düveliyeyi akdeylememeği ve her hangi bir devletle muahede akdedeceği zaman evvelce diğer tarafı haberdar eylemeyi taahhüd eyler.

Altıncı Madde. — Tarafeyn-i âkideyn aralarındaki münasebat-ı iktisadiye ve ticariyelerinin ve şehbenderlik muamelâtının tanzimi için lâzım gelen mukavelâtı ayrıca akdedeceklerdir ve şimdiden merkezlerine sefir göndereceklerdir.

Yedinci Madde. — Tarafeyn-i âkideyn iki memleket arasında muntazam ve hususî postalar ihdas ederek vaziyet-i siyasiyeleriyle maarif, ticaret vesair ahval ve vaziyetten her nevi ihtiyacat ve arzularından mütekabilen ve en seri bir surette yekdiğerine malûmat vereceklerdir.

Sekizinci Madde. — Türkiye Afganistan'a harsen yardımı. muallim ve zabit göndermeyi ve bu heyet-i muallimîn ve zabitanın lâakal beş sene hizmette kolmasını ve müddet-i mezkûrenin inkızasında Afganistan talep ettiği takdirde tekrar bir heyeti muallime göndermeyi taahhüt eyler.

Dokuzuncu Madde. — Bu muahedenâme asgarî müddet zarfında tasdik edilecek ve o andan itibaren mer'iyy ül-ahkâm olacaktır.

Onuncu Madde. — Bu muahedenâme iki nüsha olarak Moskova'da tanzim ve tarafeyn murahhasları tarafından imza

ve teati edilmiştir. Bu muahede bin üç yüz otuz dokuz sene-i hicriyesi Cemaziyelâhirinin yirmi birinci gününe müsadif bin üç yüz otuz yedi senesi martının birinci salı günü imza edilmiştir.

Afganistan'ın öbür devletlerle yaptığı anlaşmalar

Muhammed Veli Han heyeti daha bir takım Avrupa ve Amerika ülkelerini dolaşır ve anlaşmalar imzalar.

Fransa ile yapılan anlaşmada on yıl için Afganistan'da eski eserleri bulmak için kazı yapmak tek... devlete tanınmıştır.

VIII. HİNDİSTAN'DA OSMANLI VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÛMETLERİ LEHİNDE FAALİYET VE PROPAGANDA

Hindistan'da İngiliz imparatorluğunu temelinden sarsan olaylar: 1) Genel Savaş sırasında bilhassa Mekke Şerifi Hüseyin Paşa'nın bir İngiliz aleti olarak Osmanlıya karşı ayaklanıp Müslüman kutsal kentlerine hakim olması üzerine Müslüman aydınlarının Hindu aydınlariyle aynı amaç uğrunda birleşmeleri; 2) Hindistan'da 1919 islâhat kanununun yürürlüğe girdiği sırada İngilizlerin bilhassa Pencab'da çok şiddetli yıldırıcı tedbirlere baş vurup herkesi kendilerine düşman etmeleri ve aynı zamanda Türklüğü yoketmek gayretine kapılarak Hindistan Müslümanlarını Hindu inkılâpcılariyle sıkı işbirliğine sevketmeleridir.

Bu kısımda 1918 bırakışmasından sonra Osmanlı devletine ve Türkiye hükûmetine karşı güdülen yoketme siyasasının Hindistan'daki tepkileri ve bu tepkilerin hilâfet meselesi biçiminde gelişmesi üzerinde duracağız.

1918'de bırakışmalar olduğu sırada Türkler de Hindistan Müslümanları da İngiliz başbakanı Loyd Corc'la Amerika Cumhur başkanı Wilson'un aynı yılın başlarında Osmanlı devleti hakkında söylemiş oldukları bir dereceye kadar yatıştırıcı ve tatmin edici sözlerin tesiri altında bulunuyorlardı. Halk kütleleri Rusya'nın çökmesi üzerine Almanya ve bağdaşıklarının en kuvvetli göründükleri bir anda söylenilmiş ve Hindistan'daki savaş gayretinin artmasını mucip olmuş olan bu sözlerin za-

ferden sonra hiçe sayılacaklarını sanmamış ve bir müddet buna inanmak bile istememişti.

Bundan başka Mundros bırakışması (30 Ekim 1918) Osmanlı devletinin hemen bütün silâhlarını elinden almıştı; bu yapıldıktan sonra onun üzerine Yunanlıların saldırtılması ve Sevr anlaşmasının yapılması büsbütün çirkin ve ayıp sayılmış ve Hindistan'da herkesi İngilizler ve onların bağdaşıkları aleyhine coşturmuştu.

Gandi'nin Müslümanları desteklemesi

Yukarıda gördüğümüz gibi Hind ulusseverlerinin bir kısmı 1919 islâhat kanununu yeter bulmuyorlardı; aynı yılın Nisanında, Rovlat adını taşıyan yıldırma kanunları dolayısiyle gösteriler ve kanlı çarpışmalar olmuş ve devrimcileri tutan halk kütleleriyle hükûmetin arası pek derin biçimde açılmıştı.

15 Mayıs 1919 'da ellerinden silâhları alınmış olan Türklere karşı Yunanlılar saldırtılınca Hind Müslümanları çok elem ve kızgınlık duyarlar.

Çok anlayışlı bir politikacı olan Gandi bu olaydan Hindistan davası bakımından edilebilecek istifadeyi derhal kavrar. O sırada kendisi Hinduların en sevilen önderi idi ve kargaşalıklar bilhassa onun yakalanması üzerine çıkmıştı.

İzmir işgali ve orada Yunanlılarca yapılmış olan öldürmeler Hindistan'da duyulduktan az sonra Gandi ön safta gelen davaların başında Türk-Müslüman davasının geldiğini ilân eder. Buna, hem halkın dinî duygularından faydalanmak hem de bilhassa İngiltere'ye karşı, siyasal değil, dinî bir dava güdüldüğünü belirtmek ve İngiliz halk efkârı nezdinde daha kolaylıkla çalışabilmek için "Hılâfet meselesi„ adı verilecektir.

Gandi gibi bir Hindu önderin Türk-Müslüman davasını ön safa sürmesi tabiatiyle bütün Müslüman önderlerini o yolda son derece çetinlikle çalışmaya ve aynı zamanda Hindu devrimcilerinin bağımsızlık davalarını var güçleriyle desteklemeye mecbur eder ve İngiltere aleyhinde çok kuvvetli bir Müslüman-Hindu cephesinin kurulmasını sağlar.

24 Kasım 1919'da Delhi'de bir "Bütün Hindistan Hilâfet Konferansı„ toplanır ve buna Gandi başkanlık eder. Orada o, Müslümanların davasının Hinduların da davası olduğunu belirtir ve şunları der:

dostluğun miheng taşı fena günlerde gerçekten yardımda bulunmaktır; biz Hindu, Parsi, Hıristiyan ve Yahudi ne olursak olalım eğer bir tek ulus gibi yaşamak istiyorsak her hangi birimizin işi hepimizin işi olmalıdır. Hindu-Müslüman birliğinden bahsediyoruz. Eğer Müslümanların en canalacak menfaatleri bahis konusu olduğu sırada biz Hindular aldırışsızlık edersek bu birlik boş bir lâftan ibaret kalır. Bazıları diyorlar ki biz Hindular, Müslümanlara ancak bazı şartlarla yardım etmeliyiz. Şarta bağlı yardım bozuk çimentoya benzer, yapıştırmaz„.

Bu konferansın başlıca kararları: Müslümanların zafer şenliklerine iştirak etmemeleri, eğer Türk meselesi memnunluk verecek biçimde çözülmezse İngiliz hükûmetiyle her türlü işbirliğinden sakınmaları ve İngiliz mallarını boykot etmeleri olur.

Bu suretle İngiliz hükûmetinin Türklere karşı yanlış siyasası sayesinde Gandi, Hindu devrimcilerin bu hükûmetle her türlü ilgiyi kesmek ve boykot konularına ait başlıca isteklerini, İslâm dininin menfaatlerini korumak vesilesiyle, Müslümanlara ileri sürdürmüş olur. Bu işde Müslümanlar asıl talip ve Hindular onların yardımcısı görünürler; halbuki gerçekten esas davacı ve bağımsızlıktan en çok faydalanacak olanlar Hindulardı. Durumun bu biçimi alması Gandi'nin İngiltere başbakanı Loyd Corc'dan daha çok usta bir devlet adamı olduğunu göstermiştir.

Şubat 1920'de Bombay'da toplanan başka bir konferans, Müslümanların dileklerini açıklar. Onların bütün Hindu kütlesi tarafından desteklendikleri belirtilerek hükûmetin Türk barışı işinde tuttuğu yolu değiştirmezse sonucun kötü olabileceği açıklanır ve Loyd Corc'u doğru yola getirmek için İngiltere'ye bir heyet gönderilir.

Ancak İngiliz başbakanı Yunan dostluğu ve Türk düşmanlığı siyasasından vazgeçmez. Masıs 1920'de, az sonra Sevr'de Pâdişahın murahhasları tarafından imzalanacak olan anlaşmanın esasları yayınlanınca Hindistan'daki coşkunluk artar. Gandı bu anlaşma şartlarının onu hazırlamış olan büyük devletlerin ve İngilterenin ricali için bir ayıp teşkil ettiklerini

ve hattâ Peygamer İsa'nın öğrettiklerine de aykırı olduklarını söyler.

28 Mayıs 1920'de Hindistan Hilâfet Komitesi Gandi'nin hiç bir yönde İngiliz hükûmetiyle işbirliği yapmamak hareketini kabul ve tasvip eder. 30 Mayısta Hindistan Kongresi'nin daimî komitesi bu meseleyi incelemek için Kongre'si olaganüstü bir toplantıya çağırmaya karar verir.

30 Haziran'da Allahâbâd'da Hilafet meselesini, yani Türk barışı işini incelemek üzere müşterek bir Müslüman-Hindu konferansı toplanır ve Kıral nâibine bir aylık mühlet verdikten sonra İgilizlerle "İşbirliğinden sakınmak„ (Non cooperation) hareketine başlanılmasını kararlaştırır.

1 Ağustosta Gandi bu işe fi'len başlıyarak İngiliz hükûmetinin vaktiyle kendisine vermiş olduğu üç madalyeyi kıral nâibine geri gönderir ve bu münâsebetle ona yolladığı mektupta Hılâfet meselesi ve Pencab zulüm ve katlıâmları işleri düzelmedikçe bu derece vicdansızcana davranan ve kendisine karşı saygı ve sevgi beslenilmesine imkânı kalmayan bir hükûmetle hiç bir bakımdan ışbirliği yapamıyacağını bildirir.

Eylûl 1920 başlarında Kongres olaganüstü toplantısında Gandi'nin gösterdiği yola girmeye ve Hilâfet, yani Türk barışı işiyle Pencab zulümleri işinde tatmin edilmedikleri takdirde bütün Hindistan halkının İngilizlerle hiç bir suretle işbirliği yapmamalarına karar verir. Buna 873 oya karşı 1855 oyla erişilmişti. Bayan Besant karara muhalif oy verenler arasındaydı.

Böylelikle Hind devrimcileri tarafından kullanılan tabire göre, İngiltere'ye karşı silâhsız bir savaş ılân edilmiş olur. Bu savaşta Müslüman ve Hindu herkes elbırliği yapar ve İngiliz egemenliği manen olsun temelinden sarsılır.

Çok geçmeden Rovlat kanunları kalkacak veya hükümsüz ve yürütülmez bir hale gelecekler; Türk ulusal mücadelesi de Ağustos ve Eylûl 1922 büyük askerî zaferleri sayesinde kesin bir başarı ile sonuçlanıp Loyd Corc'un siyasası tam bir iflâsa uğrayacaktır. Ancak bunlar yüzünden doğan hareket gitgide büyüyüp sonda İngiliz'leri Hindistan'dan çıkmaya mecbur edecektir.

O zamanın İngiliz devlet adamları bu iki yön uğurunda

Hindistan halkını toptan kendilerine düşman etmekle ne kadar yanlış bir siyasa gütmüş olduklarını geç anlayacaklardır; onlar Türkiye aleyhindeki amaçlarına ulaşamadıkları gibi Hindistan'daki durumlarını da berbat edecek, yani her yönden yenilecek ve zarara gireceklerdir.

IX. İNGİLİZLERLE İŞBİRLİĞİNDEN SAKINMAK HAREKETLERİ

Gandi'nin ortaya atıp Kongres'e kabul ettirdiği düşünceden doğan bu harekete "İşbirliğinden sakınmak„ hareketi (Non-cooperation movement) denilmiştir.

Amaç, Hılâfet meselesinde, yani Osmanlı barışında ve Türklere karşı davranışta yapılmış olan sözden dönme ve aldatma hareketinin tamiriyle, Pencab'da yapılmış zulmün tashih ve telâfisini elde etmek ve bu gibi kötülüklerin tekrarlanmasını önlemek için "Svarac„ yani "Öz hükûmet„ e kavuşmaktır.

Vasıta, İngilizleri kesin olarak, her bakımdan ve her işde boykot etmek ve onlarla hiçbir konuda işbirliği yapmamaktır. Fakat aynı zamanda, bu boykotu mümkün kılmak için Gandi bütün Hindistan halkı arasında kesin bir işbirliğinin kurulması üzerinde durur.

Yerliler arasında işbirliği

Gandi bu yönde bir ilk adım olmak üzere Hindu cemaati içinde birlik kurulması lüzumu üzerinde durur. Bu amaca ulaşmak için Brahman "kast„ından[1] olanlarla olmayanlar, yüksek "kast„larla "dokunulamayanlar„ arasındaki eşitsizlik ve tiksintilerin ortadan kalkması gerektiğini söyler. Bundan başka Hindu, Müslüman, Parsi, melez (İngiliz-Hindli), Yahudi vesaire arasında da kesin ve tam bir işbirliği, sevgi ve hoş görürlük kurulmasını ister.

Aynı zamanda Gandi, hem davranış, hem de konuşma ve söz söyleme bakımından "şiddetten sakınmak„ (non violence) öğüdünü verir; bu yalnız İngilizlere ve hükûmete karşı değil türlü cemaatlerin kendi içlerinde ve birbirlerine karşı "şiddetten sakınmaları„nı istemeğe yarıyordu.

[1] Kast kelimesi için bk. C. I. in dizinine.

Hükûmetle işbirliğinden sakınılması

Bunun siyasal ve manevî kısmı bilhassa üç türlü boykot biçimini alır: eğitim kurullarının yani okulların, mahkemelerin ve yeni ıslâhat kanununa göre toplanacak olan yasama ve yürütme kurullarının boykot edilmesine karar verilir.

Bunlara göre:

a) 16 yaşından küçük olan çocukların ana ve babaları, onları hükûmetle ilgisi olan okullara göndermemelidirler. Bu yaşı geçmiş olan gençlerin ne yapacakları kendi vicdanlarına bırakılmıştır.

Bu okulların boykotundan hasıl olacak olan boşluğu doldurmak için ulusal okulların çoğaltılması ve hükûmetle ilgili okulların yönetimlerini ulusallaştırmaya ve hükûmetle her türlü ilgiyi kesmeye davet edilmeleri kararlaştırılır. Husule gelecek olan okul boşluğu bu tedbirlerle yeter ölçüde önlenilmezse açıkta kalacak olan öğrenciler kendilerini, savaş dolayısiyle okulsuz kalmış saymaya ve girişilen mücadelede yer alıp o uğurda gereken işleri görmeğe davet edileceklerdir.

b) Davacılar hükûmet mahkemelerine gitmiyecekler ve ihtilâflarını yerli hakemler vasıtasiyle çözüleyecekler; avukatlar da bu mahkemelere uğramayacaklardır.

c) Yeni ıslâhat kanununa göre seçilecek olan yasama kurulları seçimlerine kimse katılmayacak ve adaylığını koymıyacaktır. Ancak seçimler geniş ölçüde zaten yapılmış olduğundan seçilmiş olanlar istifaya davet edilecek; halk da istifa etmeyip yerlerinde kalanlardan hiç bir hizmet ve yardım istemeyecek ve onları yok farzedecektir. Bu suretle İngiltere ve bütün dünya bu kurulların Hindistan halkiyle hiç bir ilgisi olmadığını görecektir.

"İşbirliğinden sakınmak„ kararının ekonomik kısmı şu yönleri kapsıyordu: Yerli tecimerler İngiliz malı alıp satmayacaklar, halk ipliğini kendisi bükmeğe ve giyeceğini keza kendisi dokumaya teşvik edilecek ve aynı zamanda Kongres tarafından seçilecek olan bir komisyon ekonomik boykot sorununu inceleyip bunu en başarılı biçimde yapmak imkânlarını tespit edecektir.

Özel bir teşkilâtın kurulması

Aynı zamanda "Hindistan Ulusal Hizmeti„ adında bir teşkilâtın kurulmasına ve bu amaçla para toplanmasına karar verilir. Bu teşkilât köylere kadar yayılacak, halka "İşbirliğinden sakınmak„ için neler yapacağını öğretecek, yerli memur, polis ve askerlere yurda karşı neye borçlu olduklarını ve yabancıya körü körüne âlet olmanın kötülüğünü anlatacaktır vesaire„.

•İşbirliğinden sakınma• hareketi uğrundaki çalışmalar

Yukarıda andığımız düşünce ve hareketleri halka maletmek için Gandi bütün Hindistan'da geniş bir geziye koyulur ve her durduğu yerde binlerce ve onbirlerce kimse onu dinlemeye koşar. Halk onu bir türlü peygamber saymakta ve bazıları onun mabut Vişnu'nun[1] bir "avatar„ı, yani yer yüzüne insan biçiminde bir inişi saymakta idiler.

Gandi halka İngiliz hükûmetinin "Şeytanî„ bir hükûmet olduğunu, sonsuz günahlar işlediğini, Pencab'daki zulüm ve katliâmları ve Hilâfet (Türk) işinde sözünü tutmamış olması dolayısiyle kendisine artık güvenilemiyeceğini, bu yüzden bu günkü şeytanî yönetim yerine Rama[2] Racya'nın (Rama egemenliği), yani adalet, doğruluk ve mutluluğu geçirmek gerektiğini, bu sayede halkın bahtiyar ve müreffeh olacağını söyleyip durur. Halk da mücadeleyi İngiltere ile kendi arasında bir türlü silâhsız savaş addeder.

Sonuçlar

Gandi'nin ve onun önderliğini kabul etmiş olan devrimcilerin bu kadar uğraş sonunda fi'len ve maddeten çok bir şey elde edemedikleri ileri sürülmüştür.

Bu düşünce yanlıştır; çünkü bu mücadele halka zafer elde etmek için gidilmesi gereken yolun ne olduğunu göstermiş, ona mücadele ruhu aşılamış ve gelecekteki başarıların temelini atmıştır. Aynı zamanda hükûmet çevrelerinde bir çekingenlik yaratmıştır. Dolayısiyle manevî bakımdan esaslı bir zafer kazanılmıştır. Bir süre için olsun Müslüman-Hindu işbirliğinin sağlanılmış olması ve aşağı kasttan (dokunulamayanlar) olan Hindulara

[1] Hindu mabudu. Bk. C. I. dizinine.
[2] Mabud ve kahraman. C. I dizininde bk. bu ada.

karşı gösterilen dinî tiksinmenin çok azalması önemli birer başarı sayılmalıdır.

Maddî bakımdan başarı zayıf sayılabilirdi. Üç türlü boykottan hiç biri ciddî surette yürütülemez. Hükûmetle ilgili okulları bırakan öğrenciler ve mahkemelere gitmeyen avukatların sayısı az olur; bunlar yaşamak ve geçinmek zaruretlerinin ağır basmış olmasından doğmuş sonuçlar sayılmalıdır.

Yeni islâhat kanununa göre seçilecek olan yasama kurullarının boykot edilmesine Gandi çok önem veriyordu ve o, bunların boykotuna ait kararı, çok çetin karşı koymalarına rağmen Kongres'e aldırtmıştı; muarızları bu kurullara girip hükûmet aleyhine onlar içinde çalışmanın veya orada toplu olarak bir "İşleri tıkama„ (Obstruction) siyasası güderek onları işleyemez bir duruma getirmenin daha faydalı olacağını ileri sürmüşlerdi.

Gandi'nin ve Kongres'in bütün propagandalarına rağmen bu kurulların 774 üyeliği için iki bin kadar aday ortaya çıkar, yani o yerler kapılmak istenilir. Ancak altı yerde aday bulunmadığı için seçim yapılamaz. Fakat bir çok yerde halk seçime pek ufak ölçüde katılır ve bu suretle seçilen kurulların halkı temsil edebilecek özde olmadıkları anlaşılır.

Ekonomik boykot ise az çok başarılı sayılmalıdır ve İngilizleri epi telâşa düşürür ve zarara sokar.

Kongres'in Nagpur toplantısı ve bir İngiliz prensinin Hindistan'ı ziyareti

Gandi'nin kışkırtmasiyle girişilen hareketin maddî bakımdan az başarı sağlamış olması Kongres'de ümitsizlik doğurmaz; çünkü her kes görüyordu ki halkın uyanışı bu sayede çok artmıştı ve artmaktaydı.

Bu sebeple Kongres 1920 yılı sonlarında Nagpur'da toplandığı vakit "İşbirliğinden sakınmak„ yolundaki mücadeleyi genişletmeğe ve çetinleştirmeğe karar verir. Aynı zamanda artık amacının her türlü meşru ve barışçil yollarla tam Svarac'a (Kendi kendini yöneltmek yani bağımsızlık) ulaşmak olduğunu ve artık "Dominion„ (Kanada vesaire gibi) durumuna kanunî yollardan ulaşmak amacından vazgeçtiğini bildirir.

Bu münasebetle Gandi durumu şu yolda açıklar :

Bütün dünya ve Hindistan bilmelıdir ki eğer İngiliz ulusu Pencab zulümleri ve hilâfet meselesi dolayısiyle gereken düzeltmeleri yapmazsa biz onunla olan bağlarımızı muhafaza edemeyiz. Bu bağların behemehal kesılmesini istemiyoruz ; bunlar Hindistan'a faydalı oldukça muhafaza edilmelidir aksi takdirde bunlardan kurtulmak azmindeyiz.

İngiliz prenslerinden Konoght (Connaught) Dükü'nün yeni anayasanın yürürlüğe konulması merasiminde hazır bulunmak için Hindistan'a gelmesi kararlaştırılmıştı. Kongres onun ziyaretini boykot etmeye karar verir ve prens hangi kente gıtse orada "Hartal„ lar (Matemli iş bırakma) olur.

•İşbirliğinden sakınmak• hareketi karşısında hükûmetin durumu

Başlangıçta hükûmet bu hareket karşısında aldırışsızlık göstermek siyasasını gütmüştü. Ancak o, Mart 1921 'den itibaren, bir yandan halkı ürkütme, öbür yandan da türlü menfaatlerle İngiliz'lere bağlı olanları devrimcilere karşı kışkırtma yoluna gırer. Bu siyasa tamamiyle aksi tesir yapar ve devrimcileri halka daha çok sevdirir.

Yeni Hindu gayretleri

Bu yeni durum karşısında, Gandi başta olmak olmak üzere, Kongres kendi üyelerinin sayısını on milyona çıkarmaya ve keza ulusal dava uğrunda on milyon rupi toplamaya karar verir ve bu yolda propagandaya koyulur. Bu yönlerde büyük başarılar elde edilecektir.

Yeni Müslüman gayretleri

Aynı zamanda Müslümanlar da gayretlerini arttırırlar. Anadolu'uda Mustafa Kemal başta, Millî hükûmetin kahramanca mücadelesi, Mısır'da bağımsızlık isteyen ulusal hareketın gelişmesi ve Afganistan'daki ileriye doğru hamleler bu gayretlerin artmasına çok yardım eder.

Bir ulema konferansında Hindistan bağımsızlığının İslâm âleminin masuniyeti için esaslı bir zaruret olduğu ve bağımsızlık elde edilinceye kadar "İşbirliğinden sakınmak„ hareketine devam edilmesi gerektiği ilân edilir. Bunun manası şu idi : İngiltere bütün Müslüman devletlerini yıkmaya çalışıyor ; onun başlıca güç kaynağı Hindıstan'dır ve ülkeyi daha kolaylıkla

elde tutmak için bu yıkma işine önem veriyor; eğer o Hindistan'ı kaybederse öbür Müslüman devletlerin başına belâ olamaz. Aynı zamanda bundan böyle Müslümanların İngiliz ordusunda hizmet etmemelerine dair 500 ulemanın imzasını taşıyan bir fetva çıkarılır.

Yeni kıral nâibinin tedbirleri

Nisan 1921 'de işe başlayan yeni Kıral nâibi Lord Riding (Reading) Hind ulusal hareketine karşı büyük bir kurnazlıkla davranarak muvakkat bazı başarılar sağlar.

Lord Riding avukatlık ve yargıçlık mesleğinden yetişmiş olup en yüksek adlî makamları işgal etmişti. Yola çıkmadan önce uzun bir demeçte düşüncelerini açıklar. Ezcümle şunları der [1]

"Hindistan'da Kıral-İmparatorun temsilcisi olmak, adaletin temsilcisi olmak demektir. Ben adalet uğrunda çalışmayı bırakmak için değil, o işi daha geniş bir alanda takib etmek için adalet sandalyasını bıraktım... Şimdi Hindistan'da kırallık hükûmeti tarafından girişilmiş olan büyük ilerletici islâhatın arifesinde bulunanlar şunu kabul etmelidirler ki kıral ve onun hükûmeti İngiltere'deki adalet mümessilini Hindistan'a temsilci olarak göndermekle orada adaletin herşeyin üstünde kalacağını açıkça göstermek istemişlerdir...„

Yeni kıral nâibi, Hindistan'da bu tarzda propaganda ile hareket eder ve Gandi ile teması arar. Gandi de onunla görüşmeğe gider. Lord Riding, Gandı'nin şiddet aleyhdarı olduğunu bildiği için Hilâfet hareketi ileri gelenlerinden Şevket Ali ve Muhammed Ali kardeşlerin şiddetli ve halkı şiddete kışkırtan demeçlerini ona okutup ondan bu hatiplerin pişmanlık göstermelerini sağlamak için aracılık etmesini ister. Gandi de peki der ve bu yolda söz verir. Bunun üzerine kıral nâibi bu iki kardeş aleyhine kanunî takibat yaptırmak istediğini, fakat bundan Gandi'nin aracılık va'di üzerine vaz geçtiğini söyler.

Gandi'nin aracılığı ile bu iki kardeş şiddete kışkırtıcı sözleri dolayısiyle pişmanlık gösterirler ve bu olay yayınlanır (30 Mayıs 1921).

[1] Bk. C. J. C. Street, *Lord Reading*, s. 185-186.

Bu münasebetle yapılmış olan Lord Riding'in bir demecinden ve türlü haber sızmalarından anlaşılır ki Gandi bir kaç kere kıral nâibi ile görüşmüş ve ona Svarac (Öz hükûmet) meselesini hiç açmamıştır.

Bu olay, Gandi'nin za'fına ve kıral nâibi tarafından aldatılmış olduğuna atfedilir ve onun manevî nüfuzunu sarsar. Bu yüzden "İşbirliğinden sakınmak„ hareketi pek fazla za'fa uğramazsa da Gandi bir müddet için halk nazarında eski mevkiini kısmen kaybeder. Fakat buna rağmen Kongres yabancı kumaşlara karşı boykotu şiddetlendirmeye karar verince 1 Ağustos 1921'de bir çok ithalât kumaş ve elbisesi yakılırken ilk ateşi Gandi yakar.

Karaçideki Hilâfet kongresi

8 Temmuz 1921'de Karaçi'de toplanan Hilâfet konferansı Mustafa Kemal'in ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin mücadelerini hayranlıkla anar, Müslümanların İngiliz ordusunda hizmet etmelerinin gayr-ı meşru olduğunu ilân eder ve eğer İngiltere açıkca veya örtülü bir surette Ankara hükûmetine karşı savaşacak olursa Hindistan Müslümanlarının Hind Cumhuriyetini ilân edeceklerini açıklar.

Esasen Ali Kardeşlerin pişmanlık demeçlerinden az sonra Muhammed Ali henüz şiddet kullanılmasının aleyhinde olduğunu, fakat "İşbirliğinden sakınmak„ hareketi başarı sağlayamazsa İngilizlere karşı cihad ilânından sakınmıyacağını söyler.

Bazı ayaklanma ve kargaşalıklar

Âdi zamanlarda dahi Hindistan'da kargaşalık eksik olmaz; yukarda andığımız cereyanlar ise bunları arttıracak özde idi ve arttırır. Keza bazı kere memurların soğukkanlılıklarını kaybetmeleri de ayrıca kan dökülmesi sonucunu verir. Hükûmet de her patırdıyı devrimcilere atfetmeye koyulur ve durum git gide gerginleşir.

Ağustos 1921'in sonlarında Bombay'ın Güneyinde Malabar kıyılarının çetin dağlarında yaşamakta olan Müslüman Moplah'ların bazı ileri gelenlerinin hükûmet tarafından yakalatılmasına teşebbüs edilmesi üzerine bunlar ayaklanıp bir "Hılâfet Cumhuriyeti„ ilân ederler; bir takım İngilizi ve kendilerine katılmayan bazı Hinduları öldürürler. Ayaklanma çok güçlükle bastırılır.

Ali Kardeşlerin mahkûm ettirilmesi

Karaçi Hilâfet konferansında varılan İngiltere aleyhindeki karar ve bu yoldaki çalışmaları dolayısiyle Ali Kardeşler 17 Eylülde tevkif, mahkûm ve hapsedilirler.

Bu olay onları derhal ulusal kahraman yapar ve lehlerinde büyük halk gösterileri olur.

Gandi de onlar lehinde demeçlerde bulunur ve bütün yerli askerlerin hükûmetle ilgilerini kesip başka bir geçim yolu bulmaları gerektiğini ileri sürer ve Kongres bu görüşü destekler.

İngiliz veliahdının Hindistan'ı ziyareti

İngiliz veliahdı Hindistan'a bu gergin durum sırasında gelir. Onun geldiği gün genel bir "hartal„ ilânına karar verilir.

Ancak veliahdın karaya çıktığı Bombay limanı alış verişle geçinen büyük bir tecim kenti olduğundan ora belediyesi veliahdı resmen karşılar ve halk onu boykot etmek ve etmemek isteyen iki kısıma ayrılıp aralarında dört gün süren çarpışmalar olur. Bir çok kimse de ölür ve yaralanır.

Bu olaylar Gandi'ye çok dokunur ve o ağır bir dille şiddete baş vurmuş olanları tenkid eder.

Kalküta hartalı ve hükûmetin Hilâfet Derneğiyle Kongres'e karşı aldığı tedbirler

Veliahdın Hindista'n ayak basışı münasebetiyle kararlaşmış olan "hartal„ Kalküta'da tam bir başarıyle yapılmıştı.

Ora tecım odası 18 Kasım 1921 'de Bengal valisine gönderildiği bir yazıda şu yönleri belirtmiştir (Geniş özet):

"Bütün taşıt vasıtaları, fabrikalar, belediye hizmetleri vesaire durmuş, dükkânlar kapalı, gece ise sokaklar karanlık ve bomboş kalmıştır. Bunlar Hilâfet Derneğine ve Kongres'e mensup gönüllü teşkilâtlarının çalışma ve tehditleri sonucudur. Bu münasebetle yapılanlar sözü geçen teşkilâtlarla hükûmet arasında bir güç tecrübesi olmuştur; boyuna halka hükûmetin aczinden bahsediliyor ve halk her gün hükûmete karşı güvenini kaybediyordu. Yakında veliahd Kalküta'ya gelince onun ziyaret müddeti olacak olan bir hafta boyunca tam bir hartal yapılması devrimcilerce düşünülmektedir; buna göre tedbir alınmalıdır„.

Bunun üzerine hükûmet Bengal'de Hilâfet Derneğıni ve

Kongres'in gönüllü teşkilâtını kanun dışı ilân ve üç ay için her türlü toplantıyı yasak eder. Bu gibi tedbirler az zaman sonra Pencab'da Birleşik İller'de (United Provinces), Asam'da ve Delhi'de de alınır.

Hilâfet Derneğiyle Kongres'in tepkileri

Bu iki teşekkül derhal hükûmete meydan okumaya karar verir, daha çok gönüllü toplar, onlara sokaklarda "24 Aralık hartalını unutmayın„ diye bağırtır; her yakalananın yerine başkası geçirilir ve hapishâneler tıka basa dolar.

Veliahd bu şartlar altında ve pek gergin bir hava içinde Kalküta'ya gelir.

27 Aralıkta Allahâbâd'da toplanan Kongres, Gandi'yi hükûmete karşı mücadeleyi ve onunla işbirliği yapamak ve onun buyruklarına uymamak hareketlerini idare etmek için diktatör ilân eder ve onun yetkilerini yalnız iki noktada kısar 1) O, Kongres'le danışmadan barış yapamayacak; 2) Kongres'in amacını değiştiremiyecek.

Bu Allahâbâd toplantısında erişilmek istenilen amaç üzerinde de epi tartışmalar olur. Bazıları Svarac (İngiliz İmparatorluğu içinde öz yönetim) amacı yerine tam bağımsızlık amacının geçirilmesini isterler. "Bütün Hindistan Müslüman Birliği„nin başkanı olan Mevlâna Hazret Mohani tam bağımsızlık amacına taraftar olursa da Gandi o kadarına gitmez, eski amaçta kalınmasını ister ve bu düşünce üstün gelir. Esasen o daha uzun yıllar aynı düşünceyi besleyecektir.

Hilâfet Derneği ise tam bağımsızlık ve İngiliz İmparatorluğunun yıkılması için mücadeleye karar verir.

Uzlaşma denemeleri

İşlerin bu yola girmesini Hindistan'daki mutediller, hattâ eski müfritlerden Bayan Annie Besant bile beğenmiyordu ve bu gidişin Svarac'a erişmeyi geciktireceğini söylüyorlardı.

O sırada, mutedillerden olan Muhammed Ali Cinna dahil olmak üzere, hükûmetle Hilâfet Derneği ve Kongres arasında bir anlaşmaya varılmak üzere toplantı tertibine çalışılırsa da bu temin edilemez.

Yeni kargaşalıklar ve Gandi'nin yakalanması

Bunun üzerine Gandi 1 Şubat 1922'de kıral nâibine bir ultimatom göndererek, yedi gün içinde memnuniyet verici bir karşılık almazsa Hilâfet meselesi (Türk Kuvây-ı Mıllıyesiyle barış), Pencab'da yapılan zulümlerin tamiri ve Svarac işleri dolayısiyle Bardoli kentinde (Gücerat) hükûmete karşı şiddetsiz itaatsizlik (Civil desobedience) hareketine gireceğini bildirir ve İngiltere'yi verdiği sözlerde durmamış olmakla suçlandırır.

Ancak 4 Şubat'ta Çovri Çovra kentinde (Birleşik İller) büyük bir kargaşalık çıkar. 3000 kişilik bir kalabalık, halkdan bir kaç kişinin dövülmüş olduğu karakola saldırır ve orada bulunan 22 polisi öldürür.

Bunun üzerine şiddet aleyhtarı olan Gandi 11 Şubatta Kongres'in faal komitesine hükûmete karşı bütün hareketlerin durdurulması kararını aldırır.

Gandi'nin yakalanması

Ancak bu durdurma olayı Kongres ve ülke içinde büyük bir hoşnutsuzluk doğurur ve Gandı'nin manevî durumu sarsılır.

Tam bu sırada kıral nâibi Gandi'yi yakalatıp yargılattırır.

Onun o ana kadar serbest bırakılıp tam hükûmete karşı itaatsizlik hareketini durdurttuğu sırada yakalattırılmış olması resmî yazarlar tarafından şu suretle anlatılmıştır[1]. Geniş özet:

"Gandi'nin yakalanması şu sebeplerden geciktirilmiştir. Yanlış yolda olmasına rağmen kütle tarafından kutsal bir aziz sayılan bir adamı yakalamaktan çekinilmesi, onun şiddet aleyhtarı olması, Hindistan halk efkârı arasında Gandi âleyhine alınacak tedbirleri tasvip edecek bir hızbın teşekkülünden ve halkın onun gökten ilham aldığı yolundaki zannı zamanla zaafa uğramasından önce Gandi'nin yakalanmasının ayaklanma ve kan dökülmesine sebebiyet vereceğinin düşünülmesi. Onun yakalanışının kan akıtılmadan yapılabilmiş olması, bu işe Gandi'nin siyasal ününün düşük olduğu, taraftar ve hayranlarının coşkunluklarının en aşağı bir seviyeye eriştiği ve Hind halk efkârının başka yönlerde meşgul bulunduğu bir sırada girişilmiş olması sayesinde sağlanmıştır„.

[1] R. G. Pradhan, *India's Struggle for Swaraj*, s. 198 e göre.

Özet olarak hükûmet Gandi'yi, kendisine karşı mukavemet hareketini durdurmak suretiyle halkın gözünden düştüğü anda yakalatmayı en uygun görmüştür. Bu hareket tarzı Hind inkılâpçıları için bir ders olur ve onlara İngilizlere yaklaşmanın bazan çok acayip ve beklenmedik ters sonuçlar verebileceğini gösterir.

Gandi 6 yıl hapse mahkûm edilir. Bundan sonra İngilizlerle işbirliğinden sakınmak„ hareketi bır müddet için zaafa uğrarsa da "Svarac„ istek ve düşüncesi daima artar.

Bundan sonra yasama kurullarını boykot etmek hareketi de gevşer fakat "Svarac„ uğrunda bu kurullar içinde çalışmaya koyulunur.

X. TÜRK BARIŞI VE HİNDİSTAN HÜKÛMETİ

Hindistan hükûmetinin durumu ve düşünceleri

Hindistan'da Kıral nâibi Lord Riding (Reading) makamına geldiğinden beri Müslüman-Hindu işbirliğini sona erdirmeye çalışmıştır.

Hinduların istedikleri Hindistan'da İngiliz egemenliğinin gevşemesi ve sona ermesi esasına dayanıyordu. Bu işde bazan Müslümanlar onlardan ileri gidiyorlardı ; ancak bu gayret, onların iç istek ve duygularından çok, Türkler başta olmak üzere, Mısırlılara ve türlü Müslüman uluslarına karşı İngilizlerin ezici siyasalarına kızmalarının sonucu idi ; yoksa Müslümanlar, Hindu çoğunlukla baş başa kalmak ve onların egemenliği altına girmektense İngiliz egemenliğinin devamını tercih etmekteydiler.

Buna göre Lord Riding, Türk-Yunan savaşında Yunanlıları tutmaktan vazgeçilmesini, Sevr anlaşmasının değiştirilmesiyle Türklerle bir anlaşmaya varılmasını ve bu sayede Hindistan Müslümanlarını kazanıp onları Hindularla işbirliği yapmaktan vazgeçirmeye çalışılmasını istiyordu.

İngiltere başbakanı Lord Corc ve bir dereceye kadar da dışişleri bakanı Lord Kôrzon ise Slav tehlikesine karşı çok büyütülmüş bir Yunanistan'ın en iyi bir duvar teşkil edeceğine inanıyor ve Yunanistan'ı tutmakta, dolayısiyle Türklüğün ezilmesine çalışmakta ayak diriyorlardı.

Lord Riding daha 23 Haziranda, yani Hindistan'a gelişinden iki buçuk ay sonra Ahmediyye mezhebi temsilcilerini

kabul ederken Hindistan hükümetinin daima Tükler lehinde çalıştığını belirtmiş ve İngiltere'nin İslâmiyete, Hilâfete ve Kemalist hükûmetine karşı düşmanlığı olduğunu inkâr etmiştir. Keza o, Sevr antlaşmasında Türkiye lehinde gayet hafif değişiklikler yapılması için büyük Millet Meclisi hükûmeti temsilcilerinin Londra'ya davetini de İngiltere'nin Türklere karşı bir türlü teveccühü gibi göstermeye çalışmıştır.

Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) in Londra ve Paris seyahati

Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin hariciye vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) Yunan ordusunu yokedecek olan büyük taarruzdan bir kaç ay önce İngiltere ve Fransa'nın bize karşı düşünce ve durumlarını anlamak üzere Paris ve Londra'ya gitmişti.

O anda Hindistan'da, Gandi'nin manevî durumunun sarsılmış olmasından faydalanan Kıral nâibi onu yakalattırıp yargılattırıyordu ve halk coşkunluğu düşük bir seviyede idi.

Kıral nâibinin teli

Bu sırada Lord Riding, Hindistan durumunu daha da yatıştırmak için Müslümanları Türk meselesinde tatmin etmek ve onları Hindulardan ayırmak ister ve bu amaçla 7 Mart 1922'de Londra'da Hindistan Bakanı Montegü (Montagu)'ye şu ünlü teli çeker.

" Yunan - Türk konferansının [1] öngününde Sevr anlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi hakkında Hindistan'da beslenen duyguların derinliğini Majeste Kıral hükûmetine sunmayı bir görev biliriz.

" Hindistan hükûmeti sorumun ne derece mudil olduğunu tamamiyle takdir eder; ancak Müslüman askerlerin çok geniş payları olduğu Hindistan'ın savaş sırasındaki hizmetleri ve Müslüman davasının bütün Hindistan'da gördüğü yardım bu davanın kapsadığı haklı isteklerin tamamiyle yerine getirilmesini gerektirmektedir.

" Boğazların tarafsızlığını ve Müslüman olmayanların ko-

[1] Gerçekten öyle bir konferans olmamıştır B. Yusuf Kemal Tengirşek yalnız Fransız ve İngiliz devlet adamlariyle temas etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bazı İngiliz devlet adamları başlangıçta böyle bir konferans olacağını sanmış veya ummuşlardır.

runulmasını sağlamak için gereken inancalar elde edilmek şartiyle Hindistan hükûmeti bilhassa şu üç nokta üzerinde önemle durur

" 1. — İstanbul'un boşaltılması,

" 2. — Sultanın kutsal yerler (Mekke ve Medine) üzerindeki egemenliği,

" 3. — Osmanlı Trakya'sının (Edirne dahil) ve İzmir'in (Türk'lere) geri verilmesi,

" Bu üç yönün yerine getirilmesi Hindistan için son derece önemlidir „.

Kıral nâibi bu teli Hindistan'daki illerin valileriyle danışarak göndermişti ve o bununla Hindistan'ı yöneltenlerin düşüncelerini merkeze bildirmek istemişti.

Londra'daki Hindistan bakanı Montegü de onun gibi düşünüyordu; fakat kendi düşüncesini hükûmete ve başbakan Loyd Corc'a kabul ettiremiyordu.

Montegü, her nedense Kıral nâibinin bu telini basına verir ve onu 9 Martta yayınlatır.

Aynı günde B. Yusuf Kemal Tengirşek heyeti Paris'den Londra'ya gelmişti.

Hindistan bakanının istifası

İngiliz hükûmeti, bakanlar kurulunun rızası alınmadan yapılmış olan bu yayınlama işine çok kızar. Bunun, Türk heyetinin Londra'ya vardığı gün yapılması, Türkleri ayrıca cür'etlendirecek özde sayılır ve duyulan kızgınlığı arttırır. Dışişleri bakanı Lord Körzon, Âyan meclisinde bu işi anarken Lord Riding'in teli üzerinde şu küçültücü ve alay edici biçimde konuşur:

"İngiliz hükûmetinin altı bin mil uzakta bulunan tâbi bir kolu Trakya'da ne yapması gerektiğini ona emretmiştir!„

Montegu'nün teli yayınlamış olması Loyd Corc tarafından bakanlar kurulu inzibatına aykırı sayılır ve Hindistan bakanı çekilmek zorunda kalır. O, bu münasebetle 9 Martta başbakana gönderdiği bir yazıda bir çok işin bakanlar kuruluna getirilmeden görülmüş olduğundan kendisinin de bu yolda hareket ettiğini belirtmiştir.

Bu iş dolayısiyle Kıral nâibi Lord Riding'e ilişilmez.

Bu tel, Hindistan Müslümanlarının ve onları kendisine

çekerek Hindulardan ayırmak isteyen Hindistan hükûmetinin Türk davası lehinde sarfettikleri son önemli gayretin sonucudur. Görüldüğü gibi bu gayret hiç bir fayda vermemiş ve İngiliz hükûmetinin kararlarını hiç bir bakımdan değiştirmemiştir.

Çok geçmeden Ağustos ayında Türk davasını Dumlupınar zaferi çözecektir. Hindistan Müslümanlarının bu husustaki gayretlerinin sonuçları gözden geçirilirse bunun doğrudan doğruya Türkiye'ye maddî bir tesiri olmadığı görülür. Toplanan yardım paralarından 50.000 İngiliz lirası kadar bir para Ankara'ya ulaşır. Manevi bakımdan ise Hindistan'daki hareket zaman zaman Türkiye'de ufak da olsa bir ümit kaynağı olmuştur.

Bu hareketten en çok faydalananlar Hindu inkilâpçıları olmuş ve onlar İngiltere'nin en güç ve sıkışık bir durumunda Müslüman işbirliğini sağlamakla bağımsızlığa doğru geniş adımlar atabilmişlerdir.

XI. ÖZ YÖNETİM IŞININ YASAMA KURULLARI İÇİNDE DEVAM ETTİRİLMESİ

Svarac partisinin kurulması

Gandi'nin halkın, kısmen olsun, gözünden düşmesinden ve yargılanıp hapsedilmesinden sonra İngiliz'lerle "işbirliğinden sakınmak„ ve onları boykot etmek hareketleri çok gevşer. Padit Motilal Nehru (bugünkü başbakan B. Cevherlal Nehru'nun babası) ve Das adında iki inkilâpçı, Svarac partisini kurar ve yasama kurullarına e den geldiği kadar çok saylav sokup öz yönetim (Svarac) davası için oralarda mücadele etmeyi amaç edinirler. Bu yön partice Ekim 1923'de yayınlanan bir bildiri ile iyice açıklanır.

Esasen Türk zaferi Müslümanların coşkunluğunu dindirmiş olduğundan boykot ve gösteri işleri için Hindular onlardan eskisi gibi yardım göremezlerdi. Hattâ Müslüman-Hindu çatışmaları yeniden çoğalmıştı.

1923 'de yapılan seçimlerde bu parti yalnız Birleşik iller'de (United Provinces) kesin bir çokluk sağlayabilirse de Delhi'deki merkezî yasama kurulunda, Bengal'de ve Bombay'da önemli bir mevki kazanır ve öbür yerli partilerden zaman zaman gördüğü yardımlarla oralarda üstün bir durum alabilir.

Şubat 1924 'de, Motilal Nehru'nun bir önergesi üzerine, Delhi'deki merkezî yasama kurulu büyük bir çoklukla şu kararı

verir: Hindistan'da yerli halka, yani onun tarafından seçilmiş yasama kurullarına karşı, tam sorumlu bir hükûmetin kurulması için harekete geçilmeli ve bu amaçla bir toplantı tertip edilmelidir.

Ancak, o sırada Londra'da işçi partisi iktidarda olmasına rağmen İngiliz hükümeti bu isteği reddeder.

Bu olay, Hind devrimcilerinin İngiliz işçi partisine karşı besledikleri sevgi ve ümitleri kırar ve sömürgeler işinde bu parti ile öbür İngiliz partileri arasında bir başkalık olmadığı inanını yayar.

Merkezdeki yasama kurulu ile Hindistan hükûmeti arasındaki mücadele

Delhi'deki yasama kurulunun bu isteğinin hükûmetçe reddedilmesi açık bir mücadeleye kapı açar. Kurul "şikâyet ve isteklerimiz kabul edilmedikçe biz de hiçbir ödenek kabul etmeyiz„ esasında ayak direr ve hükûmetin getirdiği ödenek kanunlarını ve bütçeyi reddeder. Kıral nâibi de kendi yetkilerine dayanarak onları yasama kurulunun muhalefetine rağmen yürürlüğe koyar.

Bu suretle hükûmet maddeten işlerini görmekte devam ederse de mânevî gerginlik onu baskı altında tutmaktan geri kalmaz.

Yeni islâhat inceleme ve düşünceleri

Bu durum karşısında hükûmet islâhat kanununun yürüyüş tarzı ve onda yapılması gereken değişiklikler hakkında incelemelerde bulunmak üzere bir komisyon seçer. Bunun çokluğu ancak ufak tefek değişiklikleri gerekli gösterir.

Merkez yasama kurulu ise 1925 yılında eski isteğini daha ayrıntılı bir biçimde tekrarlar. Bu istekler arasında şunlar vardır:

Genel vali ve onun yürütme kurulu merkez yasama kuruluna karşı sorumlu olmalıdır. Muayyen bir rakkama kadar orduya, siyasal işlere, dışişlerine ve borçlara ait ödenekler ayral, bütün öbür ödenekler bu yasama kurulunun denetlemesi altında olmalıdır. Londra'daki Hindistan kurulu kalkmalıdır. Ordu Hindlıleştirilmeli ve savunma bakanı Delhi'deki merkezî yasama kuruluna karşı sorumlu olmalıdır. Bu kurul belirli bir devreden sonra anayasayı değiştirebilmek yetkisini de haiz olmalıdır.

Ancak Delhi'de âyan mukabili olan meclis bu önergeyi reddeder.

Svarac partisinin merkezî yasama kurulunu terketmesi

1926 İlkbaharına kadar Svarac partisi ile hükûmet bu esaslar üzerinde mücadele ederler. Bu yılın martında Motilal Nehru, partisi ile kurulu terkeder ve yaz birleşmesinde de ona iştirak etmez.

1926 'da yapılan seçimlerde Svarac partisi bir miktar kuvvetten düser ve hükûmetle işbirliği yapmak isteyen partilerin güçleri artar.

XII. HİLÂFETİN KALDIRILMASI

Hilâfetin kaldırılmasının Hindistan'daki sonuçları

Türk zaferi ve Lozan anlaşması bir takım ileri gelen Hindistan Müslümanlarının İngiltere'ye karşı mücadele sebeplerini ortadan kaldırmıştı. Mart 1924 'de hilâfetin kaldırılması onların durumlarında esaslı bir değişiklik yaratır.

II. Abdülhamid'in ve İttihad ve Terakki'nin hilâfet işini ele alarak gütmek istedikleri siyasa bazı kimselerde bir Müslüman birliği hayalini uyandırmıştı. Bu hayal de sömürgeci devletlerin Osmanlı'ya karşı kuşku ve düşmanlığını arttırmış ve onun yok edilmesi yolundaki çalışmalarına daha çok canlılık vermişti.

Esasen acz içinde bulunan Osmanlı devletinin bu çapta büyük bir işe kalkışması şuursuzluktu. Bu siyasanın kofluğu gerek Abdülhamid gerekse İttihat ve Terakki devirlerinde Yemen, Arnavutluk ve ahalisi Müslüman olan bir çok bölgelerde çıkan ayaklanmalardan anlaşıldığı gibi 1914 — 18 Genel Savaşında Hindistan ve Afganistan'da İngiltere aleyhine hiç bir ciddî hareket olmaması, yarısından çoğu Müslüman erlerden mürekkep olan Hindistan ordusunun Osmanlıya karşı pervasızca ve sonda muzafferane surette savaşması ve Osmanlı Araplarının Pâdişah-Halife'ye karşı ayaklanıp İngiltere'ey yardım etmeleriyle de görülmüştür.

Bu gerçeklere rağmen hakikatten çok hayal içinde yaşamayı seven bir takım kimseler Hilâfet ve İslâm birleşmesi yönüne sarılmaktaydılar. Hindistan Müslümanları arasında bu

işi ve bu gibi düşünceleri siyasalarına mihver yapan kimseler şöyle bir muhakeme yürütmekte idiler:

Eğer Halıfenin etrafında büyük bir İslâm birliği kurulursa bu birlik Hindistan siyasası üzerinde de müessir olur ve Hindistan Müslümanlarını Hindulara karşı korur; dolayısiyle artık ora Müslümanları İngiltere'nin kendilerini korumasına ihtiyaçları kalmaz.

Bu gibi düşünceler besleyenlerin hayalla dolu ümitlerine göre Hilâfet makamı Türkiye'ye dayanarak Haşimi hânedanının idaresinde Halıfeye karşı ayaklanmış olup o sırada pek geniş ölçüde İngiliz ve Fransızların işgali altında bulunan Asya Arap âlemini, keza yabancıların elinde bulunan Mısır ve Afrika Araplarını, Afganistanı, Rus boyunduruğu altındaki Turk dünyasını kendi kuvveti ve kısmen de oralardaki halkın yardımiyle kurtarıp birleştirecek ve o sırada İngiltere, o da gidince Hindular üzerinde baskı yapıp Hindistan Müslümanlarını da koruyacaktır!

Bu ve bu gibi hayaller besleyenler Hilâfetin Türkiye'de lâğvedıldiğini duyunca büyük bir ümit kırıklığına kapılır ve bu olay karşısında şiddetli tepkilerde bulunurlar.

Müslüman ve Hinduların karşılıklı yeni durumları

Kızgınlık devri geçtikten sonra Hindistan'daki Hilâfetçi Müslüman önderlerin bir kısmı yavaş yavaş İngilızlere yaklaşmaya ve Hındulara karşı eski mücadele ruhuna avdete başlarlar.

Aynı zamanda Müslüman - Hindu çatışmaları ve öldürüşmeleri geniş ölçüde artar. Hükûmet 1924'de Gandi'yi serbest bırakmıştı, ancak onun o sırada artık eski nüfuzu yoktu. O, önemli ölçüde kendi eseri olan Müslüman - Hindu yakınlığının bozulmasından hayiflenir, onu yeniden canlandırmak için oruçlar tutarsa da bunlardan bir sonuç çıkmaz ve iki unsur arasındaki gerginlik devam ede durur.

Bunlar ola dursun, Müslüman ve Hindu cemaatlerinin siyasacıları birbirlerine zıt yollar tutarlar. Müslümanlar 1919 anayasasının kendilerine sağladığı teminatın hiç bir suretle azaltılmamasına ve bilâkis elden geldiği kadar artırılmasına son derece önem verirler ve Hinduların her isteğini kendi hak-

larına bir türlü tecavüz ve kesin Hindu egemenliğine doğru bir adım sayarlar.

Mücadele bilhassa seçim işleri dolayısiyle olur. Her bölgede Müslüman ve Hindu saylavlar sayısının önceden tespit edilip seçmenlerin ayrı ayrı ve kendi dinlerinden adaylara oy vermeleri usulünün daha da berkitilmesi ve Müslüman saylav sayısının artırılması yönü, Müslümanlarca üzerinde en çok ayak direnilen yön olur. Hındular ise bu usulün kaldırılmasına ve hiç olmazsa gevşetilmesine taraftardırlar.

İşler öyle bir raddeyi bulur ki bir kısım Hindular yeni islâhatta Müslümanların istekleri yerine getirilmedense islâhatın geciktirilmesini daha faydalı bulurlar.

1927 yılı bütçesi, merkez yasama kuruluna geldiği sırada Hind ulusseverlerinin istedikleri biçimde ıslâhat esası kabul edilmedikçe hiç bir ödeneği tasdik etmemek yolunda verilen önerge yeniden kabul edilirse de bu işte eskiden olduğu ölçüde bir çokluk sağlanılmaz ve Müslümanların bunu pek az destekledikleri görülür.

XIII. YENİ BİR ANAYASA HAZIRLAMAK İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR

1919 İslâhat kanunu veya anayasasına göre on yıl sonra, yani 1929'da, Hindistan'daki yönetim usulü, eğitimin ilerlemesi ve temsilî müesseselerin gelişmesi konuları üzerinde incelemelerde bulunmak, gereken değişiklikler hakkında öğütler vermek ve yasama kurullarına karşı mes'ul bir hükûmet kurulup kurulmaması ve kurulacaksa bu işin ne ölçüde yapılması gerektiği yönünü aydınlatmak için bir komisyonun kurulması gerekiyordu.

Kasım 1927'de İngiliz muhafazakâr hükûmeti, liberal saylavlardan Sör Cohn Saymon (Sir John Simon)'un başkanlığında yalnız İngilizlerden mürekkep bir komisyon seçer.

Hınd ulusseverleri komisyonun vaktinden iki yıl önce seçilmiş olmasını İngiltere hükûmetinin o sıradaki Müslüman-Hındu gerginliğinin çetinliğinden faydalanmak isteğinde olmasına atfederler.

Hindistan'da yeniden bir birliğin kurulması

Komisyonda hiç bir Hindlinin bulunmaması bunu bir güvensizlik ve hakaret sayan bütün Hindistan'da ve Hind partıleri arasında bir fırtına kopmasına sebep olur ve Hindistan liberal partisi gıbi daima İngilizlerle işbırliği yapmış olan bir parti dahil, hep birden Saymon komisyonunun boykot edilmesine karar verilir.

Böylelikle İngiliz muhafazakâr partisi ve onun Hindistan bakanı Lord Birkenhead bir kere daha İngiltere aleyhinde Hindlileri birleştirirler. Kongres, "Bütün Hindistan Müslüman Derneği„, Liberal birliği, Hılâfet Komitesi, Sanayi konferansı ve büyük Hındu dini ve geleneksel kurulu olan Hindu Mahasabha hep birden Saymon komisyonunun kuruluş tarzını kötüler ve onu boykot etmeğe karar verirler. Eski bakanlardan Sör Şâfi adında birinin başkanlık ettiği ufak bir Müslüman teşekkülü bu komisyonla işbırliği yapmaya karar verir. "Hındistan Hıristiyanları Konferansı„, boykotu zararlı görmekle birlıkte o da Saymon komisyonunda hiç bir Hindlinin bulunmamasını fena karşılar.

Saymon komisyonu Hindistan'da

Kongresce karşılaştırılmış olduğu gibi Saymon komisyonunun Hindistan'a ayak bastığı gün (3 Şubat 1928) bütün Hindistan'da "hartal„lar ve büyük halk gösterileri yapılır; "Saymon geri git„ levhalariyle sokaklarda dolaşılır ve o, Hindistan'da bulunduğu müddetçe hemen hiç bir tanınmış kimse onunla temas etmeyi kabul etmez.

Bu boykot hareketini kırmak ve hiç olmazsa yumuşatmak için Saymon, kıral nâibine yazdığı bir mektupta (7 Şubat) yedi İngiliz'den mürekkep olan kendi komisyonuna mukabil Hindistan merkezî yasama kurulunca seçilecek yedi Hindliden mürekkep bir komitenin teşkilini ve bu iki komisyonun temas halinde bulunmalarını ileri sürerek böylelikle arada bir denklik ve işbirliği kurulmuş olacağını iddıa ederse de bu yön bütün Hindli parti önderleri tarafından reddedilir. Ancak illerdeki hükûmetler ora yasama kurullarında bulunan hükûmetçe tayin edılmış üyelere dayanarak Saymon komisyonu ile işbirliği yapacak komıteler seçtirebilirler; ancak bu yön kimseyi aldatamaz.

Bu güç ve uygunsuz şartlar altında çalışan Saymon komisyonu bir kaç ay sonra İngiltere'ye döner.

Hindli önderlerinin Hindistan için bir anayasa hazırlamaları

Müslümanlarla Hindular arasındaki kuşkulara güvenen Lord Birkenhead bir kaç kere Hindlilerin kendi başlarına bir anayasa yapamıyacaklarını açıkca söylemiş ve onlara meydan okumuştu.

Buna bir karşılık vermek için hemen bütün Hindli partilerinden mürekkep bir komite kurulur; bir anayasa tasarısı yapmakla görevlendirilir ve 25 birleşimden sonra ortaya bir tasarı çıkarır. Onun başkanı Motilal Nehru ve Müslüman üyeleri Sör Ali İmam ve Şuayyıb Kureyşî idi. Bu tasarı Doktor Ansarî'nin[1] başkanlığında toplanan bir "Bütün Partiler konferansı„ nda onaylanır (Ağustos - Eylül 1928); ana çizgileri aşağıdadır:

Hindistan, Kanada ve öbür İngiliz dominyonlariyle aynı haklara sahip olacaktır.

Hind ulusunun ana hakları şunlardır.

Herkesin mülkiyet ve bütün haklarının korunulması.

İlk okullarda kalabalık azınlıklara mensup çocuklara kendi dillerinde ve kendi yazılariyle ders verilmesinin hükûmetce sağlanılması.

Bir devlet dininin olmaması:

Herkesin genel yol, kuyu ve saireden faydalanabilmesi. (Bu yön "Dokunulamayanlar„ ın eşitlik haklarını korumak için konulmuştur).

Herkese çalışma şartlarının ve ekonomik durumunun iyileştirilmesi için birlikler kurmak hakkının tanınması.

Yurttaşlık hakları bakımından kadın ve erkekler arasında bir ayrılık olmaması.

Devlet teşkilâtının şu biçimde olması: Hindistan'ın içişlerinde illerin geniş bir özgürlüğe sahip bulunmaları; fakat dış ve askerlik işleriyle bazı genel hususatın merkeze ait kalması

[1] Kongres'in Müslüman önderlerindendir. Balkan savaşı sırasında bir Kızılay heyetiyle Türkiye'de çalışmış ve Lozan barışından sonra da Ankara'ya gelmiştir.

ve orada bir devletler birliği (federation) kurulması (İller büyüklük ve kalabalıkları dolayısiyle birer devlet özünde idiler).

Merkezdeki hükûmetin halkca seçilmiş meclislere karşı sorumlu olması.

Merkezde bir saylavlar, bir de âyan meclisleri bulunması. Birincisinin üyelerinin halkca ve ikincisininkilerin illerdeki (yani federasyon'a dahil devlet mahiyetini alacak olan teşekküllerdeki) yasama kurullarınca seçilmesi.

İllerde halkca seçilmiş birer yasama kurulunun bulunması, oralarda tek bir meclis olması ve ora hükûmetlerinin ona karşı sorumlu kılınmaları.

Seçim meselesi şu biçimde çözülmüştür

Genel olarak cemaatler için ayrı ayrı seçim teşekkülü kurmak ve her kese kendi cemaatinden olan adaylara oy verdirmek usulü kaldırılmıştır.

Merkezdeki saylavlar meclisi üyelerinin seçimi için şu usul kabul edilmiştir: Bütün cemaatlerin mensupları birlikte oy vereceklerdir, ancak Müslümanların azlıkta bulundukları bütün illerde Müslüman, ve Hinduların azlıkta oldukları Kuzey-doğu ilinde (Pişaver) Hindu saylavlarının asgarî sayısı tespit edilecektir. Bu sayı Müslüman ve Hindu cemaatlerinin nisbetlerine göre tayin olunacaktır.

İllerdeki yasama kurulları üyelerinin seçimi için şu esaslar kabul edilmiştir:

Pencab'da ve Bengal'da seçim tamamiyle serbest olacak ve hiç bir cemaat için asgarî bir saylav sayısı tesbit edilemeyecektir. Bunun sebebi bu iki ilde Müslüman ve Hindu cemaatleri arasında az çok sayı denkliği olmasıdır. O sırada Pencab'da 11,5 milyon Müslüman, 6,5 milyon Hindu ve 2,5 milyona yakın Sih vardı, yani Müslümanlar öbür iki cemaatin tümüne nisbeten az çoklukta idiler. Bengal'de ise 25 milyon Müslümana karşı 20 milyon Hindu vardı. Öbür illerde seçim merkezi meclisinkine benzeyecektir.

On yıllık denemeden sonra bu seçim tarzları ve kabul edilen nisbetler yeniden gözden geçirilebilecektir.

Bu tasarının yapılıp kabuliyle İngilizlere karşı Müslümanların büyük çokluğu ve Hinduların hemen tümü arasında işbirliği imkânı yeniden sağlanılmış olur. Ancak Müslüman ve Hindular bir coşkunluk anında hazırlanmış olan bu tasarıya uzun zaman bağlı kalmayacaklardır.

Kongres'in bağımsızlığı kendine amaç edinmesine doğru

O devirde Svarac partisi Kongres'in ana ve müdir unsuru olmuştu; yukarıda anılan anayasa yapılmış olmakla birlikte Kongres içinde İngiliz imparatorluğundan ayrılıp kesin bağımsızlığa kavuşmak cereyanı kuvvetleşir ve 3 Kasım 1928' de onun komitesi bu yolda bir karara varır.

Ancak bu yılın sonunda Kongres'in genel toplantısında Gandi'nin önergesi üzerine bu amaçda değişiklikler yapılır ve şöyle bir karar verilir:

Eğer İngiliz parlâmentosu 1929 yılının sonuna kadar Hindlilerce hazırlanmış olan anayasayı kabul ederse Kongres kendini bu anayasa ile bağlı sayacaktır. İngiliz parlâmentosu bu tarihe kadar bunu yapmazsa Kongres ülke içinde şiddet kullanmamak üzere "İngiliz'lerle işbirliğinden sakınmak„ (Non cooperation) hareketine girişecek ve bu amaçla halka hükûmete vergileri ödememek ve daha başka gereken hareketlerde bulunmak öğütlerini verecektir. Bununla birlikte bu kararda Kongres'i şimdiden tam bağımsızlık propagandasını yapmaktan meneden bir yön yoktur.

Görüldüğü gibi bu karar tam bağımsızlık amacını geriye atıyor ve onun resmen güdülmesini İngiliz'lerin takınacakları duruma talik ediyordu.

Gandi'nin önerdiği bu karar Cevherlal Nehru'nun muhalefetine rağmen 973 oya karşı 1.350 oyla kabul edilir.

İngiltere'nin Hindlilerle anlaşmaya çalışması

Mayıs 1929'da yapılan İngiliz seçimlerinde İşçi partisi kesin çokluğu elde edememekle birlikte en kalabalık parti olarak meclise girmiş [1] ve Makdonald (Mac Donald) ikinci defa olarak başbakanlığa geçmişti. Ancak İşçi partisi 1924'de işbaşına geldiği vakit Hindistan sorusunda muhafazakârlardan pek geniş ve anlayışlı davranmadığı için onun yeniden iktidara geçmesi Hindistan'da pek aşırı ümitler uyandırmaz.

[1] İşçi: 287, Muhafazakâr 260, Liberal: 59, Bağımsız v. s. 9. Tümü: 615.

Ekim 1929'da Sör cohn Saymon, tabiî başbakanla anlaşmış olarak, ona gönderdiği bir mektupta (19 Ekim 1929) kendi komisyonunun çalışmalarını bitirip raporunu yayınladıktan sonra İngiliz Hindistanıyla, yerli Hindistan devletlerinin mümessillerini bir arada toplayacak bir konferansın çağrılmasını önerir. Başbakan da verdiği karşılıkta bu yönü kabul eder.

Az sonra Kıral nâibi Lord İrvin (sonra Lord Halifax adını alacaktır) 31 Ekim 1929'da bir bildiriğ çıkarıp bu konferans işinin kararlaştırılmış olduğunu açıklar ve 1917'den beri İngiliz hükûmetinin Hindistan hakkındaki amacının onu bir dominion (Kanada vesaire gibi öz yönetime sahip ülke) durumuna getirmek olduğu üzerinde ayrıca durur.

Kesin bağımsızlık isteyen Hindliler, kıral nâibinin bildiriğini bu yoldaki cereyanı güçsüz bırakmak için çıkarılmış sayarlarsa da Hindistan'da halk efkârı genel olarak Lord İrvin'in sözlerini iyi karşılar.

Kongres'in başlıca önderleri şu yolda bir karşı bildiriğ yayınlarlar (Geniş özet):

"Kıral nâibinin sözlerini ümit verici buluyoruz; Hindistan'a uygun bir Dominion anayasası hazırlamak için hükûmete yardım edebileceğimizi sanıyoruz. Bu işde başarı sağlıyabilmek için şu yönlerin önceden gerçekleşmesini gerekli buluyoruz; a) Yumuşak ve uysal bir havanın yaratılması; b) Siyasal tutuklar için genel af; c) Toplantıda Hind halk efkârının tercümanı sayılabilecek teşekküllerin ve bilhassa Kongresin gerekli bir ölçüde temsil edilmesi.

"Biz işi şu yolda anlıyoruz: Toplantı Hindistan'a verilecek olan Dominion anayasasının esaslarını tespitle meşgul olacaktır, yoksa bunun zamanını tayinle değil„.

Maksat, Dominion usulünün tatbikinin İngilizlerce yine uzak zamanlara atılmamasını sağlamaktı.

Kıral nâibinin bildirdiği İngiliz parlâmentosunda ise çok çetin tenkit ve hücumlara uğramıştır.

İngiltere ile Hind devrimcileri arasında mücadelenin yeniden başlaması

Hava bir müddet uygun bir hale gelmiş gibi görünürse de bu durum çok geçmeden bozulur. Gandi başta, Kongres önderleri toplanacak konferansa gitmek için oradaki görüşmelerin temelinin Hindistan'a tam bir Dominion anayasasının verilmesi yönü teşkil etmesini, yani bu şartın önceden İngilterece kabul edilmesini ileri sürerler. İngiliz hükûmeti buna razı olmayınca daha evvelki karara göre Kongres 31 Aralık 1929 gecesi Lahor'da yaptığı toplantıda tam bağımsızlığı resmî amaç diye kabul etmek ve sivil itaatsizlik hareketine başlamak kararını verir. Yani onunla hükûmet arasında yeniden bir turlu savaş başlar.

XIV. 1930'DA BAŞLAYAN MÜCADELE VE SONUÇLARI

Mücadele başlamadan önce yapılan anlaşma denemeleri

Gandi mücadeleye 6 Nisan 1930'da başlamaya karar vermişti.

Kıral nâibi Kongres'in mücadele kararını vermesinden bir ay kadar sonra Delhi'deki merkezî yasama kurulunda bu kararın şiddetli aleyhinde bulunur. Gandi de bu sözlere karşılık olarak mücadeleye başlamamak ve hükûmetle yeniden görüşmek için aşağıdaki 11 noktanın hükûmetce kabulünü ıster:

1. İçkinin tamamiyle yasak edilmesi.

2. İngiliz lirasının değerinin önce olduğu gibi 15 rupiye çıkarılması. Bunun mânası şudur: Savaştan önce bir İngiliz lirası 15 rupi idi; savaşın sonuna doğru İngiltere paraya muhtaç olduğundan Hindistan hazinesinden savaş yardımı olarak 100 milyon İngiliz lirası istemiş ve buna karşılık daha yukarda görülen biçimde ve şarklar altında, pamuklulardan alınan gümrüğü % 3,5'dan 7,5'a çıkarmıştı. Daha sonra 1921'de işbu gümrük resmi malî zaruretler yüzünden % 11'e çıkarılmış fakat devrimcilerin korkusundan içerde yapılan kumaşların vergisi yine eski halinde bırakılmış idi. Bu haller İngilterede Manchester fabrikacılarının çok şikâyetini mucip olduğundan İngiliz hükûmeti dahiyane denilecek bir malî manevra yapar. Hindistan'da geçen para gümüş rupidir.

Gümüşün düşük kıymeti dolayısiyle rupi'nin dışarda resmî revacı yoktu. Dış ticaret İngiliz lirası ile idi. O vakit İngiliz lirasının mukabili 15 rupi iken hükûmet bir kararla bunu 13 rupi ve üçte bir yapmış ve bu suretle Hind rupisinin değerini yüzde 11 den biraz fazla arttırmıştır.

Bunun İngiltere için iki büyük faydası olur birincisi Hindistan'da yapılan pamukluları pahalılaştırarak İngiliz pamuklularından alınmakta olan % 11 gümrük resminin tesirini azaltmak ve ikincisi nakden verilmekte olan Hindistan vergilerini ve bilhassa toprak vergisini aynı nisbette yükseltmekti.

Bu tedbir Hindlilere çok ağır gelmiş ve herkes ondan şikâyet etmiştir.

3. Toprak vergisinin yarı yarıya indirilmesi ve bu verginin yasama kurullarının murakabesine geçmesi. Bu yapılsaydı bu verginin ağırlığı, nakitle ayniyat arasındaki fark baki kalmakla birlikte bizim sabık âşârın seviyesine yaklaşırdı.

4. Tuz vergisinin kaldırılması.

5. Askerî masrafların en aşağı yarı yarıya indirilmesi.

6. Ve buna yüksek rütbelilerin (hepsi İngilizdir) ödeneklerinden başlanması.

7. Yabancı kumaşlardan ağır gümrük alınması.

8. Hind limanları arasında kabotajın Hind gemilerine hasrı.

9. Cinayet işlemiş veya cinayet teşebbüsünde bulunmuş olanlar ayral, siyasal, suçluların affı, olaganüstü mahkemelerin ve hükûmete istisnaî haklar bahşeden kanun ve tüzüklerin kaldırılması, hintli menfilerin memleketlerine dönmelerine müsaade edilmesi.

10. Hafiye teşkilâtının kaldırılması veya onun halkın murakabesi altına konulması.

11. Silâh taşımak müsaadesinin halkın murakabesi altına konulması.

Tabiî Gandi'nin bu şartları hükûmetçe kabul edilmemiş ve mücadele başlamıştır.

Kongres'in baş vurduğu tedbirler

Bu suretle girişilen mücadelenin şiddetsiz olması Gandi'nin esas düşüncesi idi. O, bunun için Buda ve Peygamber İsa'nınkilere benzeyen manevî sebepler gösteriyordu; karşı koymadan cefa çekmenin büyük bir ruhî üstünlük teşkil ettiğini ve insan her ne eziyete uğratılırsa uğratılsın ona karşı mukabele etmemenin ahlâkı çok kuvvetlendirdiğini ileri sürüyordu. Fakat bu kararın makul tefsiri şu idi ki genel surette Hindlilerin bir çoğu belki yaradılışlarından, belki bir iki asırdır savaş görmediklerinden vuruşmaktan çekinirler. Dolayısiyle ileri sürülen mücadele tarzı mizaclarına en muvafık olanı idi.

Mücadele programının esasları şunlardı

a) Her vesile ile her yerde bağımsızlığın üstünlük ve faydalarını anarak propaganda yapmak ve İngilizlerin zulüm ve fenalıklarını halka anlatmak,

b) Hükûmetle her türlü teması kesmek,

c) Hükûmete hizmet eden bütün Hindlileri istifaya dâvet etmek ve istifa etmeyenlerle her türlü münasebet ve hattâ selâmı kesmek (Buna "içtimaî boykot„ derler ve bazı ufak yerlerde memurlara ve ailelerine ekmek ve yiyecek satmamak derecesini bulur).

ç) Bazı kanunlara muhalefet etmek. Ezcümle

Hükûmet tekelinde olan tuzun ahali tarafından doğrudan doğruya imal ve satılmasını teşvik etmek ve kükûmetin tuz depolarını silâhsız kütleler tarafından yağmaya teşebbüs etmek. Tuz, yoksul halka pek pahalı geldiğinden bunun büyük bir propaganda mahiyeti almış ve bu işi bizzat Gandi, tâ hapis oluncaya kadar, idare etmiştir.

İçkiler hükûmet tekelinde olduğundan, hem hükûmeti zarara sokmak, hem halkın sıhhatini korumak, hem de Müslümanları kazanmak için içki satan dükkânların kapısına adam koyup halkı oralara girmekten ikna tarikiyle menetmek (Bu iki işde az çok başarı elde edilmiştir).

Pek ağır olan toprak vergisini vermemeye halkı kışkırtmak. Fakat bunu pek az yerde başarı ile yürütebilmişierdir çünkü vergi gecikince hükûmet toprağı köylüden alıp mezata koymakta ve tabiatiyle köylü bundan çok korkmakta idi.

d) Bütün İngiliz mallarını ve bütün yabancı kumaşlarını

boykot etmek ve bunları satan dükkânların kapısına, halkı oraya girmekten güzellikle vaz geçirmek için adam koymak ve bu işlerle meşgul olan tüccar ve dükkânları içtimaî boykota tâbi tutmak.

İngiliz mallarının boykotu siyasal bir amacın elde edilmesi için iktisadî bir silâhın kullanılmasından ibaretti ve anlaşılması kolaydı. Bütün yabancı kumaşlara karşı boykota gelince bunda yerli sanayiin kalkındırılması amacı güdülüyordu.

Kongres'in en çok başarı ile tatbik ettiği mücadele silâhı bu kumaş boykotu olmuş, Hindistan'daki tüccarların en büyük kısmı İngiliz malı ve yabancı kumaşı getirmeyeceklerini üstenmişler ve ancak ondan sonra kapılarındaki adamlar kaldırılmıştır. Bu suretle 1930 yılında İngiltere'nin Hindistan'a ihracatı üçte bir, hattâ bazı maddeler için yarım derecesinde azalmıştır. İngiltere'nin ekser pamuklu dokuyan fabrikalarının bulundukları Lancashire bölgesi mümessillerinin şikâyetlerine göre boykotajın en tesirli olduğu 1930 yılının son altı ayında Hindistan'a pamuklu kumaş ihracatı yüzde doksan azalmıştır. Tabiî bunda boykotla beraber cihan buhranının da tesiri olmuştur.

Hükûmetin karşı koyması

Başlangıçta hükûmet bu harekete ve ona kışkırtanlara karşı şaşılacak surette aldırışsızlık göstermiş ve ancak bir iki ay sonra yakalamalara ve karşı tedbirlere girişmiştir. Bu hal, gerek Hindistan, gerek İngiltere'de birçok kimse tarafından genel valiye karşı büyük bir taarruz vesilesi olmuş ve hareketin büyümesine en birinci sebep olarak bu aldırışsızlık gösterilmiştir. Bu suçlandırmaya karşı genel vali tarafdarları şu suretle cevap vermişlerdir.

"Hindistan'da küçük fakat gayet müteşebbis ve cür'etkâr suikasdcı ve kanlı ihtilâl tarafdarlarından mürekkep guruplar vardır. Bunların çoğu zabıtaca meçhuldür. Eğer hareket başlamadan Gandi ve şiddet kullanmamak tarafdarlarını yakalatsa idik, öbür gruplar halk efkârı ve yurd uğrunda çalışmak isteyen gençlere hâkim olacak ve mücadele kanlı mahiyet alacaktı. Binaenaleyh başlangıçta Gandi ve mutedilleri serbest bırakıp önce bunlar vasıtasiyle halkın memnuniyetsizliğine şiddetsiz bir çığır verdirmek ve bu işde ortaya atılacak olanların meydana

çıkmasını beklemek, bundan sonra da bunları, yani en kuvvetli unsurları ve aynı zamanda Gandi gibi kışkırtıcı başkanları yakalamak ve bağımsızlık için çalışabilecek bütün gayretli adamların ortadan kaldırılması ile devrimci hareketin idaresi kanlı mücadele tarafdarlarının eline geçse bile onlara âlet olacak kimseleri evvelden hapse koymuş bulunmak en muvafık yol idi„.

Bu iki görüşten hangisinin doğru olduğunu tayin etmek güçtür. Fakat genel valinin şuursuz veya hâin olmadığı kabul edilirse hareket tarzının başka suretle izahı kabil değildir.

Bir iki ay bekledikten sonra hükûmet geniş ölçüde adam yakalatmaya başlar. Kongres'in bir çok şubelerini gayr-i kanunî ilân, üyelerini tevkif ve mallarını müsadere eder ve genel vali tarafından yayınlanan ve müddetleri bittikten bir iki gün sonra bir kaç kelime değiştirilerek tekrar tatbika konulan muvukkat kanunlar sayesinde sözü geçen hareketlerin kışkırtıcılariyle onlara uyanları ihtiyar, kadın, çocuk (Ekseriya dükkân kapılarına kadınlar ve çocuklar konuluyordu) on binlerce olarak hapise koyar; her vesile ile halkı polislere döğdürür, bazen yaylım ateşlerine maruz bırakır ve bu yüzden bir çok kişi yaralanır veya ölür.

Buna karşı mazeret olarak ileri sürülen yön halkın mücadeleyi şiddetsiz değil şiddetli yaptığıdır; yani asayişi bozduğudur. Bu iddia mübalâğalı olmakla birlikte tamamiyle yersiz değildi.

Sivil itaatsizlik hareketiyle ilgili olarak yargılananların hemen hepsi "hükûmetle işbirliği yapmamaya ahdetmiş„ olduklarını söyliyerek muhakemeye iştirak etmemekte, savcı ve şahitlerin sözlerini dinlememekte, yargıçların sorularına karşılık vermemekte ve muhakeme boyunca aralarında konuşmakta, kitap ve gazete okumakta idiler.

1930 yılının sonundaki durum

Bu yılın sonunda, yani on aylık mücadeleden sonra, şöyle bir duruma varılır.

a) İnkılâpçı çevrelere göre 60 ilâ 70 bin kişi siyasal sebepler dolayısiyle hapistedir; (Bunların 12 bin kadarı Müslüman ve 3 bin kadarı Sih, kalanı Hindu'dur). Hükûmet bu sayıyı 20 ilâ 30 bin arasına indir-

mekte ise de bunu kimin siyasal ve kimin adî mahpus olduğu ve siyasal mahbuslar arasında kimlerin "sivil itaatsizlik„ ile alâkadar oldukları ve kimlerin olmadıkları noktaları üzerinde inceden inceye münakaşa etmekle yapar.

Gandi 7 Mayıs 1930'da yakalanmış ve yargılanmadan hapise atılmıştı. Ondan az önce ve sonra bir çok devrimci başkanlar da aynı muameleye tâbi tutulurlar. Bu yakalanmalar bir çok mutedili de coşturmuş ve devrimciler tarafına geçirmiştir.

b) Tuz hakkındaki mücadele ameli büyük bir faide vermeden durmuş gibidir.

c) İngiliz malları ve yabancı kumaşları satan dükkânlar önündeki nöbetçiler on binlerce gönüllünün hapise gitmiş olması dolayısiyle çok zayıflamış, İngilizlerin ve askerlerin bulundukları mahallelerde, yani "Cantonnement„ ve "Civil lines„ lerde hiç mesabesine inmiş ve asıl Hindlilerle meskûn kasabalarda dahi epey zayıflamıştır. Buna mukabil bir çok tüccar ve dükkâncılar kapılarına adam ikamesi yüzünden veya polis bunları tevkife geldikçe hasıl olan arbedelerden görmüş oldukları zararlar dolayısiyle bir daha işbu boykota tâbi malları satmayacaklarını ve yeniden getirtmiyeceklerini üstenmiş ve mevcut mallarını Kongre murahhaslarına mühürlettirmişlerdir. Kapılarda duran Kongres nöbetçileri polisçe yakalandıktan ve tevkifatın şiddeti dolayısiyle yeniden nöbetçi konması ihtimali azaldıktan sonra bazı dükkâncılar mühürlenmiş malları açıp tekrar satmaya başlamışlarsa da İngiltere ve Avrupa'dan yeniden mal ısmalamamışlardır. Binaenaleyh Kongres'ın bu yoldaki faaliyeti önemli bir başarı sağlamış denilebilir.

d) İçki satan dükkânların bir çoğu Hindlilere içki satmamayı üstenmişlerdir.

e) Hükûmet hizmetinden istifalar pek az olmuştur. Fakat herkes, aydın veya ahaliden olsun, hükûmete muhaliftir.

f) Londra'da "Round Table Conference„ denilen "Yuvarlak masa toplantısı„ ve aşağıda anılacak olan toplantı devam etmektedir.

İngilizlerin Hind devrimcilerlyle temas ve anlaşma zemini aramaları

Bu temaslarla güdülen amaç Hind devrimci önderlerini az aşağıda anılacak olan "Round Table Conference„ adındaki toplantıya gitmeğe kandırmaktı.

Bu yolda bir kaç deneme yapılır; başlıcaları aşağıdadır:

a) O sırada İngiltere'de iktidarda bulunan İşçi partisinin gazetesi olan "Daily Herald„ in Hindistan muhabiri Solkomb (Solcombe) adında bir İngiliz Delhi'deki yasama kurulu üyelerinden ve "Hındu Mahasabha„ denilen teşekkülün ileri gelenlerinden Cayakar'ı ve türlü büyük memuriyetlerde bulunmuş olan Sör Tec Bahadur Sapru'yu aracı yaparak Svarac partisinin önderi Motilal Nehru ile Haziran 1930'un ikinci yarısında temas eder. Bu son kimsenin Kongres'i Londra'daki toplantıya iştirake ikna için koyduğu şartlar şunlar olur:

"Eğer İngiltere ve Hindıstan hükûmetleri "Round Table Conference„ ın tam bir serbesti ile Hindistan'ın geleceğine dair yapacağı tavsiyeler veyahut işbu tavsiyelerin İngiltere parlâmentosunca tarz-ı telâkkisi hakkında önceden bir şey söylemek veya bir taahhütte bulunmak iktidarında değiller ise, hiç olmazsa hususî bir surette teminat vermelidirler ki gerek "Round Table Conference„i, gerek İngiliz parlâmentosu nezdinde Hindistan'a tam bir dominyon anayasası verilmesi için bütün kuvvetleriyie çalışacaklardır„.

b) Motilal Nehrudan fazlasının koparılmayacağı anlaşıldığından ve İngiliz hükûmeti bu şekile razı olmadığından hapiste bulunan Kongres önderleriyle müzakereye karar verilir ve bu maksatla Jaykar ve Sör Tec Bahadur Sapru, Temmuz 1930 ayında, güya kendiliklerinden ve Hindistan'ın barış ve rahatının iadesi amaciyle genel valiye baş vurarak hapiste bulunan Kongres önderleriyle görüşüp bir anlaşma zemini bulmak müsaadesini isterler ve bu müsaadeyi alırlar. Bunlara "Sulh yapıcıları„ unvanı verilmiştir.

Arada, ilk defa müzakere ettikleri Motilal Nehru dahi o sırada hapise girmiş bulunduğundan, o da bu müzakerelere öbür mahpuslarla birlikte iştirak eder.

Bir buçuk ay kadar süren müzakerelerlen sonra hapiste bulunan önderlerden yedisi (içlerinde Gandi, Motilal ve oğlu

Cevherbal Nehru, bir kadın ve bir müslüman vardır) tarafından "Sulh yapıcılara„ Genel Valiye gösterilmek üzere Ağustos ortasında yazılan bir mektupta şu esaslar ileri sürülür.

"Genel Valinin sizin bizi görmek için kendisine yazdığınız mektuba verdiği cevap müphemdir ve bizim Round Table Conference„ a iştirakimizi müfit kılacak mahiyette değildir. Bizleri memnun edecek hal sureti şudur

1 Hindistan'ın, isterse İngiliz imparatorluğundan ayrılmak hakkı tanınmalıdır.

2. Hindistan'a, halka karşı mes'ul tamamiyle ulusal bir hükûmet verilmelidir. Bu hükûmet yurdun savunma kuvvetlerine ve ekonomisine egemen olmalıdır. Gandi'nin 11 „ noktasının ihtiva ettiği bütün maddeler bu hükûmetin denetlemesi altında olmalıdır.

3. Eğer bu suretle teşekkül edecek olan ulusal Hindistan hükûmeti buna lüzum görürse İngiltere'nin Hindistan'daki metalibatını (alacaklarını) ve ezcümle Hindistan düyun-ı umumiyesi namı verilen şeyi „ tarafsız bir muhakemeye sevk ve bunların haklı veya haksız ve Hindistan menfaatiyle kabil veya gayr-ı kabil-i telif olduklarını incelettirebilmelidir.

Ek. — İktidarın İngiliz ellerinden Hindli ellerine geçmesi sırasında ve istihale devresinde Hindistan'ın menfaatı için lâzım gelen "reajustement„ ların (düzenlenmelerin) Hind ulusu tarafından seçilmiş temsilciler vasıtasiyle tayini lâzımdır.

Eğer bu yönler İngiltere hükûmetince kabul edilirse ve bu bapta bizi tatmin edecek bir deneme yapılırsa Kongres'in faal heyetine " sivil itaatsizlik „ hareketinin durdurulmasını tavsiye edebiliriz.

Fakat yabancı kumaşları ve içki satan dükkânların kapısına adam koyup oraya girmekten halkı ikna tarikiyle menetmeye devam edeceğiz, tâ ki hükûmet bu iki nesnenin alım satımını kendisi yasak etsin. Keza halk tuz yapmakta serbest olacaktır.

Keza " sivil itaatsizlik „ hareketinin durmasiyle birlikte a) Bütün siyasal mahkûm ve maznular serbest bırakılmalı; b) Bu hareket dolayısiyle müsadere edilen bütün emlâk, emvâl, ve paralar geri verilmeli; c) Bu sebeple istifa etmiş veya azleldilmiş bütün memurlar makamlarına yeniden geçmeli;

d) Genel Valinin bütün muvakkat kanunları geri alınmalıdır. „

Bu şartlar hükûmetce pek ağır görüldüğünden görüşmelere devam edilmemiş ve bu ikinci müzakere de akim kalmıştır. Bunun üzerine yeniden bir müzakere olmayıp 12 Kasım 1930'da "Round Table Conference„ Kongres'in mümessillerini ihtiva etmeden Londra'da toplanmıştır.

Londra'da yapılan toplantı

Yukarda işaret edilmiş olduğu gibi İngiltere hükûmeti, kendisini, Hind hükümdarlarlarını ve İngiliz Hindistanı halkını temsil eden kimselerin bir toplantı yapıp Hindistan anayasasında yapılacak değişiklikler üzerinde görüşmelerde bulunmalarını istemişti.

Buna "Round Table Conference„ yani "Yuvarlak masa konferansı„ denilmiştir.

Ancak, yine yukarıda anlatılmış olduğu gibi, hiç bir önemli Hindli parti bu konferansa temsilci göndermediği için orada İngiliz Hindistanını temsil ettiği iddia edilen kimseler ancak kendileri tayin etmiş olan kıral nâibini temsil etmekte idiler.

Konferans 12 Kasım 1930'da ilk toplantısını yapar.

Bundan önce Hindistan hükûmeti hapiste bulunan Gandi ve Kongresin öbür ileri gelenleri nezdinde bir yoklama yapmış ve buna barış müzakereleri adı verilmiş idi; fakat bu mahbusların anlaşma için hemen oybirliğiyle koydukları şartların kabulü imkansız görülmüş ve müzakere kesilmiş idi. Esasen Kongre daha önce görmüş olduğumuz gibi bu konferansa iştirak için hükûmetten "Dominion„ anayasası esasını konferansta bizzat müdafaa etmeyi üstenmesini istemiş, hükûmet ise bunu reddetmiş ve müzakerelere önceden yapılmış bir taahhütle değil, serbest bir fikirle gireceğini söylemiş; onun üzerine Kongres, hükûmeti 1914—18 Genel Savaşında verilmiş ve sonra bir çok defa tekrar edilmiş va'adine ihanetle suçlandırmış ve konferansa temsilci göndermekten sakınmıştı.

Buna rağmen Hindistan'daki halk efkârı'nın temayülündeki şiddet ve bunun herkes üzerine müessir olması sonucu olacaktır ki konferansta söz olan hemen her Hindli ister prens olsun, ister kral nâibi tarafından tayin edilmişlerden olsun,

"safeguards„ denilen, umumî valiye verilecek bazı hususî haklar bulunmak şartile "Dominion„ anayasasını istemiş idi. Tabii bu "safeguard„ ların derecesine göre anayasanın özü tamamile değişebilir idi.

Fakat bunlara rağmen İngiliz hükûmetinin esaslı müsaadat vereceğine dair bir emare görülmez ve 1930 Haziranında yayınlanan Saymon komisyonunun tavsiye ve önergeleri var olan durumu önemli biçimde değiştirecek özde olmaz.

Yalnız "Round Table Conference„ da Hindistan'ın bir "federation„ olmasına, yani bir birleşmiş devletler özünü almasına (Prenslerin çokluğu dahil) karar verilir. Bu bapta meydana kesin bir tasarı konulmaz ve bu idare tarzının ne olacağını kestirmek güç olur. Ancak genel olarak şu anlaşılır ki o anda var olan ve sınırları bazı değişiklikler görecek olan illerle Hindistan'da mevcut devletler (Navab, Maharaca, Raca vesairenin ülkeleri) birer devlet gibi az çok muhtar durum alacaklar ve Delhi'de bunların üstünde ve bunları birleştirecek türlü yetkileri haiz bir "federation„ hükûmeti olacak. Fakat illerdeki (bununla İngiliz Hindistanı'nın illeri kast ediliyor) idare tarzı şimdiki gibi kaldıkça federasyondan ahali için bir değişiklik hasıl olmamış olacak ve federasyonun merkezinde yani Delhi'de iller ahalisinden çok valiler temsil edilecek demek idi.

Konferans, Hindistan halkını temsil eden hiç bir kimsenin ona iştirak etmemesiyle esasen bir çıkmazda bulunuyordu. O, önemli bir sonuç vermeden 1931 yılının başlarına kadar devam ettikten sonra orada verilecek kararların bir işe yaramıyacağını anlıyan İngiliz hükûmeti yeniden Hind devrimcileriyle temas aramak lüzûmunu duyar.

İngiliz hükûmetini Hindistan devrimcilerlyle temas aramaya mecbur eden sebepler

1931 başlarındaki durumun özeti yapılmak istenirse şunlar denilebilir:

Hindistan, veya o günkü davada onu en çok temsil eden Kongres, bütün manevî kuvvetini ve kısmen de maddî kuvvetini muhafaza etmekle birlikte bütün önderleri hapise gitmiş ve kendisi de az çok yere serilmiş idi; hükûmet dahi onu, o durumda tutabilmek için bütün kuvvetini

sarfetmeye ve bu halde müteyakkız beklemeye mecbur idi.

Bu durumun devamı İngiltere için cihanda zuhur edebilecek her olay karşısında mefluc bir halde âciz durmak demek idi. Bu aczin en bariz tezahürü sınır üzerindeki Afgan oymakları ve bilhassa Afridîlerle vukua gelen müsademeler olmuştu; bu aşiretin bazı kısımları tâ Peşavere kadar sokulduktan sonra geri çekilmişler, fakat bir yıla yakın bir zamandır İngiliz ordularına karşı eş denecek şartlar içinde savaşa devam etmiş idiler.

Fakat her şeyin üstünde Rus tehlikesi var idi ve bunun pek büyük kaygular doğurduğu her kesce görülecek kadar açıktı.

Bütün bunlar İngilizleri fedakârlığa sevkedecek özde idi.

Durum böyle iken pek az gazetelerde îma ile bahsedildikten sonra ört bas edilen bir olay olur ve o zaman Hindistan'da bulunan bu yazarın fikrince, İngiliz hükûmetini esaslarını zihninde hazırlamış olduğu büyük bir gerileme yapmaya sevkeden önemli bir âmil teşkil eder.

Ocak 1931 ortasında Lahor'da, yeni asker olmuş bir Sih askeri bir İngiliz subayının evine girip karısını öldürür ve iki kızını yaralar. Sorgusu sırasında: "Bir İngiliz subayını öldürmek fırsatını elde etmek için askere girdiğini, bir kaç gün önce alay komutanını bu evden çıkarken gördüğü için orasını onun evi sandığını ve bu anda onu orada bulmak ve öldürebilmek ümidiyle silâhlı olarak eve girdiğini, fakat onu göremeyince nasılsa sorguya çekilip bir daha bir İngilizi öldürmek fırsatını kaybedeceğinden önüne geleni vurmaya başladığını" söyler.

Bu olayın Hindistan'ın İngiliz çevrelerinde yaptığı derin tesir ne kadar gizlenilmeye çalışılmış ise de tarifin üstünde olmuştur.

Bundan iki gün sonra, Delhi yasama kurulunda bir demeçte bulunan genel vali bu cinayetten nefret ve teessüfle bahsederken o anda hapiste bulunan Gandi'den mültefitane bahsetmiş ve onun cinayet aleyhdarı olduğunu ileri sürerek bu gibi olayların önünü almak için hükûmetle birlikte çalışması lâzım geldiğini söylemiştir.

Genel valinin böyle bir kürsüden dokuz aydır yargılanmadan hapiste tutulan bir adamdan âdeta yardım istemesi duyulan telâş ve heyecanın derecesini gösterir.

İngiliz hükûmetinin yeni önergesi

Bundan bir kaç gün sonra, 20 Ocak 1931'de, İngiltere başvekili "Round Table Conference„-ında hükûmet adına bir beyannâme okur; bunun özeti şudur:

Hindistan bir federasyon olacak, hem merkezde hem illerde hükûmet ahali tarafından seçilmiş meclislere karşı sorumlu kılınacak, fakat istihale devresi için genel valıye bazı yetkiler verilecek. "Safeguard„ denilen bu yetkilerin başlıcaları şunlardır:

a) Dış ve askerî meseleleri meclislere tabi olmadan bağımsız olarak çözülemek.

b) Tehlike zamanında ve acele işlerde devletin güven ve âsâyişini korumak için lüzumlu gördüğü tedbirleri alabilmek.

c) Azlıkların hak ve menfaatlerini koruyabilmek

ç) Hindistan'ın malî itibar ve muvazenesini korumak

Bu suretle Hindistan'a verilecek olan yeni hakların eskilerden farkı şundan ibarettir:

Önceden illerde var olan "alıkonulmuş işler„ le "devredilmiş işler„ farkı merkeze de teşmil ediliyor; merkezde dahi devredilmiş işler için hükûmet meclislere karşı sorumlu oluyor; bu gibi işlerin sayısı biraz çoğalıyor ve başbakanın demeci daha sonra hazırlanacak metinlerle iptal edilmezse meclislere gümrük tarifelerini yapmak ve bütçenin devredilmiş işlere ait kısmını düzenlemek hakkı veriliyor. Özet olarak genel valinin yetkileri bir miktar azaltılıyor.

İngiliz başbakanının demecinin gördüğü karşılama

Bu demecdeki önerge, "Dominion„ anayasasından epi uzakta kalmakla birlikte, Kongres'den başka hemen bütün Hindistan çevreleri, biraz önce "Dominion„ hukukundan daha aziyle iktifa etmenin imkânsızlığını ileri sürenler dahil, İngiliz başbakanının sözlerini büyük bir lûtuf diye kabul ve ilân etmiş ve şenlikler yapmışlardır. Bazıları "Dominion„ idaresinin işte bu olduğunu dahi söylemişlerdir. O

sıralarda Hindistan'da bulunan bu yazarın görüştüğü bir çok aydınlar bunları "quite enough„ (tamamen kâfi) diye tavsif etmekte idiler.

Ancak başbakanın demeci bu kadar fedakârlığı bile çok gören İngiltere çevrelerini birden bire ürkütmemek ve bir defa da Kongres ile bu esaslara göre tartışmak amaciyle yapılmıştı.

Kongres önderlerinin hapisten çıkarılması

Bir kaç gün geçtikten sonra genel vali, Kongresin başlıca önderlerini koyuverir (Şubat 1931). Amac. bunlarla başbakanın önergesi üzerinde serbestce konuşmak ve onların gelecek görüşmelere katılmaları imkânını sağlamaktı.

Kongres önderleri koyuverildikten sonra hep bir ağızdan Başbakanın demecinin hiç bir şey ifade etmediğini söylemekle birlikte "faal heyet„ halinde toplandıktan sonra bu yönü resmen ilândan sakınırlar. Bunun sebebi yukarıda anılmış olan iki "sulh yapıcısı„ nın ve bunlara katılarak İngiltere kıralının hususî şûrası üyelerinden Sastrı'nin Kongre önderlerine telgraf çekip "Round Table Conference„ sona erer ermez yola çıktıklarını ve Hindistan'a gelip durumu kendilerine anlatmadan bir karara varmamalarını istemiş olmalarıdır.

Mahiyeti bu merkezde olan bu üç kimsenin sözü üzerine beklemeyi kabul etmek, Kongres önderleri arasındaki mutedillerin bir zaferi sayılmıştır.

Fakat bu bekleme sırasında müfritlerin tavsiyesi üzerine Gandi, Genel Valiye baş vurarak son yılda vuku bulan halk nümayişleri veya tevkifat esnasında zabıtanın lüzumsuz şiddetli hareketleri hakkında tarafsız bir heyetçe tahkikat icrasını istemiş ve isteğinin kabulünün hükûmette "kalp değişikliği„ olup olmadığının ölçüsü sayacağını bildirmiştir.

Gandi ile Genel Vali arasında görüşmeler ve anlaşma

Bir çok görüşme ve muhabereden sonra Şubat sonunda Gandi ile Genel Vali arasında doğrudan doğruya müzakere yapılması kararlaşır ve görüşmeden sonra aralarında husule gelen anlaşma hükümetin bir tebliği şeklinde 6 Mart 1931 tarihli gazetelerde yayınlanır. Bunun bir

mütareke mahiyetinde olduğu görülebilir. Esaslı noktaları şunlardır:

a) "Sivil itaatsizlik„ sona erecek ve merkezî hükûmetle illerdeki hükûmetler tarafından bazı tedbirler alınacaktır (Bunların ne olduğu aşağıda görülecektir).

b) Anayasa meselesinde ilerde yapılacak müzakerelerin temeli Londra'da "Round Table Conference„ da Başbakan tarafından anaçizgileri bildirilmiş olan tasarı olacaktır.

Gandi "safeguards„ adiyle Genel Valiye verilecek olan özel yetkileri ancak "Hindistan menfaatine uygun yetkiler„ kaydiyle kabul etmiştir.

Bu yetkilerin kabulü ilerde Hind devrimcileri arasında pek çetin tartışmalara yol açınca Gandi bunları ancak Hindistan menfaatine uygun olmak şartiyle kabul ettiğini ve gelecek görüşmelerde İngiliz önergeleri Hindistan menfaatlerine aykırı olduğu takdirde bunları reddedeceğini söylemiştir. Kongres'de ona muhalif olan müfritler ise bu "*Hindistan'ın menfaati bahsi*„ nin bir kelime oyunu olduğunu ve bu özel yetkiler her önemli işi Genel Valinin eline bırakmak ve binaenaleyh eski hali ipka etmek demek olduğunu iddia etmişlerdir.

İngiltere'de ise bu kelime hükûmete karşı aksi istikamette hücumları mucip olmuş ve Hindistan bakanı Benn, Genel Valide kalacak olan özel yetkilerin yalnız Hindistan'ın değil aynı zamanda İngiltere'nin de menfaati için olacağını söylemeye mecbur kalmıştır. Bu beyanat ise Hindistan'da Gandi'ye karşı yeniden bir çok hücuma vesile vermiştir.

c) Kongres temsilcileri Hindistan anayasası hakkında yapılacak yeni müzakerelere iştirak edeceklerdir.

d) "Sivil itaatsizliğin„ sona ermesi ezcümle şu hareketlerin durması anlamındadır: Her hangi bir kanuna mürettep surette karşı gelmek; vergi vermemek ve bunun propagandasını yapmak; hükûmet ve İngiliz'ler aleyhinde propaganda yapmak; askerî ve mülkî veya mahallî memurları hükûmet aleyhine tahrik veya istifaya teşvik etmek; İngiliz malları aleyhindeki boykot (kumaş ve elbise aleyhindeki boykot bütün yabancı mallarına karşı olduğundan bu devam edebilecektir. Fakat müslihane olacaktır; bir yerde bu yüzden arbede çıkarsa orada bu boykot hareketi durdurulacaktır).

e) Gandi zabıtanın ahaliye karşı gösterdiği şiddet ve fena muameleler hakkında tahkikat yapılması isteğinden vazgeçmiştir.

f) Bunlara mukabil hükûmet şu müsaadelerde bulunacaktır

"Sivil itaatsizlik„ başladıktan sonra Genel Valinin yayınlamış olduğu bütün muvakkat kanunlar geri alınacaktır (Suikastcılara karşı olanı müstesna). Aynı hareket dolayısiyle gayr-ı kanunî ilân edilmiş olan bütün cemiyetler tekrar eski haklarını elde edeceklerdir. Şiddet (dövmek, öldürmek, yaralamak) veya ona teşviki mutazammın olmayan "sivil itaatsizlikle„ ilgili olan bütün suçlar hakkındaki kanunî kovuşturma durdurulacaktır (Emre itaat etmemiş asker ve polis hakkındaki kovuşturmalar ayraldır). Şiddeti veya ona teşviki mutazammın olmayan ve mezkûr hareketle alâkadar olan suçlar dolayısiyle hapiste bulunanlar tahliye olunacaktır (Asker ve polis ayral). Aynı sebepler dolayısiyle alınmış para cezaları geri verilmiyecek, fakat henüz tahsil olunmamışlar tahsil olunmayacaktır. Aynı hareket dolayısiyle müsadere edilmiş olan menkul ve gayr-ı menkul mallar sahiplerine geri verilecektir. Fakat satılmış olanların bedelinin, hükûmetin alacağı varsa, ancak o meblağdan fazla olan kısmı geri verilecektir. Aynı hareket münasebetiyle memuriyetten istifa etmiş olanların yerlerine başkaları tayin edilmiş ise müstafilerin diğer bir yere tayini için hükûmet geniş bir anlayışla hareket edecektir. Tuz kaynakları civarında veya kıyılarda oturan yoksul halkın kendileri ve ailelerine mahsus olmak veyahut komşularına satmak için tuz yapmalarına hükûmetce göz yumulacaktır. Yabancı kumaşı ve içki satan dükkânların kapısına Kongres tarafından konulacak nöbetçilere hükümetçe göz yumulacaktır. Fakat bunlar o dükkânlara girenlere karşı cebir kullanmayıp yalnızca onları kandırmaya çalışacaklardır.

Gandi-İrvin anlaşmasına karşı yürütülen tenkitler

Bir mütareke özünde olan ünlü İrvin - Gandi itilâfının esaslı noktaları bunlardır. Kongresin faal heyeti günü gününe bu müzakerelerden haberdar edilmiş ve bu anlaşmaya muvafakat etmiştir. Fakat bu itilâf İngiltere ve Hindistan'da son derece şiddetli münakaşaları mucip olmuş ve her iki

tarafın müfritleri kâh Gandi'yi kâh Genel Valiyi hiyanetle itham etmişlerdir.

Gandi bilhassa Asker ve zabitlerden Kongres'e yardım etmiş olanları, şiddet istimal etmiş olanları ve bu meyanda hududdaki Afgan oymaklarını, Kongres'e yardım etmiş olan memurların en büyük kısmını, verilmiş nakdî cezalarla müsadere edilmiş emvalin satılmış olanlarını, feda ettiği ve yeni anayasa gereğince Genel Valiye verilecek özel yetkiler hakkındaki taahhüdü (fakat burada Hindistan'ın menfaati kaydı olduğundan bunda hakikatte birşey feda edilmiş değildir) dolayısiyle suçlandırılmıştır.

Buna mukabil onun sağladıgı faydalar pek büyüktür; en önemlisi şudur

Tarihte birinci defa olarak gayr-ı resmî, fakat herkese tanınmış bir surette Hind ulusunu temsil eden bir adam bir yıllık mücadeleden ve aylarca hapiste kaldıktan sonra İngiltere kıral ve hükûmetini temsil eden Genel Vali ile eş şartlar altında müzakere etmiş ve bir anlaşma yapmıştır.

Müfritler ve gençler bu itilâf dolayısiyle Gandi'ye şiddetle hücum edip evvelki fıkrada mezkûr fedakârlıklardan dolayı kendisini ihanet ve hiç olmazsa İngilizlere teslim olmuş olmakla suçlandırmışlardır.

Bu hücumların en önemlisi fedakârlıkların sonuncusu hakkında idi. Çünkü ilerisi için en mühimi o idi. Esasen Genel Vali mefhumunu kabul etmek Kongres'in bağımsızlık kararına aykırı idi ve ona birçok meselelerde velev Hindistan menfaati bahanesiyle özel yetkiler vermek "Dominon„ anayasası mefhumuna uyamazdı. Zira böyle bir şeyi hatıra getirmek Hind ulusunun henüz vasiye muhtaç bir çocuk olduğunu açıkça kabul etmek demekti.

Bu hücumlar karşısında Gandi'nin tuttuğu savunma yolu şudur

"Tam bağımsızlık, öbür uluslarla ve ezcümle İngiliz uluslariyle işbirliği yapmaya mâni değildir; binaenaleyh muvakkat bir zaman için Hindistan'ın Genel Valisine özel yetkiler vermek bağımsızlığa aykırı değildir. İngiltere ile işbirliği tam eşit şartlarla olacaktır ve biz isteyince buna son verebileceğiz;

yani imparatorluktan ayrılacağız. Esasen benim itilâfımı Kongres'in "Working Committee„ si (Faal heyeti) tasdık etmiştir„.

Bu heyet umum Kongres'in iki toplantısı arasında işleri idareye memur bir heyet olup buna yavaş yavaş Kongres'in kabinesi (hükûmeti) denmeye başlamıştır.

Gandi bir taraftan bu tarzda savunmalarda bulunurken öbür taraftan bu itilâfın yapılmasiyle Karaçı'de Kongres'in umumî toplanması arasında geçen müddet içinde hücumlarını bilhassa genç müfritlere tevcih etmiştir.

Gandi - İrvin anlaşmasını incelemek üzere Kongres'in yaptığı genel toplantı

Bu toplantı 25 Mart 1931'de başlar. Ona katılmak için Karaçi'ye gelen Gandi bir takım gençlerin tahrikine ve aleyhtar nümayişlerine maruz kalır ise de büyük bir kısmı hapisten çıkanlardan mürekkep olan Kongres murahhasları tarafından saygı ve alkışla karşılanır.

Kongres, Gandi - İrvin itilâfını kabul eder. Müfrit gençler namına söz söyleyenler bunun noksanlarını bildiklerini, fakat hükûmetin maksadının Kongresi tefrikaya düşürmek olduğunu anladıklarını ve buna meydan vermemek için Gandi lehine oy verdiklerini söylerler [1].

Kongres'in toplanmasından az önce vaktiyle Lahor'da bir İngiliz polis müfettişini ve bir Hindli polisini öldürmüş olan "Bagat Sing„ adında biri idam edilmiş idi. Bu adam yargılanması sırasında gösterdiği cesaret ve aldırışsızlık ve hükûmete karşı aldığı mütecaviz tavır ile bir ulusal kahraman mahiyetini kesbetmiş ve idamdan kurtulması için, Gandi dahil, herkes çalışmış idi. Çok geçmeden bu adama anıt yapmak için bir cemiyet teşekkül etmiştir. İnkılâpcıların söylediklerine ve yazdıklarına göre hükûmetin idamı icradan maksadı Kongres'de gençleri iğzap edip galeyan sayesinde bunları Gandi ve onun akdettiği itilâf aleyhine sevk ve inkılâpcılar arasında müfrit ve mutedil olmak üzere iki hızb husule getirmek ve başlarında Gandi bulunacak olan mutedillerle daha kolay bir anlaşma yapıp bunlarla müfritlerin çarpışmasına seyirci kalmak ve ciddî bir fedakârlıkta bulunmamak imiş.

[1] Tefrika ümidi hükûmette pek kuvvetli idi; bunu bu yazar dahi bazı büyük memurlardan işitmiş idi.

Karaçi'de verilen kararlar

Karaçi'de Kongres'in faal heyeti şu kararları verir: a) İrvin - Gandi anlaşmasının tasdiki; b) Bağımsızlık ülküsünün yeniden teyidi; c) Ordu, dış münasebetler, maliye, vergi siyasası üzerinde Hindistan ulusunun tam denetleme hakkının temini; d) Gandi'nin gelecek "Round Table Conference„ da Hind murahhas heyeti arasında bulunması; e) Şiddet istimal etmiş olsun olmasın, bütün siyasal mahpusların koyuverilmelerinin istenilmesi; f) Burma'nın (Hindistan-ı Çinî'nin İngilizlere ait kısmı olup o sırada Hindistan'a merbut idiyse de ahalisi daha ziyade sarı ırka ve hemen kâmilen Buda dinine mensuptur) kendi mukadderatını tayin etmek hakkının kabulü; g) Siyasal şiddetin aleyhinde olunduğu, amma Bagat Sing'in ruh ve maneviyatının takdiri ve onun Lahor'da idamına teessüf edildiği.

Gandi'nin durumu

Kongres o sırada tamamiyle Gandi'nin nüfuzu altına geçmiş bulunur

Karaçi toplantısında müfrit gençlerin başı sayılan Cevherlal Nehru'nun (şimdiki başbakan) yerine Kongres başkanlığına Gandi'nin en söz dinler arkadaşı Serdar Patel seçilmiştir. Keza yeni faal heyet üyeliklerine Gandi'nin vermiş olduğu listede adı olanlar seçilmişlerdir.

Serdar Patel dahil, işbu faal heyet on beş kişiden mürekkepti. Aralarında Gandi, sabık başkan Cevherlal Nehru, dört Müslüman ve bir kadın vardı. Müslümanlar arasında Doktor Ansarî de bulunmakta idi.

Son yıl zarfında İngilizlerle savaşıp Peşaver'e kadar sokulmaya muvaffak olan ekseriyetiyle Afganistan'la Hindistan arasındaki Serhaddi-ı Azad'da ve Hayber boğazı bölgesinde yaşıyan Afridî oymağının murahhasları hemen kâmilen ve giydikleri gömleğin rengi dolayısiyle İngilizlerce "Kırmızı gömlekliler„ denilen ve kendilerine "Hüdayî Hizmetkâran„ adını veren sınır bölgesi gençlerinin vatanî teşkilâtı çoklukla Gandi'ye tarafdar olmuşlardı. Bu gençlerin başka bir kısmı ise Gandi'ye karşı nümayiş yapmış ve onu fazla uysallık ile suçlandırmıştır.

3 Nisanda Gandi'nin Round Table Conference „ da Kongres'in tek murahhası olmasına karar verilmiştir.

Kongres'ce Karaçi'de kararlaştırılan esaslar

31 Martta faal heyet tarafından yeniden şu yolda kararlar verilir:

"Halk kütlesinin sömürülmesine son vermek için Hindistan'da açlık içinde kıvranan milyonlarca insanın siyasal hürriyeti gerçek bir ekonomik serbestîyi ihtiva etmelidir„.

"Halkın, Kongres'ce düşünülen bağımsızlığın kendisi için ne ifade edeceğini anlıyabilmesi lazımdır„.

"Dolayısiyle Kongres kendisince kabul olunacak her hangi bir anayasanın şu maddeleri muhtevi olması veyahut teşekkül edecek ulusal hükûmete bunları gerçekleştirmek yetkisi verilmesi gerektiğini ilân eder:

1. — Ulusun ana hakları şunlar olacaktır: a) toplanma serbestliği; b) Söz ve basın serbestliği; c) Vicdan, din ve ayîn serbestliği (Asayiş ve ahlâkın korunması şartiyle); d) Memuriyet, iktidar, şeref (rütbe ve nişan), ticaret ve saire hususunda din, mezhep ve "Kast„ gibi şeylerin bir mani teşkil edememesi; e) Yol, kuyu vesair her şeyin her kes tarafından kullanabilmesi ("dokunulamıyanlar„ lehinde hüküm); f) Genel güvenin gerektirdiği şartlar altında her kese silah taşımak yetkisinin verilmesi.

2. — Devletin dinî tarafsızlığı

3. — İşçi için geçinebilecek bir gündelik, belirli çalışma saatleri, sıhhî çalışma şartları, işçilerin ihtiyarlık, hastalık ve işsizliğin ekonomik sonuçlarına karşı korunulması

4. — İşin esaret veya ona yakın şartlardan kurtarılması

5. — Kadın rencber ve işçisinin bilhassa gebelik devrinde korunulması.

6. — Okul yaşındaki çocukların fabrikalarda çalışmalarının önlenmesi

7. — Toprak vergisi ve iradının önemli ölçüde azaltılması, gayr-ı iktisadî durumda bulunan topraklar vergisinin lazım olduğu kadar geçiktirilmesi (Yani para verecek kudrette olmayan köylülerin vergisinin tecili).

9. — Ziraî gelir üzerine muayyen bir miktardan itibaren tedrici bir vergi konulması.

10. — Tedricî veraset vergisi.

11. — Reşit yaşa varan her kes için seçim hakkı.

12. — Parasız ilk öğretim.

13. — Askerî masrafların en aşağı yarı yarıya indirilmesi

14. — Sivil hükûmet dairelerinde dahi masraf ve maaşların azaltılması. Mütehassıslardan başka hiç bir memur ayda 500 Rupi (takriben 37,5 İngiliz lirası)'den fazla maaş alamamalıdır.

15. — Yabancı kumaş ve ipeklilerin girmesinin yasak edilmesiyle yerli kumaşların korunulması

16. — İçki, afyon, kokain vesaire gibi zehirlerin kâmilen yasak edilmesi.

17. — Tuzdan vergi alınmaması.

18. — Hınd senayiine yardım ve halka refah vermek için kambiyonun devlet tarafından düzenlenmesi

19. — Büyük ve önemli sanayiin ve madenlerin devletçe murakabesi.

20. — Vasıtalr veya vasıtasız murabahanın murakabesi.

Bu maddeler Hind halkının öteden beri en içten isteklerinin bir çoğunu kapsamak dolayısiyle önemlidirler. Bunların bir kısmının olsun o devirde İngilizlerce kabulünün imkânı yoktu.

Müslüman İstekleri

Gandi, Genel Vali ile Delhi mütarekesini akdettikten sonra Londra'da yeniden toplanacak olan "Round Table Conference„ a gitmeden önce behemehal Müslim-Hindu ihtilâfını halledeceğini ve kendisine kalırsa bütün Müslümanlık tarafından ileri sürülecek her isteği kabule hazır olduğunu söyler. Bunun üzerine muhtelif cemaatler toplantılar yaparak yeni anayasada kendileri için lüzumlu saydıkları hakları tespit ederler.

Durumu en iyi aydınlattığı için "Bütün Hindistan Müslim Konferansı„ adiyle toplanan ve Müslüman saylav ve ayanını ihtiva eden konferansın Nisan 1931 başında ileri sürdüğü istekler aşağıya konulmuştur. (Bunların küçük bir kısmı "Round Table Conference„ da esasen kararlaştırılmıştı):

a) Hindistan muhtar uzuvlardan müteşekkil bir "Federation„ (Topluluk) olmalıdır; her uzvun muhtariyeti tam olmalıdır ve bunlar her türlü idarî hukuku haiz olup aralarında eş olmalıdırlar. Bundan maksat her uzvun prenslere tabi devletlerden en çok muhtariyeti haiz olanı kadar muhtar olmasını ve çokluğu Müslüman olan illerin idaresine çokluğu Hindu olması

lâzım gelen merkezî idarenin mümkün mertebe az karışmasını sağlamaktır.

b) "Sind„ ülkesi malî ve iktisadî imkânlara malik olacak şekilde Bombay ilinden ayrılıp her türlü hukuku haiz ayrıca bir il haline gelmelidir. Oranın halkı hemen hep Müslümandır.

c) Kuzey-batı sınır ilıne (Pişaver) dahi öbür iller gıbi hukuk verilmelidir (Bu bapta Round Table Conference'ın kararları çok nakıs idi) ve Müslüman konferansı bunu tasrih etmektedir.

d) İngiliz Belucistanı için de aynı şey yapılmalıdır.

e) Bugün İngiliz parlâmentosuna ait olan hukuk ondan doğrunda doğruya illere naklolunmalıdır ve " Federation „ u teşkil edecek olan uzuvların muvafakati olmadan merkeze hiç bir yeni hak nakledilmemelidir. (Bundaki amaç "a„ fıkrasındakinin aynıdır).

f) Merkezdeki yasama kurulunda Müslüman mümessillerinin adedi umum adedin üçte biri olmasıdır. (O tarihte hükûmetçe tayin olanlar ve memurlar istisna edilirse Müslüman mümessillerinin nispeti buna yakın idi).

Müslümanların azlıkta oldukları illerde meclislerdeki mümesillerinin nispeti şimdiki gibi kalmalıdır ve bu nispete mümasil bir nispet Sind, Belûcistan ve Kuzey-batı sınır ilindeki Müslüman olmayan azlıklara verilmelidir.

Bengal ve Pencab'daki küçük Müslüman çokluğu ora meclislerindeki çokluk durumunu kaybetmemelidir.

g) Müslümanlar şimdiki ayrı seçim bölgelerini muhafaza etmelidirler. Daha önce de işaret edildiği gibi inkılâpçıların en çok itiraz ettikleri cihet budur. Zira millî bir ruhun doğmasına ve cemaatçı zihniyetinin kalkmasına en ziyade mani olan yön her cemaatin ayrı ayrı seçim yapması ve bu suretle seçilenlerin daima her cemaatın en mutaassıpları olmasıdır. Bu biçimde seçilen mebusların demokrası usulüne göre partiler teşkil etmeleri çok güç oluyor ve saylavlar dahi mecliste cemaat teşkilâtı dairesinde kalıyorlardı. Bu usulün müdafileri ise bu olmadıkça Müslümanların, bilgisizlik, yoksulluk ve teşkilâtsızlık dolayısiyle adeden istıhkaklarından pek az mebus çıkarabileceklerini ileri sürmektedirler.

h) Seçmen olmak için verilmesi gereken vergi miktarı

meclislerin halk kütlelerini ve onlar arasındaki muhtelif unsurları hakkiyle temsil etmelerini temin edecek seviyeye indirilmelidir. (Amaç nispeten daha fakir olan Müslümanlardan vergi kaydı dolayısiyle daha az seçmen olmasından şikâyet ve bu haksızlığın kalkmasını istemektir).

i) Azlıkların dinî, harsî, vesaire hukukunu korumak ve herkes için eşitliği sağlamak için anayasaya maddeler konulması ve bunların ihlâli halinde iadesini temin edecek yetkilerin tasrihi. Bu İngilizlere "Âli Hâkimiyet„ vermekten başka bir şey ifade etmiyor ve muhtemel bir Hindu baskısına karşı Müslümanlara İngiliz himayesine sığınmak imkânını sağlamaya varıyordu.

j) Her hangi bir teşriî meclisteki Müslüman mümessillerinin dörtte üçü tarafından mumaneat edildiği taktirde bu mecliste cemaatlerin münasebatına taallûk eden bir kanun, karar vesairenin müzakereye vaz'olunmaması ve kabul edilmemesi.

k) Merkeze ve illere ait memuriyetlere, iktidar nazarı itibara alınmak şartiyle, Müslümanların munsifane iştirak ettirilmesi.

l) Anayasa bir kere kabul edildikten sonra her yeni değişiklik için federasyonun umum uzuvlarının muvafakatinin şart ittihazı.

Gerek Kongres, gerekse Müslüman konferansında ileri sürülen istekler Hindistan davalarının esaslarını teşkil ettikleri için ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Gandi'nin Londra'ya gitmesi

Nisan 1931 'de Lord İrvin'in görevi sona ermiş ve yeni kıral nâibi Lord Willigdon Hindistan'a gelmişti.

Az sonra Londra'daki "Round Table Conference„ ı "Federasyon„ komitesi Haziran sonlarında toplanmak istediğinden Gandi oraya davet edilir; ancak o, 22 Mayısta kıral nâibine çektiği bir telde henüz Müslüman-Hindu meselesi çözülemediğinden ve bilhassa kendisinin Lord İrvin'le yaptığı anlaşmanın hükümleri tam olarak uygulanmadığından Londra'ya gitmekte bir fayda görmediğini bildirir.

Bu tel, hükûmet çevrelerinde çok telâş doğurur. Bir müddet sonra Gandi tatmin edilerek Londra'ya gider ve "Round Table Conference„ ına girer (Eylül 1931).

Azlıkların temsili meselesinin doğurduğu güçlükler

Daha önce görüldüğü gibi Müslüman ve Hinduların yasama kurullarında temsilleri meselesi bu iki cemaat arasında varılan bir anlaşma ile az çok çözülmüştü. Ancak "Round Table Conferance„ ın bu ikinci safhası sırasında Bengal ve Pencab için yeni bazı güçlük ve anlaşmazlık çıkar.

Bengal'da 27 buçuk milyon Müslüman'a karşı 21 buçuk Hindu bulunuyordu; dolayısiyle iki cemaatin saylavları 27 ile 21 nisbetinde olmalıydı. Ancak Hindistan'da herkes seçmen olmadığı, seçmenlık, verilen vergilere, yani servete göre olduğu ve Hindular genel olarak daha zengin bulundukları için Müslüman ve Hindu seçmenlerinin nisbeti bu 27 ile 21 nisbetinden epey farklı idi. Müslümanlar nüfus nisbetine, Hindular ise seçmen sayısı nisbetine göre saylav istiyorlardı.

Pencab'da ise durumu karıştıran yön Sih cemaatinin bulunmasıydı. Orada Müslüman, Hindu ve Sih'lerin sayıları on üç, altı ve üç milyon küsurdur [1]. Müslümanlar ona göre saylav yani yasama kurulunda kesin çokluğun kendilerinde olmasını istiyor, Sihler ise Hindu ve Sih saylavlarının topunun Müslümanlarınkinden az olmasına razı olmuyorlardı. Bu ilde de seçmen nisbeti nüfus nisbeti yerine ikame edilirse Müslümanlar zarara girebilirlerdi.

Gandi'nin konferanstan çekilmesi

Bu anlaşamamazlıklar 1932 yılının başlarında Kavnpur'da (Birleşik İller) vukubulan kanlı Müslüman - Hindu çarpışmalariyle büsbütün acılık kesbeder.

Esasen İngiliz hükûmetiyle anlaşamayan Gandi, bu Müslüman-Hindu anlaşmazlığı karşısında az çok meyus olarak konferansı bırakıp Hindistan'a döner. Oraya 1931 yılının son günlerinde varacaktır. O daha oraya varmadan Kongres'in bazı şubeleri boykot ve sivıl itaatsizlik işlerine yeniden girişmişlerdi. Gandi de 1932 yılının başında bu işe bütün Hindistan çapında yeniden girişilmesine karar verir ve buna koyulur.

[1] Bu rakkamlar daha yukarıda Bengal ve Pencab halkı için verilen rakkamlardan farklıdır; çünkü öncekiler 1930 sayımından evvel ve buradakiler ondan sonraki rakkamlardır.

İngiltere'nin şiddet siyasası

Böylelikle Mart 1931 'de yapılmış olan Gandi-Irvin anlaşması resmen ve fi'len sona ermiş olur.

Bu sefer İngilizler, hareketin tâ başından itibaren çok sert davranırlar. Gandi, Kongres'ın başlıca önderleri ve aşağı yukarı 30.000 kişi yakalanıp hapsedilir (yalnız Şubat 1932 ayında 17.818 kişi mahkûm edilir) ve ülke ağır bir baskı altında tutulur.

Dokunulamayanlar hakkındaki karar ve Gandi'nin orucu

17 Ağustos 1932 'de İngiliz başbakanı illerdeki yasama kurullarında türlü cemaatlerin temsil edilme tarzları hakkındaki kararı yayınlar. Buna göre Dokunulamayanlar „ denilen aşağı kast „ mensupları Müslümanlar gibi ayrıca kendi saylavlarını seçeceklerdi ve bu hal böylece 20 yıl sürecekti.

Bu zavallılara Hindu cemaati içinde tam ve şerefli bir yer verilmesi için öteden beri mücadele etmekte olan Gandi bunu duyunca oruca, yani aç kalmaya başlar ve durum değişmezse ölünceye kadar oruç tutacağını söyler.

Bunun üzerine "Dokunulamayanlar„ ın önderleriyle Hindu önderleri arasında acele görüşmeler yapılır ve sonda bu iki takımın birlikte seçimlere girmelerine fakat "Dokunulamayan„ lara İngiliz başbakanının kararından fazla saylav sağlanacak ölçüde tedbirlerin alınmasına karar verilir. Buna Puna anlaşması denir. 26 Eylül 1932 'de İngiltere hükümeti bunu kabul eder. Böylelikle Gandi'nin hapiste olmasına rağmen hükümetin kararlarını değiştirecek güçte olduğunu gösterir.

XV. YERLİ HÜKÜMETLERİN DURUMU

Hindistan için muhtariyet veya bağımsızlık isteyen hareketin gelişmesinden sonra İngilizler yerli hükümdarlardan bu cereyana karşı faydalanmaya çalışmışlardır.

Bilhassa 1910'da Kıral nâibi olmuş olan Lord Hardinc (Hardinge) zamanında İngilizler bu yöne önem verirler ve o andan itibaren yerli hükümdarlara saygı ile muameleye koyulurlar.

1919 anayasası bu gibi düşüncelerle bir prensler meclisi kurulmasını sağlamıştı. Bu suretle bunlar o âna kadar birbirleriyle münasebette bulunmaktan memnu iken birden bire bir meclis halinde toplanmak salâhiyetini almışlardır.

Prenslerde iki korku vardı: Birincisi, eskisi gibi İngilizlere karşı kafa tuttukları takdirde bir bahane ile tahtlarını kaybetmek, ikincisi İnkılâpçılar Hindistan'a hakim olurlarsa kendilerinin orta çağımsı yönetimlerine toptan son verilmesi ve belki ülkelerinin Hindistan'la birleşip büyük bir cumhuriyet olması korkusu idi. Bu ikinci korku pek çabuk birincisinden daha büyük önem kazanmış ve her iki korku prensleri İngilizlerle işbirliği yapmaya sevketmiştir. Prenslerin bu sırada İngilizlere en büyük hizmeti hukukî alanda olup aşağıda izah edildiği gibidir.

İngiliz'lerin teşvik veya tasvibi ile prensler iddia ediyorlardı ki:

a) Bizim hukuk ve taahhüdlerimiz İngiliz tacı ile akdolunan andlaşma ve anlaşmalarda musarrahtır. Biz dış münasebetlerimizle savunmamızı ve iç güvenimizin korunulması yönünü ancak ona, yani İngiliz tacına havale ettik. Bu andlaşma ve anlaşmalar İngiltere kıralı veya Hindistan imparatoru sıfatını haiz olan hükümdarla yapılmıştır. Yoksa her hangi bir Dominyonun başkanı sıfatını haiz olan hükümdar ile değil. Yani taahhütlerimiz İngiliz parlamentosunun murakabesi altında bulunan İngiltere devletinin icraî kuvvetinin başkanına karşıdır.

b) Yerli devletler kırala bu taahhütleri ne gibi vasıtalar veya memurlarla ifa edeceğini irae edemezler ve bu taahhütler ifa edildikçe ve devletlerin hukukuna saygı gösterildikçe onların hiç bir makul şikâyet sebepleri olamaz. Fakat şu şartlarla ki bu yolda kullanılan mekanizma işbu taahhütlerin ifasını siyasal bakımdan imkansız kılacak özde olmasın (Bunun kapalı manası, kıralın hâkimiyetinin bir dominyon haline geçen Hindistan'ın halkca seçilmiş meclisi veya ona karşı sorumlu bakanlar vasıtasiyle icra edilmemesidir).

c) Anlaşmalarla tespit edilmiş olan bu görev ve taahhütlerin ifası için karşılıklı güven ve samimiyet lâzımdır. Bu ise Hınd prensleri tarafından İngiliz tacına karşı şahsî sadakat ve

İngiliz tacı tarafından devletlerin menfaatlerine karşı daimî bir ilgi ve iki taraf arasında daimî güven içinde bulunan münasebetlerin vücudunu gerektirir.

d) Bir tarafın haiz olduğu şahsî evsaf ve iktidara güvenilerek aktedilmiş olan mukaveleler, hukuken işbu tarafça diğer bir üçüncü tarafa devrolunamaz. İngiliz tacı yalnız devletlerin dış münasebetleriyle savunma ve güveninden sorumlu değildir; belki bu vazifeleri devletler namına bizzat ifa etmeyi taahhüt etmiştir. Bunları bizzat veya kendisine tâbi kimseler vasıtasiyle ifa edebilir. Fakat kendisine tâbi olmayan, bağımsız kimseler vasıtasiyle ifa edemez ve taahhütlerinin yükünü veya hukukunun menfaatlerini başkalarına devredemez. Binaenaleyh İngiliz tacı, Hind devletlerinden kendisine karşı borçlu oldukları sadakati bir üçüncü tarafa devretmelerini talep edemiyeceği gibi işbu devletlerin muvafakatini almadan bunların dış münasebetleriyle dış ve iç güvenlerinin idare ve temini vazifesini hukuken veya filen kendisine karşı bağımsız olan başka bir ele havale edemez. (Yani halkça seçilmiş bir Hind meclisine karşı sorumlu bir Hind hükûmetine devredemez)„.

Prensler bu esas üzerinde Temmuz 1928'de en meşhur İngiliz hukukcularından bir de hukukî fetva almışlardır.

Bu iddia İngilizlere, yerli hükümdarların ülkeleri, yani 80 milyon nüfusu olan yerler dahil olmak üzere, kurulacak olan birliğin (federation) dış ve savunma işleriyle iç güvenini yöneltmek ve sağlamak yönünü adeta bir görev haline getiriyordu ve onlar bundan çok faydalanacaklardır.

Bunlardan anlaşıldığı veçhile prensler bu zamana kadar İngiltere'ye gayri faal bir surette ve sırf bölme vazifesini gören devletlerinin mevcudiyetiyle hizmet etmekte iken bundan sonra İnkılapcılara karşı yapılacak mücadelede filî surette de hizmet edecek bir duruma gelmiş bulunuyorlardı.

Bunun mukabilinde prensler, artık "Resident„ lerin İngiliz hâkimiyetini başları üzerinde tehditkâr bir "Damokles kılıcı„ gibi sallandırmamalarını ve haiz oldukları veya iddia ettikleri tam dahilî hakimiyetlerinin tasrihini isterler.

Hükümdarların o sırada (1930—35) ne düşündüklerini iyi gösterdiği için Bikanir devletinin başvekili olup Londra'daki "Round Table Conference„ da murahhas sıfatiyle bulunmuş

olan Sir Manubhai Mehta'nın, Bikanir yasama kurulundaki demecinin önemli kısımları aşağıya alınmıştır. Onun bu demeci bütün prenslerin düşüncelerini hulâsa etmek itibariyle önemlidir. Bikanir maharacası 1914 - 18 savaşından sonraki barış konferansında İngiliz murahhasları arasında bulunmuştu ve İngilizlerin en çok güvendikleri kimselerden biri idi.

Sir M. Mehta demiştir ki:

"Federasyonun prenslere faidesi şu olacaktır ki siyasal şubenin (Delhi'de yerli devletler işiyle meşgul olan dairedir) daima tarif ve tasrih kabul etmez bir silah gibi muhafaza etmek istediği ve diğer deliller kâfi gelmeyince "Damokles kılıcı„ gibi başa düşürülmeye yarayan hudutsuz bir "Âlî„ egemenlik„ iddiası sabun köpüğü gibi patlamış olacaktır.

"Federasyon, devletler tebaasına federal gelir ve menfaatlerden istifade imkânını verecektir; fakat federal giderlere bunların iştirakı ve aynı zamanda muvafakati şarttır.

"Genel federasyon için bir Âlî yargıtay istemek ve delletlerin en yüksek adlî mahkemeleri kararının işbu teşekkül edecek mahkeme tarafından tetkik edilebilmesi ihtimalini düşünmek bazı muayyen ve musarrah meselelere münhasır bir federasyon yerine tam birlik istemek demektir.

"Federasyonun bir çok cins ve şekli vardır. Bu, tesadüfî bir konfederasyondan tam birleşmeye kadar gidebilir, prenslerin kabul ettikleri federasyon, birleşmeyi tazammun edeni değil muayyen ve musarrah meseleler için bir "confederation„ dır. Yani bunların anladıkları federasyon; yekdiğerine yardım etmek ve kâffesine müşterek menfaatleri ilerletmek için bir kaç hâkim devletlerin toplanmasından ibarettir.„

XVI. 1935 ANAYASASI

Daha bir çok tartışmadan sonra 1935'de yeni Hindistan anayasası kıralca tasdik edilir ve 1937'de yürürlüğe girer.

Bunula Hindistan bir "Dominion„ durumundan epi geride kalmaktadır. Ana çizgileri aşağıdadır:

Merkezde Merkezde bütün Hindistan'a şâmil bir hükûmet vardır; onun başı kıral nâibidir. Hindistan onun yönetimi altında bulunan İngilizlere tâbi illerle, yine onlara

bağlı yerli devletlerden mürekkep bir "federasyon,, , bir birlik olmuştur. Burma (İngiliz Çin Hindistanı) ayrılmış ve Aden bir sömürge yapılmıştır

Kıral nâibi, genel vali sıfatıyle yürütme kuvvetinin ve askeri kuvvetlerin başıdır. Bazı konularda (dış, savunma ve oymak bölgelerinin işleri gibi) o, yalnız Londra'daki Hindistan bakanına ve onun yolu ile İngiliz parlâmentosuna karşı sorumludur. Bu işleri görmek için onun ayrıca müşavirleri vardı

Bunların dışında kalan işler kıral nâibinin seçtiği bakanlar tarafından görülür ve bu kimseler Delhi'deki meclislere karşı sorumludurlar. Ancak kıral nâibi, bazı önemli anlarda bütün yönetimi kendi eline alabilir ve muvakkat kanun mahiyetinde kararlar çıkartabilir. Dolayısiyle dış savunma ve oymak bölgeleri işlerinin dışında kalan işler için dahi egemenlik yerli hükûmetin ve meclislerin elinden alınabilir

Görüldüğü gibi bu yeni anayasa ile merkezde de bir "çifte saltanat,, (Dyarchy) kurulmuştur.

Merkezde iki meclis vardır: Meb'usan karşılığı olan "Federal Meclis,, (Federal Assembly) ve âyan karşılığı olan "Devlet Şurası,, (Council of State).

Seçmenlerin sayısı 29 milyon erkek ve 6 milyon kadın olarak 35 milyona çıkarılmış, yani halkın onda birine yaklaşmıştır.

"Federal meclis,, üyelerinin çoğunu illerdeki meclisler seçeceklerdir. Devlet Şûrası yani âyan üyelerinin İngiliz Hindistanına ait olanlarını cemaatler seçecek ve yerli devletlere ait olanlarını ora hükümdarları tayin edeceklerdir.

Genel olarak seçimlerde cemaatler ayrı ayrı oy vereceklerdir.

İllerde

İllerde vali tarafından seçilecek olan bakanlar ora meclislerine karşı sorumlu olacaklardır. Ancak olagan üstü hallerde valiler bütün yönetimi kendi ellerine alabileceklerdir.

11 ilden Bengal, Bombay, Madras, Birleşik İller, Bıhar ve Asam'ın ikişer (Âyan ve meb'usan karşılığı), öbürlerinin birer meclisi olacaktır.

Yeni anayasaya genel bakış

Görüldüğü gibi anayasaya göre olağan zamanlarda illerde halkça seçilmiş meclislere karşı sorumlu hükûmetler bulunmakta, merkezde ise bazı önemli meseleler (dış, savunma ve oymak bölgelerinin işleri) halkca seçilmiş meb'usların ve onlara karşı sorumlu bakanların yetkileri dışında kalmakta ve onlar yalnız kral nâibinin, yani İngiliz'lerin ihtiyarına bırakılmaktadır. Olagan üstü zamanlarda ise bütün yetkiler İngiliz'lere geçmektedir. Durumun olağanüstü olup olmadığının takdiri de ildeki valiye ve en son olarak da kral nâibine aittir.

Yeni anayasanın yürütülmesi

Bu anayasa 1938'den itibaren iki yıl kadar yürürlükte kaldıktan sonra 1939 Genel Savaşı çıkacaktır.

Hapisten çıkmış olan Gandi bu anayasayı yeter bulmamakla birlikte İngiliz'lerle "işbirliğinden sakınmak„ siyasasını bırakıp yeni meclislere girmeyi, illerde hükûmeti ele geçirmeyi ve tam bağımsızlık veya "Dominion„ anayasasını oralarda çalışarak elde etmeye uğraşmayı daha uygun bulur ve öyle yapılır.

Temmuz 1937 seçimleri sonucunda Kongres beş ildeki meclislerde açık bir çoğunluğa malik olur ve 7 ilde hükûmeti onun mensupları kurar.

Bu hükûmetlerin çalışma tarzları bir çok tenkide uğramış ise de barış devrindeki ömürleri kısa olduğu için bu yolda kesin bir hüküm vermek doğru olmaz.

XVII. YENİ ANAYASANIN YÜRÜRLÜĞE GİRMESİNDEN SONRA MÜSLÜMAN—HİNDU MÜNASEBETLERİ

Az önce görüldüğü gibi 1935 anayasasının yürürlüğe girmesinden ve 1936 seçimlerinin yapılmasından sonra seçimlere katılmış olan Kongres bazı illerde çokluk sağlamış ve oralarda hükûmet onun eline geçmişti.

Bu, olağanüstü durumlar ayral, Kongres'in, yani esas bakımından Hindu olan yerli bir teşekkülün bir çok yerde fi'len egemen olması demekti. Müslümanların da durumlarını ve siyasalarını ona göre düzenlemeleri gerekiyordu.

Bu zaruret karşısında şu sonuçlar hasıl olur:

Müslüman Derneği (Muslim League) adını taşıyan Dernek, Müslümanların hemen bütün düşünen ve faaliyet sarfeden unsurlarını içinde ve etrafında toplamaya muvaffak olur. Onun başında bulunan ve kendisine Kaid-i Âzam denilen Muhammed Ali Cinna da Müslümanların en nüfuzlu ve sözü dinlenir önderi olur.

1936 seçimlerinden sonra

Müslümanların illerde dağınık bir durumda bulunmaları dolayısiyle bu Dernek seçimlerde önemli kazançlar elde edemez ve M. A. Cinna, Derneğe mensup saylavların öbür partilerle işbirliği yapabileceklerini ifade eder.

Bu amaçla Kongresle Dernek arasında yapılan görüşmeler bir sonuç vermez; bu anlaşamamazlık bilhassa Kongres'in başkanı Cevherlal Nehru ile M. A. Cinna'nın dikliklerine atfedilir.

Kongres'in Müslüman halkını kazanmaya çalışması

Müslüman Derneğiyle anlaşamayınca Kongres doğrudan doğruya Müslüman halkını kazanmaya çalışır. Yürüttüğü mantık şu esasa dayanır: Kongres. ülkeyi bağımsızlığa doğru götürmekle Hindu ve Müslim bütün halkı ekonomik baskıdan ve yabancılar tarafından sömürülmekten kurtarmaya çalışıyor. Müslüman Derneğinin önderlerinin davranışları ise ancak bugünkü durumu devam ettirmeye, dolayısiyle kurtuluş ve kalkınmayı geciktirmeye yarıyabilir.

Buna karşılık M. A. Cinna yurtseverlikte ve halkın kalkınmasını istemekte Derneğin kimseden geri kalmadığın, ancak cemaatler sorusu her şeyden önce çözülmezse bir şey yapılamıyacağını, kendisinin yalnız Müslümanlar için değil bütün azlıklar için çalıştığını söyler.

Kongres'in çokluk sağlayıp hükûmesi teşkil ettiği illerde Müslüman Derneğinin de hükûmete iştirak etmesi ve onun da bir kaç bakanı olması yönü üzerinde de görüşülür, ancak bu işde de bir anlaşmaya varılamaz. Sebebi yine Kongres'in dikliği olur. O ister ki bu gibi hükûmetlerin kuruldukları illerde Derneğe mensup saylavlar ayrıca bir teşekkül halinde kalmayıp Kongres'e katılsınlar. Bu, oralarda Müslüman Derneği'nin, Meclis

grubu olarak ortadan kalğmasını istemeye varıyordu ve tabiatiyle kabul edilmez.

Esasen Kongres'in iktidarda bulunduğu illerde Müslümanların iyi muamele görmedikleri yolnnda sızlamalar da çok idi. Bu da Müslümanların Kongres'in propagandasına kapılmamaları ve Dernek etrafınde toplanmaları sonucunu doğurur.

Derneğin 1937 toplantısı

Müslüman Derneği 1937 son baharında Laknov'da büyük bir toplantı yapar. Burada Derneğin amacı şur sure-le tespit edilir.

Hindistan hür ve demokratik devletlerden müteşekkil bir birlik (federation) olmalıdır. Bu devletler içinde Müslümanların ve öbür azlıkların hak ve menfaatları anayasa ile gerektiği gibi ve fi'len korunulmuş olmalıdır.

Bu tarihten genel savaşın başladığı 1939 yılına kadar Müslüman Derneğinin kendi cemaati nezdindeki nufuzunu boyuna artacaktır.

XVIII. İKİ GENEL SAVAŞ ARASINDA AFGANİSTAN OLAYLARI

Amanullah Hanın ilk yılları

Bu genç hükümdar Afganistan'ın tam bağımsızlığını sağladıktan sonra bir çok islâhat ve yenileştirme işlerine girişir ve ilk öğretimi yaymak, orta öğretimi kurmak, yol yaptırmak, tek tük fabrikalar açmak gibi işlere koyulur.

Bütün bu işler dolayısiyle Afganistan'ı yeni bir yolda ilerlemeye ve zamanın medeni hayatına uymaya sevketmiş olması yüzünden o, tarihte önemli bir yer işgal edecektir.

Ancak bu hükümdar siyasal ve yönetim kabiliyeti ve anlayışı bakımından bu gibi işleri iyi bir sonuca ulaştırabilecek çapta bir adam değildi. Eseri hızını kaybederek devam edecek ye gelişecektir, fakat kendisi iktidarda tutunamayıp mevkiini başkalarına bırakmak zorunda kalacaktır.

Amanullah Hanın büyük yanlışı

Amanullah Hanın hemen hiç bir yerde işaret edilmemiş olan en büyük yanlışı, görmek istediği işleri başarab.lmek için gereken kuvvete malik olmaya hemen hiç çalışmamış hattâ teşkilinc başladığı kuvveti bir müddet bazı kuşkulara kapılarak kendi eliyle dağıtmış olmasıdır.

Devrim (inkılâp) demek bir ülke ve ulusa kısa bir zamanda büyük değişiklikleri kabul ettirmek demektir. Bu da hemen daima çok kuvvetli bir kaç şahsiyetin ve yahut bir heyet ve zümrenin duruma egemen olup bu işleri gereken yola sokmalariyle gerçekleşir. Başlangıçta kütle, yapılan işleri, görenek ve gelenekleri bozulduğu için beğenmez ve sevmez, ancak zamanla onların faydalarını takdir eder ve onlara ısınır.

Amanullah Han, hükümdar olarak Afganistan'da bir devrim yapmaya koyulduğu vakit her şeyden önce devleti ve onun başlıca kaynağı olan orduyu berkitmeliydi; bunu yapmadan bu gibi işlere girişmek kendini ve ülküsünü yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya bırakmak demekti. Amanullah Han bunu yapacaktır.

Afgan ordusu zamanın savaş usullerine göre yetiştirilmemişti; oymaklardan gelen ve kendi hanlarının komutası altında bulunan birlikler ise yaradılışlarından çok vuruşkan olmakla birlikte talim ve terbiyeyi pek kabul etmezlerdi. Bu yüzdendir ki Afgan ordusu ne vakit çok kere daha az vuruşkan erlerden mürekkep olan İngilizlerin Hindistan ordusu ile karşılaşmışsa (Mayvand vuruşması ayral) yenilmiş, fakat sonra oymaklar çete savaşına koyulunca bir çok başarılar elde etmişlerdir.

Devrimleri halka kabul ettirmek için Amanullah Han zamanın gerekliklerine göre talim görmüş bir orduya muhtaç olduğunu başlangıçta anlar ve Türk subaylarına bir nümune alayı (Kıt'a-i nümûne) yetiştirtir.

Ancak bir müddet sonra onu kuşkulandırmaya koyulanlar olur. Ona denir ki Türkiye'de ve İran'da eski hanedanları subaylar devirdiler, yetiştirdiğiniz ordu sizi de böyle bir âkibete uğratılabilir!

Bu gibi telkinlere kapılan Amanullah, çok geçmeden Türk subaylarına yetiştirttiği nümûne alayını dağıtacak, yalnız bir iki Türk subayını öğretmen olarak bulunduracak ve kendisi ve taraftarları, ellerinde ciddî hiç bir kuvvet olmadan mütaassıp mollaların kışkırttıkları oymakların karşısında güçsüz ve âciz kalacaklardır.

Daha sonra 1928 ilkbaharında, Türkiye'ye geldiğinde Mustafa Kemal ona kuvvetli ve güvenilir bir ordunun esas

olduğunu söylemesi üzerine Amanullah Han önemli bir Türk askerî heyetini Afganistan'a çağıracaksa da, iş işten geçmiş olacağı gibi kendisi de heyete tam güvenmiyecektir.

Amanullah Han'ın bilinen yanlışları

Pek az dikkati çeken bu büyük yanlış dışında Amanullah Han'ın türlü yanlışları bir çok eserlerde sıralanır. Bunların başlıcalarını bir kaç kısma ayırarak anacağız.

Güven kırıcı hareketler

Amanullah Han'ın bu gibi hareketleri çoktur ve sonda kendisini öyle bir duruma sokmuştur ki artık kimse ona inanmaz olmuştur.

Meselâ babası öldürülüp amcası tahta çıktıktan sonra ve kendisi taht mücadelesine kalkıştığı sırada halkın ve ordunun gönlünü almak için bazı va'dlerde bulunmuş ve ezcümle vergi kalıntılarını (bakiyelerini) toplattırmayacağını ve askere ayda 20 rupi[1] vereceğini va'detmişti. Tahta sağlam olarak yerleştikten sonra vergi kalıntılarını toplattırdığı gibi erlere 12 rupi verdirmiştir.

Rüşvet ve benzerlerinden doğan kızgınlıklar

Amanullah Han kendi adamlarının rüşvet almalarına karşı geniş bir aldırışsızlık gösterir ve bu yön ülkede pek çok kırıklık ve kızgınlık doğurur. Bu bilhassa yeni açılmış ve mecburî kılınmış olan ilk okullar işinde herkese ağır gelir.

Bir takım oymak bölgelerinde açılan ilk okullara çocukların çok uzaklardan gelmeleri mecburî kılınır, ondan sonra bazı okul müdürleri çocuk velilerinden para alarak devam mecburiyetine aldırış etmez olurlar. Bu suretle halk okullara bir türlü haraç vasıtası gibi bakmaya başlar ve onlardan nefret eder. Buna bir de Mollaların bu okullarda çocuklara dinsizlik öğretildiği yolundaki propagandası eklenirse doğan kaynaşmayı anlamak kolaylaşır.

" Dinsizlik yayılıyor " propagandasını kolaylaştıran hareketler

[1] Afgan ve Kâbil rupileri birbirinden az farklı olarak çok değer değiştirmişlerdir. O sırada bunlar yarım Hind rupisi değerine yakın idiler.

Afganistan'da ve bilhassa başkent Kâbil'de halk çok mutaassıp idi. Son yıllara kadar yabancı elçi ve heyetlerin oraya pek güçlükle kabul edilmesinin önemli sebeplerinden biri de bu idi.

Amanullah Han, yalnız yabancı elçilik heyetlerini kabul etmekle kalmamış, Fransızca öğretim ve Almanca öğretim yapan birer lise açmış ve oraya hep bu ülkelerden öğretmen getirtmişti. Bu ise Mollaların "çocuklarımız kâfirleştiriliyor„ yolundaki propagandalarına yol açmıştı.

Daha sonra Avrupa ve Türkiye gezisinden dönünce Amanullah Han kadınların giydikleri "çadırî„ denilip bir çadır gibi başlarından başlayıp ayakkabılarının içine giren ve onların hiç bir şeyini göstermeyen örtünün Kâbil içinde giyilmesini yasak eder ve Mollaların şikâyet ve itirazlarına rağmen bu işde ayak direr [1].

Amanullah Han son derece mutaassıp bir ülkede bu işlere kalkıştığı sırada kendisini tutan ne ciddî bir askerî kuvvete, ne de kalabalık bir tarafdarlar kütlesine malik değildi; bu yüzden onun yıkılması kaçınılmaz bir olay olacaktır.

Bundan başka Afganistan içinde en çok ve en kolaylıkla propaganda yapmak imkânına sahip olan İngiltere onun aleyhinde idi. Onun zamanında çıkmış olan iki büyük ayaklanmanın da Hindistan sınırı üzerindeki oymaklar arasında başlamış olması sırf tesadüfe atfedilemez.

1924 Ayaklanması

Daha kadınların örtünmesi işi ortaya çıkmadan epi önce 1924 yılında "Semt-i Cenubî„ (Güney taraf ili) oymakları arasında büyük bir ayaklanma çıkar. Amanullah Han, bir "cirke„ (bir türlü kurultay) toplayıp bunlarla anlaşmak gerektiği yolunda kendisine verilen

[1] Bunu yapmaya Mustafa Kemal tarafından kışkırtıldığı propagandası çok yayılmıştır. Bu tamamiyle yanlıştır. Bu eserin yazarı 1928 yılında Kâbil'e büyük elçi olarak gitmek üzere iken Mustafa Kemal, kadınların mecburi açılmaları meselesi üzerinde pek durmamasını Amanullah Han'a söylemesini ona tenbih etmiş ve «insan kafasını kayaya çarpmamalıdır» demişti. Bu yazar Kâbil'e gidip Şah'a bu yönü anlattığı vakit o «Ağabeyim (Mustafa Kemal) perva buyurmasınlar, bütün millet avucumun içindedir» demişti. Aynı zamanda kendi bakanlarına «Türkler korkuyorlar, bakın ben neler yapacağım» tarzında ifadelerde bulunmuştu.

öğütleri dinlemez ve işi savaşla çözülemekte ayak direr. Bu yolu beğenmeyen Sipahsalar (başkomutan) ve Savunma bakanı Nadir Han istifa eder.

Savaş türlü talihlerde devam eder ve ayaklanmış oymaklar Kâbil'in 13—14 kilometre Güneyinde bulunan Çarasyab köyüne kadar gelirlerse de orada aralarına fitne girer ve bir baskınla bozulurlar.

Ancak Amanullah Han Semt-i Cenubî'ye girip onları sonuna kadar ezmeğe yüreklenmez ve işi bir anlaşma ile kapayıp genel bir af ilân eder. Bundan bir ay sonra ise 22 önderi yakalattırıp öldürtür.

Bu yön bir çoklarını sevindirir ise de onun hakkındaki güvensizliği son derece arttırır; dolayısiyle onun gelecekteki durumunu tehlikeye düşürür.

Amanullah Han'ın Avrupa ve Türkiye gezisi

Bu geziye ne gibi düşüncelerle ve ne gibi şartlar altında girişildiği henüz kesin olarak anlaşılamamıştır; ancak Kâbil'deki İngiliz elçisinin bu fikri çok tervic ve belki ilk olarak ortaya attığı veya attırdığı muhakkaktır ve Amanullah Han tahtını kaybettikten sonra onun yakınları bunu iddia etmişlerdir.

1927'de Hindistan anayasasının değişmesi için yapılan hazırlıklar sırasında kurulmuş olan Saymon inceleme komisyonunun bütün Hindli partiler tarafından ne kadar fena karşılanmıç olduğunu yukarda gördük.

Bu anayasa değişmesinin Hindistan'da bir çok sarsıntı ve kargaşalığa yol açacağı kolayca tahmin edilecek bir yöndü; bu sırada Afganistan'da İngilizlerce kendisine güvenilmeyen bir hükümdarın bulunması tehlikeli idi; çünkü o, sınır üzerindeki Afgan oymaklarını kışkırtabileceği gibi belki 1919 'daki Afgan-İngiliz savaşını — bu yön çok hafif bir ihtimal olsa da — tekrarlamaya kalkışabilirdi; dolayısiyle onun tahttan düşmesi ve hiç olmazsa çok güçsüz bir duruma sokulması faydalı idi.

Daha sonra görülen belirtiler bu yoldaki düşünceleri berkitecek özde olmuştur; bunların bazılarını ilerde anacağız. Burada bir tanesine dokunacağız. 1929 yılında Amanullah Han aleyhine ayaklanmalar gelişmekte iken Hindistan'dan gelme

bazı resimli levhalar elden ele dolaşmaya başlandı; bunlardan biri o zaman Almanya'da Cumhurbaşkanı olan Mareşal Hindenburg'un sağında açık balo elbisesiyle Afgan kıraliçesi ve solunda Amanullah Han olmak üzere büyük kıt'ada bir resmi görünmekteydi; altında da farsca "zevcesinin nâpaklığı ile iftihar eden bir . . . „ sözleri yazılı idi. Böyle bir resmin bulunup yayınlanması o sırada Afgan ayaklanmasını yöneltenlerce mümkün, hatta akla gelir bir şey değildi; bundan az çok hükmedilebilir ki bu işe bir Avrupalı devletin gizli teşkilâtı akıl etmiş ve onu yapmıştır.

Amanullah Han, bir çok Avrupa başkent ve kentlerini gezdikten ve her yerde çok iyi karşılandıktan sonra Türkiye'ye gelir; kendisi iyi Türkçe bilmektedir.

"Ağabeyim„ dediği ve örnek saydığı Mustafa Kemal ile çok çabuk dost olur ve kendisine verilen öğütleri tamamiyle kabul etmiş görünür. Bunların başında kuvvetli bir ordu kurmak ve bütün öbür işlere ondan sonra girişmek yönü geliyordu.

Amanullah Han ise Afganistan'a döndükten sonra hiç de öyle yapmaz ve en zayıf anında başına bir çok gaileler çıkaracak işlere kalkışır. Mustafa Kemal'in hiç bir vakit yapmadığı kadınların yüzünü cebren açmak keyfiyeti bunların başında gelmektedir.

Yeni Türk-Afgan anlaşması

Amanullah Han'ın Türkiyeyi ziyareti sırasında 1 Mart 1921 (1337) anlaşmasını genişleten "Türkiye ve Afgan arasında muhadenet ve teşrik-i mesai muahedenâmesi„ adiyle yeni bir anlaşma imzalanır. Ana çizgileri aşağıdadır:

"Türkiye ve Afganistan Devleteyn-i Aliyyeteyni gerek maddî ve gerek manevî rabıta ve münasebetlerinin ve gerek biraderî vaziyetlerinin ve hissiyatlarının ve sair ihtiyaçlarının birliğine binaen asr-ı hazırın iki millet için günden güne ihdas ve istilzam eylediği vezaifi nazar-ı mülahazaya alarak teyemmünen aralarında münâkid 1 Mart 1337 ve 11 Hut 1299 tarihli muahede ile mevcut ve berkarar olan kardeşlik ve dostluk bağlarının ve samimî rabıtalarının daha sağlam ve metin esasata ibtina ettirilmesini arzu eylediler. Ve bu maksadın istihsali için bir dostluk ve siyasî ve iktisadî teşrik-i mesai ahidnâmesi akdini lâzım addederek.

"Birinci Madde. — Türkiye Cumhuriyeti ile Afgan Kırallığı beyninde ve kezalik iki millet arasında ihlâli gayr-i kabil sulh ve samimî ve ebedî muhadenet câri olacaktır.

"İkinci Madde. Tarafeyn-i âkideynden biri aleyhinde âhar bir veya bir kaç devlet tarafından bir hareket-i hasmâne vâkı olduğu taktirde diğer taraf-ı âkid o tecavüzün men'i emrinde bütün gayret ve mesaisini sarf etmeyi ve bu mesaiye rağmen harp emr-i vâki olduğu halde iki hükûmet yûksek menfaatlerine muvafık olan musip kararı teharri etmek üzere vaziyeti aralarında tekrar hayirhâhâne ve itina ile mûtalea etmeyi taahhüd ederler.

"Üçüncü Madde. — Tarafeyn-i Âkideynden her biri ahar bir veya bir çok devlet tarafından diğer taraf-ı âkidin aleyhine tevcih edilen hiç bir ittifaka veya siyasî ve askerî ve iktisadî ve malî hiç bir itilâfa ve keza âhar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer taraf-ı âkidin emniyet-i askeriyesi aleyhine tevcih edilen harekât-ı hasmaneye iştirak etmemeyi taahhüd ederler.

"Dördüncü Madde. — Devleteyn-i âkideyn, tarafeyn memleket ve milletlerinin terakki ve tealîsi için bir tarafta mevcut ve diğer taraf için müfrit olan ve ihtiyaç hissedilen türlû vesail ve vesaiti, ayrıca tertip ve tanzim kılınacak mukavelât-ı mahsusa ile temine ve onun ihtiyaçlarını teshil ve tehvine çalışmayı taahhüd ve diğer taraf-ı muahide o hususta muavenet ederler.

"Beşinci Madde. — Tûrkiye Cumhuriyeti Afganistan'ın maarif ve ordusunun terakki ve tealîsi için talep edeceği adlî ve ilmî ve askerî mûtehassısları intihap ile Afgan devletinin hizmetine vermeyi taahhüd eder.

Amanullah Han'ın Afganistan'a döndükten sonraki hareketleri

Yukarıda görüldüğû gibi bu hareketler kendi fi'lî kuvvetini hiç arttırmamış olarak bir çoklarını kızdıracak ve taassubu coşturacak hareketlerdir.

Esasen onun Avrupa'da "kâfir„ olduğu ve Afganistan'ın servetini yabancı illerde heder ettiği propagandası da yürüyordu.

Bunlar arasında bardağı taşıran son damla olarak şu olay anılabilir.

Amanullah Hanın Türkiye'ye tahsile gönderdiği bir çok gencin arasında 15—20 kadar da kız öğrenci vardı. Bazı yakınları bunların dışarı giden Afgan elçi veya elçilik memurlarının aile ve kızları imiş gibi örtülü ve göze batmıyacak surette ülkeden çıkarılmaları öğüdünü kendisine verirlerse de Amanullah Han bunu kabul etmez ve bunları Türkiye'ye Avrupa öğrencileri gibi yüzleri açık ve başlarında bir bere olarak otobüse bindirip Hindistan'a ve oradan Türkiye'ye gönderir.

Hindli sınır memurları bunlar şerefine bir ziyafet verir ve bir takım Afgan oymak hanlarını da ziyafete çağırırlar. Bu suretle oymak bu kızları, yüz ve başları açık Avrupalı biçibinde giyinmiş olarak kendi gözleriyle görür ve Türkiye'ye gittiklerini öğrenirler.

Ayaklanma

Bundan bir kaç gün sonra Kasım 1928 ortasında Semt-i Maşrikî'de (Doğu tarafı ili) Hayber boğazı yakınında ve sınır üzerinde yaşayan Şinvari, bir müddet sonra da Hokyani oymağı ayaklanır ve ayaklanma çok çabuk yayılır.

Ayaklanmanın Semt-i Şimalî'ye yayılması

Çok geçmeden ayaklanma Kâbil'in Kuzeyindeki ile de yayılır ve bu yüzden daha ağır ve tehlikeli bir durum alır.

Bunun öneminin anlaşılması için şu yönlerin göz önünde tutulması gerekir:

Afganistan'da dört vuruşkan ve askerliğe elverişli unsur vardır: Güney ve Doğuda Afganlar, Kâbil'in Kuzeyinde Kuhistan ve Kuhdanen denilen bölgenin Tacikleri, Kâbil'in Batısında Hezare'ler ve Hindu-Kuşun Kuzeyinde Türkler.

Afganların çoğu askere fert olarak değil oymaklarının bir kolu gibi ve kendi hanlarının komutası altında gelmekte olduklarından hükûmet her an ve her durumda onları istediği gibi kullanamazdı. Hezare'ler ve bilhassa Türkler nisbeten az askere alınıyordu; dolayısivle en çok ve en güvenli askerler Hindistan ve Kuhdaman halkı idi. Ayaklanmanın o bölgeye yayılması hükûmetin elinden en güvendiği askerî kuvveti almaya, hiç olmazsa şüpheli bir duruma düşürmeye varıyordu. O andan itibaren Amanullah Han için tahtını elde tutmak ihtimali pek azalmış bulunur.

Beççe-i Saka

Beççe-i Saka (Saka'nın çocuğu) diye anılan kimse geçmişi karanlıkta kalmış bir adamdır. En güvenilir söylentilere göre o Türk subayları tarafından yetiştirilip sonra dağıtılmış olan nümune alayında (kıt'a-i nümune) onbaşılık yapmış, nişanlısının başka birisiyle evlendirilmesi yüzünden rakibini ve onunla suç ortağı saydığı daha bir kaç kişiyi öldürmüş ve bu yüzden dağa çıkıp eşkiyalık yapmak zorunda kalmıştı. Bir zamanlar Hindistan'da Pişaver ve Paraçinar'da da dolaşmış olduğu sanılmaktadır.

Amanullah Han'a karşı ayaklanmayı yöneltenler en çok bu adama dayanmayı uygun bulurlar. Onun buyruğu altında güçlüce bir çete vardı; kendisi Kuhdamenli olması dolayısiyle onun sayesinde ordunun fert fert askere alınmış kısmının başlıca kuvvetini teşkil eden kimeseleri kazanmak ve ayaklandırmak, Türk subayları tarafından yetiştirilmiş olup çoğu bu bölgeden olan eski nümune alayının erlerini yeniden toplamak daha kolaydı ve çarçabuk birbirlerini kıskanarak aralarında kavga çıkaran Afgan oymaklarından çok bu gibi kimselere dayanarak hükûmet makinesini yürütmek daha makuldü. Mollalar da onu tutuyorlardı.

Bunlardan başka Beççe-i Saka Kâbil'in tâ kıyısında bulunuyor ve başkent üzerine başlıca baskıyı o yapıyordu.

Amanullah Han'ın bütün yeniliklerl kaldırması ve sonra kaçması

Ocak 1929'da çok sıkışık bir durumda bulunan Amanullah Han, kadınların giyimleri dahil, bütün yeniliklerden vaz geçtiğini ilân ederse de son anda verilmiş olan bu karar durumda bir değişiklik husûle getirmez ve Ocak ayının ortasında Amanullah Han ağabeyi İnayetullah Han'ı kendi yerine Emîr yaparak otomobil ile Kandahar'a kaçar.

Bir gün önce Kâbil'e varmış olan Türk askerî heyeti, henüz işe başlamıştı ve onun başı Kâzım Paşa (Orbay) Kâbil'in az ilerisinde cepheyi teftişte idi. O, kıralın kaçışını askerlere "Emîriniz kaçtı, siz kimin için savaşıyorsunuz?" diye demeçler veren mollaların sözlerinden öğrenir ve başkente döner.

Beççe-i Saka'nın emîrliği

Amanullah'ın Kandahar'a kaçmasından sonra cephe sökülür ve Beççe-i Saka Kâbil'e girip yeni Emîr İnayetullah Han'ı Erk'de (berkitilmiş saray) kuşatır. Bu kimse savaşçı ruhlu değildir; esasen elinde bir kuvvet de yoktu. Beççe-i Saka ile bir anlaşma yapıp bir İngiliz uçağına biner ve Hindistan'a, oradan da Kandahar'a gider.

Beççe-i Saka da Gazi ("Kâfir„ sayılan Amanullah Han'a karşı savaşı dolayısiyle) ünvaniyle ve "Hadim-ı Din-i Resulullah, Emîr Habibullah„ tâbiriyle kendini emîr ilân eder (17 Ocak 1929).

Böylelikle Kâbil tahtı Afganlarca kaybedilmiş olur ve oraya eşkiyadan olan bir Tacik oturur.

Beççe-i Saka'nın başlıca dayanakları

Okuması yazması olmayan Beççe-i Saka devrinde işler onun hemşerisi ve Vezir-i Derbar'ı (Baş mâbeyinci) Şîr Can tarafından görülür. O, çok kabiliyetli bir kimse olup olağanüstü güçlükler hattâ imkânsızlıklar arasında on ay kadar bu saltanatı devam ettirebilir.

Beççe-i Saka'nın başlıca dayanakları şunlardır:

1. Yukarda da görüldüğü gibi, ordunun oymaklardan toplu olarak gelmeyip teker teker askere alınan kısmının büyük çokluk bakımından onun hemşerileri olması (Kuhistan ve Kuhdamen halkı) Beççe-i Saka için en büyük dayanak teşkil etmiştir. Bu sayede ordu birliklerinin çoğu onun tarafına geçmekle ülkenin en büyük kısmı nisbeten kısa bir zamanda onun eline düşer.

2. Mollalar, Amanullah Han'a son derece düşman olup iktidarda tutunmak için kendi desteklerine mühtaç olan Beççe-i Saka'yı epi zaman desteklemişler, fakat son haftalarda onun yenileceği anlaşılmaya başlayınca Nadir Han (Şah) tarafına dönmüşlerdir.

Mollaların telkin ve baskısı ile bütün okullar kapatılmış ve valnız medreseler açık bırakılmıştır [1]. Hırsızların el

[1] O sırada Kâbil'de büyükelçi bulunan bu yazar kendisini ziyarete gelen en nüfuzlu bir Mollaya bu mektep kapatma keyfiyetinin zararlarını anlatmaya çalıştığı vakit Molla orada «kâfirler» ders veriyorlardı der Bu yazar Bedr gazasından sonra Peygamber, esir edilen Kureyşileri, her biri

ve ayaklarını kesmek gibi pek eski devirlerin cezaları tatbik edilmiş, vesaire.

3. Galcai (eski Kalaçlar) oymaklar topluluğu yüz ve küsur yıldır saltanatı elde tutan Dürranî (eski Abdal'lar) oymaklar topluluğuna karşı sevgisizlik ve kıskançlık duyguları dolayısiyle Beççe-ı Saka'ya bir müddet yardım etmişlerdir. Bu yardımcıların en güçlüsü kalabalık Süleyman Heyl oymağı idi. Bundan başka bir takım Afgan oymakları arasındaki kıskançlıklar dahi Beççe'ye yaramıştır.

Beççe-i Saka'nın zaafları

Onun iki büyük zaafı vardı:

Birincisi kendisinin okuyup yazması olmayan pek orta zekâ ve anlayışta, son derece bilgisiz bir şaki, bir yol kesici olması idi. Bir ülke ne kadar az gelişmiş olsa, XX. yüzyılda böyle bir adamın saltanatta tutunabilmesi ve hânedan kurması imkânsız denecek kadar güçtü.

Taraftarları iki yüz yıl kadar önce Nadir Afşar'ın İran tahtını ele geçirip bu devleti adeta yeniden canlandırmış olmasını boyuna öne sürmüşlerse de Beççe-i Saka'da Nadir Afşar'ın dehâsı olmadığı gibi zaman da o zaman değildi.

Beççe'nin ikinci zaafı kendisinin Afgan olmaması, kendisini tutan Kuhdamen ve Kuhistan'lı hemşerilerinin nisbeten az sayıda bulunmaları ve Afganlar'da saltanatı kaybetmiş olmak acısının gitgide derinleşip öbür duygulara üstün gelmiş olmasıdır.

Beççe-i Saka devrinin iç olayları

İlk aylar Amanullah Han ve onun taraftarlarına karşı mücadele ile geçer. Eski hükümdar tahtını geri almak için Dürranî oymakları bölgesinde bulunan Kandahar'dan topladığı kuvvetle Gazne önüne kadar gelirse de orada içine giren bir

on Medineli çocuğa okuyup yazmak öğretmeleri mukabilinde serbest bırakması olayını hatırlatmış ve sözügeçen Kureyşîlerin «ehl-i kitaptan» olmayışlarına göre şer'i tabirle gerçek «kâfir» sayılmalarına rağmen Peygamberin onların Müslüman çocuklarına öğretmenlik yapmalarını tasvip ettiğini söylemişti. Molla, buna karşılık olarak «O Peygamberdi yapabilirdi, biz ümmetiz, yapamayız» demiş ve taassubu Peygamberin sünnetine uymayı dahi haram kılacak bir raddeye götürdüğünü göstermiştir. Bu olay Beççe-i Saka devrindeki zihniyeti iyice gösterir.

kuşku üzerine adeta kaçar ve Kandahar'da da duramıyarak Hındistan'a sığınır.

Kuzey'de, Rus'ların yardımiyle Herat ve Türkistan bölgelerinde faaliyette bulunan Amanullah taraftarlarını da Beççe'nin adamları çekilmek zorunda bırakırlar.

Keza bazı Güney ve Doğu oymaklariyle de uğraşmak gerekir, ancak Nadir Han'ın hücumuna kadar Beççe daima başarı kazanır.

Dış durum Amanullah Han saltanatının son haftalarında, Kâbil dolaylarında ve bazen de içinde, savaşıldığı sırada kadın ve çocuklardan başlanılmak üzere yabancı tebaasının çoğu İngiliz uçaklariyle Hindistan'a gitmişti. Türk askerî heyeti de Beççe tahta çıktıktan sonra onun isteği üzerine Rus uçaklariyle Rus Türkistanına gider, Afganistan durumunu bir müddet gözetlemek için orada kalmak isterse de Rus'lar buna izin vermezler ve onu Türkiye'ye gitmek zorunda bırakırlar.

Beççe'nin tahta çıkmasından az sonra Kâbil'deki İngiliz elçisi, kendisinin ve elçilik heyetinin toptan Afgan başkentinden ayrılacağını, ondan sonra İngiliz uçaklarının işlemeyeceğini, çok geçmeden her tarafta kan gövdeyi götüreceğini söyliyerek öbür elçileri ve heyetlerini korku ve telâşa düşürüp Afganistan'dan çıkarmaya çalışır.

Onun konuşma ve telkin tarzı, Afganistan'ı 1919'dan önce olduğu gibi, yabancı devletlerle münasebeti olmayan bir devlet durumuna düşürmek istediği duygusunu veriyordu.

Türk ve Rus büyükelçileriyle İran işgüderi hükûmetlerinin de tensibiyle Kâbil'de kalmaya, fakat Beççe-i Saka hükûmetiyle resmen temas etmeyip ancak özel teması muhafaza etmeye karar verirler. Öbür elçilikler (İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan) tamamiyle çekilirler [1].

Daha sonra Rus büyükelçisi de gider, fakat Kâbil'de bir işgüder bırakır.

[1] Tabii İngiliz elçisi müstesna, Batılı öbür üç elçinin şahsî korku saikasiyle hükûmetlerini bu yolda bir karar almaya sevkettikleri daha sonra anlaşılmış ve bunun üzerine onlar kendi hükûmetlerince emekliye sevkedilmişlerdir.

İngiliz ve Rus siyasaları

Beççe-i Saka'ya karşı İngiliz ve Rus siyasalarında önemli bir benzerlik görülür. İkisi de onun düşmesini ve yerine bir Afgan'ın tahta çıkmasını isterler. Ancak ayrıldıkları nokta tahta çıkacak kimsenin şahsiyetinde idi.

İngilizler şöyle düşünüyorlardı: Bütün Afganlar Amanullah Han'ın devrilmesinde bizim önemli tesirimiz olduğuna inanıyorlar; zaman geçtikçe bu eski hükümdara karşı olan düşmanlık duyguları azalacak, fakat Afganistan saltanatını Afganlardan Kuhdamen Taciklerinin eline geçmiş olması acısı artacak ve biz İngilizler Afgan ulusunun düşmanı diye yeniden ve ayrıca anılacağız.

Bundan başka biz Kâbil tahtında İngilizlere karşı dostluk duyguları besleyen bir Afgan'ın oturmasına muhtacız ; tâ ki o sınır boyunda yaşıyan Afgan oymaklarını, manevî nüfuzu ile olsun, rahat oturmaya sevketsin ve Hindistan-Afganistan münasebetleri iyi olsun. Bir Tacik bu işi göremez.

Ruslar başka türlü bir düşünce ile aynı sonuca varıyorlardı.

Onlara göre Hindistan ve Afganistan'ın yaşadıkları devir aşırı ulusseverlik devridir. Afganların yarısı Hindistan'da yaşamaktadır ve Afgan sınırı ile Sind ırmağı arasındaki yerlerin ahalisi hep Afgan'dır; bu yüzden Afganistan'ın oraları almayı ülkü edinmesi tabiidir. Kâbil tahtında bir Afgan'ın bulunması bu ülkü uğrunda çalışmayı arttırır, bir Tacik'in bulunması ise ise onu köstekler.

Hükümdarın bir Afgan olması yönünde fikren birleşen bu iki büyük devlet tabiatiyle onun şahsı hakkında zıt düşüncelere sapmaktaydılar.

Ruslar Amanullah Han veya onun gibi İngilizlerle arası açık birinin tahta çıkmasını istiyorlardı. Onlar, tâ ilk günden itibaren Nadir Han'ı (Şah) İngiliz taraftarı, hattâ adamı diye damgalamışlardı. Ancak ona karşı çıkaracak aynı çapta bir taht adayları yoktu, Amanullah Han için ise yeniden tahta çıkmak akla gelemezdi. Bu durum dolayısiyle Ruslar, Nadir Han'a karşı açıkça durum almayı uygun bulmazlar.

Nadir Han

Yukarıda görüldüğü gibi, 1924'de Güney bölgesi oymaklaklarının ayaklanmaları sırasında işi bir anlaşma ile bitirmeye taraftar olan Nadir Han başkomutanlıktan çekilmiş ve Paris'e elçi tayin edilmişti.

O, daha sonra, o makamdan da çekilip Güney Fransa'da yaşamaya koyulur.

Nadir Han'ın mücadeleye atılması

Beççe-i Saka'nın tahta çıkışını öğrenince Nadir Han Afganistan'a gitmeye karar verir ve 10 Şubat 1929'da Bombay'ya varır.

Esasen Beççe tahta çıkar çıkmaz onun Vezir-i Derbar'ı Şîr Can, Nadir Han'ı ve âilesini kazanmaya önem vermişti; bunlar Amanullah Han tarafından fena muamele görmüş oldukları için bu yolda başarı elde edilebileceği umulmuştu. Nadir Han'a bu amaçla haber gönderildiği gibi Kâbil'de bulunan onun kardeşlerinden Şah Mahmud Han (şimdiki sadr-ı âzam) Semt-i Cenubî (Güney böigesi ili) oymakları arasında Beççe lehinde çalışmak üzere oraya gönderilmiş ve böylelikle elden çok değerli bir uzkişi ve tutu çıkarılmıştı.

Tabiatiyle Şah Mahmud Han orada Beççe aleyhinde çalışmaya ve oymakları toplamaya koyulmuştu.

Mart 1929 başlarında Nadir Han, Host bölgesinden Afganistan'a girer ve mücadeleye başlar. Orası 1919 Afgan-İngiliz savaşı sırasında başarılar kazandığı ve oymakları tarafından çok sevildiği bir bölge idi.

Nadir Han'ın zaferi

Nadir Han ve kardeşleri (yaş sırasiyle Haşim, Şah Veli ve Şah Mahmud Hanlar) bilhassa Kâbil'in güneyinde ve kısmen de doğusundaki oymak bölgelerinde, oymakları birleştirmek ve Kâbil üzerine sevketmek için uzun uzadıya uğraşırlar. Bir kısım Galcailerden ve hâtta Süleyman - Hayllerden dahi adam toplıyabilirler. Hindistan'da az çok bağımsız olarak yaşıyan Veziri oymaklar topluluğundan da geniş ölçüde yardım görürler ve kâh başarılı, kâh başarısız bir takım çarpışmalardan sonra Kâbil'i alır ve Beççe-i Saka'yı Kuhdamen'e kaçmak zorunda bırakırlar (Kâbil'e giriş 9 Ekim, Erk'i yani berkitilmiş sarayı alış 12 Ekim 1929).

Nadir Şah'ın tahta çıkması

Nadir Han mücadeleye başladığı sırada, Afgan oymaklarını kendi etrafında birleştirmeye çalışırken kendisinin taht için uğraşmadığını ve yalnız yurdu bir şakinin ve onun adamlarının elinden kurtarmak, saltanatı yeniden Afganlara geçirmek ve barışla baysallığı kurmak istediğini daima söylemişti.

Öbür taraftan da Amanullah'a düşman olan oymaklara onu yeniden tahta çıkarmak için savaşmadığını da temin etmişti.

16 Ekimde Nadır Han Kâbil'e gelir ve büyük memurlar, ileri gelenler ve oymak hanlarından mürekkep büyük bir toplantı yapılır. O sırada Kâbil'de bulunan Türk, İran ve Rus büyükelçilik heyetleri de oraya davet edilir.

Toplantıda bulunanlardan bazıları Nadir Han'ın tahtı kabul etmesini kendisine teklif ederler. O, tereddüt gösterdikten sonra ön sırada bulunan elçilik heyetlerinden Rus işgüderini kendisinin bulunduğu yüksek yere çağırır ve ona "Türk büyükelçisi ne diyor, kendisinden sorar mısınız ?„ der. İşgüder gelip sorunca (konuştukları dil İngilizce idi) Türk büyükelçisi şu ünlü lâtince atasözü ile karşılık verir: "Vox populi, vox Dei„ yani "Halkın sesi, Allahın sesi„. İşgüder gidip bunu Nadir Han'a söyleyince o da: "Tahtı kabul ettim„ der ve büyük bir alkış kopar.

Beççe i Saka'nın öldürülmesi

Kuhdamen'e kaçmış olan Beççe-i Saka kendisine bir fenalık yapılmıyacağına ve bütün suçlarının affedileceğine dair Nadir Şahdan aldığı teminat üzerine gelip teslim olnr. Az sonra kendisinden fenalık görmüş ve yakınları onun tarafından öldürtülmüş olan kimseler onun şer'î cezaya çarptırılmasını isterler.

Onun yalnız devlet işleriyle ilgili suçlarının bağışlanılmış olduğu ve özel kimselere karşı işlenilmiş suçların hükümdarlarca bağışlanılamıyacağı iddiasiyle o idam ettirilir (3 Kasım 1929).

Nadir Şah'ın kütüğü ve geçmişi

Amanullah Han'a kadar Kâbil tahtı Dost Muhammed Han'ın soyunda kalmıştı. Nadir Şahla saltanat onun kardeşlerinden Sultan Muhammed Han'ın soyuna geçmiş olur.

Nadir Şah'ın kütüğü şudur:

Hacı Cemal Han (Afganistan devletinin kurucusu Ahmed

Şah Baba'nın emîrlerinden). — Payende Han (Zaman Şah'ın veziri) — Sultan Muhammed Han — Serdar Yahya Han — Serdar Muhammed Yusuf Han — Muhammed Nadir Şah.

Serdar Yahya Han ve oğlu Serdar Muhammed Yusuf Hanlar Hindistan'da yaşamışlardı.

Nadir Şah da doğduğu 1880 yılından 1905 yılına kadar kardeşleri ve ailesiyle Hindistan'da yaşamış ve Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra Afganistan'a gelmişti. Orduya girmiş, ilerlemiş ve Emîr Habibullah Han'ın son yıllarında sipahsalar, yani başkomutan olmuştu. Amanullah Han tahta çıkınca Host'a kol ordu komutanı sıfatiyle gönderilmiş, 1919' da İngiliz'lerle savaş sırasında önemli başarılar kazanmış, 1921—24 yıllarında savunma bakanlığı ve 1924—28 yıllarında da Paris elçiliği etmişti.

Nadir Şahın saltanatı

Nadir şah genel olarak Amanullah Hanın başlatmış olduğu ileri hareketi halkın hazmedebileceği ölçüde devam ettirmeye ve yönetimi daha dürüst bir sürette yürütmeye (rüşvet vesaire ile mücadele) çalışır ve bunda başarı sağlar.

Nadir Şahın karşılaştığı iç güçlükler

Bunlar bilhassa iki türlü olur. Bir takım kimseler ve bilhassa Amanullah Han tarafdarları onun mücadele sırasında taht için savaşmadığı yolundaki teminatını ele alarak sözünden dönmüş olduğunu iddia ederler, başkaları ise hanedanın meşru ve yüz yıla yakın bir zamandan beri tahta sahip olan kolunun hakkını gaspettiğini ileri sürerler. Bir hızıp da onun ilerleme ve Avrupalılaşma yolundaki gidişi yavaşlatmasını irticaa eyginliğine verir ve aleyhinde propaganda yapar.

Fakat onun aleyhinde en çok yapılan propaganda Hiddistan'da doğup 25 yaşına kadar orada yaşamış olduğu ve İngiliz tarafdarı bulunduğu propagandasıdır.

Nadir Şah, daha aşağıda da görüleceği üzere, sınır üzerindeki Afgan oymaklarının Hındistan'a akın etmelerini ve İngiliz bölgesinde olanlarının İngiliz'lerle anlaşlarını sağlamak için bir çok teşebbüs ve fi'lî hareketlerde bulunmuştu. Onun bu davranışları kendisinin bir İngiliz âleti olduğu propagandasını yaymıştır. Ancak sözü geçen oymakları faydasız ve kendilerine

çok kana ve zayiata mal olan akınları yapmaktan alıkoymak iyi düşünülürse bu oymaklara ve dolayısiyle Afganlığa bir hizmet sayılmalıdır.

Rus'lar, Nadir Şah'ı hoş görmemişler ve ona bir çok güçlük çıharmışlardır. Rus Türkistanı'ndan Afgan Türkistanı'na yapılan akınlar (bilhassa Lakay Türk oymağının akınları) çıkarılmak istenen güçlüklerden sayılmalıdır.

Nadir Şah bazı iç ayaklanmalarla da karşılaşır. Bir ara Kuhdemenliler Kâbil varoşlarına kadar ilerler, fakat sonra bozulurlar. Afgan oymaklarından da ayaklananlar olursa da çabuk yenilirler.

Ülke savaş ve kargaşalıktan bıkmıştı. Nadir Şah da, bir yerde bir kımıldama eseri sezilince oraya 40—50 kamyon dolusu asker gönderip hareketi çekirdeğinde boğdurur ve bu suretle baysalllğı iyice korur.

Nadir Şahın öldürülmesi

Nadir Şah bu sonu gelmeyen mücadele ve karşı propagandalar ve Amanullah Han tarafdarlarının türlü tertipleri içinde dört yıl saltanat sürer.

O, Amanullah Hanın en kuvvetli tarafdarlarından ve eski elçilerden Gulam Nebi Hanı, aleyhinde tertibat yaptığı için daha çok bir tehevvür anında öldürtmüştü. Ona yakınlığı olan bir genç de Afganistan'da yaşamakta olan kan davası gütme göreneği gereğince Nadir Şahı öldürür (8 Kasım 1933).

Zâhir Şah

Nadir Şahın oğlu Zâhir Şah, Mütevekkil - Alâllah ünvaniyle tahta çıkar. O sırada 19 yaşında tecrübesiz bir gençti.

Tahtta tutunamıyacağı ve Amanullah Han tarafdarlarınca devrileceği sanılır. Ancak amcaları Sadr-ı âzam Haşim ve Vezir-i ceng (savunma bakanı) Şah Mahmud Hanların azimli tedbirleriyle önemli hiç bir sarsıntı olmadan durum tespit ve devam ettirilir.

XIX. AFGAN—HİND SINIRI BOYUNCA HİNDİSTAN TARAFINDA YAŞIYAN AFGAN OYMAKLARI

Tarihde bu oymakların adları çok geçer. Bunu bu eserin bir çok yerinde gördük. Keza bu oymakların yeni kurulmuş

olan Pakistan "Dominyon„ u ile Afganistan'ın münasebetleri üzerinde büyük tesirleri olabilir ve olacaktır. Bugün Pakistan içinde kalan bu oymakların durumları ve son devrede İngilizlerle olan münasebetleri, geleceği aydınlatmak bakımından da faydalı görüldüğünden burada bu konu hakkında bazı bilgiler toplamayı faydalı saydık.

Bu oymakların durumunda henüz esaslı bir değişiklik olmadığından aşağıdaki İngiliz'ler tabirinini Pakistan hükûmeti tabiriyle değiştirmek de az çok kabildir; şu farkla ki Pakistan bir Müslüman devleti olduğundan artık arada dinî savaş âmili kalkmıştır, ancak geçmiş devirlerde bu oymakların Müslüman devletlere karşı da çok savaştıkları unutulmamalıdır.

1948 yılında Keşmir savaşını da en çok bu oymaklar yapmışlardır.

Hindistan'daki Afgan oymaklar bölgesi

Belucistan'dan (burası dahil) tâ Pamirin Güneyine kadar Hindistan'ın kuzey sınırı, oymaklar bölgesidir. Beluclar müstesna bunların kâffesi Afgandır ve bunların yaşadıkları yer "Kuzey-Batı Sınır İli„ ni teşkil eder (North-West Frontier Province "N. W. F. P.„).

Nufusu beş milyondan fazla olan bu ilin büyük kısmı Sind ırmağının Batısındadır. Irmağın Doğusunda kalan kısmında ise 600.000 den fazla Hezareli yaşar; bunlardan bahsetmiyeceğiz.

Irmağın Kuzey ve Batısındaki kısım ırmaktan itibaren düzlük olarak başlar ve Afgan sınırına yaklaşınca pek sarp dağları ve bunların aralarında pek dar vadileri ihtiva eder. Her iki kısım Afgan oymaklariyle meskûndur ve bunlar oymak sosyal bağlarının, görenek ve geleneklerinin her türlü biçimlerini arzederler.

Düzlük kısım az çok fi'lî İngiliz idaresindedir ve hemen kâmilen Afgan olan nufuzu 1.700.000 kadardır.

Dağlık kısımda kısmen sakin kısmen göçebe veya yarı göçebe oymaklar yaşar. Nufusları 3 milyona yakın addolunur fakat bunlar içinde yazı Afganistan'da geçirenler de vardır.

Bu dağ oymaklarının başlıca iki özelliği vardır: 1) Bunlar pek vuruşkan olup bağımsızlıklarını canlarından değerli sayarlar. 2) Pek sarp olan bölgeleri bunları besliyecek kadar

mahsul vermez. Bu ikinci sebep dolayısiyle bunlar göçmedikleri takdirde ya bir devlet hizmetinde askerlik etmek ve türlü işler görmek veya civarlara yağma için akınlar yapmkk zorundadırlar.

Dağ oymaklarının İngilizlerle münasebetleri

Bunların İngiliz'lerle münasebetleri şu üç biçimden biri dairesinde idi:

a) Veziri ve Mahsudi oymaklarının yaşadıkları Veziristana, bilhassa Afridî ve Orakzai oymaklarının bulundukları Hayber boğazının Güney ve Güney-batısına, ve Muhmend'lerin yaşadıkları Hayberin kuzeyine "Serhadd-i Âzâd„ derler; bu bölgeye ve bu oymaklara İngilizler hemen hiç karışmazlar, bu oymaklar kâmilen serbesttir ve bölgelerinin pek az yerlerinde İngilizler bulunur; ancak onlar, İngilizlere tabi bölgelere akın ederlerse üzerlerine tedip kuvvetleri gönderilir bölgelerinde karakol tesis edilir ve akın etmiş oymaklara mensup olanların Hint pazarlarına gelmeleri yasak edilir. Bu suretle "Serhadd-i Âzâd„ hal ve vaziyete göre büyür ve küçülür. Bu şeklin sebebi arazinin sarplığı, oymakların vuruşkanlığı ve bunlar arasına bir kısmını İngilizlere iltica etmeğe sevkedecek derecede nifak sokulamamış olmasıdır.

Bu oymakların sosyal teşekkülleri az çok demokratiktir denilebilir ve aralarında büyük kütlelerce tanınmış nufuzlu başkanlar yoktur ve her önemli mesele oymak "cerke„ sinde (meclis) çözulenir.

b) Yukarı Kuram ve Toşi vadileri ki Afganistan'ın içerlekadar uzanan iki dil durumundadırlar, dağlık bölgede bulunmakla birlikte oradaki oymaklar ve her oymağın ayrıldığı küçük hızıplar o derece birbirine düşmandırlar ki bir İngiliz memurunun hakemliğine veya himayesine müracaata mecburdurlar ve bu sayede orada hafif bir İngiliz idaresi vardır. Dağlılar arasında hükûmete vergi veren ancak bu yerlerdir. Bu aşiretler dahi demokratiktirler.

c) Çıtral ve Svat bölgesinde, yani Keşmir ile Afganistan arasındaki bölgede, güçlü oymak başkanları vardır ve bunlar sair Hind prensleri tarzında İngiliz'lere tâbidirler.

Genel olarak oymak bölgelerinde evlenme, boşanma, veraset, alım satım gibi yönler gelenek ve göreneklere tabidir;

ancak kurulmuş bir usul yoksa Müslüman şeriatı veya Hindu kanunu tatbik olunur.

Yukarıda "a„, "b„ ve "c„ fıkralarında anılan oymak bölgelerinden hükûmetin malî ve iktisadî istifadesi hemen hiç mesabesindedir ve ona mukabil bu yerler mütemadiyen askerî sevkiyatı ve savaşı icap ettirmekte ve Hindistan bütçesine büyük bir yük olmaktadırlar.

Bu yüke tahammül için aşağıdaki sebepler vardır

Sind ırmağının batısında yüz kilometre kadar derinlikte bir düzlük vardır, ve sonra "Serhadd-i Âzâd„ ve Afganistan'ı teşkil eden sarp dağlık başlar. İngiliz'ler bu yüz kilometrelik düzlükten vazgeçmedikçe dağlığı kendi haline bırakamazlar çünkü; 1) Dağlıların oraya akınlarının sonu gelmez ; 2) Rusya'dan yardım gören veya onunla beraber hareket eden bir Afganistan, dağlıları tanzim edip muntazam bir kuvvetle Hindistan'a saldırırsa İngiliz ordusu ya Sind ırmağının Doğu ve Güneyine çekilmeli veya arkasında böyle bir ırmak olarak savaşı kabul etmelidir.

Oymaklar bölgesi hakkındaki düşünceler

Oradaki yönetim hakkında İngilizler arasında iki zıt düşünce olduğunu yukarda görmüştük. Son yıllardaki İngiliz yönetimi bu düşüncelerin bir ortalama biçimi idi.

İlk düşüncenin özeti "Hindistan ne kadar uzaktan savunulursa o kadar iyi olur„ dan ibarettir.

Bu fikrin mürevvicleri Afganistan'ın istilâsına kalkışıp iki defa büyük felâkete düçar olmuşlardır. Bunlardan sonra bu fikir taraftarları XIX. yüzyıl sonlarında "Durand çizgisi„ diye tanınan son yıllardaki Hind—Afgan sınırının tamamen işgalini istemeye başlamışlardır. Bu "Serhadd-i Âzâd„ ın fiilen işgali demekti.

İkinci düşüncenin özeti şudur

Gerek Afganistan, gerek Hindistan Afganları memleketlerine giren her kuvvetin düşmanıdırlar, binaenaleyh bir İngiliz-Rus savaşında eğer İngiliz orduları Afgan'larla meskûn bir arazide bulunursa hem karşısındaki Rus ordusu hem de etrafındaki ve arkasındaki Afgan oymaklariyle çarpışmaya mecbur kalacaktır ; bu yüzden Rus'ların Afganistan'a İngiliz'lerden

önce girmeleri ve onların bu vaziyette harbetmeleri müreccahtır. Diğer taraftan Afganistan veya Afgan oymaklariyle uğraşmak pek fazla masrafı mucip olmaktadır.

Elli yıl İngiliz hükûmeti, cihan ve Hindistan siyasetlerinin icablarına göre, bu iki düşünce arasında, kâh bir tarafa kâh öbür tarafa eyginlik göstererek bocalamıştır.

Bu bocalamaların türlü safhaları şunlardır:

a) 1880 — 1890 yıllarında Sör (Sir) Robert Sandeman adında bir subay, Belucistan oymaklar bölgesinde çok başarılı bir siyasa tatbik etmiştir; bu siyasanın ana çizgileri şunlardır:

1. Memleketin askerlikçe önemli notlarını işgal etmek.

2. Bu noktalarda misafir gibi oturup oymakları hiç rahatsız etmemek.

3. Oymak başkan ve ileri gelenleriyle gayet dostane münasebetler idame etmek ve onlara karşı mükrim ve cömert davranmak, ahali ile alış verişte gayet cömert olmak, ahaliye para kazandırmak ve bu sayede sevilerek memleketi idare etmek.

Bu usulün muvaffak olmasında, usulün iyiliği kadar Sör R. Sandeman'ın sahsî kabiliyeti âmil olmuştur.

b) 1893'de Afganistan Emîri Abdurrahman Han nezdine gönderilmiş olan Sir Mortimer Durand, bugünkü Hind—Afgan (veya Pakistan — Afganistan) sınırını tesbit eden anlaşmayı yaptıktan sonra Sandeman usulünün "Serhadd-i Âzâd„ daki Afgan oymaklarına tatbikine kalkışılmıstır; fakat bunda muvaffak olunulamamıştır, zira bunlar arasında elde edilecek büyük nüfuzlu reisler bulunulamamıştır. Aynı zamanda tatbikatta çok kusurlar olmuştur. Ezcümle işgal olunan noktalara gayrı kâfi kuvvetler konulmuş ve bunların geri ile irtibatı eksik temin edilmiştir.

Bu teşebbüsler neticesinde ve kısmen de Türk — Yunan savaşının husule getirdiği galeyan dolayısiyle 1897'de, mıhrakî Afridi bölgesi olmak üzere, Belucistan'dan tâ Himalaya'ya kadar genel bir ayaklanma olmuş, Hayber boğazı iki yıl kadar kapalı kalmış ve 40.000 kişilik bir kuvvet sevkedilmiş ise de kat'i bir galebe elde edilmemiş. fakat pek büyük masraf ve kan zayiatı mukabilinde bazı noktaların işgal ve muhafazası mümkün olmuştur.

Lord Körzon'un tedbirleri

1899'da Genel Vali olan Lord Körzon, bu oymak ayaklanmaları işini bitirmek için şu tedbirleri almıştır:

1. O vakte kadar Pencab iline bağlı olmuş olan o bölgeyi ayrıca bir il haline sokmuş ve bunu doğrudan doğruya merkeze raptetmiştir.

Gariptir ki Afgan'la meskûn ayrıca bir ilin teşkili Hind milliyetperverlerinin itirazını mucip olmuştur, bunlar, ilin Hindistan'dan ayrılmak ve Afganistan'la birleşmek isteğini beslemesi ve bu suretle Hind vatanının küçülmesi kaygusunu göstermislerdir.

2. İlerde ve geri ile irtibatları müşkül noktalarda, mevzi almış kıtaları geri çekmiş ve bunları yol ve şimendöfer olan yerlere yerleştirmiştir, yeya bunları yerleştirmeyi münasip gördüğü yerlere şimendöfer ve yol yapmıştır.

3. Geri çekilen birlikler yerine İngiliz subaylarının komutasında yerli oymak efradından müfrezeler teşkil olunmuş ve Hayber, Kuram ve Toşi geçitlerinin emniyeti bunlara havale olunmuştur; bunlara sınır milisi denilmekte idi.

4. Buna ilâve olarak bir çok yol inşası ve sulama ameliyeleriyle ahaliye para kazandırılmış ve gönülleri alınmıştır; bu işler için işçi diye kullanılan yerlilere daima alelâde işçi ücretlerinden epi fazla para verilmiş ve o yerlerden ordu için satın alınan yiyecek gibi şeyler için gayet cömertcesine bedel tediye edilmiştir.

" Körzon sınır siyasası" adiyle ünlü olan bu siyasa 1919 yılına kadar oymak bölgesinin az masrafla sükûnetini sağlamıştır.

Son Afgan - İngiliz savaşı sırasında

Fakat 1919'da üçüncü Afgan—İngiliz savaşı başlayınca İngiliz'lerden para, silâh ve cephane alıp yıllardan beri hizmet eden bazı oymak erleri ayaklanmış ve fırsat buldukça subaylarını bile öldürmüşlerdir. Veziristan'da ayaklanma tam olmuş ve hemen bütün milisler subaylarını öldürerek Afgan'lar tarafına geçmişlerdir. Afridi bölgesinde ise Afgan komutanı oymaklar daha hazılanmadan taarruza geçip mağlup olduğundan Afridiler birşey yapmaya cesaret edememişler, ve hareketleri mahdut kalmıştır.

Bu olaylar Körzon sınır siyasasının iflâsı addolunmuştur.

Afgan savaşından sonra

Bu savaştan sonra sınır kâmilen muvazzaf ordunun işgali altına girmiş ve bilhassa Mahsud ve Veziriler pek şedit surette cezalandırılılmışlardır. Sınırın en önemli kısmı Belucistan'ın Doğusundan Peşaver'in 50-60 kilometre Kuzey-doğusuna giden kısımdır, yani nüfuzlu başkan bulunmayan Afgan oymakları bölgesini kapsayan kısımdır; bunun içinde de en çok müşkülâtı mucip olan yerler Veziristan ile Hayber'in Güney-batısında Afridîler bölgesidir ve muvazzaf ordu bilhassa bunları işgal etmiştir.

Bundan sonra tekrar malûm iki görüş çarpışmış ve sonda şu biçimde karar kılınmıştır.

Ahalisinin fazla çetinliği dolayısiyle devamlı işgali pek pahalıya mal ve çok zayiatı mucip olan Veziristan'ın bir kısmı tahliye edilmiş ve işgal altında kalan kısmında ahalinin işlerine hiç karışılmamaya karar verîlmiş, fakat orada bir çok yollar ve kaleler yapılmış, muvazzaf ordunun tahliye ettiği yerlerin mühim kısımlarına "Hassadar" denilen yine önceki gibi yerli oymak efradından ücretle tutulmuş adamlar konulmuş, fakat bunun Körzon'un milisinden farkı şu olmuştur ki "Hassadar" lar kendi hanlarının kumandası altında bulunuyor ve silâh ve cephanelerini kendileri tedarik ediyorlardı ve bu suretle bunlardan biri kaçarsa hükûmet silâh ve cephane gaip etmiş olmuyor, ve bir çok subaylar apansızın öldürülmek tehlikesine maruz bırakılmıyordu.

Mamafih Hassadarla beraber tıpkı eski milis gibi fakat pek az miktarda ve efradı itina ile seçilmiş "Scout" namında teşkilât yapılmıştır.

Aynı zamanda kullanılan her yerliye karşı çok cömert olmak ve satın alınan her mal için câri fiyattan fazla para vermek siyasasına kuvvet verilmiştir.

Bütün bu hareket ve tedbirler sayesinde 1924'den itibaren Veziristan ve sınırın ekser yerlerinde asayiş çok düzelmiştir.

Yukarıda sayılan oymak gurupları içinde İngilizlerden en çok para almış ve muhtelif namlarla onların en ziyade hizmetinde bulunmuş ve dolayısiyle askerî terbiye görmüş olanlar Afridilerdir ve Hayber geçidinin güvenliğini kısmen bunların bazı hızıpları sağlamaktadır.

1930 yılından sonra

1920 yılına kadar durum aşağı yukarı böyle devam etmiştir. Fakat Hindistan işleri karışıp İngilizlerin durumu güçleşince derhal akınlar çoğalmıştır esasen Afganistan'da cereyan etmiş vakalar hem İngiliz bölgesi oymaklarında galeyan ve heyecan husule getirmiş, ğem de bunların yeniden bır çok silâh ve cephane elde etmelerine vesile olmuş idi.

Afgan oymaklarının da yaşadıkları Kuzey-batı sınır ilinde " Hudaî Hizmetkârlar , "Gençler Cemiyeti„, "Hilâfet Komitesi„ gibi bir çok teşekküller " Hindistan inkılâpçıları „ ve belki de Ruslar (fakat bu bapta bir delil olmayıp yalnız söylentiler vardır) ile birlikte İngilizler aleyhine propaganda ve halkı teşvik etmekte idiler ; o sırada Hindîştan'ın öbür kısımlarında Hilâfet Kemitesi daha ziyade Hindu düşmanlığı güderek İngilizlere âlet olmakta ise de sınır ilinde bu teşekkül daha çok İngiltere aleyhine " Cihad „ propagandası yapmakta idi.

" Hudaî Hizmetkârlar „ teşekkülü Kuzey-batı sınır iline ve oranın bilhassa kentlerde ve düzlüklerde yaşıyan Afganlarına aittir. En bariz şahsiyeti Osman Zai aşiretine mensup Abdülgaffar adında biri idi. O, Kuzey Gandi'si diye ünlü idi. Bu teşekkülün üniforması kırmızı olduğundan İngilizler onlara " Red shirts Kırmızı gömlekler „ derler ve bolşevik âleti olduklarını söylerlerdi, filhakika âlâmetleri sapan ve çekice yakındır, fakat başkanları hep dinî ve millî hamiyyetten bahs ederlerdi.

1930 başlangıcında Hindistan'ın her tarafında ulusal hareket başladığı vakıt sınır ili ahalisi de buna iştirak eder; fakat ora halkı daha vuruşkan olduğundan nümayişleri öbür yerlere nisbeten pek kanlı olur ve meselâ Pişaver'de bir kaç yüz yerli ve bir kaç İngiliz'in ölmesi veya yaralanması ile netıcelenir.

Bunun üzerine bir taraftan Muhmend, öbür taraftan Afridi ve Orakzai oymak grupları, hem propaganda tesiriyle, hem de mensuplarından bir çoklarının ölmüş olması dolayısile kan davası güderek İngilizlere karşı tehditkâr durum alırlar.

Muhmendlerden, sayısı bir kaç bin kadar tahmin olunan bir kuvvet Haci-i Turangzai ve oğlu Beççe-i Gül'ün idaresinde Pişavere yaklaşır ve bir kaç ay tehditkâr bir durumda kalırsa da fi'lî bir şey yapamaz. O havalide dolaşan söylenti-

lere göre bu hacı, hem Pişaver inkılapcı teşkilâtından hem de İngilizlerden para almış ve kuvvetini böyle yerinde saydırmıştır. Bu kuvvetten gayrı ufak tefek Muhmend grupları İngilizlerle çarpışmışlardır.

Afridîler ise başlangıçta bir kaç nümayiş yapmışlar ise de yaza kadar ciddî teşebbüste bulunmamışlardır; bunun sebebi Hayber bölgesini muhafaza için hükûmetten aldıkları ödeneğin tediyesi zamanını beklemek idi. Parayı alınca Temmuzda ciddî surette işe girişirler.

Her tarafı kale ve tel örgüsiyle dolu olan Hayber boğazına karşı bir şey yapamazlar ve ancak boğazın bir iki gün kapattırılmasına muvaffak olurlar; fakat içlerinden 2000 kişi Ağustos ortalarında Pişaver'in Güney Batısında epi ilerliyerek bu kenti Hindistan'a bağlayan demir yolunu bir kaç gün için keser, kentin tâ yakınına sokulup bir demir yolu malzemesi deposunu yakar ve mısır tarlalarında saklanmak suretiyle belki iki hafta Pişaveri tehdit altında tutarlar. Bu hücumun vermiş olduğu korkunun tesirleri tâ kışa kadar devam eder. Bu hareket esnasında 8000 kişilik başka bir kuvvet icabında işbu iki bin kişiye yardım ve onlar tehlike ve muhasaraya düşerlerse kurtarmak için dağ mıntakasının eteğinde silâhlı olarak bekler.

Bir il merkezinin bu duruma düşmüş olması İngilizlere pek ağır geldiğinden onlar sonbaharda büyük mikyasta sevkiyat yaparak Aşağı Tire denilen ve Afridilerin kışlaklarını teşkil eden Hacuri ovasını işgal ve oraya yol ve kaleler yaparlar.

Bu sırada Afganistan hükûmetinin İngilizlere aşağıda anılan bazı yardımları olur. Bunlar Nadir Şah aleyhinde bir İngiliz âleti olduğu hakkındaki propagandalara önem verdirir. Onun adına konuşanlar ise, makul olarak, Afgan oymaklarının İngiliz'lerle çarpışarak ezilmelerini önlemekte haklı olduğunu söyliyedurmuslardır. Bu olay şöyle gelişmiştir:

Afgan hükûmeti Muhmend ve Afridîlerin ileri gelenlerini Kâbil'e davet etmiş ve bunların "Cihad" isteyenlerine bunun her Müslüman için vacip olduğunu kabul ile beraber, İngiliz'lerin kuvvetinden bahs ve savaşın doğuracağı felâketleri izah etmiştir.Fakat o sıralarda Hindistan gazeteleri Hind yasama kurulunda Afganistan'a verilmiş olan faizsiz borç hakkındaki sözleri yayınlamış olduklarından Afgan hükûmetinin oymaklar

nezdindeki nüfuzu çok sarsılmıştır ve Kâbil'e gelen oymak murahhaslarına bir miktar hediye ve para verilmiş ise de onlar oradan gayrı memnun ayrılmışlardır. Bu murahhaslar Kâbil'de iken İngiliz'ler yerlerinde kalan oymak başkanlariyle müzakereye girişmişler ve bu suretle oymaklar arasında ikılık husule getirmeye çalışmışlardır.

Oymakların çoğunda "Gençler„ ve "Ağabeyler„ diye iki hızıp vardır; birincisi savaş ve ikincisi, ya İngiliz'lerben yılgın olduğundan veya başka sebeplerle barış taraftarıdır. "Gençler„ zümresinde o ruhu taşımak itibarile tabiî yaşlılar da vardır ve makûsu da doğrudur.

Kâbil'e bilhassa "Gençler„in mümessilleri çağrılmış ve İngiliz'ler bu esnada "Ağabeyler„le müzakereye girişmiş ve onlarla anlaşmış olduklarından oymaklar arasına tefrika sokmak daha kolay olmuştur.

Mamafih bütün bunlar fuzulî kan dökülmesini ve oymakların daha çok ezilmesini önlemeye matuf olduğundan onlara yapılmış bir iyilik sayılmalıdır.

Yukarıdaki ayrıntılarla oymaklar bölgesinin durumunu az çok aydınlatmış olduğumuzdan bu konu üzerinde fazla durmayacağız.

XX. 1939—1945 GENEL SAVAŞI

Bu devrede İngiltere ve Hindistan'ın karşılıklı durumları

Bu savaş ve sonrası Hindistan'ı ikiye bölünmüş olarak bağımsızlığa götürecektir.

Böyle bir sonuç veren olaylar zincirini anmadan önce İngiltere ve Hindistan'ın bu devre içinde ve sonundaki genel durumlarını gözden geçirecegiz.

İngiltere, 1940—41 yıllarında, dört yüz yıldan beri hiç bir vakit maruz kalmamış olduğu istilâ tehlikesiyle karşılaşmış, keza hiç bir vakit uğramamış olduğu savaş tahribatına, hava bombardımanı biçiminde uğramış, Almanya ve Rusya ayral hiç bir devletin görmediği zararları görmüş ve giriştiği ölüm kalım savaşında varını yoğunu harcamıştır.

Onun 1939 ve 1947 yılları arasındaki masrafları 37 milyar İngiliz lirasını aşar; bu para ortalama savaş öncesi 46

yılın bütçesi demektir; devlet borçları da bu devre içinde yedi milyar İngiliz lirasından 25 milyar liraya fırlar.

Savaş sırasında İngiltere yabancı ülkelerdeki sermayelerini çekmiş, oralarda esham ve tahvilat biçiminde işleyen paralarını bu kâğıtları satarak geri almış ve bu meblağları savaşı sürdürmek için harcamıştı. Bu da yetmeyince dışarıya borçlanmıştı. Hindistan onun borçlandığı başlıca ülkelerden biri idi.

1939'dan önce yabancı ülkelere ve kendi sömürgelerine yatırmış olduğu paraların faiz ve gelirleri sayesinde ayrıca bir servet kaynağına malik olan İngiltere savaştan sonra bu kaynaklardan mahrum kaldığı gibi kendisi aldığı borçların faiz veya anasını ödemek için dışarıya para çıkarmak zorunda kalmıştır.

Bu ağır duruma bir de şu yön eklenmişti.

İngiltere esasen daha savaş başlamadan önce birçok işde, meselâ kömür istihsalinde, eskimiş usullerle çalışmakta olup orada işçi başına verim Amerika ve Belçika gibi daha ileri usuller kullanan ülkelerdekinden epey azdı; bu da onu dışarıya mal satarken çok güç bir duruma düşürmekteydi; çünkü malları daha geri vasıtalarla elde ettiğinden onlar daha pahalıya çıkıyordu ve kendisi rekabet alanında güç bir durumda kalıyordu.

Halbuki İngiltere yiyeceğinin yarısından çok fazlasını dışardan getirttiği için behemahal dışarıya çok mal satmaya, yabancı ülkelere yatırılmış paralarının gelirlerinden faydalanmaya ve pek geniş ölçüde deniz taşıtcılığı gibi hizmetlerde bulunmaya muhtaçtı.

Bu yollardan yeter gelir sağlayamayan İngiltere, herşeyini kısmak, ilk iş olarak sanayiini ve fabrikalarını yenilemek, ve uğradığı tahribatı onarmak işlerine bütün güciyle sarılmaya mecburdu. Bunun için de başlangıçta dışardan para sağlayan hemen tek önemli gelir kaynağı Amerika'nın borç vermeleri ve yardımlariydi.

Bu şartlar altında uzak ülkelerde büyük ordular beslemekte ve oralarda savaşmakta veya savaşa yakın bir durumda tutunmakta ayak diremek intihara gitmek olurdu.

Bu durumu gözönünde tutan İngiltere hükûmeti Hind ve Arap acunlarında hergün daha çok kabaran ulusal hareketler karşısında oralardan çekilmek gerekliliğini anlamış ve ona göre davranmıştır.

Aşağıda anılacak olan olaylar ancak bu durum gözönünde tutulursa anlaşılabilir.

1939 - 1947 devresinde Hindistan'ın başlıca partileri

Bu partiler Kongres, Müslüman Derneği ve Hindu Mahasabha'dır.

Kongres din ve ırk ayrılığı gözetmeksizin Hindistan'ı bağımsızlığa götürmek için herkesi içine alan bir teşekküldür. Onun ileri gelen üyeleri ve başkanları arasında pek çok Müslüman da bulunmuştur. Doktor Ansarî ve Mevlâna Abd ül-Kelâm Âzâd bunların en ünlüleridir.

Ancak, Hindistan halkının büyük çokluğu Hindu olduğundan ve bunlar kültür ve zenginlik bakımından da ileri olduklarından Kongres'e egemen olmaları tabiî idi. Dolayısiyle nazarî olarak bu teşekkül bütün cemaâtleri temsil etmekle birlikte gerçekten orada Hindular çok üstün durumda idiler.

Kongres'in, amacına ulaştıktan sonra, bilhassa Hindu vasfını ileri götürmesi ve İngilizlere karşı herkesin yardımiyle kazanılan zaferi sırf Hindular lehine sömürmesi düşünülebilirdi ve düşünülmüştür.

Müslüman Derneği (Muslim League), yavaş yavaş en güçlü Müslüman teşekkülü haline gelmiş ve bu cemaâtin bütün öbür parti ve teşekküllerini gölgede bırakmıştı. O, ilerde göreceğimiz gibi çarçabuk Pakistan, yani ayrı bir Müslüman devleti ülküsüne sarılacak ve onu gerçekleştirecektir.

Hindu Mahasabha ise mütaassıp Hinduluğu temsil etmekte olup bütün yabancı tesirlere ve onların sonuçlarına ve bu arada Müslümanlarla Hıristiyanlara karşındır; o, Hinduluğu, bütün eski gelenekleriyle, Müslüman-Türk ve İngiliz istilâlarından önce olduğu gibi, yaşatmak ve bu istilâların sonuçlarını silmek düşüncesindedir. Bu bakımdan bir Pakistan'ın kurulup ülkenin ikiye bölünmesine kesin olarak karşındır.

Savaş ilânı üzerine hasıl olan durum

İngiltere bu savaşa katılınca (1939) Hindistan da ona katılmış olur; bu iş ora halkının oyu alınarak yapılmadığı için Kongres keyfiyeti protesto eder ve türlü illerde kendisine mensup hükûmetleri ve bakanları istifa ettirmek suretiyle ilk tepkiyi gösterir. Bundan başka Kongres, Hindistan'ın İngiliz savaş gayretine yardım etmesi için savaş amaçlarından birinin Hindistan'a hürriyetini sağlamak olmasının gerektiğini tespit eder.

Bu düşüncelerle Kongres Gandı'yi yapılması düşünülen işin başına geçirir ve o, yeni bir sivil itaatsizlik hareketine koyulur. Bu sefer kütleleri harekete getirmek yoluna gidilemez; fakat iyi seçilmiş kimseler savaş gayreti aleyhinde söylev, demeç ve telkinde bulundurulur. Ancak bu iş 25.000 kişinin kullanılmasını gerektirecek kadar geniş çapta yapılır.

Kongres'in Ramgarh toplantısı

Nisan 1940'da Mevlâna Abdülkelâm Âzâd'ın başkanlığı altında yapılan toplantıda şu kararlara varılır (Geniş özet):

Tam bağımsızlıktan az bir şey kabul olunamaz. —Türlü cemaâtler arasındaki anlaşmamazlıklar ancak bir kurucular veya anayasa meclisinde (Constituent Assembly) bütün cemâatlerin temsilcilerinin anlaşması ve bu olmazsa hakem usuliyle çözülebilir.— Kongres yerli devletlerin bağımsızlık yolunda çıkardıkları güçlükleri kabul edemez; bunlar İngiliz uydurmasıdır.

Müslüman Derneğinin savaş başındaki durumu

Genel Savaşın ilk günlerinde, Eylül 1939'da Derneğin faal komitesi şöyle bir karara varır:

Son iki yılda Hindistan'da yürütülen güya demokratik idarenin sonucu, çoklukta olan cemâatın (Hinduların) öbür cemâatleri maddeten ezmesi ve hattâ kültür ve manevî varlıklarını dahi yok etmeye çalışması olmuştur. 1935 anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra illerin çoğunda işbaşına geçmiş olan Kongres'e mensup hükûmetler hep bu yolda davranmışlardır. Müslümanlar, halkın sömürülmesine muhaliftirler ve hür bir Hindistan istiyorlar, fakat aynı zamanda, Hindu çokluğun Müslüman ve öbür azlıklar üzerindeki tahakkümlerine de muhaliftirler. Bu yüzden

o çokluğun tahakkümünü sağlayan demokratik bir parlâmento usulünün Hindistan'a uygun olmadığına inanıyorlar, çünkü Hindistan bir çok cemâatten mürekkep olup ulusal bir devlet özünde değildir

Kıral nâibinin bütün partilerden amaçlarını sorması

Ekim 1939 ayında kıral naibi Hindistan'ın başlıca tanınmış önderlerini çağırıp anayasada ne gibi değişiklik istediklerini öğrenmeye çalışır.

Bundan sonra kıral nâibi 18 Ekim 1939'da İngiltere hükûmeti adına yaptığı bir demeçte 1935 anayasa temellerinin bir kere daha gözden geçirileceğini ve Müslümanlarca istenilmiyecek her hangi bir biçimin onlara zorla kabul ettirilemiyeceğini resmen söyler.

Bu demeç Müslüman Derneği için büyük bir ümit ve kuvvet kaynağı olur.

1940 İlkbaharındaki büyük Alman zaferlerinin sonuçları ve Puna önergesi

Almanlar, Danimarka ve Norveç'i alıp Belçika Felemenk ve Fransa'yı yere serecek olan zaferleri kazanmaya başlayınca Kongres çevrelerinde Hindistan'ın da istilâ tehlikesiyle karşılaşabileceği veya pek büyük sarsıntılara uğrayabileceği korkusu uyanır.

Bu tesir altında bir takım Kongres önderleri İngiltere'ye yaklaşmanın zaruretine inanırlar ve Gandi siyasasından uzaklaşırlar.

Bunun üzerine Kongres'in faal komitesi şu yolda bir karara varır.

Kongres, İngiltere-Hindistan meselesinin ancak bu son ülkenin tam bağımsızlığının tanınmasiyle çözülebileceğine her zamandan fazla inanmaktadır. Buna göre İngiliz hükûmetinin bu yolda hiç bir tereddüde yer bırakmayan bir demeçte bulunmasını ve bir ilk adım olmak üzere Delhi'de, oradaki meclislerin seçilmiş üyelerinin güvenini taşıyan ve illerdeki meclislere karşı sorumlu hükûmetlerle en yakın bir işbirliği yapabilecek olan bir merkezî hükûmetin kurulmasını ister. Bu yapılmadıkça Hindistan'ın savaş gayreti hür bir ülkeninkine benzemiyecek ve tesirli olmıyacaktır. Bilâkis bu yapılırsa Kongres, var güciyle, Hindistan'ın savaş gayretini berkitecektir.

Bu karara Puna önergesi denir. Bununla Kongres, merkezî hükûmetin de bütün işlerde kral nâibine tâbi olmayıp merkezdeki iki meclisin (Meb'usan ve âyan mukabili), hükûmetce atanmış üyeler hariç, seçilmiş üyelerine karşı sorumlu olmasını istiyordu.

Müslüman Derneğinin çalışmaları ve Ağustos önergesi

Avrupa'daki büyük yenilgiler devresinde bu Dernek, bilhassa Müslümanların Hindistan halkının bir azlığı olmayıp orada ayrı bir ulus teşkil ettikleri düşüncesini geliştirmek ve yaymakla meşgul olur.

Nisan 1940' da, Lahor'da yapılan toplantıda 1935 anayasasının dayandığı esaslar tamamiyle reddedilir ve şöyle bir esasın kabulü istenilir:

Müslümanların çoklukta oldukları bütün bölgeler "Bağımsız Devletler„ olmalıdır ve oralarda Müslüman olmayan azlıklara gereken teminat verilmelidir. Keza Müslümanların azlıkta oldukları yerlerde de onlara aynı teminat sağlanılmalıdır.

Bu suretle Pakistan, yani ayrı bir müslüman devleti fikri doğmuş olur.

İngiliz teklifleri

Ağustos 1940' da, Avrupa'da durumun en kötü olduğu ve İngiltere'nin doğrudan doğruya Alman tehdidi altında bulunduğu bir anda, kıral nâibi Kongres ve Dernek tarafından gösterilmiş olan isteklere karşı şu yolda bir demeçte bulunur:

Hind önderlerinden bir kaçı merkezî hükûmet içine alınacaktır (yani bakan olacaklardır); önceden tespit edilecek zamanlarda toplanmak üzere bir "Savaş danışma kurulu„ teşkil edilecek ve yerli devletlerle Hindistan'daki bütün menfaatler orada temsil edilecektir.—Yeni anayasayı her şeyden önce Hindlilerin kendileri yapacaklardır. — Bu günkü durum bu işin çözülmesine, yani yeni bir anayasa yapılmasına uygun değildir.

Bu önergeye Ağustos (1940) önergesi denilir.

Kongres'in takındığı durum

Kongres bu önergeyi yeter bulmaz ve sivil itaatsizlik hareketini daha da geliştırmeye kalkışır. Bunun üzerine, Cevherlal Nehru dahil, bir çok Kongres önderi hapise atılır.

Ancak 1941 sonlarında bunlar salıverilir. Japonya'nın

savaşa katılması da o sıralarda olur ve İngiltere'nin durumunu son derece güçleştirir.

Sör Stafford Krips'in Hindistan'a gelmesi ve önergeleri

İngiltere'de öz mühür lordu Sör Stafford Krips (Sir S. Cripps) bu sırada Hindistan'a gelip ora siyasal önderleriyle temas eder ve bazı düşünceler ortaya atar. Bunlar Hind önderleri tarafından kabul edilecek olursa resmî önerge olarak ileri sürüleceklerdir. Yapılan önerge toptan kabul veya reddedilmelidir.

Bunun ana çizgileri şunlardır:

a) Hindistan birliği öbür dominyon'larla eş haklara malik bulunacaktır.

b) Savaş biter bitmez halkça seçilecek bir meclis Hindistan'ın anayasasını yapacaktır. Bu mecliste yerli devletler de temsil edileceklerdir. Onun varacağı kararlarda İngiltere'nin azlıklara karşı yapmış olduğu taahhüdler göz önünde tutulacaktır.

c) İllerden bazıları bu yeni anayasayı beğenmezlerse şimdiki anayasaya tâbi olmak veya kendilerine ayrıca bir anayasa yapmak hakkına malik olacaklardır.

d) Yerli devletler de bu hakka malik olacaklardır.

e) Savaş sürdükçe işleri yürütmek sorumluluğu şimdiki omuzlarda kalacaktır; ancak İngiltere hükûmeti bütün Hindli önderlerini bu işe iştirake davet eder.

Sör S. Krips'in önergeleri üzerinde yapılan görüşme ve tartışmalara Amerika Cumhurbaşkanı Ruzvelt (Roosvelt)'in özel temsilcisi de katılmıştır. Sonda bir anlaşmaya varılamıyacak ve İngiliz bakanı İngiltere'ye eli boş dönecektir. Ancak Japon tehdidi altında bütün önderler Hindistan'ı savunacaklarını teyit ederler.

Bu önergeye Kongres, Müslüman Derneği ve Hindu Mahasabha'ca verilen karşılıkların özeti aşağıdadır:

Kongres'in karşılığı

Kongres bu önergeyi şu yönlerden reddeder:

O, bugüne değil ileriye, savaşın sonuna ait va'dler kapsayor. — Buna rağmen Hindistan halkının kendi mukadderatını tâyin etmesi hakkını tesbit edecek olan meclisde halkça seçilmemiş unsurlar da bulunacaktır.

(Yerli devletlerin temsilcileri kasdediliyor). — Bu suretle yerli devletler tebaası insan gibi değil, ora hükümdarlarının malı gibi muamele görmüş olacaklardır. – Dileyen illere ayrı bir anayasa yapmak hakkının tanınmak istenilmesi Hindistan birliğine karşı bir darbedir. — Savaş boyunca İngiltere'nin elde tutmak istediği iktidar Hindistan'ın savaş gayretini kırar.

Müslüman Derneği'nin karşılığı

O da Krips önergesini şu sebeplerden reddeder : Müslümanlar 25 yıl Hindu'larla bir anlaşma zemini bulmak için çalıştıktan sonra şu kanaate varmışlardır ki bu iki ulusu aynı devlet veya birlik içinde yan yana yaşamaya mecbur etmek ikisinin de zararınadır. Müslümanlar ayrı devlet istiyorlar. — Anayasayı hazırlayacak olan meclis çoklukla karar verecektir bu bizi orada tabiatiyle çoklukta olacak olan Hinduların keyfine tâbi kılmaya varır. — Birlikten ayrı kalmak isteyen illerin bunu nasıl sağlayacakları kâfi derecede tasrih edilmemiştir. — Bengal ve Pencab'taki Müslüman çoklukları ora meclislerinde esasen kâfi surette temsil edilmemektedir. — Müslüman Derneği ancak Pakistan mefhumunu açıkça sağlayan bir önergeyi kabul edebilir.

Hindu Mahasabha'nın karşılığı

Hinduluğun ve Hindu din ve geleneklerinin koruyucusu geçinen bu teşekkül de Krips önergesini, bilhassa bunu isteyen illere ayrı anayasaya malik olmak hakkını tanıdığı, yani Hindistan'ın bölünmesini göze aldığı için, reddeder.

Madras 'daki Kongres Meclis grubunun karar ve daveti

Krips önergesinin her tarafta incelenmekte ve yukarıda anılan red kararları verilmekte olduğu bir sırada Nisan 1942'de Madras ilinin meclisindeki Kongres Meclis Grupu, Merkezî Genel Kongres komitesine şu yolda bir önergede bulunur:

Müslüman Derneğinin ayrı devlet isteği kabul edilmeli ve bugünkü ağır durumu karşılamak için onunla temasa geçilmelidir.

Bu önerge merkezî Kongres çevrelerinde bir fırtına koparır ve komıtenin Nisan 1942'de Allahâbâd'da yaptığı toplan-

tıda 15 oya karşı 120 oyla reddedilir. Cevherlal Nehru'nun Hindistan'ın bölünmesi aleyhindeki önergesi de 17 oya karşı 92 oyla kabul edilir.

Ancak Madras'daki Kongres önderi Racagopalaçari'nin Müslüman Derneği ile anlaşmak ve Hindistan'ı İngiliz'lerden kurtarmak için onun bölünmesine razı olmak lüzumu hakkındaki propagandası durmaz ve o bu yolda telkinlerine devam eder.

İngiliz'ler Hindistan'dan çıksınlar

Yukarda anılan Allahâbâd toplantısından itibaren Gandi, İngilizlere karşı "Hindistan'dan çıkın" propagandasına koyulur; aynı zamanda, o âna kadar İngiltere'yi bu Genel Savaşta manen haklı gördüğünü, fakat artık fikrini değiştirdiğini de söyler.

Ancak bu faaliyetinin, orduları yaklaşan Japonya lehinde olmadığını da belirtmeye önem verir. O, İngiliz'lerin çıkıp yönetimi ulusal bir hükûmete bırakmalarını ve bundan sonra bağdaşıklar (İngiltere ve Amerika) askerlik bakımından gerekli bulurlarsa bu Hind ulusal hükûmetiyle anlaşarak ona askerî yardımda bulunmalarını ister.

Gandi bunları söyler ve yazarken kendisinin ve kurulacak ulusal hükûmetin, Japonya ve saldırgan devletler üzerinde teskin edici tesirleri olabileceği yolunda epey hayallere de kapılmaktaydı.

Kongres'in İngiliz'lerden Hindistan'ı bırakıp gitmelerini istemesi

Temmuz 1942'de bu gibi düşünceleri kendisine maleden Kongres'in faal komitesi şu yolda bir karar verir:

İngiliz egemenliği sona ermelidir; bunu yalnız yabancı egemenliğinden kurtulmak için istemiyoruz, aynı zamanda bu durum devam ettikçe Hindistan'ın gereken güç ve gayretle savaşa katılmadığı, dolayısiyle ne kendini savunmada ne de insanlığı mahveden bu badirede kendine düşen görevi yapmakta müessir olmadığı için istiyoruz. —Kongres bu güne kadar İngiltere'ye gerçekten güçlük çıkartmamış ve giriştiği hareketlerin birer uyartı ve gösterişten ileri gitmemesine dikkat etmiştir— İngiltere'nin bunu takdir edeceği umulmuştu, halbuki Krips önergesi eski İngiliz anlayış ve siyasasının devam ettiğini göstermiştir. —Eğer Hindistan hürri-

yete kavuşursa Kongres onun savaşa bütün güciyle katılmasını sağlayacaktır.—Biz İngiltere'ye ve onun bağdaşıklarına güçlük çıkarmak istemiyor; bilâkis onlara yardım etmeyi düşünüyoruz.—Hindistan'ı Japonya'ya karşı korumak ve Çin'e yardım etmek için bağdaşık orduların Hindistan'da kalmalarına muarız değiliz —Keza İngiliz egemenliğinin sona ermesini isterken bütün İngiliz'lerin çıkıp gitmelerini istemiyoruz.—Bu isteğimiz kabul edilmezse şiddete başvurmaktan sakınmakla birlikte bütün mücadele imkânlarımızı kullanacağız.

Ağustos'da toplanan Kongres'in faal komitesi bu isteği tekrarlar, bu kabul edilirse Hindistan'ın bağdaşıklarla yan yana müşterek düşmanlara karşı savaşacağını, bu olmazsa Kongres'in halkı şiddetsiz kütle hareketlerine sevkedeceğini açıklar (8 Ağustos 1942).

Kongres önderlerinin yakalanması ve kargaşalıklar

Hükûmet, Kongres komitesinin bu kararı üzerine Gandi'yi ve bir çok önderi yakalattırır. O, Kongres'in barış ve dostluk değil kargaşalık aradığını, onun bütün Hindistan'ı temsil etmek iddiasının yersiz olduğunu, ileri sürdüğü istekler kabul edilecek olursa Rusya ve Çin'e yardımın güçleşeceği, bunun yalnız bu bağdaşlıklara değil savaşta güdülen ülkelere dahi ihanet teşkil edeceğini belirtir.

Az sonra bir çok yerde "hartal" lar, büyük bir teknik bilgiyi gerektiren ustaca baltamalar, demiryollarına ve polis karakollarına hücumlar gibi hareketler başlar ve pek büyük zararları mucip olur.

Delhi meclisinde verilen rakkamlara göre 1942 Ağustos ortasından Kasım ortasına kadar 49 polis ölmüş 1.363 polis yaralanmış, 192 karakol, 494 hükûmete ait bina, 318 demiryolu istasyonu ve 309 posta telgraf dairesi harap edilmiş veya çok ağır surette zarara uğramıştır, vesare.

Gandi'nin orucu

Bu kargaşalıklar karşısında Gandi mevkuf bulunduğu yerden kıral nâibine bir mektup yazıp, ister halktan, ister hükûmetten gelen, şiddete karşı beslediği nefreti açıklar; olan bitenden Kongres'in sorumlu olmadığında ayak direr ve siyasal durumu yeni baştan gözden

geçirmek amaciyle kendisine öbür Kongres önderleriyle görüşebilmek için kolaylık gösterilmesini ileri sürer. Kıral nâibi ise buna izin vermez.

Her iki yandan gelen şiddet hareketlerine karşı protestoda bulunmak üzere Gandi 9 Şubat 1943 'de 21 günlük bir oruca koyulur. Bu hareket Hindistan'da büyük bir kaygı ve coşkunluğu mucip olur, her taraftan onun açlıktan ölmesinden korkulur ve salıverilmesi için hükûmete başvurulur, hattâ kıral nâibinin yürütme kurulundan üç kişi bu yüzden istifa dahi ederler, fakat bir sonuç elde edilemez. Gandi de ölmeden orucunu bitirir.

Durgunluk devresi

Gandi'nin şiddet aleyhinde aldığı kesin durumun ve katlandığı orucun da tesiriyle 1943 İlkbaharından itibaren baltalama ve saldırma hareketlerinde bir gevşeme görülür ve 1943 yazından 1944 yazına kadar ülkede genel bir sükûn hüküm sürer.

Gandi Mayıs 1945 'de salıverilecektir.

Müslüman Derneği'nin durumu

Bu dernek Kongres'in yukarda anılan propaganda ve hareketlerine karşı dikilmiş ve Müslümanlara bu gibi işlere karışmamak öğüdünü vermiştir.

O, Pakistan amacı sağlanılmadıkça Kongres'e yardım etmenin Müslümanları bağımsız bir ulus değil, Hinduların tebaası yapacağını boyuna ileri sürer.

20 Ağustos 1942 'de Kongres önderlerinin yakalanmasından ve kargaşalıkların başlamasından sonra Müslüman Derneği'nin faal komitesi Bombay'da toplanıp İngiltere'den Müslümanlara kendi mukadderatlarını tayin etmek hakkını ve onlar arasında oy toplamak suretiyle Pakistan hakkında verilecek kararla kendisini bağlı saymasını ister. Keza İngiltere bu yola girerse Derneğin öbür partilerle müzakere edip Hindistan'ın bütün kuvvetlerini seferber etmek üzere hükûmet kurmaya hazır olduğunu bildirir.

1942—43 kışında Madras'daki Kongres önderi Racagopalaçari, Müslüman Derneği'nin başında bulunan Muhammed Ali Cinna ile görüştükten sonra onunla Gandi'nin arasını bulmak

üzere bu son kimseyi ceza evinde görmek isterse de Kıral nâibi buna izin vermez ve bu yön her tarafta fena bir tesir uyandırır.

Müslüman Derneğinin 1943 İlkbaharında Delhi'de yaptığı genel toplantıda M. A. Cinna Kongres'in ve Hindu ihtiraslarının aleyhinde bulunduktan sonra, Pakistan ülküsü kongres'ce kabul edilecek olursa Müslüman ve Hindu'ların el ele verip yabancıyı ülkeden kovabileceklerine işaret eder.

Bu toplantıda, yukarda anılmış olan Pakistan hakkında 20 Ağustos 1942'de ileri sürülen istek üzerinde İngiltere'nin hiç açıklamada bulunmamış olmasından sızlanılır.

Gandi bu münasebetle M. A. Cinna'ya bir mektup yazıp cemaatller meselesini konuşmak için daima kendisiyle görüşmeye hazır olduğunu ifade eder; fakat hükûmet onun bu mektubunu Cinna'ya verdirmez. Gandi serbest bırakıldıktan sonra Cinna ile bir kaç defa görüşecekse de bir anlaşmaya varılamıyacaktır.

Lord Vevel (Wavell)'in kıral nâibliği ve Gandi ile meptuplaşmaları

1943 Sonbaharında işe başlayan Lord Vevel Mısır'da oldukça başarı ile savaşmış bir komutandı. Gandi ile şiddet hareketlerinden kimin suçlu olduğu hakkında bazı mektuplaşmaları olur ve Mayıs 1944'de Gandi'yi serbest bıraktırır, ancak Kongres faal komitesi üyeleri daha epi zaman hapiste kalacaklardır.

Haziran 1944'de Gandi, yeni kıral nâibiyle görüşmek isterse de o, Gandi Kongres'in "Hindistan'dan çıkın" kararına tarafdar kaldıkça bunda bir fayda olmayacağını söyleyerek görüşmeyi reddeder.

Daha sonra Gandi, bir İngiliz gazetecisine verdiği bir demeçte kendisinin Kongres'e yönetimi tamamiyle elinde tutacak olan bir ulusal hükûmete iştirak etmek ve orduyu tamamiyle kıral nâibiyle başkomutanın elinde bırakmak öğüdünü vermeye hazır olduğunu ifade eder ve bu düşüncesini doğrudan doğruya kral nâibine gönderdiği bir mektupta daha ayrıntılı olarak tekrarlar.

Lord Vevel verdiği karşılıkta bunu kabul edemiyeceğini bildirir ve şu yönleri belirtir: a) Hindistan'a va'dedilen kayıtsız

şartsız hürriyet oradaki başlıca unsurların rızasiyle hazırlanacak bir anayasanın kabulüne ve İngiltere ile gereken anlaşmanın yapılmasına bağlıdır. b) Bu iş ancak savaş bitince çözülebilir.

Gandi bu karşılık üzerine düşüncelerini şu yolda açıklar: "İngiliz'ler şunu ifade ediyorlar ki, biz Hindliler iktidarı onların elinden alacak güçte olmadıkça onu bize hiç bir vakit vermiyeceklerdir. Bu iktidarı alma işini manevî vasıtalarla yapabilmek ümidini hiç bir vakit kaybetmemeliyiz.„

Bir anlaşma denemesi

1944—45 kışında Kongres'in Delhi'deki merkezî meclisdeki önderi Desai ile Müslüman derneğinin aynı meclisde bulunan önderi Liyakat Ali Han arasında Gandi ve M. A. Cinna' nın da bilgisi altında görüşmeler başlar ve aynı zamanda kral nâibi ile de temaslar yapılır.

Bunların sonucunda Desai Liyakat misakı denilen bir anlaşmaya varılır. Bu, o anda kurulacak muvakkat bir hükûmete her iki teşekkülün de girmesi esasına dayanmaktaydı.

Bu anlaşma üzerine Lord Vavel, Haziran 1945'de İngiltere hükûmeti adına Hindlilere şu önergelerde bulunur:

İngiltere hükûmeti cemaatler arasındaki ihtilâfları Hindlilerin kendi aralarında çözmelerini ummuştu; bunun yapılmamış olmasına teessüf eder—Hindistan bütün siyasal partileri temsilcilerini yerli cereyanları daha iyi temsil edecek muvakkat bir hükûmetin kurulması için benimle danışma toplantısı yapmaya çağırıyorum.—Yeni hükûmette, ben kral nâibi ve askerî üye olarak bakomutan ayral, bütün üyeler yerli olacaktır—Şimdiye kadar kral naibine ait olan dışişleri bakanlığı da, İngiliz Hindistanına ait kısım için (Yani yerli devletlerin işleri ayrı kalacak ve o bakanca görülmeyip yine Kral nâibince görülecek) bir yerli üyeye, (bakana) devredilecektir. (Önergenin bu kısmına Hindistan'ın yabancı ülkelerde elçi bulundurması ve keza yabancı elçi kabul etmesi keyfiyeti de dahildir).—Öbür Dominyonlarda olduğu gibi, Hindistan'da da bir Yüce Komiser bulunacak ve İngiltere'nin Hindistan'daki ekonomik vesair menfaatlerini temsil edecektir.—Bu yeni hükûmet bu günkü anayasaya göre iş görecektir.

Bu hükûmetin başlıca görevi şu olacaktır: a) Japonya'ya karşı savaşı zafere kadar devam ettirmek; b) Yeni bir anayasa yapılıncaya kadar Hindistan'ı idare etmek; c) Bu anayasa üzerinde bir karara varmak.

Kongres bu önergeleri kabul eder ve bütün partilerin temsilcileri Haziran ve Temmuz 1945' de Simla'da, kâh kıral nâibi ile birlikte, kâh kendi aralarında toplanırlarsa da, bilhassa Müslüman Derneği ile Kongres'in ihtilâfları yüzünden bir anlaşmaya varamazlar. Anlaşmamazlık noktası yeni hükûmetin teşekkül tarzı ve türlü cemaatların ona iştirak nisbeti olur.

XXI. BAĞIMSIZLIĞA DOĞRU

İngiliz seçimleri

26 Temmuz 1945'de yeni İngiliz seçimlerinin sonucu belli olur. İşçi partisi 390 ve muhafazakâr parti ancak 197 milletvekili çıkarır. Bu suretle iktidar işçilere geçer ve Hindistan'da öteden beri sevilmeyen Başbakan Bay Çörçil (Churchill) ile Hindistan bakanı Bay Emeri (Amery) işbaşından uzaklaşmış olurlar.

İngiltere'deki bu değişiklik Hindistan'da iyi karşılanır.

Yeni bir kargaşalık devri

1945 Yazında salıverilen Kongres önderleri halkla yeniden temasa geldikten sonra yeni bir takım kargaşalıklar olur. Ezcümle Cevherlal Nehru'nun 1942—43 kargaşalıklarını çıkarmış ve bu yüzden hapse gitmiş olanları övmeye ve yaptıklarını takdirle anmaya koyulması cür'etleri arttırır. Komünistler ve Kongres'e mensup sosyalistler bu işlerde önayak olurlar.

İşlerin azması üzerine Aralık 1945'de Kongres bir bildiriğ çıkarıp kendi amacının şiddetten sakınmak ve kurtuluşa barışçıl yollardan erişmek olduğunu tekrarlar. Aynı zamanda Kongres'in bazı teşekküllerine girmiş olan komünistler oralardan çıkarılırlar.

Kongres'in Müslümanları kazanmak için yaptığı deneme

Kongres buhranlı anlarda Müslümanların da kısmen olsun kendisiyle birlik halinde olduklarını göstermek için Müslümanlardan başkan seçmeye önem verirdi. 1945'de başkan olan Abdülkelâm Âzâd, Simla toplantısının sonucsuz kalması âmil-

lerinin incelenmesini ister ve bunun üzerine Kongres'in faal komitesi şu yolda bir karar alır:

Kongres, Hindistan birliğinin korunulmasını ister; ancak halkı aynı cinsten (homogeneous) olan bölgeler, ahalilerinin isteğine aykırı olarak zorla bu birlik içinde tutulmayacaklardır.

Bu kararda Pakistan'ı kabul etmenin tohumu bulunmaktaydı (Eylül 1945)

Yeni seçimlere doğru

Simla konferansından sonra hem Müslüman Derneği, hem de Kongres bir an önce yeni seçimler yapılmasını isterler; hükûmet de Ağustos 1945'de gelecek kış ve ilkbaharda il ve merkez meclisleri için genel seçimlerin yapılmasına karar verır.

Yeni İngiliz önergeleri

İngiltere'deki seçimlerden ve hükûmet değişmesinden sonra Londra'ya gidip gelmiş olan Kıral nâibi Lord Vevel şu önergeleri açıklar:

İngiltere, Hindistan halk efkârının önderleriyle birlikte çalışarak bu ülkede çabucak bır öz hükûmet (Self governement) kurmak istiyor. — Bu amaçla elden geldiği kadar yakın bir zamanda anayasa yapıcı bir kurul toplamak düşüncesindedir.— Bu yolda bir ilk adım olmak üzere seçimler biter bitmez kıral nâibi meclislerin temsilcileriyle temas edip 1942 tarihli Krips önergesinin kabul edilebilip edilemiyeceği ve onda ne gibi değişiklikler istenildiği yolunda bir incelemede bulunacaktır. — Yerli devletlerle de bu işler hakkında görüşülecektir. — İllerdeki seçimler biter bitmez merkezdeki yürütme (Bakanlar) kurulu başlıca Hindistan partilerinin desteğine mazhar olacak biçimde teşkil edilecektir. — İki tarafın (İngiltere ve Hindistan'ın) yeni münasebetlerini düzenlemek için arada bir anlaşma yapılacaktır.

Seçimler ve yeni İngiliz önergeleri karşısında Kongres'in durumu

Kongres bu konular üzerinde şu kararlara varır

Amaç iktidarın derhal Hindlilere devri olmalıdır; dolayısiyle 1942'de alınmış olan "Hindistan'dan çıkın" kararı bâkidir. — Bu amaca, imkân olursa görüşme ve anlaşma yolu ile varmaya çalışılacaktır. Olmazsa "İngiliz'lerle işbirliğinden

sakınmak„ ve doğrudan doğruya halkı harekete geçirmek yoluna gidilecektir.— Bugüne kadar merkezdeki yasama kurulunun (Saylavlar meclisi) seçmenleri halkın yüzde birini teşkil etmekte idiler ; böyle bir kurulun hiçbir temsilî sıfatı olamaz.— Henüz bazı ulusal teâekküller kanun dışı sayılmakta, binlerce siyasal sanık ve mahkûm yargılanmakta veya hapiste tutulmakta ve birçok kimseler eski siyasal mahkûmiyetler dolayısiyle seçmenlik hakkını kaybetmiş bir durumda iken, halk toplantıları için hâlâ önceden hükûmetten izin almak gerekirken, dürüst bir seçim yapılamaz. Dolayısiyle bu yönler düzeltilmelidir.

Bunlardan başka Kongres'in genel amaçları arasında, yoksulluğun azaltılmasiyle herkesin ve her cemaatin eşit haklara sahip olması gibi yönler de bulunmaktadır.

Seçimler sırasında Müslüman Derneği'nin durumu

Bu Dernek başlıca amaç olarak Müslüman'ların Pakistan adında ayrı bir devlet kurmaları yönünü ele alır ve onun başkanı M. Ali Cinna "dava İngiltere ile Hindistan arasında değil, Kongres ile Müslüman Derneği arasındadır „ demeye kadar gider,

Seçimlerin sonucu

Müslüman saylavların pek büyük çokluğu, hattâ hemen hepsi Derneğin adayları arasından seçilir. Yalnız halkının pek büyük çokluğu Müslüman olan Kuzey-batı Sınır ili'nde Kongres tarafından aday gösterilmiş olan Müslümanlar, Müslüman Derneğinin adaylarından daha çok oy alırlar.

Keza halkının büyük çokluğu Müslüman olan Sind'te 35 Müslüman milletvekilinden 27'si Dernek'ci, 4'ü Kongres'ci ve kalan 4'ü de bu iki teşekkül dışındadır.

Pencab'da Müslüman saylavların 75'i Dernekten ve 12'si onun dışındaki teşekküllerdendi. Bengal'de ise Dernek dışında yalnız 2 Müslüman saylav çıkartılır.

Böylelikle Müslüman çokluğunun ezici ölçüde olan yerlerde Müslümanların Derneğe pek o kadar bağlanmadıkları ve bir an önce ülkeyi bağımsızlığa kavuşturacağı umulan Kongres'e kısmen olsun eyginlik gösterdikleri öbür bölgelerde ise Hindu egemenliği korkusiyle Derneği tuttukları görülür.

Hindu oylarını ise pek büyük çoklukla Kongres elde eder ; hattâ Pencab'da Sih saylavların üçte biri Kongres adayları arasından çıkar.

İllerde kurulan hükûmetler

1935 anayasasına göre illerde kurulacak hükûmetlerin il meclislerine karşı sorumlu olmaları gerekiyordu. Dolayısiyle 1946 seçimlerinde illerin çoğunda hükûmetler seçimleri kazanmış olan Kongres mensupları tarafından kurulur.

Müslüman Derneğine gelince, o Müslümanların çoklukta oldukları yerlerde dahi hükûmet kurma işinde az başarı sağlar.

Müslümanların çoklukta oldukları dört ilden en büyüğü olan Bengal'de saylavların çokluğu kendisinde olduğundan orada Dernek kendi başına bir hükûmet kurar.

Sind'de, Derneğe mensup bir hükûmet kurulursa da mecliste ona muhalif saylavların sayısı yarıya yakın olduğundan bu hükûmet daima devrilmek tehlikesi içinde kalır.

Pencab'da, daha önce görüldüğü gibi, Müslümanlar kesin çoklukta olmakla birlikte oy sahıbi olmak için gereken şartları taşıyan Müslümanlar, Hindu ve Sihlerin aynı şartları taşıyanlarından daha az sayıda olduklarından 87 Müslüman ve 88 başka cemâatlerden saylav çıkıyordu. Bu 175 saylavdan ancak 75'i Dernekten olunca hükûmeti, Kongres'i tutan ve Derneğe muhalif olan bir birlik (Koalisyon grupu) kurar.

Keza Kuzey-batı sınır İlinde de Kongres tarafdarı bir Müslüman hükûmet kurulur.

Ancak M. A. Cinna davanın bir kaç ilde hükûmet kurmak değil, Derneğin Müslüman oylarının yüzde doksanını kazandığını ve bu suretle Pakistan isteğinin Müslümanlarca tamama yakın bir nispette benimsenildiğini belirtmek olduğunu söyler. O, bu bakımdan haklı idi; çünkü bütün Hindistan'da Müslüman oyların bu nispetini Dernek toplamıştı.

İngiliz başbakanının demeci

Yeni başbakan B. Atli (Atlee), bu şartlar altında bazı İngiliz bakanlarından mürekkep bir kurulu Hindistan'a gönderir. Bu münasebetle o, 15 Mart 1946'da yaptığı bir demeçte şunları söyler (Geniş özet):

"Arkadaşlarım Hindistan'ın elden geldiği kadar çabuk ve tam olarak bağımsızlığa kavuşması için ona yardımda bulunmak üzere bu ülkeye gidiyorlar. Yeni hükûmetin biçimini tespit etmek Hindistan'a aittir.

"Umarım ki Hindistan halkı İngiliz camiası (British Commonwealth) içinde kalmak şıkkını seçecektir. Bunda büyük menfaat bulacaklarına inanım vardır.

"Ancak o bunu isteyerek seçmiş olacaktır. İngiliz birliği ile imparatorluk birbirine dış baskı zincirleriyle bağlı değillerdir. Bunlar hür ulusların, hür birliğidirler. Eğer öbür yandan Hindistan bağımsızlığı seçerse bize göre bunu yapmak da onun hakkıdır. Bir durumdan öbürüne geçişi kolaylaştırmak bize düşer„.

Bu amaç ve yönerge ile Hindistan'a giden İngiliz bakanları, kıral nâibi ile birlikte durumu inceler, Müslüman Derneği ve Kongresle temas eder ve onların temsilcilerini karşı karşıya getirerek anlaştırmak isterler; fakat bu işi başaramazlar[1].

Müslüman Derneğinin düşünceleri

Ezcümle Müslüman ve Hindu önderler arasında bir anlaşma husule getirmek amacını güden Simla konferansının ve türlü karşılaşmaların nasıl başlayıp neden istenilen sonucu vermediği ve Derneğin düşünceleri 22 Mayıs 1946'da M. A. Cinna tarafından Müslüman Derneğinde yapılan bir demeçte görünür[2].

Onun anlattığına göre İngiliz Hindistan bakanı, 27 Nisan 1946 tarihinde Derneğin temsilcilerini şu esasları kapsayan bir mektupla davet etmiş:

Merkezde bir birlik hükûmeli bulunacak; o, savunma ve ulaştırma işleriyle meşgul olacak. İller iki küme halinde toplanacak: Müslümanların ve Hinduların çoklukta oldukları kümeler. Bu iki kümeyi teşkil eden iller yukarda sözü geçen konular dışında kalan konulardan hangilerini kendi başlarına göreceklerini ve hangilerinin müştereken görülmesini istediklerini kendileri tespit edecekler.

[1] Bk. *India (Cabiat Mission), Cmd. 6821 ad ve* işaretli State Paper, s. 2.

[2] Metin: *India (Cabinet Mission), Statement by the Mission dated the 25 May. Cmd. 6835 ad ve* işaretli State Paper, s. 4.

Bu önerge karşısında Müslüman derneğinin durumu ve istekleri şu olur:

1) Kuzey - doğu'da: Bengal ve Asam, Kuzey - batı'da: Pencab, Kuzey - batı Sınır ili, Sind ve Belucistan, derhal Pakistan adı altında ayrı ve bağımsız bir devlet durumuna getirilmelidir.

2) Pakistan'la Hindistan'ın her biri kendi anayasalarını ayrıca yapmalıdır.

3) Her iki tarafta kalacak azlıklar için özel korunma hakları tanınmalıdır.

4) Ancak bu esaslar kabul edilirse, Dernek istihale devresi için merkezde kurulacak olan müşterek hükûmetin teşkiline iştirak edebilir.

5) Dernek, İngiltere hükûmetini Müslümanların isteğine muhalif olarak bir merkez hükûmetini zorla teşkil etmeye kalkışmanın tehlikesine karşı uyartır ve bunun Ağustos 1940'da Müslümanlara verilmiş olan sözün çiğnenmesi demek olacağını belirtir.

Kongres'in düşünceleri

Kongres ise 28 Nisan 1946 tarihiyle verdiği karşılıkta Hindistan'ın ikiye bölünmeyip tek bir devlet halinde kalmasını ve merkezde kuvvetli bir birlik hükûmeti (federal) teşkilini ister. Ona göre dış, savunma, para, gümrük isleriyle bunlardan başka ayrıca gerekli görülecek bütün işler bu hükûmete ait olmalıdır, yani illerdeki hükûmetlerin önemi elden geldiği kadar azaltılmalıdır [1].

Bazı tartışmalar ve sonuçları

Müslüman derneğiyle Kongres arasındaki bu görüş ayrılığını azaltmak için İngiliz'lerin ayak diremeleri üzerine Dernek bazı müsaadatta bulunmaya razı olur. Ezcümle Pakistan ve Hindistan'ın anayasalarını yapacak olan ayrı iki teşekkülün bir arada toplanıp bir Pakistan - Hindistan birliğinin müşterek bir merkezî meclisi ve hükûmeti olup olmaması üzerinde görüşmelerini, eğer böyle bir hükûmet ve meclisin teşkili kabul edilirse orada her iki kümenin aynı sayıda üyeler tarfından temsil edilmesini, oradaki esaslı kararların ancak dörtte üç çoklukla

[1] Aynı belge.

alınabilmesini. müşterek meclisde ve hükûmette ancak dış, savunma ve bu son konu ile ilgili ulaştırma işlerinin görüşülebilmesini, bu durumun on yıl devam etmesini ve ondan sonra bu işe devam edip etmemek iki taraftan her birinin isteğine tâbi olmasını kabul eder ve daha ileri gitmeğe razı olmaz. Her iki cemâatin müşterek meclis ve hükûmette aynı sayıda üyelerle temsil edilmesi belki Amerika âyanının teşekkül tarzını andırırdı; ancak bunun kabulü Hindulara nüfus çokluklarından faydalanmak imkânını bırakmazdı; dolayısıyle Kongres'ce reddedilmesi tabiî idi ve öyle oldu.

Bunun üzerine İngiliz bakanları ve kıral nâibi kendi görüşlerini açıklayan bir bildiriğ çıkarırlar.

Hindistan'a giden bakanlar heyetinin önergeleri ve tespit ettiği bazı yönler [1]

Heyet raporunda, Kongres'le Müslüman Derneğini anlaştırmak mümkün olmadığından Hintlileri kendi mukadderatlarını tespit edebilecek bir duruma getirmek için bazı tedbirlerin alınması ve yeni anayasa yayılıp yürürlüğe girinceye kadar İngiliz Hindistanı'nı yöneltecek bir muvakkat hükûmetin kurulması esaslarını ele almıştır.

Bunu yaymadan önce o, raporunda türlü konular üzerindeki düşüncelerini bildirmektedir:

a) Müslüman derneği ayral, Hindistan'ın bölünmeyip bir birlik halinde kalması hemen genel bir istek sayılabilir.

b) Müslümanlarda, ebedî bir Hindu egemenliği altına girmek kaygusu o kadar büyüktür ki bunu kâğıt üzerine konulacak inancalarla gidermek imkânsızdır.

c) Müslümanlar, Pakistan'ı teşkil etmek üzere Kuzey-batıda Pencab, Kuzey-batı Sınır ili, Sind ve İngiliz Belucistanı'nı ve Kuzey-doğuda Bengal ve Asam illerini istiyorlar. Onlar bu iki ayrı bölgeyi ekonomik bakımdan yaşıyabilir bir durumda tutmak için onların içinde kalabalık bir Müslüman olmayan azlığın da bulunmasında ayak diriyorlar. İstedikleri kabul edilir ve bu iki bölgeyi teşkil edecek altı il onlara bırakılacak olursa orada nüfus şöyle olacaktır:

[1] Metini *India (Cabinet Mission) Cmd. 6821 ad ve* işaretli State Paper.

Pakistan'ın Kuzey-batı'da bulunacak olan kısmı:
(1941 sayımına göre)

İller	Müslüman nüfus	Müslüman olmayan nüfus
Pencab	16.217.242	12.201.577
Kuzey-batı Sınır ili	2.788 797	249.270
Sind	3.208.325	1.326.683
İngiliz Belucistanı	438.930	62.701
	22.653.294	13.840.231
	(Yüzde 62,07)	(Yüzde 37,93)

Pakistan'ın Kuzey-doğu'da bulunacak olan kısmı
(1941 sayımına göre)

Bengal	33.005.434	27.301.091
Assam	3.442.479	6.762.254
	36.447.913	34.063.345
	(Yüzde 51,69)	(Yüzde 48,31)

Pakistan dışında 20 milyon kadar Müslüman kalacaktır.

d) Bu rakkamlar bize gösteriyor ki Müslüman Derneğinin istediği gibi bir Pakistan kurmak Müslüman-Hindu davasını çözmüş olmıyacaktır. Heyetimiz, Pencab, Assam ve Bengal illeri içinde ahalisi büyük çokluğu bakımından Hindu olan yerlerin Pakistan'a katılması için bir sebep görmemektedir; bu yapılırsa o yerlerde yaşıyan Hindnlar bugün Müslümanların yaptıkları kadar şikâyette bulunabilirler.

e) Bu gibi yerler ayrılınca Pakistan'ı kurup yaşatmak imkânsız gibi olur. Bu ayırma işi yapılırsa Kalküta kentiyle Batı Bengal'in büyük bir kısmı Bengal'den, Cüllündür ve Ambala bölgeleri de Pencab'dan ayrılmış olacak ve Sih cemaati ikiye bölünecektir. Bundan başka tarihî birer birlik olup ayrıca kendilerinin öz dilleri olan Bengal ve Pencab'ın ikişer parçaya ayrılmaları her bakımdan zararlıdır.

f) Hindistan'da yönetim, askerlik, ulaştırma ve sair bakımdan bütün tertibat tek devlet esası üzerine kurulmuştur. Bundan başka Pakistan'ın iki kısmı Hind kıt'asının en tehlikeye

maruz bölgelerini teşkil edecektir; bunların arazilerinin genişliği ise derinliğine bir savunma imkânını vermemektedir.

g) Yerli Devletler için bölünmüş bir Hindistan'la işbirliği yapmak daha da güç olacaktır.

h) Pakistan'ın iki yarısı bir birinden bin kilometreden fazla bir uzaklıkta bulunuyor ve bir yarıdan ötekine ancak Hindistan'dan geçerek gidilebilecektir.

i) Ancak Müslümanların Hindu bir çokluğun egemenliği altına girerek kültürel, sosyal ve siyasal kaynaklarının onun eline bırakılması ihtimali karşısında duydukları kaygı da bir yana atılamaz.

j) Bu kaygıyı gidermek için Kongres şu önergelerde bulunmuştur: İller tam bir muhtariyete sahip olacaklardır; merkezî hükûmet yalnız dış, savunma ve ulaştırma işleriyle meşgul olacaktır. Ancak eğer illerin bir kısmı bazı yönetim ve ekonomiye ait birleştiriçi tasarılara iştirak etmek isterlerse bunu yapabileceklerdir; yani beğendikleri konularla iştigal etmek yetkisini merkezî hükûmete devredebileceklerdir. Bu suretle bu hükûmet bazı illerin ekonomik işlerine karışabilecek ve bazılarınkine karışmayacaktır.

h) İngiliz heyeti Kongres'in bu önergesinin çok güçlükle yürütülebileceğine inanmaktadır; çünkü merkezdeki bakanlar kurulunun üyesi bulunacak oian bakanların dış, savunma ve ulaştırma işleriyle meşgul olanları bütün ülkeyi temsil eden meclise ve bazı illerce merkeze havale edilecek yönetim ve ekonomiye ait işlerle meşgul olan bakanların ise o illerin meclislerine karşı sorumlu olmaları gerekecektir. Kongres'in önerdiği esas kabul edilirse illerin başka bir kısmının da bazı işlerini kendi aralarında birleştirmeye kalkışmalarını yasak etmek doğru olmaz ve bu yön yeni bir ayrılmaya kapı açabilir:

i) İngiltere, İngiliz Hindistanı'ndan çekilince yerli devletler üzerindeki egemenliğini de elde tutamayacağı için bu sorum da ayrıca çözülmelidir.

Bütün bu düşüncelere dayanarak heyetimiz şöyle bir çözüleme biçimi önermektedir:

1. Bütün Hindistan'ı içine alan bir birlik kurulmalıdır. Bu teşekkül dış, savunma ve ulaştırma işleriyle uğraşmalı ve

bu yön için gereken parayı tedarik edecek yetkilere malik olmalıdır.

2. Bu birliğin bir hükûmet ve bir de meclisi olmalıdır. Orada İngiliz Hindistanı ile yerli devletler temsil edilmelidirler. Önemli bir cemâat meselesi ortaya çıktımıydı onun çözülmesi için bu mecliste hem genel çokluk, hem de her cemâate mensup mümessiller arasında çokluk sağlanılmalıdır.

3 — 4. Yukarda birinci maddede sayılan konulardan başkaları, yerine göre illere veya yerli devletlere ait olacaktır.

5. İller aralarında birlikler kurup hükûmet ve meclislerini birleştirmekte ve illere ait meselelerin hangilerini bu birliklere devredeceklerini tayinde serbest olmalıdırlar.

6. Her il onar yıllık devreler sonunda bu hükümlerin değiştirilmesini isteyebilmelidir.

Hindistan'a gelmiş olan İngiliz bakanları, anayasayı tespit edecek olan kurulun şu suretle teşkilini önermişlerdir:

Yeni seçilmiş olan iller meclisleri bu kurul üyelerini seçsinler. — Her ilin orada bir milyon nüfusu için bir üyesi bulunsun. — Her ildeki başlıca cemâatlerden bu kurula gelecek üyelerin sayısı o ildeki o cemâat nüfusu ile mütenasip olsun. — Her cemâate mensup üye il meclisinde kendi cemâati mensupları tarafından seçilsin. — Bu seçim işinde üç türlü cemâat ve dolayısiyle üç türlü seçim kümesi tanımak yeter: Genel, Müslüman ve Sih. Bu son iki takıma mensup olmayanlar genel takımdan sayılmalıdırlar (Bu üç türlü kümeye ayrılmış olan yerlere "seat„ yani sandalya dahi denir). — Yerli devletler de nüfuslarına göre temsil edilmelidirler.

İngiliz heyeti keza şu öğütleri verir:

a) Kurulacak olan Hindistan birliğinin anayasasını hazırlayacak mecliste esaslı noktaların karar altına alınmış sayılması için onların Müslüman ve Hindu cemâatlerine mensup üyelerin ayrı ayrı çokluğunca tasvip edilmiş olması gerekir.

b) Egemenliğin İngilizlerden yerlilere geçmesi yüzünden çıkacak bazı meselelerin çözülmesi için Birliğin anayasasını yapacak olan meclisle İngiltere arasında bir anlaşmaya varılmalıdır.

c) Anayasa hazırlanıncaya kadar muvakkat bir hükûmet kurulmalıdır. Kral nâibi bunu, savunma bakanlığı dahil, yerli önderlerle kurabileceğini ummaktadır.

Müslüman Derneği'nin İngiliz heyeti önergelerine verdiği karşılık

M. A. Cinna 22 Mayısta verdiği bir demeçte[1] bu önerge ve iddialara karşılık verir.

Derneğin başkanı, Pakistan meselesinin kabul edilmemiş olmasına ve bu düşünce aleyhinde sıralanmış olan itirazlara esef ve bunun Kongres'e yaranmak için yapıldığını iddia eder.

M. A. Cinna, bu yolda çok sözler söyleyecektir; ezcümle Kongres'in İngiliz'leri Pakistan meselesinin aleyhine çevirmek için onlara kârlı tecim imkânları va'dettiğini de ileri sürecektir.

Dernek, daha önce yaptığı genel toplantısında (Nisan 1946), eski isteklerde ayak diremeğe karar vermiş, Pakistan kavramının ve onun gerektirdiği bütün yönlerin açıkça kabul edilmesini, kurulacak muvakkat hükûmete iştirak için şart koşmuş ve Müslüman isteklerin kabul edilmeden yapılacak her türlü değişikliğin tehlikelerini açıkça belirtmiş ve bu uğurda her şeyi göze alacağına and içmişti.

İngiliz heyetinin önergeleri karşısında Kongres'in durumu

Nisan 1946'da Mevlânâ Abdülkelâm Âzâd, Kongres başkanlığından çekilmiş ve yerine B. Cevherhal Nehru seçilmişti. Girilen devre Müslümanları Kongres'ın davasına kazanmak devresi değil, onlarla mücadele devresi olacaktı. Buna göre Kongres'in başına o zamanın müfridlerinden sayılan bir Hındu'nun gelmesi daha doğru görülmüştü.

İngiliz bakanlarının Hindistan'dan ayrılmalarından az önce Kongres'in faal komitesi onların tasarılarının genel çizgilerini, yani Hindistan'a vermek istenilen biçimi kabul, ancak muvakkat hükûmet tarzını reddettiğini açıklar. Temmuz 1946'da toplanan Kongres komitesi de bu görüşü tasvip eder.

Yine bu Temmuz ayında il meclislerinin çoğu, anayasayı hazırlıyacak olan meclise gönderecekleri üyeleri seçerler. Genel sandalyaların çoğunu Kongres'liler kazanırlar.

[1] Metin: yukarıda anılan *Cmd. 6835* işaretli State Paper

Kongres ile Dernek arasında gerginlik

Kongres'in yeni başkanı Cevherlal Nehru, Müslüman Derneğince ümid kırıcı sayılan demeçlerde bulunur; ezcümle anayasayı yapacak meclisin Hindistan'ın geleceğini tespite tam yetkili ve her şeye egemen bir teşekkül olacağını söyler. Dernek bundan, oradaki Hindu çokluğun Müslüman isteklerine hiç aldırış etmiyeceği, bu suretle İngiliz bakanlarının mayıs önergelerinden de dönüleceği anlamını çıkarır, ve anayasa meclisine iştirak etmemeğe karar verir (Temmuz-Ağustos 1946).

O sırada Kongres, Derneği tatmine çalışırsa da arada kırıklık hâsıl olmuş bulunur ve ortadan kaldırılamaz.

Kargaşalıklar

Dernek, anayasa meclisine katılmamaya karar verdikten sonra yurt içinde kütle hareketleri husûle getirmeği, Müslümanları, aleyhlerine hazırlanan olaylara karşı uyartmayı ve bu amaçla sokak ve meydanlarda toplantılar yaptırıp, söylevler vermeği kararlaştırmıştı (29 Temmuz 1946).

O sırada kargaşalıklar yeniden artar. Ezcümle 16 Ağustos 1946'da Kalküta'da bir sürü kanlı çarpışma ve yağmalar olur ve her iki taraf çok zayiat verir.

Bu biçim çarpışmalar esasen çoğalmış ve ağırlaşmıştı; bundan sonra daha da çoğalacak ve ağırlaşacaklardır.

Merkezî hükûmetin kurulması meselesi ve Kongres-Dernek ihtilâfı

Ağustos 1946'da başkent Delhi'de, yukarda sözü geçmiş olan merkez hükûmetinin kurulmasına çalışılır.

Kral nâibi, Hindistan'ın en büyük partisinin başkanı olması dolayısiyle Cevherlal Nehru'yu buna memur eder. O da, ikinci büyük teşekkül olan Müslüman Derneğinin başkanı M. A. Cinna'ya başvurup kendisiyle işbirliği yapmasını ister ve görüşmeyi önerir.

Bu amaçla yazılmış olan Cevherlal Nehru'nun 13 Ağustos 1946 tarihli mektubuna M. A. Cinna 15 Ağustosta şu yolda karşılık verir: "Kıral nâibi ile aranızda olup bitenleri bilmiyorum. Eğer o sizi bu işe memur etmiş ve sizin öğütlerinize göre bir hükûmet kurulmasını ve iş görülmesini kararlaştırmışsa benim sizin önergenizi kabul etmeme imkân yoktur.

Ancak beni Kongres başkanı sıfatiyle ve Müslüman-Hindu sorusunun çözmek amaciyle görmek istiyorsanız bugün görüşebiliriz„.

Cevherlal Nehru verdiği karşılıkta bu karardan teessür duyduğunu, Müslüman-Hindu sorumunu çözmek için daima kendisiyle görüşmeye hazır olduğunu, fakat bu sırada muvakkat hükûmeti kurmakla meşgul olduğu için görüşmenin az gecikmesi gerektiğini bildirir.

Bunun üzerine Cevnerlal Nehru muvakkat hükûmeti kurar. 14 bakanlıktan ikisi boş bırakılır. Öbür 12 makamdan altısına Kôngres üyleri getirilir; (5 Hindu ve 1 Müslüman: Âsaf Ali). Hükûmette beşi yüksek kastlardan ve biri dokunulmayanlardan olmak üzere 6 Hındu, 3 Müslüman, 1 Hıristiyan, 1 Sih ve bir Parsi bulunur. Oradaki Müslümanlardan biri az önce görüldüğü gibi Kongres üyesi, öbür ikisi de Müslüman Derneği'nin dışında kimselerdir; yani o sırada Müslümanları fi'len temsil eder bir mahiyet taşımamaktadır.

Muvakkat hükûmetin kurulması dolayısiyle kıral nâibinin söylevi

24 Ağustosta Kıral nâibi radyo ile bir söylev verir. Hindistan'ın kendi mukadderatını serbestce tayin etmesi işi üzerinde durduktan sonra bir müşterek (coalition) hükûmetin kurulamamış olmasına teessüf eder ve Müslüman Derneğine bir kere daha baş vurmuş olmak için şunları önerir :

Müslüman Derneği isterse muvakkat hükûmet yeniden kurulabilir; bu takdirde 14 bakandan altısı Kongresin ve üçü öbür azlıkların mensubu olmak üzere beşi Müslüman olur. Dernek bana bu beş yer için adam göstersin, bunlar kabul edilebilecek kimselerse derhal hükûmete alınacaklardır.

Muvakkat hükûmet

Bu hükûmet 2 Eylülde işe başlar. Esaslı hiç bir iş göremez; bir çok yerde Müslüman-Hindu çarpışmaları ve öldürüşmeleri olur ve bunlar önlenilemez.

Bu hükûmet, bilhassa büyük memurların iş için doğrudan doğruya Kıral nâibi ile temaslarını kesmekle yönetimi onun elinden almaya çalışır ve bunu resmen olsun başarır.

15 Ekim 1946'da Dernek muvakkat hükûmete girmeye razı olur; ancak anayasa meclisine temsilci göndermez. Kongres ise ya orada da kendini temsil ettirir veya hükûmetten de çekil, der. Dernek bunu kabul etmez ve çok gergin bir durum hâsıl olur. Hükûmet içindeki bu geçimsizlik, işin bir an önce çözülmesi gerektiğini her kese açıkça gösterir.

Kargaşalıklar karşısında Kongres'in durumu

Bilhassa Doğu Bengal ve Bihar'da Müslüman-Hindu vuruşmaları çetin idi. Ekim ortasında Kongres başkanlığına seçilen Açarya Kripalan, bunları ayıplar, önlenilmeleri için bütün Kongresçilerin çalışmalarını ister ve behemahal Müslümanlarla bir anlaşma zemini bulunması lüzumunda ayak direr. Kongres de aynı düşünceleri benimser.

Ancak, Kasım ayında (1946), Cevherlal Nehru başta olmak üzere, Kongres'de kıral nâibine, İngilizlere ve Müslüman Derneğine karşı hücumlar yapılır; sebep kargaşalıkların devamı ve onların elaltından işbirliği yapan İngilizlerle Dernek tarafından kışkırtıldıkları sanılmasıdır.

Cevherlal Nehru işler düzelmezse mücadeleden çekinilmiyeceğini söyler; Derneği anayasa meclisine girmeğe bir kere daha davet eder; o girmese dahi anayasa yapma işinin yürütüleceğini ve Kongres'in bağımsız bir cumhuriyet isteyeceğini söyler ve "Geçmişte İngilizlerle savaştık, gerekirse yeniden savaşırız" der.

Keza o, ihdas edilen ağır durum karşısında merkezdeki muvakkat hükûmetin çekilmeyeceğini ve eğer o beğenilmiyorsa onun azledilmesi gerekeceğini söyler.

Kargaşalıklar karşısında Derneğin durumu

Bu devrede (Kasım 1946) Müslüman Derneği kargaşalıkları ayıplamakta, onların durmasını istemekte, Müslümanlara sükûnet ve temkin öğütleri vermektedir. Aynı zamanda bu durumdan kurtulmak için tek çarenin ülkenin ikiye bölünmesi olduğunda israr etmekte, bu esas kabul edilecek olursa ortalığın çabucak yatışacağını söylemekte ve bu boğuşmalar devam ederken anayasa hazırlamanın imkânsızlığını belirtmektedir.

Keza M. A. Cinna, kıral nâibinin Müslüman Derneğinin anayasa meclisine temsilci göndermesini istemek üzere kendine yolladığı 5 Kasım 1946 günlü mektuba verdiği karşılıkta bu meclisin toplanmasını geciktirmesini ister.

Onun düşüncesine göre o sırada her şey bir yana bırakılıp bütün gayret ve kuvvetler Müslüman - Hindu çarpışmalarını sona erdirmek uğrunda sarfedilmelidir.

Anayasa meclisi

Bu meclis 9 Aralık 1946'da toplanır. Müslüman Derneğinin temsilcisi yoktur.

12 Aralıkta Cevherlal Nehru şu önergeyi kabul ettirir (Geniş özet):

Bu anayasa meclisi Hindistan'ı bağımsız ve egemen bir Cumhuriyet ilân etmek kararında olduğunu açıklar.— Meclis İngiliz Hindistanı yerli devletler ve daha bazı yerlerden (Fransız ve Portekiz sömürgeleri) teşekkül edecek birlik için anayasa yapacaktır.— İller birer muhtar hükûmet olacaklar ve, merkez için alıkonulanlar müstesna, bütün hükûmet haklarına sahip olacaklardır.— Bütün yetki ve yetkeler halktan gelecektir.— Herkese tam eşitlik ve hürriyet sağlanacaktır.— Azlıklar, oymaklar vesairenin haklarını koruyacak inancalar kabul edilecektir.

Bu karar tabiatiyle Müslüman Derneğini son derece kızdırır ve onunla her türlü anlaşma imkânını ortadan kaldırır.

Pencab'da gerginlik ve Derneğin bazı başvurmaları

Pencab seçimlerinde Müslüman Derneği'nin çokluk sağlayıp hükûmeti ele geçirememiş olduğunu yukarıda görmüştük. Sebep bir kısım Müslümanların Derneğe mensup olmayan adaylara oy vermiş olmaları idi. Ancak Dernek o ilde "Ulusal koruyucular„ (National Guards) adiyle bir teşkilât kurmuş ve gerekince hükûmet üzerinde baskı yapabilecek bir kuvvet elde etmeye çalışmıştı. Ocak 1947'de, Pencap hükûmeti bu teşkilâtı kanuna aykırı ilân edince Dernek buna kızar ve bazı tehditlerde bulunur. Bu iş daha sonra büyüyecek ve kargaşalıklara yol açacaktır.

Aynı zamanda Müslüman Derneği bir çok illerin valilerine başvurarak oralardaki Kongres'e mensup hükûmetlerin Müslüman azlığını korumak bakımından görevlerini yapamadıkların-

dan sızlanır ve valilerin olağanüstü zamanlar için hâiz oldukları yetkileri kullanarak Müslümanları korumalarını ister (Şubat 1947).

Görüldüğü gibi Müslüman - Hindu gerginliği birincileri açıktan açığa İngilizlere sığınmaya kadar götürmüştür.

20 Şubat 1947 tarihli İngiliz beyannâmesi

Bu tarihte İngiltere başbakanı B. Atli Londra Saylavlar meclisinde bir demeçte bulunmuştur [1]. Bunda İngiltere'nin Hindistan'a biteviye artan bir hürriyet vermiş ve yönetim sorumunu, gitgide daha geniş ölçüde Hindlilere devretmiş olduğu belirtilmekte, başlıca yerli partiler arasında anayasa işinde anlaşmazlığın devamına teessüf edilmekte, fakat her ne olursa olsun İngilterenin en geç Haziran 1948'de Hindistan'ı yöneltmek sorumluluğunu yerlilere devretmek kararında olduğu açıklanılmaktadır.

B. Atli bundan başka, eğer o tarihe kadar herkesce kabul edilmiş bir anayasa yapılmamış olursa İngiltere hükûmetinin egemenliğini kime devredeceği sorusunu yeniden incelemek ve bunu her hangi biçimde bir merkezî hükûmete mi, veya bazı bölgelerde il hükümetlerine mi devredeceğini, başka bir tedbir mi düşüneceğini kararlaştırmak zorunda kalacağını ekler.

Keza başbakan, İngiltere ile Hindistan arasındaki bağların büsbütün kesilmeyeceği (yani Hindistan'ın İngiliz birliği içinde kalmak isteyeceği) ve tecim münasebetlerinin de devam edeceği ümidini belirtir.

Bu suretle İngiliz hükûmeti, Hindistan'ın mukadderatını Hindlilerin eline bırakmak kararında olduğunu ifade etmiş ve bu iş için azamî bir müddet göstermiş olur. Böylelikle Müslüman-Hindu anlaşamamazlığını ve kargaşalıkları kendisinin kışkırttığı ve bunu Hindistandan çıkmamak için bir bahane gibi kullanmak istediği yolundaki iddiaları yalanlamış olur.

Ancak o, aynı zamanda, eğer Haziran 1948'e kadar her tarafca kabul edilmiş bir anayasa yapılmaz ve kargaşalıklar devam ederse İngiltere egemenliğinin bir kısmını merkezî hükûmete ve öbür kısmını da bazı il hükûmetlerine devredeceğini söylemekle Hindistan'ın bölünebileceğini anlatmış ve dolayısiyle

[1] Metin: *State Paper. Cmd. 7047.*

Müslümanları yüreklendirip Kongres üzerinde az çok bir baskı yapmış bulunur.

Her ne olursa olsun, önceden tesbit edilen bir tarihte Hindistan'dan çıkmak kararı, İngiliz muhafazakâr partisi tarafından çok fena karşılanır ; onlar bunu bir türlü vazifeden kaçma sayar ve iktidar partisine bu yüzden çok hücumlarda bulunurlar.

Kongres'in takındığı durum

Kongres, İngiliz başbakanının demecini iyi karşılar ve ondaki açıklık ve kesinliği beğenir. Aynı zamanda şubat sonlarında Allahâbâdda yapılan toplantıda Kongres'in her il ve ilçedeki şubelerine halk efkârını yabancı egemenliğin yakında biteceği yönüne hazırlamaları, merkezdeki ve illerdeki hükûmetlerin halkla daimî temaslarını sağlayacak surette hareket etmeleri ve böylelikle halk istekleriyle onun egemenliğinin tecelli vasıta ve vesileleri olmaları yolunda yönergeler verilmesi kararlaştırılır.

Bu, iktidarı tam olarak ele almak hazırlığını sayılmalıdır.

Pencab'da ve Kuzey-batı sınır ilinde durum

1947 İlkbaharında Pencab'da kargaşalıklar artar ; Müslüman Derneği bütün Müslümanları kendi etrafında toplamaya çalıştığı ve bu yolda başarı sağladığı için bu ilde kendisine mensup olmayan Müslüman saylavların durumu gittikçe güçleşir. Aynı zamanda orada Müslüman olan ve olmayanlar İngiliz başbakanının İngilterenin egemenliğini yerine göre illere devredebileceğini söylemesinden ürkmüş ve kuşkulanmışlardı. Bu sözler İngilizler çekilirken Pencab'da egemenliği ora hükûmetine devredebilecekleri yani onu bağımsız tanıyacakları anlamında da olabilirdi.

Bu takdirde orada çoklukta bulunan Müslümanların, Derneğe tarafdar ve aleyhdar diye ikiye ayrılmış bir durumda yaşamalarına ve böylelikle Hindu ve Sih azlıklarının üstün bir durumda bulunmalarına müsaade etmeleri manâsız oluyordu ; keza Hindularla Sih'ler de Müslümanların Dernek etrafında toplanıp egemenliği İngilizlerden devr almalarından ürkmekteydiler.

Bütün bu duygu ve kaygılar kargaşalıkların artmasına ve Mart 1947 başlarında Pencab'dakı Derneğe karşın olan hükûmetin düşmesine sebep olur.

Ahalisinin pek büyük çokluğu Müslüman ve Afgan olan Kuzey-batı Sınır ilinde Koneres'e mensup bir müslüman hükûmetin iktidarda olduğunu daha önce görmüştük. Onun başında bulunan, Han Sahip denilen kimse Dernek taraftarlarına ve dolayısiyle Pakistan'ın kurulmasını isteyenlere karşı baskı yapmaktaydı, bu da büyük bir gerginlik doğurmuştu.

Daha sonra ora Kongres teşkilâtı Pakistan fikrini baltalamak ve Müslümanları birbirine katmak için bu ilin bir serbest Patan (Afgan) devleti haline gatirilmesini önerir.

Bu da Derneğin şiddetli itirazlarını mucip olur.

Pakistan fikri üzerinde tartışmalar

Kuzey Hindistan'ın büyük bir kısmına yayılmış bulunan kargaşalık ve vuruşmaların yarattığı hava içinde Müslüman Derneği ile Kongres, söylev, demeç ve yazı şeklindeki siyasal tartışmalarına devam ederler.

Mart 1947 sonunda M. A. Cinna'nın " Hindistan'ı bölüp onu mes'ud kılmak, birleşik bir Hindistan için savaşıp her şeyi yoketmekten daha iyidir„ demesine az çok karşılık olarak Cevherlal Nehru şu yolda konuşur

" Pakistan için ayak direyenlere istediklerini verebililiz, şu şartla ki onlar da bu devlelin içinde kalmak istemeyen bölgeleri bu iş için zorlamasınlar„.

Bu, eğer Dernek Bengal ve Pencap illerinin bölünmesine ve onların halkının çokluğu bakımından Müslüman olmayan kısımlarının Hindistan'da kalmasına razı olursa, biz de Pakistan'ı kabul ederiz demekti.

M. A. Cinna da bu fikre şiddette itiraz ederek İngiltere hükûmetiyle kıral nâibinden böyle bir şeyi kabul etmemelerini ister.

Yeni İngiliz önergesi

Durum böyle bir çıkmazda iken İngiltere başbakanı 3 Haziran 1947'de Londra saylavlar meclisinde bir demeçte bulunur ve şu düşünceleri ileri sürer [1].

[1] Metin: *Indian Policy: Statement of 3nd June 1947 (Cmd 7136) ad ve* işaretli State Paper.

İngiltere, başlıca Hindistan partilerinin 16 Mayıs 1946 tarihli İngiliz önergesi esaslarına göre bir anayasa hazırlamak için işbirliği yapacaklarını ummuştu ; bu ümit boşa çıkmıştır.

Madras, Bombay, Birleşik iller, Bihar, Merkezî - İller, Berar, Assam, Orisa ve Kuzey-batı Sınır ili temsilcilerinin çokluğu ile Delhi, Ecmir-Mervara ve Kurg'un temsilcileri yeni bir anayasa tasarısı hazırlamak işinde epi ilerlemişlerdir. Ancak Müslüman Derneği ve ona dahil olarak Bengal, Pencab, Sind ve İngiliz Beluçistanı temsilcilerinin çokluğu anayasa meclisine girmemeye karar vermişlerdir.

İngiltere daima, egemenliğin Hindlilere devri yönünün Hindistan halkının isteklerine uygun bir biçimde yapılmasını istemişti. Eğer Hindliler arasında bir anlaşma olabilseydi bu iş çok kolaylaşmış olurdu. Bu gerçekleşmeyince işin çözülmesi İngiltere hükûmetine düştü. O da aşağıdaki yolu tutmayı uygun gördü. Amacımız kesin bir Hindistan anayasası hazırlamak değildir ; bu, Hindlilerin işidir. Keza bu önergelerimizde Hindistan'ın türlü cemâatleri arasında görüşmeleri önlemeyi amaç edinen bir yön yoktur.

Bizim tutacağımız yol şudur

Bu gün çalışmakta olan anayasa meclisinden başka bir ikinci meclis daha teşkil edilecektir. Birinci meclise girmek istememiş olan bölgelerin temsilcileri bu yeni meclise katılabileceklerdir. Her iki meclis ancak temsilcilerinin çokluğu kendisine katılmak isteyen bölgeler için anayasa tasarısı yapabileceklerdir. Bu suretle İngiliz hükûmeti egemenliği kime veya kimlere devredeceğini bilecektir.

Bengal ve Pencab illerindeki yasama meclisleri iki kısım olarak ayrı ayrı toplanacaklardır ; bunlardan birinde halkın çokluğu Müslüman olan bucakların saylavları öbüründe de bu illerin kalan bucaklarının saylavları bulunacaktır [1].

Ayrı ayrı toplanan bu iki takım saylavlar ilin bölünmesini isteyip istemediklerine dair oy vereceklerdir. Eğer her iki kısımda da bölünme lehinde bir çokluk hasıl olursa o il bölünecektir.

[1] Meclislerdeki Avrupalı üyeler bu gibi toplantıların hiç birinde bulunmayacaklardır

Ancak eğer il bölünmeyecek olursa onun temsilcilerinin hangi anayasa meclisine gitmek isteyeceklerini tesbit için yukarda sözü geçen oy toplama işinden önce Bengal ve Pencab il meclislerindeki saylavların her iki takımı bir arada toplanıp bu hususta oy vereceklerdir.

Bu demeçte ikişer takım halinde toplanacak olan Bengal ve Pencab saylavlarından bir takımın bölünme lehinde ve öbürü aleyhinde bulunduğu takdirde ne yapılacağı tasrıh edilmemektedir. Fakat daha yukarda genel olarak iki anayasa meclisinin ancak kendisine katılmak isteyen bölgeler için anayasa tasarısı yapabileceği söylenmiş olduğundan iki takımdan biri ayrılmak isterse ayrılabilecek demektir.

Sind ilinin saylavları da bu ilın hangi anayasa meclisinde temsil edileceğini kararlaştıracaklardır.

Kuzey-batı Sınır ili'nin durumunda bir özellik vardır. Bu ilin üç temsılcisinden ikisi şimdiki anayasa meclisine iştirâk etmektedir (Yukarda görülmüş olduğu gibi ora Müslümanları Müslüman Derneği'nden çok Kongres'i tutmaktadırlar). Ancak eğer Pencab kısmen veya tamamen yeni anayasa meclisine katılmaya karar verirse (yani Pakistan'a katılmak isterse) Kuzey-batı Sınır ili coğrafî mevkii dolayısiyle özel bir durumda kalabilir (yani içinde kalmak istediği Hindistan'dan ayrılmış bir halde bulunabilir). Bunun için Pencab böyle bir karara varırsa bu Sınır ili halkına, yeni bir genel yoklama (referandum) sayesinde kesin isteğini açıklamak fırsatı verilmelidir.

İngiliz Belucistanı'nın durumu da Kuzey-batı Sınır ilininkine benzer (Sind onu Hindistan'ın öbür kısımlarından ayırmaktadır). Belucistan'ın bu kısmında seçilmiş olan bir temsilci, anayasa meclisine girmemiştir : Orada da bir genel yoklama yapılmalıdır.

Assam ilinde Müslümanlar azlıktadırlar; ancak Saylhet bucağında bunlar büyük çokluktadırlar ; orada da bir genel yoklama gerekmektedir (yani bu il Hindistan'a kalmalı, fakat Saylhet bucağı ne tarafa katılmak istediğini açıklıyabilmelidir).

Kuzey-batı Sınır ilindeki oymaklarla yapılması gereken anlaşma, onların bölgelerine komşu olup egemenliği İngiltere'den devralacak olan teşekkül tarafından yapılacaktır.

Bu işlerde çabuk davranılmalıdır, tâ ki İngilizler çekilmeden önce onun yerini alacak olan teşekküller kurulmuş ve işler bir hale gelmiş olsunlar.

Yeni İngiliz önergesinin gördüğü karşılık

Müslüman Derneği 9 Haziranda bu önergeyi yarı tatmin edici saymakla birlikte kabul eder.

Kongres de sonu gelmiyen Müslüman-Hindu boğuşmalarına ancak Pakistan kavramının kabulü sayesinde bir son verileceğine inan getirir; İngiliz önergesinin ülkede baysallığı yeniden kurmak ve yabancı egemenliğini sona erdirmek için tek yol olduğunu kabul eder ve onu tasvibe karar verir (14 Haziran 1947).

Bu görüşü ileri süren Mevlâna Abdülkelâm Âzâd şu yolda konuşur: Bugünkü soru hangi tasarıyı kabul ve hangisini reddetmek gerektiği sorusu değil, içinde bulunduğumuz kararsızlık ve dümensiz gidiş devam etmeli mi etmemeli mi sorusudur. Kongres'in ülküsü birleşik bir Hindistan'dır; ancak aynı zamanda o, halkın kendi mukadderatını kendisi tayin etmesi esasına da bağlıdır ve hiçbir bölgeyi zorlamak isteğinde değildir.

Bu görüşe karşı bazı şiddetli itirazlar olursa da Gandi de bunu destekler ve bütün öbür teşekküller bu tasarıyı kabul ettikten sonra Kongres bunu reddederse dünya karşısında çok güç bir duruma düşeceğini söyler.

3 Haziran 1947 tarihli İngiliz önergesi Kongres'ce 29 oya karşı 157 oyla kabul edilir.

Varılan kararda şu yön de vardır: "Bugünkü coşkun sinirlilik ortadan kalktığı vakit Hindistan soruları oldukları gibi görülecek ve yanlış ve aldatıcı olan iki ulus (Müslüman-Hindu) nazariyesi herkes tarafından bir yana atılacaktır„.

Bu demekti ki Kongres, Pakistan işini muvakkat olarak kabul ediyordu.

Yerli devletlere karşı durum

Müslüman Derneği'yle Kongres'in 3 Haziran 1947 tarihli İngiliz önergesini kabul etmeleri Hind kıt'asının Pakistan ve Hindistan diye ikiye, ayrılacağını ve Derneğin birisinde, Kongres'in de ikincisinde, ilk zamanlarda olsun, üstün durumda olacağını gösteriyordu.

Buna göre bu iki teşekkülün yerli devletlere karşı güdecekleri siyasanın önemi büyüktü.

M. A. Cinna, Temmuz 1947 sonlarında Derneğin hiç bir yerli devlet üzerinde baskı yapmayacağını ve onların her birini kendi mukadderatını tespitte serbest bırakacağını açıklar.

Kongres ise hiç bir Hindistan yerli devletine kendini bağımsız ilân etmek ve ülkenin kalan kısmından ayrı yaşamak hakkını tanımıyacağını bildirir.

Burada da Kongres'in bütün Hindistan'ı tek devlet saymak ve onu birleştirmek isteği görünür.

Bundan başka bu eserin öbür kısımlarında belirtilmiş olduğu gibi yerli hükümdarların bir çoğu ülkelerinde orta çağımsı bir yönetim yaşatmakta idiler; Kongres bu duruma bir son vermek istemekle onların tebaalarını koruyordu.

Bu karara varılırken Kongres, nufüsu 16 milyonu aşan ve büyük çokluğu Hindu olup hükümdarı Müslüman olan Haydarâbâd devletini bilhassa kasdediyordu.

Sihlerin durumu

Pencab'da ve bu ilin Güneyinde bazı bölgelerde kalabalık bir cemaat teşkil eden Sihlerin (5.700.000 kişi) bu çekişmeler sırasındaki durumu şu olmuştur:

1942'de Sör S. Krips'in önergesi Hind önderlerince kabul edilmedikten sonra Müslüman Derneği, Sihleri tatmin etmeye çalışmış, bir Pakistan kurulacak olursa onun içinde kalacak olan Sihlerin her türlü menfaatlerine saygı gösterileceği yolunda inancalar vermiş ve bu suretle bu cemâatin kendine karşın bir durum almasını önlemek istemiştir.

Bir zaman olmuştur ki bazı Sih önderleri Dernekle anlaşmaya hazır görünmüşlerdir.

M. A. Cinna onlara bilhassa şu yönleri anlatmaya çalışmıştır:

Sihler, Hindistan içinde denizde damla sayılmaya mahkûmdurlar. Pakistan'da ise Pencab ilinde önemli bir azlık durumunda bulunmaları yüzünden kendilerine kanunen sağlanacak haklar sayesinde önemli bir mevki sahibi olabilirler.

Bununla birlikte Sih kütlesi, Pakistan kavramına yanaşmaz. Aynı zamanda Sihler'de Kongres önderlerine karşı da bir gü-

vensizlik duygusu doğar. Kongres'cilerin, Müslüman Derneğiyle yapacakları müzakerelerde eğer gerekirse Sihleri bir pazarlık konusu yapıp feda etmeleri kaygısı uyanır.

Sih cemâati bu iki kaygı arasında bocalarsa da genel olarak Kongres'e daha yakın bulunur ve bir sürü tereddütten sonra birinci anayasa meclisine üye gönderir. Sebebi Sihlere Hindular arasında evlenme vesaire gibi temasların çok olmasıdır; aynı zamanda Sihlik daha çok Hinduluktan ayrılmış bir hızip olup mensuplarını Hindular arasından toplamış bulunması, doğan çocukların Sih olarak doğmayıp ilerde bu dinî seçmeleri ve bunu yapıncaya kadar Hindu sayılmaları, Sihleri Müslümanlardan çok Hindulara yaklaştırıyordu.

1946'da Hindistan'a gelen İngiliz bakanlarının Mayıs önergeleri Sihlere yeter önem vermediği için bu cemaâti çok kızdırır; Sihler, kalabalık halde Lahor'da bazı anıtları ele geçirmeye çalışırlar ve epey çarpışmalar olur.

3 Haziran 1947 tarihli İngiliz önergesi de onların hoşuna gitmez.

Son bölüşmede, yani ülkenin Hindistan ve Pakistan diye kesin olarak ikiye ayrılmasında Sihlerin büyuk çokluğu Hindistan'da kalacaktır; ancak Kongres onlara istedikleri ölçüde azlık hakları vermiyeceği için daimî surette sızlanacaklardır.

XXII. HİNDİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI VE İKİYE BÖLÜNMESİ

18 Temmuz 1947 kanunu

Bu kanun Hind kıt'asını 15 Ağustos 1947'den itibaren Hindistan ve Pakistan diye ikiye bölmekte ve her iki yarıyı "Bağımsız (independant) Dominyon„ adı altında fi'len bağımsız kılmaktadır (M. 1).

Dominyon tabirinin hukukî anlamı 1931'de tespit edilmişti (Statut of Westminster). Buna göre Dominionlar, iç ve dış işlerini kendi meclislerinin denetlemesi altında diledikleri gibi görmekte tamamiyle serbest olan, fakat İngiltere kıralını kendi hükümdarları bilen devletlerdir. Bu böyle olunca yeni kanundaki "Bağımsız Dominion„ tabirinin kullanılmış olması dikkati

çekmiş ve Londra saylavlar meclisinde soruları gerektirilmiştir. Başbakan Atli meseleyi şu yolda açıklamıştır[1] (Geniş özet):

"Bunu tarih ve psikolojiye göre ele almalıdır Hiç bir zaman İngiliz parlâmentosunun ve hükûmetinin egemenliği altında bulunmamış bir ülke ile o durumda bulunmuş ülkeler arasında tam intibak olmaz. Hindliler bu yönün belirmesini istediler sanırım. Onlar bir dominyon olmanın faydalarını taktir ediyorlar; ancak onlar bu kadar zaman İngiltere hükûmetinin vesayeti ve parlamentosunun denetlemesi altında kaldıktan sonra: şimdi nihayet bu denetleme bağından kurtulduk, duygusunu taşıyorlar„.

Atli kanunun Saylavlar meclisinde ikinci okunuşu sırasında İngiltere'nin bu bağımsızlık verme hareketinin tarihte eşsiz olduğunu, bir devletin bir ülkeyi savaşla kaybetmesinin çok görüldüğünü, fakat durup dururken böyle bir şeyi kimsenin yapmadığını belirtir[2].

Başbakan keza aynı toplantıda Hindistan önderlerinin epey zamandan beri "Öz yönetim„ isteğinde bulunduklarını, bunun dünya gidişinin bir sonucu olduğunu, geçmişte bu istekleri tatminde geciktirmeler yapıldıkça bunların ancak şiddet kesbettiklerini söylemiş, bağımsızlığı hiç bir bakımdan azaltmayan dominyon durumunun çok faydalı olduğunu belirtmiş ve bununla eski Uluslar Cemiyeti ve bugünkü Birleşmiş Uluslar Kurulu arasında benzetmeler yapmıştır[3].

Yeni kanunun başlıca öbür hükümleri şunlardır:

Doğu Bengal, Batı Pencab, Sind, İngiliz Belucistanı ve bunlardan başka o sırada ahalisi arasında yapılmakta olan geniş yoklamanın sonucu uygun çıkarsa Kuzey-batı-Sınır İli hep birden Pakistan'ı teşkil edeceklerdir (M. 2).

Bu yoklama sonunda bu il de Pakistan'a katılmıştır. Asam ilinin Saylhet bucağında yapılan yoklama da onun Doğu Bengal'e ve dolayısiyle Pakistan'a katılmasını gerektirmiştir.

Üzerinde durduğumuz bağımsızlık ve bölünme kanununun İngiliz parlamentosunda görüşülmesi sırasında İngiliz hükûmeti

[1] *Parliamantary Debates (House of Commons) Vol 440 No. 141-14* July 1947, s. 43.

[2] Bak: *Parliamentary Debates (House o Commons)*, 10 Temmuz 1947, s. 2453.

[3] *Aynı eser*, s. 2457-58

de genel olarak bölünme işinin aleyhinde görünmüştür. Başbakan, Saylavlar meclisinde[1] ve Hindistan ve Burma bakanı Lord Listowel Âyan meclisinde[2] bu duyguyu açıklamış ve yeniden bir birleşme olmasını umduklarını söylemişlerdir.

Bu yolda söylenen sözlerin başlıca iki amacı olabilir: 1. Ayrılığın İngilterece kışkırtıldığı propagandasının önlenilmek istenmesi; 2. Pakistan'la birleşecek bir Hindistan'ın İmparatorluktan daha güç ayrılabileceği düşüncesi.

Yeni dominyonların her birinde kıral tarafından atanmış bir genel vali bulunacaktır. Bu Dominyonlardan birinin meclisi buna mani olan bir kanun çıkarmadıkca aynı kimsenin her iki Dominion'un da genel valisi olması mümkündür (M. 5).

Londra'da saylavlar meclisinde Atli'nin ve ayan meclisinde Lord Listowel'in ifadelerine[3] göre Kongres o sırada kral naibi ve genel vali bulunan Lord Mountbatten'in ve Dernek de M. A. Cinna'nın genel vali olmalarını istemişler ve buna göre birincisi Hindistan'a ikincisi de Pakistan'a atanmıştır. Esasen genel vali olacak kimseler dominyon hükûmetlerinin oyu alınarak atanmakta olup Hindistan'da henüz onun bölüneceği kısımlar ayrılıp birer hükûmete malik olmadıkları için, bu genel vali atamak işi, Kongres ve Dernek'in oyları alınarak yapılmıştır.

Yeni dominyonların yasama meclisleri her türlü kanun yapmaya yetkilidirler ve oralardaki genel valiler, kral adına, bunları tasvibe yetkilidirler (M. 6).

İngiltere hükûmetinin bu iki dominyonla ilgisi kalmamıştır. İngiltere kıralının Hindistan yerli hükûmetleri, oymak başkanları vesaire üzerindeki hükümranlığı (suzeraineté) sona ermiştir ve aradaki bütün antlaşmalar bundan böyle hükümsüzdür. Kıral artık "Hindistan İmparatoru„ ünvanını taşımıyacaktır (M. 7).

Bu maddeye göre yerli devletler bağımsız oluyorlar. İngiliz hükûmeti onlar üzerindeki egemenliğini Hindistan ve Pakistan'a devretmeyi kabul etmemiş ve onlarla olan ilgilerini

[1] Aynı eser, s. 2457.

[2] *Parliamentary Debates (House of Lords) 16 Temmuz 1947*, s. 809.

[3] *Parliamentary Debates (House of Commons) 10 Temmuz*, 1947 s. 1460 - 61 ve (*House of Lords*) *16 Temmuz 1947*, s. 810 - 11.

kesmekle yetinmişti; ancak bu ayrıca bir şey ifade etmiyordu; çünkü bu devletlerin yeni dominyonlara kafa tutacak güçleri olmadığı besbelli idi.

Yukarıya yeni kanunun başlıca hükümleri konulmuştur. Bunlardan başka ayrılma oluncaya kadar müşterek bir savunma komitesi kurulmuştur.

Bir çok İngiliz memur ve subayı da yeni dominyonlarda kalmayı ve hizmet etmeyi kabul etmişlerdir.

Bu kanun İngiliz meclislerinden kolaylıkla ve bütün partilerin oybirliğiyle geçer.

Yeni iki dominyonun durumu

Pakistan'ın büyüklüğü 940.000 Klm². ve nüfusu 80.000.000 kişidir [1].

Pakistan bir birinden çok uzakta bulunan iki parçaya bölünmüş bir durumdadır. Onun Doğu Bengal ile Assam ilinin ufak bir kısmını kapsayan Doğu parçasının büyüklüğü 140.000 Klm². ve nüfusu 46.720.000 kişidir. Pakistan'ın: Batı-Pencab, Sind, Kuzey-batı Sınır ili ve İngiliz Belucistanı'nı kapsayan Batı kısmının büyüklüğü 800.000 Klm² ve nüfusu 33.540.000 kişidir.

Pakistan'a katılmış olan yerli devletlerin büyüklüğü 200.000 Klm² ve nüfusu 2.000.000 dir.

Buna göre Pakistan 1.140.000 Klm² büyüklükte ve 82 milyon kadar nüfusu olan bir devlettir.

Ona istiyerek ve Haydarâbâd gibi istemiyerek katılan, fakat şimdi fi'len onun bir cüz'ü sayılması gereken devletlerle birlikte Hindistan dominyonunun büyüklüğü üç buçuk milyon Klm². ve nüfusu 310.000.000 kadardır. Henüz durumu belli olmayan Keşmir'in büyüklüğü 218.000 Klm² ve nüfusu 4 milyon kişiye yakındır.

[1] Gerek Pakistan, gerekse Hindistan hakkında verdiğimiz rakkamlar son derece takribidir ve ancak ortalama bir fikir edinilmesine yarıyabilir. Esasen bir çok milyon kişinin göçleri nüfusa ait rakkamların isabetini çok azaltmaktadır. Bütün bu rakkamlar hakkında bu iki ülkenin resmi sayılması gereken yayınları ile en güvenilir kaynaklar arasında bulunan Bombay'da çıkan «The Indian and Pakistan Year Book and Who's Who 1948» ve Londra'da çıkan «The Statesman's Year-Book 1948» de görülen rakkamlar arasında intibak olmadığı gibi adı geçen Bombay yıllığının bazı kısımları arasında da tereddüt doğuracak intibaksızlıklar vardır (meselâ sahife 6 sütun 2, bölek 3 de).

Asıl *Pakistan* Dominyonunda 12 milyon kadar Hindu, asıl *Hindistan Dominyonu*'nda 20 milyon kadar Müslüman kalmıştır.

Dominyon olduktan sonraki durum

Hindistan ve Pakistan ve ikincisi daha büyük ölçüde İngiliz memur ve subaylarının bir kısmını ülkelerinde alıkoymuşlardır. Tecim evleri, bankalar ve bütün ekonomik bağlar keza kalmıştır.

Hindistan eski Hind ülkesinin hemen bütün sanayiine sahip olduğundan daha çok gelişmek imkânlarına maliktir ve gelişmektedir.

Ancak sefalet, komünist propagandasını kolaylaştırmaktadır. İngilizlerin gitmiş olması bir bakımdan komünistleri ulusal duyguları ve yabancı duşmanlığını sömürmek imkânından mahrum etmekte, fakat öbür yandan daha şiddetli davranmakla birlikte daha kifayetsiz olan bir idare onlara daha çok fırsatlar vermektedir.

Pakistan, hem bir sınır devleti olduğu ve Hind ülkesinin daima istilâ edildiği yolların üzerinde bulunduğu, hem de Hindistan'dan kuşkulandığı için İngiltere'ye daha çok bağlıdır.

İki dominyon bir birinden ayrıldıkları sırada Hindistan'da kalacak olan Müslümanlarla Pakistan'a bırakılacak olan yerlerdeki Hindu ve Sihler arasında geniş bir göç hareketi olmuş ve bu sırada ve türlü çarpışmalarda her halde bir kaç milyon kişi ölmüştür. Bu sırada bu gibi hareketler artık durmuştur.

Bazı meseleler

Hindistan için önemli bir mesele Haydarâbâd devleti meselesi idi. Delhi hükûmeti bu devlete el koymakla meseleyi fi'lî bakımdan çözdü. İşin hukukî bakımından nasıl çözüleceği henüz belli değildir.

Hindistan'la Pakistan arasında *Keşmir* meselesi vardır. Bu devletin hükümdarı (Maharaca) Hindu, fakat halkın büyük çokluğu Müslümandır. Ancak bağımsızlık için yapılan mücadelelerde bu halk *Müslüman derneği*'nden çok *Kongres*'i tutardı. Bağımsızlık elde edildikten sonra Pakistan ve Hındistan her biri kendi lehinde olan delilleri ileri sürerek Keşmir için tartışmaya koyuldular. Bir yandan da çoğu *Afgan* olmak üzere bir

takım *Müslüman* kuvvetler *Keşmir*'e girip Maharaca'nın birlikleriyle çarpıştılar. Mesele *Birleşmiş Uluslar Kurulu*'nca incelenmektedir.

Pakistan içinde yaşıyan *Afganlar* meselesi de bu devletle *Afganistan* arasında bir tartışma konusudur. Bu Afganları ikiye ayırmak gerektir. *Sint ırmağı* ile dağlık bölge arasındaki düzlükte yaşıyan kentli ve köylü Afganlarla dağlık bölgede yaşıyan oymaklar. Bugün tartışma konusu olan yön bu ikinci takımdır.

Hindistan'ın cumhuriyet olması

27 Nisan 1949'da *Londra*'da toplanan bütün İngiliz *Dominyonları*'nın temsilcileri *Commenwealth* üyelerinden her hangi birinin İngiliz birliğinden çıkmadan hükûmet biçimini Cumhuriyete çevirebileceğine karar verirler.

Bu karar, daha çok duygulara dayanan *Hindistan Dominyonu*'nun İngiliz birliğinden ayrılmadan cumhuriyet olmasına imkân vermek için alınmıştır.

XXIII. HİNDİSTAN GENEL VALİ VE KRAL NÂİBLERİ

1774 — 1833 devresinde bunlara "Governors-General of Fort William in Bengal„ denirdi. 1833 — 1858 devresinde "Governors-General of India„, 1858—1947 devresinde "Governors-General and Viceroys„, ondan, yani ülkenin ikiye bölünmesinden sonra da her iki kısım için yine Governors-General tabirleri kullanılmıştır. Hindistan 26 Ocak 1950'de Cumhuriyet biçimini kabul edince tabiatiyle oranın devlet başkanı Cumhur başkanı ünvanını alacaktır. Adları ve göreve başlayış tarihleri aşağıdadır ("v„ işareti vekil demektir):

Governors-General of Fort William in Bengal:

Warren Hastings	1774
Sır Jonn Macpherson (v)	1785
Earl (Marquess) Cornwallis	1786
Sır John Shore (Lord Teignmouth)	1793
Sır Alured Clarke (v)	1798
Earl of Mornington (Marquess Wellesley)	1798
Marquess Cornwallis (ikinci defa)	1805
Sir George Barlow (v)	1805

Baron (Earl of) Minto I.	1807
Earl of Moira (Marquess of Hastings)	1813
John Adam (v)	1823
Baron (Earl) Amherst	1823
William Butterworth Bayley (v)	1828
Lord William Cavendish-Bentinck	1828
Governors-Generals of India :	
Lord William Cavendish Bentinck	1833
Sir Charles (Lord) Metcalfe (v)	1835
Baron (Earl of) Auckland	1836
Baron (Earl of) Ellenborough	1842
Sir Henry (Viscount) Hardinge	1844
Earl (Marquess) of Dalhousie	1848
Viscount (Earl) Canning	1856
Governors - General and Viceroys :	
Earl Canning	1858
Earl of Elgin I	1862
Sir Robert Napier (Lord Napier of Magdala) (v)	1863
Sir William Denison (v)	1863
Sir John (Lord) Lawrence	1864
Earl of Mayo	1869
Sir John Strachey (v)	1872
Lord Napier ef Merchistoun (v)	1872
Baron (Earl of) Northbrook	1872
Baron (Earl of) Lytton	1876
Marquess of Ripon	1880
Earl of Dufferin (Marquess of Dufferin and Ava)	1884
Marquess of Lansdowne	1888
Earl of Elgin II	1894
Baron (Earl) Curzon of Kedleston	1899
Lord Ampthill (v)	1904
Baron (Earl) Curzon of Kedleston (İkinci defa)	1904
Earl of Minto II	1905
Baron Hardinge of Penshurst	1910

Baron Chelmsford	1916
Earl of Reading	1921
Baron Irwin	1926
Earl (Marquess of) Willingdon	1931
Marquess of Linlithgow	1936
Viscount (Earl) Wavell	1943
Rear Admiral Earl Mountbatten of Burma	1947

İki ayrı dominioun'un kurulmasından sonra

Governors-General of India

Real Admiral Earl Mountbatten of Burma	1947
Sir Chakravarthy Racagopalachari	1948

İlk Cumhur Başkanı

Racendra Prasad	1950

Governors General of Pakistan

Muhammed Ali Cinna	1947
Hacı Hoca Nizam üd-din	1948

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA VE FAYDALANILAN ESERLER

I. Muhammed Şah devri ve Nadir Şah Afşar'ın Hindistan akını

A. ZAMANINDA YAZILMIŞ ESERLER

Hâfi Han diye anılan Muhammed Haşim Ali Han: *Müntehab ül-Lübab* (Farsca). Muhammed Şah devrinin ilk 14 yılını kapsar. Dolayısiyle Nadir Afşar istilasına kadar gelmez (Bk. C. II s. 555-6'ya).

Rüstem Ali ibn-i Muhammed Halil Şahâbâdî: *Tarih-i Hindî* (Farsca). Muhammed Şah devrini, onun saltanatını yirmi üçüncü yılına kadar muntazam surette yıl beyıl anlatır. 1741—42' de yazılmıştır. Yazar Barha Seyyidlerine taraftar olup Muhammed Şahın tenkidcisidir (Elliot and Dowson 1877).

Anand Ram Muhlis: *Tezkire* (Farsca). Bilhassa Nadir Şah Afşar'ın istilasiyle ilgili olayları ve o anda Gurkanlı devletinin durumunu belirtir. Yazar Vezir Kamer üd-din Han'ın adamlarındandır. Turaniyan'ı tutar ve Hindistaniyan'ın ve ezcümle bunların başı olan Han Devran'ın yanlış veya kötü hareketlerini belirtir (Elliot and Dowson 1877).

Muhammed Şâfi Tahranî (Vârid): *Tarih-i Cagataî* veya *Tarih-i Muhammed Şahî* (Farsca). Yazarın şairlik mahlası Vârid olduğundan esere *Mir'ât ül-Varidat* dahi denir. Eser Babur devrinden başlarsa da 1688-89 dan ve bilhassa Evrengzib Alemgir'in ölümünden (1707) sonraki kısmı önemlidir. Nadir Afşar'ın Hindistan'dan çıkıp gittiği tarihte (1739) biter. (Elliot and Dowson).

Mirza Mehdi: *Tarih-i Cihanküşay-ı Nadiri* (Farsca). Yazar Nadir Afşar'ın münşîsi (kâtibi)'dir ve tabiatiyle ondan yana yazmıştır. Ancak eserde aşırı mübalaga ve dalkavukluk yoktur; olayları Nadir Afşar bakımından iyice gösterir.

Bombay'da pek çok kere taşbaşması olarak teksir edilmiştir. Bu yüzden eserden parçalar alınırken sahifelerden çok fasıllar anılmıştır.

J. Frazer: *History of Nadir Şah* (İngilizce). Eser bilhassa Gurkanlı devletinin bazı memurlarının rapor özündeki mektuplarını kapsaması dolayısiyle önemlidir. Bunların en dikkati çekeni de Gurkanlı subedarlarından Serbülend Han Mübarizülmülk'ün kâtibi Mirza Zaman'ın Çin Kılıç Han'ı ve Turaniyan'dan olan bazı ileri gelenleri kötüleyen mektuplarıdır (London 1741).

Hoca Abdülkerim Han Keşmirî: *Beyan-ı Vâki* (Farsca). Kısmen tarih ve kısmen hâtırat eseridir. Nadir Afşar'ın az çok genel bir tarihini ve onun istilâsından sonra Gurkanlı padişahlarından Muhammed ve Ahmed Şahların devirlerini anlatır. Gurkanlı devletindeki yönetim bozukluğunu, iç savaşları ve ileri gelenlerin arasındaki geçimsizliği iyice belirtir (Elliot and Dowson 1877).

Tarih-i Ahmed Şah (Farsça). Yazarın ve eserin tam adı belli değildir. Yukardaki eserle hemen aynı devreleri kapsar ve Afgan Şahı Ahmed Şah Baba Abdalî (Durranî)'nin başlıca istilâlarını anar, eserin adındaki Ahmed Şah, Gurkanlı padişahı olan Ahmed Şah'dır (Elliot and Dowson, London 1877).

Artin (Tanburi): *Thamas Kulu Han'ın tevarihi* (Türkçe). Yazar Osmanlı hükûmeti tarafından Nadir Afşar nezdine elçi olarak gönderilmiş olan Mirahur Mustafa Paşa'nın maiyetinde o sırada Nadir'in bulunduğu Kandahar'a gider ve Mustafa Paşa İstanbul'a dönerken Nadir'in çalgıcıları arasında kalıp onun Hindistan seferine iştirak eder. Eserinde Kandahar'a gidişini ve Hind seferini anlatır. Tamamiyle anlayışsız bir adam olmakla birlikte eserinin önemi ordu içindeki söylentileri vuruşma ve zaferlerin er gözü ve anlayışiyle görülüp anlatılmasındadır. Eser Türkçe olmakla birlikte Ermeni harfleriyle 1800 yılında Venedik'te basılmış ve Bay Esad Uras tarafından Türk harflerine çevrilmiştir (T. T. K. yayınlarından, Ankara 1942).

B. OSMANLI HAZİNE-İ EVRAKINDA BULUNAN BAZI BELGELER

Bunlar yazarın ricası üzerine Arşiv Genel Müdür muavini Bay Selâhaddin Elker tarafından yapılan araştırmalar sonucunda bulunmuş ve bu eserın yazarı tarafından izahlı surette yayınlanmıştır.

Hikmet Bayur: *Nadir Afşar'ın Hind seferinin sonunda Osmanlı Pâdişahı I. Sultan Mahmud'a yazdığı mektup.* (8. Nâme Defteri, s. 30 - 32 'de Farsca ve 32 - 34 'de Türkçe suretleri vardır. Bu mektupta Hindistan seferi Nadir Afşar bakımından iyi ve anlayışlı bir surette anlatılmaktadır. IV. Tarih Kongresi zabıtlarında Hikmet Bayur'un tebliği (T. T. K. yayınlarından, Ankara).

Hikmet Bayur: *Osmanlı Devletinin Nadir Şah Afşar'la barış yapmasını önlemek amacını güden bir Gurkanlı denemesi.* İstanbul'a gelen Hind elçisi Seyyid Ataullah'ın bir takririni kapsar (8. Nâme Defteri s. 604). Belleten, C XIII, Sayı 49, Ocak 1949. s. 91-96. (T. T. K. yayınlarından, Ankara 1949).

Hikmet Bayur: *Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı devletini İran'ı istilâyu kışkırtmak için yapılan iki deneme.* Birinci deneme Haydarâbâd devletinin kurucusu Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ün I. Sultan Mahmud'a yazdığı bir mektupla (8. Nâme defteri s. 292) ve ikincisi Afganistan devletinin kurucusu Ahmed Şah Baba Abdalî'nin III. Sultan Mustafa'ya yazdığı mektupla (8. Nâme defter s. 460-481) yapılmıştır. Belleten C. XIII, Sayı 46, Nisan 1948, s. 403-469 (T. T. K. yayınlarından 1948).

Son anılan mektup Ahmed Şah Baba Abdalî'nin hemen bütün hayat ve savaşlarını da anlatır.

C. YENİ ESERLER

Irvine (William): *Later Mughals* (İngilizce). Evrengzib Alemgir'in ölümünden (1707) Nadir Afşar'ın Hindistan'dan çekilmesine (1739) kadar gider. Esaslı bir incelemedir. Nadir'e ait kısım Prof. Jadunath Sarkar tarafından yazılmıştır (Kalküta 1922).

The Cambridge History of India, C. IV, The Moghul Periode. İkinci ciltte anılmıştı.

II. Gurkanlı Ahmed Şah, Halefleri ve Afgan İstilâlarına ait Hindistan'da yazılmış eserler

A. MUASIR KAYNAKLAR

Hoca Abdül-Kerim Han Keşmirî *Beyan-ı Vâki* (Yukarda anılmıştı).

Tarih-i Ahmed Şah (Keza yukarıda anılmıştı).

Tarih-i Âlemgir-i Sâni. Yazarı bilinmiyen bir eser; bu padişahın tahta çıkmasından önceki olayları ve onun devrini (1754—59) iyice anlatır (Elliot and Dowson, London 1877).

B. GURGANLI DEVLETİNİN SON DEVRİNDEKİ ACZİNİ BELİRTEN BAZI ESER VE BELGELER

Polier (Antoine Louis Henri): *Shah Alam II and his court* (İngilizce). Bu pâdişahın yanında bulunmuş Fransız aslından bir İngiliz subayının 1771 - 79 yıllarına ait hatıratı olup Gurkanlı padişahlarının düşmüş oldukları âciz durumu çok iyi belirtmektedir. Pratul C. Gupta tarafından yayınlanmıştır (Kalcüta 1947).

III. Bengal İçin

Pracendranat Banerci tarafından yayınlanan *Rajah Rammohun Roy's Mission to England* adlı eser (İngilizce) Gurkanlı Pâdişahı II. Ekber'in Hindistan'daki İngilizleri şikâyet etmek üzere bu addaki kimse ile Londra'ya gönderdiği mektubu kapsamakta, bu kimsenin hareketlerini anlatmakta ve Gurkanlı devletinin son derece düşük durumunu açıkça göstermektedir (Kalküta 1926).

Yukarıda s. 219 — 224'de anılmış olan Tipu Sultanın Osmanlı Pâdişahına gönderdiği mektubun bir kısmı da o devirdeki Gurkanlıların acz ve za'fını açıkça gösterir.

Gulâm Hüseyin Sâlim: *Riyaz üs-Selâtin* (Farsça). En iyi Bengal tarihi olup 1178 Hicrî yılına (1764—65) kadar gelir. Yazar İngilizlerin taktircisidir. Mevlevî Abd-üs-Selâm tarafından Asiatic Society of Bengal yayınları arasında İngilizce olarak yayınlanmıştır. (Kalküta 1904).

Basanta Kumar Bos: *Conquest of Bengal* (İngilizce). Şiddetli bir İngiliz karşınlığı ile yazılmış olup, bu devletin Bengal'e

hile ile ve anlaşmaları çiğneyerek el koyduğunu ve onu soyduğunu göstermeğe çalışmakta ve bu yolda bir çok belğeler yayınlamaktadır (Kalküta 1925).

Gurkanlı devletinin yıkılış devrine ait daha fazla eser anmayacağız. Anmadığımız eserlerin pek çoğu İngilizlere sunulmuş yerli yazarlar tarafından yazılmış eserlerdir. Esasen olayları Fransız ve İngiliz imparatorluklarının kurulmasını anlatan eserlerden takip etmek daha kolay ve faydalıdır.

IV. Dekkan ve Haydarâbâd devleti için

Fraser (Captain Hastings): *Our Faithful Ally the Nizam* adlı eser Sivacı devrinden 1860 yılına kadar gider; ancak XVIII. yüzyılın ortasından itibaren önemlidir (London 1865).

Mîr Alem: *Hadikat ül-Âlem* (Farsca). 1724-62 devresi için en iyi Haydarâbâd tarihidir.

V. Maysor Müslüman devleti için

Bowring (L. B.) *Haidar Ali and Tipu Sultan* (*Rulers of India*), Oxford 1899.

Hikmet Bayur: *Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim arasındaki mektuplaşma.* (9. Name defteri s. 177, 209-211, 219-220, 360, 362, 388-389 ve Cevdet tasnifi, hariciye 7077). Belleten C. XII. sayı 47. s. 617-54 Temmuz 1948 (T. T. K. yayınlarından).

Kırkpatrick (Col. W.): *Select Letters of Tippoo Sultan.* Hem Tıpu'nun hem de genel olarak Maysor'un ve Hindistan'ın durumunu aydınlatır (London 1811).

Martin Montgomery'nin Wellesley'in mektup ve muhaberatına ait eseri için bk. Kral nâiblerinin biografileri kısmına.

Dirom (Major): *A narrative of the Campaign in India wich terminated the war vith Tippo Sultan in* 1792. London 1794.

VI. Maratalar için

Bu eserin ikinci cildinin 568. sahifesindeki bibliyografyaya ek olarak :

Thorn (Major W.): *Memoir of the war in India conducted by General Lord Lake and Major-General Sir Arthur Wellesley* (London 1818).

Pearse (Colonel Hugh): *The Memoire of the Life and Military Service of Viscount Lake* (London 1908).

Blacker (St. Col. Valentine): *Memoire of the Operation of the British Army in India during the Mahratta War of 1817, 1818 and 1819* (London 1821).

Compton: *A Particular Account of the European Military Adventurers of Hindustan* (London 1892).

Bessan (Maurice): *Les Aventuriers Français aux Indes* (1775 — 1820). Paris 1932.

Daha aşağıda biografiler kısmında anılan ve İngiliz-Marata savaşları zamanına rastlayan kıral naibi ve komutanlara ait eserlere de bakmalı.

VII. Sihler hakkında

Bu eserin ikinci cildinin 568. sahifesindeki bibliyografiye ek olarak

Griffin (Sir Lepel): *Ranjit Singh and the Sikh Barrier betwen our Growing Empire and Central Asia* (Rulers of India, Oxford 1916).

Grey (C.): *European Adventurers of Northern India 1785 to 1849* (Lahor 1929).

Daha aşağıda "Biografiler„ kısmında anılan İngiliz-Sih ve İngiliz-Afgan savaşları zamanına rastlayan kıral nâibi ve komutanlara ait eserlere de bakmalı.

VIII. Portekizliler için

A. GENEL ESERLER

Denvers: *History of the Portuguese in India* (İngilizce) London 1894.

Lannoy (C. de) et Linden (H. der van): *L'expansion coloniale des peuples Européens-Portugal et Espagne* (Paris 1907).

B. MAHDUT BİR ALANI KAPSAYAN ESERLER

Seyyid Ali Reis: *Mir'ât ül-Memalik* (Türkçe). Yazar ve eser hakkında genel bilgi için bk. C. II, s. 557.—Yazar Gucerat'ta bulunduğu sırada Avrupa'lı istilâcıların yerli ileri gelenler arasındaki ihtilâflardan nasıl faydalandıklarını çok iyi görmüş ve anlatmıştır.

Dames (M. Longwoorth): *The Portuguese and the Turks in the Indian Ocean in the sixteenth century.* (İngilizce) Burada "Türk" den maksat Osmanlı Türkleridir (Journal of the Royal Asiatic Society. 1921, Part I.).

Compos (J. J. A.): *The Portugueses in Bengal* (İngilizce) Kalküta 1910.

Jayne (K. G.): *Vasco da Gama and his Successors* (İngilizce) London 1910.

C. TECİM VE EKONOMİK MÜNASEBETLERE DAİR ESERLER

Heyd (W.): Histoire du Commerce du Levant (Fransızca) çok esaslı bir incelemedir ve bütün öbür Avrupalı devletlerin Hindistanla tecimlerinden bahseder (Leipzig).

IX. Felemenkliler için

Lannoy (C. De) — Linden (H. van der): *L'expansion Coloniale des peuples Européens: Néerlande et Danemark* (Fransızca)-Bruxelles 1911.

Dubois (J. P. L.): *Vie des Gouverneurs-généraux de la Compagnie des Indes avec l'abrégé de l'Histoire des établissements Hollandais aux Indes Orientales* (La Haye 1768).

Pelsaert (Francisco): *The Remonstrantie.* (Bk. C. II. s. 562'ye).

X. Fransız'lar için

Kaeppelin (Paul) *Les origines de l'Inde Française. La Compagnie des Indes Orientales et François Martin.* Fransızların Hindistan'a yerleşmeye çalışmaları devrinden başlar (1664) ve 1720 'de durur (Paris 1908).

Alfred Martineau: *Duplex et l'Inde Française* (1722—1741). Çok esaslı bir inceleme olup kapsadığı devrede Bengal ve

Dekken tecim işlerini ve Dekken tarihini de iyice aydınlatır (4 büyük cilt, Paris 1929).

Besson (Maurice): Bk. Maratalar'a ait bibliyografya'ya

Fransız Hindistanı'na ait bilginlerin çoğu İngiliz-Fransız mücadele ve savaşları dolayısiyle İngiliz Hindistanı'nın tarihine ait kısmı anlatan eserler de görülecektir.

XI. İngiliz'ler için

A. YERLEŞME DEVRINE AİT OLUP ZAMANINDA YAZILMIŞ GENEL ESERLER

Aşağıda anılacak olan 6 eserin başlıca önemi, Hindistan'da bulunmuş, orada İmparatorluğun kuruluşunu görmüş ve bu işe katılmış kimselerin görüş ve anlayışlarını açıklamasındadır.

Mill (James): *The History of British India.* 1527—1805 yılları arasında ayrıntılı, fakat pek çok tartışmalara yol açmış bir eserdir. Yazar, sömürgeciliğin o devirdeki tecelli tarzını ve doğru bulmadığı bazı hareketleri çok ağır surette tenkid ettiği ve İngiltere'de de bu düşüncede olan kimselere birçok silâhlar verdiği için çok hücuma uğramıştır ve onun iddialarını karşılamak için epey eserler yazılmıştır (6 cilt. London 1820).

Malcolm (Major-General Sir John): *The political History of India from* 1784 — 1823. İngiliz fütühatcı zihniyetini tutan eser (2 cilt. London 1826).

Thornton (Edward) *The History of the British Empire in India.* (6 cilt. London 1841).

Trotter (Lionel James): *The History of the British Empire in India.* — Yukardakinin devamıdır ve 1844'den 1862'ye kadar gider. Her iki eser fütûhatcı anlayışla yazılmıştır (2 cilt. London 1866).

Marshman (John Clark): *Abridgement of the History of India.* Başlangıçtan 1858'e kadar gider (Serampore 1873).

Martin (Montgomery): *The Progress and Present State of British India.* — Nisbeten kısa bir tarihi özetten sonra yönetim, ekonomi ve türlü konulara ait bilgiler verir (London 1862).

M i l l e r (J o h n) *On the Administration of Justice in the British Colonies in the East-Indies. XIX.* yüzyılın başlarında Hindistan'da yürütülen adalet tarzını anlatır. Yazar yapılan bazı haksızlıkları kabul etmekle birlikte İngiliz yönetim ve adaletini eski hükümdarlarınınkinden üstün saymaktadır. (London 1827).

N a p i e r (L i e u t - G e n. S i r C h a r l e s J a m e s) *Defects, Civil and Military of the Indian Governement.* Yazarın başkomutanlığı sırasında genel vali Lord Dalhousie ile çatışmalarını anlatırken yönetimi yürütenler arasındaki çekişmeleri de anlatır (London 1853).

B o l t s (W i l l i a m) *Considerations on India Affaires particularly respecting The Present State of Bengal and its Dependencies.* 1757 'den 1766 'ya kadar giden devreye ait bir çok belgeleri kapsar. (London 1772).

T o r r e n s (W. M,): *Empire in Asia, How we Came by it. A Book of Confessions.* İngiliz emperyalist siyasasına şiddetli bir hücumdur (Allahâbâd 1926).

B a s u (B . D .) : *Consolidatian of the Christian Power in India.* Aynı şekilde bir hücumdur. Kalküta 1926.

B. YERLEŞME DEVRİNE AİT OLUP DAHA SONRA YAZILMIŞ GENEL ESERLER

S e e l e y (S i r J. R.) : *The expansion of England.* — Sömürgecilik ve fütûhatcılıktaki İngiliz başarılarının felsefesini yapar. Toplanıp yayınlanan bir konferanslar zinciridir. (Eversley series - London 1921). İlk basım Temmuz 1883 dedir.

R a w l i n s o n (H. G.): *british Beginnings in Western India* (1579 - 1657). Bu tarihler arasında İngilizlerin Hindistan'a gelip yerleşmelerini ve Portekiz ve Felemenklilerle mücadelelerini anlatır ve ilk yıllar için çok esaslı bir inceleme teşkil eder (Londra 1920).

L y a l l (S i r A l f r e d) : *The Rise and Expansion of the British Dominion in India.* Başlangıçtan 1907 yılına kadar gider. London 1929 (İlk basım 1894'dedir).

Muir (Ramsay) *The Making of British India 1856-1858.* — İyi seçilmiş bir belgeler topluluğudur. Manchester 1923.

Dodwell (Henry) *A Sketch of the History of India from 1859 to 1918.* — Yapılan işlerin çok anlayışlı tenkitlerini kapsayan bir eserdir. London 1925.

Roberts (P. E.) *History of British India under the Company and the Crown.* — Başlangıçtan 1919'a kadar giden esaslı bir inceleme. London 1927.

British India from Queen Elizabeth to Lord Reading by an Indian Mahomedan. Tarihî eser bakımından değeri az olmakla birlikte İngiliz tarafdarı bir müslüman Hindlinin bu tarihi Müslümanlara nasıl sunmayı uygun gördüğünü anlatması bakımından dikkate değer (London 1926).

The Cambridge History of India C. V; British India 1497 1858 ve *C. VI; The Indian Empire 1858 - 1918* (Cambridge 1929 ve 1932).

C. TÜRLÜ İNGİLİZ VALI, GENEL VALI VE KRAL NÂİBLERİ HAKKINDA ESERLER

Bu eserlerin hemen hepsi biografı halinde olup bir çok, belgeleri ve özel mektupları da kapsarlar. Hemen daima ilgili kimsenin lehinde bir anlayışla yazılmışlardır.

Lord Klayv hakkında:

Forrest (Sir George) *The Life of Lord Clive. 2 cilt.*

Dodwell (Henry) *Dupleix and Clive, The Beginning of Empire.* London 1920.

Warren Hastings hakkında:

Hindistan'da ve İngiltere'de en şiddetli düşmanlıklar uyandırmış ve hücumlara maruz kalmış olan bu kimseyi savunmak için çok eser yazılmıştır. Ona hücum edenlerin başlıcaları ünlü hatıp Burk (Burke), yazar Şeridan (Sheridan), Makoley (Macauley) ve tarihci James Mill'dir. Bunların bazıları zaman zaman veya sonda onun kabiliyetini de itiraf etmişlerdir.

Jones (M.E. Monckton) *Warren Hastings in Bengal* (1772—1774). Her bölüm'ün sonunda bir çok belgeler bulunmaktadır. Oxford 1918.

Strachey (Sir John) *Hastings and the Rohilla War.* Oxford 1892.

Yukardaki iki eser onun siyasal hayatını en iyi savunan eserlerdir.

Grier (Sydney C.) tarafından geniş bir girişle yayınlanmış olan *The Letters of Warren Hastings to his wife* adlı eser Hastings'in hayat ve icraâtının bir çok yönünü aydınlatmaktadır. London 1905.

Gleig (G. R.) *Life of Warren Hastings.* Onun en geniş biografisidir. (3. cilt London 1841).

Trotter (Captain Lionel) : *Warren Hastings.* Küçük fakat çok anlayışlı bir biografidir (Everyman's Library. London 1925)

Forrest (George W.) *Selection from the Letters, Despatches, and other State Papers preserved in Foreign Departement of the Governement of India (1772-1785).* Warren Hastings'in icraatını gösteren ve onu bu bakımdan savunan bir belgeler topluluğudur. (3 büyük cilt. Kalküta 1890).

Lord kornvallis hakkında:

Selections from the State Papers of the Governors-General of India Lord Cornwallis. Edited by. Forrest (Sir George). 2 cilt Oxford. 1926.

Seton-Karr (W. S.) : *Cornwallis* (Rulers of India, Oxford 1914).

Ross tarafından yayınlanan *Correspondance of Charles, First Marquis Cornwallis.* London 1859.

Sir Shor (Lord Teignmouth) hakkında:

Memoire of the Life and Correspondance of John, Lord Teignmonth, by his son Shore, C. J., Lord Teignmonth. London 1843.

Lord Wellesley hakkında:

Hutton (W. H.) : *The Marquess Wellesley and the*

developement of the Company into the supreme Power in India. Oxford 1915.

Roberts (P. E.): *India under Wellesley.* London 1929.

Martin (Mongomery) tarafından yayınlanan *Wellesley, Marquess. Despatches, minutes and correspondance.* (5 Cilt, London 1836).

I. Lord Minto hakkında:

Life and Letters of Lord Minto 1751—1806. Onun yeğenlerinden Countess of Minto tarafından yayınlanmıştır. (3 Cilt, London 1874).

Lord Minto in India. London 1880. (Aynı kimse tarafından yayınlanmıştır).

Lord Moira hakkında (Önce Earl of Moira, sonra Marquess of Hastings):

Ross-of-Bladensburg (Major) *The Marquess of Hastings and the final overthrow of the Maratha Power.* (Rulers of India. Oxford 1913).

Prinsep (Henry T.) *History of the Political and Military Transactions in India during the Administration of the Marquess of Hastings* (1813 — 1823). (2 cilt, London 1825).

Lord Amherst hakkında:

Ritchie (A. T.) and Evans (R.): *Earl Amherst* (Ruers of India. Oxford 1894).

Lord William Cavendish-Bentinck hakkında:

Boulger (Demetrius C.): *Lord William Bentinck.* Oxford 1897.

Lord Auckland hakkında:

Trotter (Captain L. J.) *The Earl of Auckland.* (Rulers of India. Oxford 1905).

Bu genel valinin devri için birinci Afgan savaşına ait eserlerden daha çok faydalanılır.

Lord Ellenborugh hakkında:

Lord Colchester: *The History of Indian Administration of Lord Ellenborough.* London 1874.

Lord Hardinge hakkında:

Hardinge (Charles, Second Viscount) *Viscount Hardinge and the advance of the British Dominion into the Punjab*. Yazar genel valinin oğludur. (Rulers of India. Oxford 1900).

Lord Dalhousie hakkında:

Hunter (Sir W. W.) *The Marquess of Dalhousie* (Rulers of India, Oxford 1905).

Warner (Sir W. Lee) *Life of the Marquess of Dalhousie*. London 1904.

Arnold (Edwin) *The Marquess of Dalhousie's Administiration of British India*. (2 cilt, 1861).

Lord Kanning hakkında

Cunningham (Sir H. S.) *Earl Canning and the Transfer of India from the Company to the Crown* (Rulers of India, Oxford 1911).

Bu genel vali için 1857—58 büyük sipahi ayaklanmasına ait eserlere bakmalı.

Lord Lavrens hakkında:

Aitchison (Sir Charles): *Lord Lawrence and the Reconstruction of India under the Crown* (Rulers of India, Oxford 1916).

Smith (R. Bosworth): *Life of Lord Lawrence* (2 büyük cilt, London 1883).

Lord Mayo hakkında:

Hunter (Sir W. W.): *The Earl of Mayo* (Rulers of India, Oxford 1892.

Hunter (Sir W. X.) *Life of the Earl of Mayo*. 2 cilt London 1875.

Lord Nortbruk hakkında

Mallet (Bernard): *Thomas George, Earl of Northbrook, a Memoire*. London 1908.

Lord Litton hakkında

The History of Lord Lytton's Indian Administration 1876 to 1880; compiled from Letters and Official Papers by Lady Betty Balfour. (Yazar Lord Lytton'un kızıdır. London 1899).

Bu genel vali için ikinci Afgan savaşına ait eserlere de bakmalı.

Lord Ripou devri hakkında

Blunt (Wilfrid Scawen) *India under Ripou.* Bu genel vali devrine ait bazı özel görüş ve müşahedeleri kapsayan hatırat (London 1909).

Lord Dufferin hakkında

Lyall (Sir Alfred) *The Life of the Marquis of Dufferin and Ava.* 2 cilt. İkinci cilt Hindistan kıral naibliğine aittir. London 1905.

Lord Lansdown hakkında

Ferrest (Sir G.) *The Administration of the Marquis of Lansdowne* (1888-1894). Kalküta 1894.

Lord Körzön hakkında

Ronadshay (Earl of) *The Life of Lord Curzon, Being the Authorized Biography of George Nathaniel Marquess Curzon of Kedleston.* 3 cild. (Yalnız ikinci cild Hindistan kıral naipliği devrine aittir). London 1928.

Fraser (Lovat) *India under Curzon and After.* Çok derin görüşleri kapsar. London 1911.

Speeches by Lord Curzon of Kedleston. Toplayıcı ve yayınlayıcı adı verilmemektedir. Kalküta.

Lord Riding hakkında

Street (C. J. C.) *Lord Reading* London 1928.

D. BAZI İNGİLİZ KOMUTANLARI VE BÜYÜK MEMURLARI HAKKINDA BIOGRAFYA ESERLERİ

Dotton (J. S.) *Mountstuart Elphinstone and the Making of South Western India.* 1801 le 1828 arasında Dekken olayları için (Rulers of India, Oxford 1911).

Trotter (L. J.) *The Bayard of India. A Life of Gene-*

ral Sir James Outram. 1816—1860 yılları arasında bilhassa İran seferi ve büyük sipahi ayaklaklanması hakkında. (Everyman's Library, London 1925).

Innes (J. J. Mc-Leod) *Sir Henry Lawrence the Pacificator*. 1823 ile 1857 arasında Pencab, Sih, Afgan işleriyle büyük sipahi ayaklanması için (Rulers of India, Oxford 1895).

Burne (Sir O. T.): *Clyde and Strathnairn*. Büyük sipahi ayaklanması için (Rulers on India, Oxford 1895).

Naiper (Major - General Sir William) *The Conquest of Sind* (London 1845).

Napier (Maj. Gl. Sir W.) *History of Genral Sir Charles Napier's Administration of Sind* (London 1851).

Yukardaki iki eser Sind'in İngilizlerce fethiyle ilgili olaylara aittir.

Napier (Lieut. Colonel. H. D.) *Field - Marshal Lord Napier of Magdala. A memoir by his son*. 1828—1876 arasında türlü Hind olayları, Pencab işleri, büyük sipahi ayaklanması, Çin ve Habeş seferleri hakkında (London. 1927).

Roberts of Kandahar (Field Marshal Lord): *Fortyone years in India*. 1852'den 1893'e kadar Hindistan'da geçmiş olan başlıca olaylara, büyük sipahi ayaklanmasına ve ikinci Afgan savaşına ait. London 1897.

Ballard (Brigadier - General B. R.) *Kitchener* 1902 — 1909 yılları arasında Hindistan'da başkomutanlık ettiği devreye ait kısmı konuyu ilgilendirir. London 1930.

Colvin (Ian): *The Life of General Dyer*. 1914 — 18 Genel Savaşı ve sonrası olayları ve Pencab kargaşalıklarına ait olaylar bakımından önemlidir (London 1931).

Trevelyan (Sir George Otto) : *The Life and Letters of Lord Macaulay*. 2 cilt (Londan 1923).

Macaulay (Lord) *Critical and Historical Essays*. Edinburgh Review'de çıkıp Montague (F. C.) tarafından yayınlanmıştır (London 1903).

Dodwell (Henry) *The Nabols of Madras*. XVIII. yüzyılda İngiliz memur ve iş adamlarının Hindistan'daki yaşayışlarını gösterir (London 1926).

E. 1857—58 SİPAHİ AYAKLANMASI HAKKINDA

Kaye (J. W.) and Malleson (G. B.) *History of the Sepoy war in India.* 6 cilt (London 1864—80).

Holmes (T. Rice) *History of the Indian Mutiny.* London 1913. (İlk basım 1883, dedir).

Mac Munn (Lt. Gen. Sir George) *The Indian Mutiny in perpective* (London 1931).

Thackeray (Col. Sir Edward) *Reminiscences of the Indian Mutiny (1857—58) and Afganistan (1879).* (London 1916).

F. ASKERÎ ESERLER

Mac-Munn (Major G. F.) and Lovett (Major A. C.) *The Armies of India.* (London 1911).

The Army in India and its Evolution. Resmî yayınlardan (Kalküta 1924).

Malleson (Col. G. B.) *The Decisives Battles of India from 1746 to 1849 incluse* (London 1914).

Rennel (Major) *The Marches of the British Armies in the Peninsula of India during the Campaigns of 1790 and and 1791* (London 1792).

Idia's Contribution to the Great War. Hükûmet yayınlarından (Kalküta 1923).

Afganistan savaşlariyle, sınır üzerindeki Afgan oymaklarına karşı seferler Afganistan bibliyografyasında anılacaktır.

G. MÜSLÜMANLAR HAKKINDA

Mrs. Meer Hasan Ali: *Observations on the Mussulmauns of India descriptive of ther Manners, Customs, Habits and Religious Opinions made during a Twelves year's residence in their Immediate Society.* XIX. yüzyılın başlarında Mîr Hasan Ali adında bir Hindli memurla evli bulunan bir İngiliz kadınının müşahedelerini kapsar (Oxford 1917).

Hunter (W. W.): *The Indian Musalmans are thay bound in conscience to rebel against the Queen ?.* Wahhabî (Mücahidîn) ayaklanmalarını ve bu işle ilgili olarak çıkan fetvâları inceler (London 1871).

Eminents Mussalmans. Natesan yayınlarından. Sir Seyyid Ahmed'den (1817—1898) Şevket Ali ve Muhammed Ali kardeşlere kadar (1914—18 Savaşı ve sonrası devrinde Hilâfet komitesinin en ileri gelenlerinden) 24 ünlü Hind Müslümanının hayatını anlatır (Madras 1926).

The Indian Moslems by An Indian Mohamedan. Hind ulusal hareketi ve Kongres'in faaliyeti karşısında Müslümanların durumunu İngiliz taraftarı bir Müslüman gözü ile anlatır. (London 1928).

Shafaat Ahmad Khan *What are the Right of the Muslim Minority in India.* Allahâbâd 1928.

H. YENI DİNİ CEREYANLAR HAKKINDA

Beşir-üd-Din Mahmud Ahmed (Hazret Mirza) II. Hilafetül-Mesih. *Ahmediyyat or the True Islam.* Ahdiyye mezhebinin esaslarını anlatır (Kadyan-Pencab 1924).

Walter (H. A.) *The Ahmadiya Movement.* (Keza) Oxford 1918.

Farquhar (J. N.) *Modern Religions Movements in India.* (London 1929).

Leaders of the Brahmo Samaj. Natesan yayınlarından. (Madras 1926).

J. MALÎ MÜESSESESER HAKKINDA

Bu meseleler İngilizlerle ulussever Hindliler arasında sonsuz bir tartışma konusudur. Bu işe ait ne kadar ilmî olursa olsun yansız eser bulmak imkânsız gibidir. Bu yüzden bunları İngiliz ve Hindli görüşünü aksettirenler diye ikive ayıracağız. Bir veya öbür tarafa eyginlik, yazarların İngiliz veya Hindu olmalariyle kesin surette ilgili değildir.

İngiliz görüşü

Strachay (Sir John): *India, its Administration and Progress.* İdari malî, ekonomik ve bütün yönleri özet olarak kapsar (London 1911).

Ascoli (F. D.): *Early Revenue History of Bengal and the Fifth Report 1812.* Resmî raporların incelenmesi (Oxford 1917).

Report of the Indian Taxation Enquiry Committee. Resmî yayınlardan (2 Cilt, Kalküta 1928).

Shirras (G. Findlay) *Indian Finance and Banking.* (London 1920).

Dubey (D. L.) *The Indian Public Debt.* (Bombay 1930).

Chand (Gyan): *The Financial system of India.* Oldukça tarafsız ve az tenkidci (London 1926).

Sinha (H.) *Early European Banking in India with some Reflections on present conditions* (London 1927).

Hind görüşü

Banerjea (Pramathanath) *Indian Finance in the Days of the Company* (London 1928).

Banerjea (Pramathanath) *A History of Indian Taxation,* (London 1930).

Shah (K. T.) *Sixty Years of Indian Finance* (Bombay 1922).

Shah (K.T.) and Khambatta (K. G.) *Wealth and Taxable Capacity of India* (Bombay 1924).

The Congres Select Committee: *Report on the Financial Obligations betwen Great Britan and India.* Ingiltere'yi Hindistan'a borçlu gösterir (2 cilt, Bombay 1931).

K. EKONOMİK MESELELER HAKKINDA

Bu mesleler içinde yansız eser bulmak güçtür. Bu yüzden adlarını anacağımız eserleri yine iki takıma ayıracağız.

Ingiliz görüşü

Sarkar (Jadunath): *Economics of British India.* Yazar Hindu ve ünlü tarih profesörüdür. Eser tarafsız görünmek ister. (Kalküta 1917).

Pillai (P. Padmanabha): *Economics Conditions in India.* Yazar Hindlidir (London 1928).

Anstay (Vera): *The Economic Developpement of India.*: (London 1929).

Gadgil (D. R.) *The Industrial Evolution of India in Recent Times* (Oxford 1929).

Matheson (M. Cecile) *Indian Industry Yesterdey, To-day and To-morrow* (Oxford 1930)

Hamilton (C. J.) : *The Trade Relations between England and India* (*1600—1896*). (Kalküta 1919)

Hindli görüşü

Aşağıdaki eserlerin çoğu İngiliz yönetimine karşı çok ağır tenkitleri kapsarlar.

Dutt (Romesh) *The Economic History of India.* 2 cilt, London (İlk basım 1901 ve 1903 dedir ; yukarda 5 inci basım kullanılmıştır).

Yatkar (G. B.) and Beri (S. G.) *Indian Economics* (Oxford 1930).

Gandhi (M. P.) *The Indian Cotton Textile Industry, its past, present and future.* Yazar ünlü inkılâpcı adaşiyle karıştırılmamalıdır. Türk yönetimini (Mogol adı altında) bazan İngiliz yönetiminden üstün tutmaktadır (Kalküta 1930).

Mookerji (Radhakamund) *Indian Shipping*, İngiliz yönetiminin Hind denizciliğini yok etmiş olmasından sızlanır. (Bombay 1912).

Das (Rajani Kunta) *The Industrial Efficiency of India* (London 1930).

Bazı incelemeler

Kydd (J. C.) : *A History of Factory Legislation in India* (Kalküta 1920).

Hutchins (B. L.) and Harrion (A) : *A History of Factory Legislation* (London 1926).

Royal Commission on Agriculture in India *Report.* Resmî yayınlardan (Bombay 1928).

Mann (*Harold* H.) and Kanitkar (N. V.) *Land and Labour in a Deccan Village* (Oxford. 1921).

Ainscough (T. M.): *Report on the Conditions and Prospects of British Trade in India* (1929-30). Resmî yayınlardan (London 1930).

Review of the Trade of India in 1929—40. Resmî yayınlardan (Kalküta 1930).

Report of the Royal Commision on Labour in India. Resmî yayınlardan (Kalküta 1931).

Darling (Malcolm L.) *The Punjad Peasant in Prosperity and Debt* (Oxford 1928).

Baden-Powel (B. H.) *The Land-Systems of British India,* 3 cilt, Oxford 1892).

Pillay (A. P.) : *Welfare Problems in Rural India.* (Bombay 1931).

İngiliz Yönetim usullerine hücum eden bazı eserler

Digby (William): *The Famine Campaign in Southern India* (1876—1878).

Naroji (Dadabhai) *Poverty and Un-British Rule in India* (London 1901).

L. ANAYASA VE GENEL YÖNETİM HAKKINDA

İngilizlerin Hindistan'a Gelmelerinden beri anayasa ve idarenin gelişmesine dair eserler

İlbert (Sir Courtenay): *The Governement of India.* Başlangıçtan 1919 kanununa kadar (bu kanun dahil) hasıl olan değişiklikleri iyice tahlil eder (Oxford 1922).

Archibold (W. A. J.) *Outlines of Indian Constitutional History (British Period).* Aynı devreleri kapsar. Montagu-Cehelmsford raporunun ana çizgilerini de verir (London 1926).

Sapre (B G.) *The Growth of Indian Constitution and Administration* (Bombay 1929).

Thakore (B. K.): *Indian Administration to the Dawn of Responsible Governement* (Bombay 1926).

Edwin S. Montagu and Chelmsford imzalı ve Simla 22 Nisan 1918 tarihli *Report on Indian Constitutionel Reforms* adlı rapor 1919 anayasasına temel teşkil etmiştir,

Yazarlar Hindistan bakanı ve kıral nâibidir. Resmî yayınlardan (Kalküta 1928, reprint).

Mukherji (Panchanandas) *Indian Constitutional Documents (1600 — 1918).* Hindistan'a ait ana kanunların metinlerini ve onlar geçerken verilmiş başlıca söylevleri kapsar. 2 cilt. (Kalküta 1918).

Mukrherji (Panchanandas) *The Indian Constitution.* 1915 — 19 anayasasının ve onu bütünleyen kanunların metin ve esaslı bir incelemesini kapsar (Kalküta 1920).

The Governement of India Act with Rules and Notifications thereunder and Index. Resmi yayınlardan. 1919 anayasasını ve onunla ilgili nizamname, talimatname ve bazı raporları kapsar (Kalküta 1924).

Horne (E.A.) *The Political System of British India with Special Reference to the Recent Constitutional Changes.* 1919 anayasası ve ona götüren olaylar üzerinde mutedil İngiliz görüşü (Oxford 1922).

Sapru (Sir Tej Bahadır): *The Indian Constitution.* 1919 anayasası üzerinde mutedil Hindli görüşü. (Madras 1926).

Keralaputra: *The Working of Dyarchy in India* (1919-1928). 1919 anayasası üzerinde ağır tenkitleri kapsayan Hintli görüşü.

Saymon (Sir John Allselbrook Simon) Komisyonunun raporu iki cilt halinde şu adlar altında yayınlanmıştır:

Report of the Indian Statutory Commisson. Volume I: Survey. Geçmişi ve mevcut durumu inceler. *Volume II: Recommandations.* Ne yapılması gerektiğini gösterir (London ve Kalküta 1930.)

Saymon (Simon) Komisyonunda hiç bir Hintlinin bulunmaması dolayısiyle onun Hindlilerce boykot edilmesi üzerine yerlilerin gönlünü almak ve düşüncelerini anlamak üzere kurulan komitenin raporu: *Report of Indian Central Committee* adiyle yayınlanmıştır (Resmî yayınlardan, Kalküta 1929.)

Bu komisyonun mesaisine karşı hemen bütün Hindistan partileri, Müslüman Derneği ve Hilafet Komitesi de dahil olmak üzere, bir toplantı yapmışlardır. Buna " All Parties Conference "

(Bütün Partiler Konferansı) denilmiştir. Bunun rapor komitesi, Pandit Motilal Nehru'nun (Cevherlal Nehru'nun babası) başkanlığında iki rapor yayınlanmıştır. Adları

Report of the Committee appointed by the Conference to Determine the principles of the Constitution for India ve "*Supplementary Report of the Committee*„ dir.

Her iki rapor 1928'de Allahâbâd'da yayınlanmıştır. Bunların bir özeti *The Indian National Demand*„ adı altında aynı yerde çıkmıştır.

1928 yılının sonlarında (22 Aralık) Kalküta'da yapılan ve yine bütün partileri içine alan toplantının çalışmaları " *The Proceedings of the All Parties National Convention*„ adiyle Allahâbâd'da 1929'da yayınlanmıştır.

Savmon komisyonu raporundan sonra Londra'da toplanan konferansın çalışmaları *Indian Round Table Conference (12th November, 1930—19th January 1931)* adiyle iki cilt halinde yayınlanmıştır. İlk cilt *Proceedings* ve ikinci cilt *Sub-Committees' Reports; Conference Resolution and Prime minister's Statement* kayıtlarını taşır. Resmî yayınlardan (London 1931).

India, The Commission and the Conference Saymon Komisyonu ve Yuvarlak Masa konferansı hakkında "The Times„ gazetesinde çıkmış olan başyazıların toplamı (London 1931).

Simon (The Right Honorable Sir John): *The Constitution of India.* Mançester Üniversitesi adına verilmiş bir konferans (London 1930).

The Round Table Conference. India's Demand for Dominion Status. Speeches by the Kings, the Premier, The British Party Leaders and the Representotives of the Prince and Peoples of India (Madras 1931.)

Yeni anayasa hakkında hükûmetin düşünce ve teklifleri *Proposals for Indian Constitutional Reform* adiyle yayınlanmıştır. Resmî yayınlardan (London 1933).

1933—34'de yeni bir Hindistan anayasası yapmak için İngiliz ve Hindlilerden müteşekkil olan komisyonun rapor ve faaliyeti şu iki ciltte bulunur:

Joint Committee on Indian Constitutional Reform (Session

1933—34) *Volume I*, *part I Report* ve *part II*: *Proceedings.* Resmî yayınlardan (London 1934).

Hükûmetin İngiliz parlamentosuna sunduğu tasarı *Governement of India Bill* adiyle basılmıştır. Resmî yayınlardan (London 1934.)

Kanun, Temmuz 1935'de *Governement of India Bill* (*As Amended on Report*) adiyle resmî yayınlar arasında çıkmıştır. (London)

Hindistan ve Pakistan'ı Dominion adiyle bağımsızlığa götüren olaylar zinciri şu resmi yayından takip edilebilir. (His Majestiy's Stationery Office yayınlarından):

India (*Cabinet Mission*), *Statement by the Cabinet Mission and His Excellency the Viceroy. Cmd. 6821. May 1946.*

India (*Cabinet Mission*), *Statement by the Mission dated 25 th May in reply to Pronouncements by the Indian Parties and Memorandum by the Mission on State's Treaties and Paramouncy Cmd. 6835. June 1946.*

Indian Policy. Statement of 20 th February, 1947 İngiliz başbakanının demeci. *Cmd. 7047.*

Indian Policy. Statement of 3 rd June 1947. İngiliz başbakanının demeci. *Cmd. 7136.*

Parliamentary Debates. House of Commons 4 th., 10 th., 14 th., 15 th. July 1947 (4 Cilt).

Parliamentory Debates. House of Lords. 16 th. July 1947.

Indian Independence Act 1947. 18 th. July 1947.

1939—45 Genel savaşı sırasında Hındistan hakkında İngiliz hükûmetinin görüşü, Hındistan bakanı olan

L. S. Amery'nin *The Framework of the Future* adlı eserinde görülür. Oxford 1944.

Puntambekar (Shrikrisna Venkatesh) *An Introduction to Indian Citizenship and Civilisation.* 2 cilt. Benares 1928.

Cannon (Captain P. S.) *Citizenship in India, its Privileges and Duties.* (Oxford 1923).

M. İDARÎ MAKAMLAR HAKKINDA

Foster (William) *The East India House, its History and Associations* (London 1924).

Foster (Sir William): *John Company* (London 1926).

Curzon of Kedleston (Lord): *British Governement in India.* 2 Cilt (London 1925).

Seton (Sir Malcolm) *The India Office.* (London 1926).

O'Malley (G. S. S.) *The Indian Civil Service (1601—1930)* (London 1931).

N. HINDİSTAN'DA BAĞIMSIZLIK İÇİN YAPILAN UĞRAŞLAR HAKKINDA

Mutedil İngiliz görüşü

Lovett (Sir Verney) *A History of the Indian Nationalist Movemet.* (London 1921).

Chirol (Sir Valentine) *Indian Unrest* (Times gazetesinde çıkmış yazıların toplanması): (London 1910).

Chirol (Sir V.) *India Old and New* (London 1921)

Chirol (Sir V.) *India* (London 1926).

Reed (Sir Stanley) and Cadell (P. R.) *India, the New Phase* (London 1928).

Younghusband (Sir Francis) *Dawn in India British Purpose and Indian Aspiration* (London 1930).

Craddoc (Sir Reginald): *The Dilemma in India.* (London 1929).

Hill (Sir Clande H.) *India - Stepmother* (Edinburg 1929).

Gwynn (J. T.) *Indian Politics* (London 1924).

Sohuster (Sir George) and *Wint* (Guy) *India and Democracy* (London 1941).

Morley (John Viscount) *In Recollections.* Eski Hindistan bakanının bu adtaki eserinin Hindistan'a ait kısmını da bu sıraya koymayı uygun gördük (New York 1917).

Mutaassıp ve Hind isteklerine karşı anlayışsız İngiliz görüşü

Chesney (G. M.) *India under Experiment* (London 1918).

Fuller (Major-General J. F. C.) *India in Revolt* (London 1931).

Duncan (Arthur): *India in Crisis* (London 1931).

O'Dwyer (Sir Micael): *India as I Knew it (1885—1925)* Bilhassa 1914—18 savaşı sırasında ve ondan sonraki devrede Pencab olayları bakımından önemlidir. (London 1926).

Carthill (Al.) *The Lost Dominion* (London 1927).

Carthill (Al.) *The Company of Cain* (London 1929).

Mayo (Katherine) *Mother India.* Derin bir Hind düşmanlığı ile yazılmış zehirli bir eser. Uyandırdığı tepkiler dolayısiyle sonuçta İngilizlere çok zarar vermiştir. İlk basım Mayıs 1927'de Amerika'da yapılmış, Temmuz 1927'de Londra'da çıkmış ve iki yıl içinde 10 kere basılmıştır (London 1929).

Mutaasıp İngiliz görüşlerini ister istemez destekleyen eserler arasında 1914—18 Genel savaşı sırasındaki suikastleri anlatan resmî yayınlardan: *Sedition Committee 1918—19 Report* adlı eseri anmak gerekir (Kalküta).

Hindlilere eygin İngiliz görüşü

Bevan (Edwyn) *Indian Nationalism* (London 1914).

Whitehead (The Right Reverend Henry) *Indian Problems in Religion, Education, Politics* (London 1926).

Besant (Bayan Annie) *Nation Bulding.* (Madras 1906).

Besant (Bayan Annie) *India Bond or Free?* (London 1926).

Bernays (Robert): *Naked Fakir* (London 1931).

Kenworthy (Lt.-Commander The Honorable J. M.) *India A Warning* (London 1931).

Thompson (Edward) *The Other Side of the Medal* (London 1930).

Brockway (A. Fenner) *The Indian Crisis* (London 1930).

Dinî İngiliz görüşü

Magvicol (Nicol) *India in the Dark Wood.* (London 1930).

İngilizlere eygin Amerikan görüşü

Van Tyne (Claude H.) *India in Ferment* (New York 1923).

Pym (Michael) *The Power of India* (New York 1930).

İngilizlere eygin Müslüman görüşü

The Indian Muslems by An Indian Mahomedan (London 1928).

Aga Han (H. H. The) *India in Transition* (Bombay 1918).

Türlü Hindli görüşleri

Mazumdar (Hon. Amwika Charan) *Indian National Evolution* (Madras 1917).

Pradhan (R. G.): *India's Strugle for swaraj* (Madras 1930).

Lajpat Rai (Lala): *Young India. An interpretation and a History of the Nationalist Movement from within* (Lahore 1927).

Sitaramayya (B. P.) *The History of National Congress (1885—1935).* (Madras 1935).

Kongres, Müslüman Derneği, Hindu Mahasabha ve daha bazı yerli teşekkül ve partilerin bir tarıhçesi ve 1939 — 45 savaşı sırasındaki faaliyetleri ve bağımsızlığa götüren hareketler hakkında *The Indian Year Book for 1945—46* ve *The Indian and Pakistan Year Book* 1948 'de toplu bilgi vardır.

Iyer (C. S. Ranga) *India in the Crucible* (London 1928).

Iyer (C. S. Ranga) *India Peace or War* (London 1930).

The Swadeshi Movement. A Symposium. Views of Representatives Indians and Anglo-Indians. (Madras 1917).

Mukerji (Dhan Gopal) *Disillusioned India.* (New York 1930).

Rabindranath Tagore *Nationalism.* Ünlü şairin bazı özel görüşlerini kapsar. (London 1924).

Crisis in India. Why Congress Must Desist, by "Old Salt„. Her tarafa çatan bir risale. A. G. Kemkar yayını. (Bombay, tarihsiz).

Mulk Raj Anand *Letters on India* (London 1942).

Aşağıdaki iki eser yerlilerin İngilizlere barışçıl biçimde karşı koyma hareketlerinin iki örneğini tasvir etmektedir :

Prasad (Babu Rajendra) *Satyagraha in Champaram* (Madras 1928).

Desai (Mahadev) *The Story of Bardoli* (Ahmedâbâd 1929).

Mother India eserine verilen karşılıklar

Iyer (C. S. Ranga) : *Father India* (London 1927).

Mukerji (D. G.) *A Son of Mother India Answers* (New York 1928).

"World Citizen„ : *Sister India* (Bombay 1928).

Chapmann (J. A.) : *The Charachter of India, A Reply to "Mother India„* (Oxford 1928).

Natarajan (K.) *Mis Mayo's Mother India, A Rejoinder* (Madras 1927).

Lajpat Ray (Lala) : *Unhapy India.* Bu amaçla yazılan eserlerin en değerlisidir. (Kalküta 1928).

An Antidote to Miss Mayo's Calumnies. The People of India Their Many Merits. By Distingished Europeens who have known them. Önce "India„ da çıkmış ve sonra "Mother India„ ya karşılık olmak üzere 1928 'de yeniden basılmış Hindliler lehinde yazılar kolleksiyonu.

O. HIND İNKILÂPCILARININ BİOGRAFİLERİ VE SÖYLEVLERİNİ KAPSAYAN ESERLER

Madras'da Natesan yayımevi yayınları (İlk 8 eser).

Bal Gangadhar Tilak A Sketch of his Life and Career. (1925).

Speeches and Writings of Annie Besant (1921).

Speeches of Gopal Krishna Gokhale (1920).

Speeches and Writings of Hon. Surendranath Banerjea selected by himself.

Madan Mohan Malaviya's Speeches and Writings (1919).

Speeches and Writings of Lord Sinha (1919).

Speeches and Writings of Sir Dinshaw Edulji Wacha.

Speeches and Writings of Sarojini Naidu (Kadındır) 1925.

Naik (Vasant N.) *Kashinath Trimbak Telang ; The Man and his Times* (Natesan, Madras).

Chandra Ray (Prithwıs) *Life and Times of C. R. Das* (Oxford 1929).

P. GANDİ HAKKINDA

Kendi yazıları

Gandhi (Mohandas Karamachand) *Satyagarha.* (Ruhi kuvvet veya doğruluğun kuvveti anlamında) *in South Africa.* Gucerat dilinden İngilizceye çeviren Valji Govindiji Desai'dir.

Gandhi (M.-K.) : *The Story of my Experiments with Truth.* Kendi biografisidir. Gucerat dilinden Mahadev Haribhai Desai ve Pyarelal Nair tarafından İngilizceye çevrilmiştir. (Ahmedâbâd 1929).

Bu eserlere dayanarak şu eser yazılmıştır

Andrews (C. F.): *Mahatma Gandhi, His own Story* (London 1930).

Keza bu eserlere dayanılarak yapılan Fransızca tercümeler şunlardır

Camille (Georgette) *Vie de M. - K. Gandhi écrite par lui-même.* (Paris 1931).

Bernard (André) *M. — K. Gandhi à l'oeuvre. Suite de sa vie écrite par lui-même.* (Paris 1934).

Gandhi (M. — K.) *Hind Swaraj or Indian Home Rule.* (Madras 1926).

Gandhi (Mahatma) *The Wheel of Fortune.* (Madras 1929).

Gandhi (Mahatma) *India's Case for Swaraj* (Bombay 1932).

Gandi hakkında yazılmış eserler

Rolland (Romain) *Mahatma Gandhi* (Fransızca). (Paris 1922).

Andrews (C. F.) : *Mahatma Gandhi's Ideas Inculding Selections from his Writings.* (London 1930).

Philip-Miller (René) *Lenine and Gandhi.* Almanca'dan İngilizce'ye çeviren Flunt ve Tait'dir. 1914 — 18 Genel Savaşından sonra moda olan bazı inanlara göre yazılmıştır. (London 1930).

Gregg (R. B.) *The Psychology and Strategy of Gandhi's Non-violent Resistence* (Madras 1930).

Doke (Joseph J.) : *M. K. Gandhi, An Indian Patriote in South Africa* (Madras 1919).

Mahatma Gandhi, The Man and his Mission (Natessan yayınlarından, Madras 1930).

Sitaramayya (Dr. Pattabhi) : *On Khaddar* (Pamuklu - Gandhi'nin yerli dokumalar hakkındaki propagandasına dair) . (Natesan yayınlarından, Madras 1931) .

Tagore (Soumyendranath) : *Gandhi.* İhtilâlci bir yazarın aleyhde bir eseridir. Vaillant (Andrée) tarafından yapılan Fransızca'ya çevirme : Paris 1934.

R. CEVHERLAL NEHRU'YA DAİR

Nehru (Jawharlal) : *An Autobiography* (London 1936) .

Al Kafir *Jawharlal Nehru.* Allahâbâd 1919.

S. KONGRES RAPORLARI

Faydalanılan raporlar şunlardır:

Report of the Thirty Eight Indian National Congress (Cocanada 1923).

Report of the Thirty Ninth J. N. G. (Belgaum 1924).

Report of the J. C., Fortieth Session (Cawnpore 1925).

Report the J. N. C., Forty - First S. (Cauhati - Assam 1926).

Report of the Forty - Second J. N. C. held at Madras 1927

Report of the Forty - Third Session of the J. N. C. Held in Calcutta in December 1928.

Ş. YERLİ DEVLETLER HAKKINDA

The Indian States (*Corrected up to the 1 January 1929.* Yerli devletlerin listelerini ve onlara ait bazı statistik bilgileri verir (Resmî yayınlardan. Kalküta 1929).

Lee-Warner (Sir William): *The Native States of India.* Genel bilgiler verir. London 1910.

Mehta (Mohan Sinha): *Lord Hasting and The Indian States* (Bombay 1930).

Indian Statesmen. Dewans and Prime Ministers. Yerli devletler hizmetinde bulunmuş 17 ricalin hal tercümesi (Natesan yayınlarından. Mabras 1927).

Bell (Major Evans): *The Mysore Reversion.* Maysor devletinin İngilizlerce Maharacaya geri verilmesine dair (London 1866).

1928 — 29 yıllarında Saymon Komisyonu incelemelerini yaparken Butler'in başkanlığında bir heyet de yerli devletlerin durumunu incelenmiş ve "*Butler Report*" diye tanınmış bir rapor yayınlamıştı. Onun tam adı şudur

Report of the Indian States Committee 1928 - 29 (Resmî yayınlardan Kalküta 1929).

Bu raporun başlıca tenkitleri arasında Pandit (R. S.): *Dominion Statuts and the Indian States* adlı risale anılabilir.

Saymon Komisyonunun çalışmaları yerli hükümdarların leh ve aleyhlerinde bir çok eserin yazılmasına yol açmıştır. Bir kaçı aşağıda anılmıştır.

Hükümdarların lehinde olan eserler

The British Crown and the Indian States. Hükümdarlar meclisince yayınlattırılmıştır (London 1929).

Panikkar (K. M.) : *An Introduction to the Study of the Relations of Indian States with the Governement of India.* (London 1927).

Latthe (Diwan Bahadur A. B.) *Problems of Indian States* (Puna 1930).

Nicholson (A. P) *Scraps of Paper India's Broken Treaties, her Princes, and the Problem* (London 1930).

Papers on Indian States Developement. Türlü uzmanlarca yapılmış altı incelemeyi kapsar (London - tarihsiz).

Hükümdarların aleyhindeki yayınlar

Chudgar (P. Z.) : *Indian Princes under British Protection.* London 1929.

Pathik (B. S.): *What are the Indians states?* (Ajmer 1928).

Gauba (Kanhayala) : *H. H.* (His Highness) *or the Pathologv of Princes.* Lahor 1930.

T. TÜRLÜ YAYINLAR

India in the years ...... Her iki yılda bir çıkan resmî bir yayın (Kalküta).

Imperial Gazetteer of India. Hindistan bakanlığının büyük bir yayını (Oxford).

The Indian Register. 1919'dan 1923'e kadar yıllık ve 1924 den itibaren *The Indian Quarterly Register* adiyle altı aylık olarak çıkan ve Hindistan'a ait ve onunla ilgili bütün olayları ayrıntılı olarak kapsayan geniş bir yayındır. Yerli, az çok bağımsız, fakat inkilâpçılara eygindir. H. N. Mitra tarafından Kalküta'da yayınlanmaktadır.

Hindistan'ın yerli hükûmetler ve komşulariyle (Çin Tür-

kistanı dahil) Hindistan hükûmeti arasında yapılmış anlaşma ve andlaşmaların tam kolleksiyonu şu eserde bulunur.

Aitchison (C. U.) *A Collection of Treaties, Engagements, and Sanads relating to India and Neighbouring Countries.* Resmî yayınlardan Kalküta 1892 v. s. (14 cilt). Bu eser boyunca haşiyelerde T. E. S. kısaltmasiyle gösterilmiştir.

Afganistan ve Afgan oymakları hakkında

I. Afganistan Tarihi

GENEL ESERLER

Feyz Muhammed Han: *Sirac üt-tevarih* (Farsca). Bazı coğrafî ve Ahmed Şah Baba Abdalî hakkında biografik bilgiler verdikten sonra bugünkü Afganistan Devletinin kuruluşundan (1747) Emir Abdurrahman Han'ın ölümüne (1901) kadar giden olayları geniş ölçüde resmî evraka ve kısmen de halkın hafızasında kalmış söylentilere dayanarak yazar. Abdurrahman Han'ın 21 yıllık devri üçüncü ciltte 850 kadar büyük sahifede son derecede ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Afganistan tarihi için başlıca ana kaynaktır (3. cilt. Kâbil, Hicrî 1331 ve 1333).

Mehmed Cevat (Açıkalın) *Afganistan* (Türkçe). Toplu ve çok faydalı bir eserdir. (Ankara 1934). Ahmed Şah Baba devrinden 1919 'a kadar gider.

Malleson (Colonel G. B.) *History of Afganistan.* En eski devirlerden 1878 'e kadar gider. (London 1878).

Mac Munn (Lt. Gen. Sir George): *Afganistan from Darius to Amanullah* (Amanullah devri dahildir). (London 1928).

MUAYYEN OLAYLAR VE DEVRELERE AİT ESERLER

Ahmed Şah Baba Abdalî hakkında

Muhammet Cafer Şamlu *Tarih-i Menzil ül- Futuh* (Farsca). Yazar 22 yıl Ahmed Şah ile birlikte bulunmuştur. (Elliot and Dowson, C. VIII. London 1877).

Hikmet Bayur *Nadir Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı devletini İran'ı istilâya kışkırtmak için yapılan iki deneme* (46 sayılı Belleten, Nisan 1948, s. 403—469). Ahmed Şah Baba'-

nın Osmanlı Pâdişahı III. Sultan Mustafa'ya göndermiş olduğu uzun bir mektubun Bab-ı âli Evrak Hazinesindeki 8. Nâme Defterinde (s. 460—481) bulunan Farsca suretinin fotoğrafını, Türkçeye çevrimini ve bazı izahatı kapsar (T. T. K. yayınlarından 1948).

Birinci Afgan-İngiliz savaşı hakkında

Kaye (John William): *History of the War in Afganistan.* Şah Zaman devrinden itibaren durumu anlatır. Orta Asya'daki Rus ilerlemelerini de belirtir ve ekleriyle 1843'e kadar gelir. Bu savaş hakkında en esaslı eserdir. İlk basım 1851'dedir. Son değişiklikleri ve düzeltmeleri kapsayan üçüncü basım en iyisidir. 3 cilt (London 1890).

Havelock (Captain Hanry) *Narrative of the War in Afganistan.* Yazar, savaşın iştirak ettiği 1838—39 yıllardaki kısmını anlatmaktadır (London 1840).

Dennie (Col. William H.): *Personnel narrative of the Campaigns in Afghanistan, Sinde, Beloochistan etc.* (Dublin 1843).

Ontram (Major James) *Rough Notes of the Campaign in Sinde and Affghanistan* in 1838—39. İlerde büyük ün kazanacak ve kral nâibinin yürütme kurulunda askerî üye (Savunma bakanı) olacak olan bu yazar bu eserinde Sind ordusu ile Kandahar ve Kâbil'e yürüyüşü anlatmaktadır. (Bombay ve sonra London 1840).

Sale (Lady): *Journal of the Desastres in Affghanistan.* Kocası tugay komutanı Sir Robert Sale olan Lady Florentia Sale, Kâbil kuşatmasını, Celalâbâd üzerine çekilişi yaşamış ve Afgan'lara teslim olmuştur. Eser yazarın tuttuğu günlük notlardır. (2 cilt Paris 1843).

Eyre (Major-Gen. Sir Vincent) *The Kabul Insurrection of 1841 — 42.* Yazar türlü vuruşmalarına, Kâbil'den Celalâbâd üzerine çekilişine ve Lady Sale gibi Afganlar'a verinmesine dair hatıralarını anlatmaktadır (London 1879).

Lushington (Henry): *A Great Country's Little Wars, or England, Afganistan, and Sinde.* Afganistan ve Sind savaşlarına götüren siyasanın acı bir tenkididir (London 1844).

Emîr Dost Muhammed Han hakkında

Mohan Lal *Life of the Amir Dost Muhammed Khan of Kabul*. Keşmirli olan yazar, savaş sırasında İngiliz hizmetinde Afganistan'da bulunmuştur. (2 cilt. London 1846).

İkinci Afgan - İngiliz savaşı hakkında

Hanna (Col H. B.) *The Second Afgan War (1878—79—80), Its Causes, its Conduct and its Consequences*. Bu meselede güdülen siyasaya çok muarız esaslı bir inceleme. (3 cilt. Westminster 1899).

Le Marchand (Capitaine G.): *Deuxième Campagne des Anglais dans l'Afghanistan (1879—1880)*. (Paris 1881).

Emîr Abdurrahman Han hakkında

Tâc üt-Tevarih (Farsca). Emîr Abdurrahman Han'ın hatıratı olup Aka (Ağa) Muhammed Cafer Mevla ve Aka Muhammed Hüseyin Larî tarafından yayınlanmıştır (2 cilt. Bombay 1904 taşbasması).

İngiliz — Rus münasebetlerinin İran ve Afganistan'a ait kısımları için

The Cambridge History of British Foreign Policy (1783—1919). 3 cilt (Cambridge 1922—23).

Curzon (Lord): *Russia in Central Asia*. 1891.

Marriott (Sir J. A. R.) *Anglo-Russian Relations 1689—1943* (Ufak, fakat faydalı bir eser) (London 1944).

Üçüncü Afgan - İngiliz savaşı hakkında

The Third Afghan War 1919. Official Account. Resmî yayınlardan (Kalküta 1926).

Bu savaş hakkında Afgan görüşü Nadir Şah'a ait eserler de bulunur.

Amanullah Han hakkında

G. Sambasiva Ras: *King Amanullah*. (Asiatic Nation Builders Series) (Madras 1924).

Nadir Şah hakkında

Muhy üd-din: *Buhran ve Necat* (Farsca). Amanullah Han ve Becçe-i Saka devirleriyle Nadir Şah'ın Kâbil'i almasını anlatır. (Kâbil).

Burhan üd-Din Kaşikkî *Nadir-i Afgan* (Farsca biografi) (Kâbil 1310 Hicrî-Şemsî).

Muhammed Ali *Progressive Afganistan* (İngilizce) Amanullah, Beçe-i Saka ve Nadir Şah'ın tahta çıkışını ve ilk icraatını anlatır (Lahore 1933).

Sykes (Brig.-Gen. Sir Percy): *Sir Mortimer Durand A Biography.* Afgan — İngiliz münasebetleri bakımından çok önemlidir (London 1925).

Morrish (C) *Afganistan in the Melting Pot.* Amanullah Han ve Beçe-i Saka devirleriyle Nadir Şahın tahta çıkışını anlatır. Bu son kişiye eygindır (Lahor 1930).

Thorburn (S. S.): *Asiatic Neighbours.* Ingiliz - Rus önürdeşliği karşısında Afganistan'ın durumu hakkında (London 1894).

Simond (Charles) *L'Afganistan, Les Russes aux portes de l'Inde.* Yazılmış olduğu tarihte Türkistan, Afganistan ve Hindistan durumlarını gösterir (Paris 1885).

III. Afganistan hakkında türlü bilgiler veren eserler

Muhamed Hüseyin *Coğrafyay-ı Afganistan* (Farsca), Bu yazarın aynı adı taşıyan iki eseri, okullar için yazılmış olup, bunlar mülkî taksimatı ayrıntılı olarak verdikleri ve türlü oymakların asılları ve geçmişleri hakkında elan yaşayan gelenekleri bildirdikleri için önemlidirler.

Furon (Raymond): *L'Afganistan, Géographie, Histoire, Ethnographie, Voyages* (Paris 1925).

Akay Halili Afgan *Âsâr-i Herat* (Farsca). Bu büyük ve eski kültür merkezinin anıtlarını tasvir eder ve yaşamakta olan geleneklere göre onların tarihçelerini bildirir (2 cilt. Herat 1309 Şemsî - Hicrî).

Akay Hacı Muhammed Azim ve Akay Ahrarî: *Risale-i Mezârat-i Herat.* Herat'ta yatan ünlü kimselerin türbe

ve mezarlarını sayar; bazen kitabelerin suretlerini verir ve yatanlar hakkında biografik bilgileri kapsar (Herat).

Malleson (G. B.) *Herat the Granary and Garden of Central Asia.* (London 188).

Mevlevî Bürhan üd-din Han Kaşikki: *Rehnümay-ı Katagan Badahşan.* Bu iki bölge hakkında her türlü bilgi veren ayrıntılı bir eserdir (Kâbil 1302 Şemsî - Hicrî).

III. Afgan oymakları hakkında

Ibbetson (Sir Denzil Charles Jelf) *Panjab Castes* (İngilizce). 1881'de Pencab'da yapılan sayım münasebetiyle 1883'de yazılmış bir rapor olup o devirde elan yaşamakta olan geleneklere göre Afgan ve Beluç oymaklarının nisbet ve geçmişleri hakkında verdiği bilgiler bakımından konuyu ilgilendirir (Lahor 1916).

Thornton (T. H.) *Colonel Sir Robert Sandeman His Life and Work on our Indian Frontier.* Sınır oymaklarına karşı nasıl davranılması gerektiği meselesinde yeni bir çığır açmış olan Sir R. Sandeman'ın usullerini anlatır (London 1895).

Pennell (T. L.) *Among the Wild Tribes of the Afghan Frontier.* 16 yıl oymaklar içinde yaşamış bir doktorun gördükleri (London 1927).

***

Aşağıdaki beş eser Hindistan-Afganistan sınır bölgesindeki oymaklarla İngilizler arasındaki türlü savaş ve çarpışmaları anlatır ve türlü etnografik ve tarihî bilgileri kapsar.

MacMunn (Lt-Gen. Sir George) *The Romance of the Indian Frontiers* (London).

Thornburn (S. S.) *Bannu or our Afghan Frontier* (London 1876).

Holdich (Col. Sir T. Hungerford) *The Indian Borderland 1880 — 1900* (London 1909).

Neville (Cap. H. C.) *Campaigns on the North-West Frontier* (London 1912).

Willy (Col. H. C.) *From the Black Mountain to Waziristan* (London 1912)

İNDEKS

A

D

E

F

G

H

J

K

R

S

Ş

T

U

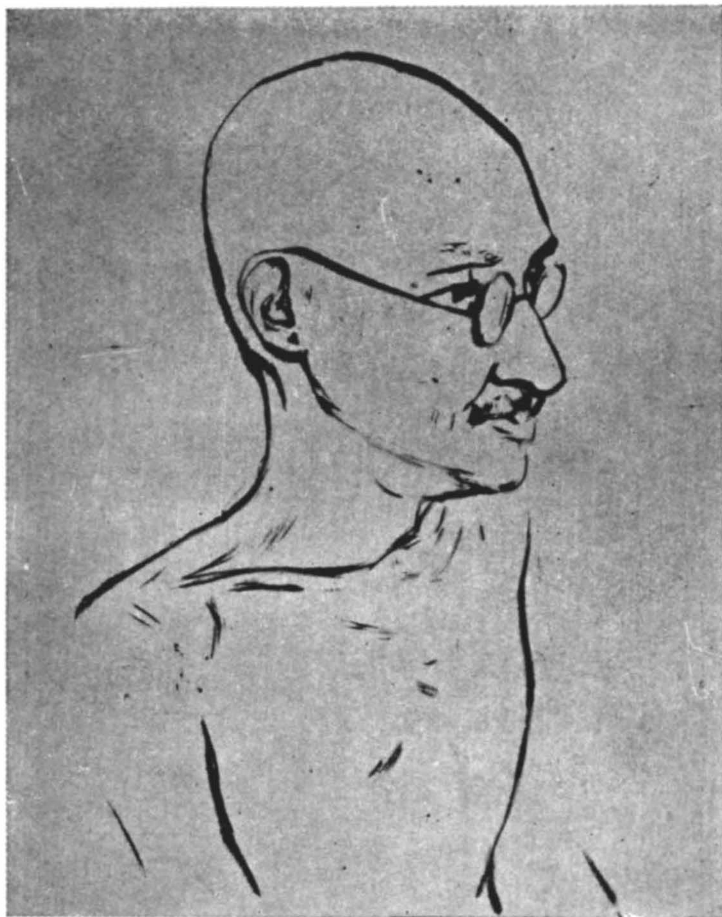
Ü

V

W

Y

Z

Gandi

Doğu ve Batı

Res. 1 — Nâsır-üd din Muhammed Şah

Res. 2. — Nadir Şah Afşar

Res. 3 — Afganistan devletinin kurucusu Ahmed Şah Baba Abdalî (Dürranî).

Res. 4 — Son Gurkanlı padişahı Bahadur Şah.

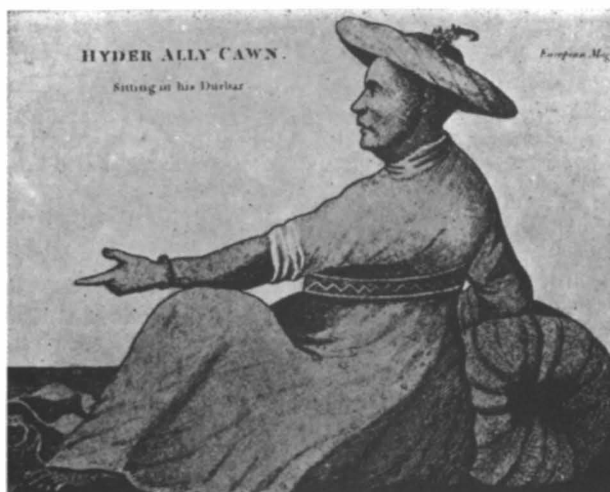
Res. 5 — Dupleix.

Res. 6 — Clive.

Res. 7 — W. Hastings.

Res. 8 — Maysor devletinin başı Haydar Ali.

Res. 9 — Maysor Sultanı Tipu.

Res. 10 — Afganistan Emiri Dost Muhammed Han.

Res. 11 — Ekber Han.

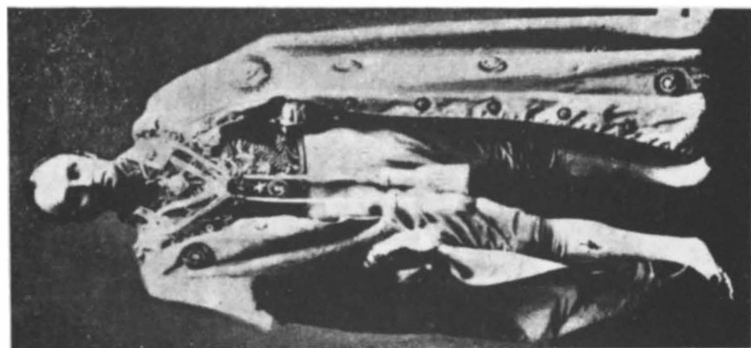
Res. 13 — Şeyh Cemal-üd din-i Afgâni.

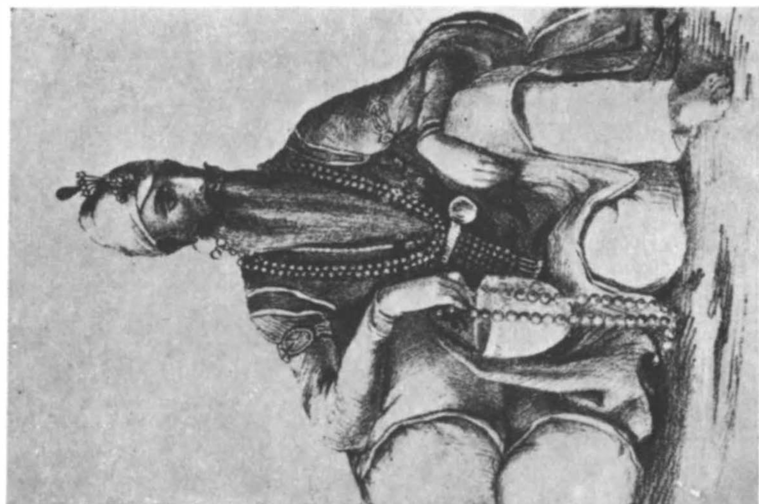
Res. 12 — Emir Abdurrahman Han.

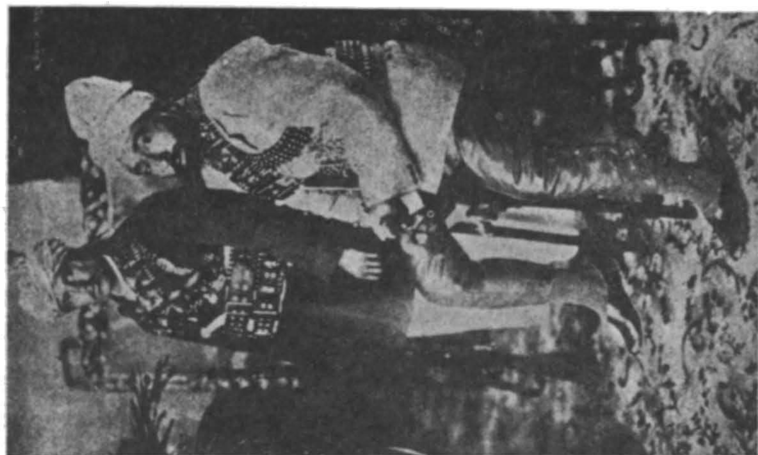
Res. 14 — Kraliçe Viktorya.

Res. 16 — Lord Kürzon (Curzon).

Res. 15 — Pencab Maharacası Rancit Sing.

Res. 18 — Beççe-i Saka ve kardeşi.

Res. 17 — Amanullah Han.

Res. 19 — Nadir Şah ve Oğlu Zâhir Han (Şimdiki hükümdar Zâhir Şah).

Res. 20 — Nadir Şah ve kardeşleri (Şahın sağında oturan M. Aziz Han, ayakta Şah Veli Han; solunda oturan M. Haşim Han, İlk sadrazamı; ayakta Şah Mahmud Han, bugüukü sadrazam.

Res. 21 — Ayrılıştan önce Hindistan'ın son Kral naibi ve Genel valisi ve ayrılıştan sonra ilk ve son İngiliz Genel Valisi Lord Mountbatten of Burma.

Res. 22 — Ayrılıştan sonra Hindistan'ın ilk Hindu Genel valisi Racagopalaçari.

Res. 23 — Pakistan'ın ilk Müslüman Genel valisi Muhammed Ali Cinna.

Res. 25 — Ayrılıştan sonra Hindistan'ın ilk başbakanı Cevherlal Nehru.

Res. 24 — Pakistan'ın ilk başbakanı Liyakat Ali Han.

Fiyatı [illegible]

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA—1987